

५२५-७१७०-५५५५ । अथसविग्रहामरकोशप्रथमकांडप्रारंभः

संस्कृत-
१६२६३८५५

श्रीगणेशायनमः सीतारामंनमस्कृत्यरामाश्रमनिबंध्यतः व्याख्यासमरकोशस्यकुर्वेभंदगतोप्सिताम् १ ग्रंथसमाप्तिग्रंथप्रचारादिप्रतिबोधकदुरितप्रशमनायउपास्य देवतासैश्वर्यसंगलभाचरन् शिष्याशिष्यायैग्रंथादौनिष्ठाप्रति अस्यन्तोक्तस्यविवरणोट्यणीकारैः प्रचुरं कृतं तथापि किंचित्कुर्वे यस्येति श्रोतारः अनघाः शिष्यैरितिददनि धीरोज्ञानमदोगुरुरित्कृत्वात् नअग्रपापयेषांते स्मृतिनएवतंसोवितुं प्रभवतीत्यर्थः यस्यरामचंद्रस्य अनघाः नअग्रयेभ्यस्तेपापनिवर्तकाइत्यर्थः गुणाः सत्यशील दयासात्यादयः संति एतादृशः सः अक्षयः नविद्यतेक्षयोगस्य अनेननिगुणत्वं बोध्यते श्रियेधर्मअर्थकामसंपत्ये असृताय मोक्षायच सेव्यता भवद्विरितिशेषः ॥ कीदृशस्य अगाधस्य नगाधस्तलस्यशीयस्य अनिगंभीरस्यविषयानाहृष्टस्येनियावत् इत्याद्युद्धं पुनः कीदृशस्य ज्ञानदयासिंधोः ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानशालं दया

श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः यस्यज्ञानदयासिंधोरगाधस्यानघागुणाः ॥ सेव्यतामक्षयोधीराः सश्रियेचामृताथश्च १ समाहृत्यान्यनंत्रा

णिसंसक्षिप्तैः प्रतिसंस्कृतैः ॥ संपूर्णमुच्यतेवर्गेनाभिलिगानुशासन २

निकारणपरदुःखप्रहरणेच्छानयोः सिंधुरिव अनेनशास्त्रसंपन्नत्वं दयापूणात्वं च बोध्यते १ मूलग्रंथस्य प्रयोजनं दर्शयति समाहृत्येति मया संपूर्णेनाभिलिगानुशासनमुच्यते इति रवेडां न्वयः किंकृत्वा अन्यतन्त्राणिसमाहृत्य अन्येषां तन्त्राणिसिद्धिमान् तंत्रप्रधानोसिद्धांते इत्यत्रैववक्ष्यमाणत्वात्तत्संगृह्येत्यर्थः संपूर्णमित्यस्य न्यूनत्वदोषरहितमित्यर्थः पुनः कीदृशं वर्गेयुक्तं प्रकरणोरित्यर्थः संक्षिप्तैः अल्पैः पुनः प्रतिसंस्कृतैः तंत्रोक्तशब्दतुल्यसंस्कृतैरित्यर्थः नाभिलिगानुशासनमित्यस्य नामानि च लिगानिचनमंति आख्याताथेति इति योगेन संबन्धाः शब्दाः लिगइत्यस्य स्त्रोपुनपुंसकानिअनु शिष्येतेषां विच्यबोध्यंतेतिस्मिन् अनेनवेनिशब्ददुःखोत्तरकृतशब्दानुशासनयोगरीत्यार्थोबोध्यः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युटाग्रंथइत्यर्थः उच्यते कथ्यते २

लिंगज्ञानोपायं दर्शयति मायया इति मायशोबाहुल्येन रूपस्य भेदः रूपभेदः तेन यथा रमा इतिरा पिनाकोजगवंपिनाकस्य पुंस्त्वं अजगवं ह्नुमीवं धनुरित्यस्य पूर्वज-
गवसाहचर्यात् न पुंस्त्वं तद्विशेषविधेः क्वचित् तद्विशेषः लिंगबोधकशब्दः तस्योपादानात् विधेः यथा भेश स्त्री दुन्दुभिः पुमान् नेन भेशीति इन्नन्तो न रोचिः शो-
चिक भेक्नुवे क्वचिद्विशेषणेन यथा कपालो तत्परो हनुः हनोः पुंस्त्वं ३ अत्रकोशो अनुक्तानां भिन्नलिंगानां भेदकथनाय दूहः एकशेषश्च न कृतः अतएव देवतादे-
वताभराद्विनिर्गुन एतदुदाहरणं देवता देवतानि तत्र देवतास्त्रियां देवतानि चापुंभि इनेषां अमरपदेन साकं दूहे सति अमरपदगनमेवास्ति गंस्यात् एकशेषोपि स्वस्वरूपो

प्रायशोरूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित् ॥ स्त्रीपुंनपुंसकज्ञेयतद्विशेषविधेः क्वचित् ३
भेदारव्यानाय न दूहो न कशेषानसंकरः ॥ कृतोऽत्र भिन्नलिंगानामनुक्तानां क्रमाहते ४

धोनस्यात् अभिन्नलिंगानां तु तौ कृतौ त्रिदिवत्रिदशालया इति पादारस्यमित्युयांशा इत्यत्र पादशब्दे एकशेषः स्थलांतरे उक्तानां भिन्नलिंगानां तु तौ कृतौ यथा वि-
द्याधरास्फोरयक्षे निमाता पितरौ तथा संकरोपिन कृतः संकरो नाम भिन्नभिन्नलिंगानां मिश्रता यथा सत्वदनिपुल्लिगं प्रप क्कालोऽत्र क्लृबपतिनं अग्रे च स्तस्यादि स्त्री
लिंगम् ननु कृतनिस्तोत्रमित्यादि एवं जुर्जनेनेत्यादिकं ज्ञेयं तादृशानां क्रमविना पाठेन कृत इति दिक् ४ ५

लिंगत्रयबोधनार्थी त्रिविधितिपदं तत्तं त्रिषु अधिक्लिंगस्याभावात् न्यायसिद्धमिदं मिथुनं स्त्रीपुंसौ तत्र द्वयोरिति यथा अशनिर्दयाः द्विशब्दोप्युपलक्षणं अनएवदिहो नमसवेसर्वे इत्यहीनेकुङ्कुदे इति सगच्छते यन्निषिद्धं लिङांततशेषलिंगकृतेयं यथा वज्रमस्त्रीस्यादिति न्यायसिद्धत्वेत्तविशेषनिषेधोषाम्यनुज्ञानात् तु अनेयस्यत्वं अथ आदिर्यस्यादि स्वं च अथादिनामपदं लिङपदं सर्वनामपदं अव्ययपदं च पूर्वान्वयिन भवति गगरीत्वमरावती जगोयशीघ्रं पुंसित्वं तर्हि शालं चाया त्रिषु द्वयं इति लिङपदं तस्य तु प्रियेति शिद्पदं वा तु पुंशि अथ शब्दो अथोशब्दस्याप्युपलक्षणं अएव अनुभोशोप्यथोहसः इत्यादिभिर्द्वयि ५ स्वः अव्ययं स्वरादित्वात् स्वयति स्तूयते वा सूशब्दोपतापयोः स्वरति शब्दाय तद्गते वा स्वरति आद्याश्रयतापयति इति सिद्धांतः अव्ययोः स्त्रीशब्दभेदेन गिष्ठा निर्व्ययि त्रिषु आदोरंगत्वा र्यपाठ

निर्मिण्यां विष्णिपदं पिथनेन ह्यथो गतिः ॥ निषिद्धलिंगशेषार्थत्वं तथा दिनपूर्वपाक् ५ स्वव्ययं स्वर्गनाकगिदिविब्रिदशालयाः ॥ सूर

[illegible]

अमराः नम्रियंते मृडमाणत्यागे पचाद्यच् अमरस्त्रिदशेयस्त्रिसंहारेकुलिशेद्रुमे स्त्रीगुहूच्यमरावत्योः स्थूणादूर्वाजरासुषु ॥ निर्जराः जरायाः निष्क्रांताः निर्जरः -
स्यात्पुमान् देवे जरात्यक्तेचवाच्यवत् निर्जरातुगुहूच्यांचिनालपण्यामपिस्त्रियाम् ॥ देवाः दिव्यंतीनिदेवाः पचाद्यच् देवः स्मरेयनेराक्षिदेवमारव्यात्तमिंद्रिये देवा
कृताभिषेकायांतेजनीसृक्कृद्योरपीति ७ ॥ त्रिदशाः तृतीययौवनारव्यादशामदायेषां श्रीचतापानदशानिवा दंशदशने ॥ विबुधाः विशिष्टोबुधोयेषांते विशेषे
षाबुध्यंतेवा बुधअवगमनेद्रुपथेतिकः ॥ सरराः सरंति दुरप्रसवैश्चर्ययोः दीप्तौ च ह्रा सरास्त्रियेषांते यद्वा शोभनराजने राजदामौ अन्येभ्योपिइति ८ः सु
राचकषमदायोः पुल्लिङ्गास्त्रिदिवशेस्यान् ॥ सप्तर्षाणाः सप्तपर्वअमावास्यादिपर्वउत्सवोयेषांवा सप्तर्षानाशरेवंशेपर्वधूमसरोरपिच ॥ समनसः शोभ
नसमोयेषांते

अमरानिर्जरादेवास्त्रिदशाविबुधाः सरराः ॥ सप्तर्षाणाः समनसस्त्रिदिवशादिवौकसः ७ आदितेयादिविषदोल्लेखवाआदिनिनंदनाः ॥ आदि

त्यान्ममवोस्वप्नाअमत्याअमृताधसः ८ नंसमोयेषांते समनाः पुष्यमालत्योः स्त्रियांनाधीरदेवयोः ॥ त्रिदिवशाः त्रिदिवस्थर्दशाः ॥ दिवौकसः दिवमो
कोयेषांते दिवशब्दोअदंतः ॥ मदिरः सैरिभः शक्रमवनंरवांदिनम्रइतित्रिकांडशेषात् द्यौः ओकोयेषांतेइतिविग्रहदिवौकसोपि स्याद्विवोकादिवौकाश्चदेवेचापीह
पक्षिणीइतिरंनिदेवात् दिवोकाश्चदिवौकाश्चपुंसिदेवचचातके ७ आदितेयाः आदित्याः अपत्यानि स्त्रीभ्योदक् ॥ दिविषदः दिविमीदंतिवर्तते षट् विषारणा
त्यवसानेषु सप्तामादिषुचेनिषत्वं द्युसदोपि तदुक्तमाये मनः सयेनद्यज्ञदान्यधीयते ॥ लेखाः लेख्यंते चित्रादौ लिखअक्षरविन्यासे अक्षरीतिचञ् श्रीवाहल
पादेषुतिस्त्रारेखाः संत्येषाभिनिवा लेखोल्लेख्योस्मरलेखालिपिराजिकयोर्मना ॥ आदितेः नंदनाः ॥ आदित्याः आदितेरपत्यानि एयप्रत्ययः आदित्यो

भास्करदेवे ऋषयः ऋशब्दवाच्यः स्वर्गः अदितिर्वा स्वरादित्वादव्ययं तत्र प्रावन्ति ॥ अस्वभाः अविद्यमानः स्वभोयेयां ॥ अमर्त्याः श्रियतेऽनेति मर्त्यः स्वार्थेयत्
मूर्खैकः नमर्त्याः अमर्त्याः ॥ अमृतं अधोऽन्वयेषांते सांनः शब्दः ८ बर्हिर्मुखाः बर्हिरग्निर्मुख्येषांते ॥ ऋतुभुजः ऋतुक्रतुषु वाभुजंते ॥ क्रिप्प्रत्ययांतं ॥ गीर्वाणा
गीर्वाणा इत्यपि गिरं वच्यंते स्तवप्रियत्वात् वलुयाचने कर्मण्यण् गरीरे वनियहानुग्रहसमर्थो बाणोः ऋयेषांते ॥ दानवारयः दानवानामरयः ॥ वृंदारकाः प्रश
स्तं वृंदयेषां शृंगवृंदाभ्यामारकन् ॥ देवताभिर्ह्युंसिवादेवताः देवता स्त्रियां इति देवानां नामाभिषङ्गि शानि ९ आदित्यादयः प्रत्येकं गणदेवताः सप्तदायचारि
ण्यो देवताः आदित्याद्वादशप्रोक्ता विश्वे देवा दश स्मृताः वसवश्चाष्टसंव्यानाः षट्त्रिंशत्तुषितामताः १ आभास्वराश्चतुः षड्विंशताः पंचाशदूनकाः महारा

बर्हिर्मुखाः ऋतुभुजो गीर्वाणा दानवारयः ॥ वृंदारका देवतानि पुंसि वा देवता स्त्रियां ॥

९ आदित्यविवस्ववसवस्तुषिनाभास्वरानि न्नाः ॥ महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः १०

जिकनामानोद्देशते विंशतिस्तथा २ साध्याद्वादशविरव्याना रुद्राः एकादश स्मृताः विश्वे सर्वनामसंज्ञोद्यं विश्वः विष्वो विश्वे विशानि कर्मसङ्गतिविष्वे विशप्रवेशने औ
णादिकः क्षेत्रं ॥ वसवः वसंतो निवसवः वसनि वासे उ प्रत्ययः ॥ तुषिताः तुष्यंति तुषतुष्टौ कितच् आभास्वराः आसंभंता द्वा समशीलाः भास्वदोसौ स्थेशभासे निवस्व
अनिक्तः अनंत्यनेन अनप्राणधारणो इलच् अनिलो न स्रवातयोः ॥ महाराजिकाः महनीराजिः पंक्तिर्येषांते यद्वा महाराजो देवनायेषां महाराजेति वञ्च ॥ साध्याः सा-
ध्यांसिद्धिः साधसंसिद्धौ ण्यत् सास्ति येषां भत्वर्थे च् साध्यायोगानरेऽसरे गणदेवविशेषे च साधनीये च वाच्यवत् ॥ रुद्राः रोदयंत्यसुराश्च रुदिरअश्रुविमोचने मेदेणिलुक्
च १०

विद्याधराः विद्यायामुदिकांजनादिविषयिण्याधराः धारकाः पचाद्यच्च ॥ अजसरसः अन्धाः सरंति सृगतौ असृक् ॥ यक्षः यक्ष्यते पूज्यते यक्षपूजायां कर्मणि यञ् यक्षगुह्यकर्मान्नेच गुह्यकाधीश्वरपिवा ॥ रक्षोसि रक्षत्येभ्योरक्षोसि रक्षपालने असृक् ॥ गंधर्वाः गंधसौरभमर्वेतीति गंधर्वाः अर्वगतौ कर्मण्यण् शकंधादिः ॥ किंनराः कुत्सिताः नराः ॥ पिशाचः पिशितमश्नानि पृषोदरादिः अशभोजने ॥ गुह्यकः गुहंति निधिं रक्षन्ति गुहसंवरणे निधिं रक्षन्ति यक्षान्नेस्यगुह्यकमज्ञकादिति यद्वा गुह्यं कुत्सितं कायति कैशब्दे आतदतिकः यद्वा गुह्यं गोपनीयं कंसं वंयेषाभिनिवा ॥ सिद्धः सिद्धिरस्यास्तीति मत्वर्थेच्च ॥ भूतः भवति दृष्टं प्राप्नोति भूमासौ अमी विद्याधरादयः दश देवयोनयः देवायोनिर्येषां ते देवयोनयः देवांशकादत्यर्थः ११ असृगाः अस्यंति क्षिपंति देवान् असृगाः असृक्षपणे असेरुन् आसृगा इत्यपि पाठः प्रज्ञाद्यण् अ

विद्याधराप्सरस्यक्षरक्षोगंधर्वकिंनराः ॥ पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतो मी देवयोनयः ११ असृगा इत्येतेन यदनुजेंद्रा रितानवाः ॥ शक्रश्च शिव्यादिनिस्सृताः पूर्वदेवाः सूरद्विषः १२ सर्वज्ञः सृगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः ॥ समन्तभद्रो भगवान् चारजिल्लोकजिज्जनः १३

स्रक्षुरमंतेवा ॥ दैत्याः दितेरपत्यानि ण्यः ॥ दैतेयाः पूर्ववत् ॥ दनुजाः दनोर्दनीवाजानाः ॥ इंद्रारयः इंद्रस्य अरयः ॥ दानवाः दनोरपत्यानि अण् ॥ शक्रश्च शिव्याः ॥ दितिनिस्सृताः दितेः सृताः ॥ पूर्वदेवाः पूर्वैचेते देवाश्च यद्वा पूर्वदेवाः अन्यायाद्बुद्धाः पूर्वदेवायेभ्योवा ॥ सूरद्विषः सूरान्द्विषंति द्विषअपीतो सत्सुद्भूतिद्विष इत्यस्य रत्नामदशकं १२ सर्वज्ञः सर्वजानाति ज्ञा अवबोधने कप्रत्ययः ॥ सृगतः शोभनगतज्ञानमस्य ॥ बुद्धः प्रज्ञात्ता बुद्धिरस्य यद्वा बुध्यते भविषुर्धनिभः ॥ धर्मराजः धर्मेणाराजते धर्मस्य राजेति वा हृच् ॥ तथागतः तथासत्यं गतं ज्ञानं यस्य ॥ समन्तभद्रः समन्तभद्रमरयसः ॥ भगवान् भगवहात्म्यमस्यास्ति ॥ भारजित् भारं कामं जयतीति द्विषतुक् ॥ लोकजित् लोकं जयतीति ॥ जिनः जयतेन क्प्रत्ययः १३

पडाभिज्ञः षट् आभिज्ञः ज्ञायमानानियस्यसः षट्दिव्यां चक्षुः श्रोत्रं पाणिचिन्तनानं पूर्वनिनासानुस्मृतिः आत्माज्ञानं विद्यद्गमनं कायव्यूहादसि। दूद्वेयनि बहा पट्टसत्त्वन शीलद्वेयनि वीर्यध्यानप्रज्ञासु अभिज्ञा आद्यज्ञानमस्येति ॥ दशबलः दशबलानियस्य यदाहः दानं शौलं समावीर्य ध्यानप्रज्ञाबलानिच उपायः प्रणिधिज्ञानदशबुद्ध बलानिच ॥ अहयचरिणी अहयं अहं न वदत्यवश्यं आवश्यकेष्विनिः ॥ विनायकः विनयति अनुशास्ति नीजशास्ति नीजशापणे ण्वुल्लहदिः आय ॥ मुनीन्द्रः मुनिबुद्धिः ॥ श्रीयनः श्रियायनः पूर्णः क्षुब्धादिषु पावनान्णत् ॥ शास्त्रा शास्तीनि शास्तेस्तु नृत्तृत्वा ॥ मुनिः मयते अष्टादशबुद्धस्य १४ शाक्यमुनिस्तु शाक्यद्वयप्रतिच्छन्नवासाय- स्माच्चचक्रिरे तस्मादिदं वाकुं वशास्ते शाक्यादिति मुनिस्मृताः शाकेभवाः शाक्याः दिगादित्वाद्यत् तद्वशावतीर्णमुनिः शाक्य आसौ मुनिश्च शाक्यसिंहः शाक्यः सिंह

षट्भिज्ञो दशबलो हयवादी विनायकः ॥ मुनीन्द्रः श्रीयनः शास्ता मुनिः शाक्यमुनिस्तु १४ सशाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धोदनिश्चसः ॥ गौतमश्चाकंबधुश्च मायादेवीस्तुतश्चसः १५ ब्रह्मात्मभूः सूरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः ॥

इव उपमितमितिसमासः ॥ सर्वार्थसिद्धः सर्वार्थेषु सिद्धः निष्पन्नः सर्वार्थः सिद्धोऽस्येति वा सिद्धार्थोऽपि पर्यायः सिद्धार्थेषु बुद्धसर्पपाविनिशाश्वतः ॥ शौद्धोदनिः शौद्धोदनस्यापत्यं अतइत् ॥ गौतमः गौतमस्य अयं शिष्यः तस्येदमि त्यण् ॥ अर्कबधुः अर्कस्य बधुः सूर्यवशजत्वात् ॥ मायादेवीस्तुतः मायाचरिणी देवी च तस्याः स्तुतः मायाशब्दस्य भाषितपुस्तत्वाभावात् नृपुत्वं इति बुद्धावांतरभेदस्य शाक्यमुनेनामसमकं १५ ब्रह्मा ब्रूहति वर्धयति प्रजादिति ब्रह्मा ब्रूहि हृद्गो ब्रूहति वर्धते वा मनिन् प्रत्ययेन स्यादादेशः ॥ आत्मभूः अत्वनः विष्णोः सकाशात् आत्मा नास्वयमेव वा भवति किं ॥ सूरज्येष्ठः सूर्येषु ज्येष्ठः ॥ परमेष्ठी परमेष्ठ्यामनिचिदाकाशो ब्रह्मापदेवातिष्ठति किदिनिदमिः परमेष्ठः तत्पुरुषेकृतिबहुलमित्यलुक् ॥ पितामहः लोकपितृणामरीच्यादीनां वा पितामहः पितृशब्दाद्गामहच् ॥

हिरण्यगर्भः हिरण्यं हिरण्ययं अङ्गनस्य गर्भे इव तदङ्गमभनद्धैर्यं सहस्रांशसमप्रभाभिनिमनूक्तेः यद्वा हिरण्यगर्भेयस्य ॥ लोकेशः लोकानामीशः ॥ स्वयंभूः स्वयमेव प्रव-
 त्तोति भुवः संज्ञानरयो रिति क्षिप्र ॥ चतुराननः चत्वारिआननानियस्य १६ धाता दधाति दुधात्रधारणपोषणयोः एतुल्यं तृचावितितृच् ॥ अञ्जयोनिः अञ्जयोनियस्य
 ॥ द्रुहिणः द्रुह्यति दुष्टेभ्यः द्रुहिजिघांसायां बाहुलकादिनच् द्रुधणोपि ब्रह्मात्मभूः स्याद्द्रुहिणः द्रुधणश्चापितामह इति भागुरे ॥ द्रुधणः द्रुः संसारदृक्षः हन्यतेऽनेनेत्यर्थः
 द्रुउपपदेहतरप्य प्रकृतेर्यनादेशः पूर्वपदादिति गत्वं ॥ विरिचिः विरचयतीति विरिचिः विरिचोऽपि पाठः विरिचोऽद्रुधुञ्जः किञ्जो विरिचिर्द्रुहिणो मन-
 इति शब्दावर्णवात् ॥ कमलासनः कमलं आसनं यस्य ॥ स्वप्ना सृजतीति सृजविसर्गे तृच् अमागमः ॥ प्रजापतिः प्रजानां पतिः प्रजापतिर्नादसादौ महापालो विधातरि ॥ वै-

हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयंभूश्चतुरानः १६ धाता अयोनिर्द्रुहिणो विरिचिः कमलासनः ॥ स्वप्ना प्रजापतिर्विधा विधाता विश्वसृष्टिद्विधिः १७ वि-
 ष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुण्ठो विष्णुश्च वाः ॥

धा विधात्रो वेधचेति असिप्रत्यये वेधादेशे साधुः विदधाति ॥ विधाता विशेषेणा विदधाति दधाते स्तृच् ॥ विश्वसृष्टिं वि-
 श्वं सृजति क्षिप्र ॥ विधिः विधने इति उपसर्गेद्योः किः विंशतिर्ब्रह्मणः १७ विष्णुः विवेक्षि विष्णूष्यामी विषेः विच्छिनिनुः ॥ नारायणः नरायणोपि नराणां समूहो नारं तस्य स-
 मूह इत्यण् नदयनं यस्य नराः अयनं यस्येति विग्रहे नरायणोपि अयनारायणो विष्णुस्त्वं कर्मानारायण इति शब्दावर्णवः वक्तुर्नारायणपुनर्वक्तुर्विश्वरूपसादो निबिक्कां डशेषान-
 नरस्यापत्यं च नराज्जालानाराः शेषिकोण आपः तत्त्वानि वा अयनं नारमयने जानानि वा अयनि प्रवर्तयन्ति वा अयगनौ त्यद् ॥ कृष्णः कृष्णो वर्णोऽस्य स्तोति मत्स्ये च
 कर्षति अरो निति वा बाहुलकाच्च ॥ वैकुण्ठः विष्णुर्वाया अपत्यं वा विगताकुंठानाशो रथेति वा विकुण्ठं तानं रूढानं वा यद्वा विकुण्ठानां जीवानां अयं वैकुण्ठः तस्येदमित्यण् नि-

यन्ताज्ञानदोषा ॥ विष्टरश्चवाः विष्टरेभ्यूयते असुन विष्टरः वृक्षः पलाशविष्टरः स्थिरद्विनित्रिकांडयोः ॥ वृक्षश्चात्राश्वत्थः यद्वा विष्टरोदर्भमुष्टिरिवश्चवसी कर्णाचस्येति वा ॥ दामोदरः दामउदरेयस्येति ॥ हृषीकेशः हृषीकाणाशिंद्रियाणामीशः ॥ केशवः कश्चिदर्थश्चकेशो पुत्रपौत्रौस्तः केशा ह्यन्यतरस्यां यस्यकेशौवातीति वा गतो आनइतिकः शंभोः पितामहोब्रह्मा पिताशक्राद्यधीवरद्विपादौक्तेः ॥ माधवः मायाः लक्ष्म्याः धवः यद्वा मयोरपत्यं अण् नङ्शत्वात् ॥ स्वभूः स्वतः प्रवतीति क्विप् १८ दैत्यारिः दैत्यानां अरिः ॥ पुंडरीकाक्षः पुंडरीकमिव अक्षिणीयस्यसः समासांतः षच् ॥ गोविंदः गां भुवं स्वर्गं धेनुं वा वेदं वा अविदत् वराहसूयोद्धारात्तगामविदत् कामधेनोश्चैश्वर्यप्राप्तेः इंद्रेणस्वर्गस्यनिवेदनात् गत्त्यादिरूपेणवेदहरणात् ॥ गरुडध्वजः चिन्हमस्येति ॥ पीतांबरः पीतं

दामोदरोहृषीकेशः केशवोमाधवः स्वभूः १८ दैत्यारिः पुंडरीकाक्षो गोविंदो गरुडध्वजः ॥ पीतांबरः ॥ अच्युतः शाङ्खो विष्वक्सेनो जनार्दनः १९ उपेंद्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः ॥ पद्मनाभो मधुरिपु

अंबरयस्य ॥ अच्युतः नास्तिच्युतंस्वत्वत्तंस्वपदाद्यस्य च्युद्गतौ ॥ शाङ्खो शृंगम्यविकारः शाङ्खो धनुःयस्यास्ति अतइति ॥ विष्वक्सेनः विषुना नाञ्चति विषूची सेनायस्य विष्वक् विश्वकस्थृतौ विज्ञौ विषुवं विशाचं तथा इति हिरूपकोशात् विष्वक्सेनाफलिन्यां स्याद्विष्वक्सेनो जनार्दनः ॥ जनार्दनः जननं जनः जनः जन्मात् अर्दति जनार्दनः नद्यादिः जनाः समुद्रस्थैर्देत्यभेदाः तेषां अर्दनइति वा १९ उपेंद्रः इंद्रमुपगतः अनुजत्वात् ॥ इन्द्रावरजः इन्द्रस्य अवरजातः जनेहुः ॥ चक्रपाणिः चक्रपाणौ यस्य ग्रहरणार्थे इति समस्याः परनिपानः ॥ चतुर्भुजः चत्वारः भुजाः यस्य यद्वा भुक्ते भुनक्ति वा भुजः इगुपधेतिकः चतुर्णां धर्मार्थकाममोक्षाणां भुजः ॥ पद्मनाभः पद्मनाभो यस्य योगविभागादच् ॥ मधुरिपुः मधोरस्मरस्यरिपुः ॥ ७

वासुदेवः वसुदेवस्यापत्यं ऋष्यंधकेत्यण् यद्वा वसनीतिवासुः वासुश्चाभौदेवश्च सर्वत्राभौसमन्तंचवसत्यत्रेतिवैयनः ततोसौवासुदेवेतिविहृद्भिः परिगीयतइतिविष्णुपुराणान् यद्वा वसुदेवैश्वर्यद्वान्तःकरणोदिव्यतेप्रकाशनेइति शेषेइत्यण् ॥ त्रिविक्रमः त्रिबुलोकेषुगुणेषुत्रिविक्रमोचस्य त्रयोवाविक्रमाः यादन्यासाः यस्य २० देवकीनंदनः देवक्याः नंदनः ॥ शौरिः शूरस्थापत्यं वंशजत्वात् गणयाढादणंवाधित्वाइच्छ सौरिरपि ॥ श्रीपतिः श्रियः पतिः ॥ पुरुषोत्तमः पुरुषेषुउत्तमः पुरुषेभ्योवाउत्तमः उत्तमश्चासौपुरुषश्चेतित्वं ॥ वनमाली आपादपद्मंथामालावनमालेनिसामनेनिकलिङ्गः सास्यास्तोति मत्सर्थेणिनिः वनंमलितुंशीलमस्येतिवा मलयारयोणिनिः ॥ बलिश्चंशो बलिमस्सरंभ्वंसितुंशीलमस्य बलिनापूजादिनाअविद्यांभ्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥ कंसारातिः कंसस्यारातिः ॥ अधोऽक्षजः अधः कृतंअक्षजंरेंद्रियकंज्ञानंयेन यद्वा अधो

वासुदेवस्त्रिविक्रमः २० देवकीनंदनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः ॥ वनमालीबलिश्चंशोकंसारातिरथोक्षजः २१ विश्वंभरः कंसप्रजिहृधः श्रीवत्सलाल्लनः ॥ पुराणपुरुषोयज्ञपुरुषोनरकातकः २२ जलशायीविश्वरूपोमुकुंदोसुरमर्दनः ॥ वसुदेवोऽस्यजनकः साएवानकदुदुभिः

दशाणांजितोद्वियाणांजायते प्रत्यक्षोभवति अधोक्षजंज्ञानमस्येति २१ विश्वंभरः विश्वंविभ्रति संज्ञायांभृदतिरवच् विश्वंभरोऽच्युतेशक्तेपुंसिविश्वंभराभुवि ॥ केव
भजित् केवभमजैषीत् सत्सूइतिक्विप् ॥ विभुः विध्यत्यस्मरान् कुप्रत्ययेसंप्रसारणं ॥ श्रीवत्सलाल्लनः श्रीयुक्तोवत्सः श्रीवत्सः आवर्तविशेषः लाल्लनयस्य शौरिः श्रीवत्सदेवत्यारिष्विष्वक्सेनजनादनाः इतिशब्दार्णवात् ॥ पुराणपुरुषः कर्मधारयः ॥ यज्ञपुरुषः यज्ञफलदः पुरुषः ॥ नरकांतकः तन्निवारकः २२ जलशायी ॥ विश्वरूपः विश्वरूपयमि ॥ मुकुंदः ॥ सुरमर्दनः इतिविद्योर्नोयानि ॥ अस्यकृष्णस्थजनकः पितावसुदेवः वसुभुदिव्यनिइतिवसुदेवः पचाद्यच् दिबुभ्रीडादौ साएववसुदेवएवभानकदुदुभिः आनकैर्दुदुभिश्चापलक्षितः वसुदेवजन्मनिदेवैरानकदुदुभि वादनात् हेतुस्थापितुः २३

बलभद्रः बलं भद्रं श्रेष्ठमस्य बलेन भद्रं ददति वा बलभद्रात्रायमाणालुभार्थीः पुंसि सीरिणि ॥ प्रलंबमः प्रलंबं नवान् मूलविभुजादित्वात्कः ॥ बलदेवः बलेन दि
व्यति पञ्चाद्यच्च ॥ अच्युताग्रजः अच्युतस्य अग्रजः ॥ रेवतीग्रमणः रेवत्याः रमणः नंद्यादित्वात् ॥ रामः रमते रमते योगिनोऽस्मिन्निति वा णः घञ्वा ॥ कामपालः का
मान्पालयति पालरक्षणे कर्मण्ययम् ॥ हलायुधः हलं आयुधं यस्य २३ नीलांबरः नीलं अंबरं यस्य ॥ रोहिणेयः रोहिण्याः अपत्यं ढक् प्रत्ययः ॥ तालांकः तालः अंकः
अजो यस्य ॥ सुसली सुगलभस्ति यस्य गुरारवडने कलञ्च ॥ हल्ली हलमस्त्यस्य ॥ संकर्षणः संकर्षति सम्यक्कृषीति वा कर्त्तरिल्युः कर्मणि ल्यप् ॥ सीरपाणिः सीरः
पाणावस्य ॥ कालिंदी भेदनः कालिंद्याः भेदनः नंद्यादिः ॥ बलः बलमस्यास्ति अर्थ आद्यच्च इति बलरामस्य समदशनामानि २४ भदनः मदयतीति मदीहर्षलेपन

बलभद्रः प्रलंबमो बलदेवोऽच्युताग्रजः ॥ रेवतीग्रमणो रामः कामपालो हलायुधः २३ नीलांबरो रोहिणेयस्तालांको सुसलीहली ॥ संकर्षणः सीर
पाणिः कालिंदी भेदना बलः २४ भदना गन्ध्यागारः आयुस्सोमीनकवनः ॥ कंदर्पो दर्पकोऽनगः कामः पंचशरः स्मरः २५ योः ल्यप् प्रत्ययः ॥ मन्मथः म

श्रुतीति मथः मयं विलोडने पञ्चाद्यच्च मनसः मथः मन्मथः कामचिंतायां कापित्यकुत्समायुधे ॥ भारः स्त्रियंतेः नेन करणे यञ् ॥ प्रद्युम्नः प्रकृष्टं द्रुक्त्वा बलं य
स्य ॥ मीनकेतनः मीनः मकरः केतनं अजो यस्य ॥ कंदर्पः कपित्थव्ययं कुत्सायां कुत्सितो दर्पोऽस्य कंदर्पः यद्वा कंस्तरं वृष्यति ॥ दर्पकः पृबुलतः दर्पयति णिजंतः ॥
अनंगः नास्ति अंगमस्य यद्वा नांगं ज्ञानमस्मादिति वा अनंगो भदनेन गमाकाशमनसोरपि ॥ कामः काम्यतेः नेन ॥ पंचशरः पंचशरायस्य पंचशराः के उच्चादनस्ता
पनश्च शोषणस्तं भनस्तथा संगोहनं न्नकामस्य पंचबाणाः प्रकीर्तिताः ॥ स्मरः स्मारयति उत्कंठयति स्मृआध्याने णिजंतादच् भित्वात् ह्रस्वः स्मर्यतेऽनेनेति वा २५

शंखरारिः शंखरस्य अरिः क्लृप्तं तु शंखरे नो वौ बोद्धवत विशेषयोः विशेषेषु सिदैत्यस्य मत्स्यपहरिणस्य चेति रभसः शंखरं सलिले लुपुं सिमृगदैत्या विशेषयोरिति मेदिनी ॥ म
नसिजः शृंगाररूपेण मनसि जायते स्म जनेर्दः ॥ कुरु मे पुः कुरु मामिदं वचो यस्य ॥ अनन्यजः नास्त्यन्यो यस्य स्यात् अनन्यः विष्णुः तस्माज्जातः मनसो न्यस्याब्जजा
यते वा जनेर्दः ॥ पुष्यधन्वा पुष्यं धनुरस्य वा संज्ञाया इत्यनङ् ॥ रतिपतिः रतेः पतिः ॥ मकरध्वजः मकरः ध्वजोऽस्य ॥ आत्मभूः आत्मना भवति क्षिप् २६ ब्रह्मसूः ब्र
ह्मतपः ब्रह्माणस्रवमिचालयति घूमेरणे अत्रापि क्षिप् ॥ विश्वकेतुः क्षयकेतुर्वा भ्रव्यकेतुर्वा विश्वस्मिन् केतुर्यस्य पनाकायां द्यौर्नो केतुर्ग्रहोत्पातार
लक्ष्मस्ति रभसः तदुक्तं शिवपुराणे त्वद्वायुर्धो निरुद्धः स्यात्तथा वै भ्रव्यकेतनामिति मदनस्य नामान्येको न विंशतिः अरविं दमशोकं च तूतं च न वमद्विक्ता नीलोत्प

शंखरारिर्मनसिजः कुरु मे पुनन्यजः ॥ पुष्यधन्वारनिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः २६ ब्रह्मसूर्विश्वकेतुः स्याद निरुद्ध उषापतिः ॥ लक्ष्मीः पद्माल
यापद्माकमलाश्च हरिप्रिया २७ इंदिरालोकमाला माक्षीरोदतनधारमा ॥

तुः स्याद्विष्वक्सेनात्मजात्मजः इति चतुष्टयमनिरुद्धस्येत्यन्ये ॥ लक्ष्मीः लक्षयति पश्यति नीतिज्ञं लक्षदर्शनां कयोः लक्षे सुदृचेति इमत्ययः तस्य सुदृ लक्ष्मीः संप्रति
शोभयोः भ्रष्टोषधौ च पद्मायां हृदिना भोषधेपि चेति ॥ पद्मालया पद्ममालयोऽस्याः ॥ पद्मा पद्ममस्त्यस्याः मत्वर्थे च ॥ कमला कमलयति मलधारणे कमलं स
लिलेनाभ्रजलजे व्योमभूषणे मृगभेदे तु कमलः कमलाश्चो वरस्त्रियां ॥ श्रीः श्रयति हरिं श्रयत्येनामिति वा तदुक्तं व्यादिना लक्ष्मीसरस्वतीयानो सर्वसंपदिभूति
शोभासु उपकरणवेषरचनाविधायुचश्चरित्रप्रथिता ॥ हरिप्रिया हरेः प्रिया ॥ इंदिरा ॥ लोकमाना ॥ मा ॥ क्षीरोदतनया ॥ रमा इत्येकादशानामानिलक्ष्याः ॥

कृशानुरेताः कृशानुरेनोयस्य ॥ सर्वज्ञः सर्वज्ञानानि कपय्ययः ॥ धूर्जटिः धृग्राप्रभूताजटियस्य जटभूतसंघाते सर्वध्यानुभ्यदतीत् जटिर्जटिति हिरूपकोशाच्च धूः गंगा
जटिध्वस्येति वा ॥ नीललोहितः नीलश्यामो लोहितश्च कंठजटासूत्र ॥ हरः हरतीति पचाद्यच् हरतीति हरः कपर्दीशमिरः इति संसारवर्तते ॥ स्मरहरः स्मरं हरति हर
ते इत्यच् ॥ भर्गः भर्जति भृजो भर्जने भृज्यते वा ॥ मादयं येनेति वा हलश्चेति यच् ॥ अयवकः त्रीणि अयवकानि त्राण्यस्य त्रिषु लोकेषु अयवकयस्येति वा अयव-
कं नयनं दृष्टि रिति हलायुधः अगणां लोका नामं बकः पितृनि वा औत्वेदान् अंवेतेशब्दाच्चेतवा अविशब्दे कर्मण्यण् स्वार्थे कत्वं त्रिषु लोकेषु कालेषु वा अंवंः शब्दो वेद
लक्षणो यस्येति वा यद्वा अयः अकार उकार मकाराः अन्वाः शब्दयाचकाः यस्येति वा ॥ तिस्रः अन्वाः द्यौ भूम्या पोयस्येति वा ॥ त्रिपुरांतकः त्रयाणां धातूनां सूवर्णरजत

कृशानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जटिर्नीललोहितः ॥ हरः स्मरहरः भर्गस्त्यबकस्त्रिपुरांतकः ३३ गंगाधरोऽधकरिपुः क्रतुध्वंसो दृषध्वजः ॥ व्योमकेशो भ्रू-
वो भ्रूमः स्थाणू रूद्र उमापतिः ॥ “अहिर्बुध्न्योऽहमूर्तिश्च गजारिश्च महानदः” ३४

क्रः ३३ गंगाधरः धरतीति धरः गंगायाः धरः शेषत्वं विवक्षायां पचाद्यच् ॥ अंधकरिपुः अंधकस्यैतलस्य रिपुः ॥ क्रतुध्वंसो क्रतुध्वंसयति स्रपीति णिभिः ॥ दृषध्वजः
दृषः ध्वजः चिह्नमस्य ॥ व्योमकेशः व्योमिकेशः यस्य ॥ भ्रवः भवति भवने वा सर्वं भूमासौ पचाद्यच् भवत्यस्याद्विभ्वमिति वा अप्रअपादाने ॥ भ्रूमः विभ्रैत्यस्मा
दिति भ्रूमः भीमादयोपादाने इति साधुः भीमो म्लवेन संघोरेशं भौमध्यमपांडव इत्युक्तत्वात् ॥ स्थाणुः तिष्ठति ॥ रुद्रः रोदयति रोदणि लुक्चेति रुक् णिच्चा लुकिरु
पोन ॥ उमापतिः उमायाः पतिः इत्यष्टचत्वारिंशत् शिवनामानि ३४

कपर्दीः केनस्मत्वेनजलेनवापरंभूतिर्निददाति संपदादिवाद्वावेक्षिपिराह्लोपः कस्यजलस्यपरापूरणेनदापतीतिवा दैपशोधने स्फपीनिकप्रत्ययेनसाधुः अस्यशंभोः जवाजूलः, जलानां
जूलः बंधः जदाबंधस्यैकं ॥ अस्यधनुः पिनाकः पिनाकादयश्चैतिसाधुः ॥ अजगवं अजंछांगच्छति यज्ञत्वेनप्रविशतिवा अजगः विष्णुः अस्तिशरत्वेन गांडयजगादि
तिवः आजग वभयि स्वार्थेण धनुस्त्वजगवंयुग्मजकावभजीजकमिशिषब्दार्णवः स्थाणोर्धसुराजगवमित्यमरमालाच अजकवमित्यपि अजः विष्णुः कोब्रह्मा
नौअवति शकंश्वादिः अजको विष्णुब्रह्माणौ शिवधनुषः देनामनी ॥ अस्यपारिषदाः गगाः प्रमथाः स्फः परिषदिसाधवः परिषदइतियोगविभागादण् प्रमथाः प्र
मथ्यंतिदुष्टान् मथविलोडने पचाद्यच् प्रमथ्यंतेमंत्रादिनाइतिवा पार्षद्याइत्यपि शिवानुचराणां दे ब्राह्मीत्याद्यास्त मातरः मन्यन्तेपूज्यंते लोकमातृत्वादितिमात

कपर्दीः स्वजटाजूलः पिनाकोऽजगवंधनुः ॥ प्रमथाः स्फः पारिषदाब्राह्मीत्याद्यास्तमातरः ३५ विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमसृथा ॥ २: औणा-

दिकः मांति शिवपरिचारत्वेसमाविशंतिवा ॥ ब्राह्मी ब्रह्मणइयं तस्येदमित्यण् तदुक्तं ब्राह्मीमाहेश्वरैर्चंद्राचारार्हवैष्णवीतथा कौमारीत्यपिचासुडाचर्चिकेत्यष्टमातरः भागुरि
राह ब्राह्म्याद्यामातरः स्मृताइति ब्रह्मणीत्यपिपाठः ब्रह्माणंअणतिकीर्तयति अणशब्दे कर्मण्यण् डीप् ब्रह्मण्याद्याः स्मृताः सप्तदेवतामातरोबुधैरितिहलासुधः ब्राह्म्यादि
शक्तिदेवतानामैकैकं ३५ विभूतिः विशेषेणभूतिः ॥ भूतिः भवनं किञ्चित्स्यः ॥ ऐश्वर्यं ईश्वरस्यभावः व्यभिसाधुः त्रीणैरैश्वर्यनामानि ॥ अणिमादिकं असृथा अणिमादिकमु
च्यते अणिमालपिमाप्राप्तिः प्राकाम्यमहिमातथा ईशितनावशितान्चैवतथाकामावशाधिता अणिमा अणोभावः ॥ लघिमा लघोभावः इमनिच् ॥ प्राप्तिः ॥ अंगुल्यंगेणचंद्रादेः
॥ प्राकाम्यं प्रकामस्यभावः मनोरथसिद्धिः ॥ महिमा महतोभावः ॥ इशिता ईशिनः भावः केदनौनल ॥ वशिता वशोऽस्यास्तीतिवशा वशिनः भावः तद्विस्तस्त्व ॥ कामावशाधिता क

मानवशते कामावशाधिनः भावः इत्यष्टसिद्धयः ॥

उसा ओः महेशस्यमालक्ष्योः उमेनिमान्त्रात्पस्योनिषिद्धत्वात्वा ॥ कात्यायनी कतस्यअथत्यं गगीदियजंतात्वेऽङ्गा ॥ गौरी गौरीवर्णाः अस्त्रियस्याः ॥ एवंकालो उमाकात्यायनो
दुर्गाकालीहैभवनीश्वरी कालाकालंजरीगौरीतिवाचस्पतिः ॥ हैभवनी हैभवतोपत्यं अणनात्ङीप् हैभवत्यभयास्वर्णसीर्योः श्वेतवचोभयोः ॥ ईश्वरी ईंहे ईश्वरेश्वरी वर
दिदित्यात्ङीप् ईश्वरादित्यपि वरदिताप् ईश्वरः शक्रेथरेतत्पत्न्यामीश्वरीश्वरा इतिबोयालितः ३६ शिवा शिवयतीति शिवोवास्याअस्तिभर्तृत्वेन शिवंभद्रशिवःशंभुः
शिवागौरीशिवाभयेनिशांश्वतः पुंयोगेनु शिवी भवनी भवस्यस्त्री ॥ रुद्राणी रुद्रस्यस्त्री ॥ शर्वाणी शर्वस्यस्त्री इमेद्रुद्रवरुणोतिसाधवः ॥ सर्वमंगला सर्वेषामंगला सर्वाणि
मंगलानियस्याः वा मंगलासितदूर्वायागुभायांपुंसिभूभिजे नपुंसकंनुकल्याणेपुंसिसर्वार्थदक्षिणे ॥ अपर्णा नपर्णानियस्याः तपस्यंत्यापर्णानामपित्यागात् ॥ पार्वती पर्वत

उमाकात्यायनीगौरीकालीहैभवनीश्वरी ३६ शिवाभवनीरुद्राणीशर्वाणीसर्वमंगला ॥ अपर्णापार्वतीदुर्गामृडानोचंडिकांबिका ३७ “आ-
र्यादाक्षायणीचैवगिरिजामिनकाल्मजा” ॥ विनायकोविष्मराजहैमानुरगणाधिपाः ॥

रधिकरणेइतिङः चहः दुःखेनतुंष्टेवर्गीयते त्थने गैशब्दे आतत्रोपसर्गेइत्यङ् दुर्गंकोटेदुर्गमेस्यादुर्गतुनीलिकोभयोरितिहेमचंद्रः ॥ मृडानी मृडस्यशिवस्यस्त्री इंद्रवरुणोति
साधुः ॥ चंडिका चंडति चंडिकोपे ण्वुत्व ॥ अंबिका अंबैवअंबिका स्वार्थकः अंबिकापार्वतीभात्रोदुतराशुस्यमानरि इत्युभायाः नामानिसप्तदश ३७ विनायकः विनयति ण्वु
त्वं विशिष्टोनायकोविनायक इतिवा यद्वा विगतोनायकोयस्य तदुक्तंकोशांतरे विनायकस्तुहंरंबेनास्वैविस्मेजिनेगुरौ ॥ विष्मराजः विष्मानंराजाइतिविष्मराजः समासांतहच् ॥
हैमानुरः द्योःमात्रोःअपत्यं मातुरुत्तरंरब्धेतिसाधुः दुर्गाचांमृडाभ्यापलितत्वात् तदुक्तं हैमानुरजरासंधवारणाननयोः पुमानिति ॥ गणाधिपः गणानांप्रमथानामधिपः ॥ ७१

एकदंतः एकः दंतोऽस्य ॥ हेरंबः हेसंग्राभेरंबते हः शंकरेहरोहंसेरणरौभांचवाजिषु इतिनानार्थरत्नामाला स्वामीतु हेउषसिरंबते रविबाब्दे पचाद्यच्च ॥ लंबोदरः लंबमुदरंय
स्यसः ॥ गजाननः गजस्यअननमिवउगानंयस्य यद्वा गजअननं यस्य गजवाब्दो गजमुखपरः इत्यष्टौगणयतेः ॥ ३८ ॥ कार्तिकेयः कृत्तिकानामपत्यं स्त्रीभ्यौढक् ॥ म
हासेनः सहनीसेनाअस्य ॥ शरजन्मा शरैरुजन्मास्य ॥ षडाननः षट्आमनान्यस्य ॥ पार्वतीनंदनः पार्वत्याः नंदनः ॥ स्कंदः स्कंदति स्कंदेरच्च ॥ सेनानीः सेनानयति सस्त
इतिक्लिप् सेनानीस्यालुमान्कार्तिकेयसेनापनोत्तुमान् ॥ अग्निभूः अग्नेर्भवति क्लिप् ॥ गृहः गृहति सेनारक्षति गृहसंवरणे इगुपेतिकः गृहः षाण्मातुरेगृहा सिंह
पुष्यांचगतेचपर्वतादेश्वशंकरइत्यर्चः ॥ ३९ बाहुलेयः बहुलानांकृत्तिकानामपत्यं ॥ नारकजित् नारकंजयति क्लिप्पुक् ॥ विशारवः विशारवति शारवृश्वारवृव्या-

अप्येकदंतं हेरंबं लंबोदरं गजगिनाः ३८ कार्तिकेयो महासेनः शरजन्मा षडाननः ॥ पार्वतीनंदनः स्कंदः सेनानी रग्निभू गृहः ३९ बाहुलेयस्ता
रकजिद्विशारवः शिखिवाहुर्नः ॥ षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः कौंचिदारणः ४०

सौ पचाद्यच्च विशारवायां जातइतिवा संधिवेलेत्यण् तस्यअविष्टेति
लुक् ॥ शिखिवाहनः शिखीमयूरः बाहुनंयस्य ॥ षाण्मातुरः षण्णांमातृणामपत्यं हैमातुरवत् ॥ शक्तिधरः शक्तेः धरः ॥ कुमारः कुमारयति क्रीडति कुमारक्रीडा
यां पचाद्यच्च कुत्सितोमारोऽस्येतिवा यद्वा कुमारयति दुधान् यत्तु ब्रह्मचारित्वात् कुमारइत्यक्तं तथापि तस्य भार्या आसीत् तदुक्तं वायुपुराणे शतक्रतो रूप
वती देवसेनेति चान्तता सामहेन्द्रेण रत्यर्थे भार्यात्वेनोपपादिता उदर्णसेनापतये महासेनाय समव्रतइति ॥ कौंचिदारणः कौंचस्य पर्वतस्य दारणः दृविदारणे नद्यादित्वात्
ल्यः कैलासेधनदावासे कौंचः कौंचोभिधीयते अतः कौंचिदारणोपि समदशकार्तिकेयस्य नामानि ४० ५१ ५२ ५३

इंद्रः इंदनि इदिपरमैश्वर्यं क्रज्जेत्यादिनारश्च इंद्रः शक्रादित्यभेदयोगभेदांतरात्वात् ॥ मरुत्वान् मरुतः संत्यस्य मरुतः संत्यस्य मरुपिद्वयइतिवत्त्वं ॥ भ
यवा मयवानित्यपि त्वआदेशः मद्यते पूज्यते महपूजायां कनिन् ॥ बिडौजाः बिडुनि बिडभेदकमोजोयस्य सांतःशब्दः ॥ पाकशासनः शा
सयतिशासनः ण्यतात्पर्यः ॥ पाकस्यदेत्यभेदस्यशासनः ॥ वृद्धभवाः वृद्धेभ्यः शृणोति शुभ्रवर्णे अस्मन् वृद्धेषुपंडितेषुश्रवणायशः य
स्य ॥ स्मनासीरः सुष्ठुनासीरंसेनासुखं यद्वा स्मृनासीराः अग्रेसराः यस्य गास्त्वशब्दे बाहुलकादीरन् शानाशोरोपि शूनः वासुः शीरः सूर्यः नास्तः यस्य अर्शआद्य
चि अन्येभ्योतिदीर्घः ॥ पुरुहूतः पुरुप्रचुरंहूतमाब्धानंयज्ञेयस्य यद्वा पुरुणिहूतानिनामानियस्य ॥ पुरंदरः पुरः अराणांदारयति वाचंयमपुरंदरोचेति ४१ जि

इंद्रोमरुत्वान्मायवाबिडौजाः पाकशासनः ॥ वृद्धभवाः स्मनासीरः पुरुहूतः पुरंदरः ४१ जिष्णुर्लेखवर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः ॥ सुत्रा

मागोत्रभिद्वज्जीवासवावृत्रहावृषा ४२

ष्टुः जयनशीलः जिजयेअभिप्राये ग्लाजीनिसाधः जिष्णुर्नवासवेः सुने ॥ लेखवर्षभः लेखेषुदेवेषुभ्रमः
श्रेष्ठः ॥ शक्रः शङ्कोति शक्त्याक्तो स्फादितं चिद्वनिरक् शक्रः पुमान्देवराजंकुलजानुनभूरुहे इत्युक्तत्वात् ॥ शतमन्युः शतंमन्यवोयज्ञाः यस्य यद्वा शतेषुदेवेषु
मन्युः भोयोयस्य ॥ दिवस्पतिः दिवः स्वर्गस्यपतिः ॥ शापकादलुकिक्तादित्वासः ॥ स्मनामा स्मृत्रायते भेदः पालने भनिन् ॥ गोत्रभिन् गोत्रान्
पर्वतान् भिनति क्षिपुतुक् ॥ वज्रोः स्वास्तीनि ॥ वासवः वस्तुनिरह्णानिसंत्यस्य मत्वर्थेण वसोरपत्यभितिवा दैत्यानांवासवातिवा वागनिगंधनयोः आतद
तिक्ताः ॥ वृत्रहा वृत्रहतवान् भूनेक्षिप् ॥ वृषा वर्षति वृषुसेचने कनिन् ४२

४१

४२

४३

४४

४५

वास्तोष्पतिः वास्तोः ग्रहक्षेत्रस्यपतिरधिष्ठाता वास्तोष्पतिर्गृहमधेतिनिपातनादलुक् कस्कादित्वात्पत्वं ॥ स्तरपतिः स्तराणांपतिः ॥ बलारातिः बलस्यास्तरस्यअरातिः शत्रुः ॥ शची
पतिः शच्याः पतिः ॥ जंभभेदी जंभमस्तरभेनुंशीलमस्य ॥ हरिहयः हरिर्हयस्य त्वेक्षे शबालोभाणिस्तवर्णाभानियस्यतु हरिः सवर्णतोषवस्तु पीनकोशेयसप्रभः इतिशालि
होत्रः ॥ स्वाराट् स्वः स्वर्गेराजते रोगीनिलोपेदीर्यः स्वेषुदेवपुत्रधनेषुच आराजते ॥ नमुचिस्सूदनः नमुचेर्देत्यस्यसूदनः ४३ संक्रंदनः संक्रंदयति क्रंदिआल्हानेरोदनच
नंदादिः ॥ दुश्च्यवनः दुः रवेनदुष्टं दुष्टेषुवाच्यवनमस्य यद्वा दुः सहः च्यवनोमुनिरस्य ॥ तुराबाट् तोतोर्नितुरः इगुपेतिकः तुरस्वरणे तुरवेगवंतंभाहयति आभिभवति ण्य
तात्सहः क्षिप् अन्येषामपीतिदीर्यः यद्वा तुरः त्वरितः सत्परबलानिसहतदति अत्रपक्षेनहिबृत्तीतिदीर्यः ॥ मेघवाहनः मेघाः वाहनमस्य ॥ आरवंडलः आरवंडयति रव

वास्तोष्पतिः स्तरपतिर्बलारातिः शचीपतिः ॥ जंभभेदी हरिहयः स्वारापनमुचिस्सूदनः ४३ संक्रंदनो दुश्च्यवनस्तुराबाणमेघवाहनः ॥ आरवंड
लः सहस्त्राक्षभ्रमुक्षास्तस्यतुप्रिया ४४ पुलोमजा शचीद्राणीनगरीत्वमरावती ॥

इमिदने वृषादित्वात्कलंच् ॥ सहस्त्राक्षः सहस्रमक्षीणिमस्यसः
समासांतःषच् ॥ भ्रमुक्षाः क्रभवः क्षीयंत्यत्र क्षितिनिवासगत्योः भ्रमुक्षः स्वर्गवज्रयोरिति विषयः भ्रमुक्षोऽस्यास्तीति भ्रमुक्षाः अतइभिः इतोद्रनामानिपंचत्रिंशत्
४४ तस्यतुप्रिया पुलोमजा पुलोम्भः मुनेर्जाता योळोस्यपि तस्यापत्यमित्यण् जातित्वात्ङीष् ॥ शची शचति शचव्यक्तायावाचि सर्वथातुभ्यइतीन् रुदिकेनि
ङीष् ॥ इंद्राणी इंद्रमणति आनयति यद्वा इंद्रस्यस्त्री पुंयोगेङीष् आनुक् स्यादिंद्राणीशतावरी चारुधाराभेद्राणीशक्राणीजयवादिनो इतिरभसः इतित्रो
णींद्रपत्न्याः ॥ नगरीतु अमरावती अमराः संत्यस्या मसौबल्हचइतिदीर्यः एकनगर्याः ॥ ४३

हयः उच्चैः श्रवाः उच्चैः श्रवसीयस्य उच्चैः शरणोतीति वा शुधानोरस्तत्र उच्चैः महान्श्रवणशोयस्येति वा एकंदंद्राश्वस्य ॥ सूतः सारथिः मानलिः मानंलति यद्वा मतलस्य अपत्यं एकं ॥ वनं संदनं नंदयति इंद्रोद्यानेनंदनस्ततनेयेहर्षकरिणीति हेमः अतइअ आदिष्टिः एकं ४५ अस्य आसादः वैजयंतः स्यात् वैजयंत्यः पताकाः संत्यस्य गत्वर्थे च वैजयंतो महेंद्रस्य ध्वज आसादयोः पुमाश्च वैजयंती पताकायां जयंती पादयोस्त्रिभ्याम् इंद्रगृहस्यैकं नाम ॥ जयंतः जयन्तीति द्वाचिद्धीतिः इति साधुः ॥ पाकशासनिः पाकशासनस्यापत्यं अतइअ इंद्रपुत्रस्य हेनामनी ॥ ऐरावतः इराउदकानि संत्यस्यिन् इरावान् ससुद्रः तस्मिन्नावः मनुवंतात् भगार्थेण ऐरावतः ॥ अत्र मातंगः अत्र मेयस्तदात्वा कोमातंगः शाकपार्थिवदिः यद्वा अत्र आकाशे मेधे वा विद्यमानो मातंग इति वा ॥ ऐरावणः इराउदकेन वणति वणशब्दे इरावणः इरासरो मेव वनमुदकं यस्मिन् वा इरा

हय उच्चैः श्रवाः सूतो मानलिर्नंदनं वनं ४५ स्यात् आसादो वैजयंती जयंतः पाकशासनिः ॥ ऐरावतो अत्र मातंगैरावणा अत्र सुवल्लभाः ४६ हादिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशां भिदुरपविः ॥ शतकोटिः स्वकः शंबो

यणेभवः तत्र भव इत्यण ऐरावणः ॥ अत्र सुवल्लभः अत्र मोः वल्लभः चत्वारि इंद्रहास्तिनी नामानि ४६ हादिनी हादतेवश्यं हाद अव्यक्ते शब्दे आश्रयकणिनिः डीप् हादः अस्ति अस्या इति वा स्त्रीलिङ्गे ॥ वज्रं वजति वजगतौ रम्यत्ययः पुनपुंसकयोः अस्त्रियां वज्रकुलिशौ इति संसाराणिवः ॥ कुलिशं कुलोहस्तेषोते अन्येभ्यो पीनिडः कुलिहस्तेषुजादल इति त्रिकांशेषः शीतनूकरणे यद्वा कुस्तिनं इषतलिशति लिश अल्पीभावे इगुपेति कः कुलिशो नस्त्रियां प्रोक्तो दं भोलो नाज्ञांते ॥ भिदुरं भिनन्ति कुरच् ॥ पविः पुनति अचदः ॥ शतकोटिः शतकोट्योऽधारा अस्म्य ॥ स्वकः स्वगति स्वराल्दोपतापयोः उभस्येयगुणः यद्वा सुष्ठु अकं विधारायस्य ॥ शंबः शंस्तरकमस्यास्ति कंशभ्यामिति बः यद्वा शाम्यत्यरीन् ॥ ४७

दंभोलिः दंभुरोधने दंभसिरोदने अलिः समर्थः अलरसुन् यद्वा दन्धोतिरेवदयति दंभुदंभने ॥ अशनिः स्त्रीपुंसयोः अन्नाति अशयतेनेनेति वा अन्नातेरनिः दशवज्रस्य नामा
नि ४७ वज्राशानिरित्यपि नाम वज्राशानिर्विदुर्वज्रं इति त्रिकांशेषः अथ वज्राशानिर्द्वयोऽशितनामनिधानाच्च ॥ व्योमयानं व्योम्नियां त्यनेन करणल्कट् व्योमयानिक्वा क
तेरिस् ॥ विमानः विशिष्टमानयंत्यनेन करणं यद्वा विशेषणमात्यास्मिन् अधिकरणल्कट् विगतमानं उपमा अस्त्येति वा विमानशब्दः पुंसि ह्येवेच विमानो देवयाने
च सप्तभूमिगृहेष्वपि च द्योतकेयानमाने च पुन पुंसकयोर्मनः हे देव रथस्य ॥ नारदाद्याः आदिशब्देन देवलपर्वनादयः नरस्य अपत्यं नारं पानीयं ददाति आतइति कः नारं पा
नोयमित्यक्तं तात्पित्थ्यः सदा भवान् ददाति तेन तेनाभनारदेति भविष्यतीति आगमः नारं नरसमूहं द्यानि कलहने वा घाते कः यद्वा नुः इदं नारं अज्ञाने द्यानि दूरीकरो

दंभोलिरशानिर्द्वयोः ४७ व्योमयानं विमानोऽस्त्री नारदाद्याः स्तरर्षयः ॥ स्यात्स्तर्यमादेव सभा पीयूषममृतं स्फधा ४८ मंदाकिनी विचयद्गंरास्वर्णी
दीस्तरदीर्घिका ॥

तिज्ञानोपदेशेन दो अवस्वडने ॥ स्तरर्षयः स्तराश्च ते ब्रह्म पुत्रत्वादृषयश्च स्तराणां भ्रूषय इति वा एकं नाम ॥ स्तर्यमादेव सभा स्यात् स्तर्यमा शोभ
नः धर्मो यस्य स्यामिति नांतपक्षे धर्मो विनिष् ॥ देवसभा सह भांत्यस्यां इति सभा सभाराजेति माधुः देवानां सभा अवस्थानगृहं इति हे देव सभायाः ॥ पीयूषं दयते पो
यइति सौमोधातुः उबन्मत्ययः बाहुलकात्पक्षे गुणः स्यात्पेयूषच पीयूषं नवत्सीरेः मृतेऽपि च इति हारावलिः पीयूषं सप्तदिवसावधि क्षीरतया मृते ॥ अमृतं न भिष्यते
नेन अमृतं यज्ञशेषे स्यात्पीयूषे सल्लिष्टने अयाचितं च भोक्षे च नाथन्वतरि देवयोः ॥ स्फधा स्तरवेन धीयते धेदुपाने आतश्चोपसर्गे इति कर्मण्यद्ः श्रीणि असृतगा ४८
मंदाकिनी मंदान् अकितुं शीलमस्याः अक अगकुटिलायांगलौ स्फ्यजानाविति णिनिः ॥ विचयद्गंरा वियति विचयते वा गंगा ॥ स्वरणी दी स्तः स्वर्गस्य नदी संज्ञायां पूर्वप
दादिनिणत्वं ॥ स्तरदीर्घिका सुराणां दीर्घिके च त्वादिदेवगंगा ॥

मेरुः भिनोतिज्योतीषि उच्चत्वान् डभिप्रक्षेपणे विषीभ्यारुः ॥ स्रमेरुः अन्यप्रादिनिग्रासार्थं स्र इति ॥ हेमाद्रिः हेमोद्रिः ॥ रत्नसातुः रत्नानि सानावस्य ॥ सु-
 रालयः स्रराणां आलयः पंचमेरोः ४९ मंदारः मंदते मोदयति यदिस्तुतिमोदसदस्वमकांतिगतिषु आरम्भप्रत्ययः मदा आराधारायस्य सारत्नत्वादिति वा ॥ पारि-
 जातकः पारिणो जातः समुद्राज्जन्यत्वेनास्यास्ति तत्त्वं नतः स्वार्थेकम् ॥ संतानः सम्यक् तनोति पुण्याति ज्वलितिसूत्रेनोत्तरुपसंख्यानात्पणः ॥ कल्पवृक्षः क-
 ल्याः संकल्पितोऽर्थस्तस्य वृक्षाः जन्यजनकभावसंबंधेषु ॥ हरिचंदनं चंदयानि यदि आल्हादने प्रयतात्त्वकः नंद्यादित्वात् हरेश्चंदनं हरिचंदनमस्त्रीस्याऽग्नि-
 दशानां महीरुहं नपुंसकं तु गोशीर्षे ज्योत्स्नाकुंभयोरपीत्युक्तत्वात् पंचैते देवतरवः तत्र हरिचंदनं क्लीबे पुंसि च ५० सनत्कुमारः सनन्तित्यं कुमारः यद्वा हंसगो-

मेरुः स्रमेरुर्हेमाद्रिरत्नसातुः स्ररालयः ४९ पंचैते देवतरवो मंदारः पारिजातकः ॥ संतानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचंदनं ५० सनत्कुमारो वै-
 धात्रः स्वर्वेद्यावशिवनोक्तौ ॥ नासत्यावशिवनौ दस्त्रावाशिवनयो च तावुभौ ५१

धातुरपत्यं अण् सनत्कुमारोऽपि वैद्यसंहितामणे तु त्वात्स्वर्वेद्यपयसि संनिधौ कथनं हे सनकोदे ॥ स्वर्वेद्यौ स्वः स्वर्गस्य वैद्यौ अश्विनोक्तौ अश्विन्याः सूतौ ॥
 नासत्यौ नसत्यं योस्तावसत्यौ नअसत्यौ नासत्यौ नप्राणानपादितिनजः प्रकृतिभावः ॥ अश्विनौ मशस्ताः अश्वः संतिययोः यद्वा अश्विन्यां जातौ अश्वोः -
 स्तिजनकत्वे योस्तौ ॥ दस्त्रौ दस्यतः क्षिपतः रोगान् दस्त्र उपक्षये स्फाथितं चोतिरक् ॥ अश्विनयोः अश्विन्या अपत्ये स्त्री प्रयोदक् तावुभाविनिहृत्त्वविशिष्टत्वादेकवचनाभाव-
 इति गुरुचरणाः अयंच प्रायोवादः देव्यां तस्यां प्रजायेतां नासत्यो दस्त्रवचैति मार्कंडेयान् नासत्याविति दस्त्राविति चैकवाचकस्योभयोः प्रयोगो गौणः छत्रिणोऽयं तिवत् षड-
 श्विनोः ५१

उर्वशीसुरवाः उर्वशीप्रसुरवाः उरुत्थहृतः अश्रुतेच्याप्रोति वशीकरोतीति जारभरेतिवत्साधुः॥ अप्सरसः अद्भ्यः संसरंति अत्र अप्सरसः शब्दः एकस्यामपिव्यक्तौ सरतेर-
सन् अप्सरा इति भाष्यादेकवचनमपि॥ स्त्रियांबहुष्वितिसर्वेश्या इति प्रोच्यंते स्वः स्वर्गस्य वेश्याः तदुक्तं एताचीमेनकारं भाउर्वशीचतिलोत्तमा ऋकेषीभजुयोवाद्याः
कथ्यंतेऽस्मरसोऽबुधैः अप्सरा इत्यपि प्रयोगदर्शनात्प्रायोबहुत्वं॥ हाहाः हा इति यो कथं जकशब्दं जहाति ओहा कृत्यागे विच्॥ हूहूः हू इति ह्यति किं पिसं प्रसारणे हल
इति दीर्घः एवं आद्याः एवमादौ येषां॥ त्रिदिवौकसां गंधर्वाः गंधसौरभमवर्ति अवर्गसौ आद्यशब्दसुबुरुविश्ववस्तुचित्ररथमप्रतयः हाहाशब्दस्य रूपं तु हाहाः हा
हो हाहाः हाहां हाहो हाहान् हाहासां तोपि गंधर्वीति हाहसोरिति संसारावर्तान् गंधर्वीहाहमिप्रोक्तं इति रत्नकोशान् च हाहा इत्यादिह्रस्वः हुहु इत्यस्य ह्रस्व-

स्त्रियांबहुष्वप्सरसः सर्वेश्या उर्वशी सुरवाः॥ हाहाहूहूश्चैव माद्यागंधर्वास्त्रिदिवौकसाम् ५३

आग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीति होत्रो धनं जयः॥ कृपीतयो निज्वलणे जातं वेदास्तनूनपात् ५३

अ गीतमाधुर्यसंपन्नो विख्यातो च हहाहूहू इति व्यासोक्तः एकैकं ५३ अग्निः अंगति अंगितो अंगे ब्रह्मेति साधुः॥ वैश्वानरः विश्वानरस्यापत्यं वा नरसौ
इति दीर्घः अथ्यण॥ वह्निः वहति हव्यं वहतर्हिः॥ वीतिहोत्रः योतिमध्यं पुरोडाशादिहूयतेऽस्मिन् हूतानादनयोः वीतिक्त्वि कर्मणि अग्नेभ्यं वीतिरश्वो होत्रं वहनमभ्येति
वा॥ धनं जयः धनं जयति स्वच्छुम्॥ कृपीतयोनिः कृपीतमुदरं जले इति रत्नकोशात् कृपीतयो निरस्येति वा॥ ज्वलनः ज्वलति जुम्ब इति युच्॥
ज्वलनदाः जातं वेदो धनं यस्मात् जातं वेदे विद्यते वा विदसन्नाथो जातं वेति वेदयते वा विदचेतनादावस्तन्॥ तनूनपात् तनूः शरीरं नपातयति इत्याद्युह्य ५३

बर्हिः बृंहति बृंहिबृद्धो इत्यनलोपः पुल्लिङ्गोयं बर्हिर्लुक्कोऽबृहद्भानुरित्यमरमाला शक्रोवैश्वानरो बर्हिर्वर्हिश्शब्दात्तन्वात् इति शब्दाण्येवात् बर्हिः तत्र सप्तमपक्षे बर्हिः कुशः शब्दाबलमस्यैति विग्रहः बर्हिः सांनः बर्हिरित्तः शक्रोत्तिनांनः शक्रव्यत्यनेनेति शक्राभ्यां शक्रवशौषणे मभिन ॥ कृष्यावत्सर्वा कृष्योऽभूयोच-
त्स्यस्य भानः ॥ शौचिष्येशः शौचिष्येष्वालाः केशाद्व्यास्य ॥ उपबुधः उपः संख्यायां बुद्धते प्रकाशते उपः प्रभाने संख्यायामिति विश्वः ॥ आश्रयाशः आश्रयमाधारम-
भ्याति कर्मण्यण् आश्रयाश इति पाठान्तरं तत्र आशेरन्तेः त्रत्याशयः तमभ्यानि प्राग्वदण् ॥ बृहद्भानुः बृहन्तो भानवोऽस्येति ॥ कृशानुः कृशयति कृशतनूकरणे आनुक् ॥
पावकः पुन्यति पुन्यपवने ण्वुल् ॥ अनलः अग्निव्यनेन दृषादित्वात्कलच् अनलो वस्तुभेदेऽग्नौ ५४ रोहिताश्वः लौहिताश्वस्यस्य नदुक्तं शालिहोत्रे वरुणस्त्वसिता

बर्हिः शक्राभ्या कृष्यावत्सर्वा शौचिष्येश उपबुधः ॥ आश्रयाशो बृहद्भानुः कृशानुः पावकोऽनलः ५४ रोहिताश्वो वायुसरवः शिरवावानाश्रकृदा

धिः ॥ हिरण्यरेता हुतमुक् दहनौ हव्यवाहनः ५५ समाविदमुनाः शक्र

नश्वान्कुबेर कुमुदोयमान् हुताशनः किंशुकाभान्वासुर्वभू स्त्रयारुणोदिति रोहितोऽग्नोः शोवाहनमस्येति वा लादिरपि ॥ वायुसरवः वायोः सरवा समासात्तद्वि अदंतः वायुः सरवास्येति वा अत्रपक्षे अमदिः सरवा इति ॥ शिरवावान् शिरवाः संत्यस्य मनु ॥ आश्रकृशस्यणिः आशुशीघ्र आशं ब्रीहिं वा शक्रस्येति क्षणाहिंसायामिन् शुद्धति पूजार्थमव्ययं ॥ हिरण्यरेताः हिरण्यरेतोऽस्य हिरण्यरेताः पुंसि स्याद्विवाकरहविषु जोरिस्फुक् ॥ हुतमुक् हुतं मुक्ते क्विप्प्रांतः शब्दः ॥ दहनः दहति नद्यादि ॥ हव्यवाहनः हव्यवाहयति ण्यतान्वहल्लुः ५५ समाविः समाविषोयस्य कालीकरालीमनो-
जवास्तलोहिनासुधूम्नवर्णास्कुल्लिङ्गिनो विशवदासारव्याः समवन्देर्जिह्वाः ॥ दमुनाः दाम्यानि दमु उपशमे वमेरुनसच् दमुनाः दमुनसो दमुनस इत्याद्युह्यं दीर्घमध्योपि दमुनाः ॥ शक्रः शोभयति शक्रं रेतो स्यात्तोति वा ऋज्वेदेति नियमितः अर्षिआद्यच् द्वितीयपक्षे ॥

विभ्रभानुः चित्रभानवोः स्य ॥ विभावस्तुः विभाप्रभावस्तुः धनं यस्य ॥ शक्तिः शक्तिः पवित्रकरोति शक्तयति तत्करोतीति ण्यसादृचदः यद्वा शोचति ॥ अयिन्नं अयां पित्तमिव दाह-
कत्वात् चतुस्त्रिंशदग्नेः ॥ और्वः उर्वस्यगुणैरपत्यं अन्वयण् ॥ वाडवः वडबायो भवः तत्र भवः ॥ वडवानलः वडबायाः अनलः आधारधेयभाषणसंबन्धत्वेन षष्ठ्यर्थः श्रीणि
वाडवाग्नेः ५६ वन्हैः ज्वालकीलौ द्वयोः स्त्रीपुंसयोः स्तनः ज्वलति ज्वलितिरिति णः कीलति कीलबन्धे इगुपेत्तिकः ॥ अर्विः स्त्रीनपुंसकयोः नपुंस्यविभितिवक्ष्यमाणत्वात्
अन्वयते अर्चपूजायां अर्विः सन्तः इदं नोपि ॥ हेति शिरवेस्त्रियां हिनोति हतिवा हिगतौ ऊतीत्यादिनासाधुः पंचज्वालायाः ॥ स्फुलिंगः स्फुटति अनुकरणं तेन लिंगनि
अच् ॥ अधिकणः हे अग्नेः कणिकायां त्रिषु ॥ संतापः संतापयति तपसंतापे ॥ संज्वरः ज्वरयतीति उभाभ्यामपि अच् समौ समानार्थौ ५७ धर्मराजः धर्मस्य राजा इच् ॥

श्रिभ्रभानुर्विभावस्तुः ॥ शक्तचिरपित्तमौर्वस्तुवाडवो वडवानलः ५६ वन्हैर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिः शिरवास्त्रियां ॥ त्रिषु स्फुलिंगोऽधिकणः सन्तः
पः संज्वरः समौ ५७ धर्मराजः पितृपतिः समवती पितराद् ॥ कृतांतो यमुनाभ्रानाशमनो यमराड्यमः ५८ काले दंडधरश्चाद्धदेवो वैवस्वतोऽतकः ॥

पितृपतिः पितृणां पतिः ॥ समवती समं वर्त्म धितुं शीलमस्य णिनिः ॥ परमराट् परतेषु मृतेषु राजते सत्सूइति क्लिप् ॥ कृतांतः कृतो तो विनाशो येन ॥ यमुनाभ्राना यमुनायाः भ्राना
॥ शमनः शमयति ॥ यमराट् यमेन संयमेन राजते क्लिप् ॥ यमः यमयति तदुक्तं विश्वे यमो दंडधरे आक्षेपसंयमे यमजे पिबेति ५८ कालः कलयत्याधुः कलसंख्याने कलेः अदे-
तेषु पावात् मज्ञाद्यण्ड्युक्तः ॥ दंडधरः दंडस्य धरः ॥ आद्धदेवः अंशभाक्त्वात् पितृपतिस्त्वाहा ॥ वैवस्वतः विवस्वतोऽपत्यं ॥ अंतकः अंतं करोतीति ण्यंता-
त् एण्डुल् इति यमस्य चतुर्दशनामानि ॥

५९

५९

५९

५९

५९

राक्षसः रक्षंस्त्वात् रक्षपालने असक्त स्वार्थेअण् ॥ कौणपः कुणपंशवंभ्रक्षीथितुशीलमस्य णः कर्तव्यः कौणपानि पारक्षणे इत्याद्यूल्यं कौणपः ॥ क्रव्यात् क्रव्यंभांसंअ
तिविद् क्रव्यादः कर्मण्यण् कृतपक्वेभुक्ते पृषोदरादिः ॥ अस्त्रपः अस्त्रंरक्तंपिबति आतइतिकः अस्त्रपः नअपयति क्रव्यादत्वादस्त्रपः ॥ आशरः आश्रूणाति हिनस्तीत्या
शरः श्रुहिंसायां पचादाच् आशिर्इतिपाठेनु आशिरोहनुषःशंक्तुः क्रव्यादोअपआशरइतिसंसारवर्तः ५९ रात्रिचरः रात्रौचरति ॥ रात्रिचरः चरेष्टः रात्रेः कृनिविभाषेति
मुम्भधिकल्पः ॥ कर्बुरः बर्णेन कर्वेति कर्वहिंसायां कुरच् कर्बुरइतिपाठंतेतु ॥ इह नैर्भनः कर्बरः क्रव्यात्कर्बुरोयातुरक्षसोइतिशब्दार्णवः कृणानि कृहिंसायां कुरच् ॥ नि
कषात्वजः निकषायाआत्वजः ॥ यातुधानः यात्निर्दक्षोसिदधानिसुध्यानि युच्ल्यकट्वा स्वजानिपोषकत्वात् यात्निधीयंतेऽस्मिन्नितिवा ल्युद् जातुधानइत्यपि तत्रेत्यं

राक्षसः कौणपः क्रव्यात्क्रव्यादोस्त्रपआशरः ५९ रात्रिचरोरात्रिचरः कर्बुरो निकषात्त्वजः ॥ यातुधानः पुण्यजनो नैर्भनो यातुरक्षसो ६० प्रचेत्ताव

रुणः पाशीयादसापतिरप्यतिः ॥ श्वसनः स्पर्शनोवायुमतिरिश्वासदागतिः ६१

जातुकदाचिद्धानंसन्निधानमस्येति ॥ पुण्यजनः पुण्यश्चासौजनश्च ॥ नैर्भनः नि
र्भनेरपत्यं ॥ यातु ॥ रक्षः यातुरक्षसो नपुंसके पंचदशराक्षसस्य ६० प्रचेत्ताः प्रचेतयति चित्तीधानोरसक्त मरुष्टंचेनोऽस्येतिवा प्रचेताः पाशानिसुणेपुंसि कृष्णोचवाच्यवत् इत्यं
॥ वरुणः श्रियते वृणोतिवा वृज्वरणे उनच् वरुणस्तरुभेदक गतीचीपमिस्तूर्ययोरित्यं ॥ वर णोपि ॥ पाशी पाशोऽस्यास्ति मत्वर्थेअच् तदुक्तंविश्वे पाशीपाशधेरयताविति ॥
यादसांपतिः बहुधाअलुक् ॥ अप्यतिः अपांपतिः पंचवरुणस्य ॥ श्वसनः श्वसित्यनेन श्वसप्राणने करणेल्यक् ॥ स्पर्शनः स्पृशति स्पृशस्पृशने बहुलमन्यत्राप्येति युच् ॥ ननु
क्तंविश्वे स्पर्शनोभारुतेस्पर्शदानयोः स्पर्शनंमतिमिति ॥ बाधुः बाति बागतिगंधनयोः उग्रमत्ययेयुक् ॥ भानरिश्वा भानरिअंतरिक्षे श्वयति संचरति श्वन्नुक्षन्निनिपातना
त्सप्तम्याअलुक् श्वयतेः कनिच् इत्याद्यूल्यं सदागतिः सदागतिरस्य ॥ ६१ ॥

पृषदश्वः पृषन्धूगभेदोः श्वोवाहनमस्य यद्वा पृषतामंबुक्कणानामश्वद्वेति गंधवहः वहति पचाद्याच् गंधस्यवहः गंधवाहः कर्मण्यण् ॥ अभिलः अत्यनेन इलच् ॥ आशु
गः आश्रुगच्छति इत्यत्ययः ॥ समीरः सम्यगीर्ते गच्छति ईरयति मेरयति वा एयं तादा अच् ईरगर्तो ॥ मारुतः अयं तेऽनेन सुग्रीरुत्तिस्त्वायेण् ॥ मरुत् मरुतशब्दोपि चोभयं
तदुक्तं विभ्रमादित्यकोशे मरुतः स्पर्शनः प्राणः समीरो मारुतो मरुदिति मारुतः श्वभनः प्राणः समीरो मरुतो जगदिनि संसारावताच्च अतएव जगत्याणो पृथगपि तदुक्तं रुद्र
कोशे जगत्स्याद्विष्टपे ह्नुबं वायौ नाजंगमे ध्रिष्विति जगतो भवने रव्या ताछंदो भेदे जले पितृविविष्वध्व ॥ जगत्प्राणः जगतां प्राणः एकत्वात् ॥ समीरुणः एयं तान्मन्व्यः ६२ नभ
स्वान् नभोः स्यात्प्रयत्नान्ति मनुषिभ्रत्वं ॥ वातः वाति वातिरपि तदुक्तं साहस्यं के वायुर्मरुत्वा न्म्यसनः पवनो मरुतो गिलः नभस्त्वान्दक्षिणुर्वीति शुषितोन धदो बह इति

पृषदश्वो गंधवहो गंधवाहानिष्ठाश्रुगाः ॥ समीरमारुतमरुज्जगत्प्राणसमीरणाः ६२ नभस्त्वद्वातपवनपवमानप्रभंजनाः ॥ प्रकंपनो महावातो द्वांश्चा
वातः सष्टष्टिकः ६३ प्राणोपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ॥ शरीरस्था इमे रंह

पवनः पुनाति बहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ पवमानः पवते पूडुजोः शानच्
आनेभक्तः ॥ प्रभंजनः प्रकृष्टं भनक्ति भंजआमर्दने युच् विंशतिर्वीतस्य ॥ प्रकंपनः नंद्यादिः ॥ महावातः ह्यंमहावायोः ॥ सएव सष्टष्टिकः द्वांश्चावात इत्यव्यने ६३ प्राणः अपा
नः समानः उदानः व्यानः इमेशरीरस्था वायवः स्यः तत्र हृदि प्राणो गुदे पानः समानो नाभिं मंडले उदानः कंठदेशे स्था द्यानः सर्वशरीरगः अन्मपवेशने सूत्राद्युत्सर्गोऽन्
विपाचनं प्रायणादिनिमेषादित्वापाराः क्रमादमीत्युक्तत्वात् प्राणो ह्नु च्यारुते बाले काव्ये जीवेऽनिले बिले युलिंगे पूरिते वाच्यलिंगे गुं भून्मिचाकषु एकैकं ॥ रंहः रमनेऽने
न रमते ररुन् हुगागमश्च रंहत्यनेन वा रहिगंतो असन् ॥

७३

७३

७३

७३

तरः तरंत्यनेन तृप्पुवनतरणयोः असन् ॥ रयः शोणाल्यनेन शीतलिरिषणयोः एरच् रयंत्यनेनवा रयगतौ ॥ स्पदः स्पदतेः नेन स्पदोजवे ६४ जवः जुधानोऽस्य रंहआदयः सवेग
गतिवचनाः पंचवेगस्य ॥ शीघ्रं शिद्यति व्याप्नोति शिद्धिआद्याणे शद्वाद्यश्चेति रंगतो निपातः ॥ त्वारिं त्वर तेऽस्य इत्तरासंक्रमे गत्येतिक्तः कर्तरि ॥ लपु लंचते लघिगतौ कुप्र
त्ययेनलोपः ॥ क्षिप्रं क्षिपति क्षिप्येऽरणो रक् ॥ अरं क्रगतौ अच् तदुक्तेऽशाश्वते अरसंगेरथांगस्य शीघ्रशीघ्रगयोरपि ॥ दुतं द्रवतिस्मा द्रुगतौ गत्येतिक्तः ॥ सत्वरं सहत्वरयाव
र्तते ॥ चपलं चोपति चुपमंदायांगतौ कलप्रत्ययेऽकारस्य अत् ॥ वर्णं ॥ अविलंबितं विलंबतेऽस्म लविअवस्वंसने अकर्मकत्वात्कर्तारिक्तः ॥ नञ्समासः ॥ आशु अश्नुते अ
शुव्याप्तौ उणप्रत्ययः एवमेकादशात्स्वरितस्य ॥ तत्र शीघ्राद्यस्तु धर्मवचनाएव अ एव शीघ्रपंचतीति प्रयोगो ननु जवंपचतीति वक्तव्यं तस्मात् वेगारव्यागुणपरारंहः प्रभृतयः

स्तरसातुरयः स्पदः ६४ जवोद्यशीघ्रं त्वरितं लघुक्षिप्रमरंदुतं ॥ सत्वरंचपलंतूर्णमविलंबितमाशुच ६५ सततेनारताश्चांतं संतताविरतानिशां ॥ नि
त्यानवरताजस्तमव्यथानिशयोभ्ररः ६६ अनिवेलभृशस्त्यथानिमात्रोद्गादनिभ्ररं ॥

शीघ्राद्यस्तु कालाल्यस्वपरादिति ६५ सततं संतन्यतेऽस्य तल्लुविस्तारो लो
पः समोवाहितततयोः कः ॥ अनारतं आङ्पूर्वरभिषिरामेऽविद्यमानं आरंत्यस्मिन् ॥ अश्चांतं भ्रमेः कः ॥ नञ्समासः ॥ सततं
त्यं त्वाप्नोति ॥ अनवरतं नास्त्यवरतं यत्र ॥ अजस्तं नजस्यति जस्तमोक्षणे रम्यत्ययः ॥ सततमजस्तशब्दावव्यथाविपिनित्यपर्यायौस्तः सततं क्रियांतोरव्यवधानं ॥ अनिशय

स्तुपौनः पुन्यं इति भेदः इति नवकं ॥ अनिशयः अनिशेते पचाद्यच् ॥ भ्ररः भ्ररति भृञ्भ्ररणो पचाद्यच् ६५ अनिवेलं अतिक्रान्तं वेलांमर्यादां क्रांताद्यर्थे द्वितीययेनिसमासः ॥
भृशं भृशते भृशकृशकअधः पतने इगुपेति कः ॥ अत्यर्थं भृशं अर्थे निश्चिन्निर्विषयोवा नमति क्रान्तमत्यर्थं ॥ अनिमात्रं मात्रास्तो कंतामतिक्रान्तं ॥ उद्गादं उद्गाहनेऽस्य गाहूवि
लोडनेऽक्तः ॥ निभ्ररं निःशेषेण भ्ररोऽत्र ॥

तीर्थं नीचति नीचस्थौल्ये बाहुलकात्तरक् ॥ एकांतं एकांतोनिश्चयोऽनेति ॥ निनातं निनाम्यतिस्म तमुकांक्षायांक्तः ॥ गाढं बाढं हृढं हर्म्येक्षांताः शीघ्रादि शीघ्रं त्वरितमित्या
रभ्य हृदशब्दपर्यंतं कूर्बेन पुंसकलिंगे यदुक्तं तनु असत्वे द्रव्यहृत्तिस्वाभावे एव ज्ञेयं यथा शीघ्रं कृतवान् शीघ्रं जुहोति शृशं सूरवः प्रसम्यति ॥ एषां शीघ्रादीनां मध्ये यत्सत्त्वं
गामिद्रव्यमृति तन्निष्ठं तस्य द्रव्यस्य यल्लिङ्गान् देवाभ्येत्यर्थः यथा शीघ्राजरा शीघ्रोमृतः शीघ्रंगमनं अतिशयप्रयोरसत्त्ववचनलोपि पुंस्त्वमेव पुल्लिङ्गनिर्देशात् तदुक्तं
प्रसे गाढेकांमनितां तानि पुमानतिशयो मरुदिति क्वचिद्देहगामो निपाठस्तस्य विशेष्यगामोत्यर्थः ॥ कुबेरः कुत्सितं बेशरीरं यस्य कुष्ठित्वात् कुत्साया किमिवाब्दोयं शरीरं
रमुच्यते कुबेरः कुशरीरत्वाभ्याम्नातेनैव सौकित इति वायुपुराणं यहा कुबेति कुविच्छदने कुबेरलोपश्चेत्येतरक् ॥ अंबकसारवः अंबकस्य सरवा समासतः टच् ॥ यक्षराट्

तीर्त्रैकांतनितां तानि गाढबाढहृढानि च ६७ कूर्बेशीघ्राद्यसत्त्वे स्यान्निष्पेषां सत्त्वगाभियत् ॥ कुबेरस्य अंबकसारवो यक्षराट् युह्य के अवरः ६८ मनुष्य
धर्माधनदोराजराजो धनाधिपः ॥ किन्नरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरबाहनः ६९ यक्षैकपिंगे लविल

यक्षे पुराजेति किप्र ॥ युह्य के अवरः युह्यकायं नि युह्य
कानामीश्वरः ६८ मनुष्यधर्मा मनुष्यस्येव धर्मोऽचारः आश्रुलोमत्वादि रस्य धर्मादनिच् ॥ धनदः धनं दयते देहः पौलने आतदतिकः ॥ राजराजः राज्ञो यक्षाणां राजा रा-
जेति टच् यक्षे चंद्रचराजा स्यादिति त्रिक्रिंशेषः ॥ धनाधिपः धनानामधिपः ॥ किन्नरेशः किन्नराणामीशः ॥ वैश्रवणः विश्रवसोऽपत्यं शिवादिगणैस्त्यविश्रवणर
वणादेशो निपातिनी ॥ पौलस्त्यः पुलस्त्येर्गोत्रापत्यं पुमान् गर्गाद्यत्र ॥ नरबाहनः नरो बाहनमस्य ६९ यक्षः ईलस्मी अह्योति आभोति अहूव्यामो कर्मण्यण यक्षेन यक्षपूजायां
यजति शिवं इज्यते लोकेन वा कर्मणि घञ् ॥ एकपिंगः एकपिंगस्य ॥ ऐहविहः इह विहोऽपत्यं इल्योरैकत्वं सारणादैलविलोपि इह विलाया अपत्यमिति वा विग्रहः इडविडा अस्तिमाह
त्वेनास्येति वा ॥

श्रीदः श्रियं दयते ददानि वा आनदति कः ॥ पुण्यजननेश्वरः पुण्यजानानामीश्वरः सप्तदशकुबेरस्य ॥ अस्य निप्रत्येकं संबध्यते अस्य कुबेरस्य उद्यानं चैत्रं शयं स्यात् उद्यांति यस्मिन्
 अधिकगोल्फद् चित्रशेन निहतं तद्वितोण एकं ॥ अस्य पुञ्जलकूबरः स्यात् नलः कूबरस्य गंधरायस्य भिकांडशेषेषु पुञ्जो नलकूबरविस्थजं तनुनासत्याचिनिवत् ओष-
 चारिकंबोधयं नलकूबरमणिग्रीवयोस्तत्पुत्रयोः पुराणप्रसिद्धत्वात् नलकूबरमणिग्रीववितरव्यातौ श्रिया न्विताविति भाग वन एके ७० अस्य स्थानं केल्यासः केजलेलासोल
 सनमस्य केल्यासः स्फटिकः तस्यावकैलासः तस्येदं इत्याय यद्वा केलोवांसमूहकैलं तेन आस्यतेः अ आस उपवेशने हलश्चैव नियञ्ज ॥ अस्य पूर्वगंगर अन्तकां अन्तनि भूषणं
 ति अलभूषणादिषु कुत्रक्षिपकादिस्वादित्वं ॥ अस्य विद्यानं पुण्यकं सुख्यति पुण्यविक्रमने पुण्यमिव इवार्थैकं ॥ किन्नरः किंचित्कुन्सितोवाभरः एवार्थैकं पु

श्रीदपुण्यजननेश्वराः ॥ अस्योद्यानं चैत्रं शयं पुञ्जलकूबरः ७० केल्यासस्थानं मलकापूर्विभागे तु पुण्यकम् ॥
 स्यात्किन्नरः किंपुरुषस्तुरंगवदनीमनुः ७१ निधिर्नाशेवधिर्भेदाः पद्मशंखादयो निधेः ॥ ॥ इति स्वर्गवर्गः

कषः ॥ तुरंगवदनः तुरंगस्यैव वदनमस्य कस्य चिन्नरमुरवारवकायत्वात् कस्य चिदश्वमुरवं नराशिरत्वात् ॥ मयुः भिनोति इभिन्प्रक्षेपणे उपस्ययेभीनतोत्यात्वांग
 चत्वारिकिन्नरमात्रस्य ७१ निधिः नितराधीयते धाजः किः नितरांदधाति पोषयत्यनेन निधीयते वा धियारणे संपदादिः आगमां नित्यान्मनुक ॥ शेषधिः शेषक
 स्थाणो मोहिवाधिः तत्पुरुष इत्यलुक् इत्याद्याह्य हे सामान्यनिधेः नामनी पुंसि ॥ पद्मः पद्मालक्ष्योरस्मिन्नस्ति सत्त्वर्थे च ॥ शंखः तदुक्तं शब्दाणिवे पद्योस्त्रिया
 महापद्मः शंखो मकरच्छपो मुकुदकुदनीलाश्च रवैर्वश्वभिधयोनवति इत्यादयो निधेर्भेदाः एकेकं इति स्वर्गवर्गः ७१

द्यौः शोननेइनिद्यौः द्यौः सुदिवशब्दः ॥ अत्र अपो अत्रानि अस्मात् अपादानेयञ् यद्वा अत्रनिस्थैर्यंगच्छति अत्रवत्प्रमत्तप्रगत्यार्थाः अच् यद्वा नञ्वाजने भृज्जदौ प्रौढः ॥ न्योम व्ययति व्यञ्जसंवरणे नामन्सीमन्निस्सारुः ॥ पुष्करं पुष्यति पुषपुष्टौ पुषः कित्इति करच् ॥ अंबरं अंबः शब्दः तंशति आनइतिकः ॥ नमः नह्यते मेधैः ण ह्रस्वधने अस्मन्भादेशाः नहुक्तं विशवे नभोव्योम्निनभामेयेश्चावणेचपतद्दहे द्राणेमृणालसूत्रचर्षस्मृचनभास्मृतइति ॥ अंतरिक्षं द्यावापृथिव्योरंतरीक्ष्यते ईक्षदर्शने न्हस्तः कर्मणि यञ् अंतरिक्षमपि न्हस्वोर्नात्रियते ॥ गगनं गल्लत्यनेनास्मिन् द्युच्चादेशः ॥ अनंतं नास्त्यंतोस्य ॥ स्मरवर्त्त सुराणां वर्त्त ॥ स्वं रवन्त्यते रवतु अवदारणे ङः रवं रवत्यस्मिन्निति वा रवं गतौ १ वियत् विविश्वत एतिव्याप्नोति इणः शतृ वियच्छति यमेः क्तिप् नविरमनिवा ॥ विष्णुपदं विष्णोः पदं आस्पदं स्वरूपं वा आसमंतात्काशं नेस्तृ-

द्यौर्दिवौहेस्त्रियासप्तं व्योम पुष्करमंबरम् ॥ नभोंतरिक्षं गगनमनंतं स्फुरवत्सरवं १ वियद्विष्णुपदं वातुपुंस्याकाशविहायसी ॥ विहायसौ यिनाको पिद्य रपिस्थानदव्यय १ “तारापथ्यंतरिक्षं च मेधाध्वाचमहाबिल” इति व्योमवर्गः दिशस्तत्ककुप्ताः काष्ठा यदि योऽत्र काशृदीप्तौ अधिक

रणयञ् ॥ विहायः विशेषणहाययति गमयति विमानादीन् हयगतौ ण्यंतादस्मन् विजहानि शुभं वा विदुर्विहायसं व्योमपक्षिणश्च विहायस इति शाश्वतः विहायाः शकुन्तौ सुसिगमने पुन्नुपसकमित्यक्तत्वाच्च ॥ विहायसः ॥ नाकः ॥ द्युः इत्येकोनविंशतिराकाशस्य तत्र द्यौर्दिवौ स्त्रीलिङ्गे आकाशविहायसौ क्लृबपुंसौः विहायसनाकोपुंसि द्युरव्ययं अलिङ्गमित्यर्थः शेषक्लृबं इति व्योमवर्गः ॥ दिशाः दिशत्यवकाशं दिशाम्निसर्जने भ्रस्त्विति किन् ॥ क्लृप्ताः कक्ते कक्लौल्यं बाहुलकादुप्तः यद्वा कुंवासुक्तं भ्नाति विस्तारयति कुंभुइति सौत्राद्भानोः क्तिप् अत्रपदेषूपोवरादित्वात्त्वलोपः केनादित्येन जलेन वा कुल्लितानि मानि न सत्राण्यत्रेति दाण्येइदं ॥ काष्ठाः काशने कथन् ॥

आशाः आसमन्तादुद्भूते व्याप्नोति अत्र ॥ हरितः हरतिनयत्यनया दतिः पंचकदिशा ॥ ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः क्रमेण प्राच्यवाची प्रतीच्यः स्फः यथा पूर्वदिक् प्राची प्राथम्ये प्रशब्दोऽत्र प्राचति प्राप्नोति स्वर्यं अंचुगमि पूजनयोः क्रत्विति निश्चित् ॥ दक्षिणादिगवाची अन्तोमध्यं अंचत्यस्यां अपाची इत्यपि स्वाभिमतं अपांचनिसूर्यं ॥ पश्चिमादिक्वातीची प्रतिपश्चाद्दिनां त्वनिसूर्यं एकैकं ॥ यात्रतरादिक् साउदीची उद्भूततरत्यत्र तृषुवनतरणयोः अधिकरणोऽप्य इत्याद्युद्भूतं एकं ॥ दिश्यं दिग्भवे दिशि सवन्तत्रस्यात् दिगादिभ्यो यत्यत्ययः तत्रिषुवाच्यलिङ्गं यथा दिव्यो हस्ती मत्वा तजस्तत्वेन एव लिप्यां क्लृप्ते च १ इन्द्रादयोः क्षीक्रमात्पूर्वादीनां दिशा पनयः एकैकं २

आशाश्च हरितश्च ताः ॥ प्राच्यवाची प्रतीच्यः स्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः ॥ उत्तरादिगुदीची स्याद्दिश्यं तु त्रिषु दिग्भवे १ “अवागमवमवाची नमुः दान्ची नमुदगमव ॥ मत्पुगमवमतीची नमाची नमगमवमिषु १” इन्द्रो बृह्निः पितृपतिर्नैऋतोरक्षयो भरत ॥ कुबेर इशः पतयः पूर्वदीनां दिशां भ्रमात् २ ऐरावतः पुंडरीको वामनः कुमुदोऽजनः ॥ पुष्यदंतः सार्वभौमः सप्तमीकश्च दिग्माजीः ३ करिण्याः त्रिभुक् पिता पिंगला नुपमाः क्रमात् ॥

ऐरावताद्यक्षौ क्रमाद्दिग्गजाः यथा ऐरावतः व्युत्पादितं ॥ पुंडरीकः पुंडरीकवर्णयोगात् मलार्थे च ॥ वामनः खर्वत्वात् ॥ कुमुदः कुमुदं रक्तोत्पलं न तु ल्यवर्णत्वात् पूर्वैश्च कुमुदः कैरवे रक्तपद्मे स्त्रीकुंभिकोऽप्याचि क्तत्वात् कौमोदतेवा मुदहर्षे इत्युपनिक्तः ॥ अंजनः अंजनवर्णत्वात् अत्र ॥ पुष्यदंतः पुष्यभिवदनाय स्फ ॥ सार्वभौमः सर्वस्यां भूमौ विदितः तत्र विदित इत्यण् ॥ सप्तमीकः शोभनाः पतीकाः अवचवाः यस्य सप्तमीको दिगो यो भेषो भना च यवे त्रिषु इत्क ० एकैकं ३ अपममुः न भाम्याति अभ्रआकाश एव भानि इति वा भामाने औणादिकः कुः ॥ कपिला कपिलवर्णत्वात् ॥ उभयत्र मत्वर्थे ॥ अनुपमा नास्त्युपमाय स्याः ॥

ताम्रकर्णा नाभ्रौकर्णौयस्याः नासिकेतिहुःष ॥ शक्रभ्रदंतौ शक्रभ्रदंतौयस्याः उक्तएवदोष ॥ अंगना अंगति अंगिगतौ युच् ॥ अंगनावती अंजनमस्त्यस्याः मतौचव्च इतिदीर्घः क्रमेणरेयवतादीनाहस्तिनीनाभौकैकं ४ दिशोर्मध्यदिग्दूयमध्यागो अयदिशं क्लीबाव्ययं क्लीबंचतत्अव्ययंच ॥ विदिक् दिग्गयांचिनिर्गता स्त्रियां नदुक्तम- सरमात्रायां यान्यासामंतरास्त्रानियदिशोचिदिशश्चतादति ५ अभ्यंतरं अभिगतमंतरं ॥ अंतरालं अंतरंलाति आतदतिकः आङ्प्र लोषोवा द्वेअंतरयवकाशस्य ॥ च क्रवालं चक्राकारेणवलते बलसंचरणे अन्येषामितिदीर्घः इत्याद्युह्यं ॥ मंडलं मंडयति मडिभूषायां कलच् मंडंभूषालातीतिवा आतावुपेतिकः द्वेमंडलाकारेणपरिण तसमूहस्य ॥ आनं अपोधिभार्ति मूलतिकः आभ्रतिवा अभ्रगतौ अच् नभश्चयत्यापोस्थाद्वा ङः अभ्रमेदेवचक्रांचनइत्यक्तत्वात् ॥ मेघः मेहति मिहि

ताम्रकर्णाकिन्नदंतौचांगनाचांजनावतो ४ क्लीबेव्यचंवत्वपदिशांदिशोर्मध्येविदिक्स्त्रियाम् ५ अभ्यंतरंलंतालंचक्रवालंतुमंडलम् ॥-

अभ्रमंत्रांवारिवाहस्तनयिलुबल्लहकः ६ धाराधरोजलभरस्तडित्वाव्यारिदोषुमृत् ॥ धनजोभूतमुदिरजलसुभूमयानयः ७ मेचने पचा

द्यच् कुल्वं ॥ वारिवाहः वारिवहति कर्मण्यण् ॥ स्तनयिलुः स्तनयनि स्तनगदोदेवशब्दे इलुचिणेरय ॥ बल्लहकः पृषोदरादिः बलाकाभिर्हायते गम्यते ओहाङ्गतौ कर्मणि कुञ्च पृषोदरादिः इत्याद्युह्यं ६ धाराधरः धाराणांजलस्यचधरः धाराधरोसिमेधयोरित्यक्तत्वात् ॥ जलधरः अच् ॥ तडित्वान् नडितः संत्यस्मिन् मतुप् प्रत्यात्नदः ॥ वारिदः वारिददाति कः ॥ अंबुमृत् अंबुविभार्ति क्षिप्तुक् ॥ धनः हन्यतेवायुना अप्रकुलंच धनस्यात्कांस्थतालादिवाद्यमध्मनृत्ययोरित्यक्तत्वात् ॥ जोभूतः जोबनज लंसूतंबद्धमनेन मूङ्बंथने पृषोदरादिः जियावयोहाण्यासूतोबद्धइतिवा ॥ जलमुक् जलमुंचति मृच्छुमोक्षणे क्षिप् ॥ धूमयोभिः धूमोयोनिरस्य इतिपंचदशमेधस्य ७

कादंबिनी कदंबस्यविकाशः कादंबोः स्तस्याः ॥ मेघमाला हेमेघद्वंदस्य ॥ मेघभवे अश्रियं अश्रेष्ठं तद्विषु तद्यथा अश्रियाश्रयः अश्रियः धारा संपातः अश्रिय
मुदकं घमत्ययः एकं ॥ स्मृतिनं स्तनगदवशब्दे ॥ गर्जितं गर्जशब्दे ॥ रसिनं रसशब्दे रसितादिच इमेकैकसाधवः आदिना अनित-हादरासादयः त्रयमेघनिर्घोषे
स्यात् = शंपा शंकरवर्षिबति कः ॥ शत-हृदा शत-हृदा अर्चोषि अगाधजलाशयावा संत्यस्याद्विवा ॥ -हादिनी -हादने -हादोस्त्रियस्याद्विवा -हादिनी वज्रत
डितोरित्युक्तत्वात् ॥ ऐरावती इराआपः संत्यस्य इरावान् मेघः तस्येयं तस्येदमित्यण् नदंतान् डीष् ॥ क्षणप्रभा क्षणप्रभाः स्याः ॥ तडिन् तडयति तड आधाने नाडे
णिलुक्चेति साधुः डल्योरभेदात् तल्लिदपि ॥ सोदा मनी सदाभ्ना आद्रिणा एकदिक अण् सदाभिमेघे भवा सौदाभिनीत्यपि पाठः सदाभानुपुमांस्वारिधिरपर्वनभेदयोरि

कादंबिनी मेघमाला त्रिषु मेघभवेः त्रियम् ॥ स्मृतिनं गर्जितं मेघनिर्घोषे रसितादिच = शंपाशत-हृदा-हादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभा ॥ तडित्सौदा

मनी विद्यच्चंचलाचपला अपि ९ स्कूर्जथुर्वज्रनिर्घोषो मेघज्योतिरिभदः ॥ इद्रायुधं शक्रयधु

त्युक्तत्वात् ॥ विद्यत् विशेषेण द्योतने द्यनदीप्तौ किं

प्र ॥ चंचला चंचुगती घञ् चंचलाति कः चंचलानु तडिल्लुक्ष्योश्चंचलश्चपलेन लडत्युक्तत्वात् ॥ चपला चोपनि तु पमंदायांगती चपला कमला विद्युत्पुंश्रुलीपिप्यलोषु
च नपुंसकं तु शीघ्रं स्याद्वाच्यवत्तरलेचल इत्युक्तत्वात् दशविद्यतः ९ स्कूर्जथुः स्कूर्जनं दुओस्कूर्जो वज्रनिर्घोषे अशुच ॥ वज्रनिर्घोषः अशनिशब्दः वज्रनिर्घोष
इत्यपि पाठे निर्घोषशब्दः तदुत्थपरः पिल्लुसंचूर्णने सद्यदुनमात्रपर इत्यन्ये ह वज्रध्वनेः ॥ मेघज्योतिः मेघअन्योन्यसद्यदुनेन मेघाभिः सृत्य दृष्टादीज्योतिः पतति
मित्यर्थः ॥ इरंभदः इरायाजलेन भाद्यादिदाप्यते वा उग्रपथेरभदेति साधुः अबिंधनत्वात् हेमेघज्योतिषः वीजदतिप्रसिद्धस्य ॥ इद्रायुधं इंद्रस्यायुधं ॥ शक्रयधुः शक्रस्य यधुः

अजुरोहितं अजुचनद्रोहितं च रोहः संजातोऽस्य इतश्च अजु अवक्रं तदुक्तं विश्वे रोहितं रुधिरं प्रोक्तं अजु शक्रशरासने रोहितोमीनमृगयोर्भेदो रोहितकद्रुम इति इति
 त्रीणि मेघमिनिफलितारविरश्मयोधनुगकरणभां नितस्यधनुषः १० वृष्टिः वर्षणं दृषुसेत्त्वेने क्तिन् ॥ वर्षं द्रव्यमेघवर्षणस्य ॥ नद्विधाने वृष्टिविधाने अवग्रहः अवग्रहे
 ति यञ् पक्षे अप् ॥ अवग्रहः एतद्द्रव्यं स्यात् ॥ धाराणां संपातः संहृत्यपतनं घञ् ॥ आसारः सरने भावि यञ् तदुक्तं विश्वे आसारः स्यात्पसरणे धाराव
 र्भे सल्लल्ल इति हेमहावृष्टेः शीकरदत्त्येकं अंबुकणानां शीकुरसत्त्वेने अरन् दं त्यादिरप्ययं ११ वर्षीपलः ॥ करका कृणोति कृञ् हिंसायां संज्ञायां बुच् पुंस्थेपि नदु

स्तदेव अजुरोहितं १० वृष्टिर्वर्षति द्विधा तेऽवग्रहावग्रहोत्समौ ॥ धारासंपात आसारः शीकरोऽंबुकणाः स्मृताः ११ वर्षीपलस्तु करकामेघ
 च्छन्नेऽद्भिर्दुर्दिनम् ॥ अतर्थाव्यवधापुसित्वतर्द्धिरपवारणा १२ अपिधानं तिरोधानाच्छादनां निच ॥ हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रददुः
 कुमुदबाधिवः १३

क्तं वर्षीपलस्तु करका करकोपि च दृश्यते द्रव्यस्य यमवृष्टौ मेघादिकं कठिनं सदुपलवत्यतिति स्य ॥ मेघच्छन्नेऽद्भिर्दुर्दिनं रात्रेरप्युपलक्ष-
 णी ॥ दुर्दिनं जलद्व्यान्मिनिरत्नवोशः एकं ॥ अतर्था ॥ व्यवधा उभयत्राप्यङ् ॥ अतर्द्धिः अपवारणं स्यात् पुंसि १२ अपिधानं ॥ तिरोधानं ॥ आच्छादनं अ
 वक्रमाच्छादनस्य दमे सर्वे ल्युटासाधिवः ॥ हिमांशुः हिमांशवो यस्य ॥ चंद्रमाः चंद्रकपूरं सादृश्येन मानितुल्यति माधातोरसुन् सचडित् चंद्रमाल्हादं भिमीने नि
 भिमीने इति वा केवलादस्तु कालमिमांसे साश्वासैस्त्वंचंद्रश्च चंद्रमा इति च ॥ चंद्रः चंदयति चदि आल्हाने रक् हिमांशुश्चन्द्रमाश्चंद्रः शशीचंद्रो हिमद्रुम इति
 शब्दार्णवः ॥ इंदुः उमति उदीकृदने ॥ कुमुदबाधिवः कुमुदानां बाधिवः १३

विधुः विशेषेण धयत्येनं सराः धेदूपाने बाहुलकात्कुः तदुक्तं विश्वे विधुः शशांकेकपूरुषकेशोचराक्षस इति ॥ स्रधांशः स्रधायुक्तांशवोयस्य ॥ शक्रांशः शक्रा
 अंशवोयस्य ॥ ओषधीशः ओषधीनामीशः ॥ निशापतिः निशायाः पतिः ॥ अञ्जः अञ्जोजातः ७ः ॥ जैवातृकः जीवयति अंतर्भाविनण्यर्थः आवृकन् तदुक्तं भस्ते जैवातृ-
 कः पुमान् सोमैरुषकायुष्यतोक्तिश्चिदि ॥ सोमः अमृतं स्रूते मन् स्रूयते जायते इति श्रुत्युक्तं स्रूयते यत्सांस्थानं वा करोति स्रूते अमृतं वा सोम इति वा शुभ्र अपि पवे पूमेर
 णेवेति सोमापि नामन् सीमन् सीमन् इत्यादि ॥ ग्लौः ग्लायति ग्लेहर्षस्ये डौः ॥ मृगांकः मृगांकोस्य ॥ कलानिधिः कलानिधीयते तत्र दुर्धार्जकः १४ द्विजराजः द्वि-
 जानाराजा राजेति च तदुक्तं विश्वे द्विजराजः शशाधरो न भोगिनीनि ॥ शशाधरः शशास्यधरः ॥ नक्षत्रेशः नक्षत्राणामीशः ॥ क्षपाकरः क्षपां करोति विंशति चंद्रस्य

विधुः स्रधांशः शक्रांशः शक्रोषधीशो निशापतिः ॥ अञ्जो जैवातृकः सोमो ग्लौर्मृगांकः कलानिधिः १४ द्विजराजः शशाधरो नक्षत्रेशः क्ष-
 पाकरः ॥ कलानुषोडशाभागा विषोऽस्त्रोमिडलत्रिषु १५ भित्तशकलरचडवापुस्यधीर्धर्मसमः शक्रः ॥

यति कलसंख्याने पचाद्यच् कल्यते वा एकं ॥ बिंबः बिंबेति शोभते वीगत्यादौ तदुक्तं हेमे बिंबंतु प्रतिबिंबे स्थानां डले बिंबिका फल इति ॥ मिडलं मिडयति मडो मूषा-
 यां तदुक्तं विश्वे स्थानां डल द्वाद्दशराजके च देशे च बिंबे च कदंबके च कुष्ठप्रभेदे व्युपसृप्यके पिभुजंगभेदे स्रानिमंडल इत्यादिति द्वे रविचंद्रमंडलस्य १५ भित्तादिचतुष्कं श-
 कलस्य तत्र भित्तं भिद्यते ॥ शकलं शकोति शक्यते वा शक्नु शक्तौ कलच् तदुक्तं विश्वे शकलं चिरवंडे च रागवस्तु निवल्कल इति ॥ रवंडे रवंडयते कर्मणि यच् र्वडि
 भेदेने एते उभे मूषाबुसो वर्तते ॥ अर्थः पुंस्त्वय यया कंबलस्यार्थः र्वंडः वाच्यलिङ्गोपि यथा अर्धशादी अर्थः पलः अर्थे परं अर्धमित्येकं समे विभागे नपुंसकमेव अर्धुष्टद्वौक
 रणे यच् ॥

चंद्रिका चंद्रोऽस्त्यस्याः वच् अतदनिठनौ ॥ कौमुदी कुमुदानाभिद्यं अण् ॥ ज्योत्स्ना ज्योनिरस्त्यस्यां निपात्यते तदुक्तं विश्वे ज्योत्स्नानं चांतरेः पि स्यात् ज्योत्स्ना युक्तनिषिस्तू-
तेति वयंचंद्रप्रभायां ॥ प्रसादः भावेयञ् प्रसादतिस्म गत्यर्थे निक्तः ॥ प्रसन्नता प्रसन्नस्य भावः पदद्वयैर्नर्मल्यस्य १६ क्लंकः कं ब्राह्मणं क्लयति होनतांगमयति ज्ञापय-
ति वा लुकिगतौ अण् ॥ अंकः अव्ययतेन अकिलक्षणो घञ् ॥ लांच्छुनं लांछयतेनेव तदुक्तं हेमे लांछनलक्ष्मचिन्हयोरिति ॥ चिन्हं चाहयति चाह्यनेः नेन वा चह्यपरि-
त्क्षेने कन् चिन्हलक्ष्मपताकयोरिति हेमः ॥ लक्ष्म लक्षणं लक्षयति लक्षदर्शनांकनयोः भविन् षड् चिन्हस्य ॥ स्रषमेत्येकं परमायाः शोभायाः परमा शोभा शोभनेमया
अकर्तरीनिकर्मणि यञ् ॥ कानिः क्तिन् ॥ छविः द्योतनं नया द्युतदीप्तौ इन् ॥ छविः छयति छिति असारमिति वा छोच्छेदने छिदिर्द्वैधीकरणे चत्वारि शोभाभाचस्य १७ अवस्था

चंद्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता १६ क्लंकां कौलांछनं च चिन्हं लक्ष्मचलक्षणं ॥ स्रषमा परमाशोभा शोभाकांतिर्द्युतिस्तु किं १७ अव-
श्यायस्तनोहारस्तु वारस्तु हिमं ॥ मालेयं महिका चाथ हिमानी हिमसंहतिः १८ शीतं गुणेतद्दर्याः स्रषीमः शिशिरोजडः ॥ तुषारः शीतलः
शीतो हिमः सप्तान्यलिंगकाः १९ यः अवश्यायते शैत्यमापाद्यते शैत्यगता गः ॥ नीहारः निन्द्यते ह्रज्जहणे घञ् ॥ तुषारः तोषयति आरन् ॥ तुहिनं तोहति तु-

हिरदुहिर अर्जने प्रपितुस्तो ह्रस्वश्चेति दनन् ॥ हिमं हति हिनोति वर्द्धते हिंगतो वृद्धौ ॥ मालेयं मल्लयते ॥ महिका मद्यते मह पूजायां भिदिकेति पाठे भिहसेवने सम-
हिमस्य ॥ हिमानी ङीष् आनुक् ॥ हिमसंहतिः हेमहतो हिमस्य एवं उक्तलिंगाः अवश्यायादयः १८ शीतशब्दः नपुंसकलिंगकः गुणस्पर्शविशेषैश्च भवति नतु गुणिनि ॥
स्रषीमः स्रषिमइत्यपि ॥ शिशिरः ॥ जडः ॥ तुषारः ॥ शीतलः ॥ शीतः ॥ हिमः एते सप्त तद्दर्याः तद्वान् शीतगुणवानर्थीयेषां तच्चान्यलिंगकाः विशेष्यलिंगाः तुषारहिमरा-
ज्योनिस्तु लक्षणया गुणिन्यपि वर्तेते इत्यत्र यत्र पाठितौ १९

अवः अर्चति स्थितो भवति भुगनिर्धेययोः अच् द्विर्वाहुणा भावः अवः शंखहरे विष्णोर्वदेचो नानपादने वस्तुयोगाभिदोः पुंसि अवरेजस्तर्कयोरित्युक्तत्वात् ॥ औत्तानपादिः उत्तानपादस्यापत्यं अतश्च ह्रस्वस्य ॥ अगस्त्यः अगर्विंशं स्थायति आतोनुपेनिकः अगस्तिरपि अगमस्यतीति तदुक्तं शब्दाणवे अथागस्त्यः कुंभयोनिपुत्रस्तिः कल्मीकस्तदनि ॥ कुंभसंभवः कुंभान्संभवोऽस्य ॥ मैत्रावरुणिः मित्रावरुणयो अपत्यं मैत्रावरुणोऽपि अण् ओर्विशेषागस्त्यमैत्रावरुणास्त्वाग्निमारुतादितिनामनि धानात् ऋणि अगस्त्यस्य ॥ अस्यैव सधर्मिणी पत्नी लोपासुद्रास्यात् नमुदंगानि आतदनि केनलोपः असुद्रालोपे धर्मलोपे असुद्रा हर्षेन लभत इत्यर्थः सप्तानोधर्मोऽस्त्यस्याः इतिः सादेशः एकं २० नक्षत्रं भद्रवति भद्रपीगती सप्रत्ययेष्वस्य कः ॥ भद्रं भं प्राति इः तदुक्तं एकादशे भनक्षत्रे गभस्तोस्त्रोऽुंसि स्याद्भुगुनंदने भ्रमरोक्तः प्र

अव औत्तानपादिः स्यादगस्त्यः कुंभसंभवः ॥ मैत्रावरुणिरस्यैव लोपासुद्रा सधर्मिणी २० नक्षत्रमृद्वं भनारातारकाः पुदुर्वास्त्रियां ॥ दासाचणयोऽ
श्विनीत्यादितारा अश्वयुगशिवनी २१ राधा विशारवाः पुष्ये तु

कीर्तिन इति ॥ नारा नरस्य नया भिरादिः नक्षत्रमेतन्मध्यचतारास्थानारइत्यपीति व्याडिः नक्षत्रे चाक्षिमध्यचतारकं तारकापि चेति विश्वः ॥ उडु स्त्री नपुंसकयोः अपि शब्दान्तरकापिनया उडुः उडु उडव इत्यादि धेनुषत् यद्वा उभोर्धइयने उनाशं भनाडीयने वा उपत्ययः तदुक्तं ह्रस्वे उं संबुद्धौ कृषोक्तौ च शिववाचीहनवयं उपभेदुतिषट् नक्षत्रमात्रस्य ॥ अश्विनीत्यादिताराः सप्तविंशति तारकाः दासायण उच्यंते दक्षस्यापत्यानि उदीचाभिनिधित्वं एकं ॥ अश्वयुक् अश्वयुजिक्तिं क्रिप् ॥ अश्विनो अश्वः अश्वरूपमस्त्यस्याः इतिः द्वे अश्विन्याः २१ राधा राभो निकायमनया राधसंसिद्धौ गुरोश्च हलः इत्याद्यद्वा ॥ विशारवा विशारवति शारवृव्याप्तौ अच् विशारवो याचके क्ते देवि शारवाभेकटिल्लुके इति हेमः इ ॥ पुष्यः पुष्पाति कार्याणि पुष्यसि इति व्यप ॥

सिद्धः मांसनक्षत्रयोर्भेदसिद्धयस्त्यस्मिन् ॥ निष्यः तुष्यत्यस्मिन् तुषतुष्टौ सूर्यनिष्येति साधुः अयंपुष्ये ॥ अविष्टा भवणंश्चः प्रसिद्धः श्रवणः सूर्यस्याः मनुष्य इष्टव ॥ धनिष्ठा एव
मतिशयेन धनवती सा अविष्टया समेत्यन्वयः द्वे धनिष्ठायाः ॥ मोक्षपदाः प्रोक्षणीः तस्यैव पादायासां ॥ भाद्रपदाः पूर्वदे उत्तरेदे च एवं चतुःसंख्या कत्वात् बहुत्वं स्त्रियः स्त्री
लिङ्गाः स्फः २२ मृगशीर्षं आरुत्या मृगस्य शीर्षमिव ॥ मृगशिरः मृगः शिरोः स्य रूपमैव दाह्युत्तु बलं ॥ आग्रहायणी अग्रोहायनमस्याः मार्गशीर्षमारभ्य वर्षप्रवृत्तेः सार्धं
एव आग्रहायणी यौर्णमासी तद्योगान्नक्षत्रमपितथा अयं मृगशीर्षस्य ॥ तछिरोदेशो या पंचतारकानि वसंतं ताः इल्ललाः इल्लस्वमेक्षेपणे च वल्लच् इल्ल्वका इति पाठेन
इत्वंति प्रोणयंति इत्त्व्यामौ प्रोणने च एकं २३ बृहस्पतिः बृहतांपतिः तत्बृहत्तोरिति साधुः ॥ सराचार्यः सराणामाचार्यः ॥ गीष्यतिः कस्कादिः गिरांयतिः ॥ धिषणाः

सिद्धयतिष्यो अविष्टया ॥ समाधनिष्ठाः स्फः मोक्षपदा भाद्रपदाः स्त्रियां २२ मृगशीर्षं मृगशिरस्तस्मिन्नेवाग्रहायणी ॥ इल्ल्वलारस्तछिरोदे-
शेतारकानि वसंति याः २३ बृहस्पतिः सराचार्यो गीष्यति धिषणो गुरुः ॥ जीव आगिरसो वाचस्पतिश्चित्रशिरवंडिजः २४

प्रशस्ताधिषणीः

स्य अर्श आद्यच् यद्वा धृष्योति जिष्टुषा प्रागल्भ्ये अभयक्षेक्यः धिषादेशः ॥ गुरुः गृणात्क्यदिशति गृशब्दे कुर्योरुच्चैतिकुः उभ्यादेशः तदुक्तं हे मे गुरुर्मे
हत्यां गिरसे पित्रा दोषमदेशके अलघौ दुर्जदेचापीति ॥ जीवः जीवयति अच् मृतसंजीविनमंत्रतत्वात् तदुक्तं हे मे जीवः स्याद्विदशाचार्यदुमभेदशरीरणीति ॥
आगिरसः अपत्यार्थे अण् ॥ वाचस्पतिः पतिशब्दे परे सत्वविधानादल्लुक् ॥ चित्रशिरवंडिजः तदुक्तं हाशवल्यां अभयः समधीमद्भिः स्यूताश्चित्रशिरवंडिन इति तदंतर्ग
तादं गिरसो जातस्याच्चित्रशिरवंडिजो जातः न व बृहस्पतेः २४ श्रीरामचंद्रायनमः

श्रीगोपालकृष्णायनमः

श्रीणार्वतीरमणा

शक्रः शोचति शक्रशोके रक् भ्रातृश्वरशक्रहारा निर्गतत्वात् ॥ दैत्यगुरुः ॥ काव्यः कोनुमवश्यमाख्यानुमहः ओषावश्यकेदतिण्यन् कवेरपत्यं कुर्वदिभ्योण्यदितिवा ॥ उशा नाः वशोः कनसिः ॥ भार्गवः भृगोरपत्यं ऋष्यण ॥ कविः कुवते अचदः षट्शक्रस्य ॥ अंगारकः अंगानि र्दयति योनत्वात् कर्मण्यण् अंगारद्व इवार्थेकन् अंगानिवा अंगिगनौ ॥ कुजः कोः पृथिव्याः जातः ॥ भौमः भूमोरपत्यं अपत्यर्थेअण् भौमोमगलदैत्ययोरितिहेमः ॥ लोहितांगः लोहितानि अंगानियस्य ॥ महीसूतः मह्याः सूतः पंचमंगलस्य ॥ २५ ॥ रोहिणेयः रोहिण्या अपत्यं दृक् रोहिणेयोभवेदूत्सरेवतीरमणेबुध इतिविषवः ॥ बुधः बुध्यते द्रुगुपतिकः ॥ सौम्यः सोमद्व शारयादिः अयंबुधस्य ॥ सौरिः सूरस्यार्कस्यापत्यं इन् सौरौपि इदमर्थेण ॥ शनैश्चरः शनैश्चरः शनैःसौरिशनैश्चरादतिरभसाच्छानिरपि शनैश्चरमंदइति वाचस्पतिः हे ॥

शक्रोदैत्यगुरुः काव्यउशानाभार्गवः कविः ॥ अंगारकः कुजोभौमोलोहितांगोमहीसूतः २५ रोहिणेयोबुधः सौम्यः
समौसौरिशनैश्चरौ ॥ तमस्तूराहुः स्वभानुः सैहिकेयौविफंजुदः २६ सप्तर्षयोमरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिरवंडिनः ॥

तमः असूत नाम्बानि तमांसिगुणतिभिर्सैहिकेयादितित्रिकांडशेषः अदन्तपुल्लिगोपि पचादिः स्वभानुस्तुतमोराहु रितिपुस्तकांडे रत्नकोशामरमालयोदर्शनात् ॥ राहुः रहति गृहीत्वात्यजति चंद्राको रहत्यागोप्चादिः ॥ स्वभानुः स्वराकारोविपरितलक्षणयाभाति ॥ सैहिकेयः सिंहकायाअपत्यं स्त्रीप्योदृक् ॥ विधुतुदः विधुतुद ति ॥ तुदवव्यथने विध्वरुषोस्तदः पचराहोः ॥ मरीच्यत्रिमुखाः सप्तर्षयश्चित्रशिरवंडिसंज्ञाः चित्रः शिरवंडः तूडाविशेषोस्त्येषाभित्युत्पत्त्याप्रत्येकं सप्तापिचित्र शिरवंडिनः एकं मुखवाद्यातुलहपुलस्त्यादयः सप्तर्षयः ज्ञेयाः सप्तचने दिक्संख्येति सप्तमासः तैच मरीचिरंगिराअग्निः पुलस्त्यः पुलहः ऋतुः वसिष्ठश्चेतिसप्तमेतेज्ञेयाश्चित्रशिरवंडिनः ॥

राशीनामुदयोऽलम्भित्यन्ते अभ्युवने व्यामुवने अश्विनौदणप्रत्ययेरुद् भुगति दक्ष्येतिस्त्रेल्गेतिनिपात्यने फले रुद्रराशयुदयेद्भुजं सक्तलज्जितयोस्त्रिधित्यक्तत्वा
त् एकं ॥ तेनुमेषवृषादयः स्युः मेषोदृषोऽभिद्युनं कर्कटः सिंहकम्पके तुलाचवृश्चिको धन्वमकुलुः ममीनको २७ सूरः स्रवति मेरयति कर्मणि लोके पूषणे ऋक् श्लो
पि तत्र शवति श्रुगती ऋभिदीर्घश्च तनुक्तं विश्वे शूरश्चारुमदेसूर्येदति शूरयतीति वा शूरविभ्रान्तौ अच् ॥ सूर्यः सरति स्रुगती स्रवति मेरयति कर्मणि लोकां निति वा पू
मेरणे राजसूर्येति निपातः सूर्योऽर्कपणेति पनेस्त्रीतुनायोपि धीभिदोरित्यक्तं ॥ अयमा इयानि श्वन्नुसन्तुष्यन्मिति निपातितः ॥ आदित्यः अदितेरपत्यं दित्यादित्येति ण्य
द्वादशात्मा द्वादशात्मानोमूर्तयो यस्य ॥ दिवाकरः दिवादिनं करोति दिवाविभ्रैतिटः एवमास्करादिषु ॥ ब्रह्मः निर्भरं ब्रह्मति बंधबंधने न क्व ब्रह्मादेशः ॥ प्रभाकरः विभा

राशीनामुदयोऽलम्भित्यन्तेनुमेषवृषादयः २७ सूरसूर्याः यमादित्यद्वादशात्मा दिवाकराः ॥ भास्कराहस्करब्रह्मप्रभाकर
विभाकराः २८ भास्वद्विबस्वत्समाश्वहरिदश्वोऽप्यारशमयः ॥ विकर्तनाकंमार्तंडमिहिराकृणापूषणः २९

करः २८ भास्वान् भासः संत्यस्य मतुप्र ॥ विवस्वान् विविधं वस्ते आछादयति वस आछादने क्विप् विवोरश्मिः अस्यास्तीति मतुपितसौदति भत्वात् नरुत्वं ॥ समा
श्वः समाश्वायस्य ॥ हरिदश्वः हरितोऽश्वायस्य हरिद्वृक्षणं दंद्रनामसूक्तं ॥ उष्यारश्मिः उष्यारशमयो यस्य ॥ विकर्तनः विशेषेण कर्तनं यस्य विश्वकर्मणा यंत्रोद्घो-
दत्वात् विकर्तयति भक्तरोगानिति वा कृनोछेदने ण्यनात्त्यद् ॥ अर्कः अर्च्यते अर्चपूजायां कर्मणि यच् कृत्वं यद्वा अर्क्यते अर्कस्तवने ॥ मार्तंडः मूर्तेर्देववः शा
कंश्चादिः मार्तंडः क्रोडसूर्ययोः ॥ मिहिरः मेहति मिहसेचने किरच् मिहिरः सूर्यबुद्धयोः महिरदत्यपि ॥ अरुणः ऋच्छति उजन् ॥ पूषा पुष्याति पुष ति वा पुषपुष्टौ पुषट्-
द्वौ वा श्वन्मिति निपातितः २९

द्यमणिः दिवोमीषरिव दिवउत्त ॥ तरणिः तरंत्यनेन संसारं तरनेरतिः तदुक्तं मसे तरणिर्द्यमणोऽपुमि कुमारी नौकयोः स्त्रिया मिति ॥ मित्रः मेद्यति मिमिदास्तेहने अन् ॥
 विचित्रभानुः विचित्रभानवोऽस्य विचित्रभानुः पुमानवैश्वानरेचाहस्करेपि चेल ॥ विरोचनः विरोचने रुचदोसौ अनुदात्ततश्चेति युच् विरोचनः प्रल्हादस्य तनयेः कैश्चिचंद्रयो
 रित्युक्तत्वात् ॥ विभावस्तः विभैववस्तयस्य तदुक्तं विभावस्तः पुमानसूर्येहारभेदे च पावके इति ॥ ग्रहपतिः ग्रहाणां पतिः ॥ त्विषां पतिः अलुक् सत्वविधानात् ज्ञापका
 त् ॥ अहर्पतिः अन्हः पतिः अहरादीनां पत्येति वारंफः ३० भानुः भानि ॥ हंसः हंति हेतुः सः ॥ सहस्त्रांशः सहस्त्रमंशवोधस्य ॥ तपनः तपते ल्यट् तपनोरुष्करेपि स्या

द्यमणिस्तारणिर्मित्रं भानुर्विरोचनः ॥ विभावस्तः ग्रहपतिस्त्विषां पतिरहर्पतिः ३० भानुर्हंसः सहस्त्रांशस्तपनः सवितारविः ॥ “कर्मसा
 क्षीजगच्चक्षुर्लोकवृक्षुश्चरन्प्रयतनुः ॥ प्रद्योतनो दिनमणिः रवद्योतलो लोकबाधवः १ इनो भगो धामनिधिश्चाशुभाल्यजिनीपतिः ॥ ” मात
 रः पिगलो दंडश्च दंडांशोः पारिपा रवकाः ३१

द्वास्करेनिरयांतरे तापयति वा ण्यनात् ल्यट् तापनोपि तपनस्तापनोरविरिति संसारावर्तात् ॥
 सविता स्रवति धूमरेणो दृच् ॥ रविः रस्यने स्त्वयते रवतेवा रुशब्दे रुद्रगौवा अच् इः समञ्जिंशत्स्वर्यस्य ॥ मातरः मरति पचाद्यच् सरवमातः मरमदनिवासयोः मरस्याप
 त्यभिति वा शिवाद्यण् आदि दृष्टिः मरत्यनेन मठः तरति रादाने आत इति केअभ्यणि दृष्टिः मठस्यापत्यमिति वा ॥ पिंगलः पिंगलो वणोऽस्यास्ति अर्श आद्यच् पिंगवर्ण-
 लानि वा कप्रत्ययः ॥ दंडः दंडोऽस्यास्ति दंडयतीनि वा मत्वर्थे च कृत् दृत्तानु पचाद्यच् इति च दंडांशोः ॥ पारिपा रवकाः पार्ष्वे इति पारिपा र्वे परिपार्ष्वे विति विभक्त्यर्थः व्य
 श्रीभावात्तृक् उक्तं सौरतंत्रे शास्त्रोत्थवामपार्ष्वे तु दंडारव्यो दंडनायकः वन्हिस्तु दक्षिणे पार्ष्वे पिंगलो वामभागतः यमोः पिदक्षिणे पार्ष्वे भवेच्चाठरसज्ञयेति एकैकं ३१

सूर्यसूतः सूर्यस्यसूतः॥अरुणः अरुणोचणोऽस्यास्ति मत्वर्थेअचू॥अनूरुः अविद्यमानावूरुस्य॥काश्यपिः कश्यपस्यापत्यं बाह्यादित्वादित्त्र॥गरुडाग्रजः गरुड
स्याग्रजः पंचसूर्यसारथेः॥परिवेषः परितोविध्यतेऽनेन विष्णुव्यासौ घञ् परिवेषः स्यात्परिधौपरिवेषणइतिमूर्धन्यातेरुद्रः परिवेषोऽपि विशमवेशने वेषनेपरिवेशः
स्याद्धानोभाविधुमंडले इतितालव्यानेरभसः॥परिधिः परिधीयतेऽनेन उपसेनिकिः॥उदसूयकं उपगतंसूर्ये उपसूर्ये ग्रादिसमासेस्वार्थेकः॥मंडलं मंडने मडिभूषायां
कलत्रं मंडलंपरिवेशश्चपरिधिश्चोपसूर्यकमितिभागुरिः परिवेषषसाहचर्यात्परिधिः पुंसि चत्वारिचंद्रसूर्ययोरुत्पातादिजातमंडलस्य ३२ क्रिणः कीर्यते ह्रविक्षेपे
क्यः॥उत्थः वसंतिरसाअस्मिन् वसनिवासे रक्षप्रत्ययेसंप्रसारणं॥मयूरवः माडः ऊरवप्रत्ययेमयादेशः॥अंशः अशयति अंशविभाजने चुरादेर्मुगेनिसूत्रेणकुः

सूर्यसूतोरुणाः नूरुः काश्यपिर्गुडुग्राजः ॥ परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमंडले ३२ किरणोस्त्रमयूरवांशगभस्तिष्टुणिष्टुष्यायः ॥ भानुः करोम
रीचिः स्त्रीपुंसयोर्दोधिनिः स्त्रिया ३३

रा॥ चः स्त्र॥ पुंस्याद॥ धामः । स्त्रिया ॥ ३३ यनउक्तं विश्वे अंशालंशेषोरथमाविति ॥ अंशः सूत्रादिसूक्ष्मांशो किरयोचंडो धीतौ ॥ गभास्तिः गम्यतइतिगः उपत्य
येदिलोपः ज्ञेयवर्गः नंबभास्ति दापयति भसभत्सनदीस्योः क्तिच् ॥ द्युणिः जियर्ति एक्षरणदीस्योः द्युसेचनेवा द्युणिदृग्धीतिनित्यप्रत्ययेगुणाभावः ॥ द्युष्णिः दृष्णोति -
अप्रुषाप्रगल्भो वृष्णारिनिपाठे वृक्षसेचने दृक्षिरितिपाठे तु स्पृशति दृधुसेचनेवा एष्योनित्यप्रत्ययेगुणाभावः ॥ भानुः भाति ॥ करः कार्यते कृविदये कर्मणिअप् ॥ म
रीचिः म्रियतेतमोः स्मिन् स्पृहुः प्राणत्यागे इचिप्रत्ययः मरीचिः स्त्रीपुंसयोः द्योर्भरीचिः किरणो भानुकृत्वः करः पदमितिशाब्दार्णवः मरीचिर्मुनिभेदेनागभस्तावनपुंस
कर्मितिमेदिनीच ॥ दीधनिः दीधते दीप्यते दीधोद्दीमिदेवनयोः क्तिच् तितुच्येतिनेदृनिबधः अग्रहादीनामितिनिषेधात् दीवर्णयोर्योरीकारलोपः दीधितिः स्त्रियामि
तिलिङानुशासनात् काकाक्षिन्यायेनदीधिरित्यत्र स्त्रियामितिसंबध्यते उचरत्रापि एकादशकिरणानां ३३

प्रभा प्रभाति आतइतिकः ॥ रुक् क्षिप् ॥ रुचिः रोचते रुचदोसौ इत्सरचकित् रुचिदीप्तौ चशो भायामभिज्वंगाभिलाषयोरिति ॥ खिल् लेषति त्विषदोसौ क्षिप् ॥ भा-
सादोसौ दशिग्रहणात् इः दाप् भाशुब्धलंकृतौ दोसौ स्त्रियां भाः किरणोद्युताविनिनानार्थरत्नमाला भा विषयपावत् सांतच्छेदे भासदोसौ क्षिप् ॥ छविः छय-
ति छिन्नचिवातमः ॥ द्यतिः द्योततेनया द्युतदोसौ इत्सरचकित् इत्याद्युद्गं दीप्तिः दध्यतेनया दियदोसौ क्षिन् ॥ रोचिः रोचतेः नेन रुचदोसौ इत्स् तन्नदोस्यं
तानि स्त्रियां स्फुः रोचिः शोचिः सांतेक्षुब रोचिः रोचिषा रोचोषि एवं शोचिः ॥ प्रकाशः ॥ द्योतः उभयत्रभावो करणे वा यञ् इत्येकादशप्रभाभात्रस्य ॥ प्रकाशः द्यो-
तः आतपः अच् इति त्रयं सूर्यप्रभाया इत्येके ३४ कोष्ठां ईषदर्थ इति कादेशः ॥ कवोष्ठां मंदंचतदुष्ठांच ॥ कदुष्ठां चत्वारिदंषदुष्ठास्य तत्र

स्फुः प्रभा रगुचिस्त्विड्भाभाच्छुविद्यति दोसयः ॥ रोचिः शोचि रभेक्षुबेप्रकाशो द्योत आतपः ३४ कोष्ठां कवोष्ठां मंदोष्ठां कदुष्ठां त्रिषु तद्वति ॥

तिरमंती स्यो रवरं तद्वृगत्तृष्णा मरीचिका ३५ इति दिग्वर्गः कालोदिष्टोप्यनेहापि

त्रिषु वाच्यलिंगमित्यर्थः इदं यन्मयानुरूपमेवात्कुलबले ॥ निगमं तिजेर्मक् ॥ तीक्ष्णं त्वक् उभयत्र कुलं तदुत्तरभ्रमे तीक्ष्णं सामुद्रलवणो विषहो हाजिमुष्कके क्लृब्धं वा प्रकंपुंसि
तिरमार्थत्वा गिनो स्त्रिषु ॥ त्वरमिंद्रियं राति अभिभवति रादाने आतइतिकः तद्वत् कोष्ठां धर्मेक्षुबं धर्मिणि त्रिषु भोणि अल्पास्य ॥ मुगतृष्णां मृगाणां तृष्णास्यस्या
अर्श आद्यच् ॥ मरीचिका मरीचिरिव इवेति कच् द्वयं मृगजलस्य ॥ मरुदेशादौ सिकतास्तु प्रतिच्छुरिताः सूर्यकिरणाः जलाकारेण ज्ञातेरित्यर्थः ३५ इति दिग्वर्गः का-
लः कल्पते कलसंख्याने शब्दे च कर्मणि यञ् कलयति सर्वमिति वा प्यंतादच् कालो मृत्यो महाकाले समये यमकृष्णायोरिति कोशांतरात् ॥ दिष्टं दिशति दिश अनिसर्जने कि-
चूक्तौ इति क्तः दिष्टैवे पुमान् काले इति कोशांतरात् ॥ अनेहा नाहंति नागच्छति नाहन्यत इति वा सांतः अस्तन्यत्यांतत्वात् ॥

समयः सम्यगेति इणगतौ पचाद्यच् चत्वारिकालस्य ॥ अथ पक्षतिः पक्षाच्चिरितिसाधुः ॥ प्रतिपत् इमेहेप्रथमतिथेः स्तः तदाद्याः प्रतिपदाद्यास्तिथयः स्फः पक्षस्यमूलं तदुक्तं कोशान्ते पक्षानिस्तु भवेत्पक्षमूलं च प्रतिपत्तिथिाविति प्रतिपद्यते उपक्रम्यते अनयामासादिः अतसातत्यगमने इधित् पृषोदरादिः निधिशब्दस्तु ह्योः स्त्रीपुंसयोः पक्षमिति प्रतिपच्छब्दौ तु स्त्रियामेव १ यस्तः घसत्यंधकारं घस्तु अदने स्फाधितंचेतिरक् घस्तुस्तदिवसेहिस्ते इत्युक्तत्वात् ॥ दिनं दीयते क्षाणं प्रवति दीङ्क्षये दिवादिः नकिबाहुलका ह्रस्वः ॥ अहः नञिजहातेरितिकनिन् ॥ दिवसः दीव्यत्यत्र असच् प्रत्ययः ॥ वासरः वासयति वसेर्ण्यंतादरः तदुक्तं कोशान्ते वासरस्तु पुमान्नागप्रभेददिनयोरपीति पंचदिवसस्य ॥ प्रत्यूषः प्रत्यूषति रजतिकासुकान् ऊपरुजायां इगुपेतिकः प्रत्यूषोहर्मुखेवसौ इत्युक्तत्वात् मत्कथइत्यन्यत्र उषः प्रत्यकषसिङ्ङी

समयोप्यथपक्षतिः ॥ प्रतिपदे इमेरुस्त्रीत्वेतदाद्यास्तिथयो ह्योः १ यस्त्रोदिनाहनीवातु क्लृबेदिवसवासरो ॥ प्रत्यूषोहर्मुखं कल्पसुषः प्रत्युषसा अपि २ प्रभातचदिनांतुसायंसंध्यापित्मरुहः ॥

वंपितृमत्वांचयोषितोत्कत्वात् ॥ अहर्मुखं अन्होमुखं रोसपिदतिरः ॥ कल्पं कलयातिचेष्टां कलेयक् का ल्यमथन्यत्र प्रज्ञाद्याणिसाधुः तदुक्तं कोशान्ते कल्पं प्रभातं क्लृबं स्यात्कल्पो वागश्रुतिवर्जिते सज्जनरीरागदोषेषुकल्याणवचनेष्वि उपायवचनेपित्यां अिषुमध्येतुयोषिति ॥ उषः ओषत्यंधकारं उषदाहे उषः किदित्यसिः ॥ प्रभातं षट् प्रभातस्य कल्पं नालव्यांतं भातुं प्रवृत्तं प्रभातं आदिकर्मणिक्तः ॥ दिनांतः दिनस्यांसः स्यनिसभापयनिदिनं सायः स्यतेः शाद्येनिणः सायः कांडेदिनांतंचेनिकोशांतरात् एकं दिनांतस्य ॥ संध्या सम्यक्कथ्यायंत्यस्यां ध्येचिंतायां आतश्चोपसर्गे संध्यापितृमस्तुमद्यंतरकोदुगसांधिष्वित्युक्तत्वात् अन्यथापिसंधीयते नुसंधीयतेस्यां वयांतरइ तदुक्तं शब्दार्णवे संध्यापितृमस्तुसंधादिति ॥ पितृमरुहः पितृमरुहते किप् हेसंध्यायाः ॥

प्राणहः अपराणहः मध्यान्हादयः समासांताः त्विअन्हादेशणत्वं ॥ त्रिसंध्यं नित्यूणांसंध्यानां सप्ताहारस्त्रिसंध्यं पक्षेत्रिसंध्यो आर्बन्तेवेनिरुत्नीत्वं एकं दिनार्धांतमध्या-
मि ॥ शर्वरी शृणानिचेषाः शृङ्गसायां प्यरचिडीषु तदुक्तकोशानरे शर्वरीयाभिलीस्त्रियोरेति शार्वरी इत्यापि पाठः शब्दार्णवे उक्तं शर्वरीशार्वरीशर्थेति यज्ञाद्वणिशा-
धुः ३ निशा नितरांशयति तनूकरोति व्यापान् शीतनूकरणे आतश्चोपसर्गद्विभक्तः निशादाहुरिद्रयो रितिकोशांतरान् ॥ निशोधिनो निशो-
धोः स्त्र्यस्यां मत्वर्थेद्विभक्तिः ॥ रात्रिः रानिस्तरं रादाने राशदिभ्यां त्रिप् अत्यत्र पाठे रात्रौ तदुक्तं शब्दार्णवे रात्रौ रात्रिस्तमस्विनीति ॥ त्रिचामा अथोद्यमायस्याः यद्वा त्रीन्
धर्मादीन् व्यापयति निरवकाशो करोति काममथानत्यात् अंतर्भावितपथर्थात् यातेर्मन् ॥ क्षणदा क्षणमुत्सवं निव्यापारस्थितिचाददाति क्षणदोक्षणकैरात्रौ क्षणदाक्षण

प्राक्षापराह्णमध्यान्हास्त्रिसंध्यमथशर्वरी ३ निशानिशीथिनो रात्रिस्त्रिचामाक्षणाक्षया ॥ विभावरौतमस्विन्योरजनीयाभिनौतमी ४ त-
मिस्त्रातामसीरात्रिर्ज्योत्स्नीचंद्रिकयान्विता ॥

तदुक्तकोशानरे विभावरौ निशाराभ्याः कुट्टन्यां वज्रयोषिति ॥ तमस्विनी तमोस्त्यस्यां ॥ रजनी रजंत्यसुरक्ता भवंति राशिणोः स्यां क्षिपेः किञ्चेति चादनिः अन्यत्र रजनिरपि र-
जनीनां लिनीरात्रिहरिद्राजलुकास्तुकेत्युक्त्वात् ॥ याभिनी त्रिंदितायामाथस्याः निंदयां इति ॥ तमी नाम्यंत्यस्यां तसुग्लानौ इच्छां तमिः पक्षेकदिकारा-
दिमिच्छां भावे पञ्चाद्वि तमापि द्वादशरात्रेः ४ यानामसी तमोऽनुकारात्रिः सा तमिस्त्रास्यात् तमो बहुलु आस्त्यस्यां ज्योत्स्नादित्यादप् तमसीभिर्शिदुर्गायातामसो-
मुजगेरवगे इत्युक्त्वा ॥ तमिस्त्रा ज्योत्स्नातमिस्त्रेति साधुः तमिस्त्रंतिमिरेकोपेपुंसिस्त्रौ तु तमस्तौ कृष्णपक्षनिशायांचेत्क ० एकं ॥ याचंद्रिकयाचंद्रपक्षेनां चित्ताधुक्तरा-
त्रिः सा ज्योत्स्नी ज्योत्स्ना अस्त्यस्यां प्राग्वत् ज्योत्स्नाचंद्रमसः प्रभेत्क ० ॥

आगाभिवर्तमानेऽहनीयुक्तस्याभितिबहुव्रीहिः पूर्वापरदिनाभ्यामुक्तायांरात्रौपक्षिणी नदुक्तंकोशांतरं आगाभिवर्तमानाहर्द्युक्तरात्रावपिस्त्रियाभिति एकंनाम ५ बह्वृ
 त्रिशाः गणरात्रंस्यात् गणानांबद्धीनांरात्रीणांसमाहारः एकं रात्रिसमुदायस्य ॥ मदोषः दुष्यति दुष्वेकृत्य पचाद्यच् मारंभोदोषायाः प्रादिसमाप्तः मारब्धादोषायास्त्रि
 भिति दोषेप्यव्ययमप्यस्ति नक्तंदोषाचरजनविस्तुक्त्वात् ॥ रजनीसुरवं रजस्यासुरवमिव हेरात्रेः पूर्वभागास्य ॥ अर्धरात्रः त्रिधाः स्यान् निशरत्नेऽस्मिन् शीङ् स्वप्ने
 निशीथगोपी येनियच् निशीथस्तु पुमानर्दरात्रेस्याद्रभिमात्रकइत्युक्त्वात् हेरात्रिमध्यमयस्य ॥ यमः याति याप्रापणो मन् नदुक्तंकोशांतरं यामस्तुपुंसिमहर्
 संयमेपिप्रकीर्तितइति ॥ प्रहरः ग्रहियने दक्षादिरस्मिन् पुंसिसंज्ञेतिथः हे अहोरात्राष्टमांशस्य ६ प्रतिपत्यंचदशयोर्धनंरंसमधिः स्यान् नदुक्तंरुद्रं दशमितिपदोः स

आगाभिवर्तमानाहर्द्युक्तायांनिशिपक्षिणी ५ गणरात्रंनिशाबद्धः प्रदोषोरजनीसुरवं ॥ अर्धरात्रनिशीथोदोहोयामग्रहरोसमो ६ सपर्वसं
 धिः प्रतिपत्यंचदशयोर्धनंरं ॥ पक्षांतोपंचदशयोर्द्वेपौर्णमासीतुपूर्णिमा ७ कलाहीनेसानुमतिः पूर्णैराकानिशाकरं ॥ धोर्धिमस्तावयोरपि

पर्वक्षौबेविजानीयाद्विपुवत्यष्टतिथ्यर्पानि संधियाभिनायजेनेत्यादौप्रसिद्धः सएव पर्वसंधिरित्येकंनाम ॥ हे अमापूर्णिमेपक्षांतौ पक्षस्यांतौ ॥ पंचदशयो पंचदशी
 अमापि ॥ पौर्णमासीतु पूर्णिमास्यान् एकंनाम पूर्णः मासोऽस्यां त्वार्धेणिडीप् यदा माश्वद्रः पूर्णोमाः तस्येयं पूर्णंचंद्रस्यपूरणनेननिर्बतापूर्णिमा भावमत्यया
 तानेननिर्बन्तमित्यर्थेदृग्दृग् हेराः क्षुपक्षाल्यनिथावित्यर्थः ७ सापूर्णिमा कलाहीनेचंद्रेसनिअनुमतिरित्युच्यते एकं अनुमत्यनेअनुमतिः स्मिन् नदुक्तं अद्यात्
 मतिरुत्तेनंदुपूर्णिमानुत्तयोरपि सैवपूर्णिमेव पूर्णैर्निशाकरेसनि गका गतिरुत्तं एकं नदुक्तंअत्यां यापूर्वापौर्णमासीसाः अनुमतिर्योत्तरासाराकेनि ॥ ७

अभावास्या अभासहवसनोत्थाचंद्राकीं ॥ अभावस्या अभावस्यदिनिशाधू ॥ दर्शः दृश्यते शास्त्रेणेति प्रुसीतिथः कृथापदांस्तितिथेः चत्वारिनामानि ॥ अभाव
सो अभावासी अभावासी तदुक्तवाब्दाणवे अव्यभावस्यभावासीचाभावास्थयस्याग्रसीति नामकदेशेनामग्रहणोअमापि ८ साअभावास्यादृष्टदुश्चेत् सिनी
वालीस्यात् दृष्टदुश्चस्यां सिनीचंद्रकलासाअस्तिरया मत्वर्थेदनिः सिनीवलति कर्मण्यण डीप् एक ॥ उदयेअभायोगात् नष्टदुकलाअमाकुहः नष्टादुक्कलाय
स्यां कुहयति कुहविस्मापने कूप्रत्ययः तदुक्तकोशांतरे कुहः स्त्रीकोकिलात्पापेनष्टदुकुलदर्शयोरिति एकं तदुक्तं अस्यां यापूर्वाः भावास्या सिनीवाली अंतरा-
साकुहुरिति अयमर्थः चतुर्दश्याअंतिमग्रहरः अभावास्यायाग्रहोमहराश्चेति नवग्रहात्त्वकश्चंद्रकक्षकालः शास्त्रमसिद्धः तन्नाद्यमहरद्वयेचंद्रस्यसूक्ष्मता अंतिम

अभावास्यात्वभावस्यादर्शः सूर्यदुभंगमः ८ सादृष्टदुः सिनीवालीसानष्टदुकलाकुहः ॥ उपरागोग्रहोराहुग्रस्तत्विदौचपूष्णिच ९ सोपप्लवोपरक्तौ
द्वावध्यत्वात्तउपाहितः ॥ एकयोक्त्यापुष्पवंतौदिवाकरनिशाकरो १०

महरद्वयेकृत्तक्षयः अतोऽभावास्यायाआद्यग्रहरः सिनीवालीसंतः अत्यमहरद्वयकुह
संतं मध्यममहरपंचकंदर्शसिद्धमिति राहुग्रसेददौपूष्णिचतस्वग्रासस्यउपरागः तदुक्तकोशांतरे उपरागस्तुसिस्वाद्वाहुग्रासेकचंद्रयोः दुर्नयेग्रहकल्लोलव्यसनेपिभगद्य
ते ग्रहोनिग्रहनिर्बुधग्रहणेशुरणोद्यमे सूर्यादौपूतनादौचसंहिकेयोपरागयोरिति हेग्रहदिति ॥ सोपप्लवः सहोपप्लवेन बहुव्रीहोसहस्यमः ॥ उपरक्तः उपरज्यतेस्वा भूतेक्तः
इतिद्वाराहुग्रस्तस्येदोः सूर्यस्थवा ॥ अग्न्युत्पातः ॥ उपाहितः अग्नोरुत्पातः उपआसन्नमाहितफलवस्य इतिद्वेषन्धिकृतोपसर्गस्य धूमकेत्वारव्यः स्यो त्यातस्यच एकयो-
क्त्याः पृथग्वचनेन पुष्पवंतावित्यक्तोसूर्याचंद्रमसौज्ञेयो एकयोक्त्येतिवचनान्पुष्पवंतइति पुष्पवानितिवास्तुर्थः चंद्रोवा नक्तव्यः यथागोदसीदत्येकयोक्त्या द्यावापृ

धिव्यो उच्येते पुष्पवन्तशब्दोभनुबन्तोः कारांतश्च अदंतपक्षेबाहुलकात् झच् अवंतइतिपुष्पशब्देच शकं आदित्वात् पररूपम् १० अष्टादशनिमेषाः अष्टादशअक्षि
स्पंदकालाः यदाभवंति तदा एकाकाशा स्यात् काशने काष्ठादारुहरिद्रायांकालमानप्रकर्षयोः स्याद्विशिस्थानभात्रेचकाष्ठभारव्यातमिद्विपदतिविश्वः ॥ त्रिंशत्का-
ष्ठाः यदाभवंति तदा एकाकला कलयति कलसंख्याने ॥ ताः कलाः त्रिंशद्यादा भवंति तदा एकः क्षणः क्षणोति क्षणहिंसायां क्षणः सर्वोत्सर्वेपस्यान्तधामानेप्यनेह
सः ॥ ते क्षणाः द्वादशायदा भवंति तदा एको सुहूर्तः अस्त्रियां ११ ते यदा त्रिंशन्मुहूर्तः भवंति तदा एकोः होरात्रः अहश्चरात्रिश्चतयोः समाहारः रात्रान्हाहाः पुंसि
इति अयमेवविग्रहः साधुः अन्यथा अजभावप्रसंगात् ॥ तेः होरात्राः पंचदशसंख्याकाः यदा भवंति तदा पक्षः पक्ष्यते पक्षपरिग्रहे कर्मणि यञ् नृदुक्तं विश्वे

अष्टादशनिमेषास्तकाष्ठात्रिंशत्तुताः काला ॥ तास्तत्रिंशत्क्षणस्तेतुमुहूर्तोद्वादशास्त्रियां ११ तेषु त्रिंशदहोरात्रः पक्षस्तेदशपंचच ॥
पक्षौ पूर्वापरौ शक्नुकुण्डोभासस्तत्तावुभौ १२ द्वौ द्वौ भाघादिभासां स्यादृतुस्तरयनं त्रिभिः ॥ अयनं द्वैर्गतैरुददक्षिणां च स्यवत्सरः १३

पक्षोभासार्धकेग्रेहपार्श्वसाध्यविशेषयोः केशादेः परतोद्वंद्वरेवलेत्सर्विसहाययोः तुल्यारं धोपतत्रेचराजकुंजरपार्श्वयोः पूर्वापरौ शक्नुकुण्डो पक्षौ ज्ञेयौ तोपक्षौ एकः
भासः मस्यते परिमोयते यमनेन कर्मणि करणे वा यञ् यतश्चक्षुः आदि क्रमेण प्रायशोभासप्रवृत्तिः सातुचांद्रमानेन १३ माघादिभासौ द्वौ द्वौ एकः ऋतुः इयति अछति वा
अर्तेश्वेति तुः जालिकत्वं सचहेमंतादिसंज्ञक इत्यर्थः माघादिशब्दस्तु अयनारभपरः नैः त्रिभिः ऋतुभिः अयनं स्यात् अयनैः कौः नैन अयगतौ ल्कृद् न द्वौ धा
अर्कस्य उदगतिः उत्तरायणं दक्षिणागतिः दक्षिणायनं एवं अयनद्वयं वत्सरः स्यात् १३

७३

७४

७५

समरात्रिंदिव काले तुलामेषावच्छिन्ने नुन्नामंत्रांलौमेषसंक्रांतौ च विधुवत् ॥ विधुवं रात्रिश्च दिवा च रात्रिं दिवं तत्समं यस्मिन् विधुना चाक्षुगं मनंतं दद्यात्स्तोति विधुना
 म्येव्ययंतनो मतुप् संज्ञायामित्यत्वं विधुर्गोपि विधुवं विधुवान् रात्रिवासरदनिपुंस्कां डेवोपालितः रात्रिं दिवशब्द अचतुरविचतुरेत्यादिना साधुः ॥ पुष्ययुक्ता पुष्य
 नक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी पौषोक्ता सा पौषीयस्मिन् मासे स्यात् समासः नाम्ना पौषः साः स्मिन् पौर्णमासी निदित्यण् मया युक्ता पौर्णमासी यत्र समाधः स आद्यो येषां
 ते परे पौषादन्ये एकादशमासा एव युक्ते रीत्याज्ञेयाः एकैकं ॥ मार्गशर्षः मार्गशर्षी पौर्णमासी अस्मिन् अण् ॥ महाः ॥ मार्गः ॥ आग्रहायणमस्याः न
 तः स्वार्थेण आग्रहायणो मास्ति यत्रेत्यर्थेण चत्वारि मार्गशर्षस्य १४ पौषः पुष्ययुक्ता पौर्णमासी अस्मिन् ॥ तैषः निष्येण युक्ता पौर्णमासी स्यान् प्राग्वदण् ॥ सहस्यः

समरात्रिंदिवे काले विधुवद्विधुवं चतत् ॥ “पुष्ययुक्ता पौर्णमासी सेतुयत्र सा ॥ नाम्ना स पौषो मायाद्याश्चैव मेकादशापरं १”

मार्गशर्षे सहा मार्ग आग्रहायणिकश्च सः १४ पौषे तैष सहस्योद्देत पा मायेथ फाल्गुने ॥ स्यात्तपस्यः फाल्गुनिकः स्याच्चैत्रचैत्रिको मधुः १५

सहसिबले साधुः तत्र साधुरिति चत्त्रीणि पौषस्य ॥ तपाः तपन्यस्मिन् अकृत् नदुक्ते ह मे तपश्चाद्रायणे धर्मे पुमान् शिशिरमाययौ गिति ॥ माधः मधया युक्ता पौर्णमास्यस्मि
 न् प्राग्वदण् देमाधस्य ॥ फाल्गुनः फल्गुशुक्लचतुनन् ततः स्वार्थेण दृष्टिः ॥ तपस्यः ॥ फाल्गुनिकः फलतिभिष्यादयति फलतिथ्यनौ तदुक्तं गोवर्धनानंदे फल्गुनस्त्वर्जुने
 मासे नक्षत्रे फल्गुनी रघुनेति फाल्गुनस्त्वर्जुने मासे फाल्गुना चास्य पौर्णिमेति थरणिश्च फल्गुनी मिथुंक्ता पौर्णमासी सास्मिन्नस्ति विभाषा फाल्गुनीति वक् तपसि साधुः
 तदुक्तं तपस्य संज्ञमासे तत्पूणिमाया तु फाल्गुनी इति त्रीणि ॥ चैत्रः चित्रया युक्ता पौर्णमास्यस्मिन् ॥ चैत्रिकः विभाषा फाल्गुनीति ठक् ॥ मधः मनज्ञाने फलिपाटोल्कः
 धश्चानादंशः मधुपुष्परसे क्षौद्रमद्येना तु मधद्रुमे वसंतं दैत्यथोश्चैत्रे स्याज्जीवंत्यां तु योषितीति त्रीणि चैत्रस्य १५

वैशारवः विचारव्यायुक्ता पौर्णमास्यस्मिन् सासिन्योर्णमासोत्पत्त्या ॥ माधवः मधुमकरंदः सोस्मिन्नस्मिन् मधोर्त्रचेतिजः ॥ शब्दः गद्याविशारवात्तद्वृत्तीयोर्णमासोत्पत्त्या सास्मिन्न-
स्ति अण्प्राग्वत् ॥ त्रीणि ॥ ज्येष्ठः ॥ शक्रः ॥ तदुक्तं त्रिकांशेषु शक्रः स्याद्भागवित्येषामसौवैश्वानरे पुंभानिति ॥ चिरहिणः शोचंत्यस्मिन् शक्रशोकः भ्रजं त्रेद्रेतिरन्वस्यकः हे
॥ शक्रिः शोचंति चिरहिणोः स्मिन् इगुपधात् इतीन ॥ आषाढः आषाढ्यायुक्ता पौर्णमास्यस्मिन् अण्प्राग्वत् तदुक्तं त्रेद्रे आषाढोयनिनांदे मासे मल्लपर्वत इति स्या
दाषाढे त्वषाढक इति शब्दार्णवश्चेति हे ॥ श्रावणः श्रावणेन युक्ता श्रावणो पौर्णमासीयस्मिन् सास्मिन् इत्यण तदुक्तं हेमे श्रावणो मासि पाषंडे दध्यात्यां श्रावणामनेति
॥ नभाः चिरहिणो नभ्यंति नभति नभंते वा नभा हिंसायां धनुर्धरे त्रिषु नभः ह्येवं व्योम्नि पुमान्यने घ्राण श्रावणा वर्षा स्मृति स तं नो पतद्गृहं इत्युक्तं स्यात् ॥ श्रावणिकः

वैशारवे माधवोराधो ज्येष्ठशुक्रः शक्रिस्त्वयं ॥ आषाढे श्रावणे तस्यान्भाः श्रावणिकश्च सः १६ स्थूलभस्म यौष्ठपदभाद्रभाद्रपदाः सभाः ॥ स्यादा
शिवन इषोप्याश्वयुजोपि स्यात्तु कार्तिके १७ बाहुलोर्जौ कार्तिके

विभाषाया फाल्गुनी श्रावणेति वक् त्रीणि १६ नभस्यः नभोऽज
मंतत्रसाधुः यत् ॥ यौष्ठपदः यौष्ठपदाभिर्युक्ता यौष्ठपदा सास्मिन् सास्मिन् इत्यण ॥ भाद्रः भाद्राभिर्युक्ता भाद्रा सास्मिन् ॥ भाद्रपदः भाद्रपदाभिर्युक्ता भाद्रपदा सा
स्मिन् चत्वारि नभस्त्रीणि अणंति ॥ आश्विनः आश्विन्यायुक्ता पौर्णमास्यस्मिन् ॥ इषः इषगतौ संपदादिः ततो मत्वर्थे च ॥ आश्वयुजः अश्वयुजायुक्ता पौर्णमास्यस्मि
न् आश्विनोऽश्वयुजश्चेष्ट इत्यमरमाला त्रीणि ॥ कार्तिकः कृत्तिकाभिर्युक्ता पौर्णमास्यस्मिन् अत्राप्यण १७ बाहुलः बहुलाः कृत्तिकाः कृदण तद्विदितश्च यस्मिन् ॥ उर्जः
उर्जयानि उत्साहयानि जिगीषून् पयंतादच् तदुक्तं हेमे उर्जः स्यात्कार्तिके बल इति ॥ कार्तिकिकः विभाषयेति वकि आदिष्टादिः चत्वारि ॥ ७९

अथभूतनाह हेमंतः एकः हिमोतिवर्षयतिबलं हिगतौहृदौच इतिअनादशेमुदगुणः ॥ शिशिरइत्यन्यः शशभूतगतौ शशोति धावंतियस्मिन्पथिकाः अजिरशिशिरइति निपातः तदुक्तं विषये शिशिरः स्यादुनोभेदेतुषारेतीतलेंत्यवादिति सचस्त्रियां एकैकं ॥ वसंतः वसंत्यत्रमदनोत्सवाः वसतेर्द्धच अंतादेशः ॥ पुष्यसमयः स्पष्टं ॥ सरभिः सुहुरभंतेरमसमुक्ताभवंत्यत्र रभराभस्ये इन् श्रीणि ॥ ग्रीष्मः ग्रसतेरसान् ग्रसअदने सकृद्ग्रीष्मादेशेषु कृद्ग्रीष्मऊष्मर्तुभेदयोरित्युक्तत्वात् ॥ उष्मकः ऊषति रुजति ऊषरुजायां अन्येभ्यइतिमनिन् यवादित्वात्कन् मकिअदंतः ऊष्मकः १८ निदायः नितरांदह्यतेऽत्र दहभस्तीकरणे हलश्चेतिघञ् न्यङ्नादित्वात्कुत्वं निदायोग्रीष्मकालेस्यादुष्यास्वेदां बुनोरपि ॥ उष्यापगमः उष्यां उपगममत्र ॥ उष्याः ओषति उपदाहे नक् तदुक्तंभेदिन्यां उष्याग्रीष्मेपुमान्दक्षाशीतयोरन्यलिंगकइति ॥ ऊष्मागमः ऊष्मातापः आगमोत्रउ

हेमंतः शिशिरः स्त्रियां ॥ वसंतेपुष्यसमयः सरभिर्ग्रीष्मउष्मकः १८ निदायउष्यापगमउष्याऊष्मागमस्तपः ॥ स्त्रियांप्राहृदस्त्रियांभूस्त्रिव

र्वाअथशरत्स्त्रियां १९ षड्भाभ्रतवः पुंसिमागर्दीनायुगेः क्रमात् ॥ संवत्सरोवत्सरोब्दो

परुजायां मनिन् ऊष्मापि ऊष्मातयनिदाययोरितिनांतेबो पालितः ॥ सपः तपति पचाद्यच् तपोकारांतः पुंसि इतिसप्तग्रीष्मास्य ॥ प्राहृद वर्षणंहृदप्रकृष्टाहृदत्र ह्युसेचने नहिइतिदीर्घः ॥ वर्षाः वर्षवर्षणं अत्रास्ति मत्वर्थेअन् द्वैवर्षर्तोः तत्रप्राहृदशब्दः षांतः स्त्रियां वर्षशब्दस्तन्मूलिङ्गोनित्यंबहुवचनान्तः ॥ शरत्स्त्रियां एकं शीर्द्यतेऽस्यापाकेनौषधयः शृङ्गिंसायां शृङ्गभसोदिः भागुरिसते दपि शरदाच तदुक्तंविषये शरद्भवेच्छरदयाप्राहृदमाहृदयथासहेति १९ अभीहेमनादयः षडपिभ्रतवः मार्गदीनांमार्गशीर्षादिमासानांयुगेः युग्मेः क्रमात्तस्यः पुंसिच ॥ संवत्सरः संवसंत्युतवाऽत्र वसनिवासं सरप्रत्ययः सस्थतः ॥ एवंवत्सरोपि ॥ अब्दः आव्यते आहुव्याप्तौ दधप्रत्ययेह्रस्वत्वंच तदुक्तं अब्दः संवत्सरेवारिबाहसुभ्रकयोः पुमानिति ॥

हायनः हश्चेतिण्युद् तदुक्तं हायनोनस्त्रियावर्षेषुस्यब्धिब्रीहिभेदयोरिति तत्रहायनांताअस्त्रियां॥शरत् शरुणानि शूहिंसायां प्राग्वत्॥समाः स्त्रियांबहुत्वेच समा-
समांविजायतइतिस्त्रात्समायासमायामितनत्रभाष्याच्चेतिएकत्वदृश्यते तथा सहमांसिहवर्तेतेअनवोऽस्यामिति मामाने बिदादित्वं कल्पनीयं उक्तं समासं
त्सरेस्त्रियामिति २० नृणांमासेनपितृणामेकः अहोरात्रः स्यात् अहश्चरात्रिश्चेतिसमाहारद्वे अहः सर्वेतिअचिरान्हेतिपुस्तं तत्र शक्रुपक्षोऽहः कृष्णोरात्रिः॥तथा
नृणांवर्षेण देवानामयदैवोऽहोरात्रः उत्तरायणंदेवानांदिनं दक्षिणायनंरात्रिः मातृषाणायच्चतुर्गुणंतेद्वैवयुगंक्षेयं एवदेवानांयुगसहस्रद्वयेन ब्रह्मणोयंब्राह्मोऽहोरा-
त्रः अयंनिष्कर्षः उक्तदेवताहोरात्राणांषष्ठ्यधिकेस्त्रिभिरहोरात्रयतेदिव्यंवर्षं दिव्येहोरात्राभिर्वर्षसहस्रेभानुषेचतुर्गुं तत्सहस्रंब्रह्मणोदिनं

हायनोऽस्त्रीशरत्समाः २० मासेनस्यादहोरात्रः पैत्रोवर्षेणदैवतः॥दैवेयुगसहस्रेहब्राह्मः कल्पौतुतौनृणां २१ मन्वंतरंतुदिव्यानांयुगानामे-
कसप्तमिति॥सर्वर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पातइत्यपि २२

ततः नृणांतौ द्वैवेयुगसहस्रेकल्पौस्तः कल्पयुतः स्थितिंप्रलयंच कृपूसामर्थ्यं पयंतात्यचाद्यच्च कल्पः शास्त्रविधौन्यायेसंवर्ते ब्रह्मणोदिनइत्यु २१ दिव्यानांयुगानां
याएकसप्तमिति एकाधिकासप्तमितिः साचकिंचिदधिकेतिबोध्यं तचन्वंतरं मनोरंतरमवकाशइतिविग्रहः तेअतुर्दशभिर्ब्रह्मणोदिनंभवतीत्यर्थः एकं॥संवर्तः संव-
र्तनेजगदत्र हलश्चेतिग्रन् तदुक्तंहेमं संवर्तः प्रलयेस्तद्वाविति॥प्रलयः प्रलीयतेऽत्र लिङ्मुखेण एरच् एवमेव कल्पः कल्पते विरुद्धलक्षणयाक्षीयतेऽत्र पुंसीतिथः त-
दुक्तं कल्पौविकल्पेकल्पादौसंवर्तेब्रह्मवासरे शास्त्रेन्यायेविधावितिहेमचंद्रात्॥क्षयः क्षीयंतेप्राणिनोऽत्र क्षिप्तये एरच्॥कल्पांतः कल्पस्यांतोऽवधिः पंचप्रलयस्य

पंकं पच्यतेदुःस्वप्नेन पचिष्यन्तीकरणे विस्तारया करणेपञ्च पकोद्येकदं गडनिहेम ॥ शाय्या आप्रोति व्याप्रानिलोकाच्च आपूव्यामो नामन् सीमन्तिनिम्नूत्रेण निपा-
नितः ॥ पापं पात्यस्मादात्मानं पारदण्डे पात्रीनिपः यद्वा पिबति भक्षयति कर्तारं पापाने ॥ किल्बिषं कलयति क्रीडयति विषयेषु किल श्वेत्यभ्रीडनयोः द्विषच्च बु-
गागमश्च ॥ कल्पायं कलयति वशीकरोति कलत्वायने कल्पयेनि पृषोदरादिः नदुक्कं कलुषं त्वाविलेपापे किल्बिषपापयोगयोरित्यु ॥ वृजिने वृज्यते वृजीवर्जने

इमच्च नदुक्कं कोशांनरे वृजिने कल्पयेदुक्कं वक्त्रे शनाकुटिले त्रिष्विति ॥ एनः एत्यथोऽनेन एनिगच्छति प्रायश्चित्तेन वा इणगलो अस्मन्नुडागमः ॥ अयं अधिगतो प-
चादिः अयदुःस्वप्नेन मोरिनिहेमः ॥ अहः अयति गच्छति अमगत्यादिसु यद्वा अहति अहियलौ अस्मन् ॥ दुरितं दुष्टमिनगमनमनेन ॥ दुष्टतं दुष्टं कृतकरणा

अरत्नोपंकं पुमान्माप्यापापं किल्बिषकल्पायं ॥ कलुषं वृजिने नोद्यमं होदुरितदुष्टं तं २३ स्यात्सर्वमस्त्रियापुण्यश्रेयसीसकृतं सुषः ॥ सु-
त्योतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदाभोदसंभदाः २४ स्यादानंदयुरानंदः शमशान्तस्तरवा निच ॥

नेन इदुष्टं कृतं तत्र पंकं ह्रीवपुंसोः पाप्यानकारांतः पुं-
सि द्वादश २१ धर्मं धरति विषवं धृज्यारणे अनिदृत्यादिनामच नदुक्कं भस्मे धर्मोऽस्त्रीपुण्यआचारे स्वभावोपमर्षोऽन्नो अहिंसोपनिषन्त्यायेथनायुयमसोमपद-
ति ॥ पुण्यं पुनाति पुनातेर्यत् शुद्धस्वश्च ॥ श्रेयः अनिशयेन प्रशान्तं प्रशस्यत्यश्रः इत्यस्मन् नदुक्कं श्रेयोसुक्तोक्तं प्रथमैः निप्रशस्ते च बाच्यावदिनि ॥ सङ्गते सङ्गकृतं ॥
वृषः वर्षति फलं वृषसेचने द्रुग्योक्तकः एतेषु धर्ममस्त्रियां पचसकृतस्य ॥ पुनः ॥ मीतिः प्रीतिरपि ॥ प्रमदः प्रदीर्घं अप्र प्रमदः संमदेभत इत्यु ॥ हर्षः हृषतु श्रेयश्च ॥
प्रमोदः ॥ आमोदः उभयत्रयश्च ॥ संमदः पुंसीनिधः २४ आनंदयुः द्विगेशुच ॥ आनंदः शृणात्यशान्तं शृङ्गिमायां भनिच ॥ शर्म रयानिदुःस्वं शान्तमूकरणे नृन् ॥ शान्तं दं-
त्यादिर्वा ॥ सखं शोभनाभिरवाच्येन एतेषु द्वादशनामसु प्रीतिसाहचर्यासु दपि स्त्रियांदकारांतः ॥

श्वः श्रेयसं श्व आगामिश्रेयोः न श्वसोवसीयः श्रेयसः इत्यच् ॥ शिवं शीतेनेन शीट् स्वमे निपातनात् ह्रस्वश्च सतुक्तं विश्वे शिवंच मोक्षे मोक्षे मेच महावेवेस्मरे जले शि-
वो योगांतरे वेदे गुगुलोबालकेहरे पुंडरीके द्रुमे कीले इति ॥ भद्रं भंदते भविकल्याणो रन् नदुक्तं हेमचंद्रे भद्रः शिवैर्वर्जरीते वृषभैश्च कंदर्बके करिजानि विषयेनाहुर्बु-
भंगलमुस्तयोरिति भद्रं भदं शिवं तयोनित्रिकांडशेषश्च ॥ कल्याणं कल्ये प्रातः काले अण्यते अणशब्दे अकर्तरीति यञ्वा कल्याणं हेमिभंगल इत्युक्तत्वात् ॥ भंगलं भंग-
ति भंगयते वा भगिस्सर्पणे भंगेरलच् ॥ शक्रं शोभते शक्रभशोभायां इगुपेतिकः शक्रभोयोगेशक्रभं भद्रे इत्युक्तं २५ भावुकं भवनशीलं लवेत्युक्तञ्च स्तृपामौ ॥ भविकं मत्व
र्थवन् भवो भद्राभिसत्तयोरित्यजयः ॥ भव्यं भव्यगेयेति यत् भवो भद्राभिरभास्ति ॥ कुशलं कुल्लितं शलते संवृणोति शलचलनेच पचाद्यच् ॥ क्षेमं क्षपत्यश्रु

श्वः श्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं भंगलं शक्रं २५ भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम् ॥ शास्तं चाथ भिषुद्रव्ये पापं पुण्यं स्मरवादिच ३६ मत
स्त्रिका भवचिचिका भकाडमु ह्यतल्लजौ ॥ प्रशस्तवाचकान्यसू भं क्षिदये मन् अस्त्रियाभिति क्षेमशास्तमात्रान्वयि ॥ शास्तं शास्यते स्म शंस्तुक्तौ कौडदितोवे

मिनेट् द्वादशकल्याणमात्रस्य पापपुण्यशब्दोस्मरवादिशब्दाश्च श्वः श्रेयसादिशिवभद्रशास्तांशब्दजानं द्रव्यविशेष्ये वर्तमानं त्रिषु वाच्यलिङ्गमिति बोध्यं तत्र पापान्स्त्री-
पुण्योद्यतः श्वः श्रेयसगंगजलं इत्यादि २६ मतस्त्रिका मतं अस्त्रिका मतं अस्त्रिति ण्वुल् क्लृप्त्वा पृषोदरादित्वादस्यलः प्रशस्तः कुलालः कुलालमतस्त्रिका ॥ भवचिचिका भवस्तः दंडः दंड-
भवचिचिका भंशं भुंचर्चति ण्वुल् ॥ प्रकांडं प्रशस्तः द्यटः द्यटप्रकांडं भगतकांडं अवसरोः स्थात् रसोवा ॥ उहूः प्रशस्तः दंडः दंडोहूः संयोहो इति साधुः उहो हस्तपुटे वन्दो
प्रसाधार्थादेहजानि लट् मिहै मः ॥ तल्लजः लजति पचाद्यच् तद्वत्लजः प्रशस्तामृतं मृतल्लजः पंच प्रशस्तवाचकानि स्फः एते पंच नित्यं द्रव्यैश्च वलिङ्गांतरेण सामानाधिकर

एषोपि स्वस्तिंगनत्वर्जंति मतास्तुकादीनां रूढिषाब्दत्वात्प्रदांसावचनेऽप्येनिकृष्णसर्पवाव्यव्यादिवदेतेनित्यसमासाः प्रकांडः पुरंयपि अस्त्रीप्रकांडो विद्येतकृत्तं च प्रशस्त्यो
रिति रभसः तदुक्तं च भेदिन्या प्रकांडोनस्त्रीविटपे मूलशारवांतरतरोः ॥ अयः एत्यनेन सूत्रं इणरातो घः शक्रभावहोधिधिरुच्यते कर्मभावावहति पचादिः देवमित्यर्थः अ
योकारांतः एकं २७ देव देवादागतं तते आगत इत्यण् ॥ दिष्टं दिश्यते उपदिश्यतेस्य कर्मणिक्तः ॥ भागधेयं भागेति धेयः ॥ भाग्यं भज्यते भजसेवायां गयत् कुलं भाग्यं क
र्मकभाश्रमं ॥ नियतिः स्त्री नियम्यतेऽनया क्तिन् नियतिर्नियमैवेदं विदति विन्वः ॥ विधिः पुंसि विधीयतेऽनेन उपसेनिकिः दुधाञ् षड्भाक्तनकर्मणः ॥ हेतुः हिनीति व्याप्नो
ति कार्यं हिगतौ कभिमतौ नितुन् ॥ कारणं प्रयत्नात्करणे ल्युट् कार्यतेऽनेन ॥ बीजं विशेषेण जायतेऽनेन यद्वा बीजयते व्यञ्जसंवरणे इदीर्यः इत्यादिमकाराः इत्याद्युक्तं हेतु

न्यायः शक्रभावहोविधिः २७ देवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्रीनियतिर्विधिः ॥ हेतुर्नकारणं बीजं निदानं त्वादिकारणं २८ क्षेत्रज्ञात्मा पुरुषः प्र

धानं प्रकृतिः स्त्रियां ॥

न तपसां फलयाचने आदिषु स्वयं कारणं एकं उपादानकारणस्य २८ क्षेत्रज्ञः क्षीयत इति क्षेत्रज्ञशरीरं तज्जानाति ज्ञा अवबोधने आतोत्तुपेतिकः तदुक्तं हे मे क्षेत्रज्ञावात्मानि
पुणाविति ॥ आत्मा अस्मि अतस्मात्तत्त्वगमने आङ्-हृत्वात्मानिन् ॥ पुरुषः पुरति पुरअग्रगमने पुरःकुषन् पुरुषोपि पूरयति वा पूरे आव्यायने पुरीषु येन सो वा पुरुष
स्त्वात्मानिने पुन्नाये चे विहेमः त्रयमात्मनः ॥ प्रधानं प्रथमं तत्सर्वमात्मनोति अधिकरणे करणे वा प्रकृष्टधानमनेन वा तदुक्तं हे मे प्रधानं प्रकृतौ बुद्धाबुचने भेदपरमात्मनि म
हामात्रेति ॥ प्रकृतिः प्रकृष्टाकृति कायमस्याः इत्याद्युक्तं तदुक्तं त्रयं प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादमात्यादित्सभावयोः योनौ लिङोपे रवर्ग इति हे सत्त्वादिगुणसाम्यावस्थायाः ॥

धीः ध्यायत्यनया ध्यायनेः क्विप् संप्रसारण हलङ्निदीर्घञ्च ॥ प्रज्ञा प्रज्ञायतेऽनया ज्ञाअबलोपने आतश्चोपेत्यङ् ननुक्तं शब्दाणीवे प्रज्ञाश्च ह्यधराक्षसिः पंदासवेदनवि-
देति ॥ शोमुषी शोः मोहस्त्वमुष्णानि मुषस्तेये शीडोविच् मूलविमुजेनिमुषेः कः ॥ मतिः मन्यतेऽनया मनत्ताने क्तिच् ॥ प्रेक्षा प्रकृष्टमीक्षणं गुरोश्चैत्यः टाप् ॥ उपलब्धिः
उपलभ्यतेऽनया इल्लभश्चासौ क्तिच् ॥ चिन् चितोसंज्ञाने संपदादिः तानः ॥ संवित् विदेः क्विप् ॥ मतिपत् पद्यनेः क्विप् संपदादित्वात् एतौदानौ ॥ क्षमिः पयासश्च्येति-
प्राप्तेर्बाहुलकावर्त्तिन् ॥ चेतना पयासश्च्येतिपुच् अनादेशः चतुर्दशबुद्धेः १ या धारणावतीधीः सामेधा मेधने संगच्छते सर्वमस्यां मेधुसंगमे गुराश्चैत्यकारः एकं ॥ वि-
न्मानसं कर्म इदमहं कुर्यामिति म न सो व्यापारः ससंकल्पः कृपूषामर्थ्य भावेयञ् एकं ॥ चिनाभोगः चित्तस्य मनस आभोगः आङ् पूर्वत् भुजेयञ् कृत्वं तदेकप्रवणत्वा

धीः प्रज्ञाशोमुषीमतिः ॥ प्रक्षोपलब्धिश्चित्संविद्यनिपत्समिचेतनाः १ धीर्धारणावतीमेधासंकल्पः कर्मभानसं ॥ चित्ताभोगोमनस्कारश्चर्चा
संख्याविचारणा २ अद्याहारस्तर्क ऊहोविचिकित्सालुसथायः ॥ सदेहद्वारयोगात्थासमौ निर्णयनिश्चयौ ३

चोरपीत्युक्तत्वात् ॥ मनस्कारः मनसः कारो व्यापारविशेषः इल्लञ् भावेयञ् अतः कृकेतिसः हेमनसः सुखादीतत्परत्वायाः ॥ चर्चा चर्चअध्ययने चिनिपुजोतिपुच बाध-
कोङ् ॥ संख्या ॥ विचारणा संख्येत्यङ् तं त्रयं प्रमाणैरर्थपरीक्षणस्य २ अद्याहारः अद्याहारणं ॥ तर्कः अपूर्वतोत्पन्नं तर्को विनर्त्यकास्यामाहवर्णविपर्ययोपनिर्हेमः
ऊह ऊहनं ऊहचिन्तर्कं यञ् त्रयं नर्कस्य त्रिषु भावेयञ् ॥ चिकित्सा कितेः सन्तानादकारः ॥ संशयः शोङोच् ॥ सदेहः दिह उच्ये सर्वहनं भावेयञ् ॥ द्वारपरः द्वोपराप्रका-
शो यस्य सर्वनामत्वात् पूर्वनिपाते पृथोदरादित्वादात्वं त्रयसंशयज्ञानस्य ॥ निर्णयः निर्णयनं योज्यापणे एरच् ॥ निश्चयः चित्रचयने अप् हेमिश्चयज्ञानस्य ३

मिथ्यादृष्टिः मिथ्येत्यपह्नवेन द्विपथिणी दृष्टिः ॥ नास्ति कृता नास्ति परलोक इति मिथ्येत्यनस्य भावः उगतावत् द्वे परलोकाभाववादिज्ञानस्य ॥ व्यापादः पदेर्ण्यता दृष्ट ॥
 द्रोहचिंतनं द्रोहस्य चिंतनं हे अन्यद्वो हचिंतनस्य ॥ सिद्धांतः सिद्धोऽतो निश्चयो यस्मिन् हे सिद्धांतस्य ॥ भ्रान्तिः भ्रमेः क्लिप्तं क्ष
 मोंबुनिर्गमि भ्रान्तोऽकुं द भ्रमणयोरपीत्युक्तत्वात् ॥ मिथ्यामतिः मिथ्येत्यव्ययं तेन कर्मधारयः ॥ भ्रमः त्रयमयथार्थज्ञानस्य ४ संविदं संवेदनं विदज्ञाने संपदादिः ॥
 आगूः धूर्वक् आगूः गमेर्इप्रत्यये वधूवत् आगवौ आगवः इति एतौ स्त्रियां धूर्वदपि पक्षे आगुरौ आगुरइत्यादि गुरोऽद्यमनेक्किप् हलिचेति दीर्घः ॥ प्रतिज्ञानं ल्फट् ॥
 नियमः नियमोचनप्रणाल्याचयनिज्ञानिश्चयव्रतइत्युक्तत्वात् यमः समुपेति अप् ॥ आश्रयः आश्रयवोंगीकृतौ क्लेबेनान्यवहचने स्थितइत्युक्तत्वात् ॥ एवं संश्रयप्रतिश्रयो आङ्-

मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता व्यापादो द्रोहचिंतनं ॥ समौ सिद्धांतगच्छांतौ भ्रान्तिर्भिथ्यामतिभ्रमः ४ संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रयसंश्रयाः ॥

अंगोकाराभ्युपगमप्रतिश्रयसमाधयः ५ मोक्षो ध्यानमन्यत्र विज्ञानशिल्पशास्त्रयोः ॥ मुक्तिः कैवल्यनिर्वाण

संप्रतिपूर्वस्यः अप् ॥ अंगी

कारः अंगानि चिंतनं अवयवं क्लोद्यञ् ॥ अस्त्युपगमः ग्रहदृष्टइत्यप् ॥ प्रतिश्रयः ॥ समाधिः उपसेति प्राचेकिः ननु कुरभासे समाधिर्नासमर्थने ध्याने वैरस्य नियमे काव्यस्य च
 गुणांतरद्वानि दशांगीकारस्य ॥ मोक्षेन द्विषयेयाधीः नदज्ञानं ल्फट् एकं ॥ अन्यत्र मोक्षात् शिल्पशास्त्रयोः धीः विज्ञानं अन्येतु मोक्षनिमित्तं शिल्पशास्त्रयोर्धीः
 ज्ञानमुच्यते अन्यनिमित्तं याधीः सा विज्ञानं विज्ञानं कुर्याणि ज्ञानेन हेमः ॥ मुक्तिः मोचनं मुच्यते मोक्षणे क्लिप्तं ननु क्लेहेम मुक्तिर्मेचनमोक्षयो रिति ॥ कैवल्यं केव
 लस्य भावः ष्यञ् ॥ निर्वाणं निर्वाणमोक्षनिर्वत्यविधानेकमिज्जनइति हेमः ॥ ७

अथः अनिशयेनप्रशस्यं इयत्तानिआदेशः अयोमुक्तोक्तशेषोऽर्थः निग्रशस्तेतुवाच्यवत् ॥ निः श्रयसं गितरांश्रयो समासांतोच् निश्रयसंतुक्त्वाणामोक्षयोः शंकरपुमा-
नित्क ० ॥ अमृतं आविद्यमानंमृतंयणमत्र अमृतयज्ञशेषेस्यात्पीडूषमलिलदृते अयाचितेचमोक्षेचनाथन्वन्तिदेवयोरित्कृत्वात् ६ मोक्षः मोक्षअवसाने एतच् अ-
त्रवा मोक्षोनिः श्रयसेसुक्षुविशेषेभोचनेभूनावितिहेमः ॥ अपवर्गः अपवर्गस्यागमोक्षयोः क्रियावसानेसाफल्येइतिहेमः अष्टकंमोक्षस्य ॥ अज्ञानं ज्ञानविरुद्धं ॥ अ-
विद्या विद्याविरुद्धा ॥ अहंमतिः अहमितिबिभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं अहंकारार्थकं अहंमतिः अहंमथानामतिः नयं अज्ञानस्या ॥ रूपं रूपयति विमोहयति रूप-
विमोहने अच् इत्याद्यद्वयं रूपतुभ्लोकशब्दयोः स्पर्शावकाशसौंदर्येणाण केनाटकादिषु ग्रंथाद्युक्तौत्त्वभावेचेतिहेमः ॥ शब्दः शब्दयते आकुरयते शपआक्रो-

अयोनिःअयुसांमृतं ६ मोक्षोयवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियां ॥ रूपंशब्दोऽगंधरसस्पर्शाश्चिविषयाअमो ७ गोचरादंद्रियायाश्चहृषीकं
विषयौद्रिय ॥

शो दन् शब्दोक्षरेयशोणीत्योवाक्येखेत्रवर्णध्वजाविनिहेमः ॥ गंधः गंधयति गंधअर्दने अच् गंधः संबद्धलेशयोः गंधकामोदगर्वोच्चितिहेमः ॥ र-
सः रस्यते रसआस्वादने जुरादेररच् धञ्त्रवा रसोऽगंधरसेजले शृंगारादौविषेवीर्येनिष्कादौद्रवरागयोः देहधातुप्रभेदेचपारदत्वादयोः पुमानितिहेमः ॥ स्पर्शः स्पर्शसं-
स्पर्शने घञ् तदुक्तंहेमे स्पर्शोवर्गाक्षरेदानंस्पर्शनेस्पर्शकैरुज्जीति एतेपंचविषयाइति गोचराइति इंद्रियाथाइतिचक्षुः विसिन्वति निबभंतोद्रियाणि बिभ्रुबंधने प-
चाद्यच् परिनिवोतिषत्वं तदुक्तंहेमे विषयोयस्ययोज्ञातस्तत्रगोचरेदेशयोः शब्दादौजनयदेचेति गावदंद्रियाणिचरंस्पृशु गोचरसंचरतिनिनियतिनः इंद्रियैरर्थ्यते अर्थ-
याच्चायां कर्मणिघञ् त्रीणि ७ हृषीकं हृष्यत्यनेन हृषुअर्लीकं अलिटृषीतिइकन् सचकिच् ॥ विषयि विषयोः स्यास्ति ॥ इंद्रिय इंद्रस्यात्मनोर्लिंगं इंद्रियतुचक्षु-
रादिषुरेनसीतिहेमः त्रीणि इंद्रियाणांचक्षुरादीनां विषयिनांतं ॥

कर्मैन्द्रियंतुपाख्यादित्यात् आदिनाचागादि कर्मसाधकमिन्द्रियं प्रायतिशोषयति शेषोषणे कृत्वापेतिउण् युगागमः तच्च प्रायूपस्यंप्राणिप्रादौवाक्येनोद्भयसंग्रहः उ-
त्सर्गआनदानगत्यालापाभ्यनल्लियादिति ॥ मनोनेत्रादिर्धोद्भयसुच्यते धीसाधनमिन्द्रियं आदिनाभ्योत्रादि तच्च मनः कर्णेतिथ्यानेत्रसनाचत्वचासह नासिकाने-
त्रिषइलानिर्धोद्भियाणिप्रचक्षतइति कर्मदोषे एकं ॥ अथरसभेदानाह तुवरः तर्वाति हिनस्तिरोगान् तुइतिसौत्रः स्वरच् दीर्घादिरपि नरेः श्चन्द्रणिभ्युंगाभ्योरहि-
तेगवितुवरः कालेप्राप्तेरसायेचरसेपुंव्यंजनेच्युतइत्यल्लिनी ॥ कषायः कषतिकंठं कषहिंसायां बाहुलकादायः कषायः स्वरभोरसे रागवत्कनिनिर्योसेकोथादिषु
विलेपने इतिहेमः हे तुवरइतिरच्यातिस्य ॥ मधुराद्याः पृथक्क्षेयाः एवंतुवराद्याः षडधिरसाउच्यंते मधुरः मधुमाधुर्ययस्यास्ति मत्वर्थरः मधुरस्तप्रियेस्वादोर

कर्मैन्द्रियंतुपाख्यादिमनोनेत्रादिर्धोद्भियं ८ तुवरस्तकषायोस्त्रीमधुरोलवणः कदुः ॥ तिक्तोम्लश्चरसाः पुंसितदुत्कषडभोत्रिषु ९

सेचरसवत्स्यपि मधुरामधुराधुर्याद्यष्टिभेदमधूलिषु मधुकर्कटिकायांचमिभ्येयाद्यातपुष्ययोश्चिनिहेमः सतुजलादोमसिद्धः एकं ॥ लवणः लुनानिजाड्यं खञ्जुछेदने
नंद्यादिः एवंलवणादौमसिद्धः एकं ॥ कदुः कटत्याद्युणोति तीक्ष्णतथासुरवं कटेवर्षविरणयोः कटिवाटिभ्योचैत्यः तदुक्तहेम कदुकार्येमत्सरेचदूषणेचकदुरसे तिक्ते
प्रियगुस्तराभिकदुकारजिकास्त्वयोनिहेमः सतुमरीचादौमसिद्धः तिक्तः तेजयनिस्य निजनिशाने णिजभावेणत्येतिक्तः तिक्तस्तस्करभोरसे तिक्तालुकदुरोहिण्यांनिकृपटि
कोषधइतिहेमः निंबादौमसिद्धः ॥ अम्लः अभ्यतेराध्यते भोक्तृभिः अविशब्दे निनिडयादौमसिद्धः अम्लोरसम्लवेतसइतिहेमः ॥ रसः रसआत्वादने अदंतः र-
स्यने आत्वाद्यने कर्मणिधञ् अमोतुवरादयः षट् रसशब्दवाच्याः पुंसिच तत्रतुवरकषाययोरस्त्रीत्वस्योक्तत्वात् तदुत्करसवत्कवर्तमानास्त्रिषु वाच्यलिंगादित्य-
र्थः ९

अवदातः अवदायनेस्य दैप्रधानोः कर्मणिक्तः अवदातलुविमलेमनोदोभिनयनयोरिनिहैमः॥सितः सिनीति मनः पित्र्बन्धने अजिद्युसोतिक्तः सितस्त्ववसितेबद्धेसितानुश-
क्रेपिचैविहैमः॥गौरः गुरोउद्यमेभ्रज्जैतिसाधुः तदुक्तहैमे गौरः श्वतेः रुणेपीतेविश्रुद्धेचंद्रमस्यपि निदेशेगौरंतुश्चेतससर्षपपदाकेसरइवि॥अवलक्षः धञ् भागुरिम-
नेतु वलक्षः॥धवलः॥अर्जुनः अर्ज्यते ण्यतादुनन् ॥हरिणः हरति मनः हस्तेरिनन् तदुक्तहैमे हरिणोपाहुसारंगोहरिणीचारुयोषिनि स्रवर्णप्रतिमायाचहुरितावृत्तभो-
दयोरिति॥पांडुरः नगपांस्पांडुभ्यासैःइतिरः पांडुत्वमस्थास्तीति॥पांडुः पंडयते सायते पडिगतौ पृथोदरादिः पांडुः कुंतीपत्नीसितेइनिहैमः तदुक्तंशब्दाणिवै श्वेतस्तु-
समयीनोसौरकेतरजपारुविः वलक्षस्तः शार्कः कदलीकुलुभोपमः अर्जुनस्तः सितः कृष्णालेशवान्कुमुदलविः पांडुस्तपीतमागार्द्धः केतकीधूलिसन्निभइति मोडश-

अवदातःभित्तोगोरोवलक्षोधवलः जूनः॥हरिणःपांडुरःपांडुरीषत्पांडुस्तधूसरः १३ कृष्णोनीलासितश्यामकालश्यामलभेचकाः

नामनिशक्तस्य तत्रार्जुनानांनिब्रयोदशनामनिशक्तस्य हरिणादीनित्रोणिपीतभिश्चमुक्तस्येतिकेचित्॥ईषत्पांडुः धूसरः धुनोतिचेतः धूविधूनने कृधूमदीनिकसः
बाहुलकात्पत्वाभावः इत्याद्युत्स्यं कदा धूसराति धू सकातिकरणेण्यतादेरच् तदुक्तंशब्दाणिवै धूसरोकिजरोभेदनाखरेत्रिषुपांडुरे धूसरस्तः सितः पीतलेशवान्
बकुलछविरेति ईदृषदवलस्य १३ कृष्णः कर्षतिमनः कृषेवर्णनकणत्वं तदुक्तहैमे कृष्णः काकोपिकवर्णेविष्णोव्यासैः जूनैकलो कृष्णालुनील्यद्रोपद्योपिष्यदी-
द्राक्षयोरपि कृष्णंतुमारिचैलोहेइति॥नीलः नीलनि नीलवर्णे इगुपेतिकः नीलोवर्णेमणोशैलेनिधिवानरभेदयोः नील्योषयांबालुनेइनिहैमः॥असितः नसि-
तः विरुद्धार्थेनञ् ॥श्यामः श्यायतेमनोः स्यात् इयैङ्गती भक् ॥कालः कल्पते कलसरच्याने यञ् कालपादेकृष्णसर्षपद्राकालकृतांतयोः शरणाहेहमोः कालीका-

ल्लिकादीरकीटयोः निहंमः ॥ श्यामलः श्यामत्वमस्यास्तीति भवत्येवम् तदुक्तं हेमे श्यामलः पिप्पलेष्यामेदति ॥ मेचकः मेचति मिथीप्रवनिवर्णानिरेण भवमु-
चिकल्कने वृन् उपधाया इत्येगुणः ॥ मेचकः श्यामले कुण्योतिमिरेबहिचद्रक इति हेमः ॥ मेचकः कुष्यानीलः स्यादतसोपुष्पसन्निभद्रुतिशब्दाणविवश्च समनीत्यादिगत
वर्णस्य ॥ पीतः पीयने पिबानिवर्णानिभतिवा कर्मणि कर्त्तरिचाक्तः तदुक्तं प्रसे पीनं पाने हरिद्रायास्त्रियागोरेभिधेयवत् ॥ गौरः गुरने उद्यमतेमनोः स्मिन् गु-
श उद्यमने इरुपेनिकेस्त्वार्थे अण् गौरश्चेतेरुणेपीतेविशद्वृचं द्रमस्यपि गौरस्तुविशदेभ्येतससर्पपद्मकेसरदतिहेमः ॥ हरिद्राभः हरिद्रैवाभादीभिर्धस्य ओषिपीन-
स्य ॥ पालाशः पत्रस्य पलाशास्यायं तस्येदमित्यण् तदुक्तं प्रसे पत्रपलाशानारक्षः शटीहारितकिकेदति पलाशोपि स्यात् ॥ हरितः हरति हरतेरितन् ॥ हरितः इति

पीतो गौरा हरिद्राभः पालाशो हरितो हरित् १४ रोहितो लोहितो रक्तः शोणः कोकनदल्लोचिः ॥

अव्यक्तरागस्त्वरुणः

हरिताम्बो च दूर्वायां हरिद्राण्युतेन्यवत् ओषिशिरोबादिपत्रगतवर्णस्य १४ रोहितः रोहितः कृहजन्मनिमादु-
भावे च इतन् रेफस्यलोवा ॥ लोहितः तदुक्तं हेमे लोहितं मंगलं न दे वर्णमिदं लोहितं तु कुकुमरक्तचन्दने गोशार्पे रूधिरयुद्धे इति हेमः ॥ रक्तः रक्तनिस्त्र रंजरागं क्तः द्रुहा-
रज्यतेस्य रचमनिधत्ते तदुक्तं हेमे रक्तनील्यादि रंजिते कुकुमेस्तु ज्यतुरक्ते आचीनामले करुणे इति ओषिरक्तस्य ॥ यः कोकनदल्लोचिः स शोणः कोकनदल्लोचिः स शोणः
छविर्धस्य शोणयति शोणरुचो पचाद्यच्च तदुक्तं प्रसे शोणः छशानीस्योनाकेलोहितारवेन देपुमानिति योः व्यक्तरागः किंचिद्रक्तः सोः रुणः भस्त्रुति भगती-
भूतेरुत्तन् तदुक्तं मरमालायां अरुणः कृष्यालोहितइति अरुणोः व्यक्तरागोः रंसेत्यारागोः रंसारयो निःशब्दकपिलकुष्ठमैदेनागुणिभिर्बु अरुणानिविषा-
श्याभाभिजिह्वाभिहताम्बोचैति रभसश्च एकः ॥

यः श्वेतमित्रोरक्तः स पाटल इत्येकनाम पाटयति पटगतौ रण्यतात कलच् हृषादित्वात् १५ श्यावः श्यायते श्येङ्गती बाहुलकात् वः ॥ कपिशः कपिवर्णविशेषः सोऽस्यास्ती
ति मत्वर्थेशः कपिर्मर्कटः तद्दहर्णत्वादिति वा कपिशस्त्रिषु श्यामस्त्रोभाध्व्यासिल्लहके पुमान् हेधूसरा रुणवर्णस्य ॥ धूस्रः दृषोदरादिधूस्रः ॥ धूमलः धूमलानि राक्षसे लो
आदाने ॥ कृष्णलोहितः कृष्णमित्रिनः लोहितः त्रीणि कृष्णयुक्तलोहितवर्णस्य ॥ कडारः कडञ्छति क्रमगती कर्मण्यण कद्वर्ण इलच्चवस्यपः ॥ कपिलः कपिवर्णत्वा
ति आनदतिकः तदुक्तविश्वे अनलेवासुदेवे च कपिलः परिकीर्तित इति ॥ पिङ्गः पिङ्गति पिजिबर्णे यञ्चकुलं ॥ पिशङ्गः पेशति पिशङ्गव्यये अंगच् ॥ कद्रुः कंदति कदि-
आच्छाने रोदने च ओणादिकः तदुक्तं रभसे कद्रुस्त्रिषु स्वर्णपिङ्गेनागानामांतरिस्त्रियां ॥ पिङ्गलः पिजति पिजिबर्णे यञ्चकुलं पिङ्गलातीति तदुक्तं रभसे पिङ्गलः कपि-

श्वेतरक्तस्तपाटलः १५ श्यावः स्यात्कपिशो धूस्रधूमलो कृष्णलोहिते ॥ कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गो कद्रुपिङ्गलो १६ चित्रं किमौरिकत्वा

यशबलैताश्च कर्बुरे ॥

लेबन्नोरुद्रः कंयारिणश्च के कयौमुनो निधेर्मेदे पिङ्गलाकुसुदस्त्रियाभिनि शब्दार्थवेत्तु सितयित हरिद्रक्तः कडारस्तृणवन्हिवत् अयं
न द्रक्तपीनागः कपिलो गोविम्बूषणः हरितांशोऽधिके सौतु पिशङ्गः पद्मधूलिवत् पिशङ्गस्तसितावेशात्पिशोदीपशिरवादिषु पिङ्गलस्तपरच्छायः पिङ्गेश्च कङ्गां रकंडवदिति पिं
गागोमोचनापादुरि निकाल्यश्च षड्पिङ्गलवर्णस्य अयं अत्यन्तगौरबालकस्य केशेषु प्रसिद्धः १६ चित्रं चीयते चीञ्चयने वा आनदतिकः ॥ किमौरिः क
र्बुरित्यपि किरनेरीरन्मुद्रच् ॥ कल्याणः कल्याणः कर्बुरे कृष्णोदनिमूर्धन्यां ते रभसः कल्याणो राक्षसे कृष्णो शबलेपीनिर्हमः ॥ शबलः शपेः क्लृप्तः बादे
शश्च ॥ एतः एतिवर्णान् एतेषु कर्बुरे विचित्रवर्णस्फः तदुक्तं मेदिन्यां कर्बुरंसलिले हेम्नि कर्बुरिः पापरक्षसोः कर्बुराकृष्णान्धतायां शबलसु न रन्यवदिति ॥ ७५

शङ्खुदयः गुणगुणमात्रेवर्तमानाः पुंसि ॥ चित्रतु रूपभेदानुसङ्गं ॥ यथाः स्यपदस्यचित्ररूपं तद्वनिगुणवतिवस्तुनिवर्तमानगुणिलिङ्गाः अभिधेयलिङ्गाः गुणवचनभ्यामतुषुलुक् इतिगुणिनिवर्तमानत्वंतत्त्वत्याख्यानेगुणगुणिनोरभेदाभिर्वाहः इतिमहाभाष्यादवगंतव्यं यथा शङ्खुशादी शङ्खः पतः शङ्खुवस्त्र १० ॥

॥ इतिधीवर्गः ॥ ॥ ब्राह्मी ब्रह्मणद्वयं ब्राह्मीजातावितिदिलोपः ङीप् ॥ भारती विभ्रति अतच्स्वार्थेअण् भरतस्येयमितिवा तस्येदं ॥ भाषा भाष्येने भाषव्यक्तायांवाचि गुरोरित्यः ॥ गीः गृशब्दे संपदादिः भागुरिभने मितापि ॥ तदुक्तंशब्दार्णवे ब्राह्मणोवचनवाग्जस्मिंतंगादितंगिरेति गीर्भणिगितिगितिभिर्काङ्क्षेवश्च ॥ वाक् उच्यते वचपरिभाषणे किञ्चचोतिक्किप् ॥ वाणी वणशब्देइञ् ॥ सरस्वती सरोस्त्यस्याः मतुप् ॥ व्याहारः व्याहरतेर्यञ् ॥ उक्तिः वचपरिभाष

गुणेशङ्खुदयः पुंसिगुणिलिङ्गास्ततद्वति १० इतिधीवर्गः ब्राह्मीतुभारतीभाषणीवर्गणीसरस्वती ॥ व्याहारउक्तिर्लेपितं भाषितवचनवचः १ अपपञ्चशोपशब्दः स्या छान्देशब्दस्तवाचकः ॥ तिङ्-सुबन्तचयोवाक्यक्रियावाकारकान्विता २ णे किन् ॥ कृपितं रूप

व्यक्तायोवाचि ॥ भाषितं क्ताविभौ ॥ वचनं वचोभवेत्युद् अस्मभिः ॥ वचः यद्योदशानामाभिवचनस्य तत्रसरस्वत्यन्तामिसमाधिष्ठातृदेवतायाः केचित्तु ब्राह्म्याद्या स्त्रयोदशपर्यायाइत्याहुः गीः रेफान्ता १ यः अपशब्दः अपपञ्चष्टः शब्दः गावी गोणोत्थादिः स्फु अपपञ्चष्टः स्यात् संस्कृतादपपञ्चष्टयति भ्रंशः अत्रः पतने पचाद्यच् एक ॥ शास्त्रेव्याकरणादौयोवाचकः साधुः सशब्दइतिव्यवहारीयेन यथा यदोस्ति ओतप्रोततन्तूनांवाचकः पददन्तिच ॥ तिङ्-बन्तचयः तिङ्-तस्मन्तपदसमूहोवाक्यं वचैर्ण्यन् वचो शब्देनिकुल्व तिङ्-नचयोयथा पश्यति भवति दृशिक्रियासत्तेति पचति भवति याकोभवतीत्यर्थः ॥ सुबन्तचयस्तु मूकमिसिद्धमिदं हि महात्मानामित्यादिभवतीत्यव्याहार

स्य भाष्यकृतो मते आवश्यकत्वाभावात् सः वाक्यं क्रियेत्यादिवाशब्दः समुच्चये यद्वा वाशब्दः वेदित्यर्थो क्रियाचेत्कारकाच्चितेत्यर्थः इदंशब्ददुःशखरेः स्ति कारकाच्चितक्रियाबोधकं भो भिक्षो भिक्षामभिरक्षेत्यादिनिङ्-सप्तचयात्प्राक्मपि वाक्यमित्यर्थः २ अतिः श्रूयते श्रुत्रवणे श्रूयतेधर्मोऽन्येति वा कर्मणि करणे वा क्तिन् श्रुतिः श्रोत्रे च तत्कर्मण्यान्वायवान्योः स्त्रियाभिनिरभसात् ॥ वेदः विदत्यनेन धर्मे विदत्ताने हन्त्येव विद्यञ् ॥ आन्वायः आन्वायते अन्वस्यते कर्मणि यञ् आन्वस्यते आननति उपदिशति धर्माधिर्माधिति वा शाब्दो निणः युक् ॥ त्रयो चत्वारिवेदस्य अभिलिङ्गसक्रेदोषाभावः स्त्रीति विशेषविधानात् त्रय्याव्याख्यायमानत्वाच्च न च्यास्तत्र त्रयीत्यन्तचतुष्टयं वेदसामान्यस्थनाम् ॥ त्रयीशब्दो वेदसामान्ये भिवेद्यावर्तते च यथा हि जशब्दो ब्राह्मणे भिवर्णे च समस्तपदे तु त्रय्याप्रोक्तो धर्मश्च त्रयीधर्म इत्यादि वि

श्रुतिः स्त्रीवेद आन्वायश्च त्रयीधर्मस्तु तद्विधिः ॥ स्त्रिया मृक् समासयजुषीदिति वेदास्तत्र यश्च त्रयी ३ शिखेत्यादि मुतेरगमोकारप्रयवौ समौ ॥ इति हासः पुरा हत्

ग्रहः ॥ तद्विधिः तस्यास्तत्राध्याविधिर्वैदिको विधिर्यज्ञादि धर्मः स्यात् स्मृत्युक्तो विधिर्यमि एव तदुक्तं विधानमृग्यजुः सार्वभौम्यो धर्मो विदुर्बुधा इति यस्माद्गौतमः अतिस्पृशति हितो धर्म इति त्रयीशब्ददर्शनपूर्वकवेदभेदानाह भक्क अस्य भ्रूयते स्मृत्येते देवाः अनया भ्रूचस्ततो संपदादिः स्त्रिया ॥ साम तदुक्तं विश्वे सामद्विब सुपायस्य भेदे वेदांतरेपि चेति स्यति पाप ॥ यजुः इज्यते अनेन अतीत्यस्तत्र इति त्रयो वेदास्तत्राप्रोक्ता त्रयोः वयवायस्याः ३ श्रुतेः अंगं शिखेत्यादि अंग्यते साय तेनेन अंगिमानो यञ् शिक्षाकल्यो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषांगिः छंदो विचि तिरित्येषः पंडुगो वेद उच्यते तत्र कल्पः कल्पसूत्रं एकं ॥ ओंकारः अवनेमन् तस्य शिखेयः ऊर्द्वकारः ॥ प्रणवः प्रणयूय ते स्मृत्यते शुक्लतो हे ॥ इति हासः इमिहेति पापयोपदेशव्ययवदालोऽस्मिन् आस उपवेशने अधिकरणे यञ् ॥ पुरा हत् पुरा हत् आख्यानेष्वनात्मका

यच्च पूर्वोचितप्रतिपादकमबंधस्य महाभारतादेः हे ॥

उदात्तः उत उच्चैरादीयते उच्चार्यतेत्या ॥ अनुदात्तः ॥ स्वरितः इति त्रयः स्वराः स्वरः चतुर्थः प्रचितो नो कोऽप्यलोः सौछादिसः स्मृतः स्वसंज्ञे शब्दाद्येते शब्दोपतापयोः पञ्चादिः यद्वा स्वयते अथोऽणभिः यः यद्वा स्वेन राजंते राजदोमौ अन्येऽथोऽणितिः स्वरोनासासमीरेस्यान्व्यप्रमादिभिरस्वरैः उदात्तादावकारादौ स्वङ्गादौ च व्यनोपमात् इति विश्वमेदिन्यौ एकं ४ आन्वीक्षिकी अनुश्रवणोत्तरमीक्षणं परीक्षणमन्वीक्षा सा प्रयोजनमस्याः प्रयोजनमिति तदक् तर्कविद्यायांगोतभादिप्रणीतायां एकं ॥ अथ शास्त्रेणु अर्थस्य प्रमादेः शास्त्रतत्रदंडनीतिः दंडोनीयते बोध्यतेः नयासा करणे क्तिन् यद्वा दंडं न चति दंड्यान्मिति प्रापयति क्तिच् बृहस्पत्यादिप्रणीता इत्यर्थः एकं ॥ आख्यायिका आचक्षेच - क्षिडः ख्यात्र ॥ उपलब्धार्था उपलब्धोऽज्ञानाः धीयस्याः अनुभूतार्थप्रतिपादकस्य वासवदत्तादेः द्वयं ॥ यत्पंचलक्षणं तत् पुराणं कथ्यते पंचलक्षणानियथा सर्गश्च प्र

मुदात्ताद्यास्त्रयः स्वराः ४ आन्वीक्षिकी दंडनीतिस्तर्कविद्यायशास्त्रयोः ॥ आख्यायिकोपलब्धार्थापुराणपंचलक्षणं ५ प्रबंध कल्पनाकथाप्रवल्हिकाप्रहेलिका ॥ न्यूतिरक्तधर्मसंहितासमाहृतिरक्तसंग्रहः ६ तिसर्गश्च वंशोभन्वत्तर्गाणि च वंशयानुचरितं चैव पुराणपंचलक्षणं

पुराणं सायं चिरं इत्यादिवत् त्रेण द्युद्युलौ पूर्वकालैकसूत्रेणु भावो निपातितः यद्वा पुराप्रतीतानागतावयविणिति अणशब्दे कर्मण्यण ५ प्रबंधकल्पनाकथास्यात् कथ वाक्यप्रबंधे चिनिपूजि इति अङ् प्रबंधस्य वाग्जालस्य कल्पनारचना एकं नाटकसमायणादेः ॥ प्रवल्हिका प्रबल्हते आच्छादयति ण्वुल् ॥ प्रहेलिका प्रहेलयति अभिप्रायसूचयति हलगावकरणे ण्वुल्लिगुणः हेतुर्विज्ञानार्थस्य प्रश्नस्य यदुत्तेजवीर्यैः पानीयं पातुमिच्छामित्वत्तः कमललोचने यदि दास्यसि नेछामि नो दास्यसि चेदिह मे इति व्यक्तीकृत्य कर्मण्यर्थस्वरूपार्थस्य गापनात् यत्र बाह्यार्थसंबद्धं कथ्यते सा प्रहेलिकेत्यर्थः ॥ यामन्वादिभिः कथिता धर्मसंहिता सा स्मृतिः धर्मबोधार्थं चिता धर्मसंहितेत्यर्थः धाजः क्तै

भूमादेवैवसस्थानं क्वचिदयमेव पाठः

हिः वेदार्थस्वरूपपूर्वकैरचितत्वात्पुनरित्यर्थः स्वरत्नेऽपि एकं ॥ समाह्वयितुं संग्रहः स्यात् ग्रहद्वयस्य तदुक्तं अर्चनैः वित्तरेणोपादिष्टानामर्थानां स्वरूपाव्ययोः नि
 र्बोधः समासेन संग्रहं विदुर्बुधाः हे संग्रहग्रन्थस्य ६ या समासार्था सा समस्या स्यात् अस्तुक्षेपेणैव सर्वपूर्वकोविधिरनित्यद्वयनिवृद्ध्या वाक्यं समासः पूरणसा
 कांक्षोऽर्थो यस्य कविशक्तिपराक्षणार्थमपूणतथैव व्यवमानेत्यर्थः यथा शतचंद्रनभस्तलं तत्पूरणं यथा दामोदरकरायाविविच्छ्लोक्तचेतसा दृष्टचायूरमल्लेनेति सम
 स्यात्समासार्थोतिपादेतु अपरिपूर्णाथेत्यर्थः ॥ किंवदंतो वदेत्संज्ञं अत आदेशः गौरादिः ॥ जनश्रुतिः श्रूयते कर्मणि क्तिन् द्वे लोके प्रवादस्य ॥ वार्ता वृत्तिलोकवृत्तिर
 स्य स्यां वृत्तेऽर्थे निगण आदिहृदिः दाष्ट ॥ प्रवृत्तिः प्रवर्तते व्याप्नोति तदुक्तं हे मे प्रवृत्तिवृत्तवृत्तं तमवाहं प्रवर्तन इति ॥ वृत्तान्तः वृत्तः नुवर्तनीयोगवेषणीयोः तः समाप्तियस्य

समस्यास्तु समासार्था किंवदंतो जनश्रुतिः ॥ वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदंतः स्यादथाह्वयः ७ आख्याब्दे अभिधानं च नाम भेदं च नाम च ॥ हूतिराकारणा

ब्धानं संग्रहं विबुधभिः कृता ८ विवादो व्यवहारः स्यादुपन्यासस्तवाङ्मयः ॥

वृत्तान्तस्तु प्रकरणे काल्पे वार्ता प्रकाशयति हे मे ॥ उदंतः उद्गतोऽन्यस्य उदंतः
 साधुवार्तयोरिति चत्वारि प्रमाणलोकवृत्तकथनस्य ॥ आह्वयः आह्वयंति प्रसारणित्वात् ७ नैर्यायते अर्थकः ७ आख्या आख्यानं एवं आह्वा उपपन्न आतथ्येति अहः अ
 भिधानं अभिधीयते कर्मणि ल्युट् इत्याद्युदात्तं ॥ नाम भेदं भागरूपेण धेयम् ॥ नाम नामभिनि साधुः वदनाम् ॥ हूति क्तिन् ॥ आकारणा शुचि ॥ आह्वानं ल्युट् भीषि आह्वान
 स्य ॥ वाबुधभिः कृता हूतिः सा संहृतिः उपसर्गबलात् एकं ८ विवादः विरोधाद् ॥ व्यवहारः विमानाः रथैः वसं देहहरणं हार उच्यते नानासंदेहरणा ह्यवहार इति स्मृत इति
 काल्यायनः हर्षमप्यगादिभिर्भिन्नानां विप्रवादस्य ॥ उपन्यासः उपन्यसनं अस्मिन्नेव च ॥ वाङ्मयं वाचो मुखविवस्वरसुप्रक्रमः हे वचनोपक्रमस्य ॥

उपोद्घातः उपसर्गोपे उद्घुननं ज्ञापनं ॥ उदाहारः उदाहरणं उपयन्त्रभावे यच्च हेमकृतिसिद्ध्यर्थवितनस्य तदुक्तं चिंताप्रकृतसिद्ध्यर्थमुपोद्घातं प्रचक्षत इति वक्ष्यमाणोप-
योग्यार्थवर्णनस्येत्यन्ये ॥ शपनं शपआक्रोशे ल्यङ् अथपत्ययेशपथः तदुक्तहेम शपथ-कारआ क्रोशशपनेन च श्रुनादिभिर्मिति द्वयं १ मन्त्रः यजेनिनङ् शादेशः ॥ अनुयोगः
युजेभवेचञ् ॥ इच्छा प्रछेदार्थकैसमसाणटाप् षीणिप्रक्षस्य ॥ प्रतिबक्ष्य उत्तर अप् हेउत्तरस्य ॥ मिथ्याप्रियोगः मिथ्याचासावभियोगश्च ॥ अप्यारब्धानं आययण
कार्यः अभ्या शनमेधारयसीत्यादिमिथ्याविवादस्य हे ॥ मिथ्याप्रिशसन १० अभिशापः अभिशपनं हेमिथ्यारोपस्यस्वरूपानादिविषयस्य यञ् ॥ अनुसगजः शब्दः प्र-
णादः प्रणादनं यञ् तदुक्तं शब्दाणवे प्रणादस्तु पुष्पांस्तारशब्दे च अचवणामये ॥ अनुशगकृते शब्दे प्रणादः सीत्कृतं नृणांमिति एकं ॥ यशः अशेरस्तु मरुतैर्द्युट् ॥ कीर्तिः -

उपोद्घातउदाहारः शपनंशपथः पुष्पां १ मन्त्रोः सुयोगः पृच्छाचप्रतिवाक्योत्तरसमे ॥ मिथ्याप्रियोगोऽप्यारब्धानमयमिथ्याप्रिशसनं १० अभिश-
पः प्रणादस्तुशब्दस्यादनुरागजः अयशः कीर्तिः समज्ञाचस्तवस्तोत्रस्तुतिर्नृतिः ११ आभ्रं हि तं हि स्त्रिरुक्तमुच्चैर्द्युष्टतु योषणा ॥ काङ्कुस्त्रियाविकारायः
शोकप्रतीत्यादिसिर्जनेः १२

कीर्तने कृतसंशब्दन अनिष्टूतीति साधुः कीर्तिः प्रसादयशस्तोर्विस्तारकर्मैषिचेति हेमः ॥ सप्तज्ञा समैः सर्वज्ञायने ज्ञा अवबोधने यजर्थकः स-
मज्येति पाठे तु अजगतौ संज्ञायां क्यप् षीणि कीर्तेः ॥ स्तवः स्तूयतेः नेन अप् ॥ स्तोत्र ॥ स्तुतिः पुस्तुतौ उपयन्त्रक्तिर ॥ नृतिः चत्वारिस्तुतेः ११ हिः द्विवार विः त्रिवारं चोक्ते
आभ्रं हि तं स्यात् आभ्रं ल्यप्ते आधिक्येनोच्यते स्य भेदुच्चादे यथा सर्पः सर्प इति एकं ॥ उच्चैर्द्युष्टं उच्चैर्द्युष्टे तस्म कर्मणि क्तः ॥ योषणा पुषेर्ण्यनाद्यन् हे उच्चैर्द्युष्ट-
स्य ॥ शोकप्रतीत्यादिभिः ध्वनेः योविकारः सा काङ्कुः कस्यते ककळोल्योपवापयोः बाहुलकादुण आदिनकाभक्रोथादेर्ग्रहः एकं १२

अवर्णाः वर्ण्यते वर्णवर्णने घञ् वर्णः प्रशंसा तद्विरुद्धोः वर्णः आक्षेपः आक्षेपो भर्त्सनाद्वाष्टिकायां लं कृतिषु स्मृत इत्युक्तं लात् ॥ निर्वीदः वदते यच्च तदुक्तं प्रसे निर्वीदः स्या
 स्त्रोक्तवादयनिष्ठितवादयोरिति पशवादः उपेतिदीर्यः पशवादोः पवादस्याद्वाणबादनवस्तनोः परिवाद इत्यपि उपेतिदीर्यभावे ॥ अपवादः अपवादस्तु निंदायाभावावि
 श्रमयोरपि ॥ उपक्रोशः कुराआब्दाने घञ् ॥ सुगुप्सा गुपेनिंदायांसन् ॥ कुत्सा कुत्सअवक्षेपणे ॥ निंदा तदुक्तं विश्वे निंदास्यादपवादोऽपि कुत्सायासमपि योषितीति ॥ गह
 र्णं गहर्गल्लकुत्सायां दशनिंदायाः अपवादवदिति वक्ष्यते न अवर्णदीनामुपक्रोशस्य चैकलिंगत्वं लापितं १३ पारुष्यं परुषो निष्ठुरभाषणं तस्य भावः पारुष्यं व्यञ्जना
 र्थं पारुष्यं परुषत्वे च दुर्वाक्ये पुंसि गोष्यताविति विश्वः ॥ अतिवादः अतिव्यवचसः ॥ अपकारगीः अपकारार्थगीः रे चोरोऽसि लोभ्यान् -

अवर्णाक्षेपनिर्वादिपरीवादापवादवत् ॥ उपक्रोशोऽसुगुप्साचकुत्सानिंदाचगर्हणे १३ पारुष्यमतिवादः स्याद्भर्त्सनं त्वपकारगीः ॥ यः स
 निंदउपालंभस्तत्रस्यात्परिभाषण १४ तत्रत्याक्षारणायस्यादाभोशोभैद्युनमति ॥ स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकवचः १५

विषयाभीत्यादि तद्भर्त्सनमुच्यते भर्त्सनजसंतर्जने स्युद् एकं ॥ उपालंभोऽद्विधा गुणाविष्करणपूर्वको निंदापूर्वकश्च यः सनिंदः निंदयासाहितः उपालंभः तत्रपरिभाष
 णमित्येकं ॥ आद्योयथा महाकुलीनस्य नवकिमुचितमिदं ॥ द्वितीयस्तु बंधकीकृतस्य नवोचितमवेदमिति तत्रयोर्द्वितीयः सपरिभाषणं भाषव्यक्तायां वाचिष्यद् १४
 मैद्युनमिति परस्त्रीजारसंयोगनिमित्तेन य आक्रोशस्तत्र आक्षारणेत्येकं क्षरतेऽनर्थकं तत्सु च्छ्वावमपि आक्षारणं स्युद् ॥ आभाषणं स्युद् ॥ आलापः लपेयञ् ॥ अलु
 लपनं द्वे अन्वोन्यसंबोधनपूर्वकभाषणस्य ॥ यत् अर्थकवचः समलापः अत्रापि यच्च तदुक्तं हेमे विप्रलापो विरुद्धोक्तावनर्थकवचस्यपीति १५

अनुभाषः ॥ सुहृर्भाक् सुहः पुनः पुनः भाषणं हे बारवारभाषणस्य ॥ विलाप ॥ परिदेवनं दिव्यपरिदेवने न्युह हेगेहनसुक्तभाषणस्य ॥ विमलापः ॥ विरोधोक्तिः ॥ विरोधस्य उक्तिः हेअन्योन्याविरुद्धवचनस्य ॥ मिथः ॥ अन्योऽन्यसुक्तिप्रयुक्तिसहितं यद्भाषणं संसलापः स पूर्वकः रपलपव्यक्त्यायां वाचिदिति भावः ॥ अस्मान् धञ्वापदानस्येति पूर्वसवर्णः ॥ आलापस्तरेकोऽपि क्रियते १६ ॥ समापः स्फुटप्रकटलपं घञ् ॥ सूचनं हे शोभनवचनस्य ॥ अपलापः यञ् ॥ अपलपनं ॥ निन्दनं ॥ हुङ् ॥ प्रपनं ॥ प्रपारप् हे गोपलकारिवचनस्य ॥ संदेशवाक्यं वाचिकस्याम् वाचिकस्याम् वाचिकस्याम् वाचिकस्याम् वाचिकस्याम् ॥ उत्तरं नस्यमाणाः वाग्भेदाः ॥ रु

अमुखापोमुह्माषाविलापः ॥ विप्रलापोविरोधोक्तिः संलापोभाषणंभियः १६ सप्रलापः सवचनमुपलापस्तु निह्वः ॥ संदेश-
सांगविकस्याहागभेदास्तत्रिधूनरे १७ रुशतोवागकल्याणोस्थान्कल्याणोस्तुशभातिका ॥ अत्यर्थमधुरस्वात्वसगनहृदयगम १८ निधुरय
रुषयाम्यमन्थल्लसूतप्रिये ॥

हिसायां शत्रुतातडीय एकं नातं। यावाक्कभात्तिका सा कल्यास्थात् कलाससाधुः काल्यापि एकतालच्यातं। यदतिशयेन मधुरतत्वात् सांत्वयति सात्वसामप्रयोग्यनाद च एकं। संगतं संगच्छतेस्य कः कर्त्तरि। हृदयंगमं हृदयंगच्छति गमश्चेति स्वच्छ है युक्त्याभिहितवचनस्य १८ निष्ठुरं निनिष्ठुरि कुरु॥ परकं पिपार्ति पूरयति अलंबुद्धिको नि पूयालनपूरणयोः उषच् नहुक्तं हैम परकं ठनरुदोस्यान्निष्ठुरवचस्यपीति हेक्कशवचनस्य। ग्राम्यं ग्रामेभवं ग्रामाद्यारवजौदमित्यत्र॥ अभ्योत्तं श्रियं लामि आव इतिकः कपिलकादित्याह्वत् नदिनं है शिथिलवचनस्य अथोकारकमंडादिवचनस्य इत्यर्थः॥ भिये सत्ये स्मृतस्यात् प्रीणाति प्रोन्नतपणे इत्युपेतिकः सुधु नृत्यत्यनेन वा अर्थकः सत्येत्यनत्रसाधुः सत्ससाधुः स्मृतं तं गेलेपित्यात्थियसत्येवचस्यपि एकं॥

यत्परस्परपराहते मातामेवंथेतिवत्पूर्वापरविरुद्धं च संकुलं. क्लृप्तं चैतिनामद्वयं संकोलति कलसंस्त्याने इगुपेति. संकुलं त्रिषु विषयष्ववाचिभ्यामेदत्कृत्स्नात् क्लृप्तं श्यतेत्या क्लृप्ताविबोधने भूते. १९ यत्तुल्यवर्णपदवचनं तद्भूतं इत्येकं ग्रन्थजदने लुप्तवर्णः पदं वा यत्र वाक्यपदं वा ग्रन्थजस्य ग्रन्थजस्योक्तौ पित्यास्तुल्यवर्णपदोदितेन स्यात्. यत्त्वरितोदितं निरस्तं असंक्षेपणोक्तं. एकस्यात् त्वरितमुदितं निरस्तस्य निरस्तः प्रेषितशोसंस्त्योक्तत्वरितोदिते निष्पृते च प्रसिद्धे इति हेतुः. सनिष्ठावल्ल्यायुक्तं नदंबूकतमुच्यते अंबूदतिच्यते. सनिष्ठेवमपि यन्निगुण. एकं स्वेष्टमनिगमसहितवचनः. यत्तदर्थकं जरद्वादिवाक्यं नदंबूदस्यात् अर्थान्नजदतिकृत् अवध्यमपि तदुक्तं अवध्यमवधार्यस्यादनर्थकवचनस्येति २० अनक्षरं अवाच्यस्यात् वचोवादेति न कुलं न प्रशस्तो निअक्षराणि यस्मिन् देवकुलमवहस्यवचनः. मृषार्थकं मृषाधीय

सत्येयसंकुलक्लिष्टेपरस्परपराहते १९ लुप्तवर्णपदं ग्रन्थं निरस्तं त्वरितोदितं. अंबूकृतं सनिष्ठावमवदं स्यादनर्थकं २० अनक्षरमवाच्यं स्यादाहनं तु मृषार्थकम् ॥ अथ स्मिष्टमविस्यष्टवितथत्वनवचनः २१ सत्यतथ्यमृतसम्य

स्यवंध्यास्तोयातीतिवत् आहतं स्यात् एकं आहन्यते स्या आहतं गुणिते चापितादिते च मृषार्थकं. सोलुं तं उल्लुं तं न संहितं लुहिआलस्ये प्रतियाते च. सोत्मासं उद्मासः उपहासः तत्साहितं हे सोपहासादिवचनस्य. प्रणितं प्रणतिः. रतिकूजितं रतौ कूजितं हे रति समये शब्दस्य इति सोलुं तं तु सोत्मासं प्रणितं रतिकूजितं इति कूचित्यव्यते. स्मिष्टं स्मेच्छते स्या स्मेच्छ अव्यक्ते शब्दे क्षब्धस्योने निनिपातितः तदुक्तं मेदिन्यां स्मिष्टं विष्वव्यक्तवाचीति हे अव्यक्तवचनस्य. अविस्पष्टं न विस्पष्टयते स्यात् स्यात्वाधनमर्थनिर्णयोक्तः. पददृष्टवचनः तद्वितथमित्यव्यते विगतं तथा सत्यं यस्यात् न भ्रमं एकं २१ सत्यं तदुक्तं रमसे सत्यं कृतं च शपथे च विषुतद्वतीति. तथ्यं सत्ये साधु. भ्रमं अर्थते स्या भ्रमणोक्तः. सम्यक् समं चति संगच्छते अंशुगती क्षिप्रं सम्यक् सम्यद् गुंसि स्त्रियां समीची ॥

यत्परस्परैरणपराहते मातामेवंध्यतिवत्पूर्वापरविरुद्धं तत्र संकुलं क्लिष्टं चेतिनामद्वयं संकोलति कलसंस्त्याने इगुपेतिकः संकुलं त्रिषु विसृष्ट्वा विद्यामेदत्संस्त्यात् द्वि-
 श्यतेस्य क्लिष्टविबोधने भूतेक्तः १९ यत्तुमवर्णपदं वचः तद्भूतं इत्येकं ग्रन्थअदने लुप्तवर्णः पदं वा यत्र वाक्ये पदे वा ग्रन्थतेस्य ग्रन्थं प्रोक्तोपि स्यात्तुमवर्णयदोदिते इ-
 त्क० ॥ यत्त्वरितोदितं निरस्ते अस्तस्येयौ क्तः एकस्यात् त्वरितमुदितं निरस्यतेस्य निरस्तः प्रेषितशरेसंस्त्यक्तेस्वरितोदिते निष्ठूते च प्रतिहते इति हेमः ॥ सनिष्ठीवं लालायुक्तं
 तदंबूकतमुच्यते अंबूदतिच्यंतं सनिष्ठेवमपि यत्रिगुणाः एकं श्लेषमनिगमिसहितवचसः ॥ यदनर्थकं जरङ्गवादिवाक्यं तदंबूदस्यात् अर्थान्नजइतिकप् अवध्यमपि तदुक्ते
 अवध्यमवधार्येत्यादनर्थकवचस्यपीति २० अनक्षरं अवाच्यं स्यात् वचेयत् वचोशब्देति न कुलं नमशास्त्रानि अक्षराणि यस्मिन् द्वे वक्तुमनर्हस्यवचसः ॥ मृषार्थकं मृषार्थेय

सत्येथसंकुलक्लिष्टेपरस्परपराहते १९ लुप्तवर्णपदं ग्रन्थं निरस्तं त्वरितोदितं ॥ अंबूकृतं सनिष्ठीवमंबूदस्यादनर्थकं २० अनक्षरमवाच्यं
 स्यादाहते तु मृषार्थकम् ॥ अथ म्लिष्टमविसृष्टं वितथत्वनृत्तवचः २१ सत्यं तथ्यमृतसम्य

स्य चं व्याक्तोयातीनि वत् आहतं स्यात् एकं आहन्यते
 स्य आहतं गुणिते चापितादिते च मृषार्थकं ॥ सोलुठनं उल्लुठनेन साहितं लुठिआलस्ये प्रतिधाते च ॥ सोत्वासं उत्वासः उपहासः तत्साहितं हे सोपहासादिवचनस्य ॥ प्रणितं प्रणतेः क्तः
 ॥ रतिकूजितं रलीकूजितं हेरतिसमये शब्दस्य इति सोलुठनं तु सोत्वासं प्रणितं रतिकूजितं इति क्वचित्युच्यते ॥ म्लिष्टं म्लेच्छतेस्य म्लेच्छु अव्यक्ते शब्दे क्षब्धस्यानेति निपातितः
 तदुक्तं मीदित्यां म्लिष्टं बिभ्वव्यक्तवाचीनि हे अव्यक्तवचनस्य ॥ अविसृष्टं न विसृष्टयतेस्य स्पशबाधनस्य र्थनिर्णयोः क्तः ॥ पदवृत्तं वक्तुं तद्विनाथमित्युच्यते विगतं तथा सत्यं यस्या
 त् न भ्रष्टं एकं २१ सत्यं तदुक्तं रमसे सत्यं कृतं च शपथे तथ्ये च त्रिषु तद्वतीति ॥ तथ्यं सत्ये साधु ॥ भ्रष्टं अर्थतेस्य भ्रष्टो क्तः ॥ सम्यक् समंचति संगच्छते अंचुगती क्लिप् सम्य
 क् सम्यङ् पुंसि स्त्रियां समीची ॥

अथस्मभेदानाह निषादः निषादतिभनोयस्मिन् षट्पञ्चविंशरणगलावसादनेषु हलश्चेति यञ् ननुक्तं विश्वे निषादः स्वरभेदेः पिचंडालेपीवरांतरइति ॥ अथ षः अथति ऋषोग
तौ अथ ऋ ऋषभस्त्वौषधानरे स्वरभिदृषयोः कर्णरंध्रकुंभारपुच्छयोरित्युक्तत्वात् ॥ गंधारः गंधारदेशोऽथः तत्र षः गंधारोरागसिंहरस्वरेषु नोदंतरइति मेदिनी ॥ षड्भुः
षड्भुः जातः सयथा नासांकंठमुरस्तालुजिह्वादंताश्च संस्पृशन् षड्भुः संजायते यस्मात् षड्भु इति स्मृतः ॥ मध्यमः मध्ये षः सयथा तद्वदेवोत्थिनोवायु रुद्रः कंठस
माहृतः नाभिप्रोमहानादोमध्यस्थस्तेन मध्यमः ॥ धैवतः धीमतामयं तस्येदं मतुपो वकारः संज्ञात्वात् ॥ पंचमः पंचानां पूरणः ननुक्तं मेदित्यां पंचभोगागभेदः स्यात्स्व
रभेदे च पंचमी पांडवानां च पत्न्यां पंचानां पूरणे विधिति वायुः समुद्रलोनाभिरुरोहत्कंठमूर्धस्त विचरन् पंचमस्थानाभ्यां पंचम उच्यते इति तज्जन्यत्वात् स्वरः पंचम

निषादवर्षसर्गाधारषड्जमध्यमधैवताः ॥ पंचमश्चेत्यमी सप्ततन्त्रिकं वीथिताः स्वराः १ काकली तु कलसूक्ष्मश्च नौ तु मधुरा स्फुटं ॥ कलो मंद्स्तरा
मीरे

इत्यर्थः पूरणे इदं न स्यमद इत्यमी सप्तस्वरास्तन्त्रितः कंवाञ्चोच्चरेति वंशमुरजादयस्तु अनुकरणमात्रोपयोगिन इति भावः नारदः षड्भुः नैति मधुरस्तगावोनर्दति च
र्षभं अजाविकौचगंधारं कौचोचनर्दति मध्यमं १ पुष्यसाधारणं काले कोकिलो रौतौति पंचमं अथ वस्तु धैवतं रौति निषादं रौति कुंजरइति २ एकैकं ॥ सूक्ष्मो कल काकलीत्येकं
स्त्रियां इषत्कलः काकली ईषत्कलः इषदर्थे चेतिकोः कादेशः गौरादिः काकलिरपि अत्र पक्षे कलोरिति कृदिकेति ङीषविकल्पः अतएव साधूदित काकलीभिः कुलीना इ
त्यभिनेदप्रयोगः संगच्छने ॥ मधुरा स्फुटं ध्वनौ ॥ कलः मधुरः अतिसरवः सचासावस्फुटोऽयत्ताक्षरश्च नाट्यो कलनं कलसंस्थाने यप्रत्ययः कडत्यनेन कडभेदे इत्ययोर
कत्वस्मरणं नद्यथा कलास्यान्मूलरे वदौ शिल्यादावंशमात्रके षोडशांशे च चंद्रस्थकलानां कालमानयोः कलंशुके त्रिषु जीर्णैश्चाव्यक्तमधुरध्वनौ एकं ॥ गंभीरे ध्वनौ मंद्रः मंद
ते मदिस्तत्त्वादिषु स्फादिनं चोतिरक् ॥

अस्य चैवं नो नारदत्येकं नारयस्यातिशयस्य न्यन्तुब्धत्वं पञ्चादात् एकं ॥ अथः कलभं व्रतारस्त्रिषु २ यः समन्वितलयः स एकतालः स्यात् सम्यगन्वितोलुगतोलयो नृत्यगीतादि साम्यं यत्र एकः समस्तालोभानमस्येकतालः एकं ॥ बीणा वेतिज्ञायते स्वरोः स्यां रास्तासास्तेत्यादिनासाधुः ॥ वल्लुकी वल्लुते वल्लुसवरणे कुन् गौरादिङ्गीष ॥ विपंची विपंचयति विस्तारयति शब्दं पंचविस्तारं ण्येतादच् गौरादिङ्गीष विपंचीकोन्निवीणयोरित्युक्तत्वात् अयं बीणायाः ॥ सा तु बीणानुसप्तभिः तंत्रीभिरुपलक्षिता परिवादिनी परिवदति स्वयान् सप्तजानो इति निनिनिः ३ यद् बीणादिकं वाद्यं वादनीयं तत्तन्मुच्यते तन्यते तन्प्रत्ययस्य कित्वाभ्युलोपः आदिनासोरंभीरावणहस्तकिन्नर्यादि एकं ॥ यन्मुरजादिकं सृदंगादिकं तदानन्दं स्यात् आदिताप्रदहादि आनन्दयतेस्मा मुरवेचर्मणा बद्धा तेस्मा गृहबंधने कर्मणिक्तः ॥ वंशादिकं वंशः वेणुः आदिर्यस्य आदिशब्दान् शंसवादिता

नारोत्यच्चैस्त्रयस्त्रिषु २ समन्वितलयस्त्वेकतालो बीणानुवल्लुकी ॥ विपंची सा तु तंत्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ३ तन्तं बीणादिकं वाद्यमानं ह्म मुरजादिकं ॥ वंशादिकं तु स्रष्टु र्कास्थतालादिकं धनम् ४ चतुर्विधमिदं वाद्यं वादिभानोऽद्यनामकम् ॥

स्त्रिषिरं स्यात् स्रष्टु र्मस्यास्ति ऊषस्त्रिषीतिरः तदुक्तं मेदिन्यां स्रष्टु र्वंशादिवाद्यो विवरो धिनपुंसकम् स्रष्टु रनस्त्रियां गर्ते वन्होरंभान्विते त्रिषु एकं ॥ सूत्र्यं सुषिराभिवे निप्रयोगाहं स्यादिमाच्यस्त तालव्याद्यपीत्याहुः ॥ कांस्थतालादि कांस्थमयस्तालः आदिनायं दारियनं स्यात् निबिडत्वात् हन्यते हनहिंसागत्योः सूतौ धिन इत्यप् धनः सांद्रे दृढादेर्यविस्तारमुद्गरे बुदे संयेसु स्ते धनमध्यनृत्यवाद्यमभेदयोरिति हेमः ४ इदं तलादिचतुर्विधं वाद्यादि वादित्रं वाद्यते धन्यते आसमं तान् तुद्यते तुदव्ययने आतोद्यनामयस्य तन्तं चेवावनसूच धनं स्रष्टु रमेव च चतुर्विधं तु विज्ञेयमानोद्यंलक्षणा न्वितमिति भरतात्र वादित्रेणित्रम् आतोद्येण्यत् ॥

मृदंगाः मद्यते मृदस्तीदे अंगच् मृदंगमस्येति मृदंगोद्योषवाद्ययोरिति हेमः सुरजाः सुरादृष्टनाज्जावाः सुरवेष्टनं जातमस्येति वा बहुत्वाद्बहुवचनं सुरसंवेष्टने पंचम्या
 यिनिङः हेमृदंगस्य ॥ भेदास्तत्रयः अंक्यः अंके उत्संगे भवः भवार्थेयत् ॥ आलिंग्यः आलिंग्यते लिंगितो ज्ञान् ॥ उर्ध्वकः उर्ध्वः कायति शब्दायते कैशब्दे
 रूपीतियोगविभागेनकः तदुक्तं हरीतक्याकृतिस्त्वयोर्यवमध्यमस्तथोर्ध्वकः आलिंग्यश्चैव गोपुच्छो मध्यदक्षिणवामगादिति ५ यशः पटहोदक्कास्यात् यशोऽर्थः पटहः द
 भिति कायति कैशब्दे रूपीतिकः आनइति वा हेदक्कायाः शाकयार्थिवादिः ॥ भ्रेश बिभ्रेत्यस्यारवात् रभ्रत्ययेगौरादिङिष् वंभ्रयादयश्चेति रिप्रत्ययेभ्रैरिपरि स्त्री ॥ हुंदुभि
 हुंदुइति शब्देन भाति यद्वा द्यासु भाति शब्देन उभयपूरणे दृषोदरादिः पुमान्स्यात् हेदुंदुभेः भ्रैर्यानि कंदुंदुभीत्यपि पाठः ॥ आनकः आनित्यनेन वादितेन कुन् आनयति प्रा

मृदंगासुरजाभेदास्त्वव्यालिंग्योर्ध्वकास्तत्रयः ५ स्याद्यशः पटहोदक्काभ्रैरिस्त्री हुंदुभिः पुमान् ॥ आनकः पटहोस्त्री स्यात्कोणोवीणादि
 वादनम् ६ वीणादंडः प्रवालः स्यात्ककुभस्तप्रसेवकः ॥

पदेनहन्यते इः तदुक्तं मेदिन्यां पटहोनासमारंभे आनकं पुनपुंसकमिति अस्त्रीति पूर्वान्वयि हे ॥ वीणादिवाद्यतेयेन धनुराद्याकृतिनासकोणः स्यात् कुण्यतेयेन कुणशब्दोपक
 रणयोः हलश्चेति यञ् ॥ हयोस्तकोणोवीणादेर्वादनसारिकाचसेति शब्दार्णवः कोणोवाद्यप्रभेदे स्याद्दोणादीनांच वादने एकदेशे गृहादीनामस्त्रेचलगुडेष्वेति मेदिनी को
 णोवीणादिवादने लसुदंस्त्रोस्त्रोहितांगे इति हेमश्च एकं ६ वीणायाः दंडः प्रवालः एकं प्रकर्षेण वत्यते बलसवरणे कर्मणि यञ् प्रवालो विद्रुमे वीणादंडेः भिनवपल्लवे इति हेमः
 ॥ ककुभः कश्चकुम्भेने भाति अंतर्भाविन्यययात्कः ॥ प्रसेवकः प्रसेव्यते सेवसेवने कुञ्च ककुभो रोगभेदे वीणांकेः पुनयादपे इत्क ० हे वीणादंडादधः स्थितशब्दगांभी

यार्थचर्मावनद्धदारुमयपाण्डस्य वीणाप्राप्तस्य वक्रकाष्ठविशेषस्येत्यन्ये ॥ अस्याः वीणायाः कायः तंत्रीरहितोदंडादिसमुच्चयः कोलंबकः स्यात् कुलसंस्थाने बहुलप्र-
बुध् कन् ॥ वीणाप्राप्तेनैव्योनिबध्यते तत् निबन्धनं उपनाहदत्यच्यते निबध्यतेऽनेनास्मिन् बंधबंधने हलश्चेति घञ् उपनहतेऽनेनास्मिन् नहबंधने अत्रापि घञ् ह-
उमरुः इमद्विनिशब्दभिरिति अर्तेः कुः ॥ स एव महात्माहुः दुमस्तो इत्यस्य पृषोदरादिः ॥ हिंडिमः हिंडीति शब्दभिनोति प्रकाशयति इमस्य ये सार्धः ॥ झझरः झझ-
शब्दराति तदुक्तं प्रसे झझरः स्यात्कलितुगोवाद्यभाडेन दांतरे झझरी झझरी च द्वे केशचक्रे च वाद्यके इति केचिदित्यं उमरुः कापालिकादीनां वाद्यं हिंडिमः दवडी
इति मसिद्धः झझरः झागड इति मसिद्धः ॥ मर्दलः मृदंगसदृशो वाद्यभेदः मर्दमुपमर्दलानि आतद्वनिकः एकं ॥ पणवः पणव्यवहारं चाति अत्येगोमुखं बहुडुकादयः-

कोलंबकं रक्तकायो स्यादुपनाहो निबन्धनम् ७ वाद्यप्रभेदाडमरुद्दुडु हिंडिम झझराः ॥ मर्दलः पणवोऽन्ये च नर्तकीलासिके समे ८ बिलं

बितं द्रुतमध्यतत्त्वमोघाद्यनक्रमात् ॥

एतेषां वाद्यभेदानां पृथगेकैकं ॥ नर्तकी नृत्यानि नृलीगात्रविक्षेपे शिल्पिनिष्पन्नदीप् ॥ नर्तकः नर्तकः केवलेपोद-
गलच्चारणयोर्नटे नर्तकीलासिकायांचकरणवामपियोधितीति ॥ लासिका लसत्सुषणनीडनयोः एबुल् अकादेशः क्रियोपाधिकतया वाच्यलिंगत्वात्पुंस्त्वनिर्दे-
शस्योत्सर्गिकत्वान्नर्तकीलासकः समाविति वक्तव्ये स्त्रीनिर्देशोऽपि सापोर्विवेकः तदुक्तं हेमं लासिको के किं नर्तकाविति हेनर्तव्याः ८ यत् बिलं बितं नृत्यादि
केतत्तत्त्वस्यात् ततनंतत् तदस्यास्ति ननूविस्तार संपदादिः मत्वर्थैवः बिलबते कश्चरणादयो यत्र लबि अवलंसमे एकं ॥ यद्द्रुतं शीघ्रं नृत्यादिकंतत् ओघ इत्यच्यते
उचसमवाये घञ् पृषोदरादिः द्रवति शीघ्रगच्छत्यत्र द्रुगतौ उभयत्र क्तोधिकरणे एकं ॥ यन्मध्यंत द्रुनभिनयोक्तं मूर्तो धनः तन्मबिलं बितं नापि द्रुतमित्यर्थः एकं ॥

कालक्रियाभानंतालः स्यात् कालक्रिययोर्मनंनियमहेतुरित्यर्थः गीतवाद्यपादादिन्यासानां क्रियाकालयोः एकं ॥ साम्यं लयः स्यात् लोडुःश्लेषणो हरच् तालः करतलंगुष्ठमध्यमायांच
संभिते गीतकालक्रियामानेकस्फालदुर्मांतरे वाद्यभांडेचेतिमदिन्नो ९ तांडवं तांडवंतृणाभिन्नाल्यभेदयोरितिहैमोदिन्यो अस्त्रियातांडवभित्यन्वयः तंडुनामोक्तं तेन-
प्रोक्तं इत्यण् ओगुणः ॥ नदनं नदअवस्कंदने स्मृद् ॥ नाल्यं छंदगोइतिज्यः नाल्यंतौर्यधिकेलास्येइत्यक्तत्वात् ॥ लास्यं लास्यंतौर्यधिकंमनं नृत्येचेतिविवेकः लसश्च्लेषण
क्रोडचयोः एयत् ॥ नृत्यं च अदुपधाच्चेतिभावेक्यप् ॥ नर्तनं षट्चृत्यस्य ॥ नृत्यगीतवाद्यमितोदंभयमिलित्वा तौर्यत्रिकमितिनाल्यमितिस्यात् तूर्यसुरजादि तत्रप्रभवं तौर्योपल-
क्षितत्रिकमिति विग्रहः इदमेव नृत्यादित्रयं नाल्यमित्यर्थः नदस्येदं हे १० यः पुरुषः स्त्रीवेषधारी नर्तकः नृत्यति तस्मिन् ॥ प्रकुंसः श्रुकुंसः श्रुवोश्रुवावाकुं

तालः कालक्रियाभानंलयः साम्यमयास्त्रियाम् ९ तांडवंनदनंनाल्यंलास्यंनृत्यंचनर्तने ॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यंनाल्यमिदंभयं १०
प्रकुंसश्च श्रुकुंसश्च श्रुकुंसश्चैतिनर्तकः ॥ स्त्रीवेषधारीपुरुषोनाल्योक्तो गणिकाज्जुका ११ भगिनीपतिरावुसोभावोविद्वानथावुकः

सोभाषणमस्याः श्रुवाकुंसयतिवा भयंस्यात् पदपुटेनिदंडकेपठितान् पयंतादेरच् तदुक्तंशब्दार्णवे प्रकुंसश्च श्रुकुंसश्च श्रुकुंसइतिस्मृते इयङुक्
नि वार्तिकस्यव्याख्याह्रयान् साधुत्वं नाल्योक्तावित्याधिकारः मांगगहारात् ॥ या गणिका सा अज्जुकाज्ञेया अर्जअर्जने बहुलउक्च रस्यज्जः एकं ११ भगिन्याः पतिः
आवुसइत्यर्थेन एकं आपनंआप् संपदादिः तनोतेई ॥ योविद्वान् सभावइत्यच्यते भावयतिपरिभावयति नदुक्तंविश्वे भावः सत्तास्वभावादि प्रायश्चेष्टाल्पजन्याम्
क्रियालीलापदार्थेषुबुधजंतुविष्मृतिश्चिन्ति एकं ॥ जनकस्त आबुकइत्यच्यते अगति अवरक्षणो उक्ण जनकः पितृभूपयोरित्यक्तत्वात् ॥

सुवराजस्तु कुमारः भर्तृदारकः ह्यं कुमारयनि कुमारजोशियोस्तुं देशकं वरुणपादये कुमारं जात्यकनके कुमारं स्वपराजिते न
 निहंसः भर्तुराज्ञोदारकः ण्वुल् हे १२ राजा भट्टारकः सदनं भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप्
 रकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप्
 दारिका एकं ॥ कृताभिषेकायां देवात्येकं नहुक्तं हेमचंद्र देवीकृताभिषेकायां तेजोस्तु क्योरपीति ॥ इतरास्तदासीषु भट्टिनी द्विजभार्यायां नद्वे

जनकोयुवसजस्तु कुमारो भर्तृदारकः १२ राजा भट्टारको देवस्तत्सता भर्तृदारिका ॥ देवीकृताभिषेकायां भितरास्तु भट्टिनी १३
 अब्रह्मण्यमवध्योक्तो राजशालस्तु राधियः ॥ अब्रह्मण्यमवध्योक्तो राजशालस्तु राधियः ॥ अब्रह्मण्यमवध्योक्तो राजशालस्तु राधियः ॥

नान्मानृपणसा सुवराजस्तु सर्वेण कुमारो भर्तृदारकः भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप् भट्टारकोत्तराधणो क्षिप्
 इमं वदेत् अभिषिक्तानुराज्ञासौ देवीत्यन्यातु भोगिना भट्टिनीत्यपरैरन्यान् चैरिगोस्वाभिनीतिसेति १३ अवध्योक्तो अब्रह्मण्यस्य वा अध्वस्य वधानर्हस्य ब्राह्मणादेः ब्र
 ह्मणिसाधु तत्र साधुरेनियन् ततो नञ्समासः एकं ॥ राजशालः राधियश्च्यते राधेधिकृतः राधुवोरनियः एकं ॥ अंबा अंब्यते शाह्यते अविषाब्दे कर्मप्रियञ्च शलोश्चेति
 अकारोवा नात्योक्तावित्यधिकारस्य प्राथिकत्वात्वादीनां केषांचिदन्यत्रापि मयोगः ॥ माना हे ॥ बाला वासूरिति हे कुमार्याः वासुनेस्वगृहे बहुलं प्राण्यतादुः ॥ ७

आर्यः अतुयोग्यः अगलौ ध्यात् कर्तव्यमाचरन्कासमकृतव्यमनाचरन् निष्ठतिप्रकृताचारसतुआर्यइतिस्मृतः इतिवसिष्ठः॥ मर्षणास्महनाच्चारिषः हिंसानिवारकत्वा
द्वा रिषहिंसायां इगुपतिकः माशब्देनसमासः मारिषः शाकभिद्यार्थेनात्योक्तोपुंसिप्राषितइतिभूधन्यातेरभसः मार्षश्च तदुक्तं आर्यमारिषमार्षकावि भिक्षाब्दान्वात्
हे आर्यस्य १४ या ज्येष्ठाभगिनीसा अत्तिका अत्ता माता सेवअत्तिका संज्ञायांकन् अत्तिकाचात्तिकानयेतिद्विरूपकोशादंतिकापि अंतिकंनिकटेवाच्यलिंगस्त्रीशोभ
नीषधे तुल्याज्येष्ठभगिन्यांचनात्योक्त्याकीर्त्यंतिकेतिरभसः एकं॥ निष्ठा नियतस्थानं निष्ठा आनश्चोपेत्यङ् उपसेतिषः॥ निर्वहणं बहेल्यङ् अनादेशेणत्वं निय
तस्थानमितिप्राविवरणं निष्ठोत्कर्षव्यवस्थयोरित्फ० निर्वहणंलुनिष्ठास्त्रीसंहारश्चसमापनइतिशब्दार्णतः समेइतिसमानार्थं नतुसमानलिंगे शब्दार्णवेल्लिंगमेदर्श

हासूरार्यस्तमारिषः १४ अत्तिकाभगिनीज्येष्ठानिष्ठानिर्वहणेसमे ॥ हंडेहंजेहलाह्वानेनीचांचेटीसरवांप्रति १५ अंगहारांगविक्षेपोव्यंजकाभि
नयोसमौ ॥ निर्वृत्तेत्वंगसत्वाभ्यांद्विष्वंगिकसाल्विके १६ नात्त दे॥ मुरवमिमुखगमविशनिर्वहणारव्याः पंचनाटकेसंधयः तत्रपंचमस्यमंथेः प्रस्तनकथास

मासेरित्यन्ये नीचांप्रत्याह्वाने हंडे॥ चेटीं प्रति हंजे ॥ सरवां प्रति हला श्रीणयव्यानि हिंडते द्विडिगत्यनादरयोः बहुलं एप्रत्ययः इतीकारः हंडेइत्यब्रह्मस्यजोपि हलाशब्द
ष्टाबंतोपि सरवीपर्यायः वालावास्तुः सरवीहलेनिस्त्रीकांडेबोपाल्लित्वा हलविलेखने बाहुलकादाप्रत्ययः १५ अंगस्यस्थानात्स्थानानंतरनयने अंगहाराः हरनेपेञ्च अंगुल्यादिवि
न्यासः अंगविक्षेपः अंगानां क्षिपप्रेरणे यञ् हे नृत्याविशेषस्य॥ व्यंजकः व्यनक्ति अंज्व्यत्तयादौ एबुल्ल॥ अभिनयः पचाद्यच् हेहस्तादिभिर्मनोगतार्थप्रकाशनस्य॥ अंगसत्त्वा
भ्यांभ्रूविक्षेपादिमनोहृत्यादिचताभ्यां निर्वृत्ते निष्यन्ने आंगिकसाल्विकसंज्ञकेनः निर्वृत्तेस्सद्युतादिप्यदनिवृक् यथाह स्तभः स्वेदोथरोमांचः स्वरभंगोयवपथुः वैषण्यस
क्रमलयइत्यष्टौसाल्विकागुणाः इमेदेअपिभिषु १६

शृंगारादयोः श्लोरसाः नास्कीणिवाचं न एव नेचयथा शृंगारः शृंगं प्राधान्यं इत्यति कर्मण्यण तदुक्तं हैमे शृंगारो गजमंडने स्मरते रसभेदे च शृंगारं भागसंभवे इति ॥ वीरः ॥
 करुणः ॥ अद्भुतः ॥ हास्यः ॥ भयानकः ॥ वीभत्सः ॥ रौद्रः एते अष्टरसाः रस्यते रस आत्वा दने चुरादेरदंतात्कर्मणि यञ्च तदुक्तं विश्वे रसो गंधरसे जले शृंगारादौ विश्वे
 वीर्येति क्तोद्भवरागयोरिति चकारात् शानोपिनवमः ॥ वात्सल्यं दशमः ॥ शृंगारः शक्तिः शोचस्यः नेन उत्तमयुवमृष्टाति कत्वेन जुगुप्सारहितत्वात् तदुक्तं हैमचंद्र
 शक्तिः शरूढे सितेऽचले मीष्माबाढानुपहतेषूपधाशरूढमंत्रिणि शृंगारे चेति ॥ उज्ज्वलः उज्ज्वल इति प्रकाशते अच ननुणः तत्रानुपमर्गादित्यनुष्टुप्तेः तदुक्तं हैमे
 उज्ज्वलस्तु विक्रासिनि शृंगारे विशदे दौ संपीति त्रीणि शृंगारस्य १७ उत्साहवर्धनः उत्साहेन वर्धते द्युष्टद्वौ उत्साहवर्धयतीति वा नद्यादिः ॥ वीरः वीरयति

शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः ॥ वीभत्सरोद्रौ च रसाः शृंगारः शक्तिरुज्ज्वलः १७ उत्साहवर्धनो वीरः कारुण्यं करुणाद्युणा ॥ कृपादया

नुकंपास्यादनुक्रोशोऽप्यथो हसः १८

शूरवीरविक्रान्तौ यद्वा विशेषेण दर्ते इत्यतिवा इरगतौ कोजवा वीराजिने भटे श्रेष्ठवीरं शृंग्योनते पिचेत्कृत्कृत्वात्
 द्वौ वीरसस्य ॥ कारुण्यं करुणः नस्य भावः ब्राह्मणादिस्वात्प्यञ्च ॥ करुणा करोतेरुनत् तदुक्तं हैमे करुणा तु कृपायां स्यात्करोरसदृस्योरिति ॥ दृष्ट्या धियं ज्ञेयया
 दृसेचने न क्व बहुलम् तदुक्तं हैमे दृष्टानुस्वाज्जुगुप्सायां करुणायां भिदादौ क्रपेः संप्रेति साधुः कृपो द्रोण श्यालकः स्या द्रोण
 पक्ष्यां कृपोऽनृतेति ॥ दया दयते रक्षत्यनया दयदानगतिहिंसा रक्षणेषु भिदादिः अनुकंपागुरोश्चैत्यकारः अनुकपनं कपि किंचिच्चलने ॥ अनुक्रोशः अनुक्रोशल्यने
 न कुशआब्दाने रोदनं च हलदतिथञ्च सप्तकरुणस्य ॥ हसः हसनं हसेहसने स्वनहसोर्वैत्यष्ट १८

हासः यच्च तदुक्तं शाब्दार्णवे तत्र हासो हास्यं घर्घरं हासिकास्त्रिधा भिति ॥ हास्यं त्रयं हासस्य ॥ बीभत्सं बीभत्सास्त्यत्र मत्वर्थे च बीभत्सो नाजुने क्रूरं घृणात्मा विकृते
त्रिष्वित्युक्तत्वात् ॥ विकृतं विकरणं कृतं जुगप्सप्रभवत्वात् विकृतं त्रिषु बीभत्सो रोगिते संस्कृते पिवेति विश्वः वैकृतोऽपि तदुक्तं शाब्दार्णवे विकृतो वैकृतो व्याघ्रहायण्या
मग्नहायण भिति द्वे बीभत्सस्य इदं द्वयं रसेषु सिनहति त्रिषु ॥ विस्मयः विस्मायनं स्मिद्-ईषद्वसने एरच् तदुक्तं हेमे विस्मायोऽनुतर्पयोरिति ॥ अद्भुतं आश्चर्यार्थे व्ययं अत
स्य भवनं आदिषु बोधुन च ॥ आश्चर्यं आश्चर्यमनित्येदं निमाशु ॥ चित्रं चित्रयति चित्रचित्रकरणे पचादिः चत्वारि अद्भुतस्य ॥ भैरवं भीरोरिदं
तस्येदमित्यण् दूर्वाया भैरवः पुंसि शंकरे भीषणे त्रिष्वित्युक्तत्वात् १९ दारुणं दारयति चित्तं दृष्टयेजन ॥ भीषणं भीषयते ल्यः ॥ भीष्मं बिभेत्यस्मात् भीष्मो रुद्रे च गंगे

हासो हास्यं च बीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं द्वयं ॥ विस्मायोऽनुतर्पयोरं भीष्मं घोरं भीष्मं भयानकं ॥ भयंकरं भ
नि भयरोद्रं तूग्रमभी त्रिषु २० चतुर्दश दारुणा सो

येगक्षसे च भयंकर इति हेमः ॥ घोरं घोरयति घुरभीमार्थशब्दयोः ॥ भीमं तदुक्तं हेमे भीमो लकोदरे घोरं शंकरेण्य
म्लेवनसे इति भीदतो मकिषु गभावः ॥ भयानकं बिभेत्यस्मात् भयः आनकं तदुक्तं भयानकः स्मृतो व्याघ्रे रसे रं हो भयंकरे ॥ भयंकरं भयकरोति मेघ इति रवच् ॥ प्रतिभयं प्र
निगतं भयमस्मिन् प्रतिभयं भये भीष्मो इति हेमः ॥ नव भयानकस्य ॥ रोद्रं रुद्रस्येदं अण् रोद्रो भीष्मो रसे तो ज्वेरोद्रो गोर्था मिति हेमः ॥ उग्रं उचसमवायेरन् द्वौ रोद्रस्य ॥ अमी अ
द्भुनाद्याश्चतुर्दश शब्दारसेषु सि शृंगारवीरेत्यादि श्लोके पुंस्त्वदर्शनात् अभिन्नालिंगानामेवं ह प्रतिज्ञानात् तद्वति तु त्रिषु वाच्यलिंगाः २७ रसानुक्ता तदनुगुणत्वेनोच्चाव
चान् भ्रावान् भियत्ते दरः दीर्यत्यस्मात् दृष्टये अण् दरः स्याद्भयगर्नयो रित्युक्तत्वात् ॥ त्रासः त्रसी उद्देगे यच्च तदुक्तं हेमे त्रासो भयमगो दोषे इति ॥ ६५

भोतिः अिभीभाये चिन् ॥ श्रीः ॥ साध्वमं साधूनस्थति पचादिपाठसामर्थ्यादजेवणेनेदमयुक्तं अणः प्रसंगात् इत्यक्तिः परास्मापाठवैय्यात् ॥ भयं श्रियेत्यपि तत्रेत्यं स्याद
 र्त्तनमृतीयाचगर्हाचाप्रयसिधेनिशब्दाणविः बाहुलकादडिभियादिति साधु षट्प्रथस्य ॥ मनसः विकारः भावउच्यते भावयनि करोतिरसन्निति पिचोच्च एकं ॥ यः भाव
 बोधकः चिन्तविकारप्रकाशकः कटाक्षोदिः सः अनुभावउच्यते अनुभावयतीति प्रागवत्साधु तदुक्तं हेमं भावोः भिप्रायवस्तुचोरिति अनुभावः प्रसावेस्यान्निश्रवयेभा
 वस्तूचनदनिविश्वः एकं ॥ २१ ॥ गर्वः गर्वमानेयञ् ॥ अभिमानः अभिसर्वनोमानः अभिमानोर्थादिदर्पज्ञानेप्रणयहिंसयोरित्कृत्तत्वात् ॥ अहंकारः अहमिति करणं त्रीणि
 गर्वस्य ॥ चिन्तसमुन्नतिः मानः स्यात् मननं मनुअवबोधने यञ् चिन्तसमुन्नतिः परस्मादुत्कर्षचित्तनेनोन्नत्यमानः तदुक्तं हेमं मानप्रमाणेप्रस्थादौमानश्चिनोन्नतौ

भोतिभीः साध्वसंभयं ॥ विकारोमानसोभावोः नुभावोभावबोधकः ॥ २१ गर्वोऽभिमानोऽहंकारोमानश्चिन्तसमुन्नतिः ॥ अनादरः परिभवः परीभाव
 स्तिरस्त्रिक्रया २२ रीटावमाननावज्ञाः वहेलनमस्तृक्ष्णं ॥ मदाक्षहीस्त्रपात्रीडालज्जासापत्रपान्यतः २३

ग्रहद्विवि. एकं गर्वादयः पंचापिपर्यायादितिलु
 युक्तं ॥ अनादरः नआदरः ॥ परिभवः अप्रपक्षेयञ् ॥ परीभावः उपसेतिबहुलंदीर्घः ॥ निरस्त्रिक्रया निरस्त्रणं २२ रीटा रेहणं रिहबंधे क्तः ॥ अवमानना मनेर्ण्यतात् अ
 वमाननं ॥ अवज्ञा आतन्धोपेत्यङ् अवज्ञानं ॥ अवहेलनं हेहअनादरेयञ् ॥ अस्तृक्ष्णं स्तृक्ष्णीन्त्रपूर्वोत्र नवअनादरस्य ॥ मदाक्ष मंदमक्षवागाद्यत्र ॥ हीः हीलज्जायां
 संपदादिक्लिप् त्वपने धित्तादङ् ॥ त्रया तदुक्तं हेमं त्रयालज्जाकुरदयोरिति ॥ व्रीडा व्रीडलज्जायां अकारमत्ययः ॥ लज्जा धञ्जिब्रीडोपि ऋडूषगज्वं मुजजामरहारकील-
 ज्वालाझदारभसवर्नकगर्हृशंगा व्रीडादयश्चवरदश्चउत्कठबाणकरकाश्चसमामयाश्चेतिस्त्रीपुल्लिंगकथनेरभसः सालज्जाऽन्यतः परस्माच्चैत् अपत्रपा अपत्रपा
 अडुत्तः एकं २३

क्षांतिः क्षमसहनेच्छिन् दीर्यः तिजेः क्षमायां श्निसन् अमत्ययः दाप ॥ त्तिक्षा हेपरास्तुदय सहनस्य ॥ परस्य विषये परकीयधने स्तृहाः भिक्ष्या परस्वविषयविषयिणीच्छेत्यर्थः ॥
 अतिचारेण ध्यानं अभिध्या आनश्चेत्यङ् एकं ॥ अक्षांतिः नक्षमणं किन्नेनेन जासमासः ॥ ईर्ष्या ईर्ष्यण्यं ईर्ष्यार्थ्यायां गुरोरित्यः हेपरोत्कर्षाहिष्यात्वस्य ॥ गुणेषु दोषा-
 रोपः असूयास्यात् कंश्वादि यगंतादकारः तदुक्तं शब्दाणवे अस्तूयात्वस्य सूयाचेति एकं ॥ वैरं वीरस्य कर्म वैरैश्च्युनीनि निर्देशाद्वादादित्वं ॥ विरोधः विरोधनं ॥ विद्वेषः विद्वे-
 षणं रुधिरावरणे द्विषअमीतो उभयत्रयञ् वयं वैरस्य ॥ मन्युः मनज्ञाने यनिजनीतियुः तदुक्तं हेमं मन्युर्देत्येकनौक्यीति हेमः ॥ शोकः शूचशोके यञ् ॥ शकृ क्विप् क्षि-
 दां चानः ओणिर्योक्तस्य ॥ पश्चात्तापः पश्चात्तपनं ॥ अनुतापः अनुतपनं तपसंतापे यञ् ॥ चिप्रनीसारः विप्रनिसरणं सृगतौ यजिदोर्घः वयंपश्चात्तापस्य २५ कोपः कुपक्रो-

क्षांतिस्तिक्ष्णाभिध्यानुपरस्य विषये स्तृहा ॥ अक्षांतिरोष्यास्त्वातु दोषारो योगेष्वपि २४ वैरं विरोधो विद्वेषो मन्वशो कैतु शक्तिभ्रयां ॥ प-
 श्चात्तापोनुतापश्च विप्रनीसार इत्यपि २५ कोपश्चोद्यमवरोषप्रतिघातु क्रुधौ स्त्रियौ ॥ शुचौ तु चरिते शीलसुच्चादश्चित्तविभ्रमः २६ येमाना

प्रियताहाद

ये ॥ क्रोधः क्रुधकोपे ॥ असर्षः मृष्यतिक्ष्णायां नञ्समासः ॥ रोषः रुषहिंसायां चत्वारो यञन्ताः ॥ प्रतियः डेल्यंकादिः प्रतिहननं प्रतिघोरुदप्र

नीध्यानाविति हेमः ॥ रुद् रुद्रक्रुधौ तदुक्तं शब्दाणवे क्रोधोभामः क्रुधाकर्षणि तत्र रुद्रं ता स्त्रियौ स्त्रीलिङ्गे रुद्रक्रुधौ दावतावपि सप्तत्रोयस्य ॥ शूचौ शक्रे चरिते-
 आचरणे शीलं शीलसमाधाने ण्यंतात् यञ् तदुक्तं विशवे शीलस्य भावे स हृत्ते इति एकं ॥ उच्चादः उच्चादनं मदीहर्षे यञ् ॥ चित्तविभ्रमः चित्तस्य विभ्रमो नवस्थानं २६ येमा-
 न्प्रियादिमनिच इमान् मेयात्क्रोत्तिहर्मणोरित्युक्तत्वात् ॥ प्रियता प्रियस्य भावः ॥ हादं हृदयस्य कर्म युवादिः ॥

७५

७६

७७

७८

७९

८०

८१

८२

८३

प्रेम प्रयणं प्रीतिरर्पणौ मनिर् प्रेमानन्दक्रीडं ॥ स्नेहः स्नेहनं प्रियाहमीनौ यञ्च स्नेहप्रेमियाद्युतादिकइत्युक्तत्वात् पंचस्नेहस्य ॥ दोहदं दोहभाषिलाषंददाति अयमिच्छा
मात्रावाच्यपिविशेषेणगमिणील्लायांययुज्यते तत्र दोहदोगमलक्षणो अभिलाषेतथागमर्पदतिहेमः ॥ इच्छा इषेः शनिपातः ॥ कांक्षा कांक्षेः अकारः ॥ इहा इह
चेष्टायां अकारः ॥ वृद् ॥ वांछा ॥ लप्सा लप्तेः सन् अकारः ॥ मनोरथः मनसोगथद्वय ३७ कामः कामनं कमुकांतौ कामः स्मरेच्छयोः प्रमान् रेतस्यपिनिकासेचकाम्येपि
स्यान्पुंसकमित्युक्तत्वात् ॥ अभिलाषः लपनं लषकांतौ यञ्च ॥ नर्षः ॥ दोहदगदितर्षानिद्वादशस्थहायाः ॥ सतर्षः महाश्चेच्छुलसा लळईसायां औप्यादिरसण् द्वयोः स्त्रीपुंसयोः
उपाधिः ॥ धर्मचिन्ता धर्मस्यचिन्ता उपाधिः पुंसि हेर्मचिन्तनस्य ॥ आधिः आधीयतेदुःखमनेन उपग्रन्थउपसेतिकिः ॥ मानसोव्यथा मनसिषवा आधिः पुंसि हेमनः पीडायाः २८

प्रेमस्नेहोऽथदोहदं ॥ इच्छाकांक्षास्नेहहातृङ्वांछालिप्साभनोरथः २७ कामोऽभिलाषस्तर्पश्चसौत्यर्थलालसाद्वयोः ॥ उपा
धिर्निधर्मचित्तापुस्याधिर्मानसीव्यथा २८ स्याच्चित्तास्मृतिग्राध्यानशुक्लोल्लेकसमे ॥ उत्साहोऽध्यवसायः स्यात्सर्वीर्यमतिशक्तिमाक्र २९

चिंता चिंतनं अकारः चिन्तिस्मृत्यां युच् बाधनार्थं चिन्तिपूजोनि अङ्-वा चिंतातुस्मृतिराध्यानं स्मरणं सस्पृहेषुनः उत्कंठोत्कलिकेतस्मिन्मभियात्प्रभयोमपीनिद्राब्धार्णवः॥
 स्मृतिः स्मरणं स्मृआध्याने ननुक्तं हेमं स्मृतिः स्मरणधीछास्मृशास्त्रेइति॥ आध्यानं ध्येचिंतायां ल्यट् त्रोणिस्मरणस्य॥ उत्कंठा कठिशोकैअकारः॥ उत्कलिका कले
 बुन् हेउत्कंठायाः॥ उत्साहः उत्सहनं बहमर्षणे घञ्॥ अध्यवसायः अध्यवसानं स्यतेयञ्सुगु हेउत्साहस्य॥ येन ह्यत्वाअसाध्यसाधनेयुद्यतोभवतिस्सउत्साहोऽतिश
 किभाक् सानिशक्तिश्चैदीर्यमुच्यते वीरसाधुः अतिशयशक्तिवीर्याइति त्वमारमाळायांस्त्रीत्वम् एकम् २९ ७३

कपटः केसूर्ध्निपटद्ववाच्छादकः यद्वा पटवीनिपटः अत्र कस्यब्रह्मणोपिपटः व्यापकः पटगतौ ॥ व्याजः व्यजति क्षिपत्यनेन अजगतिक्षेपणयोः हलश्चेति यञ् नदुक्तं विश्वे
व्याजः शाब्धः पदशेचेति ॥ दंभः दंभत्यनेन दंसुदंभने यञ् दंभः कल्केकैतवेचेति हेमचंद्रः ॥ उपधिः उपधीयते आरोप्यते नैन उपसेतिकः उपधिव्याजब्रयोरित्युक्तं
न्यात् ॥ छद्वा छाद्यते नैन छद अपवारणे ह्रस्वः मनिन् ॥ कैतवं कितवस्य कर्म युवादिः नदुक्तं हेमे कैतवं द्यूतदंभयोः कैतवः कितवेशात्राविनि ॥ कुसृतिः कुत्सितासृ
तिः सृगतौ क्तिन् कुगतीति समासः ॥ निकृतिः निकृष्टागतिः क्रियापरप्रतारणरूपा यद्वा परासीष्टस्य निकर्तनं कृत्वा छेदने इक् कृष्यादिभ्यः नदुक्तं विश्वमेदिन्योः
निकृतिर्भर्त्सनेक्षेपशेषे शाब्धेपिचस्त्रियाभिनि ॥ शाब्धं शब्दति शब्दैकतवे शब्दस्य कर्म ध्यञ् नवकपटस्य ॥ कण्टमपि प्रसादः मदीहर्षे भावेयञ् प्रसादः संबदेमत्ते-

कपटोः स्त्रीव्याजदंभोपधयश्छुद्यकैतवे ॥ कुसृतिर्निकृतिः शाब्धं प्रसादो नवधानता ३० कौतूहलं कातुकचकुतुकचकुतूहलं ॥ स्त्रीणां विलास

बिद्योका

क्रियासु न्यदयोषितीत्युक्तत्वात् ॥ अनवधानता न अवधानमस्य तस्य भावः तत् हे अविमृष्टकृत्यस्य ३० कौतूहलं कुतूह
र्मनिर्भिन्नस्नेहप्राग्रहं लुति हल्लविलेखने मूलविमुजैतिसाधुः प्रज्ञाद्यण ॥ कौतुकं आध्यात्म्यादिः आदिष्टुष्टिः ॥ कुतुकं कुतूकायति केशब्दे आतोन्नपेतिकः ॥ कुतूह
कुंनुजनि चत्वारिकौतुकस्य ॥ तत्रास्मानयनवदनभ्रूप्रशृणीनां यः कश्चिदुत्पद्यते विशेषः सविलापः लसद्भ्रुपणेयञ् नदुक्तं कौशांतरे विलासोहारमदेस्याहोलायाप-
विपुस्ययं यादसांबंधनोपादेमृगाणामपिपक्षिणां तेषामेवचविश्वामोहोः प्रावरणेपिचेति ॥ बिह्लोकः निपूर्वात्विपूर्वात् वा वा धातोभृगव्यादित्वात्
कुः ततः ओक् उचः केइनिओक्शब्देनषष्ठीसमासः बिह्लोकोः भिमतयाभावपिगर्वादिनादरइत्युक्तत्वात् ॥

६९

६९

विष्णुः अमुं अनवस्थाने धम् विनष्ट्य न वस्थानं शृंगारोद्भिप्रभो भतः विप्रभोरत्नद्वये पिपवाले पिपुमानयि मितिकोशाच्च ॥ ललितं सकलांगसमोचिन विन्यासोल्लिखन्
नं अनाचार्योपदिष्टस्याल्लितं निचेष्टितमितिकोशाच्च ललईप्सायां लडविलासे भावेक्तः डलयोरैक्यं ३१ हेला तत्रापीत्यं स्याद्भावस्त्वकोहोवोहेलास्येवानुभावनं प्रो
देयास्वरनेहेति वा ॥ लोला प्रियस्यानुकूलिलोलाश्लिष्ठावाग्वेषचेष्टितैः लोलाकेलिर्विलासश्च शृंगारभावजक्रिया इति शब्दाप्रकारार्थादन्ये पित्त्याः अमोल्बोणां शृ
ंगारभावजाः शृंगाररससमुद्भूताः क्रियाश्चेष्टा षडमीहावाः स्फुरः एकैकं अन्ये पित्त्या इत्युक्तं ते च यथा लोलाविलासो विच्छिन्ननिर्विघ्नप्रभः किल किंचितं मोट्टायितकुटुम्भि
र्बिंबो कोललितं तथा विहतं चेन्निमतं व्यादश स्त्रीणां स्वभावजादृतिनाटक रत्नकोशः विच्छिन्नः छिद्रकिञ्च मंडनानादरन्यासो विच्छिन्नो रूपदर्पणः ॥ किल किंचितं हर्षो

विभ्रमाललितं तथा ३१ हेब्बालील्लित्यमीहावाः क्रियाः शृंगारभावजाः ॥ द्ववकेलियरीहाभाः कीडालील्लचनर्मच ३२ व्याजोः पदशीलस्थंच

दुहितगोनादिव्याभिर्ग्रन्थिकलिकचिन्तं ॥ मोहृदिपिन्तं मृशादिमृद्वनिव्यङ्कः ॥ मोहृदिपिन्तं प्रियस्मृत्वासांगभंगविजृम्भणं ॥ कुट्टमिन्तं कुहृछेदने घञ् इत्थं दुःखोपचारः सौरव्ये
पिहृर्थात्कुट्टमिन्तं सन्तं ॥ चित्तं वक्तव्यभाषणोव्याजो दिहृन्तं दर्शितं गितम् ॥ इवः दुग्लो अप्र द्रवो विद्रवमणोरित्कत्तत्वात् ॥ केलिः केलनं किलकीडायां केलुचलनेवा
दन् केलिः पुमि भिन्नलिङ्गानां दंष्ट्राभावात् ॥ परीहासः परिहासः यच्च दीर्घः ॥ कीडा कीडनं कीडविहारे गुणेश्चेत्यकारः ॥ कीडा केलिमकारस्यात्वेकाज्ञानकयोरपीत्युक्तम् ॥
लीला लीलेत्यत्र रेतेनैकेषिद् र्वत्तुचलने अकारः ॥ नर्म नूनयेसमिन् षट् कीडायाः ३२ व्याजः ॥ यञ्च वीभाषणेन ॥ अपदेशः ॥ अपदेशनं दिशामिस्सर्जने षञ् ॥ लक्ष्यं ल-
क्ष्यने लक्ष्म्यालोचने ण्यत् लक्ष्यस्यादपदेशोपिशरव्योपिनपुंसकमित्कत्तं व्याजशरव्ययोरिति मूर्धन्यानेरप्रसञ्च ॥ अपभ्रंषिताथ्यनिष्ठमर्थमयंति
रनुष्ठानं व्याज इत्यर्थः ॥ श्रीणिस्वरूपान्छादनस्य ॥

कीडा ॥ खेला अकारः ॥ कूर्दनं अयं बाललोलायाः ॥ धर्मः जियत्यंगमुनेन दृक्षरणदोऽस्योः निपातः ॥ निदायः निदह्यतेः नेन यञ् ॥ खेदः यञ् स्विद्यत्यनेनांगं तदुक्तं हेमे स्व-
 दोयमेखेदनेनेति त्रयं खेदस्य ॥ प्रलयः एरच् प्रलयोमृत्युकल्यांतमूर्छापायेषु संस्पृश्यामि त्क ॥ नष्टचेष्टता नष्टाचेष्टायस्य तस्य भावस्त्वतलो हे परस्परदनाशस्य
 ३३ अचहित्या अबहिः स्थितिः स्थितियोगविभागात्कः दृषोदरादिः ॥ आकारशुक्तिः आकारस्य शोकादिजनितमुल्लसत्त्वाभ्यां देगीपनं गुपेः क्तिन् द्वौ समौ ॥ संवेगः ओविजे
 र्यञ् ॥ संभ्रमः फ्रसुचलने यञ् संभ्रमः साध्वसेपि स्यात्संवेगादरयोरपीत्युक्तत्वात् हेहर्षादिना कर्मस्त्वरणस्य ॥ सोत्वासः उत्वासनं अस्रक्षेपणं यञ् उत्वासेनाभिव्ये-
 नक्षेपणेन वा सहितः आच्छुरितकमुच्यते आच्छुरणं परछेदनं छुरछेदनं भावेक्तः स्वार्थेक्तः स्यादाच्छुरितकं हासनं वराघातभेदयोरित्क ० एकं परस्परामर्षजनकहास-

कीडारेवलाचकूर्दनं ॥ धर्मे निदायः खेदः स्यात्प्रलयो नष्टचेष्टता ३३ अवहित्याकारशुक्तिः समौ संवेगसंभ्रमौ ॥ स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्वासः स-
 मनाग्निस्मत् ३४ मध्यमस्याहिहसितरोभाचरोमहर्षणा ॥ क्रदितं क्रदितं क्रुष्टं भस्त्रं त्रिषु जृभण ३५ विमलभो विसर्वादा

स्य सः हासः मनाक् ईषच्चेत्स्मि

तस्यात् स्मिद् ईषद् सने कोभावे ईषद् हिकसितैर्दतैः कटाक्षैः सोष्ठवान्वितं अलक्षितद्विजद्वारं उत्तमानां स्मितं भवेत् ३४ सः हासः मध्यमश्च दनल्याधिकस्तर्हि विहसितं स्यात् हसह-
 सनेभावेक्तः प्रस्तावोत्थां सानुरागमाहुर्विहसितं बुधादतिकोशातरात् एकं ॥ रोमांचः रोम्यामचनं पूजनं यञ् अचः पूजायामितरद् विधानात् वार्तिकमतेन कुत्वं ॥ रोमहर्षणा रो-
 म्यांहर्षणं पुलककंदकोमक्रियारोमोद्गमाश्चात्रैव द्वे रोमोद्गमस्य ॥ क्रदितं क्रदितं क्रदितं रुदिरअश्रुविभाचनेक्तः ॥ क्रुष्टं कुशरोदनेक्तः ॥ त्रीणि रोदनस्य ॥ जृभः
 यञ् ॥ जृभणं भावेत्युद् हेजृभिकायाः जां भई इति रच्यातायाः तत्र जृभस्त्रिषु ३५ विमलं भः विशेषेण प्रलंभनं दुलभाष्टमासौ यञ् ॥ विसर्वादः विरुद्धं सम्यग्प्रदं यञ्
 द्वे वंचनायुक्तभाषणस्य अंगीकृतासंपादनस्येति वा ॥

रिंगणं रिगिगणौ भावेल्दद् रिस्वणमपि ॥ स्ववलने स्ववलसंचलने ल्युट् हेस्वधर्मादेश्वलनस्य बालानां हस्तापादगमनस्येत्ये ॥ निद्रां निद्राणं द्रावुत्साधांगतौ अतश्चोपलङ् ॥ शयनं शीङ्स्वमे भावेल्कट् शयनेस्मरते निद्रा शयथोश्च न पुंसक भित्क् ॥ स्वापः शिष्वप्रशयेयञ् स्वापः शयननिद्रयोरिल्क ॥ स्वप्नः स्वपोनञ् तदुक्तं कोशांतरे स्वप्नः स्वापेन सप्तमस्य विज्ञाने दर्शने पुमानिति ॥ संवेशाः संवेशानं विशप्रबंधने घञ् पंचनिदायाः ३६ तंद्री स्थिगृह्यत्वनतंद्रीति पातिनात्करोति ण्यरादचङ् तंद्रीतंद्रीस्ते तंद्रीदि- रूपकोशाः ॥ प्रमीला गुरोश्च हल इति अकारः प्रमीलनं मीलानिषेणे हं उल्यत प्रमादिना संवेद्विधा सामर्थ्यस्य ॥ प्रकुटिः कुटवौटिल्ये इन्प्रत्ययः ॥ प्रकुटिः कुनोः कुटिः ॥ प्रकुटिः पृषोदरादित्वाट्कारे मृकृवीत्यपि ययं क्रोधादिजनिन प्रवृत्तवायाः प्रकुत्सवत्रैरूप्यं इदं प्रागुक्तं ॥ असौ म अक्षिणासरोपे च स्फुषि अहृक्षिरित्येकं निरुद्धाहृक्षिः तौ

रिंगणं स्ववलनं भमे ॥ स्यान्निद्राशयनं स्वापः स्वप्नः संवेशा इत्यपि ३६ तंद्री प्रमीला प्रकुटि प्रकुटि फर्कतिः स्त्रियां ॥ अहृक्षिः रमा दसौ स्मृदिग मसिद्धि मकृतीति मे ३७ स्वरूपं च स्वभावश्चानि सगंश्चाथवेपथुः ॥ कंपोः यस्या उद्धर्षा मह उद्धव उत्सवः ३८ इति नाट्यवर्गः

असुंदरे वा कूरहृक्षिरित्यर्थः ॥ संसिद्धिः संसंयनं विधुसंतादौ ॥ प्रकृतिः इमेदगिहयोः स्त्रीत्वोपपद्यते उच्चाप्यंति ३७ स्वरूपं स्वरूपमिति ॥ स्वभावः स्वस्यैव भावः ३८ भिन्नार्गः भावेयञ् पंचस्वभावस्य ॥ वेपथुः दुवैपृकंपने ल्वितोयुच् ॥ कंपः दूकंपस्य ॥ क्षणः क्षणोतिदुःस्व क्षणहिंसायां पचाद्यच् तदुक्तं हैमे क्षणः क्षालविशेषस्यात्वनयवपरेण व्यापारविकलत्वे च परतंत्रत्वमर्थ्यो रिति ॥ उद्धर्षः उद्धर्षयति हृषुअलौके ण्यतादच् उद्धर्षो हर्षेति वा ॥ यद्दः महं महपूजायां पुंसि संज्ञायां भित्तिघः यद्वा महति अच् तदुक्तं कोशांतरे महीनद्यंतरे भूमौ मह उत्सवतेजसोरिति ॥ उद्धवः उद्धुनोतिदुःस्व धूअकंपने पचाद्यच् तदुक्तं कोशांतरे उद्धवोयादवमिदिमहे चक्रतुपावके ॥ उत्सवः उत्सवति धूमरेणे अच् उत्सवो मह उत्सके इच्छामसरकोपयोरित्युक्तत्वात् महोदतः ३८ इति नाट्यवर्गः ५७

रुद्रायोनञ् असौभ्ये

अथोभुवनं अधश्चतुर्भुवनं च अधोऽपि अधोऽव्ययस्यात्यानाले इति त्रिकानुशेषात् ॥ पातालं पतंत्यत्र पापात् पतिचटिष्णामालम्ब्य पातालं बहुबानले रसानले चैतिहेमः ॥ बलिस्त-
द्य बलेः सद्यः ॥ रसानलं रसायास्तलं ॥ नारागलोकः नागानलोकः पंचपातालस्य ॥ कुहरं कुहरति हरतेरनुमने च यद्वा कुहविस्मापने कुहराति रादाने आतडनिकः तदुक्तं
कोशांतरे कुहरंगच्छरे छिद्रे क्लृप्तं नागांतरे पुष्पानिति ॥ स्फुरिं शोषणं शब्दशोषणे ऊषणं शब्दशोषणे ऊषणं सुष्केतिरः स्फुरिं वंशादिवाद्ये विवरपि न पुंसकमित्युक्तत्वात् ॥ विवरं विवृणो-
ति वृत्रवरणे अत्र यद्वा विव्रियते विगतो विरोस्याद्वा बीनां पक्षिणां वरं वा विवरं दूषणे गते इत्युक्तं ॥ बिलं बिलति भिनत्ति बिलभेदने बिल्यते वा इगुपेति कः घञर्थे इ-
ति वा तदुक्तं कोशांतरे बिलं छिद्रे गुहायां च पुमानुच्चैः श्रवो हये इत्युक्तं ॥ छिद्रं छिद्यते छिद्रभेदने घञ् ॥ यद्वा छिद्यते छिदिर्द्रुधोकरणे रक् ॥ निर्व्ययनं ॥ रोकं रोचते च

अथोभुवनपातालबलिसद्वरभातलं ॥ नारागलोकः शकुहरं स्फुरिं विवरं बिलं १ छिद्रं निर्व्ययनं रोकं रंभं श्वभ्रं वपाशक्तिः ॥ गतविदो भुवि श्व-
भ्रं रंभं स्फुरिं भिषु २ अंधकारोऽस्मिन् अंधान्

रुचदीप्तौ हलश्चेति घञ् ॥ रंभं रंधयति रंधहिंसासंराध्योः बाहुलकात्तरक् नुमपि रंभं भूषणे छि-
द्रे इति विश्वमेदिन्यौ ॥ श्वभ्रं श्वभ्रश्चति श्वभ्रगतौ पयंतादच् शोभनमभ्रव्योभात्रवा तालव्यादि ॥ वपा उप्यतेऽत्र भिदाद्याडुः ॥ शक्तिः शक्त्यत्यत्र शब्दशोषणे किः
स्फुरिपरि स्फुरिः स्फुरस्त्विति बहुलकिः एकादश छिद्रभात्रस्य भुवि गतविदो होशब्दोऽसमौ वर्तते गिरति गृन्निगणे हसिभृदिति तन् स्मिन् आलाप तदुक्तं हेमे गते वि-
देकु कुंदर इति गतेत्यपि शकटशरगतं शरं ॥ इति स्त्री पुंसप्रकरणे रभासात् अवत्यस्थान् अवस्सणादौ शकादिभ्यो टन् अवतिरितीदंतोपि हेभूरंधस्य स्फुरिभि-
त्येकैस्संधेरंधस्युक्ते रक्तानि शक्तिरमपि तन्निभुवाच्यलिंगं २ अंधकारः अंधं करोति अंधरक्ष्युपयाते घञ् रुजः कर्मण्यण् अंधकारः इव पुंसोः ॥ ध्वातं ध्वन्यते ध्वजश्च
ब्दे शुब्धत्वांतेति निपातः ॥

तमिस्त्वं तमोस्त्यत्र न्योत्स्वेतिनिपातः तमिस्त्वास्त्याश्रयत्वेनास्येतिवा मत्वर्थेच्च क्षेत्रतमिस्त्वेतिभिरेकोपेक्ष्यतुल्यतमस्ततो ह्यप्रापक्षनिशायांचेतिविश्वमेदिन्यौ॥तिभिरे तिस्य ति तिस्र्आर्द्राभावे किरच्॥तमः ताम्यत्यनेन तमुग्लानौ अस्मत् तमसमपि तदुक्तं त्रिकांडशेषे तमसंतुनिशाचर्मेदिति पंचाधकारस्य॥गाढे ध्याते तमसि अंधवमसपि त्येकं अंधंचतनमश्च अवसमंधेष्यइत्यच्॥क्षीणेऽंतेः वतमसमित्येकं अवहीनंतमः अत्राप्यच् एकं ३ विष्वक्तमः सर्वत्रच्यपितमः संतमसंस्यात् अत्राप्यच् समंता तमः॥नागाः नरोभावाः तत्रभवइत्यण इत्याद्युह्यं तदुक्तं हेमे नागरंगेसीसपत्रैस्त्रिबिधेकरणांतरइति॥काद्रवेयाः कृद्वा अपत्यानि स्त्रीप्रयोक्त्रकृद्देनागानां॥तदीश्व रः चेष्टामीशः॥श्लोकः शिष्यते शिष्यविशेषणे कर्मणि यत्र तदुक्तं हेमे शेषोः नंतवधेसीरिण्यु पयुक्तेतरेपिच शेषोर्निर्माल्यदानेस्यादिति॥अनंतः नअंतोः स्य अनंतः

तमिस्त्वंतिभिरंतमः॥ध्यातेगाढंतममंक्षीणेवृतमसंतमः ३ विष्वक्तुसंतमसंतागाः काद्रवेयास्तदीश्वराः॥शेषोः नंतोवास्तुकिस्तुसपरिजोः शगो नसे ४ तिलिस्तः स्यादजगरं वाहसइत्यमो॥

कामतिवा केशब्दे आनइतिकः वसुकः तस्यापत्यं अतइत्र॥सर्पराजा सर्पाणांराजा देनागराजस्य॥गोनसः गोरिवनासिकायस्य अत्र नासिकेत्यच् नसादेशः गोनासेगोल सावितित्रिकांडशेषः गोनसोमंडलीबोडइतितुविभ्रमादित्यः ४ तिलिस्तः तेलंति तिलगतौ तिलस्तेहने संपदादिः तिलमेति इणगतौ क्षिप्रतुक् अग्नेषोनकर्मणिकः इत्याद्युह्यं देवगणसदितिप्रसि॥अजगरः गिरति गृनिगरणे अच् अजस्यारः अजोनित्योगरोविषयस्येतिवा॥शयुः शैले शीङ्-स्वमे मृमुशोल्कः॥वाहसः वहति वहप्रापणे वाहियुभ्याणित इत्यसच् वाहसः स्यादजगरं बुनिर्याणनिषणयोश्चितिहेमः इतित्रयंअजगरस्य आरइतिख्यात०॥

अलगर्दः लगनि लगसंगे क्विप् अर्दयति अर्दगतौ अच् लग्चासावर्दश्च लग्नः सन्पीडक इत्यर्थः निर्विषत्वान्द्विन्नोऽलगर्द इत्याद्याह्य
अलगर्द इत्यपि ॥ जलव्यालः जलस्थो व्यालः हेजलसर्पस्य पाणसर्पविरोधे इत्यादिप्र० ॥ राजिलः राजिः रेखास्यास्ति सिध्मादिस्पृश्येति लब्धं यहा राजिलानि लादाने आन
इति कः तदुक्तं कोशांनो निर्मुक्तो निर्विषः सर्पो राजिलः परिकीर्तित इति राजिल इत्यपि ॥ इण्डुः इण्डु इत्यनुकरणशब्दः तं भणति तेन भ्रमीति वा अन्येभ्यो इति डः पक्षे-
कः तवर्गत्वतीयादिरपि हेनिर्विषस्य हि सुखसर्पस्य मालुङ्गुतोडे इति रथातस्य ५ मालुधानः मालुरोषधी तत्र धानस्य मालुधानि श्वित्रसर्पस्य महापदे च हरयन इत्यस्य
लिनी तदुक्तं च विषये मालुधानो मालुखो मालुधानो लतातर इति ॥ मालुहाहिः मालुलयति मूलविभुजादिः मालुलश्चासावहिश्च हेतुङ्गाकारचित्रसर्पस्य आधेने दिव

अलगर्दो जलव्यालः समौ राजिल इण्डुभौ ५ मालुधानो मालुलाहिर्निर्मुक्तो मुक्तकंचुकः ॥ सर्पः पृदाकुर्मुजगो मुजगोऽहिर्मुजंगमः ६ आ
शीविषो विषधर

इदं निरव्यातस्य ॥ निर्मुक्तः निर्गतः मुक्तो यस्य ॥ मुक्तकंचुकः हेत्यक्तकंचुकस्य मुक्तः कंचुको येन तदुक्तं कोशांनो निर्मुक्तस्य कृतसंगे स्थानुक्तकंचुक
भोगिनीति ॥ सर्पः सर्पति स्रपूगतौ अच् ॥ पृदाकुः पदेन पदे कुत्सिते शब्दे काकुः समसारणं अल्लोपश्च पृदाकुर्वी श्वित्रे व्याघ्रे मर्पचित्रकयोः पुमानिति उक्तत्वात् ॥ मुज-
गः मुजः सनगच्छति मुजेन कौटिल्येन गच्छति वा डः तदुक्तं हेमे मुजंगः सर्पविंगयोरिति स्वयिसुम् ॥ अहिः आहंति आडिः हेतुः इन् इत् तदुक्तं कोशांनो अहि
वृत्रासुरेभ्यो पुंसानि ॥ मुजंगमः खच्चडि द्वाबाच्यः ६ आशीविषः आशीत्तालुगतादंष्ट्रानया विद्धो न जीवति तत्र विषमस्य पृथोदगादिः आशीर्विषोपि केचित्त्विकारा
नयाशीशब्दमाहुः आशीमिव कल्पाभिदो रिति राजशेखरः ॥ विषधरः विषस्य धरः अर्जनेन समासः ॥

चञ्चो चञ्चमस्यास्तीति ॥ तदुक्तं हेमे चञ्चोकोके कुलालेऽहो वैकुण्ठे चञ्चवर्तिनीति ॥ व्यालः व्याडति अड उद्यमे व्याडः पूर्वः डल्योरकत्रस्मरणात् व्यालोपि व्यालोदुष्टु गृजे सपरिवलेषवापदसिंहयोरिति विश्वमेदिन्यौ ॥ सरोस्तपः कुटिलसर्पति नित्यं कोटिल्ये इति यद् अच् ॥ कुंडली कुंडलकुंडलाकारतास्यास्ति मत्स्ये इतिः कुंडलं कर्णभूषायां पाशोपिवलयोपि चैकं कृत्वात् ॥ गूढपात गूढापादा अस्य पृषोदरादिः यद्वा गूढपादयति पदगतौ ण्यतात्क्षिप् ॥ चक्षुः श्रवाः चक्षुः श्रवाः कर्णास्ति ॥ काकादरः काकस्य बोद्धमस्य ॥ फणी फणाः स्यात्सि मीह्यादिः ७ दर्वीकरः दर्वीकरः फणाश्वास्य ग्रहारकत्वात् दर्वीफणकनोतीति च ॥ दीर्घपृष्ठः दीर्घपृष्ठमस्य ॥ दंदशूकः गहिर्दंशति लुपसदेति यद् यज्जपदशामिति ऊकः तदुक्तं कोशांतरे दंदशूकस्तु लुङ्गि गौराक्षसे च सरोस्तप इति ॥ बिलेशयः बिलेशेने

श्वञ्चो व्यालः सरोस्तपः ॥ कुंडली गूढपाच्चक्षुः श्रवाः काकोदरः फणी ७ दर्वीकरो दीर्घपृष्ठो दंदशूको बिलेशयः ॥ उरगः पन्नगो भोगी जिह्मगः पवनाशनः ८ “लेलिहानो हिरसनगो कर्णः कंचुकी तथा ॥ कुंभीनसः फलधरो हरिर्भोगधरस्तथा १ अहेः शरीरभोगः स्यादाशोरव्यहिदक्षिका”

अधिकरणशेतेरित्युच्य शयवासनेति अलुक् तदुक्तं हेमे बिलेशयो भूषकः हो इति ॥ उरगः उरसागच्छति उरसोलोपश्चेति साधुः ॥ पन्नगः पन्नं पतितयथा तथा गच्छति सर्वत्र पन्नयोरिति डः तदुक्तं कोशांतरे पन्नगश्चोषधीषैदेतथैव पवनाशिनः ॥ भोगी भोगः शरीरं वक्रगतिर्वाऽस्यास्ति इतिः भोगी भुजंगमेपि स्याद्भुजपत्रे च ये पुमानित्युक् ॥ जिह्मगः जिह्मकुटिलगच्छति डः तदुक्तं विश्वे जिह्मगो हो च भदगे इति ॥ पवनाशनः पवनोऽशनमस्य पचविंशतिः पवनाशनस्य ८ “लेलिहानः लिह आत्वादने यद्वा तालुट शा नच् ॥ हिरसनः गौकर्णः कंचुकी कुंभीनसः फणधरः हरिः भोगधरः इत्याद्यष्टौ सर्पभात्रस्य अहेः शरीरभोगः स्यात् आशीरपि आहिर्दक्षिका स्यात् इति सार्द्धं पद्यस्य स्तप कत्वा न्नरव्यातं ॥”

यदिषास्थ्यादिअहिप्रवन्त आहवंत्रिषुस्यान् अहोभव कुलकुक्षिदिअहेदञ् आदिनाकंचुकादिग्रहणं स्त्रियां आहयो दिद्वेनिङीप् ॥ स्फटायांतु हयोः स्त्रीपुंसयोः फणास्या
त् स्फुलनि स्फुटविक्रमेन अच् पुषोदरादिः फगानि फणगतौ अच् हयोरित्यनेनस्फटापिसंबध्यते इतिगुरुचरणाः फटापि कंचुकनिर्मोकौसमो कंचुक्अनिर्मोकश्च कंच्यने
कचिदोमिबन्धनयोः बाहुलकादुक्तं कंचुकोवारबाणेस्याननिर्मोकिकवचोपिच वर्णपकगृहीतांगस्थितवस्त्रचोलके कंचुक्वैषाधिभेदेचेनिविषयमदित्यो निश्चयेनसुञ्च्य
इति कर्मणिचञ् हेसर्पत्वः निर्मोकौभोचनेव्योम्निसन्नाहसर्पकंचुकइत्युक्तं ॥ द्वेडः द्वेडते मोहयति अच् द्विद्यत्यनेनवा अद्विदास्वेहनमोचनयोः हलश्चेतिचञ् पुषोद
रादिः द्वेडावंशशलाकायांमिहनादेचयोषिति लोहितार्कगणपलेयोषपुर्षेनपुंसकं दुरासदेचकुटिलेवाच्यलिंगः प्रकीर्तितइत्युक्तत्वात् ॥ गरलं गरत्वाति लादाने आसइतिकः न

त्रिष्वहयंविषास्थ्यादि स्फटायांतु फणादयोः ॥ समौकंचुकनिर्मोकौ द्वेडस्तगरलंविषं ९ पुंसिङ्क्रीबेचकाकोलकालकूटहलाहलाः ॥ सौरा
ष्ट्रिकः शौक्षिकेयोब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः १० दारदोवत्सनाभश्च

दुक्तंहेमे गरलंपन्नगविषेतृणेफलकमानयोरिति ॥ विषं वेवेष्टिकायं विषूच्यामौ इगुपेनिकः
पुल्लिंगमपि पुंसिङ्क्रीबेचेनिविषणापिसंबध्युन कैरपि इत्युक्तत्वात् त्रयंविषमात्रस्य ॥ काकोलः ईषलोलानि कलसंस्त्याने अच् ईषदर्थेइतिकोः कादेशः त्वंविषब्रह्मणः पुत्रा
सत्यधर्मव्यवस्थितइतिचाज्ञवल्क्येनोक्तं ॥ कालकूटः कालमपिकूटयति कूचपरिदाहे ण्यंनान्वर्जयण कालस्यकर्मणोभृत्योर्वा कटोराशिरिवेतिवा ॥ हलाहलः हल इव
आहलानि अच् ॥ सौराष्ट्रिकः सुराष्ट्रेभवइति वञ् ॥ शौक्षिकेयः शौक्षिकेयः इतिइतिस्त्रययोगविभागान्दञ् ॥ ब्रह्मपुत्रः ब्रह्मणः पुत्रः ॥ प्रदीपनः प्रदीपयति जठराग्नि
नारदः दग्दिदेशोभवः अण् दारदोविषभेदेस्यात्पारदे हिगुलेपुमानित्युक्तत्वात् ॥ वत्सनाभः वत्सान्नभानि णभहिंसायां कर्मणयण वत्सस्पनाभिरिचनाभिरस्येतिवा ॥

विषभेदाथमीनव ॥ विषवैद्योजांगुलिकोव्यालयाह्यहिलुडिकः ११ इतिपातालभोगिवर्गः स्यान्नारकस्तनरकोनिरयोदुर्गतिः स्त्रियां ॥ लङ्

दिस्यः संज्ञायाभिहितुं नरकः पुंसिनिर्गदेवारागप्रभेदयोनिनिश्चयमेदित्यौ प्रज्ञाद्युगिभारकः ॥ नि
 रयः निर्गनोऽपान् ॥ दुर्गतिः दुष्टागतिः चत्वारिनरकस्य ॥ तस्यनरकस्यभेदानाह तपनः तपति नद्यादिः ॥ अर्वाचिः नष्टिद्यतेवीचिः सारवमत्र तपनोरुष्करेपित्याद्वा
 स्तरेनिरयानरे वीचिः स्वल्पतरंगस्यादवकाशोऽस्मरेवीचिनिर्विश्वः अर्वाचिस्तनरंगेस्थान्नरकेपिनिगद्यतइतिहेमः ॥ सहस्रैरिषः महतीरुरयं कुरुर्नामप्राणिविशेषः तस्ये
 दमित्यण् ॥ रौरवः रौरवोनरकेधोरइतिहेमः १ संहारः सम्यक्हारात्र हारः हरणं संघातइत्यपिपाठः तत्रेदं स्र सम्यक्कृद्वातोऽत्र ॥ कालसूत्रं कालान्ययोगमद्यानि
 सूत्राण्यत्र ॥

इत्याद्याः नरकभेदाः आद्यशब्देनतामिस्त्रांयतामिस्त्रासिपत्रवनादयः जलवद्भासानोप्यश्वपृष्ठरूपत्वान्नवीचयोयत्रसोः वीचिरित्यर्थः ॥ नारकाः नरकभवाः तत्रभवद्
 त्याणः ॥ सत्वाः इण्गती गत्यर्थेक्तः ॥ प्रेता प्रेतोभूतान्तरपुंसिपुत्रेस्याह्याव्याल्लिङ्गकइत्युक्तत्वात् एकं प्रेतानांसिधुः नदीवैतरणीज्ञेया विगतस्तरणिच्यत्रभवत्वा विग
 तान्तरणिर्नोयत्रवा वितरणेनदानेनलब्धते इतिवा शेषेइत्यण् प्रेतानदीवैतरणीस्यूतेतित्रिकांडशेषः एकं ॥ नारक्यलक्ष्मीः अशोभानिर्भक्तिः स्यात् एकं निर्गताभ्रति
 र्मुणायस्याः तदुक्तंरभसे भ्रतिर्गतीमुणायचश्रद्धायांचश्रमोपिचेति भ्रतिः सौत्रः इककुप्यादिभ्यः कृपायांचेत्येकेइति कोसुद्यां निर्भ्रतिः स्यादलक्ष्म्यास्त्रीदिशोपालान
 रेपुमानित्यः २ विष्टिः विषातिक्लेशं विषाप्रवेशने विषाप्रवेशनेक्तिच् यद्वा विष्णानि विषविप्रयोगे तदुक्तंहेमे विष्टिः कर्मकरेसूत्येभद्राजूप्रयोगेषुचेति ॥ आज्ञः आजव

त्याद्याः सत्वास्तु नारकाः ॥ प्रेतोवैतरणीसिंधुः स्यादलक्ष्मीस्तु निर्भ्रतिः २ विष्टिराजः कारणातुयातनातीववेदना ॥ पीडाबाधाव्यथादुःखमामनस्यप्रसूतिजं ३

ति जुगतौ किं पूर्वचीत्यादिनासाधुः आज्यतेचेतिगुरुचरणाः तदुक्तंशाश्वते आज्यूवेननयोर्विष्टिः कर्मकृत्कर्मणोरपीति हेनरकहतात्पक्षेपस्य भद्रारव्यकरणस्येत्यन्ये
 ॥ कारणा कृत्रहिंसायां पयताद्यच् कारणकरणोहेतुचंधयोश्चनहुंसकमित्युवा ॥ यातना यतनिकारादौपयताद्यच् ॥ तोववेदना तोम्राचासौवेदनाच विदवेदनादौपयतात्पुच
 वीणि नरकदुःखस्य ॥ पीडा पीडअवगाहने पयताद्यच् तदुक्तंहेमे पीडार्तिमर्दनेत्तंसकृपास्तसरलदुःखमिति ॥ बाधा बाधविलोडने गुरोरित्यः बाधादुःखेनिषेधेचेतिहे
 मः आबाधेतिवाछेदः तत्र आबाधावेदनादुःखमितिहलायुधः ॥ व्यथा दुःखं दुर्निदितंरवमिति डः इत्याद्युल्लं ॥ आमनस्यं अमनसोभावइतिव्यञ्ज मानस्याङ्कि-
 न्मभितिवा प्रसूतिजममानस्यकृच्छुकष्टकलाकुलमितिवाचस्पतिः आमनस्यमपि ॥ प्रसूतिजं प्रसूतेर्जातं ३

कष्टं कथं कथं हिंसायां नः कष्टं तु गहने कष्टं इत्युक्तं ॥ कष्टं कृतं नि कृतो छेदने रक् कृतं नष्टुः ॥ आभीलं आसमंताद्रियं लाति आनन्दो नैकः आभीलं भीषणं कृ-
ष्टुं पीति हैमः नवदुःखस्य अन्ननवापि दुःखस्येत्येकं पीडा दिचतुष्कं मनः पीडायाः आमनस्यादिद्वयं वैभनस्यस्य कथादित्रयं शरीरपीडाया इति त्रैदः एते
वासमध्ये यद्दुःखादिकं प्रोद्यगाभिविशेष्यहृन्निनश्चिषु यथासेयं सेयादुःखाच्च बहु रूपा सोयं दुःखः स्तनोऽगुणः सर्वदुःखं विवेकिन इति त्रैद्यगाभित्वाभावे तदुक्तं लिंगमेव
इति नरकवर्गः समुद्रः समुन्मति उदोक्तेदने रक् नलोपः समीचीना उद्राजलचरविशेषायास्मिन्निनिवा सहमुद्रयामर्यादियावर्तत इति वा वोपसर्जनस्य महस्यसः ॥ अ-
ब्धिः आयोधीयंतेऽत्र कर्मण्यधिकरणे चेति किं ॥ अकूपारः कुं पृथिवीं पिपतिं पृथालनपूरणयोः कर्मण्यण् अन्त्येषामपीति कुशब्दस्य दीर्घः नञ्समासः इत्याद्युद्धं ॥ पा-

स्यात्कसं कृष्टमाभीलं निष्वेषां मेद्यगाभियन् इति नरकवर्गः समुद्रोब्धि रकूपारः पारावारः सरित्पतिः ॥ उदन्वानुदधिः सिंधुः सरस्वा न्मागरोर्णवः १

रत्नाकरो जलनिधिर्यादः पतिरपापनिः ॥

तदुद्धय इत्युक्तत्वात् पारापार इत्यपि पारअपारस्य सरित्पतिः सरितां पतिः ॥ उदन्वान् उदकानि संत्यत्र उदन्वानुदधौ चेति साधुः ॥ उदधिः उदकानि धारयतेऽत्र ॥ सिंधुः
स्पर्दने आपोऽत्र स्पृष्टमस्त्रवणे स्पंदः संप्रसारणं धञ्मेत्कः सिंधुर्वमयुदेशाब्धिर्न देनासरिति स्त्रिया भित्तिवशमेदिन्यौ ॥ सरस्वान् सरोनीरंगतो वास्यस्मिन् न सोमत्व
र्थे सरोनीरनडागो चेति रुद्रः सरस्वास्तनदेवाद्धौ नान्यवद्रसिके स्त्रिया भित्कत्वात् ॥ सागरः सागरस्य राशौऽयं तस्येदं ॥ अर्णवः अर्णोऽस्य अत्र संति अर्णसोऽन्योपश्चेति ॥ र-
त्नाकरः रत्नानामाकरः ॥ जलनिधिः जलानां निधिरिति वा ॥ यादः पतिः यादसां जलजं तूनां पतिः ॥ अपां पतिः पंचदशसमुद्रमात्रस्य ॥

नस्यसमुद्रस्यप्रोदाः क्षीरोदः क्षीरमुदकस्य उत्तरपदस्येत्युदादेशः ॥ एवं लवणोदः तथाः परेऽस्यः ते च इक्षुसोदः सरोदः घृतोदः दधिभंडोदः स्वादूदः समुद्रविषोषाणां पृथक् पृथगेकैकं २ आपः आमुबंति आव्यंतेवा आप्लव्यामौ आमोनेर्हृस्वश्चेति क्षिप्रं ह्रस्वन्च स्त्रियांबहुत्वेचनित्यं ॥ वाः ॥ वारि वारयति वृजोणयनानक्षिप्रं इति वारि ॥ मलिनं मलनि सलग्नौ इत्यच् सरिलमपि रलयोरेकत्वान् नत्र सरिलं सरिलं सरिलमिति वा चस्यतिः ॥ कमलं काभ्यने कमलांनौ वृषादित्वात्कलच् कमलाभ्योर्जलं पद्मं कमलं कमलं मृगा इति यगणिः कमलं व्योम्नि भेषजे पंकजे मलिलेनाग्ने कमलाभ्योचरस्त्रियो रिति हेमचंद्रः ॥ जलं जलनि जल अपचारणे अच् ॥ पयः पयने पीयने वा पय गतो घादुः पाने वा अस्मन् पयः क्षीरे च नीरे चेति ॥ कीलालं कीलांज्वाला मन्त्रनि वारयति अल भूषणादौ कर्मयण और्वदोः कीलांलानि वा तदुक्तं हेमं कीलांलं रुधिरं नो येद्

नस्यप्रोदाः क्षीरोदलवणोदस्नधापरे २ आपः स्त्रीभूस्त्रिवाचो रिसमिलं कमलं जलं ॥ पयः कीलालममृतं जीवनं सुवनं वनं ३ कबंधमुदकं पाथः

नि ॥ असृतं नमृतं मरणमस्त्यसिन् प्राणव्यापोमयत्वान् अमृतं यज्ञशेषस्यात्पोषे सलिले घृते अयाचिने च मोक्षे च नाधन्वन्तरि देवयोः अमृता मागधी पथ्यागुह्यामल कीषु चेति ॥ जीवनं जीव्यतेः नेन जीवप्राणाधारणे ल्युट् करणे जीवनं वर्तने नीरप्राणधारणयोरपीत्युक्तं ॥ सुवनं मृयने भूमासौ मयुन् भवत्युत्पद्यतेः नेन ल्युट् संज्ञाचान्तराणः तदुक्तं वीर्यान्तरे सुवनं विष्टये पितृस्यात्सलिले गगने जन्वति ॥ वनं वन्यते संभज्यते वा वनं भक्षो यच्च संज्ञात्वाभ्यष्टिः वनं यस्त्ववगेहं प्रवाहं मसिकानं न इति हेमः ॥ कबंधं कमुखवभ्यानि बंधबंधने कर्मयण कबंधोः स्त्रीक्रियायुक्तमपमृथकलेवं क्लृपं जले पुंस्युदरे राहुरक्षो गिषयोरि ० केचित् कुमंधमपि पठति ॥ उदकं उनति इदीकृदने उदकं मिनिमायुः दकमित्यपि तदुक्तं हलायुधे प्रोक्तं प्राज्ञे सुवनममृतं जीवनीयं दकं चेति कंदकं जलमिति त्रिकांडशेषः अस्मिन् पक्षे कबंधं च दकं पाथ इति पाठः ॥ पाथः पाति पारक्षणे उदके ल्युट् चेत्यस्मन् ल्युट् ॥

पुष्करं पुष्पाति पुषपुष्टौ पुषः करत्त पुष्करं पुष्करेद्योस्मिपद्यः करिकराग्रयोः पुष्करंतूर्यश्चक्रं चक्रांडेरवद्रूपलेपिचेत्क० ॥ सर्वतोमुखं सर्वतोमुखान्यत्र सर्वदिगगमना त्वं तदुक्तकोशांतरं सर्वतोमुखवदग्रेच क्षेत्रज्ञब्रह्मणोः पुमान् नपुंसकतुपानीयेस्वरवत्पुष्पित्पुनमिति ॥ अंशः आसौति आप्यतेवा आप्लव्यासौ अस्मत् भः तुम्हस्वः ॥ अर्णः ऋच्छति ऋगतौ उदकेतुदृच ॥ तोयं तौतु तुः सौत्रः आवरणार्थः औणादिकोयः ॥ पानीयं पोयते पापाने अनोयार पानीयं फलजलयोरिति हेमः ॥ नोरं नोय ते नीञ्जमापणे स्फार्थोतिरक् ॥ नारं निश्चयेनरातिस्करं कः ॥ क्षीरं क्षियति क्षिनिवासगत्योः क्रन्दोर्थः क्षीरपानीयदुग्धयोरिति हेमः ॥ अंबु अंबते अबिशब्दे बहुलं उः ॥ शंबरं शम्भुणोति हञ्चरणे अच् शंबसंवरणं रातीतिवा तदुक्तं विषये शंबरं स्मलिलेपुंसि सृगदैत्यविशेषयोः शंबरिचारवुपण्योः स्थादिति संबराभितिदंत्यादि ६ मेघपु

पुष्करं सर्वतोमुखं ॥ अंशोर्णस्तोयपानीयनीरक्षीरांबुशंबरं ६ मेघपुष्यं घनरसस्त्रिषुहं आप्यमस्मयम् ॥ भंगस्तरंगञ्जमिवा

ष्यं मेघपुष्पमिव ॥ घनरसः घनस्वरसः पुंसि तदुक्तं शब्दाणवे नोरं घनरसः पुमानिति सप्तविंशतिजलस्य वाः गंगाता पूर्वोत्तरसाहचर्यास्त्रियांङ्कुबेच शेषंङ्कुबं असुनि आपः सांतंङ्कुबेच चारं चारमित्कभयमङ्कुबं अत्र संसारावर्तः प्रमाणं घनरसमितिङ्कुबमपि घनरसमंबुक्षीरमिति रत्नकोशात् ॥ आप्यं अपां विकारः अण् व्यञ् ॥ अस्मयं मयद् हेजलविकारस्य त्रिषु आप्या अस्मयी इत्यादि ॥ भंगः भज्यने भजो आमर्दने यञ् तदुक्तं हेमे भंगस्तरंगमिदं च रुचिषोषे पराजये कोटिल्ये भय-
विच्छित्तिरिति ॥ तरंगः तरति तृप्लुवनतरणयोः ॥ ऊर्मिः ऋच्छति ऋगतौ उदादेशः मिः ॥

ध

ध

ध

दिद्वयं जलनिस्सारणजालकस्य नद्यादौ अपाः स्थजलस्योर्ध्वनिस्सारणस्येति वाच्यं ॥ कूलं कूलयति कूल आरणे अच् ॥ रोधः रुणादिरु रुधिरावगणो अस्मन् ॥ तीरं तीरयति पारतीरेति ण्यत्वात् अच् ॥ प्रतीरं ॥ तटं तटति नट उच्चाये अच् रोधः स्नानं अदंनोपि रोधः प्रोक्तश्च रोधस्योर्ध्वनिस्सारणवर्तः नटं त्रिलिंगपंचनोरस्य ॥ पारार्वाचीनोरक्रमेण पारावार उच्यते परं च अर्वाच्च नद्याः परतीरं पारं अर्वाकतीरं अवारमित्यर्थः एकैकं ॥ नद्योः पारावारयोः अंतरं मध्य पान्नस्यान् पिबंस्तत्र पास्तु स्माह पानेष्टुन् नदुक्तं हेम पात्रंतु कूलयोर्मध्ये पर्णेनृपतिर्भविणि योग्यभाजनयोर्यज्ञभांडेर्माधालुकर्तेशेति एकं ॥ अंतर्वीरिणः वीरिणोऽतः मध्येयनटं माहूय इति अंतरीयमिति चोच्यते द्विर्गता आपोऽत्र भक्तपृइति समासात् ॥ उग्रयवद्यंत इति ईष अपां अंतर्गतं अंतरीयमिति अस्त्रियाभिनि अंतरीय उभाभ्यां संबध्यते हे जलम-

कूलं रोधश्च तीरं च प्रतीरं च नदं त्रिषु ७ पारावारपरावाचीनोरपान्ननदंतरं ॥ द्वीपोऽस्त्रियाभंतरोपयदंतर्वीरिणस्तटं ८ तोयोऽस्थितं नत्सुलिनं सैकं नोऽसिक्ततामयं ॥ निषद्वहस्तजं बालः पंकोऽस्त्रीशादकदर्भो ९

द्वीपमुच्यत इति एकं ॥ सैकनं सिक्तताः संस्थसिन् सिक्तेति अण् ॥ सिक्ततामयं सिक्ततायां विकारः मयद् द्वे बालुकामयतस्य ॥ निषद्वहः निषाद्वहः निषाद्वहस्यत्र षड्विंशरणगत्यवसादनेषु नौषदे निष्वरच् सदेरिति षत्वं इत्याद्युह्यं तदुक्तं विश्वे निषद्वहः स्मरेपंके निशायां तु निषद्वह इति ॥ जंबालः जम्बति जसु अदने बाहुलकात् यद्वा जंब अदने जंब आस्त्रानि वा कः लादानं जंबालः शैवलपंके जगले मदनदुग्मे मदकोपि षमद्यच्पुसिधूतीभिधेयवदित्यु ॥ पंकः पच्यते पचि विस्तारे यच् पंकोऽस्त्रीकर्मणोपे इति हेमः ॥ शादः शीघ्रनेऽस्मिन्ननेन शदूशाने णः इत्याद्युह्यं तदुक्तं हेम शादः कर्ममशब्धयोर्गिति ॥ कर्ममः कर्दति कर्दकुस्ति ते शब्दे कलिअमः पंकशब्दः पुंससुसकयोः पंचकर्ममस्य ९

जलोच्छ्वासाः जलानि उच्छ्वसं त्येभिः परिवहं त्येभिः श्वसप्राणने वहेरपियत्र ॥ परीवाहाः परीवाहोजलोच्छ्वासेमहीभृद्योग्यवस्तुनि परिवाहादत्यपि हेमहृदजलस्य निर्गममार्गस्य जलप्रवहद्विरेव परीवाहइत्येके ॥ कूपकाः कुत्सिताः कूपाः कुत्सितेकः ॥ विदारकाः यजनात्कः कूपको गुणहृदस्य नैलपात्रे ककुदरे इति कोशोत्तरात् विदर्यते इति विदारणे हेमशब्कनद्यादौ हि जलार्थगतीः क्रियन्ते तेषां ॥ स्वनोदित्याकारिणः शिलादयः कूपका इत्येके ॥ नौ नार्ये नौ भिस्तारितुमर्हे नौ वेतियत् जले नाव्यं नावा नार्ये एकं नौतरणयोग्यजलस्य तन्निष्ठेषु ॥ नौः नुद्यते नुदप्रेरणे डौः यद्वा नयति नौञ्जप्रापणे डः अवेः ऊः ॥ तरणिः तरत्यनया तृप्पुवनतरणयोः अभिः तरणिस्तरणेः केः शौकुमार्योपधिमेदयोरिति हेमः ॥ तरिः अचडः भयनौकायाः तदुक्तं हेमं तरिर्दशायां वेलायां वस्त्रादीनां च पेठक इति १० उडुपं उडु नोजलात्पानि पारस्वणे स्वरूपानिकः ॥ पुवः सुवने सुडुः

जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकास्तविदारकाः ॥ नाच्यं भिलिंगं नौतार्ये स्त्रियां नौस्तरणिस्तारिः १० उडुपं तु पुवः कोलः स्त्रोतां बुसरणं स्वनः ॥ आनरः स्तरपण्यस्याद्रोणी काष्ठाबुवाहिनी ११

नौ अच् उडुपश्चंद्रभेलयोरिति धरणिः पुवः पुदोपु नौकयो शब्देकारं हवं स्त्रोतां नौभेलकभेकयोः क्रमनिष्क्रमहीभणिबुलके जलवायसे जलांतरेषु वंगं यनृणे मुस्तकभिद्यपीनि हेमः ॥ कोलः कोलति कुलसंस्थाने अच् तदुक्तं विश्वे कोलः कोलं तु बदर्शफलमिति कोलोभेलकउत्संगे कपाल्यां चिन्के किलौ ॥ कोलं तु बदर्शकोलापि पल्याचव्यभेषजइति हेमश्च त्रयमल्पनौकायाः होडो पडाव इति रथायाः ॥ स्वनः यदंबुसरणं तन्मौतइत्यच्यने स्त्रवति स्त्रुगतौ अमनः तुट् सां तमेकं तालव्यादिरपि ॥ आनरः आनरत्यनेन पुंसीति धः आतरस्तरपण्यस्यादनुत्तरभिनिबोपालिनः ॥ तरपण्यं तरम्याण्यं तरणं अप् हेमद्यादितरणे देयभूत्यस्य ॥ काष्ठाबुवाहिनी काष्ठमयी जलवाहिनी साद्रोणी स्यात् द्रवति द्रुगतौ द्रोणिः वाहश्चीति नोडोषा काष्ठांबुसेचना द्रुणिश्चेति स्वरूपत्वात्तरः काष्ठमुपलक्षणं प्राणणादेः एकं द्रोणी इति ११

सांयात्रिकः समुद्दितांगमर्नेहोपातरगमनं वा संयात्रा साप्रयोजनमस्यास्तीति प्रयोजनं इति ठक् ॥ पोतवणिक् पोतेनोपलक्षितो वणिक् हेनौ कदावाणिज्यकारिणः ॥
 कर्णधारः कर्णश्चोभमरिचंचधरणि धृधारणो अण् ॥ नाविकः नावातरति नौ इति तरतो नितक् हेनौ विकस्य नौपृष्ठदंडधारकस्येत्यने ॥ नियामकाः नियच्छंति पोतं षवुल्
 नियामकः पोतवाहककर्णधारो नियतार इति कोशान्तरे ॥ पोतवाहाः पोतं वहन्ति अण् हे पोतमध्यस्थितकाष्ठाप्रदुष्टजत्वादिजानायस्थित्वाये नियंतुं शक्तास्तेषां ॥ कूपकः
 कूपेकायति सुपीनिकः कैशब्दे ॥ गुणवृक्षकः गुणान्तरज्जूनवृक्षः हेनौ मध्यस्य रज्जुबंधनकाष्ठस्य कुबाडोलकाठी इति रव्यातस्य १२ नौकादंडः नौकाया दंडः ॥ क्षेपणी
 क्षिप्यते अनयेति वा क्षिपेः किञ्चेत्यनिः बहुलं गुणः क्षेपणिरपि हेनौ कावाहकदंडस्य बलहे इति रव्या ० ॥ अरिचं अछत्यनेन अगतौ अर्तनि इचः ॥ के निपातकः केजले

सांयात्रिकः पोतवणिक् कर्णधारस्सुनाविकः ॥ नियामकाः पोतवाहाः कूपको गुणवृक्षकः १२ नौकादंडः क्षेपणी स्यादरिचं के निपातकः ॥ अ

भिः स्त्रीकाष्ठकुक्षालः सैकपात्रनुसचनं १३ कूर्बेर्वेर्धना वनावोर्धेनो तनौ के तिसुत्रिषु ॥

॥ अग्निः अग्नति अग्न गतौ इन् अग्नीत्यापि ॥ काष्ठकुक्षालः काष्ठस्य कुक्षालः हे पोतादेर्मलापनयनार्थं काष्ठादिरचित कुक्षालस्य कुडती इति रव्यातस्य ॥ सैकपात्रं सैकस्य
 पात्रं ॥ सैत्तनं सिच्यतेः नेन करणेलुट् सेचनं क्षरणे सैकेनौकायाः सैकभाजन इति विश्वमेदित्यौ द्वे चर्मोदिरचितस्य जलात्सर्जनपात्रस्य बादलीडोल इति रव्यातस्य ॥ या
 नपात्रपुनोब्धिभवेत्त्रिषु समुद्रियं सामुद्रिको मनुष्योऽभ्यिजानासा मुद्रिका च नौरिति कचित् १३ नावोर्ध्वं अर्धनावं स्यात् नत्सूत्रे नावोर्ध्वगोरथाच्चैति दत्त अतीननौके
 नौका मतीत्यवर्तमाने मनुष्यादौ अतिनु अतीतानौर्धेन नपुंसकं इति न्हस्वः अनिनौः पुमान् स्त्री वा त्रिषु एकं ॥

६३

६३

अतः परं अगाधात् अगाधशब्दमभिव्याध्या त्रिषुवाच्यलिंगादित्यर्थः ॥ प्रसन्नः प्रसन्नास्त्रीस्रगांस्यादछसंतुष्टयोगिन्निश्चित्यक्तत्वात् ॥ अच्छः छोछेदने ऋपीनिकः अ
छोभल्लूकेस्पदिकेगलच्छाभिमुखव्ययमिनिहेमः ॥ कलुषः लुपति लुषहिमायां इगुपेनिकः कस्यजलस्यलुपोधानकः कलुषत्वाविलेपायेदिति विश्वः ॥ अच्छः
॥ आविलेः आविलति बिलभेदने इगुपेनिकः श्रीणिमलिनजलस्य १४ निम्नं निमननि भ्राअप्यासे आनभ्योपेनिकः ॥ गभीरं गच्छति गौहः गतौ गम्भिरगती गभीर
गंभीराविति निपातितौ श्रीणिगंभीरस्यबोलदतिरव्यातस्य ॥ नस्यगंभीरस्य नद्वियथये उत्तानस्यान् उद्धतस्नानोविस्तारोऽस्यान् नदुक्तकोशानरे उत्ताबयगंभीरस्या
दूर्ध्वस्यशायितेति त्रिभिति एकं ॥ अगाधं नास्ति गार्धः स्थितिरत्र नत्रास्त्येनिसाधुः ॥ अतलस्पर्शं नविद्यते तलस्पर्शोऽस्य हेअत्यंतगभीरस्य ॥ कैवर्तः केजलेवर्तते हनु

त्रिधागाधात्प्रसन्नोच्छः कलुषो नच्छ आविलः १४ निम्नं गभीरं गंभीरमुत्तानं तद्विपर्यये ॥ अगाधमतलस्पर्शे कैवर्तदाशधोवरो १५ आना

यः पुंमिजालस्याच्छाणसूत्रं पवित्रकं ॥ मत्स्याधानीकुवेणीस्याद्धिगंमत्यवेधनं १६ वर्तने अच् ॥ दाशः दशानिमत्स्यान् दशदशने दंशेष्टेनिसाधुः य

द्वा दशयने मूल्यमन्थे दान्शयने यच् दसइत्यापि नवेत्यं दसोमृत्वेचमृद्रेचज्ञानेर्धिनिचधीवरदुपु ० ॥ धीवरः दधानिमत्स्यान् छित्वरेत्यादिना निपातः श्रीणि कैवर्तस्य
१५ आनायः आनयानि मत्स्याननेन श्रीनिधयन् ॥ जालं जलक्षियने शंपेइत्यण् नदुक्तं रमसे जालवृंदगवाक्षयोः क्षारकानायदंभेषु नीयेनास्त्रीहयोषकइति हेजालस्य
॥ शणसूत्रं शणोति शणगनौ अच् शणस्यसूत्रं ॥ पवित्रकं पवित्राहिपरीतलक्षणयासंज्ञायां कः दशणसूत्रजालस्य ॥ मत्स्याधानी मत्स्याआधीयतेऽत्र इधात्रधारणपो
षणयोः ल्लुइ ॥ कुवेणी कुत्सितं वेणने मत्स्याः हलश्चेति यच् वेणगनौ हेमत्स्यबधनकरडिकायाः ॥ बलिशं बलिनोमत्स्यान् श्यति शीतचूकरणे आनइनिकः उल्लयोरै
क्याद्धिशमपि बडिशा बडिशी त्रयोऽपिलमध्यावा ॥ मत्स्यवेधनं मत्स्यानां वेधनं हेमत्स्यवेधनस्य गल्लइति १६

पृथुरोमा पृथुनिरोमाण्यस्य ॥ झषः झषति झषहिंसार्थः अच् ॥ मत्स्यः यद्यति मदीहर्षे स्यः ॥ मीनः मीनाति मीयनेवा मीत्रहिंसायां येन मीनौ ॥ वैसारिणः विविधं सरति सृगतौ णिनिः विसेति अण् ॥ अहजः अंङाज्जायनेसा जनीयादुभावे डः ॥ विसारः विशेषेण सरति सृगतौ व्याधीति यच् ॥ शकुलो शकुलमस्यास्तीति अनइनिः शकुलं वल्कलैः येचेति तालव्यादावजयः अष्टौ मत्स्यस्य ॥ गंडकः गडति गडसेचने कुन् ॥ शकुलार्थिकः शकुलोत्र मत्स्यमात्र इति गुरवः तस्यार्थिकः हेमत्स्यविशेषस्य गर इति रव्यातस्य १७ सहस्रदंष्ट्रः सहस्रदंष्ट्रायस्य ॥ पाठीनः पाठिं पृष्ठं न मयति णमप्रकृत्वे अंतर्भावितादुः अन्येति दीर्यः नदुक्तं हेमे पाठीनो गगुलुद्रुमे पाठके मीनमेदेचेति हेमद्रुदंष्ट्रस्य मत्स्यविशेषस्य ॥ उल्लूपा उविस्मायजनकरूपमस्यास्ति अनइनिः रलयोरैव्यं ॥ शिशकः कं नदुक्तं कोशांतरे शिशकः शिशकारेस्यादालके लूपिनोरपीति

पृथुरोमा झषो मत्स्यो मीनो वैसारिणोऽहजः ॥ विसारः शकुलो चाय गंडकः शकुलार्थिकः १७ सहस्रदंष्ट्रः पाठीन उल्लूपा शिशकः सप्तौ ॥ नलमीन

श्चिलिचिमः मोक्षी नुशफरीदयोः १८ क्षुद्राटु मत्स्य संध्यातः पोता धानमथोदयभाः ॥ द्वेशिशमाराकार मत्स्यस्य ॥ नलमीनः नलवनस्थो मीनः नलमीनश्चिलिचिमो बहुक्षी नोब्धिजस्तिभिरितरत्नमाला डलयोरैव्यात् नलमीनोऽपि ॥ चिलिचिमः चिलिचिं विलासं मीयते माड्गाने कः ॥ चिलिचिमिरपि नलमीनश्चिलिचिमिरिति बोधोपाहितः हेजलनृपाचारिमत्स्यविशेषस्य वेगसादितरव्या ० ॥ मोक्षी प्रकृष्टओक्षोयस्याः परंरूपं नासिकेति डोष ॥ शफरी शफराति रादाने कः पुंसितुमोष्ठः शफरश्च हेमहरी इति रव्यातस्य शक्रमत्स्यविशेषस्य १८ क्षुद्राटु मत्स्य संध्यातः क्षुद्राटुज्जाता मत्स्यास्तेषां संध्यातः पोता धानं स्यात् पानोऽर्थक आधीयतेऽत्र धाञो ल्यट् ॥ अथो झषविशेषाः उच्यन्ते ॥

अ

अ

अ

अ

अ

अ

रोहितः रोहति रुहबीजजन्मप्रादुर्भावे इतश्च तदुक्तं कोशांतरे रोहितं कुकुमेरक्ते च जुषा च शरासने पुंसि स्यान्मीनमृगयोर्भेदे लोहितकदंभे इति एकं रोहिद्विप्रसिद्धस्य ॥ मद्गुरः मज्जनि मस्रजे निधानः मंगरा इति प्रसिद्धः ॥ शालः शाड्वते शादुश्चाद्यायां डल्योरेक्यं यच्च शालोपि शालोवकणसर्जयोरिति भस्मे तुदत्यादिः शालोह लेभत्स्यभेदे शालो कल्लन्मदेशयोरिति हेमः चक्रां कितमत्स्य इत्यर्थः एकं ॥ राजीवः राजीरेखा स्यास्मि अन्येति वः राजीवोमीनसारांगभेदयोरिति हेमः अज्जयपि एकं राया इति प्रसिद्धः ॥ शकुलः शक्को निगंतुवेगेन शक्कुशक्तौ बहुलं डलश्च एकं सौरा इति प्रसिद्धः ॥ तिभिः ताम्यति तमुग्लानौ इन् १९ तिभिर्गिलः तिभिर्गिरिणि गृणिगरणे मूले सिकः आदिशब्दान्मद्यावर्नादयोऽन्ये पृथक् एकैकं ॥ यादांसि यांनिवेगेन याप्रापणे अस्मन् बहुलदुक् ॥ जलजंतवः जलानां जंतवः इ जलचरमात्रस्य ॥ तद्देदाः तेषां जल

रोहितो मद्गुरः शालो राजीवः शकुलस्तिभिः १९ तिभिर्गिलादयश्चाथयादांसि जलजंतवः ॥ तद्देदाः शिशुभारादृशं कवोचकुरादयः २० स्यात्कुलीरः कर्क दकः कूर्मकमठकच्छपी ॥

जंतूनां भेदा उच्यते शिशुभारः शिशून्मारयति मृदुः प्राणत्यागे अण् शिशुभारांशुसंभूतजंतो तारात्वा काच्यते इति विश्वभेदिन्यो शिरस इति रव्या तः ॥ उद्गः उन्नि उंदोक्ते दने रक् हूद इति रव्यातः ॥ शंकुः शंकते स्मात् स्वरुशंकु इति साधुः सकृदतिरव्यातः तदुक्तं हेमे शंकुः पत्रशिराजाले संख्या कोलकशांशुषु यादोस्त्र भेदयोर्मिदु इति ॥ मकरः कृणानि कृंहिंसायां अच पृषोदरादिः यद्वा मकते मकिं मृषायां अच मगर इति प्रसिद्धः आदिना जलहस्त्यादयः २० कुलीरः कुलति कुलसंस्थाने कौलीयते लिङ्भ्ये लुषणे इति अत्रोण कुलिर्न ईरयति कुलि र इत्यपि ॥ कर्कटकः कटनि कटे वर्षा विरणयोः कृणानेर्विच अच स्वार्थकः करश्चासौ कटश्च कर्कभेन वर्णं टलनि वा टलग्नोऽङ्गः करकल इत्यपि करकड इति गुरवः तदुक्तं हेमे कर्कडः कुलिरे इति हे कुरलं रत्नकडा इति रव्या ॥ कूर्मः कौ उर्भिर्वेगोस्य योगविभागादच उर्भिस्त्रिपुंसयोर्भा

च्याप्रकाशवेगप्रयोरितिरासः॥कमवःकाप्यनेकमुकांतौरतःकेजलेमरतीतिवा मरमदनिवासयोःअचूकमठःकच्छपेपुसिभांडमेदेनपुंसकमित्क०॥कच्छपःकच्छुनपिबनिपापानेसूयोनिकःअन्यत्रकच्छपीत्यपिपाठःकच्छपीवल्लुकाभेदुल्लोक्षद्रगदंतरं पुंसिनिध्नंनरेकूमेमल्लबंधानरेपिचेतिविश्वमेदिन्यो श्रीणिकांसवदतिरव्या०॥ग्राहःगृह्णातिग्रहउपादानेविभाषाग्रहदक्षिणःतदुक्तंहेमग्राहोग्रहेजलचरदति॥अवहारःअवहरतिहरतर्णःतदुक्तंहेमअचहारस्तुसुखादिविश्रांतीग्राहचोरयोःनिमंत्रणोपनेनव्यदिति हेगोहनडेसावजदतिरव्या०॥नक्रःनक्रामतिदूरस्थलंक्रमुपादिविषेपेडःनक्रनाभाग्यदारुणोःनक्रोयादसोविहमः॥कुभीरःकुंभीहस्तीनमीरयतिअण्हेनक्रस्यग्राहविशेषस्य सुसरदतिरव्या०॥महोलनामध्याःलनेव२१गंडूपदःगंड्वोग्रंथयःपदान्यस्य॥किंचित्खंडुपतिवार्तिकनिर्दिष्टाचुलुपान्डःकिं

ग्राहोऽवराहो नक्षत्रकुंभीरं च महीलना ३१ गंडुपदः किंचुलको निहाकागोदिकासमे ॥ रक्तपातुजलोकायां भूमिजलोकासः ३२ सु

त्कार्स्फोटः स्त्रियांशुक्तिः चिल्लिकइत्यपि चयंजलचरमेदस्य केंचू काडू दासवार गांडोळ इतिरव्या॥ निहाका नियंतजहानिसुवं नौहश्चेति साधुः॥ गोधिका गु
 ध्यति गुधयपरिवेष्टने ण्डुब्द द्वेजलगोधिकायाः पाण्ड्यालीलयोरपहइतिरव्यातायाः॥ रक्तपा रक्तपिबनि आतश्चेकः॥ तदुक्तंकोशांतरे रक्तपास्याज्जलोकायां डाकित्यानानु
 राक्षसेइति॥ जलोका जलमोकोऽस्याः ओकउचः केदनि सिद्धेन सभासः॥ जलौकसः स्त्रियांशुक्ति उचः कइमिनिपातिनोऽदंतओकशब्दः जलोका तुजलोकास्याज्जलूका
 चजलौकसीति संसारवर्नात् बहुवचनं प्रायिकं जलोकापि जलोकास्याज्जलूका जलजंतुकेनितारयालोपि ओणिजकुइतिमसिद्धस्य अमुक्तास्फोटः मुक्ताः स्फुटत्यत्र स्फुट
 विक्रसने हलइति यञ्॥ शुक्तिः शुच्यनि शोचनि शोचनिवा इत्यत्र अशिवेव शुचशोके शुक्रगतौवा किञ्च तदुक्तंकोशांतरे शक्तिः कपालशकलेशंरेशंरवपेपिचेनि द्वैशक्तिकायाः॥

शंखः शंखनति खनुअवदारणे अन्यइतिडः शाम्यत्यलक्ष्मींवा शमुउपशमे सण्यथानिखः ॥ कंबुः काम्यते कमुकान्तौ जंघादिः कंबुर्वलयशंखयोरित्यु० हे शंखस्य अ-
स्त्रियौ पुनपुंसकौ ॥ क्षुद्रशंखाः क्षुद्राश्चने शंखाश्च शंकते शकिशंकायां असुदाचेनश्चैसुक कन् ॥ शंखनखाः शंखस्य नखदवेति हेसूक्ष्मशंखानां ॥ जलशुक्तयः शं-
खूकाः स्फः उत्तूकादिः जलमात्रजाः शक्तयः शंखूकाननपुंसके इति मेदिने हिलिंगना शंखूकः शंखकश्चैवपूर्वः कानश्च सर्वदा ककारेण विचार्योपोदयनेयंथविस्तरइ-
त्युत्पल्लिनी २३ भेकः विभेति त्रिभीमये इण्भीकैतिकन् भेकोमंडूकमेययोरित्युक्तत्वात् ॥ मंडूकः मंडयति जलाशयं मंडतेवा मडिभूषायां शल्लिमंडिभ्यां ऊकन् न
दुक्तं हेमे मंडूकपण्यमंडूकीमंडूकीभेकशोणकाविति ॥ वर्षाभूः वर्षाभूः स्त्रीचरोथभ्यां भूलनालुवयोः पुमानिति विश्वमेदिन्यौ ॥ शालू

शंखः स्यात्कंबुरस्त्रियौ ॥ क्षुद्रशंखाः शंखनखाः शंखूका जलशुक्तयः २३ भेकेमंडूकवर्षाभूशालूरसुवददुराः ॥ शिलीगंडुपदीभेकीवर्षाभो
कमवीदुलिः २४ मडुरस्य प्रियाशरंगी

रः शालते शालकत्यने खर्जपिजादिभ्यइतिऊरः डल्योरैक्यं तत्र शाडने शाडुगती यश्च
सरककलासस्वेदसालूरइत्युष्मविवेकादृत्यादिरपि सुवः सुवने सुडुगती अच् तदुक्तं कोशांतरे सुवः सुसेषु नौकपाविति ॥ ददुरः दृणाति शब्दः कर्णौ हृविदार-
णे सुकुरददुरौ तदुक्तं कोशांतरे ददुरः पर्वतेषु सिन्धुषड्मभाजने ददुरस्तोयदेभेकवाद्यभांडादिभेदयोश्चिंति बटुभेकस्य ॥ शिली शिलनि शिलउछे इगुपेनिकः ॥
गंडुपदी व्याख्यात हेस्वन्यगंडुपदजातेः ॥ भेकी ॥ वर्षाभो गौरादिः वर्षाभूरपि भेक्यापुनर्नवायां स्त्रीवर्षाभूददुरेषु मानिनियादवः हेस्सूद्रभेकजातेः ॥ कमदी पुंयौ
गंजानीवाडीष ॥ दुलिः दोलति दुलउत्सेपे इगुपेति किः हेकूभ्याः २४ मडुरस्य मतस्य भेदस्य प्रियाशरंगोत्पच्यने शरणाति शरुहिंसायां भृणानेर्हस्वश्चेतिगन्
तुदच एकं ॥

दुर्नामा दुष्टं निदिशन्नामाभ्याः दुर्नाम्नी अनउपेनिवादीषः ॥ दीर्घकोशिका दीर्घः कौशोयस्याः जानिडीषंतातकन्-ह्रस्वः इत्याद्युहो ह्रजल्लूकाकारस्य जलचरविशेषस्य ॥ जलाशयाः जलमाशयो ह्रदयमस्य जलमाशने विष्यत्यनेति वा पुंसीति यः तदुक्तं कोशान्तरे जलाशयोजलाधारस्यादुशीरेऽन्यलिङ्गकमिति ॥ जलाधाराः जलानां आधारः ह्रतला-गादीनां तत्र जलाशयेषु अगाधजलः-ह्रद उच्यते अगाधमलस्य शर्शजलं यस्य-ह्रादमे-ह्राद अव्यक्ते शब्दे अच् पृषोदरादिः एकं १५ उपकूपजलाशये आहावः निपा-नमाहावः निपानं स्यान् पिबतेः करणनित्युद् इति ह्र आङ्कयतेऽत्र नियमं पिबंत्यस्मिन् ह्रकूपसमीपे योजलाशयः कूपो ह्रनांबुस्थापनीयशिलादिरचितो गतः यत्रात्यंतं सत्वे न गौमहिषादयः पिबन्ति न स्य ॥ अंधुः अम्यने अमगत्यादौ अजीनिकुः यद्वा अंधयति अंधुरदृष्ट्यपघाते मृगेति साधुः ॥ महिः प्रन्हियते कूपेः इः डिच्च् ॥ कूपः कौति कुशब्दे

दुर्नामा दीर्घकोशिका ॥ जलाशयाजलाधारास्तत्रागाधजलो-ह्रदः १५ आहावस्तन्निपानं स्यादुपकूपजलाशये ॥ पुंस्येवांधुः महिः कूप उदयानंतु पुंसि वा २६ नैपि स्त्रीकाः स्यवीनाहोसुरवबधनमस्य यन् ॥ पुष्करिण्यां तु रवातस्यादरवातदेव रवातकं २७

निसमासानः ऊदेल्यत्र दीर्घनिर्देशादन्यत्रापिल्यट् ॥ उदयानं उदकं पिबंत्यस्मिन् पुंसि वा चत्वारि विहीर इति ० ॥ २६ ॥ अस्य कूपस्य नेमिः अन्ते रज्ज्वादिधारणार्थं दारुयंत्रं सात्रिका संख्यायाः संघेति कन् त्रिकाकूपस्य नेमौ स्यात्त्रिकं पृष्ठादरे स्त्रियाभिति विश्वमेदिन्यौ हानराहाद इति रव्यातस्यैकं ॥ अकूपस्य पाषाणादिभिर्यच्चुरवबधनं सवाना ह्रउच्यते विनस्तानेन न हबधने यञ्दीर्घः विनाह इत्यपि नंदीपट इति रव्यातस्यैकं ॥ पुष्करिणी पुष्कराणिसत्यस्यां मत्वर्थे इति ॥ रवानं अरवानि खनु अवधारणे क्तः कर्मणि अ-तएव अरवानि इति चिण्णोत्तमादर्शि हे पुष्करिण्याः ॥ अरवातं नञ्पूर्वात्कः ॥ देवरवातकं देवेन रवातं अरवातो देवरवातक इति पुंस्कांठेः भरदत्तात्पुंस्यापि हे अकृत्रिमं रवानस्य देवद्वारस्य जलाशयस्येत्यन्ये २७

पद्माकरः पद्मानामाकरः तडागः तडयते तडअथाते नडादित्वं तदुक्तं विश्वे नडागस्तजलाधारविशेष्यत्रकूपकेइति ॥ कासारः कासनं कास्तृशब्दे आरन् यद्वा इषत्सारोस्वा
कोः कादेशः मत्वर्थे अच् इत्याद्यौत्वं ॥ सरसी स्त्रियते सृगतौ असुनृङ्गाश्च सरः पंचमडागस्य तडागइत्यत्रतटागइत्यपि तटाकतडागावपि सन्तुअभिरया अत्रपद्मादिदेस
पद्मागाधजलाशयस्य कासारोद्विज्यंछन्निपदाकरस्येत्यपिगतं सरसीस्त्री सरः सातं असुनंतत्वात् वेशंतः विशल्यत्रभेकादयः विशाग्रवेशने ऋविशिभ्यांज्ञात्र पल्वल
पलमिपल्यतेवा पलगतौ बलन् पुस्यपि वेशंतः पल्वलोस्त्रीतिवाचस्यतिः ॥ अल्यसरः अल्यं च तत्सरश्च जीयिस्त्वत्यसरसः वापी वापिरपि वसिब पीतिइज्जदिके
तिवाङ्निष् तत्र वायं वापिरपिस्मृतितिद्विरूपकोशः दीर्घिका दीर्घेव संज्ञायाकन् हेदीर्घिकेतिरव्यानायाः २८ खेयं खन्यते खनुअवदारणे ईचखनः परिरवा प

पद्माकरस्तडागोस्त्रीकासारः सरसीसरः ॥ वेशंतः पल्वलंचाल्य सरोवापी तुदीर्घिका ॥ २८ ॥ खेयंतुपरिस्वाधारस्त्वंभ्रसांयञ्चधारणम् ॥

स्यादालवालभावालभावापोथनदीसरित् ॥ २९ ॥

रितः खन्यतेइति अन्येतिडः हेतुर्गाद्विहिर्यतिरितः रवातं क्रियतेतस्यचरइति प्रसि
दस्य यत्र अंभसाधारणंक्षेत्रादिसेकार्थजलानांसंग्रहणंस आधारः स्यात् आधियनेजलभस्मिन् अस्थापेतिचञ् नदुरुक्तंकोशांतरे आधारश्चाधिकरणोप्यालवालेंद्रुधा
रणइति यदपि अपाधारणाधारस्तदल्पंचालवालकथिति एकं बांध इतिरथ्यातं आलवाल आसमंताज्जलस्यलवमालाति त्याआदाने आवलतेंभोनेन बलसंच
रणो हलइतिचञ् अलवालभीपि तन्नेत्यं लवमालाति तद्भिन्नं नञ्समासेन्हस्वादीत्यन्ये आचालं आर्षत्वालावृक्षाअत्र आवापः आवर्षमितिजलमच इलपवीजंतंतु
संगाने मञ् वयंवृक्षादिमूलसमंततोऽप्रसोधारणार्थेयदेहनंस्य अळे इतिस्वानस्य नदी नदति गदअव्यतेशब्देअच् मरित् सरति सृगतौ संतेरितिः २९

नरगिणी तरंगासंन्यासा इति शैवलिनो शैवलमस्त्यस्यां नदिनी तदमस्त्यस्याः ह्यदिनी ह्रदाः संन्यस्यां ह्यदिनी इत्यपि एतेषु इत्यंतात्तडीषु धुनी धुनोतिवैतसादि-
नृषोदरादिः स्नोतस्वती स्नोतीसंन्यासाः स्नोतीस्वित्यपि शीयवती ह्यपस्त्यस्यां स्वंती स्वंती नृदः शतद्विगुं निम्नगा निम्नगच्छति गर्भगतीदः आपगा
अयाससूतो आपतेनगच्छति समूहेण गभीरः अपतेति ह्रस्वादिरपि विद्यादगारभागरमपगाभापगामयीति द्विरूपकोशः द्वादशानद्याः ३० गंगा गच्छति गर्भ गम्य यो
गितिगम् विष्णुपदि विष्णुः पदं स्नानं यस्याः गौरादिः तदुक्तं हेमै विष्णुपदं नमो ज्ञायोः विष्णुपदं सुसुरायगेति जङ्घतनया जङ्घोः राजर्षेस्तनया
सुरनिम्नगा सुराणां निम्नगा भागीरथी भागीरथस्येयं तस्येदं त्रिपथगा त्रयाणां पथं समाहारं त्रिपथं तेन गच्छतिदः विस्त्रोताः त्रीणि स्त्रोतां सियस्याः श्रीष्य

तरंगिणी शैवलिनो नदिनी ह्यदिनी धुनी ॥ स्नोतस्वती ह्यपवती स्वंती निम्नगा पगा ॥ ३० ॥ कूलं कूषा निम्नगिणी रोधो वक्रासरस्वती ॥ गं
गा विष्णुपदी जङ्घतनया सरनिम्नगा ॥ भागीरथी त्रिपथगा विस्त्रोता श्रीष्यस्तूरपि ॥ ३१ ॥ कालिदी स्तूर्यतनया यमुना शमन स्वसा ॥ रेवा तु नर्म
दा सोमोद्भवामेकलकन्यका ॥ ३२ ॥

स्तः श्रीष्यं सूतेसा ब्रूः पाणिप्रसवे क्षिप् अष्टौ भागीरथ्याः ३१ कालिदी कलिदस्येयं अणोना तडिगप् स्तूर्यतनया स्तूर्यस्य
तनया यमुना यच्छति यमउपरमे अर्जियमिदतिउनम् शमनस्वसा शमनस्वसा चत्वारियमुनायाः शमनस्वसा ऋदंता रेका रेवते रेहृद्वगतौ अचू नर्मदा नर्मदा तिकः द्य
तिवा इदा अदाने दो अकरवंदनेवा नर्मदः कैलिसचिवे नर्मदा सरितरे इति विष्वमेदिन्यो सोमोद्भवा सोमा लोभवं शजा सुकृतवस उद्भवति अचू तेनावतारितत्वात् यद्वा
सोमोद्भूतमुद्भवत्यस्याः स्वर्गप्रदत्वात् सोमाद्भुदाद्भवति मेकलकन्यका मेकलस्य ऋषेरदेवकान्यका चत्वारि नर्मदायाः ३२ ॥ श्रीभितारामप्रसेन ॥

करतोया करस्यतोयं नदत्रास्ति मत्स्यर्थे च सदानीरा सदानीर्यस्याः ह्रोगैरिविवाहशंकरहस्तदंतंकन्यादानोदकं तस्मात् जातायाः यदुक्तं प्रथमं कर्त्तव्यं देवी च्युहंगगा कन्या स्वल्पा सव्यारक्तवहानद्यः करतोयांबुवाहिनीति बाहुदा आतदनिकः बाहुच्छिन्नं दत्तवतीदिव तस्य अर्चयेः यद्वा बहुदस्य कर्त्तव्यं स्येयं तेन वतारित्वात् अत्रपक्षे अजादिः सैतवाहिनी सितानिवाहनानियस्यार्जुनस्य तस्येयं अण् यद्वा सितस्यार्जुनस्येयं सैतो न्यासो बाहिनी च द्वे कर्त्तव्या र्जुनेन यावतारिता तस्याः शतद्रुः शतधा द्रवति द्रुगतींद्रुः वसिष्ठशापभयाच्छतधा द्रुता शतद्रुः जातेत्यर्थः शतद्रुदिः शुभ्रजितं तुदति तुदव्यर्थेन बहुलं रुक् द्वेशत रुद्रेति देशभाषया प्रसिद्धायाः विपाशा पाशविभ्रो चयति सत्येति मोचने णिच् अच् विपाद् क्षिप्रशासत्वात् षत्वं शकारात्ता द्वेषाशमोचिनीतिख्यातायाः ३३ शोणाः शोणति शोण्णवर्णगत्योः अच् हिरण्यवाहः हिर

करतोया सदानीरा बाहुदो सैतवाहिनी ॥ शतद्रुस्तु शतद्रुदिः स्याद्विपाशास्तु विपाद् स्त्रियाम् ॥ ३३ ॥ शोणो हिरण्यवाहः स्यात्कुल्याल्यल्लुक्
त्रिमासरित् ॥ शरावती वेत्रवती चंद्रभागा सरस्वती ॥ ३४ ॥ कावेरी सरिता न्याश्च

त्रिमासरित्साकुल्यास्मात् नत्रसाधुरितयत् तालव्यां तं एकं कुल्यानदीकुल्यमस्थिकुल्यावारिप्रणालिकेति धरेण र्जदिमात्रेपि शरावती शराः संस्यस्या वेत्रवती वेत्रमस्त्यस्या उभयत्र मतुष चंद्रभागा चंद्रभागयोः पर्वतयोः इयं तत्र भावत्वात् अण् चंद्रभागा चंद्रभागा चाद्रभागा चाद्रभागी च सामता चंद्रभागी च सैवोक्तेति द्विरूपकोशः सरस्वती सरांसि सत्यस्यां यत्वं तावद्दीप ॥ ३४ ॥ कावेरी कस्य जलस्य वेरशरीरं नस्येयं अणि आदिहृदिः तदुक्तं कोशान्ते कावेरी स्यात्सारिद्रेदपण्यनारिहरिद्रयो रिति एनेपचसारिद्रिशेषाः एकैकं अन्याश्च सरितः कैशिकी गंडकी चर्मण्वती गोंदा वर्यादयः स्युः

संभेदः संप्रिच्यते धितं त्र्यभिदिरविदारणे हलश्चेति यञ् सिंघुसंगमः सिंघ्वीः संगमः हेनदीमे लनस्य पयसः जलस्य पदव्यां निर्गमनमार्गे यकारमुख्यादिरूपाप्रणा लीत्येकं तद्वयोः घुंसितुप्रणालः नन्यते नेलबधने करणि यञ् उपमर्गोदितिणः ३५ उत्तरोदगविकसारवौ त्रिषु स्यातां यथा देविकायां नद्यां भवं दाविकं दीव्यते दिवुन्नि डायां एबुद्रुणः प्रवार्थे अथ देविकां शिशयेति आच च आल्य सरव्यां प्र वंसारं सरति सत्तैरयुः प्रवार्थेण दौडि नायनेति निपानात्साधुः एकैकं स्त्रियां तु दावि की सारवी अण्णं तत्वात्साधुत्वं दग्व् सौगंधिकं शोभनो गयः प्रयोजनमस्य विनयादित्वं प्रयोजनमिति वक् सौगंधिकं तु कल्हारे पद्मरागे च कतणे इत्यक्तत्वात् कल्हारे कस्य जलस्य हार इव केल्हादते वा अचष्टोदरादिः हेमं स्यादधिकारिभिनः शङ्कसरोजस्य हल्लकं हल्लति हल्लचिकासने ण्वुल् यद्वा संपदादिः हल्ल हलंलासीति कः

संभेदः सिंघुसंगमः ॥ हयोः प्रणाली पयसः पदव्यां त्रिषु त्तरो ॥ ३५ ॥ देविकायां सरव्यां च भवेदाविकसारवौ ॥ सौगंधिकं तु कल्हारं हल्लकारं क्तसंध्यकम् ॥ ३६ ॥ स्यादुत्पलकुवलयमथ नीलांबुजम् ॥ इंदीवरं नीले स्थिस्मि तं कुमुदके वरे ॥ ३७ ॥

कं रक्तांसं धीन् अकानि अककुदिलायांगतौ हल्लकिह्मजादिर्वा हेरक्त कल्हारस्य ३६ उत्पलं उत्पलति पलगतौ पचाद्यच् कुवलयं कोवलयमिव शोभाक्रमत्वात् इत्याद्युत्था कु वलं तूत्पलं कुवमिति त्रिकांशेषः हेकुमुदस्य कमलसाधारणस्येत्यर्थे नीले स्थिभुत्पले नीलांबुजम् नीलं च नंदंबुजम् च इंदीवरं इंदति इति पयस्यैश्वर्ये इणजेति इणक्तेदिके तिडीष इंदीलक्ष्मीतस्यावरमिहं इंदीवरं कुवलयेशतावयं चिथोषितीत्यक्तत्वात् हेनीलोत्पलस्य इंदीवरं इंदीवारं इत्यापि सिनेश्रस्त्रे स्थिभुत्पले कमुदं कोयोदते मुदहर्षे यूलविभुजादित्वात्कः कैरवं कोजले रीति रुशब्दे पचाद्यच् नत्युत्पले हतीत्यलुक् कोरवस्य हंसस्येदं वा तस्येदमित्याणि आदिह्यस्थिः हे शुक्लैत्यलस्य ३७

एषाउत्पलविशेषाणां कंदेनाममूलं शालकंस्यात् शल्यते शलतिवा शलचलनसंवरणयोः शालिमंडिभ्यामू कन् रुद्धिश्च एकंवारिपर्णी वारिणिपर्णान्यस्याः याककर्णे
तिडिनिष यद्वावारिणि पर्ति दृपालनसूत्रणयोः धाट्टइतिनः जातेरितिडीष् कुंभिका कुंभोऽस्यस्याः यत्त्वर्थेवन् हेजलकुंभितिरव्यातायाः जलनीली जलनीलयति नीलवर्णेक
र्मण्यण इत्याद्यृत्वं शोवालं जलेशेतेतिष्ठति शीङ्गेवालञ् शैबलः वालन् शोवालश्चापिशैवालः शैबलो जलनीति का वीणिशैवाळइतिप्रसिद्धस्य कुमुदती कुमुदनिसे
ति कुमुदनइवेतसैभ्योऽमृतुपक्ष्मइतितलं ३८ कुमुदिनी अतइभिः देकुमुदिन्याः कुमुदयुक्तदेशस्यच नलिनी भडाः संत्यत्र डलयोरेक्यं अतएव नडिन्यपि विसिनी
विसमस्त्यस्याः पद्मिनी पद्मानिसंत्यस्यां सुरवशब्दात् भृणालिनीत्यादयाः तदुक्तमेदिन्या पद्मिनीपद्मसंघातेस्त्रीविशेषेसोऽबुजइति पद्मिनीयोषिदंतरे पद्मं पद्यते

शालुकमेषांकंदः स्याद्धारिपर्णीतु कुंभिका ॥ जलनीलीतु शैवालं शैबलोथकुमुदती ॥ ३८ ॥ कुमुदिन्यां नलिन्यां तु विसिनी पद्मिनी मुरवाः ॥

वायुंसिपद्यनलिनमरविदं महोत्पलं ॥ ३९ ॥ सहस्वपत्रकमलं शतपत्रकुशेशयम् ॥

पदगतौ पद्योः स्त्रीपद्यकेव्यूहमिधिसंख्यांतरे बुजइत्युक्तत्वात् न-
लिनं नलति गालगंधे अरविदं अलंशीघ्रं लिप्सां चिदति अकाराणिपत्राणि चिदतिवा महोत्पलं महच्च तदुत्पलं च तदुक्तं भस्मे उत्पलं कुष्ठभूरुहे इंदीवरे मांसप्युप्येदति-
३९ सहस्वपत्रं सहस्रपत्राण्यस्यकमलं कंजलं अलति अलक्षुषणादौ यद्वा काभ्यते कसुकांतौ तदुक्तं हेभे कमलं न्यौग्मिषेवजे पंकजेमलिलेतांश्चै कमलस्तु सुगांतरे क
मलाश्चीवरं नार्यीरिति ३९ शतपत्रं शतपत्राण्यस्य शतपत्रशिरबिडिनि दार्वीधातेसारसेच कमलेतुनयुसकमिति विश्वमेदिन्यौ कुशेशयं कुशेजलेशीत अधिकरणेशीतेरित्यु
शयवासित्यलुक्

यं केरुहं पंकेरोहति रुहपादुभीवे इगुपेतिकः तत्सुरवेइत्फलुक्क तामरसं तामरं घृतमर्णश्चैतिरुद्रः तत्र सस्ति अन्येभ्योपीतिडः यद्वा तस्यते तमुकांक्षायां यज्जनिषेधानित्य
त्वात् दृष्टिः रस रस्यते रस आस्वादने ण्यंतादरच् ताम्रचतद्रसंच सारसं तत्र भवद्वत्यथ सारसं सारसं सारसीरुहः सरसीरुहं सरस्यारोहति
फलविभूजादिः इगुपधेतिमांचः स्तूत्र तत्र उपपदनिबधनत्वाभावेन दर्शितविग्रहासंभवात्गणेशप्रयविधसंभवात् युक्तो विग्रहः ४० विसप्रस्तूत्रं विसस्यप्रस्तूत्रं राजीव
केसररथराज्यस्यस्य अन्येभ्योपि दश्यते इति वः राजीवं नलिनेना तु भेदे हरिणमीनयोभित्कत्वात् पुष्कर पुष्पाति पुष्पपुष्टौ पुष्पः कित्वा इति करन् अभोरुहं अभ्रसिरो
हंतिकः षोडशकमलस्य बायुंसिति षोडशानालगति तत्र पुंडरीकं पुंडरीकं पुंडरीकादयश्चेत्यरीकश्च तदुक्तको शांतरे पुंडरीकंसितां भोजे सितछवेच-

यं केरुहं तामरसं सारसं सरसीरुहं ॥ ४० ॥ विसप्रस्तूत्रराजीवपुष्करांभोरुहाणि च ॥ पुंडरीकंसितां भोजमथरक्तसरोरुहं ॥ ४१ ॥ रक्तोत्पलकोक

नदनालानालमथारिच्यया ॥ शृणालंबिसमञ्जादिकदंबरवडमस्त्रिया ॥ ४२ ॥

सेषजेइति सितं भोज्यं सितं शुक्लं च तत् अभोजं च द्वे सितकमलस्य र-
क्तसरोरुहं रक्तंच तत् ॥ ४१ ॥ रक्तोत्पलं रक्तंच तदुत्पलंच कोकनदं कोकांश्च आचदति णदव्यक्ते शब्दे अंतर्भाषितण्यर्थात् मूलविभूजादित्वात्कः तदुक्तं विश्वे अथ कोकनदं रक्त
कुसुमं रक्तपंकजं इति त्रीणि रक्तकमलस्य कोकनदं भित्तिरक्तकुंदं पर्वतं तत्रैत्यं रक्ताञ्जोरक्तकुंदं च बुधैः कोकनदं स्मृतं भित्ति नालः नलति णलबंधने ज्वलिति इति णः नालं त
दुक्तको शांतरे नालना लोपद्यरवडे नालोशाकदंबक इति एवं नालनाली च रूपं दद्यादिदं दस्य शृणालं शृण्यते शृणहिंसायां तमि विशिष्टादिना कालं तदुक्तं विश्वे शृणा
लं नलदेक्षु बां पुं च पुंसकयोर्विस इति विसं विसति विसप्रसरणे इगुपेतिकः शृणालं लुबिंशं विसमिति द्विरूपको शः शृणालि शृणापनयेत्योत्वात् विहोरेति डिङ् शृणालः -
हे शृणालस्य भिसं इति रव्यावस्य अस्त्रियां ह्रीं बपुंसयोः अञ्जादिकदंबकमलादीनां वीतिरवडमित्येकभाषस्यात् अस्त्रियां शंडः शंडिकजाथासंघाते च यज्जलणुदने अम-

ताद्रुः बहुलं षत्वाभावः षंडः तालव्यो मूर्धन्योः जादिकदंबं षंडशब्दे रंगं मूर्धन्य एव घृष्य भो पूर्वाचार्यो विनिर्दिष्ट इत्युक्त्या विवेकः ४२ करहाटः करं हाटयति हटदत्तो कर्मण्यण् तदु-
क्तं मे करहाटः पद्यकदेयुष्यद्रुमविशेषो भिति शिफाकंदः शिफा मूल तरु प्ररोहस्तत्सहितः कंदः कंदो मूलमित्यर्थः शिफेति चक्रं दभिति च ग्रथक्रुनामनी इत्यन्ये किंज-
ल्कः केजले सरति स्तरंगौ यचाधन् हलदंता इत्युक् केशीर्यतेवा श्रुहंसायां अष्ट तदुक्तं केशांतरे केसरं हिं गुनिष्कृवं किंजल्कं न स्थियां पुमान् सिंहच्छटायां पु-
बहुले नागकेसर इति केशर इत्यपि द्वे केसरस्य संवर्तिका संवर्तने द्युलुवर्तने हृषिकृषित्वेति इति इन् संवर्तिर्नवपत्रिकेति बोधो पालितः नवदलं नवचतस्रदलं च बीजकोशः
द्वे पत्रादीनां नवकोशस्य बीजकोशः बीजस्य कयलासस्य कोशश्चात्र भिति आधार इति कश्चित् वराटकः वरंदलं चरणमवति अदगतौ कर्मण्यण् वराटकः पद्मबीजकोशो

करहाटः शिफाकंदः किंजल्कः केसरो स्थियाम् ॥ संवर्तिका नवदलं बीजकोशो वराटकः ॥ इति वारिवर्गः ॥ उक्तं स्वव्योमिदिक्कालधीशब्दादिसना-
व्यकम् ॥ पातालभोगिनरकवारिवर्गेषां च संगतं ॥ १॥ इत्यमरसिंहकृतो नामलिंगानुशासने ॥ स्वरदिकांडः प्रथमः सांग एव समर्थितः ॥ १॥

रज्जो कपर्दके इत्युक्तं ॥ द्वे बीजकोशेभ्यः ॥ इति वारिवर्गः ॥ उक्तं चूर्वगणि सगृह्णाति उक्तमिति अत्र स्वर्गो दिव्यार्थिताः पकादशवर्गाः सयोक्ताः एषा एका दशवर्ग-
यां संगतं संबन्धवशात्सात्य देवास्तस्येधादिकं तद व्युक्तं ॥ १॥ इतीति एवममरसिंहस्य कृतो नामालिंगानां चानुशासने स्वरादि शब्दानां कांडः समूहः सांगाः अंगोपांगसहि-
तः प्रथमः समर्थितः प्रोक्तः ॥ १॥ श्रीमत्यमरकोशेऽपि दित्युपनाम्ना हरिणा भिरचित विग्रहः प्रथमकांडः समाप्तिमगमत् ॥ कृष्णाय वासुदेवाय हरये नमस्तु गे ॥ सिद्धार्थे ॥
सर्वकार्याणां नमोस्तुभ्यमविष्णवे ॥ इति सविग्रहामरकोशे प्रथमकांडं समाप्तं ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीसितारामयसंनमः ॥ ७४ ॥

॥ इति सविग्रहामरकोशे प्रथमकांडसमाप्तम् ॥

ॐ

अथसक्वियहामरकोशोद्वितीयकांडप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः इहवक्ष्यमाणोद्दितीयकंदेवर्गाज्ज्ञाः वदितुमशक्याः कीदृशाः प्रथिगोदिभिरुपलक्षिताः तत्रांगानिमृदादिनि उपांगानिन्नितादीनि अपणा-
क्षानिविपण्यादीनि एवमन्यन्नाप्युत्थं मृगशाब्दोऽरण्यपथमात्रपरः आरण्यः प्रशयोमृगद्विरुक्तत्वात् आदिशाब्देनपक्षिनीटादीनांपृष्टे तत्रचांगोपांगानि
पक्षिपक्षादीनि यद्वा मृगाननुशीलंयस्यसमृगादीनांसंहः १ भूः भवतीतिभूः भूधातुः सत्तारूपार्थे भूः स्थानमात्रेकाथिताथरण्यार्थयोषिति भूमिः भू-
मिः स्थितोस्थानमात्रइतिहेमः अचला नचलतीत्यचला चलकंपने अचलाः संत्यस्यांवा अर्थाद्याच् न्याप् अंचलस्तु गिरिकीलयोः अचलासुवीतिहेमः अ

श्रीगणेशायनमः वर्गाः पृथ्वीपुरक्ष्माभूद्वनोषधिमृगादिभिः नृब्रह्मदक्षत्रविदृशूद्रेः सांगोपांगैरिहोदिताः १ भूभूमिरन्व-
त्तानंतारसाविश्वंभरास्थिरा धराधरित्रोधरणीक्षोणीज्याकाशययीक्षितिः २

नन्ता नास्त्यंतोयस्याः यद्वा अंतोऽस्तिधारकोयस्याः अ-
नंतः केशवेशेषेषुमान्निरवधौत्रिषु रसा रसोऽस्यामस्तीति रस्यतेवा रसआत्मादने ॥ विश्वंभरा विश्वंविभर्तीति त्रिज्वभरणे विश्वंभरोऽन्युनेशक्तेर्पुंसिविश्वं-
भरासुवि ॥ स्थिरा निष्ठतीति स्थिराभूशालपण्यैर्निशानोमोक्षेबलेत्रिषु इति ॥ धरा धरतीविश्वं भूज्वधारणे धराः संतियस्यांवा यद्वा धृज्-अवस्थाने ध्रियते
धरः कूर्मोधिपगिरो कर्पासमूलेयधामेदोभूमिजरासुवीतिहेमः ॥ धरित्रो धरतीति ॥ धरणी भूज्वधारणे धरणधारणमानविशेषधरणोसुवीतिहेमः ॥ क्षोणी
क्षीतीति दुर्दशाब्दे ॥ ज्या ज्यामौर्वीज्यावसंयरेतिशाश्वतः ॥ काश्यपी कश्यपस्यइयं ॥ क्षितिः क्षिपतीति क्षिनिवासगत्योः क्षितिर्गैहमुविक्षयइतिहेमः २

सर्वसहा सर्वसहते षहमर्षणे ॥ वसमती वसमनमत्यस्यां ॥ वसधा वसदधातीति ॥ उर्वी उर्णीतीति ऊर्णयतेवा ऊर्णून् आच्छादने ॥ वसंधरा वसंधारयतीति ॥ गोत्रा गोत्राः शैलाः संत्यस्यां गांजलं त्रायतेवा त्रैङ्गपालने ॥ कुः कुवते कुङ्कशब्दे ॥ एथिवी प्रथतदति प्रथविस्तारे एथीएथवी एथिवीति शब्दार्णवः ॥ एथी एथी भूमौ महत्यां च त्वक्पत्र्यां कृष्णाजीरके ॥ क्ष्मा क्षमते इति क्षमुसहने ॥ अचनिः अचतीति अव्यतेवा अचरक्षणादौ ॥ मेदिनी मेदमस्त्यस्याभिति यदसौ मेदकुहहेति शालिहोत्रः मेद्यतीवा अभिदास्तेहने ॥ मही मद्यतइति महपूजायां यद्वा महीयते महाङ्गूजायां यद्वा नद्यते महपूजायां यद्वा उत्सवतेजसो इति हेमः

सर्वसहा वसमती वसमथोर्वी वसंधरा गोत्रा कुः एथिवी एथी क्ष्मा वनिर्मेदिनी मही भूतधात्री रत्नगर्भा विपुला सागरांबरा ३

मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृत्तिका उर्वरा सर्वसस्याद्यास्या दूषः क्षारमृत्तिका ४ इति सप्तविंशतिः भूमेरभिधानानि अत्र

भूमिधरणीत्यादयो ऽङ्गिषंता अपि कृदिकारा दत्तन इति गणसूत्रात् ॥ भूतधात्री रत्नगर्भा विपुला ॥ सागरांबरा सागरः अंबरं यस्याः इति भूमेश्चत्वारि नामानि ३ मृत् मृद्यतइति मृदक्षोदे ॥ मृत्तिका मृदस्ति कन् ॥ द्वे मृदः नामनी ॥ प्रशस्ता मृत्सा प्रशस्तामृत्तिका ॥ मृत्स्ना प्रशस्तामृत्तिका द्वे प्रशस्तामृदः अभिधाने ॥ प्रशस्तामृत्तिका लित्यन्वयः कृष्णा भूमः कृष्णामृत्स्या दुदग्भूम उदङ्मृदि पांडु भूमः पांडुमृच्चैत्यपि पठ्यते ॥ सर्वस्यास्या सर्वैः सस्यैः आद्यामृत्तिका उर्वरेत्यच्यते उर्वरा उरूणा मरा यद्वा उर्वी हिंसायां यद्वा उर्वराती ददातीति यद्वा उरून्नासौ वराच यद्वा ऊर्जुवरा ॥ एकं ऊषः ऊषतीति पीडां करोतीति ऊषरूजायां ॥ क्षारमृत्तिका क्षारसंचलने क्षाराचसौमृत्तिका चेतिका द्वे क्षारमृत्तिकायाः अभिधाने ४

उषवान् ऊषोत्पत्तिश्च ऊषरुजायां ॥ ऊषरः हयंस्कारसृन्विशिष्टायाः अभिधानं ॥ द्वावप्यन्यलिङ्गौ यथा ऊषवती ऊषरावास्थली ऊषरं स्थलमित्यादि ॥ स्थलं स्थलतीति स्थलस्थाने स्थली अकृत्रिमभूमेः नाम कृत्रिगतुस्थला स्थलसुभयसाधारणं ॥ मरुः भ्रियंतेः स्मिन्भूतानि मृदुप्राणत्यागे मरुर्नो गिरिधन्वर्नोः ॥ धन्वा धन्व्यतेः स्मात् धविगत्यर्थः धन्वातुमरुदेशो नाङ्कुबेचापे स्थलेऽपि च ॥ इति हे निर्जलदेशस्याभिधाने ॥ स्थले स्थलति स्थलउच्छेद स्थल्यतेः स्मिन्वा ॥ अग्रहतं न ग्रहन्त्येतेषां हलादिभिः समे समानार्थे त्रिषुलिङ्गेष्वित्यर्थः इति हे हलाद्यकृष्टदेशास्यनामनी ५ जगती गच्छतीति गच्छन्ती जगत्स्थादिदृष्टेपङ्क्तौ बन्वायौ नाजंगमेषु च ॥ जगती शुवनेक्ष्यायां छंदोभेदे जनेऽपि च ॥ लोकः लोक्यते लोकदर्शने लोकोविश्वजनइति हे मः ॥ विष्टपं विश-

ऊषवानूषरोद्वावप्यन्यलिङ्गौ स्थलं स्थली समानौ मरुधन्वानौ हे स्थलाग्रहते समे ५ त्रिष्वथो जगती लोको विष्टपं पङ्क्तं वनजगत् लोकोयं भारतं वर्षशरावत्यास्तु यो वर्यः ६

त्यत्र विशप्रवेशने विष्टपमपि पाठे तु पिष्यते वात्र पिषाणतौ पिषसंचूर्णनिवा विष्टपः पुमानिति बोधादितः ॥ शुवनं भवत्यस्मिन् जगत् इति पंचभूतलस्याभिधानानि ॥ एकं महाभूतं पृथिवी पंचमहाभूतविषयेन्द्रियात्मकं जगदिति पृथिवी जगतीर्षेदः अयं जंबुद्वीपवर्ती दृश्यमानो लोकः भारतनामकं वर्षदेशं उक्तं उत्तरं यत्समुद्रस्याहिमाद्रेः श्वेत्तदक्षणां वर्षं तद्भारतं नाम भारतीयत्रयसंततिरिति ॥ भारतं भरतस्य राज्ञ इदं भारतं वर्षशब्दः पुल्लिङ्गोऽपि पुंनपुंसकयोर्वर्षजंबुद्वीपाब्दवृष्टिस्त्वितिरुद्रः वर्षोस्त्रीभारतादौ च जंबुद्वीपाब्दवृष्टिश्चिति मेदिनी इत्येकमभिधेयं एवं इलावृत्तान्यष्टौ वर्षाण्यन्यापिशरावंत्याऽप्रवर्षेः ६

७

८

९

१०

११

१२

यः प्राक् दक्षिणः प्राक्सहितादक्षिणीदेशः सप्राच्यः प्राच्यांभवः इत्येकं नाम ॥ शरावत्याअवधेः यः पश्चिमोत्तरः पश्चिमेनसहितः सः देशः उदीच्यः उदीच्यांभवः इत्येकमभिधानं ॥ प्रत्यंतः अंतंप्रतिगतः ॥ म्लेच्छदेशः म्लेच्छानांदेशः तदुक्तं चातुर्वर्ण्यवस्थानयस्मिन्देशेनविद्यते तंम्लेच्छविषयमाहुरार्यावर्तमतः परं इतिद्वेशिष्टाचाररहितस्यरवशादिदेशस्यनामनी ॥ मध्यदेशः मध्यश्चासौदेशश्च ॥ एतत्परिमाणंतु हिमवद्भिर्धयोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्तितइत्युक्तत्वात् वीनशानं कुरुक्षेत्रं ७ आर्यावर्तः आर्याआसमंतात् वर्ततेऽत्र ॥ पुण्यभूमिः पुण्यस्यभूमिः पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा उक्तंच आसमुद्राच्चर्षपूर्वादासमुद्राच्चपश्चिमात् तयोरेवांतरंगिर्योरार्यावर्तविदुर्बुधादत्युक्तत्वात् ॥

देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्यउदीच्यः पश्चिमोत्तरः प्रत्यंतोर्मल्लदेशः स्यान्मध्यदेशस्तमध्यमः ७ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्भूम्यविंध्यहिमागयोः निवृज्जनपदोदेशविषयोत्पवर्तनं ८ त्रिषागोष्ठानडप्रायेनड्डान्नड्डूलइत्यपि हिमागः हिमप्रधानो ९ गः ॥ हिमालयोऽरितीषोऽनु हिमेन अत्यन्ते अलभूषणादौ इतिहेविंध्यहिमागमध्यदेशस्याभिधाने ॥ निवृत् निवृत्तुंसि साहचर्यात् नियनंवर्तते ॥ स्थित् नहिचृत्तीतिदीर्घः अस्मिन्नित्यधिकर्णस्यकर्तृत्वविवक्षा वृत्तवर्तने ॥ जनपदः जनः पदंवस्तुत्र जानपदोपि भवेज्जनपदोजानपदोपिजनदेशयोऽरिति विविधमोदित्यो इतिहेजननिवासस्थानस्याभिधाने ॥ देशः दिशतीति दिशअतिसर्जने विषयः विसिनोति धिन्बधने ॥ उपवर्तनं उपवर्तते ॥ इतित्रिणिग्रामसमुदायलक्षणस्यदेशमात्रस्याभिधेयानि ८ अथगोष्ठान्दमभिव्याप्यवक्ष्यमाणाविषुलिंशेष्टइत्यर्थः ॥ नड्डान्न नडाः प्रायाः यत्र ॥ नड्डूलः नडाः संत्यस्मिन् इतिहेनडप्रायेनडबहुलदेशेअभिधाने ॥

अतिपंथाः अतिपूजायां सुपूजायां ॥ संपंथाः सचासौपंथाऽध्याससत्यः सचासौपथाश्च ॥ अर्चितं त्रिभिः शोभनेमार्गे इति शोभणशोभनमार्गस्य नामानि ॥ व्ययः
विरुद्धोऽध्या ॥ दुरन्तः दुष्टोऽध्या ॥ विषयः विरुद्धः पंथाः ॥ कदम्बा कुम्भिलोऽध्या ॥ तपथः नृत्सितः पंथाः कृष्यर्थोपि दीत पंचदुर्गार्गस्याभिधानानि तत्र कद-
म्बानांतः ॥ अपंथाः पथोऽभावः ॥ अपथं नपुंसकं हेमार्गभावस्याभिधानं ॥ शृगालं शृगं च भाग्यं अदतीनि अदृगंतौ ॥ चतुष्यथं चतुर्णोपयोगं समाहारः देव
व्हाता इति रव्यातस्य नामनी ॥ दूरशून्यः दूरस्मासीत्यन्यत्र दूरशून्यः छायाजलादिर्वर्जितो दूरस्थोऽध्यामार्गः प्रांतरं प्ररुष्टं अंतरं प्रांतरमित्त्वच्यते इत्येकं नाम

अतिपंथाः संपंथाश्च सत्यथश्चार्चितेऽध्वनि व्यच्यो दुरध्वो विपथः कदम्बाकापथः समाः १६ अपंथास्तपथं तुल्ये शृगालक
चतुष्यथे प्रांतरदूरशून्योऽध्याकांतारं वल्गुदुर्गमम् १७ गव्यूतिः स्त्रीक्रोशायुगेनल्वः किष्कुचतुः शतं

कांतारं कंस्यस्तरवस्यज

लस्यवा अंतः कांतः कांतं ऋच्छति ऋगतौ यत्तदुर्गमं चोरकंदकाद्युपद्रवयुक्तं वल्गुमार्गः कांतारमित्त्वच्यते पुंसि कांतारः कांतारो स्त्रीमहारण्ये विलेदुर्गमव
र्त्तनीति मेदिनी इत्येकं नाम १७ क्रोशायुगं गव्यूतिरित्त्वच्यते क्रोशोधनुः सहस्वेदधनुर्हस्तचतुष्टयम् द्वाभ्यां धनुः सहस्राभ्यां गव्यूतिः पुंसि भाषित इति श
ब्दार्णवात् पुंस्यापि क्लीबे तु गव्यूतं धन्वंतरसहस्रं तु क्रोशः क्रोशद्वयं धनुः गव्यूते स्त्री तु गव्यूतिर्गो रूतंगो भर्तं च तदिति वाचस्पतिः ॥ किष्कूणां हस्तानां चतुः शतं च
तुः शतीवानल्व इत्त्वच्यते चतुः शतहस्तमितं स्थानं नल्वसंज्ञं कमित्यर्थः एकं नाम

४

४

४

४

४

घंटापथः घंटीपलक्षितः पंथाः शाकपाथिवादिबत् यद्वा घंटाज्ञापंथाः तद्वाताहस्त्यादीनां घंटापथः स्मृतद्वैतिचाणक्यः ॥ संसरणं संभूयसरं
 स्यन्न अनेनवा स्रगतौ इति हेराजयथमात्रस्याभिधाने ॥ तत्संसरणं पुरस्सनगरस्य चेदुपनिष्करमित्येकं नाम बुधैः संसरणं वर्तमानादीनामसंख्यं पुरस्योपस्तरं चोक्तमिति
 मुद्राः ॥ उपनिष्करं उपनिष्क्रियते सैन्यैर्हन्यते कृहिंसायां १८ द्यावेत्यादि पंचद्विवचनानामिद्यावाभूयोः ॥ गंजेत्यादित्रयं क्षारसमुद्रस्य गंजाखनोक्तसगृहे रुमास्त
 ग्रीवस्तरेषु विशिष्टलवणाकर इति मेदिनी गंजारुमेस्त्रिया अंगोपांगापेक्षया भूमिरेवात्र प्रधानमिति भूभिर्बर्ग इति भूभिर्बर्गः पूः
 पिपतीति प्रपाळनपूर्णयोः ॥ पुरा पूर्यते पुरिरित्यन्यत्र ॥ नगरे नगाः संत्यस्यां ॥ पट्टनं पतंतिजनायत्र ॥ पट्टनं ॥ पुरमेदनं पुता निपत्राणि भिद्यंतेऽत्र भिदिरविदा

घंटापथः संसरणं तत्पुरस्योपनिष्करं १८ द्यावापृथिव्योरोदस्योद्यावाभूमौ चरोदसी दिवस्पृथिव्यो गंजातुरुमास्याल्लुवणाकरः १९
 इति भूभिर्बर्गः पूः स्त्री पुरी नगर्यौ वा पत्तनपुटमेदनं स्थानीयानि गमोऽन्यत्पुन्यचूलनगरात्पुरं १ तच्छारवानगरं वेशो वेश्याज

नसमाश्रयः

रणे ॥ स्थानीयं स्थानायहितं ॥ निगमः नितरांगलंस्य इति सप्तनगरस्याभिधानानि ॥ पूः पुरो पुरी नगर्यौ वा स्थित्यौ पक्षेपुरं ॥ नगरं केचिदत्र
 भेदं चक्रुर्यथा यत्रानेकशिल्पिनोऽनेकवणिकादिव्यवहारस्तत्पुरादि यत्र राजा तदलुचयश्च संतितत्पुरं पत्तनादिसंज्ञं यत्माकारादिवेधितं विस्तीर्णपुरं तत्स्थानीयादिना
 मस्मिभिति यच्चूलनगरादन्यत्पुरं तच्छारवानगरमित्यन्वयः ॥ शारवानगरं शास्तेन नगरं इत्येकं नाम ॥ मूलनगरं राजधानी १ वेशः विशंत्यत्र विशप्रवेशने ॥ वेश्याज
 नसमाश्रयः वेश्याजनस्य समाश्रयो वासस्थानं वेश इत्युच्यते इति हे वेश्यानिवासस्याभिधाने

७९

७९

७९

आपणः ॥ अ. समंतात्प्रपन्नः ॥ पणव्यवहारे ॥ निषद्यायां निषीदत्यस्याजनाः षड्विंशरणगत्यवसादनेषु इति हेतुव्यवस्थुशालायाअभिधाने ॥ विपणिः
विपणस्यत्र पणव्यवहारे ॥ पण्यवधिकं यण्यानां वीथिका इति हेतुव्यवस्थुशालापेक्षः अभिधाने २ रथ्या रथं वहतीति ॥ प्रतोली प्रतोलयती लुल्लुच्चाने ॥
विशिरवा ॥ इति त्रीणि ग्रामाभ्यन्तरगार्गस्यानामानि ॥ चयः चियते चिञ्चयने ॥ वप्रः वप्रआवरणे वंदे प्राकारे मूलबंधन इति यरणिः इति हेतुप्राकारस्याभिधाने ॥
प्राकारः प्राचिञ्चने डुकञ्चकरणे ॥ वरणः वृणोतीति चिञ्चरणे ॥ शालः शाल्यते शलगर्ते ॥ शालो वरुणसर्जयोरितिरप्रसः इति त्रीणि यधिका कंदकारि चिञ्चने वृण

आपणस्तु निषद्यायां विपणिः पण्यवीथिका २ रथ्याप्रतोली विशिरवास्याच्च यो वप्रमस्त्रियां प्राकारो वरणः शालः प्राचीने
प्रांततोद्यतिः ३ भित्तिः रत्नीकुड्यमेडूकुड्यदंतन्यस्तकीकसं गृहगेहोदवसितं वेश्मसद्य नि केतनम् ४

स्थनाभानि ॥ प्राचीन प्राचीयते चिञ्च
यने नगरादेः प्रांतभागे याद्यतिः वेष्टनं वेणुकंदकादीनां तत्प्राचीनमित्यर्थः ॥ प्रांततः ॥ द्यतिः द्रियते नया वञ्चरणे ॥ भित्तिः भिद्यते भिदिरविदारणे ॥ भित्तिः कु
ड्ये प्रभेदे चेति हेतुः ॥ कुड्यं कुड्यांसां कुड्यं तेषां कुडुकार्कश्ये द्वे भित्तेः अभिधाने ॥ एडूकं इड्यते इडस्तती ॥ अंतन्यस्तकीकसं अंतन्यस्तानि कीकसानि अ
स्थीनि दाढ्या र्थे यत्र तत् एडूकं कीकसं कठिनद्रव्यस्य उपलक्षणं एकं नाग ॥ गृहं गृणहाति गृहोपादाने ॥ गेहं गेन गणेशेन ईद्व्यते काम्यते इह चेष्टायां गोगणे
शोगंधर्वीका ॥ उदवसितं ऊर्ध्वं अवसीयते तस्य विञ्चबंधने ॥ वेश्म विञ्चत्यत्र विशालं च विञ्चत्यत्र ॥ नि केतनं नि केत्यते ॥ सिञ्च कितानि वाहे ४

आवेशनं आविशंत्यत्र विशप्रवेशने आवेशनं शिल्पशाले भूतावेशप्रवेशयोरिति विश्वमेदिन्यौ ॥ शिल्पशाला शिल्पिनां शाला शिल्पशालेत्यपि यावत् ॥ तत्र शिल्पस्य शालेत्युत्सामी इति हेत्स्वर्णकारादीनां शालायाः अभिधाने ॥ प्रया प्रपिबंत्यस्यां पापाने ॥ पानीयशालिका पानीयस्य शालिका इति द्वे पानीयस्य शालायाः पाणयोर्होऽतिप्रसिद्धायाः अभिधाने ॥ ७ ॥ छात्रादिनिलयः शिष्यादीनां गृहं यदत्यन्तं मठस्यत्र यदमदनिवासयोः यद्वा भवति निवासयति ॥ छात्रां तैवास्यादिर्येषां परिवाजकक्षपणकादीनां तेषां निलय इति वा आदिनाकापालिकादिसंग्रहः ॥ गंजा गजंत्यस्यां गजि शब्दार्थः गंजारवनीसरागृहे गंजः - स्यात्सुं सिरावायां भांडागारे तु नस्त्रियाभिति विश्वमेदिन्यौ ॥ मदिरागृहं मदिरायाः गृहं इति हेतुमद्यस्थानस्य अभिधाने ॥ गर्भागारं गर्भद्वारागारं ॥ वासगृहं वासस्य

आवेशनं शिल्पशाला प्रपापानीयशालिका ७ मठच्छात्रादिनिलयोगंजा तु मदिरागृहं गर्भागारं वासगृहमरिष्टसूतिकागृहं कुट्टिमोऽस्त्रीनिबद्धाभूश्चंद्रशालाधिरोगृहं च वातायनं गवाक्षोऽथ मंडपोऽस्त्रीजनाश्रयः

गृहं इति हेतुहमथ्यभागस्याभिधाने ॥ अरिष्टं नास्ति रिष्टमत्र यद्वा नरिष्यते स्म हिंसेरिति शेषः रिषहिंसायां अरिष्टो लघने लिंबेफेनिलेकाककंक्रयोः अरिष्टमशभेन क्रेस्तूतिकागारस्थस्य वदति विश्वमेदिन्यौ ॥ सूतिकागृहं सूतैव सूतिका तस्या गृहं इति हेतुमसवस्थानस्याभिधाने चत्वारोऽपि पर्याया इत्यन्ये ॥ कुट्टिमः पाषाणादिनिबद्धाभूः स कुट्टिम इत्येकं भूभिर्गृहन लघर इति प्रसिद्धस्य नाम ॥ चंद्रादिद्वयं गृहोपरितन गृहस्य नाम ॥ गवाक्षः गवाक्षोऽसौ इव गवाक्षोऽशक्रवार - ण्यां गवाक्षो जालकेकपाविति विश्वः इति हेतुगवाक्षस्य झरोका इति प्रसिद्धस्याभिधाने ॥ मंडपः पारक्षणे मंडिप्रधायांच ॥ जनाश्रयः जनानां आश्रयः इति हेतुमंडपस्याभिधाने ॥

धनिनां च न वतां वासः गृहं तत्त्वहर्म्योदि हरतीति मनः हृज्जहरेणे आदिना स्वस्तिकाङ्गुलिकादेर्गृहणं ॥ देवानां राज्ञां च गृहं प्रासादः प्रसीदति मनोत्र एकं नाम ॥ सो
धः स्रग्धालोऽस्यास्ति यद्वा स्रग्धया लिलप्तः ॥ राजसदनं राज्ञः सदनं योग्यत्वात् यद्वा सदनं राजा इति राजसदनं ॥ उपकार्यी ॥ उपकारिका उपकरोतीति
इति च त्वारिराजगृहस्य नामानि ॥ स्वस्तिकः स्वस्तिसंकेतायति कैराब्दे ॥ सर्वतोभद्रः सर्वतोभद्रमन्त्र ॥ नंद्यावर्तः नंदयतीति नंदो आवर्तोत्र १० विच्छंदकः
विशिष्टः छिंदोऽत्र यद्वा विशिष्टान्छंदयति साभिलषवान्करोति ॥ प्रभेदाः प्रकर्षः भेदोयेषां स्वस्तिकादय ईश्वरसद्यना राजगृहाणां प्रभेदाः भवन्ति ॥ भूभुजा

हर्म्योदियनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजां ९ सोद्योऽस्त्री राजसदनगुपकार्योपकारिका स्वस्तिकः सर्वतोभद्रो नंद्यावर्तोद
योपि च १० विच्छंदकः प्रभेदा हि भवन्तीश्वरसदनानाम् स्त्र्यगारं भूभुजा मंतः पुरं स्यादवरोधनं ११ शृङ्हांतश्चावरोधश्च स्याद
दुःक्षोभमस्त्रियां प्रयाणप्रयणालिदाबहिर्द्वारप्रकोष्ठके १२

स्त्र्यगारं स्त्रीणां अगारं अंतःपुरं ॥ अवरोधनं अवस्थंतेन ११ शृङ्हांतः शृङ्हांतः अंतःसमीपस्य ॥ अवरोधः अवरोध्यतेऽस्मिन् इति च त्वारिनामानि ॥ अट्टः अ
स्यते अट्टाति क्रमणे अट्टयतीति वा ॥ क्षोभं क्षंबत्यत्र दुस्तराब्दे इति द्वहर्म्योदि एष्टस्य उपरि गृहस्य माडो इत्यादि स्यात्तस्य अभिधानं ॥ प्रयाणः प्रह्नयते ताडयते
आगारैकदेशे ॥ प्रयणः प्रयाणश्चेति साधुः प्रयणो लिंदकेता भेकलशेखी हसुद्र इति हेमः ॥ अलिंदः अत्यन्ते भूष्यते अलभूषणादौ ॥ आलिंदोऽपि गृहैकदेशे-
आलिंदः प्रयाणः प्रयणस्तथा इत्यमरमाला इति त्रीणि द्वाराग्रवर्ति च लुक् स्य नामानि ॥ ६९

गृहावग्रहणी गृहं अवग्रहणेऽनया गृहउपादाने ॥ देहली देहलातीति लादाने इति देहगृहद्वाराधोभागास्य उग्रा इति प्रसिद्धस्य अभिधाने ॥ अंगणं अंगत्यत्र अगिगतौ अंगणंप्रांगणैर्यानेकाग्रिन्यामंगनामर्त इति नांतवर्गे विरक्तः ॥ चत्वरं चत्वारि चत्वारि अजंत्यत्र अजगत्तौ इति त्रीणि प्रांगणस्याभिधानानि ॥ शिला शिलति शिलउच्छे इत्येकं द्वारस्तं भागस्थितकाम्बस्य नाम ॥ नासा नास्यते नास्यशब्दे इत्येकं नाम द्वारस्तं भोपरि स्थितस्य दारुण इति १३ प्रच्छन्नं प्रकर्षणच्छन्नं ॥ अंतर्द्वारं अंतः स्थितं द्वारं शाकपार्थिव इति ॥ पक्षद्वारं पक्षेण रवेर्द्वारं ॥ पक्षद्वारं पक्षेण रवेर्द्वारं इति देवपार्व

गृहावग्रहणी देहल्यंगणं चत्वारि अथस्ताद्वारुणि शिलानासाद्वारपरिस्थितम् १३
प्रच्छन्नमगद्वारस्यात्पक्षद्वारं तु पक्षकं वलीकनी देहपटलयांतेथ पटल छदिः १४

द्वारस्याभिधाने प्रच्छन्नमंतर्द्वारं स्यात्पक्षद्वारं न दुच्यते इति कात्यायनः ॥ पक्षद्वारं पूर्वाग्र्यात् ॥ वलीकं वलति आवृणोति भित्त्यादि बलसंवरणो ॥ नात्रं नितरां धियते भृङ् अवस्थाने निश्चयेन धरति जलमिति वा भृङ्धारणो इति देहगृहच्छादनस्य भित्तिर्बहिर्भागस्य बलचणयद्वी इति रव्यातस्याभिधाने ॥ पटलयांते पटलस्य छदिसः प्रांते ॥ पटलं पटलति लाआदाने पटलं निलकेन न रोगे छदिषि संचये पटिके परिवारं चेति हेमः ॥ छदिः छादयति छदअपवारणो इति देहच्छादनस्य शाकार इति रव्यातस्य नामनो छदिः सांतस्त्रियां छदिसो १४

गोपानसी गोपायति गुह्यरक्षणे यद्वा श्वंगोभिर्विपानंगोपानं किरणानांगृहणं किरणैर्विकल्पति निवर्तयति ॥ वलभी वलति वलसंवरणे वलभिः वलभी इति सू-
 र्धन्यमथ्योपि शःङांते वलभी चंद्रशालेसौद्योध्वेषमनीतिरभ्रसः ओकोगृहं पिदं चालो वलभी चंद्रशालिकेति चित्रकांडशेषः ॥ वक्रदारुणि वक्राणि दारुणि यस्मि-
 न् इति हेछादनार्थं यद् वक्रदारु तत्र अभिधाने पटलधारभूतवक्रकाष्ठ इत्यर्थः पटलधारचंपंजरस्य ओमण कडणी वंसा इति प्रसिद्धस्य सज्जा इत्यपि भूतं ॥ क-
 पोतपालिका कपोतानां पालिका कपोतान्यालयति वा ॥ विदंकं विशेषणं दं क्यतेऽत्र दकिबंधने इति हेसौधादौ काष्ठादिरचित पक्षिगृहस्याभिधाने १५ द्वाः द्वारय-
 ति ह्रवरणे यद्वा द्वार्यते ॥ द्वारं ॥ प्रतोहारः प्रतिच्छियते इति त्रयं द्वारस्थनामानि तत्र द्वाः स्त्रिया रेफांतः ॥ वितर्दिः विगता तर्दि हिंसाऽस्याः तर्दि हिंसायां ॥ वीद-

गोपानसीतुवलभीच्छादनेवक्रदारुणि. कपोतपालिकायांतुवितंकंपुंनपुंसकम् १५ स्त्रीहाहोरंप्रतीहारः स्याद्विज्ञादिस्त
वेदिका तारणोऽस्त्रीबहिर्द्वारपुरद्वारतुगोपुर १६ कूटपृष्ठोरियहस्तिनसस्तस्मिन्नथत्रिषु
ना विद्वन्नाम्नां ॥ नियन्त्राणे न

वादिक्। पौरणा॥ इरआ॥ बाहद्वारपुरद्वारपुरगापुर १६ कूटपूद्वा॥ १४ यद्वास्तनस्वस्तास्मिन्नथानु
द्याः नमनी अंगणादिषु कृतस्योपवेशस्थानस्येति वा वितर्दिः स्त्री वितर्दी इत्यपि॥ तोरणः सुरं त्यत्र सुरत्वरणहिंसयोः तोलयं त्य अतिवा मुलउन्माने र
लयोरेकत्वं॥ बहिर्द्वारं बहिः द्वारं इति द्वेतोरणस्य द्वारबाल्यभागस्याभिधाने॥ पुरद्वारं पुरस्य द्वारं॥ गोरुरं गोपायतीति गुरुरक्षणे यद्वा मुल्यते मुल्मह
त्वे रलयोरभेदः गोभिः पुरं इति द्वेनगरद्वारस्याभिधाने १६ कूटं पुरद्वारि नगरद्वारे सखेनावतरणार्थं कृतस्य कृत्रिमनिष्पत्त्यमुक्तिकापुंजस्य यत्कृतं सः
हस्तिनख इत्युच्यते हस्तिनः नख इव हस्तिगानखन्यत इति वा रवनु अवदारणे इत्येकं नाम ६९

कपाटं कंवातं शिरोवापाटयति पटगतौ कवाटमित्यन्ये तत्र कंवटतो वटवेष्टने कवंशब्दं अटतीति वा कुशब्दे ॥ कवाटश्च कपालश्च त्रिषु स्यादरं न नेति वाचस्पतिः कवाटश्चारभित्तित्रिकोणशेषः ॥ अरं इति हे कवाट इति रव्यातस्याभिधाने ॥ तद्विष्कंभः तस्य कपाटस्य अवष्टंभकं यन्मुसलंतदगलमित्फच्यते १७ आरोहणं आरुह्यतेऽनेन रुद्रप्रादुर्भावे ॥ सोपानं इति हे सोपानस्य पायश इति रव्यातस्याभिधाने ॥ निश्चोणिः नियताश्चोणिः यंक्तिः यस्यां ॥ अधिशोहिणी अधिकृत्यतेऽनया इति हयं निसाणि शिडो इति रव्यातस्य ॥ संमार्जनी संमृज्यतेऽनया शंखशोचै इति हे सारणी कैरसः शोचि इति रव्यातस्य अग्निः ॥ संकरः संकीर्यते कृषिक्षेपे हिंसायां वा ॥ अवकरः अवकीर्यते इति द्वयं १८ युरवं युरवं उपये प्रादं भेदं निःसरणं निःसरत्यने

कपाटमरंतुल्येतद्विष्कंभोऽर्गलं नना १७ आरोहणं स्यात्सोपानं निश्चोणिस्तत्त्वधिशोहिणी संमार्जनी शोथनी स्यात्संकरोऽवकरस्तथा १८ क्षिप्तं युरवं निःसरणं सन्निवेशो निःकर्षणः समौ संवसथग्रामौ वेशमभूवर्त्तरस्त्रियां १९ ग्रामात् उपशाल्यस्यात्सोमसोमस्त्रियासुभे

न सुगतौ इति हे गृहादेर्मुखमूतस्याद्वा प्रदेशस्य उरसदारपुटोलदार इति रव्यातस्य नामनी ॥ सन्निवेशः संतिवियंतेऽन विशमवेशने ॥ निःकर्षणः कर्षणान्निर्गतः इति हे समीचीनवासस्थानस्य पुरादौ गृहादिरचनार्पणं चिच्छिन्नदेशस्येत्यर्थः ॥ संवसथः संवसत्सत्र वसनिवासे ॥ ग्रामः ग्रसते ग्रस्म अदने इति हे ग्रामस्थानामनी ॥ वेशमभूः वेशमनोभूः ॥ वास्तुः वसंसेवेति वास्तुरुच्यते इति हे गृहचनावचित्रमूमेः नामनी १९ ग्रामांते ग्रामस्थ अंतःतत्र ॥ उपशाल्यं शाल्यमुपगतं ग्रामगृहणं चोपलक्ष्यणं अतएव उपकोपशाल्ये हे इति त्रिकोणशेषः ग्रामांतमुपशाल्यमित्यपि पाठः ॥ तत्र ग्रामस्यांतं समीपं ॥ सोमः ॥ सोमा सीयते षिञ्चवंथने नामन् सोमन् इत्यादिना निपात इति हे ग्रामोदरमयादाया अभिधाने ॥ पूर्वैनकारांतः उभे हे स्त्रियासु

घोषः घोषनिगवोऽत्र घुषिरविशब्दने अन्यमतेशब्देइति ॥ आभीराणांपल्लो आभीरपल्लोरित्यपिपाठः कुलीग्रामकजोः पल्लुशिशिशायवतः इतिहेगोपाल
ग्रामस्यतद्देहस्यवाअभिधाने ॥ पक्कणः पचः पचतीतिपचः क्विप् कणायत्र ॥ शबरालयः शवरांति शवयः तेषामालयः इतिहेभिष्णुग्रामस्य २० इतिपुरवर्गः महोदधः म
होदधरति धुञ्धारणे ॥ शिखरी शिखरमस्यांस्ति शिखरीस्यादयामोशिलपादपयोः पुमान् ॥ क्षामल क्षांविभर्ति दूषञ्धारणपोषणयोः द्धिगतेः ॥ दञ्जरणे ॥ अहर्गिः
नहार्ग्यः ॥ धरः धरति धुञ्धारणे ॥ धरः कूर्मीधियेगिरी ॥ पर्वतः पर्वणिमसत्यत्र यश पर्वति पर्वपूरणे ॥ अद्रिः अद्रि अग्रतेवा अदभक्षणं ॥ गोत्रः गोत्रायते त्रैङ्पालने
गोत्रंक्षेत्रेऽन्वये छत्रेसंभाव्येबोधवर्त्मनोः वनेनास्मिन्चगोत्रोद्गोगोत्रासुविगवांगणे इतिहेमः ॥ गिरिः गिरति गुणातिवा गुनिगरणे ॥ ग्रावा ग्रसते ग्रसु अदने ॥ अचलः

घोषआभीरपल्लीस्यात्पङ्कणः शबरालयः २० इतिपुरवर्गः महाध्रेशिवरिद्धमाष्टद्वार्यधरपर्वताः अद्रिगोत्रगिरिया
वाः चलशैलशिलोच्चयाः १ लोकालोकश्चक्रवालस्त्रिकूटस्त्रिककुलसर्गौ मन्त्रलति चलकूपने अचलसर्गगिरिशिलयोः अचलसर्ग

वोः चलशलाशलाच्चर्याः ५ लोफालाकचक्रवालस्त्रकूटारक्षककुत्सभा । नचलति चलकपने अचलस्तगिरिकलयोः अचलासुवीतिहेमः ॥ शैलः प्रतुराः शिलाः संत्यत्र ॥ शिलोच्चयः शिलाभिरुच्चयते चित्रचयने इतित्रयोदशपर्वतसामान्यस्याभिधानानि १ लोफालोकः लोफालोकोप्रकाशांध करारवचस्तः लोफुदर्शने अंतर्बहिः सूर्यकिरणाभ्यांस्पर्शास्पर्शाभ्यां ॥ चक्रवालः चक्रं प्रमंडलंवलने चलवेष्टने डल्योरकलस्यारणाच्चक्रवाडोऽपि यद्वा च-
क्राकारेणकाडने वाडध्याप्नुच्ये चक्रवालमस्यास्ति इतिवा चक्रवालोद्विभेदेस्याच्चक्रवालंतुमंडलइतिहेमः इतिहेसमदोषवत्याभूमेः प्राकारभूतेगिरीना मने ॥ त्रिकूटः त्रीणिकूटान्यस्य त्रिकूटंसिंधुलवणेत्रिकूटः पर्वतांतरइतिहेमः ॥ त्रिकुत्त्र त्रीणिकुत्त्रकुत्सदशानिशरणाण्यस्य इतिहेत्रिकूटचलस्यनामने ॥

अस्तः अरानि स्या अरादाधौ यद्वा अस्यते स्या असुक्ष्मेण अस्तक्षिप्तप्यवसिते त्रिषु नापश्चिमाच्चलं इति विश्वमेदिन्यौ ॥ चरमक्ष्माः क्षुद्रं चरं लब्धं चरगतौ ह्यस्ताचलक्ष्मा नामनी ॥ उदयः उद्योतिग्रहाऽस्मात् इणगतौ उदयः पर्वतोन्नत्यो रिति हेमः ॥ पूर्वपर्वतः इति हेडुडयाचलस्य नामनी २ हिमवान् हिममस्त्यत्र ॥ निषधः निषा दति निषधः कदिनेरौ नद्राजे पर्वतांतरे इति विश्वमेदिन्यौ ॥ विंध्यः विरुद्धं व्यायति ध्ये चिंतायां ॥ माल्यवान् माल्याकारतास्यास्ति ॥ पारियात्रकः परितोयात्रयाट् शयते पारियात्रिक इत्यपि पाठः ॥ गंधमादनं गंधेन मादयति गंधमादन इति पुच्छिगोप्यन्यत्र स्याद्गंधमादने भृशगंधके वानरांतरं स्त्रीसुरायानेन रंन्त्रो इति मेदिनी ॥ हिमकूटः हेमः कूटो राशिः हिमवानित्यादयः सप्तपर्वतविशेषाः आदिशब्दान्च लयदर्दुरन्वित्रकूटैर्नाकसह्यादियहणं ॥ याषाणः पिनष्टि पिच्छुसंचूर्णने यद्वा पष

अस्तस्तत्परमदस्याष्टुदयः पूर्वपर्वतः २ हिमवान् निषधो विंध्यो माल्यवान् पारियात्रकः गंधमादनमन्ये च हेमकूटादयो नगाः
३ पाषाणप्रस्तरग्रावा पलाशमानः शिलादृषत् कूटोऽस्त्री शिखरशृंगप्रपातस्त्वतदो भृगुः ४

पाषाणसौ अणश्च पाषाणः ॥ प्रस्तरः प्रस्तरणति स्तब्ध आच्छादने ॥ ग्रावा गिरानि गृणाति वा गृणिगणे शब्दे वा यद्वा गिरति गृसेके अवति अवरस्यणादौ ग्रश्वासा ववाच ॥ उपलः उपलति लाआदाने यद्वा पलति पलगतौ औः शंभोः पलः बोधकः ॥ अश्मा अश्मते अश्व व्याप्तौ संघाते च ॥ शिला शिलति शिलउच्छे ॥ दृषत् दृ णाति दृविदारणे इति सप्तपाषाणस्य शिलादृषदौ स्त्रियां ॥ कूटः कूटयति कूटदाहे कूट्यते वा ॥ शिखरं शिखरः स्यास्ति ॥ शृंगं शृणाति शृंहिंसायां शृंगं प्रभृते शिखरे चिह्नं श्रीडां बुयं चके अयमपि पुनः पुंसकालिंग गिति त्रीणि पर्वताय स्या भिधानि ॥ प्रपातः प्रयतंत्य स्यात् पत्नूगतौ ॥ अतटः नतटप्रच ॥ भृगुः भृज्जति भृल्य ते वा भ्रमसजपाके त्रीणि पर्वतात्पतनस्थानस्य ४

अद्रेर्नितं नो मध्यप्रागः कन्दकइति प्रोच्यते कदति कल्पते वा कदेवर्षिवृणयोः एकं पर्वतमध्यभागस्य नाम ॥ स्त्रुः स्त्रीति जलं स्नाति वा व्याप्रस्त्रवणे ॥ प्रस्थः प्रतिष्ठते ॥ अत्र प्रस्थोस्त्रियां भानभेदे सानावल्गुचक्रवल्गुभिः ॥ सानुः सनोति षण्णुदाने त्रीणि पुनपुंसकलिंगानि समष्ट्वागे पर्वतैकदेशे ॥ उत्सः उनत्ति जलेन उदीकृतने ॥ प्रस्त्रवणं प्रस्त्रवंत्यापोऽस्मात् स्त्रुगतौ द्वयत्रपानीयं निपत्य बहुलीभवति तस्य स्थानस्याभिधाने ॥ वारिप्रवाहः वारिणाः प्रवाहः ॥ निर्द्वारः ॥ झरः ॥ त्रीणि निर्गतजलप्रवाहस्य झरा इति ख्यातस्याभिः ॥ दशो दृणाति दीवदारणे ॥ कंदरुः कंजलं दीर्यते ॥ इति द्वे पर्वतस्य गृहाकारकृत्रिमविवरस्य नामनी ॥ पाक्षिके कंदराभवति

कटकोऽस्त्रीनिर्गताद्रेः स्त्रुः प्रस्थः सानुरस्त्रियां उत्सः प्रस्त्रवणं वारिप्रवाहो निर्द्वारो झरः ५ दशो पुनर्कंदरो वास्त्रीदेवरावातविलेगुहा गव्हरगडशैलस्तुताः स्थूलोपलामिरेः ६ स्वनिः स्त्रियामाकरः स्यात्पादाः प्रत्यतपर्वताः उपत्यकाद्रे वासन्नाभूमिर्हर्ममधित्यका ७

देवरावातविलं देवैः रवातं स्वनिंतयवविलं तस्मिन् विले द्वे अभिधाने ॥ गुहा गाल्यते गाहविलोदने ॥ गव्हर देवरावातविलं गुहेति गव्हरं विलं दंष्ट्रयो रिति प्राश्रवतः ॥ मिरेः सकाशाच्च्युताः पतिता ये स्थूलपाषाणास्ते गंडशैला इत्यच्यते गंडा इव शैलाः शैलानां गंडा इव ६ स्वनिः खन्यते खनुअवदारणे ॥ आकरः आकुर्वंत्यत्र आकीर्यते धातवोऽत्र वा कृविक्षेपे स्वानिरित्यपि पाठः स्वनिरेव प्रतारवानि रिति द्विरूपकोषाः द्वे खानुत्पत्तिस्थानस्य ॥ पादाः पद्यंते एभिः यदग्नौ ॥ प्रत्यंतपर्वताः पत्यंते महीध्राणां समीपे येषु द्राः पर्वताः इति द्वे पर्वतसमीपस्थस्य द्रुपर्वतानामभिधाने ॥ अद्रेः अधः सन्निहिताभूमिरुपत्यके त्यच्यते ॥ अद्रे रूर्वायाभूमिः साऽधित्यका ७

धातुः अद्वैतचमः शिलादिसधातुस्त्वित्यने आदिनाहरितालस्वर्णताम्रादिग्रहः अत्रैवं स्रवणरीष्यताम्राणिहरितालंमनःशिला भैरिकांजनकासीससीसलोहाः सहिगुलाः गंधकोऽन्नइत्याद्याथातवोगिरिसंभवाइति दधतिशोभाभितियातवः भैरिकंतुविशेषेणथातुः धातुशब्देनैवप्रसिद्धत्वात् एकंगेरूकावइतिरव्यात स्यनाम ॥ निकुंजः ॥ कुंजः कुंजस्यत्र कुजिअव्यक्तेशब्दे हेलतादिपिहितोदरे लताद्याच्छादितगर्भे अभियाने विकल्पेनहयंकुंबमणि आदिशब्देनतृणादो नांसंग्रहः ८ इतिशैलवर्गः अदवी अदंत्यत्र अदंगतौ ॥ अरण्यं अर्यतेऽंगतौ ॥ विपिनं विशेषेणपिबंत्यत्र पिगतौ ॥ गहनं गाहते गाह विलोडने कछुग

धातुर्मनःशिलाद्यद्वैरैरिकंतुविशेषतः निकुंजकुंजौवाहूवेल्तादिपिहितोदरे इतिशैलवर्गः अटव्यरण्यंविपि-
नंगहनंकाननंवनं महारण्यमरण्यानीगृहारामास्तनिष्कृताः १ आरामः स्यादुपवनंकृत्रिमंवनमेवयत् आमात्यग
णिकागेहोपवनेनृक्षवाटिका २

हनयोरितिनिर्दिशात्हस्तः ॥ काननं कानयति दीपयतिस्मरारिकमितिशेषः यद्वा कंजलंजनंजीवन
मस्येति॥वनं वनति वनसंभक्तौ वननंपुंसकेनैरिनिवासालयकानने इतिषट्अरण्यस्यनामानि तत्रादवीस्त्रियां ॥ महारण्यं महच्चतदरण्यंच ॥ अर-
ण्यानीइतिद्वैमहारण्यस्यनामनी ॥ गृहारामाः ॥ निष्कृताः कुटाङ्गहान्निष्क्रान्तानिष्कृताः १ यत्कृत्रिमंकृत्यानिर्धत्तंवनंतत्र आरामः आरमंत्यत्र ॥ उपवनं
इतिहेनामनी ॥ रक्षवाटिकेत्येकं बल्यते वट्वेष्टने आमात्यानांवेश्यानांचयद्गृहोपवनंतस्मिन् २

७५

७५

सद्राज्ञः साधारणंप्रमदाभिरन्यैर्वीसहक्रीडाद्यर्थंवननत्रआक्रीडः आक्रीडत्यत्र क्रीडाविहारे ॥ उद्यानं उद्यांत्यत्र याप्रापणे ज्ञेयमाक्रीडमुद्यानमित्यमरमा
ल्लायामाक्रीडस्यापि क्रीडबलमुक्तं उद्यानंस्यान्निःसरणेवनभेदेप्रयोजने एनदुद्यानं अंतःपुरोचितंराज्ञीनामेव क्रीडायामुचितंचेत्यमैवद्वनंस्यात् ३ वीथी वी-
थ्यनेविश्रुत्याचनै ॥ आलिः अलति अलभूषणदौ ॥ आर्वालिः आबलति बलसंवरणे ॥ पंक्तिः पचते पचिचिस्तारे ॥ श्रेणी श्रियते श्रिञ्जसेवायाम् पंचपंचेः
नामानि ॥ लेख रेखा लिख्यते लिखअक्षरविन्यासे ॥ राजिः राजति राजदीप्तौ ह्रस्वस्वानामनी ॥ सांतरापंक्तिः निरंतरालेखबा ॥ वनसमूहे वनानांसमूहे

पुमानाक्रीडउद्यानंराज्ञःसाधारणंवनं स्यादेतदेवप्रमदवनमंतःपुरोचितम् ३ वीथ्यालिरावलिःपंक्तिःश्रेणीलेखा
स्तराजयः वन्यावनसमूहेस्यादकुरोऽभिनवोद्भिदि ४ वृक्षोमहीरुहःशाखीवितपीपादपस्तरुः अनोकहःकु-
टःशालःपलाशीदुद्रुभागमाः ५

वन्या ॥ अभिनवोद्भिदि उद्भिन्नतिभवं शिदिरविदारणे अंकुरदलेकं अंक्यते अकिलक्षणे अंकुरश्चो
कुरः प्रोक्त इतिहलायुधः ॥ वृक्षः वृक्षति वृक्षवरणे ॥ महीरुहः मल्लोरोहति रुहबोजन्मनिमादुर्मवेच ॥ शाखी शाखाःस्यास्ति ॥ वितपी वितपःशाखाविस्तारोऽस्या
स्तीति अतद्विग्नौ पादपः पादैःपिबंति पापानि पादपोवृक्षपीठयोश्चित्तैमः ॥ तरुः तरति तृष्टवननरणयोः ॥ अनोकहः अनसःशकटस्याकंगनिहंति ॥ कुटः कु-
टति कुटकोटित्ये ॥ शालः सालइत्यपिपाठः सालःसर्जनैरेवक्षमात्रप्राकारयोरपीति सालःपादपगन्त्रेस्यात्प्राकारइतिमेदिनी विश्वप्रकाशौ ॥ पलाशी पलाशा
निसंत्यत्र पलाशीवृक्षरक्षसोश्चितिविश्वमेदिन्यौ ॥ दुः ॥ दुमः दुशब्दानभप्रत्ययः ॥ अगमः नगच्छति गम्यंतो इतित्रयोदशवृक्षनामानि ५

पुष्पाञ्जनैः फलैरुपलक्षितौ वृक्षौ वानस्पत्यः वनस्पतौ भवः इत्येकमात्रादेर्नाम ॥ अपुष्पात्पुष्पं विना ज्ञातैस्तेः फलैरुपलक्षितौ वृक्षौ वनस्पतिः इत्येकं पनसोदुंबरादेर्नाम ॥ दुग्गमात्रेऽपि वनस्पतिः वनस्पतिर्नाद्रुमात्रे विना पुष्पं फलद्रुम इति मेदिनीकोशात् ॥ फलपाकांताः फलपाकएव अंतोयासांताः ओषधयः भवन्ति औषः प्रोषोदो मिर्वाधीयतेऽत्र इथाञ्चारणपोषणयोः इत्येकं बोहियवादेः नाम ॥ अवन्ध्यः न वन्ध्यः अवन्ध्यः ॥ फलेग्रहिः फलानि गृह्णाति गृहउपादाने इति द्वेयथाकालं फलधरस्य नाम्नी ६ वन्धेसाधुः वन्ध्यः ॥ अफलः न फलान्यस्य ॥ अवक्वेशी अवसन्धाः केशायस्य सोस्ति दृष्टांतत्वेनास्य सोवक्वेशी इत्याद्युत्थम् इति

वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्तैरुपधाहनस्पतिः ओषधयः फलपाकांतास्फुरवन्ध्यः फलेग्रहिः ६ वन्ध्यो फलोवक्वेशी च फलवान्फलिनः फली प्रफुल्लोत्फुल्लसफुल्लव्याकोशविकचस्फुटाः ७ फुल्लव्रैते विकसिते स्फुरवन्ध्यादयस्त्रिषु स्थाणुर्वानाभ्रवः शंकुर्हस्वशारवाशिफः स्फुटः ८

त्रीणि भ्रूतावपि फलरहितस्य नामानि ॥ फलवान् फलानि विधत्ते यस्य ॥ फलिनः ॥ फली फलानि इति त्रीणि सफलस्याभिधानानि ॥ प्रफुल्लः प्रफुल्लति फूल्हविकसने ॥ उत्फुल्लः ॥ संफुल्लः ॥ व्याकोशः व्याकोशो व्यावृत्तः कोशः संकोचास्मात् ॥ विकचः विगतः कच्चास्मात् ॥ स्फुटः स्फुटति स्फुटविकसने स्फुटो व्यक्तप्रफुल्लयोः ७ फुल्लः एतेऽष्टौ विकसितेषु ध्विते स्फुटः अवन्ध्यादयः अवन्धो ५ फल इत्यादयो विकसितानां स्त्रिषु भवन्ति स्थाणुः स्थाणुः कीले हरेऽपुमान् स्त्रीभ्रुव इति क्वाना रूपभेदात्कूबत्वं ॥ भ्रवः भ्रवति भ्रवगतिस्थैर्ययोः पागंतराभिप्रायं ॥ शंकुः शंकतेऽस्मात् शक्ति शंकायां त्रीणि शाखापत्ररहितवृक्षस्य नामानि ॥ हस्वशारवाशिफः शाखामसिद्धा शिफा वृक्षमूलं हस्वशारवामूल्यस्य सङ्काः स्मात् द्वौति दुस्वशब्दे एकं ८

अप्रकांडे न विद्यते प्रकांडो यस्य तत्र ॥ स्तंभः तिष्ठति छागति निवृत्तौ ॥ गुल्मः गुडति गुडरक्षायां उल्लथैरिक्तं इति हेतुः प्रयत्नं हतं वृक्षस्य नामनी ॥ वल्ली वल्लुने बहु संवरणे वल्ली तु वल्लीः सरणा इति वानस्पतिः वल्लिरिति पाठः इति हेतुः ॥ व्रततिः प्रतनोति तद्विस्तारं पश्यतु व्रतति व्रततीत्यर्थेति ह्युपः ॥ व्रततिस्तु प्रतानिन्यां विस्तार इति ह्युपः यद्वा व्रतमिव करोति ॥ लता लतति सौत्रोच्चारणार्थं च ॥ व्रीणिलतामानस्य नामानि शाखापत्रप्रचयप्रदानः सौः स्यात्सि ॥ वीरुत् विकृणादि रुधिरावरणे ॥ गुल्मिनी गुल्मः प्रतनोस्त्यस्याः ॥ उलपः उल्यते उलः सौत्रावरणार्थं दाहार्थं वा शाखापत्रप्रचयः प्रतानः सौः स्यस्याः सामानिनी वीरुदादि बद्धयवा-

अप्रकांडे स्तंबगुल्मौ वल्लीपुत्रततिर्लता लताप्रतानिनी वीरुद्रुल्लिप्यं लय इत्यपि ९ नंगाद्यारोह उच्छ्राय उल्लेखश्चोद्धृत्यश्च ॥ अस्त्रीप्रकांडः स्तंभः स्यान्मूलच्छाखावधिरस्तरोः १० समेशारवालतस्तेषु शाखावालेशिफाजटे

चा ॥ शाखादिभिर्विस्तृतालतातनेत्यर्थः ९ नंगाद्यारोहः नगस्य तरोः आरोहणं उच्चलं आरोहोर्देष्टव्यं उच्छ्रायस्त्रीकल्याणानि चपि आरोहणे गजरोह इति हेतुः आदिशब्देन गिरिदेवा लयादितत्र ॥ उच्छ्रायः उच्छ्रायणं शिञ्जसे वायाम् ॥ उल्लेखः उल्लेखनं विधुगत्या उल्लेखस्तु छुरयेन स्त्रीकृत्वा च संहरणे चोपयोगिनी इति त्रीणि वृक्षादिर्देष्टव्यस्य नामानि ॥ प्रकांडः प्रकाण्ड्यते कडभेदेन प्रकांडो विटपे शस्ते मूलसंघाते रेशिरिति हेतुः ॥ स्तंभः स्तंभ्यते आरुह्यते स्तंभिरगतिशोषणयोः इति हेतुः मूलमारभ्य शाखापर्यंतो यो भागस्तस्य नामनी १० शाखा शाखति शाखुच्यसौ ॥ लता हे शाखाया अ० ॥ संध्यशाखा ॥ शाखा शालनं शालनं स्तंभे प्रथमं शाखाया अ० ॥ स्तंभः स्तंभ्यते यमोत्पन्नशाखाया इत्यर्थः ॥ शिफा शेतैरीशोडः स्तंभे शिफाजलायां स्तरितिमांसिनां यंत्रमातरि ॥ जटा जटति जटसंघाते हेतुः

मूलस्य नामनी

गुच्छकः गुथ्यते गुधिपरिवेष्टने स्तवकेहारभेदेचगुच्छस्तबेधपर्वीर्तिनइति रुद्रः ॥ स्तवकः स्तूयते पुञ्स्कृतौ पुनप्रत्ययः यद्वा तिष्ठति इतिविग्रहः द्वैकलिका
दिभिराकीर्णस्यपल्लवग्रंथैः नामनी केचित् विकसोन्मुखकलिकायाः पुष्पादिस्तवकेगुच्छइतितालव्यातेरतिदेवः ॥ कुङ्कुलः कुद्यते कुटतिवा कुटच्छेदने कौटिल्येया
सुकुलः मुंचति कलिकात्वं मुचूमीक्षणे इतिहेइंषदिकसितकलिकायाः नामनी १६ स्मनसः सप्तमन्यतेआभिः ॥ पुष्पं पुष्प्यति पुष्पविकसने प्रसूनं प्रसूयते
स्म ॥ कुसुमं कुस्यति कुससंश्लेषणे उभप्रत्ययः कुसमंस्त्रीरजोनेत्रोगयोरित्यक्तं ॥ स्मं सर्वसाधुसमानेषुसमंस्यादभिधेयवत् इतिमेदिनी कुसुमंसममित्यपि
पाठः भूभिस्त्रियांस्मनसइतिरत्नकोशः स्मनसः पुष्पमालस्योस्त्रियाभितिगेदिनोकोशः ॥ मकरंदः मकरमपि द्याति कामजनकत्वात् दोषवत्वंहने यद्वा मकरम

स्याशुच्छकस्तवकः कुङ्कुलोमुकुलोस्त्रियां १६ स्त्रियः स्मनसः पुष्पंप्रसूनंकुसुमंस्मं मकरंदः पुष्परसः परागः स्मनी
रजः १७ द्विहीनंप्रसवेसर्वहरीतक्यादयस्त्रियां आश्वत्थवेणवप्लाक्षानेयग्रोधेगुदफले १८

इतिहेपुष्पमयुनामनी ॥ परागः परांगच्छति गन्तुगती परागः कोस्मरेणोर्धूलिस्त्रीनीपयोरपि गिरिप्रभेदेविरव्यातावुपरागेचचंदने ॥ स्मनीरजः स्मनसारजः हेपुष्पे
णोः १७ द्विहीनं द्वाभ्यांस्त्रीपुंसाभ्यांहीनं सर्ववत्स्यमाणंहृत्सल्लतौषधिजालीयंस्त्रीपुल्लिङ्गद्वीनमश्वत्थकपित्यादिषुवर्तमानंप्रसवेपुष्पफलेपूलेचवर्तमानंपुंसकलिंगेद्यपि
त्यर्थः यथा चंपकसूरणमित्यादि तस्मिन्सर्वशेषंभाह हरीतक्यादयः स्त्रियां स्त्रीलिंगे हरीतक्याः फलंहरीतकी आदिशब्दात्प्लाक्षाकटीकोशातम्यादीनांसंग्रहः ॥
आश्वत्थस्यफलंआश्वत्थं ॥ वेणोः फलंवेणवं ॥ प्लाक्षस्यफलंप्लाक्षं ॥ न्यग्रोधस्यफलंनैयग्रोधं ॥ इंगुद्याः फलंइंगुदं ॥ बृहत्याः फलंबार्हन् एकैकप्लुक्षादिस्त्रीणिपुनरप्यविधाना
ननुक् १८

जंबूः जंबूः फलं जमिति जमुअदने एवमेव जंनु जांबवं इतित्रीणिजंबूः फलनामानि ॥ पुष्येवर्तमानाः जातिप्रभृतयः प्रभृतिशब्दात् यूथिकामल्लिकेत्यादीनां ग्रहणं स्वलिगाएवभवति नतुक्तीबे तद्यथा जाल्याः पुष्यंजातीस्त्री ॥ व्रीहयः फलेस्सलिंगाः यथा व्रीहोणां फलानि व्रीहयः पुंसि एवंभाषमुद्रयवादयोपि ऊह्याः १९ विदारी बृहती अंशमती इत्याद्यामूलेऽपिस्सलिंगाः तद्यथा विदारीः मूलंविदारी ॥ अपिशब्देनपुष्येऽपिस्सलिंगाः ॥ पाटलापुष्येवर्तमानाक्तीबे यथा पालायाः पुष्यं पाटलं अपिशब्दात्स्सलिंगा पाटलः कुसुमेवर्णेप्याश्वीहिश्चपाटलइतिशाश्वतकोशात्पुल्लिङ्गोपि ॥ बोधिट्रुमः बोधिआसौद्रुमश्च ॥ चलदलः चलानिद

बार्हतंचफलेजंबूजंबूःस्त्रीजंबुजांबवं पुष्येजानिप्रभृतयःस्सलिंगाव्रीहयःफले १९ विदारीद्यास्तमूलेऽपिपुष्येक्तीबेपि पाटला बोधिट्रुमश्चलदलः पिप्पलःकुंजराशनः २० अश्वत्थेऽथकपित्थेस्युर्दधित्यग्राहिमन्मथाः तस्मिन्दधिफलःपुष्यफ लदतशठावपि २१

लानियस्य ॥ पिप्पलः पिप्पलंजलंअस्तिअस्य मूलंसित्तत्वात् पिप्पलंसलिलेवस्त्रछेदभेदेचनार्तौ इत्युक्तत्वात् ॥ कुंजराश नः कुंजरेणाश्रयते अशमोजने कर्मणिप्लुट् २० अश्वत्थं नश्वश्चिरंतिष्ठति यद्वा अश्वत्थंजलमस्यास्ति आपःप्रजाहितंशीतमश्वत्थंपवनंविषमितिरलकोशः अश्वत्थः पिप्पलद्वौस्यादश्वत्थाधूर्णिमामताइत्युक्तत्वात् पंचपिप्पलवृक्षस्याभिधानानि ॥ कपित्थः अमरमालायांपवर्गान्तीयमभ्योपि ॥ दधित्थः दधि वर्णस्तिष्ठत्यस्मिन् ॥ ग्राही गृण्हाति ग्रहउपादाने ॥ मन्मथः मनज्ञानेसंपदादित्वात् क्षिप् नलोपेतुक् मथतीतिमथैरच् ॥ दधिफलः दधि अस्तिफलेयस्य ॥ पुष्यफलः पुष्ययुक्तंफलमस्य ॥ दंतशठः दंतानांशठइव सप्तकपित्थस्यकंवडइतिरब्यानस्याभिधानानि २१

उदुंबरः उल्लंघितां वरमनेन उदतिशयोनां बतेवा अविशब्दे उदुंबरस्तदेहल्या वृक्षभेदे च बंडके कुहभेदेऽपि च युमांस्ताम्रेपि स्थान्पुंसकमिति विश्वः मेदिन्यां त्व
 र्गततीयमर्थः त्रिकांडशेषेभ्येवमेव ॥ जंतुफलः जंतवः फलेऽस्य ॥ यज्ञांगः यज्ञमंगति अंगित्यर्थः ॥ हेमदुग्धकः हेमवर्णदुग्धमस्य चत्वारि उदुंबरस्य उ
 बरइति रव्यातस्य नामानि ॥ कोविदारः कुंभूभिर्विदारयति हविदारणे ॥ चमरिकः चमरं अस्यास्ति अत्र इति वनौ ॥ कुद्दालः कुं उद्दालयति दलविदारणे
 युगपत्रकः युगं युगं पत्रमस्य चत्वारि कांचन इति रव्यातस्य नामानि २२ सप्तपर्णीः कांडे कांडे सप्तपर्णान्यस्य ॥ विशालत्वक् विशालाल्वगस्य ॥ शारदः
 शरदिषु व्यथति शारदीतोयपिप्यत्यां सप्तपर्णे चेति दंत्यां तेषु रुद्रः शारदोऽब्देऽश्रियां तोयपिप्यली सप्तपर्णयोरिति मेदिनी ॥ विषमच्छदः विषमाः छदायस्य

उदुंबरे जंतु फलोयज्ञांगो हेमदुग्धकः कोविदारं चमरिकः कुद्दालोऽयं गपत्रकः २२
 सप्तपर्णी विशालत्वक् शारदी विषमच्छदः आरग्वये राजवृक्षश्चाभ्याकचतुरंगुलाः २३

चत्वारिंसां तवण इति रव्यातस्याभिधानानि दुरधिगमवस्तनः प्राकृतं संज्ञयापि व्याख्याने न दोषः तत्रैवं प्रयोजनार्थावचनप्रवृत्तिर्यतस्ततः प्राकृतमित्य
 दोषइति किंच स्सवीर्यविपाकेभ्यो मूलानुष्यात् फलाद्दलात् आकाराद्देशकालादेर्वनौषध्यर्थमुन्नयेदिति आरग्वधः आरगरोम शंका मपि हति
 इत्याद्यूलं आरग्वधः आरग्वधः हस्तादिषु अरग्वधोऽथ संपाकः कृतमालस्तथाऽर्ग्वध इति रत्नकोशः ॥ राजवृक्षः राजा चासौ वृक्षश्च वृक्षाणां राजा वा राजदंतादिद्वे रोगा
 णां राजानं वृश्चतीति वा औन्नत्येच्छेदने ॥ शम्याकः शंकल्याणं पाकोऽस्य संपाकः शंपाकश्च तदुक्तं संपाकस्तर्ककेष्टेष्टे त्रिषु नाचतुरंगुल इति मेदिनी ॥ चतुरंगुलः चत-
 स्त्रः अंगुल्यः प्रमाणं यस्य २३

आरेवतः आरेवयतिनिः सारयति मलसारकत्वात् रेचपुवर्गौ अतसातत्यगमने आरेवचासौअतश्च ॥ व्याधियातः व्याधीचहंतीति ॥ कृतमालः कृताभा
 लाःस्य पुष्पैरितिशेषः ॥ स्रवर्णः शोभनोवर्णोऽस्य ॥ स्रवर्णक इतिवापाठः अष्टोबाहवाइतिरव्यातस्यनामानि ॥ जंबीरः जभ्यते जमुअदने जंबीरःप्र
 स्थपुष्पेस्यात्तथादंतशठडुमइत्युक्तत्वात् ॥ दंतशठः दंतानांशठइव ॥ जंभः ॥ जंभीरः ॥ जंभलः पंचजंबीरलघुइड निंबुइतिरव्यातस्याभिधानानि २४
 वरुणः वृणोति वृञ्वरणे करणेवा ॥ वरणः ॥ सेतुः सिनोति सीयतेवा धिञ्बंधने सेतुर्नालोकुमारके इत्युक्तत्वात् ॥ तिक्तशार्कः तिक्तः शाकोऽस्य

आरेवतव्याधियातकृतमालस्रवर्णकाः स्फूर्जंबीरेदंतशठजंभजंभीरजंभलाः २४ वरुणोवरणः सेतुस्तिक्तशार्कःकु
 मारकः पुन्नागेपुरुषस्तृगः केसरोदेववल्लभः २५ पारिभद्रेनिंबतर्कमंदारः पारिजातकः

तिक्तशार्कस्तुरविदेवरुणेपत्रसुंदर
 इत्युक्तत्वात् ॥ कुमारकः कुमारयति कुमारक्रीडायाभित्यादि चिरतरुणत्वात् पंचवायवर्णाइतिरव्यातस्य ॥ पुन्नागः पुमान् नागइव ॥ पुरुषः पूरयति
 पुर अग्रगमने ॥ तृगः तुंज्यते लुजिहिंसायां घञ् ॥ केसरः प्रशस्ताः केसरायस्य अर्शआद्यच् केसरोनागकेसरः केशरइत्यपिपाठः ॥ देववल्लभः ॥ पंचसे
 देसराइतिरव्यातस्य २५ पारिभद्रः पारिमस्यास्तीति अतइतिः पारि पारंगतं भद्रंयस्य ॥ निंबतर्कः नियमयति यमउपरमे एषोक्षादिः निंबनि निवि
 सेचने बवयोरैक्यं निंबसंज्ञकस्तर्कः शार्कपार्थिवादिः ॥ मंदारः मंदाः आराः यस्यवा मंदंक्रच्छति अग्रगौ इत्याद्युद्धृतं ॥ पारिजातः पारि पारंगतं जातं जम्ब
 यस्यसमुद्राज्जानोवा स्वार्थकः चत्वारिनिंबतरोः कडूनिंबइतिरव्यातस्याभि०

तिनिशः अतिशयेननेषति णिशसमाधौ यद्वा अतिक्रान्तोनिशः तिनिशः एषोदरादित्वात् अकारलोपः ॥ स्पंदनः स्पंदते स्पंदप्रस्मवणो ॥ नेभिः ह्रस्वांतः संहिताये
 कृतोदीर्घोपदकालेनिवर्तते नयति णीञ्प्रप्रापणो ॥ नेभिः गुह्यगस्मिनिशोनेभिश्चक्रप्रांतेस्त्रियामपथितिरुद्रः ॥ रथद्रुः रथस्यद्रुः तत्रोपयुक्तत्वात् ॥ अतिसुक्तकः अतिश
 यितोमुक्तोविस्तारः स्य २६ वंजुलः वच्यते वंजुगौ ॥ चित्ररुत् चित्रं करोति सप्ततिवशादतिरगान्श ॥ पीतनः पीतं करोति तन्मृगेतीति णिजंलात् बहुलमन्यत्राणो
 वित्युच् ॥ कपीतनः तनोति तनुविस्तारे कपीनां कपेर्वर्णस्यवातनः इत्याचूला ॥ आम्रातकः आम्रमतीति अतसातस्यगमने कपिचूतोऽम्रातकोस्यफले पशुहरानर्कानि
 त्रिकांडशेषः त्रीणिअंबाडादतिरव्यातस्य ॥ मधूकः मद्यते मन्यतेवा महपूजार्थो मनज्ञानेवा ॥ मधुकः ॥ मधूलः ॥ मधुकः ॥ गुडपुष्पः गुडद्वयपुष्पस्य ॥ मधु-

तिनिशोस्पंदनोनेमीरथद्रुतिमुक्तकः २६ वंजुलश्चित्ररुत्वाथद्वोपीवनकपीतनौ आम्रातकंमधूकेतुगुडपुष्पमधुद्रुमौ २७

वानप्रस्थमधुष्ठीलौजलजेनमधूलकः पीलोगुडफल्मधूकीनस्मिस्तुगिरिसंभवे २८

देशोभवः वानप्रस्थोमधूकेपिस्यात्ततोयाश्रमेपुमानितिरुद्रः ॥ मधुष्ठीलः मधुष्ठीयति ध्रुवुःनिरसने मधुष्ठीलेगर्भेऽस्थितिवा पंचमोहाइतिरव्यातस्यनामानि जलजे
 नमधूकेमधूलकइत्येकंनाम मधुल्लानि लादने गिरिजेनमधूलकइत्यपिपाठः गौरशाकोमधूकोऽन्योगिरिजः सोऽल्पपत्रकइतिमाधवः ॥ मधूकोऽन्योमधूलस्तु
 जलजोदीर्घपत्रकइतिस्वामी ॥ पीलुः पीलति पीलप्रतिर्धुंते ॥ गुडफलः गुडद्वयफलमस्य ॥ स्वंसी स्वंसयति मलं स्वंसुअथःपतने त्रीणिगुर्जेरदेशोपीलुतृक्षस्य
 अत्रोडइतिप्रसिद्धस्य तस्मिन्पीलोगिरिजे २८

७

७

७

७

७

२८

अक्षोदः अक्षूणाति अक्षूयासौ अक्षस्येवउदाः पर्णान्यस्येतिवा ॥ कर्परालः कर्पूरमलनि अलशूषणादौ यद्वा कर्पराख्याऽस्ति कंदरालइतिवापाठः पूर्ववत्तद्दे प
र्वतपीढोः अक्कोडइतिख्यातस्य ॥ अंकोदः अंक्ष्यते अकिलक्षणे ॥ अंकोठः अंकोलः इत्यपिपाठौ ॥ निकोचः निकुच्यते कुचशब्दे निकोदइत्यपिपाठः द्वेअंको
दस्यपिस्तेइतिख्यातस्य ॥ पलाशः प्रशस्तानिपलाशानियम्य अर्षडाद्यन् यद्वा फलं मांसमश्नानि अशर्भोजने ॥ किंशुकः किंचित्शकइव शकतुंदाभा
पुष्पत्वात् ॥ पर्णः पृणति पृणप्रीणने नौदादितः यद्वा प्रशस्तानिपर्णानियस्य अर्षिआद्यन् यद्वा पिपर्ति पृपालनपूरणयोः पर्णपित्रेकिंशुकेनादितिधात्
त्वात् ॥ नातपोथः वानंपोथयति पूथहिंसायां इतिनलारिपलाशस्य ॥ वेतमः वयते वेज्जतंपुसतानि २९ रथः रम्यतेः च रमुक्तीदायां रथः स्यंदनवापीरागि

अक्षौटकर्परः। पेद्मावंकोटुनि। नकः पञ्चार्थोक्तिः। पणोत्तपोद्योः श्रवतसे २९ रथाभ्रपुष्पविदुलशीतवानीन वंजः
लाः होपरिव्याधिविदुलानादेशोत्तुवेतसे ३०

लाः द्यौपरिव्याथविदुल्लोनादेयोनांभुवने ३०

सत्ययः॥अत्रपुण्यः अत्रमिवात्रसमयेवापुषामस्य ॥विदुलः वेत्तिविद्यतेवा ॥शानः

शीतमस्यास्ति शीतमित्यपि शीतं तु यागवानीदबहुवारदुमेषु चेत्यजयात् ॥ वानीरः वायति ओवेशोषणे वंशः कुंआसमं तान्नीरयस्य ॥ वंजुलः व
ज्रति वज्रगतौ ममवेतसस्य वेत इति रव्यातस्य ॥ परिब्यायः परिबिध्यते व्यथताडने परिव्याधस्तु पुंसि स्याद्वेतसे च दुमोत्पले ॥ नानेयी
नद्यां भवा नद्याः स्म्योदक् नादेयीशब्दः स्त्रियां नादेयीनागरंगे स्याज्जायायां जल्वेतसे इत्युक्तत्वात् ॥ अंबुवेतसः अंबुमिजातो वेतसो भाक
पार्थिवादिः इति च त्वारिजलोत्पन्नवेतसस्य ३०

पार्थिवादिः इति चत्वारि जलोत्पन्नवेतसस्य ३०

5

10

6

1

असौसौमांजनोरत्तोरक्तपुष्पश्चेत्तमधुशिशुरित्कच्यते एकः॥सौमांजनः शोभांमनाक्त शोभांजनदत्त्यपिपातः शिनोति शिञ्जनिशानं शिशुर्गशाकमानेचयौभांज
नमक्षीरुहे॥तोक्षणागंधः लोक्षणागंधोऽस्य॥आक्षीबः आक्षीबति आक्षीबयतिवा क्षीबमदे अक्षीबइत्यपिपातः॥मोचकः मोचयति मुच्यते॥मोचणं पंचशेगूल शैब
गा शैवट इतिरव्यातस्य॥आरिष्टः नरिष्टमस्मात् आरिष्टोलक्षणे निर्देफेनिलेकाकचंकयोः रिष्टंस्माशक्तमाभावेपुंसिरवेद्रुचफेनिलेइतिमिदिनी॥फेनिलः फेनोऽ
स्यास्ति॥हेरिटाइतिरव्यातस्य ३१ बिल्वः बेलयति बिल्वमेदने॥शांडिल्यः शांडिलस्यगोत्रापत्यंयुष्मात् शांडिल्यइवेतिवा॥शैलूषः शिलूषस्यअपत्यं शैलूषइवेति
वा॥मालूरः मालद्वीपेरवालुनाति॥श्रीफलः श्रीमदंफलंश्रीप्रियवाफलमस्य शाकपार्थिवादिवत् श्रीफलः पुंसिमाळूरधात्रीनीलीकयोः स्त्रियां॥इतिपंचबिल्वस्य ॥

**सौभांजनेशिश्रुतोक्षणागंधकाक्षीचमोचकाः रक्तोसौमधुशिश्रुः स्यादरिष्टः फेनिलः समौ ३१ बिल्वेशांडिल्यशैलूषौमालू
रश्रीफलावपि पुक्षोजलोपर्कटीस्यान्यग्रोधोबहुपादटः ३२ गालवःशाबरोलोध्रस्तिरोटस्तित्वमार्जनी**

यद्वापुक्षते पुक्षमक्षणे पुक्षत्यधोगच्छतीतिवा॥जटा जटति जटसंधाते॥पर्कटी पृच्यते पृचीसंपर्कः॥पर्कटीरूतनफलेयुगादौपुक्षपादपइत्युक्तत्वात् इतित्रिणिपिंपर्याःनाभा
न्यग्रोधः न्यक्कुरुणाद्धि रुधिरआवरणे न्यग्रोयस्तुपुमान्व्यामवदयोअशमीतरो॥बहुपात्त बहवःपादा अस्य॥वटः वटति वटवेष्टने श्रीणिबटतरोः ३२ गालवः गालवस्यापत्यं
गालवोयुनिम्रोदः स्याल्लोध्रद्रक्षचकीर्तिः॥शाबरः शबरणागमयं॥लोध्रः रुणद्धि रुधिरआवरणे लोध्रोवश्यंकरपुंसिभक्तिकेयेगणाधिपे इति ॥तिरोटः तीर्यतेमलग
भेन॥तिल्वः तिल्यते,नेनागं तिलस्वेहे॥मार्जनः मार्जननद्वयोर्मर्ष्टिपुंसिस्याल्लोध्रशारिनि इतिषट्कलोध्रस्यनामानि तत्राद्यौ श्वेतलोध्रे शेषारक्तलोध्रेइतिसामी॥

पुक्षः प्रक्षरति क्षरसंचलने

आम्रः अम्यते अमगत्यादौ ॥ चूतः चूष्यतेऽस्य चूषणेन पृषोदरादिः च्योततिरसमिति वा च्युतिरक्षरार्थः ॥ रसालः रसमालति अलभूषणादौ इति त्रयः आम्रस्समानकाः शब्दाः अस्मै आम्रः अतिशयेन सौरभः अतिसौरभश्चेत् सहकारः सहकारयति मेलयति इत्येकनाम ३३ कुंजः कंडं प्रति उंमाभूषणे शकंश्चादिश्च कुंभेति सेषात्तद्विग्रहीतं कुंजः कूंबं लुगुगुला विनिरभ्रसः कुंभोल्बूः खलकं कुंभोल्बूखलकं कुंभोल्बूखलाकारहृत्सकोषान्धिर्यातं कुंभोल्बूखलकं कुंभोल्बूखलकं रपि विवाचस्पतिः कुंभं भिद्वन्ति गुगुलाविति विवरमकाशः ॥ उल्बूखलकं उल्बूखलति लादाने ततः स्वार्थकः उल्बूखलगुगुलो च क्लीबमुत्तुदूखलमिति रुद्रः अस्मिन्पक्षे कुंभं चोदूखलमिति पाठः उदूखलं गुगुलेऽस्या दुल्बूखलेऽपि न ह्यथिति मेदिनी ॥ कौशिकः कौशेप्रवः कौशिको न कुलयालया हे शुगुलुशक्रयोः कौशेयो लूख्योः स्याद्विश्वाभिन्नमुनावपि कौशिकी चंडिकायां च न दोषे देवयो धिनीति ॥ गुगुलः गोजति गु

आम्रश्रुतोरसालोसोसहकारोऽतिसौरभाः ३३ कुंभोलूरवलंकंक्षुंबेकौशिकोगुगुलुःपुरःशैलुःश्लेष्पातकःशीतउद्दालोब
हुवारकः ३४ राजादर्नपियालःस्यात्सनकदुर्धनुःपटः
जम्बेये गाडनि गाडनरुसणे इल्लयेगेवन्ने पयः पयनि परययगामाप्ते पंजययगामपत्तयामप्ते

दुधारकः ३४ राजादनाप्रियालः स्यात्सप्तमक द्रुधनुः पटः
 जल्लति शिलउच्छे॥ श्लेष्मानकः श्लेष्माणमतति अतसातत्यगमने॥ शीतः प्रयायनेस्य श्रेयङ्गते॥ उद्दालः उद्दालयति दल्लविदारणे॥ बहुवारकः बहुन्वारयति बहुवर
 णे पंचशेखरमौकरादनिरव्यातस्य ३४ राजादनं अदप्रक्षणे राजादनं क्षिरिकायां प्रियालं किंशकं पिनेति प्रामाण्यं हृत्तीयंतु राजावनं प्रसरको राजाजातनद
 तिवाचस्पतिः राजानमततीति वाराजादनं॥ प्रियालः पीयते पीयुः सौत्रोधातुः प्रियालश्च प्रियालक इति साभवः॥ सन्नकद्रुः सन्नः लीनः कद्रुर्वर्णोऽस्य॥ धनुः धनुः प्रियाल
 कद्रुमदनिरल्लकोशः धनुः पुमान्प्रियालद्रोराशिभेदशरासनइति मेदिनी॥ धनुः प्रियालेनानस्त्रीया शिभेदशरासनइति॥ पटः पटति अच् पटः प्रियालचट्टोनासः वेलपुनपुसक
 भिनिरभसः सप्तस्तीनामनु मतांतरे धनुः पटः धनुषइवपटो निस्तारोऽस्येति चत्वारिचार इति व्यातस्य॥

श्रीपणिंका श्रीः पर्णेयुयस्याः॥ कुमुदिका कौमोदते मुदीहर्षे॥ कुंभी कुंभीवकुंभी असाधारवलात् एशिकायांचकुंभीस्यात्यादलो कङ्कफलेपिचैतिदेवः कुंभी-
स्त्रो॥ केदर्यः केदराति कितत्रासे अतिवित्तत्वात्॥ कङ्कलः कसति कदेवर्षावरणयोः कटफलमस्य पंचकुंमल कुंभ्या इति कायफल इति चरव्यातस्य ४० ब्रसु-
कः कामति ब्रसुपादविसेये ब्रसुकः पट्टिकालोघेनुवाकेमद्रमुस्तके॥ पट्टिकास्थः पट्टिकाआरव्यायस्य॥ पट्टी पट्टोः स्यास्तीति इन्नंतः पट्टः पेषणपाषाणेव्रणा
दीनांचबंधने॥ चतुःपथैः थरादादिशासनंतरपादयोः यद्वा पट्टिः स्त्रीपटभेदेस्याल्ललादेकुंभिकाद्रुगदलुक्तलाच्च॥ लाक्षाप्रसादनः लाक्षाप्रसीदत्यनेन च
त्वारिलोहितलोघभेदस्य॥ नृहः नृदति पापं नृदयेरणे नृदइत्यपिपाठः तवेज्यं नृदति नृदव्यथने॥ दूषः युवंत्यनेन दूषिअणामिअणयोः इत्याचूत्यं ब्रह्मण्य

श्रीपणिंकाकुमुदिकाकुंभीकेदर्यकङ्कफलो ४० ब्रसुकः पट्टिकास्थः स्यात्पट्टीलाक्षाप्रसादनः तटस्तदूषः ब्रसुकोब्रह्मण्यो
ब्रह्मदारुच ४१ तूलचनीपप्रियककंदबास्तुहलिप्रिये वीरचक्षोः कृष्णरोमिमुखीमल्लान्तकीत्रिषु ४२

ब्रह्मणोब्रह्मणिवादारु ४० तूलं तूलयति तूल्यतेवा तूलनिष्कर्षे तूलइत्यपिपाठः पुष्टिगस्तापिचौतूलः क्लृंबस्याद्रस्यदारुणीतिरुद्रः षट् अश्वत्थान्कारेचक्षभे
देपारसापिपकइतिमहाराष्ट्रभाषायांरव्याते॥ नीपः णीञ्चप्रापणे प्रीणातिप्रीञ्चतर्पणे॥ कंदंबः कदति कदः सौत्रोथातुर्हिसार्थः॥ हलिप्रियः हलिनः प्रियः सु-
रायाअधिवासनात् चत्वारिकंदंबइतिरव्यातस्य॥ वीरचक्षः वीरइवचक्षोदुः स्पर्शीत्वात् वीरचक्षस्तमल्लान्तकानुननुमयोः युमान्॥ अरुक्षरः अरुव्रणकरोति
॥ अग्निमुखी अग्निर्विमुखमस्याः भवेदग्निमुखोदेवेविषमल्लान्तकेस्त्रियो॥ मल्लान्तकी मल्लईवातवि अतसातत्यगमने गौरादिः चत्वारिनिबवाभिलावाइतिरव्यातस्य
४२

गर्दभांडः गर्दभं अगति अमगत्यादिषु अगंताडुः ॥ कंदरालः कंदरांडाति कंदरालः पुमान्गर्दभांडे पुस्ततरावपि ॥ कपीतनः कपीतनः कपीतनः कपीतनो ग
र्दभांडशिषाभ्रातृवेषु च ॥ स्रपार्श्वकः शोभनं पार्श्वमस्य ॥ पुक्षः प्रक्षरति क्षसं चलने पुक्षः पुक्षोद्दीपे गर्दभांडे ॥ श्वत्थे जदि निपक्षक इति हेमः पंचगजहंड स्वालीपि पशेद्धि निरव्या
तस्य ॥ तितिडी निष्पति तिमथ्याद्भीमे तितिडित्वा म्लिका चिंचा तितिडी का कपि प्रियेति वाचस्पतिः ॥ चिंचा चिमित्यव्यन्तं शब्दं चिनोति चिञ्चयने ॥ अम्लिका अ-
म्ले रसोऽस्यास्ति अम्लिका चिंचा तितिडी का च तितिडा इति चंद्रः त्रयं चिंचायाः ॥ पीतसारकः पीतः सारोऽस्य ४३ सर्जकः सृजति सृजविसेर्गे यद्वा सज्यते ब
र्जे अर्जने असनः अस्यति अस्रक्षेपणे प्रियको जीवको सन इति रत्नकोशः आसनं क्षेपणे क्लृबं पुंसि स्याज्जीवकद्रुमे पीते भस्वंधयोः क्लृबमासनं नानुजीवक इति रुद्र-

गर्दभांडे कंदरालकपीतनस्रपार्श्वकाः पुक्षश्चा तितिडी चिंचा म्लिकाः शोपीतसारके ४३ सर्जकासनबंधूकपुष्पप्रियकजीवकाः
सालेतुसर्जकाश्याश्वकर्णकाः सस्यसंवरः ४४ नदीसर्जो विरतरु रिंद्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः

कः प्रीणाति प्रीज्यतर्पणे ॥ जीवकः जीवयति जीवप्राणधारणे षट् अमपा इति ख्यातस्य ॥ सालः सल्यते सल्गती पुंसि भूरुहमात्रेऽपि सालो वरणसर्जयारि नित्योदो
रभसः शाल इत्यपि पाठः ॥ सर्जः ॥ काश्र्यः कृशतनूकरणे हृषति कृषवैलेखने कार्य इत्यपि पाठः ॥ अश्वकर्णकः अश्वस्य वर्णं द्रवपन्नमस्य ॥ सस्यसंवरः सस्येः संजीयते च
अवरणे पंचशालवृक्षस्य साल ई इति प्रसिद्धस्य ४४ नदीसर्जः नद्याः सर्जः विरतरुः वीरश्चासौ तस्मै दृढका हत्वात् ॥ इंद्रद्रुः इंद्रस्य इंद्रद्रववाहुः ॥ ककुभः ककुभोदि
शः संस्यस्य बहुविस्तरत्वात् ककुभो रागमेदेऽपि वीणां केऽर्जुनपादपे ॥ अर्जुनः अर्जयति अर्जधर्जने पार्थस्तु ककुभो जिष्णा विति विश्वकोशः पंच अर्जनं च द्रस्य नामानि ॥

एरंडः आ इरयति बायुमिश्रितोषः ईसलौ कंपनेन च ॥ उरुद्रुकः उरुग्रहांतगायति ओवेशोषणे उल्लूकादिषु निपातितः ॥ रुक्कः रोच्यते रुन्दीमो कुन्भत्यथः ॥ निचक्रः निचयति निचलदुतादौ ॥ चंचुः चंचति चंचुगलार्थः ॥ पंचांगुलः पंचांगुलयस्य ॥ मंडः मंडयति मंडिप्रूषायां आमलक्यां स्त्रियां मंडरेडोचपिलयोरिति भसः मंडः पंचांगुलेशाकेषु सिक्लैर्बलुवस्तुनि कश्चिदमंडग्राह आमंडइत्यपि गंधर्वहस्तकोमंडआमंडो व्याघ्रपुच्छक इति तारपालः ॥ वर्धमानः वर्धते वर्धलेदन पूरणयोः व्यडंबकः व्यडंमलमवयति अविभ्रंसने व्यडंबन इति तस्मात् इत्येकादशपरदस्य नामानि याल्यास्त्वल्पाकारा मीसप्रामी गइलेक ॥ शमीशाम्बतिरोगाम्

एरंड उरुद्रुकश्चरुक्श्चिन्नकश्चसः चंचुः पंचांगुलं मंडवर्धमानव्यडंबकाः ५१ अल्पाशामीशमीरः स्याच्छमीसक्तु कलाशि वा पिंडीतिकोमरुवकः श्वसनः करहाटकः ५२ शाल्यश्चमदने शक्रपादर्पः पारिभद्रकः भद्रदारुद्रु किलिभपीतदारुचदारु च

५३ शमीसक्तु फलायांच शिविकायांच गुगुले ॥ सक्तु फला सक्तु वत्फलमस्याः ॥ शिवा शिवकरोति त्रयं शम्भ्याः ॥ पिंडीतकः पिंडीतं नोति अन्येभ्यो पीतिडः कन् पिंडीतकः स्यान्नगरिमदनारम्यमहीरुहे ॥ मरुवकः मरुचति कुन् आकारलोपः ॥ श्वसनः श्वसनं श्वसिते पुंसि मारुते भदनद्रुमे ॥ करहाटकः करहाटयति हट्टीमौ ५२ शाल्यः शलति शलगतौ ॥ मदनः मदयति मदीहर्षगलपनयोः षड्गोळादित्वातस्याः शक्रपादयः शक्रस्य पादयः ॥ पारिभद्रकः पारिभद्रस्य भद्रस्य पारिभद्रस्तु निंबट्रोमंदरे देवदारुणि ॥ भद्रदारु भद्रदारु भद्रदारुणि च क्लृबभित्यमरमाला ॥ द्रुविलिगं किलति किलनेत्यत्रोडनयोः बाहुल तात्किमन् द्रुव्यासौ किलिभं पीतदारु पीतंचतत् दारुचपीतदारु ॥ दारु दीर्यते हविदारणे पुनपुंसकयोर्दीर्घातित्रिकांशोषः ५३ ५३

सप्तमी

पूतिकारं पूतिचतुष्टयं ॥ देवदारु देवस्यदारुतस्मिन् एतानिसप्तनामानि ॥ पादलिः पाति दलति दलवैकुण्ठे सर्वधातुभ्यद् पादलोऽसौ दलति ॥
पादला पादलाति पादलापादलोऽस्त्री स्यादस्याः पुष्पोपुनर्ना ॥ अमोघा नमोघा अलिप्रिया विशालाग्रामोघा पादलिर्द्वयोरिति वाचस्पतिः ॥ मोघेऽस्य पिपाठः तत्र
स्थं मोहयति मोघास्त्री पादलावृक्षे मोघं त्रिषु निरर्थक इति रुद्रः ॥ काचस्थाली काचस्य काच्यस्य स्थाली पात्रं गुरुचरणस्तु कालास्थाली इति पठति तत्र का
ला स्थाली इति पदयुग्मं शेषं काला कालो वर्णो स्यास्ति कालातुल्यं हतं ताल्यामं जिह्मानीलिकासूत्रेति मेदिनी ॥ स्थाली तिष्ठति ध्यागतिनिवृत्तौ स्थाली स्या
त्पादलोऽस्य योरिति मेदिनी विष्वक्प्रकाशौ ॥ फलेरुहा फलेरोहति ५४ रुष्णावृता रुष्णावृतामस्याः रुष्णावृता पादलायां माषपय्यं च योषिति ॥ कुबेराक्षौ कुबेरस्येवा-

पूतिकारं च सप्तस्मर्द्धे देवदारुण्यद्वयोः पादलिः पादलाभोधाकाचस्थाली फलेरुहा ५४ रुष्णावृता कुबेराक्षौ श्यामातु महि
ब्ध्या लतागोवन्दनी गुद्रा प्रियंगुः फलिनी फली ५५ विष्वक्सेना गंधफली कारं भा प्रियक् अत्र सा क्षियस्याः सप्तपादलायाः पादलो इति
ख्यातायाः तत्र पादलिर्द्वयोः ॥ श्यामा श्यामो वर्णोऽस्य स्याः श्यामो वर्णप्रयागस्य वारिदेवृद्धदारुके ॥ पिकेचलुष्णा हरिते पुंसि स्यात्तद्वति त्रिषु ॥ महिब्ध्या महि
ब्ध्याः स्त्रियाः आह्वय इव आह्वयोऽस्याः ॥ लता लतति लतिः सौत्रो धातुः ॥ गोवन्दनी गविभूमौ बध्नेते वदि अभिवाद नस्तुल्योः ॥ गुद्रा गुद्रयति गुद्रि सोदे ॥ प्रि
यंगुः प्रियंगु छति ॥ फलिनी फलमस्य स्याः फलिन्यग्निशिरवायां च फलिन्योऽस्त्री फले त्रिषु ॥ फली ५५ विष्वक्सेना विष्वक्सेनाति विष्वक्सेनाफ
लिन्यां स्याद्विष्वक्सेनो जनार्दने ॥ गंधफली गंधक् फलमस्याः याक् वर्णे निडाष ॥ कारं भा ईषद्वद्रभाकारं भा ॥ प्रियक्ः प्रीज्यन्तर्पणे कुत्र अकारदेशे इत्यङ् द्वादश प्रियंगुर
क्षेत्रायादी जतिरव्याति ॥

मंडूकपर्णः मंडूकद्वयपर्णमस्य ॥ पत्रोर्णः पत्रेऽर्णः स्य पत्रोर्णधोतकोशयद्भूविंस्याच्छोणकेषुमान् ॥ नटः नटति नटन्तौ ॥ कटूंगः कटूयंगान्यस्य ॥ टुटुकः टुटु इतिकायति केशब्दे आतोनुपसर्गिकः ५६ स्योनाकः सोव्यनि धिब्रुतनुसंज्ञाने तेनाकनि अभ्यनेवा अककुटिळयांगतौ स्योनः किरणसूर्ययोः श्योनाकइत्यपि पाठः ॥ शक्रनासः शक्रनासेवपुथ्यमस्यास्ति ॥ ऋक्षः ऋषनि ऋषीगतौ ऋक्षः पर्यन्तराजस्यान्मल्लुकेशोषणेषुमान् दीर्यचंतः दीर्यचंतमस्य ॥ कुटंनटः कुटन् वक्रोभभवन् नटति नटस्यं दत्ते ॥ शोणकः शोणति शोणवर्णे गुरुचरणास्तु शोनकइत्याहुः तत्रैवं शवति ॥ अरलुः ह्लादशदंडिका दिंडादितिरयानस्य ॥ तिष्यफळा

मंडूकपर्णपत्रोर्णनटकटूंगटुटुकाः ५६ स्योनाकशक्रनासर्क्षदीर्यचंतकुटंनटाः शोणकश्चारलौतिष्यफळामलकीत्रिषु
५७ अमृताचवयस्थान्चत्रिलिंगस्तुविभीतकः नाक्षस्तुषः कर्षफळोभूतावासः कलिद्रुमः ५८ श्रीराधारुष्याभ्यांन०

तिष्ये कलिसुगेफलमस्याः ॥ आमलकी आमलते मलधारणे ५७ अमृता नम्रियंते नया अमृतामागधीपथ्यागुडूच्यामलकीषुच ॥ वयस्था वयोयौवनंति वृत्तनया वयस्थानुस्त्रियांब्राह्मीगुडूच्यामलकीषुच सूक्ष्मेलायांचकाकोल्यांपथ्यायांतरणेषुचेत्कत्वात् त्रिष्वित्कृतेः आमलकः आमलकं चत्वारिआमलक्याः ॥ विभीतकः विगतंरोगप्रथमस्यात् ॥ अक्षः अक्षति अक्ष्व्यासौ अक्षोज्ञानात्प्रशकटावयवेषुसुपाशके रुद्राक्षद्राक्षयोः सर्पविभीतकतरावपि चक्रवर्षेषुमान्क्लीबमक्षंसौगर्वलेंद्रियइतिहेमः ॥ लुषः लुष्यति लुषतुष्टौ ॥ कर्षफलः कर्षफळः कर्षफळमस्य ॥ भूतावासः भूतानामावासः ॥ कलिद्रुमः कलेद्रुमः पट्या दिंगइतिरच्यातस्य कचिदयंबेहडादितिरयातः ५८

५९

५९

५९

५९

५९

५८

अभया नभयमस्याः अभयास्त्रीहरीतक्यापुश्रीरेचनपुंसकं अभयामलकीगोरीफेरुसकुफलासन्नेतिमेदिनी॥अव्यथा नचथायस्याः अव्यथानिर्व्यथेर्सेपे चारदीपथ्ययोः स्त्रियाभित्यक्तत्वात्॥पथ्या पथोऽनयेता॥कायस्था कायस्तिष्ठत्यनया अत्रवयस्येत्यपिपाठः॥पूतना पूतंकरोति पूतनानुहरीतक्यादानवारा गभेदयोरित्यक्तत्वात्॥अमृता नमृतयस्याः॥हरीतकी हरिर्वर्णइतोयस्याः॥हेभवतो हिमवतिजाता॥चेतकी चेतयति चितिसंज्ञाने॥श्रेयसा अनिप्रशस्ता शिवा शिवंकरोति शिवोभोक्षेमहादेवकीलेचग्रहयोगयोरिति विश्वः एकादशहिरडाइतिरव्यातस्य ५९ पीतद्रुः पीतश्चासौद्रुश्च॥सरलः सरति ररगतौ॥पू निकाष्ठं पूतेःपावचस्त्रकाष्ठंपूतिकाष्ठं त्रयंसरलस्य सरलदेवदारइतिरव्यातस्य॥द्रुमोत्पलः द्रुमेउत्पलमिवपुष्पयस्य॥कर्णिकारः कर्णिकाभियर्ति ऋगतौ॥परि

अभयात्त्वयथापथ्याकायस्थापूतनामृता हरीतकीहेभवतोचेतकीश्रेयसोशिवा ५९ पीतद्रुःसरलःपूतिकाष्ठंचाथद्रुमोत्पलः कर्णी कारःपरिव्याथोलकुचोलिकुचोडहुः ६० पनसःकंटकिफलोनिचुलोहिज्जलोऽंबुजः

नसेचद्रुमोत्पले त्रीणिकर्णिकारस्यपांगाराइतिरव्यातस्य॥लकुचः लक्ष्यते लकक्षास्वादने॥लिकुचः प्रषोदरादिः॥डहुः दहति दहप्रस्मीकरणे डहूरित्यपीतिस्वामीच रणाः त्रयंश्रोतइतिरव्यातस्य क्षुद्रपनसस्येत्यपिमतं ६० पनसः पनाथ्यतेस्तूयतेपनसः पनसःकंटकिफलेकंटकेवानरांतर॥स्त्रियांगोरगप्रभेदस्याच पणसइत्यपिपाठः॥कंटकिफलः कंटकाःसंस्य कंटकिफलमस्येतिवा॥हेपनसइतिरव्यातस्य॥निचुलः निचोलति नुलसमुच्चाये निचुलस्तुनिचोलेस्यादिज्जलारव्यमहीरुहे निचुलज्ज लहिज्जलाइतिरभसः॥हिज्जलः हिनोति हिगतोरद्धोच किपतुक् हितंजलमस्येतिवा इज्जलइत्यपिपाठः एति इणगतौ इत् जलमस्य॥अंबुजः अंबुनिजातः जनीप्रादुर्भावे त्रयंइजरइतिरव्यातस्य स्थलवेतसस्येत्यपिकचित् निचुलस्थलवेतसइतिशब्दान्वात् समुद्रफलस्येत्यपिकचित्॥

काकोदुंबरिका काकप्रिया उदुंबरी संज्ञायाम् ॥ मलयूः फलति फलनिष्पत्तौ ॥ मलयूः मलयवीति युजुगुप्सायां यद्वा मलते मलयारणे मलयूः भलापूरित्यपि पाठौ ॥ जघनेफला जघनेफलंयस्याः चत्वारिकाळांवरवोरवादा स्वर्बत इतिरव्यातस्य पाश्चात्तनपुरातनसाहचर्यात्कल्युशब्दस्तत्त्रोल्लिङ्गे ६१ अरिष्टः नरिष्टमशक्तमस्मात् ॥ सर्वतोभद्रः सर्वतोभद्रंयस्मात् सर्वतोभद्रद्रत्यक्तः काव्यचित्रेगृहांतरे निवेनासर्वतोभद्रांगेभारिनदयोषितोः इत्युक्तत्वात् ॥ हिंगुनिर्यासः हिंवाकायोहिंगुगंधोवाचनिर्यासोऽस्य हिंगुनिर्यासइत्येषनिबोहिंगुरसेपिचेतिमेदिनी ॥ मालकः मलते मलयारणे ॥ पिचुमंदः पिचुमंदयतीति ॥ निंबः निंबतिस्वास्थं ॥ णिविसेचने बबयोरकलं षट्निंबस्य ॥ पिछिला पिच्छास्तस्याः ॥ अगुरु नगुरुयस्मात् अगुरुकुंबेशिशपायाभितिरुद्रः अगुरुः स्याच्छिशपायाभिति विश्वप्रकाशः अगु

काकोदुंबरिकाफलमूलयूजघनेफला ६१ अरिष्टः सर्वतोभद्राहिंगुनिर्यासमालकाः पिचुमंदश्चनिंबेथपिछिलाः गुरुशिशपा

६२ कापिलाभस्मगर्भासाशिशिषस्तुकरीतनः भांडिलोप्यथचोपयश्चपकोहमपुष्पकः ६३

रूपदंतुन्नपुंसकं ॥ शिशपा शिमित्यव्यक्तंशब्दं शब्देनवाशयति इत्याद्यूलं अगुरुशिशपेत्येकंपदंस्वामी इत्याह याकपिलाकपिलवर्णपुष्पा साभस्मगर्भीच्यते भस्मगर्भीयस्याः शङ्कुसारत्वादित्येकं चत्वारिशिसवाइतिरव्यातस्य ॥ शिशिषः शरणाति शीर्यतेवा शृहिंसायां ॥ कपीतनः तनोति तनुविस्तारं कपीनांकयेर्वर्णस्पवाईतनः कपीतनः लक्ष्मीविस्तारकः ॥ भांडिलः भंडते कल्याणं करोति भाडिकल्याणे रलयोरैकत्वाद्भांडिरोपि भांडिलोभांडिरोनेतिवाचस्पतिः त्रयंशिरसदतिरव्यातस्य ॥ चोपेयः चंपायाः अपत्यं दक् चोपेयश्चंपेक्सर्णीकिंजल्केनागकेसरे ॥ चंपकः चंपयति चंप्यतेवा ॥ हेमपुष्पकः हेमवर्णपुष्पमस्य त्रयंकुंडचांफा सोनचांफा इतिरव्यातस्य ६३

एतस्य चंपकस्य कलिकायाः गंधफली इत्येकं गंधः फलं साध्यमस्याः ॥ केसरः केसराः संत्यस्य मूलार्थे अत्र केसरं हि गुणि क्रीडं किंजल्केन स्त्रियां पुमान् सिंहेच्छलायां पुन्नागे बकुले नागकेसरे इत्युक्तत्वात् ॥ बकुलः बंकते बकिगत्यर्थः द्वे औवंक बकुल इति रव्यातस्य ॥ वंजुलः वजति वजगत्तौ ॥ अशोकः नशोक्रोः स्माल् अशोकस्त्रिषु निःशोकेषु सिंके केलियादौ स्त्रियां तु कदुरो हिण्यां पारदेस्यान् पुंसकमित्युक्तत्वात् इति द्वे अशोकस्य नाम्नी ॥ करकः करोति दोषाभावं बुन्प्रत्ययः करकस्तु पुमान्यस्ति विशेषेदाडिभेपि च द्वयोर्मघोपलेन स्त्रीकरकं च कंठलाविलुक्तत्वात् ॥ दाडिमः दलनं दालः दलविशरणे सलेन निवृत्तः उल्लयेरेकत्वं दाडिंबदलान्यत्र दाडिंबसारिण्डीरस्वादल्लशकवल्लमा

एतस्य कलिका गंधफली स्यादर्थे केसरे बकुलो वंजुलो यौ केसमौ करकदाडिमौ ६४ चांपेयः केसरो नागकेसरः कांचनाब्धयः जयाजयंती तर्करिना देयी वैजयंतिका ६५ श्रीपर्णमग्निमंथः स्यात्कणिका गणिकारिका

इति रभसः डालिमइत्यपि द्वे दाडिमस्य डाडिंब इति रव्यातस्य ६४ चांपेयः चंपाया अपत्यं चांपेयश्चंपेयस्तेषां किंजल्केनागकेसरे ॥ केसरः केसराः संत्यस्य मूलार्थे अत्र नागकेसरः नागकेसरः केसरः ॥ कांचनाब्धयः कांचनस्य आब्धय इव आब्धयो यस्य चत्वारि नागचांपा इति रव्यातस्य नामाग्नि कांचनाब्धयः हेमपर्यायनामक इत्यर्थः ॥ जया जयति ॥ जयंती जयंती वृक्षभिर्होयीभिर्द्रुसुत्रोपनाकयोः ॥ तर्करि तर्कमृच्छति ऋगतौ ॥ नादेयो नचांभावा ॥ वैजयंतिका विजयंतस्य इयं तस्येदमित्यण् स्वार्थे कन् पंचदंहाकळ शोभेरेण इति चख्या तायाः ६५ श्रीपर्ण श्रीः पर्णेषु यस्य ॥ अग्निमंथः अग्निमश्नाति मंथविलोडने ॥ कणिका कणति कणशब्दे कणाः संत्यस्यां वा इत्याद्युह्यं ॥ गणिकारिका गणिक रोति कर्मण्यण् स्वार्थे कन् ॥

जयः जयतीतिपचाद्यच् पंचनखैलइतिरव्यातस्य दशाप्येकस्यर्पयाइतिस्वामीचरणाः॥ कुतजः कूटशंखेजायतेस्वमृषोदरादिलात् द्रुत्वः॥ शक्रः शक्रोति श
क्रुचोत्ती शक्रः पुमान्देवराजोऽकुतजोऽर्जुनभूरुहद्रक्तलात्॥ वत्सकः वदति वदव्यक्तायांवाचि सप्रत्ययेस्वार्थेकन्॥ गिरिमल्लिका इवार्थेकच् चत्वारिकुडादितिप्रसि
द्धस्य ६६ एतस्यैवकुतजस्यपलेकलिङ्गं कलिङ्गच्छति अंतर्भावितापयर्थीगमिः॥ इन्द्रयवं इन्द्रसंज्ञस्यरुहास्ययवं यनाकारबोजलात्॥ भद्रयवं भद्रंनतयवंच कलिङ्गे
द्रयवः पुमानित्यमरमाला॥ कलिङ्गा तत्रैकस्त्रीकांहेपाठात्॥ रुष्णापाकपलः कृष्णापाकपलस्य अविशः सोषिजीभायचलनयोः आङ्पूर्वः आविश्यइत्यपि॥ सुषेणः

जयोऽथकुतजः शक्रोवत्सकोगिरिमल्लिका ६६ एतस्यैवकलिङ्गेन्द्रयवभद्रयवंपले रुष्णापाकपलान्विशग्नलेकाः कर
मर्दके ६७ कालस्कयस्तमालः स्यात्तापिछोपययसिंदुके सिंधुवारं द्रुक्करसेनिर्गुंडोद्भाषिद्वेत्यपि ६८

सिनोति विज्वंचधेन॥ करमर्दकः करंसृद्धाति मृदसोदे चत्वारिकरमर्दस्य करपंदरतिरयातस्य ६७ कालस्कयः कालः संशोः स्य कालस्कयस्तमालस्याचिंदुन
जीवकद्रुमइत्युक्त्वात्॥ तमालः ताम्यति तमुग्लानौ तमालस्तिवन्दकेरुंदंतापिछेपस्त्रणद्रुमे॥ तापिच्छः तापिनं छादयति छन्दअपगणो त्रयत्तमाऽस्य॥
सिंदुकः स्वर्दते सिंधुवारः श्वेतपुष्पः सिंधुकः सिंधुवारितः॥ इन्द्रकरराः इन्द्रस्फुरकः॥ निर्गुंडा निर्गुडपि सुंदरस्वायां नैदादेवः इमुपधेतिरेपुषोदरदिः निर्गुडिनि
लशोफाल्यांसिंदुवारद्रुमेपिचेतिहेमः॥ इद्राणिका इद्रमाणयनि इद्राणीकरणेस्त्रीणांनौच्यपिसिंदुवारयोः पुंनसिंदुवारस्य सिंधुग्राहः निगुं दे इतिस्त्रगादस्य ६८

शोभनसेनाययथ॥ शुभु

वेणी वेणीव देवतादेवि वेणीस्यात्वेण्यामपि योषितोतिराप्तः ॥ गरा गुणहाति गुणदे राग इत्यपि नः ॥ देवतादे त्वरातीक्ष्णो नि सुम्याद्दे त्रेयुगानि निराप्तः ॥ गरा अग
रा इत्यपि पदं स्वरागरी इति सप्तमपि पदं मूषिका विषमत्वात् गरागरी इत्येकं पदं ग्रामागिरात् न त्रैवं जीमूतस्य देवतादेवतादेवतादेवतागरी इति ॥ देवताहः देवं इन्द्रियं नाड
यति तड अघाते देवमेघे सरेराक्षि स्यान्नुसकमिन्द्रिय जीमूतः जीमूत इव जीमूतो द्रोद्युक्ते देवतादे पयोधरे पंच देवतात्स्य देवताली देवतांगरी इति ॥ अत्र
स्य ॥ श्रीहस्तिनी श्रीहस्तो विद्यते यस्याः इत्याद्युत्थं ॥ मूरुडो मुक्कंडयति आच्छादयति द्वहस्ति कर्णाभिपत्रस्य शाकभेदस्य सिरिहस्तिनी थोरलुरदु इति
ख्यातस्य ॥ तृणशून्यं तृणशून्यं मल्लिकायां तथा स्यात्लेतकी फल इति विश्वमेदिन्यौ तृणशून्ये गुल्मी साधु तत्र साधुरि नियत् ॥ मल्लिका मल्लते गंधमल्यतेना म

वेणीगरागरी देवताहो जीमूत इत्यपि श्रीहस्तिनी तु मूरुंडी तृणशून्यं तु मल्लिका ६९ मूरुपदी गीत मीरुश्च सैवास्फोटावबोद्रवा

शोफालिका तु रुक्मवहानिर्गुंडी नोलिका च सा ७०

लुधारणे मल्लिको हंसभेदेत्यात्तृणशून्येपि मल्लिकेतिरुद्रः ६९ मूरुपदी शुविपदमस्याः ॥ शीतभीरुः शीताद्भीरुः शतभीरुरित्यपि पाठः मल्लिका शतभीरुश्च गवाक्षी भद्रमल्लिका शीतभीरुर्न दायंती मूरुपदी तृणशून्यकथिति वाचस्पतिः चत्वारि मल्लिकाया
मोगरी इति व्यातायाः ॥ सैव मल्लिका वनोद्भवा वने उद्भवो यस्याः आस्फोदेत्सच्यते एकं रानमोगरी इति रज्यातस्य आस्फोदयति स्फुटं विकसने आस्फो
टाविष्णुक्रान्त्या वनमल्लिकर्णयो रितिराप्तः आस्फोदस्तपुमानकर्णस्थालो विदारके आस्फोनेत्यपि आस्फोतागिरिकर्णया वनमल्यां च योषिर्नातिमोदगी ॥ शोफालिका
शरत्तेशोफाः अल्योस्यां सार्थे कच् ॥ सुवहा सुधुवहस्यामोदं वहप्रापणे निर्गुंडी ॥ नोलिका नीला दीपयौगी ॥ क्व क्व चत्वारि छया पुण्याः निर्गुंड्याः रानं निर्गुंडी इति रज्यातायाः ७०

इयं श्वेतपुष्पा असौ निगुंडीसिता श्वेतसरसा शोभनोरसोऽस्याः श्वेताचासौ सरसा चेति भूतवैशी इत्युच्यते भूतानि विशति विशप्रवेशेन इयं कालशेनिगुंडी इति निरव्यायाः ॥ मागधी मगधदेशो भवा मागधो मगधो इदं शङ्खजीरकबंदिनोः वैश्यतः क्षत्रियापुत्रे मगधस्यानुपि पत्नी ॥ गणिका विन्नापहारित्वाङ्गणिकासादृश्यं ॥ यूथिका यूथमस्त्यस्याः यूथिकास्थानके पुष्पविशेषे पिचयोषिति ॥ अंबष्ठा अंबेवमाने वतिष्ठति ज्यापोरिति ह्रस्वः पत्न्यं च अंबष्ठादेशे भेदेपि विप्रादेश्यास्तेपि च अंबष्ठाप्यमूलोण्यां स्यात् यागयूथिकयोरपि इति विश्वः चत्वारि यूथिकायाः जुई इति रव्यातायाः ॥ सायूथिकापीतपुष्पा चेद्धूमपुष्पिका स्यात् इत्येकं ७१ अतिमुक्तः मुक्तान् विरक्तान् अति ॥ पुंडुकः पुंड नि पुंड्यते वा पुंडिरवंदने रक्प्रत्यये स्वार्येकम् ॥ रासंतो वसंतं पुष्पति कालादिनिक्षणं डीप् ॥ माधवी

सिताः सौ श्वेतसरसा भूतवैश्यमागधी गणिकायूथिकांबष्ठासापीता हेमपुष्पिका ७१ अतिमुक्तः पुंडुकः स्याद्वा संतीमा धवीलता समनामालती जातिः समलानवमालिका ७२

मधौ पुष्पति पूर्ववत् ॥ लता पंच कुंद
भेदस्य कुसरी इति कस्तूरमोगरा मधुमाधवी इति रव्यानस्य ॥ अतिमुक्तादिद्वयं मल्लिकाभेदस्येत्येकं माधवीलता इत्येकं पदमपि ॥ समनाः सुष्ठु मन्यते मनज्ञाने यद्वा -
शोभनं मनोऽस्याः स्त्रियां सुभनसोऽस्मिन् पुष्पे जातौ तु भेदतः तत्र समनाः सांतः तावन्तेपि तत्रैवं सुभनायाश्च पत्रेणोति सञ्जते दर्शनात् ॥ मालती मालद्वयी लतति तल
सौत्रो वैष्णवार्थः ॥ जातिः जायते जनी प्रादुर्भावे जाती इत्यपि पाठः जाती फले च मालत्यामिति मेदिनी त्रीणि जातेः जाई च मेली मोरी चेत जाई पीतवर्ण जाई इति रव्याता
याः ॥ ससला सप्तमनोबुद्धीं द्रियाणि लति लायादाने नवमालिका नवामालायस्याः हेनेवाकी थोरमोगरा बलमोगरा वेलमोगरा इति रव्यातायाः ७२

माध्यं कुंदरक्तवस्तु बंधू गोवंधु जीवकः सहाबुभारितरणिरन्धानस्तमहासहा ७३ तत्रशोणे कुरवकस्तत्रपीतैकुरंतकः नो
लाक्षि टीहयोर्वाणादासीचानगलश्चसा ७४ सेरीयकस्तादिदीस्यात्तस्मिन्पुरवकोऽरुणे

आज्ञां दद्व्यावाण॥ दासी चानगलश्चसि॥ ७४ सरा यकस्त॥ क्षिदास्यात्तास्मिन्सुरवका इरुण
म्लानइत्येकं कुरंतकमात्रस्य काटेशीर्वतीथोररा
नशीवंती इत्यारव्याताया इति सिद्धाः ७३ तत्राम्लाने शोणे रक्ते कुरवक इत्येकं आब्दीनां जुह्वित ईषद्रवोत्राल्पमकरंदलात् कुरवक इत्यपि पाठः ॥ नत्राम्लाने पीतवर्णे कुरंतक इत्येकं कीः रुंदकः एवुक् रुदिस्तेयं कुर्यते कुरंते दने ॥ नीला नीलवर्णया क्षिंदा तत्रबाणा वण्यते वर्णशब्दे कर्मणि घञ् बाणालुबाणभूत्येस्त्री नलच्छिद्यां पुनर्हयोः ॥ दासी दस्यते दसु उपशब्दे दासी बाणेति कोशः कर्मणि घञ् नीला क्षिंदा नीला क्षिंदा चेत्स्यपि पाठः ॥ सैशेयकः क्षीरेमवः कर्कः तत्रभवदस्यण् ततो वृद्धाळः स्वार्थे कन् सैशेयकः सहचर इति बोधांतरात् ॥ क्षिंदा क्षिभिर्निरुति एषोदरादिः द्वयं क्षिंदो मात्रस्य कोशोदोदितिरव्या न तस्मिन्नेति शब्दे ॥ रुणे रक्तवर्णे कुरवक इत्येकं ॥

यापीनपुण्यादिंतीसाकुरंतकइत्यन्यत् तस्मिन्कुरंतके सहचरति पचाद्यच् रित्त्वान्डीप् इयोरित्युनेसहचरइत्यपि ७५ ओइपुष्यं आर्इषत् उननि
उदीकुंदने स्यादियर्नचीतिरक् बाहुलकादस्यडलं ओइपुष्यंयस्य ओइपुष्येपिद्वेषिजपाशब्दः प्रकीर्तितइतित्रिकांडशेषः ॥ जपापुष्यं देजास्वंदइति
इत्यने ॥ नवेत्यसि जवायांतुजपाभिर्यामितिधर्मदासः ओइपुष्यस्य दसस्यपिचजवेत्यभिधानं ॥ यत् तिलस्यपुष्यंतदूजपुष्यं इकं वज्रमिवपुष्यं ॥ प्रतिहासः प्र
दीपाहासोऽस्य प्रतीहासइत्यपिपाठः ॥ शनप्रासः शनप्रासाः युष्याणियस्य इत्याद्युत्थं ॥ चंडमतनि अतसातत्यगमने ॥ हयभारकः हयनांभारकः ७६

पीताम्बुदंकोद्दिदीतस्मिन्सहचरीहृत्योः ७५ ओङ्पुष्पंजपापुष्पंजत्रपुष्पंनिलस्यचत् प्रतिहासशाननासचञ्चलतद्वयमारकाः

७६ कसवीरकरीरमुक्कसग्राथिलागुप्ता उच्चानः किनवाथूतौधन्तः कनकाह्वयः ७७

करवीरः करवीर्यानि वीरपिनांती करवीरः कृपाणेस्याद्वैत्यभेदाभ्यमारयोः पंचकं करवीरस्य कण्ठे दनिरव्या नस्य ॥ करीरः करिणं रिरयानि वंशांकुरकरीरी स्त्री तृक्ष
भिद्वदयोः युमान् ॥ करकः गंधिउः ग्रंधिरस्यास्ति ग्रंधिलातिवा ग्रीणकरिरस्य ॥ उन्मत्तः उन्मत्तवाः संत्यस्य इत्याद्युत्तं ॥ धूर्तः धूर्त्यने
स्म धुर्वीर्हिंसायां इत्याद्युत्तं ॥ यच्छरः यच्छरस्तस्थूतो धूर्तो देविना कितवः शठ इति स्वाभी धूसानि धूसकीतिकरणे तुरगति त्वरणयोः धूः कृप इत्या
द्युत्तं ॥ (धुक्कः ॥ धुस्तरः ॥ धूस्तरः ॥ धुस्तरः ॥ धुस्तरस्तु पुंडरीशो धुस्तरः कनकाब्ध इति शब्दाणवः ॥ उन्मत्त उन्मादवति धुच्छर मुत्तु कुंद योरिति विश्वप्रकाशः ॥ मद
नस्मारव संतदुभिर्दुस्तरसिक्थक इति मेदिनी) कनकाब्धः कनकाब्धयो यस्य कनकं हेमिपुंसि स्यात् किं क्लेनाग केसरं यच्छरं काप नारच काळीये पंचके पिच ७७

मातुलः मास्ति नास्ति तुलाःस्य माश्रीतुलास्येति वा कनकनामकत्वात् मातुलोऽनीहिभिन्नात् अत्रानोश्चमदनद्रुमे ॥ मदनः मदयति मदीहर्षग्लपनयोः सप्तयन्तूरस्य नामानि
अस्य यन्तूरस्य फले मातुलपुत्रक इत्येकं ॥ फलद्रुः फलेन पूर्यते पूरिष्याप्यायने एवं बीजपूरः ॥ रुचकः रोचते रुचको बीजपूरश्च निषेदनकपो
तयोः ॥ मातुलुंगकः मातुलपुत्रासीलुंगश्च चत्वारि मातुलुंगस्य महाकुंग इति रव्यातस्य ७८ समीरणाः सम्यक् ईरयति ईरगतौ समीरणस्तपचने षडधिकं च फणिज्जकै
॥ मरुबकः मरीचाणि आत इति के स्वार्थेकम् ॥ प्रस्थपुष्पः प्रस्थे सानौ पुष्यति पुष्पविकसने ॥ फणिज्जकः फणिर्जानोऽस्मात् एषोदरादिः इत्याद्युह्यं ॥ जंबीरः

मातुलोमदनश्चास्य फले मातुलपुत्रकः फलद्रुरो बीजपूरो रुचको मातुलुंगकः ७८ समीरणो मरुबकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जकः
जंबीरोप्यथ पर्णासिकटिंजरकुठेरकौ ७९ सितेजकोत्रपाठीतुचित्रको वह्निः संज्ञकः

जम्ब्यते जमुअदने वीरयति वीरविक्रान्तौ जम्बचासिबी
रश्च जंबीरः प्रस्थपुष्पे स्यात्तथा दंतशतद्रुम इति जंभीर इत्यपि पंचदेशांतरे जंबीर इति रव्यातस्य स्वल्पपर्णस्य पर्णासिभेदस्य श्वेतमरवा इति रव्यातस्य ॥ पर्णासिः
पर्णान्यस्यति अमृक्षेपणे यद्वा पर्णे रिसति असदीप्तौ ॥ कटिंजरः कठिणं जरयति पृषोदरादिः ॥ कुठेरकः कुठरति कुंठप्रतियाते एरक्कप्रत्ययः कन्त चोणिप
र्णासस्य आजवलेति बाबरी इति रव्यातस्य ७९ अत्र पर्णासि सितेकांडपुष्पाभ्यां श्वेते अर्जक इत्येकं ॥ अर्जयति अर्जे अर्जने एव ॥ पाठी पाठोऽस्यास्ति ॥ चित्रकः
चित्तं बुद्धिं त्रायते त्रैङ्पालने कप्रत्यये स्वार्थेकम् ॥ वह्निः संज्ञायस्य ॥ तत्र पाठीदन्तः वह्निः पर्यायनामक इत्यर्थः त्रयं चित्रकस्य चिता इति रव्यातस्य

अर्कालङ्कः अर्कआलङ्क्यस्य अर्कोर्कपणेश्चन्द्रिकैरुच्चैर्लाभेदितस्पर्शौ ॥ चरुः कसति वसनिवासे उपत्ययेस्वार्थेकन् वसकरोगमेकपुंसिशिवमल्यार्कपण्यो ॥ आस्फोटः आस्फोटयति स्फुटिरविकसने आस्फोतइत्यपि टकारस्यतकारः पृषोदरादित्वात् आस्फोतस्तपुमानर्कणीस्थालोविदारके आस्फोतागिरिपण्योचवनमल्यान्वयोषिति इति ॥ गणस्तुः गणाः बहुनिरूपाण्यस्य नानात्वात् ॥ विकीरणाः विकीरयन्ते अन्येषामयोषितिदार्घ्यः ८० मंदारः मदादनियति कर्मण्यण् ॥ अर्कपण्योः अर्कवत्पण्योर्नियस्य इतिसप्तमर्कस्य रुई इति स्यात्तस्य नामाभि ॥ अत्र शकृदुः लर्कः अलति अलभूषणादौ क्षिप् अलचासार्वर्कश्च ॥ प्रतापसः प्रतापंचक्षस्तेजः स्यति कप्रत्ययः इत्याद्यूहो इति हरेव रुई इति ब्या० ॥ शिवमल्लो शिवप्रियामल्लो ॥ पाशपतः पशुपतेरयं अणप्रत्ययः ॥ एकाष्टौलः एकं अस्थिलाति सु

अर्कावृक्षवसुकास्मोत्तगणरूपविकीरणाः ८० मंदारश्चार्क्यर्णोन्नयश्चैः लर्कप्रतापसौ शिवमहोपाशपतएकाष्टीलोभुकोवसुः
८१ वृंदावृक्षादनीष्टक्षरुहाजीवतिकल्पपि वत्सादनीष्टिनरुहागुडूचीतंत्रिकाः मृता ८२ जीवनिकासोमवह्नीविशल्यामधुपण्यपि

कामादित्वात्पलं॥बुक्ः बक् इत्यपि वायातोःकृन् बक्त्सुबक्पुष्पेस्यात्कैश्चिदेवरक्षसोतिविश्वप्रकाशः॥वस्ः वस्ते वसतिवा पंचबुक्त्स्वरुईमंदारइतिरव्यात० ८१ हुंदा वै
 द्यते वदिअभिवादनस्तत्त्वोः॥ वृक्षादनी वृक्षमन्ति वृक्षरूपा वृक्षरोहणि॥जीवंतिका जीवति चत्वारिदक्षोपरिजातलताविशेषस्यबेदलं वेदागुब्धो बांधेइति
 रव्यातस्या॥वत्सादनी वत्सेरद्यते अदभक्षणं॥छिन्नरूपा छिन्नासृति रोहति इगुपथेनिकः॥गुडूची गुडति गुडरक्षणे॥तंत्रिका संत्रयति तत्रिकुटुंबधारणे॥अमृता नमृतम
 स्याः अमृतामागधीपथ्यागुडूच्यामलकीषुच ८२ जीवंतिका जीवंतिकागुडूच्यांनजीवारव्याशाकंवंदयोरेतिविश्वः॥सोमवल्ली सोमस्यवल्ली॥विशल्या विगंतशल्यं
 स्याः विशल्यामिशिरवादंतोगुडूचीत्रिजरास्तृच मधुपर्णी मधुमयानिपर्णान्यस्याः नवगुडूच्या गुकबेलइतिरव्यातायाः ॥

मूर्त्तिं सुरसंवेष्टने तुदादिः॥देवी दीव्यति॥मधुरसा मधुःस्सोयस्याः॥मोरता सुरति सुरसंवेष्टने॥तेजनी तेजति तेजपालने॥स्त्रवा स्त्रवति स्त्रुगतौ ८३ मधू
लिका मधुलाति॥मधुश्रेणी मधुनःश्रेणी॥गोकर्णी गोःकर्णद्वं॥पीलुपर्णी पीलोरिवपर्णन्यस्थाः पीलुपर्णमिषिन्नायांमूर्वायामौषधोभिदि संपदादित्वाद्भिदेः-
किं पृष्टीतत्पुरुषः दशमूर्वायाः मूर्इदितिरव्यातायाः इयं धनुर्गुणोपयोगिनी॥पाठा पठ्यते पठव्यक्तायांवाची कर्मणिघञ्॥अंबषा अंबशब्दपूर्वकात् स्थायानोः
कप्रत्ययेअंबांबेतिषत्वेसाधुः अंबषाव्यम्ललोण्यांस्यात्पाठापुष्पिकयोरपि॥बिद्धकर्णी बिद्धोर्कर्णोच्यया॥अबिद्धकर्ण्यपि तत्रैवं अबिद्धो अछिद्रो॥स्थापनी

मूर्वादेवीमधुरसामोरतातेजनीस्त्रवा ८३ मधूलिकामधुश्रेणीगोकर्णीपीलुपर्ण्यपि पाठांबषाबिद्धकर्णीस्थापनीश्रेयसा
रसा ८४ एकाष्टीलापापचेलाप्राचीनावनतिक्तिका कटुकटंभराशोकरोहिणीकटुरोहिणी ८५

स्थापयति स्थापनरोपणेषुसिवने
पादौषधौस्त्रियां॥श्रेयसा अनिशयेनप्रशस्ता श्रेयसीकशिपयल्यामभयाणीठयोरपि॥रसा रस्यते रसआस्वादने ८४ एकाष्टीला एकबीजा॥पापचेला पापेचलति
चलविलसने॥प्राचीना स्वार्थेस्त्रः॥वनतिक्तिका वनेतिक्तास्वार्थेकच् दशपाठायाः पाडवली पाहाडभूळइतिरव्यातायाः॥कटुः कटति कटेवर्षावरणयोः कटुःश्लो
कटुरोहिण्यांलताराजिकयोरपि॥कटंभरा भरेतिपाठेभूधातौः॥कटति कटंघृणोति घृञ्चरणे कटंवराइत्यपि॥अशोकरोहिणी अशोकइवरौहति आरोहणंकरति
व्यक्तमपीदंनाम 'अशोकाकटुरोहिण्यामशोकावंजुलदुमइतिरभसः॥रोहिणीकटुरोहिण्याभितिरुद्रः कटुरोहिणी कटुश्रवांसैरोहिणीच ८५ ४७

मत्स्यपित्ता मत्स्यानापित्तमिव तत्सादुत्तात् ॥ कृष्णामैदी कृष्णानवर्णनमैदच्छेदोऽस्यः यद्वा कृष्णानाममलं भिनन्ति कृष्णामैदं कृष्णाभेदाचंद्रहृतिनिर्घटुः ॥ चक्रा
णां चक्राकारमंगमस्याः चक्रांगीकटुरोहिययामिति हैमः ॥ शकुलादनी शकुलैरयने अष्टौ केदारकुटकीदतिव्यातायाः ॥ आत्मगुप्ता आत्मनागुप्ता दुःस्पर्शला
त् ॥ अजहा नजहातिशूकान् ॥ जडस्यपिपाठः तत्रैवं जडयति ॥ अव्यंदा नविगतमंडमस्याः अव्यंदाद्यषमीगुप्तेतीदुः ॥ कंडूरा कंडूराणि शयने कटुरेतिपा
ठः कपिकच्छूकं कंडूरकंडूराशूकशिंबिकेतीदुः ॥ प्रादुषायणी प्रादुषामेति अयतेवा प्रादुषातुजलार्णवइति त्रिकांडशेषः ८६ अथप्रोक्ता अथैर्मंगैः प्रोक्ता ऋषि
भिरप्रोक्तावा अथप्रोक्ताशानावर्या अचलाशूकशिंबिषु ॥ शूकशिंबिः शूकशूकशिंबिः शक्यच्छशांकशिंशिराणि च शूकशिंबिः इत्युष्मविवेकाद्विनालव्या

मत्स्यापिचाकृष्णामेदीचक्रांगीशकुलादनी आत्मगुमाऽजहाऽव्यङ्गकङ्कुरामावुषायणी ८६ अद्वयप्रोक्ताशूकशिंखिनः
पिकछुश्चमर्कदी चित्रोपचित्रान्ययोधोद्रवतीशबरीदृषा ८७ प्रत्यकुञ्जणीसूतत्रेणारिङामूषिकपण्यपि ८८

मर्कटी मर्कटीभूकविंबाचेविवाचस्पतिः॥ कपिकछुः कपीनांकछुः कंडूहेतुलात् ॥ मर्कटी मर्कटीव विविधचेष्टाहेतुलात् नवकुवली कुहिरादितिरव्यातायां मर्क
रतुल्यलोमयुक्तत्वाम्मर्कटी ॥ यत्सर्पेणकंडूउत्पद्यतेऽतःकंडूरा ॥ चित्रा चित्ररूपमस्त्यस्याः मत्वर्थेअच् ॥ चित्रारुपणीगोडंबास्तमद्रादंतिकास्तच् ॥ माया
यांसर्पेनक्षत्रनदीदेवेषुचस्त्रियां ॥ उपचित्रा चित्रमुपगता ॥ न्यग्रोथी न्यकरुणद्धि बहुभूलत्वात् ॥ द्रवंती द्रवति द्रुगतौ लट्शत् ॥ शंबरी शंहृणोति शृञ्जरणे
शमिधातोरित्यच् ॥ वृषा वर्षति वृषुसेचने इगुपधेतिकः ७७ प्रत्यक्षेत्रणी प्रतीचीक्षेत्रणी सुतानांक्षेत्रणीयस्याः ॥ सुतक्षेत्रणी सुतानांक्षेत्रणीयस्याः ॥ रंदा रमंतेऽत्र रमुन्नीडायां स्वामीतुं

इत्याह तैत्तिरीयं चंडिकोपेयम् ॥ प्रत्यक्श्रीणीवृषाचंडापुत्रश्रेण्याखुपणीकेतिनियंतुः ॥ मृषिकपर्णी मृषिकपर्णाकारपणमस्याः दशमृषिकपर्ण्यः उदीरकानीइति
ख्यातायाः ॥ अपामार्गः उपसर्गस्यघञ्जिदीर्घः अपमार्ज्यतेऽनेन अपरुष्टः आसमंत्वान्मार्गोस्येतिवा ॥ शीखरेप्रायेणभवति अद्यात्मादिः ॥ धामार्गवः
धाम्नीर्गः धामार्गः नंबाति अधामार्गवइत्यपि अधामार्गवोपामार्गः कोशानकीचेतिद्वयर्थे ॥ मयूरकः मयूरप्रतिवृत्तिः कन् मयूरकोय्यपोमार्गेक्ष्णीबंतुत्याजनेपु
नः ८८ प्रत्यक्पणी प्रत्यन्चीपणान्यस्याः केशपणी केशावपणान्यस्याः तत्रेत्यं कपिलोमतुल्यमिलोमशानिपणान्यस्याः कपि
लोमतुल्यलंबोमस्तुशिरवीध्वस्तइतिवत् ॥ किणिही किणिनोव्रणान्जिहीते ओहाइगंतो आतइतिकप्रत्ययेगौरादित्वात्डीष् हंतिइतिपक्षे अन्येषाभिहितः

अपामार्गः शीखरिर्कोधामार्गवमयूरको ८८ प्रत्यक्पर्णिकेशपणीकिणिहीरवरमंजरी हंजिकाब्राह्मणीपद्माभार्गीब्राह्म
णयष्टिका ८९ अंगारवल्लीबालेयशाकवर्बवर्धकाः मज्जिष्ठाविकसाजिगीसमंगाकालमेधिका ९० खरमंजरी खरामंजरीरस्याः

अष्टअपामार्गस्यआघाडाइतिख्यातस्य ॥ हंजिका हंतिरोगान् एषोदरादिः फंजिकेतिस्वामी ॥ ब्राह्मणी ब्रह्मणः इयं ॥ पद्मा पद्माकारपुष्पत्वात् ॥ भार्गी भा
र्ग्यस्याः प्रज्ञोद्विषादण्डोपब्राह्मणयष्टिका ब्राह्मणस्ययष्टिरिवनादशप्रकोडत्वात् ८९ अंगारवल्ली अंगारवत्तल्लस्याः ॥ बालेयशाकः बालेयस्यशाकः ॥ वर्बः वर्बति वृज्व
रणं ॥ वर्धकः वर्धते द्युच्छेदने नवभार्ग्यः भार्गीइतिख्यातायाः ॥ मज्जिष्ठा मंजैः शोभनेवर्णोतिष्ठति इत्याद्युत्थं ॥ विकसा विकसति कस्मृतौ ॥ विकषेतिस्वामी
तंवविकषणि कषहिंसायां ॥ जिगी जिगमनीतिजिगी ॥ समंगा समंततोअंगति पचाद्यच् शकंवादिः ॥ कालमेधिका कालंवर्णीमिषति मिषस्यार्थ्यां मंजिष्ठाकालमेधि
केतिनियंतुः ९०

मंडूकपर्णी मंडूकवर्णमस्याः ॥ मंडोशे मंडिगतौ बाहुलकादीरच् ॥ मंडो मंडिते मंडिआमंजने मंडिगतौ इतिगुरवः रक्तामंडिरिकाचेतौदुः ॥ योजनवल्ली
योजनगाभिनीवल्ली योजनपर्णपीनिपाठः नवकमंजिष्ठायाः ॥ यासः यमुप्रयत्नेभावेद्यत्र मत्वर्थेअच् युभिअणाभिअणयोः योतीतियवासः ॥ दुःस्पर्शः दुःस्वे
नस्थूयति स्पृशस्यर्थेने ॥ धन्वयासः धन्वनोयासः मरुभ्रवत्वात् धनुर्यासइत्यपिपाठः ॥ कुनाधाकः कुं नाशयति णश् अदर्शने ९१ रोदनी रोदयति रुदि
रुअअविमोचने चोदनीइतिगुरुपादाः ॥ कछुरा कछुराति रादाने ॥ अनंता नानोस्याः ॥ समुद्रांता समुद्रांतोस्त्यस्याः अच् मत्वर्थे दुरालभा दुःखेनाल

मंडूकपर्णीमंडोरीमंडीयोजनवल्यापि यासोयवासोदुःस्पर्शीधन्वयासःकुनाशकः ९१ रोदनीकच्छुरानंतासमुद्रांतादुरालभा
पृश्निपर्णीपृथक्पर्णीचित्रपर्ण्येधिपर्णिका ९२ क्रोष्टुविन्नासिहपुच्छीकलशोधावनीगुहा निदिग्धिकास्पृशोव्याघ्रोबृहतो कंटका
रिका ९३

भ्यते दुलभप्रप्राप्तौ ददाधन्वयासस्यधमासाइतिरव्यातस्य ॥ एधिपर्णी एभिरत्यंपर्णमस्याः ॥ एथक्असक्तंपर्णमस्याः ॥ वि
त्रंपर्णअस्त्यस्याः मत्वर्थेअच् ॥ अंधिपर्णिका अंग्रेरारभ्यपर्णान्यस्याः अंधिवल्लिभेति केचित् ९२ क्रोष्टुविन्ना क्रोष्टुभिर्विन्ना विदलाभे ॥ सिंहपुच्छो सिं
हपुच्छवतुच्छमस्याः सिंहपुच्छाकारपुच्छत्वात् ॥ कलशी कलंशयति शीतनुवरणे इन्प्रत्ययेबाहुलकादाकारलोपः ॥ धावनी धावति धावुगतिशब्दोः
बाहुलकात् गुहा गृह्णाति गुहसंवरणे नवसिंहपुच्छ्याः दुबलापिठवणइतिरव्यातायाः ॥ निदिग्धिका निदिह्यतेस्म दिहउपचयं कर्मणिक्तेताप् स्वार्थेकन् ॥ स्पृशो
स्पृशति स्पृशस्यर्थेने इगुपधेनिकेगौरादित्वात्डीष् ॥ व्याघ्रो व्याजिग्रति आनश्रोपसर्गेदतिकप्रत्ययः जातित्वात्डीष् ॥ बृहतो वर्तमानेइतिनिपातितः डीप्च ॥ कंटका
रिका कंटकानिर्यति ऋगतौ ९३

प्रचोदनी प्रचोदयति चूदसंचोदने कर्तरिल्युद् ॥ कुली कौलति बुल्लसंस्थाने इगुपथेकप्रत्ययेगौरादिलावर्डाष ॥ क्षद्रा क्षणानि क्षुरिरसंपेषणे रक्प्रत्ययः ॥ दुःस्पर्शा दुः
स्वेनस्पृश्यते ॥ राक्षिका मत्वर्थेठन्ताप् राष्ट्रमस्त्यस्याः दशकटकारिकायाः रिंगणीइतिरव्यातायाः ॥ नीली नीलादोषधौइतिडीष ॥ काला काल्यते ॥ कूतकिका कूतकं
क्रयोस्त्यस्याः कीइतिरेफस्त्यलत्वंअतःठन् ॥ ग्रामीणा ग्रामेभवा ग्रामाद्यसौ इतिखेर्वेनादेशः णत्वंताप् ॥ मधुपर्णिका ग्रामीणानीलिकायांस्त्रीग्रामोद्भूतेभिधेयवत् ॥ मधु
पर्णिका मधुराणिपर्णान्यस्याः ९४ रंजनी रंजयति कर्नरिल्युद् णिलोपस्यस्थानिवद्गान्नलोपोन ॥ श्रीफली श्रीमत्फलमस्याः ॥ तुल्या तुद्यते तुदव्यथने तुल्ययतिवा
तुल्यआवरणे तुल्याश्रीफलिकागैलासारवाहीचरंजनीतिनिघटुः तुल्यमंजनमेदस्यान्नीलीसूक्ष्मैलयोः स्त्रियां ॥ द्रोणी द्रवति द्रुगतौ तूणीइतिप्रान्चः ॥ तूणीनील्यानिघंजेनेति

प्रचोदनीकुलीक्षद्रादुःस्यार्थाराष्ट्रिकेत्यपि नीलीकालाङ्गीतनिकाग्रामीणामथपर्णिका ९४ रंजनीश्रीफलीतुल्याद्रोणीदो-
लाचनीलिनी अवल्लुजःसोमराजीस्रवल्लीःसोमवल्लिका ९५ कालमेषीदृष्ट्याफलावाकुचीपूतिफल्यपि अष्टमः शर्णातनीज्याङ्गी

मेदिनी तूणीतुनीन्योतूणानि सं

गकइमिविश्वप्रकाशः ॥दोला दोलयति दुल्यक्षेपे मले विसाभी ॥नीलिनी नीलोवर्णीस्त्यस्याः इयंवस्नादिरंजनकारिणीभूषणवर्णा ॥भ्रव-
ल्युजः अवल्लोर्जातः ॥ सोभराजो सोमदत्तसोमेनवारजति राज्जुदीप्तो सोमराजिषाब्दः ईवंतदन्नंतश्च ॥ सवह्निः शोभनावह्निरस्याः ॥ सोमवह्निका सोमस्यवह्निः
स्वार्थेकन् १५ कालमेषा कलंभिषति भिषस्पथ्यां कालमेषीदत्यपि ॥ दृष्ट्याफला कृष्णफलमस्याः ॥ वाकुचा वातंकोचयति पृषोदरादित्वात्तलोपः कुवशब्दे ॥

पूतिफली पूतिः फलेषु अस्थाः अष्टौ वा पुनो बापंची इति रव्यातायाः ॥

कृष्णा कृष्णोवर्णः स्त्वस्याः कृष्णास्याद्रोपदीनीलकणाद्राक्षासयोषिति ॥ उपकुल्या उपकोलति कुलसंस्थाने ॥ वेदही विदेहभवा वेदेहीराचनसीतावाणोस्त्रीपिप्यलीषुच ॥ मागधी मगधेषुभवा मागधीरुक्त्रोकणायूथ्योर्वच्यवन्मागधोद्रेव पुंसिवेस्यात्प्रात्रियोजेशकृजीरकबन्दिनोः ॥ चपला चपति चपसांत्वेन हर्षादिक्वाल्बश्च ॥ कणा कणति कणराब्दे कणाजीरककुंभीरमक्षिकापिप्यलीषुच १६ उषणा ओषानि उषदाहे उषणाइत्यपि तत्र उपति उषरूजायां उषणमरिचैकूबंकणाया मूषणास्त्रियां ॥ विप्यली पिपति मृपालनपूरणे पृषोदरादिः पिप्यलंसलिलेवस्त्रैछेदेमोदेचनान्तरो ॥ निरगलेपक्षिभेदेकणायांपिप्यलीस्मृता पिप्यलिरित्यपि ॥ शौंडी शूंडायांभवा मद्ययानगृहभवत्वात् शौंडोमत्तेचविरव्यातेपिप्यल्यांतुभवेस्त्रियां ॥ कोला कोलतिकुलसंस्थाने कोलंकोलफलेकूंबंपिप्यलीचव्ययोः स्त्रियां दशपिप्य

कृष्णोपकुल्यावेदेहीमागधीचफलाकणा १६ उषणापिप्यलीशौंडीकोलाऽथकारिपिप्यली कपिवल्लीकोलवल्लीअथसीवशिरः पुमान्

१७ चव्यंतुचनिकाकाकचिंचीगुंजेतुहृष्णाला पलंकपालिद्वगधाम्बदंष्ट्रास्वादुकटकः १८

न्याः ॥ कशिपिप्यली करीवपिप्यली बृहत्वात् ॥ कपिव

ल्ली कपिरिवल्ली ॥ कोलवल्ली कोलइवल्ली ॥ अथसी अनिशयेनप्रशस्ता ॥ वशिरः वस्ते तालव्यपाठेवशकांतौवष्टि वसआच्छादने वशिरः पुमान् पंचगजपिप्यल्याः १७ च व्यं चर्वते चर्वग्रहने ण्यत् पृषोदरादिः एवंचविकेल्यत्र अकादेशेरेफलोपः चव्यंतुचनिकैकूबंकणायामपियोषिति चव्येत्यपि चव्याकोलाचचविकैर्भेतिहमचंद्रः चविका चविकइत्यपिपुंसिचर्वते केचिच्चव्यादिहयपूर्वीन्वयीत्याहुः अत्रपक्षेतुस्थानेचः पाठः ॥ इयं चव्यस्थ चवक इतिरव्यातस्य ॥ काकचिंची काकवर्णाचिंचा काकचिंचिः काकचिंचेत्यपि भवतः ॥ गुं जा गुंजति गुंजिअव्यक्तशब्दे गुंजातुकाकचिंचायांपठहेचकलच्चनार्भतिभेदिना ॥ हृष्णाला हृष्णावर्णोलानि श्रीणिगुंजायाः ॥ पलंकपा पलंभांसंकषति कयहिंसार्थः पलंकपागो

क्षरकेन्द्रियां रास्नापलाशयोरिति रभसः ॥ इक्ष्मगंधा इक्ष्मगंध इक्ष्मगंधोऽस्याः इक्ष्मगंधा कोक्लारव्येकृष्यां शाके च गोक्षर इत्युक्तत्वात् ॥ श्वदंष्ट्रा शनोदंष्ट्रेव ॥ स्वादुःकंद
कः स्वादुःकंदकोऽस्य ९८ गोऽकंदकः गोः धेनोः दृधिव्याः वा कंदकः गोऽकंदको गोक्षरके स्थपुदं च गवांश्चुरे ॥ गोक्षरकः क्षरविलेखने इत्युपधेतिकः ॥ वनशृंगादः वनस्य
शृंगाद इव समगोक्षरस्य गोरवरून् समराद इति रव्यानस्य ॥ विषवा विप्रानि विषाप्रवेशने विश्वं कृत्स्ने च भुवने विश्वदेवेषु नागरे विश्वाप्रतिविषायां स्यादित्युक्तत्वात्
॥ विषा कप्रत्ययः वेवैष्टि विष्णुव्याप्तौ विषं जलेति विषायां स्त्रियां द्वेदे तु न स्त्रियां मित्युक्तत्वात् ॥ प्रतिविषा प्रतीपां विषमस्याः ॥ अतिविषा विषं अतिक्रान्ता ॥ उप-
विषा विषमुपगता ॥ अरुणा अरुणो वर्णोऽस्याः मत्वर्थे प्रत्ययः अरुणाऽतिविषार्षया मामं जिह्वात्रिभुजास्तच्च ९९ शृंगी शृणोति शृंहिंसायां शृंगी विषाया मृषभेस्व

गोवंतकोगोक्षरकोवनशृंगादइत्यपि विषयविषयप्रतिविषयःतिविषोपविषयःरुणा ९९ शृंगीमहोषधंचाथक्षीरावीदुग्धिका

समे शतमूलाबहुसुताः श्रीरुरिंदीवरीवरी १०० अथप्रोक्ताभीरुपत्रीनारायण्यः शतावरी
महच्चतदौषधंच महोषधंचशांल्यास्याद्विषायांलक्ष्मणेपिच अष्टौअतिविषायाः अतिविरड्इतिरव्यातायाः॥क्षीरावी क्षीरमवति कर्मण्यण् डीप् अवरक्षणादौ॥
दुग्धिका दुग्धमस्त्यस्याः मत्वथेरुन् हेदुग्धीइतिरव्यातायाः॥ शतमूला शतमूलान्यस्याः॥अभीरुः नभीरुः स्थिरपत्रत्वात्॥
इंदीवरी इंदीवरमस्त्यस्याः इंदीवरंकुवलयेशतावयंच्वयोषिति इत्यक्त० नीलोत्पलाकारपुष्पत्वात् ॥वरी वरणोति अन्प्रत्ययेगौरादित्वात्॥डोष् १०० अथप्रो
क्ता ऋथैः प्रोक्ता॥अभीरुपत्री अभीरुगणपत्राण्यस्याः॥नारायणी नारायणौच्युतेभीरुगौर्योर्नीरायणीमता॥शतावरी शतेनानृणोति गौरादिः शतावरीशुशान्यांस्यादिंदा
वर्यामपिस्त्रियां॥

अहेरुः नहिनीति हिंगतो दशकंस्त्रीलिङ्गं शतगूल्याः सहस्रगूल्याः शतावरी इतिरव्यानायाः ॥ पीतद्रुः पीतद्रवति द्रुगतो ॥ कालीयकः कालस्यायं छांतास्वार्थेक
न कालेयक इतिवापाठः अग्निमकलिप्यामितिद्विस्वार्थेकम् ॥ प्रतिदिशवैकदिनीसचकालेयकः स्मृतः कालेयकोदारुनिशोतिरुद्रः ॥ हरिद्रुः हरिः पिङ्गः पीतोवाद्रु
स्य द्रुः शारवा हरिद्रुः पीतदारुपचपचेतिनियंतः १०१ दार्वी दीर्यते हविदारणे दारुशब्दाडौषध्याण् दार्वीदारुहरिद्रासूतथागोजिह्विकोषधौ ॥ पचंपचा पचति ए
वोदरादिः पीतदारुपचपचेतिनियंतः पचंबनेत्यपि ॥ दारुहरिद्रा दारुशब्दसौहरिद्राच ॥ पर्जनी पिपर्ति मृपालनपूरणयोः विचगुणेपरतंजनयतिपयंतात्कर्मण्य
ण् सप्तकदारुहृकदइतिरव्यातस्य ॥ वचा वचेरंतभावितण्यर्थात्यचाद्यच् ॥ उग्रगंधा उग्रगंधोऽस्याः उग्रगंधाऽजमोदायंवचायांछिक्किंकोषधौ ॥ षड्रंथा षड्

अहेरुस्थपीतद्रुकालीयकहरिद्रवः १०१ दार्वीपचंपचादारुहरिद्रापर्जनीत्यपि वचोग्रगंधाषड्रंथागोलोमीशतपर्विका १०२
शक्नुहेमवतीवेद्यमात्तसित्यौतुवाशिका वृषोऽदरूषः सिद्धास्योवासकोवाजिदंतकः १०३ ग्रंथाः ग्रंथयोऽस्याः षट्ग्रंथातुवचायांस्त्रीस्या

त्वरंजांतरेपुमान् इत्कृत् ॥ गोलोमी गोलोमास्याः गोशब्दो गोलोमसदृशोलाक्षणीकः ॥ शतपर्विका शतंपर्वीण्यस्याः ॥ शतपर्विकाचद्वर्वायावचायामपियोपिति पंचवचाया
नेवंदइतिरव्यानायाः १०२ याशुक्लावचासौहेमवतीत्येकं हिमवतिप्रवा ॥ वेद्यमाता वेद्यस्यमातेव ॥ सिंहा हिनस्ति हिंसिहंसायो ॥ वाशिका वाश्यते वाशशब्दे गुरोश्चेतिअप्रत्ययेस्वार्थेकम् इ
त्वं दंत्यमध्यापि वासिकेत्यपि तत्रैवं वासयति वासोर्गृह्यवस्थानेवासास्यादादरूषकदतिरुद्रः ॥ वृषः वर्षति मधु वृषुसंचने द्रुगुपधैतिकः ॥ वृषः स्याद्वासवधर्मसौरमेयचशक्नुके
इतिभूर्धन्यातेविश्वः अदरूषः अतानगच्छनोरुषति रुपाहंसायां मूलविभुजादिः इत्याद्युल्लं ॥ सिंहास्यः सिंहास्यसदृशपुथत्वात् ॥ वासकः वासयति ॥ वाजिदंत
कः वाजीदंतोस्य वाजिदंताप्रकेसरत्वात् अद्यौअदरूषस्य अदृळसाइतिरव्यातस्य ॥ १०३ ॥

आस्फोता आस्फोटयति सुप्रतिविकसने आस्फोताइत्यपि आस्फोतागिरिकर्ण्यचिवमम्ल्यांचयोषितोतिमिदिनी ॥ गिरिकर्णी गिरिर्बालसूषिकाकर्णोऽस्याः तत्कर्णतुल्यमात्रत्वात्
विष्णुक्रांता विष्णानाक्रांता ॥ अपराजिता नपराजिता चत्वारिविष्णान्क्रांतायाः ॥ इक्षगंधा इक्षगंधोऽस्याः इक्षगंधइक्षगंधसदृशोलाक्षणिकः इक्षुगंधाकोकिलाक्षेत्रोष्णा
काशैचगोक्षरे ॥ कांडेक्षः कांडेनेक्षरिव ॥ कोकिलाक्षः कोकिलोऽक्ष्यस्य कोकिलशब्दः कोकिलाक्षिसदृशोलाक्षणिकः ॥ इक्षरः इक्षरिवगंधंरति ॥ क्षरः क्षरइव क्षरःस्या
च्छेदनद्रव्येकोकिलाक्षेचगोक्षरइतिविवशः पंचकोकिलाक्षस्य कोकसुंदा तालिमल्लान्याचंबीं कोलिस्ता इतिरव्यातस्य ॥ १०४ ॥ शालेयः शालीनांभवनंक्षेत्रं शालेयं तदस्यास्मि
मत्वर्थेअच् ॥ शीतशिवः शीतमस्यास्ति शिवमस्यास्ति शीतश्चासौशिवश्च ॥ छत्रा छत्रमस्यास्ति छत्राकारस्तबकत्वात् ॥ मधुरिका मधुरोरसोस्तस्याः अतदिनिष्ठनो ॥ भिसिः

आस्फोतागिरिकर्ण्यस्याहिव्युक्रांताः पराजिता इक्षगंधानुकांडेक्षकोकिलाक्षेक्षरक्षराः १०४ शालेयः स्याच्छीतशिवच्छत्रामधुरि
क्रामिसिः मिश्रेयाप्यथसीहुंदोवज्रः स्तुक्स्त्रीस्तुहीगुडा १०५ समंतदुग्धाऽथोबेल्लममोयाचित्रतंडुला

इत्वं भिसिः स्त्रीमधुरामांस्योः शतपुष्पाजमोदयोः भिशिः मिश्रशब्देरुदिकारादिनिर्दिष्टेषु भिषी भिषीभिर्गिरितालव्यांनआहसोमनंदी ॥ भिष्येया भिष्यान्नासोऽया शकं व्या
दिः षट्मधुरिकायाः बडिशोपदतिरव्यातायाः ॥ सीहुंदः सीतिहुंदते हुडिचरणे वज्रद्रुमः सिहुंदोऽथेतिरमंसावच्छस्वादिरपि ॥ वज्रः वज्रासुदूचिकायांच
वज्जीतुधत्तुरेस्मृतः ॥ स्तुक् स्तुही स्तुक्कहकारांतः स्त्री स्तुह्यति स्तुहउद्गिरणे स्तुहीस्तुहास्तुगित्यमरदत्तः ॥ गुडा गुडति गुडवेष्टने ॥ गुडोगोलेक्षविस्तृतोस्तुहीगुडिकयोरुदेतिरुद्रः वज्र
द्रुः स्तुक्स्तुहीगुडेतिपाठः १०५ समंतदुग्धा समंतावदुग्धमस्याः षट् वज्रद्रुमस्य शेरनिबहुंगइतिरव्यातस्य ॥ वेहं वेह्यति वेह्यचलने अथवेहंरुभिभ्रंतंतंडुलइतिरभ्रसः ॥ अथोया नमो
या मोयापीत्यन्यत्र रुभिभ्रंतंडुलंभोघेविवाचस्पतिः ॥ चित्रतंडुला चित्रतंडुलाअस्याः ॥

तंडुलः तंतुक्कमिस्सुत्रं लानि तंडुलः स्याद्विडंगेपिथान्यादिनिकरेपुमान् तंतुलइत्यपि ॥ रुमिम्भः रुमीनुहंति ॥ विडंगं विडति विडभेदने षट् विडंगस्य वाचडिङ्गइतिरव्या० १०६
बला बलति बलसंवरणे बलमस्त्यस्याइतिवा ॥ वाट्यालका वाटीभलते अलभूषणादौ हेतुपकडी चिकणाइतिरव्यातस्य ॥ यंवारवा घंटेओरीति ॥ शाणपुष्पिका शाणःपु
ष्पयस्याः शाणशब्दस्तंतुपुष्पसदृशेलाक्षणिक्ः द्वेशणपुष्पिकायाः लघुतागइतिरव्यातायाः ॥ मृद्रीका मृदूर्नाति मृदक्षौदे ॥ गोस्तनी गौःस्तनोस्याः गोस्तनसदृशेगोशब्दे
गौयाः गोस्तनोहारभेदेनाद्राक्षायांगोस्तनीस्त्रियां गोस्तनेत्यन्यत्र ॥ द्राक्षा द्राक्षते द्राक्षिकांक्षायां ॥ स्वादौ स्वदआस्वादने वीतोगुणइतिडीष्ट ॥ मधुरसा मधु रसोऽ
स्याः भवेन्माधुरसाद्राक्षामूर्ध्विकादुग्धिकासूचेत्यक्तं पंचद्राक्षायाः ॥ १०७ ॥ सर्वानुभूतिः सर्वाअनुभूतयोः स्यां सर्वानुभूयतेवा ॥ सरला सरति स्मरतौ सरणशितपाकः

तंडुलश्चरुमिम्भश्चविडंगंपुनपुंसकं १०६ बलावाट्यालकायंदारवानुशाषापुष्पिका मृद्रीकागोस्तनीद्राक्षास्वादौ
मधुरसेतिच १०७ सर्वानुभूतिः सरलात्रिपुटात्रिवृतात्रिष्टत् त्रिभंडीरोचनीश्यामापालिंद्यौतुसुषेणिका १०८

युच् त्रिपुटा त्रयःपुटाःयस्याः त्रिपुटीइत्यपि सर्वानुभूतिः सरणात्रिपुटारेचनीसरा त्रिपुटीमहतीश्यामेतिवाचस्यतिः ॥ त्रिवृता त्रिभिरवयवैर्वृता ॥ त्रिवृत्
त्रीनवयवान् वृणोति वृज्वरणेद्विप् ॥ त्रिभंडो त्रीनदोषान्भंडते भडिपरिभाषणे ॥ रोचनी रोचते रुचिदोषावभिप्रीतीच रेचनीइत्यप्यन्यत्र रेचनीत्रि
वृतादंत्योरितिमेदिनी सप्तत्रिवृतायाः ॥ तैडुश्चेत्तनिशोत्तरइतिरव्यानायाः ॥ श्यामा श्यायते श्येङ्गती अस्मात्तमक् ॥ पालिंदो पालयति पालरक्षणे बाहुलका-
किंदच् ॥ सूषेणिका सधुसेनयायाति सत्यापपाशोतिणिच् पचाद्यच् कन् एति सज्ञायाभिषत् १०८

६९

६९

काला कलयति ॥ मसूरविदला मसूरविदलमस्याः ॥ अर्धचंद्रा अर्धशंद्रोयस्याः ॥ एतद्विदलम्यार्धचंद्राकारत्वात् ॥ कालमेषिका कालमिषति मिषस्यर्थायां ॥ स-
महृष्यावर्णयामिस्त्रिभुतायाः काकातेडू निशोत्तरनिगडीत्रिधारेदतिवख्यातायाः ॥ मधुकं मध्विवदति ॥ कूतकं कलति कलक्षेपे कूतकायास्त्येभावेक्तः आगमशाल्मस्यामित्थ-
तादिडभावेदत्याद्यूलं यष्टिमधुकंभयष्टीमधुकमित्यपि ॥ मधुयष्टिका मधुयष्टीदिव चत्वारियष्टिमधुकस्य गौडेकाष्ट ज्येष्ठमधइतिरव्या ॥ १०९ ॥ विदारी विदारयति द्यविदा-
रणे विदारीशालपण्यचिरोगेभेदेस्सगंधयोः ॥ क्षीरशुक्ला क्षीरमिवशुक्ला ॥ स्सगंधा इक्षुर्गंधोस्याः इक्षुशब्दस्तद्वयसदृशोर्गीणः ॥ कोष्टा कोशति कुशाआस्मन्ने को-
ष्टीशृगालिकाहृष्याविदारीलंगलीपुचेतिमेष्टिनी चत्वारिशक्कु मृमिकोहलाइतिरव्यातस्य यामिता शक्कुविदारीत्यन्वयः ॥ क्षीरविदारी क्षीरवतीविदारी ॥ महामेष्टीला

कालामसूरविदलाः धर्धचंद्राकालमेषिका मधुकंकूतकंयष्टिमधुकंमधुयष्टिका १०९ विदारीक्षीरशक्कुस्सगंधाकोष्टीतुयासि
ता अन्याक्षीरविदारीस्यान्महाश्वेतक्षीगंधिका ११० लंगलीशारदीतोयपिप्यलीशकुलादनी श्रीकृष्णायनमः

मदतीचासौधवेताच ॥ कक्षगंधिका कक्षान्गंधयति गंधअदने यद्वा कक्षगंधोः स्याः कक्षशब्दस्तद्वय सदृशोर्गीणः ॥ कोणिकृष्णामृमिकृष्णान्डस्य ॥ अन्येति
सितायाअन्याहृष्योत्यर्थः ॥ कृष्णविदारीत्कत्वात् यामितेतिपदछेदेभेदिन्यविरोधेनपूर्वनामचतुर्ष्वहृष्यामृकृष्णान्डस्य ॥ क्षीरेतित्रयंशक्कुमृकृष्णान्डस्येतिवा
असितायाअन्याशक्कुत्यर्थः ११० लंगली लंगलाकारोस्त्यस्याः मत्स्येअच लंगलीतोयपिप्यल्यांक्कुबलुक्कुस्मान्तरं ॥ शारदी शरदिप्रवा संधिवेलेत्यण्
शारदीसमपर्णीबुपिप्यन्योभितेहेमः ॥ तोयपिप्यलो तोयस्यपिप्यलो शकुलैरघते अदमक्षणे चत्वारिशक्कुभेदस्य मोगुडजळपिपली इतिरव्यातस्य ॥

स्वराश्रवा स्वरगभ्रुते अश्रूव्यासौसंधानेन च स्वरैरश्रयतेवा एतत्पक्षेऽधामो जने ॥ कारवा केनजलेनरोति रुषाब्दे करवस्यमधूरस्येयं ॥ दीप्यः दीपेसाधः ॥ यधूरः मो
 नातिरोगं मीत्रहिंसायां मधूरोनीलकंठेपि स्यान्मधूरशिरवोषधी इतिरभसः ॥ लोचमस्तकः लोचयति लोचुभासने लोचुदर्शने लोचोदर्शनीयोभासमानोनमस्त
 कोऽस्य लोचमर्कदइत्यपि पंचमधूरशिरवायाः मोरशेंडाइतिरव्यातायाः अजमोदाइत्यपिमत् १११ गोपी गोपायति शुपूरक्षणे गोपाइत्यपि गोपीश्यामागोप
 वद्धीगोपागोपालिकाचसेतिवाचस्पतिः ॥ श्यामा श्यायते श्येदुःगती मकूपत्ययः ॥ सारिवा सरणंसारिः अचइः सोस्तिरस्याः श्रुहिंसायां शारिवेत्यपिपाठः
 अनंता नास्त्यंतोऽस्याः अनंताचविशल्यायामित्यक्तत्वात् उत्पलशारिवा उत्पलमस्त्यस्याः उत्पलाकारपुष्पत्वात् यद्वा उद्यंतं पलमनया उत्पलाचासौशारिवाच

स्वराश्रवाकारवीदीव्योमधूरोलोचमस्तकः १११ गोपीश्यामाशारिवास्यादनंतोत्पलशारिवा योग्यमृद्धिः सिद्धिलक्ष्योत्तुद्धरप्याब्ध्याइमे ११२

पंच उत्पलशारिवायाः उपरसाक उपलसरीइतिरव्यातायाः ॥ योग्यं यूज्यते यूजिरयोगे ण्यत् यद्वा योगायप्रभवति योगाद्यच्च ॥ अरुद्धिः क्रमोति क्रमुद्धो
 अरुद्धिः स्यादोषधीभेदेसमृद्धावपियोविति ॥ सिद्धिः सिद्ध्यति विधुसंराद्धौ यद्वाकरणे सिद्धिस्तमोक्षेनिष्पत्तिरयोगयोरितिहेमः ॥ लक्ष्मीः लक्षते लक्ष्यते
 वा लक्षदर्शने लक्ष्मीः संपत्तिशोभयोरित्यक्तं चत्वारिः क्रद्धिनामकस्य ओषधिविशेषस्यैवणी मुरडशेंग इतिचरव्यातस्य इमेयोग्यादयश्चत्वारोवृद्धे
 वृद्धिनामकौषधेरप्याब्ध्याः स्फः ११२ ७३ ७३ ७३

कदली कंदले कंधनेवा कदिआब्दानेरोदनेच रंभावक्षेऽथकदलीपताकाभृभेदयोः अजादित्वाद्गुपिकदला कदलोपि कदल्लवकंदल्यसावितिव्याडिः॥ वारणबुसा वारणानो
बुसा बुर्यनेवा बुस्उत्सर्गे बुषेतिमूर्यन्यातदतिकेचित्॥ रंभा रभ्यते रंभाकदल्याप्सरसोरिति॥ मोचा मुंचति मुच्यतेवा मुच्युमोक्षणे॥ अंशमत्फला अंशमति सूक्ष्मावय
वतिफलान्यस्याः यद्वा अंशमनिवफलान्यस्याः॥ काष्ठीळा ॥ षट्कदल्याः॥ मुद्रपणी मुद्रपर्ववर्णयस्याः॥ काकमुद्रा काकेनेषज्जलेनमुद्रंछति इत्याद्यूह्यं॥ सहा त्रयंकाक
मूगरानमूगदतिरव्यातायाः काकमुद्रायाः११३ वार्तीका वार्तिआरोग्यंआक्यति अक्कुदिल्यांगतौ यद्वा वार्लीफलुअकंदुःखंयस्याः पुंस्यपिवार्तिकइति वार्ती वार्तीकुरित्य
न्यत्र पतिगणस्तृवातंगीवार्तीकः शाकविल्वकइतिरभसः॥ वार्तीवातिगणेवृत्तावितिक्विवः वार्तीकुरेषागुणसप्तयुक्तेतिवैद्यकाहार्ताकुरापि॥ हिंगुली हिंगुलीवर्णकद्रव्ये

कदलीवारणबुसारंभामोचांशमत्फला काष्ठीळामुद्रपणीविकाकमुद्रासहेत्यपि ११३ वार्तीकाहिंगुलीसिंहीभंदाकीदुष्यथर्विणी ना
कुलीसरसारस्तास्रगंधांगंधनाकुली ११४ नकुलेद्याभुजगादीछत्राकीस्तवहाचसा

नाभंदांक्रयाद्युहिंगुली॥ सिंही हिनस्ति हिंसिहिंसायां॥ भं-
दाकी भद्रते भण्यतेवा भटभृती भणशब्दे॥ दुष्यथर्विणी दुःरेनप्रथर्षितुमशक्या विद्युपाभागली पंचवार्तिक्याः रानवागीडोरलीइतिस्वाता॥ नाकुली नकुलानामि
यं नआकूलत्वंययावा नाकुलीकुकुटीकंदरास्तायांचपैस्त्रियामित्कत्तं॥ सरसा शोभनोरसोऽस्याः सारसंतुत्रिषुत्वादोपणोसेनानपुंसकं॥ रात्ता राति रायतेवा रस्यतेवा रा
दाने रसश्चात्वादाने रास्तातुस्याङ्गुजंगादयामेलापण्यामपिस्त्रियां॥ स्रगंधा सुगंधोस्तस्याः मत्वर्थेअत्र इत्याद्यूह्यं गंधनाकुली गंधवतीनाकुली ११४ नकुलेद्या नकुलानां
भिष्टा॥ भुजंगाक्षी भुजंगानक्षति अक्ष्व्याभौ कर्मण्यण यद्वा भुजंगोऽक्षिगस्याः भुजंगशब्दस्य भुजंगाक्षिसहस्रालसणात्क॥ छत्राकी छत्रगकति छत्राकारपर्णत्वात् अक
कुटिलायांगतौ॥ स्तवहा सधुवहति नवरास्तायाः भुंगसी भुंगसवेल इतिरव्यातायाः॥

तांबूलवल्ली एषोदरादिः तास्यति तसुग्लानौ बोलति बूलमज्जने ताम्बूलासौ बूलीच इत्याद्युतं ॥ तांबूली तांबूली नागवल्यां स्त्रीक्रियुक्तुनपुंसकं ॥ नागवल्ली नागलोक्तस्य व
ल्ली त्रीणि नागवल्याः पानवेल इति व्यातायाः ॥ हिजा हिजीता द्विजो विपश्चित्रियेर्देशे ये देते विहंगम इति चंद्रः ॥ हरेणुः मूले संयोदीर्यः हरिति कषाये पिहरेणुनरिपुकाया
स्त्रियां प्रवेदितिकुद्रः ॥ रेणुका रेणुरस्यास्त्विति ब्राह्मणद्विजादित्वाद् नृकादेशः रेणुकापि हरेणो नृजामदग्न्यस्य मातरि ॥ कौतो कुतो पुदेशे शुभवा ॥ कपिलो वर्णस्य स्याः स्त्री रेणुका
यां कपिला वर्णेना कुरे सुनौ अनले वासुदेवे च कपिलः परिकीर्तितः ॥ मस्य गंधिनी मस्य नो गंधः मस्य गंधोऽस्य स्याः षड्रेणुकारव्यगंधद्रव्यस्य रेणुका बीज इति प्रसिद्धस्य अ
एलावालुकं एलयति पचाद्यच् दाप् इल मेरणे एलाद्रव बलते बलमाणने बाहुलकादुण् स्तार्थे कच् एलवालुका मिति स्वायी ॥ ऐलेयं इलाया अपत्यं ॥ रगंधि शोभनो गंधो

तांबूलवल्ली तांबूली नागवल्याप्यथा हिजा हरेणुरेणुका कौतो कपिला मस्य गंधिनी १२० एलावालुकमेलेयं रगंधि हरिवालुकं बालु
कं चाथ पालं कया सुकुंदः कुंदं कुंदरू १२१ बालं हीवेर बहिष्टो दीन्यं केशांबुनाम च

वल्माणने बाहुलकादुण् पंचवालुकारव्यगंधद्रव्यस्य बालुकका कडो इति व्यातस्येत्यपि मतं ॥ पालं कया पाला अंक्यते अंकपदे लक्षणोच ॥ सुकुंदः सुचिंद इति
सुक्तिपूर्वाद्याताः केमुक्तिशब्दस्य एषोदरादित्वात् सुकुम् सुकुंदः पारदे विष्णोस्त्वभिदे च कुंदरी ॥ कुंदः कुंझमिमुननि उदीहे कुंदने ॥ कुंदरूः कुमुनसि उदयति वा उभयत्र शा
कं व्यादित्वात्परस्परं चत्वारि पालका पीडशाक वास्तकाकारा पालरव इति चरव्यातस्य १२१ बालं बालयति बलसंवरणो बालो नाकुंतलेः श्वस्य गजस्य अपि च बालयो वा
व्यलिङ्गोऽपि के मूर्वे हीवेरपुनपुंसकमिति मेदिनी ॥ हीवेरं हीयुक्तं बेरमस्य ॥ बहिष्टं बहिषि कुशेति श्रुति ॥ उदीच्यं उदीचिजातं ॥ केशांबुनाम केशांश्चोत्ततयोर्नामय
स्य तत्केशांबुनाम यावत्केशांबुनोऽत्र नामानि तानि सर्वाणि पंचबालस्य शेषानि ॥

कालानुसार्यं कालेनानुस्मियते ॥ वृद्धं वर्धतेऽस्य वृद्धुर्दृष्टो गत्यर्थे निष्कः ॥ वृद्धो नीर्णी प्रवृद्धे त्रिषु क्लृप्तं त्रैलोक्ये ॥ अशमपुष्पं अशममिव अशमभवत्वात् ॥ शीतशिर्गः
शीतंचच्छिन्नं च १२२ शैलेयं शिलायां भ्रवं नद्यादिभ्यो टक् शैलेयंतालपत्र्यान् संधेयै लोके तु ना पंचयै लेयस्य फूलशिलाजित इति रव्या तस्य ॥ तालपणीं तालः पर्णम
स्याः तालशब्दस्तालपर्णसदृशलाक्षणीकः ॥ देत्या दितेरियं ॥ गंधकुटी गंधस्य कुटी च ॥ मुरा मुरति मुरवेष्टने ॥ गंधिनी प्रशस्तो गंधोऽस्याः चत्वारि मुरायाः ता
लिसपत्रं भोरमांशी इति रव्या तायाः ॥ गजभक्ष्या गजैर्भक्ष्यते गजभक्षा इत्यपि ॥ स्रवहा सुष्ठु वहति ॥ स्रग्भी सुष्ठुरभते सुरभीरित्यपि सुरभीरसेत्येकमपि पदं
सुरभिः शक्लुकीमात्वा भिन्नु रागोषु योषितीति मेदिनी ॥ रसा रस्यते रसआत्मादने रसः स्वादेजले वीर्यं शृंगारादौ विदोद्भवे बाले रागे गृहे धातौ तित्कादौ पारदे पिबेति

कालानुसार्यं वृद्धाशमपुष्पशीतशिवा नितु १२२ शैलेयं तालपर्णी तु देत्या गंधकुटी मुरा गंधिनी गजभक्ष्या तु स्रवहा स्रग्भी रसा १२३
महेरणा कुंदुरुकी सल्लकी ल्लादिनी ति च अग्निज्वाला स्रग्भी सेतु धातकी धातुपुष्पिका १२४ मृष्टी कांचंद्रवाले ला निष्कुटिर्बहुला यथा

हेमः १२३ महेरणा महदीरणमस्याः महमुत्सवभीरयति वा ॥ कुंदुरुकी ॥ सल्लकी सलति षलगतौ सत्कृत्य लक्ष्यते वा लङ् आत्मादने शल्लुकी सल्लुकी शल्लुचलने षिल
उच्छे इत्यन्यत्र श्वाविदुर्मेदो शल्लुक् म्या भित्ति तालव्यादौ रभसः सल्लुकी सल्लुकी ल्लादेति रुद्रः ॥ ल्लादिनी ल्लादयति अष्टसाल ईदिति रव्या तायाः ॥ अग्निज्वाला अग्नेर्जी
लेव रक्तपुष्पत्वात् ॥ सुभिक्षा स्रग्भी भक्ष्यते ॥ धातकी धातुं करोति तत्करोति इति ग्यं तान् पुबुल ॥ धातुपुष्पिका धातुपुष्पमस्याः मत्वर्थे क्व ४ धायटी इ ० १२४ मृष्टी का प्रथते प्रथप्रव्या
ने औणाक्षिकः ॥ चंद्रवाला चंद्रस्य कर्पूरस्य बालेव कर्पूरगंधित्वात् ॥ एवा एलयति इलप्रेरणे ॥ निष्कुटिः निश्चिता कुटिः कोटिल्यमस्याः निष्कुटी इत्यपि ॥ बहुला बहूनि
बीजानि भवति ॥ बहुलानीलिकायां स्यादेलायां इति वियोषिति पंचएलायाः ॥

सागुलासूक्ष्मासूक्ष्मपरिमाणान्चेत् उपकुञ्चिका उपकुञ्चिति कुञ्चकोदित्याल्पीभावर्योः ॥ तुल्या तुदति तुदयथने तुल्यमंजनभेदेस्यान्नीलोत्सूलयोः स्त्रियां ॥ कोरंगी
 कुरति कुरशब्दे बाहुलकादेराच् ॥ त्रिपुटा त्रयः पुटयस्याः त्रिपुटामल्लिकायांचसूक्ष्मोलात्रिहोतः स्त्रियां ॥ झुटिः झुटति झुटछेदे ॥ झुटिः झुटिः झुटिः झुटिः झुटिः झुटिः
 लमानयोः इतिपंचसूक्ष्मोलायाः १२५ व्याधिः विगतः आधिरनेन व्याधिः कुहेचयोगेचेत्कृत् ॥ कुष्टं कुष्ठातिरोगं कुष्ठनिर्कर्षं कुष्ठरोगेपुष्टरेस्त्री ॥ परिभावं परिभावे
 साधुः तत्रसाधुशितियत् ततः स्वार्थेअण् ॥ व्याप्यं व्याप्यते आहूव्याप्तौ वाप्यमितिक्चित्वाठः आप्यमित्यापि ॥ पाकलं पाकंलाति पाकलंकुष्टुभैषज्येपुंसिस्थात्कुं
 जरज्वरे ॥ उत्पलं उत् पलति पलगतौ रक्षणेवा धातूनामनेकार्थत्वात् षट्कडुकोष्ठगोदंकोष्ठदतिरव्यातस्या ॥ शंखिनी शंखाः संत्यस्याः शंखाकारपुष्पत्वात् ॥ चौर

सूक्ष्मोपकुञ्चिकातुल्याकोरंगीत्रिपुटात्रुटिः १२५ व्याधिः कुष्टंपरिभावंव्याप्यंपाकलमुत्पलम्
 शंखिनीचौरपुष्पीस्यात्केशिन्यथवितुन्नकः १२६ झराभलाः झरातातालाशिवातामलकीतिच

पुष्पी चौरद्वपुष्पयस्याः रात्रिविकाशित्वात् ॥ केशिनी केशाः संत्यस्याः त्रयंचौरवल्त्याः चौरशंखाहुली शंखवेल्दतिरव्यातायाः ॥ वितुन्नकः वितुद्यनेस्मा तुदव्य
 थने क्तांतात्सार्थेकृन् १२६ झराः मला नमलोऽस्याः झस्यते झसंथाते झरातिवा झराचासौअमलाच ॥ अझरा अदव्यथमाश्रयै अत् आश्रयस्यझरः संथातोऽ
 स्यां ॥ ताली तलयति तलप्रतिष्ठायां तालः करतलंगुष्ठमध्यमायाश्चसंभिने गीतकालक्रियामानेकरस्फलेदुमांतर इत्यक्तं ॥ शिवा शिवमस्त्यस्यां मत्स्येअच् ॥ ताम
 लकी तनुश्चासावामलकीच एषोदरादिः षट्भूस्यामलक्याः झरामलेत्सन्नझरेतिपृथक्पदंवा अमलेनिछेदः आहच तामलक्यमलातालीझरातामलकीतिचिनि

प्रपौंडरीकं तस्येदमित्यण् प्रेणसमासः पुंडर्यति पुंडरवंडने॥पौंडर्यं पुंडस्यायं प्रधानं शकं व्यादित्वात् इदं शूलपणीतुल्यपत्रं दोयं स्थलपद्ममि
ति गौडाः॥ तुन्नः तुद्यतेस्म तदव्ययने॥ कुबेरकः कुत्सितं बेरमस्य १२७ कुणिः कुणति कुणसंकोचे तत्रैवं तूणयति तूणसंकोचे एषोद
रादित्वात् ह्रस्वः॥ कच्छः कचतिकचदीप्तौ बाहुलकाच्छः॥ कांतलकः काम्यते कमुकांतौ लकति लकआस्वादने कांतश्चा सौलकश्च॥ नंदितृक्षः नंद्याः तृ
क्षः षट् नंदितृक्षस्य नादरुवीडितिरव्यातस्य अयमश्वत्थाकारपत्रः॥ राक्षसी रक्षसः इयं॥ चंडा चंडते चंडिकीये नन्नाह चंडायनहरीशं तव पुष्यास्त्रिष्वतिको
पये॥ धनहरी धनं हरति हरतेवा॥ क्षेमः क्षिणोति क्षिहिरायां मन्मथयः॥ दुष्यन्नः दुष्टानि पत्राणियस्य॥ गणहासकः गणं हासयति हसेर्णवुल् षट् चोराख्य

प्रपौंडरीकं पौंडर्यमथ तुन्नः कुबेरकः १२७ कुणिः कच्छः कांतलको नंदितृक्षोऽथ राक्षसी चंडायनहरीक्षेमदुष्यन्नगणहासकाः
१२८ व्याडायुधं व्याघ्रनखं करं सुषिरा विद्रुमलता कपोतां धिर्नटी नली १२९ धमन्यं जनकेशी च हनुर्हृद्विलसिनी

गंधद्रव्यस्य चोरखोंवा किरमाणीओवा गवेना गाढीवनमूक इति च रव्यातस्य गण इत्यप्यस्य नाम १२८ व्याडायुधं व्याघ्रस्यायुधमिव॥ व्याघ्रनखं व्या
घ्रस्य नखमिव॥ करं करज्जातं॥ चक्रकारकं चत्वारिव्याघ्रनखनामकं गंधद्रव्यस्य लघुनखला धाद्यनख इति च रव्यातस्य॥ सुषिरा सुषिरमस्ति मलयैश्च॥ विद्रुमलता वि
द्रुमस्येव लता॥ कपोतां धिः कपोतस्यां धिरिव॥ नटी नटति नटअवस्यं दने॥ नली नलति णलगंधे १२९ धमी धम्यते धमिः सौत्रः॥ अंजनकेशी अंजनमिव केशायस्याः ससन
लीनामकं गंधद्रव्यस्य पवारीति लोके प्रसिद्धस्य इयं उत्तरपथे प्रसिद्धा॥ हनुः हंति हनुर्हृद्विलसिनी हंति विलसति च्छीला लसन्ती डायाम्॥

शक्तिः शोचति शूचशोके ॥ शंसवः शाम्यति ॥ सुखः सुखरति सुखेददेने सुखः शोफेकोलदल इति हेमः ॥ कोलदलं कोलस्य बदर्थादिवदलं ॥ नखं नखं तु गंगद्रव्ये स्यान्नखः करजपटयो
रिति हेमः समनखाख्यागंधद्रव्यस्य नखला इति रव्यातस्य अत्र हसु रुदनः स्त्रीसाहचर्यात् बदरी तुल्यपत्रत्वात् कोलदलं आदकी आदकमस्य स्याः परिच्छेदकत्वेन आद
की चतुर्वर्त्यस्त्री परिमाणान्तरे निषु १३० काक्षी कक्षे भवा ॥ मृत्ना मृत्नाः स्य स्याः क्षेत्रत्वेन तत्रेत्यं मृत्ना मृत्ना तु वर्यो स्त्रीत्सत्तं ॥ सुवरिका सुवरोऽस्य स्याः मत्स
र्थे च न् वार्षिका मूलिकालुवर्थादकी कुच्छुराशटीति बोधालितात् सुवरिकेत्यपि पाठः ॥ मृत्नालकं मृत्नालकमिति अलभूषणादौ ॥ सराष्ट्रजं सराष्ट्राज्जातं पट् तुवरिकायाः

शक्तिः शंसवः सुखः सुखरति सुखेददेने सुखः शोफेकोलदल इति हेमः ॥ कोलदलं कोलस्य बदर्थादिवदलं ॥ नखं नखं तु गंगद्रव्ये स्यान्नखः करजपटयो
रिति हेमः समनखाख्यागंधद्रव्यस्य नखला इति रव्यातस्य अत्र हसु रुदनः स्त्रीसाहचर्यात् बदरी तुल्यपत्रत्वात् कोलदलं आदकी आदकमस्य स्याः परिच्छेदकत्वेन आद
की चतुर्वर्त्यस्त्री परिमाणान्तरे निषु १३० काक्षी कक्षे भवा ॥ मृत्ना मृत्नाः स्य स्याः क्षेत्रत्वेन तत्रेत्यं मृत्ना मृत्ना तु वर्यो स्त्रीत्सत्तं ॥ सुवरिका सुवरोऽस्य स्याः मत्स
र्थे च न् वार्षिका मूलिकालुवर्थादकी कुच्छुराशटीति बोधालितात् सुवरिकेत्यपि पाठः ॥ मृत्नालकं मृत्नालकमिति अलभूषणादौ ॥ सराष्ट्रजं सराष्ट्राज्जातं पट् तुवरिकायाः

नूरदितिरव्यातायाः ॥ कुटुम्बं कुटुम्बं चक्रीभवन् नरति नरअवस्वदेने ॥ दायापुरं दाशान् केवतीन् पिपति पृथाल
नपूरणयोः दाशपूरमिति पाठः दशपूरमिति चित्पाठः मूलविभुजादित्याठः दशपूरं दशपुरं मूलवर्जजीविनाह्वयमिति वाचस्पतिः ॥ वानेये
वने घानीये जायत ॥ परिपेखवं परितः पेलवं मृदु १३१ घुवं घुवते घुङ्गती ॥ गोपुरं गां जलं पिपति पृथालेने ॥ गोर्नर्दं गां जलं नर्दयति नर्दशब्दे ॥ केवतीमु
स्तकं केवत्याः मुस्तकं इत्याद्युत्तरं अष्टकेवतीमुस्तकस्य केवती जलमुत्ता इति रव्यातस्य ॥

ग्रंथिपर्णी ग्रंथोपर्णीन्यस्य ग्रंथयद्वपणीन्यस्योनिवा ॥ शक्रं शौच्यति शङ्खशोकं ग्रंथिपर्णीशिरोवेचनशक्रः स्यादिति विज्ञतः शक्राव्यासस्तैकीरावणस्थानमन्त्रिणि शिरोषपाद
पेपुंसिग्रंथिपर्णेनपुंसकं इत्युक्तत्वात् ॥ बर्हिपुष्पं बर्हिपत्रं प्रशस्तं यस्य पुष्यति पुष्यविकसने अत्र शक्रबर्हिमित्येकमपि नाम ॥ बर्हिपुष्पमित्यपि बर्हिः पुष्पं बर्हिपुष्पं चे
ति एवमपि ॥ स्थौणेयं स्थूणायाः अपत्यं ॥ कुक्कुरं कुक्कुरोऽस्यस्य कुक्कुरशब्दस्तत्तद्वधेलाक्षणिकः पंचगदीवन भद्रोरादिति व्यातस्य १३२ मरुच्चाळा मरुद्भिर्मल्यते
मलधारणे समस्तव्यस्तनाभेदं तत्राह सुनिर्माल्यवतीमालामोहना कुटिलालचेति वाचस्पतिः ॥ पिशना पिशति पिशा अवयवे पिशानं कुंकुमेपि च ॥ सृङ्का सृश्यते
सृशसंस्पर्शने बाहुलकात्कक् एषोदरादित्वात्सलोपेष्टकापि दृक्कातुब्राह्मणीदेवीमरुच्चाळत्वाल्लघुः समुद्रांतावधूः कोटिवर्षालंकोपिकामरुत् ॥ देवी द्विव्यति

ग्रंथिपर्णीशक्रं बर्हिपुष्पं स्थौणेयकुक्कुरं १३२ मरुन्माला तु पिशना सृङ्का देवी लताल्लघुः ॥
समुद्रांतावधूः कोटिवर्षालंकोपिकेत्यपि १३३ तपस्विनी जलमांसी जटिला लोमशा मिश्री

लता लतति लवधायते सौत्रः लघुः लघते लधिगतौ समुद्रांता समुद्रोऽतौ यस्य ॥ वधूः वहति उल्लतेवा ॥ कोटिवर्षा कोटिभिरत्येवैर्वर्षेति ॥ मधु रघुसेचने ॥ लं
कोपिका लंकायामुपयते कुन्त्रं संप्रारणं दुवर्षबीजतनुसंताने दशर्कपिंडकेति व्यातायाः १३३ तपस्विनी तपोऽस्य स्यात् ॥ जटिला जटामांसी मांसस्यादिभि
षेष्टुर्बिकं कौलीजदयोः क्त्रिया ॥ जटिला जटाऽस्य स्यात् ॥ जटिलापिप्यलीमांस्योर्जटा युक्ते वचाव्यवत् ॥ लोमशा लोमानिसंत्यस्याः लोमशोऽयुनिमेषयोः ॥ मिश्री मस्त्र
ति मसिपरिष्कारे पंचजटामांस्याः जटोनिष्ठकपदं वा तत्राह मांसाकृष्णजटा हिंस्त्रानलजटिला मिश्रिः जटानचवशिनीषे शीत्रव्यादीन् च वपस्विनेति ॥

त्वपत्रं स्त्रियपत्रमस्य ॥ उक्तं गंधित्वा ॥ भृगं विभर्ति ॥ त्वं प्रशस्तं चोचं वल्कलादिकमस्यास्ति त्वत्त्वचं चोचशब्दाः स्वर्वल्के
 चर्मणिपत्रक इति धरणिः ॥ वरांगकं वरसंगमस्य इति षट्दालचिनीतज इति सव्यातस्य १३४ कर्तूरकः कर्त्तुर्नि कर्जव्यथने ऊरुः प्रत्ययः स्वार्थे कन् कर्तूरक इत्यपि पाठः
 ॥ द्राविडकः द्रविडदेशजातः तत्रजात इत्यण् स्वार्थे कन् ॥ काल्यकः कल्पेभक्तः तत्रभव इत्यण् तनः कन् ॥ वेधसुरव्यकः वेधेसुरव्यः स्वार्थे कन् चत्वारिकचर इति सव्या
 तस्य ॥ फलपाकांतानां ब्रीह्यादीनां जातविवओषधयः स्फः ॥ ओषधिशब्दप्रयोगः स्यादित्यर्थः ॥ बहुत्वविवक्षायां बहुवचनं ननु नित्यं यदातु ओषधेः रोगहारीत्वमा
 नं प्रतीयते न त्वन्यत् नदा ओषधशब्दप्रयोगः ओषधेरजातावित्यण् न केवलमोषधिरौषधशब्दवाच्या किंतु रोगहरत्वेन धृतसौद्रित्रिफलाकल्कादित्यौषधमि

त्वपत्रमुक्तं भृगं त्वचं चोचं वरांगकं १३४ कर्तूरकोद्राविडकः काल्यकोवेधसुरव्यकः ओषधो जातिमात्रेऽसुरजातोऽसर्वमौषधं

१३५ शाकारव्यपत्रपुष्पादितंदुलीयोल्यमारिषः विशल्याग्निशिरवाः नताफलिनोऽशत्रुपुष्पिका १३६ तिसर्वविशेषणाह्नेयं १३५ यत्पत्रपु

ष्पादितच्छाकसंज्ञकं ॥ शक्यते भोक्तुं यदा श्यति श्योतनूकरणे एकं भोजनसाधनस्य पुष्पादेः आदिशब्दात्कलमूलादीनां ग्रहणं तत्रोच्यते मूलपत्रकराराग्रफलका
 द्वाधिरूढकं तस्मिन्पत्रकं चैव शाकं दशाविधं स्मृतमिति तत्र करारं वंशांकुरः कांडमिक्षुदंढादि अधिरूढकं बीजांकुरः कवकं छत्राकं शेषं स्पष्टं तंदुलीयः तंदुलाग्रहितः ॥
 अल्पमारिषः अल्पश्र्मासौमारिषश्च द्वे तांदूला इति तस्या ॥ विशल्या विगतं शल्यमनया विशल्यालंगलीतं तीक्ष्णं चोत्रिपुत्रासुचिर्निहेमचन्द्रः ॥ अग्निशिरवा अग्ने
 रिव शिरवासापोयस्यागः अनंता नञंतोयस्याः ॥ फलिनी फलानि संसृत्याः ॥ शत्रुपुष्पिका शत्रोर्जुनतरुः तत्पुष्पमिव पुष्पमस्याः पंचकमग्निशिरवायाः कल्कलावीदिति प्र० १३६

कक्षगंधा ऋक्षस्येवगंधोऽस्याः ऋथगंधेत्यपिपाठः॥ छगलांघ्री छगलांघ्री छगलेति एथक्पदं वा छागे तु छगलच्छागी वृद्धदारकयोः स्त्रियामित्यनेका
र्थकोशः॥ आवेगी आवेगोस्त्यस्याः॥ वृद्धदारकः वृद्धदारकोस्मात् वृद्धत्वेदारयति वा वृद्धेति भावप्रधानं॥ जुंगः जुंगति जुगिवर्जने पंचवृद्धदारकस्य वरधारजीर्णपंज्जी
इतिरव्यात्तस्य॥ ब्राह्मी ब्रह्मणदयं॥ मत्स्याक्षी॥ वयस्था वयसिति ह्यनया वयस्था तु स्त्रियांब्राह्मी गुडूच्यामलकास्तत्र सस्त्रीलायांच काकोल्यांपथ्यायां तरुणेषु च॥ सौ
मवच्छुरे सोमस्ववच्छुरे यस्याः शक्नुपक्षेपणी न्युद्भवति हृष्योचपतति सा सोमवल्ली॥ सेवसोमवच्छुरे इति चत्वारि सोमलतायाः १३७ पटुपर्णी पटूनिपर्णान्यस्याः॥ हेमवती

स्यावृक्षगंधा छगलांघ्यावेगी वृद्धदारकः जुंगो ब्राह्मी तु मत्स्याक्षी वयस्था सोमवच्छुरे १३७ पटुपर्णी हेमवती स्वर्णक्षीरी हिमावती
हयपुच्छी तु काबोजी भाषपर्णी महासहा तु डिकेरी रक्तफला बिंबिका पीलुपर्ण्यपि

हिमवतिजाला॥ स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरमस्याः॥ हिमा
वती हिममस्त्यस्याः शरादीनांचेति दीर्यः चत्वारि स्वर्णक्षीर्याः पिसोका इति रव्यातायाः॥ हयपुच्छी हयपुच्छमिव पर्णान्यस्याः॥ काबोजी कंबोजदेशे प्रवा तत्र म्रवा
इत्यण् ततोऽङ्गीप् ॥ भाषपर्णी भाषस्येव पर्णान्यस्याः॥ महासहा महती चासौ सहा च चत्वारि भाषपर्ण्याः रान उडिद इति रव्यातायाः १३८ तुंडिकेरी तुंडंचंचुरस्त्ये-
षां तान् तुंडिकानीरयति रंरपेरणे कर्मण्यण् तुंडिकेरी इत्यपि॥ रक्तफला रक्तफलमस्या अजादिलाट् ॥ बिंबिका बिंबीकायति केशब्दे उमापोरिति हस्तः॥ पी-
लुपर्णी पीलो रिव पर्णमस्याः चत्वारि तुंडिकेर्याः तोंडली इति रव्यातायाः॥ ६९

जीवन्ती जीवति शतप्रत्ययांतात् उगितश्चेतिडीप् जीवयतीतिविग्रहं तस्माद्वितण्यर्थः जीवयति वा जीवयाणधारणे ॥ जीवन् जीवन्ते नया करणेयञ् ॥
जीवनीया जीवनायहिता छप्रत्ययः ॥ मधुः मन्यते मनज्ञाने फलिपादीत्युः धश्चादेशः ॥ स्ववा स्ववति स्तुगतौ मधुस्त्ववेत्येवंनामैत्यन्ये मधुपुष्परसेक्षीद्रेमद्येनालुमधुदुमे
वसंतैत्यभिच्चेन्नेस्याज्जीवंत्यांनुयोषितोतिमोदिनी ॥ विष्वक्प्रकाशोयेवं पंचजीवंत्याः हरणवेल् हरणडोडोइतिरव्यातायाः ॥ कूर्चशीर्षः कूर्चश्मश्रुतद्वलीर्षमस्य ॥ मधु
रकः मधुरएव स्वार्थकः ॥ शृंगः शृणाणि शृहिसायां ॥ ह्रस्वांगः ह्रस्वान्यगान्यस्य ॥ जीवकः जीवयति पंचजीवकस्य ॥ किरावतिक्तः किरातदेशोऽस्तिजन्मास्थानमस्य
मत्वर्थेअच् किरातश्चासौतिक्तश्च किरावश्चिरतिक्तश्च भूनिंबः भूवोनिंबइव ॥ अनार्यप्रियश्चासौतिक्तश्च अनार्यपाथिवादिः

जीवन्तीजीवनीजीवाजीवनोयामधुस्त्ववा कूर्चशीर्षोमधुरकः शृंगह्रस्वांगजीवकाः १४२ किराततिक्तोभूनिंबोऽनार्यतिक्तो
ऽथसप्तला विमलाशातलाभूरिफेनाचर्मकैष्वपि १४३ वायसोलीस्वादुरसावयस्थाऽथमकूलकः

सप्तलानि ॥ विमला विगतोमलेयया ॥ शातला शान्तंस्त्वलंति विमलाशातलायांस्यादिति विष्वक्प्रकाशः ॥ भूरिफेना भूरयः फेनायस्थाः ॥ चर्मका चर्मणः कृषा पंचस
प्तलायाः शिकेकाईदितिप्रसिद्धायाः ॥ वायसोली वायसानोलंडति ओलडि उल्लेपे णिजभावेअन्येभ्योपीतिडः शकंवादितात्पररूपम् ॥ स्वादुरसा स्वादुः रसोऽस्याः ॥
वयस्था वयसिस्थीयते नया वयस्थालुस्त्रियां ब्राह्मीशुडूच्यामलकीषुच सूक्ष्मेलायांचकाकोल्यापथ्यायांतरुणेषुच वीणिलाहानकावलीकाकोलीइतिचख्यातस्या ॥
मकूलकः मंकति मकिमंडने ऊलचप्रत्ययेस्वार्थकः आगमानित्यलानुभूत पृथोदरादित्वादुत्वेमुकूलकोपि ॥

निकुंभः कुंभं विप्रति नियतः कुंभो निकुंभो निकुंभः कुंभकर्णस्य तनये दंतिकोषधौ ॥ दंतिका दम्यते नया दमुपशमे दंतिकेत्यपि ॥ प्रत्यक्त्रेणो प्रत्यं चोत्रेण्य
स्याः ॥ उदुंबरपर्णी उदुंबरस्येव पर्णान्यस्याः पंचदंत्याः दंतोदन्तिरव्यातायाः यस्याः बीजं जयपाल इतिरव्यातं १४४ अजमोदा अजमोदयति मुरहर्षे यद्वा अजेनमो
दते मोद्यते वा ॥ उग्रगंधा उग्रगंधोऽस्याः ॥ ब्रह्मदर्भा ब्रह्मणा दम्यते दम्भीग्रंथे ॥ यवानिका इन्द्रवरुणविडीष् आसुक् यमानिकेति वा यमेनानिति पुबुल् ततः क
नू ४ यवान्याः ओवा इतिरव्यातायाः यवानीद्वयस्य हेहनामनीत्यपि मनं ॥ युक्षरं युष्णाति युष्वाति वा युषपुष्टो युक्षरं पंक्तेज्योक्षिपयः करिकराग्रयोः ॥ काश्मीरं
कश्मीरैषु प्रपन्नं ॥ पद्मपत्रं पद्मस्येव पत्रं अस्याः पद्मवर्णमिति क्वचित्पाठः त्रीणि पौष्करमूले पुष्करगोषाधिकेणस्तस्य मूलेत्यर्थः १४५ अव्यथा नव्यथने व्यथप्रयसंवलनयोः ॥

निकुंभो दंतिका प्रत्यक्त्रेण्युदुंबरपर्ण्यपि १४४ अजमोदा तूगंधा ब्रह्मदर्भा यवानिका मूले पुष्करकाश्मीरपद्मपत्राणि पौष्करे १४५
अव्यथा तिचरा पद्मा चारटी पद्मचारिणी कांपिल्यः कर्कशाश्चंद्रोरक्तगोरोचनीत्यपि १४६ प्रपुन्नाडस्त्वङगजोदद्भुमश्चक्रमर्दकः

अतिचरा अतिचरति ॥ पद्मा पदगतौ मन्प्रत्ययः ॥ चारटी नारयति सा ॥ पद्मचारिणी पद्मे चरितुं शीलमस्याः ॥ पंचउत्तरदेशे प्रसिद्धायाः पद्मचारिण्याः स्थलकमलिनी
इतिरव्यातायाः ॥ कांपिल्यः कपिकिंचिच्चलने बाहुलकादित्यः ततः सार्थेण कांपिल्लु इत्यन्यत्र चंद्रः कर्पूरकांपिल्लुसुयां शुस्पर्णवारिश्चिविभेदिनी ॥ कर्कशः करकशति
कशशब्दे शकंधादिस्वात्पररूपं ॥ चंद्रः चंदयति चदिआल्हादने ॥ रक्तगः रक्तभंगयस्य ॥ रोचनी रोचते रुचदीप्तौ रोचनीकर्कशेऽस्मृता इत्यं रोचनी इत्यपि पाठः पंच
शङ्खारोचनीतिरव्यातायारोचन्याः १४६ प्रपुन्नाडः पुमासंनद्धति मन्त्रांशे प्रपुन्नाडः प्रपुन्नाडः एडगजः एडोमेष एव गजो यस्य यद्वा एलगजः ॥ दद्भुमः दद्भुरो
गंहति दद्भु इत्यपि ॥ चक्रमर्दकः चक्रं दद्भुमृद्नाति मृदक्षौदे ॥

पद्माक्षः पद्मभिवपद्मांवा पद्मसमूहंवा दति अटगतौ ॥ उरणारव्यः उरणस्यमेवस्थारव्याः ॥ उरणक्षः उरणस्याक्षीवाक्षियस्य तलुत्यपुथत्वात् षंदूदाकळा इति
 स्वातस्य ॥ पलांडुः पाल्यति पालरक्षणे बाहुलकादांडुः एषोदरादिः ॥ सकंदकः शोभनं अतीववाकंदयति कद्विरोदने भक्षकजातिभ्रंशकत्वात् हेपलांडोः कां
 दा इति प्र० ॥ १४७ ॥ हरिते हरिद्वर्णे तत्र पलांडौ लतार्कः लतासु अन्यते अर्थ्यते वा अर्कस्तवने अर्कपूजायां ॥ दुद्रुमः दुष्टोद्रुमः इति हे ॥ महोषधं महच्चतैरोषधं च
 महोषधं तु शंख्यां स्याद्विषायां लशने पिचेत्कृत्वात् ॥ लशनं अश्नाति अश्नुते वा अश्रमोजने अश्रव्यां सोमं याने चेति वा अशोर्लशने निसाधुः लशूनमित्यपि ॥ गुं

पद्माद उरणारव्यश्च पलांडुस्तु सकंदकः १४७ लतार्कः दुद्रुमो लतभ्रहरितेऽयमहोषधम् लशनं गुं
 जनारिष्टमहाकंदरसो नकाः १४८ पुनर्नवातुशोथमीवितुन्नस्तु विभ्रणक

जनः गुंज्यते भक्षत्वेन कथ्यते शोभेषु गुंजि
 चाब्दे कर्मणि ल्युट् ॥ अरिष्टः नरिष्टमस्मात् अरिष्टो लशने निंबे फेनिले काकं कयोः अरिष्टमश्रमे तत्रे स्तुतिकागार आसवे शमो मरणाचिन्हे चैत्य कृत्वात् ॥
 महाकंदकः महत्कंदमस्य ॥ रसो नकः रसे आस्वादेने ऊज्यते पातकहेतुत्वात् ऊज्यति हाणे एरच् यञ् वा णि लोपः स्वार्थे कन् षट् ल्यप्ता नस्य लसूत इति प्र० ॥ लश
 नं गुंजनयोराकृतिभेदेऽपि रसे स्यात् अमोदं बहवो मयं ते १४८ पुनर्नवा पुनरपीक्ष्णं नवानूयते वा ॥ शोथमी शोथं हंति हे पुनर्नवायाः घेदुच्छी इति देशे प्रसिद्धायाः
 ॥ वितुन्नं विगतं तून्नं व्यथनमस्मात् ॥ सानिषणकं स्रष्टु निषण्णमस्मात् हे सुषुन कुरुट् इति रव्यातस्य शाकमेदस्य ॥

६९

[illegible]

नस्यांकुंभाराजबल। षट्पञ्चिकेत्यपि कर्तुरोपपलाशोऽथकारवेल्लः कटिल्लुकः १५४ स्रषवीचाथकुलकंपलोलस्तिकः प
दुः कूष्मांडकस्तककार्ककृरुः कर्कटीस्त्रियो १५५

पदगतौ पदद्वेवनीरोगेचतुरेप्यभिधेयवत् पदोलेतुपुमान्हुविषलवणयोरपि चत्वारिपदोलस्य पडवल् इतिरव्यातस्य ॥ कूर्माडकः कु ईषत् ऊष्म अंडेषुस्य पित्तलत्वात् ॥ कर्करुः कर्कशकुवर्णमृच्छति ऋगतौ बाहुलकादुण् हेक्कूष्मांडस्य कोहका इतिरव्यातस्य ॥ उर्वरुः अधातोः संपदादित्वात् किपि बाहुलकादुलेवृणो तेर्बाहुलकादुण् पृषोदरादिर्वा यद्वा उर्वयातोर्घ्यनिउर्वं संज्ञापूर्वकत्वाद्दीर्घाभावेततोभादिगणस्य ऋगतौ अस्मात् बाहुलकादुण् माणार्यादासः ह्रस्वा आर इतिरुत्वा उ वीरुशब्दः साधुः ईर्वीरुः ईरगतौ । इर्वरुः ह्रस्वः । ब्रवीलुः । एर्वरुः आहुः पूर्वकः इत्येतेपाठाः । उच्यतोक्षुस्तस्मिर्वीरुः कर्केदिः स्यादितिपुंस्कांडेरलकोशात् ॥ कर्कलो करं कटति कंदेवर्षादौ कर्केदिरित्यपिपाठः उभयंशकंश्चादि हेक्कूकल्याः कांकडी इतिरव्यातायाः १५५

इक्ष्वाकुः इक्ष्माकरोति यद्वा इक्ष्मश्रितिशब्दमकति अक् मत्वौ इक्ष्वाकुः कटुतुंब्यांस्त्रीस्वर्यवंशेनृपेपुमान् ॥ कटुतुंबी कटुश्चासौतुंबीच तुंबति रुतिं
तुंबि अर्दने अचंगोरादिः द्वेकटुतुंब्याः कटूदुध्याभोपकाइतिरव्यातायाः ॥ अत्र इक्ष्वाकुपदं कट्वकटुतुंब्युभयसाधारणं तुंबी तुंबिः तुंबा ॥ अलांबूः
नलंबते लविअवस्मसने (आलाबुः आलाबूः लाबुः लाबूः अलाबूः स्त्रीपिंडफलावुंबिस्तुंबीमहाफला तुंबावुवतुल्लाबूनिंबेतुंबीतुल्लाबूक्रेतिवाचस्पतिः अलाबूस्तुं
बकः प्रोक्तइतिचंद्रः अलाबुर्हस्वांतोपिक्वचित्) द्वे काका तांबडा भोपकाइतिप्रसिद्धस्य ॥ चित्रा चीयते चित्रारसुपणीगोडुंबास्मभद्रादंनिकासृच मायायांसर्पेन
क्षत्रेनदोभेदेषुचस्त्रियाभितिमेदिनी ॥ गवाक्षी गांभूभिर्मक्ष्णोति अक्ष्वायसौ गवाक्षीलंतिद्रवारुण्यांगवाक्षोजालकेकपाविहिंहेमः ॥ गोतुंबा गांभुवंतुंबति तुंबि

इक्ष्वाकुः कटुतुंबीस्यासुंब्यलांबूरुभेसमे चित्रागवाक्षीगोतुंबाविशालातिंद्रवारुणी १५६ अर्थोमः शूरणाः कंदोगंडारस्तु
समधिला कलंब्यगोदकास्त्रीतुमूलकंहिलभेचिकाः १५७ अर्दने गोडुंबेयपिपाठः पृषोदरादिः इतित्राणिकंवडळइतिरव्यातस्य ॥ विषा

ला विशालति शालचलने णप्रत्ययः ॥ इंद्रवारुणी इंद्रवारयति रुवरणे द्वेइंद्रवारुण्याः मौरीकंवडळइतिरव्यातायाः ॥ अर्थोमः अर्थोसिंहंति अमनुष्यकर्तुं
केचैतितक् ॥ शूरणाः शूर्यते शूरशहिंसायां दंत्यादिरपि ॥ कंदः कंदयति कंदतेवा कदिआन्ने त्रीणिस्तरणइतिरव्या ॥ गंडीरः गंडति गडिवदनेकदेशे गं-
दयतेवा यद्वा गंडीनृपथीनर्दरयति ईरप्रेरणे ॥ समधिला सम्यगधिलाबीजयस्याः गंडीरोनासमधिलेतिमाला द्वेगंडीरारव्यशाकमेदस्य ॥ कटुस्तरणइ
तिरव्यातस्य ॥ कलंबी कडति कडमंद डलयोः सावर्ण्यात् यद्वा कैजेलंबतेवा लविअवस्मसने कलंबीयातपर्वचकलंबूर्वासवीरुथइतिवाचस्पतिः ॥ कलंबीशाक

भेदेऽपि स्याद्दंडशरयोः पुमानिति निर्मादिनी ॥ उपोत्तरका उपाधिकमुत्तरकमस्याः अपोदकेत्यपि पाठः इति हे वाढी शोरमयाळ पेईमावीवेळ इति प्रसिद्धायाः ॥ मूलकं मूलं यति मूलग्रहणे मुक्ता इति विख्यातं ॥ हिलमाचिका हिलति हिलभावरूपेण मोचयति हिलाचासोमोचिकाच चाकवन इति प्रसिद्धा १५७ वास्तुकं वास्तोमने अ ध्यात्मादित्वात् रञ्जकादेशः चंदनवदवेति प्रसिद्धं कलंब्यादिभ्यः पंचशाकमोदाज्ञेयाः प्रत्येकं तस्मिन्कलंबीवैष्णवाकृतिविद्यते वास्तूकमपि पाठः ॥ दूर्वा दुर्वेति दुर्व्यनेवा दुर्विहिंसायां अच्यञ्जवा ॥ शतपर्णिका शतपर्वति पर्वपूरणे शतपर्णिकेत्यपि तत्रेत्थं शतपर्णिकेत्यपि तत्रेत्थं शतपर्णिकेत्यपि तत्रेत्थं शतपर्णिका तु दूर्वायां वचनायामपि योषि

वास्तुकं शाकमोदाः स्फूर्द्वीतुशतपर्णिका सहस्रवीर्याभार्गव्योरुहाराः नन्ताः यसा
सिता १५८ गोलोमीशतवीर्याचगंडालीशकुलाक्षकः कुरुविंदो मेयनामासु
स्तामुस्तकमस्त्रियाम् १५९ ति ॥ सहस्रवीर्या सहस्रवीर्याण्यस्याः ॥ भार्गवो भृगोरित्यं ॥ रुहा रोहति ॥ अनन्ता नञ्जतोऽस्याः

षट्दूर्वायाः १५८ सादूर्वासिता शङ्कः स्तिवेत् तत्र गोलोमी गोलोमसूजाता ॥ शतवीर्या शतवीर्याण्यस्याः ॥ गंडालीगुंडति गडिवदनेकदेशे बाहुलकादालञ्च
इत्याद्युल्लं ॥ शकुलाक्षकः शकुलस्यैवमत्स्यस्याक्षियस्य बहुव्रीहोऽकप् इति च त्वारिनामानि भवन्ति ॥ कुरुविंदः कुरून्विंदति विट्कूलाभौ कुरुविंदरत्नभेदेऽमुस्ताकु
ल्याषयोः पुमानिति विश्वमेदित्यौ ॥ मेघनामा मेघनामानिनामान्यस्य ॥ मुस्ता मुस्तयति मुस्तसंयाने ॥ मुस्तकं तत्र मेयनामामेघपर्यायनामकः मुस्तकं च पुंस्यपि ज्ञे
य इति च त्वारिमुस्तायाः मोथा इति रव्यातायाः १५९ छ छ छ छ छ

मद्रमुस्तकः भंदते भद्रिक्ल्याणे रन्ध्रत्ययेभद्रमिति भद्रं करोति वा भद्रश्चासौ मुस्तकश्च भद्रमपि नाम तत्रेत्यं भद्रं स्यान्नांगले हेमिगुस्तके कर्णांतर इति रुद्रः ॥ गुं द्रा गांजलं द्रा
ति द्रागतौ आतोत्तुपसर्गे इति केपृषोदरादित्वात्साधुः हेमुस्ताविशेषस्य नागरमोथा इति रन्ध्रा अस्त्रिधा भित्तयेन मुस्तक भद्रमुस्तकयो रन्ध्रः गुरवस्तु तत्र भेदमाहुः स
यथा मुस्तकं बुधरोमेयो घनो राजीवशेरुकः भद्रमुस्तो वराहो ब्देर्गागेयः कुरुविंदक इति ॥ चूडाला चूडास्तस्याः चूडाला तच्च वायां स्त्री चूडावती च वाच्यवत् ॥ चक्र
ला चक्रं लति ॥ उच्चदा उच्चरति चतगतौ अंतर्भा वितण्यर्थं दत्तु इति त्रीणि उच्चरामूलस्य सुस्ताविशेषस्य ॥ वंशः वमति दुवम् उद्गिरणे उच्यते वध्नि वा वशकां
तौ वंशो विणो कुले वर्गे पृष्ठाद्यवयवेष्वपि च ॥ लङ्सारः लक्त्व चिवासारोऽस्य ॥ कर्मारः कर्मक्रिया मृच्छति भ्रगतौ कर्मण्यण् ॥ तृणाथ्वजः तृणेषु थ्वज इव १६० श

स्याद्भद्रमुस्तको गुं द्रा चूडाला चक्रलोच्चदा वंशो लक्सारकर्णरत्नचिसारत्तृणाथ्वजाः १६० शतपर्वीयवफलो वेणुमस्करतेज
नाः वेणवः कीचकास्तस्यैस्वनंत्यनिलोद्धताः १६१ ग्रंथिर्नापर्वपरुषीगुद्रस्तेजनकः शरः

लान्यस्य यवफलोमांसिकायां कुद्रजत्वचिसारयोरिति हेमः ॥ वेणुः वेणति वेणुनिशामनादौ ॥ मस्करः मस्करेनेन वा मस्करगौ यद्वा मंक्ते मकिमंडने आगमशास्त्र
स्यानित्वानुमून सुडागमश्च ॥ तेजनः तेजयति शास्त्रमग्निं वा दशवं वेणोः ॥ ये वेणवोऽनिलोद्धताः अनिलनकी तकादिकृतस्फिरगतवायुना उद्धताः ताडिताः सन्
तः स्वनंति शब्दायंते तैकीचकाः स्फुरित्येकं नाम चीकति शब्दायंते चीकयने राद्यंत विपर्ययश्चेति तुन् अकादेशो कीचकः साधुः इत्याद्युत्थं १६१ ग्रंथिः ग्रंथिस्तु ग्रं
थिपर्णेनाबंधे कर्मसदपर्वणोः ॥ पर्व पर्वति पर्वपूरणे पर्वकुब्जं महेग्रंथो प्रस्तावे लक्षणांतरं दर्शयति पदोः संधौ विधुवत्प्रभृतित्रिषु ॥ परुः पिपति पृथालनपूरण

योः परुरुदंतोपि बाहुलकादुपत्ययइतिभावः मृज्जासारोयंथि परुः परागः कुसुमरेणुरितिपुंस्कांडेरत्नकोशात् त्रीणिवंशादियंथेः परंइतिरव्यातस्य तत्र ग्रंथिर्नापुमान् ॥
 गुंडः गोदने गुदक्रीडायां ॥ तेजनकः तेजयति विजनिशाने ॥ शरः शृणाति शरहिंसायां सरइत्यपि तत्र सरति स्तगतौ शरस्तुतेजनेबाणेदध्यन्नेनाशरंजले सरस्तु
 मुंजीबाणारव्योगुंद्रस्तेजनकः शरइतिवानस्पतेर्दित्यादिश्च त्रीणिशरस्य ॥ नडः नडति नडगद्दने नडइत्यपिपाठः डलयोः सावर्ण्यात् ॥ धमनः धमति धमन्धाने सौ
 नः धम्यतेवा ॥ पोतगलः पुटेनसंश्लेषेणगलति गलअदने स्ववर्णेन अथपोतगलः पुंसिनलेचाकाशमत्स्ययोरितिमेदिनो त्रीणिदेवनकडूतिरव्यातस्य ॥ काशं काशते
 काशदोषौ काशस्तृणैरोगभेदेकाशीवाराणसीपुरौ कामकाशश्चवृणवाचकौशब्दौ ॥ १६२ ॥ इक्षगंधा इक्षवद्गंधोऽस्याः ॥ पोतगलः इतित्रीणिकाशस्य ॥ काशंपुनपुंस

नडस्तधमनःपोतगलोऽथोकाशमस्त्रियां १६२ इक्षगंधापोतगलःपुंसिभूभितुबल्वजाः रसालइक्षस्तद्देदाः पुंड्रकांतार
 कादयः १६३ स्याद्दीरणवीरतरमूलैस्स्योशीरमस्त्रियां

कं पूर्वमुक्तं बल्वजाइत्येकं पुल्लिंगबहुवचनानं मोळ लळाळे लवा इतिचरव्यातस्य एको
 बल्वजइतिभाष्यकारवचनादेकत्वेपि बल्लते बलसंवरणे वजति वरूचासीवजश्च ॥ रसालः रसेनालति अल्यतेवा पूरयते पूरयतिवा अल्यभूषणादौ ॥ इक्षुः इष्यते इष्
 इच्छायां हेइक्षोः ॥ पुंड्रः पुंड्रयते पुंड्रिखंडने रक् प्रत्ययः ॥ कांतारकः इत्यादिकास्तस्येक्षोर्भेदाः आदिशब्देनकोशकारादियहः सच इक्षुः कर्कटकोवंशः कांतारो
 वेणुनिःसृतिः इक्षूरस्यः पौंड्रकश्चरसालः स्फुटुशीरकः इतिरैकेकं १६३ वीरणं विपक्षिणमीरयति ॥ वीरतरं अतिशायितंवीरं स्याद्दीरणेवीरतरंवीरश्चेष्टे
 रेचना हेतुणभेदस्य काळावाळाइतिरव्यातस्य अस्यवीरणस्यमूलेतु उशीरं उष्यते वशक्रांतौ ॥

५९

५९

अभयं नभयमस्मात् अभयास्त्रीहरीतक्यामुशारेचनपुंसकं निर्भयेवाच्यलिंगेस्यात् ॥ नलदं नलंगंधं ददाति इदाञ्चदानं नलदंस्यात्पुंशरीरमांसीषुनहं
ये ॥ सेव्यं सेवितुमर्हति तत् षेवसेवने सेव्यं क्लृबं सपरिस्थात्सेवार्हेषु नरन्यवत् ॥ अमृणालं मृणालमप्यत्र मृणालं नलदं क्लृबपुंशपुंसकयोर्विषे ॥ ज-
लाशयं जलेऽधीते अच् यद्वा जलो जडः आशयो यस्य जलाशयोजलाधारे स्यादुशीरैर्भ्यलिंगकः १६४ इयमज्जकं लानिदोषान् लामज्जासारो-
स्य ॥ लघु लघनेरोगान् लंघ्यते वा भूस्थत्वात् लधिगतौ ॥ लयं लीयते लीडृग्शेषेण व्यस्तं नाम तत्रेदं लामज्जकं सवासं स्यादमृणालं लयं लध्वितिसुश्रुतः समा-
स्तमपि तत्र लघुलयं अवदाहमिति अवलीयने दाहोऽस्यादिति ॥ इष्टकापयं इष्टके वदः पंथायस्येत्याद्युत् ॥ लामज्जकं लघुलयमवदाहं इष्टकापथे अवदानमभिद्रुगुसमा-

अभयं न लंसे व्यमृणालं जलाशयं १६४ लाभज्जंकलमुलयमवदाहेष्टकापथे नडादयस्तृणंगमुच्छ्रयां माकप्रमुखा अपि

१६५ अस्त्रीकुशंकुथोदर्भिः पवित्रमथकलणं

१६५ अस्त्राकुशकुथादर्भः पावत्रमथकतृणा
वदाहृष्टकापथइतिवानस्पतिः ॥ नडादयः नडकाशादयः ॥ तृणं तृणयते तृणुअदने तृणजानी
यादत्यर्थः नलादयइत्युषिषाठः येत्तगमुच्छ्यामाकप्रसुरवाः गमुच्छ्यामाकौतृणयान्यविषेषौ गर्गुत् गिरति गीर्यतेवा गृन्निगरणे ॥ इयाभाकः इयायते इयेइग
तौ यहा इयामंणमिकति अकगनी प्रसुरवशब्दाइत्यभाणाः कुशादयः कंगुकोद्रवाद्याश्रतेपितृणजानीयाः अत्रप्रसुरवब्दानीवाराद्यागृहीतव्याः अन्यथाये
द्रवार्दानांहविष्यत्वापातात् ॥ शामकः शामवोषिचेतिहलायुयाच्छामकोपि एकं १६५ कुशं कौशेते यहा कुशति कुशिरश्लेषे ॥ कुथः कुथ्यतिनुज्यपूतीभाव कु
शः स्त्रीपुंसयोर्वर्णकंबलेपुंसिबहिषि ॥ दर्भः दृश्यते दृषिमंथे ॥ पवित्रं पूयतेनेन चत्वारिबुधास्य ॥ तत्रह्नीबपुंसोः ॥ कतृणं कुत्तिनंतृणं ॥

पौरं पुरेभवं पौरं विपु पुरोद्भूते कवणे पुनर्युसकं ॥ सौमं धिकं शोभनो गंधः स्रगंधः प्रयोजनमस्य प्रयोजनमिति दक् ॥ ध्यामं ध्यायेते पशुभिः ध्योचितायां ॥ देवज
मयं, देवैरुद्यते रोहिषं षडंगजाणा रोहिमं गवत इति व्यातस्य तृणमैदस्य १६६. छत्रा छुदति छादयति वा छद अपवारणे ॥ अति छत्रः अतिक्रान्तः छत्रं ॥ पालमः
पालं क्षेपं हतौ निपाकमः ॥ माला तृणकं मालाकाराणि तृणान्यस्य ॥ भूस्तृणं भुवः तृणमिति विग्रहे पारस्वरादित्वात्कृद् भूदव्ययं वा पंचवच्चाकृतेर्जलतृणमैदस्य
अ० आद्यवयं यौतगवत इति रव्या० अंत्यद्वयं मालाकारतृणस्येत्यपि मतं ॥ शर्षपं शस्यते शक्यमिति वा शकहिंसायाम् शक्यशोषणे वा ॥ बालतृणं बालंचतत्तृणंच

पौरसौमं धिकं ध्यामं देवजमयकरोहिषं १६६. छत्राति छत्रपालमौमाला तृणकं भूस्तृणे शर्षपं बालतृणं धासोयवसंतृणमर्जुनं
१६७. तृणानां संहतिस्तृणयान्त्या तु नडसंहतिः तृणगजाद्वयस्तालोनालिकैरस्तलांगली १६८

वसं यौति यूयंतं वा यूमिअणे अमिअणे च द्वावादीनां भक्ष्यतृणस्य ॥ तृणं तृणयेते तृणुअदने ॥ अर्जुनं अर्ज्यते अर्जअर्जने तृणारव्यायां उनन् हेतु
णामात्रस्य ॥ तृणानां संहतिः समूहः तृणं कृष्यत इत्येकं ॥ नडसंहतिः नडानां संहतिर्नडेत्युच्यते एकं ॥ तृणानां राजा तृणराज इत्या
द्वयोयस्य ॥ तालः तालयति तलप्रतिश्रुत्यां ॥ नालिकेरः नलति नल्थते वा णलवंथे एकीयमतं नालिअसौकेरअ मारिकेर इत्यपि ॥ लांगली लंगति ल
मिगमौ बाहुलकात् हेनानालिकैरस्य नारक इति रव्यातस्य लांगलीरको दीपंतः इन्वंतः पुंसोत्यन्ते १६८

हेकोमलतृणस्य ॥ धासः ॥ य

ध

ध

ध

घोंटा घोणते घुणान्नमणे ॥ पूगः पवते पुनातिवा पुत्रपवने पूगः क्रमुकसंघयोरिनिहेमः ॥ क्रमुकः क्रामति क्रमुकस्तुपुमान् क्रमुकस्तुकेब्रह्मदारुणि ॥ गुवाकः गूवाकइत्यपि गुवाकोपिचगूवाकइतिनारगालः ॥ स्वपुरः स्वभिद्रियमाकाशंवापिपतिं घृपालनपूरणयोः पंचपूगवृक्षस्य सपाशे गोफलो इतिरव्यानस्य ॥ अस्यपूगस्यफलं उद्देगं उद्गतेविगोऽस्मात् ॥ एतेत्रयः तालनारिकेरपूगाः द्वितालसहिनाः द्वितालेनचतुर्थेनसहिताः सतुहितालः तालभेदः कथ्यते एवंचत्वारः स्वर्जूसदयश्चत्वारश्च एवमष्टौ एतेतृणाद्रुमादत्यर्च्ये ॥ तत्रैकं रगार्द्रइतिरव्यानस्य स्वर्जूरः स्वर्जनि स्वर्जव्यथने स्वर्जूररुख्यफलस्योः स्वर्जूरः नाववृक्षयोरित्युक्तं

घोंटानुपूगः क्रमुकोगुवाकः स्वपुरोऽस्यतु फलमुद्देगंभेनेचद्वितालसहितास्त्रयः स्वर्जूरः केतर्कतालीस्वर्जुरीचतुण्ड्रमाः १६९ इतिवनौषधिवर्गः सिंहोभृगंद्रः पंचास्योहर्यक्षः केसरीहरिः कंदीरवोभृगरिपुभृगदृष्टिभृगाशर्नः

त्याम् ॥ केतर्क

केतयति किन्निवासे डोषंता केगद केनक इतिरव्याना ॥ तथा ताली नालयति ॥ स्वर्जुरीस्वर्जूरभेदः १६९ इतिवनौषधिवर्गः सिंहः सिंचति पिचस्सुरणे ॥ यद्वा हिनस्ति द्विसिंहसायां ॥ भृगंद्रः भृगाणामिंद्रः ॥ पंचास्यः पंचने पचिबिस्तार पंचविस्तृतमास्यमस्य यद्वा भुरवपादाश्रयंचास्यानीवयस्य ॥ हर्वक्षः हरिणीं पिंगलेअक्षिणीयस्य ॥ केसरी केसराः संघचालाः संत्यस्य केसरीनुरगेसिंहपुनानगेनागकेसरइत्युक्तत्वात् ॥ हरिः हरति हृन् इतिषट्सिंहस्याभिधानानि ॥ कंदीरवोभृगरिपुभृगदृष्टिभृगाशर्नदत्तादयोप्यपर्यायाः कंदीरवः ईयुक्तः रवोयस्यसर्दरवः कंदोः स्यात्सीति कंदी कंदीचासौर्दरवश्च इतिर्मतये ॥ भृगरिपुः भृगाणांरिसुः ॥ भृगदृष्टिः भृमेषुट इर्यस्य ॥ भृगाशर्नः भृगानश्नाति ॥

पुंडरीकः॥ पंचनरवः पंचनरवानियस्यमन्त्रिकायः चित्रः कायोऽस्य॥ मृगाद्विदू मृगान्तेष्टि इ०१४ मिहना॥ शार्दूलः शापयति शरहिंसायां दूयते दुपरितापे शारद्वारोदूलश्च यद्वा
शृणानि ॥ द्यौषी द्यौवर्णावीयने इदृगती द्यौपंचर्याग्यस्य ॥ व्याघ्रः व्याजिघ्रनि घ्रागंधोपादाने इतित्रीणि व्याघ्रस्याभिधानानि ॥ नरक्षः नरगनि मार्गवाक्षिणो
नि क्षिप्रहिंसायां भित्तुवत् तरक्षिरित्यपि पाठः ॥ क्षेप्तयेबाहुलकात् किः आधिशब्दवत्साधुः ॥ मृगादनः मृगमति अदप्रक्षणे इति हेतु कुरादृतेः हृथारखा
चित्रितस्य मृगविशेषस्य नरस इति त्वानस्याभिधाने १ पराहः वंशेष्टं आहति हतेर्देः ॥ मृकुरः संप्रसवं करोति धूङ् प्राणिगर्भविमोचने संपदादित्वाद्वावे
क्विप् ननोहेत्वादिसुतः शरत्तरदित्यपि पाठः नचेत्यं शूङ् इति च्यनिकरोति ॥ छष्टिः घपीति घपूंसंघर्षे ॥ कोलः कोलनिपीनत्वान् कुलसंस्था

पुंडरीकः पंचनरवचित्रकायमृगाद्विषः १ शार्दूलद्वौपिनौव्याघ्रेनरक्षस्तुमृगादनः वराहः सृकरोष्टृष्टिः कोलः पोत्रीकिरिः

किटिः दंष्ट्रीघोणीस्तब्यरोमाक्रोडाभृदारदत्यपि २ कपिल्लवगप्लवगशाखाभृगवलीमुखः न यहा कोलंयंगान्यत्र हलश्चेति घ

अ ॥ पोत्री पोत्रं मुखग्रामस्त्यस्य ॥ किरिः किरिति कृविक्षेपे किरदित्यपि पाठः ॥ किटिः केदति किटगतौ ॥ दंष्ट्री दंष्ट्रास्त्यस्य ॥ घोणी घोणानासास्य ॥ स्तब्ध
रोमा स्तब्धानिरोमाण्यस्य ॥ क्रोडः क्रोडति कुडयनत्वे यद्वा क्रोडोऽस्त्यस्य ॥ भृदारः भुवंदारयति इति द्वादशाक्षरस्याभिधानानि २ कृषिः कंपते क
पिचलने ॥ प्लवंगः विहंगवत्साधुः प्लुटगतौ ॥ प्लवगः प्लुवेगच्छति गमेर्देः ॥ शाखाभृगः शाकपाथिर्वादिवात् ॥ वलीमुखः वलीमुखसुर
यस्य वलीमुखः बलिमुख इत्यपि पाठः ॥

ध

ध

ध

ध

ध

मर्कतः मर्कति मर्कसोन्नोयावुर्ग्रहणे ॥ वानरः वने भवं फलदिवानं सति राआदाने ॥ कीशः कीदृतिशब्दं ईष्टे मूलविमुजादिः ॥ वनोकाः वनं ओकोऽस्य इति न वना-
नरस्य अभिधानानि ॥ भल्लुकः भल्लते भल्लहिंसायां ॥ अरुहः अरुहणीति अरुहहिंसायां ॥ अल्लुभल्लः अल्लुभल्लः अल्लुभल्लः अल्लुभल्लः ॥ भल्लुकः भल्लुकः भल्लुकः
त्यपि पाठो अल्लः स्फटिकं भल्लुकं निर्मलेष्विनिर्मेलनीकारः इति च त्वारि अल्लुभल्लस्य आस्वलरोस इति रव्यातस्याभिधानानि ॥ गंडकः गच्छति गच्छ-
तो यद्वा गंडतिसंहतो भवति गडिबदनैकदेशे ॥ खड्गः खड्गति खड्गभेदे ॥ खड्गो खड्गं शृंगमस्यास्ति इति त्रिोणि गंडा इति रव्यातस्याभिधानानि ॥ लुल्ययः लुड-
विपंके लुडसंश्लेषणे डल्योरैकत्वं आभेति आप्लुयांती लुल्यभ्यासावापश्च यद्वा लुडयते लुडविलोडने लुलाप इत्यपि पाठः तत्रेदं लुलागि विप्रोडिता आपो

मर्कटो वानरः कीशो वनोका अथ भल्लुके ३ अरुहाः च्छुभल्लुभल्लुका गंडके खड्गवद्भवद्भिन्नौ लुलायो महिषो वाहद्विषत्कासरसैरि

भाः ४ स्त्रियां शिवाभूरिमां यगोभायुभृगधूर्तकाः

यूजायां यद्वा मंहने महिङ्-लुद्धो ॥ वाहद्विषन् वाहानां द्विषन् यद्वा वाहेषु ॥ कासरः कैजले आसरति स्रगती यद्वा ईषन् सरतीति स्थूलकायत्वात् ॥ सैरिभः सौरस्य स्म-
र्यस्य इभद्वदभः शकं व्यादित्यान्तरूपम् स्वार्येण पुत्रवाहनत्वात् इति यंच महिषस्य गवा इति प्रसिद्धस्याभिधानानि ४ शिवा शिवः शिवावादेव नास्त्यस्याः
शकुनावेदकत्वात् शिवः कीले शिवान्नोष्ठाभवेदामलकं शिवेति शाखत्वात् ॥ भूरिमायः भूरिमायायस्य ॥ गोमायुः गां विहृतां वाचं यिनोति दुमिच्यप्रक्षेपणे ॥ भृग-
धूर्तकः भृगोभृगधूर्तद्व ॥

सृगालः अत्रयक्षोस्त्वजति मायाभिनि शादिपाने शृङ्गमित्यादि शृङ्गं नलानि शृङ्गालो वंचके देत्येस गालाडमरे विदुरिति विषयः ॥ वंचकः वंचयते वंचुमलंभने वंचुक इत्यपि पाठः वंचकस्तत्त्ववेद्युते गृहबन्धो न जनुक इति कोशांतरात् ॥ कोष्ठा क्रोशानि कुशआदाने ॥ फेरुः फे इत्यर्थो चरौति ॥ फेरवः फे इत्यव्यक्तो रचोः स्य ॥ जंबुकः जमति जमु अदने इति दशजंबूकस्यागभिधानानि स्त्रियाभिनि पुं व्यवचनावपि शिवाशब्दो निस्त्र्यस्त्रीलिंग इत्यर्थः ॥ ओलुः अवति आरवुभ्यः गृहं वा अवरस्यणादौ ॥ बिडालः वेडति विडयते वा बिडं आक्रोशे ॥ मार्जरः मार्हि मुरगभिनि मृजूषशब्दौ ॥ दृषदंशकः दृषाचसूयकान् दर्शयति ॥ आरवुभुक् आरवून् भुक्ते आरवुभ्यः भुनक्ति वा भुजं पालनाभ्यवहारयोः इति पंचमार्जारस्थानाभानि ॥ गोधेरः गोधायाः अपत्यं ॥ गोधेयः एते त्रयः शब्दाः गोधास्त्रैजे स्थलगोधायाः अपत्ये गार इति रव्याते अयं ह

सृगालवंचकः क्रोष्टु फेरु फेरवंचंबुकाः ५ ओतुर्विडालो मार्जरो हृषदंशक आरवुभुक् त्रयो गोधेरगोधारगोधेयागोधिकास्त्रैजे

६ शवाविनुशल्यस्तल्लोमिशललीशललंशलं वानप्रभोर्वानमृगः कोकस्त्वीहामृगो हृकः ७

तुंषाज्जायते अस्य सर्पस्य दंशेन मानवः अवश्यं म्रियते ॥ शवावित् शवानं चिथ्यति व्यधत्ताडने किपिन हि वृत्तीति दार्घ्यः ॥ शाल्यः शालति शल्लचलने इति हे शल्यस्य साळ ईदिति म्रिमिद्वस्याभिः ॥ तल्लोमि नस्य शल्यस्य लोमि शलली शललं शलं इति त्रीणि ॥ वानप्रभोः वानं प्रभिमाने वानाभिमुख्यावनात् वतप्रभोः स्त्रियां तुलं स्त्रीवत् ॥ वानमृगः वानद्व वानस्य वामृगः इति हे वानमृगस्य बाधूत् इति रव्या ॥ कोकः कोकते कुक् आदाने ॥ ईहामृगः ईहामृगयते मृगं अन्वेषणे ॥ हृकः वर्कते हृक् आदाने यहा वणोति वृज्वरणे इति त्रीणि हृकस्य ॥ लोदुगा इति रव्यानस्य गिधा नानि ७

४७

४७

४७

४७

मृगः मृगयते व्याधैरिति मृगान्वेषणे ॥ कुरंगः कीरंगति रगितौ ॥ वातायुः वातं अयते अयगतौ वातायुः वनायुरित्यपि पाठो ॥ हरिणः हरति मनो हियते गीतेन वा ॥ अजिनयोनिः अजिनस्य योनिः इति पंच हरिणस्याभिधाना ॥ एण्याः चर्मद्यं आद्यशब्दात् मांसादि ऐणेयं एण्याः विकारोः वयवो वा इति एकं नाम ॥ एणस्य तु चर्मद्यं ऐणं एणस्य मृगस्य विकारोः वयवो वा इत्येकं उभे ऐणेयं ऐणं च त्रिषु प्रोक्तं ८ कदली कंदलुति दलविशरणे ॥ कंदली कंजलं दलति यद्वा कंदे सस्य मूले लीयते लीकुं श्लेषणे यद्वा कंदते कदिआन्धाने रंभा वृक्षे च कदलीपताकां मृगभेदयोः कलध्वनौ कंदली तु मृगगुल्माभेदयोरिति लांते मेदिनीकारः ॥ चीनः चिनोति चित्रचयने ॥ चमूरुः चर्मवोरु रुर्यस्य ॥ प्रियकः प्रियते प्रित्रचरणे ॥ समूरुः शोभना वूरु र्यस्य इत्येते षट् हरिणभेदाः अजिनयोनयोक्तेयाः ॥ कृष्णसारः कृष्णशार इत्यपि पाठः कृष्णाश्चासौ श्या

मृगे कुरंगवातायुहरिणाजिनयोनयः ऐणेयमेण्याश्चर्मद्यं भेगस्यैणमुभे त्रिषु ८ कदली कंदली चीनश्च मूरु प्रियकावपि समू
रुश्चेति हरिणा अभिमी अजिनयोनयः ९ कृष्णसाररु रुर्यं कुरं कुशं वरसौ हिषाः गोकर्णपृषते गणश्र्यैरोहिताश्च मरो मृगाः १०

रश्च शारः शबलकृष्णयो रिति तालव्यादौ रप्रसः ॥ रुरुः रौति रुशब्द ॥ न्यंकुः नितरामंचति ॥ रंकुः रमते रज्यते वा ॥ शंबरः शंचणेति चञ्चरणे शंबरः संवर इत्यपि पाठो ॥ नौहिषः नौहिषंतणभेदमस्ति अत्रार्थे शौषिकोण् नौहिषंचत्तणे क्लीबं पुंसि स्यात् हरिणा न इति विश्वप्रकाशः नौहिष इत्यपि पाठः ॥ गोकर्णः गोरिव कर्णावस्य गोकर्णोऽश्वतरस्यैव मृगभेदगणांतर इति हेमचंद्रः ॥ पृषतः पृषताः संत्यस्य यद्वा वर्षति वृषुसेचने ॥ ऐणः एण्याः अपत्यं ॥ अश्रयः अश्रयति अश्रीगतौ ॥ रोहितः रो हति रुहजन्तानि प्रादुर्भावे च ॥ चमरः चमति चम्यते वा चमुअदने ॥ चमरंचामरे स्त्री तु चयशामृगभेदयोरित्युक्तत्वात् एते द्वादश मृगभेदाः स्मरः १० ६

गंधर्वः गंधयति गंध्यतेवा गंधयर्दने अर्बगतौ गंधश्रमसौअर्बश्च यद्वा गंधर्वः बोधोऽस्य गंधर्वः पशुभेदेस्यात्युत्कोक्तिस्तुरंगयोः अंतराभवसत्वेच्चगायनेरत्वेचरेपिनेतिविरमो
दित्यौ ॥ शारभः शृणाति शृङ्गिमायां ॥ रामः रमतेऽस्मिन्वानेन ॥ सुमरः सरणशीलः सुगंतौ ॥ गवयः गवते शुङ्गशब्दे ॥ शशः शशति शशधुगतौ इत्यादयोपेप्रोक्ताः ये
चपूर्वोक्ताः सिंहाद्याः वक्ष्यमाणाश्चयेगोमेषहस्त्यस्मादयः सर्वेतिपशुजातयः पशुशब्दवाच्याः स्युः पश्यतिसर्वमविशेषेण दक्षिणोदसणे ११ उंदुरुः उनक्ति उदिकुंदने
मूषकः सुष्णाति सुपस्तेये ॥ आशुः आरत्नगति स्वनुअनदारणे इतित्रीणिमूषकस्याभिधानानि ॥ गिरिका गिरति गृनिगरणे ॥ बालमूषिका बालाचामौमूषिकान् स्व
वीननुर्बलमूषिकेतिदुर्गः इतिद्वेस्त्वल्पमूषकजातेःअभिधाने ॥ छुछुंदरी ॥ गंधयुस्वी गंधः सुरवेः स्याः ॥ दीर्घतुंडो दीर्घसुंदमस्याः ॥ दिवांधिका दिवाअंधिका इतिछुछुंदर्योः

गंधर्वः शारभोरामः सुमरोगवचः शशः ॥ इत्यादयोमृगेंद्राद्यागवाद्याः पशुजातयः ११ उंदुरुमूषकोप्याशुगिरिकाबालमूषि-
का छुछुंदरीगंधयुस्वीदीर्घतुंडोदिवांधिका सरटः कृकलासः स्यान्नुसलोगृहगोधिका १२ लूता स्त्रीतलुवायोगानाममर्क
टकाः समीः चत्वारिनामानि ॥ सरटः सरति स्तगतौ ॥ कृकलासः कृकंशिरोग्रीवाकंठंचलासयति इतिहेसरटदतिव्यातस्याभिधाने ॥ नुसलो सु

सति संशयं नुसरवंदने ॥ गृहगोधिका गृहगोधिक्का गृहगोधिक्क्यापिपाठः इतिहेगृहगोधायाः पालदतिरव्यातायाः अभिधाने ज्येष्ठास्त्रीकुड्यमत्स्याचगृहगोधा
गृहालिकेतिकोशांतरम् १२ लूता लुनाति लूञ्छेदने ॥ तंनुवायः तंतत्त्वयति वेअंतलुसंताने तंत्रवायदत्यपिपाठः ॥ ऊर्णनाभः उर्णेवतंतुर्नाभावस्य ॥ मर्कटकः
संज्ञायंकच मर्कति मर्कः सौत्रोधातुर्गृहणार्थः इतिचत्वारिऊर्णनाभस्य कोष्ठोकोक्तीइतिरव्यातस्याभिधानानि ॥

नीलंगुः निवराङ्गति नीलंगुरपिनीलाङ्गुरिति द्विरूपकोशः ॥ रुमिः क्रामति क्रमुपादविक्षेपे क्रिमिरित्यपि पाठः क्रिमिर्नीक्रिमिवल्कीरत्नास्त्रायाङ्गुभिलस्वरइति मेदिनी हे
अपिपुंसिस्तद्वकीरत्मात्रस्याभिधाने ॥ कर्णजलोकाः कर्णस्य जलं ओको यस्य ॥ शतपदी शतं पादा यस्य ॥ इति हे कर्णजलोकाः ॥ योषा गोम वल्बोजी इति रत्नान्तस्याभिधा
ने कर्णजलद्वेत्त्यपि पाठः १३ वृश्चिकः वृश्चानि ओव्रल्लुछेदने ॥ शूककीटः शूकयुक्तः शूकं शूकाकारं लोमतद्युक्तसर्वांगः कीटः शूककीट इत्यर्थः शाकपार्थिव इति व
इति हे शूककीटस्य उर्णादिप्रक्षकस्य कसर इति रत्नान्तस्याभिधाने ॥ अलिः अलति अलभूषणादौ आलिरित्यपि पाठः बाहुलकादिण् वृश्चिको दुग्णालिः स्यादिति
वैपलितः अथालीस्याद्युश्चिके प्रमयेषु मानि नितिकोशांतरम् ॥ दुग्णः दुग्णति द्रुणहिंसा गतिकौटिल्येषु इत्युपधेतिकः ॥ वृश्चिकः इति त्रीणि विचूदति रत्नान्तस्य विषकीटस्य

नीलंगुस्तद्वृमिः कर्णजलोकाः शतपद्युक्ते १३ वृश्चिकः शूककीटः स्यादलिद्रुणौ तु वृश्चिके पारावतः कलरवः कपोतो यशशा
दनः १४ पत्नीशयेन उल्लसत्तवायसारातिपेचको दिवायः कौशिको यूको दिवाभीतो निशादनः

परं जीवमवति अवरक्षणादौ शत्रुतांतादिदमर्थेण ॥ कलरवः कलः रवोस्य ॥ कपोतः कस्य बायोः पोट इव पारावतः कपोतः स्यात्कपोतो विद्गोतर इति विश्वः पाराव
तः कलरवः पत्नीशयेनः शशादन इति रभसः इति त्रीणि पारावतस्य पार वास्वतुतर इति रत्नान्तस्याभि० ॥ शशादनः शशं अति अदप्रक्षणे १४ यत्रो अतिशयिनं प्रश-
स्तं वा पत्रमस्य ॥ शयेनः शयायते शैङ्गुगतौ इति त्रीणि ससाणा इति रत्नान्तस्य ना० ॥ उल्ल कः उचति उच समवाये उल्लूकादयश्च भिन्नास्तुः ॥ वायसारातिः वायसस्य अरातिः
पेचकः पचति पच्यते वा दुपचष पाके पचिमव्योरिचोपधाया अनदत्वं शुगंतेति गुणः दुःखेन संनपति संतप्यते वेत्यर्थः ॥ निशादनः निशास अरति ॥ ६९

पंचवयस्युत्कृष्टस्य ॥ व्याघ्रादः व्याघ्रं धरति अरुणो व्याघ्रं दृष्ट्वातिवा ॥ भरद्वाजः इति हे भरद्वाजस्य गक्षिणः कुंभारको बा इति ख्यातस्याभिधाने ॥ खंजरीदः खंजरीद-
वन्मच्छति चरातो ॥ खंजनः खंजति खजिगनौ इति हे चरुत्पक्षस्य पक्षिविशेषस्य नाजवा दय्यर इति ख्यातस्याभिधाने १५ लोहपृष्ठः लोहमिव पृष्ठं यस्य ॥ कंकः कं-
कने कंकिगनौ ॥ कंकश्चुयद्दिजेरव्यातो लोहपृष्ठकृतं तयोरित्युक्तत्वात् इति हे बाणोपयोगीपत्रस्य पक्षिविशेषस्याभि० ॥ चापः चापयति चर्षहिंसायो ॥ किंकीदिकः कि-
कि इति दिव्यानिवाशेने इति हे चाप इति ख्यातस्याभि० ॥ कलिंगः केयूभिर्लिङ्गं चूडाः स्य ॥ कलिंगः भृङ्गः ॥ भृङ्गादः धूम्याधूमसमूह इति वाति ॥
इति त्रीणि पंचुहार मस्तकचूडपक्षी इति ख्यातस्याभिधानानि ॥ शतपत्रकः शतपत्रकः शतं पत्राण्यस्य १६ दार्वीघादः दारुणादिति इति हे कंदफोरा स्तारपक्षी काष्ठकु-

व्याघ्रादः स्याद्भरद्वाजः खंजरीदस्तखंजनः १५ लोहपृष्ठस्तकंकः स्यादथ चापः किंकीदिविः कलिंगभृङ्गधूम्यादा अथ स्या

च्छतपत्रकः १६ दार्वीघातोऽथ शारंगस्तोकश्चातकः समाः कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुटश्चरणायुधः १७ चटकः कल

विकः स्यात्तस्य स्त्री चटकानयोः

दृढाकारा इति ख्या० ॥ शारंगः शारयति शीर्यति वा शृङ्गिंसायां सांख्यद्वयपिपाठः सरति सृगतौ यद्वा सारमं-
गं यस्य सारं संप्रान्तं केख्यातः शबले हरिणोपि चेति तालव्यादावजयः ॥ तोककः तोककंजलमस्य तोकं कायति वा कैशब्दे ॥ चातकः चतति चतेयाचने इति त्री-
णि चातकस्याभि० ॥ कृकवाकुः कृकेन गलेन वक्ति वचभाषणे ॥ ताम्रचूडः ताम्राचूडाः स्य ॥ कुक्कुटः कुटति कुटकोटित्ये कुक्कुटादाने संपदादिस्तास्त्रिप् कुक्कुट्या
॥ चरणायुधः चरणः आसुधमस्य इति चत्वारि कुक्कुटस्य कौबडं इति ख्या० ॥ १७ ॥ चटकः चटति चटभेदने ॥ कलविकः इति हे चटकस्य विमणो इति ख्या० ॥ तस्य
चटकस्य स्त्री चटकेत्येकं अजादित्वाद्वा ॥

तयोश्चतकस्य चतकायाश्च पुमपत्ये चातकैर इत्येकं ॥ तयोः स्त्र्यपत्ये स्त्रीरूपायत्ये चतकेत्येकमभिधानं ॥ १८ ॥ कर्करेदुः कर्कतिरेदति रेतभाषणे ॥ कर्करेदुः के वायोरैरति इति हे अथाप्रवा-
दिनिपक्षिभेदे कंकरेद कंकपक्षो इतिरव्याने अभिधाने ॥ कर्करेदुः कर्करेदुः स्यात्कर्दुः कर्कादुक् इतिरप्रसः ॥ हृक्कणः हृक्कण कंतेन अणति शकं व्यादिः अणशब्दे ॥ क्रकरः क्रइति शब्दक-
रणशीलः इति हे कर्कर इतिरव्याने स्य कर्करेदुः स्यादभिधाने ॥ वनप्रियः वनप्रियमस्य ॥ परभृतः परेण काकेन भृतः ॥ कोकिलः कोकले कुक्कुआदाने ॥ पिकः अपिकायति केशब्दे इति च
त्वारि कोकिल इति प्रसिद्धस्य ॥ काकः कायति केशब्दे ॥ कर्करः केरति रेतपरिभाषणे ॥ अरिष्टः नरिष्टमस्य ॥ बलिपुष्टः बलिना पुष्टः ॥ सकृत्पुष्टः सकृत्प्रायस्य ॥ ध्वांसः ध्वां-

पुमपत्ये चातकैर स्त्र्यपत्ये चतकैव सा ॥ १८ ॥ कर्करेदुः कर्करेदुः स्यात्कृकणाक्रकरोसमौ ॥ वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपि १९ ॥ कर्करेदु-
करदारिष्ट बलिपुष्ट सकृत्प्रायः ॥ ध्वांसात्प्रययोष परभृत हलिपुगवायसा अपि ॥ सरवचचिरं जीवो चैकहृष्टिभ्यमौकुलिः २० ॥ द्रोणकाकस्त-
काकोलोदात्तूहः कालकवकः ॥

इति ध्वांसियोरवाशिते च ॥ आत्प्रयोषः आत्प्रानं योषयति युषिरविशब्दे ॥ परभृतं परं विभर्ति ॥ बलिमुक् बलिमुक्ते मुजगा-
लनादौ ॥ वायसः वयते वयगतौ इति दशकावस्याभिधानानि ॥ चिरं जीवो चिरं जीवति ॥ एकहृष्टिः एकहृष्टियस्य ॥ मौकुलिः एतदपि त्रयं काकस्य ॥ २० ॥ द्रोणकाकः द्रोणो-
स्त्रिया मादके स्यादादकादि चतुष्टये पुमान्द्रुपीयतौ हृष्णाकाके स्त्रीनीदंदनर इति मेदिनी ॥ द्रोणः कपीयतौ हृष्णाकाक इति विप्रकाशः ॥ द्रोणकाको दग्धकाकी हृद्धकाको वना-
श्रय इति त्रिकांडशेषः ॥ द्रुणति द्रुणहिंसा गतिर्कोटिल्येषु काकयति ककुलौल्ये ॥ काकोलः इति हे काकभेदस्य डोबकावका हृष्णाकावका इतिरव्यातस्य ॥ दात्तूहः दातिं भारणं
ऊहते ऊहं चित्तकं ॥ कालकवकः काले वर्षाकाले कंनोच्चनिरस्य इति हे डाहद अंधकाक जलकाक इतिरव्यातस्य ॥

आनास्यो आनायते तच्छीलः ताव गंजातयः लनयोः आतापित्यापिपावः आतापिनिभावेच्चिदुदतिविश्वप्रकाशः ॥ चिदुः चिदुति चिदुशैथिल्ये इति हेचिदुस्य धार इति प्रसिद्धस्या ॥ दाक्षाय्यः दक्षते दक्षद्वेषो धार्थे च दक्षाय्यस्याग्रं तस्येदमित्यण् ॥ रुद्रः रुद्र्यानि गृध्रु अभिकांक्षायां इति हे गृध्रस्य गोध इति रव्यातस्य नामनी ॥ कीरः कीरय तीति ॥ शक्रः शो कति शक्रगतौ शोभते शवते वा शक्रादौ भौ शक्रतौ इति हे कीरस्य रावा राघू इति रव्यातस्याभिधाने २१ कुडः कुंचति कुञ्च कौटिल्याल्पीभाषयोः ॥ क्रौंचः क्रौंचो ह्योपप्रभेदे स्यात्पक्षिपर्वतभेदयोः इति हे देक कुरकुंचा इति रव्यातस्याभि ॥ बकः बंकते बकि कौटिल्ये गतौ च बबयोरैक्यं यद्वा वांति वायति वा वागत्यादौ ॥ कक्कः केति शब्दं केजले वा क्वयति क्वञ् स्पर्धायां शब्दे च इति हे बकस्य बगळा इति रव्यातस्याभि ॥ पुष्कराक्कः पुष्करं पद्मं तस्य आक्का यस्य ॥ सारसैः सरसि भवः सारसः पक्षि भेदे स्यात्क्लृबे तु सरसौ रु

आनादिचिद्वेदाक्षाय्य गृध्रौ कीरशक्रौ समौ ॥ २१ ॥ कुडः क्रौंचोऽथ बकः कक्कः पुष्कराक्कस्तसारसः ॥ कोकश्चक्रश्चक्रवाको रथांगाक्

यनामकः २२ कादंबः कलहंसः स्यादुल्लोशकुरुरौ समौ ॥ हंसास्तश्चेतगरुतश्चैकागामानसौ कप्तः २३ हे इति हे सारसस्य अभिधाने ॥ कोकः

कोकते कुक आदाने ॥ चक्रः क्रियते इति यत्रार्थे कविशानो हृत्यप्रकरणे कृत्रादनामिति हित्वं ॥ चक्रवाकः ॥ रथांगाक्कृत्यनामकः रथांगस्य चक्रस्य आक्कृत्योनाम यस्य इति चत्वारि चक्रवाकस्याभियानानि ॥ २२ ॥ कादंबः कदंबे समूहे भवतीति ॥ कलहंसः कल्लोमधुरवाकृ सचासौ हंसश्च इति हे बक इति प्रसिद्धस्य नामनी ॥ उल्लोशः उल्लो शति कुश आह्वाने ॥ कुरुरः कुरति कुरशब्दे इति हे कुरस्य नामनी ॥ हंसः हति गच्छति भवेद्दृणां गमाद्दुस इति वा ॥ श्वेतगरुत् श्वेतागरुतो यस्य ॥ चक्रागः चक्रा ण्यंगान्यस्य ॥ मानसौ कप्तः मानसं संसरः ओको येषां इति चत्वारि हंसस्य नामानि ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥

येमिताः देहेनशुक्लाः चंचुचरणैः चंचुराहिनाश्चरणाः तैः लोहितैरुपलक्षितास्तेराजहंसाः हंसानाराजानः भवंति ॥ मालिनैः ईषदुमैश्चंचुचरणैस्तेहंसामल्लिकाक्षाः स्युः मल्लिका
राणिअक्षीणियेयांतं मल्लिकारव्यादत्यपिपाठः ॥ सितेतरैः कृष्णवर्णैः चंचुचरणैर्लक्षितास्तेथार्तराष्ट्राः धृतराष्ट्रभवाः धृतराष्ट्रः मरुतादिस्त्यात्पाक्षिक्षत्रियमेदयोरितिराजसः २४ शराशिः शा
रंज्रच्छति शरहिंसायां भ्रूरातौ शरागिः शरंअतति अतस्मातत्यगमने ॥ आतिः अतथातोर्णैर्जंतादिः ॥ आदिः अदतीति ॥ आदिः अहति अहउद्यमने ॥ आदिः शरालिर्वरदोर्गंधोदोवा
नरीकपीतिस्त्रीलिंगकंडेरत्नकोशः इतित्राणिआडोतिरव्यातस्यपक्षिणः अभिपानानि ॥ बलाका बलने बलसंचरणे बलेनाकतिवा ॥ बिसकंठिका बिसवल्कठोः स्याः इतिहूबाले-

राजहंसास्तुनेचंचुचरणैर्लोहितैःसिताः॥मलिनैर्मल्लिकादासनेधार्तराष्ट्राःसितेतरैः२४शराशिरानिराडिश्वबलाकाबिसकंठिका॥हं-
सस्ययोषिद्वरासारसस्यतुलक्षणा२५जनुकाजिनपत्रास्यात्परोष्णीतैलपायिका॥वर्णामक्षिकानीलासारधामधुमक्षिका२६

दौकबगव्या इतिप्रसिद्धस्य बकशेदस्य ॥ हंसस्य योषित्स्त्री वरास्यात् ॥ सारसस्य स्त्री तु लक्ष्मणे लुच्यते लक्ष्मणं नाम्नि चिह्ने च सारस्य लक्ष्मणा कचिदिति विषयः २५ जनुका जलिवद्वेप्रतिकृता इति कञ् ॥ अजिनपत्रा अजिनं चर्ग तद्रूपेण ग्रंथक्षोयस्याः इति हे वदुरो चामचिरार्द्र इति रव्यात् पक्षिभेदे अभिधाने ॥ परोष्णी परंशच्छृङ्गायस्याः ॥ तैलपायिका नैलं पिबति पापाने इति हे पक्षयुक्ते कीटका विशेषे ते लडवा नापूळ इति रव्यात् अभिधाने ॥ वर्वणा वरिति वरित्यनुकरणं वर्णति वर्णशब्दे यद्वा वर्वति वर्वन्तौ ॥ मक्षिका मक्षानि मयशब्दे मक्षानि वा मक्षारोषे संधानेन ॥ नीला नीलति नीलवर्णे इति त्रीणि मक्षिकायाः अभिवा ॥ सरया संगतिमन्तं यातयति ॥ मयुमक्षिका इति हे मक्षिकाभेदस्य नाम ॥ धमाशीति रव्यात् तस्य अभिधाने २६

पतंगिका पततीति ॥ पुत्तिका पुत्तकुत्सितंतायते तापूंसंतानपालनयोः इति द्वे मधुमक्षिभेदस्य ॥ इयंतु सरधातः क्षुद्रा यन्निमित्तो मधुभेदः माक्षिकं तैलवर्णं स्याद्दुतवर्णं तु यौत्तिकमिति ॥ दंशः दंशति दंशदशने, वनमक्षिका वनस्यमक्षिका इति द्वे मोठीडांस रानमभाशी इति रव्यातस्य नामनी ॥ तेषां दंशानां जातिर्याऽल्यासां दंशी त्फच्यते डां स इति रव्यातस्य नाम ॥ गंधोली गंधयति गंधधर्दने ॥ वरटा वृणोति वृज्वरणे ॥ वरटा वरटी हंस्योस्तत्पतौ वरटः स्यूत इति तारपालः ॥ इति द्वे वरटा गंधीणमाशी इति रव्यातस्य नामनी ॥ वरटास्त्रोपुंसयोः २७ भृंगारा भृंगं रूयभारति आराआदाने उपसर्गबलात् यद्वा विभ्रति यद्वा रूयेण भृंगमृच्छति ऋगतौ झीरुका झी इति रौति ॥ बीश-ची इति रौति ॥ क्षिल्लिका क्षिल्लति क्षिल्लशैथिल्ये तत्र प्रयोगोदश्यते अहश्य क्षिल्लोस्वनकर्णश्रुलैरिति इति चत्वारि सुरकुट चिलट इति रव्यातस्याभिधानानि ॥ पतंगः पतति ॥ श-

पतंगिका पुत्तिकास्यादंशस्तु वनमक्षिका ॥ दंशोतज्जातिरल्पास्यादंधोली वरटाहयोः २७ भृंगारा झीरुका चीश इति रौति ॥ स-
मौपतंगशालभौसवद्योतौ ज्योतिरिगणः २८ मधुव्रतौ मधुकरौ मधुलिण्मधुपालिनः ॥ द्विरेफपुष्पलिट् भृंगवट् पदत्रभरालयः ॥ २९ ॥

लभः शलति शलचलने इति द्वे टोळदीपपतंग इति रव्यातस्याभिधाने ॥ सवद्योतः सवद्योतते द्युतदीप्तौ सवद्योतयति वा ॥ ज्योतिरिगणः ज्योतिर्नक्षत्रतद्दृदिशति इति गतौ इति द्वे सवद्योतस्य काजवा इति रव्यातस्य नामनी २८ मधुव्रतः मधुव्रतं भ्रम्ययस्य ॥ मधुकरः मधुक्वरोति ॥ मधुलिट् मधुलेटि लिह आस्तादने ॥ मधुपः मधुपिबति पापाने ॥ अ-
ली अलति अलभूषणादौ ॥ द्विरेफः द्विरेफोनास्त्रियस्य ॥ पुष्पलिट् पुष्पलेटि ॥ भृंगः विभ्रति भृजः किन्तु दंचेति साधुः ॥ वट् पदः वट् पदान्यस्य ॥ भ्रमरः भ्रमति भ्रममुञ्ज नवस्थाने ॥ अलिः अलति इत्येकादशभ्रमरस्याभिधानानि ॥ अमधुकरे मधुकरशब्दोक्तः २९

मयूरः मयते मयगतौ मह्यंगौतिवा मृषोदरादिः॥ बर्हिणः बर्हमस्त्यस्य॥ बर्ही॥ नीलकंठः नीलः कंठोःस्य॥ मुजंगंमुडुते मुजपालनादौ॥ शिरवावलः॥ शिर-
रवी शिरवाः संत्यस्य॥ केकी केकास्त्यस्य॥ मेघनादानुलासी मेघनादानुलसति लसत्येषणक्रोडनयोः॥ बर्हिणोदतः बर्हीदन्त शिरव्यादित्रयमिन्नतं इतिनवमयूर
स्थानामानि ३० मयूरवाणीकेकेत्यच्यते एकंनाम केका केमूर्ध्नि कायनिकेशब्दे॥ चंद्रकः चंद्रइव॥ मेचकः मेचकोवर्णोस्त्यस्य इतिहोपिच्छस्यनेत्राकारबिन्द्वस्याभि
धाने॥ बर्हिकंठसंवरणमेचकं ब्रुवतेबुधादितिकात्यः॥ शिरवा शीतो॥ चूडा चुड्यते चुडसमुच्छ्राये इतिहोमयूरशिरवायाआभिधाने॥ शिरवंडः शिरवंडोबर्हचूडयोश्चि
ति

मयूरोबर्हिणोबर्हीनीलकंठोमुजंगंमुकु॥ शिरवावलः शिरवोकेकीमेघनादानुलास्यपि ३० केकावाणीमयूरस्यसमौचंद्रकमेचकौ॥ शिरवाचूडा
शिरवंडस्तपिच्छबर्हनपुसके ३१ रवेगंविहंगविहंगमविहायसः॥ शकुंतिपक्षिशकुंतिशकुंतशकुनद्विजाः ३२ पतत्रिपत्रिपतगपतत्पत्र
रथाडजाः नगौकोवाजिविकिरविविक्खिरपतत्रयः ३३ हेमचंद्रः॥ पिच्छं पिच्छते पिच्छदि कुदने॥ बर्हं बर्हति बर्हवृद्धौ इतित्रीणिमयूरपिच्छस्याभिधानानि

३१ रवगः रवेगच्छति रवगः सूर्येग्रहे देवेमार्गणेचविहंगमे॥ विहंगः विहंगः विहायसिगच्छति॥ विहंगसः विजहातिशुवं ओहाकत्यागे॥ विहायाः यद्वा विहाययति हयगतौ
विहायाः शकुनौपुंसिमगनेपुंनपुसकं॥ शकुंतिः शङ्कोति शङ्कुशक्तौ॥ पक्षी पक्षीस्तः अस्य॥ शकुनिः॥ शकुंतः॥ शकुनः एतेषुत्रिषुशङ्कुशक्तावितिधातुः शङ्कोतीतिविग्रहः॥
द्विजः द्विर्जायतइति ३२ पतत्री पतत्रमस्त्य॥ पत्रो पत्राणिसंत्यस्य॥ पतगः पतेनपक्षेणगच्छति॥ पतत् पतति पल्लुगतौ॥ पत्ररथः पत्ररथइवयस्य॥ अंजः अंजज्जायते
स्य॥ नगौकाः नगो नगेवा ओकोयस्य॥ वाजी वाजापक्षाः संत्यस्य॥ विकिरः विकिरति ह्रविक्षेपे॥ विः वाति वागतौ॥ विक्खिरः विपूर्वः अग्रेरुविक्षेपेविक्खिरः शकुनौचेतिमुट्॥ प

तत्रिः पतेरत्रिन् ३३

नीडोद्भवः नीडेउद्भवोयेच्छां ॥ गरुत्संतः गरुत्तः पक्षाः संनिधेषां ॥ पित्संतः पतितुमिच्छुवः ॥ नभसंसगमाः नभः रवंसंगच्छति इतिसप्तविंशतिः पक्षिमात्रस्यनामानि ॥ अथतेषांविशेषाव
 र्ण्यंतइतिशेषः ॥ हारीतः हारिः मनोहरं इतंगमनस्य इतिदेशांतरभाषयाहारिल तिलगिरूपयक्षिणएकनाम ॥ महुः मज्जति हुमरुजोशब्दौ इत्येकंजलकाकस्य पाणकावळाइ
 तिरव्यानस्यअभिधानं ॥ कारंडवः कारंडवाति इत्येकंकरडुवाइतिरव्यातस्या ॥ सुवः सुवते हुगतौ सुवः सुक्षेसुतौकपौ ॥ शब्देकरंडवंलेच्छजानौमेलकभेलयोः अमनिरुम
 होभागोकुलकेजलवायसे जलांतरेध्रुवंगंधतुणेमुस्तकभिद्यतीतिहेमचंद्रः इत्येकंपुडेशपाणकोबडाइतिरव्यातस्याभि ॥ ३४ ॥ तित्तिरिः तित्तिशब्दंशति ॥ तित्तिरिः पक्षिणिमु
 नाविनित्तेमः इतिनित्तिरिपक्षोप्रसिद्धः ॥ कुक्कुभः कुगिल्यव्यक्तशब्दंकोति कुगब्दे बाहुलकाब्दः ॥ लावः लावयति ब्रूच्छेदने इतिलावापक्षोभोक्तः ॥ जीवजीवः जीवजीवय

नीडोद्भवागरुत्संतः पित्संतोनभसंसगमाः ॥ तेषांविशेषाहारीतोमहुः कारंडवः सुवः ३४ तित्तिरिः कुक्कुभोलावो
 जीवजीवश्चकोरकः ॥ कोराधिकश्छिद्रिभकोवर्तकोवर्तिकादयः ३५ गरुत्पक्षाच्छदाः पत्रंपतत्रचतचूरुहम् ॥

ति तद्दर्शनेनविषयानात् ॥ मयूरतुल्यपत्रकः शोक्तः चकोरकः चकति चकतुसौ योयंचंद्रिकयातव्यति ॥ कोराधिकः कंजलंयक्षिरिवअस्य धृषोदरादिः इत्येकंकोडाइतिरव्यातस्य
 अभिधानं ॥ छिद्रिभकः छिद्रिशब्दंभाषते छिद्रिभक इतिरिद्वीरव्यानः ॥ वर्तकः वर्तते रतुवर्तने चित्रपक्षः पक्षिभेदः गांजिणपक्ष इतिप्रोक्तः ॥ वर्तिका उदीचांभतेइत्वं व
 र्द्वंवनचटकइतिप्रोक्ता ॥ स्त्रियांवर्तकेत्यपि आदिशब्दात्सारिका कपिजबादयः एकैकाएकैकं ३५ गरुत्त गिरति गुनिररणे यद्वा गुणाति गुशब्दे ॥ पक्षः पक्षति पक्षतेवा पक्षप
 रिग्रहे ॥ छदः ॥ पत्रं पतत्यनेन पत्रंतुवाहनेपणैस्यात्पक्षेशरपक्षिणोरित्युक्तत्वात् ॥ पत्रं पतंतत्रायते त्रैङ्ग्यालने ॥ तचूरुहंतुच्वारोहति इतिषट्पक्षस्याभिधानां गरुत्पक्षेतरीछ
 दमिति कुंवाबकांडेबोपालितः ॥

पक्षतिः पक्षस्थभूलं ॥ पक्षभूलं पक्षतिः इत्येकं ॥ चंचुः चंचति चंचुगतौ ॥ ओदिः ओटयते ओटयते चंचुद्वेदने इति द्वेपक्षितुं तस्याभिधाने ॥ चंचुश्चंचूस्तथात्रोदिति हलायुधः ३६ प्रडो नं नित्यगमनं ॥ उडुनं ऊर्ध्वगमनं ॥ संडीनं संगतगमनं ॥ एताः तिस्त्रः स्वगानांगतिक्रियाः गमनव्यापाराः गतिविशेषा इत्यर्थः ॥ पेशी पिशति पिशआवयेचने ॥ कोशः कुशति निष्क्रमत्यस्मात्स्वयमेव षपावे कुषणिष्कर्षे कुष्याति इति विग्रहः ॥ अंडं तत्र पेशीस्त्री कोशोस्त्रियां क्लीबे इत्यर्थः रूपभेदेनैव क्लीबत्वे सिद्धे द्विहीन इत्युक्तिः साहचर्येण प्राप्तमस्त्रीत्वं वारयति इति त्रीणि अंडस्थनामानि ॥ कुलायः कुलपक्षिसंतानमयते ॥ अयगतौ यद्वा कौलायोगतिरस्मात् ॥ नीडं नितरां ईडयते इति द्वेपक्षिगृहस्य घरत्वा रवोपा कोठे इति रव्यातस्थनामनी ॥ ३७ ॥ पोतः पुनानि पवनेवा पुञ्पवने ॥ पाकः पायते पिबति वा पारक्षणे यापाने वा ॥ अर्भकः निपातनात् अर्यते वृद्धिप्राप्या

स्त्रीपक्षमिः पक्षमूलं च बुरस्त्रोदिरभस्त्रियौ ३६ प्रडीनोद्दीनसंडीनान्येताः स्वगगतिक्त्रियाः ॥ येशीकोशोद्विहनेतंडकुलायोनीडमस्त्रियां ३७ यो
तः पाकोऽर्भकोद्विभाः पृथुकः शावकः शिष्यः ॥ स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वंद्वयुग्मं तु युगलं युगम् ३८

अगली प्राप्ति-

णोपिच ॥ डिम्बाः डिम्बायति हपडिपसंधे ॥ द्युक्ः पर्थयति पर्थ्यतेवा पृथप्रक्षेपे प्रथतेवा प्रथयतेवा शोतनूकरणे ॥ शिशुः श-
 वति पुनेनगच्छति शशानुगतौ इति सप्तशिशुमात्रस्याभिः ॥ स्त्रियां तु पोती ॥ पाका ॥ अर्भका ॥ डिम्बा ॥ पृथुका एते च दवंताः ॥ स्त्रीपुंसौ स्त्रीचपुमांश्च ॥ भियुनं मेयति
 मेथृसंगमे ॥ भियुनं नद्वयोराशिभेदस्त्रीपुंसयुग्मक इति ॥ इदं इदंरहसो न हनथा भियुनयुग्मयोरित्यक्तत्वात् इति त्रीणि स्त्रीपुरुषरूपयुग्मस्य नामानि ॥ युग्मं युज्यते यु-
 जिरयोगे ॥ युगुलं युगं लाति युगमस्त्यस्य वा ॥ युगं युगोपयेह लायेगेन द्योसु कुलादिष्वित्यक्तत्वात् इति त्रयं युग्मस्य ३८

5

3

समूहः समूह्यते ऊहवितर्कः॥ निवहः चितरासूह्यते बहप्रापणे॥ व्यूहः व्यूह्यते॥ संदोहः संदुह्यते दुहप्रपूरणे॥ विसरः विसरति स्मृतौ॥ क्रजः क्रजति व्रजगती॥ स्तोमः स्तूयते ह्रजस्तत्तौ॥ ओयः आउह्यते॥ निकरः निकीर्यते कृषिक्षेपे॥ व्रातः वार्यते निवस्यते॥ वारः वार्यते आच्छाद्यते॥ नेन हज्रवरणे वारः सूर्यादिदिवसेहारे वसरहृदयोः कुञ्जद्वेसेहारे वारो वारमद्यस्यभाजनइति विषयप्रकाशः॥ संघातः संहन्यते संघातः पुंसि याते च संहतो नरकांतरदत्तकः॥ संघयः संघीयते चित्रचयने ३९ समुदायः समुदीयते अयगतौ आहुःपूर्वः॥ समुदयः समुदीयते इण्गगतौ इगतौ वा॥ समवायः समवायते अयगतौ घञ्॥ चयः चीर्यते चित्रचयने चयः समूहेपाकारे मूलबंधे समाहृतं

समूहो निवहव्यूहसंदोहविसरव्रजाः॥ स्तोमो यनिकरव्रातवारसंघातसंचयाः ३९ समुदायः समुदयः समवायश्च यौगणः॥ स्त्रियां तु संहति
हृदं निचुरंबकदंबकं ४० हृदभेदः संघसारथी तु जंतुभिः॥ सजातीयैः कुलचूथानिरश्वापुनपुंसकं ४१ परत्नांसमजोऽन्यवासमाजो

तावित्युक्तत्वात्॥ गणः गण्यते गणसंघाते गणः प्रथमसंख्योये चंडो सैन्यप्रभेदयोरित्युक्तत्वात्॥ संहतिः संहन्यते॥ हृदं वृण्यते वृणुप्रक्षे॥ निचुरंबं निचुरति निचुर्यते वाकुरच्छेदने॥ कदंबं कुत्सितमंबते वा अविशब्दे कदति कद्यते वा कदि सौत्रोधातुः॥ तत्र संहतिः स्त्रियां ४० हृदभेदः वृज्यते वृजिवर्जने समुदायविशेषाः उच्यंतइति शेषः॥ समीहसजातीयैः प्राणिभिः अप्राणिभिर्वसमूहो वर्गइति प्रोच्यते॥ एकं॥ यथा मनुष्यवर्गः॥ शैलवर्गः सजातीयैर्विजानतो यैरपि जंतुभिः प्राणिभिरेव समूहः संघसारथी इति च प्रोच्यते इति हे अभिधाने॥ यथापशसंघः वणिक्सार्थः॥ सजातीयैर्जंतुभिरेव कुलं कोलति कुलसंस्थाने कुलं जनपदे गोत्रे सजातीये गणोपिवेत्कः॥ इत्येकं॥ तिरश्चा मेव सजातीयानां समूहो धूयं॥ यौति दूयते वा दूयिष्यते दूयति यक् समूहे स्त्रीपुण्यभेदे च यौषितीत्युक्तत्वात्॥ इत्येकं ४१

पशूनामेव वृंदं समजा इति प्रोच्यते इत्येकं ॥ संवीर्यतेऽत्र अजगति क्षेपणयोः समजः पशून् वृंदं ना विपिनेपि पुंसकमित्युक्तत्वात् ॥ अन्येषां पश्वतिरिक्ता नां वृंदं समाजः प्रोच्यते ॥ इत्येकं ॥ सधर्मिणां एकधर्मवतां समूहो निकायः विचर्यते निश्चर्यते ॥ पुंजः पिंजयति पिंज्यते वा पिंजिर्हि सा बलादाननिकेतनेषु पिंजरित्यपि पाठः ॥ राशिः अश्नुते अक्षव्याप्तौ ॥ उत्करः उत्कीर्यते ह्रविक्षेपे ॥ कूटं कूटयति कुल्यते वा कुलप्रदाने कुलदाहे अमंत्रणे वा कूटपुंनपुंसकम् चत्वारिधान्यादिराशेः नामानि ४२ तद्गणे तेषां कपोतादीनां समूहे कापोतादीनि भवन्ति ॥ यथा कापोतं कपोतानां समूहः ॥ शौकं शकानां समूहः ॥ मायूरं मयूराणां समूहः ॥ तैत्तिरं तित्तिराणां समूहः कपोतादिभ्यः अनुदानेन च आदिशब्दात्काकमित्यादि ॥ ये गृहासक्ताः क्रीडार्थं पुंजरादौ स्थापिताने पाक्षिभृगाः छेका गृह्या एव गृह्याकाः स्वार्थेकम् ॥ ४३ ॥ इति सिं

पशूनां समजोऽन्येषां समजोऽयसधर्मिणाम् ॥ स्यान्निकायः पुंजराशीतूत्करः कूटमस्त्रियां ४२ कापोतशौकमायूरतैत्तिरादीनि तद्गणे ॥ गृहासक्ताः पाक्षिभृगाश्छेकारस्ते गृह्याकाश्च ते ४३ इति सिंहादिवर्गः मनुष्यामांशुषामत्यां मनुजामानवानराः ॥ स्फः पुमांसः पंचजनाः पुरुषाः पुरुषानरः १ हादिवर्गः ॥

मनुष्याः मनीरपत्यानि पुमांसः यत्प्रत्ययेषु गागमः ॥ मानुषाः अचमत्येषु गागमः विग्रहः पूर्ववत् ॥ मर्त्याः म्रियंत इति गृह्याणत्यागे ॥ मनुजाः मनोः जाताः जनीमादुष्मविडप्रत्ययः ॥ मानवाः मनोः इमे इदमर्थेण इत्याद्युह्यं ॥ नराः नरंति नृणंति वा ॥ नरो जे मनुजेऽर्जुने यद्वा नयंति पूर्वपुरुषानुत्तमांगतिं ॥ पुमांसः पुनंति पुञ्जपवने ॥ पंचजनाः पंचभिः सधिव्यादिभूतैः जन्यंत इति ॥ पुरुषाः पुरंति पुरअग्रगमने यद्वा पुयं शिरते ॥ नरः नयंति नयते डिच्चेति ऋप्रत्ययः इत्यादिबुद्धेः ॥ तत्रैवं पुमांस इत्यादिपंचकंपुंव्यक्तावेव प्रायेण प्रयुज्यते यथा पुंस्तोषिकः केनिल्लीव्यक्तावपि प्रत्ययसंस्कारेण इत्येकादशमनुष्याणां नामानि १

स्त्री स्त्रीवधूयीषितारामेतिचिन्ताडयोषः स्त्यायनः शकुशोणितेयस्यां ॥ योषित् योषति युष्यतेवा युषः सौत्रः सेवायांजनेवा इतिप्रत्ययः ॥ अबला अल्पबलमस्याः
अल्पाथेनञ् अनुदराकन्येतिवत् ॥ योषा योषति योधयतिवा इत्याद्यहो ॥ जोषेत्सपिपाठः तत्रैवं जुयति जुष्यतेवा जुषिप्रोतिसेवनयोः नारा नृनरयोद्यद्विश्रयेतिडोन्
द्विश्च ॥ सीमंतिनी सीमंतोस्त्यस्याः ॥ वधूः वहति ऊह्यतेवा ॥ प्रतीपदर्शिनी प्रतीपद्रुंशीलमस्याः अपागनिरीक्षणत्वात् ॥ वामा वयति स्नेहमित्याहारः दुवमूउ
द्गारणे ज्वलितिकसंतेष्येणः इतिगप्रत्ययः यद्गवामः कामोःस्त्यस्याः तत्रैवं वामंथेषुंसिहरेकामदेवयोथरइत्फक्तत्वात् ॥ वनिता वनसंभक्तो बाहुलकादितनू व-
न्यतेस्याक्तः ॥ माहिला महति मल्लतेवा महंउत्सवंलानि लादाने एषो० महपूजायां यद्ग महस्यउत्सवस्यइत्तामृमिभितिविग्रहेमहेत्वा इत्येकादशस्त्रियाः २ विशेषाः स्त्री

स्त्रीयोषिद्वलायोषानारीसीमंतिनोवधूः ॥ प्रतीपदर्शिनीवामावनितामाहिलातथा १ विशेषास्त्वंगनाभीरुः कामिनीवामलोचना ॥ प्रम
दामानिनोकातालललनाचनितंबिनी ३ सुंदरीरमणीरामाकोपनासेवभामिनी ॥

जांभेदावश्यंतइतिशेषः अंगना प्रशस्त्रमंगयस्याः अंगाल्कल्याणेइतिनः
इत्येकं ॥ एवामापयंतमेकंज्ञेयं भीरुः मयशीलाः भीरुनिदयोक्रांतः भीलुभीलूश्च एतावपिपाठोरल्योरैस्याव् पीरुरांतंजनेस्त्रियाभितिरभसः ॥ कामिनी कामोः स्यास्तोति ॥ वामलोचना
वामः कामोलोचनयोः यस्यः यद्ग वामे सुंदरेलोचनेयस्याः ॥ प्रमदा प्रमदोहर्षेस्त्यस्याः प्रमदः सन्नदेमतेस्त्रियासुन्मदयोषिति इत्यक्तत्वात् ॥ मामिनी मानोस्त्यस्याः
मानश्चितोन्वतोग्रहे काला न्यतेस्य कसुकांतौ ॥ ललनाललने लल ईप्सायां गिजभावेत्यः युज्वा यद्ग लडति लडविलासे डल्योरैकत्वं ललनाकामिनीनारीभेदजिह्वासुयो
षितोतिविरवमेदिन्यो ॥ नितंबिनी नितंबोः स्त्यस्याः ३ सुंदरी अनीवउन्नतीति उदंक्तेदने सुपूर्वः बाहुलकादर उकारयोः शकंआदित्वात्पररूपं गौरादित्वात्डोष ॥ रमणी रमणीपद

व्याख्याकर्तरिल्लुद् अधिकरणेवा ॥ रामा रामापदेरमतेज्जलादित्वात्त्रणेदाप् रमतेऽस्याभिनिपक्षे बाहुलकादधिकरणेच्चञ्दाप् रमयति रम्यतेऽस्यांवा ॥ पशभेदेस्तुरामो-
 राधवेरेणुकासते रामंतुवास्तके कुक्षेरागाहिगुल्लिनीस्त्रियोरितिहेमः ॥ कोपना कुप्यति तच्छीला कुपक्रोधे ॥ भामिनी अवश्यंभामते भामक्रोधे ॥ वरागोहा वरआरोहो-
 नितंबोऽस्याः ॥ मत्तकाशिनि मत्ताक्षिबेवकाशते भ्राति उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तृरुपमानं कर्तुर्युपमानेदतिनिनिः मत्तकासिनीत्यपिपाठः ॥ उत्तमा उत्कृष्टेत्यर्थः ॥ वरवा-
 णिनी वरः वर्णोऽस्यस्याः शीतेस्मरवोद्यासर्वंगीघ्रीष्योद्यास्मरवशीतला भर्तृभक्ताचयानाशेविज्ञेयावरवर्णिनीतिरुद्रः यद्वा उत्तमेतिनपर्यायः किंतु उत्तमास्त्रीसैतत्यययाज्ञेये-
 तितदर्थः चत्वारिंशैरुत्कृष्टायाः स्त्रियाः नामानि ४ या कृताभिषेकानृपस्त्री सामहिषीत्येकं कृतः अभिषेकोऽस्याः ॥ महिषी मद्वाते महपूजायां ॥ अन्या अकृताभिषेकानृ

वरागोहामत्तकाशित्युत्तमावरवर्णिनी ४ कृताभिषेकामहिषीभोगिन्योऽन्यानृपस्त्रियः ॥ पत्नीपाणिगृहीतोचद्वितीयासहधर्मिणी ५ भा-
 र्याजायाऽथपुंभृन्मिदारास्याचुकुटुंबिनी ॥

यस्त्रियोभोगिन्यइत्यच्यते एकं ॥ अतिशयितोभोगयासां ॥ यत्नी यत्नीययौगोयस्याः ॥ पाणिगृहीतो या-
 णिगृहीतोयस्याः पाणिगृहीतोमार्ग्याभितिङःप् ॥ द्वितीया द्व्योः पूरणी या द्वितीयातिश्रिगेहन्योर्द्वितीयः पूरणेद्वयोरितिहेमचंद्रः ॥ सहधर्मिणी सहधर्मोऽस्यस्याः यत्न्या
 सहकर्मस्वधिकारात् सधर्मिणीत्यपि ५ भार्या स्त्रियते भूयतेवा दुभृञ्चारणपोषणयोः भृभृसरणादौवा ॥ जाया जायतेऽस्यां जनेर्यक् जायायास्मद्विजायात्वयदस्यां
 जायनेपतिवितिमनुः ॥ दाराः दारयंतिभ्रातृन् दृषिदारणे ॥ तत्रदार शब्देनित्यंपुंसि बहुवचनांतश्च दारशब्दशब्दबन्तोऽपि ओडाहारातथादारात्रयएतेथथाक्रमं ओडेहारेच
 दारेषुशब्दाः प्रोक्तामनीषिभिरितिहेमचंद्रात् सप्तपरिणीतायाः स्त्रियाः ना० ॥ कुटुंबिनी कुटुंबमस्यस्याः कुटुंबंपोष्यवर्गेचेत्यभरमाला ॥ ६९

पुरंध्री पुरंधारयति धुञ्धारणे द्वेपनिपुत्रवत्याः पुरंधं पुंसकोहइत्युक्तत्वात् पुरंध्रित्यपि स्वार्थणिजंतात् खच् णिलोपेगौरादित्वात् ङीष् शृषोदरादित्वात् आकारलोपेसाधुः ॥ स
चरित्रा शोभनंचरित्रमस्याः ॥ सती ॥ साध्वी साध्वोतिपतिकार्यमिति प्रतियोगातिचरतिसत्त्वोवाद्यायसंयता भर्तृभक्ताचयानरीसद्भिः साध्वीतिचोच्यते इत्य् ॥ प्रतिब्रजता प्रत्यो
व्रतमस्याः इत्याद्याद्या पतिशब्दः संचायां लासृणिक् इति शेषः चत्वारिपतिर्सेवात्तथायाः ६ कृतसापत्निका सपत्न्याः भावः सापत्यं कृतं सापत्यं यस्यस्याः अत्र पक्षेयकारवर्णाय
न्तिः अतोसामाश्रयोन्निर्माद्या सायथा सापत्यशब्दात् ङीषित्साध्वेयं यत्नः हस्तः कृतसापत्निकायस्याः क्वचित्कृतसापत्निकेति पाठः तत्रेयं सपत्न्या आगतं सापत्निकं कृतंसा
पत्निकमस्याः ॥ अभ्यूदा अधिउपरिउदंडं हंयंस्याः ॥ अधिविन्वा अधिउपरिभन्वन्तपोः स्यः यदा अधिका उपशिविन्वा लब्धायस्याः इत्याद्याह्यं त्रीणि अनेककार्यस्य प्रथ

पुं० श्रीसुवर्णराजसतीसाध्यापतिव्रता ६ धृतसाधिकाऽदृष्टाधिनिधायसंवरा॥ पतिव्रतनवार्थकुलश्रीकुलपालिका ७ कल्या

कुमारिणोरिलु नशिकाऽनागतार्तका ॥ मञ्जुदाय्यः ॥ स्वयंवरा स्वयंवृणीते दृढ-संभ्रक्तौ ॥ पतिंवरा पतिंवृणोति ॥ बर्या व्रियते नैकैर्या त्रीणि सेच्छयापतिवरणोद्यु-

॥ कुलस्त्री कुलपालिकास्त्री साक्षरपार्थिवदिवत् ॥ कुलपालिका कुलपालयति पालरक्षणे कर्मण्यणु सार्थकम् ॥ हे कुलव्याः स्त्रियाः ७ कन्या कनति कनदोसा
कन्यानाय कुमार्या चराय योपधिविशेषयोरिति हेसः ॥ कुमारी कन्यते कमुकांते यद्वा कुमारयति कुमारक्रोडायां कुलितोमारोः स्यावा ह्ययमवयवसिर्वर्तमानायाः ॥ गौरि गृयते गृ
ह्-शब्दे गौरित्वसंजातरजाः कन्याशांकरभार्ययोरिति विश्वः ॥ नक्षिका नज्जतेस्मा ओणस्त्रीघोडे नक्षिकालु कुमार्योः स्यात्युमान्कृपणवादिनोः ॥ अनागतार्तवा अनागतमार्तवरेजो
ऽस्याः त्रीणि अहृष्टरजस्कायाः तत्रैत्यं च अहृष्टवर्षाभवे द्वौ शोदशमे नक्षिका भवेदिति तस्या अत्रांतर भेदः ॥ ७

५

5

३५

मध्यमा बालद्यौवनयोर्मध्ये सदा गच्छन्नानद्यौवनं यथा गीर्वाणायस्यांवा ॥ हृष्टरजा हृष्टरजोपस्याः ॥ त्रुप्रथमप्राप्तरजोयोगायाः ॥ तत्तृणो नरति तृपुवनतरणयोः ॥ ओरश्चलोवेत्यनन् वय
मिप्रथमेइत्यत्र वयस्यचरमइतिनाच्यमिति डाप् तलुलो गल्लनः पवनेयूनि युवत्यांतलुनोस्मृतेतिमेदिनो ॥ युवतिः युवतोतिडीषंतोति केचित् यूनीतिडीषंतोः न्यत्र हेमध्यमवयसिच
र्ममानायाः ८ स्तुया स्तौति स्तुप्रस्तवने ॥ जनी आयौवंशोऽस्यां जानिदित्यपि हृदि कारादिति डीष् विकल्यात् ॥ वधूः वहति वहप्रापणे वधूः पत्यांस्तुषानार्योः स्पृक्षासापरिवयोर
पि इत्क० अयंयुनादिगार्थायाः नवपरिणीतायांचैतद्देवान् यथूरित्येकं नवोदायाः स्त्रियाअपि ॥ चिरंशो चिरेणादति पितृगेहाद्गृहेहं पृषादरादिः ॥ चिरंशो चिरिहिंसायां चिरं
दीनुस्त्वामिमन्यांस्यादितोयवप्यस्त्रियामिति विषवप्रकारः ॥ स्मृतांसिनो स्मृनुवसति स्ववासिनीत्यापि पाठः तत्रैवं स्वेषु पित्रादिषु वस्तुंशोलमस्याः स्ववासिन्यांचिरंशोस्याद्वितीयेव

स्यन्मध्यमादहुरजास्तरुणीयुवतिः समे ८ समाः ख्रुवाजनीवध्यश्चिरिंदीतुसवासिनो॥ इच्छावतीकासुकास्याहवस्यंतौतुकासुको ९
कांतार्थिनीतुयायानिसंकेतंसाभिसारिका॥ पुंश्चलीयर्षिणीबंधक्यसनीकुलदेत्सरो १०
गुह्यिहियापिभिन्नः गतिरेहिंजिनःपौनजागं

काताधिनाधुवाया॥ तसकतसा॥ तसाराका ॥ शुश्रूषलायाषणाबधकषसलाकुलदत्त १० यस्मिन्त्रियामितरुद्रः इतिहेकिंचिद्व्यथयौवनायांपरिणीता र्या ॥ इच्छावती इच्छाविद्यतेऽस्याः ॥ काशुका काप्रयते कसुकांतौ इतिद्वेधनादीच्छापत्याः ॥ हृषस्यंतौ हृषंनरंआत्मनः इच्छति क्यचिस्रगागमः शतप्रत्ययांतातुङीप् ॥ काशुकी कामयते कसुकांतौ हेहृषवन्मैथुनेच्छावत्याः १ या कांतार्थिना कांतस्यअर्थीयस्याः ऋतुःसंकेतस्थानंगच्छति साः भिसारिका अभिसरति स्रगतौ तदाह हित्वालज्जाभयेष्टि ह्यामदेनमदनेनया अभिसारयतेकातंसाप्रवेदभिसारिका इत्यक्त० एकं ॥ पुंश्चला पुंसोऽमृतुः सकाशाच्चलति पुरुषांतरंगच्छति चलगतौ ॥ धर्षिणी धर्षयति त्रिशृषाप्रगल्भी आवश्यकं कर्षिनिः धर्षणीत्यपि ल्फट् कृषधातोराभिः कर्षिणिः कर्षतिमनः धर्षिणीतिक्वचित्पाठः ॥ बंधकी बन्धातिमनोऽन्यत्र ॥ असती सत्याभिन्ना ॥ कुलटा अरति अटगतौ कुलस्य अटा कुलंजनपदेगृहदतिविशेषः ॥ इत्यरी एलितच्छीला इत्यर्चसत्यांगथिकेऽनूकर्षणिचिन्तु १०

सैरिणी स्वयादच्छया स्वेनस्वातंत्र्येणवार्दितुंशालगस्याः ईरगतौ ॥ पांशला पांशपापमस्तस्याः अष्टसैरिण्याः ॥ या शिशूनाविनारहिता सा अशिवो नशिशूर्यस्याः एकं ॥ निष्पत्तिस्तु विगतीपत्तिस्तौयस्याः सा अवीराः एकं पतितुन्नवतीवीरेतिनामभाला ॥ विश्वस्ता विफलंश्वसितिस्म स्वस्त्राणनं विश्वस्तोजातविश्वसोविश्वस्ता विधवास्त्रियाभितिविश्वः ॥ विधवा विगतोधवोस्याः द्वेऽंजायाः ११ आलिः अलमति अलभूषणे आलिः सरवीसेतुगलिरालिरावलिरेष्यनदतिशान्धतः ॥ सरवी समानरव्यायतेजनैः सरवाभिन्नेसहायेचवयस्यायांसरवीमता ॥ वयस्या वयसातुल्या ॥ पतिवल्मी पतिरस्त्यस्याः ॥ सप्तर्तुका सहस्रर्तुकायाः ॥ दृष्ट्वा वर्धतेसा दृधुदृष्टो गत्यर्थेति-

सैरिणीपांशलाचस्यादशिवोशिशूनाविना ॥ अवीरानिष्पत्तिस्तुविश्वस्ताविधवेसमे ११ आलिः सरवीवयस्याथपतिवल्मीसप्तर्तुका ॥
दृष्ट्वापलिङ्कीप्राज्ञीतुप्रज्ञाप्राज्ञातुधोमती १२ शूद्रोशूद्रस्यभार्यास्याच्छूद्रानज्जातिरंगना ॥ आभीरीतुमहाशूद्राजानिपुयोगयोः समा
१३ अर्याणांस्वयमर्यास्यास्तस्त्रियास्तस्त्रियाण्यपि ॥

कः दृष्टो जीर्णेग्रहद्वेजोत्रिषुक्लुबंतुशैलजेइत्युक्तत्वात् ॥ पलिङ्की पलितमस्त्यस्याः द्वेपक्वकेश्यां ॥ प्राज्ञीप्राज्ञास्त्यस्याः ॥ प्राज्ञातु धीमतीस्यात् धीर्विद्यते द्वेप्रशस्तबुद्धेः १२ या शूद्रस्यभार्या सा विजातीयापि शूद्रोत्पद्यते शूद्रस्यस्त्री एकं ॥ तज्जातिः शूद्रजानिः अन्यभार्यापि शूद्रोत्पद्यते ॥ आभीरी आभीरस्यस्त्री ॥ महाशूद्रो अमहत्पूर्वेतिवाच निषेधात्तडाष्व हेरोगोपालिकायाः ॥ जानिपुयोगयोः महाशूद्रस्यजालौ महाशूद्रस्यस्त्रीत्येवंरूपपुंयोगेचसमा उभयत्रापि नाम दृचंडीअत्यंतामेवेत्यर्थः १३ अर्याणां अर्यस्य वैश्यस्यजानिः ॥ अर्या द्वेवैश्यजान्युत्पन्नायाः स्त्रियाः ॥ स्वयंवैश्यजानिः भार्यैर्हियस्यकस्यविदस्त इत्येवोध्यः ॥ तथा स्त्रियाणां क्षत्रियस्यजानिः क्षत्रिया द्वेस्वयंक्षत्रियजानिः भार्यातुयस्यकस्यचित् ॥

उपाध्याया ॥ उपाध्यायी हे स्वयंया अथापिकानस्या उपेत्याधीयतेः स्याः सकाशादित्युपाध्याया युगांतरे तु नारीणां व्रतबंधनमुच्यते अथापनंच वेदांसां वित्रीवचनंतये
तिपरशरमाधवीयेयमः ॥ तथास्ततः स्वयंभक्त्याख्याकृदाचार्यास्यात् एकं भयमपि समानार्थमित्येकं १४ पुंयोगे आचार्यानां आचार्यस्य स्त्रीत्येवं रूपेथे एकं आचार्यादणत्वं
चेतिणत्वाभावः एवं आर्या आर्यस्य स्त्री इत्यर्थे एकं ॥ क्षत्रियो क्षत्रियस्य स्त्री इत्यर्थे एकं ॥ उपाध्यायानी उपाध्यायस्य स्त्री ॥ एवमेव उपाध्यायी हे उपाध्यायस्य आर्यायां ॥
पोला स्त्री पुंसलक्षणं स्तनश्चाश्वरूपेण स्त्री पुंसचिह्नेन युक्ता पोलेत्युच्यते पोटयति पुटभासने तुरादिः पुटनि पुटसंश्लेषणे एकं १५ वीरपत्नी वीरः पतिरस्याः ॥ वीरभार्या

उपाध्यायाप्युपाध्यायोस्यादाचार्योपि चरवतः १४ आचार्यानीतु पुंयोगे स्यादर्थोक्षत्रिणीतया ॥ उपाध्यायान्युपाध्यायी पोला स्त्री पुंसलक्ष

णा १५ वीरपत्नी वीरभार्या वीरमातातु वीरस्तु ॥ जातापत्या प्रजाता च मस्तुता च मस्तुतिका १६ स्त्री नश्रिका कोटवोस्या दूतो संचारिके स

मे ॥ कात्यायन्यर्थं वृद्धाया काषायवसनाऽधवा १७

वीरस्य भार्या हे वीरभार्यायाः ॥ वीरमाता वीरस्थमाता ॥ वीरस्तुः वीरस्तुयते वृद्धः प्राणिगर्भविमोचने हे वीरमा

तुः ॥ जातापत्या जलभापत्यंयस्याः ॥ प्रजाना प्रजायते स्य अंतर्भाविं तण्यर्थं ज्जनेर्गत्यर्थं निक्तः ॥ मस्तुता प्रकर्षणस्तुता ॥ मस्तुतिका प्रकर्षणस्तुता च त्वारिप्रस्तुतायाः १६ या नश्रिका

नश्रस्त्री ॥ सा कोटवीत्येकं कोटं वाति कुलकोटित्ये घञ्कोटं कोटुवीत्यपि कुटुञ्चेदने ॥ दूतो दवति दुर्गते यद्वा दूयते दूडु-उपतापे दुतनिभ्यां दीर्घश्चेति क्ते गोसादित्वात् ङीष् वा

दुलकान्तिन् दूतिरित्यपि ॥ संचारिका संचरति संचारयति वा प्रापयति स्वाभिसंदेशं चरगती हे दूतिकायाः अर्थं वृद्धा अर्थे न वृद्धा ॥ काषायवसना काषायं वस्त्रं यस्याः ॥ अधवा नवि

द्यते धवोयस्याः इति विशेषणत्रयविशिष्टाया सा कात्यायनीत्युच्यते एकं ॥ अर्थं वृद्धेति धर्मप्रधानत्वात् अर्थं वृद्धत्वेन युक्तेत्यर्थः १७

३

३

या परवेशस्था परवेशमनितिष्ठति सा ॥ स्ववशा त्वस्य वशा ॥ शिल्पकारिणी के रात्रासाधनादिशिल्पकारिणी चेति विशेषणत्रयोपेना तस्यां सैरंश्रीतिनामैकं सौरंधरतीति धुञ्ज्या
रणे मूलविभुजादित्वात्कः बाहुलकात् शुम् सौरंध्रस्येयं इदमर्थेण यद्वा सैरंस्वाच्छंदंधरति शुषोदरादिः सौरंध्रो यरवेशमस्थशिल्पकृत्स्ववशास्त्रियाभिनिर्गमसः तथा
चतुःषष्टिकलाभिज्ञाशीलरूपादिसेविनी प्रसाधनोपचारकासैरंध्रोपरिकीर्तितेति कात्यायनः इकारमध्यपाठे षोदरादित्वंबोधं एकं ॥ अदृष्टा नदृष्टा ॥ प्रेष्या प्रेष्यते राज्ञी
भिः ॥ अंतः पुरचारिणी अंतः पुरं चरति इति च विशेषणत्रयोपेनायासाः सिद्धास्यादित्येकं सिनोति यञ्चबंधने इत्याद्युक्तं १८ वारस्त्री वारस्य वृंदस्य स्त्री साधारणत्वात् ॥
गणिका गणः समूहोऽस्य स्याः मर्तत्वेन गणायति चा गण संख्याने ॥ वेश्या वेशनेन पथ्येन वशो भते वेशः प्रवेशोऽस्य स्या वा वेश्यं वेश्या गृहे ह्नु वांगणिकायांतुं योषिति वेदेष्टि

सैरंध्रो परवेशमस्था स्ववशा शिल्पकारिका ॥ असिद्धा स्याददृष्टा चामेध्यांतः पुरचारिणी १८ वारस्त्री गणिका वेश्या रूपाजीवाः शसाजनैः ॥ सत्कृता
वारसुरव्यास्यात्कुट्टिणी शंभलीसमे १९ विप्रशिक्षिका लोदगणिका देवज्ञाः शरजस्तला ॥ स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयो मलिनो पुष्पवत्यपि २०

विस्तृत्यासौ वेषशब्दात्क
भवेवाद्यत् ॥ रूपजीवा अर्ध्यादिरूपमाजीवोऽस्याः चलारिवेश्यायाः ॥ सावेश्या गुणवत्याज्जनैः सत्कृता सती वारसुरव्यास्यात् वारवेश्या वृंदसुरव्या वारसुरव्या एकं ॥ कुट्टिनो कुट्टयानि
कुटच्छेदने ॥ शंभली शंकरवंभलते भल्यपरिभाषणे संभलीति तात्व्यादिरपि हे परनाभं पुंसा योजयिष्यां नामनी १९ विप्रशिक्षिका विविधः प्रश्नोऽस्य स्याः मत्वर्थेन ॥ ईक्षणिका शस्त्रा
शस्त्रयोरीक्षणमस्त्यस्याः ईक्षते वा ईक्षदर्थनि ॥ देवज्ञा देव शस्त्रायां जानाति त्रयं शस्त्राश्रमनि स्तूपिण्याः ॥ राजस्तला रजोस्त्यस्याः ॥ स्त्रीधर्मिणी स्त्रीधर्मे रजोऽस्त्यस्याः ॥ अविः अव
तिलज्जया अवरत्नणादौ अविस्त्रीयमिणी विद्यादितिकास्यः अवीति दीर्घांतोपि ॥ आत्रेयो अत्रेयपत्यं स्त्री आत्रेयो वदगम्यत्वादात्रेयो आत्रेयिकेत्यत्र आत्रेयो मुनिरात्रेयो पुष्पवत्या
सरिद्धिदीति हैमः ॥ मलिनो मलमस्त्यस्याः मलिनं रूपादाय योरित्यु ॥ पुष्पवती पुष्परजोऽस्त्यस्याः २०

नमस्तुभती नमस्तुभस्वस्याः ॥ उदक्वा उदके अर्हति ॥ अहुरजस्वलायाः ॥ रजः रज्यतेः नेव रजरागे रजः स्त्रीबंगुणांतर इत्युक्तत्वात् ॥ पुष्यो पुष्यते पुष्यवितसने पुष्यविकाशिकुसुमस्त्रीर ज. स.
 नपुंसकमित्युक्तत्वात् ॥ आर्तवं नमस्तुरे चार्तवम् प्रज्ञाद्यथा आर्तवं स्त्रीरजः पुष्ये स्त्रीबंगुणांतर इत्युक्तत्वात् ॥ अहुरजः अहते नच्छीला ॥ स्थाहिगृहि इत्याहुच ॥ दोहदवती दोहदः ग
 मिष्यमिषा बोस्तस्याः देगर्भवशादन्नादिविशेषाभिलाषिण्याः ॥ निष्कला ॥ कलान्निष्क्रान्ता निर्गतकलंशः क्रयस्यावा निष्कलस्तु कला शून्येन ह्यबीजे तु वाच्यवदित्युक्तत्वात् ॥ विग
 नार्तवा विगतं आर्तवं रजोः स्याः ॥ देरजो हीनायाः २१ आपन्नसत्त्वा आपन्नसत्त्वं जंतुनयाः स्यांवा ॥ गुर्विणी गुरुर्दुर्जरोः लघुवर्गिणीः स्यस्याः यद्वा गवीति गर्वगती ॥ अंतर्वली
 अंतरस्य स्यांगर्भः ॥ गर्भिणी गर्भीः स्यस्याः ॥ गणिकादंगणोसमूहः गणिकाणां समूहः ॥ गाभिणं गर्भिणीनां समूहः ॥ यौवनं युवतीनां समूहः ३

नमस्तुभस्य पुरवस्याः प्रियाद्रजः पुष्यभार्तवम् ॥ अहुरालुर्दोहदवती निष्कला विगता र्त्वा २१ आपन्नसत्त्वास्या दुर्विण्यंतर्वली च गर्भिणी ॥ गर्भि
 कादस्तु गाणिक्यं गाभिणं यौवनगणे २२ पुनर्भूदिधिषू रूढाद्विस्तस्यादिधिषुः पतिः ॥ सतु द्विजोग्रेदिधिषूः सैव यस्य कुटुंबिनी २३

दोहकं २२ यारुन्नी द्विः द्विबां ऊदा हता तत्र पुनर्भूः पूर्वमेकस्य भूत्वा पुनः अन्यस्य भवतीति ॥ दिधिषूः दद्याति पापं धिष्यते वा दुद्यान्धारणपोषणयोः धिष्यद्देवा दीक्षित
 मते दिधिषैर्चस्यति इत्याद्युदां दिधिषूः दिधिषुरपि बाहुलकात् हस्त्विकल्पः हे पुनर्भूवः अक्षता चक्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनरित्युक्तं ॥ तस्याद्विरूदायाः पतिर्दिधिषुर्भित्तु
 च्यते विग्रहस्तु पूर्ववत् २३ पुनर्भूः पतिरुक्तस्य पुनर्भूदो विषुस्त्वयैवेवोप्युत्तद्विस्तस्याभिचरणाः यन्तु रूढ ज्येष्ठायां यद्यनूदायां कल्याया मुह्यतेः तुजा सचाग्रेदिधिषूर्नैयापूर्वा
 तुदिधिषूर्भतेत्याह सापुनर्भूयस्याद्विजस्य कुटुंबिनी कुटुंबं पुत्रादियोष्यवर्गसद्वती सो ग्रेदिधिषू रित्येकम् अग्रे प्रधानं दिधिषूर्यस्य अग्रे दिधिषुर्भति हस्त्वान्तोऽपि दिधिषूः परपूर्वाग्रेदि

धिषुस्तत्पुनरिदिकद्वितीयाभासा ॥ द्विजयाब्दादूर्णत्रयस्यापिसंग्रहः २३ कन्यकाजातः कन्यकायाअपशिणितायाजातः स्रुतः कानीनइत्युच्यते एकं ॥ स्रुतभागास्रुतः सौभागिनेयः स्रुतभागाअपत्यं हेस्रुतभागापुत्रस्य ॥ यः परस्त्रियः स्रुतः परस्त्रियेणयः परस्त्रियराअपत्यं एकं २४ पितृष्वस्रुतः पितुः स्वस्रुतः स्रुतः पितृष्वसेयः ॥ पितृष्वस्रुतः अपत्यं हे ॥ मातृष्वस्रुतः स्रुतोयेवं तदाह मातृष्वसेयः मातृष्वस्त्रीयः पूर्ववत् हे ॥ विमातृजः विरुद्धाभाता मातृयइतिसमाप्तः तस्याः जातः वैमात्रेयइतिप्रोच्यते ॥ एकं ॥ वैमात्रोप्यन्यत्र एवमेव २५ बॉधकिनेयः बंधस्याअपत्यं कल्याण्यादीनामिनइ ॥ बंधुलः बंधुलाति ॥ असतोस्रुतः असत्याः स्रुतः ॥ कौलदेर कुलदायाअपत्यं ॥ कौलदेयः पूर्ववत् ॥ पंचकुलदापुत्रस्य

कानीनः कन्यकाजातः स्रुतोऽथस्रुतभागास्रुतः ॥ सौभागिनेयः स्यात्पारस्त्र्येणैकस्मिन्परस्त्रियाः २४ पितृष्वसेयः स्यात्पितृष्वस्त्रीयश्चपितृष्वस्रुतः ॥ स्रुतोमातृष्वस्रुतश्चैवैवानेयोविमातृजः ॥ २५ ॥ अथवांधकिनेयः स्याद्बन्धुलश्चासतोस्रुतः ॥ कौलदेरः कौलदेयोभिस्स्रुतकीतुसतोयदि २६ तदाकौलदिनेयोस्याः कौलदेयोऽपिचात्मजः ॥ आत्मजस्तनयः स्रुतः स्रुतः पुत्रः स्त्रियात्समी २७ आहुर्दुहितरंसर्वेऽपत्यंतोक्तयोः सम ॥

२६ यद्वस्तुसतीभिस्स्रुतकीभिस्स्राग्भिना तर्हि कुला-
निभिस्स्राग्भिर्यदति ननुजाराथं तस्याकुलदायाआत्मजः आत्मनोर्देहाज्जातः कौलदिनेयः कौलदेरायाः कौलदेरइतिभिदः कुलंजनपदैर्गृहइतिविषयः ॥ आत्मजः आत्मनः तनयः तनोति कुलं तन्यतेवा तनुविस्तारे ॥ स्रुतः स्रुते धृदुप्राणिप्रसवे स्रुयतेस्वा धूयतेस्वा स्रुतः स्यात्प्राग्भिर्येवपुत्रेकन्यायांतुस्रुतास्रुतैर्यत्कृत्वात् ॥ पुत्रः पुनानि पूयतेवा पुत्र्यपवने यद्वा पुनरकात्रायते पुंनान्मोक्षकाद्यस्यातितरंत्रायतेस्रुतः तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तः स्वयमेवंस्वयंभुवेति अमीआत्माजावयः सर्वे स्त्रियांतुवर्तमानाः २७ दुहितरंआहुः यथा आत्मजा तनया स्रुतः स्रुता पुत्री पुनानि पूयतेवा शेषंपूर्ववत् स्रुतातुदुहितपुत्रीतित्रिकांडशेषः दुहितेत्यपिभ्रमदत्तं स्वस्त्रादिन्वानडीपनतुलाबतं ॥ दोग्धि दूहप्रपूरणे दहतिवा दहभस्मीकरणे नस्तुनेष्टितिसाधुः ॥ अतः नपतंतिपितृशोः नेन पल्लवगती ॥ तौक्त तौकंसांतानस्ततयोर्वितहेमः दे तयोः समेपुत्रेदुहितरिचङ्कुवलिंगेएवेत्यर्थः

औरसः उरसनिर्धितः ॥ उरस्यः औरस्य इत्यपि विग्रहस्तु पूर्ववत् है ॥ स्वजाते सवर्णायाः सृष्ट्या स्वस्माज्जाते पुत्रे च लुदन्निभादौ ॥ तातः तानोः सुकं व्येपितरीति हेमचंद्रः तनोति ॥ जनकः जनयति जनकः पितृसूययोरिति हेमः ॥ पिता याता निधियाणि पितुः २८ जनयित्री जनयति अंतर्भावि तणययाज्जनित्री जनेस्तु चिदहागमे ऋदंतत्वात् डोऽप ॥ प्रसूः प्रकथेण सूयते सस्तु द्विषेति द्विष ॥ माता मायते मानपूजायां पानिवाः प्रतिगर्भाः स्यांवा ॥ जननी जनयति जननिरित्यपि ॥ चत्वारिजनन्याः ॥ भगिनी भगं कल्याणं यत्नोवाइच्छावाः सत्यस्याः इच्छंतात् डोऽप ॥ स्वसा सुष्टु अस्यति अस्यतेवा अस्रदं पणे हे स्वस्रः ॥ या पत्युः स्वसा साननां देति प्रोक्तं इकं नाम ऋदंतमिदं ननंदेत्यपि ननंदति नतुष्यति ननंदयति आतृजायाभि

स्वजाते त्वोरसो रसं तातस्तजनकः पिता २८ जनयित्री प्रसूमा ता जननी भगिनी स्वसा ॥ ननांदा तु स्वसा पत्युर्न भ्रातृपौत्रासुतास्तृजा २९ भार्या स्तु भ्रातृवर्गस्य यानरः स्यः परस्परं ॥ प्रजावती भ्रातृजाया मातुलानी तु मातुली ३० पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशरस्तु पितानयोः पितुर्भ्रातापितृव्यः स्यान्मातुर्भ्राता मातुलः ३१

तिवा ननांदा तु स्वसा पत्युर्न नंदानं दिनी च सोतिरभसः ॥ नभ्री नपतंति धितरोः नया नमानभ्राचयौ त्रिकेति रभसः ॥ पौत्रौ पुत्रस्य पुत्र्याभ्यामपत्यं हेस्ततस्य सुतायाश्चात्तृजा तत्र २९ भ्रातृवर्गस्य भार्याः परस्परं यातरः स्यः एकं यतते यती प्रयत्ने ॥ प्रजावती प्रजास्त्यस्याः ॥ भ्रातृजाया भ्रातृजाया है भ्रातृजायायाम् ॥ मातुलानी मातुलस्य स्त्री युयोगादिति डोऽप ॥ मातुली पूर्ववत् मातुलेत्यपि हेमातुलभार्यायाः ३० पत्न्यः पत्न्याश्च प्रसूमाता श्वश्रूरिस्तु च्यते एकं ॥ तयोः पतिपत्न्योः पिता श्वशर इत्युच्यते ऋदंति आश्वर्यपूजायां वा ऋद्राश्र अस्मते अश्वतेवा अश्वल्यामौ संघाते च श्वश्रूषि श्वशर इति शशे दाहितालुव्यः एकं ॥ पितुर्भ्रातापितृव्यः एकं ॥ मातुर्भ्राता मातुल इत्युच्यते एकं ३१

पत्न्याः भ्रातरः श्याला इत्येकं श्यायते श्येइ गतौ श्यालाशब्दस्मालव्यादिर्देत्यादिर्वा उच्छिष्टमधुपर्कवाचा श्याशब्दः तत्र श्यां स्नातीति श्यालः स्नाभिः पत्युर्भातिरि
कनिष्ठदेवा ॥ देवरः दौव्यति देवतेवा देहदेवने देवशब्दस्य देवादेवरो इत्यादि देहदेवदेवानइति शब्दावच्छिन्नान्तोपि देवेति ॥ स्वस्त्रीयः स्वस्त्रयत्वं धेष्टते ॥ स्वस्त्रियः द
कि ॥ स्वस्त्रेयः प्राग्भिनेयः प्रागित्याख्यापत्यं हे भ्रागिनीस्तस्य ॥ दुहितुः पतिः जामाता जायंभिमीते भिनोतिवा माङ् माने दुमिञ्च प्रक्षेपणेवा ॥ ३२ ॥ पितामहः पितामहः प
शयो नौजनकस्य चेति हेमः ॥ पितृपिता हे पितुः पितरि तस्य पितामहस्य पिताप्रापितामह इत्येकं ॥ एवंमातुः पितुः पित्रादौ मतामहादि नदाह मातुः पितामातामह एकं तत्पिताप्रमातामह

श्यालाः स्य भ्रा तर्ः यत्न्याः स्वाभिर्नो देहदेवरो ॥ स्वस्त्रीयो भ्राग्भिनेयः स्याज्जामाता दुहितुः पतिः ३२ पितामहः पितृपिता तत्पिताप्रापितामहः
मातुर्भातामहाद्येव सपिडास्तसनाप्रयः ३३ समानोदर्यसौदर्यसाराभ्यसहजाः समाः ॥ समोत्र बांधवज्ञाति बंधवस्वजनः समाः ३४ ज्ञाते
यंबंधुतातेषां क्रमाद्भावसमूहयोः ॥ एकं सपिडाज्मयानः एकः पिंडो देहो मूलपुरुषो निर्वा योवाः स्य सहपिंडेन वर्तत इति वा ॥ सनाप्रयः समानोनाभिर्मूलपुरुषोः स्य ३३ स

मानोदर्यः समाने उदरे शयितः ॥ सौदर्यः पूर्ववत् ॥ सगर्भः समाने गर्भे भवः यद्वा सह तुल्ये गर्भे कुक्षौ भवः सहकल्याणसाहचर्ययोगपद्मसमृद्धिभित्तिविवरः ॥ सहजः सह तुल्ये
उदरे जातः चत्वारिण्योदरस्य भ्रातुः ॥ सगोत्रः समानं गोत्रं कुलमस्य ॥ बांधवः बभ्राति बंधवं धने बांधवो बंधुभिर्जयोतिषि ॥ ज्ञातिः जानाति जायते वा ॥ बंधुः ॥ स्वः स्वमति स्व
नशब्दे अन्येभ्योपतिडः ॥ स्वजनः स्वआत्मीयश्चासौजनश्च यदसगोत्रस्य अत्र स्वशब्दस्य रूपाणि स्वः स्वो स्वाः इत्यादि ३४ तेषां भावसमूहयोः क्रमात् ज्ञानेयंबंधुतास्या
वदंज्ञातेर्भावः ज्ञातेयं एकं ॥ बंधूनां समूहः बंधुता एकं ॥

३१

३२

३३

३४

धवः धवति धूयतेवा धूवकंपने धवः पुमान्नेरधूर्तिपत्यौहृदांतरंउपिच ॥ प्रियः प्रीणाति प्रीञ्चतर्पणे प्रियोहृदोषधेयवेदितंहमः ॥ पतिः पति पारक्षणे ॥ भर्ता बिभर्ति दुष्टञ्ज
धारणयोषणयोः चत्वारिपत्सः ॥ जारः जरयति जृध्वयोहर्तौ ॥ उपपतिः उपमितः पत्या उपसृष्टः पतिरनेनवा प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपश्चेतिसमासः ३५ अ
मृतेभर्तारिजाराज्जातः कुंडइत्युच्यते एकं ॥ कुंडयत कुलुमनेन कुडिदाहे स्त्रियांतुकुंडी कुंडमग्न्यालयेमानमेदेवजलाशये कुंडीकमंडलौजारात्यतिबलौमृतेपुमान् ॥ मृतेम
र्तारिजाराज्जातः गोलकइत्येकं ॥ गुडयते गुडरक्षायां डल्योरेकत्वात् गोलकोविधवापुत्रे नारात्स्यान्वाणिकेगुडे एकं ॥ आत्रायः आतुरपत्यं ॥ आतृजः आतुर्गतः हे आतृपुत्रस्य
॥ आतृभगिन्यो आतात्त्वभगिनीचआतरोस्यातां आतात्परिमाच आजने आजृदीप्तौ एकं उभाचितिसहोक्तौसत्याभितिसूचनार्थी ॥ आतृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषः ३६

धवः प्रियः पतिर्भर्ताजारस्तूपपतिःसभो ३५ अभृतेजारजः कुंडोमृतेभर्तारिगोलकः ॥ आत्रोयांभ्रातृजोभ्रातृभगिन्योभ्रातरावुभो ३६
भ्रातापितरौपितरौभ्रातरपितरौग्रसूजमयितारौ ॥ श्वश्रूश्चशरीरश्वशरीरपुत्रौपुत्रश्चदुहिताच ३७ दंपतोजंपतोजायापतीभार्यापतीचिन्वितौ ॥

भ्रातापितरौ आनङ् क्रतौद्वेइतिमातृशब्दस्थानङ् भ्रातृपिताचपितरौ यात्रासहोक्तेपितरि पितामात्रेत्येकशेषः भ्रातरपितरावित्यत्रमातृभ्रकारस्थारङ् भावोनिपात्यते उभय
त्रापीनिमतांतरं तेनमातृपितराभ्यामितिप्रयोगइतेन्यासः ॥ श्वश्रूश्चशरीर श्वशरीरौ श्वशरश्चश्चेतिएकशेषांवा हे सहोक्तयोः श्वश्रूश्चश्व रयोः ॥ पुत्रश्चदु
हिताचएकशेषपुत्रौस्यातामित्यर्थः एक ३७ दंपती जायाचपतिश्च ॥ जंपती जायापतीपूर्ववत् ॥ भार्यापती भार्याचपतिश्च नावित्यनेनेतेषाब्दाद्विवचनांताः पुंसीतिसू
चिनम् ॥ रुन्नीत्समप्युक्तं तद्यथा शाल्वालोभेथिलोभेनीचंपतो जंपतीचसेतिवाचस्पतीनेषं ॥

गर्भाशयः गर्भाशयोतेऽत्र पुंसि संज्ञायामित्यर्थः ॥ जरायुः जराभेनि जरायुरुदंतः ॥ उल्बं उल्लूयते लोड्-श्लेषणे यद्वा ओलति उल्यतेवा उल्सौत्रोदाहे श्रीणि येन वेष्टितो गर्भः कुक्षौ
निष्ठितितस्य चर्मणः ॥ कललं कल्पते कलरं स्थाने एकं ॥ शक्रयोणितसन्निपातस्य प्रसिद्धत्वादस्य पर्यायोक्तः किंतु अस्त्रीत्वमात्रं विधीयते ॥ उल्बपर्यायः कललइत्येके तदाहुः
तदुल्बं कललं च तदिति ३८ सूतिमासः रहतेः प्रसवस्य मासः ॥ वैजननः विजायतेः स्मिन् अधिकरणे ल्यट् विजननश्च स्वार्थेण यद्वा विजनस्य गर्भोचनस्यायं तस्येदमित्याणि आ
दिबुद्धिः तदुक्तमाहुः नवमेदशमेवाऽपि प्रबलैः सूतिमारुतैः निःसार्यते बाया इव जंतु छिद्रेण सत्वरमिति द्वे प्रसवमासस्य यत्र नवमेवादशमेमासि प्रसूयते तस्येत्यर्थः ॥ गर्भः गर्भः
ते उद्गार्यते शब्दात्तेवा गृणिगरणे ॥ गर्भोऽभूणोऽभवे कुक्षौ संध्यपनसकंदक इति विषयमोदित्यो ॥ भ्रूणः भ्रूणयते भ्रूण आशा विशांकयोः हेतुः क्षिप्यगर्भस्य ॥ तृतीया प्रकृतिः स्त्री

गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्बं च कललो र्निपातः ३८ सूतिमासो वैजननो गर्भो भ्रूण इमौ समौ ॥ तृतीया प्रकृतिः षंडः क्लृबः पंडो न पुंसके ३९

विश्रुत्वं शैशवं बाल्यं तारुण्यं यौववं समै ॥

पुंसावपेक्ष्य तृतीया प्रकृतिः तृतीयः प्रकारः असमस्तमेतत् समासे तु तृतीय प्रकृतिः तृतीया प्रकृतिरिति षडक्षरं नामासं
ज्ञा पूरणयोश्चेति निषेधादत्र पुंवद्भावो न तृतीय प्रकृतिरित्यपि न भ्रूयदिति मितिन्यायेन उक्तनिषेधानित्यत्वात्पुंवद्भावः ॥ षंडः शाम्यति शसु उपशामे षंडः स्यात्पुंसि गोपतौ अकृष्टांडेव
र्षवरे तृतीय प्रकृतावपीतिकोशांतरात् तत्र प्रथमा प्रकृतिः स्त्री द्वितीया पुमाच्च तृतीया क्लृब इति षंडो सूत्र्यादिस्तालव्यादिर्वा क्लृबः क्लृबं षंडश्च क्लृकृतितालव्यादौ रभसः ॥
अस्त्री न पुंसके क्लृबं वाच्यलिङ्गमभिभ्रम इति रुद्रः ॥ पंडः पंडते यदि गतौ पचाद्यच् यद्वा पणते पणध्यवहारे अभ्यंताहुः न पुंसकं न स्त्री पुमानित्यत्र स्त्री पुंसयोः पुंसकमावो निपा
तनात् ३९ विश्रुत्वं विशोर्भावः ॥ शैशवं एवमेव ॥ बाल्यं बालस्य भावः अयं बालत्वे ॥ तारुण्यं तरुणस्य भावः यौवनं यूनाभावः हे ॥

ध

स्थाविरे स्थविरस्य भावः युवादित्वात् अण् ॥ इदं हृत्स्वम् ॥ तथैव वार्धक्यमित्यपि व्यञ्जितम् ॥ वार्धक्यं वार्धक्ये हृत्स्वसंयाने हृद् ह्रस्वम् ॥
 णीतिविश्वः त्रीणि हृत्स्वम् ॥ तत्र वार्धक्यमित्येकं हृत्स्वम् ॥ पि ५० कैशादौ जरासायत्तशौङ्ख्यं बलिभातत्पलितमुच्यते आदिशब्दाद्भोग्नाग्रहणं ॥ पलनित्वा
 यत्नगतौ गत्यर्थेतिक्तः पलनं वा नपुंसकेभावोक्तः यद्वा पलति फलनं वा फलनिष्पत्तौ अफलाविशरणे वा औणादिकः पलितशैलजेतापेक्षया केचकदीमे इत्युक्तत्वात् ॥ वि
 स्मसा विस्त्रस्यते नया स्त्रसु अयः पतने भिदाद्यङ् ॥ जरा जीर्यत्यंगमनया जृष्वयौहानौ पित्वाद्दङ् द्वेजरायाः ॥ उत्सानशया उत्सानशोतेः सौ उत्सानादिसु कर्तृषु इत्यङ् ॥
 डिंभा डिभयति डिंभिसंघे चुरादि अच् डिभ्यते वा कर्मणि द्यञ् डिभोऽपि बालिशोवाखे इत्यङ् ॥ स्तनपा स्तनौ गिबति ॥ स्तनं धयी स्तनं धयति नासिकास्तनयो रितिरवच् धेदः

स्यात्स्याधिरं तु हृष्टं तु ह्रस्वं योऽपि वार्थकम् ४० पलितं जरसा रौक्स्थ्यं क्रेशादौ विस्त्रसाजरा ॥ स्यादुत्तानशयाडिं प्रास्तनपाचस्तनं यथा ४१

बालस्तस्याभाणवकोवयस्थस्तरुणोयुवा॥

बालस्तस्यान्मोणवकावयस्थस्तरुणायुवा ॥ दिव्वातडीप्र चत्वारिस्तर्गयस्य त्रिषुवक्ष्यते उत्तानशयादयः शब्दादिति शेषः स्त्रीत्वनिर्देशः स्त्रीत्वस्वरूपमेदप्रदर्शनार्थः डिंभशब्दः सिंहादिवर्गेऽक्तोऽपि स्त्रियां तांबंतत्वप्रदर्शनाय पुनरिहोक्तः ४१ बालः बल्यते बलति वा बलसंचलने बालोदोः श्वेत्तु च्छयोरित्युक्तत्वात् बालो-
हीबेरवचयोर्बालातु सुदित्योषितो बालाभूषांतरं मेधाविनिर्हेसः ॥ माणवकः मनोरयंतस्येदमित्यण् ब्राह्मणभाणववाडवेति सूत्रे निपातनाणत्वं अल्पार्थकः हारभेदोमा
णवके बाले कुपुरुषेऽपि चेति रभसः द्वे बालस्पनः ॥ आषोडशाह्वालः ॥ वयस्थः वयसि तिष्ठति वयःपक्षिण बाल्यादौ वयो यौवनमात्रक इति विश्वः ॥ तरुणः तरति तृपुवनतरण
योः तरुणं कुञ्जपुष्पेभारुचकेयूनि तु त्रिष्विति विश्वः ॥ युवा यौति द्यूभिश्चण् ओणादिकः कनिन् श्रीणि यूनि ॥ ७९

स्य अल्पार्थेन च ॥ दुर्बलः दुष्टबलमस्य ॥ छातः छ-निष्ठा छोछेदने छायते स्यात् छातश्रवणार्थादिः शातइत्यपि पाठः त्रीणि अबलस्य ॥ बलवान् बलमस्यास्ति ॥ मांसलः
 मांसमस्त्यस्य ॥ अंसलः अंसो बलमस्यास्ति त्रीणि बलवतः ॥ तुंदिलः अतिशयितं तुंदमुदरमस्य तुंदादिभ्य इलच् इति इलच् तुंडिल इत्यपि ॥ तुंदिभ्यः तुंदिशाब्दात्तमत्वर्थे-
 भ्यप्रत्ययः ॥ तुंदी तुंदं उदरमस्त्यस्य ॥ बृहल्लुक्षिः बृहत्कुक्षिरस्या ॥ पिचंडिलः अतिशयितं पिचंडमुदरमस्य पिच्छादिभ्य इलच् इति इलच् पंचल इदुदरस्य ४४

अवतीतः ॥ अवनादः ॥ अवभटः ॥ नलनासिकः ॥ नलनासिकायस्य ॥ चलागिचिद्विद्वानासिकस्य अवशब्दानासिकायानभवाच्च दीतच् नादच् भटचः एते प्रत्ययाश्चोति ॥ विग्रहस्त
नासिकायाननं अवनादं इत्यादि नतनभवंतदस्ति अस्याः अवतीतानासिकाइत्यादि अर्थाद्यान् तादृशीनासिका अस्यस्य अवतीतः पुरुषोऽवनादः अथक्चटः गणपाठसामर्थ्या
त् पुनः प्रत्ययः संख्यः प्रत्ययोनह इत्यस्य नार्थ इति भावः ॥ केशवः प्रशस्तः केशाः संत्यस्य ॥ केशिकः ॥ केशानित्ययिपाठः अयं भावः प्राणिस्थेति सूत्रे अस्यतस्यांघ्रहणं स
मुच्चयार्थं कृतं तस्यामुह्यस्यासिद्धे केशाब्देति सूत्रे तद्गुह्यं इति लोकोः समावेशार्थं तेन चतुर्णां प्रत्ययानां सिद्धिः केशवानिति सम्यगेव ॥ केशी ॥ अयं प्रशस्तकेशस्य ॥ बलिनः ब
लिखकं संकोचोऽस्ति यस्य ॥ बलिभः पूर्ववत् इजस्याश्च लयचर्भणः ॥ ४५ ॥ विकलांगः विकलमंगमस्व ॥ पोगंडः पोगंडो विकलांगः स्यादिति हलायुधः पोगंडो विकलांगकड-

अवतीतोवनादश्चावभटोनतनासिके ॥ केशवः केशिकः केशीबलिबलिभः समौ ॥ ४५ विकलांगस्तः पोगंडः स्वर्चिहस्व श्रवामनः ॥ स्वरणाः

स्यात्स्वरणसोऽविग्रस्तजनासिकः ४६

निरलकोशाच्च तत्रेत्यं पोगंडाकदेशोऽस्य पोगंडश्चेत्यपि पोगंडावयौगंडः स्वार्थे अण् अपोगंड इति पाठे तु नञ्समा
प्तः अपोगंडस्तु शिशुकोशिकलोकोचभीकक इति विश्वः हेत्वाभावव्यूनाधिकांगस्य ॥ स्वर्वः स्वर्वति स्वर्वगतीः नचर्वः संख्यांतरे ह्नुाबभित्कत् ॥ हस्वः हसति हस्यते वा ह
सशब्दे ॥ वामनः वामयति दुवसु उद्विरेण भाव्योक्तानि रिक्तव्यवस्थितविभाषाणामप्रापणिकत्वे पाभादित्वंकल्यनाय ॥ वामनो नीचिस्वर्वचित्रिषु पुंसोतिदिग्गजे अयं हस्व
स्वरजुजा वंगु इति रव्यातस्य ॥ स्वरणाः स्वरानां रव्यां चानस् अस्याभावे पूर्ववत् स्वरणाः सांतः हे तीक्ष्णानासिकस्य सरज्जना कीदृतिरव्या
तस्य ॥ विद्यः विगतानासिकायस्य वेमो वक्तव्य इति नासिकास्थाने ग्रादेशः ॥ विरजः ॥ विरजुः इमो शाकटायनमते ॥ विरव्यः रव्यश्चेति नासिकास्थाने रव्यादेशः विग्रो विरजुर्विना

सिक इति रभसः ॥ गतनासिकः गतनासिकायस्य हे गतनासिकस्य चक्रादिति व्यातस्य ४६ रुरणाः रुरद्वयनासिकास्य अग्रिमं तु अच प्रत्ययेन स
देशो साधु ॥ रुरणसः मागवत् द्वेति रुरासि रभस्य ॥ प्रजुः ॥ प्रजुः ॥ मगन जानुकः प्रगते विरले जानुनीयस्य प्रसंभ्यां जानुनोर्जु इति सूत्रेण जानुस्थाने सूरदेशः हेवाता
दिना विरल जानुकस्य पंगडादीने व्यातस्य ॥ ऊर्ध्वजानुः ऊर्ध्वजानुनीयस्य हे उच्च जानुकस्य ॥ संज्ञः ॥ संज्ञः ॥ ॥ संहत जानुकः संहते जानुनी
यस्य हे संलग्न जानुकस्य ॥ प्रक्तः प्रगत जानुः स्यात्प्रजाप्यत्रैव दृश्यते संजुः संहत जानौ च भवेत्संज्ञोपि न त्रिहि ऊर्ध्वं तु ऊर्ध्वजानुः स्याद् ऊर्ध्वदोष्य ऊर्ध्वजानुक इति साहसिकः
४७ आसर्वतः ईदृशे ईदृश इदं स्तौ यद्वा आदृशति इलस्वप्ने अच आल इत्यनेन हि पंरस्वप् इलयोरैक्यम् ॥ बधिरः बध्नाति कर्णं बध्यते वा बंधवंधने हे अवनयोंद्रियहान-

रुरणाः स्यात्तुरणसः प्रजुः प्रगत जानुकः ॥ ऊर्ध्वं तु ऊर्ध्वजानुः स्यात्संज्ञः संहत जानुकः ४७ स्यादेतं बधिरः कुञ्जो गदुलः कुकुरे कुणिः ॥

पृश्निरल्पतनोश्चोणः पंगो मुडस्तु मुडिते ४८

स्वबहिरादितिरव्यानस्य ॥ कुञ्जः कौंजनि उज्जालवे यद्वा कुर्दं बहुजं आर्जवमस्य शङ्ख्यादित्वात्पररूपम्
कुञ्जो वृक्षप्रभेदेनान्युज्जो स्याद्वा न्यल्लिङ्गक इति मेदिनी न्युञ्ज इत्यपि ॥ गदुलः गडति गड्यते वा गडसेचने ॥ गडुः पृष्ठगुडे कुञ्जे इति मेदिन्यां देकुञ्जस्य कुबडा इति रव्यातस्य
॥ कुकुरः कुस्मितः करोःस्य ॥ कुणिः कुणति कुण्यते वा कुप्राशब्दोप करणयोः ॥ कुणिः निसर्गैतः कूणियंगुयौ गडा इति नाभमाज्ञा हे रोगादिना दूषित करस्य ॥ पृश्निः पृशति
पृश्यते वा स्पृश संस्पृशी पृणि पृणियापार्थानि साधुः पृणिः पृच्छति पृच्छ्यते वा पर्थति पृथ्यते वा पृषुसेचने वा ॥ अल्पतनुः अल्पातनुरस्य हे अल्पशरीरस्य ॥ श्रोणः श्रोणति
श्रोणं संघाते ॥ पंगुः पंगते पनस्तनौ हे जंघाविकलस्य ॥ मुंडः मुण्डते मुडिरवंदने मुंडो मुंडो न शीर्षयो रिति हेमः ॥ मुंडितः मुण्डयते स्याद् हे मुंडितकेशस्य ४८

वलिरः वलते वलसंवृणो संचरणेच ॥ केकरः केषूर्ध्वं कर्तुं शीलमस्य हेत्वादिशुतः देरोबलिरकेकराविति रभसः हे नैत्रविद्युक्तस्य काणा कैरा तिरचा इति वाख्यातस्य रवोडः रवोडति रवोडुगतिमतिधाते ॥ रवंजः रवंजति रवजिगतिवैकल्ये अथ रवंजके रवोडस्वोराविति रभसः हेगतिविकलस्य लंगडा इति रव्यातस्य ॥ त्रिविगि जरावराः जरायाब्दादवराः अर्वाचीना उत्तानशयाद्यास्त्रिलिंगाः वाच्यलिंगा इत्यर्थः ॥ जहलः जलनि जलघातने जटुल इत्यपि ॥ कालकः कालव्यति कलक्षेपे ॥ पिपुः पुपुते मूङ्गलौ भित्तं द्रुवत् अपेर कारलोपः श्रीणि कृष्णावर्णस्य देहगता चन्द् विषोपस्य लामे इति रव्यातस्य ॥ निलकः निल इव ॥ तिलकालकः तिल इव कालकः ४९ अनभयं आमयस्याभावः अयमाभावे व्यथा

बलिरः केकरे रवोड रवंज रिन्न पुजरावराः ॥ जटुलः कालकः पिपुस्तिलकर्तिलकालकः ४९ अनभयं रम्यादारोग्यं चिकित्सारुन्मतिर्या ॥ भौ
यजौषधभौयज्यान्यगदोजायुरित्यपि ५० स्त्रीरुन्नुजाचोपता परोगव्याधिगदानयाः ॥

भावः ॥ आरोग्यं अरोगस्य भावः हेरोगाभावस्य ॥ चिकित्सा अ
प्रत्ययादिति भावे अकार प्रत्ययः ॥ रुवगतित्रिया रुजः प्रतिक्रिया निरसनं हे रोगनिवारणस्य ॥ भेषजं भेषयति भेषुभये भेषरोगं जयति वा इत्याद्यहं औषधं औषधैः इदं ॥
भौषज्यं भेषजमेव भौषज्यं ॥ अगदः नगदः रसादिति ॥ जायुः जयति रागान् जिअभिभाव उपतसाहचर्यज्जायुरुदन्तः पुंसि पंचौषधस्य ५० रुक् रुजनिदेहं रुजोभ्रंगे किप् ॥
रुजा भिदाद्यद् टाप् रुजात्वाप्रथमं योरिति हेमः ॥ उपतापः उपतापयति उपतापो गदेवापे इति हेमचंद्रः ॥ रोगः रुजति षट् रुजति कर्तारि यञ् ॥ व्याधिः विविधा आधयोः स्यात् ॥ ग
दः गदति गदः कृष्णानुजेरोगगदाग्रहरणान्तर इति हेमः ॥ आमयः आमं याल्यनेन याप्रापणे यद्वा आमं यनमनेन भोङ्गं हिंसायां करणे एव च सप्त रोगमात्रस्य तेषु रुक् रुजाज
कारांतदाबंतौ जेतौ ३ भौस्त्रियौ ॥

क्षयः क्षयानि देहं अंतर्भावितव्यर्थः क्षिप्तये क्षयेगेहचकल्यातेऽपचर्यरुज्जीतिहेमः शोषः शोषयति शूषशोषणे अच् तत्रेत्वं शोषः शोषणयक्ष्मणोरितिहेमः यक्ष्मा यक्ष्म ते यक्ष्यतेवा यक्षपूजायां त्रीणिक्षयरोगस्य ॥ प्रतिशथायः प्रतिक्षयणशायते श्वेङ्गतौ ॥ पीनसः पीनस्यति अयंमुहुर्नासाजलस्वावी ॥ आपीनसः प्रतिशयास्यादितिरभ-
सः देयीनसरोगस्यपडसैदितिरव्यातस्य प्रतिशयेत्यपिनाम ५१ स्तत् क्षवणं दुःक्षशब्दे ॥ संपदादित्वात्किप् ॥ क्षतं स्त्रियांकल्लतंहं छिकेतिरभसः ॥ क्षवः क्षवः घृतेराजि-
कायामित्युक्तत्वात् त्रीणिक्षतः शिकेतिरव्यातायाः ॥ कासः कासतेऽनेन कासशब्दकुत्सायां ॥ क्षवथुः क्षौत्यनेन दुःक्षशब्दे क्षवथुः कासेच्छिकायाभितिहेमचंद्रः द्वे कासरो-
गस्यरवौकलादितिरव्यातस्य ॥ शोफः शवति शवगतौ इत्याद्यूहं ॥ शोफः शोफजोषधिभेदस्यादुल्लतेत्यग्विचर्यने इतिहेमः त्रीणिशोफस्यरूजइ

क्षयः शोषश्चयक्ष्माचप्रतिशयायस्कपीनसः ५१ रन्धीदुःक्षतंक्षवः पुंसि कासंस्तक्षवथुः पुमाच् ॥ शोफस्तक्षवथुः शोथः पादस्फोटोवि-

पादिका ५२ किलाससिओकच्छूस्त जमुपासाविचर्चिका ॥

तित्व्यातस्य ॥ पादस्फोटः स्फुटनं स्फुटविकसने पादस्यस्फोटः यहा पादोस्फोटयति ॥ वि-

पादिका विपद्यतेः नयां घदगतौ हे पादस्फोटनरोगस्यदसबइतिरव्यातस्य ५२ किलासं किलाति किलञ्चैत्यच्चीडनयोः अस्तक्षेपणे अच् किलंचतत् असेचैति इत्याद्यु-
हं ॥ सिध्यं सिध्यति विद्युगत्यां द्वेक्षित्वास्यां शिवे श्वेतकुहइतिरव्यातस्य ॥ कच्छः कश्चिंसायां कषेः छचत्सुः ॥ पाप् पायत्यगं येशोषणे सतुनांतः नपुंसकलिंगश्च उत-
रस्तत्त्रीलिंगः तस्यरूपंतु पाप्मा पाप्मानौइत्याद्यूहं ॥ पाप्मा हितोयोनांतः दार्बतम् ॥ विचर्चिका विचर्च्यते चर्चअथयने चर्चथानोरोगरव्यायाणवुल् बहुलइतिणवुल्
चतुर्ष्वन्त्रीलिंगंजेयम् चत्वारिरवज्जीविशोफस्य औलीरवरूजइतिरव्यातस्य ॥

५१

५२

५३

कंडूः कंडूयनं कंडूअंगात्रविधर्षणे कंडूरित्यपि ॥ स्वर्जः स्वर्जनं स्वर्जनं स्वर्जमार्जनेन चातव्यथने संप्रतिपूजनेचेतिपातोदस्यते स्वर्जः स्वर्जरीकीटवंडुब्धितिहैमः ॥ कंडूया अमत्यथात् भ
यंस्त्रीलिंगं स्वर्जाः सुकोरवररूजदतिरथातायाः ॥ विस्फोटः विस्फोटयति स्फुटिरविशरणे ॥ पित्तकः पित्तति पित्तशब्दसंयानयोः विस्फोटाविदिकास्त्रियामित्यमरमालायांवकारादिरपि ॥
पित्तकः स्यात्तुविस्फोटमंजूषायासपोष्यतदनिहंमचंद्रः स्त्रियांपित्तका द्वे फोटदतिरथा ॥ ५३ ॥ व्रणः व्रणति व्रणशब्दे यद्वा व्रणयति व्रणगात्रविचूर्णने ॥ ईर्मे इरयतिसूत्रं ईरग
तिप्रेरणयोः ॥ अरुः इयति अरुगती ॥ ईर्मे अरुथी आग्निग्निरूपाणि योन्नयः नैरंतर्येणस्त्वचतितस्मिन् नाडोव्रणइत्येकनाम ॥ पुमानिति पुंस्त्वावधारणार्थनिर्देशः इतित्रोणिब्रणस्य ॥
कोठः कुंठति कुंठियतिघाते ॥ मंडलकं मंडलद्वय ॥ कुंठं कुण्यालंगं कुपनिर्कूर्षं कुत्सितंनिष्ठतिचा कुंठंसेवजरीगुण्येभित्तिहैमः ॥ शिवनं श्वेततने शिवनावर्णे रक् चत्वारिकुष्ठस्य कोठादिद्वयं

कंडूः स्वर्जश्च कंडूयाविस्फोटः पित्तकस्त्रिषु ५३ व्रणोस्त्रियासीर्ममरुः कुंठेनाडोव्रणः पुमान् ॥ कोटोमंडलकं कुष्ठशिवने दुर्नमिकाः शरीसो ५४

आनाहस्तविबंयः स्याद्ग्रहणीरुवग्रवाहिका ॥ प्रच्छदिकावमिश्रम्लोपुमांस्तुवमथुः सभाः ५५

श्वेतकुष्ठस्येत्येकं ॥ दुर्नमिकं दुर्हनामास्य ॥ पायरोगत्वात् ॥ अर्शः अरच्छवि अरुगतौ द्वे अर्शोरोगस्यमुच्यव्याधदतिरथातस्य अर्शमि तिङ्कुिबमय्यन्यत्र ५४ आनाहः आन हनं
णहबंधने ॥ निबंधः विबंधनं बंधबंधने द्वेमलसूत्रनिरोधस्य मलबद्धरोगदतिरथातस्य ॥ ग्रहणीरुक् गुण्हाति जातराग्निं रुगित्तिनामगअर्थादुक्तं ग्रहउपादाने ॥ प्रवाहिका प्रकर्ष
णवहति बहुस्त्ववतिगुदसस्यांसा मलप्रवहणंप्रवाहिकेतिस्वामी ॥ प्रवाहिकारुक् रोगः ग्रहणीस्यादित्यन्वयोः ॥ ग्रहणिरितोकारोन्हस्वोपि द्वेसंग्रहणोरोगः ॥ प्रच्छदिका प्रच्छदे
नं छद्वमने रोगारव्यायामितिणुल ॥ वमिः वमनं दुवमुहिरणे वमी इक् रुध्यादिभ्यश्चित् इक् वमइतिपुंस्यपि ॥ वमथुः वमथुः पुंशिवमनेगजस्यकरशोकरे त्रीणि वमनरोगस्य तस्मि
न्यूर्वह्यंस्त्रियां सभाः तुल्यार्थीः ५५

अथ व्याधिभेदा उच्यन्ते विद्रधिः सच उदरादौ गण्डभेदः फोडु इति रव्यातः विद्रं वेदनं दधातीति विद्रधातो रक् प्रत्यये रूपं विद्रं आदिशब्दात् कपालकर्णप्रमेहानां पोडुकावाच्याः ॥ विद्रधिः स्त्रियां ॥ ज्वरः ज्वरति ज्वरगे ॥ मेहः मेहति मृत्रयते नेन मिहसेचने सचरक्तमेहः सितमेह इत्यादिना बहुविधः ॥ भगंदरः भगंदरयति सोपि शुद्धाहाराद्विस्सोऽपि विशेषः ॥ श्लोपदं ॥ पादवल्मीकं पादयोर्वल्मीकमिव ह्यंश्लोपदरोगस्य वारूक्ष्ण्यं निरव्यातस्य ॥ केशामः केशान्हेति ॥ इंद्रलुप्तकः हयंभस्तकैशरोगस्य चाई दक्षल इति रव्यातस्य ॥ अशरीरं अशमानं राति कांतात् गौरादिङीप् ॥ मूत्रहृष्टं मूत्रेकं हृष्टं अशमाकारं शक्त्रं राति ददातीत्यनेन मूत्रहृष्टं अशमर्याः पर्याय इति स्तूत्रमूत्रहृष्टं अशमिनायमशमर्याः पर्याय इति कोचि

व्याधिभेदा विद्रधिः स्त्रीज्वरमेहभगंदराः ॥ “श्लोपदं पादवल्मीकं केशामस्ति द्रष्टुमकः” अशमरी मूत्रहृष्टं स्यात्पूर्वैश्चावधेस्त्रिषु ५६ रोगहार्थगदंकारो भिषग्वैद्यौ चिकित्सके ॥ वार्तेनिरामयः कल्प उल्लाघो निर्गतो गदान् ५७ ग्लानग्लान्त्वां आमयं वी विहृतो व्याधितो यदुः ॥ त इतः परं कथिष्यमानं शक्न शब्दात्पूर्वै

मूर्च्छितानां शब्दाः स्त्रिषु वाच्यलिंगा इत्यर्थः ५६ रोगहारी रोगं हरीति तच्छीलः अगदंकारः अगदं अरोगं जंतुं करोति ॥ भिषक् भिषज्यति भिषज्करज्जये संप्रति चिकित्सायां भित्तिपादो दृश्यते ॥ वैद्यः विद्यामर्धाते ॥ चिकित्सकः चिकित्सति पंचवैद्यस्य ॥ वार्तः वृत्तिरस्यास्ति वार्तां मुवर्तने वातिगणे कृष्याद्युदत्तयोः निः साधारणयोः कृत्रिबं वृत्तिमत्तारजोस्त्रिषु ॥ निरामयः निश्चांत आभयात् ॥ निरामयस्तु पुंसि स्यादेदं के विगतामय इति हेमः ॥ निशंभयस्तु पुंसि स्यादेदं के त्रिषु नीरुज इति विषवर्मेदित्यो ॥ कल्पः कलाससाधुः कल्पं प्रभाते मधुमिसज्जेद तेनिरामये ॥ कल्याकल्याणवाचि स्यादिनिहेमः श्रीणि रोगरहितस्य ॥ कल्पस्त्यास्य च्यातः उल्लाघ इत्येकं रोगान्मुक्तस्य उल्लाघतेत्य लघुसामर्थ्यं अयमपि पूर्वस्यैव पर्याय इत्येकं ५७ ग्लानः ग्लानयति स्तू मेह इत्यर्थः ॥ ग्लानः ग्लानशीलः हे रोगादि वशात् हरीति तस्य ॥ आमयावो आमयौः स्यास्ति ॥ विहृतः विनियते स्या ॥ व्याधितः व्याधिः संजालोऽस्य ॥ अपटुः नपटु पटुर्दक्षे च नीरोग इ ॥

आतुरः आनुनोर्ति आनोरयनीतिवांसंज्ञा पूर्वोविधिरनित्यः॥अभ्यमितः अभ्यम्यतेस्य अभ्योगेणिवैकल्पिकत्वं अभ्यतिस्त्रवा अभ्यगतौ॥अभ्यांतः सप्तवंशोभिणः॥यामनः यामा-
भ्यास्ति॥कच्छुरः कच्छुरस्यास्ति कच्छुराश्वकशिब्यांचशतीदुःस्पर्शयोगिपि॥कच्छुरः पुंश्चलेकच्छुयुक्तेयोनिविश्वः द्वे यामायुक्तस्य ५८ दंष्ट्रणः दरिद्राति दरिद्रादुर्गती॥ददु-
रोगी ददूरस्यास्ति ददूरश्चासौरोगश्च ददूरःखण्डूभेदः दाददतिप्रसिद्धा द्वे ददूरयुक्तस्य॥अशोरोगेणयुतः अशंसिदत्त्वच्यते अशंसिसंत्यस्य एकं॥वातकी वातोःतिशयितोःस्य
वातातोसारश्यांकुक्चोतिदनिप्रत्ययेकुगागमः रोगेचायमिष्यते नेहवातवनीमुहा॥वातरोगी वातरोगोःस्यास्ति द्वे वातरोगयुक्तस्य॥सातिसारः अनिसारेणवर्तनदतिसातिसारः
अनिसारकी अत्रापिवाततोसारोतिदनिप्रत्ययेकुक्॥अतिसारोःस्यास्ति द्वे अतिसारयुक्तस्य ५९ क्लिन्नाक्षः॥बुल्लः॥चिल्लः॥चिल्लः खगेसचुल्लश्चपिल्लवत्क्लृन्नाक्षने क्लिन्नाक्षणी

आतुरोभ्यमितोभ्यांतः समौयामनकच्छुरौ ५८ दंष्ट्रणोददुरोगीस्यादशोरोगयुतोर्शसः॥वातकीवातरोगीस्यात्सातिसारोःतिसारकी ५९ स्युःक्लि-
न्नाक्षचुल्लचिल्लपिल्लाःक्लिन्नेक्षिणाचायमी॥उच्यतउच्चादवतिभ्लेभ्लः॥श्लेष्मणःकफी ६० न्युजोभुमेरुजादृद्धनाभौतुडिलतुंदिभौ॥तिहेम्भः॥पिल्लः

चत्वारिक्लृदयुक्तेऽक्षिणीयस्य तस्यपुंसः चिपडादनिरव्या० अमीचुल्लचिल्लपिल्लास्त्रयः क्लिन्नेक्षिणचक्लृदयुक्तेनेत्रैःपिवर्तते चिपडोलेदनिरव्यानेषु॥उच्यतः उच्चाद्यतिस्यःमदो-
हर्षे उन्मुतोसुचुक्लृदेस्याद्धूरमदयुक्तयोरितिहेमः॥उच्चादोवानपिच्चादिकृत्नतिश्चितविष्ममदत्क०॥श्लेष्मलः सिआदित्वाल्लुच् श्लेष्माःस्यास्ति॥श्लेष्मणः यामादित्वान्नः पूर्ववत्सवि-
ग्रहदतिभावः॥कफी कफोस्यास्ति दंष्ट्रोपेतिदनिः त्रीणिकफयुक्तस्य ६० रुजारोगेणभुमेवकपृष्ठेऽधोसुरवेपुरुवेन्युजोवर्ततइत्येकं न्युजानं न्युजः उदज आर्जवे भुजस्युजोपाण्युपाप-
योशितिनिपातनात्साधुः आर्जवे न्युजः कुञ्जोक्षीस्त्रचि दत्ककत्वात् अधोसुरवेपिचन्युजंकर्मरंगतरोःफलदतिहेमचंद्रः॥दृद्धनाभिः दृद्धाउन्नतानाभिरस्य॥तुंडिलः तुंड्यते तुंडि-
तोडने सिध्यादि॥तुंदिभः तुंदिबलिर्दतिभः तुंदिबलतुंदिभाविष्यपिपयो तुंदिबलदतिपावेतुंदिभ्यदृक् च त्रीणिवातादिनोन्नतनाभौः॥

किलासी किलासमस्यास्ति ॥ सिधालः सिधमस्यास्ति सिधमस्य विवृतौ वाच्यवस्तु किलासिनीति विषयः हेसि अयुक्तस्य शिब्या इति रव्यातस्य ॥ अयः अययति अयष्ट्यु पयाते ॥ अष्टकं नष्टस्य हेने अरहितस्य आधबा इति रव्या ॥ मूर्छालः मूर्च्छास्थिस्ति सिधादिषु स्रजं तूपायाच्चेति लच् ॥ मूर्तः मूर्त्तिमोहसमुद्रा ययोः मूर्तस्याभिषु मूर्त्तौ लेकविने मूर्तिर्मस्ययीति विषयमेदिन्यो ॥ मूर्छितः मूर्च्छासंज्ञातस्य मूर्छितं सोऽदुये मूढे इति हेमः श्रीणि मूर्छावतः ॥ शक्रं शोचत्यनेन शक्रयोगे शोचयति वा शक्रं तुरेतोक्षिरु जौरिति हेमः ॥ तेजः तेजयति तिजनिशाने ॥ रेतः रौद्रगतिरेषणयोः ॥ बीजं विषोषेण र्दजते ईजगति कुत्सनयोः बवयोरभेदः यद्वा बीजयति वीज्यतेः नेन वा बीजव्य जने इत्यादौ ॥ वीर्यं वीरेऽङ्गो वेसायु यद्वा वीरयति वीरवक्रांतौ वीर्यते अचोयत् वीर्यतेजः प्रभावयोरिस्फ ॥ ईद्वयं दंद्रस्यात्यनोलिंगं बडुतसः ॥ मायुः भिनोतीति देहे ऊष्माणं

किलासी सिधमलोऽष्टकमूर्छाले मूर्ते मूर्छितौ ॥ शक्रं तेजोरेतसी च बीजवीर्ये दिद्याणि च ॥ मायुः पित्तं कफं स्लेष्मास्त्रियांतु त्वगस्तरधरा ॥ ५२ ॥ पिशितं त रसमांसं पल्लं क्रव्यमाभिष ॥

हुमिञ् प्रक्षेपणे उपर ॥ पित्तं अपि दीयते सा दोषवर्षेण देहः पालने वा अचउपसर्गात्सः हेपित्तस्य मायुरुदंतः पुंसि ॥ कफः केन जलेन फ लति फलनिष्पत्तौ यद्वा के शिरसि फणति फक्कति वा अन्येभ्यो पीतिदुः स्लेष्मा श्लिष्यति श्लिष्य आलिंगने सर्वथा तु भयो भनिन् द्वे कफस्य त्वक् त्वचति त्वचसंवरणे कर्तेशिक्षि ॥ अस्तु रधरा अस्तु जौरक्तस्फधरा अस्तु धारेत्येके द्वे चर्मणः त्वच इत्यदंतः त्वचेति दाबंत आन्यत्र ॥ ५२ ॥ पिशितं पिशति पिश अत्रयवे पिशयते सा वा पिशिता मांसिकायां स्यादिनिहेमः ॥ तरसं तर्षाबलमस्यस्मिन् अर्षा आद्यच् ॥ मांसं मन्यते मनज्ञाने मनेर्दीर्घश्रेतिसः पल्लं पलति पल्यतेः नेन वा पलगतौ पल्लं निलमिभ्यो स्यात्पल्लं पिशिते पिचेति शाश्वतः ॥ क्रव्यं कृत्यने कुङ्गता विति स्वाभिचरणाः अचोयत् रलयोरेकत्वं कुव्यते स्म कुवस्ये ॥ आभिषं आभिषति मिषस्य र्ध्यायां मेघति वा भिषुसेचने षट्मांसस्य ॥ ७१

उत्तमं उत्तम्यतेस्य उत्तमंचंचलेशब्जनांसंसंभयोरपीतिहेमः ॥ शब्जमांसं शब्जंचतन्मांसंच ॥ बल्लुरं बल्लूते बल्लूतेवा बल्लुसंवरणे बल्लुरात्रिभुसंशब्जमांसस्तृकरमांसयोरितिबि
श्वः ॥ तत्रबल्लुरंत्रिषु बल्लुरमितिहस्तोकारमपि ५३ रुधिरं रुग्दि रुध्यतेवा रुधिरंआवरणे क्लृप्त् रुधिरंगारके पुंसिक्लृबंतुकुमुभास्तेजोरित्युक्तत्वात् ॥ असृक् अस्यते असु
क्षेपणे नस्तृजनिवा सृजं विसर्गे ॥ लोहितं रोहति रुध्यतेवा तच्छादेशश्च लोहितंरक्तगोशर्षेकुमुमेचकुचंदने ॥ पुमान्नादातरभौमेवर्णेचत्रिषुतद्वति इत्युक्तत्वात् ॥ अस्त्रं अस्य
ते बहुलमन्यत्रापितिरक् ॥ अस्त्रः कोणेकचेपुंसिक्लृबमश्रुणिशोणितंदतिविश्वः ॥ रक्तं रज्यतेस्या रंजनागे रक्तानुरक्तेनील्यादिरंजितेलोहितेषुच क्लृबंतुकुमुमेताम्रमाची
मामलकेसृजोत्युक्तत्वात् ॥ क्षतजं क्षताज्जातं ॥ शोणितं शोणतिस्य शोणवृणगत्योः समवंरुधिरस्य ॥ बुक्का बुक्कते स्वादुत्वाच्चृग्यते बुक्क भक्षणं शोणितेषुस्त्रियांबु-

उत्तमं शक्यं संस्थापितं ह्युत्तमं त्रिलोकं ॥ ६३ ॥ रुधिरः सहकुलो हि तान्मन्त्रं कदापि जशोऽपि नतम् ॥ बुद्ध्या ग्रन्थं संहृत्य हन्ते दत्तवपावसा ६४ पञ्चा-

द्वीवाशिराभन्यानाडोलुपमनिःशिरा॥

ह्रस्वादिवाशिरोमन्त्यानाडानुधमर्नः। शिराः ॥
 क्वाबुक्कस्तसम्प्रयोर्द्वयोरितिरभसः॥ अग्रभांसं अग्रमुत्थंभांसं बुक्काग्रभांसमित्यपिसमस्तंज्ञेयं देहदर्यातर्गतभांसविशेष
 स्य काब्जिज इतिरव्यातस्य ॥ हृदयं तदेवाह पद्मकोशप्रतीकाशंरुचिरं चाप्यधोमुखं हृदयं तद्द्विजानीयाद्विश्वस्यायननमहादिति ॥ हृत् देहदयकमलस्य ॥ चत्वारिबुक्का
 दिवाब्दाः पर्याया इत्येके ॥ मेदः मेद्यति त्रिभिदास्नेहे ॥ वषा वषति उत्पलेन वषाविवरमेदोशिरिति हेमः ॥ वसा वसति वस्तेन वसनिवासे ॥ वस आछादनेन ॥ त्रीणि
 भांसजन्यस्नेहस्य ॥ चरबी मादे इतिरव्यातस्य ॥ ग्राणश्चास्तिष्ठति ग्रीवाशिरासामन्येत्यूह्या ग्रीवाथाः शिराग्रीवाशिरा मन्यते नया इत्येकं ॥ नाडो नडयति नाड्यतेवा नडभ्रंशौ ॥ धमनि
 धमति धमनेपभिः सौम्रः ॥ शिरा सिजोति पित्रबंधने तालव्यादिरपि शिरोनापिप्यलीमूलेस्याहमन्यांचयोषितोसंक्तत्वात् शिजोति शिज्मनिमाने त्रीणि शिरायाह ॥ ३३

निलकं नेलति निलगतौ निलतिवा निलस्नेहने इगुयधेनिकेत्यार्थेकन् निलकोद्रुमरोगस्य भेदेषु निलकालके. क्लोचसौवर्चलक्लोमोर्निस्त्रियांतुविशेषकइतिचिश्वमेदिन्यौ ॥ क्लोम क्लु-
वते क्लुङ्गतौ ॥ हे मांसपिंडविशेषस्य फुफुसइतिप्रसिद्धस्य ॥ क्लोममित्यदंतमपि ॥ मस्तिष्कं मस्थते मसंवा मंसीपधिणामं मस्तिस्त्रमपीत्यन्यत्र ॥ अथमस्तिस्कोमस्त्रिगो-
पीतित्रिकांडशेषः ॥ गोर्दे गूर्यते गुरुतेवा गुरोउद्यमने औष्णादिकः हेमस्तक्संभूत घृततुल्यस्नेहस्य गोद भेदूदितिरव्यात्मस्य ॥ किट्टं केवलमिस्त्रा विलगतौ ॥ मलः मल्लते मल्लथा
रणो मल्लोः स्त्रीपापाविद्वेदृक्कृपणेत्यभिधेयवत् ॥ हे कृणादिगतमलस्यना ॥ तत्रैत्येव वसाशक्रमसह कुमज्जाकर्णविण्मूत्रविणनवाः ॥ ध्लुष्माशु द्रूपिकास्वेदोद्वाहयौतेनृ-
णांमल्लाः ६५ अत्रं अमति अप्यतेवा अमगतौ ॥ पुरीतन् पुरींशशरंतनोति पुरीतती पुरीतंति एवंरूपाणीत्यूहं पुरीनदस्त्रियामितिचाचम्यनिकोशात्पुस्यविज्ञेयं हेअत्रस्य

निलकंक्लोममस्तिष्कं गोर्दे किट्टंमल्लोःस्त्रियाश्च ६५ अत्रंपुरीतं दुल्यस्तह्नुहाशुस्यच वस्त्रसा ॥ स्त्रियाःस्त्रियांकालरवंदयकृनोतुसंभेदमे ६६ सृ
णिकास्यदिनीलालादूषिकानेत्रयोर्मलम् ॥ नासामल्लतुसियायापिज्यूषकर्णयोर्मलम् ॥

आंतदंइतिव्यातस्य ॥ गुल्फः गुडयनेःस्त्राव गुडरसायां ॥ घ्रीहा स्नेहनि
प्लुहगतौ ॥ घ्रीहा घ्रीहानौ एवंरूपाणिउन्नेयानि घ्रीहाशब्दश्चाबंतोपि हे वामंकुक्षिस्थमांसपिंडविशेषस्य ॥ वस्त्रसा वस्त्रेशरीरं वसआच्छादने ॥ स्त्रायुः स्त्रानि घ्णाशौचे हेअं
गमयंगसंधिवेधनरूपायाः स्त्रायोः शिराइतिरव्याना ॥ कालरवंदं कालेचनंरवंदं च करं दातुमहास्त्रायुः कालेयंकालरवंदकइतिरभसः ॥ यकृत् यंसंयमं करोति यमेः संपदादि
त्वात्किपि मलोपिआगमानित्यत्वात्तुगभावेसायुः लिंगकार्यानुत्पत्तिश्चित्यां हे कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमांसंरवंदस्य ६६ सृणिका सरति सृष्टविषयांकिदितिनिः ॥ स्यंदिनी अव
श्यंस्वेदते स्यंदूप्रस्त्रवणे ॥ लाला लालयते ललइप्सायां त्रीणिलालायाः स्यंदिनीदंलयादिः ॥ दूषिका दूषयति दुपवैकृत्स्वे दूषीचद्रूपिकापिवेतिवाचस्पतिः एकंनेत्रयोर्मल
लस्य उकीरपूदीतिरव्या ॥ सिंघाणमित्येकं नासामलस्य ॥ सिंहाणं सिंहा नंचेत्यपिपाठो ॥ पिज्यूषइत्येकं कर्णमलस्य ॥

मूत्रं मूत्र्यते मूत्रमस्त्रावे प्रस्त्रावः प्रस्त्र्यते स्त्रुप्रस्त्रावे द्वेमूत्रस्य ॥ उच्चारः उच्चार्यते लब्धते चरगतौ ॥ अवस्करः अवकार्यते अधः क्षिप्यते कृविक्षेपे ॥ शमलं शाम्यति श-
म्यते वा ॥ शकृत् शक्नोति शक्यते वा निःसर्तुं निःसारयितुं वा ६७ पुरीषं श्रियति शरीरं पृपालनः पूरणयोः ॥ गूथं गूथते गुडशब्दे गुपुशोषोत्सर्गे वा ॥ वर्चस्कं वर्चति वर्च्य-
ते वा वर्चदाप्नोति ॥ विष्ठा विनिष्ठते उदरे मूर्धन्यपाठे विष्णुव्याप्तौ तालव्यांनपाठे तु विट् विष्णौ एवमूह्यं तत्रेत्थं विधाति विशमवेशने गूथं पुरीषं वर्चस्कमित्यपि पाठः ॥ गूथं
पुंसिष्कूले च वर्चस्कमपि न च विष्ठायाः ॥ कर्परः कल्पते कृपूतामर्थ्य ॥ कपालः कंपालयानि यद्वा कंपने कपिंचलने कपालोस्त्रो शिरोस्त्रिस्तस्याद्वा ददेः शकलमज इत्य-
॥ द्वेशिरोस्थिरवंडस्य कपालः पुंसिष्कूले च ॥ कीकसं कीनिकसति कसगतौ ज्वलादिः अच कीकसः कृमिजातो म्यात्पुंसिकुल्येन पुंसकं सजातो यगगो गोत्रे देहे विकथिनं

मूत्रं प्रस्त्राव उच्चारवस्त्रो शमलं शकृत् ६७ पुरीषं गूथं वर्चस्कमस्त्रो विष्ठां विंशोस्त्रियो ॥ स्यात्कर्परः कंपालोः स्त्री कीकसं कुल्यमस्थि च ६८ स्या

च्छरीरास्थिकंकालः पृष्ठास्थितु कशेरुका ॥ शिरोस्थानिकरोटिः स्त्रो पाश्वरस्थानितु पशुका ६९ कुलं भूतिविश्वप्रकाशः कुल्यं कुलेभवं तत्र साधुभिति वा को-

लति कुल्यते वा कुलसंस्थाने कुल्यः कुलोद्भवे मान्ये कुल्या इत्यानिहितेपि च कुल्यं स्यात्स्काकसेस्यष्टे द्रोणी शूर्पाभिषेपु च पयः प्रणालीसरितोः कुल्या जीवंनिकोषधाविनि-
विश्वः ॥ अस्थि अस्यते त्रीणि अस्थिमात्रं ६८ कंकालः कृमित्यव्ययं सत्त्वेशिरसि च कान्धयनि कलविक्षेपे यद्वा कंकते ककिर्गतौ एकं त्वद्वांसरहितशरीरास्थिपंजरस्य ॥ सांगा
डा पिंजरा इति रथ्या ॥ कशेरुका कंवायुं श्रणाति कंनशीर्यते यद्वा कशानि कश्यते वा कशशब्दे एकं पृष्ठवशास्य कणा इति रथ्या तस्य ॥ करोटिः कंवायुं रोटने रुददाप्नोति प्रतिधा
ते च केन रुह्यते वा एकं शिरोगतास्थिसंघस्य करोटी निडोऽपंतोप्यन्यत्र तदेवाह नृकरोटीपरिकर इति पुण्यदंतकृत शिवमहिम्निक्षेपमिति ॥ पशुका स्पृशति स्पृश्यते वा स्पृ-
शसं स्पृशी न इत्याद्यूह्यं एकं पाश्वरगतास्थि ॥

अंगं अंगिणि अगिगतौ ॥ प्रतीकः प्रत्येति प्रनीयते वा इणगुगतौ प्रतीकोऽवयवैः पिस्थ्याद्याति कूलविलोमयोः इत्युक्तत्वात् ॥ अवयवः अवयौनि द्रुमिभ्रणो ॥ अपघनः अपहन्यते अपघ
नोगमिति साधुः चत्वारिहस्ताद्यवयवस्य ॥ कलेवरं कलेवराक्षमधुराव्यक्तध्वनौ वा वरं श्रेष्ठं ॥ गात्रं गते गाडः गनौ हृन् एतिवा गात्रं गजायुजं यादिभ्रागेव्यंगे कलेवर इति विषयमे
दित्यौ ॥ वपुः वपति उच्यते वा वपुः क्लृप्तं तनौ शस्ता कृतावपि ॥ संहननं संहंति संहन्यते वा यद्वा संहन्यतेऽस्मिन् भूतानि ॥ शरीरं शृणाति शरीरते वा शृङ्गसायां वर्म वर्षति ह
व्यते वा हृषुसेचने ॥ विग्रहः निविधं स्मरवादि गृह्णाति विविधैर्व्याधिभिर्गृह्यते वा विग्रहः कायविभारे विभ्रागेनारणेऽस्मिन् आभित्यु ॥ ७० ॥ कायः चीयतेऽन्नादिभिः चित्रच
यने कायः कदैव ते भूते जंघेलक्षस्वभावयोः यनुष्यतीर्थे कायं स्यादित्युक्तत्वात् ॥ देहः दिह्यते दिह उपचये ॥ मूर्तिः मूर्छति मूर्छामिह ससु छुचयोः ॥ तनुः तनोति तन्यते वा

अंगं प्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवरम् ॥ गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्म विग्रहः ७० कायो देहः क्लृप्तं पुंसोः स्त्रियां गृतिस्तनुस्तनुः ॥ पादाग्रं प्र
पदपादः पदं द्विभ्ररणोऽस्त्रियाम् ७१ तद्गुथोऽनुतेके गुल्फो पुमान्पाणिस्तयोरथः ॥

तनुर्वपुस्त्वचो रिति हेमः ॥ तनूः ऊडः पूर्ववत् द्वादशभूतः ॥ पादा
ग्रं पादस्याग्रं ॥ प्रपदं प्रकृष्टं प्रारब्धं पदं प्रादयोगतेति सभासः ॥ हे अग्रपादस्य ॥ पादः पद्यते पदगतौ यदरुजेति यत्र पादो बुभ्ये नुशयां शैलप्रत्यंतपर्वते ॥ चरणोचमयूरे
च ॥ पत् पद्यतेऽनेन ॥ अंगिः अंहति अनेन अहिगतौ ॥ चरणः चरत्यनेन चरणोऽस्त्रो बद्धचादौ मूलगोत्रेपदेऽपि च वपुष्चं चरणस्य पादौ द्विश्रितपादे तु अदंतः पदशब्दः ७१ तद्गु
थो तस्य पदः पार्श्वस्थग्रंथो सुदिके गुल्फाविति संज्ञको घोटतेन य घुटपरिवर्तनी ॥ गुल्फो गलति गल्यते वा गल अदने सुदिकास्त्रो द्विवचना द्वित्वविधायते न तु नित्यं हे पादग्रंथोः पादा
वेयो दे इति स्यात् ॥ तयोर्गुल्फयोरथः प्रदेशः पाणि रित्येकं वृष्यते न पृषुसेचने पाणिः स्त्रोपुंसयोः पादमूले स्यात्स्वजिनी कलावितिरिति देवः एकं पादपश्चाद्वागस्य पायाचो दाच इति स्यात् ॥

जंघा जायते जनिपादुभावे यद्वा जंघते कुटिलगच्छति ॥ प्रसृता प्रसरति स्या प्रस्त्रियते स्या प्रस्त्रियते स्या प्रहृष्टं सृतंगमनमनया वा हे जंघायाः पोटरो इति रव्यानायाः ॥ जानु जायते ॥ उरुपर्व ऊर्णयते ऊर्णते णलोपश्चेति कुः उरोः पर्व ॥ अमीवत् अतिशयितमस्थियस्मिन् तत्रास्तीवत्त्वावेपुंसि च ओणि जानुनः गुह्या इति रव्या ० ७२ सक्थि सज्जति सज्जते वा वंजसंगे ॥ ऊरुः अयतिः नेन अगतौ हे जानुपरिप्रदेशस्य मांडा इति रव्या तस्य “ उरोरुपरिभागः सक्थी विकचिद्वेदो ह यते ” तत्संधिः तस्योरोः संधिः वंक्षण इत्येकं वांक्षति वांक्ष्यते वा वाक्षिकांक्षायां बाहुलकाद्वा तोर्कस्य ॥ गुदं गोदते गुदकोडायां यद्वा गूयतेः नेन गुपुशोत्सर्गे इत्याद्युत् ॥ अपानं अपानित्यनेन अपनप्राणने ॥ पाशुः पातिमलनिः सारणेन पारक्षणे इत्याद्युत् ॥ ओणि विधानिर्गमहारस्य पायुरुदंतः पुमान् ॥ वंस्तिः ह्योः स्त्रीपुंसोः वसनिमूत्रमत्र यद्वा वस्ते वस्त्रनेवा वसनिवासे वसथाच्छा

जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाद्योवदस्त्रियां ७२ सक्थिर्कूर्वेपुमानूरुस्तत्सांधिः पुंसिवंक्षणः॥ गुदंत्वयानंपायुर्नवस्तिर्नभिरथोदयोः ७३
कदोनाश्रीणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुब्धो॥ पद्मनिर्लंबः स्त्रीकृत्याः कूर्बेतुजयनंपुरः ७४
मन्त्रेण नर्त्यनंजापेक्षमोपायप्रयत्ना ॥ ७३ ॥ श्लो

[illegible]

नितंबस्थौ नितंबेतिप्रतः पृष्ठवंशादधोर्गने हूपकौ कूपाविव द्योतिकम् हूपवंशगुणद्वेष्ट्यानेलपात्रेककुंदरे इतिहैमः ॥ कुकुंदरे भवतः कुम्भुभिंदरयति कुंदरं कुत्सितं कुंदरं ईष-
कुंदरमत्रेतिवा यद्वा स्फुट्यते काभिना स्फुटिआप्रवणे कुकुंदरे ह्यहर्नि द्वाभ्यांस्त्रीपुंभ्यां द्वित्वतु अनित्यं अकारादिरपि इत्येकपृष्ठवंशाधोर्गतयोः ॥ स्फिचौ स्फायेते स्फा-
यीचहो बाहुलकादिच्च ॥ कदिप्रोयौ कद्व्याः प्रोयोभांसापिंडौ मोयति प्रोयुपयांसां कदोप्रोयावितिनामद्वयवा स्त्रियांस्फिचौ कदिप्रोयीचपूलकावितिरस-
सः प्रोयश्चोपाध्वगयोः कत्यामितिहैमः हे कदिस्थभांसापिंडयोः तिथितिरव्यानयोः ॥ वक्ष्यमाणयोः भगशिभ्ययोः उपस्थइत्येकं उपनिष्ठने उपस्थः शोफसिक्त्रांडेतथा
मदनमंदिरदतिविश्वमेदित्यौ ७५ भगं भज्यते भजसेवायां त्वनोपचेतिपितृकरणान्भजेरपिद्यः ॥ भगंश्रियांनिर्वाप्यच्छादनावैराग्यकीर्तिषु महात्मेयैश्चर्ययत्नेषुधर्मैर्भो

कूपकौतुनितंबस्थौ ह्यहर्नि कुकुंदरे ॥ स्त्रियांस्फिचौ कदिप्रोयावुपस्थौ वक्ष्यमाणयोः ७५ भगंयोनि
ह्ययोः शिभ्रामेद्रुमहनशोफसां ॥ सुष्केन्द्रकोशोद्वषणः पृष्ठवंशाधरेत्रिकम् ७६

क्षोऽधनारवाधितिविश्वमेदित्यौ ॥ द्योनिः द्योति द्युभिद्यणे ॥ ह्योरितियोगिनान्वेति श्रोनिः स्त्रीपुंसयोश्चस्यादाकरे स्मरमांदिरदतिविश्वः हेस्त्रीणासुपस्थस्य ॥ शिभ्रः श-
शति शशानुगतौ शिनोतिवा शिभ्रनिशाने ॥ मंड्रं मंहस्यनेन भिहसेचन मेहनंभूत्रशिभ्रयोः ॥ शोफः शोते रेतः पाते शोपइत्यपि चत्वारिंशिश्वस्य ॥ सुष्कः सुष्णानिरेतः
सुषस्तेय सुष्कोमोक्षकृत्संस्यात्संधानेद्वषणोऽपिच ॥ अंडकोशः अंडयोः कोशः सूर्यन्यानीऽपिः द्रवणः वर्धति द्रुपुरोचने त्रीणि अंडकोशस्य आंडकुलो इतिरव्यानस्य
॥ पृष्ठवंशाधरे अंधोभागे त्रिकं त्रयाणांसंघः त्रिरस्थाभिर्यदितमित्यर्थः एकं याकडहाइइतिरव्यानस्य ७६

७

७

पिचंडः पिचंडोजवरेप्रोक्तः पशोरवयवेपिचेतिहेमः पिचिंडइत्यपि ॥ कुक्षिः कुप्यते निष्कास्यतेगलोऽस्मात् कुपनिष्कर्षे किमि प्रत्ययः ॥ जठरं जायतेऽजं तुर्मलोवा ॥ जठरोनास्त्रियांकुक्षीष्टद्वर्कदयोस्त्रिभु ॥ गुरुचरणास्त जमत्याहारं जठरं ॥ उदरं उरुणाति भृगुतो इत्याद्युत्थं उदरं नुदरण्यायोरितिहेमः ॥ तुंदं तुदति तुदव्ययने यद्वा तर्णीत्यन् ॥ तुणुअदने पंचजवरस्य तत्रपिचंडकुक्षीपुमांसो ॥ स्तनः स्तनति कथयति यौवनोदयं स्तन्यते शब्दतेवाकाशुर्केः स्तनशब्द ॥ कुचः कुचते कुचसंकोच इय पथैतिकः हेउरोजस्य ॥ चूचुकं चूष्यते पीयते चूषयाने चूचुइत्यव्यक्तं कायतिवा कुपस्याग्रं चूचुकोनाकुचाननभितिरत्नकोशः दूयंस्तनाग्रस्य ॥ क्रोडं कुडयते कुडवास्येदने क्रोडः कोलेशानौक्रोडमंकेदतिहेमः क्रोडः शनौशंकरानपुमानंकरद्वसोरिति विश्वः ॥ भ्रजानं भ्रजयोरंतरं तत्रक्रोडनापुंसि नभ्रपितुनपुंसकस्त्रियोः ७७

पिचंडकुक्षीजठरोदरं तुंदंस्तनौकुचौ ॥ चूचुकं तुचुचाग्रं स्यान्नक्रोडं भुजांतरम् ७७ उरोवत्संचवक्षश्चष्टुचतुचरभंतनोः ॥ स्कंधो भुजशिरोंसोऽस्त्रीसंधीनस्यैवजन्तुणा ७८

उरः इयति भृगुतो उरोवक्षसिमुखेस्यादितिहेमः ॥ वत्सं वदतिमांमर्थं वदंयुक्तायांवाचि वदस्यैर्देवा वत्साः पुत्रादिहर्षयो रित्युक्तत्वात् पुत्रादीनणकिर्वर्बवत्सो वत्संनुवक्षसीनिरुद्रः ॥ वक्षः वक्षति वक्षसंयाते पंचवक्षसि ॥ तर्णोः शरीरस्यचरणंयश्चाद्वागः यष्टुमित्येकं पृथ्यतेपृष्ठसेचने पृष्ठं चरमपात्रेऽपिदेहस्यावयवांतरं ॥ स्कंधः स्कंदते स्फुदिरयति शोषणयोः स्कंधः प्रक्रोडेकायः सेविज्ञानादिषुपंचस्क नृपेसमूहेव्यूहेचेतिहेमः ॥ भ्रजशिरः भुजस्यअंसः अस्पतेसमाह्वय ते भासादिना अंससमाधातेच यद्वा अमति अस्यतेवा अमगतौ अंसः संधेतिभारस्यादितिहेमः त्र्यणिभुजशिरसः रवादाइतिरव्यातस्य ॥ तस्यैवस्कंधस्यैवसंधा जन्तुणा जन्तुवाचकौपकं क्लृप्तं ७८

पंचशारवः पंचशारवादबांगुल्योः स्य ॥ शयः शोनेः स्मिन् शम्भूस्त्रयिपाद्योत्तरं नत्रेत्यं शाम्यतिकंदूरनेन शमुउपशमे ॥ पाणिः पणायत्यनेन पणायवहारे पणयनेः नेनवा पाणिः
शमः शयोहस्त्रइत्यमरमाला त्रीणि करस्य ॥ तर्जनी तर्ज्यतेः नया तर्ज भर्जने ॥ प्रदेशो तर्जने ॥ प्रदेशो तर्जने ॥ प्रदेशो तर्जने ॥ प्रदेशो तर्जने ॥ प्रदेशो तर्जने ॥
स्त्यस्यावा हे अंगुष्ठसर्मापोगुल्याः ॥ ८१ अंगुली अंगति अभिगमो यद्वा अंगुपाणिपादमवयवलातिवा अंगुलस्त्यवोचत इत्यमरदत्तः अंगुलो नायवमानमिति वाचस्पतिः ॥
करशारवा करस्य शारवा इव हे अंगुलीमात्रस्य ॥ ताः अंगुल्यः वक्ष्यमाणसंज्ञाभिरूह्याः ॥ अंगुष्ठः अंगुष्ठशब्दोऽ गवाची अंगौ पाणौ निष्ठति पुंसि तर्जनी पूर्वमुक्ता पिसंख्या
प्रदर्शनार्थे पुनरुक्ते ति न दोष भाक् ॥ मध्यमा मध्ये भवा देहमध्ये मध्यदेशे मध्यमाकर्णिकांगुलिः राकारजस्वला चापीति हेमः ॥ अनामिका ननामग्रहणयोग्यमस्याः ब्रह्म

पंचशारवः शयः पाणिस्तर्जनी स्यात्प्रदेशनी ॥ मध्यमानामिकाचापिकनिष्ठाचेति ताः क्रमा

त् ८२ पुनर्भवः कररुहो नखोः स्त्री नखरोस्त्रियाम् ॥ प्रादेशेतालगाकर्णास्तर्जन्यादियुतेतते ८३

पोनयाशिरश्चे दनात् अनएवास्यांयवित्रीक्रिय
ते ॥ कनिष्ठिका अत्यत्या कनिष्ठोऽत्येयुजेयूनि कनिष्ठात्वंति मांगुलाविति हेमचंद्रः क्रमेण एकैकं ॥ पुनर्भवः पुनर्भवति पुनर्नचइति वापाडः ॥ कररुहः करोहति ॥ नखः
नखमस्य यद्वा नखनति नखम्यनेवा ॥ नखोस्त्रोर्द्वौ वयोः शक्तौ नखरेपुनपुंसकं नखरः नखंरति नखंरति चित्यमरमाला चत्वारि नखस्य ॥ तर्जनीयुतेगुष्ठे तते वि
स्तृते प्रादेशः स्यात् प्रादिश्यते दिशअतिसर्जने नत्रेत्यं प्रादेशो देशमात्रेचनर्जन्यगुष्ठसंभिते एवंच मध्यमायुतेगुष्ठे विस्तृते तालः स्यात् तलस्यत्र तलप्रतिष्ठाया तत्र तालः कर
तलेगुष्ठमध्यमाभ्यांचसंभिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमांतरे ॥ अनामिकायुतेगुष्ठे तने गोकर्णः गीः कर्णे इव गोकर्णे श्वतरेऽपि स्यान्मृगसर्पिणांतरे अंगुष्ठानामिगोच्यमाने

गोकर्णीर्गृहिर्विकांषयो ॥ इत्येवंतर्ज्यादिसहितेविस्तृतेगुह्येक्रमेणैकैकं ज्ञेयं ८३ कनिष्ठयासहवितंतगुह्येविनस्तिः वितस्यन्नि वितस्यन्नेया नस्त उगदस्ये ॥ द्वादशांगुलः द्वादशा अंगुलयः प्रमाणमस्य प्रमाणोदतिमात्रञ्च द्विगोर्नित्यमितिलुक् तत्पुरुषस्यांगुलेरित्यत्र हे माहचर्यादितस्तिः पुमान् स्त्रियामितिसम्प्रसारितः ॥ चंपटः चर्पणि चपसांत्वने एदति इदगती चपश्चासावितश्च चर्पटइत्यन्यत्र चर्पटः स्यारविपुलेचर्पटैर्पटैर्पिचैतिमोदिनो विषवप्रकाशो ॥ प्रनक्कः प्रतलाति तलप्रनिष्ठायां तलस्वरूपाधरयोः खड्गुक्कृष्टिचपे दयोर्विनिविषवः प्रतलंपानालभेदे पानालभेदप्रनलं इतिपात्रच्छलंदोयोग्यः नर्तांगुलिकरपुमान् ॥ प्रहस्तः प्रस्तनोहस्तः श्रीणिचिस्तनांगुलोणां ८४ वामदक्षिणौ द्वौप्रतलो प्रतनौविस्तृतेतलेऽत्र संहतौ गीलिनोस्तः चैत् संहतलः स्यात् संहतंसचदृष्टानि सिंहतलइतिपाठांतरं तत्र सिंहस्येतलमत्र संहतलः प्रतलश्चेतिनामद्वयंवा तत्रसंहतलमे

अंगुष्ठेसकनिष्ठेस्याद्वितस्तिर्द्वादशांगुलः ॥ पाणौचर्पटप्रतलप्रहस्ताविस्तृतांगुलौ ८४ द्वौसंहतौसंहतलप्रतलोवामदक्षिणौ ॥ पाणिनिर्कु
ञ्जः प्रस्तृतिस्तोयुताचर्जलिः पुमान् ८५ प्रकोष्ठेविस्तृतकरहस्तोमुष्ट्यातुबद्ध्या ॥

तलावित्यविसर्गापाठः ॥ निकुञ्जः नितराङ्कुञ्जः पाणिश्चेत्यस्तृतिः स्यात् प्रस्तृतइत्यपिपाठः तत्र प्रकृष्टस्तृतमस्य प्रस्तृतः सप्रसारस्यात् विनातेचगिनेत्रिषु अर्धजलौनुपुष्टिगो नंयायांप्रस्तृतामनेतिसेदिनीकोशात् एकं ॥ द्वौ द्वौ प्रस्तृतीसंहतौचैर्दंजलिरित्येकंपुंसि अज्यतेः नेन अंजव्यक्तादौ अंजलिस्तपुमान् हस्तसंपुटेकुडवेऽपिच ८५ विस्तृतकरे विस्तृतः करोयत्र ॥ प्रकोष्ठेकूपर्याधोभागेहस्तइतिप्रोक्तोत्तमो हसति हस्यतेवानेन हस्तहसने हस्तः करेकारिकरेप्रकोष्ठेसकरेऽपिच अस्से इत्युक्तं ॥ अयंचतुर्विधेत्यंगुलपरिमितोज्ञेयः सतुबद्ध्यामुष्ट्यायुक्तश्चेत् रक्षित्येकम् मु
ष्यतेः नया मुषस्तेये यहा मुष्णानि अस्च्छति अयनेः नेनवा इत्यरलोस्त्रियोबद्धमुक्षितनांगुलीइत्यमरमात्रा ॥

६९

निष्कनिष्ठेन निगताकनिष्ठायास्मानेनमुष्टिनोपलक्षितोहस्तः अरत्तिरित्येकं ॥ सरत्तिः स्त्रियांपुंसिचं नारत्तिः कृष्णोहस्तेप्रकोष्ठेविततांगुल्याविनिरुद्रविषयप्रकाशौ ॥ सुहृदा मुष्टिनेतिनिर्देशेनमुष्टिर्द्वयोरितिज्ञातव्यं ८६ तिर्यक्तयोः विलुप्तयोः करसहितयोर्बाह्वोरंतरं व्यापः विशेषेण अस्यनेन अमगतौ एकं ऊर्ध्वविलुप्ततदोष्वाणि नृमाने दोषोचपाणीच तत् ऊर्ध्वविलुप्ततदोष्वाणियेनसतादृशोनातस्ययन्मानंतत्र पौरुषमित्येकं पुरुषः प्रमाणमस्य त्रिषु पौरुषोनदः पौरुषं सप्तः ८७ कंठः कृणति कण शब्दे यद्वा कंठने कठिणाके कंठगलेसन्निधानेध्वनौमदनपादपेद्वतिविश्वः समोपगल्बशब्देषु त्रिषुकंठंविदुर्बुधादितिधार्यवतः ॥ गलः गलति गलअदने गलः कंठेसर्जर्से इ- त्यक्तत्वात् द्वेष्टीवाग्रभागस्य गोकनब्धो गोकटोइतिरच्यातस्य ॥ ग्रीवा गीर्यतेऽनया निपातनात्साधुः ॥ शिरोधिः शिरोधायतेऽस्यां कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥ कंधरा कंधिरोधा त्यक्तत्वात् द्वेष्टीवाग्रभागस्य गोकनब्धो गोकटोइतिरच्यातस्य ॥ ग्रीवा गीर्यतेऽनया निपातनात्साधुः ॥ शिरोधिः शिरोधायतेऽस्यां कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥ कंधरा कंधिरोधा

सरत्तिः स्यादरत्तिस्तु निष्कनिष्ठेनमुष्टिना ८६ व्यामोबाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरम् ॥ ऊर्ध्वविलुप्ततदोष्वाणि नृमानेपौरुषं त्रिषु ८७ कंठो गलोऽय

ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपि ॥ कंबुग्रीवान्निरस्वासाः वदुर्घाटां कृकाटिका ८८ वक्त्रास्तेष्वदुर्घातुडमानं लपनं सुरवं ॥ रयति इत्यादृष्टं कंधरोवारिवाहेस्याद्ग्रीवायां कंधराभता ग्रीणिमानेनिरच्यातस्य शिरोधिरयिक्त्रा साग्रीवा ॥ त्रिरस्वा तिस्रोरेखायस्यां कंबुग्रीवास्यात् एकं कंबुरिव शंखवद्वग्रीवा ॥ अवदुः अवदलनि दलवैक्लव्ये इत्यादृष्टं ॥ घाटा घाटयति घाल्यतेवा घटसंयाते ॥ कृकाटिका कृकंकटमदति अटगतौ ग्रीणिग्रीवां शिरः संधेः पश्चाद्भागस्य ग्रीवायामुन्नतभागस्य घाटोइतिरच्यातस्येतिकेचित् तत्रावदुः पुमान् ८८ वक्त्रं उच्यतेऽनेन वचभाषणे वक्त्रमास्येच्छंदसीतिहेमचंद्रः ॥ आस्यं आस्यदते अम्नादिनाप्रस्वनि अस्यद्यतेवा अम्नादिना- द्रवीक्रियते स्पंदूपस्त्रवणे अन्येऽप्योपीतिडः यद्वा अस्यतेवर्णायेन अस्यतेग्रासोवाऽस्मिन् अस्मक्षेपणे बाहुलकात्करणेधिकरणेप्यत् मुरवं मुरत्वांतरालंचद्वयभास्यमितोरितं इतिशाश्व तः आस्यं मुरवेचनम् अस्मद्वचस्त्रियां स्थितौ ॥ वदनं वदंत्यनेन वदत्यक्तायां वाचि ॥ तुंडं तुंडति तुडितोडने ॥ आननं आनंत्यनेन अनप्राणने ॥ लपनं लपयतेऽनेन लपयत्यक्तायां वाचि ॥ मुरवं स्वयत्यतेऽनेन खनुअवदारणे डित् खनेर्मुद्र चोदात्तइत्यच् धातोर्मुडागमः मुरवमुपायेप्रारंभेऽपेक्षेतिः सरणास्पयोश्चिहेमः सप्तमुरवस्य ॥

घ्राणं घ्रायतेनेन घ्राणं धौयादाने घ्राणं ह्युर्बन्नासिकायां घ्राणेन स्याद्वाच्यलिंगकं घ्राणं गंधवहानासानमानस्याचनानिमिकेनिसाहस्रसंक्रः ॥ गंधवहा वहति वहन्नाणने गंधस्यवहा स्याद्दे-
धवहानासायां पुल्लिंगेमानां रश्चनि ॥ घ्राणा घ्राणानि अनया घुणन्निमणे ॥ नासा नासतेनया णास्त्वशब्दे नासातुनासिकायां च हारोर्ध्वदालुणिस्त्रियां ॥ नासा नस्येत्त्रिषि ॥ नासि-
का नासेणवर्त्तन् कुल्यागंधवहा घ्राणा घ्राणनासाचनानिमिकेनिकात्यः पंचनासिकायाः ८९ ओष्ठः उष्यते उष्याहारेण उषदाहे ॥ अधरः नाध्रियते ध्रुः अनवस्थाने अथरक्त-
पुमानोष्ठेहोर्बन्नेनृचवाच्यवत ॥ रदनछदः रदान्छाद्यन्तेऽनेन छदसंवरणे पुंसिसंज्ञायांभित्तयः छादेद्येइतिह्रस्वः ॥ दशानवार्सः दशानानांवाससोवावरकत्वान् चत्वारि-
ओष्ठस्य ॥ ओष्ठाभ्यांसाहिनावधरो केचिदुपरिवर्त्येष्टिः अधोवर्त्यधरइतिभन्वते तदयुक्तं अधरोष्ठः विंशोष्ठात्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥ त्रिबुक् चोच्यति चोच्यतेवा चोच्यआ

क्षुब्धेघ्राणगंधवहाघ्राणानासातुनासिका ८९ ओष्ठाधरोतुरदनच्छदोदशनवाससी ॥ अधस्ताच्चिबुक्गंडौकपोलौतत्पराहनुः ९० रदनादशना
दतारदास्नालुतुकाकुदम् ॥ दानसंवरणयोः चिचोतिशोभांवा चिबुः स्याच्चिबुक्तयौतिनिगमः एकं अधस्तादधराधोभागे ॥ गंडः गंडति गडिबदनैकदेशे गंडः -

स्यात्पुंसिसवद्भिनि ॥ कपोलः कंपने कपिचलने कंस्रवंपोलनिवा पुल्लमहत्वे द्वेकपोलस्य गालइतिरव्या ॥ तत्रापिनेत्रकपोलमध्यदेशोगंडइतिगुंथानरम् ॥ तत्परा ताम्याक-
पोल्याभ्यांपराचिबुक्स्याधोहनुरित्येकं हंति हनुर्हृद्विलासिन्यान्तृत्यारंगेगदेस्त्रियां हनुः पुंस्यपि प्रायः स्त्री ९० रदनः रद्यते दश्यतेचानेन रदविलेखने दंशदशने दाम्प्य-
ति दमुउपशमे दंतोद्विकटकेकुंजेदशनेयौषधौस्त्रियाम् ॥ रदः रदति चत्वारिदंतस्य ॥ तालु तालयति तलप्रतिष्ठायां ॥ काकुदं काकुर्जिह्वाउद्यतेनुद्य-

नेचास्मिन् अनेकार्थत्वाद्दीर्घस्त्वपणेवर्तते घञर्थकः पृषोदरादिः ईषत्स्वतेवा कुड्शब्दे यद्वा निश्चेषंककुदंशिरः ककुदेषवं तत्रभवदत्यण् हेतालुनः ॥

रसज्ञा रसं जानाति ज्ञा अवबोधने ॥ रसज्ञा रसयति रस आस्वादने यद्वा रसयंत्यनया रसनि रसशब्दे बहुलमन्यत्रापि नियुक्त्वा लब्ध्या अपि दत्ताश्चेत्यादौ जिह्वायां रसनानथेत्सर्जने ॥ रसनाशब्दो दंत्यनालब्धमध्यः रसनमिति क्लृप्तावमपि रसनं स्वेदने ध्वनौ जिह्वायां तु नयुं सिस्यादिति मेदिनौ ॥ रसनं तु ध्वनौ स्वादे रसज्ञा रास्त्रयोः स्त्रिया मिति रमसश्च ॥ जिह्वा लेटि लिहंत्यनया वा लिह आस्वादने औणादिकः त्रीणि जिह्वायाः ॥ औष्ठद्वयस्य सव्यापसव्यौ प्रानौ स्तृक्ष्णी स्यातां सृजनि लालादि प्रानावोष्ठस्य स्तृक्ष्णी निष्क्रुति क्लृबकांडः मरुदन्तः ईवं तस्य स्त्रिया मेकवचनं नानस्य क्लृवैवाट्टिवचनमेतत् सृक्षिइति इदं तस्य क्लृवैवाट्टिवचनं वा सृक्ष्णिण्यां स्तृक्ष्च चेति शब्दप्रोदान् सृक्ष्णनिनां तस्य क्लृवैवाट्टिवचनं निपाठः कवयुक्तमिति मनेतु यथा स्तृक्ष्णी स्त्रियाम् सृक्ष्णिनां तमिदं न च सृक्ष्णिनां तमिदं न च सृक्ष्मदंतं चैन्यत्र एकमीष्टानयोः ९१ ललाटे ललनं ललईप्सायाम् ललविलासे वा डल-

रसज्ञारसना जिह्वा प्रानावोष्ठस्य स्तृक्ष्णी ९१ ललाटमालि कं गोधि रूध्वे हगभ्यां भ्रुवौ स्त्रियौ ॥ कूर्चमरुत्रो भ्रुवोर्मभ्यंतारकाक्ष्याः कर्नो निका ९२

योरेकत्वम् ललं विन्नासमीप्सां वा अटति अदगतौ ललति वा अलिकं अलति अल्पते वा अलभूषणादौ अलीकमहितपीतिकात्यः अलीकं नृहस्वमध्यमिति राजदेवः ॥ गोधिः गुध्यते गुधपरिवेष्टने गावौ नेत्रे धीयते यस्मिन् पुंस्यप्ययं गोधिभ्रालो महाशंख इति त्रिकांडशेषात् त्रीणि भ्रालपदस्य ॥ हगभ्यां ऊर्ध्वे उपरितनौ भ्रुवौ एकं भ्रमर इति भ्रभ्रुचलने यद्वा भ्राम्यति एकं नेत्रोपरि भागस्थरोमराशौः ॥ भ्रुवोर्मभ्ये कूर्च इत्येकं कुरति कुर्यते वा कुरशब्दे कूर्चमरुत्रो भ्रुवोर्मभ्ये कत्यनयमश्रुकै तवे अक्ष्याः कर्नो नि कामध्यगतकृष्णमंडलं तारके त्कच्यते एकं तारयति तृप्तुवनादौ तारको दंत्यभिस्कर्णधारयोर्न हयोर्दृशि ॥ कर्नो निका कनति कर्नो दीप्तौ कर्नो निकाया मृदे च पुमान् त्रा तरितु त्रिषु कर्नो निका तारके क्ष्याः स्यात्कनिष्ठां गुलावपीत्कृत्स्नात् ९२

७१

७२

७३

लोचनं लोच्यतेऽनेन ॥ लयनं नीयतेनेन णीञ्जप्रापणे नेत्रमधिगुणवस्त्रभेदशूलदुमस्य च रथेचक्षुषि नद्यांचरयनाभ्यांचयोषिति ॥ नेत्रं ॥ ईक्षणं ईक्षतेनेन ईक्षदर्शने ईक्षणां दर्शनेदृशीतिहेमः ॥ चक्षुः चष्टे चक्षतेनेन वा ॥ अक्षि अक्षुतेः नेन अमृव्याप्तौ यद्वा अक्षति अक्षव्याप्तौ ॥ हृक् पश्यति हृशिरमेक्षणे यद्वा हृश्यतेनया स पदादिः ॥ हृष्टिः हृष्टिर्ज्ञानेक्षिणदर्शने इतिहेमचंद्रः ॥ अष्टु अस्त्यति अक्षुतेवा ॥ नेत्रांबु नेत्रयोः अंबु ॥ रोदनं रुद्यते रुदिर अग्रविमोचने ॥ अस्त्रं अस्त्रः कोणेकचेपुंसिह्रुवमग्रणिशोणिते दंतमध्यं अंत्यतालव्यमध्यं अस्त्रमदंतं दंत्यमध्यं तालव्यमपि पंचनेत्रोदकस्य १३ नेत्रयोरंतौ अपांगौस्तः एकं अपांगति अशिगतौ अपरुष्टानि अंगान्यस्याह्वा अपांगस्त्वंगहानेस्यान्नेत्रांतेतिलकेपित्रेतिविश्वः ॥ अपांगदर्शनं कटाक्षः स्यात् अपांगेनदर्शनं कटावतिशयितौ अक्षिणी

लोचनेनयनंनेत्रमोक्षणंचक्षुरक्षिणी ॥ हृगृह्णीत्वास्त्रेभ्रांबुरोदनेंचास्त्रमस्त्रच १३ अपांगौनेत्रयोरंतौ कटाक्षोऽपांगदर्शनम् ॥ कर्णशब्द

ग्रहोऽत्रोन्नत्युतिः रज्ज्वीश्रवणश्रवः १४ उत्तमागशिरः शीर्षं मूर्धानमस्तकोऽस्त्रियां ॥

यत्र कटेयंतुं अक्षतिवा असूव्याप्तौ कर्मण्यण् एकं ॥ कर्णः कार्यते शब्दग्रहणायक्षिप्य ते यद्वा कार्यते शब्दोऽस्मिन् किरतिशरीरस्तरंवा हृविक्षेपे औणादिकः यद्वा कर्णयति कर्णेभेदने दंतः कर्णः पृथ्वास्त्रतेज्येष्टैस्त्वणालोऽग्र तापयि ॥ शब्दग्रहः शब्दोगृह्यतेनेन करणेऽप ॥ ओत्रं श्रूयतेऽनेन श्रुश्रवणे ॥ अतिः श्रूयतेऽनया स्त्रियांक्तिच् ॥ श्रवणं श्रवणंतु अंतौ कर्णेनक्षनेननपुंसकम् ॥ अक् बट् कर्णस्य १४ उत्तमांग उत्तयंचतदंगंच सचाहदितिसमासः ॥ शिरः श्रीयतेउष्णीषादिना श्रयतेः स्वांगेशिरः किञ्चित्सकञ् शिरः प्रधानेनेनाग्रे शिरवरे मस्तकेऽपिचेतु तत्त्वात् ॥ शीर्षं कुमारशीर्षयोर्णिनिरितिज्ञापकात् शिरः शब्दस्यशीर्षादेशः ॥ मूर्धा मुद्यत्यस्मिन्नाहतेवा मुहवैचित्र्ये ॥ मस्तकः मस्यतेस्य मसोपरिणासे पोरमाणेवा ते स्वार्थकः नापुंसि पंचशिरसः ॥

चिकुरः चीनिअव्यक्तंकुरनि कुरशब्दे चिकुरइत्यपि कुंतलाभूर्जस्तत्त्वाश्चिकुराश्चिकुराः कचाइतिदुर्गः॥ कुंतलः कुंतंकुनाद्याकारलाति कुंतलश्चकैवालयवेनामू-
 स्मिनीमृति इत्युक्तं॥ बालः बलति बलप्राणने बल्यतेःवरुध्यतेवा बालोनाकुंतलेःश्वस्यगजस्यापिचबालयो वाव्याल्लिगेसवेदस्नेहोबेरुनंपुंसकम् अलंकारांतरमे-
 ध्येबालोवालाबुद्धौस्त्रियाभिनिविशवप्रकाशः॥ कचः कच्यते कचबंधने कचत्यात्मानंवा कचःशुष्कप्रणोकेशबंधेपुत्रचगीष्यतेः इत्युक्तं॥ कचाकरणवाभिनिहेमः॥ केशः
 क्लृप्यते क्लृषाबधने क्लृषाउपतापंवा क्लृप्तातिवा क्लृषाविबाधायां के शिरसि शेतेवा कस्य शिरस ईशोवा केशः स्यात्पुंसिवरुणेन्हाबेरंकुंतलेपिचैत्युक्तत्वात्॥ शिरोरु-
 हः शिरसिरोहति षट्केशस्य १५ केशिकं केशानासमूहः॥ एवमधिकैश्य इतिह तद्दंतेषांवृदंतश्चिन् ॥ अलंकाः अलंति अत्यंतेवा अलभूषणादौ अलकाकुबेरपु

चिकुरः कुंतलोवालः कचः केशः शिरोरुहः॥ १५॥ तद्दंतेकेशिकं केशयमलकाभूषणकुंतलाः॥ तेल
 लाटंअमरकाः काकपक्षः शिरवंडकः १६ कबरीकेशवेरोः अधम्मिल्लुः सपताः कचाः ॥

र्यामस्त्रियांचूर्णकुंतले इत्युक्तं॥ चूर्णकुंतलाः चूर्णस्यंकचूरादिदोदस्यकुंतलाः॥ हेकुटिलकेशानां तेलकाः ललाटेअमरकाः स्यः अमराइव आंम्यंतिवा अथअमरकोहंरौ
 भेरिकेचूर्णकुंतले एकं॥ काकपक्षः काकस्यपक्षश्च॥ शिरवंडकः शिरवायाअंडश्च शिरवंडकशिरवंडिकावितिवाचस्यतिसप्तनो शिरवंडोबहूचूडयोरितिमेदित्यां हेकुमारचूडा-
 याः १६ कबरी कूपते कङ्कशब्दे कंशिरोष्ठोत्याच्छादयति कयरंलवणाम्लयोः इत्युक्तं॥ कबरीकेशविन्यासशाकयोरितिहेमः॥ केशवेचः केशानांवेशः मार्जनाचंधिवेशः
 हेकेशाबंधरचनायाः कवरित्थो॥ संयताः भौक्तिकदमादिवद्धाः कचाः केशासमूहोयम्मिल्लुः स्यात् एकं धमति धमध्वानेसौत्रः मिलति मिलसंगमे धग्चासौमिल्लुश्च बुचडाइतिरत्ना॥

शिरवा शेते शिरवाशास्वाब्धिचूडांलांगलिक्वग्रमात्रके चूडाभात्रेशिपायांचज्वालायांप्रदेपिच ॥ चूडा चूडयते चूडसमुच्छ्रायं चूडाशिरवाग्रयोऽरित्सूक्तत्वात् बाहुभूपावल-
स्योऽर्थेनिहैमः ॥ केशपाशा केशानांपाशः गौरादिः त्रीणिशिरोमध्यस्थचूडायाः ॥ सदा सदाति षट्प्रवयवे सदाजटाकेसरयोः कोटीरस्तसदाजटोतिरभसः ॥ अद्या आयते ज-
यतेवा जनेष्टुत्तलोपश्च यद्वा जटति जटसंघाते जटालग्रकचेमूलमांस्यापु क्षेपुनर्जटा द्वेव्रतिनः शिरवायां ९७ वेणिः वेणाति वेणोसेतुप्रवाहयौरित्सूक्तत्वात् वेणीत्यपि ॥
प्रवेणी प्रवेणीस्त्रीकुयावेणयोऽरिनिभेदिनो प्रवेणिरित्यपि द्वेसर्पाकाररचितकेशवेशस्य ॥ शीर्षण्यः शिरसिभवः शिरस्यः पूर्ववत् द्वेविशदेकचे कचादित्यर्थप्रधानोनि

शिरवाचूडाकेशपाशीव्रतिनस्तसदाजटा ९७ वेणिः प्रवेणीशीर्षण्यशिरस्योविशदेकचे ॥ पाशः
पक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाः कचात्परे ९८ तत्तूरुहंरोमलोभत तद्द्वौश्चाऽपुमुरवे ॥

दर्शः तेनकचपर्यायात् परे ॥ पाशः पाश्यते पाशबंधने पाशास्तसृगपश्वादिबंधने ॥ पक्षः पक्ष्यते पक्षपरिग्रहे पक्षोभासार्थवेगेहपाश्वर्षसाध्यविशेषयोः केशादेः परतोहं
देरवलेसरिवसहाययोः ॥ हस्तः हसति हस्यतेवा हसेहसने हस्तः करेकरिकरेसंपाकोष्ठकरेपिच इतित्रयः कलापार्थाः कलापोथीयेषां केशसमूहवाचिनित्यर्थः यथाकचपा-
शः केशपाशः केशपक्षः कुंतलहस्तः ९८ तत्तूरुहं तन्वांरोहति मूलविश्रुजादिः तन्तूरुहंतुलोन्मिस्यान्यत्रेचननपुंसकभित्तिविश्वः ॥ रोम रोहति यद्वा रूयते कशाब्दे रुङ्गते ॥
षणोचा ॥ लोभ पूर्ववत् ललविकल्पान् त्रीणिरोम्णाः ॥ पुंमुरवे पुंसः मुरवंतत्र तद्द्वौ तस्यरोम्णाः दृष्टिस्तस्यांसत्यांश्चमश्रुक्षेयं क्षमसुरवेत्ययमिति शिञ्जसेवायां इत्याद्युद्धौ एकंदादीदिति

आकल्पः आकल्पनं कूपूसाभर्थ्य आकल्पयेत्वा आकल्पयति वा आकल्पः कल्पनेवेशो इत्युक्तत्वात् ॥ वेषः वेषणं विष्यते वा विष्णूय्यामौ घञ् वेशाद्विनालव्याप्तौऽपि वेशो वेषयागृहेरुहे नेपथ्ये चेति भेदिनी ॥ नेपथ्यं नयते विच गुणः नेषाब्देन पथ्यशब्देन समासः नेपथ्यं तु प्रसाधने रंगभूमौ वेषभेदे इति हेमः नेपथ्यः स्यादलंकारे रंगज्यायां न पुंसकस्मिति भेदिनी कोशात् ॥ प्रतिकर्म प्रत्यंगं प्रतिरव्यान्तं वा कर्म शाकपार्थिवं वा कर्म प्रसाध्यतेऽनेनांगं पंच अलंकृतस्य शोभायां प्रतिकर्मादिद्वयमलंकरणं स्य वा १९ एते च दृश्यभाणारोचिष्याः पर्यन्ताः दशशब्दास्त्रिपुवाच्यलिङ्गाः ॥ अलंकर्ता अलं करोति ॥ अलंकर्तुं शीलं यस्य हे अलंकर्तारि ॥ मंडितः मंडयनेन स

आकल्पवेषौ नेपथ्यं प्रतिकर्म प्रसाधनम् १९ दशैते त्रिष्वलंकर्ताः लंकरिष्याश्च मंडितः ॥ प्रसाधितोऽलंकृतश्च भूषितश्च परिष्कृतः १००
विभ्राड् भ्राजिष्युरोचिष्यु भूषणस्यादलंक्रिया ॥ अलंकारस्त्वाभरणपरिष्कारो विभूषणं १०१ मंडनं चाथ मुकुटकिरीटं पुन पुंसकम् ॥

मडिभूषायां ॥ प्रसाधितः प्रसाध्यते स्या साधसं सिद्धौ ॥ अलंकृतः अलंक्रियते स्या ॥ भूषितः भूष्यते स्या भूषअलंकारे ॥ परिष्कृतः परिश्रियते स्या पंच अलंकृतस्य १०० विभ्राड् विशेषेण भ्राजने सौ ॥ भ्राजिष्युः भ्राजते तच्छीलः ॥ रोचिष्याः रोचनेन तच्छीलः अयमतिशयेन शोभामानस्य ॥ भूषणं भूष्यते नेन ॥ अलंक्रिया अलंक्रियतेऽनया हेतु पणक्रियायाः भूषातु स्यादलंक्रियेत्यपि पाठः ॥ अलंकारः अलंकारः कंकणादिषूपमादाविति हेमः ॥ आभरणं आभ्रियते नेन भूषभरणं ॥ परिष्कारः परिष्कार इत्यपि ॥ विभूषणं विभूष्यतेऽनेन १०१ मंडनं मंडयते नेन मडिभूषायां मंडनं तु प्रसाधन इत्युक्तं ० पंचालंकारस्य ॥ मुकुटं मंकनेनेन मंकिमंडने मंकुटं भित्यपि ॥ किरीटं किरति अनेन कृद्विसेपे तत्र विभूष्यते नेन ॥
किरीटं पुंसि क्लीबे च हे मुकुटस्य ॥

चूडामणिः चूडामणिः काकाचिंचाफलेसूयमणावपीनिहैमः ॥ शिरोरत्नं शिरसो रत्नं हे शिरोमणोः ॥ तरलः तरंलार्गि तनलंचंचलेखिन्नेभास्करेपिभिज्जिदिगं हारमध्यमणो पुंसियवागूस्तरयोः स्त्रियामित्युक्तत्वात् ॥ हारमध्यगः हारस्यमध्यगच्छति हारमध्यगतोनायकमणिः तरलः स्यात् एकं १०२ वालपाश्या वालपाशकेशसमूहेसायुः वालेषुपाश्या पाशसमूहोवा ॥ पारितथ्या पारितस्तथाभूताएवपारितथ्या सार्यव्यञ्ज हेसीमंतभूषणस्य ॥ पञ्चपाश्या पाशसमूहः पाश्या यञ्जमिवपाश्या ॥ ललाटिका ललाटस्यालंकारः कर्णललाटात्कनलंकारेदतिक्र हेललाटभूषणस्य ॥ कर्णिका कर्णस्यालकारः प्राग्वत् कर्णिकाकर्णभूषणे तालपत्रं तालस्यपत्रं ताडपत्रमपि हेतादंकस्य तानवददतिरव्या ॥ तालपत्रंनुकुंडले स्यात्तालपत्रोरडायाभिनिहैमचंद्रः ॥ कुंडलं कुंडले कुडपनेवा कुडिदाहे कुडिरक्षायांचा धातुनामनेकार्यत्वाद्वा

चूडामणिः शिरोरत्नंतरलोहारमध्यगः ॥ १०२ वालपाश्यापारितथ्यापञ्चपाश्याललाटिका ॥ कर्णिकानालपत्रस्याकुंडलंकर्णवेष्टनं १०३ ग्रैवेयकंकटभूषालंबनस्याल्लुल्लनिका ॥ स्वर्णेः प्रालंबिकाथोरः स्रत्रिकामौक्तिकैः कृता १०४ हारोमुक्तावलीदवच्छदोसोशानयष्टिका ॥ कुंडकुंडा

कारंलानिवा कुंडलंकर्णभूषायांशोपिवलयेपिच ॥ कर्णवेष्टनं कर्णस्पवेष्टनं वेष्टनेनेन वेष्टवेष्टने हेकुंडलस्य तत्र कर्णिकारत्नोभिरवधार्यते इदंपुरुरपरि १०३ ग्रैवेयकं ग्रीवायां भवे ॥ कंठभूषा भूष्यतेनया भूषअलंकारे कंठस्यभूषा हेग्रीवाभरणस्य ग्रैवेयग्रैवमित्यन्यत्र ॥ लंबनं लंबने लविअवस्त्रंसने ॥ ललंनिका लडयानि लडविलासे शनारिडोपि डल्लयो रेकत्वं ललत्वेव सार्येकनिहस्वः हे आनाभिलंबनकंठिकायां सैवललंनिकास्वर्णेः कृताप्रालंबिकास्यात् एकं ॥ सैवललंनिकाभौक्तिकेरचिताचेदुरः स्रत्रिकेत्येकं १०४ हारः मनोह्रियतेनेन ह्रियतेवा यद्वा हारयतिमनः हारोमुक्तासंरयुधि ॥ मुक्तावली मुक्तानामावली हारोमुक्तावलीहारदतिरभसः हेमुक्ताहारस्य असौमुक्तावलीशानयष्टिकाचेत् देव-छंदः देवैः छंद्यते छदिसंवरणे यष्टिहारलनाशस्त्रभेदयोरिति विषयः यष्टिलतासरः सारिदिति अनेकार्यमाधवी ॥

यदिभेदाद्गुच्छादयोहारभेदाः स्यः गुच्छगुच्छार्थगोस्तनाः तेयथा गुच्छः गुडयते गुडशब्दे स्याद्गुच्छकस्तत्तवेकहारभेदकलापयोरित्यक्तः० द्वित्रिंशद्भुनिकोगुच्छइत्यर्थः॥
गुच्छार्थः गुच्छस्यार्थः समप्रतिविभागाभावात्पुरुषं चतुर्विंशतिशङ्खनोहारश्चतुःसरिच्चगोस्तनः चतुर्विंशतिकोगोस्त
नइत्यर्थः गुत्सगुत्सार्थगोस्तनाइत्यपिपाठः १०५ ह्रादशयष्टिकोऽर्थहारः अर्थेनएकदेशेनकृतोहारः शाक्यार्थेवादिः॥विंशतियष्टिकोभाणवकः भाणवकइवबालइवभा
णवकोहारभेदेबालेकुपुरुषेबलदिवित्युक्तवान्॥ एकयष्टिका एकावलीस्यात् एकचासावावलिश्च सैवएकावत्येवसप्तविंशतिभौक्तिकैः कृतानक्षत्रमालास्यात् नक्षत्रा
णांमालेव एकैकं १०६ आवापकः आउप्यते इवप ॥ पारिहायः परिह्रियते ऋहलोप्यत ततः स्वार्थेण ॥ कटकः कटीति कट्यनेवा कटेवर्षाविरणयोः कटकोरुन्नीनितं

हारभेदायष्टिभेदाद्गुच्छगुच्छार्थगोस्तनाः १०५ अर्थहारोभाणवकएकावत्येकयष्टिका ॥ सैवनक्षत्रमालास्यात्सप्तविंशतिभौक्तिकैः १०६ आ
वापकः पारिहायः कटकोवलयोगिस्त्रिया ॥ कैयूरभंगदेतुल्यं अंगुलयकसूर्मिका १०७ साक्षरंगुलिमुद्रास्यात्

बोद्रेदंतिनांदंतमंडने

सासुद्रलवणेरगजधानीवल्लययोरपि ॥ वल्लयः वल्लति वल्लसंवरणो वल्लयः कंठरोगेनाकंठेपुनपुंसकं चत्वारिमकोष्ठाभरणस्य पौंचिदतिरच्यातस्य ॥ कैयूरं केबाहुशिरसियौति दू
भिश्चणे ॥ अंगदं अंगंदयते दायनिदातिवा देहपातने दैप्रशोधनेवा दोअवसंदनेवा अंगदः कपिभेदेनाकैयूरतुनपुंसकं इमंगंभूषणस्यबाहुवटेः बाहुबंदइतिरच्यातस्य ॥ अं
गुलीयकं अंगुलीभवं जिह्वामूलांगुलेः छः ॥ ऊर्मिका ऊर्मिरिव ऊर्मिप्रकाशंकायतिवा ऊर्मिः स्त्रीपुंसयोर्वीच्याप्रकाशेवेगंगंधयोरित्यक्तः० हेअंगुल्याभरणस्यअंगवीदतिरच्या
१०७ साऊर्मिका अक्षरैः रामरूपादिभिः सहितानेव अंगुलिमुद्रा अंगुल्यामुदराति मोदनेवा मुदहर्षे रमायिनंचीतिरक् एकं

३१

कंकणं कंशप्रकांकाति कणशब्दे कंकनेवा ककिलौल्ये अनुदात्तेतश्चहलादेरिति युच्च कंकणंकरभूषायांस्त्रयमुनयोरपि ॥ करभूषणं करभूषयति करोभूष्यतेःनेनवा क्लृप्तं
बस्यान्तुनेस्त्रैकंकणंकरभूषणाभितिरप्रसः हस्तमुनस्तत्रैस्यात्कंकणोनाप्रनीयरदितिरलकोशः कांकोदेशितिरव्यातस्य ॥ मेखला मखगांतिलानि दृषोदरादिः मेखला
द्रि नितंबेस्याद्रशानारवद्वुबंधयोरिति हेमः ॥ कांची कांचने काचिदामिबंधयोः कांचीस्यान्वैखलादंस्त्रिप्रभेदेनगरस्यच ॥ समकी सयति षपसमवाये बहुल म
साभिरनेकाभिः किंकिणीभिर्वासमस्त्रानवा कारानि ॥ रयाना अश्रुते अश्रूव्याभौ संधानेच अशभौजने इत्याद्युह्य रशानापिचजिह्वायामिति विष्वः रसनंनिग्वनेनादे
रसनाकोनिजिह्वयोरिति अजयधरणी रसनंचापिरास्त्रायामिति विष्वप्रकाशः एवंउभयउभयत्रसाधुः १०८ सारसनं सारसमुत्कृष्टसनमस्य वनषणसंभक्तो पंच-

कंकणंकरभूषणम् ॥ स्त्रीकट्यांमेखलाकांचीसमकीरशानामथा १०८ क्लृप्तेसा

रसनंचाथपुस्तकट्यांशरवलंभिषु ॥ पादागदंतुलाकोटिर्मजीरोचूपुरोः स्त्रियाम् १०९

दाब केवरपट्टादनिरव्यातस्य एकयाक्षिप्रवित्कांचीमेखलात्वद्वयष्टिका रसनाबोडशज्ञेयाकलापः पंचविंशकदितिभेदास्त्वहनविवक्षिताः शंखलमित्येकं भृंगैः खलति ख
लसंचये शंखलापुंश्चलोकांच्योर्लोहजौचबंधने पुंसः कटिभूषणस्य कुडदोरादितिरव्यातस्य ॥ पादागदं पादस्यांगदमिव यद्वा पादएवांगपादांगं द्यतिदायमि दयने-
वा दोअवरवंदने दैपशोधने देहूपालनेवा ॥ तुलाकोटिः तुलांतुलावाकोटयति कुटप्रनापने तुलाकारंकोटिरग्रमस्य तुलाकोटिर्मानभेदेबुदेस्यान्पूरोपचेतिहेमः
तुलाकोटोदित्यपि ॥ मंजीरः मंजति माजिध्वनौसीमः मंजीरः नूतुरः नूतुवनेसंपदादिः तुविषुरति पुरअग्रगमने मंजीरोः स्त्रीसन्पुुरदितिरप्रसः १०९

स्त्रीकटिभूषणस्य

हंसकः हंसद्वयकायनि ॥ पादकटकः पादस्यकटकः वलयः बहुनूपुरस्य तोरुयापेजणइतिरव्यातस्य ॥ हंसादिद्वयपादकटकस्यवालेइतिरव्यातस्ये निमतं तुल्याकोटिः स्त्रियाश्च मं-
जीरः अस्त्रियां ॥ किंकिणी किंवित्किणं करोति कंकणीतिगुरवः कंकेगनौ अणानि शकंज्यादिः यद्वा कंस्त्रसंवकणति कणशब्दे किंकिणिरित्यपि कंकणः स्यात्पुनिसरः कंकणीदु-
द्रघटिकेतिप्रागुक्तिः ॥ द्रघटिकेति घटतिवा द्रघटिका घटेव यद्वा घटयति घटतिवा द्रघटिकासौघटिका च हेतुगुरइतिरव्यातस्य ॥ त्वगादिचतुष्कंवस्त्रस्ययोनिः कारणं कारणचतुष्टयेनका-
र्यस्यवस्त्रस्यचातुर्विध्यमितिज्ञेयम् ॥ क्षोभादीत्येतद्विनावात्मफलादयोनिश्चभाष्यंतादशात्रिषु तंत्रकंचचकारादेकादशात्रिषु च वक्ष्यमाणदुकूलसाहचर्यास्तौमं ह्नुब मेव
त्रिचिंत्येके ११० क्षोभादि क्षमाथाः अतस्याः विकारः आदिशब्दान्शाणभित्यादि ॥ चाल्कं चाल्कलस्यविकारः चाल्कंक्षेपं एकंलज्जयस्य ॥ फालं फलस्यविकारः ॥ कापसं

हंसकः पादकटकः किंकिणीद्रघटिका ॥ त्वक्फलक्षुगिरोभाणिवस्त्रयोनिर्दशात्रिषु ११० चाल्कंक्षोभादिफालंतुकार्यासंबादरंचतन् ॥
कौशेयंक्षुभिकौशेत्यंशकंबधूरोमजं १११ अनाहतंनिष्प्रवाणितंत्रकंचनवांवरं ॥ तत्स्यादुद्रमनीयंचद्धेतयोर्वस्त्रयोर्युगं ११२ पत्रोर्णं
धौतकौशेयंचबहुभूल्यमहायनं ॥

कापस्याः विकारः ॥ वादरं बदरायाश्चविकारः त्रीणिकार्यासवस्त्रस्य क्षुभिकौशेत्यं रुमेः कौशाः तस्मादुत्थं कौशेयंस्यात् ए-
कं ॥ मृगरोमजं मृगरोमाः जानं वस्त्रंरांकवं एकं अत्रमृगशब्देनपशुमात्रं ग्राह्यं तेनकंबलाद्यपि १११ अनाहतं नआहतं ॥ निष्प्रवाणि निर्गनाप्रवाणीतंतुवायशब्दाकाः स्यात्
तंत्रकं तंत्रादभिसायहृतं ॥ नवांवरं नवंचतदंबरं चत्वारिंशदं भोगक्षालनरहितस्यवस्त्रस्य ॥ धौतयोर्वस्त्रयोर्युगंयत्तदुद्रमनीयंस्याच्च एकं उद्रम्यतेः प्रिलघ्यते गम्भिरगतौ युग-
भित्त्यविवक्षितंरिप्यणेस्पष्टं ११२ यद्धेतकौशेयंतत्पत्रोर्णं धाव्यनैस्त्र धौतंचतत्कौशेयंच पत्रेषुक्षुवोर्णापत्रोर्णास्त्यत्र पत्रोर्णं धौतकौशेयेपत्रोर्णः शोणकद्रुमइतिहेमः
एकं ॥ बहुभूल्यं यद्द्रव्यादिकंतत्तथायनं इत्येकं बहुभूल्यमस्य महच्छुभूल्यमस्य बहुभूल्यमस्य त्रिसु ॥

क्षीमं क्षीति क्षयतेवा दुष्कृशाब्दे क्षीमपट्टे दुष्कृलेस्यात् गुरवस्तु क्षमायाविकारः क्षीममिति पर्यायांतरायाभिधानायपुनरभिहितं ॥ दुष्कृलं दुष्टं कृल्यति कृल आवरणे इ
गुपथेति कः पृषोदरादिः हेपट्टवस्तुपादावदतिरव्यातस्य ॥ निवीतं निवीयतेस्य व्यञ्जसंवरणे ॥ मावृतं माव्रियतेस्य हञ्जवरणे हे मावृतवस्तुस्य ११३ वस्तुस्य ह्ययोर्वस्तु
योः प्रातयोर्दशाः स्फः एकं कस्यते वस आच्छादने वसस्त्वेहनादौ वस्ति ह्ययोर्निहूनाभ्योभूम्निदशास्तु च दश्यते दशावत्यामिवस्यायां वस्तुनां भूमिपुंस्ति
व्योशितिरभसः वस्तयो ह्ययोरिति पाठे तु दशाः वस्तयः हे वस्तुप्रांतयोः स्त्रियां भूस्तिदशाः स्त्रीपुंसयोर्बहुत्वे च वस्तयः ॥ देव्यं दीर्यस्य भावः ॥ आयामः आयम्यतेनेन
आयमनंवा आयाति याप्रापणेवा आनह्यतेनेन गहर्बधने आरोहइति ध्वचिस्पाठः तत्र आरुह्यतेनेन आरोहस्तुवरोहे च वरयोर्विकुटावपि आरोहणे गजरोहे दीर्यत्वे

क्षीमं दुष्कृलं स्यादेतु निवीतं प्रावृतं चिपु ११३ स्त्रियां बहुत्वे वस्तुस्य दशास्तु वस्तयोर्दयोः ॥ दे
व्यं मायाम आनाहः परिणाहो विशालता ११४ पदञ्चर जीर्णवस्तुसमौ न कक कर्पटी ॥

चसमुद्भूये त्रयं वस्तुनादेर्द्वयस्य लांबादतिरव्यातस्य ॥ परिणाहः परिणह्यतेनेन ॥ विशालता विशालस्य भावः हे विस्तारस्य रुंदीदतिरव्यातस्य ११४ पदञ्चरं पटमे पट
गले यद्वा पटदित्यव्यक्तशब्दं चरति करोति यद्वा पदवाचरति ॥ जीर्णवस्तुं जीर्णं चित्तदस्तुं च हे जीर्णवस्तुस्य ॥ नक्तकः नक्तं कंसारवमस्तात् क्वचिल्लक्तक इत्यपि पाठः तत्र ल
क्यतेस्य लक आत्वादने ॥ कर्पटः किरति कृणानिवा कृविसेये कृहिंसायांवा करोतिवा कर्चासौ पदञ्च यद्वा करस्य पटः शकं ज्वादिः हे जीर्णवस्तुस्य वंडस्य फ डके छाटी इ
तिरव्यातस्य ॥ गुरवस्तु द्रवद्रव्यं येन पूयते तत्र रूढोयमित्याहुः ॥

वरुन् वस्यतेनेन वसआच्छादने॥ आच्छादनेन वसोर्णित्यसत् ॥ चैलं विल्यतेनेन चैलवसने चैलमित्यपिपाठः चैलोद्यमेभिषु ॥ वसनेन वस्यतेनेन वसनंछादनेवरुन् नपुंसकंतुवसनइतिविवः॥ अंशकं अंशुभिः काशने काशरदोमौ इत्याद्यौ अंशकं शक्रुवल्नेस्यादस्त्रभात्रोत्तरिययोःरिनिरभसः ११५ सूचकः शोभनं चैलमेव स्वार्थेकन् ॥ पटः पटति पटगतौ पटविस्तारे वा यद्वा पट्यतेनेन पटभासने पटश्चित्रपटवस्त्रेस्त्रीप्रियाल्लहुमेपुमान् तत्रपटोस्त्री पटाः स्त्रीकर्पटः शाटः सिचयमोनलक्तका इतिरभसः हे शोभनवरुन्स्य ॥ वराशिः वरंश्चष्टवरणवा शुने वरासिपयन्यत्र तदाह वरासिस्मात्तवद्रुवस्त्रवरसिः स्थूलशाटकइति दंत्यानेषुरभसः वराशिर्नित्यन्वयः स्त्रीनाइतिपाठे स्थूलशाटकः शरति शटरुजादौ स्थूलश्चासौशाटकश्च हेस्थूलपटस्य चत्वारणकार्थाइत्येके ॥ निचोलः निचोल्यते

वरुन्माच्छादनंवासश्चैलंवसनमंशकम् ११५ सःचैलकः यटो स्त्रीस्यादसाशिः स्थूलशाटकः ॥ निचोलः प्रच्छदपटः समीरल्लुककंबलो ११६ अंतरीयो

पसंव्यानपरिधानान्यर्थोः शकः ॥

सकमितिभसः स्त्रियांनिचोलीत्यपीतिराजदेवः ॥ प्रच्छदपटः प्रच्छदति प्रच्छद्यनेवा छदसंवरणे इत्याद्यौ प्रच्छदश्चासौपटश्च हेडोदिकाद्यावरणपटस्य स्त्रीपि धानपटस्यबुरकेतिरव्यानस्येत्यन्ये येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यतेतस्येति गुरुवरणाः ॥ रल्लुकः रमनइति रच्चासौस्त्रश्च स्वार्थेकन् इत्याद्यौ रल्लुकः कंबलेसंपुतइत्येकंबलः कंबति कंब्यतेवा कंबगतौ नागभेदेप्रावरणेबैलस्येकंबलंजलहनिहेमः हेकंबलस्य ११६ अंतरीयं अंतरेभयम् गहादित्वाच्छः ॥ उपसव्यानं उपसंवायतेनेन व्यञ्जसंवरणे ॥ परिधानं परिधीयते इध्याञ्च्यारणे ॥ अर्थोऽंशकम् अधोदेहभागस्यअंशकं चत्वारिपरिधानवरुन्स्य ॥

६३

६४

आचारः प्रक्षियतेनेन इति यञ्च ब्रह्मवर्णं शृणोतीराच्छादने प्रावरइत्यपि ॥ उत्तरासंगः उत्तरे ऊर्ध्वभागे आसज्यते ॥ बृहत्तिका बृहत्स्य आच्छादने इति कन्
११७ संख्यां संवीयतेनेन संख्यां छन्दोऽं शक इति विषयमिति ॥ उत्तरीयं उत्तरस्मिन्देहभागे भवं पंचबामस्कंधेयद्वार्यते तस्य उत्तरीयस्य ॥ चोलः चोल्यतेनेन तुलस
मुच्छ्राये ॥ कूर्पासकः कूर्परिआस्यते असस्त्रेयणे आस उपवेशने वा पृथोदरादिः इत्याद्युह्यं कूर्पासस्त्वर्थचोलक इति हागवन्धी हेरुन्नीणां स्तनादिषु आयाकस्य कंचुकीति प्रसिद्धस्य
अस्त्रियां नीशारः नितरं शीर्यते हिमानीलावत्रानेन वा शृङ्गिंसायां एकं ११८ यद्दूरस्त्रीणां अर्थीरुक् अंशकत चंडातकं भ्यात् ॥ ऊरारं अर्थीरु नत्रकाशने उग्रत्यक्
अर्थीरुक् चंडां कोपनां च्छियमतीति अर्थीरुक् वरस्त्रीणां वा सश्चंडातकः स्मृत इति पुंस्कां देवोपाखितात् पुंसि च एकं परकर लहंगा इति ख्यातस्य ॥ यत् आमपदं मपचादा

द्वौ प्रावारोत्तरासंगौ समौ बृहत्तिका तथा ११७ सख्यां न सुत्तरीयं स्याच्चोलः कूर्पासको स्त्रियां ॥ नीशारः स्यात्प्रावरणो हिमानीलनिवारणे ११८ अ
र्थीरुक् वरस्त्रीणां स्याच्चंडातकमस्त्रियाम् ॥ स्याच्छ्रिया प्रपदीनं तत्प्राप्त्या प्रपदं हि यत् ११९ अस्त्रीवितानमुल्लोचोद्व्याद्यं वस्त्रवेष्टमनि

आपपदं तत्प्राप्तौ वस्त्रादितत् आपपदीनं यदा प्रपदं प्राप्नोति तदा मपदीनं त्रिषु एकं पादाग्रपर्यंतं लंबमान वस्त्रस्य ११९ वितानं वितन्यते वितानो यत् उल्लोचो वित्तार पुंन
पुंसकम् ङीबं वृत्तविशेषस्याच्छिं गोमंदतुच्छयोः ॥ उल्लोचः ऊर्ध्वलो वति लोचु प्रासने ऊर्ध्वलोच्यते वा लोचु दर्शने हे आतपाद्यपनयार्थमुपरि बहस्य चंद्रकारव्यस्य वा
सप्तः चादवा इति स्थानस्य पुंसि वितानः दूष्याद्यं दूष्यते दूषयैकृत्य दूष्यं त्रिषु दूषणीयेक्षी बं वस्त्रे च न दूहे आद्यशब्दात्पदकुदीपदवासादिग्रहणम् ॥ वस्त्रवेष्टमनि वस्त्र
रचितगृहे स्थान दूषयमपि तालव्यमध्यमपि एकं देवा राहृती इत्यादिकस्य नाम ॥

५

५

५

प्रतिसीरा प्रतिस्मिन्नोति प्रतिसीयतेवा पिञ्चंधने ॥ जवनिका जवत्यस्यां जुः सौत्रोगतौवेगेच अनादेशेकन् यस्मिन्केतिपाठः तत्रेत्यं यमयानि यमउपरमे ॥ निरस्तरणी निरस्तरू
 रोनि निरस्त्रियतेऽनयावा निरस्कारिणी इत्यपि त्रीणि व्यवधानपत्त्याः पट्टदा कनाथ इति स्वर्यातायाः १२० परिकर्म परिमलवर्जनाथोक्त्या स्नानोद्धर्तनादौत्यर्थः प्रतिस्मिन्न-
 तिक्कचित्पावः ॥ अंगसंस्कारः अंगसंस्क्रियतेऽनेन हे कुंकुमादिनाशरीरसंस्कारमात्रस्य ॥ माष्टिः ॥ गार्जना पुच ॥ गार्जनं शक्तिं करणो मार्जनामुरजिध्वजाविति हेमः
 ॥ मृजा अङ्प्रत्ययः त्रीणि मोक्षणादिना निर्मलाकरणस्य ॥ उद्धर्तनं उद्धर्त्यतेऽनेन चतुर्वर्तने ॥ उत्सादनं उत्साद्यतेऽनेन बहुविशरणादौ उत्सादनसमुद्भूतव्योद्धर्तनोद्गा

प्रतिसीराजवनिकास्यात्तिरस्करिणीचसा ११० परिकर्मांगसंस्कारः स्यान्मार्हिर्मार्जनामृजा ॥ उद्धर्तनोत्सादने हे समे आह्वाप आ
 हूवः १२१ स्नानचर्चानुचार्चिक्यस्थासकोथप्रबोधनम् ॥ अनुबोधः पत्रलेखापत्रांगुलि रियेसमे १२२

हनेषु चेति हेमः हे उद्धर्तनद्रव्येणांग
 निर्मलाकरणस्य ॥ आह्वावः विभाषादिः पञ्चो रिति यत्र पक्षे अप ॥ आप्लवनं हुङ्गती ॥ आप्लवः १२१ स्नानं व्याधौ च त्रीणि स्नानस्य ॥ चर्चा चर्वणं चर्चअध्ययने
 चिंतीत्यङ् चर्चास्याच्च्मसुंडायां चिंतास्थासकयोरपीति हेमः ॥ चार्चिक्यं चर्चिकेव चार्चिक्यम् ॥ स्थापकः निश्चिनि ह्यगतिनिहन्तौ बाहुलकात्सः स्वार्थेकन् स्थासवः पुंसिच्चा
 र्चिक्येजलादेरपि बुहुदइति विशनः त्रीणि चंदनादिना देहविलेपविशेषस्य उदीइति रच्यतस्य ॥ प्रबोधनम् उभयत्र भावे यत्र ॥ अनुबोधः हे गतगंधस्य पुनर्गंधव्यक्तीकरणे यथा
 कस्तूरिकादेर्मद्यादिना ॥ पत्रलेखा पत्राकारालेखा शाकपार्थिवादिः ॥ पत्रांगुलिः पत्रार्थेऽंगुलिः इमे स्त्रियांसमे हे कुचगल्लादौ रचितस्य वैशारकस्तर्पादिना तिलकविशेषस्य १२२

तमालपत्रं तमालपत्रमिव तदाह. निवृत्ता तमालपत्रं तापिच्छपत्रकोपिचेतिविशेषः॥ तिलकं तिलति तिलस्तेहने तुदादिः तंलनिचा न लगतौ तिलपौशबद्रमांभवाः पुं हू कर्तिले
कालकं तिलकरुचकंलोम्नीतिहमः॥ चित्रकं चित्रधमि चित्रात्रयायां चित्रं कर्गो नवा चित्रकं तिल कमानव्याद्राप्रहृञ्चुपादिषु॥ विशेषकं विशिष्यति विशिष्येवेषणं गवुल्ल॥
विशेषकोम्नीतिलकं विशेषेनेतरिषु तमालस्मितंकरवद्भूदनिविषवात्ममादेःपि अन्यत्रोक्तं॥ द्वितीयं॥ तिलकं॥ तुरायं॥ विशेषकमिति च हू नाल्त्रियायां यितुपुनपुंसकयोः च
न्यासिल्लदेवस्तथादिनाहू नतिलकस्य॥ अथ कुंकुमं कुंकुमिनिशब्दोऽन्यथाच्यत्यनास्य अर्थ आद्यश्च यद्वा कुंकुमे कुंकु आदिने बाहुलकादुभयक आल्ल्यात्रसुभितियोग
विभागात्तुम्॥ काशमीर जम्बा काशमीरै जम्बास्य काशमांरं कुंकुमेपि स्यादृकपुष्करमृदयोः काशमीरजं वन्निह शिरसंवाल्हो कं पीतनंवरमिति वाचस्पतिः॥ अधिशिरसं अग्निरिवशि

तमालपत्रतिलकचित्रकाणि विशेषकं॥ द्वितीयं च तुरायं च नस्त्रियामथ कुंकुमं १२३ काशमीरजम्बाधिशिरसं वरं बाल्ही कर्पणने॥ रक्तं सं

कोचपिशने धीरलोहितचंदन १२४

रवाक्सरोः स्य अथाग्निशिवमुद्दिष्टं कुंसुभं कुंकुमेपि च॥ वरं क्षियते च त्रवरणे वरं तु घृष्टुणी किंचिदिष्टुदितिहमः॥ बा
ल्हीकं बल्लहे बल्ल्याधान्ये बाहुलकादीकत्त बल्हीकदेशेभवं बाल्हीकं बाल्हीकं धीरहिगुनोर्नामदेशयो रिति भिक्कां दुशेषः काशमीरं चारु बाल्हीकं संक्षेपे च पिशनेवर
मिति हल्लाद्युधः॥ पीतनं पीतकरोति यद्वा पीयते पीडुपानं बाहुलकात्तुम्॥ रक्तं रज्यमिस्मा गत्यर्थे तिलकः रक्तनीलस्यादिरजिते॥ संक्षेपः संक्षेपे च संक्षेपे च यद्वा संको
चयति संक्षेपे च कुचसंपर्चनकोटिल्यधतंष्टं सविल्लरवेनेयु संकोचो मोनं देचनं धेवुं कुंकुम इति विश्वमेदिन्यौ॥ पिशने पिश अदयने पिशने कुंकुमेपि चैत्क
कत्यात्॥ धीर रथातिधीयते वा इथा अधारणादौ धीरं धैर्यान्विते स्वरं बुधे कुंकुमे लोहितचंदनं लोहितमपि लोहितं रज्जगाशं रं कुंकुमे च कुचंदने ए
कादशकुंकुमस्य १२५

लाक्षा लक्ष्यतेऽनया राक्षसा रक्ष्यतेऽनया लक्षददर्शने रक्षपातने । अभयभगुरोश्च हलद्वयप्रत्ययः प्रज्ञाद्यण ॥ जतु जायते ॥ यावः यौति द्यूयनेवा यवएव प्रज्ञाद्यण आयोल्लेके
पात्तभिदीतिहेमः ॥ अलङ्कः नलज्जनेस्य ओलस्तीघ्रीदं गहलकान्तन् धंहा नलक्यनेस्मा यहा नक्तोऽस्मात् ॥ दुमामयः दुमाणाभामयः ॥ लवंगं लुनाति लूयतेवा ॥ दे
वकुसुमं देवानांकुसुमं कुसुमेषु देवद्व देवयोग्यकुसुमं पः शाः पाथिवादिः ॥ श्रीसंज्ञं श्रियः संज्ञाः यस्य लक्ष्मीपर्यायनामकमित्यर्थः ॥ श्रीपालवंगस्य ॥ जायकं जय
ति गंधांतरं जिअभिभव १२५ कालीयकं कालस्थवर्णस्यिदं कालमब्दाच्छेस्वार्थेकन् क्वचित्कालेयमितिपाठः तन्नेत्यं कलेरिदं सर्वत्राशिकलीनिदक् कालीयकंचकालेयं व-
र्णकं कांतिदायकमिति व्याडिः ॥ कालानुसार्यं अनुस्त्रियते स्वरतो कालेन वक्त्रनानुसार्यं कालानुसार्यं शैलेयकालाये शिशुयाद्रुमश्निविवर्भदित्यौ त्रणिस्तरंगधद्रव्यविशेष-

राक्षालाक्षाजतुह्नीवेयाबोलक्तोद्रुमामयः ॥ लवंगं देवकुसुमं श्रीसंज्ञमथजायकं १२५ कालीयकंचकालानुसार्यंचायाभामयं ॥ वंशिकागुरुराजा

हंलाहंस्त्रुमिजजागक १२६ कालागुर्वगुरुस्यानुमंगन्यामस्त्रिगधियत ॥

स्यपीनचंदनइतिरव्यातस्य ॥ वंशिकं वंशोस्तत्र अतइनिठनौ क्वचिहंशकमपि तत्रेस्य
वंशइव इवार्थेकन् ॥ अगुरु नगुरुयस्मात् ॥ राजाहं राजानमर्हति अहंप्रशांसायामित्यच् इदंचिन्यं अनेनशत्रुविधानात् ॥ राजाहं जोगकेद्रुांबराज्ययोग्येभिधेयवदिनिविश्वः ॥
लोहं लुह्यते लुहगार्थं रोहति इदंसमीचीनं रलयोरैक्यंवा लोहोः स्त्रोषास्त्रकल्हे जोगकेसर्वने जसदतिमोदिनीकोशाल्लोहंपुंस्यपि ॥ क्वमिजं क्वमिभिर्जन्यते ॥ जोगकं जंग
ति जुंगयतेवा जुगिर्वर्जने १२६ कालागुरु कालंचनदगुरुच इतिसमंकसमार्यकं ज्ञेयम् कृध्यागुरुणः पर्यायाइत्यर्थः ॥ अगुरु नगुरुयस्मात्तदगुरु अगुरुर्जोगकेलयाविनिहे
मादगुरुः पुंस्यपि अगुरुशितिक्वचित् अगुरुइत्यभ्ययच्छब्देनसंबंधः स्यादित्यस्यत्वंनत्वादुत्तरेणसंबंधः यदगुरुगह्विर्गंधिमा मंगल्यास्यादित्यं कं स्त्रिलयत्रतादितिपाठस्त-

त्रयदशरुमाहिगंधितनचांगल्येत्यर्थः महिषापुराणस्यैवगंधोस्य मंगले सायुः मंगल्यास्यान्नाथभाणाश्वत्थबिल्वमसूत्रके ॥ स्त्रियांशास्यामयः पुष्याभिसिषक्तुवचास्तत्र गो
चनायागयोदभिक्लुबांशिवकरोत्रिष्विनिविरवभादित्यो अत्रजोङ्गकांतानिअगुरुणः कालागुर्वीदिह्यंरुष्यागुरुणः ॥ यक्षधूपः यक्षान्धूपायानि धूपसंतापे ॥ सर्जरसः स
र्जस्य सालस्पर्शः ॥ अरालः नरातिदुःखं रालद्रुतिगुरुचरणाः अरालः सर्जवक्रयोतिरिति रालः सर्जरसो रालो धूपकोविह्लुवस्तुभद्रनिचरभसः ॥ सर्वरसः सर्वैरस्यते रसजा
स्वादने यद्वा सर्वैरसायसिन् १२७ बहुरूपः बहूनिरूपाण्यस्य नानासुतिगंधत्वात् ॥ बहुरूपः स्मरोविष्णोसरते धूपं कश्चिद्वेदतिहेतुः इति पंचधूपस्य राज इति ॥ एकधू
पः एकद्वधूपः एकधूपस्तु सरलद्रवस्तु त्रिमधूपयोः ॥ त्रिमधूपकः कृत्रिमधूपकः स्वार्थकच इत्यनेकपदार्थस्तु त्रिधूपरय ॥ तुरुष्कः तुतीति तुरत्वरणे रिप्यणे

यक्षधूपः सर्जरसो रालसर्वरसावपि १२७ बहुरूपोऽप्यथ एकधूपस्तु त्रिमधूपकौ ॥ तुरुष्कः पिंडकः सिल्लोयावनोऽप्यथयायसः १२८ श्रीवा
सोस्तु कधूपोऽपि श्रीवेष्टसरलद्रवौ ॥

यं तुरुष्कः सिल्लकेल्लच्छजातीदेशांतरेऽपि चेति विषयमोदित्यो ॥ पिंडकः पिंडने पिंडित्त्याने पिंडो बोल्ले बल्ले सां द्रेहागरेक
देशयोः देहभात्रे निवापे च गोल्लसिल्लकयोरपि ओडुपुथे च पुंसि स्यात्स्त्रीबभाजो वनायसोः पिंडी तु पिंडतगरे लात्सूचर्जरभेदयोरित्क ॥ सिल्लः स्त्रिह्यानि ष्याह्प्रती
॥ यावनः यवनदेशो भवः इत्याद्युह्यं चत्वारि सिल्लारथ्यगद्व्यस्य ऊदलो वान इति रव्या ॥ पायसः यय एव पयसो विकारो वा पायसस्तु ह्निबपुसोः श्रीवासपरमाभ्यो
पिति मेदिनी १२८ श्रीवासः श्रियो वासः श्रीवासोस्तु कधूपे स्यात्पं कजे भधुसूदन इ ० श्रीश्चासो वासश्चेति वा ॥ एकधूपः धूप्यतेऽनेन धूपसंतापे ह्वकनामा धूपः शाकपार्थिव
तु ह्वकः स्यात्कृत्रिमेनेकधूपोऽपि सरलद्रव इति रभसः ॥ श्रीवेष्टः श्रीसंज्ञकः श्रियो वा वेष्टो निर्यासः ॥ श्रीपिष्ट इत्यपि तत्रैव श्रियः सरलद्रवस्य पिष्टः पिष्टचूर्णेन जनितत्वात्
सरलद्रवः सरलस्य देवदत्तोर्द्रवः पंचसरलद्रव्यस्य विशेषनामकधूप इति ॥

मृगनाभिः मृगस्यनाभिः पुंलि ॥ मृगमदः मृगस्यमदः ॥ कस्तूरी कस्तुरिगंधोऽस्याः पृषोदरादिः कसेगनौ अयंकस्तूर्याः मृगनाभिर्मृगमदोभृगः कस्तूरिकापिचैति
माधवः मृगोपि मदोपि मदोरेतसिकस्तूर्याभिनिमोदिनी मुरव्यादृक्षत्रियेर्नाभिः पुंसिप्राणयंगकंहयोः चक्रमध्येप्रयानेचस्त्रियांकस्तूरिकामदइतिरभसः ॥ को
लकं कौलति कुलसंस्थाने रलयोरेकत्वाल्लोरकमपि कोरकोऽस्त्रीकुड्रलेस्यात्कौलकमृगाल्योरित्क० १३९ कंकोलकं कंकतोऽत्र कंकूलौल्ये संपदादिः कौलानि कंकूच
तत्कौलं च ॥ कोषाफलं कोषोफलमस्य भाषिणिकंकोलगवलादितिरव्या० ॥ कपूरं किरानि हृणातिवा करोतिबा ह्रुविक्षेपे हिंसायावा कुञ्ज दुल्लञ्जकरणेवा पूर्यते पूरा आख्या
यने करचासौपूरश्च ॥ धनरसः धनोददः सारोददः सारोऽस्य धनः साद्रददेदाख्येइतिविश्वः धनसारस्तुकपूरेदक्षिणावर्तपारदइतिहेमः ॥ चंद्रसंज्ञः चंद्रस्यसंज्ञाय

मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरीचायकौलकं १३९ कंकोलकंकोषफलमथकपूरमस्त्रियां धनसारश्चंद्रसंज्ञः सिताम्बोहिसवालुका १३० गंधसारो
मलयजोमद्रश्चीन्द्रनोस्त्रिया ॥ तैलपणिकगोषोर्षेहरिचंदनमस्त्रिया १३१

स्य चंद्रपर्यायिनासक दुल्यर्थः ॥ सिताम्बः अम्बति अम्बगनौ सितंशोक्लाम
अयति स्वसंबद्धमितिवा सिताम्बइतिवापाठः सिताम्बाभा अस्य ॥ हिमवालुका हिमाचसौवालुकाच रेणुकावर्णकपूरचंद्रमस्यहिमाच्यमितित्रिकांशेषः १३० गंधसारः
गंधवान्सारः स्थिरमागोस्य गंधाएववासोस्य ॥ मलयजः मलयेजानतः ॥ मद्रश्चीः मद्राश्चीरस्य हस्तिजात्यंतरभाद्रोवाच्यवच्छुक्ष्माधुनोरितिविश्वः ॥ चंदनः चंदयति चंदे
आल्हादने चत्वारिचंदनस्य मलयगुरुमैलागिरादितिरव्या० ॥ तैलपणिकं तैलपणोदृक्षभेदेजाना स्वार्थेकन् तैलपणगोषोर्षो गिराअकाराचस्येतिस्वामी तैलपणीमल
यजेश्चीवासिमिल्हकेपिच इत्येकंधवलशीतलचंदनविशेषस्य ॥ गोशीर्षिकम् गोःशीर्षिकम् इत्येवमुत्पलगंधिचंदनस्य ॥ हरिचंदनं हरेरिंद्रस्यचंदनं हरिचंदनमस्त्रीस्यात्
त्रिदशानामहीरुहे नपुंसकंतुगोशोर्षेज्यात्स्नाकुं कुभयोपपीत्क० ॥ इत्येकंकपिलवर्णचंदनस्य एवंअयोभेदाः १३१

तिलपर्णी तिलस्यैव पर्णान्यस्याः यद्वा तिलपर्णी नदी आकरोः स्याः ॥ पत्रांगं पत्रमेवांगमस्य इत्याद्युह्यं पत्रांगं न ह्योर्ध्वजिपदो केरक्तचंदने ॥ रंजनं रजयति रंजरागे रंजने रागरजने रंजनं रक्तचंदने ॥ रक्तचंदनं रक्तचतुर्चंदनं च ॥ कुचंदनं कुस्मितचंदनं निर्गंधत्वात् कोचंदनमिव वा कुस्मिना न्यन्यचंदनान्यस्याद्वा कुचंदनं च पत्रांगेद्रुभेदे रक्तचंदन इति विश्वमेदिन्यौ यंचरक्तचंदनस्य ॥ जातीकोशां जात्याः कोशाः जातिरपि जातिर्जाती फले पिचैति रभसः जातीवा कोशां फलं इति पृथगपि फलं लभे जातिकोशे बाणाग्रे फलके पिचैति रुद्रः कोशोऽन्नाकुड्मले पत्रेदित्येन द्वूपिधानके जातिकोशोऽहमिविषयप्रकारो हे जाय फक्त इति रव्या ॥ १३२ ॥ कर्पूरादिभिः समभागैः पिंडीकृतोलेप

तिलपर्णी तु पत्रांगं रंजनं रक्तचंदनं ॥ कुचंदनं चाथ जातीकोशं जाती फले समे १३२ क
पूरागरक्तस्तूरी ककोलेयैस्तैर्दग्गः ॥ गात्रानुलेपनीवर्तिवर्णकस्यादिलेपनम् १३३

विशेषोयक्षकर्मद्रव्यैकं नहुक्तं कर्पूरागरक्तस्तूरीककुलसुसृणानिच एकीकृतमिदं सर्वं यक्षकर्मद्रव्यत इति व्याडिः कुंकुमागरक्तस्तूरीकर्पूरचंदनं तथा महासर्गाधिर त्कर्तृनाम तोयक्षकर्मद्रव्यनियन्वन्तरिश्च सुसृणकेसर अन्यत्सृष्टं ॥ गात्रानुलेपनी गात्रमनुलिप्यते यथा ॥ वर्तिः वर्त्यते हतुवर्तने एतादृचदः वर्तिर्भेषजनिर्माणेन यनां जनलेखयोः गात्रानुलेपनीदोपदशादोपेयुयोधिनि इत्यम् ॥ वर्णकं वर्णकरोमि नत्करोतीति निष् ॥ विलेपनं विलिप्यतेनेन लिप उपदेहे चत्वारिमास्यनुलेपयोग्यस्य पिसृष्ट स्मग्ंधद्रव्यस्य तत्र द्वौक्षोभिन्नार्थौ इत्येके तदाह गात्रानुलेपनीवर्तिवर्गं गंध्यथा विलेपनम् वर्णकं चाथ विच्छिन्तिः स्त्रीकषायो गरागरक ईति रभसात् आद्यद्वयमुक्तार्थमेव व र्णकादिद्रव्यं सृष्टचंदनादिलेपमात्रस्य १३३

उपधानं उपधीयते शिरोत्र बुधाञ्ज उपबर्हः उपवृद्धतः आनेनवा वृहवृद्धौ वृह उद्यमानेवा हे उच्छीर्षस्य उशीर्ष इति रव्यातस्य शय्यास्याच्छयनीयेपि गुंफनेऽपि न योधि-
ति शयनीयं १३७ शयनं शयनं सारते निद्राशय्ययोश्च न पुंसकं वदति उत्तरेण समत्वद्योतनाय त्रीणि शय्यायाः ॥ गंचः मंचत मन्चिधारणो ह्याययूजनेषु ॥ पर्यंकः
परितो वस्यते अकिलक्षणं कर्मणि धन् ॥ पर्यंकः पर्यंको मंचपर्यंक एषीपर्यंस्तिकास्तचेति विषयः ॥ खट्वा खट्वते निद्रां ह्यभिः खटकांक्षाया चत्वारिखट्वा यिः ५
लंगबाज इति रव्यातायाः ॥ गेंदुकः गंगने इंदुरि वेति इत्याद्युद्धं ॥ कंदुकः कंदते कदि आल्हादेनोदनेच कंरुवरं दवाति दयते द्यति यच्छतिवा कं शिरोदुनातिवा

उपधानं तूपबर्हः शय्यायां शयनीयवत् १३७ शयनं मंचपर्यंक पर्यंकाः खट्वा सभाः ॥
गेंदुकः कंदुको दीपः प्रदीपः पीठमासनम् १३८ समुद्रकः संपुटकः प्रतिग्राहः पतद्ग्रहः ॥

दुदु उपतापे हे चेंदु इति रव्यातस्य श्रीहाकारणस्य गिरदीगाल उशीर्ष इति रव्यातस्येतिकेचित् ॥ दीपः दीप्यते नेन दीपयतिवा दीपादीप्तौ ॥ प्रदीपः हे दीपस्य ॥ पीठं यो-
यतेन पीठः पानं बाहुलकात्ततः विष्टयः पीठमस्त्रिया भित्ति त्रिकांशेषः ॥ आसनं आस्यनेन आस उपवेशने अधिकरणे ल्याट्ट हे ॥ समुद्रकः समुद्रच्छति इत्यस्य-
यां तात्पर्यार्थेकम् ॥ संपुटकः संपुटयते पुट संश्लेषणे हे संपुटस्य इवा चौकुला इत्यादि रव्यातस्य ॥ प्रतिग्राहः प्रतिगृह्णाति प्रतिग्रहः स्वीकरणे सैन्य पृष्ठे पतद्ग्रहे यो-
ग्येभ्यो विधिवद्देयतं हे च ग्रहांतर इति मेहिनी ॥ पतद्ग्रहः हे पिकदानी इति रव्यातस्य ॥

प्रसाधनी प्रसाध्यतेनया प्रसाधनोक्तकल्यांसिद्धौवेगेप्रसाधनोनिविश्वमेदित्यौ॥कंकतिका कंकते ककिगतौ बाहुलकादतन् गौरादिदोषं स्वार्थेकन्तस्वः कंक
तोत्प्रसाधनीनित्रिकांडेऽमरमाला कंकतंनुप्रसाधनमितिक्लीबकांडेमरमाला हे गजदंतादिरचिनायाः केशमार्जन्याः फणीइतिरव्यातायाः॥पिष्टातः पिष्टमतीति॥
पटवासकः पटोवास्त्यतेन वास उपसेवायां पटवासयतिवा हेबुकाइतिरव्यातस्य चूर्णविशेषस्यच १३९ दर्पणः दर्पयति ह्यहर्षणमोचनयोः ह्यपसंदीपने
आदर्शोदर्पणः प्रोक्त इत्यमरमाला॥मुकुरः मंकिमंडने मुकुर इत्यापि मुकुरः स्यान्मकरवर्द्धणेचकुलद्रुमे कुलालदंडेइतिमोदिनी मंकुर इत्यपि कंचित्॥आद
र्शः आह रयतेरूपमत्र हृशिरप्रेक्षणे आदर्शोदर्पणेदीकाग्रनिपुस्तकयोरपि त्रीणिदर्पणस्य आरसादितरव्या०॥व्यजनं व्यजत्यनेन वायुरितिशेषः अजगनिक्षेपणयोः

प्रसाधनीकंकतिकापिष्टातःपटवासकः १३९ दर्पणमुकुरादर्शोव्यजनंतालवृंतकम्॥ इतिमनुष्यवर्गः संततिर्गोत्रजननकु
लान्याभिजनान्वयौ॥

नालवृंतकं तालस्येववृंतमस्य तालेकरतलेवृंतमिवबंधनमस्यवा वृंतंमसवबंधस्थाद्दुदधाराकुचाग्रयोरितिविश्वः हे ताल
पत्रादिभिर्मितस्यव्यजनस्य इतिमनुष्यवर्गः संततिः संतन्यते तनुविस्तारे॥गोत्रं गूढते गुडःशब्दे॥जननं जन्यते जनीप्रादुर्भावे जनजननेवा कर्मणि
ल्फट् जननंवंशजननीः॥कुलं कूयते कुडःशब्दे बाहुलकात्तलक् कोलयति कुलसंस्थाने इगुपधेतिकः कुभूमिंलानिवा कोलायतेवा लीडःश्लेषणे अस्यप्रयो
पीविटः कुलंजनपदेगोत्रेसजानीयगणेपिच भवनेचतनोक्लीबंकटकार्येषथौकुली॥अभिजनः अभिजन्यते भवेदभिजनः रयतीजनचभूम्यांकुलध्वजे इत्यक्त
त्वात्॥अन्वयः अन्वीयते ईदृगतौ इणगतौवा ॥ ६९ ६९ ६९

वंशः उच्यते वंशकानौ वर्गणिद्यत्र गुणमनियोगविभागान्मुष् यद्वा धन्यते वनसंगमौ बाहलकालशः वंशावणमकुलंगं पृष्ट्वा वयवः। पनेति विरुचमोदित्यो भ्रान्तवा
यः अन्यवाचने अयगतौ ॥ संतानः संन्यते वर्गणिद्यत्र कर्तृकरणधिकरणेष्वपि न गृहः संभवति ॥ वर्णाः वर्णयते वर्णयति च वर्णादियशोरुणकथासु
च स्तौ नानचक्रियांगेदरूपादसरियोषण इति विप्रोदिवर्णाः स्यः एकं १ विप्रश्चक्षत्रियश्चिदचक्षूश्चत्वारण्यवर्णाः ॥ राजबीजी शलोबीजियितुशीलमस्य यद्वा रा
ज्ञोबीजमस्यास्ति ॥ राजवंश्यः राजवंशोसाधः द्वे राजवंशोत्पन्नस्य नामाशील्यः वीज्यते यद्वा बीजमस्यास्मि अन्यथापि दृश्यत इति यप्र बीजेभवः साधुर्वा कुलसम्भवः
कुलसंभवानि कुलेसंभवोऽस्य वा यद्वा कुलसंभवस्य देनामनी १ महाकुलः महश्चतकुलं च महाकुलं तस्यापत्यं महाकुलादपवर्जौ इत्यजिआ

वंशोन्ववायः संतानोवर्णाः स्य ब्राह्मणादयः १ विप्रश्चक्षत्रियविदृशूद्राश्चातुर्वर्ग्यमिदं स्मृतं ॥ राजबीजीराजवंश्यो बीज्यस्त. कुलसंभवः २

महाकुलकुलीनार्यसप्रयस्तज्जनसाधवः ॥ ब्रह्मचारी गृहीवा नमस्त्यो भिक्षश्चतुष्टये ३ दिष्टुहो महाकुलः हृस्वेऽग्रिमो विग्रहः महत्कुलमस्येति वा ॥ कु

लीनः कुलंभवः कुल्यस्यात्कोकसेयद्वेद्रोणोसूर्याभिषेधुच ॥ कुल्यापयः प्रणाल्याचनद्यां जीवंति कोषधौ कुलोद्भवकुलहितत्रिषुभान्येषु नः पुमान् आर्यः आर्येने अग्नौ
॥ सम्यः सभायां साधुः ॥ सज्जनः सन्वासांजनश्च ॥ साधुः साम्योतिधर्मसाधसंमिद्धौ साधुर्वाधुर्विकचोरे सज्जने चाभिधेयवत् षट्कुलीनस्य नां ॥ ब्रह्मचारी ब्रह्म
वेदः तदध्ययनार्थं व्रतमपि ब्रह्म नञ्चरितुं शीलमस्य यद्वा ब्रह्मतपोज्ञानं चाचरेतीति ॥ गृहो गृहाः दाराः संत्यस्य ॥ वानमस्थः वनमवप्रस्था वनस्थवाप्रस्थाः प्रदेशः वनम
स्थंभवः ॥ भिक्षुः भिक्षणशीलः भिक्षयाञ्चयायां ॥ अन्नभिक्षुः यतिः ॥ इत्यान्नागणांचतुष्टयम् ३

४

५

आश्रमः आसमंतात् अमोखधर्म साधनद्वेषः की आश्रमो ब्रह्मचर्यादीवानप्रस्थेवनेस्त्रियागिति विश्वमेदिन्यौ इत्येकं ॥ द्विजातिः द्वेजातीजन्यनीवस्य मातुरग्रेविजने
नं द्वितीयमौजीबं धनात् द्विजातिर्विप्राजयोश्चपुल्लिङ्गकः ॥ अग्रजन्मा अग्रे आदौ जन्मयस्य अग्र्यात् सखाहाजन्मास्य अग्रजन्मा द्विजेऽश्वेऽस्मिन्निति ब्रह्मणि स्मृतः
इति विश्वः ॥ ऋदेवः शुवोऽमुविवादेवः ॥ वाडवः वडवा द्विजयोषितो मिदिनो वडवाः कुंभदास्यश्चस्त्रीविशेषा द्विजन्मनामिति रभसः वडवायां जातः वाडवाप्लुवे
वाडवातिवा वाडवकरणस्त्रीणां धादिको देन पुंसकम् पातालनास्त्रियां पुंसि रभसवै वडवानले इति विश्वमेदिन्यौ ॥ विप्रः विप्रानि प्रातूर्लो विपतिवा विपक्षेपे ॥ ब्रा
ह्मणः ब्रह्माधीते ब्रह्मज्ञानं वावेति ॥ षट्कर्मा षट्कर्माणि यस्य कर्माण्युच्यन्ते इज्याध्ययनदानानि याजनाध्यापने तथा प्रतिग्रहश्च ते युक्तः षट्कर्मा विप्रउच्यते इ

आश्रमोऽस्त्री द्विजात्यग्रजन्मभूदेववाडवाः विप्रश्च ब्राह्मणोऽसौ षट्कर्मायागादिभिर्युतः ४ विद्वान्विपश्चिदोषज्ञः सन्मर्याः कोविदो
बुधः ॥ धीरोऽमनीषीज्ञः प्राज्ञः संख्यावान् पंडितः कविः ५ त्वेकं षट्ब्राह्मणस्य यज्ञादिभिः षट्कर्मा स्यात् ॥ ४ ॥ विद्वान् विददाने विद्वान्ज्ञानिभिश्च

रचविद्वानध्यात्मवेदकः इति धरणी ॥ विपश्चित् विप्रकृष्टं निश्चिनोति चिंतयति वा ॥ दोषज्ञः दोषं जानाति सन् अस्मृषात् प्रत्ययः सन् साधौ धीरशस्तयोः सान्ये स
त्ये विद्यमाने चिबुसाधुभयोः स्त्रियां ॥ सन् साधुः ॥ स्रधीः सुषुध्यायति ध्येचिंतायां ॥ कोविदः कुड्-शब्दे विच्युणः कोर्वेदस्य विदइत्याह्व्यं ॥ बुधः बुध्यते बुध
ज्ञाने बुधो बुद्धिस्तपंडिते ॥ धीरः धियं गति रादने धियर्दयति वा ईरगतौ धीरधैर्यान्विनेऽर्थे बुधेर्द्धावतु कुंभे ॥ मनीषी मनीषा अस्यास्ति ॥ ज्ञः जानाति ज्ञो ब्रह्मबु
धविद्वत्स ॥ प्राज्ञः प्रज्ञायस्यास्ति प्राज्ञस्तपंडिते वाच्यलिङ्गो बुद्धौ तु योषिति इति मेदिनी ॥ संख्यावान् संख्याविचारणास्त्यस्य ॥ पंडितः पंडः शब्दे अधिस्त्री स्यात् पंड्यते
नया पंडितो पंडासंजाताः स्य ॥ कविः कवते कौतिवा कुड्-शब्दे अचदः कविर्वात्मीयिकाव्यधोः सूरीकाव्यकरे पुंसि स्यात् रवल्लिनेतु योषिति ५

धीमान् धीरस्ति यस्य धीमान् पंडिते च बहुस्पती ॥ स्तूरिः स्तूते स्तूयते पूडः प्राणिगर्भविमोचने पूडः प्रसवे स्तूरोः कर्हलयोः पुंसि स्तूरः स्तूर्य उपास्यो यस्य स्ति अत्रप
क्षेदन्तः सरो इति ॥ कृतो प्रशस्तं कृतं कर्मोऽस्य कृतमनेन वा ॥ कृष्टिः कृषति कृषविलेखने ॥ लब्धः वर्णः स्मृतिर्येन ॥ विचक्षणः चक्षिद् लब्धव्यता यो वाचि ॥ दूर
दर्शी दूरान् दूराद्वापश्यति दृशिरमेरणे ॥ दीर्घदर्शीति यैव इति पंडितस्य द्वाविंशतिनामानि ॥ श्रोत्रियः छंदोऽधीते इत्यर्थे निपाननम् ॥ छान्दसः छंदोऽधीते वेत्ति
वा नदधीते तद्द हंसं पूर्णशारवाध्यायिनः ६ उपाध्यायः उपेत्य अधीयते ॥ अध्यापकः अध्यापयते ॥ निषेकादिकृत् निषेको गर्भो धानं आदिशब्देन पुं
सवननादिकं तस्य कर्ता पित्रादिः ॥ गुरुः गिरत्यज्ञानं गृशब्दे निगरणे वा निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि सविप्रोगुरुरुच्यते इत्येकं ॥ मंत्रव्याख्याकृत् मंत्र

धीमान् स्तूरिः कृतो कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षणः ॥ दूरदर्शी दीर्घदर्शी श्रोत्रियः छान्दसोऽसौ ६ उपाध्यायोऽध्यापकोऽथ स्यान्निषे
कादिकृद्गुरुः ॥ मंत्रव्याख्याकृदाचार्य आदष्टा त्वध्वरेव्रती ७ यज्ञाच यजमानश्च सौमवतिर्दोक्षितः ॥ इज्याशीलो यायज्जृक् यज्या
सुविधिर्नृवान् ८

अस्य वेदस्य व्याख्यानं करोति ॥ आचार्यः चरगतौ म्यत् व्याख्यानलक्षणं तु पदछेदः पदार्थोक्तिर्विग्रहो वाक्ययोजना आक्षेपोऽ
थ समानं च व्याख्यानं पंचलक्षणं उपनीयतु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्भिजः सांगंच सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ आदेशा अस्त्विजः यागेद्भृष्टसंपादनाय मेरयति
दिश अनिसर्जने सव्रती व्रतं भोजनादि नियमोऽस्यास्ति यद्वा व्रतयतीति ७ यज्ञा यजते तच्च प्रत्ययः ॥ यजमानः यजः शानन् सः सोमवतियज्ञे दोक्षितः दोक्षासंज्ञाता अ
स्य इत्येकं ॥ इज्याशीलं इज्याशीलमस्य इज्याशीलमिति शील्यति वा ॥ यायजूकः पुनः पुनः भृशं यजते हेयज नशीलस्य ॥ विधिनायः इष्टवान् सः यज्वा एकं ॥ ८ ॥

गोप्यतोऽस्याहृहस्यतिमवनयागेनइहवान् सः स्थपतिरित्येकं ॥ सोमपः सोमं पिबति आतोनुपसर्गेकः शार्धपावेक्विप् हे सोमयाजिनः स
र्वस्वेदक्षिणायत्रविष्वजिदादौसयेष्टः कृतः सः सर्ववेदाः सर्ववेति विदलाभे ९ अनूचानः सांगेशिक्षाद्यंगोपेतमवचनेवेदे अभीतीव्याकरणेइतिवक्त्तस्येन् विषय
स्यकर्मण्युपसंख्यानं इति सप्तमो अधीतीकृतानुज्ञोन्वानइत्येकं अनुज्ञाविनाध्ययनासंभवात्कृतानुज्ञइतिद्रष्टव्यम् ॥ गुरोः सकाशात्गृहस्थाद्याश्रमांतरभ्रामयेत्
क्यानुज्ञाआज्ञायेनसप्तमाहुतः सभावर्तनेस्मा गुरुकुलवासानिहृतस्यैकं ॥ अभिषवे अवप्रयेकृतेस्तत्वास्यात् एकनाम १० छात्रः गुरुदोषाच्छादनंछत्रंतच्छालम

सर्गाभ्यनीष्ट्यास्थपतिः सोमपोथीतुसोमपाः ॥ सर्ववेदाः सयेनेष्ट्यागः सर्वस्वदक्षिणः ९ अनूचानः प्रवचनेसांगेधोतिगुरोस्तयः ॥ ल
ब्धानुज्ञः सभासुतः सत्वात्वभिषवेकृते १० छात्रोतिवासिनोशिष्यशेक्षाः प्राथमकल्पिकाः ॥ एकब्रह्मब्रह्मताचाराः मिथः स ब्रह्मचारि
णः ११ सतीथ्याएकगुरुवश्चित्तवानग्निगमिचित् ॥ पारपर्योपदेशेस्यादेतिस्यमितिहाव्ययम् १२ सा शीलमिमानवर्तमानेनृजामि

पाः ११ सताथ्या एकगुरवाश्च नवानाममाग्रा चत् ॥ पारंपर्यापदेशस्यादातस्य ॥ पारंपर्यापदेशस्य शीलमित्यनुवर्तमानेच्छादिस्मरणद्व-
निणमृत्ययः अंतेवासी अंतेसमीपेवस्तंशीलमस्य ॥ शिष्यः त्यक्तुक् अंतेवासीतु शिष्येपिचांडालेप्रांतगेष्विचइतिहैमः शिष्यते शास्त्रअनुशिष्टौ इतित्रोणिशिष्य
स्यना० ॥ शैक्षाः शिक्षायाः इमे यद्वा शिक्षालंप्रांतेते प्राथमकस्तिकाः प्रथमकल्पः आद्यारंभः प्रयोजनंयेषांते प्रयोजनमितिठक् यद्वाप्रथमकल्पअधीयते विद्यालक्षणा
कल्यांताच्चेतिठक् कल्पः शास्त्रेविधौन्याये द्वैप्रथमारब्धवेदानां ॥ एकस्मिन्ब्रह्मणिब्रह्मताचरणंयेषांते मिथः परस्परंसंब्रह्मचारिणः समानंब्रह्मचरंति इ
तिएकं ११ सतीथ्याः समानेतीर्थैगुरौवसंति ॥ एकगुरवः एकगुरुर्ल्येषांते इत्येकं ॥ यः आशुंचितवान्मनःअशिक्षि चिन्तयने इत्येकं ॥ पारंपर्यापदेशे परंपरायाआग
तः ततआगतइत्यणंतात् स्वार्थेअथ पारंपर्याभासावुपदेशश्च ॥ एतिह्यं ह अव्ययं इतिहेनितिपातसमुदायात्स्वार्थेअथ १२

उपज्ञा यदाद्यं यथमज्ञानं सा उपज्ञास्यात् एकं॥ज्ञात्वायः आरंभः क्रियते स उपक्रमः ज्ञानपूर्वक आरंभ इत्यर्थः एकं॥ यज्ञः ईज्यतेनेन वा यजदेवपूजादौ यज्ञः स्यादा-
त्मनिमखेनारायणहृताशयोरिति हेमः॥ सखः स्यतेसौ धूत्रअभिषवे॥ अथ्वरः अथ्वरति धृक्कोटित्ये आच्यनरातिवा अथ्वरः सावधानेस्यादृक्समेदेनतौपुमात्र इ-
त्युक्तम्॥ यागः ईज्यतेऽनेन करणेद्यत्र॥ सप्ततलुः सप्तभिः छंदोभिः जिह्वाभिर्वातन्यते॥ सखः सर्वतिदेवाअनेनवा मखगतौ॥ ऋतुः करोति क्रियते वा ऋतु-
यज्ञे सुनोपुति इत्युक्तत्वात् इतिसप्तयज्ञस्य नामानि १३ पादः पठनं पाठनं वा पाठश्च पठनेन स्यातो हृद् कण्ठ्यांतु योषितोति विश्वः॥ होमः हवनं॥ अनिशीनामदृष्ट-
पूर्वाणां गृहागतानां सपर्यापूजा॥ तर्पणं तृणमीणने॥ बलिः बलिहरणं बलिर्देत्योपकारयोः कर्त्तव्यमरदंडे च गृहद्वारकृशाशयोरिति हेमः तदेव स्पष्टं क्रियते विधिना

उपज्ञाज्ञानमाद्यं स्यात्ज्ञात्वा रंभ उपक्रमः॥ यज्ञः सर्वोऽध्वरं यागः सप्ततलुर्भखः ऋतुः १३ पादो होमश्चातिथीनां सपर्यातर्पणं बलिः

एते पञ्चमहाप्रज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः १४ समज्या परिषद्गोक्षीसासमिति सप्तदः॥ वेदाध्ययनं स ब्रह्मयज्ञः॥ होमः वैश्वदेवः स देवयागः॥ अ-

तिथिपूजनं समनुष्य यज्ञः॥ तर्पणमन्त्रोदकादिना तृप्तिकरणं स पितृयज्ञः॥ बलिः बलिहरणं स मृतयज्ञः॥ मनुः अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तर्पणम् होमोर्देवो
बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनं एते ब्रह्मयज्ञादिनामकाः ब्रह्मयज्ञः आदिर्देयं तानि ब्रह्मयज्ञादीनि नामानि येषांते १४ समज्या समजं त्यस्यां अजगतौ॥ परिषत् प-
रितः सीदं त्यस्यां पटुं विषारणादौ बलं सदिग्मन्तरिति शास्त्रेणेति॥ गोक्षी गावोनेका वाचस्तिष्ठत्यस्यां॥ सभा सहभां त्यस्यां भादोसौ सभासामाजिके गोष्ठ्याञ्च
तर्गादिरयोरपि॥ समितिः समानाभितिर्बुलनं त्यस्यां सप्तदशतिवत्योगविभागात् सार्दे शः॥ सप्तत्वं संसीदं त्यस्याम्॥ ६९

आस्थानी अतिघनिप्रोचति अंबुगतिपूजनयोः आस्थानं पूर्ववत्क्रीबे नपुंसकसदः सातं स्त्रीलिंगेतुसदाः १५ प्राग्वंशः हविर्गोहात्याक्पूर्वस्मिन्प्रदेशे सदस्यादीनां यद्ग्रहं सप्राग्वंशइत्येकं ॥ यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमस्तमयोरपितंदीर्घकाष्टप्राग्वंशइतिकृत् ॥ वेदोक्तविधिनाविषययितयेते सदस्याः सदसिमाधवः यद्वा विधिद्रष्टृषो लंयेषां ॥ सभासदः सभायांसीदंति सत्सृष्टिवेतिक्विप् ॥ सभास्ताराः सभास्तूर्णोति स्मृञ्छाछादने ॥ सभ्याः सभायांसाधवः तैसामाजिकाः समाजंरक्षन्ति इतिच त्वाविसभ्यनामानि १६ अध्वर्युः अध्वरं दच्छति चरतिवायातिवायजुः यजुर्वेदवित् अध्वर्युः अध्वरशब्दात्क्वच् ततः क्याछंदसि ॥ उद्गाना उद्गायन्ति साम गेशब्दे ।

आस्थानीकृबमास्थानं स्त्री नपुंसकयोः सदः १५ प्राग्वंशः प्राध्यविर्गोहात्सदस्याविधिदर्शिनः ॥ सभासदः सभास्ताराः सभ्याः सामाजि काश्चते १६ अध्वर्युद्गात्रहोतारो यजुः सामर्विदः क्रमात् ॥ आग्नीध्राद्यायनैर्वीर्यात्रत्विजोयाजकाश्चते १७ वेदिः परिष्कृताभूमिः समस्त्यडिलचत्वरं ॥

सामवित् उद्गाना ॥ होता जुहोति ऋग्वेदवित् होता इति क्रमेण ॥ आग्नीध्राः अग्नीनिध्रे इंधिदीप्तौ ॥ धनैर्वीर्याः यज्ञकत्रयिनादिदत्तावरणो याये आग्नीध्राद्या आद्योयेषां ब्रह्मोद्गातृहोत्रध्वर्यदयः षोडश ॥ ऋत्विजः ऋतौ यजंति ॥ तेषां याजकाः यजंति ते हुताः कुर्वन्ति ये यज्ञमृत्विजो याजकाश्चते १७ वेदिः विद्यते शोधनेन ज्ञायते विचार्यते प्राप्यते वा यद्वा वेदयति वेद्यते वा विदनिंवासादौ वेदिः स्यात्पंडिते पुमान् ॥ परिष्कृता परितः कृताय रिष्कृता भूमिः वेदिः स्यात् एकं ॥ स्थडिलचत्वरं समे स्थलं तस्मिन् चलत्यस्मिन् ॥

७५

७५

७५

७५

७५

७५

चषालः चषते चषमक्षणे ॥ द्रूपकटकः द्रूपस्यमिरसिवलयाकारकाष्ठविकारः चषालः स्यात् ॥ कुंवा कुंभ्यतेः नया कुचिच्छादने यागभूमावत्यजादिदर्शनवराणां य
मगहनाद्यतिवैश्वनकुंवास्यान् एकंस्त्रियां १८ द्रूपाग्रं द्रूपस्यअग्रं ॥ तर्म तररि मनिन् ॥ निर्मथ्यदारुणि मथ्यते मथविद्धोऽने निर्मथ्यंचतद्दारुच ॥ अरणिः अ
च्छति अगतिमापणयोः अरणिशब्दः स्त्रीपुंसयोः अरणिर्वन्निर्मथ्येनाहूयोनिर्मथ्यदारुणि एकं ॥ दक्षिणाग्निः दक्षिणः अग्निः ॥ गार्हपत्यः गृहपतिनासंयुक्तः
॥ आहवनीयः आहूयते प्रीणयते प्रक्षिप्यतेवाहविरत्र यद्वा आहवनमर्हति गार्हपत्यश्च आहवनीयश्च एते अग्नयत्रयः १९ अग्नित्रयमिदं त्रेताइत्येकं त्रित्वं इ
तान्त्रेतास्त्रीलिङ्गे अनायुगेऽग्नित्रितये इति हेमः प्रणीतः प्रकर्षणीतः ॥ मंत्रादिना संस्कृतोऽनलोऽग्निः प्रणीतः एकं ॥ समूह्यः समूह्यते वहप्रापणे ऊहवितर्के ॥ १८

चषालो द्रूपकटकः कुंवासगहनाद्यतिः १८ द्रूपाग्रं तर्म निर्मथ्यदारुणित्वरणिर्हूयोः ॥ दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौ त्रयोऽग्नयः १९ अग्नि
त्रयमिदं त्रेताप्रणीतः संस्कृतोऽनलः ॥ समूह्यप्ररिचाय्यापचाय्यावशौ प्रयोगिणः २० योगार्हपत्यादानो यदक्षिणाग्निः प्रणीयते ॥ तस्मिन्ना
नाय्योऽथाग्नीयी स्वाहा च हुतम् क्रिया २१

रिचाय्यः परिचीयते ॥ उपचाय्यः उपचीयते एते त्रयः अग्नीप्रयोगिणः प्रयोगोऽस्ति येषां ते अग्निधारणा
र्थस्य ऽदिलविशेषं प्रयुक्ताः २० गार्हपत्यात् आनीय उद्धृत्य दक्षिणाग्निः प्रणीयते प्रवेशयते तत्र आनाय्य उच्यते आनाय्यः आनीयते सौ ॥ अथ आग्नीयी
॥ स्वाहा ॥ हुतमुक्प्रिया ॥ आग्नीयी अग्नेः स्त्री ॥ स्वाहा स्रष्टु आहूयते देवा अनया ॥ हुतमुक्प्रिया इति स्त्री त्रयमग्नेः ॥ स्वाहाशब्दस्याव्ययत्वं न कुतः
द्रव्यवाचकत्वात् अतएव स्वाहांतु दक्षिणे पार्श्वे इति प्रयोगः संगच्छते २१

साभिधेना अग्निमग्निधनेसमित्वाक्षेपेणवन्हिज्वलनेयात्रक प्रयुज्यते सासाभिधेना ॥ सैवधायाचस्यात् ॥ गायत्रीप्रमुखंछंदः स्यात् तत्रछंदोसिउच्यते गायत्री
उष्णिक् अनुष्टुप् बृहती पंक्ति त्रिष्टुप् जगती इतिच्छंदोसि ॥ छंदः चदिआल्हादने ॥ हव्यपाके पच्यते पाकः हव्यस्यपाकोयस्मिन् तत् अग्निमुखेहूयमाने
ऽन्नेचरित्येकं चर्यते भक्ष्यते चरगतौभक्षणेवा चरुहव्यांतभांडयोरितिमेदिनो विश्वप्रकाशेन चरुभांडेचहव्यान्ने २३ आभिक्षा आभिव्यते भिषुसेच
ने ॥ श्रुतोष्णो श्रुतं पक्वं च तदुष्णं च तस्मिन् क्षीरेपयसि दधियोगतः याविकृतिः सा आभिक्षा स्यात् एकं ॥ धवित्रं धूयतेः नेन धूत्रं कृपन् धूत्रविधूननेवा ॥ मृ
गचर्मणारचितं यत् व्यजनंतद्विचित्रं वीज्यतेः नेन अग्नेः संधुक्षणार्थं मृगतत्त्वचारचितस्य व्यजनस्येत्येकं २३ पृषदाज्यं पर्षति पृष्यतेवा पृषुसेचने पृषद्भिः स

अक्रसामयेनीधाय्याचास्यादमिसमिंथने॥ गायत्रीप्रमुखंछंदोहव्यपाकेचक्रःपुमान् २२ आमिक्षासाश्रुतोष्णयाक्षीरेस्याद्वधियो
गतः॥ धवित्रं व्यजनंतद्यद्रचितं भृगचर्मणा २३ पृषदाज्यसदय्याज्येपरमान्तुपायसं॥ हव्यकव्येदैवपित्र्येअन्तेपात्रंस्क्रवादिक् २४

हिनेदन्नासहिनेद्युतेपृषदाज्यं पृषातकंसदध्याज्येपृषदाज्यंतदुच्यते एकं दधिभिश्चिन्नश्चिन्नश्च यहा परमानामन्पायसंस्थात् पर्यासिसंस्तु
तं पायसंपरमानके दनिहंसः हंहव्यकव्ये ॥ हव्यं हृतं प्रीणयंतं देवायेन हृतं प्रक्षिप्यते वा हूदनादनयोः ॥ कव्यं कृत्यते पितृभ्यः कुशब्दे देवानंहव्यं पित्रन्नं
कव्यं ॥ देवपित्र्ये देवपितृसंबंधि विअन्नेत्रमेणहव्यकव्यस्यातो पैत्रभिस्यपिपाठः नस्येदमित्यण ॥ पितरः देवताः यस्य अत्र पक्षयत्नत्ययः देवानंहव्यं पित्रन्नंकव्यं ॥
पात्रं पाति पिबंत्यनेन वा पात्रमन्नेत्रिषु क्लृप्तं बंस्तवादीराजमंत्रिणि तीरह्यान्तरेयोग्य इत्युक्तत्वात् ॥ स्तवः स्तवतिद्युतादिकं स्तस्त्ववगो सः आदिर्यस्य तत् आदि

शब्देनचमसोन्मूलवलादिभवेत् स्मवोद्देशपात्रेगुल्लुकीमूर्खयोः स्त्रियाभिन्यक्त०३५

अवा अवति अवस्थैर्य पातानराभिप्रायं अवः शकौहरेषिणो वदेचो नानपादजे वसूयोगाभिदोः पुंसि भ्रवंदेजस्वानर्कयोः स्थिरनित्ये निश्चिते च भ्रवंकुं बंपर्कानि तस्य
 इत्युक्तत्वात् ॥ उपभृत उपविभर्ति ॥ जुहूः जुहोति द्युतिगभिं जुहोतीनां हे चेतिकि पदार्थश्च एते त्रयः स्कचोभेदाः स्त्रोहिलो रूवस्तनापुल्लिगे ॥ स्त्रवः स्त्रवति स्त्रवः ॥
 उपाकृतः उपाक्रियते कृत्रहिंसायाम् ॥ उपाकृतो अरहते पशो लोपद्रुते विषु इति विश्वमेदिन्यो ॥ अभिमतः मन्त्रयित्वा मन्त्रिगुप्तभाषणे ॥ स्त्रवः स्त्रवति स्त्रवः ॥
 एकं क्रतौ अभिमन्त्र्य हतः पशुः उपाकृतः स्यात् २५ परंपराकं परंपराया अकं अककुटिलगतौ यद्वा परमिन्यव्ययमतिशये परंपरः श्रेष्ठः आकोः स्मादिनि ॥ शमः
 नं शसु उपशमे भावेत्युद् शमनः श्राद्धदेवते इति विश्वमेदिन्यो शमनं क्रतुयमेत्याद्धे शमनं शांतिं हयोरिति हेमः ॥ प्रोक्षणं प्रकृष्टं उक्षणं उक्षसेचने प्रोक्षणे से
 अचोपभृज्जुहूर्नतुस्त्रवोभेदाः स्क्रचः स्क्रियः ॥ उपाकृतं पशुं रोगोयोः भिमन्त्र्य क्रतौ हतः २५ परंपराकं शसु न प्रोक्षणं च वधार्य कस् ॥ वाच्यलिङ्गाः प्र
 भीतोपसपन्नप्रोक्षिताहते २६ सान्नाय्यहविष्यो तु हुतोत्रेषु वषट्कृतं ॥ दोस्मातोः वमृ योयते न त्कर्मार्ह तु याज्ञियम् २७ पक्ववधयोरिति हेमः त्रयं वधा
 र्यकं वयोहिंसाथोस्य त्रीण्यज्ञार्थपशुहवनस्या ॥ प्रभीतोपसन्नः शमीयते स्य मीज्जियते स्य उपसंपद्यते स्य पदगतौ प्रभीतं वाच्यलिङ्गं स्यात् प्रोक्षिते पिसृतेऽपि चैति-
 विषवः ॥ प्रोक्षितः प्रोक्ष्यते स्य उक्षसेचने प्रोक्षितं निहिते सिक्त इति स्पष्टः प्रभीतोपसपन्नप्रोक्षिताः वाच्यलिङ्गाः स्यः त्रीण्यज्ञे हतस्य पशोः २६ सान्नाय्य सन्नीयते
 शः अवचित्रियतेऽनेन भृञ्भरणे ॥ दोस्मांतः दोस्मायाः अंतः प्रधानकर्मसमाप्तौ क्रियमाणायज्ञः इष्टिपूर्वकः स्नानविशेष इत्येकं ॥ न त्कर्मार्हं तस्य यज्ञस्य कर्मभि-
 यामर्हति यज्ञमर्हति एकं क्रतुक्रियासंपादनयोगस्य हि जद्रव्यादेः त्रिषु २७

अथ ऋतुकर्म ऋतुश्रयज्ञः कर्मचदानानि दृष्ट्वाब्दवाचं वाच्यं स्यात् बहुव्रीहिर्वास्यात् दृष्ट्योगे च वांछिते एकाग्रिकर्महवनन्नेतायां यच्च हयते अंतर्वेद्यां च य-
द्दानं दृष्टंतदपि धीयते इति मनुः ॥ दृष्टमाशांसितपि स्यात्पूजिते प्रेयसि त्रिषु सप्ततंतौ पुमान्क्लृप्तिं बभूवस्त्वेकं तु कर्मणि एकं ॥ इवातादि पुष्करणीरवननमादिर्यस्य दे-
वालया रामादिनिर्माणं न क्लृप्तिं क्रिया तस्मिन्पूज्यते पूज्यते स्यात् पूज्यते स्यात् सभावापो देवतायतनाभिच आरामश्च विशेषेण पूतकर्म विनि-
र्दिशेत् इति मनुः पूतं त्रिषु पूरितं स्यात्क्लृप्तिं वरपानादिकर्मणि एकं ॥ अमृतं अमृतमिव अमृतसाधनत्वात् ॥ विद्यमः विशिष्टैरयते अदभक्षणे अमृतयज्ञशे-
षस्यात्प्रायश्चेसलिलेष्टे अयाचिते च मोक्षे च नाधन्वतरि देवयोः यज्ञशेषभोजनशेषयोः यज्ञस्य शेषो होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादि देवपित्र्यनिधिगुर्वादिमुक्तस्य

त्रिष्वथन्नुक्तमर्थं पृथुत्वात्तादिकर्मयत् ॥ अभूतं विद्यमानं यज्ञशेषभोजनशेषयोः ३८ त्यागो विहा पनंदानमुत्सर्जनविसर्जने ॥ विष्ठाणनं वितर
णं सपर्जनं प्रतिपादनं ३९ प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमहतिः ॥ मृतार्थं न दहेत्पुनर्निषुस्यादौर्ध्वदेहिकं ३० शेषः नयः त्रयोपैवेनं ३८ त्यागः स्यात्

णास्पृशानमोतपादन २९ प्रादृशानावपणामपवर्जनमहातः ॥ मृतायतदहर्बुस्थादाध्वदाहक ३० श्रेषः तयोः क्रमेणैकैकं २८ त्यागः त्यजनं ॥ विहापनं ॥ दानं दानं गजमदेत्यागे पालने देशशक्रद्विषु इति विष्वमदित्यो विसर्जनं परित्यागे दाने संशेषेणोपि चेति हेमः ॥ उत्सर्जनं ॥ विसर्जनं ॥ विस्त्राणनं ॥ विसर्पणं ॥ स्पर्शनं स्पर्शनोमारुतेषु मिसि इति विष्वः ॥ गतिपादनं ॥ गतिपादनं तु दाने प्रतिपन्नो मबोधने इति विष्वः २९ प्रादेशनं दिशप्रतिसर्जने ॥ निर्वपणं निःपूर्वकालवपने भावे त्युद्ध ॥ अयवर्जनं वृजवर्जने ॥ अंहतिः हंतिदुरितमनया ॥ अंहतिस्त्यागरी गद्यौ रिति हेमः ॥ अयादशानामा निदानस्य ॥ मृतार्थं मृताय इदं ॥ तदहं तच्च तदहं तस्या हंतिनिवा ॥ तदहं मेतदिने और्ध्वदेहिकं देहादूर्ध्व और्ध्वदेहः ॥ अर्धदेहं भवं प्रेतमुद्दिश्य मरणदिनमारभ्य सपिंडीकरणपर्यंतं प्रत्यहं दायमानस्य जलपिंडादेरित्येकं तत्रिषु ३०

पितृदानं पितृभ्योदानं॥ निवापः न्युय्यते निवपनंवा ह्येनामनीरापिंडीकरणादूर्ध्वपितृदेशेनदानस्य॥ शास्त्रतः शास्त्रविधानेन॥ नत्कर्म तेषां कर्म॥ आहुं अहो
ः त्रस्ति प्रज्ञाश्चक्षुःतिणः॥ अन्वाहार्यं अनुआन्वाहार्यं पितृहारेण॥ मासिकं मासेषु पितृहारेण॥ मासिकं मासेषु पितृहारेण॥ मासिकं मासेषु पितृहारेण॥ मासिकं मासेषु
हूर्तत्माकस्य दिनस्याष्टमांशः भागः कुतुपः स्यात् कुत्सितं पति तपसंप्रते यद्वा कुत्सुवंतपति दिवसास्याहमेभागेमदीभवेति भास्करः सकालः कुतुपो ज्ञेयः पि-
तृणां दत्तमक्षयं कुतुपोऽस्त्रियां दोहित्रे वाद्ये छागजयाबले कुशे दिनस्याहमांशेनास्ते कुतुपी पुनः इत्येकं ३१ पर्येषणा परीष्टिः परेर्वादिनिगुजभावेक्तिन् परी-

पितृदानं निवापः स्याच्छ्राद्धं तत्कर्मशारत्नतः॥ अन्वाहार्यं मासिकं शोः हसोः न्हः कुतुपोऽस्त्रियां ३१ पर्येषणा परीष्टिश्चान्वेषणा च
गवेषणा॥ सनिरस्त्वर्थेषणायाश्चाभिशास्तिर्याचनार्थना ३२ षट्पुत्रिष्वध्यमर्थार्थे पादपादायवारिणि॥ क्रमादातिथ्यातिथेयं अ-
तिथ्यर्थः त्रसाधुनि ३३

ष्टिः परिचर्यायां प्राकाम्येः न्वेषणेऽस्त्रियाभिनिविष्टः॥ अन्वेषणा इषेरनिच्छाद्यस्यैतिसुच॥ गवेषणा गवेषमार्गणे सुच॥ चत्वा-
रिधर्माद्यन्वेषणस्य नामानि॥ सनिः षण्डाने इह॥ तु अन्वेषणा इषेर्युच॥ हेतुवाद्याराधनस्य॥ याश्चा याच्युयाश्चायां॥ अभिशास्तिः शंकरस्तनोयाचनं च अ-
भिशास्तिः पुनर्लोकपवादप्रार्थितपिचेति हेमः॥ याचना॥ अर्थना॥ एतच्चतुष्टयं अर्थयाचनार्थं॥ अर्थार्थे अर्थार्थे इदं॥ पादं
पादाय इदं॥ पादार्थाभ्यां चेतनादर्थेयत्वं एकैकं॥ आतिथ्यं अनियये इदं अतिथेऽर्थे इति तादर्थ्येयत्वं॥ आतिथेयं अतिथौ साधु पथ्यति शिष्टतिष्ठत् एकैकं अत्रसा-
धुनि अतिथ्यर्थे एतानि नामानि भवन्ति ३३

आचेशिकः अवशंससृहेभवः अध्यात्मादिः वेशोवेश्यागृहः गृहे नैकग्राभिणमतिथिविंसांगतिथिंतथा ॥ आंगंतुः आगच्छति ॥ अतिथिः पुच्छिगे गृहागतेविशेणै
 शब्दाः भवन्ति अजनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः अतिथिः कुत्तापुत्रस्यानुमानांगंतुकेपिचेतिविश्वमोदित्यौ दुराच्चोपगंतंश्रान्तंवेधवदेवउपस्थिते अतिथिर्नविजानीयात्मा
 तिथिः पूर्वभागनद्विध्यासः ॥ प्रायुणिस्त्वितिद्वयोः त्रिणिगृहागतस्य निधिपूर्वोत्सवाः सर्वेत्यक्तायेनमहात्पना मोतिथिः सर्वभूतानांशेषानभ्यागनान्विदुः ॥
 प्रायुर्णिकः प्रायुर्णिकः ॥ अभ्युत्थानं तु गौरवं हेउत्थानपूर्वकस्तकारस्य ३४ पूजा पूजनं ॥ नमस्या नमस्वरणं ॥ सपर्या सपरपूजायासू ॥ अर्चा अर्चपूजाया
 ॥ अहणा अर्हशुजायां एताः सभाः षट्पूजानामाभि ॥ परिभ्रष्टा वरीवत्तशब्दः पूजार्थः क्यजंतादकारः ॥ शुश्रूषा शुश्रूषणं शुश्रूषणं परिचर्या परिचरणं ॥ उपास

स्वरवेदशिकआंगंतुरतिथिर्नगृहागते ॥ प्रायुर्णिकः प्रायुर्णिकश्चाभ्युत्थानंतुगौरवं ३४ पूजानमस्यापचितिः सपर्यार्चाहणाः सभाः ॥
 वरिवस्यातुशुश्रूषापरिचर्यापुपासना ३५ ब्रज्यातात्यापर्यंतं चर्यापत्योस्थितिः ॥ उपस्यशस्त्वाचमनमथमौनमभाषणम् ३६

ना आसउपवेशने ॥ उपासनंशराभ्यासेप्युपास्तावायनेऽपिचेतिविश्वमोदित्यौ चत्वारिसेवायाः परिचर्यातुपसर्पेतिभागुरिः ३५ ब्रज्या ब्रजनं ब्रजगती ॥ असा अ
 दनं ॥ अस्या ॥ पर्यटनं अतापर्यटनंभ्रम इतिरत्नकोशः इतिचत्वारिपर्यटननामानि ॥ चर्या गदुमदतियत् ॥ तु इर्या इर्यते इरगती पयत् तस्याः प
 शाः इर्यापयः इर्या ॥ पथेस्थितिः इर्यापथेध्यानादुपायेपरिब्राजकानांस्थितेरकं ॥ उपस्यर्शः उपस्यर्शनं स्पृशसस्पर्श उपस्पर्शः स्पृशभिन्नेस्त्वानाचमनयोरपि
 ॥ तु आचमनं चमुअदने यद्वा उपस्पृश्यंतेस्वान्यत्र आचम्यंतेभोत्रहेना ॥ मौनं मुनेः कर्मभावोवा ॥ अभाषणं भाषव्यक्तायांवाचि अभाषणस्यहे ३६

आनुपूर्वी पूर्वपूर्वअनुद्वयानुपूर्वभावः वर्णहृदादिभ्यश्चेतिष्यञ्च पित्वात्ङीष् आनुपूर्वी स्त्रियांवाचनपुंसकमानुपूर्वम् ॥ आहत्य आवर्तनं वृत्तवर्तने संपदादिः ॥ परिपाटी परिपादनं पदगतौ एयतादचदः प्रगृह्यत्वात्संध्यभावः ॥ अनुक्रमः अनुक्रमणं क्रमुपादविक्षेपे दञ्जिनोदानोपदेशोनिबृंहिः परिपाटीअनुक्रमइत्यत्रद्विवचनत्वात् यण् ॥ पर्यायः पर्यायणं पर्यायः प्रकारवसरंक्रमइतिविश्वमेदित्यौ पंचनामानिक्रमस्य ॥ अनिपातः अनिक्रम्यप्रगतेन पल्लुगतौ ॥ पर्यायः पर्यायणं इणगतौ ॥ उपात्ययः उपगतस्यातिक्रम्यायनं त्रीणिक्रमोल्लंघनस्य ३७ नियमः नियमनं नियमोयंत्रणाद्यांचर्मातिज्ञानिश्चयेव्रते ॥ व्रतं व्रीयते द्वेव्रतमात्रस्य अरुन्नीपुनपुंसकयोः तच्च उपवासादि उपवासः आदिर्यस्य लुछुचाद्रायणमाजापत्यनक्तभोजनादितदुपवासादिव्रतं पुण्यकर्मेष एकमुपवासादिविहितव्रतस्य ॥ औपस्तवं उपवसनं

आनुपूर्वीस्त्रियांवाहृत्यरिपाटीअनुक्रमः ॥ पर्यायंश्चातिपातस्तस्यात्पर्ययउपात्ययः ३७ नियमोव्रतमरुन्नीतञ्चोपवासादिपुण्यकं ॥ औपवस्तत्पवासाविवेकः पृथगात्मता ३८ स्याद्भूत्ववसेहृत्ताध्ययनर्द्धिरथाजलिः पाठेब्रह्माजलिः पाठेविमुषोब्रह्मविदवः ३९

वस्तुतमे भावेक्तातात्यज्ञाद्यण् औपवस्त्रमितिपाठः तृजंतातनस्येदमित्यण् ॥ तु ॥ उपवासः उपवसति उपवसनं वसनिवासे हेभोजनरहितस्य ॥ विवेकः विवेचनं विवेकः स्याज्जलेद्रोण्यापृथग्भावविचारयोः ॥ पृथगात्मता स्यात् पृथक् आत्मात्स्वरूपस्यतस्यभावः प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञानस्य हेनामनो ३८ ब्रह्मवर्चसंहृत्ताध्ययनर्द्धिः स्यात् ब्रह्मणः वेदस्यतपसोवावर्चः वृत्तसदाचारपालनं अध्ययनं गुरुमुखाद्देवाक्षरग्रहणतयाः कृद्धिः हेनामनो ॥ पाठे वेदपठनकालेयः अंजलिः स ब्रह्माजलिः ब्रह्मणः अंजलिः पाठेवेदपठने येविमुषः मुखाग्निर्गताजलविदवः तैब्रह्मविदवः ३९

३९

ध्यानयोगासने ध्यानंमल्यैकतानना योगश्चिन्नवृत्तिविरोधता यद्वा ध्यानस्ययोगोवा नस्यआसनं स्वस्तिकसिद्धपदादि॥ ब्रह्मासनं ब्रह्मणाः संबन्धि
 आसनं एकं एकतानेनमनसास्मरणं ध्यानमुच्यते चित्तवृत्तिनिरोधस्तु सद्द्विर्योगइति स्मृतः॥ कल्पेविधिः क्रमो कल्पेननेन कृपूसामर्थ्यं कल्पः शास्त्रेविधौन्यायेसंवनेब्रह्म
 णोदिने॥ विधिः वेचनं विध्यविधाने विधिर्नानियतौकालेविधानेपरंमेषिनि॥ क्रमः अयमिदंनियोगशास्त्रस्य॥ क्रमश्चानुक्रमेणचौकल्पेचाक्रमेणोपिच॥ यः प्रथमः कल्पः
 आद्योविधिः ससुरव्यः स्यात् एकं॥ ततः सुरुव्यात्अधमः गौणः अनुकल्पः स्यात् ५० संस्कारपूर्वश्चुनेग्रहणंउपाकरणांस्यात् उपात्रियनेनेन हेवेदपाठारंभविधिविशेषस्य
 ॥ पादग्रहणं पादयोगग्रहणं स्पर्शः॥ अभिवादनं अभिसुखीकरणार्थं वंदनं यद्वा आश्रितपुरव्येनवाद्यते आशीः कार्यतेनेन हूनासौच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगेणानमस्कारस्य ४९

ध्यानयोगासनेब्रह्मासनंकल्पेविधिः क्रमो॥ सुरुव्यः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्ततोऽधमः ५० संस्कारपूर्वग्रहणंस्यादुपाकरणंश्रुतेः॥ समेतुपादग्रह
 णमभिवादनमिष्टप्रभे ४९ भिक्षुः परिब्राह्मकर्मदीपाराशर्यपिमस्करो॥ तपस्वीतापसः पारिकांक्षीवाचंयमोमुनिः ५२ भिक्षुः भिक्षुणशीलः भिक्षुणाञ्चा

याम् सनासां सभिक्षुः॥ परिब्राह्म सर्वपरित्यज्यव्रजनि व्रजगतौ द्विप्रदोषेश्च पदंनविषयवत्तंच परैव्रजैः षः पदानेदति॥ कर्मदेश कर्मदेनमोर्नभिक्षुसूत्रतदधीने कर्मदेह-
 शाखादिनिः॥ पाराशरी पाशशैवेण प्रोक्तसूत्रंनदधीने पाराशर्येतिइति॥ मस्करो मस्करगतौ मस्करोज्ञानगतिर्वास्यास्ति यद्वा मस्करोवेणुदेहोयस्यास्ति इतिपंचमस्यासि
 नः॥ तपस्वी नपोस्यास्ति तपस्वीतापसेचानुकृत्यत्रिष्वथयोषिति तापसः पूर्ववत् अणप्रत्ययः॥ पारिकांक्षी परिकांक्षितुंशीलमस्य काक्षिकामेपरिवर्जने यद्वा ब्रह्म
 ज्ञानंकांक्षते त्रीणितपस्विनः॥ वाचंयमः वाचयच्छति यमउपरमे वाचियमाततेइतिवत्वाचंयमपुरंदरो॥ मुनिः मन्यते मनज्ञाने मुनिः पुंसिबसिष्ठादौचंगसेन
 नेजिने हूमीनव्रजिनः ५२

नपः क्लेशसहः तपसः क्लेशः सहते पद्ममर्षणो तपः क्लेशस्य सहः अन्व ॥ दांतः दास्यति स्म दमु उपशमने गत्यर्थी तिक्तः दांतस्तदभिनेपि स्यात्तपः क्लेशसहपिच ॥ वर्णिनः ॥
 ब्रह्मचारिणः देनामनी वर्णोऽस्यास्तीति मत्वर्थे इति तात्पर्य ॥ ब्रह्मचारिणः ब्रह्मवेदाध्ययनं चरितितच्छोलावा ब्रतेः कपीनिवाणिनिः ॥ अश्वयः अश्वति जानति अ-
 धोगतो अश्विर्वेदवसिष्ठादौ दधि तो च पुमानयं ॥ सत्यवचसः सत्यवचोयेषांते देसाभ्यान्वर्धिनानो ॥ स्वातकस्तः स्वातिसा व्याशोचे कसलायांकम् ॥ आपुवः आपुवते हु-
 हुगतो आपुवश्चासौ ब्रतो देसमासवेदव्रतस्य अन्याश्च मगतस्य ॥ गुरवे तु वरदत्तास्त्रायाहातदनुज्ञया वेदव्रतानिवापारं नोत्वाह्युभयमेव च ४३ ये निजिते द्वियग्रामाः इ-
 द्वियाणां ग्रामाः निजितः इद्वियग्रामोयेस्तं ॥ यतिमः यमु उपरमे प्रावेक्ते अतदिति ॥ यतयः यतने यतीप्रयत्ने एनेशब्दाः त्रयः निर्जितसर्वे द्वियस्य ॥ यः व्रतबशात्स्येदि

तपः क्लेशसहोदांतो वर्णिनो ब्रह्मचारिणः ॥ अश्वयः सत्यवचसः स्वातकस्तपुवो ब्रतो ४३ ये निजिते द्वियग्रामायतिनोचनयश्चने ॥ यः स्थोडि
 ले व्रतवशाच्छते स्थोडिलशाव्यसौ ४४ स्यादिलश्चाथ विरजस्तमसस्त्यद्वयानिगाः ॥ पवित्रः प्रयतः पूतः पारवडाः सर्वलिगिनः ४५

क्लेशाने असौ स्थोडिलशाधि देअनाश्रितभूमिशयनव्रतिनः ४४ चपसंस्थोडिलः स्थोडिलोदित्यण ॥ विरजस्तमसः विगतैरजस्तमसोयेभ्यः ॥ द्वयानिगाः द्वयं अतिगच्छे-
 ति द्वे निवृत्तरजस्तमोगुणानां ॥ पवित्रः पवते पुनाति वा पूडः पवने पवित्रं धर्षणे कुशो ताः क्षेपयसि च क्लृवं मध्ये स्यादभिधेयवत् ॥ प्रयतः प्रयच्छति स्म यहा प्रयत-
 ते यतीप्रयत्ने ॥ पूतः पवते स्म ॥ पूतं त्रिषु पवित्रे च शान्तिवहुलीकृते नाम त्रयं ॥ पारवडाः पारवहुयति खडिगेदने पालनाच्च त्रयीथर्मः पावाब्देन निगद्यने तरवड-
 यं तितेतस्मात्पारवडास्तेन हेतुना ॥ सर्वलिगिनः सर्वाणि च तानि लिंगानि च सर्वेषां लिंगानि वा सत्येषाम् ४५

व्रते ब्रह्मचर्ये आषाढः आषाढी पूर्णिमा प्रयोजनमस्य आषाढो व्रतिनां दंडे मासे मलयपर्यवर्तते ॥ पालाशाः पालाशस्य विकारः पलाशादिभ्यो वेत्यञ् ॥ दंडः ॥ रां भस्मवै
 णवः रं भशब्दो वेणुवाचकः नस्य विकारः रं भाकदल्यप्सरसोर्नाचेणो वानरांतरं इति विषयबहुसंचद्वौ वेणवदल्यपि एकद्वेनामनीत्यर्थः अस्त्री स्त्रीभिन्नः शब्दः ॥ क
 मंडलुः कस्य मजा पतेः जलस्य वा मंडः सारः तंलातिलभते मडिभूषायां कस्य मंडं भूषालातिवा ॥ कुंडो कुणशब्दे कुंडं भूषालये मानभेदे देवजलाशये कुंडो कमंड
 लो जारापतिवत्तीरुते पुमान् द्वे व्रतिनां जलभाजनस्य ॥ व्रतिनां यदासनं साष्टसी क्षुबतः सीदं त्यस्या पृषोदरादिः एकब्रह्मचर्याद्यां सनस्य ४६ अजिनं अजनि अ

पालाशो दंड आषाढो व्रते रां भस्मवैणवः ॥ अस्त्री कमंडलुः कुंडो व्रतिनामासनं हृसी ४६ अजिनं चर्महृतिः स्त्री भैक्षं भिक्षाकदंबकं ॥
 स्वाध्यायः स्याज्जपः सत्याः भिषवः सवनचसा ४७ सर्वे न सामपध्वंसी जप्यं त्रिष्वधमर्षणम् ॥ दशं श्रवणं मासं श्रवणं गोपसातयोः
 पृथक् ४८

ज्यते च अजगतौ ॥ चर्म चरति चरते वा चरगतौ ॥ कृत्तिः कृत्यते कृती छेदने कृत्तिश्चर्मत्वचो भूर्जैर्कृत्तिकायां हर्यं स्त्रियाम् इति त्रिणिनामानि
 ॥ भैक्षं भिक्षाणां समूहः भिक्षादिभ्यो ण् न देव भिक्षाकदंबकं ॥ स्वाध्यायः स्र अतीव आहृत्या अध्ययनं यज् जपः स्यात् देवेदाध्ययनस्य ॥ अभिषवः सवनं सासत्या
 क्यप् सवनं त्वध्वरेत्त्वा ने सोमनिर्दलने पिच श्रीणि सोमलता कंडनस्य ४७ सर्वे न सां सर्वाणि एनां सिमानसादिपापानि ध्वंसयितुं शीलं यस्तु न दपध्वंसि ॥ जप्यं ज
 प्यते तज्जप्यं भगवदितव्यमर्षणं अयमर्षयति मृषुसहने महर्षिभिः प्रवः यदा मृष्यति पक्षंतयोः अभावात्सापौ णमास्योः पृथग्भिन्नो यागौ दर्शः चयं रं पीणमासञ्च ए
 देवं ४८

शरीरसाधनापेक्षं शरीरमात्रेण साध्यं यत् नित्यं कर्मसन्तत्यमः यच्छ्रुतिअनेन यथोत्थलिङ्गो यमजेनाकैरामनेशनौ शरीरसाधनापेक्षा नित्यकर्मणि संयमे शरीरमात्रेण साध्यं थावज्जोवंकार्यं यत्कर्मअनिर्णयं तत्तु आगंतुसाधनं आगंतुभिः कदाचित्कैः कामनया समयविशेषादीभिः आधनैः साध्यं ॥ - नियमस्तु उपवासस्नानजपादि शौचसतोषनपः स्वाध्यायेश्वरपणियाः नियमाः ४९ यमस्तु अहिंसासत्यमस्तेयमिति दक्षिणेकरे मोस्तुलसमिधद्रुह्यसूत्रगदुषवीतं स्यात् ॥ मोस्तुते बहिर्निष्ठते सति ब्रह्मसूत्रं यत्तसूत्रं यज्ञार्थं यत्तसूत्रं उपवीयंते स्म अजमानि क्षेपणयोः ॥ अन्यस्मिन् करे मोस्तुते मतिप्राचीनावीतं

शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म न द्रव्यमः ॥ नियमस्तु साधनम् ४९ “क्षेपकः क्षौरंतु मद्राकरणं मुहुनं वपुर्न विषु ॥” उपवीतं ब्रह्मसूत्रं मोस्तुते दक्षिणेकरे ॥ प्राचीनावीतं यत्तसूत्रं गुह्यो मूलकायं ॥ मध्यगुह्या गुह्याः पित्र्यगूलेत्यगुह्यसग्राह्याम् ५१

स्यात् अन्यस्मिन् करे यासि करे ॥ प्राचीनावीतं प्राचीनं दक्षिणां आधीयते स्या विपरीतं मध्यक्षोपवीतं स्ये कं ॥ कं वलं वितं कं वलं वितं सरलतावेन सग्राह्यं निवीतं स्यात् निअधोप्रागे वीतेन सग्राह्यं करद्वये बहिष्कृते सति अङ्गुभावेन स्यापितयज्ञसूत्रस्यानमेकं ५० अंगुल्यग्रे अंगुलीनामग्रे दैवं तीर्थं स्यात् दैवं देवानाभिर्दं आनः देवतीर्थेन देवानासाधयेत् एकं ॥ स्वल्पांगुल्योः अत्राभिमिकान् निष्ठिकयोः मूले भागे कायं स्यात् कः प्रजापतिर्देवताः स्य कायः कदेव तेनूनी संजगन् दस्य भ्रातव्योः भृगुर्तेर्धेकाराणां एकं प्राजापत्यमित्यर्थः ॥ अंगुष्ठांगुल्योः मध्ये अंगुष्ठतर्जन्योः मध्यभागे पित्र्यं पितरं देवतास्य यद्वापि तृणाभिर्दं ॥ अंगुष्ठस्य मूले ब्राह्मणेर्धे अद्वातेन तास्य यद्वाहयाज्ञयन्त्यः कनिष्ठातर्जज्ये अङ्गुलान्यग्रे करस्य च प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमान् एकैकं ५१

ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यादिरागत् ब्रह्मभूयं ब्रह्मणः प्रागः ॥ न ह्यस्मादुज्यं ब्रह्मसायुज्यं ब्रह्मसायुज्यत्किं युजिरूपेण ॥ न ह्यदेवं देव भूयदिकं ॥ सांनपत्नादिकं कुरुंस्यात् सम्यक्नयनं संनयति वा प्रलयाणम् ॥ गोसूत्रयोगयेश्वरदर्शसार्फिः कुशोदकं एकराजोगवासश्च कुरुंसातपनंस्थूय अदिशब्देन च दशराजप्राजापत्य पराकादिग्रहण ५२ सन्यासवति सम्यक्न्यासः अस्त्यासाय अग्निसमीपे जननयोगप्रायः इणरातो ५२ च इत्येकं अदंतः सुहिंणो ॥ अथवीरहा वीरः अग्निः तंहति ॥ नष्टाग्निः नष्टोऽग्निर्वस्य ह्यमरादादिनायस्य अग्निहोत्रिणोऽग्निर्नष्टः ॥ कुहना लोमान् कुहनेव्वाग्नें लोमान्परद्रव्याभिलाषात्तमिच्छो योपथकल्पना पथस्तथाचारमैतदस्य क

स्याद्ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यादि ॥ ५२ सन्यासवत्स्यगशनेषु आग्न्यायौ थर्वारहा ॥ नष्टाग्निः कुहनालोभा निद्योर्गोपथकल्पना ॥ ५३ कुहनात्परद्रव्याभिलाषात्तमिच्छो योपथकल्पना पथस्तथाचारमैतदस्य क

५४ सम्येयसिग्नानस्मभिसादोचरिमन्त्रैरेव ॥ ५५ सन्यासवत्स्यगशनेषु आग्न्यायौ थर्वारहा ॥ नष्टाग्निः

न्यायसाकृहना द्रव्येकताशदभे न ह्यनध्यागमो

नादेः अथवा अर्थोलिप्सयायमाश्रयणस्य ५२ संस्कारहीनः अत्यन्तं दयात्वं संस्कारहीनः गतिविधादिभिः शून्यः ॥ आत्यः हिंसाजीवीप्रतिः स एव दयात्वं तं अहति एके ॥ अस्वाध्यायः न स्वाध्यायो वेदाध्ययनं यस्य ॥ निसाह्वनिः आह्वने निर्गतः अध्ययनस्येयायाः निर्गतः इदं स एवेताम्ययनं हि नस्य ॥ धर्मस्त्वजी धर्मस्य स्वजः चिह्नं यस्य ॥ धर्मोऽजजडं धर्मोऽजजो यस्य ॥ लिङ्गह्वनिः लिङ्गमाश्रयमादिचिह्नधारणं ह्यतिर्जीवेत् ॥ हेतुर्थस्य हेतुभिसाधेयं ज्ञायादिरणः ॥ अन्वकीर्णोऽन्वविशेषे हिंसायां वा ॥ अन्वकीर्णोऽस्ति अस्य ॥ दशगवतः दशगवतस्य दूरबाहुत ब्रह्मचर्यादिः ५४ यस्मिन्सुप्ते अजमानस्तं एति भोभिनिर्मुक्तः ॥ अभिसर्पसायंतनं कर्म निश्चयेन मुक्तयेन यस्मिन्सुप्ते उदेति सोऽस्युदितः अभितः उदेति सायेन तं मानस्तनं कर्मास्य ५५

ज्येष्ठेष्वातरि अकृतदारपरिग्रहे सति कृतदारपरिग्रहः कनिष्ठः परिवेत्ता स्यात् परिवेत्ता परिचिदति ज्येष्ठपरित्यज्य भार्यलभते विदुल्याभे एकं ज्येष्ठे विवाहरहिते
कृतदारपरिग्रहणस्य कनिष्ठस्य ॥ तस्य परिवेत्तुः ज्याद्यान् ज्येष्ठः परिविचिः स्यात् परिवर्जने विदति लभते विवाहोपयमौ सभौ ५६ तथा परिणयः उद्वाहः उपय
मः पाणिपीडनं इति षट् विवाहस्य ॥ व्यवायः ग्राम्यधर्मः ग्राम्यधर्मः ग्राम्यधर्मः ग्राम्याणां जनानां धर्मः ॥ मैथुनं
मिथुनस्य कर्म ॥ निरुचवनं नितरां चवनं हस्तपादादिचालनं ॥ रतं रमणं ५७ धर्मकामार्थैः त्रिवर्गः स्यात् धर्मश्च वेदप्रतिपाद्यज्ञादिः कामश्च यथाविधि रस्त्रीसि वन

परिवेत्ताः नृजोः नृदे ज्येष्ठेदारपरिग्रहान् ॥ परिविचिस्तनज्ज्याद्यान् विवाहोपयमौ सभौ ५६ तथा परिणयोद्वाहोपयमाः पाणिपीड
नम् ॥ व्यवायो ग्राम्यधर्मो मैथुनं निरुचवनम् ५७ त्रिवर्गो धर्मकामार्थैश्चतुर्वर्गः सभोदाकैः ॥ सबलैरेतैश्चतुर्भिर्द्रव्याः स्निग्धा
वरस्यये ५८ इति ब्रह्मवर्गः सूर्याभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् ॥ स अर्थश्च यनम् त्रिवर्गः त्रयाणां वर्गः एतद् ॥ सभो-

दाकैः चतुर्वर्गः उपलक्षितः ॥ सबलैः बलेन सहितैश्चतुर्भिर्द्रव्यैश्च स्निग्धास्तत्पक्षाः वयस्यादयः जन्याः जनीव
धुवहन्ति ५८ इति ब्रह्मवर्गविवरणसमाप्तम् ॥ सूर्याभिषिक्तः राज्यदानसमये मूर्ध्नाभिषिच्यते मूर्ध्नाभिषिक्तः ॥ राजन्यः राजोपत्यं यद्वा राज
ति राजद्रीप्तौ ॥ बाहुजः बाहुभ्यां जातः बाहुजः क्षत्रियेष्वेवैस्वयं जाततिलैः पिबेति विषवमेदित्यो ॥ क्षत्रियः क्षुद्रसंस्पर्णे सौत्रः क्षतात्त्रायते
क्षत्रस्यापत्यं वा ॥ विराट् विशेषेण राजने पंचक्षत्रियस्य ॥ ५९

राजा राट रंजयति राजा राजते राट राजाप्रभोचनूपतौक्षत्रिये रजनीपतौ क्षत्रे शक्ने च पुंसि स्यात् इत्क० ॥ पार्थिवः पृथिव्याः ईश्वरः पार्थिवो नृपतौ भूभिविकारे पार्थिवीति च ॥ क्षमाभूत् क्षां बिभ्रति क्षामुक् क्षामुनक्ति ॥ नृपः नृन्याति पारक्षणे ॥ भूपः भुवं पाति ॥ महीक्षित् महीक्षिपनि क्षिनिवासगत्योः मद्भ्यां क्षपति वा क्षिप्त्यैश्वर्ययोः सप्त राज्ञः १ समतायाः स्वदेशाच्य क हित भूमे रिमे राजानः ॥ प्रणताशेषसामंतः प्रणताः अशेषाः सामंताः स्वदेशानंतराजानो यस्य स राजा अधीश्वरः स्यात् अधिक ईश्वरः एकं सर्वसन्निहित नृपवशाकारिणः ॥ चक्रवर्ती चक्रं भूमंडलं राजमंडलं वा वर्तितुं शीलमस्य चक्रगणे चक्रवाके इति विश्वः य

राजाराट् पार्थिवः क्षमाभूत् नृपभूपमहीक्षितः १ राजा तु प्रणताशेषसामंतः स्यादधीश्वरः ॥ चक्रवर्तिसार्वभौमो नृपो न्योमंडलेश्वरः २ येनेह राजसूयेन मंडलस्येश्वरश्च यः ॥ शास्ति यश्चाज्ञयाराज्ञः स सम्राड्यथ राजकम् ३ राजन्यकंच नृपतिक्षत्रियाणां गणोक्रमान् ॥ मत्रीधीसचिवो मात्योऽन्यैर्कर्मसचिवास्तनः ४

मे सर्वपृथ्वीपतावपीति मेदिनी हे स भुद्रपथ्येन भूमीश्वरस्य ॥ अन्यः नृपः मंडलेश्वरः स्यात् मंडलस्य भूम्यैकदेशस्येश्वरः स्यान्मंडलहादशराजके च देशे च बिंबे च कदंबके चेति विश्वः एकं २ येन राजसूयापव्ययज्ञविशेषे षडहं द्वादशराजमंडलस्येश्वरोऽपि सः सम्राट् सम्यक् राजने सो सम्राट् ॥ चपरयः आज्ञयाराज्ञः शास्ति ॥ अथ राजकं राज्ञां समूहः नृपतीनां गणः ॥ राजन्यकं क्षत्रियाणां गणे इत्येकं नाम ३ मत्री मंत्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति मंत्रिगुप्तभाषणे ॥ धीसचिवः धियां सचिवः धीप्रधानः सचिवो वा ॥ अमात्यः अमासहसमीपे वा भवः एतन्नयं राज्ञः सचिवस्य ततः धीसचिवादने कर्मसचिवाः कर्मससचिवाः इत्येकम् ४

महासाक्षाः बहतीमात्रायेषां गानाकर्णविप्राणां वित्तो गनेपरिच्छदे प्रधानानि प्रवर्षिणधीनां दूयाग्राराणपोषमादेः अधानं स्याच्चहामाने प्रकृतौ परमात्मनि
प्रजायामपि चकुबमेव त्वेनूत्समेव देवि कौवत्वं पुल्लिङ्गोपि ॥ महामानः प्रधानस्यादिनिपुंस्संज्ञं सदाधामः तन्मूले यमाये हसिपकाधिपे हे प्रथानस्य ॥ पुरोयाः
पुरः अग्रेयीयते ॥ पुरोहितः पुरः अग्रेहितवत्मान् ॥ व्यवहाराणां च आदीन्यष्टादशविषयश्चान्योऽस्त्वहोराः तेषां दशरितोर्ध्वदि ॥ निविच्य दृच्छति प्रादं ॥ विवि
च्यते सो विवाकः आह च विवाकश्च माहिनाको अस्य सः प्रमोदिनारयोः कुशल इत्यर्थः विवादानुगतधूनादूर्ध्वगतपञ्चल्लनः विचारमतिदेनासौ माहिनाकस्ततस्म
तः ॥ अक्षदर्शकः अक्षाणां व्यवहाराणां दर्शकः आक्षः कर्पेतुषे च के शाकलव्यवहारयोरिति निविच्यः हे प्रथानस्य अक्षस्य ५ मनोहारः प्रतीहारो जननिचारणमरत्यस्य यद्वा

महासाक्षाः प्रधानानि पुरोयास्तपुरोहितः ॥ द्रष्टृरिव्ययद्वाराणां माहिनाकादूर्ध्वको ५
प्रतीहारे द्वारपालः आस्थहारास्थानदर्शकाः ॥ रक्षिवर्गस्त्वनीकदर्शयोऽद्याध्याक्षः प्रकृतौ सोमो ६

राज्ञोभिमुख्यं जनान्यतिहरति बहिः आपयति ॥ द्वारपालः द्वारपालयति ॥ आस्थः क्षरिति स्थितिः क्षरिति क्षरत्यर्थः ५ पञ्चाक्षरः पञ्चद्वारपालस्य ॥
रक्षिवर्गस्तः अवश्यं रक्षंति रक्षपालने आवश्यके दक्षिणानिः रक्षिणां नर्गः ॥ अनीकस्थः अनीकेन अनीकेनानिहति सपीनिकः अनीकस्थं रथारगते हस्तिशिखानि च क्ष
णो राजरक्षाणि विन्हेच वीरवर्मके पिचेति विषयैरित्यौ द्वे रक्षकगणस्य ॥ अथ अध्यक्षाधिकृतौ असंख्यवहारं अधिगतः अध्यक्षः यद्वा अभाक्षति अदूज्यार
सौ अध्यक्षाधिकृते योक्तः प्रत्यक्षे त्वभिधेयवत् ॥ अधिस्तनः अधिरपरिस्तनः अधिकः कृतश्च निवा समावुभौ देव्यापरितस्य ६

एकस्मिन्नागमे अधिहृतः स्या युक्तः स्यात्तु शोलभस्य एकैकं कद्रापाधिहृतस्य ॥ भूरिषु बहुलषु ग्रामेषु अधिहृतः गोपः गोपायति गुहूरक्षणे गोपोगोपालके गोपे
 ध्यसेषु रथीपतावपि ग्रामस्याधिहृतेषु सिसारिवारव्योषधौ स्त्रियाम् इत्यम् ॥ एकं बहुग्रामाधिहृतस्य ॥ भौरिकः भूरिणिरत्तवर्णेनियुक्तः भौरिकः ॥ कनकाध्यक्षः क
 नकस्य अध्यक्षः हेमवर्णाधिहृतस्य ॥ रूपाध्यक्षस्त रूपाध्यक्षः ॥ नैबिकः निष्केहेस्मिनियुक्तः नैबिको राजनाध्यक्ष इति रभसः हेतुं ककादिशालायां नियुक्त
 स्य ७ अंतः पुरे तु अधिहृतः जनः अंतर्वेशिकः स्यात् अंतर्वेशिनियुक्तः यद्वा अंतर्वेशीनियुक्तः एकं अंतः पुराधिहृतजनस्य ॥ सौविदल्लाः सः सुविदंतं विद्वंस
 मपिल्लातिवशावर्तिनं कुर्वति सविदल्लाः तएव सौविदल्लाः ॥ कंचुकिनः कंचुकः उपचीलः अस्मियेषांते ॥ स्थापत्याः तिष्ठत्येषु पुरुषाः स्याः यत्रार्थके रूपं स्थानादारा

स्थायुकोधिहृतो ग्रामे गोपो ग्रामेषु भूरिषु ॥ भौरिकः कनकाध्यक्षो रूपाध्यक्षस्तनैबिकः ७ अंतः पुरे त्वधिहृतः स्यादंतर्वेशिको-

जनः ॥ सौविदल्लाः कंचुकिनः स्थापत्याः सौविदाश्चते ८ षटोर्वर्षे वर्षे रूपाध्यक्षे सवकार्ये जुजीविनः ॥

एव यद्वा सवित्सूज्ञानमस्ति येषांते यद्वा सविदः चतुरस्त्रियः तासां भिमे रक्षकाः चत्वारि राज्ञां रूपाग्रारे बहीरक्षाकृतस्य ८ शटः शाम्यति शिश्राभावात् श
 सुउपशमे शटः कूबास्तकंचुकी इति रभसः शटः स्यात्पुंसि गोपतौ आकृष्टां देहवर्षे रत्ततीयप्रकृतावपि ॥ वर्षे वरः दृणोति वरतिवा दृत्रवरणे वरआवरणे वा व
 रस्यरेतः पानस्य वरः ये त्वल्पसत्वाः प्रथमाः कूबाश्च रूपास्वमाविनः जात्या न दुष्टाः कार्येषु ते वर्षे वरः स्मृताः हेनपुंसकस्य ॥ सेवकाध्यर्च्य जुजीविनः ॥ सेवकः सेव
 ते षट्संचने सेवकस्तत्र वासेनावाच्यलिङ्गो जुजीविनि ॥ अर्थः सन्निहितो स्यास्ति अर्थी युमान्याचकस्यात् सेवके च विवादिनि ॥ अनुजीवी अनुजीविनुं शा
 लमस्य त्रीणि सेवकस्य ॥

विषयानंतरः विषयातस्तदेशादनंतरोऽव्यवहितोराजा ॥ शत्रुः शानयति शत्रूयातने अतः शत्रोः परं राजांतरेण व्यवहितो राजा भिन्नस्यात् भेद्यति अभिदास्ते हने भिन्नं स
हृदिसकुणो सूर्येपुंसिस्त्रियांगंधद्रव्येदंत्योतरेपुमान् एकं ९ परतरः उदासीनः स्यात् अतिशयितः परः शत्रुभिन्नाभ्यां परः राजा उदासीनः उदास्ते आस उपवेशने
एकं शत्रुभिन्नाभ्यां परस्य राज्ञः ॥ पृष्ठनस्तपाधिग्राहः पाधिपश्चात्पदगृह्णाति सैन्यपृष्ठे पुमान्पाधिः पश्चात्पदजिगीषयो रिति विषयः पादशत्रुजयाद्यपुस्तो ग
नेयस्तद्राष्ट्रजिद्युस्तिसपाधिग्राहः एकं जिगीषोः पृष्ठभागस्थितस्य राज्ञः ॥ रिपुः रपतिदोषं रप्यक्ततायां वाचि ॥ वैरी वीरस्य कर्मभावो वा वैरमेयुनीति निर्दे
शादण् वैरमस्यास्तीति ॥ सपत्नः सपत्नीवाच्यसपत्नइति निर्देशादकारः ॥ अरिः इयति विरोधं अरगतौ ॥ द्विषन् द्वेष्टि द्विषअमीनौ ॥ द्वेषणः द्वेषशीलः क्रुधमं-

विषयानंतरो राजा शत्रुभिन्नमतः परम् ९ उदासीनः परतरः पाधिग्राहस्तपृष्ठनः ॥ रिपौ वैरिसपत्नारि द्विषद्वेषणदुर्हदः

१० द्विद्विपसाहिता भिन्नदस्य शान्रवशान्रवः ॥ अभिघाति पराराति प्रत्यर्थिपरिपंथिनः ११

द्वार्थेभ्येति युच ॥ दुर्हत् दुष्टहृदयमस्य ॥ द्विद् द्वेष्टि ॥ विपक्षः विरुद्धः पक्षोऽस्य पक्षो मासार्थे के पाश्चर्ये हे साध्यविरोधयोः ॥ अहितः न हितमस्मान् ॥ अभिन्नः अम
तिगच्छति अमगतौ रोगे वा इन्नप्रत्ययः ॥ दस्युः दस्यति दस्त उपक्षये युच प्रत्यये बाहुलकादनादेशाभावः ॥ शत्रुः अभिघाति अभिहंतुशीलः द्वेष्टो भिघातिरभि
प्रक्षतिरत्नकोशः ॥ परः अरातिः नरातिस्तस्य राजाने क्तिच् ॥ प्रत्यर्थी प्रतिक्लृमर्थयितुशीलः अर्थयात्रायाम् ॥ पंथी दोषाख्यानं प्रथयितुशीलः पथिगतौ ॥
परिशब्दे च प्रकृते दोषाख्याने निरसने ॥ पूजाख्यात्योश्च मृषणे एकोनविंशतिनामाभिधात्रोः ११

वयस्यः वयसातुल्यः॥ स्निग्धः स्निह्यति षिाहप्रोक्तो वर्तमानेक्तः॥ सवयाः समानवयोःस्य त्रीणितुल्यवयसः॥ अथभिन्नं मेद्यति त्रिभिदास्नेहे॥ संस्वा समानः स्त्यायने
लोकेः॥ संहृत् शोभनंहृदयस्य इतिभिन्ननामानित्रीणि॥ सख्यं सख्यमाविः कर्मवा सख्यर्थः॥ सामपदीनं समगदैरवाप्यते स्यात् हेभिन्नतायाः नामनी॥ अनुरोधः
रुधिरावरणे॥ अनुवर्तने अनुगम्यवर्तनंचिन्ताराधनं हे आराध्यादेरिष्टसंपादनस्य॥ यथाहवर्णः अहति अहपूजायाम् योयोर्ह्यथाहवर्णः वर्णरूपस्य वर्णः स्था
द्देद्रूपयोरितिधरणिः॥ प्रणिधिः प्रकर्षेणनिधीयने प्रणिधिरिवलेचरे॥ अपसर्पः अपसर्पति सृष्टृगर्तो॥ चरः चरति चरगर्तो चरोक्षद्युतमेदेचमौमेचारेवसेवने

वयस्यः स्निग्धः सवया अथभिन्नं सख्यस्तुहत्॥ सख्यं सामपदीनं स्यादनुरोधोनुवर्तनम् १२ यथाहवर्णः प्रणिधिरपसर्पश्चरः स्पशः॥
चारश्चगूढपुरुषश्चास प्रत्ययितौसमौ १३ सांवत्सरोज्योतिषिकोदैवज्ञगणकावपि॥ स्मर्त्तौहृतिकमौहूर्तज्ञानिकार्त्तनिकाअपि १४

स्पशः स्पशति स्थावाचनस्पर्शनयोः स्पशः स्यात्तंपरायेचमणिधावपिपुंस्ययं॥ चारः चारः प्रियालहृदं स्यात्तगतौबंथापसर्पयोरित्युक्तत्वात्॥ गूढपुरुषः गूढश्चासौ
पुरुषश्च॥ आसः आप्यतेस्मा आहूय्यासौ॥ प्रत्ययिनः प्रत्ययोविशवासः संजातोःस्य प्रत्ययः शपथेरेधेविशवासाचारहेतुष्वितिनिश्चयः हेनासनीविशवासाधारस्थः॥
समौतुल्यो १३ सांवत्सरः संवत्सरंवेति॥ ज्योतिषिकः ज्योतिषमधीतेवेदवा॥ दैवज्ञगणको दैवमाकृतंयः माशक्तंक्रमजानातिगणयति गणस्तस्याने॥ मौहर्ति-
कः सुहूर्तंअधीते वेदवा॥ मौहूर्तः पूर्ववत्॥ ज्ञानी॥ कानर्त्तिकः कृतान्तंवेति ज्योतिषिकस्याद्यौनामानि १४ ७३

तांत्रिकः तंत्रसिद्धान्तमधीते वदत्या ॥ ज्ञानसिद्धान्तः ज्ञातः सिद्धान्तोऽयम् हेनामनी नव्यार्थज्ञातुः ॥ सत्री सत्रमस्याग्नि सत्रमालादेन यज्ञे सदादाने च केन वेद इति विषयः ॥
गृहपतिः गृहस्यपतिः हंसदान्नादिदानकर्तृगृहस्यस्य ॥ लिपिकरोति दयत्ययः ॥ लिपिकरोऽपि तथैव ॥ अक्षरचणः अक्षरैर्विनः ॥ अक्षरचञ्चुः तथैव उभ-
यत्रापितेन विन इति चञ्चुपचणपा एताभिनामो निलरचके १५ लिखति लिख अक्षरविन्यासः लिखितं च अक्षरविन्यासश्च यथोः समाहारः ॥ लिपिः
लिख्यते लिप उपलये ॥ लिपिः उभोस्त्रियो चत्वारि लिखितक्षरस्य ॥ संदेशहरः दूतः स्थान् संदेशं निरूपणं हरति दूतः दयति दुरगमो यद्वा दूयने दूडः परितापे हे ॥ न

तांत्रिको ज्ञातसिद्धान्तः सत्री गृहपतिः समो ॥ लिपिकरोः क्षरचणोः क्षरचञ्चुश्च लरचके १५ लिखितक्षरविन्यासे लिपिर्कविर्भोस्त्रियो ॥
स्यात्संदेशहरो दूता दूत्यनङ्गावकर्मणि १६ अन्वनीनोऽगोः ध्वन्यः पाथः पथिव इत्यपि ॥ स्वाभ्यमात्यस्तत्कोशाराधुदुर्गवलानि च १७
राज्यागानि मरुतयः पौराणां श्रयायोऽपि च ॥ संधिर्ना विग्रहायान

ज्ञापकर्मणि तस्य भावः कर्तव्यदूतैः १६ अन्वनीनः अन्वनि अन्तर्गच्छति ॥ अन्वगः अन्वा-
नं गच्छति इत्यत्ययः ॥ अध्वन्यः अध्वानं गच्छति ॥ पाथः पथानं गच्छति ॥ पथिकः पूर्ववत् पंचपाथस्य ॥ स्वासी राजा ॥ अमात्यः पत्री ॥ सद्दत्त मित्रं ॥ कोशो भा-
डागारः ॥ राष्ट्र देशः ॥ दुर्याणि पर्वताः ॥ बलसेन्यं १७ राज्यागानि राज्यस्य राजकर्मणोः गानि साधनानि ग्रन्थतयः प्रकृष्टराज्यं कुर्वन्ति ॥ पौराणां श्रययः पौराणां नागराणां श्रे-
णयः श्रयंति श्रयंते वा ॥ कामंदकः स्वाभ्यमात्यश्चराधुचदुर्गकोशो बलसहत् परस्परपकारादंसारां गज्यमुच्यते ॥ पौरश्रेणिभिः महासंगमपि राज्यमिति दर्शितं ॥
असाह्यश्च तथा पौराः सद्भिः प्रकृतयः स्मृताः इति गौराणां श्रेणयोऽपि प्रकृतयः स्युः ॥ संधिः संधानं द्रव्यादिना शत्रूणां प्रीत्युत्पादनं ॥ ना युद्धिगः ॥ विग्रहः पराष्ट्रे दाहलु-
हनादिग्रहणं ॥ यानं शत्रुग्रानि विजिगीषोर्गमनं ॥

आसनं आसउपवेशने सामर्थ्याभावेभनिकालं प्रतीक्ष्य दुर्गादिकं निर्गायितत्रावस्थानमासनं ॥ द्वेध बलिनास ह संधिः अबलेन सह विग्रहः इति प्रकारह्यं द्वेधं ॥ आश्रयः आश्रयणं शिञ्जसे वायाम् शत्रुणापीड्यमानस्य बलवद्भूयालाश्रयणं आश्रयः १८ एते षड्गुणाः एते संख्यादयः षड्गुणशब्दवाच्याः प्रभावोत्साहमंत्रजाः तिस्रः शक्तयः स्युः शक्यने जेजु मनया ॥ प्रभावः प्रभवत्यनेन ॥ तत्र कोशे दंडजं तेजः प्रगुशक्तिः ॥ उत्साहः उत्साहनेनेनेति यहमर्षणे बलादिनोन्नत्यं उत्साहशक्तिः ॥ मंत्रः संख्यादीनां सामदानादीनां च यथावत्स्थापनं मंत्रशक्तिः एकैकं नाम ॥ क्षयः क्षयणं क्षिदाये अष्टवर्गस्य ॥ अपचयः क्षयः दृष्टिः उपचयः अपचयोपचयाभावः स्थानं इति नीतिवेदि-

मासनं द्वेधमाश्रयः १८ षड्गुणाः शक्तयस्तिस्त्रः प्रभावोत्साहमंत्रजाः ॥ क्षयः स्थानं च दृष्टिश्च त्रिवर्गे नीतिवेदिनां १९ सप्रतापः प्रभावश्च तेजः कोशे दंडजम् ॥ सागदाने भेदं दंडाविक्रपायचतुष्टयं २०

नां त्रिवर्गः स्यात् ॥ अष्टवर्गस्त ह्यष्टिर्वर्णिक्यथोदुर्गसिनुः कुंजरभेदनं ॥ स्वन्याकरबलादानं शल्यानां च निवेशनं कोशे दंडजं येनेजः सप्रतापः प्रभावश्च ॥ कोशः धनं ॥ दंडः दमः ॥ सैल्यं च ॥ प्रतापः प्रतापयत्यनेन तपसंतापे ॥ प्रभावः प्रबल्यनेन भावः श्रीणी भुवोनुपसर्ग इति यञ् प्रकृतः भावः अधिदेपावमानादेः प्रयुक्तस्य परेण यत्न प्राणाल्ययेऽप्रमहं न तेजः समुदाहृतम् ॥ भेदः शत्रूणां भेदेन आत्मासात्करणं भिदिद्विदारणे ॥ दंडः दंडने दसुशमनायां साम सान्वप्रयोगे यद्वा स्थितिराषमनेन वा परस्परपकाराणां दर्शनं गुणकीर्तनं संबंधस्य समारव्यानमायत्याः संप्रकाशनं वाचापे शल्यासाधुतवाह भिनिचार्पणं इति सामविधानज्ञैः सामपंचविधं स्मृतमिति ॥ दानं धनादेः समर्पणं ॥ एतच्चतुष्टयं उपायचतुष्टयं ॥ अन्ये सप्तोपायाः उक्ताः सामदानं च भेदश्च दंडश्च त्रिवेति च तृष्टयं सायोपेक्षं द्रजालं चेति २०

साहसं महसिबलेभ्रवं ॥ दमः दमनं दमशमनायास् दमः स्यात्कर्मदेदं देदमनेदराद्येपि चेति हेमचन्द्रः ॥ दंडः दंडसैन्ये दमेयमे मानव्यूहग्रहभेदे स्वभवेकानुसूयेपिथि प्रकांडेलगु
डेकोणेचतुर्थोपायवर्गयो रिति हेमः श्रीणि दंडस्य नामानि ॥ साम सान्वे अथो समौ हेमस्त्वस्थ ॥ भेदः भेदो धर्म विशेषे स्यात् उपजापो विस्तरणे उपांशजपनमुप-
जापः जपव्यक्तायां वाचि उपधीयते शब्दज्ञानमत्र ॥ धर्मार्थेयं निरीक्षणं सा उपधा धर्मार्थकार्थेयं येन च परीक्षणं ॥ अमात्स्यादीनां विचान्वेषणं उपधा स्यात् ॥ तद्य
था ॥ भावज्ञानाद्यराज्ञाप्रैरितेनामेन दुष्टो यं राजा तदं न मुत्सृज्या न्यममिषे च याभोवा अन्यं साधु नृपत्रजाम दुत्कृत्कोऽ मात्यादिभिर्यदि न द्वापयान्मामिति तर्हि सत्यं धा
र्मिकोयमिति निश्चयः धर्मपरीक्षणम् एकनाम २१ अपहृक्षीणः पंचशब्दाः निःशलाकानास्त्रिषु वर्तन्ते अविद्यमानानिषडशीण्यत्र एकद्वयाभ्यामेव कृतस्य मंत्रस्या ॥

साहसं तु दमो दंडः सामसां त्वमर्थो समौ ॥ भेदो पजापात्रुपधा धर्मार्थेयत्परीक्षणम् २१ पंचत्रिष्वपहृक्षी
णोयस्तृतीयाद्यगोचरः ॥ विविक्तविजनच्छन्निःशलाकास्तथारहः २२ रहस्योपाशचालिगेपहस्यतद्भुविषु

यस्तृतीयाद्यगोचरः तृतीयादीनां ज्ञायते ॥ विविक्तः विविचंति जनायत्र विचिर्पृथग्भावे विविक्तं त्रिषु संपृक्ते रहः पूतविवेकिसु ॥ विजनः विगनः जनोऽस्मान् ॥
छन्नः छद्यते स्मान् जनः छद अपवारणे छन्नं तु रहसि कूबं छादिते वाच्यलिंगके ॥ निःशलाकः निर्गुना शलाकायस्मात् शालाक्रायाः विर्गिनो वा तथा शब्दः समुच्चये
रहः रस्यने रहत्यागे रहस्तत्त्वरहोगुह्ये ॥ रसमोऽपि रहो भिन्नं वेनेपि स्याद्द्रहोगुह्ये न पुंसक इति पंचाभिधानानि २२ रहः च परं उपांश हे अल्लिगे अव्यये स्यात् ॥ उपा
श उयगताः अंशवः किरणाः अत्र उपांशजपदेशः स्यादुपांशविजने व्ययम् तद्भवेरहो भवेरहस्यं त्रिषु रहस्यास्त्रीनदीभेदे गोपनीयेऽभिधेयवत् एकम् ॥

विश्रंभविश्रवासोसमो विश्रंभः विश्रंभणं ॥ विश्रवासः विश्रवसनं विश्रंभः कोलिकलहेविश्रवासेप्रणयेऽपिचेतिभेदिनो भवस्प्रणणे ॥ यथोचितान् यथाद्रामान् ॥ भ्रंषः
 भ्रंषवृत्तने भ्रंषाः अधःपतनं २३ अभ्रंषः भ्रंषादन्यः ॥ न्यायैः नियमेनर्दयते परित्योगिनियञ् ॥ कल्पः कल्पः शास्त्रेविधौन्यायंसंवर्तन्नहणोदिने ॥ देशरूपं दिश्य
 ते दिशाम्निसर्जने देशोरूपस्य प्रशस्तेदेशनवा प्रशंसायोरूपम् ॥ समजसं सम्यगंजोऽत्र यद्वा संगतमंजसातत्वमत्र पंचनीते ॥ युक्तं युज्यते युजिर्योगे
 युक्तंयुक्तेपृथगमूले ह्युबंहस्तचतुष्टये ॥ औपयिकं उपयंत्यनेन उपपूर्वादिणोद्यञ् उपायाभ्रस्वत्वंचनिठक् ॥ लभ्यं लभ्यते लभ्यंयुक्तेचलब्धये ॥ भजमानं भज

समोविश्रंभविश्रवासोभ्रंषोभ्रंशोद्यथोचितान् २३ अभ्रंषन्यायकल्पास्तदेशरूपंसमजसं ॥ युक्तमौपयिकंलभ्यंभजमानाभिनीतव
 त् २४ न्याय्यचक्रिषुषट्संयधारणानुसमर्थनम् ॥ अववादस्तन्निर्देशोनिर्देशः शासनंचसः २५ शिष्टिश्चाज्ञाचसस्यानुमथादा

धारणास्थितिः

ने फलमनुबद्धानि भजसेवार्थान् ताच्छील्येचानश ॥ अभिनीतं अभिनीयनेस्म णीञ्प्रपापणे कप्रत्ययः ॥ अभिनीतंसंस्तुतचन्यो
 येचामर्षणेचिद्विनिरुद्धः अभिनीतस्त्रिषुन्यायेसंस्तुतामर्षिणोरपि २४ न्याय्यं न्यायादनपेनं धर्मपथ्यर्थेनियत् एतेयुक्तादयः षट्त्रिषु न्यायादनपेनस्यद्रव्यादः
 संप्रधारणाण्यासमर्थेनियुच् ॥ समर्थेन संपूर्कः श्रुत्युपयाचायां इतिथातुः हेतुक्तायुक्तपरीक्षायाः ॥ अववादः कायमवलंब्यवदत्यत्रधञ्गनिर्देशः निर्देशः उभ
 यत्रयञ् ॥ शासनं ल्यट् २५ शिष्टिः क्तिन् ॥ आज्ञा आतश्चोपसर्गेइत्यट् षट्कर्माज्ञापनस्य ॥ संस्थानु संनिष्ठतेऽन्या प्राग्वदङ् सम्यगवृत्तानम् ॥ मया
 दा मर्थेति सीमार्थेव्ययनत्रादीयने अङ्स्त्रियाम् ॥ धारणा धारयनिधर्म स्तुः ॥ स्फुटिः चत्वारिन्यायपथ्यस्थितेः ॥ ७

आगोपराधोभंतुश्चसमेतूहानबंधने २६ द्विपाद्योद्विगुणोदंडोभागधेयुः करीबलिः ॥ यद्वादिदेयंशल्कोः स्त्रीयाभृतंमुप्रदेशं

२७ उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथापदा ॥ यौनकादितुयंस्सदायोहरणंचतत् २८
 चाम् एकमेव ॥ माभृतंतु प्राप्त्रियतेस्मा भृञ्भरणे ॥ प्र
 देशनं प्रदिश्यते दिशअनिसर्जनं द्वेदेवताभ्योभिन्नादिभ्यश्चदीयमानस्य २७ उपायनं उपेयते उपाय्यतेवा इणगतौ अयगतौवा ॥ उपग्राह्यम् उपगृह्यते ग्रह
 उपादाने ॥ उपहारः उपह्रियते तथाउपदा उपदीयते इदात्रदाने षट्पृथगुक्तदशनीदीयमानस्यवस्तुनः उपदास्त्रियां उपायनमुपग्राह्यं प्राभृतंचोपदास्त्रियामित्यमरभा
 ष्ठा ॥ यौनकादि युक्तयोनिसंबंधः तत्राभवं युक्तयोर्वचध्यावेदं तस्येदमित्यण युनकसुमलेद्युत्तंसंशयेपिचेतिरभसः युतकंसंशयेयुगे नाशिवस्त्रांचलेद्युत्तंचलनार्थेचि-
 यौनकं आदिनाद्यतभिक्षादिग्रहणम् ॥ तद्वयं स्सदायः स्सदीयते तदेवहरणं स्हीयते स्सदायः पुंभि द्वे कन्यादानकालेव्रतभिक्षादौचदीयमानद्रव्यस्यनामनो २८

तत्कालः स चासौकालश्च तदालंस्यात् तदेत्यस्य भावः तदालं हेवर्तमानकालस्य ॥ उत्तरः कालः आयतिः आयास्यतीति आयातिस्तस्मिन्स्त्रियादेर्ध्वमभावागामिका
ल्योः एकं आयतिः स्त्री ॥ यत्तु सद्यः फलसादृष्टिकं सन्दर्शयत्यक्षभवं एकव्यापाराननंरजायमानस्यफलस्य ॥ उत्तरं फलं उदर्कः उदवर्धते
अर्कस्तवने उदवर्धते वा अर्चपूजायां उत अर्च्यते वा अर्चस्तनौ उदर्क एष्यत्काले न त्पले भदन कंटकं एकं भाविनः कर्मफलस्य २९ वन्दिनीयादि वन्दिश्रुतौ यंचने
आदिनीयस्य तन् अदृष्टं स्यात् आदिशब्देन ॥ हुताबा नोजलव्याधिर्दुर्भिक्षमकरस्तथा अनिष्टाश्चिरनाष्टा धिर्मूषकाः शलभादयोगृह्यन्ते एकं अग्न्यादिकृतस्य मय

तत्कालस्मृतत्वं स्यादुत्तरः काल आर्यानि ॥ सांद्दृष्टिकं फलं सद्य उदकः फलं मुत्तरम् ३९ अहंष्टं वह्नि तोयादिहंष्टं स्वपरचक्रजं ॥ महीभ्र
जामहिभयं स्वपक्षप्रभवभायं ३० मक्रियात्प्रधिकारः स्याच्चामरं नुग्रकीर्णकम् ॥ नृपासनयत्तद्रुद्रासनमिहासनं नुतत् ३१

स्य ॥ स्वपरचक्रजं भयंहृष्टः स्यात् स्वपरचक्रजं स्वश्च परश्च स्वरूपौ नयोश्च क्षेत्रे संन्येनाभ्याजानं महो मुज्जांसपक्षप्रभवं स्वसाहायजन्यं प्रयं अहिभयं स्यात् गृह
त्वान् पक्षग्वअहिः एकं स्वसाहायाज्ज्ञानं भयस्य ॥ निजोद्यमैत्रश्च समाश्रितश्च संबंधतः कार्यसमुद्रवश्च मृत्याग्दुर्हीतो विविधोपचारैः पक्षबुधाः सम्राधिभवन्
ति ३० प्राञ्जियालु कुञ्जः शर्वेतिक्यप् ॥ अधिकारः घञ् द्वे गार्थादास्थापनस्य ॥ चाग्रप्रकीर्णकं चर्मणि चम्यते अनेन वाचमुअदने अग्रप्रत्ययः चर्मरच्चाग्र-
स्त्री तु भंजरीगृगर्भे दयोः इत्यक्त० चाग्रामरे बालव्यजने ॥ प्रकीर्णकं प्रकीर्णने स्म कृविक्षेपे त्तः संज्ञायां क्त्वा प्रकीर्णकंचामरस्याद्दिस्तराननुसंगमे द्वे च वरा
इति रव्यानस्य ॥ नृपासनं द्वेमण्यादिकुनराजासनस्य तन्नहेमविकारोनृपासनं सिद्धाकारमासनं ३१ ध

हैमं छत्रं तु छादयत्यनेन छत्रं अपवारणे ण्यनः इत्थान् अन इति ह्रस्वः ॥ आतपत्रं आतपाश्चायने आनोनुपसर्गकः हे नञ्छत्रं नृपलक्ष्य ॥ एकं राजछत्रं स्य ॥ भद्रकुंभः भद्रस्य भद्रोवाकुंभः ॥ पूर्णकुंभः पूर्णः कुंभः हे पूर्णद्युतस्य ॥ भृंगारः बिभ्रति जलं शृंगारभृंगारौ चेति साधू ॥ कनकांशुकाः कनकरथास्तुः ततः कनैह्रस्वः हे सत्त्वर्णकृतजलपात्रस्य द्वाशीतिरव्यातस्य ३२ निवेशः शिबिरं निविशते न विषाग्रप्रवेशने निवेशः सैन्यविन्यासे विवाहचरुमहिम्नः ॥ शिबिरं शवद्वयं शपरागौ ॥ धेनूपुंसके हे सैन्यनिवासस्थानस्य सैन्याच्चातज्जदतिरव्यातस्य ॥ आगंतुकं सैन्यवसतेः सज्जनं तु उपरक्षणं सज्जते नैन सत्त्वशोभनं जन्यते वाऽनेन वस्त्रगता जनोप्रादुर्भावे हे सैन्यरक्षणाय निसुक्तप्रहरिकादिन्यासस्य प्राकृतभाषया पाहारागस्तदतिरव्यात् ॥ हस्त्यश्वरथपादांतं च तुष्टयं सेनागं स्यात् पदार्तानां समूहः हस्तिनश्च अ

हैमं छत्रं त्वातपत्रं त्रास्तु नृपलक्ष्यत ॥ भद्रकुंभः पूर्णकुंभो भृंगारः कनकांशुका ३२ निवेशः शिबिरं षटे सज्जनं तूपरक्षणाय ॥ हस्त्यश्वरथपादांतं सेनागस्याच्च तुष्टय ३३ दंतोदंतावलोकहस्तो हरदोऽनेकपोहिपः सतगजौ गजौ नागः

वः सेनायाः अंगं च तुष्टयं चत्वारः अवयवाः नाविकाटविकादीनां पदानां वतर्भावः नौकाचारधैष्वंभर्भावः महिषादीनां गजेष्वंभर्भावः इत्येकं नाम ३३ दंतो अतिशयितोदंतावस्य इति ॥ दंतावलः दंतशिरवात्संज्ञायापि तु ब्रह्मचू बल इति दीर्घः ॥ हस्ती हस्तः शङ्कास्थास्ति हस्ताज्ज्ञाता विनिर्दिनिः ॥ एवैकं श्रे ॥ द्विरदः द्वोरदावस्य ॥ अनेकपः अनेकेन करेण मुखेन च पिबति ॥ द्विपः द्वाभ्यां पिबति ॥ गजः सतगजः सतगादृषः जातः ॥ गजः गजति गजमदे ॥ नागः नक्षत्रगः नक्षत्रैवा नागो सतगजो सप्तपुष्पागेनागैश्चारे क्रूरचारैर्नागदंते सुस्तके वारिदौषिच देहोर्तिलविशेषे च श्रे स्यादुत्तरे स्थितः नागरंगे सो सपञ्चे स्त्रीबंधे कस्यां त र इति हेमः ॥ ३४

कुंजरः अनिशयितः कुंजः हनुः अस्य अस्मिन्वयुक्कुंजे स्थितः कुंजरोनेकपेकोशकुंजराथकीद्रुमं पादलायांचेति हेमचंद्रः ॥ चारणः चारयति शत्रुबलं चारणं प्रतिबेधे स्याद्धारुणस्तमनंगजइति विश्वः ॥ कशो करोस्यास्ति ३४ इक्षुः एति ईयते वा इणः किदिनिभः ॥ स्तंबो गुल्फो तृणादीनामकांठे द्रुमगुच्छयोः स्तंबेरमः स्तंबेरमने ॥ पक्षी पक्षं बिंदुजालकमस्तस्य इति पंचदशहस्तिनः ॥ द्यूथनाथस्तं द्यूथस्य हस्तिवृंदस्थनाथः ॥ द्यूथपः द्यूथपातीति हे द्यूथसुरव्यहस्तिनः ॥ मदोत्कटः मदेन दानां बुना उत्कटो मत्तः ॥ मदकलः मदेन कलते कलशब्दसंख्यानयोः मदेस्सति कलो ध्वनिर्यस्येति वा हे अंतर्मदहस्तिनः ॥ कलभः कलयति कलगति संख्यानयोः कलते वा कलशब्द

कुंजरो चारणः कशो ३४ इक्षुः स्तंबेरमः पक्षी द्यूथनाथस्तद्यूथपः ॥ मदोत्कटो मदकलः कलभः क
रिशावकः ३५ प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः सभाबुद्धानिर्मदो ॥ हास्तिवराजनाहं देकरिणीधेनुका वशा ३६

संख्यानयोः कलं भाष्यते वा ॥ करिशावकः करिणः शावकः हे करिणो तस्य प्राकृतभाषया लावा ३५ प्रभिन्नः प्रकूर्पणभिद्यने स्या ॥ गर्जितः गर्जयति गर्जशब्दे गर्जः संज्ञानो स्थवा गर्जितं वारिवाहादिध्वनौ नाम मत्तकुंजरइति विश्वमेदित्यो ॥ मत्तः माद्यति स्या मदो हर्षे त्राणि जातमुदस्य नामानि उहो ननिर्मदो समौ उद्धतं वा तं मदवम नमस्मात् उहो न उद्गीर्णे मदनह्रिय इति हेमः ॥ निर्मदः मदो न्निर्गतो निर्गतो मदो स्माद्वा हे गतमदस्य ॥ गजतावृंदहास्तिकं हस्तिनां समूहः हे ॥ करिणी करोऽस्ति यस्याः इति ॥ धेनुका धेनुरिव इवे प्रतिकृतौ स्याद्देनुका करिण्यांच धेनावपि ॥ वशा उपयने वशाकालौ वशानाथो वंध्यगव्यां हस्तिन्यां दुहितर्यपि त्राणि करिण्याः ३६

गंडः गंडानि गाँटवनेकदेशे गंडः स्थानुंसिरवद्भिनि ग्रहयोगप्रभेदेनवीथ्यगोपिपटेष्विव चिन्हवीरकपेलेषुहयभूषणेषु हुददल्युक्तत्वात् ॥ कटः कटानि कटेव
र्षावरणयोः कटः श्रोणोद्भूयोः पुंसिक्लिजितिशयेषवे समयेगजगंडेषुपिपिपलीतुकटीमतेत्कृतः ॥ द्वेगजगंडयोः ॥ मदः माद्यत्यनेन मदीहर्षं मद्यतिवा मदोरे
तसिक्स्त्योगवैहर्षमदानयोः ॥ दानेद्यत्यनेन दो अपयवंदने दानेगजमंदयोगेपालनच्छेदश्छिषु हेमदीदकस्य ॥ वमथुः वम्यते द्रवमुद्गिरणे वमथुर्वमनेका
सेमातेगकरशीकरइतिहेमः ॥ करवीकरः करस्यशीकरः हेमंदांनिर्गतजलस्य ॥ शिरसः पिंडोक्तुभौस्यातां कुंभुवंदभ्रानि उंभपूरणौ शकंध्वादिः उकारयोर्ह-
स्वउकारः कुंभोराशयतरेहस्तिमूर्ध्नाशोराससांनरे कार्मुकेवारनायांचयदेह्नीबंतुगुगुलाविति ॥ पिंडः पिंडयते पिडिसंघाते पिंडोवालबलेसांद्रेदहाशोरकदे

गंडः कटोसदोदानंवमथुः करशीकरः ॥ कुंभौनुपिंडोशिरसस्तयोर्मथेविदुः पुमान् ३७ अवग्रहोल्लाटंस्यादीपिकात्वस्त्रिकूटकं ॥

अपांगदेशोनिर्वाणकणमूलं तु चूलिका ३८ अधः कुंभस्यवाहस्थ

जीवनायसोः पिंडातुपिंडवरेत्याबुर्वर्जूरभेदयोः तयोः कुंभयोर्मथेयत्स्थानं सोविदुः यैतोति विदज्ञाने बाहुलकान्कुः विदुः शब्दः पुष्टिग एकनाम ३७ अवग्रहः
अवग्रह्यते कुशेन ग्रहश्च ह निश्चिगमश्चेतिअप अवग्रहोद्युष्टिरोधेप्रतिबंधव्यवग्रहइति ॥ ल्लाटंस्यात् ॥ इधिकालु ई-
र्ष्यते इषउंछे इषगतिहिंसादानेषुवा ॥ आदिक्कूटकं चक्षुर्गोलक एकं ॥ हस्तिनः अपांगदेशः अपांगस्यदेशः ॥ निर्वाणं निर्वात्यनेन ॥ निर्वाणं वाराणापांगदेशोमाक्षेधनिर्ग-
मे एकं ॥ कर्णमूलं तु कर्णस्यमूलंचूलिका चूल्यते नया चूलसमुच्छ्राये चूलिकानाटकस्यांगेकर्णमूलेतुहस्तिनां एकं ३८ कुंभस्यअधः वाहस्थ अवश्यंवहति ॥ अस्ययन अ-
धः प्रतिमानम् ॥

अस्ययत् अथः प्रतिमानं अस्थवाहित्यस्य अधोभागे दंतयोर्मध्यं प्रतिमानं प्रतिसीयतेनेन मीत्रहिंसायाम् प्रतिमानं प्रतिच्छायागजदंतांतरालयोरितिरुद्रः एकं ॥ गजस्य स्कंधदेशः आसनं आस्यतेथास्थत् आसनं हिरदस्कंधे गोरेयात्रानिवेशन इति विषयमिति न्यौ ॥ स्कंध एव देशः पद्मकं पद्ममिव पद्मकं इवार्थेकम् पद्मकं स्यात्पद्मकाष्टविंदु जालकयोरपि ॥ बिंदुजालकं बिंदूनां जालकं हे गजस्य मुखे दिक्ष्यां बिंदुसमूहस्य ३९ गजस्य पार्श्वभागः पक्षभागः स्यात् पार्श्वस्य भागः यद्वा पार्श्वमेव भागः ॥ पक्षयत्यनेन हे गजपार्श्वस्य ॥ अग्रतः यः भागः स दक्षभागः स्यात् दंतस्य भागः दंतसंबन्धी भागो वा एकं दंतिनः अग्रभागस्य ॥ पूर्वपार्श्वस्य च पूर्वपार्श्वस्य च तेजधे च पूर्वपार्श्वज्जंघे आदीयस्य सः पूर्वपार्श्वज्जंघासो देशश्च पूर्वजंघा भागो गान्नं ॥ पश्चाज्जंघा भागो वरं इति क्रमेण ॥ गान्नं गातेनेन गाडुः गतौ यद्वा एत्यनेन इणग्र

प्रतिमानराधोः स्ययत् ॥ आसनं रक्तदेशः स्थानपद्मकं बिंदुजालकं ३९ पार्श्वभागः पक्षभागो दंतभागस्तु योऽग्रतः ॥ द्वौ पूर्वपार्श्वज्जंघादिदेशौ गात्रा वरे क्रमात् ४० नोनं वेणुकं भागान्नं बंधनं मीः यशूरवले ॥ अंदुको निगडो स्त्री स्यादं कुशो स्त्री सृणिः स्त्रियाम् ४१

नौ ॥ अवरं नवृणोति व्रियते वा वृज्वर णे गात्रावरे पूर्वपार्श्वज्जंघादयोः परिभाषिते इति भागुरिः गात्रं गजाग्रजंघादिभागोऽयं गजकलेवरे अवरं गजाग्रजंघादिदेशो चरमे त्रिषु द्वौ पूर्वपार्श्वज्जंघादिदेशौ गात्रावरे ननेति राभासः ॥ अपरं तूत्तरार्थं स्यात्पश्चाद्भागे यदंतिनामिनि विषयः क्रमेणैकं ४० तोत्रं तुद्यतेनेन तुद्व्याथने तोत्रं तुपाजने वैणुके पिच ॥ वैणुकं वैणुननिर्दत्तं निवृत्ते सद्दू तादिभ्य इति ठक् हे तोदनद इत्य ॥ बंधनं मीः आलानं आलायतेः अ लीडुः श्लेषो इत्येकं ॥ अथाशूरवले शृंगं प्राधान्यं रवलति रवलसंच ने संचये च यद्वा शृंगात् प्राधान्यात् रवलत्यनेन शृंगरवलापुंस्कटीकां च्यालोहारज्जोचबंधने ॥ अंदुकः अद्यतेनेन अदिबंधने अंदुः स्त्रियां स्यान्निगडे प्रभेदे भूषणस्य च ॥ निगडः निगतो गडुः सेचनमस्या

तु निगलति वा गल अदने इति त्रिणिनामानि ॥ अंकुराः अंकयतेनेन अकिलक्षणे ॥ स्त्रीभिन्नः ॥ सृणिः सरति अंतर्गच्छति अनया वा संगतौ शृणोति शृङ्गिंसायां सृ
णिरंकुरावाची चकाशश्च तृणवाचक इति स्त्रीलिङ्गे ४१ दूष्या दूष्यतेनया दूष्यत्रिपुदूषणीयेद्वीबेवस्त्वचतद्गृहे दूष्या इति वा पाठः दूष्यते पीयते दूष्यते ॥ कस्या
कक्षे भवा कक्ष्यादृह निकायांस्त्यात्कां च्याभयैभवेनानेः हर्म्यादीनां प्रकोष्ठे च कायहेनो प्रयोजने ॥ वरत्रा व्रियते नया दृञ्वरणे यद्वा वरं त्रायने भेदः पालने श्री
णिगजस्य मध्यबन्धनस्य ॥ कल्पना ॥ सज्जना संभे कल्पतेनया ॥ सज्जनेनया सज्जगती करिणः सज्जनायां स्त्रीद्वीबे कुमौ च कल्पने सज्जनतुरये कुबसु
परक्षणाद्यदयोः वाच्यलिङ्गं कुलीने स्यात्कल्पनायां च योषिति हेनायजाराहणार्थं गजसज्जीकरणस्य ॥ प्रवेणी प्रकर्षणवीयतेऽस्यां वीगत्यादिषु प्रवेणिः स्त्री

दूष्या कक्ष्या वरत्रा स्यात्कल्पनायां सज्जनायामे ॥ भवेत्तथा सरणं वर्णः परितोमः कुर्यादयोः ४२ वीतं त्वसारं हस्त्यभ्यं वारितु गजबन्धनी ॥

कुर्यावेषयोः ॥ आस्तरणं आ सीर्यतेऽनेन सृञ्ज्याच्छादने ॥ वर्णः व्रियतेनेन दृञ्वरणे वर्णः स्वर्णव्रते स्तनौ रूपे हि जादौ शकृदौ कुथायामस्त्रेणुणे भेदे गीतक्रमे-
चित्रेयथास्तालवियेषयोः अंगरागे च वर्णं तु कुं कुमे इति हेमः ॥ परितोमः परितस्त्यते दृञ्स्तनौ ॥ कुर्याः कुञ्जाति कुं यदीमौ यद्वा कुं थत्यशोभा कुञ्जिंसाया य
द्वा कुथ्यति कुथयूनिभावे कुर्याः स्त्रीपुंसयोर्वर्णकवल्लुपं सिबहिषि द्वीबेपि स्त्रीप्रवेणी कुर्यात्रिषु पंचगजोपर्यस्तरणवित्रकंबलस्य ४२ असारं हस्त्यभ्यं वीतं
स्यात् नसारो बलचस्य हस्तिनश्च अरवाश्च हस्त्यश्व ॥ वीतं वेति प्रजति सखा युद्धादिकर्मयः वीगत्यादौ अजगती वा एकनाम ॥ वारितु वार्यते नया वारी स्याद्गजब
धिन्या कलश्यामपि योषिति वारिर्वा गजबन्धिन्या स्त्रीद्वीबे बुनि बालके ॥ गजबन्धनी बधबन्धने हे गजबन्धनशालायाः ॥

४३

[illegible]

येतन्नेवमित्युक्तं ननु तत्रापि ननु यथा ४४ वनायुजाः पार

समाः कांक्षामादिभिरुत्पन्नैः

[illegible]

अश्वमेधीयः अश्वः ययुः स्यात् आश्वमेधीयाद्यहितः छप्रत्ययः ॥ ययुः याति ययुः पुमानश्वमेधतुरगचतुरंगमेदित्युक्तः ॥ जवनस्तजवाधिकः जवनमेगेन अधिकः जवनस्तुस्यदेवेगिहयेनावेगिनित्रिषु है ४५ सुह्यः प्रवास्तगनियमितं पुष्टमस्य गुण्यवत् ॥ स्थोरोः स्थूलस्येदं रलयोरकत्वं स्थोरं बलमस्यास्ति हेमाचारवाहिनोः श्वस्य ॥ सितः शक्नुः अश्वः कर्कः करोति त्रियतेवा कर्कः कर्केष्वेव ह्यौराकृष्णैर्दण्डे एकं शकृत् श्वस्य ॥ रथस्य यः वोढा मरथ्यः रथ्याश्चोर्धाविशिरावर्तनीषु च यो धिति रथं च हति रथवोढरिपुल्लिंगः एकं रथवाहकाश्वस्य ॥ अस्थबालः किशोरः कशानि कशशब्दे किंचिच्छुर्वति श्वगतीवा ॥ वामी वामयति दुवमुद्गिरणे वाम्यतेवा

ययुररवोः श्वमेधीयो जवनस्तजवाधिकः ४५ सुह्यः स्थोरोः सितः कर्को रथ्यो वोढारथस्य यः ॥ बालः किशोरो वाम्यश्ववडवावाडवंग
पो ॥ ४६ ॥ त्रिष्वश्वीनयदश्वेन दिनेनैकेन गम्यते ॥ कश्यनुमध्यमश्वानाहेषाहेषाचनिस्वनः ४७

वसति उद्गिरतिवा वामीशरगालो वडवारासभीकरमीषुच ॥ अश्वो बलं सामर्थ्यमिति शोधितमस्याः उलयोरकत्वं बवयोरकत्वं बलं वानिवा बलेन ब्रजतिवा वडवाद्भिज
योषिति अशवायां कुंभदास्याचनारीजाल्यरगेऽपि च त्रीणि अशवायाः ॥ गणोऽसमूहो वाडवं वडवानां समूहः रब्दिकादिभ्यश्चेति अत्र वाडवं करणे स्त्रीणां द्योदको धेनुस
कम् पातालैनास्त्रिंशं पुंसि ब्राह्मणे वडवानल इत्युक्तत्वात् एकं ४६ अश्वेन एकं दिनेन गम्यते तदाश्वीनं तस्मिन् अश्वस्यैकाह गम इति रवत्र ॥ अश्वानां मध्यं कश्य
अशवादेस्ताडनी कशाता अहति कश्यन्निषु कशाहेस्या स्त्रीवमद्याश्वमध्ययोः एकां अश्वानां निःस्वनः शब्दः हेषा ॥ हेष्वा हेष्टु हेष्टुशब्दे गुरोश्च हल इत्यः ४७

गलोद्देशः निगालः निगलंत्यनेन गलअदने निगलत्यनेन गृनिगरणे उन्त्योग्रः इति यञ् अचिविभाषेतिलोवा ॥ गलस्योद्देशः घंसाबंधसमीपस्थोनिगालः कीर्तितोबुधैः तस्मिन्नेवमणिर्नामरोमजः शङ्खकुन्धनदंत्यश्वशास्त्रं ॥ हृंदेतु अश्वीयं ॥ आश्ववत् अश्वानांसमूहः केशाश्वेतिस्त्रेण उभयंसाधु द्वेअश्ववृंदस्य ॥ आस्कंदितं स्कंदिर्गतिशोषणयोः पयताद्वाचेक्तः आस्कंदः संजानोऽस्यवा जवानोश्वोनशृणोतिनपश्यति एनादृशीगतिः आस्कंदन भरंधाव भरपद्धा प्राकृते ॥ धौ-
शित्तकं धोर्कगतिचतुर्थे वृद्धिमत्यावेप्रज्ञाद्याण् अथधौरितकथैर्यधारणंधारितंचतदितिवाचस्पतिः ॥ रेचितं रिचिर्विरेचने ॥ वलितं बल्यग्नौ ॥ ह्रुतं ह्रुवनं ह्रुड्-
गतौ ह्रुतमश्वगतौ ४८ अमूः अश्वानापचगतयः ॥ धाराः धार्यते श्वान्नानयावा धृधारणे ॥ घोणानु घोणते युगप्लमणे ॥ योथं योथयति योथ्यपयसौ योथशब्दः

निगालस्तगलोद्देशोहृंदेतस्वश्वीयमाश्ववत् ॥ आस्कंदितं धौरितकं रेचितं वलितं ह्रुतं ४८ गतयोः मूः पंचधाराघोणानु योथमस्त्रिया
कविकानुरवलीनोः स्त्रीशाफकुंबंशुरः पुमान् ४९ पुच्छोः स्त्रीलूमलागूलेवालहस्तश्चवालधिः

ध्वरेत्रिषु अवस्कंदितं प्राकृतभाषयाचवडचाल धौरितकं सरळचाल रेचितं दुडकीचाल वलितं बाजीचाल ह्रुतं चौकचाल ॥ कविका कवते कुड्शब्दे ॥ खलीनः
खेसुखेलीनः द्वेकरियालि (लगाम) इतिरव्यालि (लगाम) शफकुंबे शफणति फणगतौ शफमूलेतरूणांस्यात्गवादीनांशुरेपिचेत्क ॥ शुरः शुरमान् शुरति शुरछेदने श्व-
रः कौकदलेषाफे भूमिं शुरति विदारयति शुरः ४९ पुच्छः पुच्छति पुछप्रमादे पचाद्यच् पुच्छः पश्चात्पदेशः स्यात्लांगूलेपुच्छमिष्यते स्त्रीभिन्नः लूमं लूयते लूत्र-
छेदे ॥ लांगूले लगति लगितौ लांगूलं पुच्छशेषयोरिति हेमः त्रीणिनामानि ॥ पुच्छमस्त्रीनपुंसकं ॥ वालहस्तः वालः हस्त इव दंशदिनिवारकत्वात् बालानां हस्तौ
वासमूहः बालीनाहुंतलेऽश्वस्यगजस्यापिचवालधौ ॥ वालधिः बालाः धार्यतेऽत्र द्वेकेशवलांगूलमात्रस्य ॥

उपावृत्तः लुठितः उपावर्ततेस्मा वृत्तवर्तने लुठतिस्मा लुठप्रतिधाने हेनामनोअमशांत्यर्थमुहुः पुनः पुनः भूगोपराहनेलुठितेः श्ववर्तने ५० याने यांत्यनेन आग्राप
णो ॥ चक्रिणि चक्रमस्यास्ति ॥ युद्धार्थे युद्धार्थे ॥ शानांगः शानमंगानियस्य ॥ स्यंदनः स्यंदते स्यंदुमस्त्ववर्णे चलनशब्दार्थादितियुच् स्यंदनंतुस्क्रनोनीरेतिनिशो
नारथेस्त्रियाम् ॥ रथः रमतेन अनेनवा रथः पुमानवयवेस्यंदनेयलसेपिच इतिरथनामत्रयम् ॥ यत्तुचक्रस्युतयाने समरायमग्रामीयनभूवति असोपुव्यरथः
पुष्पादवरथः यकारमध्यः पमथोवापुष्पवत्सुकुभाराकारत्वान् पुष्पे या ओत्सवादौ एकनाम ॥ सग्रापविनायाओत्सवादौस्करवभ्रमणार्थरथस्य ५१ कर्णीरथः
कर्णसामीप्यात्कर्णशब्देनस्कंधोलक्ष्यते ॥ कर्णः स्कंधः सोरस्यस्यबाहकत्वेन कर्णीचिसोरथश्च प्रवहण प्रोत्यतेः नेन वहग्रापणे ॥ इयनं डैस्यतेनेन डीड् विहायसा

त्रिषूपावृत्तलुठिनोपराहनेमुहुर्मवि ५० यानेचक्रिणियुद्धार्थेशानांगः स्यंदनोरथः असोपुष्परथश्चक्रयाननंसमराययत् ५१ कर्णीरथः प्रवह
णंइयनंचसमत्रयं ॥ ह्नुर्वेनः शकदोस्त्रीस्याङ्गोक्कंबलवाह्यकम् ५२ शिविकायाप्ययानस्यादोलामेरवादिकास्त्रियाम् ॥ गतो हयनभित्तिपोठे हय

गतौ एतत्रयंसमं श्रीणिपुरुषस्कंधवाह्यस्ययानविशेषस्य ॥ अनः क्लोवे अनः सांतं अनिति अनप्राणने अस्क्रन्त्यत्ययः ॥ शकटः अस्त्री शक्नोतिभारवोदुंजीवयितुंवा
॥ तदुक्तं शकटः शाकिनीगावोयानमास्कंदनंस्वनं अचूपः सर्वतोरज्जादुर्भिक्षेनवृत्तयः हेगाडाइतिरव्यातस्य ॥ कंबलिवाह्यकंगत्रीः कंबलिभिः वृषैः उद्यने गत्री
गम्यतेऽनया हेः शकटिकायाः गाडाइतिरव्यात् ॥ ५२ ॥ शिविका शिवैव यद्वा शिवकरोति तत्करोतिण्यतात्तएवुक् ॥ याप्ययानं याप्यैरधर्मैर्विद्ययानं हेपालरवीतिरव्या
तायाः ॥ दोला दोलयति दोल्यतेवा डुलउल्लेपे ॥ येरवा येरव्यते इरिवगतौ दोलामेरवः पुमान्नेरवः धिरोहिणीतिरस्त्रकोषाः आदिशब्देनशप्यनरवद्वा हेहिदोले
इतिरव्यातस्य डोलीइतिरव्यातस्यवा ॥

द्वीपिचंमृदनेरथे द्वेयेनवैयाघ्रणचर्मणापरिहृतेरथः द्वेषः ॥ वैयाघ्रः उभौसमौ द्वेव्याघ्रचर्मवैधितरथस्य ५३ पांडुकंबलसंबीतः पांडुकंबलेनपरिहृतेरथः स्यात्पांडुकं
बलश्चेनप्रावारग्रावभेदयोः एकं ॥ कंबलेनचस्त्रेणचमाहृतेरथः आदिना क्षौमः दीकूलः चर्मः वास्त्रः कांबलः एवमादिनः स्फुटः ५४ द्वेषवैयाघ्रादयस्त्रिषुवर्तते ॥
द्वेषीरथ्या द्वेषोरथः द्वेषरथवेदं रथव्रजेरथनमूहेरथ्या रथकल्या रथानांसमूहः रथ्यातुरथसंधातेप्रतोल्यांरथिचत्वेइतिहैमः श्रीणि ॥ धूः स्त्री धुर्वनि धुर्वो
हिसाया ॥ यानसुखंस्यात् यानस्यसुखंपुरोभागः द्वेयोदबंधनस्थानस्य ॥ रथांगं रथस्यअंगं ॥ अपस्करः अपकीर्यते स्वस्थानेक्षिप्यने कृविक्षेपे द्वेचक्रस्य ५५

उभौतुद्वेषवैयाघ्रौहोपिचर्महृतेरथे ५३ पांडुकंबलसंबीतः स्यंदनः पांडुकंबली ॥ रथेकांबलवरत्राद्याः कंबलादिभिरावृते ५४
त्रिषुद्वेषादयोरथ्यारथकल्यारथव्रजे ॥ धूः स्त्री धूर्वेयानमुरवस्याद्रथांगमपस्करः ५५ चक्ररथांगतस्यांतेनेनिः स्त्री स्यात्त्राधिः पु
मान् ॥ पिंडिकानाभिरक्षाग्रकीलकेतुद्वयोरणिः ५६ चक्रं रथांगं क्रियतेनेनेति चक्रः कोकेपुमान्कुचव्रजैर्मेत्यरथांगयोः राष्टुदंभातेरकुंभकारोप

करणास्त्रयोः जलावर्तेपि ॥ रथस्यअंगं रथांगंनहयोश्चक्रेनाचक्रांगविहंगमे हेनाम नी ॥ तस्यांते तस्यचक्रस्यअंते भूः स्पर्धिभागे नेभिः नयतिरथं नेभिनीतिनि
शेषूपत्रिकचक्रांतयोः स्त्रियां स्त्रीलिंगे प्रधिः पुमान् प्रधीयंतेनेन ॥ पिंडिका पिंडयंतेयस्यां पिंडिसंयाते ॥ नाभिः नक्षतंअराः यत्र ग्रहबंधने यद्वातम्वनेअसेण ण
भाहिसायां नाभिसुरत्यनूपचक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् हयोः प्राणिप्रतीकेस्यात्स्त्रियांकस्त्रिरिकामदे द्वे रथचक्रमध्येमंडलाकाषायाः ॥ अक्षाग्रकीलकेतु अक्षस्य
नाभिसेष्यस्य अंगेअंतेकीलके ॥ अणिः अणति अणशब्द अणिरादिवदक्षाग्रकीलेस्यादग्निसीमयोः हेनामनी ५६ ५७

रथशुभिः रथस्थशुभिः आवरणं ॥ वरूथः वियतेरथोनेन वज्रवरणे ऊथन् वरूथं नमवे प्रभगोः द्वेशस्त्रादिरक्षणाथैरथस्थसन्नाहवदावरणस्य ॥ कूबरस्त कुवते कुङ्कुशब्दे
कूबरस्त्रिभुवनोनाकु ऊकैस्त्रीयुगंधरः ॥ युगंधरः युगंबोदुर्बधनकाष्ठधारयति द्वेयुगकाष्ठबंधनस्था पनस्य ॥ अधःस्थदारुकाष्ठे ॥ अनुकृपः अनुकृप्यते कृषविलेखने
अनुकृषीरथाधस्थदारुणयपव रणे एकः ॥ रथस्थअधः स्थलभागदारुणः ॥ युगात् रथाद्यगयुगादित्यर्थः ॥ अन्यत् युगं प्रासंगः प्रसज्जते पजसगे घञ् उपसर्गस्येति
दीर्घः ५७ सर्वहस्यश्चरथादिवाहनं यानादिशब्दवाच्यस्यात् बाहयति यद्वा वहत्यनेन ॥ यानं यात्यनेन यानंस्याहोद्वेगेगतावित्फ ॥ द्युर्गं द्युज्यतेऽनेन द्युजिर्योगे द्यु
र्यंचपत्रेइतिनिधानः ॥ पत्रं पतंत्यनेन पल्लगतौ पत्रंतुवाहनेपर्णेस्यात्पक्षेथरपक्षिणोः ॥ धोरणं धोरंत्यनेन धोरयनिवा धोर्त्रगतिचातुर्यं पत्रवाहनमस्मिन् ॥ परंपरावाह

रथशुभिर्वरूथोनाकूबरस्तयुगंधरः ॥ अनुकृषीदावधस्थप्रासंगोनायुगाद्यगः ५७ सर्वस्याहोद्वेगंयानंयुगंयत्रंचधोरणम् ॥ परंपरा
वाहनयत्तद्वैनीतकमस्त्रियाम् ५८ अधोरणाहस्तिपकाहस्यारोहानिषादिनः ॥ नियंताप्राजिनायनासूनः क्षत्ताचसारथिः ५९ नयनत् वैनीत

कं पुनपुंसकयोः विनीतस्मानामिदं यद्वा विनीयनेस्य कः संज्ञायंक्त् प्रज्ञाद्यण् ॥ परंपरायायद्वाह्यंवहति शकटरथादिरूढंतस्यैकं ५८ अधोरणाः अधोरयति नंद्यादित्वात्ल्युः
हस्तिपकाः हस्तिनंपीनि पारक्षणे आतोचुपनिकेक्त् स्वार्थे ॥ हस्त्यारोहाः हस्तिनमारोहति ॥ निषादिनः निषादं त्यवश्यं यद्वा निषादयं त्यपवे शयति दृष्ट्यादित्वाणिनिः चत्वारि
सहस्रानि रथ्यातस्य ॥ नियंता नियच्छति यमुपपरमे तृच् ॥ प्राजिता प्राजिति अज्जम्यादौ बलादावार्थे कैवाइतिचोभावेन ॥ यंता यच्छति ॥ सूतः सूचति गमयतिस्माश्चान् सू
त्रेण गत्यर्थत्वाकः सूतस्तसारथ्योनास्तिस्त्रि याब्राह्मणीस्मृते ॥ क्षत्ता क्षदति क्षदसंकरणे सौत्रः तन्मृचौ ॥ सारथिः सारत्यश्चान् स्रगनौ अंनभाविनण्यर्थः सरथस्याप
त्यंवा अतद्वत् सूतः क्षत्ता नियंताचमंतासव्येष्टवच इत्यमरभाषा ५९

सव्येष्टदक्षिणस्थौ सव्येवाभेतिष्ठतिसव्येष्टः॥दक्षिणस्थः दक्षिणोतिष्ठति दक्षिणस्थः सव्येष्टश्च दक्षिणस्थश्च रथकुटुंबयितुं शीलमस्य यद्वा
रथरथकुटुंबयस्य॥रथिनः रथोत्तिष्ठेत्॥स्यंदनरोहाः स्यंदनमारोहंति हेरथारूढस्ययोद्धुः॥अश्वारोहास्तु अश्वमारोहंति॥सादिनः सीदंत्यश्वं षट्द्विवारणादौ सादीनुरंगमानंगरथा-
रोहेषु हयते हेअश्वस्वारदतिरव्यातस्य॥ ६० भटाः भटंति भलभृतौ परिभाषणवा भटः स्यात्युं सिवोरचविशेषपाभरस्यचेलु॥योधाः युध्यंते युधसंप्रहारं त्रीणिवारस्य
॥सेनारक्षाः सेनारक्षंति सैनिकः सैन्यरक्षेचस्यात्सेनासमवेतके हेअहारकादेः॥सेनायां येसमवेताः तेसैनिकाः चपरं सैन्याः सैन्यसैनिकसेनयोरिति हेमः हेसेनायां भोलिनस्य
६१ येसहस्रवर्णबलिनः तेसाहस्राः सत्वर्णेण॥सहस्रवर्णानि संनियेषांते॥सहस्रसंख्याकेन गजाशवादिना बलवतः॥परिधिस्थः परिधौ सेनांते

सव्येष्टदक्षिणस्थौ च संज्ञारथकुटुंबिनः॥रथिनः स्यंदनरोहा अश्वारोहास्तु सादिनः ६० भटा योधाश्च योद्धारः सेनारक्षास्तु सैनिकाः॥सेनायां समवेता
ये सैन्यास्तैः सैनिकाश्च ते ६१ बलिनो ये सहस्रेण साहस्रास्तैः सहस्रिणः॥परिधिस्थः परिचरः सेनानीर्वाहिनीपतिः ६२ कंचुको वारबाणोऽस्त्रो यत्तु मध्ये सक

चुर्कः॥ निष्ठति॥परिचरः परितश्चरति हेसेनायां राजोदंडकारिणः॥सेनानीः सेनानयति णीञ्जप्रापणे सत्सूदति द्विषु सेनानी स्यात्पुमान्कर्तृकैः सेनायनौ पुमान्॥वा
हिनीपतिः वाहिन्याः पतिः हेसेनापतेः ६३ कंचुकः कंच्यते कंचदीप्तिबंजनयोः वाहुलकादकः कंचुको वारबाणे स्यात्निर्मोके कंचचेपिच कर्थापकगृहो नागश्छित्तवस्त्रे चो
लके कंचुवयोषधिभेदे च॥वारबाणः बाणवारयति पयतादण हणोति वा दृजसंवरणे अणयनादण राजदंतादित्वात्परमिणतः यद्वा वारमाच्छादकज्ञानमस्य पूर्वपदादिति
णाल्व हेचोलाकृतिसन्नाहस्य॥सकंचुकाः पुरुषाः मध्ये कर्तौ कंचुकोपरि यत्तु बभ्रंति नत्सारसनं सारसनोति पणुदाने यद्वा सारबलमस्थने दीप्यतेः नेन असगति दी स्यादा
नेषु करणे ल्यट् शकं व्यादिः सारसनं मेरवलाद्यासुरस्त्रे च न सुत्रिणां मिति॥अधिको गः अधिकारं सारसनमिति॥

पद्मः पद्म्यांगच्छति ॥ पदिकः पादाभ्यां चर्गनि पर्पादित्वा तठ्ठ इकेचरनौ इनिपद्मवः पदनिपत्तिपादानयादाविकपदाजयदस्यमरभाळा ॥ यत्तिसंहतिः यादांतं पत्तोत्तोपदातीनां
संहतिः समुदायः भिक्षादिप्रयोगेण हेत्वा समी ॥ शास्त्राजोव शस्त्रं आजोवर्ग जीवप्राणधारणं कर्मव्ययण ॥ कांडपृष्टकांडानिशस्त्राणि पृष्ठेयस्य कांडपृष्ठइति वा स्मृष्टरुहीतकां
डंयस्त्रं येन वाहिताभ्यादिद्विनिपरनिपातः ॥ आयुधोयः आयुधेन जीवति ॥ आयुधिकः आयुधाच्छेति उभयत्र प्रत्ययौ चत्वारि शास्त्राजीविनः ६७ कृतहस्तः कृतः अभ्यस्तः
हस्तो यस्य ॥ सप्रयोगनिविस्तनः शोभनः प्रयोगो यस्य तस्मिन् विप्रिगोस्व ॥ छनधुरवः कृतः अभ्यस्तः धुरवयुक्तः शरो येन श्रीणि कृतवराभ्यामस्य ॥ लक्ष्यात्वेधातयः च्युत-
सायकः स्युतः प्रहः सायको यस्य असौ अयराद्धृषत्कः अपराद्धः चर्यः पृपलोवाणोऽस्य एकं लक्ष्याप्राप्तसारस्य ६८ धन्वी धन्यअस्यास्ति श्रीह्यादित्वाणिनिः धन्वानुमरु

पद्मश्च पदिकश्चाथ पादांतं पत्तिसंहतिः ॥ शास्त्राजोवैकांडपृष्टाथुधोधातुधिकाः समाः ६७ कृतहस्तः सप्रयोगविशिरवः कृतधुरवत् ॥ अप

राद्धृषत्तोसौ लक्ष्याद्यभ्युनसायकः ६८ धन्वी धन्यभ्यान्त्यानुकोनिषग्यस्त्रीयसुधरः ॥ स्यात्कांडवास्तुकांडारः शाक्तिकः शाक्तिहेतिकः

६९ याष्टीकपातवचभिकोयष्टिपञ्चधहेतिर्गो ॥

देशान्छुबिंचापेस्यलोपिचेत्कृत्तान् ॥ धनुष्मान् धनुरस्यास्तीति मनुप् नसौमत्वर्थेदनिभ्रत्वं ॥ धानुःकः
धनुः प्रहरणमस्य तद्वत्प्रत्ययेकादेशः ॥ निषंगी निषंगीः स्यास्ति ॥ अस्त्री अस्त्रमस्यास्ति ॥ धनुर्धरः धरति धनुषः धरः ॥ कांडवान् कांडः बाणोऽस्यास्ति कांडस्तत्वेत
कृत्कथेबाणेवसरनीरयोः कुत्सितेष्टद्विभिन्नादौ त्वंदेरहमिनस्त्रियाम् ॥ कांडारः कांडादोरन् मन्वर्थे द्वेबाणधारकस्य ॥ शाक्तिकः शक्तिः प्रहरणमस्य ॥ शाक्तिहेतिकः
शक्तिर्हेतियस्य ६९ यष्टिपञ्चधहेतिर्गो यष्टिश्च परस्वपश्च यष्टिपञ्चधो हेनोययोः याष्टिकपारस्ववधिकौस्तः यष्टिः प्रहरणमस्य याष्टिकः परस्वधः प्रहरणमस्य पारस्वधिकः ए
कैकं ॥

तरस्वी तरः वेगः यस्यासि तरस्वीशूरवेगिनोः॥ त्वरितः त्वरते अल्पसंभ्रमे त्वरासंज्ञात्तारयेति वा॥ प्रजवी मज्जोरिन्निः प्रजवति॥ जवनः॥ जवः
जवनंतुस्यदेवे गिहयेनावेगि नित्रिषु पुष्टिगाल्लमवेद्वेशोर्बाहुपुष्पेजनेवैपलेऽफे० पटूत्वदिताभात्रस्य ७३ यः जेतुं शक्यते सः जय्यः जेतुं शक्यः एकं॥ जेतव्यमात्रक्रजेयः नलुज
च्यः॥ जैनस्तु जैता जयनशीलः तदनन्तात्यदाद्यण एवैजैतुयोग्यस्य॥ हृजयवनः ७४ यः विद्रूपतः रिष्टूनूलं अत्यंत सामर्थ्येन यो दुंसं सुखंगच्छति सः अपयमित्र्यः
अभिन्नस्याभिमुखं दक्षणेनाभिमतोति अव्ययीभावे अभ्यामित्रायः॥ अभ्यामित्रियाः श्रीणि सामर्थ्ये नरिपूणांसं सुरवंग

तत्स्तीत्यस्तीवेगी प्रजबीजविभोजवः ७३ जय्योयः शक्यते जेतुं जेतो जेतयो जेतयो जेतयो गच्छत्यलं विद्विषतः इति ७४
मौः ष्यमिभ्यो ष्यमित्रीयो ष्यमित्रीण इत्यपि ॥ उर्जस्वलस्यादूर्जस्वीय उर्जातिशयान्वितः ७५ स्यादुपवानुरसिलो रशिनोरथिकोरथो

॥ कामंगाभ्यनुकाभीनोद्वयंतीनस्तथाभुशम् ७६ शुशोरीरश्च विभ्रान्तोतेजाजिष्णुश्चजित्वरः॥
 छतः॥ ऊर्जानिशयान्वितः यः सः उर्जिस्खलुः॥ उर्ज

स्य परात्रमस्य अतिशयः तेन अन्विनः ॥ ऊर्जस्विलः अतिशयितः ऊर्जशब्दोदतः सांतश्च ॥ ऊर्जस्वी इति हे नामनी ७५ उरस्वान् प्रयास्तं अतिशयिनं उरोयस्य ॥ उ
रस्विलः पिच्छादिभ्य इलच् हे विपुलो रसः ॥ रथिनः रथस्य र्द्धनः शक्रादित्वात्परस्व ॥ रथिकः रथो अत इति ठनी रथोऽस्यास्तोति रथिन अदंतः त्रीभिरथस्वामिनः ॥ यः का
मंगामोसः अनुकामो नः कामययेह गंगमनशीलः तथा भृशं अत्यंतं गामी सः अत्यंतो नः अवारपारात्यं तासु कामंगामीति उभयोः साधुत्वं एकं अतिगमनशीलस्य ७६ शूरः
शूरयति शूरवोरविक्रान्तौ अच् शूरः स्याद्यादेव भट्टे ॥ वीरः वीरयति प्राग्वत् वीरो रसविशेषिषुं स्युत्तेरसु भट्टे त्रिषु स्त्रीसुराक्षीरकाकोर्लातामलक्ये स्रजालुके पतिपुत्रवतीरभा
विदरीदुग्धिकासत्वेत्य ॥ विक्रान्तः विक्रामतिस्म असुपादिविसेपे त्रीणि शूरस्य ॥ जेता जयनशीलः ॥ जिष्णुः जिष्णुर्नावासवर्जुने ॥ जितरः वरपुत्रगागभः त्रीणि जयशीलस्य ॥

रणसंग्रामे साधुः समर्थः सः सांयुगानः संयुगेसाधुः सांयुगीनः शस्त्राजीवादयः सांयुगीनाः त्रिषु ७७ अजिनी भवजाः संत्यस्यां ॥ वाहिनी वाहाः संत्यस्यां ॥ सेना । सी-
नोनि बिन्बन्धने सहस्रेनवा ॥ पृतना धियते पुट्ट्व्याथमे दृतनातु स्त्रियासेनाभात्रसेनाविशेषयोर्त्स्नत्त्वात् ॥ अनीकिनी अनिकरणोः स्त्रियोजनत्वेनयस्याः अनीकिनी
स्त्रियासेनाभात्रसेनाविशेषयोर्त्स्नत्त्वात् ॥ अनीकिनी अनिकरणोः स्त्रियोजनत्वेनयस्याः अनीकिनी
लसंवरणे संबलनेच ॥ सैन्यं सैन्येवसेन्यं चतुर्णादित्वात्सार्थेध्यञ्च ॥ चक्रं चक्रियते घञर्थकः ॥ अनीकं अनित्यनेन अनप्राणने पुनपुंसके अनीकोक्तीरणसेन्य ए
कादशसेनानामानि ७८ व्यूहस्त व्यूहाने ऊहविरक्तं व्यूहः स्याद्बलविन्यासेनिमार्गिष्टंदनकर्योगोर्त्स्नः ॥ बलविन्यासः सेनायाः विभज्य स्थापने द्वैव्यूहस्य ॥ युधिदंडाद

सांयुगीनोरणसाधुः शस्त्राजीवादयस्त्रिषु ७७ ध्वजिनीवाहिनीसेनापृतनानोकिनोचमूः ॥ वस्त्रादिनीबलसैन्यं
चक्रचनीकमस्त्रिया ॥ ७८ ॥ व्यूहस्तुबलविन्यासोभीदादंडादयोयुधि ॥ प्रत्यासारोव्यूहपाण्याः सैन्यपृष्ठमनिग्रहः ७९

यो भेदाविशेषः व्यूहस्येति शेषः यदाह कामंदकः निर्यद्यृत्तिस्तदंडः स्याद्द्वोगोच्यार्हनिरेवच मंडलः सर्वतोर्हतिः पृथग्दृत्तिसंहत इति ॥ दंडवदस्थानंदः अन्योन्यागना
दृत्तिर्भौगः सर्पशरीरस्वद्वयस्थानं डलः गजादीनां विजानीयेरभिधितानां स्तानमसंहतः शकटमस्तरपत्ताका सर्वतोभद्रदुर्जयादयोऽपि इति भेदाः प्रत्येकं संनि ॥ अस्यासारः
प्रतीपमासारयति प्रज्ञानं सृगौ पंथनादच् ॥ व्यूहप्राणिः व्यूहस्य प्राणिः पृष्ठभागः पाश्चास्यादुच्चदक्षिण्या स्त्रियादयोः सैन्यपृष्ठपादं पृष्ठपथे पितृविषमभेदस्यो देवदूहय
भ्रातृगुणस्य ॥ सैन्यपृष्ठे सैन्यस्य पृष्ठे धनुः शतद्वयांतरे स्थितं सैन्यं ॥ प्रतिग्रहः स्वीकरणे सैन्यपृष्ठे पतद्गृहे यौग्येभ्यो विधिवदेत्यनुद्गृहे च हांतरद्वयं एकं
सैन्यस्य पश्चाद्विन्नसंधानस्थानीकस्य ७९

एकैभा एकः इभोयस्यां ॥ एकरथा एकः रथोयस्यां ॥ अथवा त्रयोः श्वाः चर्याः ॥ पंचपदातिका पंचपदातयोः स्यां पद्यते पत्यतेवा पदगतौ यत्तुगतौ यतिर्नायदके स्त्रियां ग
तावेकरथेभेकअथपंचपदातिके तदुक्तभारतेन एकोरथोगजश्चेकोनराः पंचपदातयः त्रयश्चतुरगास्तदौः यतिरित्यभिधीयते एकं ॥ पत्यंगैः पत्तेरवयवैर्गजादिभिस्त्रिगुणे
यथोत्तरं क्रमात् सेनासुरवादयः स्फः ८० सेनासुरवैः तिस्रः पत्तयः सेनासुरवैः गुल्मः ॥ त्रयोगुल्मागणः ॥ त्रयोगथाः वाहिनी ॥ तिस्रः वाहिन्यः पृतना ॥
तिस्रः पृतनाश्चमूः ॥ तिस्रश्चम्वोनीकिनौ ॥ दशानीकिन्यः अक्षौहिणी ॥ गुल्मः गुडति गुड्यतेवा गुडरक्षायां डलयोरेकत्वं गुल्मः सेनाघट्टभिदोः सैन्यरक्षणसोभिदोः

एकैभेकरथाअथवापत्तिः पंचपदातिका ॥ पत्यंगैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादारव्यायथोत्तरं ८० सेनासुरवंगुल्मगणौवाहिनीपृतनाचमूः ॥
अनीकिनीदशानीकिन्यक्षौहिणयथसपदि ८१ संपत्तिः श्रीश्वलक्ष्मीश्रीविपत्त्याविपदापदौ ॥

संबेस्त्रियासामलपथेखवलीवत्प्रवेशस्त ॥ गथाः गणय
ने गणयतिवा गणसंख्याने गणः प्रमथसंख्यायेचंडीसेन्यप्रमेदयोरित्कः ॥ अक्षौहिणी अक्षाणां सिद्धियाणां ऊहः सविकल्पज्ञानमद्योहः सोस्ति यस्याः अक्षौहिण्यामित्य
धिकैः समत्यात्यष्टभिः शनैः संख्यायुक्तासहस्राणि गजानामेकविंशतिः एवमेवरथानांतुसंस्थानं कर्तितंतुधैः पंचषष्टिसहस्राणि षट्शतानि दशैवतु संख्यानास्तुरगास्तद्वैवि
नारथतुरंगैः नृणां शतसहस्रानुसहस्राणि नवैवतु शतानि त्रीणि चान्यानि पंचाशच्चयदानयदनि ॥ अथसपदि संपत्त अनथा पदगतौ ८१ संपत्तिः क्विप्त्तिनोः समावेशः संप
त्तिसाकल्यांत इति निर्देशात् तत्वासरूपन्यायमूलकः ॥ श्रीः श्रीयनेसर्वैः श्रिसेवायां श्रीविषरचनाशोभाभारतीसरलद्रुमे लक्ष्म्यां त्रिवर्गसंपन्नो विशेषकरणे मतादिति विवबभेदित्यो

लस्तकः लस्यतेस्म लसन्धेषणक्रीडनयोः से आगमानित्यत्वादिदुभावेस्वार्थेकम् ॥ धनुर्मध्यंस्थान् धनुषः मध्यं द्वे ॥ मौर्वी मूर्वायाः विकारः अवयवेचम्राण्येषाग्रिहृदो
 म्यइतिसूत्रेण अण् ॥ ज्या जिनानि ज्यावयोहानौ इः टाप् ॥ शिञ्जिनी शिञ्जि आव्यक्तेराब्दे आवश्यकेणिति ॥ गुणः गुणयते गुणआमंत्रणे घञ् गुणोज्यासूत्र
 तंतुषु मूर्वातृणविशेषः चत्वारि ॥ प्रत्यालीढं लिहआस्वादने ॥ आलीढं उभयवृक्तः इत्यादिस्थानपंचकं आदिनासमपदं वैशाखं प्रत्यालीढस्तचरणन्यासमंदेशित
 त्रिषु वामजंघाप्रसरणपूर्वकदक्षिणजंघासैकोचं प्रत्यालीढं ॥ दक्षिणजंघाप्रसरणपूर्वकवामजंघासंकोचे आलीढं ॥ पादयोः समत्वेनस्थितिः समपदं ॥ वित
 स्त्यन्तरेणस्थितेपादद्वयेविशाखः प्रज्ञाद्यणिउक्तं रूपं ॥ मंडलाकारेणपादद्वयधारणमंडलं पंचधन्विनांस्थानमेदाः ८५ लक्षं लस्यते लक्षआलोचने लक्षं व्याजशर

लस्तकस्तुधनुर्मध्यंमौर्वीज्याशिंजिनीगुणः ॥ स्यात्प्रत्यालीढमालीढमित्यादिस्थानपंचकम् ८५

लक्षं लस्य शरव्यं च शराभ्यास उप्यासनम् ॥ पृषत्कबाणविशिरवाअजिह्मगरवगाश्रुगाः ८६

व्ययोः ॥ लक्ष्यं पंचनादचोयत् ॥ शरव्यं शरवैहिंस्त्वादिहिनं यज्ञा शरान्वययति व्यञ्जसंवरणे कप्रत्ययः श्रोणिवेधस्य ॥ शराभ्यासः शरस्यशरमोक्षस्य अभ्यासः ॥ उप्यासनं उप
 पूर्वअसक्षेपणे आस उपवेशने उप्यासनमासने शुश्रूषायां शराभ्यासेपीति हेमः ॥ द्वेशरप्रक्षेपाभ्यासस्य ॥ पृषत्कः पृषति दृशुसेचने वर्तमाने इति निपातिनात्कञ् ॥ बाणः बा
 णनं वणशब्दे बाणः शब्दोस्त्यस्य बाणः स्याद्भोस्तनदं त्यभेदे केवलकांडयोरिति ॥ बाणानु बाणमूल्येस्त्रीनीलक्षि त्र्यां पुनर्द्वयोः ॥ विशिरवः विशिष्टाशिरवाअग्रमस्य विशि -
 स्वारवनित्रिकायां रथायां विशिरवः शरइति हेमः ॥ अजिह्मगः अजिह्ममृगछति ॥ स्वगः स्वगच्छति स्वगोर्कग्रहक्षिषु ॥ आश्रुगः आश्रुगच्छति आश्रुगोः केशरेवायाविनिहेमचंद्रः ८६

कलंबः कल्यते कलक्षेपे अंबच् कलंबीशारवेदेमेपिस्थाहं शरयोः पुमान् ॥ मार्गयाः मार्गयति मार्गअन्वेबणे मार्गयतिवा मार्गयन्तेवामेवामार्गणस्तशरेधिनी ॥ शरः शृणोति अनेन शृहिंसायां सरइत्यपिघातः सरति स्रगतौ ॥ पत्री पत्राणिपक्षाः संव्यस्य चित्रपुंस्वः सरः शरइतित्रिकांडशेषः शरक्त्तेनेजेनेबाणेदध्यग्रेनाशरंजलइति विश्वमेदिन्यौ पत्रीकांडेऽवगेद्रुमे ॥ रोपः रोष्यतेऽनेन रिपविमोहने यद्वा रुष्यतेनेन रोपोरोपणबाणयोरिति विश्वः ॥ द्रुषुः इष्यतेनेन इषगतिहिंसादर्शने इतिहादशावा णानामानि द्रुषुशब्दः स्त्रीपुंसयोः ॥ पृक्षेडनास्त प्रकर्षेणक्षेदेने ॥ नाराचाः नरानाचांमनि यद्वा नराणांसमूहः नारं नारमाचरेति हेलोहमयबाणस्य ॥ पक्षः पक्षति प

कलंबमार्गणशराः पत्रीरोपद्रुर्दयोः ॥ प्रद्वेडनारक्तनाराचाः पक्षोवाजस्त्रिभूत्तरे ८७ निरस्तः ग्रहितेबाणेविषाक्तेदिग्धलित्तको ॥
तूणीपासंगतूणीरनिषंगान्द्रुषुधिर्दयोः ८८ तूण्याखवद्भुतुनिस्त्रिश

स्य ॥ उत्तरोत्रिषु उत्तरेके वक्ष्यमाणालिप्ताकांताः ८७ ग्रहितोनिक्षिप्तेबाणेनिरस्तइत्येकं निरस्तः निरस्यतेस्म निरस्यतेः क्तः विषाक्तेविषयुक्तेबाणोदिग्धलित्तको दिक्ष्यतेस्य दि हउपचयेक्तः लिप्यतेस्मा लियउपदेहे क्तप्रत्ययः हेविषसंबद्धबाणस्य ॥ तूणः तूणयति तूणसंकोचे पचाद्यच् ॥ तूणाचस्त्रियांवा तूणेषुधियुपासंगदतिरत्तकोशः ॥ उपासंगः उपसज्यतेत्रसराः षंजसंगे ॥ तूणीरः तूणीतूणत्वर्द्धने ईरगतौ यद्वा तूणीशरैः संकोचरानि रादाने आद भेच ॥ द्रुषुधिः द्रुषवोधीयतेऽत्रिकिप्रत्ययः द्रुषुधिः शब्दः स्त्रीपुंस योः तूण्यांषट्शाराधारस्य ८८ खद्भेतु खंडयतिपरं खंडयतेऽनेनवा खडिमेदने गच्छति खड्गोऽङ्कशृंगासिबुद्धमेदपुण्डकइत्यक्तः ॥ निस्त्रिशः निगतिस्त्रिश तोंगुलिप्रयः ॥

चंद्रहासः चंद्रवहासः प्रभाः स्य चंद्रहसतिवा हसेहसने चंद्रहासोतिमात्रके दशग्रीवकृपाणेचकलायसिचगुगुलावित्यु० असिः अस्यते अस्मक्षेपणे अस्मनिवा असिः स्वद्वेज
दोभिदीतिहेयः॥ रिष्टिः रेवनि रिषहिंसायां रिषातिवा रिषाहिंसायां रिष्टिः स्वदेनाशप्तोस्त्री रिषति ऋयोगतो करवाल मंडलाग्राकालेयकाभिरिष्टयः रिष्टिः स्वद्वेज्ज्वरचारको
क्षेयकोचनंदकदनिरभसः॥ कोक्षेयकः कुक्षोभवः दुक्च॥ मंडलाग्रः मंडलमग्रमभ्यः॥ करपालः करपालयनि पालरक्षणे॥ कृपाणः॥ करवालहनिपाठानं करवलति बल
प्राणने करेवालोयस्य कृपाणवन् कृपाणुदति नुदयेरणे अन्येभ्योपीनिडः नवरवद्रुस्यनामानि ८९ स्वद्रादिमुष्टोत्सकः त्सरति त्सरछद्रगतौ आदिनाकदारवर्जजगद्रुद्रादि
॥ छुरिकादिग्रहः तन्निबंधनं॥ मेरवला तस्यरवद्रुस्यमुष्टेः चर्मवधिकथानिवंधनं मेरवला मालक्ष्मीभीरवतिवा ईरवगतौ यद्वा माईमानिबधे ईलक्ष्मीरवलति रवलोचलने

चंद्रहासाभिरिष्टयः॥ कोक्षेयकोमंडलाग्रः करवालः कृपाणवन् ८९ त्सकः स्वद्रादिमुष्टोस्यान्मेरवलानिबधनं॥ फलकोस्त्रीफलंचर्मसिंघाहोमु
ष्टिरस्ययः ९० द्रुयणोसुद्रयनौस्यादीलोकरवालिका॥

तनवारणायमणिबंधेप्रधियमाणस्य॥ फलकः अस्त्रीफलनि शरणे फलनिषत्तोवा फलहेनुहनेजातिफलेफलकसस्ययाः अफलायांचककोलेशस्त्रीअशुष्टि
लाभयोरित्यु०॥ चर्म चरनि चर्यतेवानेन चर्मकूलौचफलकेदनिविषवः ओणि टालइनिरव्या०॥ अभ्यफलकस्ययः सुष्टिः ससंग्रहः संग्रहने ग्रहउपादाने सभिसुष्टोर्जनकर्मणि
यज्ज एकं ९० द्रुयणः दुर्दृष्टः हन्यनेन॥ सुद्रयनौ द्रुयणोसुद्रेरपिस्याद्रिहोचपरश्चइतिविषवः सुद्ररः सुदः गरः गृनिगरणे पचाद्यच्च हन्यनेनेन घनः सांद्रेदृदाह्येविला
रेसुद्रैरेबुदे संघेसुस्तेधनंमध्यचलवाद्यप्रभेदयोरितिहेमः ओणि सुद्ररस्य॥ ईदो ईर्ते र्दयनेवा ईडयतेवा ईडस्तुतौ डलथरेकत्वं हस्वादियावेनुदलगनौक्षेपेच॥ करपालिका
करपालयतिपाठरक्षण करवालिकेतिपाठे करंवलते वलहिंसादागयोः करणचाल्यतेवा पयलादच ईः कन् देतरचारदतिरव्यातस्य गुप्तोतिवा॥

भिदिपालः भिंदति बिदिअवचये भिदीतिपाठांतरं भिदिहर्दशनालंनुदशकुनोभिधायन इतिभरतः भिदिंपालयति॥ सृगः सरणि सृगतौ बाहुलकान्तगक् इंगोफणइति-
रव्यातस्य एतौतुल्यौ॥ परिश्रः परितोहून्यतेनेन परियोस्वेयोगभेदेपरिधातेर्गलेपिचेतिहैमः॥ परिध्याननः परितोयातयत्यनेन हेलोहबद्धयष्टेः ९१ कुतारः द्वयोः स्त्री
पुंसयोः कुठेगतिप्रतिधातकं आरोमातिस्य कुठसृष्टसृच्छुतिवा अरगतौ॥ स्वधितिः स्वंधियानि धियारणे॥ परशतः यमं शृणानि शृंहिसाया॥ परम्बध इतिपाठेन ५२ न्व
दधाति कुठारस्त्रीचस्वधितिः परशुश्रपपरस्वधः कंटाटंकः पर्यारथछुरिकाप्रोशशायिका इतिरभ्रसः चत्वारिकुठारनामानि॥ शस्त्री शस्यतेः नया शस्त्रहिंसाया स्यात्
शस्त्रमायुधेर्लोहेशस्त्रीछुरिकयासमाइतिहैमः॥ असिपुत्री असेः पुत्री॥ छुरिका छुरनि छुरच्छेदने॥ असिधेनुका असेधेनुरेव चत्वारिछुरिकायाः ९२ शल्यं शलनि श

भिदिपालः सृगस्तुल्योपरिश्रः परिध्याननः ९१ द्वयोः कुठारः स्वधितिः परशश्चपरस्वधः॥ स्याच्छस्त्रीचासिपुत्रीचछुरिकाचासिधेनु

का ९२ वापुसिशाल्यंशकुनार्शवलातोमरोस्त्रिया॥ प्रासस्तकुतः कोणस्त

व. शंकतेः स्यान् शकिशंकायां शंकुः पत्रशिराजालेसंख्याकीलकशंभुषु पादारभ्रभेदयोर्भेदुइतिहैमः संख्याकीलकयोः शंकुः शंकुः महरणानर इतिशाश्वतः हैशल्यइति
रव्यातस्य॥ शर्वला शर्वति शर्वगतौ सर्वलाइत्यपि सर्वलानिबिगृह्णाति॥ तोमरः अस्त्रियां म्रियतेनेनभरः तौः मुदितिस्त्रीत्रोधातुः विच् गताचासौतोमरः तौः गताम्रियतेनेन
हूगडासादनिरव्यातस्य॥ प्रासस्त प्रास्यते॥ कुंतुः कुंशरिंउति उदोद्धेदने कुंतः प्रासेचंडभावेक्षद्रजानौगवेधुके कुंतीपाडुमियायांचशल्लस्यागुगुल्लद्रुमइतिविश्वमे
दिन्यौ हूभालाइनिरव्यातस्य॥ कोणस्त कुणशब्दे कोणोवाद्यप्रभेदेस्याहीणादीनांचवादनं एकदेशेगृह्णादीनामसौचल्लगुडपिच॥

पालिः पालो॥ अग्निः अग्नी॥ कोटिः कोटी॥ पालयतीति पालरक्षणं पाणिः कर्णेलतायेसौपत्तवक्त्रमेदयोः छन्नादिदेवेन्त्रीपालीयूकासप्तमश्रयोविनोः॥ अग्निः अग्नीति अश्रुतेवा अशभोजने अश्रुत्यासौ अंस्तः कोणेशिरसिजइनिविद्यादस्त्रोपि अग्निः कोणिकदेशयोरितिधरणिः॥ कोटिः कोटयति कौट्यनेवा कुटकौटिल्ये कुत्यतेवा कोटिः स्त्रीधनुषोयेन्त्रीसंख्यामेदम्रकव्योरितिविश्वः चत्वारिअस्त्रादीनामग्राधारायाः ९३ सर्वाभिसारः सर्वेषामभिसारण्यस्मिन् ॥ सर्वोधिः सर्वस्यओधः ॥ सर्वसन्महनार्थकः सर्वसन्महनमर्थोयस्य सर्वोयोगुरुवेगेचसर्वसन्महनेपुमान् श्रीणि सर्वसन्महनस्य ॥ लोहोरन्त्रीशस्त्रकेलोहे अस्त्रभृतां राज्ञां महानचम्यादशम्या

स्त्रियः पाल्यग्निर्कोटयः ९३ सर्वाभिसारः सर्वोधिः सर्वसन्महनार्थकः॥ लोहाभिसारोः स्त्रभृतां राज्ञां नो राजनाविधिः ९४ यत्सेनया भिगमनमरौतदभिषेणनं॥ यात्राब्रज्याभिनिर्याणप्रस्थानंगमनंगमः ९५ स्यादासारः प्रसरणप्रचक्रंचलितार्थकम् अहितान्प्रत्य

भीनस्यरणोयानमभिक्रमः ९६

वानीराजनासमयेप्रस्थानास्याक्शस्त्रवाहनादिपूजनविधिः सलोहाभिसारः लोहस्थशस्त्रस्य अभिसारः अभिनोहरणं ९४ अशेषानुसमोपेचत्सेनया अभिगमनं अभिगमनं यात्रापणे व्रन् यात्रानुत्थापनेपि स्याद्गमनोत्सवयोः स्त्रियाभिमिति विश्वः गमोनास्तिविवर्तस्यादपर्यालोचने च नि ॥ यात्रा ॥ व्रज्या व्रजगनौ व्रजयजोश्रुवेक्यश्च ॥ अभिनिर्याणं ॥ गगनं ॥ गमः अप्रमत्ययः नामषट्प्रयाणस्य ९५ आसारः प्रसरणं स्यात् आसारः स्यात्प्रसरणे वेगवृद्धौ स्तल द्रुल इति विश्वः प्रसरणीति पाठे सर्वोन्व्याय्य सैन्यप्रसरणस्य देहनामनो ॥ प्रचक्रं प्रस्थितचक्रं प्रचक्रंचलितं भिष्वित्यभरमाला हेयस्थितसैन्यस्य ॥ रणे सग्रामे अहितान् शत्रून् प्रति अभिनस्य शूरस्य यद्गानंगमनं स अभिक्रमः क्रमुपादिविदोपे एकं ९६

७१

७१

७१

वैतालिकाः विविधेन तालेन चरन्ति । बोधकः बोधयुर्वेति । इमान् जगन्नाथवारिणः ॥ चार्त्तिकाः वक्त्रेण समुहं न चरन्ति ॥ धार्त्तिकार्थवाः घंटया चरन्ति । शंखधार्त्तिकाः घादस्य प्राकृतमाध्यायश्चाकृज्जीनिरव्यातस्य ॥ मागधास्तः मगध्यन्ति याचन्ते मगधाः मधुकर्कायनि हेवंपरंपराशंसकानां ॥ बर्दिनः बर्दन्ते बर्दिअभिवादनस्तत्प्रायः ॥ स्तः निषवकाः स्तः पावकाः बर्दिनस्तमलप्रज्ञाप्रस्तावसदृशोक्तयः हेभाटद्वीपव्यानस्य ॥ ९७ ॥ समयान् थापयान् हतोः अनिवर्तिनः तेषां श्रमाः संश्रमं थापयन्तीति तत्करोतीति च पशुन् यद्वा सम्यक्थापयन्त्यं यथांते शेषाद्विषायेनिकप् इत्येकं नाम ॥ रेणुः शिणानि रीयते वा रोगतिष्ठेत्तु वग्रायोः गुप्रत्ययः रेणुः स्त्रीपुंसयोर्ध्वोपुल्लिङ्गः परितेपुनरिति विषयमदित्यो स्त्रियां धूलिः धुवनि धूयते वा धुविधूयने बाहुल्यकालि ॥ पांसुः पसनि पसित्वाद्यने अ

वैतालिका बोधकः श्रवार्त्तिका धार्त्तिकाः ॥ स्युर्भागधारक्तमगथा बर्दिनस्तु निपातकाः ॥ ९७ संश्रमवान्स्तु समं
यास्तमग्रा मादन्निवर्तिनः ॥ रेणुर्द्वयोः स्त्रिया धूलिः पांसुर्नान्द्रयोरजः ॥ ९८ चूणसोदः समुत्थितः पिंजलो मृशमाकुल

जित्दशिकमोतिसायुः पांसुः पुल्लिङ्गे । रजः रजनि रजसागे मूर्जिप्रथां किदित्यमन् रजः द्वयोः न क्लृप्ते चत्वारिधूत्याः नामानि ९८ चूणः चूणयन्ते चूणपेदयो लि
जन्तादेरच् चूर्णः पुल्लिङ्गः चूर्णो धूलोऽक्षारमेदे चूर्णा निवासयुक्तिबुद्धिमेदिनी चूर्णा निवासयोगाः स्युर्धूर्णो धूलिः सशर्करदन्तिशाश्वतः ॥ क्षोदः क्षुद्यते क्षुदिर
संपेषणे क्षोदः पेषणचूर्णयोश्चित्तेभ्यः द्वेषिष्ठस्य रजसः पदुवरजस इत्येके ॥ मृशं अत्यन्तं आकुले व्याप्तं मेन्यादौ समुत्थितं पिंजलो वेनेन समुत्थितं पिंजि
हिंसायास् पयन्तादेरच् ॥ पिंजते पिंजलः पिंजलानिवा ॥ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८

पताका पतति प ल्यतेनयावा पल्लुगनौ बलाकादयश्चेत्याकः पताकावैजयंत्यास्यात्सौभाग्यनाटकां कयोरिति विश्वसोदित्यौ ॥ वैजयंतो विजयते जिअभिभावे वैजयंतोम
हेंद्रस्य अजग्रासादयोः पुमान् वैजयंतोपनाकायाजयंतोपादपं स्त्रियाम् ॥ केतनं कैत्यनेज्ञायतेनेन कितसंशयादौ केतनमित्यत्र करणेल्लुट् केतनतुनिमंत्रणे गृहेके-
नौचकृत्येचइतिहेमचंद्रौ ॥ अजं ध्वजः ध्वजति ध्वजमतौ शिश्नचिह्नपताकायास्वद्वंगेयौडिकेपिचिह्निहेमचंद्रः चत्वारिपताकायाः ९९ यायुद्धभूमिः अतिप्रय
प्रदा सा वीराशंसनं वीराः आशंसनेः त्र आशंसस्मदच्छायास् अधिकरणे ॥ अहंपूर्वमहंपूर्व अहमग्रेप्रवासीति आग्रहपुरः सरपूर्युद्धेधावनं अहपूर्विकास्यात्
सप्तस्येति सभासंस्वार्थेकं स्त्रियां एकं १०० दर्पावर्गान् आत्मनि आत्माविषयेयासंभावना सामर्थ्याविष्करणं सा आहोपुरुषिका अहोपुरुषस्य भावः मनोज्ञा

पताकावैजयंतोस्यात्केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ९९ सावोराशंसनं युद्धभूमिर्यातिप्रयदा ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्वविकारिन्त्रियाम् १००
आहोपुरुषिकादर्पाद्यास्यात्संभावनात्मनि ॥ अहमहमिकानुसास्यात्परस्परयोभावत्यहंकारः १०१ द्रविणतरः सहाबलशौर्थागिरस्थाम
भुञ्जन्ते ॥ दित्वात् लुञ् एकं ॥ यः परस्परं अहंशक्तः अहंशक्तः इत्यहंकारः सा अहमहमिका ब्रीह्यादिः अहमहंशब्दोस्त्यत्र वाप्सायादित्वं एकं १०१ द्रविणं

द्रवत्यनेन द्रुगतौ पराक्रमबलोपस्या द्रविणां कांचनेधनइतिहेमचंद्रः ॥ तरः तरत्यनेन तरप्पुवनादौ तराजलेबलेइतिहेमः ॥ सहः सह्यतेनेन सहअभिभावे दंडोत्सलामुद्रपणां
कुम्भाशिनस्वभेषजे ॥ बलंबलत्यनेन सहोबलज्योतिषिचसहाहेमंतमार्गयोः इतिहेमः बलांधरसेरूपस्थामनित्योल्यसैन्ययोः पुमानहलायुधैरेत्यप्रभेदेवायसेपिचे
त्युक्तं ॥ शौर्यं शूरस्य भावः कर्मबा ॥ स्थाम तिष्ठत्यनेन सर्वथातुभ्योमनिन् ॥ शब्दं शब्दत्यनेन शब्दशोषणे मन् नस्येत्सज्ञायांलोपेअदंतं शब्दमोजसिस्वर्यनाइतिहेमः ॥

शक्तिः शक्त्यतेनैव वाङ्मयस्यैव शक्तिरायुधस्येदस्यादुस्ताहादोबलोस्त्रियाभितिहमचन्द्रः ॥ पराक्रमः पराक्रम्यनेनेन क्रयुपादविक्षेपे पराक्रमोविक्रमेस्यात्सामर्थ्याद्योगयोरपेक्ष
निविश्वः ॥ प्राणः प्राणित्यनेन अणप्राणने प्राणोहृन्कारुतोबलेकाव्यजोवेनिलेबले सुहिंसाः प्ररितेवाच्यक्षिणः पुंस्त्वृन्निचासुषु इत्युक्तं ० दशसामर्थ्यस्या ॥ विक्रमः विक्र
मणं प्रावेद्यत्र विक्रमस्तु पुमान्त्रांतिमात्रेस्याच्छक्तिसंपदीत्युक्तत्वात् ॥ अतिशक्तिता अतिशयिताशक्तियस्यस्यभावः १०२ रणेष्टनेसनि वामाविनिसनि यस्यान
तत् वीरपानं वीराणां धनं वीरपाणभित्तिपाठः वा भावकरणयोरिति तन्वं एकं ॥ युद्धं युधसंग्रहारे भावेक्तः ॥ आयोधनं ॥ जन्यं जायते जन्यतेवा भाव्यगेयेनिसाधुः
जन्यं हृद्रेपरीवादेसंग्रामेचनपुंसकं जन्यामातृवयस्यायां जन्यः स्थाज्जनकेपुमान् त्रिधूत्याद्यजभिन्नोश्चनवोदाज्ञानिष्ठत्ययोः वरः स्निग्धेदतिविश्वमेदित्यो ॥ प्रधाने

शक्तिः पराक्रमः प्राणोविक्रमस्त्वृत्तिशक्तिता १०३ वीरपानंनुयत्पानंघृत्तेभाविनिवारणं ॥ युद्धमायोधनंजन्यंप्र
धानंप्रविदारणम् १०३ मृयमात्कदनंसरथसमीकंसापराधिकम् ॥ अस्त्रियांसमरानीकरणाः कलहविग्रहो १०४

दुधाञ्जस्युः आमोलेपेअनादेशाकारश्चवणं प्रधानंयुधिष्ठिरुणेद्विहैमः ॥ प्रविदारणं हविदारणं प्रविदारणमाचार्यानंसंपरायेवदारणइतिविश्वः ॥ १०३ ॥ मृयं मृयुहिं
सायाम् युञ्जर्थकः ॥ आस्तंदनं स्तंदिर्गतिशोषणयोः आस्तंदनंतिरस्कारेणसंशोषणोपिचेतिहैमः ॥ संरथं चक्षिडः रथातेवाभावेकः संरथेकादौविचारेचेतिह
मः ॥ समीकं धमवैक्लव्ये ॥ सापराधिकम् अयगरी इगतीवा ॥ समरः क्रगतौ क्रच्छत्यत्र पुंसिसंज्ञायामितिच ॥ अनौकः अनगतौप्राणनेवा अनौकोस्त्रारणसैन्ये
इतिविश्वः ॥ रणः रणोऽप्राणने रणः कोणेकणेपुंसिसमरेपुंगुपुंसकमित्युक्तत्वात् ॥ कलहः ॥ विग्रहः विग्रहोयुधिविस्तारेप्रविभागशरीरयोरितिहैमः १०४

संप्रहारः हृत्प्रहरणे अधिकरणेयञ्च संप्रहारो गतोरण इति हेमः ॥ अभिसंपातः अभिसंपतनं पल्लुगतौ प्राग्वत् ॥ कलिः कलनं कलशब्दादौ कलिर्विभीतकेशैर्विवादे
त्ययुगेयुधीति हेमः ॥ संस्फोटः संस्फोटनं स्फुटिर्विशरणे ॥ संयुगः संयोजनं युजिर्योगे ॥ अभ्यामर्दः अभ्यामर्दनं मृदुदोदे अभिमर्दस्तु पुंसित्यादवमर्दसंपराधेचेति
मेदिनी ॥ समाचातः समाहननं ॥ संग्राहः संग्राहयुद्धं ॥ अभ्यागमः अभ्यागमः सभरेतिकेचातेराधेऽप्युपगमे इति हेमः ॥ आहवः आह्वयुद्धे इत्यप् समासाणं च आह
वः संगरेयत्त इति हेमः १०५ समुदायः अयगतौ यञ् ॥ संयत् गताभयले यमउपरमेवा उभा म्यामपि क्षिपिसाधु ॥ समितिः समितियुधिसगमे ॥ आजिः अजगतौ
आजिः स्त्रीसमभूगौ च संग्राह इति विषयः ॥ साभत् संगदादिः ॥ युत् युचसंप्रहार एकत्रिशत्यहरणक्रियायाः ॥ पुनपुसके नियुद्धं बाहुयुद्धे वर्तते ॥ अथ रणसंकु

संप्रहाराभिरागतन कलिसंस्फोटसंयुगाः ॥ अभ्यामर्दसमाधारसंग्राहमाभ्यागमाहवाः १०५ समुदायः स्त्रियः संयत्समित्याजिसमिद्धयः ॥ नियुद्धं

बाहुयुद्धं यत्पुनपुनरग्रासकुले १०६ द्वैद्वारासहगादः स्त्र्यात्करिणाद्यटनादवा ॥ क्रंदनं योधिसरावोद्धितं करिगर्जितं १०७ लेपरस्परसंबाधेतुमुलं ॥ नि

गृह्यनितगंवायुद्धं नियुद्धं ॥ बाहुमियुद्धं तुगुलोव्याकुलेरणे दूरणव्याकुलतायाः १०६ द्वैद्वानु अक्षिडाअव्यक्तेशब्देयञ् सिंहनादः स्यात् द्वेडांशशालाकायांसिहनादे
चयोषिति लोहितार्कपर्णफलेचापपुनपुसकं दुरासदेचकुलेवाव्यलिङ्गः प्रकीर्तितः ॥ सिंहनादः सिंहवन्दनं णदअव्यक्तेशब्दे भावेयञ् हे ॥ करिणाद्यटना घटा
घटसंधाने घटः समाधिभेदे च शिरः कूटकुटेषु च घटाघटनगोपीप्रघटनासु च योषितीत्कृत्वात् देहस्ति संधस्य ॥ योधिसरावः योधानांसरावः आक्रमेणपूर्वकः शब्दः क्रंद
नं स्यात् अदिआत्माने क्रंदनं रोदनेन प्रत्यादाह्वानेपतिविश्वः हे अन्योन्यस्पर्धया योधानामाह्वानस्य करिणां गर्जितं ब्रूहितं एकं हस्तिशब्दस्य १०७ ५

धनुषः स्वानः शब्दो विस्फारः विस्फारणं स्फुरस्फुरणं धमिलच आलं १६॥ पट्टहाडं बौरोसमौ पट्टहः पट्टं हंति अन्यथा पोषिण्डः पट्टहाडासमं भौ आनकेयुनं पुंसकभिति व-
 श्वः॥ आडंबरः आडंबरानि कप्रत्ययः डेयुड् पट्टहस्य॥ प्रसभंतु प्रगतासभाविचारो अस्वात् सभायाः प्रगतो वा ह्नुिबेतु प्रसभं हट्ट इति बोयालिनः॥ बलात्कारः॥ हट्टः ह
 ट्टयुनिशटत्वयोः हट्टः स्यात्प्रसभे पृष्ट्यां हट्टोराधाविहेटयोः इति विश्वः ओषिबलात्कारनामानि॥ अथ सवलितं सवलसंचलने सवलितंचलिते भेदे इति हेमः॥ छलं छो
 छेदने कलनि आतो लोपः हेयुड् मर्यादायाश्च लनस्य॥ १०८॥ अजन्यं जनेसाधु जन्यं गजन्यं ह्नुिबेन जन्यते वा जनेर्थक्॥ उत्पातः उत्पन्नं पल्लुगती उत्पन्नतिवा॥ उप-
 सर्गः उपसृज्यते उपसर्गः पुमान्प्रागेभेदोपपुनवयोरपीति विश्वः ओषिशाभावात्प्रसभसूचकग्रहाभूतविकारस्य ग्रयंसभं॥ मूर्छा तु मूर्च्छनं शुरोश्च हलः॥ कश्मलं कशागतौ क

विस्फारोऽधनुषः स्वानः पट्टहाडं बौरोसमौ॥ प्रसभंतु बलात्कारो हट्टोऽथ सवलितं छलम् १०८ अजन्यं कुब्जमुत्पात उपसर्गः समञ्जयम्॥ मूर्छा

तु कश्मलं मोहाप्यवमर्दस्तूपोडनम् १०९ अथ बलकदंभस्य म्हासादनं विजयोजयः॥ वैरशब्दः प्रतीकारो वैरनिर्यातनं च सा ११० शेरले सुदप्रत्य

यस्य॥ मोहः मोहनं मुहवैचित्ये अथ मोहोऽन्यदिगः स्यादविद्यायांचमूर्छने ओषि॥ अवमर्दस्तु अवमर्दनं मृदक्षोदे॥ पीडनं पीडअवगाहने हेयात्यादिसंपन्नस्य देशस्य
 यत्परचक्रेण पीडनं तस्मिन् १०९ अथ बलकदंभं संदिग्गतिषोषथायोः ल्युट्॥ अथ सादनं षट् विशरणादौ अभिआड् पूर्वोत्प्लुट् हेमहायादिनानिः शक्तिकरणस्य॥ वि-
 जयः उभयत्र सञ्जिजये विजयः स्याज्जयेयार्थे स्त्रियां तिथ्यनरे स्मृता उमासरथाभिति बश्वः जयाजयंतीति शिथिभित्पथ्याभातत्सर्वाषु च अभिभंयेनाजयंते विजये च
 युधिष्ठिर इत्यु॥ जयः हे शत्रुपराप्रबकरणेन प्राप्तस्योत्कर्षस्य॥ वैरशब्दः प्रतीकारः वैरस्य शब्दः साचैरनिर्यातनं वैरस्य निर्यातनं यतनविकारादौ ओषिवैरशोऽनस्य ११०

प्रद्रवः प्रद्रवणं द्रुगती प्रेद्रुलुदतिधञ् ॥ उद्रावः उद्रवणं उदिआयतिइत्यादिनायञ् ॥ संद्रावः संद्रवणं सभिलुदुदतिधञ् ॥ संद्रावः संद्रवणं प्राणवत् ॥ विद्रवः विद्रवणं अ-
 दोरङ् ॥ द्रवः प्रद्रावनभणोरिल्लुक्त् ॥ अपक्रमः अपक्रमणं भावेधञ् ॥ अपयानं अपयानेल्सुद् अथौपलायनस्य ॥ रणेभंगः भंगोभामदेनेधञ् सपराजयः भंगोभ-
 यविपर्यये भेदरोगतरंगेषु भंगासस्योत्तरिस्त्रियाभित्य ॥ जिअभिभावे एस्च् हे १११ पराजितपराभूतो पराजितः पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा जिजयेत्तः ॥ पराभू-
 तः पराभूयतेस्म प्राग्वत्प्रत्ययः हेआप्ताभिभावस्य ॥ त्रिध्विनिपूर्वाभ्यामपिसंबधते ॥ नष्टतिरोहितो नष्टः नस्यतिस्य ॥ तिरोहितः तिरोधीयतेस्म दद्यातेहिं स प्रत्ययः ॥ प्रका-

प्रद्रावोद्रावसंद्रावसंद्रावविद्रवोद्रुक्त् ॥ अपक्रमोपयानंचरणेभंगः पराजयः १११ पराजितपराभूतोभिषुनष्टतिरोहितो ॥ परापयोनिबृह-
 णनिकारणंविशारण ११२ प्रवासनंपरासननिबृदनेनिहिंसनम् ॥ निर्वासनंसंज्ञपनंनिग्रंथनमपासनम् ११३ निरुहणंनिहचनंस्पर्शनंशर-
 वर्जनम् ॥ निर्वापणंविशसनंभारणंप्रतिघातनम् ११४ उद्वासनप्रमथनक्रथनोज्जासननिच ॥ प्रणय भोज्जहिंसायाम् उयंतात्स्लुद् ॥ निरुहणप-

बर्हिंसायाम् ॥ निकारणं कृज्जहिंसायाम् ॥ विशारणं शृविशारणं प्रवासनं वमच्छेदने ॥ परासनं अस्रक्षेपणे ॥ निबृदनें पृदस्पर्णे ॥ निहिंसनें हिंभिहिंसाया ॥ नि-
 र्वासनं वसतिर्णयितः ॥ संज्ञपनं भारणतोषणनिशामनेषु दास्यपिचैतिवा ॥ निग्रंथनं ग्रथिकोटिल्ये ॥ अपासनं शृहहिंसायां ॥ निहचनं हनहिंसायां ॥ स्पर्-
 णनं क्षणुहिंसायां ॥ परिचर्जनं हृजीवर्जने ॥ निर्वापणं दुवप् बीजसंताने ॥ विशसनं शस्त्रहिंसायां ॥ भारणं शृहिंसायां ॥ प्रतिघातनं हनहिंसायां ज्यंतात्स्लुद् ११४ उ-
 द्वासनं ॥ प्रमथनं मथहिंसायां ॥ क्रथनं क्रथहिंसायां ॥ उज्जासनम् जस्त्रहिंसायां प्रधापणमित्यारभ्य उज्जासनंतपर्यंतं भावत्युदताः ॥ ७९

आलंभः आलंभनं ॥ पिंजः पिंजनं पिजिहिंसायां ॥ विषारः विषारणं शूहिंसायां ॥ उन्नाथः उन्नाथनं मथिहिंसायां ॥ वधः एते प्रावधयन्ताः इति त्रिशद्वधनामानि ११५ पंचता पंचानां प्रावः तत् पंचतापंचशोपिपमरणेपिचयोषिति ॥ कालधर्मः कालस्यधर्मः ॥ दिष्टांतः दिष्टस्यदेवस्यांतः ॥ प्रलयः प्रलयनं लीङ्भूषणो एरच् ॥ अत्ययः अत्ययनं दण्डणौ प्रत्ययः धागत् अत्ययोः निभ्रमेदं देविनाशदोषकृद्भूयो रिति विषयः ॥ अंतः नाशः अतिबंधने अंतः स्वरूपे विकटे प्रांते निश्चय नाशयोः अवयवे गतिर्हेमः ॥ नशः अद्गर्शने नाशः पलायने मृत्योर्पारिव्यस्तावदर्शन इति हेमचंद्रः ॥ मृत्युः मरणं मृद् प्राणत्यागे लुक् प्रलययः ॥ निधनः निधनं स्यात्कुलेनाश इत्य् ॥ इति दशमरणस्य तत्र मृत्युः स्त्रीसुहिंशयोः निधनं स्त्रीभिन्नं ११६ परासः परागताः असवोऽस्मात् ॥ प्राप्तपंचत्सः प्राप्तपंचत्सयेन ॥ परतः परलोकां इतः प्रादूरं

आलंभपिंजविषारदानोन्नाथवधा अपि ११५ स्यात्संचताकालधर्मो दिष्टांतः प्रलयोत्ययः ॥ अंतो नाशो हूयो मृत्युः सर्पणं निधनोः स्त्रियां ११६ परासः प्राप्तपंचत्स परतः परतसंस्थिताः ॥ मृगप्रमीतौ त्रिव्यते चित्ता चित्या चितिः स्त्रियां ११७ कबंधास्त्री क्रियायुक्तमपमूर्धकलेवरं

इतः गतो वा परतादयो भीक्षुः प्रत्ययाताः परतो वा चलिङ्गं स्यात्पुनःपुनान्नं पुमान् ॥ येतः प्रकर्षेण इतः येतो भूतान्तरं पुंसि भूते स्याद्वाच्यलिंगक इत्युक् ॥ संस्थितः संतिष्ठति स्य भूतप्रमीतौ ॥ मृगः श्रियते स्य मृद् प्राणत्यागे मृतं मृत्योः याचित्वे च इति हेमः ॥ प्रमीतः प्रमीयते स्य मोहहिंसायां प्रमीतं वाच्यलिंगस्यास्त्रोक्षितोपि मृतोपि चेति विषयः समे ते मृतशब्दाः त्रिषु ॥ चित्ता चीयते स्य चितं छन्ने त्रिषु चित्ता चित्त्वायां स होतो स्त्रियाश्चित्समृतकचैत्यस्याच्चित्या भूतचित्तौ स्त्रिया भिक्तः ॥ एतच्छ्रयं प्रदाहस्थलस्य ११७ कबंधः केन वायुना बध्यते कर्मणि यञ् अस्त्री ॥ अपमूर्धं अपगतः मूर्धयि स्यात् ॥ क्रियायुक्तं नर्तनं क्रियायुक्तं यत्कलेवरं स कबंधः कबंधेते स्मात् कबंधं संसलिले तु हेतुना तौ गतान्तरं अज्जोऽस्ति ॥ गच्छ ॥

पितृवर्नं श्मशानं स्यात् श्मशानं शवाः शेरतेत्र पृषोदरादिः ॥ पितृवर्नं पितृणां वर्नं वनसंभक्तौ वनचपुंसकनोरनिवासालयकानने इत्युक्तत्वात् द्वैश्वशानस्य ॥ कुणपः
 कृणोः संप्रसारणंचेति कपच् ॥ शवः शवमिति शवगतौ शवः पुंसि ११८ प्रग्रहः प्रग्रह्यते ग्रहउपादाने प्रग्रहस्तुलासूत्रेवर्णनियमने भुजे हयादिरश्मोरश्मौ च सवर्णह
 रियादप इत्युक्तत्वात् ॥ उपग्रहः उपग्रह्यते ग्रहकृद् उपग्रहः सुमानबन्धासुयोगे सुकूलने बन्धावर्तेते ॥ बन्धते बन्धते वा वदि अभिवादानादौ ॥ चरादीनां प्रतिबन्धनस्या
 नस्यत्रोणिनामानि ॥ बन्धनालयेकास्वात् कीर्यते तत्र बन्धिक्षेपे कारोवधे निश्चये च बलायत्तरतावपि कारंतुषारशैले च स्त्रियां दूत्याप्रसेचके बन्धनबंधनागारहेमकारिक
 चोरपि हे ॥ असवः प्राणाः पुंसि भूमिबहुवचनात् ॥ अस्यते अस्यति वा असक्षेपणे ॥ प्राणाः प्राणं त्येभिः अनप्राणने प्राणो ह्यचारुते बाले काव्यजीवैनि

श्मशानं स्यात् पितृवर्नं कुणपः शुभमस्त्रियां ११८ प्रग्रहोपग्रहौ बन्धांकारास्याहं धनालये ॥ पुंसि भूम्यसवः प्राणाश्चैव जीवोसधारणं ११९

आयुर्जीविबकालो नाजीव्रातुर्जीवसोषधम् २० इति क्षत्रियवर्गः ऊरव्या ऊरुजा अथा विषया भूमिस्पृशो विशः ॥ ह्रस्वे पुह्लिङः प्ररिते वा

च्यल्लिङः पुंस्त्रिस्त्रिचासपु एवं पुंसि भूमिर्द्वि द्वेपंचवायूनां ॥ एवं जीवः जीवप्राणधारणे जीवः प्राणिनिवृत्तौ च वृक्षभेदे बृहस्पतौ जीवाजीवंतिका मोव्या विचासि जीवत भूमिषु ॥ असु
 धारणं असूनां धारणं हे जीव नस्य ११९ आयुः एति इत्युगती ॥ जीवितकालः हे जीव तस्य कालः हे जीव तच्छिन्नकालस्य ॥ जीवानुः जीवत्यनेन ॥ जीव नोषध जीवनस्य औ
 षधं हे मृतसंजीव नोषधस्य २० ॥ इति क्षत्रियवर्गविवरणं समाप्तम् ॥ उरव्याः ब्रह्मण ऊरोर्जाताः शरीरावयवाद्यन् ओरुणः अवादेशः ॥ ऊरुजाः जनो प्रादुर्भावे
 पंचम्यामजानो दसिडः ॥ अर्याः अरातो अर्यः स्वाभिर्वेद्ययोः ॥ वैश्याः विशांति विशां प्रवेशने क्षिप् स्वार्थे व्यञ्ज ॥ भूमिस्पृशः भूमिस्पृशति ॥ स्पृश सांस्पृशने स्मृशो नुदक इति किञ्च
 भूमिस्पृक् पुंसि भानवे ॥ विशाः इति षट् वैश्यनामानि ॥

आजोवः आजोव्यनेनेन हलश्चैनियत्र ॥ जीविका जीव्यनः नया गोरोश्च हलश्चकारः स्वार्थेकम् ॥ जीवकः प्राणकपीतसारकृपगायोरपि दूर्वेषोर्येषु सस्यादाजोवो जीवि कामता त्रिषुसैविनिहृद्याशो जीविनोराहितुं देक ॥ वार्ता हतिरस्तस्यां वृत्तेऽग्नेनिणोपलब्धे ॥ वृत्तिः वर्ततेनया हतिरुत्तर्तना जीवकोऽथस्यादिमकमेतन्निविशकः ॥ वर्तनं वर्तते जीवत्यनेन नपुंसितु ननालायां लक्ष्मिं पुं च जीवने ॥ जीवनं जीव्यने ज्ञेय करणेत्यात् पदजीवनोऽयस्य १ स्त्रियां कृषिः कृष्यादिभ्यः ॥ पाथश्या ल्यं पशून्पालयति तस्य भावः पाथपाल्यं पालयणे ॥ वाणिज्यं वणिज्जां कर्मभावाद्वा दन्ति तस्मै वैश्यानां वृत्तयः जीविका सदा इत्यर्थः ॥ सेवा सेवनं पेशसेवने ॥ श्वनाशेः शनोऽस्ति रिक्ता नश्यद्वर्तिनी ॥ अप्रमत्तं मभूतमिति वा नञ्कृतं मयो वृत्तिः स्वात्मा सेवागर्हितं तादृग्मथना हिंसा दोषप्रधानत्वाद्भुतं कृषिरुत्थने ॥ प्रमृ

आजीवाजीर्धिकावातसिन्निर्वर्णेनजीवने १ स्त्रियांकुशिः प्रायाःपल्लवाणिज्यं चैतिष्ठमयः॥सेवाश्वनिरसुनं हृथिकच्छुशिलत्वनं ३ देयानि

तायाचितयोर्यथासंख्यमुत्तामुते ॥ सत्त्वात्तु न विगमावः स्थावराणां यदुत्पन्नं ३ उद्गारेः थपयोगस्तत्तु सत्तद्विजीविका ॥
नृपराणां जन्मं मेतु गीगता ॥

धिः॥ रेखाशिलं भूतं आर्यते अस्त्रनिवा भूतसुखशिलं सति भिनमनुः पुमांश्छुः शिलं सतमिति बोधायनः इति त्रीणि २ यचिते प्रत्यहं ग्रास्थदिनाङ्गाथानुत्तमित्येकं भूतं नु
नित्यथाञ्चास्यादित्युक्तेः॥ आयचिते अजगरानुत्तहृद्याञ्चाविनेवग्रामे अभूतमित्यन्तं॥ वणिग्भावः वणिजं कर्भञ्च विक्रयादिनतसत्यानृतं स्यात् किंचित्सत्यं किंचित्सत्यं स
त्यानृतं॥ पशुदं च न भ्रमणा स्यात् भ्रमणं दं च जलदुर्गतिहेमः॥ पशुदं च न पभितः उदच्यते अनुगतौ ३ उद्धारः उक्षियते हज्जरणे भ्रम्यारणे वा कर्मणि यञ् उद्धारश्चिद्
तौ भ्रमणे इति विषयः भ्रमणनामानि त्रीणि॥ अर्थस्य प्रयोगः अर्थस्य प्रयोगः॥ कुसीदं कुस्यते कुससं श्लेषणे इदमप्ययः कुसीदं ह्यद्विजो वन इति हेमः॥ वृद्धिर्जाविका दत्ताया न
यासः त्रीणि व्याज इति व्यातस्य॥

याञ्चयायदामंभ्रासंतद्याचितकं अपमित्ययाचिताभ्यांकचनौइत्यभयंसाधु ॥ विनिमयात्यरिवर्तनात् यदाप्तं तदापमित्येकं परिवर्तोविनिमयइतिमोदिनी नियमः परिवर्तः स्या
दितिमनुः ४ उत्तमर्णः उत्तमसृणमस्य ॥ प्रयोक्तारं ॥ अयममृणमस्य ग्राहकः एवंक्रमात् ऋणव्यवहारे धनस्वाभिधनग्राहकयोः क्रमेणैकेकं ॥ कुसीदिकः कुसीदार्थेप्रयच्छ
ति कुसीदेतिष्ठन् ॥ वार्धुषिकः ॥ वृद्धाजीवः वृद्धैर्वधुषिभावावक्तव्यः उक्तं वृद्धिराजीवोजीविकास्य ॥ वार्धुषिः प्रयोदसादित्वात्कल्लोपेसाधुः चत्वारिनामानिऋणं दत्त्वा न ह
ृदोपजीविनः पुरुषस्य वृद्धिसुदिस्यप्रयच्छतिवार्धुषिकः ५ क्षेत्राजीवः क्षेत्रमाजीवः क्षेत्रकः कर्षति हृषविलेखने ॥ रूपकः कर्षति ॥ हृषीवलः हृषिरस्यास्तिरजः

याञ्चयाभंयाचितकं निमयादापमित्यकम् ४ उत्तमर्णाधिमर्णौ द्वौ प्रयोक्तारौ ग्राहकौ क्रमात् ॥ कुसीदिको वार्धुषिको वृद्धाजीवश्च वार्धु
षिः ५ क्षेत्राजीवः कर्षकश्च कृषिकश्च हृषीवलः ॥ क्षेत्रं ब्रह्मेशालेयब्रीहिशात्कद्रवोचिनम् ६ यव्ययवक्यं षष्टिक्ययवादिभवनं
हियन् ॥ नित्यं तैल्लो न वचाषोभाणु भंगान्नादिरूपता ७ मौद्गानैकोद्रवोणादिशेषधान्याद्ववक्षमं ॥

कृष्याः कृतिपरिषदोवलच् बलेदितिदीर्घः चत्वारिंश
षीवलस्य ॥ ब्रीहिशाल्युद्रवोचिनं ब्रीहयश्चशाल्यश्चनेषामुद्रवस्तस्मिन् उचितयोग्यं यत्क्षेत्रं ब्रह्मेशालेयं ६ यवादीनां भवनं उत्पत्तियोग्यं यत्क्षेत्रं तवयव्यादि ॥ यव्यं य
वानां भवनं यव्यं ॥ यवक्यं यवकाः अल्पयवाः तेषां भवनं यवक्यं ॥ यवकः शूकश्चून्योयवः ॥ षष्टिक्यं षष्टिरात्रेणपच्यंते षष्टिकाः तेषां भवनं क्षेत्रं षष्टिक्यं एकैकं ॥ तैल्यं ति
ल्लानां क्षेत्रं तैल्यं तैल्लिनवत् माषोभाणुभंगानां हिरूपनास्यात् ॥ माषाणां भवनं क्षेत्रे माष्यं माषीणं ॥ उमाः अनस्यः तासां क्षेत्रं उम्यं औमीनं अणुधान्यभेदः तत्क्षेत्रे अ
णव्यं आणवीनं ॥ भंगानामातुलानां नत्क्षेत्रं भंग्यं भांगीनं इति द्वेद्वैरूपे भवतः ७ शेषधान्याद्ववक्षमं शेषाणां ब्रीह्यादिष्य उक्तेभ्यः अन्येषां मुद्रादीनां धान्यानां उद्रवोचि
नं क्षेत्रं मौद्गानं मुद्रानामुद्रवोचिनं क्षेत्रं मौद्गानं कौद्रवीणं ॥

आदिशब्देनचाणकीनं गौधुमीनं कालाधिनां कौलस्थीनं ग्रैयंगवीनं इत्यादि धान्यानां भवनेक्षेत्रे स्वप्नसाधवः एकैचं ॥ बीजाकृतं तु बीर्जनसहकृतं कुञ्जोद्वितीयतन्त्रे यथां बीजाकृतं तन्त्रे ॥ कुञ्जं उभयं उभयं च न कुरु च इत्येकं ॥ सीत्यं सीतयासमीनं हललंस्वयानौ वयोययैन्त्यादिनायत् ॥ कुञ्जं कथ्यतेत्यं ॥ हल्यं हल्लेन कुरुं मन् जनहलात्स्वरणजल्यकर्षेषु इति यत् ॥ त्रिणिशसामात्यकुरु मूभागास्य ॥ ८ ॥ त्रिवारं हल्लेन कुरु वक्ष्ये तत्र तत्र त्रिगुणाकृतं संख्याधाश्रुगुणात्तथाः कुञ्जोयोगे कुञ्जोदात् ॥ तैत्ती याकृतं ॥ त्रिहल्यं मलजनेति यत् अन्वयनोवचोभर्भनियत् ॥ त्रिसीत्यं नस्मिन्निवारकषणे चत्वारिवारत्रयकुरु हस्य ॥ द्वितीयाकृतं तु द्विवारं कुरु तु तत्सर्वपूर्वं द्विहल्यं द्विसी त्यं ॥ शंवाकृतं शंवाब्देोद्वितीयं कर्षणोवर्तते इति राभाश्रमः सिद्धांतकौमुद्यां तु शंवाशब्दः प्रतिलोमे अनुलोपं कुरु सं त्रं प्रतिलोमं कर्षतीत्यर्थः शंवाकृतं शंवाकृतं पंचद्विवारक

बीजाकृतं तन्त्रं स कुरु सीत्यां कुरु च हल्ययत् ८ त्रिगुणाकृतं तन्त्रे याकृतं त्रिहल्यं त्रिसीत्यमपि न स्मिन् ॥ द्विगुणाकृतं तन्त्रं सर्वपूर्वं शंवाकृतमपीह ९ दो षादकादिवापादौ द्रोणिकादिककादयः ॥ स्वरीवापुस्तस्वरीकः उत्तममर्णादयस्त्रिषु १० पुनपुसकयोर्वयः

हस्य ९ द्रोणिकः आत

किकः आदिशब्देन प्रास्थिकः कौडविकं द्रोणादकादिपरिगिगग्रान्यस्य वापादौ द्रोणिकादयः स्युः उप्यतेः स्मिन्नितिचापः ॥ क्षत्रं वापादावित्यादिना पचतीत्याद्ययग्रहः द्रोणं आदकं पचति संभवति अचहरति वा द्रोणादिपरिमितद्रोणादिवाप्ययोग्यश्चेन्नयेकं ॥ स्वरीवापस्तु स्वार्थः वापः ॥ स्वरीकः स्वरीपरिमितयत्रोप्यते सस्वरीकः स्वार्थार्थकं इत्यत्र केवलायाश्च निबन्धं इति हकं एकं उत्तममर्णादयः स्वरीकांताः त्रिलिंखां १० वयः उप्यते च वयं वयं जसंताने रन्त्रप्रत्ययः वयं त्वाने पुमानस्त्रोरे णोऽस्त्रे च ये तदे इति विश्वः वयः आकारो यसोः क्षेनेनाने च येरेणा विनितै मः ॥

ध

ध

ध

केदारः केजलेशिरसिवादासेभ्य हलदंभादिनिङेरलुक केजलेनदीर्यतेवा हविदारणे कर्मणिघञ् केदारोद्रोशिवेक्षेत्रभूमिमेदाल्वाहयोरिनिविश्वः॥ क्षेत्रं क्षीयतेया
त्येवत्र क्षिनिवासगत्योः केदारोसिद्धभूपत्योरितिहेमः त्रीणिक्षेत्रस्य ॥ अस्यक्षेत्रस्यगणसमूहे कैदारकं कैदार्यं क्षेत्रं कैदारिकं केदाराणांसमूहः बुञ्च यञ् ठञ् प्र
त्यादेश्याः क्षेत्राणांसमूहः अण् इनिचत्वारिन्नामानि ११ लोहानि लोहसंधाने पचाद्यच् ॥ लोहवः लिषयंते लिशंतिवा स्मिरागतौ द्वे लंडस्य ॥ कोटिशाः कोटिनामे
णवयति शीतचूकरणे स्रयीतिकः कोटिरस्यास्तीतिवा लोमादित्यात्ताः हेलोहभंजनमुद्गरस्य ॥ याजनं प्रवीयतेः नेन अतगतिक्षेपणयोः स्तुद्वायो ॥ तोदनं तु

केदारः क्षेत्रमस्यतु ॥ कैदारकंस्थात्कैदार्यं क्षेत्रं कैदारिकंगणो ११ लोहानिलोहवः पुंसि कोटिशो लोह
भेदनः ॥ याजनं तोदनं तंत्रवनित्रमवदारणे १२ दात्रलवित्रमावधायोत्रयोल्क्रमथो फलम् ॥

द्यतेनेन तुदव्यथने करणेस्तुद् ॥ तोत्रं उक्त्यातोः दृष्ट्वा त्रीणिघृषभादिनाडनदंडस्य चाबूकइ० ॥ रयित्रं स्वत्यते रवतुअवदारणे द्रुप्तत्यथः ॥ अवदारणं अब
दीर्यतेः नेन हेकुद्वात्तादेः कुदक्कइतिरव्या० ॥ १३ ॥ दात्रं दांत्यनेन दाह्रवने ॥ लवित्रं लक्ष्यते अनेन छिद्यते अनेन ग्राह्यतत्रावया इच्छाक्रीयताइ० ॥ आबधः आबध्यते
नेन बंधबंधने हलञ्चैतियञ् ॥ योत्र घूयने घूभिप्रणे ॥ योत्कं घुज्यतेः नेन युजिर्योगे त्रीणिघृषादेर्गल्लिमुगबंधनस्योपयोगिन्यांरज्जौ प्राकृतत्रावया जुपणीतिस्या
तस्य ॥ अथो फलं फलति त्रिफलाविधारणे फलं हेतुकृतेजातिफले फलकसस्ययोः त्रिफलायांचकैकोलरास्त्राग्नेद्यद्विलाभयोरितिहेमः ॥

निरीशं ईशायाः निर्गतं निरादयदतिसमाप्तः स्वामीनु नित्रांताईषाअस्मादिनिनिरीशमितिमूर्धन्यांतपपाट ॥ कूटकं कुटति कुटकौदित्यं ॥ फालः फालयनि अफला
विशरणे फालउद्धुतो क्लीबसोरापकरणेपुंसिशाकरसोरिणोः ॥ कृषिकः कृषति कृषविलेखने कृषिवश्योः कीकन् कृषिकारुषिकोफालकृषकावितिरुद्रात् ॥ स्त्रि
यामपि ॥ कृषकः पुंसिफालेस्यात्कर्षकेत्वभिधेयवत् इतिविश्वः ॥ लांगलं लंगति लगति लंगलतोयप्यल्यंक्लीबंतुकुसमानसम् गोदारणेत्वणराजगृहदारु
विशेषयोरित्यक् ॥ हलं हलति हलविलेखने पचाद्यच् हलइत्यपि ज्वलनिकसंतप्रयोगः ॥ हालः फालवहः सीतेतिविक्रमादित्यः हालोहलेपुमान्हालामदिरायांच
योषितोतिमेदिनो १३ गोदारणं गांभूमिदारयति गोभूमिदरीयतेः नैवया करणेल्कट् ॥ सीरः सिनोति सीयतेवा पित्रबंधने ऋनदीर्घश्च हलतिगमकरोसोरावितिरभसः

निरीशंकूटकंफालः कृषकोलांगलंहलम् १३ गोदारणंचसीरोऽयशस्यास्त्रीयुगकीलकः ॥ ईषालांगलदंडः स्यात्सीनालांगलपद्धतिः १४

सीरः स्यादंशमालिनो लांगलेयानिहेमः इतिचत्वारिहलनामानि ॥ शस्या स्त्री शम्यतेनया शमउपप्राप्ते अंड्यादिः ॥ युगकीलकः युगस्यकीलकः इ रवीलइतिरव्याने ॥
ईषा ईषापि ईष्टेईशाऐश्वर्ये यमुषांकरयोरिशः स्त्रियांलांगलदंडकइतिरुद्ररभसो इशः स्वामिनिरुद्रंचस्यादीशाहलदंडके इतिविश्वः ईषते ईषगत्यादौ ईषायेषो
मजु षेति ॥ लांगलदंडः लांगलस्यदंडः हेहलंयुगयोर्मध्यकाष्ठस्य ॥ सीतालांगलरचास्याह्योमंगंगाचजाजकीतिरभसः
सीताजनकजांगंगामेदयोहलपद्धताविनिहेमः शीतापि शीतानभः सरितिलांगलपद्धतौचशीतादवाननरियोः सहयभिणीच शीतंस्मृतंहिमगुणंचतदन्विनेचशी
तोलेसेचबहुवारतरोचट्टः इतिधरणिः तालव्यादिः लांगलपद्धतेहेनामनी १४

७९

७९

७९

यत्सशब्धेनेदारुकाष्टन्यस्तरोषिणं सः मेधिः पुंसि मेध्यतेपशवोऽन्न मेधुसंगमे इन्मत्स्ययः खलेदारुइत्येकपदं इतिहमेतदइतिरव्यातस्य खलेदारुविनिहलदताइतिसप्तस्याम
 लुक् ॥ अथवारवलेधान्यमर्दनस्थले यद्दारुइतिपृथक्पदं आशः अश्वने अश्व्यासौ रुपावाजीतिलुण आशुस्तत्रोहिशीघ्रयोरितिहेमचंद्रः ॥ व्रीहिः वहस्त्वपचयंगच्छ
 ति वृहिवृद्धौ इगुपयात्किदितिइन् व्रीयतेवा व्रीङ्गत्यां पाटलोवर्णः स्यास्ति पाटलातीतिवाक्यप्रत्ययः तृणबीजलुशाभाकोव्रीहिराशचपाटलइति ह्रीबभाश य
 हा आशव्रीहिइत्येकपदं आशुक्रान्माव्रीहिः पाटलइत्युच्यते नाभट्टयमिनिसुभृतिः आशव्रीहोपाटलोनाश्वेतरक्तेन्यलिंगवानितिरुद्रः व्रीणिषष्टिकादेः सितश्रू
 कयवौसमौ सितश्रूकयस्येति यवः यौति दूयतेषा यवोधान्येपृथक्कृताविनिहेमः दूयवस्य १५ तोक्यस्ततकति तव्यतेवा तक्हसने सहनेच बाहुलकात्तमः ॥

पुंसिमेधिः खलेदारुन्यस्तंयत्पशुबधने ॥ आशव्रीहिः पाटलः स्याच्छित्तशूकयवौसमौ १५ तोक्यस्ततत्रहरितैकलायस्तसतीनकः ॥

हरणुसंबडिकोचास्मिन्नर्कोरदूषस्तकोद्रवः १६ मंगल्यकोमस्तरोय

अकारस्यओकारः नवहरितेयवोनोक्मइत्येकं ॥ कलायस्त कंवांनुलाति तमूयने
 अयगतौ ॥ सतीनकः सतिजीवेद्वनः प्रभुः सज्ञायांइतिसमासः हलदंतादित्यलुक् सतीनंवाचुं करोति अन्येभ्योपीतिडः ॥ हरणुः हरति दञ्हरणो एणुप्रत्ययः ॥ रवं
 डिकः रवंडोस्यास्ति मत्वर्थेठन् कलायस्त्रिकुटः प्रोक्तः समीनोवर्तुलोमतः हरणुरकटोद्वेद्यइतिव्याडिः हरणुरस्त्रीरेणुकायाप्त तुपुंसिसतीनकइतिपुंसि चला-
 रिवालाणा ॥ कोरदोषस्त कोरंरुधिरंदूषयति दुषवेकृत्ये ॥ कोद्रवः कौति कुशब्दे कवतेवा कुड्शब्दे उभाभ्यांविच् कोश्र्वासौद्रवश्च इतिद्वेनायनौ १६ मंगल्यकः
 मंगलेसाधुः यत्पत्यर्यातात्स्वार्थेकन् ॥ मस्तः मसुरा मस्तुरा मस्यति मस्यतेवा मसीपरिणामे मसेभ्येत्युर्न् ऊरनिदीर्यमध्योऽपि वेश्यायाव्रीहिभेदेचमस्तुरामसु
 रास्त्रिचाभ् मस्तुरमस्तुरौपुंसिह्रवेनावपिचैतयोरीतिरभसः मस्तुरामसरावानावेश्याव्रीहिभेदयोरीतिभेदिना द्मस्तुरस्य ॥

मकुष्टकः मकिमंडने बाहुलकात् ७३ गुमभावश्च मकुश्चासौस्थकश्च स्थाधातोर्धुन् ॥ मयुष्टकः मयने मयगतौ एकमतिधाते हे व्रीहिमेतद्विशेषस्य यवममुद्धे नामनी ॥ वनस्यमुद्गः सवदति ॥ सर्षपे तु सरति स्नेहोऽस्मात् सृगतौ सर्षपः स्थातसरोपयः ॥ ननु भ्रमकः स्वार्थकः ननु भ्रमइति तं गुनाप्ताने भादीप्तौ ॥ कदंबकः कदतिके दयति वा कदिहिसायां कदिआल्हादोरोदने च अंबच् अनित्यत्वानुसून स्वार्थकः योणिमोहान्यादनिराया १७ एवः सर्षपः धवलश्चैच्छुभ्रश्चेत् सिद्धाद्यः सिद्धः अर्थी स्यात् अभिचारादिययोगे सरीषपः सिनेन स्निग्धो भूतनाशन इति रभ्रसः सिद्धार्थस्तु पुमान् शाक्यासिंहवसिनसर्षपे इति विश्वः एवमेव तमोहान्या ॥ गोधूमः गुथ्यति गुथ्यते वा गुथपरिवेष्टने गुथेरूमः गोधूसो नागरेगस्यादोषाधि व्रीहिमेतदयोरित् ॥ सभनः सभुमन्यने मनज्ञाने पचाद्यच् गोधूमसभनोसमोऽतिर-

मकुष्टकमयुष्टकौ वनमुद्धेसर्षपे तु होतं तु भ्रमकदंबकौ १७ सिद्धार्थस्त्वप्यवलोगां धूमः सभनः समौ ॥ स्थाधावकस्तु कुत्सापश्चणाको हरिमंथकः १८ होति तं निसर्षपे जश्च तिलपिजश्च निष्कले ॥ द्रवः क्षुनाभिजननारा जिका कृष्णिका सरो १९ मसः हेगहं ॥ यावकस्तु कुत्सापश्च

त् यावकः यौनि धूमिग्रणे बुन्ना संधातात्सदाद्यण ॥ कुत्साफः कुलंस्यनि मसोपरिधामे पृषोदरादिः कुत्सितो मायः कुत्सापो यावकः पुंसीति रभ्रसः हे कुलित्यदिति ॥ चणकः चण्यते चणदाने ॥ हरिमंथकः हरिभिरथैर्मथ्यते मंथाविलोडने कर्मणि धञ् स्वार्थकः हे ह्यभ्रराइति रभ्र्यातस्य १८ तिलपेजः चणरं तिलपिंजः सतौ दौर्गेनियफले निले याहुनभाषया वां दोतिलः जर्जिल इत्ययस्य नाम जर्जिलः कथ्यते साद्गुरण्यमभ्रवत्तिल इत्युक्तेः ॥ द्रवः क्षौनि दुक्षराब्दे पयथादिच् ॥ क्षयाभिजननः क्षया अभिजनयति ॥ राजिका रजनि राजयति वा कुन् अकादेशः ॥ कृष्णिका कृष्णो वकृष्णिका ॥ आसरो असरस्येयं अस्यति वा पंचराई इति रभ्र्यातायाः नामानि १९

कंगुपियंगू इति हेतुलीङिगे ॥ कंगुः कंसरवंगच्छति गन्तुगतौ ॥ भितं दित्वान्दुः ॥ प्रियंगुः प्रियंगच्छति हेकांगराळे ॥ अनसी अतति अनसातलगमने ॥ उसा उ शिवमनि भिमोतेवा माङ्माने आतइतिकः उयनेवा उमानसीहैमवतीहरिद्रा कीर्निकानिषु ॥ क्षमा क्षीति क्षूयतेवा क्षराळे बाहुलकाचकु एगन्नयंजवसइति रव्या ॥ मातुलानी मायाः तुला मातुलां आनयति अनप्राणने गतीवा कर्मण्यण मातुलस्यधत्तस्पर्त्तीवा ॥ भंगा भज्यतेनया भजे अवमर्दने तरगमिदयोसंगोभंगाश स्यप्रणाच्छेदितरुद्रः द्वेप्रांगइति ॥ ब्रीहिभेदस्त अणुः अणति अणशब्दे अणुब्रीह्यल्पयोगितिहेमचंद्रः एकंवीनादितिरत्यातस्य २० सस्यभूकं किंशारुः सस्यस्यरूकं स-
 द्मंसूचितुल्यमगं ॥ किंशारुः किंचितकुत्सितंवा शृणाति शृहिंसायां किंजरयोः श्रिणइत्युण किंशारुः स्याद्धान्यभूकेशोरपिचेनिहैमः इत्येकंपुंसि ॥ सस्यगंजरिकिंशिश

स्त्रियौकंगुप्रियंगूहेअनसीस्यादुमादमा ॥ मातुलानीनुभंगायांब्रीहिभेदस्त्वणः पुमान् २० किंशारुः सस्यभूकंस्थात्कणिशंसस्यमंजरी ॥ धा-
 न्यंब्रीहिस्तवकरिः स्तंबोगुच्छुस्तृणादिनः २१ नाडीनालंचकोडोस्यपञ्चालोस्त्रीसनिष्फलः ॥

स्मान् सस्यस्यमंजरी कणिशं कणयः कणाः संत्यस्य क णिशोधान्यशीर्षकइतिरत्नकोशः इत्येकं ॥ धान्यं धानेपोषणेसाधु ॥ ब्रीहिः ब्रीणानि बीवरणे ब्रीहिः सामान्यधान्येस्यादाधुधान्येचपुंस्ययंइतिविश्वः ॥ स्तंबकरिः स्तं-
 वंकरोति श्रीणिसामान्यधान्यस्य ॥ तृणादिनः तृणादिकस्यगुछः गुडशब्दे संपदादित्वात्क्विप् तुक् गुतछयति गुच्छति छोछेदने स्तंबः स्यात् इतिहेनामनी २१
 अस्यगुछस्ययः कांडः सः नाडो चपरं नालं नाडी नलत्यनेन नालयनिवा नलगंधे डलयोरैकत्वं नाडोकुहं कचयांयांरिक्तोडदूर्वयोः नान्द्वणानरेस्नायावितिहैमः ना
 लकांडेयृणालंचनाडोशाककंदंबके इतिच ॥ कोडः कणति कणशब्दे कणयनेवा कौडोनालंधमेवर्गदुः स्तंधेवसंसंसं यहः श्लाथावुपुस्तंवेइतिहैमः ॥ इतिहे ॥ सः कांडोनि

धलः पलालः पलति पत्यतेवा पलगतौ पलसूयणादौ एकप्राकृतभाषया सरभ कडबा बाहुक इति अस्त्री पुनपुंसकं ॥ कडंगरः गुणानि गिरयतिवा कडस्यगरः कडंगरेतिनिर्देशानुम् यद्वा कडमेदेकिप् कडचतत्रअंगंच कडरकइत्यपि ॥ बुसं बुसति बुसउत्सर्गे इगुपधेत्तिकः क्लीबे द्वेभूसइति ॥ धान्यत्वचि धान्य स्यत्वक् तुषः पुमान् तुष्यति तुषतुष्टौ गुषक्तधान्यत्वचिविभीतकइतिहेमचंद्रः द्वेकोडाइति २२ भ्रुक्ष्यानीक्ष्याग्रे भ्रुक्ष्याकृशंतीक्ष्णं निशितं एवाहशयदयंयवादेस्त्रयं यरुकः पुनपुंसकं इयानि शीतनूकरणे उलूकादयश्चेतिसाधुः शूकानुभोषाशंगयोऽग्निविरवः इत्येकं ॥ शमी शाम्यति शमुउपशमे अच् गौरादित्वातडाप् शमीसकु-

कडंगरोबुसंक्लृबिधान्यत्वचितुषः पुमान् २२ शूकोस्त्रीभ्रुक्ष्यानीक्ष्याग्रेशमीशिवानिपूस्त्रे ॥ भ्रुहमावसितंधान्यं पूवंतुबहु-
लीकृतम् २३ भाषादयः शमीधान्यं शूकधान्येयवादयः ॥ शालयः कलमाद्याश्चषष्टिकाद्याश्चपुस्त्यमी २४

पलायांचिशिविकायांचगुगुलइ॥

शिंवा समति षमवेकल्ये शिनोति शिञ्जनिशाने द्वेरींगइति ॥ उत्तरे भ्रुह्मादयः त्रिषु बहुलीकृताः भ्रुहं क्रध्यतेस्म क्रधुहद्वौ क्रमत्ययः भ्रुहंसंसिद्धमधिकंवा भ्रुहंस पन्धान्यंचमुससृहेतुवाच्यवदिति विरवः ॥ आवसितं अवसीचने ॥ धान्यं हेअपनीतवृणस्यराशीकृतनधान्यस्य ॥ पूतंतु पूयनेस्म पूत्रपवने पूतंत्रिषुषवित्रेचशदिनेबहुलीकृतेदनिविरवः ॥ बहुलीकृतं अबहुलं बहुलकृतं अवसीतमृदुत्तोनेदिति विरवः हेअपनीतबुसन्धान्यस्य शूर्यादिनाशोधितस्येत्येकं २३ शमीधान्ये शमीप्रभवंधान्यतस्मिन्नाषादयः यदुक्तं मुद्रो भाषाराजभाषः कुलित्यश्चैवणकस्तिरुलः कलायल्लूबरइतिशमीधान्यगणः स्मृतदुर्निरत्नकोशः ॥ शूकधान्ये शूकसहितंधान्यं शूकधान्यं अत्रयवादयः आदिनागोभूमादिः एकं ॥ हहनालाः बहुलोदकोत्पन्नाः शालयः घ्रीहि विरोधाः तेष्वकलमाः अल्पनालाः किंचिज्जलोत्पन्नाः तेष्वष्टिकाः प्रधिरात्रेणपच्यते अमीमाषयचशालीकलमषष्टिकाद्याः पुंसि २४

नौवाराः तृणधान्यानिस्तुः॥ नौवाराः सुव्यञ्जभेदाः निबोधने हृन्वरणे नौवधान्ये इति धञ् उपसर्गस्येति दीर्घः॥ तृणधान्यानि तृणानीवधान्यानि अहृद्योत्यञ्जत्वात् व
हवचनेन शाभाकादिग्रहः स्यान्नीचारोवणिजकेवास्तव्येपि च दृश्यत इति विश्वः हे॥ गवंधुः गवाजलेन तत्र वा एयते एध दृष्टो॥ गवंधुका गवेगवार्थे दीयते रक्ष्यते देह
रक्षणो हेमुनिभक्ष्यविशेषस्य कसादतिरव्यातस्य॥ अयोग्रं अयः अग्रोस्य॥ सुसलः सुस्यति अनेन सुसखं ने वृषादिभ्यश्चेति कलन् पुनपुंसकस्यात्॥ सुसलस्याद
योः योच्युनपुंसकयोः स्त्रियाम् तलभूल्यामाखुपणीरिग्रहगोधिकयोरपीति विश्वमेदित्यो हे सुसलस्य॥ उत्तरवलं उभयोः पृषोदरादित्वात्साधुत्वं दुल्लवलं

तृणधान्यानि नौवाराः स्त्रीगवेधुर्गवंधुका॥ अयोग्रं सुसलोस्त्रीस्यादुल्लरवलमुल्लरवलम् २५ प्रस्योत्तनं शूर्पमस्त्रीचालनीतिततः पुमान्

युग्गुलेस्यादुल्लरवलोपिनर्दयोः हे उत्सव २५ प्रस्योत्तनं प्रस्योत्त्यतेः नेन स्फुटविकसने करणे ल्युट्॥ शूर्पं शूर्पयानि पचाद्यच् शूर्प्यतेः नेन पुंसि संज्ञायामिति यः शूर्पमाने॥
सूर्पचेति घाठः पुनपुंसकं सूप इति रव्यातस्य हे॥ चालनी चाल्यते नया चलगतौ णिजन्तात्करणे ल्युट्॥ तिततः तनोति तन्यते वाऽनेन तनुविस्तारं ननोतेर्दुत्स
न्वच्चेति साधुः स्फुटच्छिद्रशतोपेतचालनीतिततः स्मृत इति कात्यः चालनीतितत उच्चारुमी इति त्रिकांढरीषः॥ २५

स्यूतमसैवौ स्योनइत्यपिपावः स्यूतः सीव्यनेस्म धिवृतंतुसंताने कंमव्ययंऊठ् स्योनइतिपाठेओणादिकोनप्रत्ययः स्योनः स्यूतप्रसेवकावितिरभासः प्रसेवस्तुर्वाणांगस्यूतयोद्भूताविनिहेमचंद्रः देहान्यादिप्रणार्थनस्त्रादिनिर्मिनस्य पिशवो गोणा धेनो इमि ॥ कंडोलपिंदो कंडयते कडिभेदे पिंडुइति पिंडुयते पिंडुसंघाते पिंडोबालेबलेसांघे देहागा रेकदेशयोः देहमात्रेनिचापेचगोलसिल्लह कयोरपि ओंइपुष्येचपुंसिस्त्यात्स्निबमाजीवनायसोः पिंडीतुपिंडतगरेः लाबुखवजूरभदयोभिनिमेदिनी देवशादिनिर्मिनमाइस्य पांदा क्षणिगइति ॥ कटः कटानि कटवर्षादौ कटः श्रोणोदयोः पुंसिकिलिंजोमिशयेशये समयेगजगंडुपिप्यलीतुकदीमता ॥ किलिंजकः किल्यतेः नेन किलञ्जैत्यकीडनयोः इगुपथानकिदिनिइन् किलेजतिः पंचम्यामजातौइतिजनेडः पृथोदशदिः देवेपवादिविकारस्यकरंडादिति १६ समानाविति स्यूतादियुसंबध्यते रसवत्यांतु रसाः संत्य

स्यूतप्रसेवौकंडोलपिंदोपिंदोक्कटकिलिंजकौ १६ समानोरसवत्यांतु पाकस्थानमहानसं ॥ पौरोगवस्तदध्यक्षः सूपकारास्तबल्लुवाः २७ आरा

लिकाआयसिकारसूदाआदनिकागुणाः ॥

स्यां पाकस्थानमहानसे ॥ पाक स्थानं पाकस्थस्थानं ॥ महानसं महच्चतदनश्च त्रीणिपाकस्थानस्य सैपाकपर ॥ पाकशाला ॥

॥ पौरोगवः पुरः पूजितागोः भूमिः पुरोगवी नस्यायं दहा पुरः प्रथमंयाच्यवस्तुषु गौर्नत्रमस्य सुरागुः प्रज्ञाद्यण नस्याध्यक्षः अधिहतः देमहानसाधिहतस्य वाकनीसा ॥ सूपकारास्तबल्लुवाः शोभनाआपोः स्थिन् कुसुकाश्चश्चस्ययोअतउत्त सूपकुर्वीषे बल्लुनं वल्लुः वल्लुसंवरणो वल्लोस्यास्तीतिवा वल्लुवानिवा बल्लुवः सूपकारस्याद्वोमसेनचगोदुहीनिविश्वः २७ आरालिकाः अरालं कुटिलचरनि वक् ॥ आयसिकाः अयः भक्तशिल्ययेषा वक्प्रत्ययः ॥ सूदाः सूदंनिच्छागादीन् घूदहिमायां सूदस्तुकथितः सूपकनेचव्यजानगरइतिविश्वमेदित्यौ ॥ ओदनिकाः ओदनंशिल्ययेषांते शिल्पमितिउक् ॥ गुणाः गुणयंतं गुणनिबंधणो गु

गोमोव्याभिप्रधानेरूपादौस्तूदंन्द्रियं त्यागेशौर्यादिसंख्यादिसत्त्वाद्याहंतिरज्जुशृङ्खलादावपिबुध्याचेत्सक्तः इतिसमपाककर्तुः आचरिशनि आद्यं ह्यव्यंजनकारस्येतिस्वा
मी ॥ आपूपिकः आपूपाः पण्यं अस्य ॥ कांदविकः कंदौसंस्कृतं कांदपण्यमस्य तदस्य पण्यमिति ठक् ॥ भक्षकारः भक्षकरोति कर्मण्यण् इमेविषु पोरोगवादयः २८ अ
भ्रमंतं अयमनोव्यतोत्र शकं व्यादिः अयमंतमशभेचुल्लोमरणेन वचावपि क्षेत्रेपि इति विषयः अस्तंतेपि पाठे अस्तूनामंतोत्र ॥ उच्मानं उल्लानमिति वा उत आयातेत्र ध्माशब्दा
दौ अधिकरणे ल्युट् उल्लारमित्यपि ॥ अधिप्रयणी अधिप्रीयतेत्र श्रीज्पाके अधिकरणे ल्युट् ॥ बुद्धिः बुल्यते बुल्लभावरणे बुद्यतेः आधिश्रितिवा बुदमेरणे बाहुलका

आपूपिकः कांदविको भक्ष्यकार इमे त्रिषु २८ अयमंतमुल्लानमधिप्रयणी बुद्धिरंतिका ॥ अगारथानिकांगारशकत्थ पिहसंस्त्यपि २९
हसन्यप्यथनस्त्रीस्यादगारालातमुल्लुकम् ॥

तल्लिक् ॥ अंतिका अत्यनेन अनिबन्धने बाहुलकात् अधिकरणेषु बुल् अंतिकं निक्तेवाच्यल्लिंगस्त्रीशोभनीष
धौ बुल्याज्येषु भगिन्यांचनात्योन्नोकीत्यंतैतिका पंचचुल्लेः चुल्लइति ॥ अंगारथानिका अंगाराः धीयंतैः स्यां अंगारथानिका ल्युङतातडोषिकच् ॥ अंगारशकदौ अंगारा
णां शकदौ ॥ हसंतो हसेहसने लट् ॥ शब्दङोषिलुम् हसंत्यगारथान्यांचमल्लिकायां किंचोभित्तिविश्वः हसन्ती इत्यपि इमिचलुहयं सगडो इति रव्या ॥ २९ अथ अंगारः नल्
पुनपुंसकं अंगति अंगितो अंगिमदिमंदिम्यआरन् अंगमियति वा अंगतौ कर्मण्यण् अंगारमुल्लुकेन स्त्रीपुल्लिंगस्त्वमीभूत इति विश्वः ॥ अलानं लाने नला
तमस्य ॥ उल्लुङ् उल्लुङ् उणादित्वात्साधुः अंगारः निस्वारा ॥ अलानं उल्लुकं हे अर्धदग्धकाष्ठस्य ग्राहृतभाषया कोलित इति रव्यातस्य ॥

अंबरीषंक्लृबे अंब्यतेत्र अविषाब्दे अंबरीषइतिसाधुः अंबरीषंगेष्वाष्ट्रुक्लृबंपुंसिनृपांतरे नरकस्यप्रभेदेचकिशोरिष्मास्करेपिच आम्नातकेन्मतापेचनिमिषमत्स्यप्रदयोः ॥ ष्वाष्ट्रुः म्रज्यंतैत्र ष्वत्स्रपाके ष्वत्स्रलयः बाक्लृबाबे हेमर्जनपात्रस्य माकृतमाषयावापरइति ॥ कंदुः युक्षिगणव स्कंदति स्कंदिरगनिशोषणयोः पक्षेस्त्रीसाहचर्यात् स्वेदनीस्त्रियां स्विद्यतेअस्यामिति स्विदस्नेहने ह्रकदईइतिरव्यातस्य ३० मणिकः अलिंजरः स्यात् अलिंजरयति अलभूषणादौइक् अथवा अलिंजरः अलिंसामर्थ्यं जरयति जृणानिवा जृवयोदानौ पचाद्यच् ॥ मणिकः मणति मणशब्दे सर्वधातुभ्यइन् ततः स्वार्थेक्च हेमाठ किंवा डेराइतिरव्यातस्य गंजण ॥ कर्करी कर्कहासे द्यत्र कर्कराति रादाने आनोलुपसर्गेदतिकः कर्करीष्मांडभेदेनादर्पणेकादिनेत्रिष्वितिक्विप् ॥ आलुः आलुः आलुनाति लुब्धच्छेदने कर्तेशिक्विप् ॥ आलानि लाआदाने मिते

क्लृबेअंबरीषंष्वाष्ट्रुबाकंदुर्नास्वेदनीस्त्रियाम् ३० अलिंजरः स्याच्चाणिकः कर्कर्यालुर्गलंतिका ॥ पितरः स्थाल्युरवाकुंडंकलशस्तुत्रिषुहयोः ३१

तिडुः ह्रस्वपाठे आलुर्गलंतिकायांस्त्रीक्लृबंभूलचमेलकइतिविश्वः ॥ गलंतिका गलति गलअदनेलुटः शतडीपकच् त्रीणिद्युतपक्कनिष्कासनसाधनस्य क्षाराइति ॥ पितरः पेरति पितरबंधे इगुपधेतिकः पितरातिवा रादाने ॥ स्थालो तिस्रत्यत्र आंदनादिः द्यागतिनिघ्नौ आलच् स्थलंत्यत्रवा स्थलस्थाने ज्वलादित्वाणः जातित्वा स्त्रीप्रत्ययः स्थालंभाजनभेदेपिस्थालीस्यात्याटलोखयोरित्यक्तत्वात् ॥ उरवा ओरवति उरवगतौ उषेतिवा उष ति उ पदाहे उभाभ्यांकः ॥ कुंडं कुंडयति कुंडिदाहे रक्षार्यावा अनेकार्थत्वात् कुंडभग्न्यालेधेमानभेदेवजलाशये कुंडीकमंडलोजारात्पनिवलीकृतेषुमान् पिब्येतु ननाइतिक्विप्चः चत्वारिओदनादिपचनपात्रस्य ॥ कलशः कलशः केनजलेनलसति लसश्लेषणक्रीडनयोः अच् कलंशवति शरगतौ अन्येभ्योपीतिडुः कलशः शंबलचैवजिह्वाधारयानातया कलशस्तुत्रिषु कलशः कलशी कलशां ह्योरिति यटेनसंबन्धेन ३१

घटः यदी यदते यदचेष्टायां पचाद्यच्च घटः समाधिभेदेनाशिरः कूटकुटेयुच घटो घटनगोष्ठी भघटनास्रचयो धितोत्क० ॥ कुटः कुरति कुटकोटिल्ले इगुपीतिकः ॥ निवापः नि
यतं पिबंत्यनेन कुटनिवापौ विकल्पेन स्त्रियां चत्वारि घटस्य ॥ शरावः शीयति शृङ्गसायां भ्रदोरश् शृणाति वा ॥ वर्धमानकः वर्धते द्युष्टौ कृतः शानच्च स्वार्थे कृत् द्वेयात्र
भेदस्य परक इति ॥ ऋजीषं ऋचोषमित्यपि अर्ज्यते अर्जअर्जने ईषन्मत्यर्थान् ऋचशब्दे बाहुलकान्कीषन् ॥ पिष्टपचनं पच्यतेऽत्र पिष्टस्य पचनं द्वेपिष्टपचनोपयोगि-
नः पात्रस्य आकृतभाषयातवा ॥ कंसः अस्त्री कस्यते कमुकांतौ समत्ययः कंसोस्त्री तैजसद्रव्येकांस्थेमाने संरेतना ॥ पानभाजनं पीयते इति पानं पानस्य भाजनं हेतु
म्यादि पानपात्रस्य ३२ कृतेश्चर्मणाः स्नेहपात्रं स्नेहस्य पात्रं स्नेहस्य नैलघुतादेः पात्रं ॥ कुतूः कुत्सितंतन्यते तनुविस्तारे दू कोतिवा आकृतभाषया बुधला कुतूः शब्दः स्त्री

घटः कुटनिवापः स्त्री शरावो वर्धमानकः ॥ ऋजीषं पिष्टपचनं कंसोः स्त्री पानभाजनम् ३२ कुतूः कृतैः स्नेहपात्रं सैवाल्या कुतुपः पुमान् ॥ सर्वभावपनं भा
उपात्राभनंच भाजनं ३३ दर्विः कंबिः स्वजाकाचस्यानर्दूरिहस्तकः ॥ हिंगः ॥ सैवाल्याचेत् कुतुपः पुमान् कुत्वाडुपच्च आकृत० डपकी बुधलो ॥ सर्वं आवप-

नादि भाडं स्यात् आवपनं आउप्यतेत्र डपबीजतनुसंताने ॥ भाडं भ्रणति भ्रणशब्दे असंता दुः मजाद्यण भाडं मूलवणिभित्तुं रंगाणां च मंडने नदीकूलद्वयीमध्ये मूषणे भा
जने पिचेत्क० ॥ पात्राभनंच यानि पारक्षणे पिबंत्यनेन वा पापाने भ्रन् ॥ अभन्र अमति असंगत्यादिषु अभन्र पात्रच आभन्रच भाजने भाजयति भाजयथक्कर्मणि ल्युट् पंच
भाडे इति ३३ दर्विः दर्वी दृष्टानि दृष्टिदरणे दृष्टपयां विरक्तुदिकारादिनिडीषवा ॥ कंबिः कंबी कस्यते कमुकांतौ बाहुलकान् विनूडीषवा ॥ स्वजका स्वजति स्वजमथने
स्वजराकः एतत्साहचर्यात् पूर्वयोः स्त्रीत्वम् श्रीणि पठ्डी इति रव्यातस्य ॥ तर्दूः तरति तृप्तुवननरणयोः उमत्ययः दुगागमश्च तर्दति तर्दहिंसायां ॥ दारुहस्तकः द
रुणो हस्तकः इवेमति कृतो इति कच्च एतत्साहचर्यान्तर्दूः शब्दः पुंसि द्वेपारिवेषणाद्युपयोगिनि ॥

उषणं उषति ऊषदाहे ल्यट्प्रत्ययः उषणंभरिचेक्षुबिंकांयासूषणास्मृता॥धर्मपत्तनं धर्मपत्तनेनजातं तत्रजातइत्यण् संज्ञापूर्वकत्वावृद्धभावाः इतिषट्प्रभिन्येदिति०
जीरकः जवति रुः सौत्रः जिनातिवा ज्यावयोहानौ रक्प्रत्ययः सप्रसारणं॥जरयाः जरयति जृष्वयोहानौ नद्यादिः जरणीहिगुनिस्मृतं जरणीजीरकेपिस्यात्कृष्यासौ
वर्चलपिचेतिविवश्वः॥अजाजी अजमजति अजगनिक्षेपणयोः कर्मण्यण्डीप्॥कणा कणति कणशब्दे पचाद्यच् कणाजीरककुंभारमक्षिकापिपलीषुच कणोः
तिस्रस्त्रयोधान्यांशो इतिविवश्वः इतिचत्वारिजीरकस्य हृष्येतुजीरके ३६ सुषवी धूमेरणो ऋदोरप् उपसर्गादितिषत्वं॥कारवी कारंवाति वागनिगंधनयोः कप्रत्ययः कार

सूषणंधर्मपत्तनं॥जीरकोजरणीजाजीकणाकृष्येतुजीरके ३६ सुषवीका
रवीपृथ्वीपृथुःकालोपकुंचिका॥आर्द्रवंशृंगवेरस्यादथलुत्रावितुन्नकम् ३७

मवतिवा अवरदाणादौ कारवीमधुरादौप्यत्वक्पत्रीकृष्याजीरके॥पृथ्वी प्रथयते प्रथमस्थाने प्रथिन्निदिदितिकुः गुणवचनात्तडीष पृथ्वीमृगौमहत्वाच्चत्वक्पत्र्यांकृष्याजीर
कइतिविवश्वः पृथुःस्याच्चाहतीत्रिषु त्वक्पत्र्यांकृष्याजीरंथ पुमानगौत्तपांतरदत्कृत्तत्वात्॥काला कालोवर्णोस्त्यस्याः॥उपकुंचिका उपकुंचति कुंचकौदिल्यादौ षट्कृष्यावर्णंजीर
कस्य माकृतप्रान् काळंजिरं॥आर्द्रकं आर्द्रायांजातं तद्वितवृच् आर्द्रयतिजिह्वावा॥शृंगवेरं शृंगमिववेरंशरीरमस्य हेअलुंइति इदंशंकृत्याःपूर्वरूपं॥लुत्रा लुत्रमस्त्यस्याः भत्वर्थे
च लुत्रस्यादातयत्राणेलुत्रागधुरिकोषयो धान्यकेचशिखी प्रचइतिहेमचंद्रः॥वितुन्नकं विगतंतुनकंदुःखमस्मात् वितुन्नकंचधान्याके इत्यामाला यथूर्कइतिविवश्वः ३७

शाकं श्यति शोतनूकरणे आत्वेकं बाहुलकान् शङ्कोत्यनेनवा शङ्कोशक्तो हलश्चेतिगन् शार्कोहोयान्तरोपिच शान्नोद्रुभांशेषेचपुमान्हरितकोन्मिष्यामितिविश्वः॥ हरित
कं हरति न्हायतेवा हञ्चरणे हरितोवर्णोऽस्यसीति गत्वर्थेअच् स्वार्थेकन् ॥ शिगुः शोक्पने शीकतेवा शीकृसेचनै शिनोति शिञ्जनिशाने बाहुलकात्माधुः शिग्रानो
शाकमात्रेचयोऽभाजनमहीकृदिति विश्वमेद्विन्यो त्रीणिवास्तुशाकादः अन्यशाकस्यनाटिका नाल ३४ कलुबः कडुति कडुमदे अंबच् डलयोरैक्यं ॥ कलुबः केनलंबतेवा ल
विअस्वसने कलंबशाकमेदीपस्यद्विदशरयोः पुमान् हेसाकलालस्य माकृतभाषयादेरुदति ॥ बेसवारः वेसंसंयेरणंवारयति दृणोतिवा विसंयेरणे द्यञ् दञ्चरणे कर्म-
पयण् ॥ उपस्करः उपस्करोति व्यजनेनसमवेति क्लेशेनत् समवायेचेतिस्फट् हेसंस्कारार्थेदीयमानस्याहिंवादिक्हरिद्राधान्याक्शोऽसिर्षपादेः चित्रकीपिप्यलीमूलपि

अस्त्रीशाकंहरितकंशिगुरस्यतुनाटिका ३४ कडुंबश्चकडुंबश्चवेसवारउपस्करः ॥ तितिटीकंचचुक्रंचवृक्षाभ्लमथवेल्लजं ३५ मरिचंचकोलकंरुध्या

पप्लोचव्यनागरं धान्याकंजनीश्वेततंडुलाश्चसमांशकाः वेसवारइतिरव्यातोशाकादिशुनियोजयेत् इत्यात्रेयसंहितायां विशतिपलानिहरिद्रायाः दशपलानिधान्याकस्य पंचश
लानिश्चुद्रजीरकस्य पलसार्धद्वयमेशिकीरायाः एतच्चतुष्टयमजितमेवमाहं त्रीणिपलानिमरीचस्य अर्धपलंरामतस्याहिंयोः एतस्सर्वमिकत्रयोज्यंसंमदितेवेसवारइत्युच्यते माह
तत्रापयाभसालादिति अन्ये ॥ तितिटीकं निम्यति निमआद्रोभावे उणादित्वात्माधुः ॥ चुक्रं चुकति चुकटुसौप्रतिधातेच चकिरम्योरुद्रोपधायादितिरक्

॥ वृक्षाभ्लं वृक्षस्यअभ्लं त्रीणिचुक्रेतिरव्यातस्य अ मसौलइतिवा ॥ अथवेल्लजं वेल्लचलने वेल्लजायते द्यञ् जनिरंसंभ्रवितण्यर्थः द्रुप्र
त्ययः ३५ मरीचं भ्रियतेविषमनेन मृद्-प्राणत्यागे र्द्रुप्रत्ययः ॥ कोलकं कोलति कुलसंस्त्यानं णवुत् ॥ रुध्यां रुधविलेखने नक्मत्ययः रुध्याः सत्यवनीपुत्रेवायसेके
वेजुने रुध्यास्याद्रौपदीनीलीकणाद्राक्षारकयोषिति मेचकेवाच्यद्विगेस्याद्धौबेमरिचलोहयोरिति विश्वः ॥

उषणं उषति उषदाहे ल्यदृप्रत्ययः उषणंभरिचैकुब्बिंकायांमृषणास्मृता॥धर्मपत्तनं धर्मपत्तनेनजातं तत्रजातइत्यण् संज्ञापूर्वकत्वादृष्टभावाः इतिषट्भिद्येदिति०
जीरकः जवति शुःसौत्रः जिनातिवा ज्यावयोहानौ रक्प्रत्ययःसप्रसारणं॥जरयाः जरयति जृष्वयोहानौ नद्यादिः जरणीहिगुनिस्मृतं जरणोजीरकेपिस्यात्कृष्यासौ
वर्चलेपिचैतिविश्वः॥अजाजी अजमजति अजगतिक्षेपणयोः कर्मण्यण्डीप्॥कणा कणति कणशब्दे पचाद्यच् कणाजीरककुंभोरमक्षिकापियलीषुच कणोः
तिस्रसूक्ष्मेधान्यांशे इतिविश्वः इतिचत्वारिजीरकस्य हृष्योतुजीरके ३६ सुषवी धूमेरणे ऋदोरप् उपसर्गादितिपत्वं॥कारवी कारंवाति वागनिगंधनयोः कप्रत्ययः कार

मूषणंधर्मपत्तनं॥जीरकोजरणोजीकणाहृष्योतुजीरके ३६ सुषवीका
रवीपृथ्वीपृथुःकालोपकुंचिका॥आर्द्रवंशुंगेवरस्यादथछत्रावितुन्नकम् ३७

मवतिवा अवरसंज्ञादौ कारवीमधुरादौप्यत्वम्ब्रीहृष्याजीरके॥पृथ्वी प्रथयते प्रथमस्थाने प्रथिम्नादिदतिक्रुः गुणवचनात्डीप् पृथ्वीमृषौमहत्योचत्वकूपत्र्योहृष्याजीर
कइतिविश्वः पृथुःस्याच्चाहतीत्रिषु त्वम्पत्र्याहृष्याजीरेथपुमानगौनृपांतरदत्कत्तत्वात्॥काला कालोवर्णोस्त्यस्याः॥उपकुंचिका उपकुंचति कुंचकोदित्यादौ षट्कृष्यावर्णजिह
कस्य माकृतमा कालेजिरे॥आर्द्रकं आर्द्रायांजातं तद्वत्तुवृच् आर्द्रयतिजिह्वावा॥शृंगवेरं शृंगमिववेरंशरीरमस्य हेआर्द्रेदिति इदंशंक्याः पूर्वस्वरूपं॥छत्रा छत्रमस्त्यस्याः भत्वर्थे
च छत्रस्यादातपत्राणेछत्रामधुरिकोषधौ धान्यकेचशिखीम्रचइतिहेमचंद्रः॥वितुन्नकं विगतंतुन्नकंदुःखमस्मात् वितुन्नकंचधान्याकेक्षत्राभालाभयूरकइतिविश्वः ३७

कुस्तुंबुरु कुस्तुंबुरी कुस्तुंबुरुवति तुविअर्दने कुस्तुंबुरुणिजानिरितिनिदेशादुरुः सट् ॥ धान्याकं धन्यते भक्षणाधीभिः धनशब्दे धन्यकमपि धमकं धान्यकं धान्यं कुस्तुंबुरु
रुधनीयकमिति रभसः ॥ लुत्रा ॥ वितुनकं ॥ कुस्तुंबुरु ॥ धान्याकं चत्वारिकोधिंबिरी धणे इति ॥ अथ शंठी शंठानि कफं शंठिप्रतिद्याने यचाद्यच्च गौरादिः शंठिः १-ह-
स्वोपि सधन्याशुभिसंधवमिति वैद्यकं ॥ महोषध महच्चतदोपधं च महोषधनुशक्त्यास्याद्दिवायांलशनेपि चति विशवः ॥ विशवं स्त्रीनपुंसकयोः विशवा विशति विशांम
वेशने कन विश्वकृत्तने च मुवने विशवेदे वेषुनागरे विश्वाप्यतिविषायांस्यादिति विश्वः ॥ नागरं न गेरभवं तत्र भवदत्यण् नागरसुस्तकेशक्त्या विदग्धेन गरोद्भवे ॥ विश्वमे
षजं विशवस्य दोषस्य भेषजं पंचसंज्ञति ३८ आरनालकं आर्छति नृगतौ आङ्पूर्वात् अच् णलति णलगंधे ज्वलितिरुसंतेति णः कप् आरोमालोऽस्य ॥ सोवीरं सुवी

कुस्तुंबुरुचधान्याकमथ शंठी महोषधम् ॥ स्त्रीनपुंसकयोर्विश्वं नागरं विश्वभेषजं ३८ आरनालकमोवीरकुल्पावाभिधुनानि च ॥

अवंतिसोमधान्यास्तु कुजलानि च काजिके ३९

कुल्पाषंस्यास्तु काजिके कुल्पाषोऽधीस्तिन्धान्येयवके च णके पिचेति हेमचंद्रः ॥ अभिधुनं अभिधूयते स्म शुञ्ज अभिषवे क्तः उषसर्गादिति यत्वं कुल्पाधाभिधुनमित्ये
केपदं वा कुल्पाषेयं वादिभिर्धर्मस्त्विन्नैरभिधूयते स्म ॥ अवंतिसोषं अवंतिसूधूयते सूधातोर्मन् ॥ धान्यास्तं धान्येषु यवादिषु अम्लं ॥ कुजलं कुत्सितं जलं एतेन पुं
सके ॥ काजिके काजयति क चिकाचिदोति बंधनयोः पुषोदरादिः कांचिकं काजिकं दीरकुल्पाधाभिधुनतथा अवंतिसोमधान्यास्तु भारनालमहारसं सोवीरचस्त
वीरान्ततथा चक्रंतुषोदकमिति धन्वंतरिः अष्टकांजिकनामानि ३९

३९

३९

सहस्रवेधितुंशालमस्य विचविधाने सव्यजानाविनिगिनिः॥ जतुकं जतुरेवजतुकं स्वार्थेकं जतुभाजिनपत्रायांजतुकोहिगुलास्योः॥ बाल्हिकं बाल्हिकमपि ब
ल्हिकेषु भव तत्र भवद्वयं बाल्हिको देशभेदे च बाल्हिकं हिगुं कुमुं॥ हिगुं हिनोति हिगनो हदोच हिमंगच्छति वा मृगव्यादित्वात्साधुः॥ शमं रमनदेशं भवं रमतेनेन
वा रसुन्नीडायां रमयति वा बाहुलकादवच्च पंचहिगोः॥ तत्पत्रो नस्य हिगुवृक्षस्य पत्रो त्वक्पत्रो इति वा पाठः॥ कारवी कारं वाति वागनिगधनयोः केगौरादित्वात् डोष त
स्य त्रित्वचमारव्यातं त्वक्पत्रो कारवीति चैतिरुद्रः त्वक्पत्रं तु वरांगके त्वक्पत्रो तिकारव्यामिति हेमः॥ पृथ्वी प्रथते प्रथग्रव्याने पृथ्वी भूमी महत्या च त्वक्पत्रा कृष्याजोरक
इति विश्वः पृथुः स्यान्ग्रहनित्रिसु त्वक्पत्रां कृष्याजोरिथपुमानमौग्यां नरे॥ बाधिका बाध्यमिव इवेमनिहृतौ इति वक्तुः॥ कवरी केशानां सन्निवेशं मेव कवरीति चंभिया

सहस्रवेधितुं बाल्हिकं हिगुरामं॥ तत्पत्रो कारवी पृथ्वी बाधिका कवरी पृथुः ४० निशाब्धः कांचनी पीता हरिद्रा वरवर्णिनी॥ सा

सुद्रयत्तु लवणमक्षीव वशिरचतन ४१

तुः इदं नाम पंचक्रं हिगुवृक्षस्य पत्रां ४० निशाब्धः निशा आब्धाय स्याः निशापदेन न त्पत्रायाः लक्ष्यते कांचनी कां
च्यनेनया करणं लुट् डीप् कांचिदोत्तौ कांचनः कांचनारस्याच्चं पकेनागकेसरे उदुबरे च चन्द्ररहरिद्रायां च कांचनी क्लीबे ज्ञकेसरे हेमि इति विश्वः॥ पीता पीयते स्म पीडुयाने
पापाने वा कप्रत्यय इत्वं हरिवर्णो द्रानि द्राकुत्सायां गतौ कप्रत्ययः हरिभिर्द्रूयते वा हरितं द्रवति वा द्रुगतौ अन्येभ्यो पीनिडः॥ वरवर्णिनी वरश्चात्सौ वर्णश्च सोऽस्य स्याः पचह
रिद्रायाः नामानि॥ सा सुद्रयत्तु लवणं नदक्षीवं सा सुद्रं समुद्रं भवं सा सुद्रं लवणे चापि सा सुद्रं देहलक्षणे इति हेमः॥ लवणं लुनाति तद्वच्छेदने लवणं संश्रवादेनाभिधुरक्षोभिदो
रसौ तदुन्नेत्वा च लिंगः स्यान्नदीभेदद्वयोः स्त्रिया॥ अक्षीवं अक्षीवनि वागव्यादौ अक्ष्णाः ई अक्षीवति कप्रत्ययः॥ चपरं वशिरं वशकांतौ वशिराभि रादाने देहलवणानां ४१

संघवः सिंधुषु भावः संघवस्तु सिंधुदेशोद्भवहय संघवः पुनपुसके शिनशिवं शिनचतछिवं॥अयशीतंशिवं कूबस्थौणयमणिमंययोः पुंसिषाकूबलादुद्येतयाभयुरि-
क्षोषयो॥राणिमंशं मणिमंथेमणिमंथारव्यपवनेभवं अणप्लयः॥सिंधुजे सिंधुपुजावंतस्मिन् चत्वारिप्राकृतभाषया संदलोणइति॥योगक रुपायांभवं॥वसकं
वस्तुकायति केशब्दे आतदनिकः वस्तुकरामकपुंसिशिवबल्यकपणयोशिमिविषवः वस्तुवधितिपाठे वस्तुदवबस्तक इवनिक्त्वं अजगथत्वात् हेसावरलोणदुनिरव्यानस्य त
दुक्तं रुपाशांभरीदेशेतुनामकोलवणाकरः॥कृतकेकृभिमेलवणेपाक्यं विट्च॥पाक्यं पच्यते गपत्यत्ययः वजोरिमिकुत्वं॥विटं विडति विडमेदमे हेत्वारिशिरयात्तस्य ४२
सौवर्बलं सुधुवर्च्यते गर्वदोमौ वृषादित्तात्तलच् मजादाण अयसोवर्चलंसार्चलवर्णानरे॥असंरुचकं अदंरुचकं अदति अदव्याप्तौ पचाद्यच् असोरथस्याववेव्यव

शेखर॥सिता॥ ४३
होरोविभीतके सायकेशकंदेवर्षेदानेचात्मानिराक्षसे अक्षसौवर्चलेतुल्येहृषीकडनिहेगचंद्रः॥रुचकं रोचने रुचदर्दसौ द्रुगुपथेनिकेत्यार्थेवन् रुचकोबी
जपूरचनिक्षेदंतकपोनयोः नद्वयोःसर्जिकाक्षारंयन्म्याभरणमालयोः सौवर्चलेपिंगल्यद्रव्यैपित्तकैपिचैतिविरवभेदित्यौ श्रीणिमधुरलवणभेदस्य सौचन्यारनरइति॥तत्रमधुर
लवणभेदेमेचकैकृष्णवर्णसमि निळकं तिलसि तेलसिवा निळस्नेहने निलगतेवा उभाभ्यांद्रुगुपथेनिकेत्यार्थेकच निळकोद्रुमरोगाभ्यभेदेषुनिलकान्दके कुंडसौवर्चलक्षुकोन्नोर्न -
स्त्रियांनुविशेषकं एकं॥मत्स्यंद्रो मंदमुदंवास्यादते स्पंदमस्त्रवणे कर्मण्यण पृषोदसादिः॥प्राणितं फण्यते फणगत्तौ देयवकाकवाइति॥रवंडविकारे रवंडः विकारोऽस्यत
स्थिन् ॥शार्करा शृणानिपिनं शृंहिसायां कनभल्ययेबाहुलकात्कस्येत्वाभावः शार्करावडुविहृनौकपराशेरुगतेरे उपलयांशार्करात्तदेशेचकलशेपिचैनिहेमः॥सिता सिनो
ति पिच्चबंध्यने कर्तारिक्तः सितामवसितेबद्धेधवलेत्रिपुशर्करायांस्त्यो हेमिश्चीसारवर ४३

कूर्चिका कूर्चति कूर्चविकारे श्वादेराहनिगलान् संज्ञायाण्युलं दश्मासहपयः पक्षयचत्स्याद्दधिकूर्चिका तन्त्रेणपङ्कयत्सोरसाभवेत्तक्रकूर्चिका कूर्चिकासूचिकायांचत्ल्लिकायां
चकुड्यले कपादोद्भवनेक्षीरविह्वनावपियोधितोत्क०॥ क्षीरविह्वतिः क्षीरस्याविह्वतिः एकं स्यात्॥ रसात्मातु रसानालाति मूलविभुजादित्वान्कः॥ मूर्जिना मज्जनेस्मा मृ
जुयौचालंकारयोः कप्रत्ययः नदुक्तेरुद्देशास्त्रे अर्थादकः शक्तिरपर्युषितस्यदक्षः र्वंडस्यषोडशपलानिशाशिप्रभस्य सर्पिष्यलंभयुपलंभरिचंद्रिकषयंकठयाः पलायम
पिचार्थपलंवनुर्णां सूक्ष्मेपटललनयामृदुपाणिमुष्टाकर्परधूळिसरभीकृतपात्रसंस्था एषावृकोदरकृनासरसास्सालायास्वादित्वाभगवतामधुसूदननेनिहृदधि मधुशर्क
रामशेचाद्रोदिभिः कृतस्येलद्यस्य माकृतभाषया श्रीस्वडदति॥ तेभनंतु निष्ठानं स्यात् तेभनं निम्यतेः नेन निमआद्रोभावे करणेत्युद् तेभनं व्यजनं कूदेतेभनीचुल्लिभिद्यपी

कूर्चिकाक्षीरविह्वतिः स्याद्रसालानुमूर्जिता॥ स्यानेभनंतु निष्ठानं त्रिलिंगवासितावधेः ४४ श्रुत्वाह्वनं भ्रदित्रं स्याच्छूल्यसुरव्यंतुं पठरम्॥

प्रणीतमुपसंपन्नप्रयस्तस्यात्संसारुतम् ४५ निहमचंद्रः॥ निष्ठानं निष्ठायतेत्र हागतिनिष्ठौ अधिकरणेत्युद् हृदयादिव्यंजनस्य प्राकृतभाषयाकटीनि
॥ इतः प्रवांसितपर्यतास्त्रिलिंगाः ४४ श्रुत्वाकृतं श्रुतेनकृतं श्रुत्वात्पाकंतिडाच॥ भ्रदित्रं भटति भटभूतौ भस्यतेस्मवा इत्रप्रत्ययः॥ शूल्यं शूलनसंस्कृतं त्रीणि लोहश
लाकया पक्षमांसस्य॥ उख्यं उषायांसंस्कृतंयत् उभयत्रभूत्रोखाद्यत् पैठरे पितरसंस्कृतं हेस्यालीपक्षस्यान्नस्य॥ प्रणीतं प्रणीयते प्रणीतमुपसंपन्नं कृतेक्षिमेप्रव
शिने संस्कृताग्नौचेतिहैमः॥ उपसंपन्नं उपसंपद्यनेस्मा पदगतौ कप्रत्ययः उपसंपन्नमुद्दिष्टंविह्वतेचक्रसंस्कृतनइनिविश्वः द्वैपाकेनसंस्कृतस्यव्यजनादेः॥ मयस्सं प्रयनेस्या
यस्सप्रयत्ने कर्मणिक्तः॥ स्रसंस्कृतं सुष्ठुसंस्क्रियतेस्मा दुष्टञ्चकरणेक्तः संपरिण्याकरोतौ भूषणेइतिस्फुद् द्वैप्रयत्ननिष्पन्नस्यद्रव्यानरसंस्कृतस्यपक्षस्यानामनी ४५

पिच्छिलं तु विजिलं स्यात् पिच्छिलं पिच्छादित्वादिलक्ष्यं पिच्छानुशान्त्यलीचेष्टेयं देवाश्च यदा मये इति विषयः ॥ विजिलं विजनेति विजिः इगुपधात्किदितोन् ओ विजीभयचलनयोः विजिलानि लाआदाने कप्रत्ययः हेमंडयुक्तदध्यादेः प्राकृतभाषया साईरुद्धादहो मट्टा ॥ संघृष्टं संसृज्यते मृजूकृद्धौ वर्मणिक्तः ॥ शोधितं शोध्य तेस्मा शोधकृद्धौ प्राग्वत् हेक्वेशकीटाद्यवयवनेन शोधितस्यान्नादेः ॥ चिकूणं चिकूणतो संपदादिः चिकूकृणति कणशब्दे पचाद्यच् चित्यते वा चित्तोसंज्ञाने ॥ मसृणं मस्यति मसोपरिणामे बाहुलकादृणः यद्वा मसृणोति ऋगतौ घृषोदरादिः मसृणो कर्कशो स्निग्धे त्रिषूभायां तु योषितो निविषवः ॥ स्निग्धं स्निह्यति स्म शिा हभीतो औणि स्निग्धस्य ॥ प्राविनं भाव्यते स्मा भाविनं वासिते प्राप्ते ॥ वासितं वास्यते स्मा वासउपसेवायां सर्वेकांताः वासिना करिणो नार्यो वासितं भावितेनुते इति हेमः हेहि

स्यात्पिच्छिलं तु विजिलं संसृष्टं शोधितं समे ॥ चिकूणं मसृणं स्निग्धं तुल्यं भावितं वासिते ४६ आपक्कं पौलिरभ्यूषो लाजाः पुंभूमिचिचासताः ॥ पृथु

कः स्याच्चिपिटकाधाना मृष्टयवे स्त्रियः ४७

ग्वादियुक्तस्य व्यंजनादेः ४६ आपक्कं ईषत्यक्कं आडोषदर्थदिति सामासः ॥ पौलिः पोलति पुलमहत्वे ऽवलादित्वाणोस्म तंगमादित्वादिच् पोलननिवृत्तः अभ्यूषसाहचर्यास्तुंसि ॥ अभ्यूषः अभ्यूषयति अभ्यूषनेवा ऊपरुजायां इगुपधेयिकः यच्च वा अभ्यूषयति उपदाहे औणियवादिना कृतपक्वा न्नस्य प्राकृतभाषया पौळी ॥ लाजाः लज्जते लजप्रजने घञ् घुसिबहुत्वे च ॥ नथा असताः लाजः स्यादाद्रनंदुले नपुंसकमुशोरचस्त्रियां पुंभूमिचिचासते ॥ असताः क्षणु- हिंसायां कप्रत्ययः नक्षत्रेयं प्राते अक्षताश्च पुंभूमौत्यर्थः अक्षतनहयोः पंडे लाजे तु त्रिष्विहिसिने लाद्या इति ॥ पृथुकः प्रथते प्रथप्रस्थाने औणादिकः पृथुकश्चिपिदेर्मिक इति हेमचंद्रः ॥ चिपिटकः चिपिटमिव इवेमानि कृतौ इति कन् हे आर्द्रमार्जितं नंदुलस्य प्राकृ० पोहे इति ॥ मृष्टयवे भर्जितयवे धानाः धाधातोः नः नित्यो स्त्रियां बहुत्वे च धाना मृष्टयवे कुरेधान्याके चूर्णसक्तु धिति हेमः ४७

दूयः पवनं पूः पूष्पवने पुवंपाति पिबति वा आतदतिकः ॥ अपूपः नपूयते पूषीविशरणे यद्वा अपूपं पाति पिबति वा प्राप्त्वक्कः ॥ पिष्टकः पिष्टस्य विकारः संज्ञाया भित्तिकत्तः पिष्टको
युतपूपादीनेत्रोर्गांतरैरपि चैति विश्वः श्रीणि अपूपस्य प्राकृतभाषया वडा अथवा चारणा अथवा अनर्सा इति अपूपः पिष्टपूपः स्यादिति मुनिः तदुक्तं चंद्रांशकनिर्मलाः दूपाः
शालितंडुलनिर्मिताः ॥ दधिसक्तवः करंभः करंबोवा करंभः केन जलेन रभ्यते मिश्रीक्रियते अकृतीरिति यत्तु केन वायुना नीयते वा रभिरनेकार्थत्वं ॥ दधिसक्तवः सचने य
चसमवाचो दध्मा उपसिक्ताः अन्वेन व्यंजनमिति सभासः करंबइति पाठे केन जलेन रंबते रबिशब्दे यद्वा किरनि कीर्यते वा कृविक्षेपे द्वे सक्तवः धानाचूर्णं पुंशून्मि ॥ भिस्सा
भासते भसदीप्तो बाहुलकात्सकृद्वत् यद्वा भेदनं भित् स्त्री भिदं स्यति पृषोदरादिः भक्तं भज्यते स्य भजसेवायां भक्तमन्नेन भरे चेति हेमचंद्रः ॥ अंयः अद्यते अदभक्षणे

पूषोः पूपः पिष्टकः स्यात्करंभो दधिसक्तवः ॥ भिस्सा स्त्री भक्तमंधोन्नमोदनो स्त्री सदीदिविः ४८ भिः सदा दग्धिका सर्वरसाग्रे मंडमश्चिया

अदेर्नुस् धौचैत्यस्तत् सांतः अन्नं पूर्ववत् अन्नं भक्ते च मुक्ते स्यादिति विश्वः ॥ ओदनः उन्नति उदीकृदने उदेर्नलोपश्चेति युच् ऊदतेः नेन वा ऊदकीडायां ॥ ओदनं नस्त्रियां प्रक्तेन
लाया मोदनी स्त्रियाम् सः दीदिविः दीव्यते त्यनेन दिवुक्कीडायां दिवो द्वेदीर्घश्चाभ्यासस्य सइति विशेषणात्पुंसि षट् अन्नस्य ज्ञानइति ४८ भिः सदा भिस्सादीकते
डः ह्रस्वः ॥ दग्धिका दह्यते सक्तः द्वेदग्धान्नस्य करपइति ॥ रसाग्रे रसश्चा सा वग्रश्च रसस्याग्रइति वा अग्नोरसइति रसाग्रः तस्मिन् सर्वधारसानां द्रवद्रव्याणामग्रअ
ग्रिमो द्रवः मंडः स्यात् मंडते मंडयते वा मंडिभूषायां मनज्ज्ञाने मंडः पचांगुलेशाकभेदे कूचं तु मस्तुनि आमलक्यां स्त्रियां मंडा प्यास्त्रियां सारपिच्छयो रिति वि
श्वः मंडनपुंसके एकपाकृतभाषयानिवळइति ॥

श्रीगोपालकृष्णचरणारविदाभ्या नमः

ॐ

श्रीसीतारामाभ्या नमः

मासरः मास्यते मसीपरिणामे बाहुलकादन्त माश्रीः सत्यचेति वा ॥ आचामः आचस्यते चमुअदने ॥ निस्त्रावः निस्त्राव्यते सुगतौ पयनातधन्त्र दंढसमासः ॥ भक्तसमु-
द्रवे भक्तात्समुद्रवोयस्य तस्मिन्मण्डे आकृतभाषयापेज इति ४९ यवाशुः यौनि यूयनेवा यूगिअणे आगुच् ॥ उष्णिक्का उष्णीव कच ॥ आणा श्रीयनेस्म आपाके कर्मणिक्तेन-
स्यनस्त्वं ॥ विलेपी विलिपति लिपउपदेहे अचडः ॥ सैवतरला तरणंतरः तृपुवनादौ तरंलाति कप्रत्ययः पंच आद्रिओदनस्य ॥ “क्षेपकस्यव्यारव्यानं भ्रमणं ॥ अ-
भ्यंजनं हूतेलस्य ॥ कूसरस्तु तिलोदनः तिलमिअओदनः” ॥ गवांसर्वेभ्रषु गव्यं गोरिदं अथवा गविभवं अथवा गोविकारः गोपयसोयत् इत्यादिषुयत्स्वीरादिद्र-
व्यंस्यात् एकं ॥ गोविट् गोः विट् पुराषं ॥ गोभयं हेगोः पुरीषे शेणइति गोविट्शब्दः शांतः स्त्रियां सर्वविकारावयवादि गव्यनपुंसकज्यायां राणाद्रव्ये प्ययोस्त्रियाम्

मासराचामनिस्त्रावामण्डेभक्तसमुद्रवे ४९ यवाशुरूष्णिक्काआणाविलेपीतरलाचसा ॥ भ्रमणाभ्यंजनेतैलंकूसरस्तुतिलोदनः ॥ गव्यंविषुगवां

सर्वेगोविट्गोभयमस्त्रियाम् ५० तसुशक्तकरोषोस्त्रीदुग्धक्षीरंपयः समं ॥ पयस्यमाज्यदध्यादिद्रव्सदधियनेतत् ५१ गोसमूहेनृलिंगस्तुगोदु

ग्धादौचगोहिते ॥ तद्गोभयंशक्तकरोषः स्यात् अस्त्री करोषं कीर्यते कृविक्षेये ईषचप्रत्ययः आकृतभाषयागोवरीति ॥ दुग्धं दुह्यतेस्मा दुग्धंक्षीरेपूरितेचेतिहमचन्द्रः ॥ क्षीर-
क्षीषहिंसायां संपदादिः क्षियंईरयति कर्मण्यण् क्षीरं पानीयदुग्धयोरितिहैमः ॥ पयः पीयते पीड्पाने पयतेवा पयगतौ अस्मन् पयः क्षीरेचनीरेचेतिहैमः ओणिदुग्धस्य
आज्यदध्यादियत्तत्पयस्यं पयसः विकारः पयस्यं पयस्शब्दात्पयत् आज्यंचदधिचआदियस्यादिनातन्नवनीतंच एकं ॥ यत्पयनेनरत् दधिनद्रव्यं अप्मवा दध्यने
नेन द्रव्यहर्षादौ बाहुलकात्साः असागमः अयहात्पयनेन तृपमाणने ॥ यनेनरत् घनादाव्यनत्तरत्तत्तथ आकृतभाषयापातळदहो द्रव्सदध्ययनेतयेतिनाममाला

बाणद्रव्योसरावितिगर्गः ५१

घृतं प्रियते एसेकेक्तः घृतमाज्यां बुद्धौ सेचिनिहेमज्जदः ॥ आज्यं आअज्यतेः नेन अंजव्यक्तादौ स्वप् ॥ हविः हूयते हूदानादौ हविः सर्पिषिहितोतव्यइतिहेमः ॥ सर्पिः सर्पतिष्ठ
 पुगतौ द्विः नामचतुष्टयघृतस्य हविः सर्पिः इमौशब्दोपात्तोनपुंसके ॥ नवनीतं नवचतन्नीतच ॥ नवोद्धृतं नवचतदुद्धृतच हेलोणीदिति ॥ हूनमथनात् दम्भः नत्कालमुद्ध
 तं नवमित्यर्थः ॥ यत्तद्गोदोहोद्धृतं तत्तु हेयंगवीनं स्यः पूर्वस्मिन्नदिने गोदोहजन्यं हेयंगवीनं संज्ञायाम् इति निपातनात्साधुः प्राकृतमाधयाकालचेलोणी ॥ दंडाहतं दंडेन
 मग्ना आहतं विलोडितं ॥ कालशेयं कलशेयं मथेयं प्राग्भव हति कुक्षिकलशिवस्य स्तहे दंज ॥ अरिष्टं नरिष्टं अक्षेमं यस्मात् अरिष्टमक्षेमं तत्रेति कागार आसवे श्रभेम
 णचिन्हं चेति विवरः ॥ गोरसः चतुष्टयमिदं दंडमथितस्य रसमात्रस्य ॥ पादांबु पादः पादमात्रचतुर्योशं अंबु उदकयस्मिन् मथितं दंडाहतं नत्क्रमिस्त्वच्यते वं चति तंच्यते-

घृतमाज्यं हविः सर्पिर्नवनीतं नवोद्धृतं ॥ तत्तु हेयंगवीनं यत्तद्गोदोहोद्धृतं ५२ दंडाहतं कालशेयमरिष्टमपि गोरसः

तत्रेत्सुदशिवन्मथितं पादां ब्वर्ध्यां बुनिर्जलम् ५३ मंडदधिभवं मस्तु पीयूषोऽभिनवंपयः ॥ वा तंतुगतौ रक्प्रत्ययः एकं ॥ अर्धं अर्ध

मं बु उदकं यस्मिन् मथितं तदुदशिवत् उदा उदकेन मथयति वर्धते दुओशिवगनिष्ठोऽगोः क्षिपलुक् उदकस्य उदादेशः ॥ मथितं मव्यतेस्म मयं विलोडने तीतं ॥ निर्ज
 लं निर्गतं जलं यस्मात् जलरहितं तदपि दंडाहतं तन्मथितमिति एकैकं ५३ दधिभवं मंडमस्तः दम्भः भवति मंडं मस्त मस्यते मसीपरिणामे स्निग्धनीति तुक् एकं च-
 त्त्रनिःस्ततदधिजलस्य दम्भः उपरिभागस्येत्यन्ये ॥ अभिनवं पयः पीयूषः नूतनमस्तुतायाः गोः क्षीरपीयूषः पीयतेऽनेन पीडुपाने ऊषन् पीयूषसमादिवसावधि-
 क्षीरितयाप्लुते इति विश्वमेदिन्यौ एकं नवंप्रस्तुतायाः गोः क्षीरस्य ॥ ५३

अशानया अशानस्य इच्छा ॥ बुभुक्षा भोक्तुमिच्छत्यर्थः ॥ गुजगालनाभ्यवहारयोः सन् अप्रत्ययः ॥ द्वात् क्षुब्धुमुक्षायो त्रीणि क्त्वायाः ॥ आसक्त मस्यते शक्त अदने अक-
र्तयेति यञ् ॥ क्वलार्थकः क्वलः पुमानित्यपि पाठः ॥ केन बलते क्वलतसौ पचाद्यच् हेत्यासस्य ५४ सपीतिः सहपीतिः पानं स्त्रियां क्तिन् ॥ सहस्यसः स्त्री ॥ तुल्यया
नं तुल्यचतुर्यानच देबुभिः संमील्यपानस्य ॥ सग्धिः स्त्री सहभोजनं हे ॥ उदव्यातु उदकस्येच्छा क्यच् ॥ पिपासा पातुमिच्छा इच्छार्थे सन् अप्रत्ययः पापानि ॥ त-
द् अत्रित्पिपासायां संपदादिः ॥ तर्कः यञ् पुंसि तृषालिमातृषोस्त्रियाभिनिविम्बः चत्वारित्वायाः ॥ जग्धिरूः भोजनं अदभक्षणो क्तिन् अदोजग्धिः ५५ जेमनं जि

अशानया बुभुक्षा क्षुब्धसक्तक्वलः पुमान् ५४ सपीतिः स्त्री तुल्यपानं सग्धिः स्त्री सहभोजनम् ॥ उदव्यातु पिपासा तद्गर्भोज-
ग्धिरूः भोजनम् ५५ जेमनं लह आहारो निधासा न्याद इत्यपि ॥ सौहित्यतर्पणत्वमिः फलाशुक्तसमुद्दिष्टतम् ५६ कामप्रका-
मं पर्याप्तं निकामं हृदये भिन्नम् ॥

मुअदने ल्यट् ॥ लहः लिह आत्वादने घञ् लेपद्विपाठे लिपउपदेहे लिपस्त अशने चक्षरायां चेंति हेमचंद्रः ॥ आ-
हारः आहरणं ॥ निधासः ॥ न्यादः घञ् योश्चैति चस्त्वादेशः ॥ सप्तभोजनस्य ॥ सौहित्यं सहितस्य भावः घञ् ॥ तर्पणं तृपणीणने ल्यट् ॥ तमिः क्तिन् त्रीणि तमे-
॥ शुक्तसमुद्दिष्टतं पूर्वशुक्तं पश्चात्समुद्दिष्टतं फला फेल्गुनौ शुभोश्च हल इत्यप्रत्ययः ५६ कामं कमानं कसुकांतौ भावे यञ् कामंतु बाटेनु
मतिरेतसोः कामः स्मरच्छाकामो भवति हेमः ॥ प्रकामं पर्याप्तं आहूव्याप्तौ भावे क्तः ॥ निकामं इष्टं केसायुः इष्टमाशंसिते पिप्यात्पूजिते मेरिते त्रिषु सप्ततंतौ पुमान्
स्त्रीबे संस्कारे क्तु कर्मणि इति विश्वः ॥ यथेक्षितं आप्रयतोऽसन् आसृष्ट इति ईत्वं अभ्यासलोपः षट्पथेच्छायाः एतानि क्रियाविशेषणानि गोपेक्षेनाशब्दाः ॥ ५७

एतेके गोपः गांपाति आतइतिकः गोपेगोपालकेगोष्टाअक्षोपृथोपनावपि ग्रामस्याधिकृतेपुंसिसारिवारव्योपधौक्तित्रयां इतिविरवः ॥ गोपालः गांपालयति पालरक्षणे कर्मण्य
 ण गोपालोच्यगोपेशोगिकेलेमुषालहले ॥ गोसंरव्यः गांसंचष्टे चक्षिडुव्यक्तायांचि केप्रत्ययेरव्यादेशः ॥ गोधुक मत्स्रइतिक्किप् गोदुहइतिअकारांतः गांदोग्धि मूलवि
 भुजादिः गोपगोदुहबल्लवाइतित्रिकाडशेषः ॥ आभीरः आसमंताद्विंशति आअभिर्इत्यनिवा ॥ बल्लवः वल्लनं वल्लसंवरणे बल्लंवाति वायमि वागत्यादौ आतइतिकः
 ५७ गोमहिष्यादिक गोअमहिषीचगोमहिष्यौ आदीयस्यतत् आदिशब्देनरवराजाविकादेर्ग्रहणं ॥ पादबंधनं पादेबंधनमस्य पादबंधनमितिपातेतु गोमहिष्यादि
 कधनें यदूनामिदं गवादिद्यादवंविचमितिबोपालितः एकं ॥ गवीश्वरे गोमान् मून्निमतुप् ॥ गोमी ज्योत्स्नेतिमिनिअ गवामीश्वरः गवीश्वरः तत्रगोमान् गावः

गोपेगोपालगोसंरव्यगोधुगाभीरबल्लवाः ५७ गोमहिष्यादिकंपादबंधनंदौगवीश्वरे ॥ गोमान्गोमीगोकुलंतुगोधनंस्याद्गवांप्रजे

५८ त्रिव्याशितगवीनंतद्वाचयेत्रोशिताः पुरा ॥ उक्षाभद्रोबलीवर्दभ्रषभाष्टपभाष्टयः ५९ विद्यनेयस्य भ्रगोमी वत्स्याः गावोयस्य श्रीणिनामा

नि ॥ गोकुलेन गवांकुलंसमूहः गोकुलेधनेइतिव्यादिः श्रीणिगोसमूहनामानि ॥ गवांम्रजः गवांसमुदायः ५८ यत्र पुरागावःअशिताः भोजिताः तत्अशितंगवीनं
 अषडेतिरवः सुमंनिपातनात् त्रिषुल्लिङ्गेषु एकपूर्वगवांचरणस्थानस्य ॥ उक्षा उक्षानि उक्षसेचने श्वन्निनिपातनात्कनिः ॥ भद्रः भद्रं भद्रकल्याणे भद्रः शिवेश्वजरी
 देवषभेतुनंदबके करिजातिविशेषनाकुंबंगलमुलयोः कांचनेचक्ष्त्रियांस्तत्कृत्वाव्योमनदीषुच तिथिभेदेप्रसारियांवाकद्रफलानंतयोरपि त्रिषुश्लेषेचसाधौचनपुंसिकर-
 णान्तरइल्लङ्गत्वात् ॥ बलीवर्दः बरीवर्दइत्यपि ईश्वरभ्रवर्दयोः वीचनौर्दवरोचनौर्ददतिबरीवर्दः अनिशायितंबलमस्यात्मानिकली बलीचासौर्दवर्दभ्रबलीवर्दः ॥ अ३४भः

कं गोत्रेनिबुञ्धेनूनांसंहतिः श्रेयुकं अचित्तहस्तिधेनोऽलक् एवैकं ६० महाब्रउदा महोदधः महंश्चासौउक्षाच अचतुरेनिसाधुः एकं ॥ वृद्धोदक्षस्त वृद्धश्चासवुक्षाच
तु उक्तस्त्वैणसाधुः ॥ जरद्वयः जरवचासौगौश्च गोरनेनित्च देवद्वयस्य महोदधः स्यादुत्सनरः स्कांधिकः स्कांधवाहकः षोडशवृक्षस्य महोदधः षोडशवृक्षस्य महोदधः षोडशवृक्षस्य महोदधः षोडशवृक्षस्य महोदधः
कइति उत्यन्मउक्षाजानोक्षः अचतुरेनिसाधुः ॥ सद्यः जातस्त नर्णकः नृणोति दृणभक्षणं एवुल्ल शकृत्करोति ॥ वत्सः वदति वदवत्तायावाचि सः प्रत्य
यः वत्सः पुत्रादिवर्षयोः तर्णकनोरसिक्कुवभितिविषवः दे ॥ दम्प्यः दमितुंयोग्यः दमनार्हः दमुउपशमने अर्हार्थेयोरदुपेति यत् देवत्सभावमनोत्यद्वितीयवयस्पृष्टस्य समो
॥ वत्सतरः अनिशयेन वत्सः इति

आर्षभ्यः ऋषभस्य मरुतिः अयः ॥ षंटनायोग्यः षंटतायां योग्यः एकः ॥ षंटः मनोति सम्यनेवा षणुदाने षंटं पद्यादिसंघातेन स्त्रीस्थाङ्गोपनौपमान् इति मेदिनी शं दद
ति पाठे शमोर्धः बाहुलकान् एवादेशाभावः षंटः स्यात्पुंसि गोपतो आहृथां देवर्षपरतर्नाया प्रकृतावपि ॥ गोपतिः गवांपतिः ॥ इत् चरः इपाचरति इषदृच्छाया
क्षिप्त्रं श्रीणि सांड इति रव्यातस्य ६२ स्कंधमदेशस्तु वहः वह्नियुगमनेन गोचरसंचरति साधुः वहः स्याद्दृषभमस्कंधे वा हे गंधवर्षोपेति विश्वः एकं प्राकृतं भाषया
रवादा इति ॥ सास्त्रानु सस्ति षसस्वमे सास्त्रास्त्रावा रास्त्रासास्त्रेति साधुः ॥ गलकंबलः कंबलो नागराजे स्यात्सास्त्रा प्रावारयोः ऋभात् इति विश्वः गोः कठं कंबरा
नस्य चर्मणाः द्वेनामनी ॥ नस्ति नस्तु नस्संस्कृतमस्य ॥ नस्योतः नस्तायां उतः नासिकायां योतः द्वे प्रोतनासिकस्य नाकां लवे सनर्दौ चले व्यावर्द्धल ॥ प्रहवाद् प्रहृभय

आर्षभ्यः षंटतायोग्यः षंटो गोपनि रित् चरः ६२ स्कंधं देवोत्स्य वहः सास्त्रानु गलकंबलः ॥ स्यान्मस्ति नस्तु स्योतः प्रहवाद्दृगपाभ्युगः

६३ युगादीनां तु वादारायुग्यमासग्यशाकटाः ॥ रवननिनेन तद्वादास्य दहलिकसैरिका ६४ धूर्वहधुर्यधोरयधुरीणाः सधरधराः ॥ उभा

वैकधुरीणैकधुरावैकधुरावहे ६५

गाभिनं वहति ॥ युगपाशर्वगः युगस्य स्कंधकाष्ठस्य पार्श्वगल्लति अन्येष्वपीनिडः हे दभनकाले कंबरोपितकाष्ठवाहस्य
६३ युगादीनां तु वादारः युगं प्रांसंगं शाकटं वा वहति युग्यः प्रांसग्यः नद्धहति रथयुगमासंगं इति साधु ॥ शाकटः शाकटादृण युगस्य वोदायुग्यः ॥ प्रसंगास्य स्कंधेष्ट
तकाष्ठस्य वा दामासग्यः ॥ शाकटः शाकटस्य वोदाशाकटः ॥ तेन रवनति हलेन रवनति ॥ हालिकः सौरण रवनति ॥ सैरिकः तद्वादा मस्य हलस्य वोदाहालिकः ॥ सी
रस्य वोदा सैरिकः हलसीरावृक् इति वा ६४ धूर्वह वहनी नवहः धुरः वहः नस्मिन्नेनेशब्दाः धूर्यः धुरं वहति ॥ धोरयः धुरायवृको धुरधारयति मसायां इति रविचिमुप्र ॥
धुरीणः धुरं वहति ॥ सधुरधरः धुरंधरेण साहिताः एते नाम पंचैकधुरधरस्य ॥ एकधुरावहे एकाचासौधुस्त्रतां आवहतीति उभौ एकधुरीणः एकधुरः एवं ६५

यः वै सर्वधुरावहः सतुसर्वधुरीणः स्वः सर्वधुरावह इति स्वः ॥ माहेयो मह्याः अपत्यं स्त्री स्त्रीभ्योदक् मध्यते महपूजायां ॥ सौरभेयी सूरभ्याः अपत्यं दक् ॥ गौः गच्छति गमेर्दोः ॥ उस्त्रा वसनिक्षीरभस्यां वसनिवासो उस्त्रार्जुन्युपावित्रयोः उस्त्ररक्तदृषभेभ्योक्तः किरणेचतथापुमान् ॥ माना मान्यते मानपूजायां तच्च मातरोगोजनन्योहे इति रुद्रः मानागौर्यादिजननोगोब्राह्मण्यादिष्टभिवितिष्वः ॥ शरुगिणी शृगेस्तोस्याभिति अनदनिः ६६ अर्जुनी अर्जुनवर्णयोगात् अर्जुनः ककुभेपार्थेकार्तवियेग-सूरयोः मातुरेकस्तोपिस्थाद्बलपुनरन्यवत् नपुंसकतृणेनेत्रे रोगेस्यादर्जनीगवी उषायां बाहुदानद्यां कुट्टन्यामापिचक्चिदिति विष्वः ॥ अभ्या नहन्यते हतिवाअ पात्रेदानारं अभ्यादयश्चेति साधुः ॥ रोहिणी रोहितवर्णयोगात् रोहिणीसोमवल्केभेकं शरोममयोगवि इति नवकंगवा ॥ याउत्तमागौः सा भेचिका नीचैः चरति य

सतुसर्वधुरीणः स्याद्योवैसर्वधुरावहः ॥ माहेयीसौरभेयीगौरुस्त्रामानाचशरुगिणी ६६ अर्जुन्यभ्यारोहिणीस्यादुत्तमागोषुभेचिका
॥ वर्णादिभेदात्संज्ञास्फः शबलीधवलादयः ६७ द्विहायनीद्विवर्षगौरैकाब्दात्चतुर्हायण्येवव्यब्दात्रिहायणी ६८

हा भिचिकर्णीशिरोदेशेदतिरभसः निचिषाब्दात्स्वार्थेकत् प्रशस्तेभिचिकमस्याः ज्योत्स्नादित्वादण् नैचिकीगौरुत्तमातुभिचिकीसाप्रकीर्निता इति नाममाला भोचिकानि चिकचैति द्विरूपकोशः वर्णादिभेदात् शबली शबला धवली धवला आदिनावर्णभेदात् कृष्णा कपिला पाटला इत्यादि प्रमाणादिभेदात् दीर्घा स्वर्वा वामनी अवयवभेदात् पिगाक्षी लंबकर्णी वक्रशृंगी ६७ द्विहायनी द्वौहायनीयस्याः दामहायैनिडीप ॥ द्विवर्षा द्वेवर्षेवयः प्रमाणयस्याः हे ॥ एकाब्दातु एकः अब्देयस्याः एकहायनी एकः हायनीयस्याः ॥ हे ॥ चतुरब्दा चत्वारः अब्दाः यस्याः ॥ चतुर्हायणी चत्वारोहायनाः यस्याः हे ॥ व्यब्दा त्रयोऽब्दायस्याः ॥ त्रिहायनी त्रयः हायनाः यस्याः त्रि चतुर्भ्यां हायनेति णत्वं हे ६८

[illegible]

वशावंध्यावनोक्तानुस्रवह्मर्थाधिराधिनी ॥ आक्रान्ताहृषभेणाद्यवेहद्भौयद्यानिनी ६९ कात्यायसर्थाप्रजनेप्रक्षौहावालगाभिर्णिर्णा ॥ स्यादचंडानुसु
कराबहुस्त्रुतिः परशुका ७० चिरप्रसूताबन्धवर्णाधेनुः स्यान्नवसूतिका ॥ सुव्रणासस्रवसंदोद्यापिनोभीयोवसस्तनी ७१ द्रोगक्षीराद्राणदुग्धा
धनुष्याबन्धकस्थिताना ॥

यमुष्य। बंधकात्पत्ता ॥ चासौगर्भिणीच साप्रक्षोहा प्रष्टुवहति वहश्चेनिणिवः बाहूइनिडीष्ट ह्यथमगर्भं धृतवत्याः ॥ अचंडीतु नचंडी अचंडी ॥ स्मरवकरा स्मरवे
करोति अचू द्वेअकोपनायाः गरीबंगाया स्मशीलेत्यर्थः ॥ बहुसूतिः बर्द्धासूतिर्यस्याः ॥ परेषुका परंदछति परैरिष्यतेवा इवेस्तः हेबहुप्रसूतायाः ७० चिरप्रसूता चि
रप्रसूता ॥ बन्धयणी बध्नते बंधगतौ बाहुलकादयन् बन्धयः तरुणवत्सः सोस्तिर्यस्याः बन्धयिणी बन्धयः एकहायनोवत्सोथस्याइतिवा हेबहुकालेनजातप्रसवा-
याः ॥ नवस्थनिका नवस्तनप्रसवोयस्याः साधेनुः स्यात् धीयते धेइपाने धेनुगोमात्रकंदोगथाइतिहैमः हेनूननप्रसूतायाः ॥ सत्रना शोभनं व्रतमस्याः ॥ स्मरवसंदोह्या द्वे
सुरवेनदुग्धदात्री तस्याः ॥ पीनोशी पीनं उद्योगस्याः ॥ पीणक्षीरा द्रोणपरिमितं सोरयस्याः ॥ द्रोणदुग्धा द्रोणं दोग्धि हेद्रोणपरिमितदु-
ग्धदात्र्याः ॥ यांबंधकेस्थिता सा धेनुष्या संस्तयाधेनुष्याइतिसाधः ॥

याप्रतिवर्षप्रसूयते सा समांसमीना समायांसभायांविजायते समांसमांदतिरवः एकं प्रतिवर्षप्रसूतायाः ७२ ऊपस्तः बहनीनिऊयः बहेद्योदीयश्च अस्तन् ॥ आ
पीनं आप्यायतेस्य आप्यायीदृहो ॥ क्लृवं क्मसइति ॥ शिवककीलकोसमो शिवकः श्यति गात्रकंडंशोतेवात्र ॥ कीलकः किल्यते कीलबंधने हलंश्चेतिघञ् स्वार्थेकन्
हंबंधनकाष्ठस्य तुंदाइति ॥ दाम द्यति दोअवरवंदने दीयतेवा देइरक्षणो भनिन् ॥ संदानं संदीयते ॥ अद् हंबंधनरज्जोः ॥ गौदोहनकालपादबंधनरज्जोः पशुरज्जु
स्तदागनी दामेव प्रस्राद्यप् ॥ दे ॥ यस्यां दीज्याबहवः दृषाः बध्यतेतस्यां दावणइति ७३ वैशारवः विशारवाप्रथोजनमस्य विशारवाषाटेत्यण् वैशारवोभासप्रोदोपिंश
नेचप्रकीर्तितः ॥ मंथः दध्यतेनेन ॥ मंथानः मंथति बाहुलादानच् ताछील्येचानशवा मंथानः अकारांतः मंथति ॥ मंथाः मंथतेनेन इभिः पंचमंथनदंडस्य रवीइति

समांसमीनास्यैवप्रतिवर्षप्रसूयते ७२ ऊपस्तः क्लृवभायीनंसमौशिवककीलकौ ॥ नयुंसिदामसंदानंपशुरज्जुस्तदागनी ७३ वैशारवमे
वमथानमथानोमथदंडके ॥ कुररादंडविष्कभोमथानीगरीसमे ७४ उष्ट्रुक्रमैलकमयमहागाः करभः शिशः ॥ मंथाः मंथानो मंथानः ॥ कुररः

कुररइत्यपि कुटति कुठंगतिप्रतिद्याते ॥ कुररइतिपाठे कुतकोदित्ये ॥ दंडविष्कभे दंडविष्कभानि स्कंसुपोधने सौत्रः हेमंथनदंडोयत्रस्थाप्यते तस्यस्तंभस्य प्राकृतभाब
यायुसत्करांब ॥ मंथनी मथ्यतेऽस्यां ॥ गर्गेश गर्गइतिशब्दाति गिरतिवा गृनिगरणे बाहुलकाद्गुरः हेमंनपात्रस्य देराचरवीइति समेभ्योऽलिंगे ७४ उष्ट्रुः ओयति उ
द्यतेवा उपदाहे दृच् ॥ क्रमैलकः क्रमति क्रसुपादविक्षेपे अच् एलति दलगतौ एलयतिवा इलदोषे क्रमश्चासौ एलकश्च एबुल् ॥ भयः भोनाति भयनेवा भोज् हिंसायां म
द्यतेवा पचाद्यच् ॥ महांगः महोनि अंगानियस्य पश्चाद्दूदः नामचतुष्टयमुष्टस्य ॥ उष्ट्रस्य शिशः करभः किरति क्रीयतेवा कृविक्षेपे अमच् करभोमणिबंधादिकनिष्ठातोष्ट्र
तस्तत्तदत्क० एकमुष्ट्रशिशोः ॥

दारवैः काष्ठमयैः पादबंधनैरुपेताः युक्ताः शरवल्लवाः स्फः शरवल्लबंधनयेषां एकंदारुविकासं वलायायबंधनसुक्तस्य करमस्य ७५ अजा अजनि अजगतौ पचा-
द्यच्च अजच्छागेहरेविष्यावंबुजैर्वेद्यसिस्वरइतिहेमः॥ छागी छयति छायनेवा छोछेदने गज्जालेरितिडीषू द्वेषोच्छादिति॥ स्तम्भः स्तम्भोति स्तम्भुरोधने तुभ
इतिपाठे तोभने तुभहिंसाया शक्रप्रदतिपाठे शक्रप्रदतिहिंसायां॥ छागः छाघते छोछेदने गन्मत्ययः॥ बस्तः बस्तअर्दने तुरादेरच्च॥ छगल्लकः

पचनानामनि अजस्य प्राकृतप्राषयावोक्कडडति॥ मेदुः मेहनि मिहसेचने छुन्॥ उरभ्रः उरुभ्रमति भ्रमुचलने डः दृषोदरादिः॥ उरणः अर्णयुः उर्णाअस्या-
स्ति युस् यहा ऋच्छति अर्पते ऋगतौ क्युन्॥ मेषः मिवति मिवस्पर्धायां अच्॥ वृष्याः वर्षति वृषुसेचने॥ एडकः इळति एल्यतिवा इल्लगतिद्वैकणयोः एवुल्ल इ

करभाः स्युः शृंगवल्लकादारवैः पादबंधनैः ७५ अजाछागीस्तम्भच्छागवस्तछगल्लकाअजे॥ मेदुरभ्रोरणोर्णायुभेषवृष्टायएडके ७६ इदोर
भ्राजहृदस्यादोष्टुकोरभ्रकाजकम्॥ चक्रीवतस्तबालयारासभागदर्भाः रवराः ७७

उष्ट्राणान्चपंउरभ्राणान्चर्षं अज्जनाहंदसमूहे औष्टकं॥ ओरभ्रकं॥ ओरभ्रकं॥ ससुहेबुज् प्रत्येकं एकैकं॥ चक्रीवतस्तु॥ चक्रीवान् चक्रवन्चमणचक्रम
स्यारित आसंदीवदितिसाधुः॥ बालेयः बलयेउपहारायसहितः छदिरुयधिवलेटक् बल्लैः अपत्यवा इतम्बानीतिटक् बालेयोगदर्भेपुंसिमुदोवल्लहतेचिषि-
तिविषवः॥ रासभः रासते रास्तराह् अमन्॥ गर्दभः गर्दति गर्दराह् अमन्॥ गदर्भः गदर्भः श्वेतकुसुदेगर्दभ्रागधमिद्यपि रासभोगदर्भोक्तद्रज्जतुरोगप्रभेदयोः
तिविषवः॥ रवरः रवंसुस्वंबिलं अतिशयितयस्य रवंसुस्वंबिलरः रवरारक्षोत्तरेतीक्ष्णोदुः स्पर्शोरासभोपिचेतिहेमचंदः पंचगर्दभस्यनामानि गाढवदति ७७

वेदेहिकः विदेहेषु भवः धृषादित्यात् बुज् विदंश्चिवा विह उपचये वैनिश्चितः देह उपचयस्योतिवा वेदेहिको वाणिजके रद्रा इश्यासक्तोपि चेति विश्वहमचंद्रो ॥ सार्थ-
बाहः सार्थवहति कर्मण्यण् ॥ नैगमः निगमे भवः नत्र भव इत्यण् नैगमः स्यादुपनिषद्वाणिजो रिति विश्वः ॥ वाणिजः वणिक् वणिस्त्रियां वणि-
ज्यायां पुमान्वाणिजके पिचैति विपवः ॥ पण्यजीवः पण्येने पणव्यवहारे अवद्यपणेति निपातः पण्यमाजीवो यस्य ॥ आपणिकः आपणो व्यवहारोऽस्यास्ति भवत्येव
न् ॥ क्रयविक्रयिकः क्रयविक्रयाप्यो जीवति अधुना गमनिक्रयानि क्रयानि क्रयाप्यजो वमानस्य वाणी इति ७८ विक्रेता विक्रीणानि इकीञ्द्रव्यविनिमये ॥ विक्रयिकः विक्रये यजी-
वति क्रयविक्रयगृहर्ण सधातविग्रहार्थे इति कृत्वा उपसर्गायु द्वे वस्त्रपात्रादिविक्रयकारिणः ॥ क्रयिकः प्लुनगिदं क्रियाणि ॥ क्रयिकः क्रयेण जीवति ठन् हे भूत्येन वस्त्रा

वेदेहकः सार्थबाहनैगमो वाणिजां वणिक् ॥ पण्यजीवो द्यापणिकः क्रयविक्रयिकश्च सः ७८ विक्रेता स्याद्विक्रयिकः क्रयिकश्च यिको समौ ॥ वा-

णिज्यतु वणिज्या स्याच्चूत्यवरोप्यवत्रिभः ७९ नीवीपरिपणो भूलधनलाभोधिकं फलम् ॥

दियाहकस्य ॥ वाणिज्यं वणिजां कर्म आक्षणादित्वात् व्यञ्ज-

॥ वणिज्या दूतवणिशयोचेनियः स्वभावात् स्त्राल्लिङ्गः रथात् ॥ भूल्यं भूलेन जनस्य भोचयो इत्यादि नायत् ॥ वस्त्रः वसत्यञ्च न प्रत्ययः वस्त्रं वस्त्रेधने भूत्ये भूमा विनिहेमचंद्रः
॥ अवक्रियः अवक्रियतेनेन घमत्ययः इति त्रीणि ७९ नीवी नितरां दन्वति इविद्याणने आगमशास्त्रानित्यत्वात् भूम् नीवीरित्यपि नीवी स्याद्दसनयं यौ नीवी भूलधनेने पिचैति हेमः
॥ परिपणः वरिपण्यते पणव्यवहारो रक्तोच वप्रत्ययः ह्रस्वर्थ प्रयुज्यते ॥ भूलधनं भूलचतुर्द्वन्त्रच त्रयं क्रयविक्रयादिव्यवहारयन्मूलधनं तस्य भाडवल इति स्यात् ॥ नीवी स्त्री
स्यात् ॥ भूलधनादधिकं भूलधनं फलं सन्नाप्तः स्यात् लभ्यते अकर्म रिदित्यञ्च फलति फलनियन्तो फलं ज्ञातो फले सस्ये हेतूत्ये व्युष्टि लाभायोरिति विश्वः फलं हेतु कृते जाना-
फले फलकस्य स्योः त्रिफलायां च वंकोले शस्त्रोद्वेष्टिलाभयो रित्कृत्वात् ॥ लभ्यते इलभष्वप्राप्तौ एकं न फादिति स्यात् ॥

परिदानं परिच्यत्पदानं क्वचित्पनिदानमिति पाठः ॥ परीवर्तनः परिवर्तनं भावे यत्र ॥ नैमेयः स्वार्थेण ॥ नियमः निमानं विषयः नैमेयोपि यज्ञाद्युणः विमय इत्यपि चत्वारिपरिवर्तनस्य अदलाबदल इति रव्यानस्य ८० उपनिधिः उपनिधीयते इथात्र उपसर्गयोगः किः ॥ न्यासः न्यस्यते अकस्तेषूपणे कर्मणि यत्र हेनिक्षेपस्य ठेव पुरलेर्मे द्रव्य इति प्रसिद्धस्य स्पृतौत्वे बांभे दोनास्ति तस्य निक्षेपस्य निक्षेपे अपर्णं प्रतिदानं यत्पिदानं एकं ॥ क्रये क्रयविषये यदापर्णप्रसारितवस्तु तत्क्रयं कीयते ग्राहकागृहोद्युरिनिमत्या आपणे प्रसारितस्य एकं ॥ यत्क्रैलव्यमात्रं केतुयोग्यं तन्मात्रकं यत्तत्क्रैलस्य ८१ एवं विक्रयं विक्रीयते ॥ पणितव्यं पणयते यणव्यवहारे ॥ पण्यं पणे भवं त्रीणि विक्रेयक्रियाकर्मणाः क्रय्यादयो वाच्यलिङ्गाः ॥ सत्यापनं सत्यस्य करणं ॥ सत्यंकारः सत्यं करोति कारे सत्या

परिदानं परोवर्तनं नैमेयनिधयभावापि ८० पुमानुपनिधिन्यासः प्रतिदानं तदर्पणं ॥ क्रये प्रसारितं क्रयं क्रैलव्यं क्रैलव्यमात्रकं ८१ विक्रेयपणितव्यं च पण्यं क्रय्यादयस्त्रिषु ॥ क्लृप्ते सत्यापनं सत्यंकारः सत्याकृतिः स्त्रिया ८२ विपणो विक्रयः सरव्याः संख्येय इत्यादशान्त्रियु

गदस्येति मुम् ॥ सत्याकृतिः सत्यापनासत्यकृतिरिति स्त्री कण्डे बोधालितः भयं अवश्यं भयैव न त्क्रेन व्यभित्यादिरूपस्य सत्यस्य करणे सईकरणे इति रव्याते ॥ सत्यंकारकं लोके सत्याकृतिः सत्यादशपथ इति डाच् ८२ विपणः विपणनं ॥ विक्रयः विक्रयणं हे विक्रयक्रियायाः ॥ आदश दशशब्दमभिव्याप्य एकस्या अष्टादशांताः संख्याशब्दाः संख्येये त्रिलिङ्गाः ते च यथा एके विप्रः एकं पानं एकगौः दशब्राह्मणाः दशस्त्रियः दशापत्यानि ननु विप्रस्यैक इत्यादि एवं अष्टादशपर्यन्ताः उदाहरणे उद्ग्राः तेषु च नुष्यर्थ्यता वाच्यलिङ्गाः शेषं त्रिषु समं हि शब्दादेतेषां संख्येयैव वृत्तिर्न तु संख्यायाभिनिस्तु चितम् ॥

॥ श्रीमज्जानकीनायायमः ॥

विंशत्याद्याः विंशतिराद्यायासांताः सर्वाः संख्याः सदैकत्वे सदैव एकवचनांताः संख्येयसंख्ययोर्वर्तन्ते यथा एकोनविंशतिरिति च विंशत्याकुलालेः कृताः शतं यदाः संतोल्यादि संख्यायां यथा पदानां विंशतिः गवां शतं ८३ संख्यार्थे विंशत्यादोनां यदा संख्यायुस्तदा द्विवचनबहुवचनेस्तः संख्यां न सार्थवर्तमानाया विंशत्यादि संख्यायाः द्विवचने बहुवचने अपि स्यातामित्यर्थः यथा द्वे विंशती निम्नो विंशतीति तास्मा विंशत्यादि नववतिभिर्भिव्यायस्त्रीलिङ्गाः यथा विंशत्यासुरैषैः कृतं विंशतिः फलानीति ॥ पञ्के रिति पञ्चिर्दशाक्षरं छंदोदशसंख्यावलीष्वपि विंशतिः पञ्केर्दशगुणो नरं क्रमाच्छतसहस्रादिज्ञेयं यथा दशगुणापञ्चिकः शतं एवमेवं दशगुणितानि सहस्रं दशगुणितानि सहस्राण्ययुतमित्याद्यूह्यं यच्चाह एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः अर्बुदमज्जोरवर्गनिरवर्ममहापद्मशंखवस्त्र

विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्यायोः ८३ संख्यार्थे द्विबहुत्वे स्तस्मात् सत्त्वानवतेः स्त्रियः ॥ पञ्केः शतसहस्रादिक्रमादशगुणो नरम्

८४ यौतवद्वयपाय्यमिति मानाथकेत्रयम् ॥ मानतुलंगुलिप्रस्थगुजाः पचाद्यभाषकः ८५

समात् जलधिश्चात्यं मध्यं पशुर्धमिति दशगुणो नराः संज्ञाः संख्यायाः स्थानानां व्यवहारार्थं कृताः पूर्वै रिति ८४ यौतवं यौतुः शोधनं शोधकोवा यौने बाहुलकात्तु न तस्येदं ॥ द्रुवयं माने वयः ॥ पाथ्यं इति त्रयमानार्थकं भोच तेनेन गानं समानं अर्थो यस्य मादुमाने परिमाणवाचकमित्यर्थः ॥ नतमानं तुलंगुलिप्रस्थै र्भिन्नानि तुलमानं अंगुलिमानं प्रस्थमानं चेति त्रिविधमित्यर्थः एतदेवोच्चार्यमाणपरिमाणशब्देः क्रमेण व्यविह्यते तदुक्तं ऊर्ध्वमानं किलोच्चारणपरिमाणानुसर्वतः अयामस्तु प्रमाणस्यात्संख्याभिन्ना नुसर्वत इति ॥ पचगुजाः आद्यभाषः मध्यं तेनेन मर्षहिंसायां आद्यश्चासौ भाषकश्च शास्त्रीयभाषकत्वात् तदेवाह पंचरुण्यालोभाषदति एकं आद्येति विशेषणं द्विरुण्यालस्य गजनभाषस्य व्याहृत्यै सस्यशास्त्रे प्रायशो व्यवहाराभावात् ८५

तेषां दशभाषा अक्षः कर्षश्च स्यात् अक्षति अक्षव्यामौ पचाद्यच् अक्षोरथस्यावयवव्यवहारे बीभीतके सायकेशकटे कर्षे ज्ञाने चात्मानिरावणा विनिहेमचंद्रः कर्षति कृषवि-
लेखने कर्षेनाकर्षणोमानप्रभेदे पुनर्पुंसकं अस्त्री क्लीबपुंसोः स्यात् हेतोल्बा इति रव्यातस्य ॥ कर्षचतुष्टयं पलं स्यात् एकं कर्षाणां चतुष्टयं पलति पलग्नौ अच् पलग्नान्न
मांसयोरिति हेमः ॥ स्रवर्णः शोभनो वर्णीयस्य स्रवर्णानां स्वर्णकर्षसुवर्णाच्चि मरवांतरे स्त्री कृष्णाशुरुणि क्लीबे कांचने हरिचंदन इति विश्वः रुद्रस्त स्रवर्णस्वर्णा बिस्वयारिति
क्लीबमाह ॥ बिस्तः बिस्वतेस्मा बिस्वउत्सर्गिकः हेहन्मः स्रवर्णस्याक्षे अशीनिगुंजाभिस्तल्लिने स्रवर्णैरेवत्वर्थः ॥ तस्य हेमः पले कुरु बिस्त इत्येकं नाम कुरुधु बिस्तः ८६
पलानां शतं तुला स्यात् तोलयति तुल उच्चाते अतुलोपेति निपातनात् गुणाभावात् तुला साहचर्यभाजयोः गृहाणां दारुबंधाय योऽटिकायामपीष्यते शशी पलशते प्रांटे इति

तेषां दशक्षः कर्षो रन्धो पलं कर्षचतुष्टयम् ॥ स्रवर्ण बिस्तो हेमो देसु कुरु बिस्तस्तत्पले ८६ तुलास्त्रियां पलशतं भारः स्याद्द्विषानिस्त
त्ताः ॥ आचि ते दशभाराः स्युः शाकले भार आचिनः ८७ कार्षापणः कार्षिकः स्यात्

विवहेमचंद्रौ तुलास्त्रियां एकं ॥ विंशतिस्तुला एको भारः
स्यात् एकं त्रियत इति ऋत्भरणे भारः स्याद्दोषे विष्णोः पलानां द्विसहस्रक इति कोशांतरे उक्तत्वात् भारः सहस्रद्वितये पलानामपि वीवध इत्यजयश्च पुरुषेणैवे
हे पलसहस्रे बोद्धुं शक्यत इत्यर्थः ॥ दशभाराः आचिन इति स्फुः आचो यतेस्मा चित्रचयने भारे दशभिः आचिन इति स्फुकोशः ॥ यः शाकटः शकटेन ऊह्यते भारः सो
धि आचिन इत्येकं आचिनः शाकटो न्येषे पलानामयुतद्वय इति विश्वः ८७ कार्षापणः वर्षस्यायं कार्षः कार्षस्य कार्षेणवा आपणः आपणनं पणव्यवहारदौ नित्यं पणः
परिमाणे इत्यप् कार्षापणो रन्धो कार्षिके पणषोडशिके पिच ॥ कार्षिकः कर्षस्यायं अथात्मादितादृञ् हेराजतर्षपरिमितरूपकस्य रुपयाद निरव्यातस्य ॥ ६९

ताम्रिके ताम्रस्यायं तस्मिन्कार्षिके पण इति कर्षस्यायं पण्यतेनेन पण्यवहारादौ अप्यत्रिसंज्ञापूर्वकत्वाद्दृष्ट्युपपन्नः पणो वराटमानेस्यान्मूल्ये कार्षियोगे गृहे ऋ
म्यशाकादिके द्यूतव्यवहारस्तौ चने एकं ताम्रकृत कार्षपणस्य पेसा इति तु लामानमुक्तं अंगुलिमानं च हस्तादिनृवर्गे उक्तं प्रस्थमानं त्वाह आ
दकादयः शब्दाः परिमाणविशेषवाचकाः मूल्येकं भिन्नाः स्युः तेष्वथ आदकः आदौ कते दौलगतौ अत्र पृथोदरादिः आदकी चतुर्वर्ग्यस्त्री परिमाणान्तरे त्रिषु ण
कं पायली इति रव्या ॥ द्रोणः द्रवति द्रुगतौ न प्रत्ययः द्रोणोऽस्त्रिया मादके स्यादादकादि चतुष्टये पुमान्कृपीपौलुष्या काके स्त्री नीहदन्तरे स्त्रियां काष्ठां बुवा हि न्यां
गवादीनामपीष्यत इति विश्वः इत्येकं अदमणी इति रव्या ॥ रवारी रवआराति इत्येकं दीडमणी इति रव्या तस्य ॥ वाहः ऊह्यतेनेन वहप्रापणे ह

कार्षिकेताम्रिकेपणः ॥ अस्त्रियामादकद्रोणो रवारी वाहो निकुञ्चकः ८८ कुडवः प्रस्थ इत्याद्याः परिमाणार्थकाः पृथक् ॥

लश्वेति यत्र वाहोऽवमानयोः वाह इत्येकं बारामणी इति ० रवार इति पुंसि वा रवारि रिति हस्त्वानोपि स्त्रियां ॥ निकुञ्चकः निकुञ्चनि कुञ्चकौ दित्ये एबुल्लतं ८८ कुडवः कुड्यते कुड
नेवा कुडिदाहे बाहुलकात्कवः कुटप इत्यपि पाठ इति मुकुटः पावशेर इत्येकम् ॥ प्रस्थः प्रस्थोऽस्त्रियामानभेदसाधवत्यश्च वस्तुनि आद्यशब्दाच्छूर्पभारादिनां
ग्रहणं फलमकुञ्चकमुष्टिः कुडवस्तच्चतुष्टयं चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुष्टयस्थं तथादकं अष्टादको भवेद्वोणो हि द्रोणः शूर्पश्च्यते सार्धशूर्पो भवेत्तवारो द्विशूर्पो द्रोणमुदाह
ता तमेव भारजानीयाद्वाहो भारचतुष्टयमिति अस्य च अष्टमुष्टि भवेत्किं चिदष्टौ तु पुक्लं पुष्कलानि तु चत्वारि आदकः परिकीर्तितः चतुरादको भवेद्वोण इत्यत-

चानलक्षणमित्कृत् अत्रपलादित्रयमभिनं तनदेशभेदात्तत्त्वान्यथात्वं यथागगधदेशो द्रोणस्तार्याः रवलुबोद्धशांशः स्यादाटकोद्रोणचतुर्थभागइत्या
 दि रूपकादेश्वतुरीयभागः पादइत्युच्यते एकं पद्यते पदगतौ पादोबुधेतुरीयांशो लभ्येत्यतएवने श्लोकपादेषिचह्रीर्बुध्लुंगः तिरणोपुनरितिकोशांतरं अंशः
 अंशयते अंशविभाजने यञ् अंशोविभाजनेप्रोक्तएकदेशोपिवक्तनइतिहेमचंद्रः॥ भागः भज्यते भजमेवांशं कर्मणिथञ् भागोऽरूपाधिकांशेनथाभागेयैकदेशयोरितिहे
 मः॥ वंटकः वंस्यते वटविभाजने कर्मणिथञ् स्वार्थकः भागिभागः अस्य वाटाइनिर्गसिरूस्य ८९ द्रव्यं दुरिधं द्रव्यंचमत्वं द्रव्यंमव्येयनेस्वादीजतुद्रुमविकारयोः
 विनयेप्रोषजेरीत्याभिनहेमः॥ विनं विद्यतेस्वा विह्वलाभो विनोभोगइतिसाधुः विनं कूटं विंथंमेवाच्यलिंगे रव्यात्तैर्विचारिते॥ स्नापतेयं स्वपतौसाधु स्वपतेर्दन्त्र॥ रिकथं रिच्य
 ते भिचिरविवेचने कथन् ऋकथं ऋच्यते ऋत्तशब्दे बाहुलकात्॥ धनं धनति धनयात्वं पचाद्यच् धनतुगोधनेविचेदनिविगवः॥ वस्तु वसति उच्यतेवाऽसिचगुणैः वसनिवासै

पादस्तुरीयोभागः स्यादंशभागोऽनुवर्तके ८९ द्रव्यं विनं स्वापतेयं रिक्त्वासुक्थचनंवस्तु॥ हिरण्यद्रविणद्रुत्तमर्थैरेविमवाअपि ९०

उग्रत्ययः इत्याद्युत्सं वसुर्भयूरवाग्निधनाधिपेषु योऽन्नस्रसयाद्रुत्तहातकन हृदौपथस्थागधनेपुरहोवस्तुतंस्थान्यधुरेन्यवच्चैनिविश्वप्रकाशः॥ हिरण्यं हर्यति हर्यगनि
 कांत्योः कन्यचमत्ययः हिरादेशश्च इत्याद्युत्सं हिण्यं केतसिद्रव्येषानकुंभावराटयोः अस्रयेगानभेदेस्यादलुयेयनपुराकं द्रविणं द्रवनि द्रूयतेवा द्रुगनो द्रुदक्षिण्या
 भिनण् द्रविणंनह्योर्हत्तेकांचनेचपरात्रमदतिविश्वः॥ द्रुत्तं दिवंगमति व्याभ्रथासे आतोनुपरागेऽनिकः द्रुत्तविचोदिलेपिचेतिहेमचंद्रः॥ अर्थः अर्थते अर्थउप
 याश्चायां अकर्तोरिथञ् ऋच्छति अर्थनेवा भ्रुगनौ धन अर्थोविषयार्थनगोर्धनसारणवस्तुधु अभियेयेशब्दान्निहतौचप्रयोजनइतिकोशांतरात्॥ राः रातिस्मरवं राय
 तेवा रादाने रातेर्दः राह्योर्विभवेस्वर्गेऽतिरुद्रः॥ विभनः विभनति पचाद्यच् विभमोऽननिर्गन्त्योरनिहेमः तत्र अर्थोदित्रयंपुंसि राः रायो रायः एवमूहं त्रयोदशथ

नस्यत्ता० ९०

कोशः कुशयेन कुशसंश्लेषणे कुप्यते कुशनिर्कर्षे उभाभ्या मपि चञ्च कोशस्तालव्यान्तोभूयन्त्यातोवा हेअपि कृताकृतयोः घटिताद्यदिनयोर्हेमिरूपयोः ताभ्यां हेमिरूप्याभ्यायदन्यन्ताभ्यादितल्लुब्धस्यात् गुप्यते गुपूरक्षणे राजसूयेनिसाधुः एकं कुप्यन्हत्वादि अर्थोदिरण्यमरूप्यंचाकुप्यं तदहयंकुप्यं अकुप्यंच ॥ आहृतं रूपान् आहृतं इतियत् मुद्रितं चैव रूप्यं रूपमाहन्यतेऽस्य रूप्यस्यादाहतस्वर्णरजनरजनेपि चेति विश्वः ११ गारुत्पातं गरुत्पातः जातं मुच्यते स्वशक्तिभिः ॥ भरकनं भरकनरत्यनेन अन्येष्वपि ज्ञेयः ॥ अशमगर्भिः अशमनोगर्भिः ॥ हरिश्चाणिः हरिद्वर्णो मणिः शाकपाथिवादिः चत्वारिपाचदिति मसिद्धस्वमणोः ॥ शोणरत्नं शोणं चतद्रत्नं च ॥ लोहि-
तकः लोहितमेव कन ॥ यद्रासगः पद्मभिवरागोऽस्य त्रीणि पद्मरासास्यभाणीक इति रव्यात्मन्य ॥ भौक्तिकं मुक्तैव तस्यैव दमित्यण ॥ मुक्ता भौक्तिकशब्दो विनयादिः मुक्ता

स्यात्कोशश्च हरिण्यं च हेमरूप्ये कृताकृते ॥ ताभ्यां यदन्यत् कुप्यन् रूप्यं तदहयसाहृतं ११ गारुत्पातं भरकनमशमगर्भो हरिश्चाणिः ॥ शोण-
रत्नं लोहितकः पद्मरागीय भौक्तिकम् १२ मुक्ताया विद्रुमः पुंसि प्रवालं पुनर्पुंसकम् ॥ रत्नमणिर्द्वयोरशमजानो मुक्तादिकेपि च १३

भौक्तिकं पुष्पल्यो रिति हेमः हे भौतौ इति मसिद्धस्य ॥ मवालः प्रवलति बलप्राणने ज्वलादित्वाण्यः प्रवालोऽस्त्री किसलयवीणादं डेच विद्रुम इति विश्वः हेमं वल्लं इति रव्यात्मन्य ॥ रत्नं रमतेऽस्मिन् रमुन्नीडायां रमेत्तंचेति साधुः रत्नं स्वजातिश्रेष्ठस्याच्यणा विनिर्हेमः ॥ मणिः मणयते मणशब्दे मणिः स्त्री पुंसयोरशमजानो मुक्तादिकेपि चेति विश्वः तत्र मणिः स्त्री पुंसयोः स्त्रिया डी षन्तोपिमणो हे अशमजानो मरकतादौ मुक्तादिकेपि वर्तेते आदिग्रहणात् विद्रुमेपि कनकं कुल्लिशं नो लपद्मरागं च भौक्तिकं ए-
तानि पंच रत्नानि रत्नशास्त्रविदो विदुः स्वर्णं रजतं मुक्ता राजावर्त प्रवालकं रत्नपंचकमारव्यान्तं शेषं वस्तु प्रचक्षत इति वा मुक्ता फलं हरिण्यं च वैदुर्यं यद्यशगं पुथ्यरा-
गं च गोमेदं नीलं गारुत्पातं तथा प्रवालं मुक्ता न्युक्ता निमहारत्नानि वै नैवेति प्रयोगदर्पणात् १३

स्वर्णं सुषुम्नगोति भद्रगुणौ पचाद्यच्च यद्वा शोभनः अर्णोगतिरनेन ॥ स्वर्णं शोभनः वर्णीः स्य स्रष्टुवर्ण्यते वा वर्णवर्णने कर्मणि घञ् ॥ कनकं कनति कचोदीप्तौ कजादि-
प्यो वुञ् कनकहेम्निपुंसि स्यात्किंशकेनागकेसरे धत्तरेकां च नारचकालीये चंपके पिचेति कोशांतरम् ॥ हिरण्यं प्राच्युत्पादितः हिमोति हीयने वा हिंगत्यादौ इति हम्प्रशब्दः सि
ध्यति ॥ हेम ॥ हाटकं हटति हटदीप्तौ हाटयति वा ण्वुल् ॥ तपनीयं तप्यतेः नेन तपसंतापे करणे अनीय ॥ शातकुंभं शतकुंभे पर्वते भवं तत्र इत्यण् ॥ गंगेयं गंगाया अ
पत्यं यंगं भस्मिषु वेगं गापावकादौ सतजसं तदुल्बं पर्वति न्यस्तं हिरण्यं समपद्यत इति बाद्युपुराणे गंगेयः स्यात्पुमान् प्रीत्य्भिक्कुब्जं स्वर्णकसेरुणा शिनिकोशांतरम् ॥ भर्मं विभ्रमि भ्र
ति वा भविच ॥ कर्बुरं कर्बत्यनेन कर्वदर्पे मद्रुगयश्चो निसाधुः कर्बुरं सलिले हेम्नि कर्बुरः पापरक्षसोः कर्बुराहृष्यावृतायां शबले पुनरन्यवदिति विश्वः कर्बुरमित्यापि दीर्घगध्यं वाब्दर

स्वर्णस्रवर्णकनकां हिरण्यं हेमहाटकम् ॥ तपनीयं शातकुंभं गंगेयं भर्मकर्बुरम् १४ चामीकरं जातरूपं महारजनकांचने ॥ रुक्मैकांतस्वरं

जांभूतदमष्टापदोस्त्रियाम् १५ अलंकारस्रवर्णयिच्छ्रुगीकनकमित्यदः ॥

त्नावल्यो कर्बुरइत्यथप्यत्र कर्बुरः स्यात्पुमान्वात्यां स्रवर्णे पुनपुंसकभिति मे
दिनी भर्ममित्यदंतमपि द्विरूपकोशे १४ चामीकरं चामीकरे आकरे भवं इत्याद्यूल्यं ॥ जातरूपं जातरूपं यद्वा भशस्मं जातं जातरूपं प्रशंसायां रूपम् ॥ महारजनं मह
श्चमद्रजनं च ॥ कांचनं कांचति काचिदीप्तौ नद्यादिः ॥ रुक्मं रोचते रुचदीप्तौ आणादिकः रुक्मलोहे स्रवर्णे चेति हेमचंद्रः ॥ कांतस्वरं हृतस्वरे आकरविशेषे भव अणप्रत्ययः इत्या
द्यूल्यं ॥ जांबूतदं जंबूरसस्य नद्यां भवं अणप्रत्ययः ॥ अष्टापदः अष्टोधातवः पदानि स्थानान्यस्य यद्वा अष्टानापदं अष्टनः संज्ञायां इति दीर्घः अष्टापदं पुंसि कुबेच इत्येकोनविंशतिः
स्रवर्णस्य १५ यदलंकाररूपस्रवर्णनत्वं श्रुगीकनकमुच्यते श्रुगीति पृथक् तत्र श्रुगं प्राथम्यं दस्याः गौरादिः इत्याद्यूल्यं भूषणं कनकं श्रुगीनिनाममात्रा यन्मात्रा भूषणकनकं श्रुगीति ॥

दुर्वर्णं दुष्टवर्णस्यानेन वा दुर्वर्णं स्त्रियसद्वर्णं क्लृप्तमेणैव रूप्ययोः ॥ रजतं रजति रज्यते वा रजसागे दृषिरंजिष्यं किं दित्यतश्च रजतं जिषु क्लृप्तं ह्यहरेचैव निविश्यः ॥ रूप्यं रूपयति रूप्यते वा रूपरूपं स्त्रियायां अचोयत् ॥ रवजूरं रवजति रवज्यथगे ऊरुः प्रत्ययः रवजूरं रूप्यफलयोः रवजूरः कीदृहस्ययोः ॥ श्वेतं श्वेतते श्वितावर्णं अच श्वेतो दृषाद्विभेदयोः श्वेतावसादिका काष्ठयातलायां श्वित्वापुच तत्र तु रवजूरं हस्तोकाराभिनिशामनाद्यः अपि वाद्वा न तारकलधौकलधौनमित्यपि इति पंचंकरजनस्य १६ शक्तिः शयते शिणाति वा रोङ्-क्षरणे रोगनिरेषणयोः उभाभ्यामपि क्तिन् शक्तिः स्त्रियां स्यं दप्रचारयोः पिचले लोहकिट्टे च भ्रगर्तो ॥ आरकूटः आरकूदयते कूटद्योहे पचाद्यच्

दुर्वर्णं रजतं रूप्यं रवजूरं श्वेतमित्यपि १६ शक्तिः स्त्रिया गारकूटो न स्त्रिया भयताच्चक्रम ॥ शकल्यं स्तेछमुसं ह्यवशिष्टो दुर्वराणि च १७

आरकूटो स्त्रियां द्रव्यं रोगो नु रीति कोमलमभिरभराः शक्तिः स्त्रियां शतीत्यपि आरकूटः क्लृप्तपुंसोः द्वेषितलस्य ॥ नाघं ताम्यति तम्यते वा तसुकांक्षायां रक्कपत्यये कः ॥ शकल्यं शलति शकल्यते उल्बादयश्चैति साधुः यद्वा शकल्ययति शकल्यते वा शकल्यमाने अच यञ्च्वा शकल्यं तास्ते च क्षकण्यया चोरे जलसन्निधाविति ह्रस्वचंद्रः ॥ स्तेछमुसं स्तेच्छदे शो सुखमुत्पन्निरस्य स्तेच्छस्य सुखमिवेति वा ॥ ह्यहं हेहं भरुणं ह्यनुतेस्य अश्वात्मा द्विष्टगपि ॥ वरिष्ठं अतिशयेन वरं ऊरुर्वा वरिष्ठताम्रके क्लीबमिति वरगी द्वितीयांतं रुद्रः ॥ उदुंबरं उशं भृंहृणोति हञ्चरणे पचाद्यच् आदुंबरं भवताम्रे फलादौ च दशाशिवन इत्यजयः उदुंबरस्तदेहलया वृक्षभेदे च पंडिते नथ्यचक्रुष्टभेदेषिताम्रे पिस्यान्नपुंसकम् इति षट्नामस्य १७

७१

७२

लोहः लोहति लुहतेन वा लुहगार्थं लुहतेनेन वा लूत्रछेदने कथ्यति रोहति वा कपिलकादित्वात्पुषोदशदिवर्षा लोहोऽस्त्रीशस्त्रफलहेजांमकैः सवर्तिजस्य ॥ शस्त्रकं शस्यतेनेन शस्त्रहिंसायाम् दाम्नीतिष्ठन् ॥ नोदणं नेजयति नेज्यते वा अनेन वा निजनिशाने निजेदीयश्चेति साधुः नोदणं सासुद्रलवणे विषलोहाजिमुष्कके क्लृबंयवाग्रके पुंसितिग्मात्पत्यागिनोस्त्रिषु ॥ पिंडं पिंडते पिड्यते वा पिडिसंधाने पिंडोपाले बलसांद्रोहागोरे कदेशयोः देहभात्रे निवापेन गोलसिल्लहकयोरपि ओंडुपुंये च पुंसि स्यात्क्लृबमाजीवनायसोः पिंडीनुपिंडतगरेः दाबूः बजूरं भेदयो रित्कत्तत्वात् ॥ कालायसं कालंचतदयश्च सभासांतः तच्च कृष्णायसमिति रत्नमाला ॥ अयः एति अयते वा अस्मन् ॥ अयमसारः अयमनः सारः अयमसारचशस्त्रकमित्यमरमाला समलोहस्य ॥ मंदुरं मंडने भट्टिहूषायां मंडुरं दर्वगमध्यं ॥ सिंहाणं शिष्यते

लोहोस्त्रीषास्त्रकंलीक्षणंपिंडकालायसायसी॥ अथमसरोऽथमदूरसिंहायामपितन्त्रले ९८ सर्वस्यानैजसंलोहविकारस्त्वयमःकु
शी॥

श्री॥
शिधिआघ्राणे सिंमाणयतिवा पृषोदरादिः सिंहानमितिपाठेनु सिंहवदनिति अनघ्राणने सिंहमानयतिवा सिंघाणमित्य-
पि हेलोहमस्यलोहकादइतिरव्यानस्य ९८ सर्वमपितैजसं सुवर्णरजनादिकं लोहमित्यच्यते प्रज्ञाद्यणिलेहमित्यपि तेजसोविकारः यद्वा तेजोम्यस्य यद्वा
सर्वं स्वर्णोदितैजसलोहचस्यात् एकं तदेवाह सुवर्णरजतताम्बरीनिःकारयतथात्रपु रसिंकालायसंवेगमोलोहानिचक्षतइति ॥ अयस्कृविशेषालोह-
संज्ञस्यात् ॥ अयसः विकारः कालारव्यः कुशीम्यात् एकं कुंभूभिष्यति शोनमूकरणे कप्रत्ययः कुशीफाले पिवंदायामिति विश्वः कुशीफाले कुशोदरसं
कुशवल्याकुशजले कुशोरामसुतेदीपेयापिहयोक्कमनयोरित्क० कुशीक्षियां ॥

क्षारः क्षरति क्षरत्तचलने ज्वलदित्वाण्याः क्षारः काचेरसेगुदे भस्मानिर्धूतलवणेद्विहेमचन्द्रश्च ॥ काचः काचते कचवंधनेदीमौच काचः शिव्येमणौनेत्रगेगणैदेसुदंतरद्विति विश्वः हे काचस्य काच वांगडस्वारद्विति ॥ चपलः चोपमि चुपमंदायांगमौ ओणादिः इत्याद्याहं ॥ रसः रस्यते रसआस्वादने घञ् रसयनिधान्त्वां प्रयनादच् रभः स्वदेज लघीर्यथेदगासदौविषेद्रवे बालेशगेगृहेधानौनिष्कादोपारदेपिच रसानुरमनापाठामल्लुकीद्वितिकुगुषु ॥ सूतः सृत्यनेम्य धूमसवेकः सूतस्तु सारथीनास्मिणस्तत्रिया द्वाह्यणोसु ते बंदिपाठकयोः पुंसिमसूतेमरितेन्निष्विनिविश्वः ॥ पारदः पारदद्वानि हुदाञ्जदने कचत्ययः पारतद्वनिपाठेन पारतनोति ननुविस्तार इः रसेन्द्रः पारदः प्रोक्तः पारनोपिनिगद्यनद्वनितारपालः पारतस्तुममाव्याहुः सूतस्तु रहितोमन्वात् पारदस्तुमनाकृशीतः सर्वतुल्यगुणाः स्मृताद्वनिषाब्द्याणविः चत्वारिपारदस्य पारद्विति ९९ यन्माहिषंशृंगंतद्वय

क्षारः काचोऽथचपलोरभः सूतश्चपारदे ९९ गवलंमाहिषंशृंगमभकंगिरिजामले ॥ स्त्रोतोजनंनुसौवीरंकापोनांजनयामुने १००

लमित्येकं गवनं गवः गुहः शब्दे तंलानि षंरदोहिप्रयेणगवलेभिधाय्यतेनभनदभिधानं अभ्रकं अभ्रानि पचाद्यच् अभ्रतेवा घञ् अभ्रगतौ अभ्रस्वयमनिकृतिर्वा अभ्रपदोक्तम् ॥ गिरिजामलं गिरौजातं जलीमाहुर्भावे अस्मति अमगतौ कलच् तच्चनत् हेअभ्रकद्वनिरव्यानस्य गिरिजंअमलंद्वितिकाश्चित् तन्मनेत्रोणि किरिजंगिरिजाबीजममंगल लब्धजमितिबाचस्पतिः ॥ स्त्रोतोजनं अंज्यतेनयनमनेन अंजव्यास्यादौ ल्युट् अंजनंस्त्रोतोजमंजनं यमुनास्त्रोतसोजानत्वात् शाकपाथिवादिः ॥ सौवीरं स्रवीरंदेवोभवं सौवीरंकेजिकेस्त्रोतोजनेचबद्गेफले नातुनीहगीतिविश्वः ॥ कपोताजनं कपोतभेदं कपोतवर्णीत्वात् कपोतंचतदंजनंच ॥ यमुजं यमुनायांभवं यद्वा यमुनायाइदं नहृ छयाभल्लुभत् यमुनास्त्रोतसोजातमंजनंस्त्रोतोजनं धल्वंनरिस्तु अंजनंमेचंकटुष्यासौवीरस्यात्स्रवीरजं कपोतकंयामुनंचस्त्रोतोजनमुदाहृतमिति चत्वारिसौवीराजनस्य स्रुमाद्वनिरव्यानस्य १००

तुल्यांजनं तुल्ययनि तुल्यनेवा तुल्यआकरणे अचयत्रवा तुल्यंचतदंजनं च ॥ शिखिग्रीवं शिखिग्रीवाअस्यास्ति नद्वर्णत्वान् ॥ विनुन्नकं विनुद्यनेस्य तुदच्यश्चने
 मूतेनः ॥ मयूरकं मयूरस्यप्रनिहानिः इवार्थैकं मयूरकायनिवा माहयत्त केशब्दे ॥ कर्परी कल्पते स्रष्टूसाभर्थ्ये बाहुलकाल्साधुः पंचमौरश्चूतइतिरव्यानस्य ॥ दार्विका
 दारुहरिद्रा तस्याः विकारः दार्वी तनः कन् ॥ केशोद्भवं अजाययमिआवर्तितं तुल्यं रसांजनादिसंज्ञस्यात् दार्विकेत्यपि तुल्यं स्यादसृतासंगं कर्पशितुन्नामित्यपीतिरभसः ॥ २
 सांजनं रसजं अंजनं श्राक्यार्थिवादिवत् १०१ रसगर्भं रसोर्गर्भेऽस्य ॥ तादृशैर्लोलं नादृशैर्लेप्रवमभेदोपचारादितिमुकुटः ॥ गंधाशमा गंधद्युक्तोश्मा ॥ गंधर्कः गंधो
 स्यास्ति गंधिकइतिपाठेन शोभनोर्गंधोऽस्य मत्वर्थेठन् आमोदलेशयोर्गंधः सस्मरगंधिकइतिरभसः मौर्गंधिकइत्यपि त्रीणिगंधस्य ॥ चक्षुष्या चक्षुषेहिना शरीरावा

तुल्यांजनं शिखिग्रीवं विवितुं न्नकमयूरके ॥ कर्परीदार्विकाकाशोद्भवं तुल्यं रसांजनं १०१ रसगर्भं तादृशैर्लोलं गंधाशमानितुं गंधकः ॥ मौर्गं

धिकं चक्षुष्याकुलाल्यानु कुलाल्यिका १०२ रीतिपुष्यपुष्यकेतुपुष्यककुसुमाजनं ॥

यवाद्यत्वान् चक्षुष्याकुंमकारीचकुन्नुत्थिकेतिरत्नकोशः
 चक्षुष्यः केतकेपुंडरीकसंज्ञकपादयोः कुलाल्यिकास्तभगयोः स्त्रियाभाक्षिहितेन्यवदितिकोशांतराच्च ॥ कुलाली कुलमलति अल्लसूषणादौ कर्मण्यण् ॥ कुलाल्यिका
 कुलेतिष्ठति कुलल्यप्रनिहानिरितिवा त्रयंतुल्यविशेषस्यानिकासरमाइतिरव्यानस्य १०२ रीतिपुष्यं रीतेः पित्तलस्यपुष्यमिव ॥ पुष्यकेतु पुष्यस्यकेतुरव नाश
 कत्वात् उदंतं पुंसके पुष्यकेतुकुसुमाजनमिति रुद्रः ॥ पुष्यकं पुष्यस्यप्रतिकृतिः द्वैतिकन् पौष्पकमित्यपि ॥ कुसुमांजनं कुसुममिव कुसुमनाशकवाञ्छ
 जने चत्वारिभ्यायमानपित्तलादुत्पन्नस्य जस्ताचैफूलइतिरव्यानस्य ॥ ६९

मेषकंबलः मेषलोमकृतः कंबलः शाकपाथिविदिः ॥ उर्णायुः उर्णस्यास्ति उर्णायुस्त्र उर्णायुर्नक्षणेभंगेषकंबलमेवयोरिति विश्वः उर्णयुरुदंतः युंसि हूमे
षकंबलस्य ॥ शशोर्णं शशस्यायां शशोर्णं कारणकारिनिचंद्रगोलिगालुशासनत्सुहृत् ॥ शशलोम शशस्यलोम द्वेषाशलोमः ॥ मधु मय्यने मनसोने
फलियादिति उणादिसूत्रेण साधुः मधुपुष्परसेक्षोद्रेमेधेनालुमकद्रुमे बसनेद्वैत्याभिषेकत्रय्याज्जीवंत्यालुयोपितीनिवेषमेद्वयो ॥ क्षौद्रं क्षुद्राभिर्मक्षिकाभिः
कृतं अणुप्रत्ययः ॥ साक्षिकं मक्षिकाभिः हृतं क्षौद्रं लुभनुनरयोरिति ह्रस्वचंद्रः आदिनात्राभरयोरिति ह्रस्वचंद्रः ॥ मधूच्छिष्टं मधुना सृष्टिष्यते ॥ सिन्धुकं सिन्धुनि सिं-
च्यते वा सिन्धुक्षरणे धक्त्वर्थकः ॥ मेषाण्डनिरव्या ॥ १०७ मजः शिला मजः शब्दवाच्या शिला मजः शिल्पइमिहिरूपदोषः ॥ मनोगुप्ता मनसा गुप्ता ॥ मनोव्दाना मनशाब्दे

मेषकंबलउर्णायुः शशोर्णं शशलोमनि ॥ मधुक्षौद्रं मधुक्षौद्रादिसधूच्छिष्टं लुभिसकथकम् १०७ मजः शिलामनोगुप्ता मनोव्दानागजिह्विका ॥ नैपा

लो कुनदी गोलार्धवक्षारो यवाग्रजः १०८ पावथाः शस्त्रजिकाक्षारः कापोनः स्तरवचर्चकः ॥

नहूयने कथ्यते क्षेत्रशाब्दे आतइति छद् ॥ नागजिह्विका ना
गानां जिह्वेव चत्वारिभ्यः शिलायाः ॥ नैपालो नैपाले भवा भवार्थेण नैपालीभ्यः शिलास्यात्स बहानवमाल्यपीति विश्वः ॥ कुनदी कुनदीति नटअवस्थाने इच्छ गोशदिः
यद्वा कुत्सितानदीव ॥ गोला गां दीभिर्न्याति कथत्ययः गुड्यनेवा गुड्येहने तुल्यो रैक्यं गोलागोदावशेसरव्योः कुनदीगुर्गयोः स्त्रियां पात्रांजनेमंडनेवाङ्गिजेरवालस्वलने
योर्लक्ष्यापुमान्चयैकपयुक्तेभिधेयवत् श्रीणि नैपालदेशोद्वायामनः शिलायां सप्तकार्योदयेकः ॥ यवाग्रजः यवाग्रज्जायतेस्य १०८ पावथः पाके
साधुः श्रीणिजवस्वारदनिरव्या ॥ स्त्रजिकाक्षारः स्वर्जिकारसजः क्षारः शाकपाथिविदिः स्वर्जिकां दग्धाक्षार्यतइति स्वर्जिकाक्षारः सृजिकाक्षारइति रागमनाथः ॥ कापोनः क
पोतवर्णी स्यास्ति ॥ स्तरवचर्चकः स्तरवचयति वचदीप्तौ कुन ॥

सौवर्चलं स्रवर्चलायाइदं तस्येदमित्यण् अथसौवर्चलंसर्जक्षारेचलवणान्तरइत्फ०॥ रुचकं रोचतेःनेन रुचदीप्तावाभिप्रीनौच रुचकोबीजपूरेचनिष्केदंतक
पोतयोः नदयोः स्वर्जिकाक्षारेव्यभ्याप्रणसाल्पयोः सौवर्चलपिमंगल्यद्रव्येपिकटकेपिचेलिकोशांतरं देक्षारभेदस्य संचलरवारइतिरव्या० आगुक्तमपिद्वार
प्रसंगात्पुनरुक्तं पंचापिसर्जिकाक्षारस्येतिस्रभूत्यादयः॥ त्वद्वक्षरी त्वचोवंशाक्षरीरमस्याः॥ वंशरोचना रोचने नंद्यादिः वंशस्थरोचना वंशलोचनेनिहेमचं
द्रः त्वद्वक्षरीवंशजासुभ्रावंशाक्षरीरितुवैव्यावीनिसाम्भवतः द्वेवणुजन्योषधिविशेषस्यवंशलोचनइतिरव्या० १०९ शिशुजं शिशोजंजयितेस्य दुग्मत्ययः॥ र्वेत
मरिचं श्वनंमरीचमिव द्वेसौभाजनबीजस्य शोवग्याचैबीजइति॥ ऐक्षवंमूलंभोरदस्यात् सुरसंवेष्टने शाकादिभ्योतन् इक्षोरिदं एकं॥ ग्रंथिकं ग्रंथिरेव स्वार्थकः

सौवर्चलंस्याद्रुचकंत्वद्वक्षरीवंशरोचना १०९ शिशुजंरुचंवेतमरिचंभोरुदंमूलमेक्षवस्म॥ ग्रंथि
कंपिप्पलीमूलचटिकाशिरइत्यपि ११० गोलीमोभूतकेशोनापत्रांगरक्तचदनम् ॥

ग्रंथिकंपिप्पलीमूलगुग्गुगुमांथिपर्णयोः करीरेपुंसिदेवक्षेसहदेवारव्यपाडवइतिविश्वः॥ पिप्पलीमूलं पिप्पल्याःमूलं॥ चटिकाशिरः चटिकायाः शिरदव
चटकाशिरइतिहेमचद्रः व्यरुमपि शिरोनापिप्पलीमूलइतिमोदिनी त्रयंपिप्पलीमूलस्य पिप्पलीमूलइतिरव्या० ११० गोलीमो गोरिचलोभान्यस्याः गोली
मीश्वेतदूर्वायास्याहचाभूतकेशयोरितिविश्वः॥ भूतकेशाः भूतानांकेशादव हेजटाभांसीइतिप्रसिद्धायाः॥ पत्रांगं पत्राण्यंगेऽस्य पत्रांगनहयोर्भूर्जेपयंकेरक्त
चंदनइतिविश्वः॥ रक्तचंदनं रक्तचंदनमिव रक्तसारत्वात् द्वैरक्तचंदनलुल्यस्य रक्त सारद्रव्यस्य कृष्णाशिसवपतंगइतिचरव्यानस्य ॥

त्रिकदुःत्रयाणां कदूनां समाहारः भनपुंसकं ॥ भूषणं ऊषणि ऊषदाहे इगुपधेनिके प्रामे हृत्यल्युदइति ल्यट् पात्राद्यंतरदो नञ्चोत्वाभावसंनपुंसकमितिसाधुः त्रयाणां ऊषणानां समाहारश्चभूषणमिति द्विरूपकांशः ॥ व्योषं विशेषेण ओषति उषदाहे एचाद्यच् औषिण्यं अपिष्यतीमरीचानां समाहारस्य ॥ त्रिकला त्रयाणां फलानां समाहारः अजादित्वादाप् त्रफला इत्यपि नञ् तृफति तृफत्वमौ त्रिफलात्फलार्थेति त्रिकादुशेषः ॥ फलत्रिकं फलानां त्रिकं देहरीनक्यामलकविभीनकफलानां समाहारस्य १३१ इति वैश्यवर्गः शरद्रः शोचति शक्चशोके शक्चेदंश्चेति रक् दीर्घश्चेति साधुः ॥ अवरवर्णः अवरः धर्मो वर्णः स्य अवरश्चासौ वर्णश्चेति वा ॥ हृषलः हृष्यते वर्षति वा हृषुसेचने हृषयर्मलुनानि वा लूञ्छलेदने अन्येभ्योपीनिङः हृषलानि वा ॥ जयन्यजः जयत्यात्पादाज्जानः जनीमादुभावे चत्वारिशरद्र

त्रिकदुःत्रयूषणं व्योषं त्रिफला तु फलत्रिकम् १११ इति वैश्यवर्गः

अबधृकरणादयः १ शूद्रा विरोरुत्तकरणोऽबधो वैश्याद्विजन्तर्नाः ॥

शूद्राश्चावरवर्णाश्च हृषलाश्च जयन्यजाः ॥ आचांडालानुसंकीर्णा

स्य ॥ चंडालो ब्राह्मण्यं शूद्राज्जानः नमो भिष्याथ वक्ष्यमाणः अबधृकरणादयः अबधृश्चकरणश्चाबधृकरणौ आदीयेधाने आदिशब्दान् उमादयः संकीर्णाः प्रमिलोमानुलोमजत्वा निश्चाः संकीर्णैस्त्र्यैः एकं १ शूद्राविशोः शूद्राच विद्वज्चोः स्मृत इति वक्ष्यमाणो नान्वयः करण इत्येकं तत्रेयं किरि कीर्यने वा हृबहुलमन्यत्रापि नियुच् सगुलेखनद्विनिःस्यान् करणं हेतु कर्मणोः बालवादीहंसत्वेनैव नृत्तगीनप्रभेदयोः क्रियाभेदं द्रियक्षेत्रकारसंवेदानेषु च कायस्थेसाधने ह्नीबं पुंसि शूद्राविशोः स्मरे इति विश्वः ॥ वैश्यायां ब्राह्मणाज्जानः स्मृतोऽबधुः वैश्याच द्विजन्तर्चोः स्मृतः अबधुः अबनिष्ठति अबधो देशभेदेऽपि विप्रोद्देश्यास्मृतेऽपि च अबध्वाय मल्लोण्यां स्यात्पाठाद्यधिकयो रपि निविश्वः सनुचिकित्सावृत्तिः ॥

शूद्राक्षत्रिययोः शूद्राक्षत्रियश्चतस्रोः सुतः उग्रः उच्यते उचसमवाये सनुशस्त्रवृत्तिः उग्रः शूद्रासुतेक्षत्राद्रुद्रपुंभिर्निष्कृते ॥ क्षत्रियाविशोः क्षत्रियावित्त्वत्त-
योः सुतः सागधः सागधनि मगधवेष्टने मागधोमगधोद्रुतेरक्षुज्जीरकबर्दिनोः वैश्यतः क्षत्रियापुत्रेमागधीस्थासुपिप्ला यूथीभाषाविशेषश्चोनिहमचंद्रः सनुराजा
दिस्तुतिपाठवृत्तिः एकैकं २ अयोक्षत्रिययोः अयोचक्षत्रियश्च तयोः सुतः माहिष्यः माहिष्यासाधुः तत्रसाधुरितियन् अविमहोष्टिपच्च स्वार्थेव्यञ्ज्यद्वा भद्राने
महनिवा महपूजायां अस्यज्योनिषंशाकुनंशास्त्रं चस्वरशास्त्रं चजीविका ॥ अयोचक्षत्रिययोः अयोचक्षत्रियश्च तयोः सुतः क्षन्ना क्षदति क्षानेवा क्षदसंस्तनो
तस्यवृत्तिः पापार्द्धकादिः क्षन्नाशूद्राक्षत्रियाजेप्रतीहारचमारथो भुजिष्याननयेपिस्थानियुक्ताविधसोः पुमान् ॥ ब्राह्मण्याक्षत्रियाज्जानः सूतइत्युच्यते सूतनेस्म धू

शूद्राक्षत्रिययोरुग्रोमागधः क्षत्रियाविशोः २ माहिष्ययोश्चक्षत्रिययोः क्षन्तार्याशूद्रयोः सुतः ॥ ब्राह्मण्याक्षत्रियात्सूतस्तस्यावैदेहकोविशः

३ रथकारस्तुमाहिष्यात्करण्यायस्थसंभवः ॥ स्याच्च डालस्तजनिती ब्राह्मण्याष्टषलेनयः ४

हुः प्रसवेक्तः तस्य गजबंधनमभ्यानांवाहनं कर्मसारथे

रित्यादिर्जीविका सूतः पारदसारथ्योरित्कृत्त्वात् ॥ न स्यांब्राह्मण्यांवैश्यज्जानोवैदेहकः विदेहपुंभवः विदेहस्यापत्संवा स्वार्थेकः वैदेहिकोवाणिजकेशूद्रावैश्य
सूतेपिचैनिविशवः चतुःषष्टिकल्पाकर्मशैक्ष्यतनुपजीविका पण्यगनानाराज्ञाचकुर्यत्संगतदिछया उपजीव्यतुतास्वेनि एकैकं ३ करण्याशूद्रविशोः सूनायांमाहि
ष्याद्वैश्याक्षत्रिययोः जाताज्जानोरथकारः स्यात् रथं करोति रथकारस्तुमाहिष्यात्करणीजेचनदसणि अस्यवर्ननंतु रथकर्मयनादिभिः ॥ ब्राह्मण्याष्टषलेनशूद्रेणपु
त्यादिनः सचंडालः स्यात् चांडालइत्यपि चंडति चडिकोपे मृतचैलेर्निद्यमांसेः स्मशानेनस्यजीवनमित्येकैकं ४

कारुः करोति कारुस्त्रकारकेशिल्यविश्वकर्मणिशिल्पिनीतिहमचंद्रः॥शिल्पी शिल्पमस्यास्ति शिल्पंतुवाच्यवत्कारोस्त्रियांकोलदलोषद्यौ तक्षाचतंत्रवायश्चना
पितोरजकुत्सया पंचमश्मर्भकारश्मकारवःशिल्पिनोमताः हूचित्रकादेः॥तैःसहजानिभिःसंहतैःश्रेणिः श्रयनि श्रायतेवा श्रिज्जमेवायां श्रेणिःस्त्रापुंसयोःपं
नोसमानौशिल्पिसंहतौ द्वयोः स्त्रियापुंसिच एकंसजानीयशिल्पिसधस्य॥कुलकः कोलति कुलसस्थाने कुलकतुपदीलेस्यात्संबद्धश्लोकसहती पुंसिबल्पी
ककाकंदुकुलश्रेष्ठपुकथ्यते कुलिकइतिपातेतु कुलमयीतत्वेनास्यास्ति कुलिकोनागपौदेस्याद्रुभेदेकुलसजगदभिमिदिनी॥कुलश्रेष्ठो कुलश्रेष्ठत्वमस्त्यस्य हूका
रुसंधेसुरव्यस्य शिल्पिभेदानाह मालाकारः मालाकरोति मालाग्यासि यद्वा मालाशिल्पमस्य मालिकासमलापुत्रीश्रीवालंकरणेपिच पुष्यमाल्येनदीभेदेपक्षि-

कारुः शिल्पीसंहतैस्ते द्वयोः श्रेणिःसजानिभिः॥कुलकः स्यात्कुलश्रेष्ठोमालाकारस्तगालिकः ५ कुंभकारः कुलालः स्यात्कुलगंडस्तुलेपकः॥तं

तुवायकुविदःक्रुयातुनवायस्तसौचिकः ६

मात्रेतुमालिकः हेमाद्वीइति० ५ कुंभकारः कुंभं करोति कुंभकारीकुलथ्यांचपुंसिस्थाहुटकारकइतिविश्वः कुंभू
भिलालयति लडविलासे डल्योरैक्यं कुलभान्यातिवा कुलमलतिवा घृकेकुलालः ककुभेकुंभकारेजनांतरे हेकुंभारइति॥यलगंडः पलंमांसंततुल्येनमृदादिना
गंडतिवदनैकदेशमिवकरोति गडिवदनैकदेशे॥लेपकः लिंपति लिपउपदेहे हेस्तथादिलेपकारस्थगृहादौ॥तंतुवायः तंतूल्वयति वंजंतंतुसंताने तंत्रवाय
पावेतु ततवोवितन्यनेयसिन्नत्तंत्रं तद्वयति॥कुविदः कुंभुवकुत्सितंवाविदति विद्वत्त्वाभे कुपिदइत्यपि कुपक्राधे हेयदाननिर्मातरि काहीइतिरव्याते॥तु
ब्जवायः तुन्मछिन्नवयति वेञ्च ॥सौचिकः सूच्यावानांशिल्पमस्यसौचिकः शिल्प मितिदृक् हेकचुव्यादेर्भिमांतरि शिपीइतिरव्याते रफूवालाइत्यपि ६

रंगाजीवः रंगेणाजीवति जीवमाणधारणो रंगः श्वेतपीतरक्तादिकः आजीवोऽस्येति वा ॥ चित्रकरः चित्रं करोति दिवाविभ्रितिदः ॥ शस्त्रभा-
जः शस्त्रं माधुर्येति मृजूरुहो ॥ असिधावकः असिधावति धातुगतिशुद्धोः कर्मण्यण् कन् हेसिकलकर इति रव्यातस्य ॥ पादूकृत् पद्यते नया पदगतौ ऊः सच-
णित् पादूपादत्राणं करोति तांतः ॥ चर्मकरोति चर्मकारः कर्मण्यण् ॥ व्योकारः व्योकरोति व्योइत्यव्ययं लोहबीजवर्त्तति श्रीभोजराजः ॥ लोहकारः लोहं करोति ह्यो-
हार इति रव्यातस्य ७ नाडिंयमः नाडो वंशानलं यमति धमाशब्दाग्नि संयोगयोः नाडो मुखोऽग्निरवच्च रिवत्यनव्यपस्येति ह्रस्वः सुभ् ॥ स्वर्णकारः स्वर्णं करोति ॥ कलादः क-
लामादत्ते मूलविभुज्जनिदः ॥ रुक्मकारकः रुक्मं करोति चत्वारिस्वर्णकारस्य सोनार इति रव्या ॥ शारिवकः शारवः शिल्पमस्य ॥ कांबविकः कंबोर्विकारो स्यास्तीति तस्य वि-

रंगाजीवश्चित्रकरः शस्त्रभाजोऽसिधावकः ॥ पादूकृच्चर्मकारः स्याद्व्योकारो लोहकारकः ७ नाडिंयमः स्वर्णकारः कलादोरुक्मकारकः
स्याच्छारिवकः कांबविकः शौल्लिकस्तान्त्रकुट्टकः ८ तस्मात्तुवर्धकिस्त्वष्टारथकारस्तुकाभुतद् ॥ ग्रामाधीनो ग्रामतक्षः कोटतक्षो नधीनकः ९

कार इत्यण् ततः शिल्पमिति ठक् हेकासार इति रव्या ॥ शौल्लिकः शल्बं धतून् शिल्पमस्य ॥ तान्त्रकुट्टकः तान्त्रकुट्टयति कुट्टच्छेदने हेतांबट इति रव्यातस्य ८ तक्षा-
तदणोति तक्षतनूकरणे कनिन्न ॥ वर्धकिः वर्धयति वर्धच्छेदने वर्द्धकृषति कषहंसायां बाहुलकाडिः ॥ त्वष्टा त्वक्षति त्वक्षतनूकरणे तृच प्रत्ययः ॥ त्वष्टापुमान्देव शिल्पि-
तस्म्योरादित्यभिद्यपि ॥ रथकारः रथकरोति अण् ॥ काभुतद् काभुतक्षति पंचवर्धकेः स्तारद ७ ॥ ग्रामाधीनः ग्रामेऽधीनः ॥ ग्रामतक्षः ग्रामस्य तक्षा ग्रामकोटा-
भ्यां च तक्षणादिति दच् इति हेगावचास्तारदनि ॥ अनधीनकः नाधीनः स्वार्थेकः ॥ स्वाधीनो यस्य तस्मात् स कोटतक्षः स्यात् कुट्यां भवः कोटश्चासौ तक्षाच एकस्वतन्त्रसुतार इ-
त्यस्य ९

क्षुरी क्षुरोः स्यात्ति॥ सुंडी सुडकरोति॥ दिवाकीर्तिः॥ दिवाकीर्तिरस्य दिवाकीर्तिस्तुप्तिस्त्यान्वापितातावसाययोरिति विषयः॥ नापिनः नापोसंजानोस्य न आपि यनिस्मावा पिगतौ॥ अतावसायी नखानामंतमवसातुंशीलमस्य अवपूर्वोत्थानकर्मणि इत्यनः णिनोयुगागमः पंचनापितस्य नाहावीडितिरव्या०॥ निर्णो जकः निर्णेनेक्ति निजिश्शब्दौ॥ रजकः रजति रंजरागे हे वरश्चाणां धावकस्य परीटइतिरव्या०॥ शौडिकः शूडास्तरायथमस्य नदस्य यण्यं इति टक्॥ मंडहारकः मंडस्तराग्रसंहरति हे शौडिकस्य मद्योपजीविनः कलालइतिरव्या०१० जाबालः जवमृदति आलानिवा अलभूषणादौ ला आदाने॥ अ जाजीवः अजा-आजीवो जीविकास्य हे अजापालस्य मेदपाळधनगर इतिरव्या०॥ देवाजीवः देवैराजीवितुंशीलमस्य इत्याद्यूह्य देवाजीवोत्यपि॥ देवलः देवान् जीविकार्थं

क्षुरी सुंडी दिवाकीर्तिनापितानावसायिनः॥ निर्णेजकस्याद्रजकः शौडिको मंडहारकः१० जाबालः म्यादजाजीवी देवाजीवस्तु देवलः॥ स्यान्वायाशाश्रुश्रीमायाकारस्तु प्रातिहारिकः११ शैलालिनस्तु शैलूषा जायाजीवाः कृशाश्रिविनः॥ स्तानि देवं लक्षणयानस्त्वं स्तानि वा हे

देवोपजीविनः गुरवइति॥ माया विश्वमानियस्यां भिमीनेवा मामाने माहुः मानेवा मायास्थाच्छांबरो बुभुओर्मायः पीतांबरस्तु इत्यु०॥ शांबरी शंबरस्तु इत्यस्यैवं हे इन्द्रजालादिमायायाः गारुडइतिरव्यानाथाः॥ मायाकारः मायां करोति॥ प्रातिहारिकः प्रतिहारो व्याजः प्रयोजनमस्य प्रयोजनभित्तिटक् हे इन्द्रजालिकस्य११ शैलाली शिलालिनामोक्तं नदस्तु मधीयते॥ शैलूषः शिल्पस्य क्रमैरपत्य अण् नदे बिल्वे च शैलूष इति नालव्यादिमूर्धन्यां तेर प्रसः॥ जायाजीवः जायया जीवंति जीवमाणधारणे कृशाश्रवा कर्मदकृशाश्रवादिनिः॥

५३

भरतः भरतस्यसुनेः शिष्यः संज्ञापूर्वकस्वान्वर्धः ॥ भरततदन्यपि रंगमनरीषौलूखानदोभगतभारनाविनिवाचस्थितिः ॥ नटः नटति घटनटेषुनटवाइतिरव्यातेषु ॥ चारणः चारयनिकीर्तिं चरगतौ ॥ कुशीलवः कुस्मिन्शीलमन्यस्य कुशीलवातिवा द्वैकथकाननलविशेषाणां १२ मादंगिकाः भृदंगः तल्लक्षणयातहादनंशील मस्तिर्येषां ॥ यो रजिकाः मुरजः शिल्पयेषा द्वेभृदंगवादनकुशलाभौ भृदंगोपरववाजोइनिरव्या ॥ पाणिनादाः पाणिनादयंति ॥ पाणिनादाः द्वेयपाणितलेनैवपाण्यंतरेभृदंगदिच्चनिमनुकुर्वन्तिनेपां ॥ वेणुञ्जाः वेणुधंसति आशब्दादो वेणविकाः वेणवंशिल्यमस्तिवेपां द्वेवेणुवादिनां ॥ वाणावादाः वाणावादयंति ॥ वैणिकाः वाणाशि-

भरतादव्यपिनलाश्चरैर्गौस्तुकुशीलवाः १२ मादंगिकाभौरविकाः पाणिवादास्तपाणिनादाः ॥ वेणुञ्जास्तुवेपाविकावादास्तुवैणिकाः १३ जीवांतकः शाकुनिकोहोवागुरिकजालिको ॥ वैतंसिकः कौटिकश्चमांसिकश्चसमभयं १४ भृतकोभृतिमुक्कमकरोवेतनविकोपिसः ॥ वानीवहोवैवधिकोभारवाहस्तभारिकः १५

ल्यमस्तिवेपां वेणुञ्जाभ्रादंतः भोमपावत् द्वेवाणावादिनां विणोकरोइतिरव्यातानां १३ जीवांतकः जीवानामंतकः जीवंतिकइत्यपि ॥ शाकुनिकः शाकुनाजहंति द्वेपक्षिणांहनरि पक्ष्यांचापारधीइतिरव्याते ॥ वागुरिकः वागुर्यामृगबंधीत्याचरति ॥ जालिकः जालेनचरति ॥ वैतंसिकः वेतंसेनमृगपक्ष्यादिवंधनोपायेनचरति ॥ कौटिकः कूटेलमृगादिवंधनयंत्रेणचरति ॥ मांसिकः मांसपक्ष्यस्य बंधमांसविक्रयजीविनः स्वातकीइति १४ भृतकः भ्रियतेभ्यभृञ्भरणे यद्वा भृतिं करोति मृतिभुक् भृतिवेतनमुक्ते ॥ कर्मकरः कर्मकरोति कर्मणि भृगोइति ॥ वेतनिकः वेतनैवजीवति चत्वारिवेतनोपजीविनः चाक्रमजूरइतिप्रसिद्धस्य ॥ वार्तावहः वार्तायावहः पचाद्यच ॥ वैवधिकः विविधंवहति विधाधत् ॥ इत्यापि द्वेवार्तावहकेकावडोइतिरव्याते ॥ भारवाहः भारंवहति ॥ भारिकः भारोस्तिवाह्यत्वेनास्य द्वेओडोकरोइतिरव्यातस्य भारविनिनांतोव्यन्यत्र १८

विवर्णः विगतवर्णोचस्ययस्याहा वर्णोद्विजादौ शुक्लादौ स्तूतो रूपयशोक्षर इति विषयः ॥ पामरः पामानंरानि यहा पाथर्मः अत्रियतेयेन पुंसिसंज्ञायांयः ॥ नीचः उप्र-
त्यांतः ॥ प्राकृतः प्रकृतौ भवः यहा प्रकृष्टमकृतमकार्यस्य ॥ पृथक्जनः सज्जनेभ्यः पृथक् भूतो जनः शाकपार्थिवादिवत् ॥ निहीनः निश्चयेनहीनः ॥ अपसदः
अपकृष्टमपकृष्टेवासीदति बहुविशरणादौ अपशेद इति भरतमालायां ॥ जाल्पः जालयति जल्लाच्छादने इति धातूनामनेकार्थत्वात् जालं करोति जाल्पस्त
पामरेत्यक्तत्वात् असमीक्ष्यकारिणिचेतिहैमः ॥ द्रुल्लुकः क्षयंलानि स्वार्थेकञ्च यहा क्षणति क्षद्यतेवा क्षदक्षोदे यहा क्षधालक्ष्यते लक्षआस्वादने शुल्लुकद
त्यपि तत्रोक्तंरभसकोशे शुल्लुकस्त्रिशुनीचैल्पइति ॥ इतरः इनाकामेनतीर्यते अदोरप इतंगमनंगानिवा यहा इतेनज्ञानेनशयतेइत्याद्युल्लं दशनीचस्य १६ भृत्यः

विवर्णः पामरोनीचः प्राकृतश्चपृथक्जनः ॥ निहीनोपसदोजाल्पः द्रुल्लुकश्चैतरश्चसः १६ भृत्येदासेयदासेरदासगोप्यक्चेतकाः ॥ नियोज्य
किंकरमेव्यमुजिष्यपरिचारकाः १७ पराचितपरिस्कंद क्रियते भृञ्भरणे भृत्यः पोष्यभृतौ भृत्येइतिविभ्वः ॥ दासेयः दास्याअपत्यं दासेरः उक्तार्थे
द्रुक ॥ दासः दंसयति दंस्यतेवा दसिदोभौ दास्यते दासदाने यञ् दाशइतितालव्यांतोऽपि ॥ गोप्यकः गुप्यते गुपूरक्षणे स्वार्थेकः गोप्यंकायनिवा केशब्दे ॥ चेत
कः चेत्यते चितपरमेष्ठे चेतइत्यपि ॥ नियोज्यः नियुज्यते युजिरयोगे प्रयोज्यनियोज्यौशक्यार्थेइतिसाधु ॥ किंकरः किंचित्कुत्सितंवाकरोति ॥ प्रेष्यः प्रे
ष्यते इवगतौ प्रेष्यइत्यपि ॥ मुजिष्यः मुंक्तेस्वाम्युच्छिष्ट ॥ परिचारकः परिचरति चरगत्यादौ एकादशभृत्यस्य १७ पराचितः परैराचीयतेवर्धते चिन्चय
ने पराजितोपि तत्रैतं परैराजीयतेस्म भूतेकः ॥ परिस्कंदः परिस्कंदति स्कंदिरगत्यादौ पचाद्यच् परेभ्येतिवाषत्वं परिष्कन्नः परिष्कन्नश्चइत्यपि ॥

परजानः परस्माज्जातः प्रयोषितत्वात् इत्याद्युह्यं ॥ परैरेधितः परैरेधितः चत्वारिओदासिन्येनपुस्योषितस्या ॥ मंदः मंदने स्वपिति मदितस्तत्त्यादौ पचा
द्यच्च मंदोतीक्ष्णचमूर्खचस्वेरेचाभाग्यरोगिणोः अल्पेचत्रिषुपुंसिस्थाद्धस्तिजात्यंतरेषानाविति विषवः ॥ तुदपरिमृजः तुदउदरपरिमाष्टि मृजृक्षुद्धौ तुदशोक
योरितिकः ॥ आलस्यः नलसति लसश्चेषणे अलसमस्त्यस्य अलसः अलसएव आलस्यः अर्शाआद्यच्च ॥ शीतकः शीतिकरोति ॥ अलसः ॥ अनुष्णाः नउष्णाः अनु
ष्णाः उष्णोदसः उष्णोष्णोष्मेपुमान्दसाशीतयोरन्यल्लिगकः आलसइत्यपि षट् आलशीइति ० १८ दसः दक्षने दससुद्धौ शीघ्रार्थेच दसः प्रजापतौकष्टृष्टव
भेकुक्कुटेपथि दुभेदक्षानुमेदिन्यामिति विषवः ॥ चतुरः चतति चच्यतेवा चतेयाचने उरच्च ॥ पेशलः पेशनं पिशासमाधौ घञ् पेशलानि इत्याद्युह्यं ॥ पटुः

परजानपरैरधिनाः ॥ मंदस्तंदपरिमृज आलस्यः शीतकोऽलसोनुष्णाः १८ दक्षेतुचतुरपेशलपहवः सत्स्थानउष्णाश्च ॥ चंडालसुवमातंग
दिवाकर्तिजनंगमाः १९ निषादत्रवपचावंतेवासिचाडालपुक्कसाः ॥

यादयति पटुदक्षेचनोरोगचतुरेप्याप्रियेयवत् ॥ सत्स्थानः सहुउत्थानमुद्योगोऽस्य ॥ ७ -
उष्णात्वंशीघ्रकारित्वमस्यास्ति अर्शाआद्यच्च षट्दसस्य ॥ चंडालः चंडते चडिकोपे ॥ ह्रवः ह्रवते हुङ्गतौ ह्रवः ह्रवसे ह्रुतौकयो ॥ मार्तगः मर्तंगस्थापत्यं मर्तंगस्यायंवा त
स्येदमित्यण् ॥ दिवाकर्तिः दिवाकर्तिरस्य ॥ जनंगमः अयार्भिकानजनान्गछति जनेभ्योगच्छतिवा गमेभ्येतिसवच्च जलंगमइत्यपि १९ निषादः निषादतिपापमस्मिन्न ह
लश्चेति यञ्च षट् विशरणादौ निषादः स्वरभेदेपि चंडालेद्योवरांतरइत्युक्तत्वात् ॥ श्वपचः श्वानंपचति पचाद्यच्च श्वपाकइत्यपि ॥ अनेवासो ग्रामादेरनेवसति चाडा
लः चंडं आलानि मज्जाद्यण् ॥ पुक्कसः पुक्कस्ति तं पुण्यं वा पुमांसवाकसानि कसगतौ पुक्कसः श्वपचैः धमेदतिमेदिनो दशचांडालस्य ॥

अन्वाचांतरभेदोऽस्ति किंचित्सोनाहतः किरातातयस्त्रयोऽन्वेच्छजातयश्चण्डालानां भेदाः किरातः अनति अनसातयगमने किरनिशरात्र किरास्त्रासौ अनश्च किरानोऽन्वेच्छभेदे स्याद्भूनिबेन्यतनावपि स्त्रियां चास्रवाहिन्यां कुट्टनी दुर्गयोरेपि ॥ शबरः शबनि शवगणौ शनंरानिवा शबरोऽन्वेच्छदेशे च यानो यंशं वरं पिबेति विश्वः ॥ पुलिंदः पोलनि पुलम् हत्वे पुलिकः कथ्यतेऽन्वेच्छे पुलिंदोऽपि गहलत इति गणपलः पुलिंदपञ्चशबर इति गहलत इति गणपलः ॥ स्वेच्छुः स्वेच्छुनि स्वेच्छु अत्यन्तेशब्दे एते सर्वे वनचराः स्क्वः तदुक्तं च गोभांसा भक्षकौ पशुलोकबाह्यं च भाषते सर्वान् चारिहीनोऽसौ स्वेच्छु इत्यभिधीयते सूतसंहितायामपि ब्राह्मण्यावेशधनो जातः क्षत्राभावननामतः अस्यास्मिन्नेन चोर्धेण स्वेच्छो विप्रः प्रजाय त इति १० व्यायः विध्यनि वयनादने ॥ भृगवधो नाजो वनि ॥ भृगयुः भृगान्वधार्यथानि यात्रापणे भृगयुः पुंसि गोमाद्यौ व्याधे च परस्मै द्वि-

भेदाः किरातशबरपुलिंदाम्बेच्छजातयः १० व्याधो भृगवधाजो वो भृगयुर्लुब्धकौ पिसः ॥ कौलेयकः सारसेयः कुङ्कुरोऽमृगदंशकः २१ शतनकां भवकः श्वास्यादलकमुसयो गितः ॥

ति ॥ लुब्धकः लुप्पतेरप लुप्पगार्हे क्तः स्वार्थकः चत्वारिव्याधस्य ॥ कौलेयकः कुलेभ्यः कुलकुक्षिग्रीवाभ्यद्वनिदव-
अ कौलेयकः सारसेयेकुल्लीनैपीनिहंमवेद्रः ॥ सारसेयः सरमायाः अथत्यं स्त्रीप्रयोदक् ॥ कुङ्कुरः कौकते कुकभादाने कुरनि कुरसाब्दं कृक चासौ कुरश्च कुङ्कुरः सारसेये
नायाधिपणेन पुंसकामिति विश्वः कुङ्कुर इति राजशु कुट्टः कुङ्कुरस्तृशनिः श्वानः कपिलोऽमंडलः शुन इति वाचस्पतिनिः ॥ मृगदंशकः मृगान्दंशानि दंशदंशानि २१ शतन-
कः शतनति शतनगती ॥ भवकः भवति भवयेत्यर्थः ॥ श्वा श्वयनि दुश्शोश्चिगति दुश्शोः रासश्चानस्य ॥ योगितः प्रयोगेण उच्यते तत्त्वं जायितः श्वा अलकैः स्यात् अल-
मक्यति अभ्यतेवा अर्कस्तवने अभ्यपूजायां यच्च शकंधादिः अलकैर्धवलार्कैरस्य धोगीच्यादित कुङ्कुर इति विश्वः अलक इति मुकुटः एकम् ॥ ६९

योमृगयायांकुशलः श्वा सविश्वकद्रुतियेकं विश्वकंसर्वद्रवति द्रुगनो यद्वा विश्वकंदते कदिआक्लानदो विश्वकद्रुस्त्रिषुखलेभ्वानारवेदानुनोः पुमान् एकं पारधीकु-
त्रा शिकारिकुत्रादितिरव्या० ॥ शक्रनो गौरादित्वान्दीप् सारभास्यात् सरति रगनो अमप्रत्ययोबाहुलकान् २२ योयाम्यः सूकरः सविदचरः स्यात् विषंविष्टां चरति
चरगत्यादौ एकंगावडुकरइति ॥ यस्सरुणः पशरजादिः सर्वकरः वर्कते ब्रुकआदने वर्करः परिहासेस्याच्छागेयुवपशावपि इतिविश्वः वर्करोमेयशावकइत्यव्यन्यत्र
एकंतरुणपशमात्रस्य बक्रादित्यादिरव्या० ॥ आच्छोदनं आच्छिद्यंनेत्र ॥ मृगव्यं मृगाव्यंनेत्र व्यगतो ॥ आरवेदः आसिद्वंतेः च रिवदत्रासे ॥ मृगया मृगयनेऽत्र
क्यप्प्रमत्ययः मृगअन्वेषणे मृगयास्त्रियां चत्वारिपापद्धेः शिकारीदितिरव्या० ॥ २३ ॥ लुब्धयोगा लुब्धकसंबंधात् ॥ दक्षिणार्कः दक्षिणेपार्श्वेऽरुद्रगमस्य सकुरंगको

श्वाविश्वकद्रुर्मृगयाकुशलः सरमाशक्रनो २२ विदचरः सूकरोग्राम्योवर्करस्सरुणः पशुः ॥ आच्छोदनंमृगव्यंस्यादावेदोमृगयास्त्रियां २३ द
क्षिणार्कलुब्धयोगादक्षिणेर्माकुरंगकः ॥ चौरैकागारिकस्तेनदस्फुतस्करमोषकाः २४ प्रतिरोधिपरस्कीदपाटच्चरमलिम्लुचाः ॥ दक्षिणेर्मास्यात्

दक्षिणेर्मास्य एकं ॥ चौरः चौराणां चुरस्तेये ण्यंतादप्रत्ययः संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः पचाद्याचि चोरइत्यपि चोरःपाटच्चरोरपिस्थाच्चौरपुष्यौषधावपीतिविश्वः ॥ ऐका
गारिकः एकमसहायप्रयोजनमस्य ॥ स्तेनः स्तेनयति स्तेनचौर्ये ॥ दस्युः दस्यति दसउपक्षये युप्रत्ययः दस्यःचौरैरिपौपुंसीतिहेमः ॥ तस्करः तत्करोति ॥ मोषकः मुष्याति मुषसे
ये ण्वुल् २४ प्रतिरोधा प्रतिरोद्धुंशौल्मस्य रुधिर् आवरणे स्रथ्यजाताविनिर्णिनिः ॥ परास्कंदो परानस्कंदितुंशौल्मस्य स्कंदिरगत्यादौ ॥ पाटच्चरः पाटयंश्चरति चंरदृष्ट
षोदरादिः पटच्चरइत्यपि चौरजीर्णपटयोः पटच्चरइतिनामानुशासनं ॥ मलिम्लुचः मल्यने मलधारणे मलिरुतंम्लोचति म्लुचस्तेये मूलविभुजादिः मलिम्लुचोभासमेद
चौरज्वरनयोपुमानितिनिविश्वः दशचौरस्य ॥

चौरिका चौरस्यभावः कर्मवा मनोज्ञादित्वान्बुञ् चौरिकेत्यपि ॥ स्तैन्यं स्तेनस्थप्रावः कर्मवा स्तेनाद्यान्बलोपश्च स्तैन्यमिति व्यञ्जनं कैचिदिच्छति स्तेयं स्तैन्यचचौर्यस्या
चौरिकाचौरिकेस्त्रियाभितिवाचस्पतिः ॥ चौर्यं चौरस्यकर्म ध्यञ् चत्वारिचौरकर्मणः ॥ चौर्यधनं लोभप्रभृतिचोरितद्विनिविश्वः लोभ
मिति जलाथरः तस्यचौरस्यधनं एकं २५ मृगपक्षिणां मृगाश्चपक्षिणाश्चनेषांबन्धनमिमिचयदुपकरणं पाशजालादिसमीपतिसहस्रकं चिन्त्यते नमिअलुकारं यञ् उपस
र्गस्येतिदोषः वीतं सोषधनीयाये मृगाणां पक्षिणां तेषामेव चविश्यासहेतोः प्रावरणेपिचेतिविश्वः चिन्त्यते नमिअलुकारं यञ् उपस
यञ् उच्चाथः कूटयंत्रे स्यात्सारथौ धातके पुमान् ॥ कूटयंत्रं द्वैमृगपक्षिबंधनार्थं छलेन यद्यंत्रं निवेशयतेन च सांपळा इति स्याति ॥ वागुरा अवागुरने गुणहिंसायां इयु
चौरिकास्तैन्यचौर्ये च स्तेनं लोभं प्रतुलने २५ वीतं सस्तूपकरणबंधने मृगपक्षिणां ॥ उच्चाथः कूटयंत्रं स्याद्वागुरा मृगबंधनी २६ शाल्वं वराटं कंश्चो
तुरज्जुस्त्रिषुवदगुणः ॥ उद्घाटनघटीयंत्रं सिलोद्घाहनमहः २७ पर्यो विक्षेपमानस्यसामोहः ॥ स्मान्मोहो पापेनाग्नेः ॥ स्मान्मोहो वैजनीजनस्य

विशेषे मृगाचें जाळें इति० २६ शल्वं शल्व्यति शल्व्यते वा शल्त्वविसर्गे उप्यंतादच् शल्वेत्यपि रज्जुः शल्वावरादेनेति रत्नकोशात् स्त्रियां शल्बन्ताप्रियङ्गुत्कर्षणया वा रज्जुलसन्निग्रादिनिविद्यः॥ वरादकं वरमदति अलगतोऽपणानात्स्वार्थकः साम्यं वताकर इति पाठस्वामी चरणाः पठेति॥ रज्जुः सृज्यते सृजवि सर्गे रज्जुवैण्यां गुणयोगो विदिनि विष्वमेदिन्यो॥ वटी वदति वदवदने वस्यते वा वटी त्रिपुणो पुंसि स्यात्प्यघोषकपदयोः॥ गुणः गुण्यते गुणा आगच्छणे गुणां मौच्याभिप्रधाने रूपदोस्तदद्रिद्रे त्यागे शौर्यादिसंख्यादिसत्त्वाद्याह निरज्जुषु शक्नुदावपि बुद्ध्यां चेत्यु०॥ तत्र वरादकः पुंसि क्लीबे च रज्जुः स्त्रियां वटी त्रिपु पंचरज्जोः च न्हादद्वोरङ् इत्यादिरव्या०॥ ग्रहः कृषा-
स्तलिखोहाहनं सखिलं उत्तुर्ध्वं वा ह्यते येन तद्वत् उद्घाटनं घटी यत्र राहादगादगे इति शेषं उद्घात्स्यतेनेन घटसंघाते उप्यंतात्प्लुद् घटीनां यंत्रं २७

वेमा वयति तंतून् अनेन वेज्जंतु संताने वेमइत्यपि ॥ वापदंडः वापस्यदंडः देवस्त्रव्यूनिदंडस्य कोष्ठ्याचंधादंडेतिरव्यातस्य
सूत्रं सूच्यते सूत्रवेष्टने सीव्यतेऽनेन वा धिबुतंतु संताने सूत्रंतु सूचनाकारिग्रंथेन तु व्यवस्थयोरिति हेमः ॥ तंतुः नन्यते तनुविस्तारे नरि पुंसितंतुः सूत्रनंतुरिति हारावल्या
संहतोपि देसूतइतिरव्यातस्य ॥ वाणिः बाणने वणशब्दे ॥ व्यूतिः विशिष्टाकृतिः व्युतिरिति द्विरूपकोशः हेतंतुवानस्य विण्णो इतिरव्यातस्य ॥ लेख्यादिकर्मणि लेख्यमा
दिर्यस्य तच्च तत्कर्म च लेख्यं मृदापुच्छलिकादिकरणं आदिशब्दात्काष्ठपुच्छलिकादिग्रहणं तत्र पुस्तमित्येकं पुस्त्यते पुस्त आदरादौ तदुक्तं मृदावादारुणावाथ व
स्त्रेणाप्यथ्यचर्मणा लोहरत्नैः कृतवापि पुस्तमित्यभिधीयते २८ वस्त्रदंतादिभिः कृता पुत्रिकायां चालिकास्यात् आदिना काष्ठमुच्छितादि पुत्री इव इवेति कञ् पञ्चाल-

पुंसि वेमावापदंडः सूत्राणि न रितं न वः ॥ वापि व्यूतिः स्त्रियोगुल्ये पुस्तं लेख्यादिकर्मणि २८ पांचालिकापुत्रिकास्यादृश्च दंतादिभिः कृता ॥ जलुञ्च
पुत्रिकारेतु जलुषनापुषां त्रिषु २९ पितृकः पेटकः पेटाभज्जूषाः धाविहंगिका ॥

देशे भवा जनपदतदवधोश्चेति बुञ् आदिहृदिः स्यात्पुत्रिकापुच्छलिकादुहित्रो
र्यावत्पुल्लिके नापुत्रेशभेधूतैरेव बहुदशप्रपेदयोश्चिनि विस्वसेदित्यो पांचालिकास्त्रियां वस्त्रपुत्रिकागीतमैदयोः पंचालिकेत्यपि तत्रैतत्वं पंचभिर्वर्णैरित्यने अलभूषणादौ य
अ एकबाहुली इतिरव्यातस्य ॥ जलुञ्चपुत्रिकारेतु जलुषं जलुषः लाक्षायाः विकारः ॥ त्रपुषः वंगस्य विकारः आपुषं त्रिषु एकैकं २९ पितृकः पेटति पिटसंयते कुञ्च पि
टकस्त्रिषु विस्फोटे मज्जूषायापुनः पुमान् पेटकः पुस्तकादीनामज्जूषायां कदं बकइति विस्वः ॥ पेटकः एबुल् ॥ पेटा पेटेति मुकुटः तत्र पिटने पिटिसंयते आगमानि
स्यत्वात्पुमन् पोटति स्वाभी तत्र च पोटयति पीड अवागाहे पचाद्यच ॥ मज्जूषा दुर्मस्तोषकद्वौ नुम् चत्वारिवस्त्रालंकारादिस्थापनार्थं कृताया मज्जूषायाः पेटा इति
रव्यातायाः आद्यौ पेटारिकायां परोमहत्याभिति स्वाभी ॥ विहंगिका विहाय सागच्छति खच्चडिहावाच्यः मुकुटस्त विहंगमेति पठति तत्कारणं डित्त्विकल्पः

भारयष्टिः भारस्ययष्टिः एकं शिष्याधारलगुदस्य खुंदीइतिरव्या० इयंभारोहहनाथाच्चतुर्दंडिकेति सभ्याः शिष्याधारस्कंधग्राहयोलगुदइतिद्रविडाः॥ तदांलंबि
तस्याभारयष्ट्यांआलंबितुंशीलमस्य लंबिअवलंसने॥ शिष्यं शङ्कोतिबोदु॥ काचः स्यात् कच्यतेअ कचबंधने काचः शिष्येमणौचेन्नरोगप्रदेसुदंतर
इतिविषवमेदित्यो हे आलंबमानस्यरज्जुपंजरस्य शिकेंइतिरव्यातस्य॥ पादुका पद्यतेऽनया पदगतौ ३० पादूः॥ उयानत् पदेउयनइते पादसुपनइति
वा णहबंधने संपदादिभ्यइतिक्विप्चेनिवाकिप् नहिहृत्सीतिदीर्घः त्रयमपिस्त्रियां पादत्राणस्य जोडाइतिरव्यातस्य॥ सैवोपानत् पदायता पदवत् आयता
पदायांसैववहेत्यर्थः॥ अनुपदीना स्यात् अनुगायामेसाहयेवा अनुपदंबद्वा अनुपदीनाउपानत् इतिकौमुद्यांस्पष्टं एकंवाहाण इतिरव्या०॥ नद्यो नद्यतेऽनया

भारयष्टिस्तदांलंबिशिष्यंकाचोऽथपादुका ३० पादूरूपानत्स्त्रीसैवानुपदीनापदायता॥ नद्योचद्योर्वरत्रास्यादववादेस्ताड
नीकशा ३१ चांडालिकानुक्कडालवोणाचंडालवल्लुकी॥

भ्यांरन् गौरादित्वातडीष्व॥ वरत्रा त्रियतेऽनया वृत्रवरणे वृत्राश्रित इत्यत्रनगुणः त्रीणिचर्ममव्यारज्जाः वाधीइतिरव्यातायाः॥ अशवादेस्ताडनो
रज्जुः कशास्यात् ताडयतेनया तडआघाते ण्यतात्त्वद्॥ कशाति कशशब्दे पचाद्यच् कशगतिशासनयोर्वा आदिनाउषुर्गदभचोरादिग्रहणं एकंजरवंदइति०॥
३१ चांडालिका चंडालस्येयं अण्डीष्व स्वार्थेकन् ह्रस्वः चंडालेनकृतावा कुलालादिभ्योबुञ्च्वा चांडालिकाकिनरारायासुपायमोषधीभिदीत्यक्त० चंडालि
केत्यपि॥ कंडालवोणा कंडोलस्यचंडालस्यवोणा कंदोलवोणेत्यपि कंडोलीतिप्रथमपि कडिमदेबाहुलकादोलच्॥ चंडालवल्लुकी चंडालस्यवल्लुकी त्रीणिकिं
नरीतिरव्यातायाअंत्यजवोणायाः॥

नाराची स्वत्योनाराचोबाणभेदः इति गौरादित्वात्तुङीष् ॥ एषणिका इव्यतेनया इषगतौ ल्युट् दित्वात्तुङीष् ॥ निकषः निकषति कषहिंसायां पचाद्यच् निकषः शाणफल्के राज्ञितिरव्याते ॥ शाणः शण्यते शणदने अकर्तरीति यञ् श्यनिवा शोतचूकरणे बाहुलकात् अणः ॥ निकषः निकषति कषहिंसायां पचाद्यच् निकषः शाणफल्के इति विश्वमेदिन्यौ ॥ कषः त्रीणि स्वर्णमर्दि यञ् यर्षणेन परीक्ष्यते तस्याः शिलायाः करोती निसाणा इत्यादिरव्यातायाः खड्गादितीक्ष्णकरणयन्त्रस्येत्यन्ये ३२ ब्रश्चनः ब्रश्चतेः नेन करणेल्युट् औब्रश्चूछेदने ॥ पत्रपरशः पत्रभिवपरशः हेस्वर्णादिच्छेदनस्य परशोः कानस इति रव्यातस्य ॥ ईषिका इव्यते इषतिवा इषउंछे बुन् प्रत्ययः ईषिकेति पाठे इव्यते इषगत्यादौ कुन् इषीकेत्यपि पृषोदरादिः ॥ तूलिका तूलति तूल्यतेवा तूलनिष्कर्षे कुन् हे शालका भेदस्य सख इति रव्यातस्य ॥ तेजसावर्तनी

नाराचीत्यादेषणिकाशाणस्तु निकषः कषः ३२ ब्रश्चनः पत्रपरशहरीषिकातूलिकासमे ॥ तेजसावर्तनीसूषाभस्त्राचर्मप्रसेधिका ३३ आस्फोटनी वैद्यनिका कृपाणीकर्तरीसमे ॥

तेजसंस्वर्णादिआवर्त्यते यत्र ल्युट् अधिकरणे हतुवर्तने ॥ स्वर्णादिपाकार्थपात्रविशेषः स्यात् मूषति मूषस्तेय मूषी मूषा स्वावर्तनीसूषोतिशब्दार्णवः मूषस्तेय इत्यस्माद्दिदाद्यङिहस्वादिरपि -हस्वा सुषा सुषो गौरादिः मूष इति रव्याता एकं ॥ भस्त्रा भस्त्रतेनया भस्त्रदीप्तौ अन् नितुन्नेति नेट् ॥ चर्मप्रसेधिका चर्मणाप्रसीव्यते विधुतेनुसंताने संज्ञायामिति बुल् चर्मप्रसेधक इत्यपि हेअग्निज्वलनार्थस्य चर्मप्रसेधकस्य भाना इति रव्यातस्य ३३ आस्फोटनी आस्फोत्यतेनया सुफुट भेदने करणेल्युट् लास्फोटनी इत्यपि तत्र लुलंतीमास्फोटयंति पृषोदरादिः ॥ वैद्यनिका विध्यतेनया विध्यविधाने करणेल्युट् स्वार्यकः वेधनीतुलास्फोटन्यांस्फोटनीवृषदे धिकेतिवाचस्पतिः हे मुक्तादेर्वेधोपयुक्तस्य शस्त्रभेदस्य सामता इति रव्यात् ॥ कृपाणी कृपामणति अणशब्दे कर्मण्यण् ॥ कर्तरी कृतंति कृतीछेदने बाहुलकादरः इत्याद्युल्यं हेस्वर्णपत्रादिविच्छिद्यते येन तस्य कानर इति रव्यातस्य ॥

दृष्टादनी दृष्टमग्निं अदमक्षणे कृत्यल्फूटोबहुलमिति ल्यङ् ॥ दृष्टभेदो दृष्टभेदं तु शीलमस्य भिद्विदारणे सूक्ष्मजानाविति गिनिः दृष्टभेदनाथस्य शस्त्रभेदस्य ॥ वाकसनासणी इति रव्यातस्य ॥ दंक्ः दंक्वति दक्वधने दमिति शब्दं कायनिवा केशब्दे ॥ पाषाणदारणः पाषाणोदार्यतेः नेन हविदारणे हेषाषाणदारणार्थस्य यानभेदस्य दांकी इति प्रसिद्धस्य ३४ ऋकचः कइति कचति कचशब्दे पचाद्यच् ॥ करपत्रं करेण करात् वा पतति पल्लुपत्रे ह्येकवर्तित इति रव्या ॥ आश आइति अङ्गो नो आङ्पूर्वात्पचाद्यच् अच् आर्यतेवा भिदादौ ॥ चर्मप्रभेदिका भाल्पथ्यनिदतिण्बुल चर्मणः प्रभेदिका हेचर्मरवंडनार्थस्य शस्त्रभेदस्य आरी इति रव्या ॥ सखी शोभनाऊर्मिः बहुव्रीहिर्वा सर्वलोकिके गौरादित्यात्वादीषु स्त्रीभिरिति वा अत्र पक्षे गौरादर्त्न ॥ स्थूणा निष्ठति ह्यगतिनिष्ठसौ रास्त्रासास्त्रास्थूणे निसाधुः ॥ अयः प्रतिमा

दृष्टादनी दृष्टभेदो दंक्ः पाषाणदारणः ३४ ऋकचोऽरुन्नी करपत्रं भाराचर्मप्रभेदिका ॥ सूमीस्थूणा चः प्रतिमा शिल्पं कर्म कलादिकं ३५ प्रतिमानमतिविषयप्रतिमाप्रतिधातनाप्रतिच्छाया ॥ प्रतिष्कानिरर्चापुंसि प्रतिनिधिरूपमोपमानस्यात् ३६ अयसः प्रतिमा गोणिलोहप्रतिमायाः ॥ कलादि

कंयत्कर्मतच्छिल्पं कलागीतनृत्यादिः आदिनास्तत्त्ववर्णकग्रादिग्रहणं शील्यते शाल्यते वा शीलसमाधौ शलगतौ वा उभाभ्यां धातुभ्यां औणादिकः प्रत्ययः शिल्पं स्क्रवेकि यायोगे इति विषयः एकं ३५ प्रतिमानं प्रतिष्कल्यमीयतेऽनेन भाङ्माने करणे ल्यङ् अनदेशः ॥ प्रतिविंबं प्रतिष्कृतिविषय कुगतीति समासः ॥ प्रतिमा प्रनिमीयतेऽनया आतश्चोपसर्गे इति करणे अङ् ॥ प्रतिधातना प्रतिधात्यनेन वा यननिरोपस्कारयोः तुरादिः प्यासंश्च येति दुच् ॥ प्रतिच्छाया मरुच्छाछाया मादिसमासः ॥ मतिष्कृतिः प्रकृष्टाकृतिः प्रतिनिधेः कृतिर्वा ॥ अर्चा अर्च्यते अर्चपूजायां ॥ प्रतिनिधिः प्रतिनिधीयते सहशीक्रियते उपसर्गे योः किः अष्टौ प्रतिमायाः प्रतिनिधिः पुंसि ॥ उप

मा आतश्चोपसर्गे भावेकरणेवा अङ् उपमानमित्यत्रापित्यद् ॥ तथा उपमानं द्वेकरणेभावेचयेनोपमीयते चाचोपमितिरूपयोरेनेनामनी केचित्तु पूर्वाचिवेनेइत्याहुः ॥
३६ सभादिसमानोत्तरसप्तकं वाच्यलिंगाः स्फुः समति समवेक्कुव्ये अच तुलयासंभितः नौवयो धर्मत्यादिनायत् सदृशादयस्त्रयोपित्यदादिषु दृशदितिसाधवः आ
धारणेनसहवोपसर्जनस्येनिसहस्यसादेशः सहमानेनवर्तते समानं मानंअस्येतिवासमानः अमीतुनिभादयउत्तरपदस्थाएव सदृशपर्याया वाच्यलिंगाश्चस्फुः
तेयथा पितृनिभः पुत्रः मातृसंकाशाकन्या देवनीकाशमपत्यमित्यादि निभस्तृकृथितोव्याजेपुल्लिंगः सदृशेषुच निकाशोनिश्चयेतुल्यइतिविश्वः आदिशब्दा
द्भूतरूपकल्यादिग्रहणं यथा पितृभूतः पितृरूपः ॥ कर्मण्या कर्मणासंपद्यते सपदादिनिइत्यधिकारकर्मवैषाद्यत् कर्मणिसाधुर्वा ॥ विधा क

वाच्यलिङ्गाः समस्तल्यः सहस्रः सहस्रः ॥ साधारणः समानश्चस्युरुत्तरपदत्वर्मा ३७ निप्रसंक्रान्तीकाशप्रतीकाशोपमादयः ॥

कर्मण्यप्यनुविद्यामृत्यामृतयोऽममवेतनम् ३८ प्रणयं प्रणमूल्यानिर्वेशः यणइत्यपि॥

कर्म्मण्यां तु विधास्यन्त्याः श्रुतयः ३८ भरण्यः भरणमूल्यानवशाः पणइत्याप ॥
 श्रुत्या स्त्रीयते कर्मकरा अनया मृत्रं भरणं संज्ञायां समजेति व्यप्य तु गागमश्च ॥ श्रुतिः ॥ भर्म भ्रियतेः नेन इह मृत्रं मृत्वा मनिन् ॥ वेतनं वीयते नेन वीग
 त्यादौ वीयतीत्याततनुः ३८ भरण्यं भरणोसाधुः भरणं मृत्रोल्फदिसाधः भरणं वेतनं मृताविति विश्वः ॥ मूल्यं मूलनमानाम्यं नौवश्च
 धर्मेत्यादिनायत् मूल्यस्याद्वैतनेरत्नदति विश्वः ॥ निर्वेशाः निर्विशयतेः नेन वा कर्मणि करण्यश्च विशयं वेशने निर्वेशस्तुमान् भागे वेतने मूर्च्छने पिचेत्कर्म
 ॥ पणः पण्यते नित्यं यणः परिमाणो इत्याप्यणो वराटमानेन्यान्मूल्ये कार्यो पणो गृहं क्रय्यशाकादिकं द्यूतव्यवहारं मृतौ यनइ० एकादशवेतनस्य ॥

॥पणः पण्यते नित्यंयणः परिमाणोइत्यप् यणोवरातमानेस्यानूल्यकार्षापणंगृहे ऋष्यशाकादिके द्यूतव्यवहारे मृतौधनइ० एकादशवेतनस्य॥

सूरा स अतीवरायंत्यनया रेशब्दे आतश्चोपसर्गेकरणेऽः सूरा चषकमद्ययोः पुहुंगः स्त्रिदिवेशेस्यान् ॥ हलिप्रिया हलिनोबलस्यप्रिया ॥ हात्मा हलस्यंगं ह
लविलेखने ज्वलितिकसंतेप्रयोगः ॥ परिरुक्त्व परितः स्त्ववति रुक्त्ववणे क्विप्चेतिक्विप्त्रुक् ॥ वरुणात्मजा वरुणस्यसमुद्रस्य ३९ गंधोत्तमा गंधउत्तमोयस्याः
॥ प्रसन्ना प्रसीदतिस्मा वद्दुविशरणादौ क्तप्रत्ययः प्रसन्नास्त्रीसूरायास्यादच्छसंतुष्टयोस्त्रिषु ॥ इरा इंकाभराति रादाने आतोनुपसर्गेइतिकः ॥ कादंबरी कु-
त्सिनंअंबरं कदंबरंभीलाबं रमस्यास्ति अर्षाआद्यच् नस्येद कदंबेजानोरसःकादंबः तरातिकादंबरी मोरादित्वाब्दोष् इत्याद्यूह्यं कादंबररुक्त्वदध्युमेद्यभेदे
ननुसंक्रं स्त्रीवारुणीपरभृताप्रारतोसारिकास्तत्वेत्य ॥ परिरुक्ता परितः रुक्ता यद्वा परितः स्त्वृयतेस्य लोकेः रुगतौ ॥ मदिरा माद्यत्यनया मदीहर्षे किरच् ॥ कश्यप

सूराहलिप्रियाहालापरितुदूरुणात्पूजा ३९ गंधोत्तमाप्रसन्नेराकादंबर्यः परिरुक्ता ॥ मदिराकश्यपद्येचाप्यवदंशरुक्ताक्षणं ४० शंङापानंमद
स्थानमक्रवारामक्रमाः ॥ मध्यासर्वामाधवका

कश्यपैःनेन कशाशब्दे बाहुलकात् उभयत्रयत् ॥ मद्यं माद्यनेःनेन मद्याश्वमध्ययोः कश्यपिनिरेनिदेवः क
श्यस्त्रिषु कशार्हस्यात्क्षुब्धंमद्याश्वमध्ययोरिति विषयः त्रयोदशमद्यस्य तेषु गौडीपैर्ष्वचमाधोचविज्ञेयाभिविधास्फरेतिवचनात् सूरादिहृयंगोऽप्यादित्रिविधमद्यस्य
शेषमद्यमात्रस्य ॥ पानरुचिजननाययद्भुव्यंजनादिअशितुमिच्छानिसोः वदंशोऽद्यः अवदश्यते दंशदशने इत्येकं ॥ भक्षणं भर्जितचकादि मस्य ४० शंङा शुन्यते शून
गतौ अभंगनाडुः शंङापानगृहेमता आय्यबुहस्तिनीवैश्याहस्तिहस्तसरास्तत्चेतिमेदिनी शंङापिजलहस्तिन्यामदिराकरिहस्तयोरिति विश्वकोशश्च ॥ पानं पिबंत्यत्र अधि
करणे पापाने लुट् समस्तमपि शंङापानं ॥ मदरुडानं मदस्यस्थानं द्वेमद्यगृहस्य ॥ मधुवारः मधुनोवारः ॥ मधुक्रमः मधुनोक्रमः द्वेमधुपानावसरस्य ॥ मध्यासवः मधु
कपुष्पमभृतस्यासवः ॥ माधवकः मधुनाकृतः संधितः ॥

मधु मन्यते मन्त्रज्ञाने मधुपुष्परसेक्षोद्रेयद्येनानुमधुद्रुगदतिविश्वमेदिन्यो ॥ माहर्हीं मृद्गोकाद्राक्षानस्याः विकारः तस्यविकारइत्यण् केचिनुमाध्वीकाभिनिपठन्ति तत्रपृथोदारादित्वे
अह्योरितिक्लृबत्वंस्यात् चत्वारिमधुकपुष्यरुनमद्यस्य गुरुचरणास्त ह्योहोपर्यायावाहुः ४१ मैरयं मिरायंदेशविशेषे औषधिविशेषाभवे नद्यादिप्रयोदक् ॥ आसवः आ
सूयने पुञ्जअभिषवे ऋदोरप् ॥ शीथुः शेरनेऽनेन शीढोयुक् पुनपुंसकयोदार्कजीवातुस्थाणुशीथवइतित्रिकांडशेषः यद्यपि शीथुरिक्षरसैः यक्षैरपक्षैरासवोभवेत् मैरयं धात
कीपुष्यगुडधानाबुसंहितमितिमाधवः तथापिभेदमनाहत्योक्तं त्रीणिइक्षशाकादिजन्यमद्यविशेषस्य शीथुरस्त्रियां आसवः पुमान् ॥ मेदकः मेद्यति त्रिमिदास्त्रिहने ॥
जगलः मृशंगलति गल्यतेवा गलअदने यङ् लुगंतात् अच् संज्ञापूर्वकत्वाद्दोषीर्धो कितइतिनदीर्यः मेदकेपिष्टमद्येचेत्कृत्वात् जगलोमदनद्रुमेचेति द्वेकृत्कल्कस्य मद्यभे

मधुमाहर्हीकमहयोः ४१ मैरयगासवः शीथुर्मेदकोजगलः समो ॥ संधानं स्यादभिषवः किण्वंपुंसितुनग्रहूः ४२ कोरोत्तरः स्रगमंडआपानंपान

गोष्टिका ॥ इत्येत्येके ॥ संधानं संधायते संधानं स्यादभिषपेतथासंधूनेपिचेतिविश्वः ॥ अभिषवः अभिषूयते पुञ्जअभिषवे ऋदोरप् भवेदभिषवः स्नानेमद्यसं
धानयज्ञयोरितिविश्वः द्वेमद्यसंधानस्य ॥ फलवंशांकुरादिकंबहुकालंयत्संधीयतेतस्येत्येके ॥ किण्वं कणनं कणशब्दे उल्बादयश्चेतिसाधुः किण्वंपापेस्रराबीजइति
विश्वः ॥ नग्रहूः ज्ञानं क्लृयतेवा नग्रस्यहूः नग्रहूः नग्रहो नग्रहूः केअस्पधियांशब्देच अस्मात्संपदादित्वात्किंपिसंभसारणेपूर्वरूपेहलइतिदीर्घेभावप्रत्य-
यानेननग्रशब्दस्यसमासः कर्तृप्रत्ययात्तनवा एवंरूपाणीति द्वे नंडुलादिद्रव्यरुनस्रराबीजस्य ॥ मत्तनग्रकृतास्नानस्येत्यन्ये ॥ स्रगायाः मंडः अग्रभागः कारोत्तरः
स्यात् कारेणक्रिययाउत्तरः कारोत्तमइतिस्वामी एकं ॥ आपानं आसंभूयपिबंत्यस्मिन् अधिकरणेत्युद् ॥ पानगोष्टिका पानस्यगोष्टिका स्वार्थेकः द्वेपानसमायाः

चषकः चष्यतेनेन चषभक्षणे चषकोरुन्नीसतापात्रेसमुपमद्यमभेदयोशितिमैदिनी ॥ पानपात्रं पानस्यपात्रं हेमद्यपात्रस्य ॥ सरकः स्त्रियते सृगतौ रुन्नादिभ्योबुञ् सरकः
सधुपानेक्षशीधुनोर्मद्यभाजनइत्यजयः अपिशब्दात्सरकोव्यरुन्नी सरकवानानुतथीनैतरत्नकोशः ॥ अनुतर्पणं अनुतर्पणमनेन त्रितृषपिपासायांभावेकरणे
बाल्कट् चषकश्चानुनर्षश्चेतिभागुरिः हेमद्यपानस्य चत्वारिमद्यपानपात्रस्येतिमुकुटः ४३ धूर्तः धूर्वति धूर्वोहिंसायां तन्प्रत्ययः राक्षापः धूर्ततुरवडलवणेध-
नूरेनादिदेत्रियु धार्तइतिपाठेन धावनेनधार्तः धावुगतिशक्त्योः संपदादिः बाहुलकावलोपः ॥ असदेवो असेदोव्यति सध्यजानोइतिणिनिः ॥ किमवः कितंवा
यति किनेनधातिवा कप्रत्ययः कितवोधूर्नवन्मानेवचकनकाङ्घ्रइतिविश्वः ॥ असधूर्तः असेषु धूर्तः सममीशोडे इतिसमासः ॥ द्यूतकृत् द्यूतं करोति पंच द्यूतकृत्

चषकोः रुन्नीपानपात्रं सरकोव्यनुतर्पणं ४३ धूर्तोः असदेवो कितवोः सधूर्नो द्यूतकृत्समाः ॥ स्फल्गुकाः प्रतिभ्रवः सभिका द्यूतकारकाः ४४

द्यूतोः स्त्रियामदवतीकैतवपणइत्यपि ॥ पणोऽपेपुग्लहोक्षारु सोगतीरेवळगारा इतिरव्या ॥ लघुकः लजतेस्य आलसजीव्रोडने गत्यर्थेति
क्तः स्वार्थेकः ॥ प्रतिभ्रूः प्रतिप्रतिनिधिर्भवति प्रतिभ्रूः हेन्प्रणादोभनिनिधिमूतस्य धनिकाधमणयोरंतरयः तिष्ठतिविश्वासार्येतस्य जामीनइतिरव्या ॥ सभिकः स
भा द्यूतं आश्रयतेनास्यास्ति ब्रह्मादित्वादृन् सभा द्यूतं सभा गृहइतिरुद्रः ॥ द्यूतकारकः द्यूतं कारयति द्वये द्यूतं कारयति तेषां ४४ द्यूतः देवं दिवुन्नीडादौ भावेक्तः ॥ असा
वती असाः पाशकाः संत्यस्यां ॥ कृतं कितवस्य कर्म हायनतित्यादिवाअण् कृतं वं सुखेले द्यूतैकैतवः कितवेरियो ॥ पणः पणो ग्लहोः स्वस्मिन् अशो आद्यच् चत्वारि
द्यूतस्य ॥ पणः पण्यते उत्सृज्यते पणव्यवहार अप्रत्ययः ॥ ग्लहः ग्लह्यतेनेन ग्लह आदाने गृह्यनेवा असेषु ग्लहः इति साधुः हे द्यूतजयेलायमानस्य ॥ अदः
अदोति अद्व्यत्सौ पचाद्यच् अंसो ज्ञाना त्माशकदावयवेषु स्फपाशके रुद्राक्षद्राक्षयोः सर्पे विभीतकतरावपि चक्रे वर्षे पुष्पाङ्कुलमसोवचर्चले द्वियइत्युक् ॥

देवनः दीव्यमित्येन करणोत्कटं देवनं व्यपहारे स्याज्जिगीषाक्रीडयोरपि अस्तेषु देवनः प्रोक्त इति विश्वः॥ पाशकः पाशयति पाशबन्धने त्रयं फांसे इति रत्यातस्य॥
 ४५ शारीणापिनस्तनोवामदक्षिणतो नयनं धरिणायः परित्यो नोणीषुताम्रषयोरिति यत्र इत्येकं॥ अष्टापदं अष्टोपदान्यस्य अष्टापदं अष्टनः संज्ञायामिति दीर्यः
 अस्त्रियाम्॥ शारिफलं शारीणां फलं पटुः अष्टापदोः स्त्रीफलकेशारीणां फलके पिचेति मेदिनी फलं हेतुसमुत्थे स्यात्फलक्रेष्वाशिलाप्रयोरिति विश्वः देशारीणां
 रवे लनाधारपटुस्य सांगत्यां चापट इति॥ प्राणिद्युतं प्राणिभिः कृतं द्युतं सप्तमाह्वय इत्युच्यते यप्रत्ययः सप्तगाह्वयं तेन एकं॥ प्राणिद्युतं मेघमहिषगवादिकृतं
 युद्धं सप्ताह्वय इत्यर्थः अप्राणिभिः कृतं मिगिद्युतं सुच्यते प्राणिभिः कृतं यत्सुसंविज्ञेयः सप्ताह्वय इत्युक्तत्वात् ४६ अत्र केषां चिल्लिगांसं ग्रहादसंपूर्णत्वं निवारय

देवनाः पाशकाश्च्युतैः ४५ परिणायत्केशारीणां संभ्रान्तं नयने स्त्रियाम्॥ अष्टापदं शारिफलं प्राणिद्युतं सप्ताह्वयः ४६ उक्तामृरिप्रयो
 मत्वादकस्मिन्नर्थेऽयौ गिकः॥ तादृश्यादित्यतो ह्युक्ता वृत्त्यालिंगान्तरपिते ४७ इति शतद्रवर्गः इति द्वितीयकांडः समासः नि. उक्ताइ

ति अत्र शतद्रवर्गे यौ गिकः शब्दाः सार्दं गिकभावाकारवैणविकादिप्रसुखाः पुंसि बहुलप्रयोगत्वात् निबिडप्रयोगदर्शनादेकस्मिन्नेव लिंगे पुंसि यौ गिकाप्रोक्तस्मिन्नाह
 म्याद्योगवशान्तेषामन्योन्यत्रजानो ह्यतो सत्यां अन्यत्र स्त्रियां ह्नुवेचो हनीयाः अपिशब्दाद्गुहा अपि करणकुलालादयोजानिवचनात् पुंसि स्त्रियां च वर्तनेन इति ज्ञेयम्
 यस्यावयवशक्त्या एवाद्यो बुद्ध्या तं सयौ गिकः स्यात् यस्यावयवशक्तिसमपेक्ष्य सप्तसुदायशक्तियत्रेणाथो बुद्ध्या तं सद्दुः तत्र यौ गिको लिंगान्तरं यथा मालाकारी स्त्री मा
 लाकारं कुलं एवं कुंभकारो स्त्री कुंभकारं कुलमित्यादि अणंतत्वात् स्त्रियं दीप् अयौ गिको यथा करणादयः अत्रजानेरस्त्रीषु विषयादिनिर्दिष्टेषु ४७ इति शतद्रवर्गः
 इति सविग्रहामरकोशो द्वितीयकांडस्य व्याख्यानं समाप्तम् ३

Janu.

इमिसविग्रहाभरकोशेद्वितीयकांडःसमाप्तिमगमन्

12

अथसविग्रहअमरकोशावलीसकांड्यासः

ॐ

ॐ

श्रीगणेशायनमः विशेष्यनिर्देशते ॥ वक्ष्यमाणवर्गनाह ॥ सामान्येकादि ॥ साधारणत्वात् ॥ एतेनैराक्षिमात्मनश्चामक्यवर्गकथ्यते ॥ एतैः कैः विशेष्यनिर्देशः ॥ विशेष्यस्त्रीदासादिपूर्वोक्ततन्मि-
श्रंअधीनयेषांतेः लिंगवचनैः स्मृतादिशब्दैः संकीर्णैः परस्परविजातीयार्थैः ॥ कर्मपरायणादिभिः ॥ नानावैश्व ॥ अनेकैश्चिपुवर्तमानेनीकलोकादिभिः ॥ अब्यर्थैराकादिभिर्लिङ्गादि-
संग्रहे ॥ लिंगान्यादीयेषांनानिर्देशासंग्रहाः ॥ आदिशब्दान्नामानि ॥ लंकाशोफालिकेत्यादीनिर्देशः ॥ तेचवर्गा स्वतन्त्रानेत्याह ॥ कीदृशाः वर्गाः ॥ वर्गसंख्यायाः वर्गाः पूर्वोक्तसर्गादिवर्गाः
संश्रयाः संबन्धिनोयेषांते १ प्रायशोरूपभेदेनअस्मिन्शास्त्रेलिंगनिर्णयः ॥ तद्देवान्त्रवर्गेणस्म्यादितिसमनिरासार्थेव्यापकलक्षणमाह ॥ स्त्रीदासादीनि ॥ यादृशीः स्त्रीलिङ्गत्वा

विशेष्यनिर्देशः संकीर्णैर्नानार्थैरव्यर्थैरपि लिंगादिसंग्रहेवर्गाः सामान्यवर्गसंश्रयाः ॥ १ ॥

स्त्रीदासादीयेद्विशेष्यंयादृशीः प्रस्तुतपदैः गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तथास्तु सस्यभेदकाः २ ॥

दियुक्तैः स्त्रीदासाद्यैः ॥ आदिनाकूलत्वादि ॥ पदैर्यद्विशेष्यं स्त्रीदासादिरूपंयथाप्रस्तुतं प्रकातं तस्यविशेष्यस्यभेदकाः व्यावर्तकागुणद्रव्यक्रियाविशिष्टाः शब्दास्तथास्तुः ॥ विशेष्यस्यया-
दृशोलिंगवचनेनादशल्लिङ्गवचनाएवमन्वेयुरित्यर्थः ॥ तत्रगुणः स्मृततादिस्मद्विशेष्यया ॥ स्मृततिनीस्त्री ॥ स्मृततिनीदासाः ॥ स्मृततिकलत्रं ॥ द्रव्यं दंडादितदिशिष्टोयथा ॥ दंडेनी-
स्त्री ॥ दंडेनीदाराः ॥ दंडिकलत्रं ॥ क्रियावचनादिव्यापारस्तदिशिष्टोयथा ॥ पाचकास्त्री ॥ पाचकादाराः ॥ पाचककुलं २

सकृती सकृन्मिष्याति इति ॥ पुण्यवान् पुण्यमस्यास्ति मतुष ॥ धन्यः धनाय अर्हः धनं लब्धेति युक्तं धन्या धान्यामलब्धोः स्याद्दुन्यपुण्यवति विषिति विश्वमेदिन्यौ अयं प्राग्य
संपन्नस्य ॥ महेच्छः संहृतीच्छास्य गोभिन्नयो रिति नृत्सः ॥ महाशायः महानाशयोस्य आशाय स्यादभिप्राये मानसाधारयो रपि हेउदारचित्तयस्य तस्य ॥ तद्दयालुः प्रशस्तं तद्दयं
यस्य ॥ सत्तदयः शोभनं तद्दयमस्यास्ति भित्त्या विवक्षाणां तद्द्रावः सत्तदयेन महेति बहुवीहिः प्राणिमात्रस्य तथात्वादत्र प्रशस्त परत्वं तद्दयशब्दस्य हेवि
शब्दमनसः तद्दयवान् तद्दयिक इत्यपि ॥ महोत्साहः महालुत्साहो यस्य ॥ महोद्यमः महालुद्यमोस्य हेतुः साध्यं कृत्येपि साधन परस्य ३ प्रवीणः प्रकृष्टावीणास्य यद्वा वीणया य

सकृती पुण्यवान् धन्यो महेच्छस्तु महाशायः तद्दयालुः सत्तदयो महोत्साहो महोद्यमः ३ प्रवीणो नि
पुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः वैज्ञानिकः कृतसुरवः कृती कुशल इत्यपि ४

गार्थनिष्प्राप्यते वा सत्यापेति गतं तदत्र निपुणः निपुणति पुणकर्मणि शस्ते कः अभिज्ञः अभिजानाति ॥ विज्ञः विजानाति उभयत्रापि आनश्चोपेनिकः ॥ निष्णातः ॥ निष्णातेन ग
त्यर्थेनिकः ॥ शिक्षितः अशिक्षितः शिक्षाविद्यापादाने कर्त्तरिक्तः वैज्ञानिकः विज्ञानं बुद्धिः तत्र निपुण इति तत्कृ इत्याद्युत्थं ॥ कृतसुरवः कृतं सुरसंभस्य सर्वेषां कृतसुरवत्वाद
वक्तृशब्दस्य संस्कृतपत्रं ॥ कृती कृतं कर्म प्रशस्तमस्य मत्त्वे इति ॥ कुशलः कुशान्तातिकः कौटुथिव्यां शलनिवा शलचलने अन्व कौशानयति चालयति राजका
र्योणि वा कुशलः शिक्षिते त्रिषु क्षेमे च सक्तं ते चापि पर्याये च न पुंसकमिति विश्वमेदिन्यौ दशमवीणास्य ४ ७

पूज्यः पूज्यते पूजयूजायां आदौ गच्छ ॥ मनीष्यः मनीष्यते दक्षादक्षेने यत् पूजाः श्वशुरवंचयोरपि तिष्ठेयः प्रमत्तस्यः प्रतिपाद्येन्याख्येनेति हेमः हे ॥ सांशयिकः संशयमापन्न इति
कञ् यद्वा संशयविषयीह्योऽयः सांशयिक इति दीक्षितः संशयापन्नमानवाः संशयापन्नमानसंयापित्व हेतुं देहविषयस्य ॥ दक्षिणीयः दक्षिणामर्हति ॥ अर्हयूजायां दक्षिणा
र्हः ॥ दक्षिण्यः कर्दमेति छयत्नौ दक्षिणार्हः अपि गच्छ ॥ श्रीनिदक्षगाथोक्तस्य ५ बतुल्यः सांशयिचसेति तदपि च देवानांः पदार्थादानशौंडेस्याच्चालवादिनिवाच्यवत् बदन्य इत्यपि
॥ स्थूलतलस्यः स्थूलेर्महद्विलस्यते क्यदस्त्वं तूहूतलस्यमस्येति वा ॥ दानशौंडः दौ शौंडः शौंडो गतेषुपि रथात् इति विशेषः ॥ पटुप्रदः बहुप्रद इति मेदृश इति कः चत्वारिअ

• पूज्यः मनीस्यः सांशयिकः संशयापन्नामानसः दक्षिणीयो दक्षिणार्हस्तनदक्षिणप्रद इति ५ स्थूवेदुल्यस्य स्थूलस्य दानशौंडावहुप्रदं जे
वान्नकः स्यादायुधानं तर्वाणि क्लृप्तापन्नवित् ६ प्रदीक्षकः कालाधिको न प्रदत्तमपदुक्तः दुर्गगाथोपि दुर्वाणः प्रमत्तनातु ह्यमानसः ७

निदासुः ॥ जेवातकः जीवति जीवेरातकञ् दृष्टिभ्यं जेवातकः पुमान् समैकपकायुगोन्मिषितिविश्वमेदिन्दौ ॥ १ ॥ अत्र अतिशयिण्यालु रस्य यत्तु प्रशस्त्वं हे सायुषः ॥ अंत
र्वाणिः अंतर्वाण्यस्य यद्वा अंतर्वाण्यसि वणशर्ह्ण्यं तादृच् शास्त्रविद्यं शास्त्रं वेत्ति क्षिप्य हे सायुषः क्षिप्य हे सायुषः प्रदीक्षकः प्रदीक्षितः दक्षादक्षेने छुल्लकारणिकः कर्णोन्मयति चरत्ता
तिष्ठक आदि दृष्टिः कर्णहेतुकर्मणोरित्युक्तं हे ममाणेरर्थनिश्चायकस्य ॥ बरदः वरंददाति कृत्ययः प्रसन्नैशानां विजेन वरदां तु दुर्गायिका इति हेमः ॥ समर्दकः समुद्योते ऋतु
वर्धे यत्तु हे वरणां दातारि ॥ हर्षमाणः हर्षति तदुअलीके चानथा विठ्ठर्नीणः विक्रमते शानच् प्रमत्ताः प्रकृष्टं मनोस्य ॥ त्वहमानसः त्वहमानसमस्य चत्वारित्त्वचेतसः ७

दुर्मनाः दुस्वित्तमनोस्य ॥ विमनाः विगतविविधचामनोस्य ॥ अंतर्मनाः अंतर्मनोस्य त्रीणिउद्दिष्टमनसः ॥ उक्तः ॥ उच्चानः ॥ उहृतमनोस्य उच्छदात्सार्थेकन् हे उक्तं ठितमनसः दक्षिणः दक्षते दक्षद्व्ये शीघ्राथेन दुदक्षिण्याभिनव दक्षिणोदक्षिणोदृतमव लच्छंदवर्तिशु ॥ अवासेनियुययादिविधिदानेदिशिक्षयां ॥ सफलः सवति नृगतौ अलच्छ सफलः प्रतिकृष्टेनार्थोदावाचकयो स्मिन् ॥ उदारः उत्कृष्टमासमतादृतिकः उदारोदात्तमह तोर्दक्षिणोप्यभिधेयवत् त्रीणिभज्जाशयस्य ॥ दातृभोक्तृदि दाताचामोभोक्ताय तत्रभक्तकलत्वेकं ॥ सकल्यते कलशहंसंस्थानयोः सवत् शोभनाकलास्येतिवा ॥ मत्स्यः तत्संस्तमंयस्य तेनमूर्यतेवा मृपालनमृदायोः यय ॥ मसितः पिबूबधनेक्तः ॥ आपक्तः अनिशयेनसक्तः खगेः क्तः त्रीणितास्ययुक्तस्य ॥ दद्याथैरिक्तः ॥ उलक्तः तदुद्योगं सगतिर्नादिः सौमित्रिअदादिः सनागिवातवादिः दुग्धमैवैश्वर्ययोः पुत्राभिपनेवा

दुर्मनाविमन्त्राभ्यन्तर्मनाभ्यादुल्लङ्घनाः दक्षिणेशरत्नोत्तरीककञ्जोद्युधुगोक्तरे ८ तत्त्वरेमसिवासक्तविष्णुर्थील्लङ्कृतस्तदः पतीतेयथितनव्या
सविच्चविज्ञानविभुताः ९ गुणैःमतीयेमकलक्षणाःहृतलक्षणौ इत्यभ्यातयोधगीसागीलीयरःपतिपिशिता १०

[illegible]

[illegible]

स्वल्पसूः स्याद्बहुकृतो दीर्घश्चाभिरुचिः जाल्पो समीप्य क्वारी स्यात्कुलो मंदूः क्रियास्तयः १७ कर्मस्य सोलं कर्मणिः क्रियावाचकं नैस्तुलः सकर्मः चर्म
 शीलोयः कर्मस्यारस्तु कर्मठः १८ प्रत्ययार्थकं सक्रः कर्मकारस्तुलः च आभिप्रेति शाब्दुः १९ बुक्ताक्षिप्तः स्यात्तु धिर्वाजिघत्साशानाथितः

[illegible]

सोच्यदः उच्चादेन सह वर्त्तते ॥ सूत्र्यादइत्यपि तत्र स अतिशयित उच्चादोस्य उच्चदइत्यपि च पाठः तत्र तु उद्गतो मदो हर्षस्य उच्चादिष्णुः उच्चादशीलः अलंकृतीतीष्णुश्च हे उच्चादशीलस्य ॥ अविनीतः न व्यनाथि गीर्ज्वापणेक्तः ॥ समुद्धृतः समुद्धृतस्मा हंतेक्तः समुद्धृत्य ते स्मृतिवा समुद्धृतं संसृदीर्गेष्विविनीते च वाच्यवत् हेतुर्विनीतस्य ॥ मनः मद्यने स्मृत्यर्थेति मदेः क्तः ॥ शीङ्गः शृङ्गायां पानागारे भवः तत्र भवः शोढो मने च विख्यातेऽपि यत्प्राप्तुं संचेत्स्थिया मिति विरवमेदिन्यौ ॥ उत्कटः उद्गतः कट आवपणमावपको यस्य ग्रहा संयोगो दश्च कटश्च उत्कटस्तीक्ष्णमसंयोगिनिर्हेमः ॥ स्त्रीचः स्त्रीवर्तेस्मा क्षिप्तमदे अतुयसंगीतिनिपातितः स्त्रीवचदतिनांतोप्यस्ति चत्वारि मन्तस्य ॥ कासुकः कामयते कसुकांतौ लवेति उक्तम् ॥

सौत्मादस्तत्त्वदिष्णाः स्यादविनीतः समुद्धृतः मन्त्रेणोलेत्कटस्त्रीचाः कासुके कृमिताः लुकः २३ कृन्ः कामयिताः भीकः कमनः कामनोभिकः वि

धेयो विनयग्राही च चने स्थित आश्रयः २४ वश्यः प्रणयेनो निभृत विनीतप्रश्रिताः समाः धृष्टे धृष्टा विनयतश्च प्रगल्भाः प्रतिमान्विते २५ कामिता णिडभावेत्तुच् ॥ अ

लुकः अनुकामयते अभिकामयते अनुकाभिकेति साधुः ॥ अभिकः अनुकाभिकेति साधुः अभिकः कासुके कृन्नेरनिभर्तये विबुना कर्तव्ये अभिकरित्यपि अभिर्कोदोर्वमध्यो हस्वमध्यश्च ॥ कमनः अनुदात्तेति लुक् कमनः कासुपु कामो भिस्त्ये शोक्पादये ॥ कामनरित्यपि न च कासुकस्य ॥ विधेयः प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विधातुं शक्यं अचोयत् ॥ विनयग्राही विनयगृहीतुं शीलमस्य णिनिः ॥ वचने स्थितः वचनेति स्मृतस्य तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥ आश्रयः आश्रणोति श्रयवणो यन्वा यञ् आश्रयौ वचने स्थिते प्रतिसायां च कुशेनेति हेमः चत्वारि वचनधारिणः २४ वश्यः वशमधीनत्वं गतः वशगतइति वत् वशमायत्तनायां स्यादिति विश्वः ॥ प्रणयः प्रकर्षणेन तुं शक्यः अचोयत् हे वशगतस्य अनविधेयादि फलविशंगतस्य वा ॥ भिभृतः भितरा अभारि हृत्प्रसरणे क्त प्रत्ययः ॥ विनीतः व्यनाथिदति ॥ प्रश्रितः प्रथममथाधिशृणोः श्रिज्मेवायां निष्ठा त्रयं विनीतस्य ॥ धृष्टः धृष्टातिस्म विधुषा यागुल्ये निष्ठा ॥ धृष्टा कृपुष्वेति निजिद्धृष्टा रित्यपि धृष्टा कृपुष्वालौघृष्टाजः एवंनेयं ॥ विनयतः विरुद्ध्या तं चेद्विनायस्य वीणि निर्लज्जस्य ॥ प्रगल्भाः प्रगल्भे गल्भा धर्मे प्रचदत् ॥ प्रतिमान्वितः प्रतिसमान्वितः प्रज्ञानवनवोक्ते प्रशालिनीप्रतिभामतेति रुद्रः हे प्रलुप्तन्यमतेः २५

अधुहः ॥ शालीनः शालामवेशमर्हति शालीनकौपीनेनिसाधुः ॥ देसलज्जस्य ॥ विलसतः विशेषेणलस्यति लसत्तालोचने अत्र ॥ विस्रयायान्वितः विस्रयेनाश्रयेणान्वितः ॥ देसकीयधर्मशीलादौ प्रा-
साश्रयेस्य ॥ अधीरः नधीनोर्ध्वयस्य ॥ कातरः ईषत्तयति ईषदर्थचेतिकोः कादेशः ॥ देसयस्तमियासादिव्याकुलस्य ॥ वस्तः त्रस्यति त्रसीउद्देगेक्तः वस्तमित्यपि ॥ मीकः विभेति विभीषये कु-
मिकरात्तौविलिंगः स्याद्दूरयोधितियोधितानि विषवमेदिन्यौ ॥ मीतदत्यपि ॥ मीककः कुकम् विभेति ॥ मीलकः वलाभिप्रयशीलस्य २६ आशंसुः आशंसते आशुशान्तं द-
च्छायां सनाशंसेत्युः ॥ आशंसिता ताच्छील्ये वृन् देवाइष्टार्थप्राप्तीच्छाः ॥ गृहयालुः गृहयति गृहग्रहणे आलुत्र ॥ गृहीता गृहीतेत्यपि वृत्र देयहणशीलस्य ॥ अइयाआसिक्कयबुध्यायुक्त-

स्यादधृष्टुशालीनां विलसो विस्रयान्विते अधीरेकातरस्त्रस्ते मीकमीलकाः २६ आशंसताशंसितरिर्गृहयालुर्ग्रहीतरि शंसुलुः श्रद्धया
युक्तेपतयालुस्तपानुक्ते २७ लज्जाशीलः पत्रविष्णुर्वेदाकरभिवादके शाराकधीतुकोर्हिंस्रः स्यादधिष्ठास्तवध्वनः २८

स्तत्रश्रद्धालुरित्युच्येते ॥ श्रद्धयानि आलुत्र ॥ पतयालुः पतयति तच्छीलः पतगतीवा आलुत्र ॥ यातुकः लषपतेत्सकृञ् २७ लज्जाशीलः लज्जाशीलमस्य ॥ अपत्रपिष्ठाः अपत्रपते
इष्ठाश्च हेतुलज्जायुतस्य ॥ वंदाकः वंदतेतच्छीलः वदिअभिवादनस्त्योः शृवंदोपाकः ॥ अभिवादकः अभिवादयति शबुल् देवंदनशीलस्य ॥ शाराकः शरणागतितच्छीलः शृहिं-
सायां ॥ यातुकः उक्कञ् हंति ॥ हिंस्रः हिनस्ति हिंसिहिंसायां नभिकंपीतिरः हिंसाकाकादनीमांसयोः स्त्रियां ॥ स्याद्वातुकेन्यवदिमिविवमेदिन्यौ त्रीणि हिंसाशीलस्य ॥ वधिष्ठाः
वध्दतेतच्छीलः वधुवध्दौ इष्ठाश्च ॥ वध्नः अरुद्यतेतियुत्र ॥ वध्नः छेदनेवध्दौ वध्दनीतुगलंतिकेसुहेमः देवह्दुनशीलस्य २८

उत्सतिष्णुः उत्सतितच्छीलः पल्हगतौ ॥ उत्सतिना हे उत्सतशीलस्य अत्र ये त्रिभिष्णुचसुक्लुक्लुजित्यादयः प्रत्ययास्तेनच्छीलतश्चर्मनत्साधुना रिशुबोध्दयः ताच्छील्ये प्रयो
गः प्रायेण ॥ अलंकरणशीलः ॥ मंडनः मंडनशीलः ॥ मंडिभूषायां कथमंशार्थेभ्यश्चेति युच् हे अलंकरणशीलस्य ॥ भूष्णुः चातृभूषः भूषणशीलः ॥ भू
विता वीणिभवनशीले ॥ वभिष्णुः वर्जनशीलः इष्णुच् ॥ वर्त्तनः हस्तवर्त्तने अनुदातेति युच् हे वर्त्तनशीलस्य २९ निराकरिष्णुः निराकरणशीलः ॥ क्षिमुः क्षेपणशीलः क्षिपप्रेरणं कुं
क्षिष्णुभितिकेचित् हे निराकरणशीलस्य ॥ सांद्रस्निग्धः मेदुरः स्यात् ॥ सांद्रो घनः सचासौ भिन्नगन्धश्च मद्वनशीलः जिभिदास्तेहने घुरच् एकं ॥ क्षाता जानाति हन् ॥ विदुरः वेदनशी

उत्सतिष्णुस्तूत्सतिनालंकरणस्तु मंडनः भूष्णुर्भविष्णुमवितावर्त्तिष्णुवर्त्तनः समौ २९ निराकरिष्णुः क्षिमुः स्यासांद्रस्निग्धस्तु मेदुरः क्षा
तास्तु विदुरो विदुर्विकासीतु विकस्वरः ३० विमलरोविस्वभरः प्रसारीचविसारिणि सहिष्णुः सहनः क्षंताभितिक्षः क्षमिताक्षमी ३१

लः विदिभिर्दोस्तकुरच् ॥ विंदुः विंदुरिष्ठुरितिसाधुः वीणिज्ञानशीलस्य ॥ विक्राशी विकसति कंसगतौ वौक्लसे तिधिष्ठण् तालच्यांतोपि ॥ विकस्वरः विकसनशीलः वरच् विश्वक
रदस्यपि विकारास्तुदने व्यक्ताविति दत्ताने प्ररणि हे विक्रातृस्थीले ३० विमलरः विसरणशीलः स्तुगतौ दृगानशजीति कुरप्रलुक् ॥ विसृभरः स्मरच् ॥ प्रसारी प्रसरणशीलः धिनुण् ॥
विसारी विसारो स्यासि दनिः चत्वारिण्यसराशरीले ॥ सहिष्णुः सहनशीलः बहुमर्षणे इष्णुच् ॥ सहनः अनुदात्तेति युच् ॥ क्षंता क्षमणशीलः क्षुसहने हन् भितिक्षः भितिसृणशीलः स
न्नंतादुः ॥ क्षमितादन्पक्षेदद् ॥ क्षमीधिषण् क्षतिषदस्तथाशीले ॥ ३१

क्रोधनः क्रोधनशीलः क्रुधकोपे कुपमंतेतियुच अमर्षणः ॥ नमर्षणशीलः प्राग्वत् ॥ कोपी अवश्यं दुःख्यति आवश्यकं णिभिः त्रीणि क्रोधनस्य ॥ चंडः चंडसे चंडिकोपे पचाद्यच्च चंडस्तयमदासो
मिक्रोपने ॥ तीव्रैर्देव्यविशेषैश्च चंडीतुशिवयोगिनि चंडाधनहारीशंस्वयं षोडशिरिविहेमचंद्रः ॥ अत्यंतक्रोधनः अत्यंतकुप्यति हेअतिक्रोधनस्य कुधेनियुच ॥ जागरूकः जागरणशीलः जागृनिद्रा
संये जागर्नेरूकः ॥ जागरिता तृन् हेजागरणशीले ॥ पूर्णिनः पूर्णतेस्मा घूर्णस्मरणे गत्यर्थैकः पूर्णजातास्येतिवा इतच्च ॥ प्रचलायितः प्रचलद्वाचयति क्यद् प्रचलायाजातास्येतिवा प्रच
लायनेस्मा गत्यर्थैकः हेसंजातघूर्णस्य ३२ स्वसक् स्वपनशीलः स्वपिदनिनजिद् ॥ शयालुः शयनशीलः शीदृ स्वमे शीदोवाच्यइत्यालुच शयालुः स्यादजागरेनिद्राशीलेच कुंजरे इतिविवस्वमेदिन्यो
निद्राशुः निद्राशीलः द्राकुत्सायांगंतोआलुच त्रीणिनिद्राशीलस्यनिद्राणः स्वप्रकृशयालुनिद्राशु निद्राणशयितोसमौ केसयोगादिभितिनलं निद्रातिस्मनिद्रासइत्यापि इतच्च ॥ शयितः शोतेस्माकः हेनिद्रांयास

क्रोधनोमर्षणः कोपीचंडस्वंत्यंतकोपनः जागरूकोजागरिमाघूर्णितः प्रचलायितः ३२ स्वप्रकृशयालुनिद्राशु
निद्राणशयितोसमौ पराङ्मुखः पराचीनः स्यादवालप्यधोमुखः ३३ देवानंचतिदेवच्यद्भूविष्वङ्गुविषवगंचति ॥
यः सहांचतिसच्यद्भूससतिर्यद्भूयस्तिर्यंचति ३४

स्व ॥ पराङ्मुखः परांचत्यनभिसुरवोभवति अंगुगतिपूजनयोः परापूर्वकावकिन् पराचीनः पराङ्मुखस्यविष्ठा

चेरितिसवः हेविसुरवस्य ॥ अवाङ् अवांचत्यधोमुखीभ्रमति अवाङ् किन्नंतं अवांचो अवांचः एवमूहं ॥ अधोमुखः अधोमुखवंधस्य हे ३३ देवच्यद् देवानंचतिगच्छति पूजयतिवा किनिअथा
न्यादेशः एकंचांतं स्त्रियांतुदेवद्रीची ॥ विष्वच्यद् इतितालव्यमध्योपि स्त्रियांविष्वद्रीची चांतं एकं सध्यद् सहांचतितुल्यगच्छति एकं
सच्यद् सध्यंती सध्यङ्गुचः एवमुन्नेयं सर्वत्रअन्वैः किनिअन्यादेशः स्त्रियांतुसधीची तिर्यद् तिर्येवक्रंअंचति किन्मात्रं एकं ३४ ७० ७१

वदः वदति वदव्यक्तायांचानि ॥ वदवदः अनिशयेनवदति पचाद्यच् ॥ वक्ता वक्ति वचपरिभाषणे वृन् वक्तुगण्डितेपि स्याद्वाग्मिन्याभ्यभिधेयवदिति विश्वः ॥ वागीशः वाचा-
मीशः वाक्पतिः वाचांपतिः हेपदुवक्तुः वाचोयुक्तिपदुः वाचोयुक्तिः मयुक्तिरुत्तरं तत्रपदुः वाक्दिक्कृष्यन्वदिति अलुक् ॥ वाग्मी प्रशस्तावागस्य वाचोग्मिनिः वाग्मीपदोस्तराचार्येदिति वि-
श्वमेदिन्यो हेनैयायिक्कस्य ॥ वावदूकः कुर्वोदिपातादूकः ॥ अतिवक्ता अतिवक्ति मायुकारिण्युपमनव्यानं इति आक्तेस्तच्छीलेति सूत्रांत्सपदार्थः हेबहुभाषणि ३५ जल्यकः जल्पति जल्य-
व्यक्तायांचानि वाक्कन् ॥ वाचालः ॥ वाचाटः आलजादन्वोबहुभाषिणि इति साधू ॥ बहुगर्ह्यवाक् बहुगर्ह्यवाग्यस्य जल्यक्रियित्वास्त्रीयांङीप् ॥ चत्वारिबहुगर्ह्यभाषिणः ॥ दुर्मुखः दुष्ट-
निदितंमुखस्य दुर्मुखः कृपिभिर्नांगभिर्दोर्नामुखरेत्रिषिविश्वः ॥ मुखरः निदितंमुखमस्य मत्वर्थेरेः मुखशब्दोत्रलक्षणयावचनपरः ॥ अबध्दुमुखः नवध्दंतिर्यभिर्निसुखमस्य त्री-

वदोवदवदोवक्तावागीशोवाक्पतिः समो वाचोयुक्तिपदुर्वामीवावदूकोतिवक्तारि ३५ स्याज्जल्यकस्तवाचालोवाचादोबहुगर्ह्यवाक् दुर्मुखेसु
स्वराबध्दुमुखोशक्कुः प्रियंवदे ३६ लाहलः स्यादस्फुटवाग्गर्ह्यवादीलुक् हृदः समीकुवादकुचरो स्यादसौम्यस्वरोस्वरः ३७

ण्यप्रियवादिनः ॥ शक्कुः शक्नोति वक्तुमिति शक्कुशक्को कः ॥ प्रियंवदः प्रियंवदति प्रियवशोवदः स्वच् सुम् शक्तइतिस्वामी शक्नइतिमर्वयः हेप्रियवक्तारि ३६ लोहलः लोहंला-
ति कमलयः लोहलश्चरवलाभारा ॥ व्यक्तवाचिनित्रिषिविश्वहेमच्छो ॥ अस्फुटवाक् नफुटावागस्य ॥ हेअस्फुटवादिनि ॥ गर्ह्यवादि गर्ह्यवदति णिनिः ॥ कद्ददः कुत्सितवदति र-
खवदयोश्चेति क्व हेकुत्सितवादिनश्च ॥ कुवादः कुत्सितंवदति बहुव्रीहिर्वा ॥ कुचरः कुत्सितंवदति अत्र हेदोषकथनशीलस्य ॥ असौम्यस्वरः असौम्योरुक्षः स्वरोयस्य ॥ अस्वरः अग्रशस्तः
स्वरोयस्य हेक्ताकादिबद्धस्वस्वरस्य ३७

रवणः रवणशीलः रुपाद्दे उभयत्र चलनेति युच् ॥ शङ्हनः शङ्हनशीलः देशाद्दृशशीलस्य ॥ नांदिवादी नांदिबदनशीलः शितिः ॥ नांदिकरः नांदिकरोतिबदति दमत्ययः तदेवाह आ
शीर्वचनसंयुक्तास्त्वतिर्यस्यात्यवर्तते देवदिहजनुपादीनां तस्मान्नादीनिकील्यतइतिरभसः देस्त्वमिषियोववादीनः नादकादीमंगलार्थमिषीदिवादनशीलस्येत्यर्थः ॥ जडः जलसि
जलघातने अच् डलयीरभेदः दृष्ट्वानिष्टवाक्स्वरदुःखेवानचेहस्योमोहात् विंदति परवथागः सभवेदिहजडमंसकः पुरुषः ॥ अज्ञः नजानाति इगुपधेतिकः हेअस्यंतमूटस्ययो
बहुं श्रोतुं च शिक्षितो न स्यात् स एडमूकः एडो बधिरश्चासौ मूकश्च याकांतेरु नास्वेडो मूकोस्मादित्यर्थः त्रिलिंगोनेडमूकः स्याच्छरेवागश्रुतिवर्जितइतिरभसः एकं ३८ तृष्णांशिलः

रवणाः शङ्खानां दीवानां दीकरः समौ जलोज्ज्वलमूकस्तु वस्तुं श्रोतुमशिक्षिते ३८
तूष्णीं शीलस्तु तूष्णीं को न शो वासादिगर्भे निष्कामितोऽवकृष्टः स्यादप्यस्तस्तु धिक्कृतः ३९

[illegible]

आत्मगर्भः आत्मोर्गवोयस्य आत्मगंधइत्यापरांतरं गंधोर्गंधकआमोदेलेशोसंबध्यगर्वयोभितिविश्वः गंधोर्गवोयस्यविचैतिविक्कांडशेषः ॥ अभिष्वत्तः अभिष्वत्तयेस्य कः हे
प्रमदपस्य चत्वारोपिपर्यायाइत्येके ॥ दापितः दाप्यतेस्म दापयतीति ॥ साधितः साध्यतेस्म साधयतीति ॥ प्रत्यादिष्टः प्रत्यादि
श्वतेस्म दिशअतिसर्जने कः निरस्तः निरस्यतेस्म अस्तसोपणेकः निरस्तः येषितशरेसंत्यक्तेत्तरितोदिते निख्युतेप्रतिहतेचेतिहेमः ॥ प्रत्याख्यातः प्रत्याख्यायतेस्म रव्याम-
कथने चक्षिद्वा ॥ निराकृतः कः चत्वारिनिराकृतस्य ४० निरुतः न्यकारि कृजः कः निरुतंविग्रलब्धेस्माच्छटेअधितिविश्वमेदिन्यो ॥ विप्रकृतः हेविप्रणीकृतस्य ॥ विप्रलब्धः

आत्मवर्गोभिष्वत्तस्यादापितः साधितः समौ प्रत्यादिष्टोभिरस्तः स्यात्प्रत्याख्यातोनिराकृतः ४० निरुतः स्याद्विप्रकृतोविप्रलब्धस्तुवंचितः मनोहतः प्र

तिहतः प्रतिबद्धोहतश्चसः ४१ अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तोबद्धोकीलितसंयतो आपन्नः आपत्सासः स्यात्कांदिशीकोभयद्रुतः ४२ विप्रलब्धतेस्म वंचुगतौ ॥ वंचितः वंचतेस्म

कः देवंचानगतस्य ॥ मनोहतः मनोहतंयस्य ॥ प्रतिहतः प्रतिहन्यतेस्म हंतेः कः भवेत्प्रतिहतंहुतेप्रतिसवलितरुद्धयोः ॥ प्रतिबद्धः प्रतिबध्यतेस्मबद्धंहुते ॥ हतः हन्यतेस्म चत्वारिभनसिहतस्य
कसमनोभंगस्येत्यर्थ ४१ अधिक्षिप्तः अधिक्षिप्यतेस्म क्षिप्रमेरणो कः अतिक्षिप्तः प्रणिहितेकुस्तिनेमत्सितोअधितिविश्वहेमचंद्रौ ॥ प्रतिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तंवारितेस्यात्प्रोषितेपंचकेअधित्यु-
क्तत्वाद् देकतासोपस्य कस्यचिच्छोर्यादिकंमनिस्यधमानस्य दुर्वचनमधिसिपइतिराजसुकुटः ॥ बद्धः बध्यतेस्म बंधबंधने ॥ कीलितः कील्यतेस्म कीलबंधने ॥ संयतः संयम्यतेस्म यमउपर-
मे कः शीणिरज्जादिनानिबद्धस्य ॥ आपन्नः आपद्यतेस्म पदगतौ इमेसर्वेकमस्यंताः आपन्नः सायदिमातेपिषाव्यलिंगकः ॥ आपत्सासः आपदं प्राप्तः हेआपदं प्राप्तस्य ॥ कांदिशीकः
कांदिशंयामीत्याह तदाहेतिमाशब्दादिभ्यइतिठक् घृषोदरादिः ४२

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

आक्षारितः आक्षार्यतेनश्च क्षरसंचलने ग्रथनाक्तः आक्षारोभैशुनं प्रत्याक्रोशोस्य इति वा ॥ क्षारितः क्षारितः क्षारिस्तेषां रोरभिशास्तेषामेपि च त्रिशु ॥ अभिशास्तः अभिशास्यतेस्मा शक्नुहि सा
यांक्तः श्रीणिमैशुननिमित्तं मिथ्यादूषितस्य ॥ संकृत्तकः संकप्तलीति क्रसगतौ उक्त्वा ॥ अस्थिरः न स्थिरः हे चल स्वभावस्य ॥ व्यसनार्जः व्यसनैर्नार्जः ॥ उपरक्तः उपरज्यनेस्म रं-
जरागेक्तः ॥ उपरक्तो व्यवसान्तराहुग्रसेन्दुसूर्ययोरिति विश्वः हे व्यसनपीडितस्य ॥ विहस्तः विक्षिप्तः हस्तो यस्य बाहुलः कुलधातोश्चिणेतिकः ४३ विकृष्टः विकृतते क्लृष्टगती अत्र विकूलः विकूलतीति कूल
चलने अत्र हे शोकादिना गात्रमंगं प्राप्तस्य ॥ विवशाः विरुध्यं वृष्टि वशाको मोअच् विवशास्त्रियवशात्मादिष्टदुष्टधियो रापि ॥ अग्रिष्टदुष्टधीः अग्रिष्टेन दुष्टाधीर्वस्य हे आसन्नमरणसू-

आसाहितः साहितो भिषास्तसंस्कृतकोस्थिरे व्यसनार्तोपचर्तौहोविहस्तोव्याकुलोसमो ४३ विष्णुवोविष्णुलः स्यात्तुविचशोऽसिष्टदुष्ट-
यीः कश्यः कषाहंसनध्त्वांततापीचयोधंत हेब्धेत्वसिः तोपयः पोपे चइलोसमो विष्णोविष्णो गोवधेगुगुत्वा मुसलेनयः ४५

[illegible]

अहंकारवाच अहंकारोऽस्यास्ति मनुष्य अहंकारमिति भांति मव्ययं ॥ अहंयुः अहं विद्यते यस्य अहंशमभिनियुप्तं है अहंकारिणः ॥ श्रुमंयुः श्रुममस्यास्ति युप्त ॥ श्रुमंनान्वितः
है श्रुमयुक्तस्य मातापित्रादि हृत्कारणनिरपेक्षा अहं हृत् हृत्तेष्वो गुणेष्वोजाता ये देवास्ते दिव्योपपादुका उच्यन्ते उपपद्यन्ते यदगन्तौ उक्तञ्च दिवि भवाः द्युमेतियत् ते च ते च नारकव्याह
तये दिव्यपदं एकं ॥ नृगवाद्याः नाचगोश्वादीयेषां आद्यशब्देन स्वशब्दादीनां ग्रहणं ॥ जरायुजाः स्त्रुः जरायोगमिश्रियाज्जाताः एकं ५० । कृमिदंशाद्याः कृमिश्च दंशश्चादीयेषां आद्य
शब्देन मशकमत्स्यगोदिग्रहणं ॥ सेरदजाः स्त्रुः सेरहेतुलादृमीप्सेदः ततो जाताः सेरदजाः ॥ पक्षिमर्पादयः पक्षीचर्मर्पश्चादीयेषां आदिशब्दात् नक्रमस्य विपरिहिकादयः ॥ अंढ

अहंकारवानहंसुः शक्त्युत्तरकंशाभ्यां ततः दिव्योपपादुकादेवाभृगवाद्याजगद्युजाः ५० स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः यक्षिसर्पादयोज्ञाः इति प्रा
णिवर्गः
उद्दिष्टुक्तफरुणाद्या गद्गदुद्दिष्टुक्तसु ५१

आः भ्रंशेभ्योजाताः एकं दुतिप्राणिवर्गे ॥ तत्कथुल्लोद्याः तरुश्चयुल्माश्चादीयेषां आदराब्देन वृणीषधिलसादिग्रहः ॥ उद्भिदः उच्चते एकं शुक्लद्रिंदुति भिदिरविदारणे हो उद्भि
त्यस्यैवाहा ॥ उद्भिज्ज्ञं उद्भिजातं ॥ उद्भिदं उद्भिजाति इगुयेतिक्रः ५१

संदरं सुद्रियते हडादरे ग्रहद्विनिआय् यहा सउननिचिचत्तद्वीकरोति उंदाक्केदने बाहुळकादरः शकंआदिः स्त्रियांगीरादिः ॥ कचिं रोचते रुचदीसावभिप्रीतीच ॥ किरच् ॥ चाक
नरति चिचे चरणती शुण् तदुक्तंविषमकाशी चारुहृहस्पतीपुंमिशोभनेत्वभिधेयवदिति ॥ स्रषमं स्रशोभनंममसर्वमस्य स्रविभिर्दुष्यइतित्वं ॥ साधु साधेरुण् तदुक्तंहेम
चंद्रे साधुर्जमिसुनीबाधुधिके सज्जनरम्ययोमिति ॥ शोभनं शोभते शभदीभो अनुदानेतिपुच् शोभनंयोगमेदेनासुंदरेवाव्यलिंगकइतिकोशांतरात् ॥ कांतं कम्यतेस्व कसुकां
ती कप्रत्ययः यहा कनतिस्र कनीदीस्यदोक्तः तदाह कंतास्याच्चप्रियंगीस्त्रीशोभनेयिषुनाधवे लोहेचचंद्रंस्वर्यायः पर्यायान्नाशिलास्रचेतिविश्वमेदिन्यौ ॥ मनोरमं मनोरम

सं.दं.क.चि.रं.चा.रु.स.इ.मं.सा.धु.शो.भं.नं. कांतमनोरमं कच्यमनोदमं शुभं सुलं ५३ तदासेचनकंतुसेनक्त्यंतोयस्य दर्शनात् अभीष्टेः श्री-
स्मिन् तद्द्वंद्वं दधितं वल्लभं प्रिय ५३

यति रमकीडायां प्यंतात्कर्मण्यण् मनोहरभित्तिरावेतु मनोहरति ॥ रुच्यं रोचते कच्यते वा राजसूयेति साधुः ॥ मनोज्ञं मन
साजानाति इगुपि विक्कः मञ्जुं मज्जनं मज्जिज्जनोदति सीचोधातुः बाहुलकादुः ॥ मञ्जुलं मञ्जुमञ्जुलं लाति कः मञ्जुलं च जलांतर इत्यक्तत्वात् तदुक्तं हेमं रम्ये कजे मञ्जुलम् तदाह
इति बाहुलकादुपसर्गः ५२ यस्य दर्शनात् त्वसे रंतो नास्ति तदा से च न कस्यात् असे च न कस्यापि न सिच्यते मनोत्र चित्सरणे ॥ अभीष्टं अभीष्ट इत्येतस्मा इषदच्छायां क्तः ॥ अभीष्टि
नं अस्यासुमित्येतेस्मा आकृत्यासीक्तः ॥ तद्वं त्वदिप्रियं यस् तदुक्तं विश्वप्रकाशो त्वद्वं धवलजीवने त्वत्सिये त्वद्वं वैपि च वशाकृद्दमने च त्वदीह ध्यापय मे वज इति ॥ दयितं दय्य
तेस्मा दयदानादौ क्तः बहुभं वल्यते बहुते वा बहुभं वरणे अभिचत् तदुक्तं विश्वप्रकाशो बहुभीदधिते अक्षे सलक्षणं तु रंगभदति ॥ प्रियं प्रीणाति प्रीकृत्येण तदुक्तं हेमं प्रियो वि
धौ सधे त्वदीह वेइति षडभीष्टस्य ५३

व्याघ्रादय एतेषाब्जलचरपदे ॥ श्लेशार्थगोचराः श्लेशार्थगोचरोविषयोयेषांते क्वचिद्वाचकादितिपाठः यथापुरुषव्याघ्रः पुरुषः व्याघ्रादय पुरुषश्चेदुत्तरार्धः आद्यशब्देनसोमा दीनांग्रहणं त
द्यथा संसोमः व्याघ्रादिसाक्ष्यगणः उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्यमयोगे इतिविशेषस्यपूर्वनिपाते व्याघ्रादेरुत्तरपदत्वं ५९ अत्राग्न्यं प्राग्यादित्त्वं प्रधानादन्यत् ॥ इयहीने हाभ्यांही
ने नयमप्रधानस्य ॥ विशांकटं वैः शंकटम् ॥ इयु प्रयत्ने प्रथमप्रधाने नदुक्तंहेमचंद्रं इयुर्विशालेष्टूपालेवाधिकाकृष्णार्जरीरयोरिति ॥ इहत् वर्हेति इहृद्धौ अतिप्रत्ययः ॥ विशालं शाल
त् विशालात्लिङ्गवारुण्यासुज्जायिन्यांलुपोषिति नृपदस्यभिदोः पुंसिपुरुलेत्वाभिधेयवदितिविषयमेदिन्यौ ॥ इयुलं इयुलमस्यास्ति मत्तर्थेत्तत् इयुलंलातिवा ॥ महत् महति महदुजा
यां वर्तमानेइति सूत्रेनिपातितः ६० वज्रं वलते वलसंवरणेसंवरणेचरकृडलयोगेकत्रस्मरणं ॥ उक्तं उर्गोति ऊर्गुञ् आछादने लुलोपेहस्वः ॥ विपुलं विपुलति पुरुषमहले इत्युपेति

**मरुत्तचरपदेव्याघ्रं पुंगवर्षमकुंजराः सिंहशार्दूलजागाद्याः पुंभिश्चेष्टार्थगोचराः ५९ अत्राग्न्यंहृयहीनेदेअप्रधानोपसर्जने विशांकटं पृथुबु
हर्हिशालं पृथुलमहत् ६० वज्रं वलविपुलपीनपीनिलुस्यूलपीवरं स्तोकात्पक्षकुकाः सूक्ष्मं स्तुदणदं चक्षुरातनु ६१**

कः तदुक्तंविश्वे विपुलं पृथुलेगापैर्मरुपंश्चिमभूपरेइति नचवितीर्णस्य ॥ पीनं व्यायतेस्म ओप्यायीवृद्धौ केनत्वं ॥ पीव व्यायते धीइहृद्धौ क्वनिष्पंसंसारणं स्त्रीपीवरस्यान् ॥ स्त्यूलं
स्त्यूलयति स्त्यूलं हं हणे अच् तदुक्तं हेमचंद्रं स्त्यूलः पीनेजलेइति पीवरं व्यायते निगानः तदुक्तं हेमचंद्रं पीवरः स्त्यूलकर्मयोरिति चत्वारिस्त्यूलस्य ॥ स्तोकाः स्तुच्यते इचमसादे घञ् ॥ अलः
अल्पते वार्यते अलक्षणादौ पः ॥ दक्षकः क्षोदनं क्षादिरसं पेषणे गणदादिः व्यतेः कः परमवर्थाः स्वार्थकः इत्याद्युत्तरं तदाह दक्षकुक्करीषुनीचेत्येति क्लृप्तं विरुचते क्लिप्यतिवाभिरुच्यते
गने क्लिपेरचौप्रधायाइति साधुः सूक्ष्मं सूच्यते सूचयेत्यर्थं सूचैः स्मन् सूक्ष्मं स्यात्तत्के १५ धातोः पुंस्यणोऽभिरुचात्यक इतिविश्वेउक्तं ॥ दक्षं दक्ष्यते दंभदंभने रक् ॥ कृशं कृश्यतेस्य क्श्रातनुक
रणे अनुर्णयति साधुः ॥ तत्तु तन्यते तनुविस्तारैः उः तदुक्तेविषयमेदिन्ययोः तनुः कायेत्तविस्तीस्यान्निषल्येविश्ले कुर्यादिति ६१

मात्राभीयते भाङ्माने ह्यनुदाप्र माचन्ववधुतोस्वार्थेकाल्प्यमात्रापरिछेदे अक्षरावयवेद्रव्यमानेत्येकणिसृषणो कालेहनेचेतिहेमः ॥ तुरिः ब्रुत्यते ब्रुतछेदने इत्तकिव ॥ लवः ल्यने ल् अ छेदने अप् ॥ लेशः लिशति लिशगतौ लिश्यतेवा अच्प्रववा ॥ कणः कणति कणनिमीलने अत्र कणोयान्यांशलेशयोपरिस्फुत्तत्वात् कणाजीवकपि यत्योशितिहेमचन्द्रश्च ॥ अणुः अणति अणयतेवा अणशब्दे अणश्चेत्युः अणुमीत्यत्ययोशितिहेमः लवादयः पुंसि तत्रस्त्रियोमात्राब्रुदीश्च ब्रुदीतिर्लोकतोपिक्वचित् एका दशसूक्ष्मस्य स्तोकाद्यण्वन्ताएकार्थाद्भूतिर्नैचिन् शेषविशेषनिम्नं ॥ अल्पिष्टं अतिशयेनअल्पं ॥ अल्पीयः ॥ कनीयः अतिशयेनअल्पं कनिष्ठं इत्यपि ॥ अणीयः अतिशयेनअल्पः इयक्तन् चत्वार्यत्ये ६२ प्रभूतं प्रभवतिस्म कः तदुक्तंहेमे प्रभूतसुहते प्राज्यइति ॥ प्रभुरं प्रचोपति तुरस्तेये णिजभावेइशुपेतिक्वः ॥ प्राज्यं प्रचीयते अज

स्त्रियांमात्रात्रुटिः पुंसिलवल्शकणाणवः अत्यत्येत्सिष्टमल्पीयः कनीचोणीचइत्यपि ६१ प्रभूतंप्रचुरं प्राज्यमदभ्यंबहुलंबहु ॥

पुरुहः पुरुभूथिष्ठस्फारभूर्यश्चहुरिच ६३

गतो ग्यन् यद्वा प्रकर्षेणाज्यतेकाम्यते अज्ज्वत्त्यादौ क्यप् ॥ अदत्तं दत्तादन्यत् नञ्समासः नलोपः बहु लं बहून्लान्ति बहुलानीलिकारांस्यादेलायांदिबिचोषिति कृत्तिकास्तस्त्रियाभूतिविहायसिनपुंसकं पुंस्यग्रीकृष्णापक्षे चवाच्यवत्प्राज्यकृष्णायोरिति विश्वमेदिन्यौ ॥ ब हु बहने वहिष्टद्यौ उः नलोपः तदुक्तंविश्वे बहुनुच्योदिसंख्यास्त्रिविपुलेत्वभिर्धेयवदिति ॥ पुरुहं पुरुत्तुहंतिगच्छति उः यद्वा पुरुज्जहाति जिहीतेवा कः पुरुह इत्यपि पुरुहः पुरुच्छे पुरुच्छः एवं पुरुहुत्तुक्षीने पुरु पियतिपूर्यतेवा पूयालनपूरणयोः कुमत्ययः उत्तं तदुक्तंहेमे पुरः प्राज्येभिर्धेयवन् पुंसिस्यादेवल्लोकेचनृपभेदपरागयोमिति ॥ भूथिष्ठ अतिशयेनबहु बहोलापइतिमाधुः ॥ स्फारं स्फारयते स्फारीष्टद्यौ रङ्गपलोपः स्फिरमित्यपिपाठः तदुक्तंहेमचंद्रे स्फारस्तकरादीनांबहुधेविपुलेयिचेति ॥ भूयः

बहुशब्दावदयस्तर्ज्जलोपः चलतेर्भूआदेशः भूथिश्चिन् अतिशयेनबहु भूकषाद्विग्रहः तदुक्तंहेमे ॥ भूरित्यास्तुस्त्वर्णदिति हादशबहुलस्य ६३

दवीपः अत्यन्तदूरं ईयस्मन्नुदहृन् ॥ दविहं ॥ स्रदूरं स्रतगंदूरं वयंअत्यंतदूरस्य ॥ दीर्घं दृणाति हृषितारणो ॥ आयतं आयप्यतेऽस्म कः आयतनेवा अच् द्दीर्घस्य ॥ वदुलं उल्बृ
निसालं निर्गतंतलमस्य तदुक्तंविश्वे निस्रलं वसुलं चलइति ॥ हृतं वर्ततेऽस्म कः वीणिवर्तुलस्य ॥ यदून्मत्तानतं तत्तबंधुरंस्यात् ॥ एकं उन्मत्तं वदानतंच वक्ष्मि बंधबंधनें म
द्रुगादिः बंधूपमित्यापि ६९ उच्चः उच्चिनोति इः उच्चैस्त्वमस्यत्रवा मत्वर्थेअच् ॥ प्रांशः प्रकृष्टांशवोचस्य ॥ उन्मनः उन्मयनिस्य नमप्रकृते कः ॥ उदयः उद्गतमयमस्य ॥ उ
च्छ्रुतः उच्छ्रुयतिस्य ॥ श्रिज्मेवायां उच्छ्रितं त्रिशुसंजाते समुन्मद्ग्रहध्वयोभित्यक्त्वात् ॥ तुंगः तुंज्यते तुजिहिंसायां घञ्छुलं षट् उन्मत्त स्य ॥ वामनः वामयति मद्दं दुषम्
उद्गिरणे ल्युः ॥ न्यक् न्यंचति अंतुगतौ न्यक्चांतः श्रियांतुनीची ॥ नीचः नीचैस्त्वमस्यत्र मत्वर्थेअच् नीचः घामरवर्षयोभितिहेमचंद्रः ॥ स्वर्षः स्वर्षति स्वर्षगतौ अच् ॥ ह्रस्वः ह्रस्व-

दुर्वीयश्चदविष्टं च भद्रं दीर्घमायतंम् वसुलं निस्तलं हतं बंधं पूरं तुलसानतम् ६९ उच्चं प्रांशुलतोदगोच्छ्रितां सुं गेथवासने । न्यङ्गं चिरव
वैदहस्वाः सुररायेवनतानंतम् ७० अरालं वृजिर्गजिह्वमूर्धिमल्लुचिंतनतम् आविधं कुटिलं क्रमं बोहितवक्रमित्यपि ७१

नि हसशब्दे वप्रत्ययः पंच हस्वस्य ॥ अबाद्यं अवनतमग्रस्य ॥ अथर्न अवनमगिस्म कः ७० अवालं ब्रछति ऋगलौ विच् अमालातिक्ः अमालातिवा तदुक्तं विश्वे अमालुः कुटिले
मर्जरमेसमदंतिनीति ॥ वृजिनं वृज्यते वृजीवर्जने इनन् तदुक्तं क्रीशांतरे वृजिनं क्लिबं क्लृबं क्लृषीनाकुटिलेविषु ॥ जिह्वं जहानि हीयते वा ओहाक्ल्यागे भन् तदुक्तं हेमे जिह्वस्तङ्कु
टिले मंदं जिह्वतगरया पइति ॥ ऊर्मिमत ऊर्मिस्थास्ति मनुष्य ॥ ऊंचितं ऊंचनिस्म कुचकौटल्ये कः ॥ नतं नमतिस्म तदुक्तं क्रीशांतरे नतं तगरया द्यां स्वात्कुचं कुटिल नमयो गिति ॥ आ
विधं आविध्यतेस्म व्यपताडने कः तदुक्तं क्रीशांतरे आविधो वाच्यलिंगे स्यात्कुटिले च पराह तइति ॥ कुटिलं कुटिकौटिल्याति कुटमिवा कुटिं नोदित्ये इक तदुक्तं क्रीशांतरे कुटिलात्वा
पगायां रुप्रसुमेनुवाच्यलिंगकः ॥ सुप्तं भुजतिस्म भुजोकोटिल्योक्तः वेक्षितं वेक्षुतिस्म वेक्षुचलने कः वेक्षितंगमने क्लृबं कुटिले विधुते विधित्य कं ॥ वक्रं वंचतिस्म वंचुगतोरक् एका
दशवक्रस्म ७१

अज्ञानि अर्जजने अर्जिहशीति साधुः ॥ अर्जिहः भिन्नो जिह्यात् ॥ प्रगुणः प्रकृष्टगुणास्य वीण्यवक्तव्य ॥ व्यक्तः व्यस्यते स्म असौ पणोक्तः तदुक्तं विरेव व्यसतस्म व्याकुले व्यास इति ॥ अप्रगुणः भिन्नः प्रगुणात् ॥ आकुलः आकोलति कुलसंस्थाने इगुणैतिकः वीणिव्याकुलस्य ॥ शाश्वतः शश्वद्रुवः तत्रेत्सण् ॥ ध्रुवः क्ववति क्ववस्यैर्थे कः ॥ नित्यः नित्यतः प्रवः स्य ॥ सदातनः सदाभिवः ॥ सनातनः सनाभिवः सार्थां चिरेति साधू पंचनित्यस्य ७२ स्यात्सुः स्थानशीलः कस्तुः ॥ स्थिरतरः अतिशयेन स्थिरः तरप् ॥ स्थेयान् स्थेयांसौ स्थेयांसः ईय सुच् एवमूह्यं वीण्यतिरुचरस्य य एकस्वरूपतया एकेनैव स्वरभावेन कालव्यापी कालस्य व्यापकः आकाशादिः सङ्कटस्यः स्रष्टव्य इति कः स्यात् एकं कूटो निश्चलः सन् निष्ठती

अज्ञावजिह्वाप्रगुणीव्यस्तेत्प्रगुणाकुलो शाश्वतस्तद्धवोनिस्तसदातनसनातनाः ७२ स्थान्तुः स्थिरतरः स्थिरानेकरूपतथातुयः का
लव्यापीसकूटस्थः स्थान्तुः स्थिरतरः स्थिरानेकरूपतथातुयः ७३ चरिणाजंगमचरं च समिगंचाचरं चलनं कपनं च ललाचलम् ७४

ति तदुक्तं मेदिन्यां कूटोऽस्मीति श्रुत्वा मूलैराशाविति ॥ स्यात्वरः स्थानशीलः वरन् ॥ जगमेतरः जगत्प्रादितरः द्वैतश्चरस्य ७३ चरिष्यु चरणशीलं चरगतौ इष्टुन् ॥ जग
मं वक्रगच्छति ॥ नित्यमिति यद् ॥ चरं चरति तदुक्तं काशांतरे चरिष्युत्तमं देवभीमे चरिष्ये चरति ॥ वसं वसति वसीतु हरेग अच् ॥ इगं इगति इगिगती अच् चराचर
चरिचरलीनिसाधुः तदुक्तं विश्वमेदिन्योः चराचरजगमेस्यादंगविष्टपथोरपि षट्चरस्य ॥ चलनं चलनशीलं चलगतौ चलनेति युच् चलनं चरमणोकं पेकं प्रेतुवाच्यलिंगकमि-
ति विश्वमेदिन्यौ ॥ कपनं कपनशीलं कपिचलनेषु च तदुक्तं काशांतरे कपननहृथाः कपेकं प्रेत्यादभिधेयवत् ॥ कं प्रं नमिकपीतिरः वयंकं यनशीलस्य ॥ चलं चलति अच् ॥ लोलं लो-
डमि लुडपिलोडने अच् ॥ लयोरैकत्वं ॥ चलाचलं चरिचलीति हित्वादि ७४

चंचलं चंचति चंचुगती बाहुलकादलत्र चंचुलातुतडिहृक्ष्योश्चंचलश्चपलेनल इत्युक्तत्वात् ॥ सरलं तरति तरलं चंचलेष्वंगेभास्वरेपित्रिलिङ्गकं हारमध्यमगोपुंसियवाहू-
सूरयोक्त्रियाभितिविश्वमेदिन्यौ ॥ पारिप्लवं पारिप्लवते पुङ्गती अत्र मज्ञात्यण तदुक्तं हेमे पारिप्लवश्चाहुलेस्याच्चंचल इति चपलंचहुलंचैवेत्यापिपाठः ॥ अतिरिक्तः अति-
रिच्यतेस्मा मिचिरविचनेक्तः ॥ समाधिकः सम्यगाधिकः इति अधिकमूलस्य ॥ हटमाधिः हटसंधानमस्य सः ॥ सहतः संहन्यतेस्म क्तः संहतंसंगतंहटइतिहेमः हेहटसं-
धानस्य ७५ रवकुरवदं रवकसवटमिति कक्कुरवहसनेअतन् कवर्गदितीयादीत्यन्येकठिनं कठछछजीवने ॥ कूरं कृतति कृतीछेदनेरकृधानोः क्लृआदेशः तदुक्तं हेमे

चंचलं तरलं चंचपारिप्लवपरिप्लवे अतिरिक्तः समाधिको हटसंधिस्तसंहतः ७५ कर्कशं कठिनं कूरं कटोरं निष्ठुरं हटम् जठरं मूर्तिम-
न्मूर्तमृष्टं प्रोटमोढमधितम् ७६ पुराणमतनप्रलपुरातनचिरतनाः प्रत्यगोभिन्वानव्यानवीनोत्तनानवः ७७

कुराचृशंसघोराकाठिनाइति ॥ कटोरं कठिचं किष्पांमोरन् ॥ निष्ठुरं निमिषति ॥ हटं दूहति हहं निस्मवा हहहहिहृक्षौ हटः स्पृलेतिमाधुः तदुक्तं क्रोशांतरे हटं स्पृ-
लेनिताते चमगादेबलवत्यपि ॥ जठरं जीर्यते जृष्वयोहानी अठत्र तदुक्तं विश्वे जरठः कर्कशीपांडी कठिनव्याभिधेयवदिति ॥ मूर्तिमत् मूर्तिः काठिन्यमस्यास्ति मसुप् ॥ मू-
र्ते मूर्छतिस्म मूर्तः स्याच्छिभुमूर्छालेकठिनेमूर्तिमत्यपीतिवशः मूर्छामोहसमुच्छापयोः क्तः नवकठिनस्य ॥ प्रहृष्टं प्रवर्धतेस्म हृष्टुवर्धोक्तः ॥ औटं प्रीत्यतेस्म बहमापणो-
क्तः ॥ एधितं एधतेस्म एधवर्धोक्तः अयप्रहृष्टस्य ७६ पुराण पुराभवं भार्यचिरं तिसाधुः पुराणप्रोक्ते इतिभिषातनात् पुराणमलशास्त्रयोरिल्लुक्तत्वात् ॥ प्रतनं ॥ प्र-
त्वं तनप्लौ पुरातनपुराभवं ॥ चिरंतनं चिरंभवं सार्यचिरं तिसाधुः पंचपुरातनस्य ॥ प्रत्ययः प्रविनवंअग्रमस्य ॥ अभिनवः अभिन्नयते शुक्लतो ॥ अप्रनव्यः यत् नव एव नवीनः
स्वः दूतनः क्यप् ॥ नवः अप्र ७७

नूलः कः ससनुतनस्य ॥ सङ्कुमारं सङ्कुमार्यते कुमारकीर्त्तयां यः ॥ कीमलं कमरकुत्र अतउत्तंच कीमलं सुहुलेजल इतिविश्वः ॥ सुहुलं सुदुर्गोस्यास्ति मत्वर्थे ॥
सुहु सुधते सुदक्षोदेकः सुदतीक्षोत्तु कीमलं इतिहेमः चत्वारिकोमलस्य ॥ अन्तङ्क अन्वचति अंचगती किन् अन्वक्षं अनुगतमक्षमिदियं ॥ अनुगं ॥ अनुगछति गम्तु
गती इः ॥ अंचुपदं प्रदस्यात्तुपश्चात् चत्वारिपश्चादित्यर्थे अव्ययीभावत्वात्कीर्त्तयचं ७८ प्रत्यक्षं अक्षमिदियं प्रतिगतं प्रासादिभासः समक्षमित्यपि ॥ ऐन्द्रिय
कं इंद्रियेणानुभूयते हेइंद्रिययात्वंस्य ॥ प्रत्यक्षत्वात् अप्रत्यक्षं अक्षेषु प्रतिगतं प्रत्यक्षं अनअक्षमितिपाठइतिकेचित् तत्रेत्यं अक्षेषुअध्यक्षंअतिक्वांतं अध्यक्षवि
भूत्त्वर्थेव्ययीभावः ॥ अतींद्रियं इंद्रियेभ्यः अतिक्वांतं तत्रेत्यं अपरोक्षमिदियं कं परोक्षंस्यादतींद्रियमिति हेइंद्रियेययात्वंस्य ॥ एकतानः एकं तानयति तनुअध्योपकर

नृत्तश्चक्रकुमारं लुकोमलं सुदुल्लभम् । नृपदं क्लीबमव्ययम् ७८ प्रत्यक्षं स्यादेन्द्रियक्रमप्रत्यक्षमतीन्द्रियम् ए
कतानोनन्यवृत्तिरैकाग्रैकाग्रनाचपि ७९ अव्यक्तसर्गएकाग्रोऽप्येकाग्रनागतोऽपिसः पुंस्यादिः पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्याअथास्त्रियाम् ८०

शायोः कर्मण्यण् ॥ एकस्तानो विस्तारीत्यवा अनन्यवृत्तिः ॥ न अन्यावृत्तिरस्य ॥ एकाग्रः एकमेकस्मिन्वाग्रमस्य ॥ एकाग्रनः एकमयनमस्य ७९ एकसर्गः एकमे
 कस्मिन्वासर्गो निश्चयोस्य ॥ एकाग्र्यः एकं अग्रं येषमस्य ॥ एकाग्रनगतः एकं च तदग्रं च एकाग्रनगतः एकस्मिन्नयने गतज्ञानमस्येति वा संपेक्षाग्रस्य ॥ आदिः आग्रथमं
 यते गृह्यते उपसर्गे घोः किः ॥ पूर्वः पूर्वति पूर्वपूर्णे पूर्वपूर्वेति प्राच्यां प्रागप्यश्रुतिभेदक इत्युक्तत्वात् ॥ प्रथमः प्रथमे प्रथमप्रव्याने प्रथमे
 मन् तदुक्तं क्रोशांतरे प्रथमस्तम्भवेदोदीप्रधानेति च वाच्यवत् ॥ आद्यः आदो भवः दिगादित्वात् यत् पञ्चकमाद्यस्य ८० ७

अंतः अमगती बाहुलकान् अजतिवा अतिबंधने अच् अंतःस्वरूपेनिकटं मानेनिश्चयनाशयोरिति हेमचंद्रः ॥ जघन्यं जघनेभवं यत् तदुक्तं कोशांतरे जघन्यहेम
निष्कृतिं चरमेगर्हितेन्यवदिति ॥ चरमं चरति चरगती अग्रच् ॥ अंतं अंतेभवं यत् तदुक्तं हेमचंद्रे ॥ अंत्यस्तंतभवे धमादिति ॥ पाश्चात्त्यं पश्चाद्भवं त्यक् ॥ पश्चिमं अग्नेमिडिमच्
तत्र अंतस्तपुंसि क्रीबेच यथास्वच्छं दान्त्रीकुलस्यांतः षडत्यस्य ॥ मीघं सुत्यं त्यस्मिन् सुहर्षे चित्ये अव्यं क्वादिताकुलं मीघोदीने निष्कले च मीघो स्यात्तादलीतराविति
हेमः ॥ निरर्थकं निर्गतोर्थोचस्मात् रूप हेव्यर्थस्य स्पष्टं स्पश्यतेस्म क्तः ॥ स्फुटं स्फुटविक्रमने द्रुपेति क्तः स्फुटो व्यक्तप्रफुल्लयोरिति उक्तत्वात् ॥ प्रव्यक्तं प्रव्यज्यतेस्म क्तः

अंतो जघन्यं चरमं तपश्चात्त्यपश्चिमाः मीघं निरर्थकं स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तं तुल्यणम् ८१ साधारणं तु सामान्यं मीका कीत्सेक एक क्तः
भिन्नार्थका अन्यतर एकस्त्वोऽन्यतरावपि ८२

प्रव्यच्यतेस्मेतिवा अंबुविशेषणे क्तः तुल्यणं घञ् उहू णति वगशब्दे अच् एषोदरादिः चत्वारिंशत्सहस्र ८१ साधारणं आधारणेन सहस्रस्य सादिशः ॥ सामान्यं सामान्यस्य
भावः घञ् जातिचानि सामान्यं तु क्लीबं एतदप्यनेकसंबंधि साधारणं द्वे ॥ एकाकी एकादिकिञ्च् ॥ एकः पक्षे क्त्वाच्चौचं एकं संख्यातरे अष्टैके वले तव योस्मिन् ॥ अणि
सहायोस्य ॥ भिन्नः ॥ अन्यतरः अन्य एव स्वार्थेतरवित्यर्थः क्वादि क्त्वा इति पाठः तत्रेयं एकात् ॥ इतरं च प्रत्ययः ॥ एकः क्तः ॥ एकः क्तः तन्मोति ॥ तन्मोक्तः वः क्तिन् आग
मानित्यत्वात् तु क्तु क्त पक्षे त्वत् ॥ अन्यः अभिति अन्यमावर्णयैः ॥ इतरः इनाक्रामेन तंरति इतरः प्राप्तं न्यस्मिन्निहेमचंद्रः तत्रादृतं सर्वथाद्बुत् षट् भिन्नार्थकाः भिन्नस्य वाच
ः प्राः स्तुः ८२

उच्चावचं उदकच अवाकच मयूरव्यं सक्रादि ॥ नैकमेतं एकोभेदोऽस्य न एकमेतं सक्रापेयिनशब्देन समासः द्वे बहुविधस्य ॥ उच्चं उच्चं उच्चं उच्चं ॥ अविलं विलं विलं
व्यतेस्म नविलं विलं ॥ अविअवस्मनेन च स्वासीतु अविलंबमिति प्रवृत्तिर्द्वैतार्थस्य ॥ अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः अरुतुदः
द्वैतमेवेति नः ॥ अबाधं नैवाधस्य निपगलं निर्गतार्थस्य ॥ द्वैतमेवेति नः ॥ अबाधं नैवाधस्य निपगलं निर्गतार्थस्य ॥ द्वैतमेवेति नः ॥ अबाधं नैवाधस्य निपगलं निर्गतार्थस्य ॥
अपसव्यं ॥ अपगतं सव्यात् अपसव्यं त्रिलिंगं तु दक्षिणमिति ब्रूयोरिति विश्वः ॥ अपपु अपतिष्ठति सवामादिः कुः ननु त्तं कोशांतरे अपपुः पुंसि काले च वामं स्यादप्यल्लिंगक इति च

उच्चावचं नैकमेवेदं सुच्चं उच्चं मविलं विलं ॥ अरुतुदस्तु मर्मस्युगबाधं तु निरर्गलं ॥ ८३ प्रसव्यमिति कुलं स्यादपसव्यमपपु च वामं शरी
रं सव्यस्यादपसव्यतु दक्षिणं ८४ संकटं नातु संबाधः कलिलं गहनं समं संकीर्णं सकुलाकीर्णं मुडितं परिवापितं ८५

लाभिविपरितस्तु यद्वा संशरीरं तत्सव्यं ॥ सूयते रूपेणो अचोयत् एकं यदक्षिणं शरीरं तदपसव्यं स्यात् अपक्रांतं सव्यात् एकं ८४ संकटं संबाधार्थं तं शब्दात्संश्रुतं च संक
टं तत् कटवर्षावर्णयोः अत्र ॥ संबाधः सम्यग्बाधेन वा धृलोडने घञ् तद्वक्तृविशेषे संबाधः संकटं भय इति नाशुमान् हे अल्यवाकाशे वलीदी ॥ कलिलं कुलं ते कस्य ते वा क-
लशब्दसंख्या नथोः डलत् ॥ गहनं गाल्यते गाहविलोडने सुच ह्रस्वः दृषोदरादितात् तदुक्तं कोरी गहनं वनदुः खयोरिति हे दुरधिगम्यस्य यथा गहनं शास्त्रदुर्ज्ञानमित्यर्थः ॥ संकी
र्णं संकीर्णं ते स्मृक् संकीर्णं निचिनेपि स्यादशब्दे चाभिधेयवत् ॥ सकुलं संकोलितं कुलं संस्थानं इत्युपेतिकः आकीर्णं आकीर्णं ते स्मृक् कविस्तेपे स्मृक् नयनं नादिभिरत्यंतमिदं स्य यथा संकीर्णं स्मृक्
कैचिदुतान्त्वं यथा नाहुः संकीर्णं स्मृक् विलीनामिति प्रयोगात् ॥ मुडितं मुज्यते स्म मुडितं मुज्यते स्म ८५

प्राणं प्रायतेस्म प्रागंधीयादानं द्यातं नृदविदेतिवानत्वं तदुक्तं हेमे प्राणंतु द्यातघोषोरिति हे आघातस्य ॥ दिग्धं दिद्यतेस्म दिहउपचये तदुक्तं कोशांतरे दिग्धोवि-
पाकबाणेस्यात्सुसिलिसेन्यलिंगक इति ॥ लिंसं लिप्यतेस्म लिपउपदेहे तदुक्तं हेमे लिंसं भ्रूक्तिविलिप्तयोरिति हे विलिप्तस्य ॥ समुदकं समुदच्यतेस्म अचुगती केनलोपः उद्धृतं
अधियतेस्म तद्वहणे धूवधारणे वा तदुक्तं अन्यकोशे उधृतं स्याच्चिबुद्धिं सपरिभ्रूक्तोद्दिप्ततेपिचेति भूपादेर्जलादेः ॥ वैष्ठितं वेष्ट्यतेस्म वेष्टव हने ॥ वल्यधितं वलयजातमस्य
॥ तारकादिः यद्वा वलयवत्कृतं तत्तरोतीनिणिच ॥ संघातं संघीयतेस्म व्येअसंवरणेक्तः ॥ रुद्धं रुध्यतेस्म रुधिरआवरणे ॥ आहतं आव्रियतेस्म हव्यआवरणे पंचनद्यादिवैष्टित

प्राणाघाते दिग्धलिसेसमुदकोद्धृतेसमौ वेष्टितं स्याद्धल्यधितं संघीयतेस्म रुद्धमाहतम् १० रुग्णं भ्रूमेधनिशितं द्युतशातानितेजिते स्या
दिनाशोचुरवपक्वहीणहीनौ तुलज्जिते ११ वृत्तेतु वृत्तव्यावृत्ते संयोजित उपहितः प्राव्यंगम्यं समासाद्यं स्यन् रीणं सुतं सुतम् १२

स्यनगरादेः १० रुग्णं रुज्यतेस्म रुजोभंगे ॥ भ्रूयं भ्रूज्यतेस्म भ्रूजोर्बोदित्ये हेव्यधितस्य ॥ निशितं निशाचतेस्म शीतदूकरणे केशाछोरन्येति इत्वं निशातमित्यपि णटः इत्सविकल्पात् ॥ द्युतं
द्युतयतेस्म द्युताजेने ॥ शातं ॥ तेजितं तेज्यतेस्म तिजनिशातने चुरादिः ण्यंताक्तः चत्वारिंशाणां दिनातीद्वणीकृतस्य ॥ विनाशोक्तत्वं प्रत्यासन्नकिंशापङ्कस्यात् विनाशः विन शनं भावेपञ्च उद्धृतं
सुरवभारंभोस्य विनाशो उच्युरवंपच्यतेस्मादुपचषयाके तदुक्तं हेमे पङ्क्यरिणते नाशाभिभूत इति एकं ॥ हीणाः अर्हणीत् हीलज्जायां नृदविदेतिवानत्वं ॥ हीतः ॥ रुज्जितः लज्जासंजातास्य त्रीणि नामानि
संजातलज्जस्य ११ वृत्तः वृत्तवृत्ते वृत्तमुनइत्यकल्पात् क्रियतेस्म हव्यवरणे ॥ वृत्तः हल्यतेस्म हव्यवरणे ॥ व्याहतः वाहत इति केचित् तच्चेति वाहल्यतेस्म त्रीणि कृतवरणस्य ॥ संयोजितः संयोज्यतेस्म सुजिरयोगे
स्वयं वरादेस्वीकृतवरादेरित्यर्थः संयोजित इति भरतमात्रायां ॥ उपाहितः उपाधीयतेस्म दधातेर्हिः उपाहितेन लोसाते पुमानारोपिते विधित्युक्त्वात् हेसंयोगमापितस्य ॥ प्राव्यं प्राव्यते आप्लव्यसौ एव ॥ ग
म्यं गम्यते गम्यगती योरदुपधात् इति यत् ॥ समासाद्यं समासद्यते ब्रूद्धिविषयणादौ ण्यत् त्रीणि आसुशस्यस्य ॥ स्यन्नस्यं दतेस्म स्यंदमस्वरणे केयस्येति इउभावः ॥ रीणं रीयतेस्म रीदृस्वरणे स्वादयओदितः ओ
दितश्चेति नत्वं ॥ सुतं रसूयतेस्म षाड्मस्वरणे कृतं रसूयतेस्म संगतौ चत्वारिभक्ततस्य नामानि १२

संगृहः संगृह्यतेस्म गृह संवरणो ॥ संकलितः संकल्यतेस्म कल संपत्त्यानेन्द्रेण जिस्स्यांकादेः यथाहोत्रयः पंच च संकलिता दशा भवन्ति ॥ अवगीतः अवगीयतेस्म गैराहोक्तः ईत्वं तदुक्तं विशेषे अवगीतं तत्तु निर्वीदे तुष्टगर्हितयोरपीति ॥ रव्यातगर्हणः रव्यातगर्हणा यस्य हेनोदितस्य ॥ विविधः विवित्राविधायस्य ॥ बहुविधः बहुवोविधायस्य ॥ नानास्त्यः नानास्वरूपस्य ॥ पृथग्विधायस्य चत्वारि ॥ ९३ ॥ अवरीणाः अवरीयतेस्म रीड्स्म वणो नष्टानत्वं ॥ धिक्कृतः धिगकारि यद्वा निर्वीक्षित उक्तः हेनोदितमात्रस्य ॥ अवध्यस्तः अवध्यस्यतेस्म ध्वंसगतीं च अपध्यस्त इति पाठः तदुक्तं विशेषे अपध्यस्तं यरित्येको विदिते व्यवचूर्णित इति ॥ अवचूर्णितः अवचूर्णयतेस्म सत्योपयति यद्वा चूर्णयेषे हे चूर्णिकृतस्य ॥ अनायासकृतं ॥ फाण्डं स्यात् एकं अनायासेन कृतः कषायविशेषः फण्यते स्म कक्ष्य स्वांतेत्यादिनाः नारासंनिपातितं माधवस्तनवनीतमवासागवस्थापन्नद्रव्यं फाण्डं इति वेदभाष्ये आह फणगतौ ॥ स्वनिर्तं स्वन्यतेस्म स्वनशब्दे ॥ ध्वनिर्तं ध्वन्यतेस्म ध्वनशब्दे

संगृहः स्यात्संकलितो वर्गनिः रव्यातगर्हणो विविधः स्याद्बहुविधो नानास्वरूपः पृथग्विधः ९३ अवरीणो धिक्कृतश्चाप्यवध्यस्तो च चूर्णितः अनायासकृत फाण्डं स्वनिर्तं ध्वनिर्तसम ९४ बहुसंदानितं मूतमुद्दितं संदितं सितं निष्यक्कृत्थितं पात्रे क्षीराज्यहविषा शृतम् ९५

देशाद्वितस्य इमीत्कानौ ९४ बहु बध्यतेस्म बधबंधने ॥ संदानिनं संदान्यतेस्म दानसंबन्धने ॥ मूतं मूयतेस्म मूढबंधने ॥ उद्दितं उद्यते संद्यतेस्म दोषवपवदने केद्यति इत्वं ॥ उदितमित्यपि पाठः ॥ संदितं सीतं सीयतेस्म शिथ्बंधने ॥ निष्यक्कृत् निश्चयेन पक्व केपचोवः ॥ कृत्थितं कथ्यतेस्म कथे निष्ठा के हे साकल्येन पक्वस्य कषायादेः क्षीराज्यहविषां ॥ पात्रे ॥ श्रुतामित्येकं ९५

सुनिवन्त्यादौ निर्वोण इत्येकं निर्वोणस्य वागातिगधयोः यथा निर्वोणो मुनिः निर्मुक्तः निर्वोणो वह्निः निर्गत इत्यर्थः आदिशब्दान् निर्वोणो हस्ती निमग्न इत्यर्थः ननु क्व विषे निर्वोमस्त
गमने निर्वोणौ गजमज्जने संगमे व्यपवर्गे चेति निर्वोणो चात इति निः पूर्वादाते निष्ठा वस्यनत्वं एकं गते अभिक्ते निर्वोण इत्येकं निर्गतः वानो यस्मात् समस्ते पादौ तु गतश्चासावनि
लश्च नस्मिन् ॥ पृच्छं परिणतं परिणमनिस्य नमधातोः क्तमलोपः द्वे प्राक् प्राप्तस्य ॥ गृहं गृह्यते स्म गुपुरीयोत्सर्गे दुग्धो दीर्घश्चेति नत्वं ॥ हन् हृद्यते स्म हृदपुरीयोत्सर्गे यदाप्यामिति
नत्वं हे कृतपुरीयोत्सर्गस्य ॥ मीढं मित्यंतं स्म सिहं सेचने केटोदेलोपः दीर्घश्च ॥ मृचिनं मृच्यते स्म मूत्रप्रस्रावे हेरुतमूत्रोत्सर्गस्य १६ पुष्टं पुष्यते स्म पुष्युष्टौ पुषिते स्वादेभिद् ॥ सोढं स-

निर्वोणो मन्निवत्त्यादौ निर्वोणस्तु गते निले पक्ष्मपरिणने गृहं हन्ने मीढं तु मृचिते १६ पुष्टं तु पुषि
तं सोढे स्थातमुद्धानमुद्गते दांतस्तदभिनेशांतः शमिते प्रार्थिते दंतः १७

त्यते स्म बहुमर्षणे केओत्वं ॥ क्षांतं क्षाम्यतं स्म क्षमृषुसाहने द्वे क्षमां प्रापितस्य ॥ उद्घांतः उद्गम्यते स्म दुविमुद्गिरणे उद्घानमिति सुकुटेनोक्तं उद्घांतमिति रामनाथेन च ॥ उद्गतः उद्ग
म्यते स्म गम्लुगतौ द्वे चमनेन त्यक्तस्यान्नादेः ॥ दांतः दम्यते स्म दमु उपशमे वादांतशान्तेति साधुः ननु क्व कोशांतरे दांतस्तदमिते पि स्याच्चयः क्लेशसहेपि चेति ॥ दमिनः हेतुमंप्रा
पितस्य यथा दमिनमिदं ॥ शांतः शम्यते स्म शसु उपशमे शांतो रोगः निवृत्त इत्यर्थे इति ननु क्व कोशांतरे शांतो निसुकरसयोः पुंसि त्रिषु समन्वितेति ॥ शमितः ज्यताक्तः देशम-
नंप्रापितस्य ॥ प्रार्थितः प्रार्थ्यते स्म अर्थयंचायां क्तप्रत्ययः ॥ अर्दितः अर्धते स्म अर्दंगतो याचने च ननु क्व कोशांतरे अर्दितं याचिते पि स्याद्दातव्याधौ चर्हि भितेति हे याचितस्य १७

जसः ज्ञानेनैसा मारणादौमिन् ॥ इषितः हेबोधंप्रापितस्य ॥ छन्नः छाद्यतेसम छदअपचारणे वादांतेनिसाधुः तदुक्तं हेमे छन्नरहंश्छादिनयोशिति हेआच्छादितस्य ॥ पूजिनः पूज्य
 तेसम पूजपूजायां ॥ अचिनः अच्यतेसम अचुपूजायां अचिनइत्यपिपाठे अचपूजायां हेनामनि ॥ पूर्णः पूर्यतेसम पूरीआप्यायने तदुक्तं हेमे पूर्णः छल्लनेचपूरितेइति ॥ पूरितः हे ॥
 क्लिष्टः क्लिश्यतेसम क्लिश्यविक्रावने क्लिशिनः हेक्लेशंमासस्य ॥ अवासितः अवस्यतिसम अवसीयतेसम वा षीअतक्रमणि कः क्वृती तत्त्वं तदुक्तं हेमे भितस्त्ववसिते बद्धवर्णेभिसता
 तुशर्कसाइति ॥ सितः हेसभासस्य ९८ सुष्टः सुव्यतेसम सुषुपुषुदहे ॥ पुष्टः ॥ उषितः उष्यतेसम उषदाहे तदुक्तं हेमे उषित्वप्युषिते ॥ दग्धः दह्यतेसम

जससक्तप्रपिते छन्नश्छादिते पूजिते चितः पूर्णस्तपूरिने क्लिष्टः क्लिशिते वसिते सितः ९८ सुष्टपुष्टोपि
 तादग्धेनष्टत्वं ननु कृते वेधितच्छिद्रितौ विदेविष्मविनौ विचारिते ९९

दहपसमीकरणे चत्वारिदग्धस्य इमे क्ताताः ॥ तष्टः तस्यतेसम ॥ त्वष्टः त्वस्यतेसम तद्वत्तस्त्वग्नूकरणे ॥ तनूकृतः अननुस्तनुरकारितनूकृतः त्रीणि यथानष्टकांशं शस्त्रे
 णाल्पीकृतमिति नहत् ॥ वेधितः वेध्यतेसम विधविधाने ण्यंताक्तः ॥ छिद्रितः छिद्यतेसम छिद्रमेदनेक्तः ॥ विष्टः विध्यतेसम व्यधताडने माग्वत् तदुक्तं विश्वे विदुस्याहे
 धिते क्षिते सदृशे चासिते त्रीणि यथारूपौर्बिहौ ॥ विन्नः विद्यतेसम विदविचारणे नुदेनित्स्त्रेसाहचर्यात् तदुक्तं विश्वे विन्नविचारिते लब्धइति ॥ विस्रः तदुक्तं कोशान्तरे-
 विस्रं क्लीबं धने वाच्यलिङ्गं स्वाते विचारितेइति ॥ विचारितः विचार्यतेसम चरगतौ त्रीणि मासविचारस्य ९९

[illegible]

तद्वैमल्यं स्तुतः प्रहृष्टः प्रसूयितः प्रीतिः छिन्नछांतलेन कृतदांतं दितो छितं हृक्कां १०३ स्वस्त्यवस्तं विष्टस्वनं पन्नप्युत्तंगलितं लब्धं
प्राप्तं विन्नं भावितमासादितं च भूतं च १०४ अन्येषु तंगे वेधितमन्विष्टमार्गितं भूगितम् आर्द्रमाद्रौ कुन्नं तिभितं

तस्य एष्योगत्यार्थाकर्मकेतिकर्त्तरिके एतान्येवरूपाणि ॥ लब्धं लभ्यतेस्मदुलभमप्रप्तौ ॥ प्राप्तं प्राप्यतेस्म आपूव्याप्तौ ॥ विन्नं विद्यतेस्म विह्वलाप्तौ ॥ भावितं भाव्यतेस्म प्र
प्राप्तौ ॥ आसादितं-आसाद्यतेस्म षट्प्रविशरणादौ ॥ सूतं षट्प्राप्तस्य १०४ अन्वेषितं अन्वेष्यतेस्म एष्टगतौ इष्टिर्गतीतोवा ॥ गवेषितं गवेष्यतेस्म गवेषमार्गणे ॥ अन्विष्टं अन्विव्य
तेस्म इषइच्छायां ॥ मार्भितं मार्गयतेस्म मार्गअन्वेषणे ॥ श्रुगितं श्रुग्यतेस्म श्रुगअन्वेषणे पञ्चगवेषितस्य यथाइतस्ततो गवेषितोपि चोरोनदृष्टः ॥ आर्द्रं आर्द्यतेस्म अर्द्यगतौ अर्द्यार्द्य
श्चेतिरक् तदुक्तं कोशांतरे आद्रानक्षत्रभेदेस्यास्त्रियां क्लिन्नेभिर्धेयवदिति ॥ सार्द्रं आद्रत्वेन सह ॥ क्लिन्नं क्लिद्यतिस्म क्लिदू आर्द्रिभावे ॥ निमित्तं निमित्यतिस्म ॥

स्तिमितं स्तिम्यतिस्म निमग्नमिमादिभावे तदुक्तं कांडो स्तिमितस्तरलोक्लिन्नइति ॥ समुन्नं समुनतिस्म उदीकृद्ने ॥ उक्तं अकर्मकत्वाकः समक्लिन्नस्य १०५ आतं आयते
स्म वैदृषालने तदुक्तं हेमै त्राणं त्राणानेरक्षणोचत्रायमाणोषधावपीति ॥ त्राणं सुदविदेति निष्ठानत्त्विकल्पः ॥ रक्षितं रस्यते स्म रक्षपालने ॥ अविनं अव्यते स्म अवपत्सगादी ॥
गोपायितं गोपाय्यते स्म शुभूरक्षणो आयादयइति आयविकल्पः ॥ गुप्तं गुप्यते स्म गुप्तगृदेवातेदतिहेमः षड्रक्षितस्य ॥ अवगणितं अवगण्यते स्म गणसंख्याने ॥ अवस
तं अवसन्यते स्म मनज्ञानेकः ॥ अवज्ञातं ॥ अवमानितं अवमान्यते स्म मानपूजायां ॥ परिभूयते स्म परिभूयते स्म तिरस्कारार्थत्वं पंचअवमानितस्य १०६ त्य
क्तं त्यज्यते स्म त्यजहानौकेकुत्वं ॥ हानं हीयते स्म औहाक्यागेकेषुमेनिर्दलं तस्य नत्वं ॥ विधुतं विधूयते स्म धुब्बकंपने ॥ समुक्षितं समुक्ष्यते स्म उद्धाउलर्गे ॥ धूतं धू

स्तिमितं समुन्नमुत्तंच १०५ त्राणं त्राणं रक्षितमवितं गोपायितं च शुभं च अवगणितमवमतावज्ञातेवमानितं च परिभूयते १०६ त्यक्तं ही
नं विधुतं समुक्षितं धूतमुत्सृष्टं उक्तमाधितमुदितं जल्यतमारव्यातभाभिहितं लपितम् १०७ बुद्धं बुधितं मुनितं विदितं प्रतिपन्न

यते स्म धूविधूयते तदुक्तं हेमचंद्रे धूते मस्तिनं कृपिताविति ॥ उत्सृष्टं उत्सृज्यते स्म मृजविसर्गे केषत्वं जकारस्य षट् उत्सृष्टस्य ॥ उक्तं उच्यते स्म वचभाषणे बुवोवचिर्वाक्
प्रसारणं ॥ माधितं भाष्यते स्म भाष्यक्तायां वाचि ॥ जदितं उद्यते स्म वदव्यक्तायां वाचि ॥ जल्यतं जल्यते स्म जल्पव्यक्तायां वाचि ॥ आख्यातं आख्याय
ते स्म ख्याप्रकथने चक्षिङ्गना ॥ अभिहितं अभिधीयते स्म दधातेर्हिः ॥ लपितं लप्यते स्म लपव्यक्तायां वाचि ॥ समुदितस्य १०७ बुद्धं बुध्यते स्म बुधअवगमने ॥ बुधितं बु
धिरबोधनेकः तदुक्तं हेमै बुधः प्रंडितं जिनेति ॥ मानितं मन्यते स्म मनुअवबोधने यस्य विभाषेति अनित्यं ॥ विदितं विद्यते स्म विदज्ञाने ॥ प्रतिपन्नं प्रतिपद्यते स्म पदगतौ के-
रदाभ्याभितिनत् ॥

अवसितं अवसीयतेस्म षोतकर्मणि केद्यतिस्म्यतीत्वं ॥ अश्रुगन्तं अवगम्यतेस्म गम्ल्गतीं समावगतस्य ॥ ऊरीकृतं ऊरीक्रियतेस्म उरीकृतमित्यपि पाठः ॥ उवरीकृतं उवरीक्रियतेस्म अनङ्गं अङ्गमकारि ॥ अङ्गीकृतं त्रिषु चिप्रत्ययेर्दत्वं ॥ आश्रुतं आश्रूयतेस्म श्रुश्रवणे ॥ प्रतिज्ञातं प्रतिज्ञायतेस्म सर्वत्र क्तप्रत्ययः १०८ संगीर्णो संगीर्यतेस्म गृहनिगमणे केर्दत्वं ॥ विदितं विद्यतेस्म विदज्ञाने ॥ संश्रुतं संश्रूयतेस्म ॥ समाहितं समाधीयतेस्म दधातेर्हिः ॥ उपश्रुतं उपश्रूयतेस्म प्रतिश्रुतमित्यपि पाठः ॥ उपगन्तं उपगम्यतेस्म एकादशाङ्गीकृतस्य ॥ ईलितं इदयतेस्म शंसक्तूतो तदुक्तं हेमं शास्त्रेणैव प्रशस्ते चेति ॥ एणाद्यितं पणाध्यतेस्म पणव्यवहारे स्क्तूतो - आयोबा ॥ पनाद्यिनं पनाथ्यतेस्म पनच आयोबा ॥ प्रणुतं प्रणूयतेस्म एणुक्तूतो ॥ यणितं १०९ गीर्णो गीर्यतेस्म गृहादे ॥ वर्णितं वर्णयतेस्म वर्णवर्णीक्रियागुणाविस्ता

भवसितावगने उरीहृतमुरारुहनमंगोहूनमाश्रितं प्रनिजातं १०८ संगर्णविदितसंश्रुतसमाहिनोयश्रुतोपगतं इक्षितशस्तपणाधितपनाधितप्रणुनपणितप
नितानि १०९ अपिगोर्णवर्गिलाभिष्टुतेडितानिस्तुनार्यानि मादिसनचपितलोदप्रत्यवसितगिलितरवादिनयानं ११० अपप्रवहृतानजगधस्तगुल्माशितं भंके ॥

[illegible]

द्यभाषस्य यत्कर्म ह्येतत् ॥ अवदानं ह्येतत्कर्मसूत्रपूर्वपरिच ॥ कर्मणः कर्मणिवाहसं ॥ वर्तनं वृत्तुवर्तने भावेनिष्ठा क्षुब्धित्यदानमिभियादः एकं प्रशस्तकर्मणः ॥ क्राम्यदानं तत्सवारणं दृष्टो ल्युद् क्राम्यस्य चरस्त्रहस्यश्वादेदानं इत्याहृत्य ॥ प्रवियते दञ्ज्वरणी प्रवारणमहादानमिति त्रिकालदीपः प्रहारणगिति त्रिकालदीपः ३ वधाक्रिया वधास्यक्रिया ॥ करणं ॥ सवननं वनुद्याचने ल्युद् संबदनमित्यपि स्यात्संपदनमालोचवशीकारेण पुंसकमिति मेदिनी द्वेयणिमं चादिनावशीकरणस्य ॥ मूलकर्म ओषधीनामूलं सच्चाटनादित्यत्कर्मनत्कार्मणं क्रमैव तद्यत्कार्मणोण एकं ॥ विधूयनं धूयकपने ल्युदनुक् ॥ विधुवनं धूविधूयने गाडकुदेति डित्वाडुणाभावः विधुवनमिति जटाधरः द्वेकपनस्य ॥ तर्पणं वृषपीणने ॥ पीणनं पीज्वतर्पणे ल्युदनुक् ॥ अवन अवतरक्षणादौ पीणित्वमेः ४ पर्याप्तिः त्राणार्थान्क्तिन् ॥ परिचाणं भैरुगालने हस्तधारणं हस्तेन ह-

अवदानं कर्मवृत्तं काम्यदानं प्रवारणं ३ वशक्रियासंवननं मूलकर्म तु कार्मणम् विधूजनं विधुवनं तर्पणं प्रीणनावनं ४ पर्यासिः स्यात्सर्पिर्ना
गाहस्तधारणमित्यपि संवनं सीवनं स्थानि विदपः स्फुटनं शिवा ५ आक्रोशनमभिषेगः संवेदो वेदानना

स्तस्यवाधारणं ॥ रोधः क्वचित् हस्तचारणमित्यपि तत्रैवं हस्तेन चारणं त्रीणि सारोद्यतनिवारणस्य ॥ सेवन् विवृणु संताने ल्युट् ॥ स्मृतिः कृति ऊट् सेवका
सेवकं भूति निरिपारुतल्यध्यः त्रीणि स्मृती क्रियायाः ॥ विदरः निदणं हविदारणे अप्र ॥ स्फुटनं स्फुट विक्रमने कुटादित्वाङ्गुयाभावः स्फोटनमिभिप्ररतमात्रायां ॥ भिधा भिदिर्विदा
रणो भिदाद्यङ् त्रीणि हिधाभावस्य ५ आक्रोशनं कुषाआक्षाने ॥ अभीषंगः अभीषंग इत्यपि उपसर्गस्यैतिदीर्घत्वविकल्पात् देशाप्युक्तगालि प्रदानस्य ॥ संवेदः विदज्ञाने घञ् ॥ वेद
ना विदन्वेत्तनारव्यान्निवासेषु तत्र वेदनानान अतो वेदनमित्यपि हेअनुभवस्य आक्रोशनमभीषंगः संवेदोर्वेदज्ञानना ॥ संसृष्टनमभिर्व्यामिप्यार्थनादना ॥

संसृष्टं न भूच्छा मोहसमुद्गाययोः ल्युट् ॥ अभिव्यासिः अभिव्यापनं आप्लव्यासोक्तिः हेसर्वतोव्यासेः ॥ याज्वा याचनं दया चृयांचायां ॥ भिक्षा ॥ भिक्षणं भिक्षायांचादी ॥ अर्थेना अर्थयांचायां ॥ अर्दना अर्दगतीयाचने उभाभ्यामपि युच् चत्वारियाचनस्य याज्वेतियजयाचेति नङ् ६ वर्धनं वर्धच्छेदनं रणयोः ॥ छेदनं छिदिरहेधीकर यो उभयत्र ल्युट् वर्धनं छेदने हृद्धाधितिदंतोऽष्ट्यादावजयः हेकर्तनस्य ॥ आनंदनं दुनदिसमृद्धौ आमंत्रणमिति क्वचित्साठः तत्रमत्रियुसभाषणे ॥ सभाजनं सभाजयो तिसवनयोः उभयत्र ल्युट् सभाजनमिति राजमुकुटः ॥ आमृच्छन् ल्युट् प्रच्छक्षीषायां आङ् पूर्वआनंदार्थः वीणिस्वागतसंप्रस्तादिना विहितस्यानंदस्य ॥ आभ्यायः चञ्चयुक आभ्यानं न्माभ्यासे ॥ संप्रदायः दाओघञ्जुगागमेः हेगुरुपरपरागतस्य नमुपदेशस्य ॥ क्षयः क्षयणं क्षिप्तये एरच् क्षिया क्षिप्रहिंसायां वित्तादङ् हेअप

संसृष्टं न माभिव्यासिर्याज्वाभिक्षार्थेनार्दना ६ वर्धनच्छेदनेथहेआनंदनसभाजनं आमृच्छन्ममथाम्नायः संप्रदायः क्षयैक्षिया ७ ग्रहेग्राहीवशाः कांतोरद्वारास्त्राणेरणाः कृणे व्यधोवेधोपचापाक्रहवोहसौवरीवृत्तौ ८

चयस्य ७ ग्रहः ग्रहणं ग्राहः ग्रहउपादाने ग्रहेत्यप् हेग्रहणस्य ॥ वशाः वशकांतौ वशिरण्योउपसंख्यानइत्यप् ॥ कांतिः कसुकांतौ हेइच्छायाः ॥ रद्वाराः रक्ष फालने नङ् ॥ रक्षा आणं त्रैङ् फालने ल्युट् हेरक्षणस्य ॥ रणः रणनं रणशब्द वशिरण्योरित्यप् ॥ कृणः कृणनं कृणशब्द कृणोवणित्यप् हेशङ्करणस्य व्यधः व्यधनं व्यधाडने व्यधजपेत्यप् ॥ वेधः वेधनं विधविधाने घञ् हेवेधनस्य ॥ पचा पचनं दुपचषोके वित्तादङ् हेपचनस्य ॥ हवः क्लानं क्लेञ्जस्यर्थायां शब्द च भावनुपेति साधुः ॥ हृतिः हेआक्लानस्य ॥ वरः वरणं वञ्जवरणे ग्रहवदत्यप् तपोभिरिव्यनैयम्कदेवेभ्यः सवरोमतः ॥ वृतिः क्तिच् हेवेष्टनेसंभ्रंकीच ८

ओषः ओषणं उषदाहे चञ्च ॥ ओषः पौषणं पुषदाहे प्रोषदत्यपिशह्वार्थकोशे हेदाहस्य ॥ नयः नयनं णञ्चगतौ घञ्संज्ञात्तद्वध्यभावः ॥ नायः गीञ्चप्रापणे
एदञ्च हयं नीतिः ॥ जानिः ज्यानं ज्यावयोहानौ क्तिञ्सं प्रसरणं ॥ जीर्णः जरणं जृष्वयोहानौ हेजीर्णतायाः ॥ क्रमः क्रमणं क्रान्नोभानोपेति हस्त्याभावः क्रसुअ
नवस्थाने श्वमिः इकव्यादिस्यः हेभ्रमणस्य ॥ स्फातिः स्फाचनं स्फाथी हृद्धौ क्तिञ् स्फातिहृद्धिः प्रसारोनेति बोधोपालितः ॥ हृद्धिः वर्धनं हृधु हृद्धौ क्तिञ् हे हृद्धः ॥
प्रथा अयनं प्रथप्रव्याने भिदाद्यङ् ॥ रव्यातिः रव्यानं रव्याप्रकथने चक्षिजदेशोवा हे प्रव्यातेः ॥ स्पृष्टिः स्पर्शने स्पृशसंस्पर्श ॥ शुक्तिः पुचः क्तिञ् हे स्पर्शस्य ॥ स्मवः
स्मवनं व्याप्रस्मवणे ॥ स्मवः स्मगतौ हेमस्मवणस्य ९ एधा एधहृद्धौ अमत्ययः विधेत्यपि तत्रेत्यं विधाजलासने अहृद्धौ प्रकारे वेतसो विधाविति मेदिनी धाञ् अ

ओषः ओषेनयोनायेज्यानिजीर्णो भ्रमो भ्रमो स्फाति हृद्धौ प्रथारव्यातो स्पृष्टिः पृक्तो रनवः स्मवे ९ एधा समृद्धौ स्फुरणे स्फुरणा
प्रमिती प्रभा प्रसूतिः प्रसवे श्वयोते प्राधारः कुमथः कुम १०

इ ॥ समृद्धिः समर्थनं अहृद्धौ क्तिञ् हे उग्रचयस्य ॥ स्फुरणं स्फुरस्फुरणे संचलने कुदादिः ॥ स्फुरणा स्वार्थेण्यताक्षच् स्फुलनं स्फोरणं स्फारणं चेत्यपि
हे स्फुरणस्य ॥ प्रमितिः प्रमाणं दुःमिञ् प्रसेपिण ॥ प्रभा माङ्माने आतश्चेत्सङ्ग हेयथार्थज्ञानस्य ॥ प्रसूतिः प्रसरनं हृङ् प्रसवे पुमेपणे वा प्रसवः अप्
हेगमविभोचनस्य ॥ श्व्योतः श्व्योतनं श्व्युति क्षरणे चञ् ॥ प्राधारः प्रधरणं धृक्षरयादीत्योः चञ् उपेति दीर्घः हे धृतादेः स्मरणे ॥ कुमथः कुमनं कुमु
स्मनो शमादिभ्योथच् ॥ कुमः घञ् नोदेति हस्त्यभावावः हे गलानिः १०

उत्कर्षः उत्कर्षणं कृषविलेखने घञ् ॥ अनिशायः अनिशयन् दृष्टकर्मस्य ॥ संधिः संधानं धाञ् उपसर्गे चोः किः ॥ स्तुषः स्तुषणं श्लिष आलिङ्गने घञ् हेसंधानस्य ॥ विषयः विषयनं विञ् बंधने एरच् ॥ आशयः एरच् आश्रय इत्यपि पाठः ॥ क्षिपा क्षेपणं क्षिपक्षेपेण भिदाद्यङ् ल्युट् हे प्रेरणस्य ॥ गीर्णः गीलनं शृनिगरणं क्रिनो निष्ठावत्त्वान्तत्वं ॥ गिरिः दृक् हे निगरणस्य गिलणे इति रव्या ॥ गुरणं गुरी उद्यमे कृतादिः ॥ गूरणा मिति मुकुटः ॥ उद्यमः उद्यमनं यमउपरमे घञ् हे भाराद्यमस्य ११ उन्नायः उन्नयनं अबोदीनय इति घञ् ॥ उन्नयः एरच् हे उन्नयनस्य ऊर्ध्वनयनस्य ॥ आशयः श्रयणं श्रीव्यसेवायां श्रीणी निघञ् श्रयणं हे सेवायाः ॥ जयनं ल्युट् जयः एरच् हे जयस्य ॥ निगादः नौगदेति अप्रवापक्षे घञ् हे कथनस्य ॥ मादः मदनं मदीहर्षे घञ् ॥ मदः

उत्कर्षीः निशये संधिः स्तुषे विषय आशय क्षिपायां क्षेपणं गीर्णि गिरौ गुरण सुद्यमे ११ उन्नाय उन्नये आशयः श्रयणे जयने जयः नि

गादो निगादो मादो मदो हे ग उच्छ्रमे १२ विमर्दनं परिमलो भ्युपपन्निरनुग्रहः निग्रहस्तद्विरुद्धस्यादिभियोगस्त्वभिग्रहः १३

अप् हे हर्षस्य ॥ उद्देगः उद्देजनं आविर्जीभयचलनयोः घञ् ॥ उद्भ्रमः उद्भ्रमणं भ्रमु अनवस्थाने घञ् नोदेति वृक्षभावः हे उद्देजनस्य १२ विमर्दनं मृदुक्षोदे ल्युट् ॥ परिमलः परिमलनं मलधारणे यत्रिसंज्ञात्वात् वध्यभावः हे कुक्कुमादिमर्दनस्य तदुक्तं विश्वे परिमलो विमर्दपीति ॥ अभ्युपपत्तिः अभ्युपपदनं मदगतौ क्तिन् ॥ अनुग्रहः अनुग्रहणं ग्रहउपादाने अप् हे अंगीकारस्य ॥ तद्विरुद्धः निग्रहः स्यात् अप ततोऽनुग्रहान्न नियमेन ग्रहणं विग्रहः स्तुविरोधः स्यादित्यपि पाठः ॥ तत्रविरोधनं रुधिर आवरणे घञ् ॥ एकं अभियांगः अभियोजनं घञ् अभिग्रहो अभिग्रहणे व्यभियोगे वगौरव इति रुद्रः १३ हे कल हाक्कानस्य ॥

सुष्टिबंधः सुष्टिबंधः ॥ संग्राहः संग्राहणं समिमुष्टाविति धञ् देसुष्टिबंधस्य ॥ डिंभः डिंबन डिंविनीदे घञ् डीडविहायसांगतो डिंबदत्यधि भयज्जनोपुक्कसोमिडिबः
 स्त्रीहनिबिप्लवदतिरससः ॥ डमरः डयनं डमेतिषाहस्यरानघञर्थकः विद्रवेडिंबं ॥ विप्लवः विप्लवनं घुङ्गती अप् व्रीणिनरलुठनादेरुपसर्गविशेषस्य प्रलयस्यवा
 अशक्तकलहस्येतिरामस्वामी ॥ बंधनं बंधबधने ल्युट् ॥ ग्रामिनिः प्रसयनं विञ्बधने क्तिच् ॥ चारः चरणं चरगतो घञ् अनेकार्थत्वात्बधने नदुक्तरुद्रकोशी बंधा
 प्रसर्पयोश्चर इति त्रयंबंधनस्य स्वामीतु चारस्थानेस्वारंपठित्वास्वारादीनांचतुर्णापर्यायतामाह स्वशब्दोपतापयोः अचप्रज्ञाद्यण् ॥ स्पर्शः स्पृशति स्पृशाबाधन
 स्पर्शनयोः रेफहीनस्यप्रकृतिः स्पर्शोरुज्जायादावेचेतिविश्वः स्पृशदतिरेफहीनोपि ॥ स्पृष्टा स्पृशति तृच्अमागमः स्पष्टेत्यपि उपतमा उपतपति तपसंतापेत्रीणि

सुष्टिबंधरक्तसंग्राहोडिंबेडमपरिविप्लवौ बंधनमसितिश्चरः स्पर्शस्मृष्टोपतत्यरि १४ निकारोविप्रकारकस्यादाकारस्त्विगंदंगितम्
 परिणामोविकारोद्वेसमेविकृतिर्विञ्जये १५

संतसंस्व संतापस्यवा १४ निकारः निरुष्टीकरणं उंसयत्रकृओघञ् ॥ विप्रकारः विप्रकरणं नदुक्तं धरण्यां निकासस्यात्परिभवेधान्यस्योत्सपणेपिचैति द्वे-
 अपकारस्य ॥ आकारः आकरणं घञ् ॥ दंगः दंगनं दंगितं दंगिगतो कः व्रीणि अभिमाद्युत्तरूपचेष्टायाः ॥ परिणामः परिणामनं णमप्रकृते घञ् ॥ विकारः
 विकरणं घञ् हेमकनेरन्यथाभावे यथास्मृद्विकारोघटः ॥ विकृतिः विक्रिया देविरुद्धक्रियायाः परिणामस्यैवपर्यायाविभावनपिवा मुकुटस्तु आद्यद्वयंपरि
 णतस्योत्तरद्वयंविकृतेरिति ॥ १५ अपहारः अपहरणं त्वाहरणं ॥ अपचयनं विञ्चयनेणरच् हे अपहरणस्य ॥ समाहारः समाहरणं घञ् ॥ समुच्चयः
 समुच्चयनं विञ्चयनेणरच् हेराशीकरणस्य ॥ ६७

व्यत्यासः व्यत्यसनं अमक्षेपणो॥ विपर्यासः विपर्यसनं उभयत्रयञ्च ॥ व्यत्ययनं विपर्ययः विपर्यसनं उभयत्रयञ्च ॥ चत्वारिभ्यो
तिङ्मस्य ॥ पर्ययः पर्ययणं एरच् अतिङ्मसः अतिङ्मणं यञ्च ॥ अतिपातः अतिपतनं पल्हगतौ ॥ उपात्ययः उपात्ययनं एरच् चत्वारिअतिङ्मस्य ३३
समाहूयत्वच्चारान्प्रेषणं तत्रयतिशासनं स्यात् शास्त्रअनुशिष्टौ ल्युट् एकं ॥ ऋत्यादिप्रेषणस्य ॥ ऋतुषु द्विजन्मना छदोगानां यास्तुतिः प्रेमिः सत्वनदेशः सप्तस्तो
वः स्यात् एकं ॥ समेत्य स्तवंत्यञ्च एञ्स्त्वनो यज्ञेसमिस्तव इति यञ्च अधिकरणो ३४ यत्र काष्ठे काष्ठं निधाय तस्य ते वा स्यादिना तनृत्रियते सकाक्षरूप आधार उद्

स्याद्वा त्यासो विपर्यासो व्यत्ययश्च विपर्यये ॥ पर्यायोऽतिङ्मसस्तस्यिन्न निपात उपात्ययः ३३ प्रेषणं यत्समाहूय तत्र स्यात्प्रतिशासनं
॥ सप्तस्तोवः ऋतुषु यास्तुतिः प्रेमिभिर्द्विजन्मनाम् ३४ निधाय तस्य ते यत्र काष्ठे काष्ठं समं ह्वनः ॥ स्तवमास्तुतिः बधनः स्तवार्थेनानि
हन्यते ३५ आविधो विष्यते येन तत्र विष्वक्समनिचः ॥ उत्कारश्च निकारश्च द्वौ धान्यौ स्ते पणार्थकौ ३६ धनः उद्धनो त्याधानं इति साधुः

ऊर्ध्वं हन्यतेऽस्मिन् एकं ॥ स्तवः तृणादिगुच्छच्छ्रूयते येन सः खनित्रः स्तवमः स्तवयनः द्वे स्थानौ स्तवो हन्यते येन स्तवैकचेतिकः अपृचयनादेशश्च क
पक्षे गमनं त्यपचा लोपः १ येन य स्त्रादिना विध्यते तत्र स आविधः स्यात् आविध्यते येन व्यधताडने यत्र यैके सप्तसारुणं एकं ॥ अमरसूच्यादेः विधणोश्च-
त्यादिरव्यातस्य ॥ विष्वक्समं दृशे निधः स्यात् विष्वक् आसमंतात् समं समानं तत्र निधतं हन्यते नियोनिमीति साधुः एकं तुल्यारोहपरिणाह दृक्षादेः ॥ उत्का
रः उत्करणं ॥ निकारः निकरणं ॥ रुचिक्षेपे कृधान्ये इति यञ्च द्वौ धान्यौ स्ते पणार्थकौ स्थानौ धान्यस्य उत्क्षेपणं अर्थार्थयोस्तौ ३६ ७

निगारः निगारणं शुनिगारणौ ॥ उद्गारः उद्गारणं गुहादे उभयत्र पञ्च ॥ किंशब्दः विषक्षणं दुस्तुशब्दः ॥ उद्गृहः उद्ग्रहणं ग्रहउपादाने उभयत्र पञ्च निगारादिउद्ग्राहानाः ग
 रणादिषु उन्नेयाः यथा गरणे अभ्यवहारो निगार इत्येकं गिलणे इतिरव्यातस्य आदिना उद्ग्ररणे वमने उद्गारः स्यात् विषवणे शब्दे विक्षावः इत्येकं शिक इतिरव्या
 तायाः उद्ग्रहणे ऊर्ध्वीकृत्य ग्रहणे उद्ग्राहः स्यात् टेंकर इतिरव्यातः क्रमेणैकेकं ३७ आरतिः आर्युत्तं ॥ अवरतिः ॥ आरमणं रमणीयायां विषुक्तिन् ॥ विरतिः
 ॥ उपरामः उपरमणं पञ्च उपरमण इतिरव्यातस्य चत्वारिउपरतेः ॥ निषेवः शिवुनिरसने घञ् ॥ निष्पुतिः क्तिन् मत्स्ययेऊर् ॥ निषेवर्न निष्ठावनं ल्युट् चत्वारि
 सुरवेन श्लेष निरसनस्य अभिन्नानि समानानि स्युः ३८ जवनं ल्युट् श्रुः सौत्रोवेगे ॥ जूतिः क्तिन् मत्स्ययेऊर् ॥ जूतिः क्तिन् मत्स्ययेऊर् ॥ जूतिः क्तिन् मत्स्ययेऊर् ॥ जूतिः क्तिन् मत्स्ययेऊर् ॥

निगारोद्गारविस्त्रावोद्ग्राहास्तुगरणादिषु ३७ आरत्यविरतिविरतयउपरामेथास्त्रियांलुनिषेवः निष्पुतिनिषेवनंनिष्ठावनमि
 त्यभिन्नानि ३८ जवनेजूतिः सातिस्त्ववसाने स्यादथज्वरेजूतिः उदजस्तुपशुप्रेरणमकराणिरित्यादयेः शापे ३९ गोत्रातेभ्यस्त
 स्यहृदमित्योपगवकादिकस्य आपूपिकशाकुलिकमवमाद्यमचतसाम् ४०

॥ जूतिः ज्वरत्सरेल्युट् हैज्वरस्य पशुनांधेन्यादिप्राणिनांमैरणंउदजदल्लज्यते ॥ उदजनं अजनौ अप अघअपोरित्युक्तेविभावोन ॥ एकं शापेआक्रोशेचोत्सेअकरणिमि
 त्यादयः ॥ अकरणं आदिशब्देन ॥ अजीवनिः अजननिः आक्रोशेनज्यनिः ॥ अदद्याहः भियाहदति आक्रोशेवज्योयहदतिघञ् ३९ गोत्रातेभ्यः अयत्यप्रत्ययाने-
 ष्यः औपगवादिशब्देभ्यस्तस्यहृदं सप्तहृदत्यर्थे औपगवादिहृदं उपगोपपत्यानिपुमांसः औपगवास्तेषांमसूहः गोत्रोक्तेतिबुञ् आदिशब्देन गार्ग्येकं ॥ दंशकमित्यादि अनेनसं-
 जगानांअप्रयादेनाबदआपूपिक आपूपानासग्रहः अचिन्नेतिदक् ॥ शाकुलिकं शाकुलीनांमसूहः मादिनासाककं इत्याद्युक्ता एकेकं ४० ४१ ४२

आणवानांवालानांसमूहः ब्राह्मणभाणववाडवाद्यत् भाणव्यं सहायाः सरवायः तेषांसमूहः ॥ सहायता यासजनेति सूत्रे गजसाहायभ्यांचेति वक्तव्यं इति तत् हला
नांसमूहो ह ल्या पाशादित्वाद्यत् एकैकं हि जन्मनां ब्राह्मणानां वाडवानां च समूहः ब्राह्मण्यवाडव्ये स्यात् ४१ पर्यक्तानां आस्थिविशेषानां
समूहः ॥ पार्श्वे पश्चर्वाणस्त् पुद्धानां समूहः पृष्ठं पृष्ठाद्यत् यज्ञविषये ऽदः स्मरंति ॥ खलिनी खलानां समूहः ॥ खल्यञ्ज इति चेति इति निः खलगोरथात् हे खलसमू
हस्य मनुष्यानां समूहो भालुव्यक्तं ४२ ग्रामाणां समूहो ग्रामता जनानां समूहो जनता अभयत्रयामजनतितत् धूमनां समूहो धूम्या ॥ पाशानां समूहः पाश्या
गलानां हृत्काशानां समूहो गल्या पाशादयदमे ॥ साहस्र ॥ करोषाणां शकृषो मथानां समूहः कारिषं ॥ वर्मणां कवचानां समूहः वामणं सह

माणवानां तु माणव्यं सहायानां सहायता ह ह्युपाहृतानां ज्ञानं ह्युपाहृतं ४१ हे पर्यक्तानां पृष्ठानां पार्श्वं पृष्ठमनु-
क्रमान् स्वदानां स्वलिप्तिरवल्याप्यथमातुर्व्यक्तं नृणां ४२ मामताजमन्ताधूम्यापाश्यागल्यापृथक्पृथक् अपि साहस्रकारा-
ष्ववार्मण्याथर्वणादिकम् ४३ इति सर्वाणवर्गः नानार्थाः केपिकातादिवर्गेष्वेवावर्तमानाः ॥

तत्पुनः ? स्नादिभ्योभिसिद्धादित्वादण् अथर्वणांसमूहः आथर्वणं आदिशद्वात् चार्गमभांगारं चार्भिणमित्यात्तूह्यं ॥ इति संकीर्णार्थानां वर्गः ॥ संकीर्णार्थत्वं च प्रजादीनां कर्तृभित्त्वं कारकं भावे च निधानात् भावे प्रायेण विग्रहो दर्शितः कारकं तु यथासंभवमूह्यः ॥ इति संकीर्णवर्गविवरणं ॥ अथ नानार्थवर्गविषयमाणेषु कृतादि वर्गेष्विव कानां आदयो येषां स्वार्तादीनां वर्गेष्विव केपि नानार्थाप्रोक्ताः ॥ ये कानां तादोना कलोकादयः ॥ शब्दाः ॥ ध्वनिप्रयोगाः स्मृतिप्रयोगा येषां नादककाव्यालकारा येषु मेघपूर्या येषु हृदयते तेष्वपि पर्यायेषु कथिताः अपिशब्दान् इहापि ॥ यथानाकशब्दः ॥ अतः पुनरुक्तिर्नोद्भाव्येति भावः ॥

आकाशोऽस्वर्गोऽन्येकं नाम वर्तते न अकंदुः खमत्र न भ्रादित्यत्र निपतितः ॥ लोकस्तु भवने जने वर्तते एकं लोक्यते लोकदर्शने कर्मणि घञ् ॥ श्लोकः पद्ये अत्र
 बुबादौ वृत्ते यशसिकीर्त्तौ इत्येकं ॥ श्लोक्यते श्लाघासंघाते घञ् शरे वागे रवद्वे चसायकः स्यात् स्यति ण्वुल युक् २ क्रीष्ठा सुगालः ॥ वरुणः याशी ॥ जंबुको जंबुकः
 शङ्खवाच्यो स्यात् ॥ जमति जसु अदने मृगवादिः तदुक्तं मेदिन्यां ॥ जंबुकः फेरवेनी चेपश्चिमाशापतावपीति ॥ चिपिटः ॥ पञ्चलुद्गीहितुलः ॥ अर्भकः शिशुः ता
 वुभीपृथक् को स्यात् ॥ प्रथते प्रथग्रव्याने ॥ ओणादिकः तदुक्तं कोशांतरे ॥ पृथुकः पुंसि चिपिटेशिषी स्यादभिधेयवत् इति ॥ दर्शनं द्योतश्च ॥ अलोको ॥ स्यात् ॥

आकाशेऽत्रिदिवेनाको लोकस्तु भवने जने पद्ये यशसि च श्लोकः शरे रवद्वे चसायकः २ जंबुकोऽत्र वरुणोऽप्युक्तो चिपिटा र्भको ॥
 आलोकौ दर्शनं द्योतौ भेरी पटहमानं कौ ३ उत्संगं चिन्हयोरकः कलं क्रीकापवादयोः तक्षकानागवर्धक्योरकः स्फटिकसूर्ययोः ४

आलोकनं लोकदर्शनं घञ् ॥ आलोकस्तु भुमान् द्योते दर्शने बन्दिभाषण इति मेदिनीकारः ॥ भेरी पटहं ॥ आनको स्यात् ॥ भेरी च पटहश्च तयोः समाहारः ॥ तुर्यंगित्वा
 देकवद्भावः अनितीति अनप्राणने ण्वुल् तदुक्तं मेदिन्यां ॥ आनकः पठहे भेर्यामृदंगे ध्वनदंबुद इति ३ उत्संगः क्रोडः तत्र चिन्हचक्रः ॥ अक्षयतेनेन अ
 किलक्षणे करणे घञ् तदुक्तं मेदिन्यां अको रूपकमेदो गचिन्हरे स्वाजिभूषणे ॥ रूपकाशांति कोत्संगस्थाने कपापदः खयोरिति ॥ कलंकः अकापवादयोः चिन्हादौषा
 पद्येययोः स्यात् कलति कलशब्दसंख्यानयोः क्षिप् अकश्च कलं कौ ॥ पवादं च कालाय समलेपिन् ॥ नागवर्धक्योः नागविशेषत्वज्ञोः तक्षकः स्यात् तक्षति नक्षतनूकरणे
 ण्वुल् स्फटिकसूर्ययोः अर्कशब्दः स्यात् अक्षयते अर्कस्वर्पने अर्चपूजायां वा घञ् तदुक्तं मेदिन्यां अर्कचिपिण्ये स्फटिकं रथौ ताम्रिदिव स्वयंतो इति ४

भारुतेवाथी वेधमिब्रह्मणि ब्रध्मेसूत्रं कइत्येकाक्षररूपधाहः स्यात् ॥ कायति कचतिवा कैशाह् कचदीसौडः तदुक्तं मेदिन्यां कौब्रह्मणि समीराख्यमदं भेषुभास्करे ॥
मयूराध्मी च पुंसि स्यात्स्वरवशीर्षजलेषु कमिति ॥ शिरोबुनीः ॥ कंस्यात् मयूराध्मी च पुंसि स्यात्स्वरवशीर्षजलेषु कमिति मेदिनी ॥ स्वरवपिकं स्यात् कमिति द्वौर्बं करा
द्वस्त ॥ पुंसि स्तयंतु ॥ कः कौकाः इत्यादि स्तपं ऊर्त्वा ॥ तुच्छधान्ये तंदलरहिते धान्ये संक्षेपे लघुनिमित्तमित्यथ ॥ पुलाकः स्यात् प्रोलनं पुलमहत्वे संपदादिः पुलमकति
अककुटिलायागता इत्यादौ ५ कर्षियाः वारणस्य तुच्छमूलोपाते पायुषिधानमांसापिंडे उत्कृष्टे पक्षिविशेषे च ऐवकः पचतिः पच्यते वा पचिन्नभ्योरिच्चोपधाया-
दिति बुद्ध ॥ कमंडली च क्रारेण वर्षीपले ॥ करकः करोति करकस्तु पुमान् पक्षिविशेषे दाडिमोपि च हयग्रीमे धोपलेन रत्नीकरकं च कमंडलाविति मेदिनी ॥ स्रगतेषु धेचका

भारुते वेधमिब्रध्मे पुंसिकः कंशिको बुनीः स्यात्तुलाकस्तुच्छधान्ये संक्षेपे भक्तमित्यथ ५ उत्कृष्टे करिणः पुच्छमूलोपाते च पिच्छकः कम
डली च करकः स्रगते च विनायकः ६ किं कुहस्ते वितस्ती च शूक कीटे च हृश्चिकः प्रतिङ्गुले मसीकस्त्रिषेकदेशी सुपुंस्ययम् ७ गदिघरणे ॥ विनायकः

स्यात् विनयनिष्ठुत् विनायकस्त ॥ हेरंबे ताक्ष्यं विघ्ने जिने गुरौ ६ हस्ते हस्तप्रमाणे वितस्ती च किं कुहः स्यात् कायतेनेन कौशाह् मृगज्यादिः तदुक्तं कौशे ॥ किं कुहं यो विति
स्ती च समकोष्टे करे पिचेति ॥ चकारात् ॥ प्रकोष्टेपि शूक कीटे कीटविशेषे ॥ हृश्चिकः स्यात् हृश्चि न्नु छेदने हृश्च्यति औब्रह्म छेदने हृश्च्यति नितिकि कन् चकारात् अष्टमराशौ तदुक्तं हलायुधे
वृश्चिकस्तदु मेराशौ शूक कीटे वधीभिर्देरिति ॥ प्रतिङ्गुले मतीकः स्यात् अयं मतीकः एकदेशो पुंसि स्यात् प्रतिगता ईलक्ष्मीयेन कप्रत्ययः प्रको वयवोपि स्यात्स्यति

कुलवितो मयोः ७

७

७

७

७

भूनिर्ब्रिकिरातति कै कृत्तुणेभ्रस्तुणोपिच ॥ भूतिकंस्यात् भवति त्तिचूकन् कृत्तुणभ्रस्तुणे गंधवृणविशेषी ॥ ज्योस्मिन्कायां ॥ पदोल्यां ॥ घोषेअंकाभागे ॥ कोशांतकी स्यात्
कोशममति उतसातत्यगमने कुनगौरादिः नहुक्तं मेधिल्यां ॥ कोशातकः कनेपुंभिपदोल्यां घोषकेस्त्रियाभिमिति ८ ज्योत्स्नाचंद्रमसोभासिस्फुरज्योनिर्निशिस्फु
तेत्यजयः कइफलेकायफल इतिरब्धानहक्षभेदशितरविदेरच ॥ सोमवल्कः स्यात् ॥ सोमइववल्कोवल्कलमस्य ॥ सिल्हकेपण्यभेदे ॥ तिलकल्केनिःस्नेहति-
लजूर्णेच ॥ पिण्याकः पण्यते पणव्यवहारे पिनाकादिः पिण्याकोस्थीनिलकल्केहिंशुबाह्वीकसिंहिकइति ॥ रामदे हिंशुनि बाल्हीकंस्यात् ईत्यनेचहतिवाअलो

स्याद्भूतिकंतुभूनिर्ब्रिकृत्तुणेभ्रस्तुणोपिच ॥ ज्योस्मिन्कायांचघोषेचकोशानतस्यथकइफले ८ मिनेचरविदेरसोमवल्कः स्यादथसि
ल्हके तिलकल्केचपिण्याकोबाल्हीकंरामवेपिच ९ महेंद्रगुणुत्तकव्यालयाहिषुकोशिकः रुक्तापशंकाः स्यातंकः स्वल्पेपिस्तल्लु
कस्त्रिषु १०

कादिः नहुक्तंरभसकोशो ॥ बाल्हीकंबाल्हीकंधीरहिंशुनीनीरवदेशथोरिति ॥ चकारान्प्रतिपदोक्तकोशास्थपदसंग्रहः ९ महेंद्रगुणुत्तकव्यालयाहिषु ॥ कोशि
कः कुशिकस्यापत्यं ॥ कोशिकोनहुत्लेव्यालयाहेगुणुत्तराक्तयोः ॥ विषवाभिनेचकोशजोत्तकथोरपिकोशिकः ॥ कोशिनीचंडिकायांचनदीभेदेचयोषितीतिवि
श्वः ॥ रुक्तापशंकास्त रोगसतापमथेषु आलकइत्येकनाम् आलकनंनफि ६ दूजिवने धव्यभावेकरणेनाआतंकोशेगसनापशंकास्फुरजध्वनाविति विश्वः
स्वल्पेस्तल्लुकः स्यात् ॥ क्षीरदंभिस्तदामंभूर्णनेसंपदादिः स्तदंस्तदंपयानिअ ॥ द्धानुनीचाल्ययोर्यहणं स्तल्लुकस्त्रिषुनीचेत्यइतिकोशांतरात् ११

जैवातृकः शशांकेऽपि ॥ जीवति जीवप्राणधारणे आहकचदृष्टिश्च तदुक्तं कोशांतरे जैवातृकः पुमान् सोमेदीयायुक्तु शयोस्त्रिबीति ॥ अश्वस्यसुरपिबर्त्तकः वर्त्तते वृत्तु वर्त्तने एषु लू अपिशहात् पक्षिबर्त्तकयोर्ग्रहणं वर्त्तकस्तत्सुरवस्य विहगेवर्त्तिकाहयोरिति विशवात् एवं सर्वत्र ॥ व्याघ्रेऽपि पुंडरीकः स्यात् पुंडयति पुंडिभूषायां पुंडरीकं भित्ताभिजित्तच्छवचमेव जे पुंसि व्याघ्रेऽभिदिद्भ्यग्रे कोशकारांतरेऽपि चेति विशवः ॥ यवान्यामपि दीपकः स्यात् दीपयति दीपादीसौ एषु लू तदुक्तं विशवे दीपकं वागलकारे वा व्यावर्हीतिकारके दीपकश्चाजमोदायां यवानी बहू द्वे चौरिति ११ कपिक्रोष्टुरवानः शालालकशह्वाभ्याः स्युः ॥ शालाह्वणोत ह्रस्वचरणे ककृ स्वर्गेऽपि गिरिकं स्यात् गिरिगैमवं गैरिकं धातुरुक्मयोमित्युक्तात् मेदिन्याऽपि अर्थेऽपि व्यलीकं स्यात् अलति अलसू कणादौ विगतं च न त्व अलीकादिः तदुक्तं विशवे व्यलीकममीयाकायैवेल

जैवातृकः शशांकेऽपि स्रुवव्यश्वस्य वर्त्तकः व्याघ्रेऽपि पुंडरीको नायवान्यामपि दीपकः ११ शालाह्वकाः कपिक्रोष्टुः श्वानः स्वर्गेऽपि गिरिकं यीजार्थेऽपि व्यलीकं स्यादलीकं त्वसि येनृते १२ शीलान्वयावचनू केदृशल्के शकलवल्कले साष्टिशतस्रवणानां हेम्युराभूषणपले १३

स्त्रेषापि पीडन इति ॥ अभिचंचते अलीकं स्यात् अलीकमपि योऽपि स्यादिव्यसत्येन पुंसकमिति विशवः १२ शीलान्वययोः स्वभावबंधयोः ॥ अनूकं स्यात् असूच्यति उच समवाये इत्युपेतिकः तदुक्तं मेदिन्याः असूक्तु कुलेशीलेऽपि सस्या नृतजन्मतीति ॥ शकलवल्कले खंडत्वचोद्दे शल्के स्यातां शलति शालचलने कन् ॥ स्त्रवणानां हेमः कृषणा साष्टिशते ॥ हेमिच ॥ उरोभूषणं हेमपले दीनारेऽप्यभेदे च निष्कः स्यात् अष्टभिः सह वर्त्तत इति तदुक्तं मेदिन्यां ॥ निष्कमस्त्री साष्टहेम शते दीनारकृष्योरिति ॥ गुंजानामशीतिः कर्षः कर्षचतुष्टयत्तु पलं स्यात् ॥ दीनारः साव्यवहारिकं रूपकमित्यर्थः १३ ७

शमलेनसोः पुरीषपापयोः॥दंभेपि ॥ कल्कः स्यात् कल्पतेकलशङ्खानयोः कः तदुक्तंविषवे त्रिषुपापार्थेकल्कोऽस्त्रीविटकिट्टुमदंभयोरीति कल्कोऽस्त्रीघृतनेला
दियेषेदंभेविंसीतिकइतिमेदिनी ॥ शूलशंकरधन्वनीः पिनाकः स्यात् अस्त्रियांच पनायते पतस्ततो पिनाकादिः तदुक्तंमेदिन्यां पिनाकोस्त्रीकद्रुचापेण
स्तवर्षेत्रिशूलयोरिति १४ करण्याहस्तिन्यांधेनुकाचस्यात् धेनुरेवधेनुकास्वार्थेकन् स्याद्धेनुकाकरिण्याचधेनावपीतिविश्वः चकारात्धेन्यामपि षिघजाले
मेघघ्नाति कालिकास्यात् कालोवर्णीयस्याः यद्वाकाल्येव तदुक्तंरभसेधुसरीयोगिनीमेदमानवाहेषुकालिकाः कम्भदेव्यवस्तुमूल्येकाष्ठीकाव्यापनेषुवे

दीनारिपिचनिष्कोस्त्रीकल्कोस्त्रीशमलेनसोः दंभेयथपिनाकोऽस्त्रीशूलशंकरधन्वनीः १४ धेनुकातुकरेणान्वमेधमालेचकालिका
कारिकायातनाद्युक्तोः कर्णिकाकर्णभूषणे १५ करिहस्तागुलोपह्वबीजकोशयोत्रिषूत्तरे हृदारकोरूपिसुख्यावेकसुरव्यान्यक्रियलाः १६

ति ॥ यातनाद्युक्तोः कारिकास्यात् तदुक्तंमेदिन्यां कारिकानदयोषिति कृतौविवरणश्लोकेशिल्ययातनयोरपि नपुंसकंतुकर्मोत्कारकेकर्तृरिभिर्यति यातना कर्त्योर
त्यपिपाठः १५ करिहस्तागुलो करिहस्ताग्रे ॥ पद्यबीजकोश्यांच कमलांतर्गतकोशेकर्णिकाम्यात् कर्णस्थालंकारः तदुक्तंमेदिन्यां कर्णिकाकरिहस्ताग्रे करभध्याग्रे
लावपि क्रमुकादिच्छदांशो जवरादेकर्णभूणे कर्णिकाकथ्यतेत्यतस्तद्वचस्त्वभिमतयोरिति उत्तरेअतः परंरागंभ्यः प्राक्शङ्कास्त्रिषुडत्याः हृदारकोरूपिसुख्या
स्तः यथास्तद्वचस्त्र्यङ्गहृदाभ्यामारकन् एकैसुरव्यान्यक्रियलाः स्युः सुरव्यान्यश्वकेवलभ्येति तदुक्तंमेदिन्यांहृदारकः स्तरेषुसिमनोतुः श्रेष्ठयोस्त्रिषीति एकंमं
रव्यातरेश्वेष्टकेवलवनयोस्त्रिषीतिविश्वः १६

दंभीकः यः आदूरेरितेक्षणः कौकुटिकः स्यात् दंभीस्यास्ति तन् आदूरेरितेदंक्षणयेन कुक्कुटीपश्यति संज्ञायां ललाटकुक्कुटी इति वक्तुं दंभीकोन्मायावीहत्यर्थः
 योदूतः प्रभोः न्यामिनः क्रोधप्रसन्नताविज्ञानाय भालदर्शी यश्चकार्याक्षमः तावुमीलालाटिको स्यातां भालं ललाटं पश्यति कार्यकृतैस्समः ललाटं वक्षति
 वक्तुं शक्नुवन् कार्याक्षमो सावदर्शीति पाठः तत्र भावंचित्ताभिप्रायं लालाटिकः प्रभो भालदर्शिन्या श्लेषांतरहविषः लालाटिकः स दालस्य प्रभुभावनिदर्शनीत्य
 जयध्वं १७ इति कांतवर्गः रवांतांनाहं त्विदं कुरज्ज्वालाम् शोभाकिरणकीलेषु मयूरवः स्यात् भिमीते माइमाने माउउरवो मयच् त्विदं चक्रश्च ज्वालान् अलिवाणो शि
 लीमुपवीस्तः अलिध्वं बाणश्च शिलीशल्यं मुरवस्य शाल्यत्यनेन शमउपशमं शमेः रवः ललाटास्थि शंसवः स्यात् सन् निर्धौ निधिभेदे कंबोच वर्तते न फिग्या इंदियेपि

स्यादंभीकः कौकुटिको यश्चादूरेरितेक्षणाः लालाटिकः प्रभो भालदर्शी कार्यक्षमश्च यः १७ मयूरवस्त्विदं कुरज्ज्वालाम् अलिवाणो शिलीमुपवी ॥
 शंसवो निधौ ललाटास्थि कंबोचो न स्त्री इंदियेपि रवः १८ घृणिज्वाले अपि शिरवे रवांताः शीलदंसेन गवगौ ॥ आश्रगौ वायुविशिवेशाकारं विहगाः रवगाः १९

रवं वर्तते रवति रवसु अवदाशूणी अन्ये स्मोपीडः अणिं बाहूत अन्यत्रापि तदुक्तं मेदिन्यां रवमिंदियेपुरे सेनेषून्यविदो विहायमि संवेदने देवलोकेषामप्यपि न पुंस
 कमिति १८ घृणिज्वाले किरणप्रसे शिरवे अपि स्यातां शैलैरिति शीलो-ह रश्चेति रवः अपि शाद्वेन अन्यत्र शिरवाशा रवाविहं च्छलां गलितस्य ग्रमान्नके जुलामात्रे शि
 रवाया च ज्वालामपदे पिचे निमेदिनी इति रवांताः गातांनाहं शीलदंसी जगो अगोठप्रयससकौ स्यातां नगच्छतः तौ गच्छतौ इः नअः प्रकृतिभावावा तदुक्तं वि
 श्वेन गोमहीरुहेशैले भास्करपवनाशने इति वायुविशिवेशः समीरवाणो आश्रगौ स्यातां आश्रगच्छति इः शारअर्कविहगाः रवगाः रवगशाहू वाच्या रस्युः स्वेगच्छति गर्भे इ
 रवगाः सूर्येद्यहं देवे मार्गणि च विहंगमे इति विश्वः १९

पक्षिसूक्त्यो पतंगीस्यातां यन्तानि षट्पतंगी पतंगेरां च यक्षिणि चकारान् अन्यत्र तदुक्तं मेदिन्या पतंगः शलभेशालिप्रभेदेऽपि क्षिप्तसूक्त्योऽपि कसुकुहं दयोः वृत्तसप्त
हयोः पुगाः स्यात् पूगं तल्लं विक्षेप्य कसुकस्य क्लृप्तं इत्यर्थः पुनाति पूञ् पवने पशवोपि सुगाद्याः सुगवाञ्चास्तुः सुग्यते सुगअन्वेषणे घञ् तदुक्तं विश्वे सुगः प
शौकुरंगे च करिणक्षत्रमेदयोः अन्वेषणायां चांशुगो ह्युप्रनितातरे इति प्रवाहजवयोरपि च्छटिति निर्गमरहसोः वेगः स्यात् वेजनं घञ् २० कौसुमेरेणो ज्ना
नीयादी रजस्थपि परागः स्यात् क्लृप्तमस्यायं स्नात्यनेन गंधचूर्णेन परागच्छति इः आदिशाहस्य ग्रहणं अन्यत्र स्फुरतादिभ्यश्चात् स्फुरति यत्कुरादि
रूपं तदुक्तं हलायुधे परागः कौसुमेरेणो धूलिस्नानीययोरपि गिरिप्रभेदे विरव्यातावुपरागे च चंदने इति नागमातंगी गजे स्यातां नअगः मतंगस्यायं नागश्चमा

यत्तंगी पक्षिसूक्त्यो पुगः कसुकुहं दयोः पशवोपि सुगावेगः प्रवाहजवयोरपि २० परागः कौसुमेरेणो स्नानीयादी रजस्थपि ॥
गजेपि नागमातंगवपांगरितलकेपि च २१ सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु योगः सन्नहनोपायध्यानसंगतिर्युक्तिषु २२

तंगश्च अपिशब्दात् अन्यत्र ऊक्तं तिलकेपि अपांगः स्यात् अपगनेंगात् निरादयः इति समासः अपांगो नयनस्यातिस्वाच्चित्रकप्रधानयोरित्यजयः अपांगस्त्वंगहीने
स्थाने चानेतिलकेपि चेति विश्वः २१ स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु सर्गः स्यात् स्वभावः प्रकृतिः निर्मोक्तस्यागः अध्यायः काव्यादिविरामस्थानं सृज्यते सृजविस्मर्गे षञ्
तदुक्तं मेदिन्या सर्गस्तनिश्चयाध्यायमोहोत्साहात् सृष्टिषु सन्नहनोपायध्यानसंगतिर्युक्तिषु कवचसामादिविचरुत्तिनिरोधसंगमेषु योगः स्यात् योजनं युजसमाधौ यु
जिरयोगे घञ् ब्रुत्वं योगो प्रवीर्यसंप्रामीसंगतिरध्यानर्युक्तिषु चपुस्यैर्यप्रयोगे च विष्कम्भादिर्युक्तेषु विथब्दघातकद्रव्योपायसन्नहनेष्वपि कामर्षेणोपि चेति मेदिनी २२

स्मरवस्त्रादिभूतौ अहेश्वफणकाययोः भोगः स्यात् भोजनं भजपालनाभ्यवहारयोः घञिकुलं स्त्रीआदिर्ययांनयानस्यां आदिनाहस्यशवादिकर्मकाराणांचभूतिः तदुक्तं वि
 श्वे भोगः स्मरवधनेपुंसिशरीरफणयोर्मतः पालनेभ्यवहारेचयोषितादिभूतावपीति चानकेहरिणोसारंगः पुंसिस्थान् शबलेतुकबुरेतुत्रिलिंगांस्यात् सारंगंयस्यश
 कंआदित्वात्पररूपं सारंगच्छति वा सारंगः पुंसिहरिणोचातकेचमतंगज शबलेत्रिषित्तिसोदिनी २३ कपो पुवगः वर्नते पुवेनगच्छति चकारात्सारथेर्ग्रहणं तदुक्तंचमे
 दिन्यां युवयोवाचरेभेकेसारथीचोष्ण दीधिताविति सापेआक्रोशेपराभवेतिरस्कापेअभिपणः अभिपञ्जनं पञ्जसंगे घञ् यानाद्येगो पुंसिच युगः स्यात् युगंयुग्मकृता
 दिष्टु योजनं युज्यते वा युजिरयोगेघञ् संज्ञापूर्वकत्वान्नयुगः आदिनागकदाद्यंगानांग्रहणं तदुक्तंवरवे युगोर्ग्रहलाद्येगनहयोस्त कृतादिषु युग्महस्तचतुकेषुष्टिभिः

भोगः स्मरवस्त्रादिभूतावहेश्वफणकाययोः चानकेहरिणोपुंसिसारंगः शबलेत्रिषु २३ कपोचपूवगः शायित्वभिपणः पसाभवे याना
 द्यंगेयुगः पुंसियुगयुग्मकृतादिषु २४ स्वर्गपुपयत्वावज्जदङ्गं च घृणिभूजले लक्ष्यदृष्ट्यास्त्रियांघासिगोलिर्गचिन्हशेफसीः २५

धीषधेपिचेति २६ स्वर्गेषुपयत्वावज्जदङ्गं च घृणिभूजले स्वर्गश्चदुष्टशरः पशश्चस्कराभिवर्षोवा वाक्चदिगृचनेचघृणिश्चरश्मिः भूश्चजलंचस्वर्गादिजलांनानांदूने
 क्वं लक्ष्यदृष्ट्यां प्रयोगदृष्ट्यास्त्रियापुंसिचगोशद्वौक्षेयः गच्छद्विगम्यतेवानेनवा तदुक्तंक्षेत्रे गोर्नादित्येबलीचद्वौक्षिणकृतुभेदयोः स्त्रीलुस्यादिशिभारत्यांभौचस्तरभावेपि
 नुस्त्रियोः स्वर्गकज्जांभुरश्मिदृग्बाणलोमस्थिति तदेवोक्तंविश्वे गोः स्वर्गेष्टषभेरश्मौवज्जेशीतकरेपुमान् अर्जनीनेत्रादिग्बाणपूवागादिषुत्रयोषिति चिन्हशेफयोः लिंगांस्या
 त् लिंगंनेनेन लिंगिगतौ लिंगंचिन्हः नुमानेचसारच्योक्तमकृतावपि शिवमूर्तिविशेषेपिमहनेपिनपुंसकमिमिमोदिनी २५

७

७

७

प्राधान्यसाम्बोः प्रकृतशिववरयोः शृंगं स्यात् तदुक्तं मेदिन्याः शृंगं प्रकृतशिववरं चिन्हं कीडां बुधं च के पाषाणोत्कर्षयोश्चापिशृंगः स्यात्कूर्चं शीषक इति सूधे गुह्ययोः सू-
क्तकयोन्योः वरांगं स्यात् वरं वतदंगं च तदुक्तं हेमे वरांगं योनिमातंगमस्तकेषु गुडं स चैति श्रयादिकीर्त्यतेषु स सक्तपदेषु भगं ययात् भज्यते भजसेवायां घ-
भिमंजा पूर्वकत्वात् हृद्यभावादत्याद्यात् तदुक्तं मेदिन्याः भगं श्रीयोनिवीर्येच्छाज्ञानवैराग्यकीर्तिषु महात्मेयश्चैर्यजेतु धर्मेभोसिः धनपवाविति इति गाताः २६ प-
रिधाते परितोसारणे अस्त्रे अस्त्रविरोधे परिघः स्यात् परिहननं परिहन्त्यतेन वा हनहिंसागत्योः परोपइति साधुः अपिशब्देनार्गले च तदुक्तं विश्वे परिधोयोगभेदे

शृंगं प्राधान्यसाम्बोश्च वरांगं सूधे गुह्ययोः भगं श्रीकामसाहास्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु २६ इति गाताः ॥ परिघः परिधाते चैव व्यो-
धो वृद्धे भसारये सूत्ये पूजाविधावर्धो हातुः खव्यसनेष्वधम् २७ विधिष्वेत्यल्लघुः ॥ इति घाताः ॥

स्त्रविशेषेर्गलघानयोपिति अंभसारये जलवेगे वृद्धे परंपरायानृत्यं औघः स्यात् वहति वहमापणे अचन्यं क्वादित्वात्साधुः तदुक्तं विश्वे आधो वेगे जलस्य च-
ति वृद्धे परंपरायान् औघानृत्यं दैव्योरिति सूत्ये पूजानिधौ पूजापकरणे अर्थः वर्तते अर्त्यतेनेन अहं पूजायां हलश्चेति धक् न्यं क्कादिः इत्याद्यात् अंभो-
दुखव्यसनेषु पापजन्ममरणसुगव्यसनदुतरागद्वेषादिकेषु अपं स्यात् २७ अंघ्यतेनेन अधिगत्याक्षेपे यज् आगभानित्यल्लघुसम् इति च मेने अत्येयुरी निष्ठ-
लघुः स्यात् लघ्यते लधिगतौ लंघनं स्थानं लीपश्चेत्युः कृष्णगुरुणिशीमेचलघुर्लुक्कायां लघुस्त्रियाभितिरभक्तः ॥ इति घाताः ॥

श्लिक्वादि हयजः दुग्धदध्यादिपात्राधारार्थं रज्जुविशेषसृष्टिशेषनेत्रयोगाः एते त्रयः काचाः तच्छब्दवाच्याः स्युः कच्यतेनेनवा कचं च घञ्जनकादेशेनिकुलं न तदुक्तं मेदि-
न्याकाचः शिक्वेमणौ नेत्रयोगमेदं सृदं तर इति विपर्यये वैपरीत्ये विस्तरै च इदं पाठांतरं प्रपंचः प्रपंचने पचिष्यन्तीकरणे पचाद्यच्च तदुक्तं मेदिन्या प्रपंचाः संचयं यस्या
द्विस्तरै च प्रचारणी इति पावकेश्चिः स्यात् पुंसि च शोचत्यनेन शक्चशौक्रे इत्युपेति इन्मचकित् तदुक्तं विश्वे शक्चिप्रिष्टिप्रिष्टांगारेष्वाषाढेश्चकुमात्रिणि जेष्ठे च पुंसि च वले
श्रद्धेस्तुपहतेत्रिणीति २८ मासिद्याषाढे असाक्षे प्रधाने अत्युपधे उपधामुत्कोचं अतिक्रान्तेश्च विनइत्यर्थः पुंसि स्यात् मेध्यपूते सितेश्च त्रिषु अभिषंगे स्मृहायां
च गमस्तीचरुचिः स्यात् स्त्रिया रुरुचिदीप्तौ तदुक्तं हेमे रुचिः स्त्रीदीप्तौ शोभायामभिषंगं भिलाषयोरिति २९ इति चांताः केकितादस्यैमयूरगरुडौ अहिभूजौ अहिभुंक्ते

काचाः शिष्यसृष्टेदहयुजः विपर्ययो विस्तरै च प्रपंचः पावकेश्चिः २८ मास्यमात्ये चात्युपधे पुंसि मेध्यसिते त्रिषु अभिषंगे स्मृहायां च
गमस्तीचरुचिः स्त्रिया २९ इति चांताः ॥ केकितादस्यैव हि भूजो दन्तविप्रांजजहिजाः अजाविष्णह हरच्छागारो ह्याध्वनिवहाव्रजाः ३० धर्म
राजौ जिनयमौ कुंजो दंतोपि न स्त्रिया म् वलमेक्षेत्रपूहारे वलजा वल्युदर्शना ३१

मज्जअस्यवहारे कर्त्तरीभिक्षि दंतविप्रांजजाः हिजाः स्युः हिजयते हिजः स्यात्
ब्राह्मणक्षत्रवैश्यदंतां जेषुनादितरभक्तः विमावक्षत्रवैश्ययोगिहणं अंजजाः प्रक्षिणइति विष्णः हरः च्छागोवस्तः त्रयः अजाः अन्येषपीतिङः तदुक्तं विश्वे अजो हरो हरकामेवि
धौच्छागेरपीः सते इति गोष्ठाध्वनिवहाः गोस्छानकमार्गसंघाः व्रजाः स्युः व्रजगती अच् जिनयमौ धर्मराजौस्तः धर्मस्यराजा धर्मराजोयमेषु धे सुधिक्षिर नृपे पुमानिति विश्वः जिनबुद्धः
करिदंतोपि कुंजः नस्त्रिया कौंजायते देवुषोदारदित्वास्तुम् कुंजोस्त्रिया नि कुंजोपि हनौ दंतोपि दंतनामिति विश्वः क्षौत्रेनगरहारे च वलजं स्यात् वले जातंङः तदुक्तं मेदिन्या कलजंगोपुरे क्षौत्रे
स्मसगरयोरपि वल्युदर्शना वलजा स्यात् वल्युस्तदं दर्शनयस्याः वल्लोक्त्वयोषायाध्व्यामिति

समेक्ष्यांशैरपि आजिः स्यात् अंजत्यस्यां अजगतौ तदुक्तं मेदिन्यां अथाजिः स्त्रीसमभूमौ संप्रामेदिति संततीजने च प्रजा स्यात् प्रजायते उपसर्गोच्चेतिङः शरवशयोक्ते अङ्गः-
स्यात् अङ्गजायते चकारात् धन्वन्तरि पद्मयो र्यहणं पद्मं क्लृबं स्वके स्वकी कृते नित्ये सत्ये निजं त्रिषु स्यात् निजायते यथा निजः पटः इति जांताः ३२ आंता नाह अत्यनिपुणेषु
क्षेत्रज्ञः स्यात् क्षेत्रं जानाति ज्ञाः वबोधने आन इति क्लृः प्रवीणो नु वाच्यलिंगकः स्यात् चेतनानाम्नोः चित्ते नाम नि संज्ञा स्यात् हस्ताद्यैरर्थसूचनानां चापि आदिना मूलो-
चनादिग्रहणं तदुक्तं मेदिन्यां संज्ञानामनिर्णयन्यां चेतनारवि योषितीः अर्थस्य सूचनायां च हस्ताद्यैरपि योषितीति इति जांताः ३३ काके भगंती करदौ स्यातां केति रट्

समेक्ष्यांशैरपि आजिः प्रजा स्यात्संगतौ जने अङ्गौ शंखशशांको च स्वके नित्ये निजं त्रिषु ३२ इति जांताः ॥ पुंस्यात्प्रमिप्रवीणो च क्षेत्रज्ञो वाच्य
लिंगकः संज्ञा स्याच्चेतनानामहस्ताद्यैश्चार्थसूचना ३३ इति जांताः ॥ काके भगंती करदौ कटीकदौ शिपि विष्ट स्तुखलतौ दुश्चर्मणि
महेश्वरे ३४ देवशिल्पिन्यपित्वष्टादिष्टं देवपि न ह्ययोः ॥

नि रइशाहे पंचाद्यत्र तदुक्तं मेदिन्यां करदौ गजगंडे स्यात्कुसुंभे निधुजीवने एका दशाहादिश्चाहेतुदु-
स्तेपि वायसे करदौ वाद्यभेदे इति गजगंडकटीकदौ स्यातां गजगंडश्च कटिश्च तदुक्तं विश्वे कटः श्रोणी क्रियाकारे कालिंजे निशये शवे समये गजगंडेपि पितृत्वां तु करीमते
ति कटः श्रोणी ह्येयुंसिकलजे निशये शवे इति खलतौ दुश्चर्मणि महेश्वरे शिपि विष्टः स्यात् शपिषुरभिषु पशुषु वा विष्टः तदुक्तं रभसे शिपि विष्ट शिवः शीभिर्दुश्चर्मस्वलि
तिस्तथेति खलितिः रुजाकेशरहित इत्यर्थः शिपि विष्टः शिपि विष्ट इति विशप्रवेशनेक्तः राजमुकुटः ३४ देवशिल्पिन्यपित्वष्टा स्यात् त्वसति त्वस्यते च त्वस्तनूकरणे औणा-
दिकः त्वष्टा पुमान् देवशिल्पिन ध्योरादित्यभिद्यपी निविश्वः देवैरपि दिष्टं स्यात् दिश्यते स्म दिश अतिसर्जने क्तः प्राक्तन कर्मणि ह्ययोः न अपि तु क्लृबं तदुक्तं विश्वे दिष्टं देवैरुभा
यकाल इति ॥

उसोनिबादिस्मेकदुः स्यात् कद्वते अकार्येकदुःपुंसकं मत्सरतीक्ष्णयोः त्रिषु कदुःस्त्रीकुदुरोहिण्यांलताराजिकयोरापिपुंसक्रमकार्येस्यात्पुंङ्गोरसमात्रेइतिस्मेदिनीक्षे
माशक्त्यामावेषुरिष्टंन्यात् अप्मावःक्षेसस्य रिष्टंन्यादशर्भेनसोरित्यजयः रिष्टंक्षेमाशक्त्यामावेपुंसिरवद्वेचफेनिलेइतिविषयः शक्त्याशक्तमेअरिष्टस्यातां नरिष्टं तदुक्तंस्मेदिन्यां आशि
ष्टोत्थक्तोर्निबेफेनिलेकाककंयोः अरिष्टमशर्भेतक्तेस्तृत्तिकागारआसवे शर्भेमरणचिह्नेवेति ३५ मायादिस्त्रीरांगांनेषुनवसा क्लृप्तंस्यात् क्लृप्तअप्रदानेअच् नत्वस्त्रियां विपरीत
दर्शनमाया मृगबंधनविशेषः यंत्र आयुधविशेषः अयोधनः हलाद्यं पुंजः राशिः अन्यत्सगमं ३६ सूक्ष्मेलायां अल्पेकालेसंशयेपित्रुष्टिः स्यात् त्रुष्टति त्रुष्ट्यतेअनेनबाहु

रसेकदुः कद्रुकार्ये त्रिषु मत्सरतीक्ष्णयोः ३५ रिष्टे क्षेमाशक्तमाश्रयेत्तु शतभाषासौ मायानिश्चल्यंत्रेषु कृतवानृतराशिषु ३६ अयोधने
शूलधरुगेमीरागे कूटमास्त्रियाम् सूक्ष्मे लायात्रुटिः स्त्रीरयात्काले त्र्यंशशयेपिसा ३७ अत्युत्कर्षाश्रयः कोल्यामूले लभकचजरा वृ
ष्टिः फले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञाने स्निग्धर्षणे ३८ इष्टिर्गोच्योः स्मृष्टिनिश्चिते बहुभिन्निषु कष्टतुल्यद्वगहनं दस्मामदागनेषु च ३९

एच्छेदने त्रुटिः स्त्रीसंशये स्वल्पे सूक्ष्मे लाकालमानयो रिति विषयः ३७ अस्युक्तार्थश्रयः चापाम्पकवर्षकोणाः कोट्यः तद्वाचकास्यः कोटयते कुट्टमनापने अचदः तदुक्तविश्वे कोटिः स्त्रीधनुषोमेसोसंख्याभेदमकवर्षयो रिति लम्पकचेमूले जरास्यात् जदति जटसंधाने यचाद्यच् जटालम्पकचेमूलेमास्याहूसापुनुजटाइतिविषयः- ३७ फलेसाधितार्थे समृद्धौ व्युष्टिः व्युछनं व्युछतेवाक्तिन् ज्ञानेअधर्णादर्शने हृष्टिः स्यात् दर्शने हृष्टिरमस्यार्थे कनणेवा ३९

यागेच्छयोः इष्टिः स्यात् इषेः क्तिन् तदुक्तं मेदिन्यां इष्टिमतामिलाषेपिसंग्रहस्थोक्त्यागयोरिति ॥ निश्चिते बहुनिबहुले स्रष्टृस्यात् तदुक्तं रुड्रे मुक्तनिर्मितयोः प्राज्येभिषु
स्रष्टृसु निश्चितेदति लङ्गहने दुःस्वदुरधिगमे कष्टेस्तः कथ्यतेस्म कषहिंसायां कः दक्षामंदागदेषु अनलस स्तीक्ष्ण शीगहीनेषु ॥ पटुः स्यात् तदुक्तं मेदिन्यां पटुर्दक्ष
चनीरीगेचतुरप्यभिधेयवदिति द्वौ कष्टपटू वाच्यलिङ्गोक्तः ॥ इति दांताः ॥ नीलकंठः शिवेपि च नीलः कंठोऽस्य अपिशङ्खात् मयूरेपि अंतर्जतरं कोष्ठः स्यात् कुषेऽथ च
पुंसि च जठरस्यांताः कोष्ठः कुसूलैवात्सीरियेमध्ये कुक्षेर्गृहस्य चेत्येति विश्वः अंतर्गृहं कुसूलः स्यात् गृहस्यांतः कुसूलो धान्यागारमित्यर्थः ४० निष्पत्तिनाशांताः नि
ष्यादनादर्शनप्रधंसाः निष्ठाः स्युः निष्ठानं छागतिनिवृत्तौ आतश्चोपसर्गेदत्यङ्गं तदुक्तं विश्वे निष्ठानिष्पत्तिनाशांतयांचानिब्रह्मणेपुचैति उक्तं वैश्वितोदिशि च का

पटुर्दक्षवाच्यलिङ्गोच ॥ इति दांताः ॥ नीलकंठः शिवेपि च पुंसि कोष्ठांतर्जतरं कुसूलोंतर्गृहंतथा ४० निष्ठानिष्पत्तिनाशांताः काष्ठा

छास्यात् काशते काशदीप्तौ काष्ठादारुहरिद्रायां कालमानप्रकर्षयोः स्थानमानेदिशि च स्त्रीदास्ति स्थानपुंसकमिति मेदिनी अतिशस्तेपि ज्येष्ठः स्यात् अ
तिशयेन प्रशस्यः ज्येष्ठेति प्रशस्यस्य ज्येष्ठादेशः त्रिषु अतिशस्त अतिप्रशस्त इत्यर्थः तदुक्तं विश्वे ज्येष्ठः श्रेष्ठे च हृद्देने च त्रिषु भासांतरेषु मानं ज्येष्ठात् गृहगोधा
रव्या जलनक्षत्रभेदयोरिति अनिसुवाल्सयोः कनिष्ठः स्यात् युवाल्याभ्यादक्षत्रकनादेशः कनिष्ठोति युवाल्स्यानुजेन स्त्रीदुर्बलांगुलाविति विश्वः ४१ इति दांताः ॥

लगुडोपिदंडः स्यात् दंडयति अच् अनेन वा घः ननुक्तविषवे दंडोदमे मानमे देलगुडेयमसैन्ययोः व्यूहमे देमकाडिषवे कोणमंथानयोः अपि अभिमाने ग्रहे दंडश्चदंशोः परिपार्श्विकदति ॥ गोलैक्षपाकयोः मृदादिगुडवदक्षिविकारयोः गुडः स्यात् गुडतिगुडवेष्टने इगुपेतिकः नहुक्तमेदिन्यां गुडः स्यात्तोलकेहस्तिस्नाहृक्षविकारयोः गुडास्तुत्याच कथिनागुडिकायां च योषितीति स्नुहीगुडिकयोर्गुडैस्तुक्तत्वात् सर्पमांसात्सप्तव्याडो स्यात्तौ व्याडति अउउद्यमे अच् व्याडोव्याघ्रोचलेसर्पे इति रभसः मांसअन्तीति मांसात् सचामौ डलयोरैवेत्यान् व्यालश्च गोभूवाचस्त इडादलाः स्युः गीर्धेनुः ॥ इलति इलउत्सैपे डलयोरैकत्रस्मरणत् ॥ इला इडलु बुधयोषिति मीरसे व्याचवचने वसमस्यावपिस्त्रियां भित्कत्वात् ४२ वंशशालाकापिवेणुशालाका ॥ प्रूपद्यथेतित्यर्थः स्वेनास्यात् स्वेलति स्वेल्लचलते डलयोरैकल-

दंडोस्त्रीलुगुडोपि स्याद्गुडो गोलैक्षपाकयोः सर्पमांसात्सप्तव्याडो गोभूवाचस्त्रिडादलाः ४२ स्वेडावंशशालाकापि नाडीकाले पिषट्-
क्षणं कांडोस्त्रीदंडबाणावर्धमवसरचारिणु ॥ ४३ ॥

स्वेडावंशशालाकायां सिंहनादं च योषिति लोहितार्कैर्पणफले घोषपुष्पे नपुंसकं दुरासदेचकुदिले वाच्यलिंगः प्रकीर्तित इति विषयः कालेषदक्षणेनालेचनाडी स्यात्नाडीनाले व्रणान्तर इत्कत्वात् तथा शिनायांगंडवर्धयां च योषिआकुहकस्य चैतिमेदिनीकारः षट्क्षणे षट्क्षणाकाले इत्यर्थः विशेषणे तात्पर्यं दंडादिवायेतेषु षट्सप्तदेषु कांडः स्यात् अस्त्रीच कनति कनदीसौ अमताडः अनुनासिकेति दीर्घः अर्वाकुक्षितः वर्गः परिछेदः अवसरः प्रस्तावः तदुक्तधरिण्यां कांडं चावसरे वारणेनाले स्तूपे च चारिवनां सेवेरहमिवर्गे चिति ४३ ॥

अश्वामरणो अमन्त्रे मूलवणिग्धने मांडस्यात् भणयते भणशब्दे मांडं भूषणमात्रे स्यादिति ध्वनिः तदुक्तं विश्वेच मांडं पात्रे वणिज्जलधने भूषणसूचयोरिति अमन्त्रे पात्रे इति दांताः ॥ मृशामृतिजयोः अत्यर्थस्वीकारयोः बाटस्यात् ऊत्यतेस्म वहमापणे क्षब्धस्मर्तनैति साधुः मृशकृच्छयोः अत्यर्थदृढयोः प्रगाढं स्यात् प्रगात्यतेस्म गाढं विलोडने तदुक्तं धरिण्यां प्रगाढं स्यादृढे कृच्छे इति ४४ शक्तस्त्रूलौ समर्थबलवती दृढी स्याता त्रिषुच दृढेति दृढस्मृत्वा दृढदृढितुं दृढः स्थूलबलयोरिति साधुः तदुक्तमेदिन्यां दृढः स्थूले निनाते च प्रगाढे बलवत्यपि विन्यस्तसंहती ज्योति स्यातां विशेषेणोत्यते स्म गत्यर्थेक्तः तदुक्तं विश्वे व्यूढः संततविन्यस्तेषु शुलेष्वभिधेयवदिति इति दांताः ॥ अमन्त्रे गणगणैश्च भ्रूणः स्यात् भ्रूण्यते भ्रूणप्रशयाः कर्मणि घञ् स्त्रिया अयं स्त्रेणः स्त्रेणश्चासौ गमश्च भ्रूणः स्त्रीगमर्द्धिभयोरित्युक्तत्वात् बलिस्मृते शरे बाणः स्यात्

स्याद्गाढमश्वामरणो मन्त्रे मूलवणिग्धने ॥ इति दांताः ॥ मृशामृतिजयोर्बाटं प्रगाढं मृशकृच्छयोः ४४ शक्तस्त्रूलौ त्रिषुच दृढो व्यूढो विन्यस्तसंहती ॥ इति दांताः ॥ भ्रूणो भिके स्त्रेण गमि बाणो बलिस्मृते शरे ४५ कणोति सूक्ष्मे धान्यां शो संघाते प्रमथे गणः ॥ पणो धृतादि

बाणयति बाणशब्दे स्वार्थेण्यंतात्पचाद्यच् तदुक्तमेदिन्यां बाणः स्याद्गोस्तनेदंत्यभेदे केवलकांडयोः बाणा तु बाणामूल्ये स्त्री नीलक्षित्या पुनर्दयो विरिति ४५ अति सूक्ष्मो पदार्थो धान्यां शोच कणः स्यात् कणति कणनिमीलने पचाद्यच् कणाजीरकं भूमिमक्षिकापिण्णलीषुच कणोति सूक्ष्मे धान्यां शो इति मेदिनी संघाते प्रमथे गणः स्यात् गण्यते गणसंख्याने घञ् गणः स्यात्प्रमथे संघे संख्यासैन्यप्रभेदयोरिति विश्वः रुद्रपार्षदेपि ॥ धृतादि धनांतेषु पंचस्य पणः स्यात् पणतं अनेन वा तत्र धृतोत्तर्गतादिनामेष कुक्कुटादिना सुक्रादिकं द्युतमक्षादिक्रीडनं ॥

उत्सृष्टं न्यस्तार्थं भृतिः वेतनं मूल्यं विक्रीय वस्तुद्रव्यं धनं काकणि काचतुष्टयं तदुक्तं धर्मिण्यां पणोभानिवरादानां मूल्ये कार्षापणे धने धूने विक्रय्यथा कादो बद्धमुष्टो ग्लहे मृताविनि ४६ मौर्व्याद्रव्याश्रिते सत्त्वशीर्यसंध्यादिके गुणः स्यात् गुण्यते गुणआसंत्रणे घञ् गुणोमौर्व्यासमप्रधाने कपादौ सूदंडं द्रिये त्यागेशोयादिके संध्यासत्त्वाद्या हनिरज्जुषु शक्रादावपि बुध्यां चेति मोदिनी द्रव्याश्रितादिसंध्यादिकानेषु पदेषु पर्यायानाह रसगंधादौ सत्त्वरजआदौ शौर्ये चातुर्थोदौ संधिविद्वाहदौ प्रत्येकआदिशब्दस्य संबधः निर्व्यापारस्थितौ व्यापाराभावस्थितौ कालविशेषजातकर्माद्यत्सवयोः क्षणः स्यात् क्षणोति क्षणुहिंसायां तदुक्तं कद्रे क्षणो व्यापावश्च न्यत्समुद्गह नोत्सर्वयवैस्त्विति ४७ द्विजादौ ब्राह्मणास्त्रियवैश्यश्चद्रष्टु शक्रादौ शक्रुपीतनीलादिषु स्मृतौ नुत्यावर्णः स्यात् वर्ण्येन वर्णवर्णने तदुक्तं मेदिन्यां

ब्रह्मसृष्टे मृतौ मूल्ये धनेपि च ४६ मौर्व्याद्रव्याश्रिते सत्त्वशीर्यसंध्यादिके गुणः निर्व्यापारः स्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः ४७ वर्णो द्विजादौ शक्रादौ स्मृतौ वयं तु वासरे अरुणोभास्करेपि स्याद्द्वर्णभेदेपि च त्रिषु ४८ स्थाणुः शर्वे व्याथद्रोणः काके व्याजो नवैरणः

न्यां वर्णो द्विजादिशक्रादियशोगुणकथास्तु स्मृतौ नानस्त्रियां भेद रूपाक्षरविलेपन इति अक्षरे वर्णलुचां सुप्ति भास्करे वर्णभेदेकपि ले अरुणः स्यात् अपि शब्दाभ्यां मेदिनी स्तुपदसंग्रहः तदुक्तं मेदिन्यां अरुणो व्यक्तरागेर्के संध्या रागेर्कसारथी ॥ निःशब्देकपि ले कुष्ठमेदेनाशुणि निश्चिषि अरुणानि विषयाभ्यां जिष्ठात्रिष्टनास्तु चेति विश्वः ४८ शर्वेपि स्थाणुः स्यात् निष्ठनीति तदुक्तं स्थाणुः कीले हरे सुमानिति काकेपि द्रोणः स्यात् द्रवति दुर्गतौ नम्रस्य ये गुणः तदुक्तं मेदिन्यां द्रोणोऽस्त्रियामादकेन्यादादकादिचतुष्टये सुमान् कृपीपतौ कृष्णकाके रत्नीनीवदतर इति रवेषाद्दे रणः स्यात् रणति रणशब्दे तदुक्तं मेदिन्यां रणः कागे कृणः पुंसि सभरे न नपुंसकमिति ॥ ७ ७

नापितेषुसिञ्चेग्रामाधिपेन्निष्ठ ग्रामणीः स्यात् ग्रामंनयति णिञ्ग्रामापणेसत्सहतिक्विप् अग्रग्रामाभ्यांइतिणत्वं ग्रामणिभौगिकेपथोप्रधानेनापितेपिच ग्रामणीर्नल्लिका
यांचग्रामीणापण्ययोधितोरितिनिविवः ४९ मेधादिलोमिऊर्णस्यात् ऊर्णोति ऊर्णञ्ग्रामाच्छातने आदिनाशशोद्धृष्टादीनांगुः नल्लोमभिः ऊर्णाप्रवतीत्यर्थः हेमप्रतिभा
यान्न हरिता हरिद्वर्णा हरिणीस्यात् हरिणस्यस्त्री नदुक्तमेदिन्यां हरिणीहरितायांचनारीभीदृत्तभेदयोः स्रवर्णप्रतिमायाच्चेति पांढो पांदुरवर्णे हरिणः स्यात् हरति न
दुक्तमेदिन्यां हरिणः पुंसि सारंगेशबलेत्वभिधेयवदिति वेशमनः गृहस्य स्तंभेस्त्वंगंस्थान् निष्ठति अपिशहात्लोहप्रतिमा नदुक्तंविश्वे स्त्रूणास्यात् भूम्यस्तिभेपिवेशमनरि
ति स्मृहापिपासेदृष्टापानेच्छे तृष्टेस्यातां तवर्णं सुगुप्ताकरणे निंदाकृपेघृणे घर्णनं घृणुदीप्तौ ५० वणिक्मये विपणिः विपण्यते अस्यांवा पणव्यवहारे आपणेपण्य
ग्रामणीर्नापितेषुसिञ्चेग्रामाधिपेन्निष्ठ ४९ ऊर्णमेधादिलोमिस्यादावर्नेचांतराभ्युवाः हरिणीस्यान्मृगीहेमप्रतिमाहरितानचया-

५० त्रिषुपांजेचहरिणः स्थूणास्तंभेपिवेशमनः तृष्णास्तंभेपिपासेह सुगुप्ताकरणेघृणे ५१ वणिक्मयेचविपणिः स्रवर्णप्रतिमावृक्षणि
करेणुरिस्त्रास्त्रीनेमेद्विणतु बलधनम् ५२ शरणगृहरक्षितोः श्रीपणकमलपिच विधाभिमरलोहेषु तीक्ष्णाक्लीबवरेत्रिषु ५३ शीघ्रान्नपण्येचवि

पणिःस्त्रियामितिरूढः संरामधं इत्यङ् प्राग् दिक्वाकणीस्यात् वकणस्येयं नदुक्तंविश्वे वाक्पणीगंडदूर्वायांप्रतीवीस्तरयोः स्त्रियामिति ईस्यांहास्तिन्यांकरेणुः स्यात् स्त्रीकरोति इमेहस्त
निनास्यान् बलधनं चद्विणस्यात् द्रयते द्रवतिवा द्रगतौ द्रविणंनद्वयोर्विनेकांचनेचपराक्रम इतिविश्वः ५२ गृहरक्षितोः शरणं श्रुणोति श्रुहिंसायां नदुक्तंकीशान्तरे शरणंगृह-
क्षितोर्वधरक्षणयोरपि कमले श्रीपणस्यात् श्रीपणीकुंभिगंभार्योः क्लीबेपप्राग्निमंथयोरितिरभसः विधाभिमरलोहेषु अभिमरः युद्धतीक्ष्णस्यात् क्लीबे नेजयति तेजनिधानने त
दुक्तमेदिन्यां ॥

श्रीक्ष्णं सासुद्रलवणो विषलोहाजि सुषुक्ते क्लीबं यवाग्रजेषु संसितिमात्सत्यागिनोस्त्रिष्वर्षाति सवेदं भिमरो सुदेवधेस्वबलसाध्वसे इति स्वरे त्रिषु हेत्वादिप्रमात्रातिषु पंचसप्त प्रमाणा-
 स्यात् प्रमीयते प्रमिमीते न वा पर्यायानाह धूमादिः सीमा परिच्छेदः ज्ञाता तदुक्तं मेदिन्या प्रमाणं नित्यमयदाशास्त्रेषु सत्यवादिनि इयनायांचहेतीच क्लीबे क्ले प्रमात
 भिदिति ५३ क्षेत्रादिषु त्रिषु साधकतमं करणं स्यात् अतिशयेन साधक क्षेत्रं बीजोसति स्थानं तदुक्तमजये करणं कारणे काये साधनेन्द्रिय कर्मसु कार्यस्थे व्रतबंधे च नादय
 गीतमभेदयोः युमान्शूद्राविशोः पुत्रवानरादींचकीर्त्यत इति प्राणुत्साते प्राणिजन्मानि असंबाधचमूर्गतौ निरुपद्रवसेनागमने घंटापथे संसरणं सम्यक् संसृत्यनेन भूग
 तौ वातान्नेऽन्नयेच समक्षिरणं स्यात् समुधियते तदुक्तं विश्वे भक्तोद्दिक्षानोन्मूलितयोः स्यादुधरणमुन्नयेदतिरमसः ५५ अतः परं वक्ष्यमाणान्तराहास्त्रे त्रिषु पञ्चशृंगं

विषाभिमरलोहेषु तीक्ष्णां क्लीबे स्वरे त्रिषु ५३ प्रमाणं हेतुमयदाशास्त्रे यत्ता प्रमातुषु करणं साधकतमं क्षेत्रगान्नेन्द्रियेषु ५४ प्राणुत्सादे
 संसरणमसंबाधचमूर्गतौ घंटापथे चमूर्गतां क्रूरणमुन्नये ५५ अतस्त्रिषु विषाणं स्यात् शृंगे भदंतयोः प्रवणं क्रमनि
 स्नोव्यां प्रव्हेनानुचतुषथे ५६ संकीर्णैर्निचितारिह्नुवीरणं शिरन्यसूषरम् ॥ भदंतयोः विषाणं स्यात् तदुक्तं विश्वे विषाणीक्षीरकाकोल्यामजशृंग्या

चयोषिति ॥ कुष्ठनामौ यधौ क्लीबं त्रिषु शृंगे भदंतयो रिति ॥ क्रमनिस्नोव्यां क्रमेण निष्काचासौ उर्वीचि ॥ प्रवणं स्यात् प्रव्हेचतुषथे चनापुष्टिमः ॥ प्रवणः क्रमनिस्नोव्यां प्रव्हेच स्याच्च
 तुषथे ॥ आपत्ते च तथा क्षीरेण प्रगुणे समुदाहृत इति धरणिः ५६ निचितारिह्नुवी मित्रौ संकीर्णो स्यातां संकीर्णं तेऽस्य हुविक्षेपे संकीर्णं संकटे व्यासेऽनुचिह्नं चिह्नं संप्रकरे ॥ संकीर्णं निचितेपि
 स्यात् संकटे चाभिधेयवदित्याजयः ॥ शतन्यनिर्जनस्थलं उषरं स्थलभेदः ईरणं स्यात् कतिपयस्मिन् ऋगंतौ ईरणं तूषरे शन्य इत्युक्तत्वात् इदं दारिद्र्ये इति गांताः ॥

अथ तां तां नाह ॥ देवसूयैर्विवस्वतोऽस्यास्मि मनुष्यं तदुक्तं विश्वे ॥ विवस्वांस्तस्मै सूर्ये तन्नगर्यां विवस्वती ॥ न दार्णवी सरस्वतोऽस्यातां सरोगमनमस्यास्मि मनुष्यं
सरस्वती क्लृप्तं न देवादीनां न्यबद्रसि के स्थिया मिति विश्वः ५७ पक्षिना र्द्व्यंगरुत्सतो गुरुतः संत्यस्य भासपक्षिणो शकुंतोऽस्यातां शक्रोति भासः गोहृक्कुटः पक्षिमात्रं वा तदुक्तं-
विश्वे ॥ भासो भासि सभा रव्यातो गोहृक्कुटश्च योरिति ॥ अयस्य तां धूमकेतूऽस्यातां धूमः केतुश्चिन्हमस्य तदुक्तं विश्वे ॥ धूमकेतुः स्मृतो च न्हाबुत्या त गृहभेदयो रिति मे
घपर्वतो जीमूतोऽस्यातां ॥ जीवनमुंचति पृषोदरादिः जीमूतोऽद्रो धृति करे देवतो रपयो धर इति मेदिनी ॥ पाणिनस्तत्रेह स्तो ह स्मति ह सेह सने तन् तदुक्तं मेदिन्यां ॥ हस्तः क
रे करि करे समकोष्ठ करे पिच ॥ अक्षे इति पवनं मरौ मरुतो मरुदेवे समीरे नायं थिपर्णे न पुंसकमिति मेदिनी ॥ हस्तिपके महाभात्रे सूतोसारथी ॥ यं ता स्यात् यछति यमजपर

देवसूयैर्विवस्वतो सरस्वतो न दार्णवी ५७ पक्षिना र्द्व्यंगरुत्सतो शकुंतो भासपक्षिणो अयस्य तां धूमकेतू जीमूतो मेघपर्वतो ५८ हस्तो
तु पाणिनस्तत्रे मरुतो यचना मरौ यं ता हस्तिपके सत्ते मत्ता धात रिया एरि ५९ यान पात्रे शिषो पोतः प्रेतः प्राण्य तरे स्रुते गृहभेदे ध्वरे केतुः
पार्थिवे तनये स्रुतः ६० मे तच्च धात रिया एरि मत्ता विमर्तरि मरति वा दुव्यपारण पोषणयोः तदुक्तं विश्वे मत्ता स्वाभिनिधुं सि स्या

अत्रिधु धात रिया एरिति मेदिनी ५९ यान पात्रे वहति शिषो पोतः स्यात् पुनाति पूयते वा पूज्य पवने तदुक्तं विश्वे पोतः शिषो वहि त्रै च गृहस्थाने च वाससीति प्राण्य तरे म्रुता
तरे स्रुते प्रेतः स्यात् प्रकृषेण इतः प्रेतो म्रुतां तरे पुंसि म्रुते स्याद्वा न्यलिंग क इति मेदिनी ग्रहभेदे ध्वजे केतुः स्यात् तदुक्तं विश्वे ॥ केतुर्नाकपताकारि ग्रहोऽस्यातेषु लक्ष्मणीति
पार्थिवे तनये स्रुतः स्रुते स्म सौति स्म वा दुव्य अभिषवे शुप्रसर्वे श्वर्ययोः स्रुतः स्यात्पार्थिवे पुत्रे स्रुत्य पत्ये लुक्ता स्मृतेति ६० ७ ७ ७

कारुभेदस्थपतिः स्यात् तिष्ठत्यस्मिन् पञ्चार्थकः स्यश्चासौपतिश्च स्थपतिः कञ्चुकिन्यपीत्युक्तत्वात् जीवेष्टियाजकेष्वित्यभेदेनास्मत्तमेऽत्रिषितिमेदिर्ना मूनिधरेनृपे मू
 ण्वृक् ऋचविभक्तिर्दृष्टञ्च धूरेमूर्धोभिषिक्तः मूर्धनिअभिषिच्यतेस्म विचक्षरणो तदुक्तमेदिन्यां मूर्धोभिषिक्तोभूषालेमंत्रिणिक्षत्रियेपिचेति ॥ स्त्रीकुसुमे ऋतुः स्यात्
 त्व स्त्रीरजसि तदुक्तं धरिण्यां ॥ ऋतुर्मासिचसतादौ धरेस्त्रीकुसुमेपिचेति ६१ विष्णावपिअजिताव्यक्तोस्याता अजितश्चाव्यक्तश्चेति नव्यज्यतेस्म अंजूव्यक्त
 दीक्तः तदुक्तं विश्वे ॥ अव्यक्तः शंकरेविष्णावव्यक्तमहदादिषु आत्मन्यपिस्वादव्यक्तं अस्तुदेत्वभिधेयवदिति ॥ त्वहरिसारथीकृतः स्मरति सूयतेस्म धूमरेणो मू
 तस्मत्सारथीतस्थिक्षात्रियात्वाह्यणीकतेर्बन्दिपारदयोः पुंसि प्रसूतेमेरितेऽत्रिषिति ॥ प्राज्ञेपिसुदेव्यक्तः स्यात् ॥ व्यज्यतेस्म अंजू व्यक्तः स्फुटमनीषिणोरित्युक्तत्वा

स्थपतिः काकभेदेपिभूभूद्रूमिधरेनृपे मूर्धोभिषिक्तोभूपेपिचतुः स्त्रीकुसुमेपिच ६१ विष्णावप्यजिताव्यक्तोसूतत्वहरिसारथी
 व्यक्तः प्राज्ञेपिदृष्टान्तानुभूतिशाल्यनिदर्शने ६२ क्षतास्यात्सारथीहास्थेक्षत्रियायांचशूद्रजे हुतांतस्यात्प्रकरणे प्रकारेकात्स्न्यवार्तयोः ६३

तु उभौदृष्टांतौ शास्त्रनिदर्शनेस्थानां शास्त्रांतर्कादिउदाहरणंच ॥ दृष्टंअतोत्र नदुक्तंविश्वे अतः प्रातैतिकेनाशदिति ६२ सारथीहास्थेक्षत्रियायांचशूद्रजे ॥ क्ष
 ता तदुक्तंविश्वेक्षताषूद्रात्क्षत्रियाजेप्रतिहारैचसारथी ऋजिव्यातनयेक्षतानियुक्तेचमजास्तृतीति ॥ प्रकरणेप्रस्तावे ॥ प्रकारेभावे कात्स्न्यवार्तयोः साकल्य
 प्रवृत्तयोः हुतांतः हुतोतोस्य हुतस्यानइतिश ॥ हुतांतोवासरैर्भावेकात्स्न्यवार्तोविशेषयोः ॥ हुतांतः प्रक्रियायांच्चेति ॥ ६३

६३

६३

६३

६३

६३

६३

६३

६३

६३

६३

समरेचृत्यस्थाननीहृदिशेषयोः आनृत्यत्यत्र चतीगात्रविक्षेपे ॥ आनर्तेनृत्यशालायां जनेजनपदांतर इत्यजयः आनर्तेदेशभेदेपिनित्यस्थानेजनेपणेहतिविश्वश्र
यमादद्याकुशलकर्मतेषुचतुर्षुपदेषु ॥ कृतांतः स्यात् कृतः अंतोयेन ६४ प्रथयानाह देवं दिष्टं अकुशलकर्मपापं रसरक्तादि श्लेष्मादिस्नान् रसः प्रथमाहारस्य
विकारः आदिशब्दात्त्वसामञ्जा शक्रादिरलेष्मादिधातुशब्दाच्चं आदिनापिनादिग्रहणं महाभूतानिपृथग्व्यादिनी तद्गुणाः गंधादयः स्युः इंद्रियाणि चक्षुरादी
नि ॥ अथमविकृतिः मनःशिलादिस्थात् धातवः शब्दयोनिः दधाति धीयतेवातुन् भूसत्तायामित्यादिः भूवादयो धातव इति सूत्रात् ६५ नृपस्य असर्वगो
चरे कक्षांतरे शकृद्भांतः स्यात् शकृद्भांतः अंतोस्य असर्वेति कक्षांतरविशेषणं तदुक्तं अजये ॥ शकृद्भांतोतः पुरेयुत्थकक्षाभेदेच भूपताविति कासू सामर्थ्ययोः शक्ति

आनर्तः समरेचृत्यस्थाननीहृदिशेषयोः कृतांतोयमसिद्धांतदेवाकुशलकर्मसू ६४ श्लेष्मादिरसरक्तादिमहाभूतानितद्गुणाः इंद्रि
याण्यथमविकृतिः शब्दयोनिश्चधातवः ६५ कक्षांतरपिशृङ्गानोनृपस्यासर्वगोचरे कासू सामर्थ्ययोः शक्तिसूनिः काठिन्यकाय
योः ६६ विस्तारवत्त्वाम्रततिर्वसतीरात्रिवेशमनोः क्षयान्वयोरपचितिः सातिदानावसानयोः ६७ शक्यतेनया शक्यतेनया शक्यतेनया शक्ति

रस्तांतरेगीर्यामुत्साहादौषलेस्त्रियां कासूर्विकलवाचीस्यात् कासूः शक्त्यासुधेपिचेतिविश्वः काठिन्यकाययोः मूर्तिः सूक्ष्मते सूच्छामोहदौक्तिन् ६५ विस्तारव
त्त्वयोः ॥ व्रततिः व्रजंतीतिरस्याः पृषोदरादिः ॥ रात्रिवेशमनोः ॥ वसतिः वसंत्यस्यां वसनिवसे अतिः वसतिः स्यात्स्त्रियावासेयामिन्यांचनिकृतन इतिविश्वः ॥ क्षया
न्वयोः ॥ अपचितिः अपचीयते अपचाय्यतेस्म चायृप्जदौ तदुक्तं मेदिन्यां प्रवेदपचितिः प्रजाव्ययनिष्कृतिहानिषु इति ॥ दानावसानयोः सातिः सननं साननं च
शुदानं वातकर्मणि अवसानं समास्यनयोः ६७

पीडाधनुषोत्थोः अर्तिः अर्हन् अर्हं हिंसायां सामान्यजन्मनोः ॥ जातिः जननं अनया वा तदुक्तं जातिच्छंदसि सामान्ये मालत्यांगोत्रजन्मनोः जातिर्जातीफलधात्र्यां
चुल्लिकं पिशुनयो रपीति विश्वात् प्रचारः स्पंदयोः लोकाचारमश्रवणयोः ॥ रातिः रीचते रिणातिवारयणवारीश्रवणेरीगतिरेषणयोः तदुक्तं विश्वे ॥ रातिः प्रचरेत्स्पंदेन
लोहकेदारकूटयो रिति डिबे प्रवासे च इतिः इचनेन यादङ्गती डिबो विप्लवः तदुक्तं विश्वे ॥ इति डिबे प्रवासेति वृष्ट्यादिषट्कचस्त्रिया मिति ६८ सच सप्तप्रकारः अति
वहिरनादृष्टिः सलभाः सूषकाः शक्राः स्वचक्रं परचक्रं च संसेना इत्ययं अम्युदये अधिगमिलाप्ते मातिः स्यात् वेता अग्नित्रये दक्षिणगार्हपत्याह व
नीयासव्ये ॥ युगे स्यात् वीनं प्रेदानिता वेताशहः आबंतः वीणाभेदे पिमहती महत्ते महत्पूजायां ॥ महती वल्लुकीभेदे राज्येतु स्यान्नपुंसकं ॥ तत्त्वभेदे पुमान् अष्टैवाव्यवदिति वि

अर्तिः पीडाधनुषोत्थोर्जातिः सामान्यजन्मनोः प्रचारः स्पंदयो रीतिरिति डिबे प्रवासयोः ६८ उदये धिगमे मासि स्त्रेता त्वग्निचये युगे ॥
वीणाभेदे पिमहती भूतिभस्मानि सपदि ६९ नदीनगर्थोर्नगानां भोगवत्यथ संगरे संगे सप्तायां सभितिः क्षयवासावपि क्षिती ७० रवे
रविश्च शस्त्रं च वह्निज्वाला च हेतयः जगती जगतिश्छंदो विशेषे विक्षितावपि ७१

योः स्त्रिया भिति विश्वः ६९ नागानां नदीनगर्थोः भोगवती भोगोक्तस्यां यतुषु अथ भोगवती नागपुरीष द्यौरहोऽपुमा भिति विश्वः संगरे संगे सप्तायां च सभितिः स्यात् समयनं स
भीयते चास्यां इगती किंच क्षयवासावपि क्षिती स्यात् क्षयणं क्षीयते स्यात् क्षि क्षये क्षिनि वा संगत्योः तदुक्तं भेदिन्यां क्षितिर्निवासे भेदिन्यां कालभेदे सये स्त्रिया मिति ७० रवेः
अर्चिः शस्त्रं वह्निज्वाला एते हेतयः इति हि नोति वा हन्यते न यावां जगतिलोके च्छंदो विशेषे श्छंदशास्त्रपादे क्षिती अपिशहातु जने जगती स्यात् गच्छति तदुक्तं विश्वे जगत्साहि
इषट्कैव नावाये जगमन्निषु जगवी प्रवक्ष्याया छंदोभेदे जनपि चैति ७१ ७१

दशमछंदः दशाक्षरपादकं पंक्तिः स्यात् पक्तिर्दशाक्षरं छंदो दशसंख्यालिङ्गुस्त्रियाभितिमेदिनी ॥ प्रभावे आयतिः स्यात् आयस्य तेनया आयमनं वा यमउपरमैः उत्तर-
कालेऽपि तदुक्तं विश्वे ॥ आयतिः संयमे देर्धे प्रभावागामिकालयोरिति ॥ गतौ पतिः स्यात् ॥ वीरसैन्यभेदयोरपि ॥ पतति प्रलृगती पतिर्नापदगेस्त्रियाभित्त्वात्
तदेवोक्तमेदिन्यां ॥ गतावेकस्थे भेदोऽप्यश्वपंचपदातिरिति ॥ पक्षमेदयोः शङ्खरुष्णाख्ययोः खगावयवयोश्च मूले प्रतिपदि पक्षमूलं च पक्षतिः ॥ पक्षस्य मूलं ७३ यो
नौलिङ्गे च प्रकृतिः योनिलिङ्गे दूद्वयं तदुक्तं प्रसे ॥ प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादस्यादिस्वभावाद्योः योनौलिङ्गे पोरवर्गइति ॥ कैशिक्याद्याः ॥ हतमः वृतिर्विवरणे ॥ आदिना कोशो
क्तगृहणं तदुक्तं प्रतेन ॥ प्रारतीत्यावती चैव कैशिक्यारभटी तथा ॥ चतस्त्रोद्वचयश्चैषया सनाट्यं प्रसंभितिमिति ॥ तदुक्तं विश्वे वृतिर्विवरणे जीव्ये कैशिक्यादिषु चेष्य

पंक्तिशृङ्खलादिपदशमं स्यात्सु साम्नेपि न्चायतिः ७२ प्रकृतनिर्योनिर्लिंगे च कै शिक्मयाद्या-
 श्वरुत्तयः सिकताः स्युर्वालुकापिवेदध्रवसिचम्बुतिः ७३ बनिताजनितात्यथानुरागायन्चयोषिति गुप्तिः क्षितिच्युदासेषिधुनिध्या
 रणधैर्ययोः ७४ नवद्वि ७५ द्वावृत्ताः पिपत्ताः प्राः शिक्वेत्यावक्षितेनान्न नृपं पश्येव्यादिनाम् पिन्नः पश्येव्यादिनाम् पिन्नः

रणधैर्ययाः ७४ तदिति ७३ बालुकाः सिकताः स्युः सिकतेत्यत्र धिरेतत्तत् कुत्वं पृषोदरादिहान् सिकताबाहोषहृचवर्नातः बालुकायांस्त्रियां नदुक्तं मेदिन्यां
सिकताः त्र्यसिकतिलंबालुकायांनुभूमनीदिति ॥ वेदश्रवसिचश्रुतिः श्रूयनेनयावा श्रुश्रवणं स्त्रियांक्तिन् नदुक्तंविश्वे ॥ श्रुतिः श्रोत्रे तथास्मायेवार्तयांश्रौत्रकर्मणीति ७२
जनितात्यर्थानुरागायांयोषितिच ॥ वनितास्यात् बन्यतेस्म बन्याचने कः यस्येत्यस्यांनित्यत्वादिद् ॥ जनिता ॥ तं तानुरागीयस्यां वकाशतयोषिच्चात्रेपि नदुक्तंविश्वे वनिताजनि
तात्यर्थानुरागायोषितिच ॥ क्षितिन्मुदासे भूविबरेणुसिः शुष्यतेगोपनंच शुसिः कानागृहेभ्योक्ताभूगतेरक्षणे धुमेइतिगिबुवः ॥ धारणाधैर्ययोः धुनिः स्यात् धरणं धृब्ध्या
प धारणायागः नदुक्तंविश्वे श्रुतियागां तरेधैर्यधारणाध्वरतुष्टिधिति ७४ ७५

कुङ्कुमादीनां ब्रह्मनीत्यान् वनेभागे इत्युणादिसूत्रेण साधुः साङ्ख्येभिर्यमं महत्यापि स्यात् तदुक्तं विषये ब्रह्मनास्मद्वर्तनास्माकं कटकार्यं च वाविके वारिधान्यामहं न्यान् च छंदो वसनभेदयो
रिति क्षुद्रचार्त्तकी आषाढविशेषः स्त्रीकारिण्योः इक्षिन्योः वासिना वासयति वसनिवासं वास उपसेवायां वा क्तः तदुक्तं विषये वासिना करिणी नारिचोमितं सप्रोक्तं ध्या
नमात्रे स्वगारावे वासितं यस्त्वौष्टिनर्तति ॥ रामस्वामी तुतालव्यसध्य पातमाह तत्र वास्तुशब्दे हने उपजीवि कायां जनश्रुतौ प्रवृत्त्या वर्तस्यत् मत्वर्थेणः वासिवातिगणे ह
तौ चार्त्तकी व्याकृतं संयोरिति विषयः ७६ फल्युनिमसारे अयोगे चार्त्तत्रिषु घृतामृते अक्षचस्यानां ॥ वार्त्तं फल्युन्यरागे स्यादाराग्य हनिमस्यपीति धरणिः द्वियते ॥ भिष्यसिवा
पुस्त्यरादीस्योः अजिघृक्षिभ्यः क्तः ॥ तदुक्तं विषये घृतमान्ये जलकुंवां प्रदीप्ते त्वभिधेयवदिति ॥ लघुतं मरणमत्र तदुक्तं विषये अमृतं यज्ञशेषे स्यात्पीयूषे सलिले घृतं ऊया

ब्रह्मतीक्ष्णद्रवार्त्तकी छंदोभेदं महत्यापि वासिना स्त्रीकारिण्योश्च चार्त्तौ जनश्रुतौ ७५ वार्त्तं फल्युन्यरागे च त्रिषु फल्युनामृते
कलधौ तं रूप्यहेम्नोर्निमित्तं हेतुलक्ष्मणोः श्रुतं शास्त्रावघृतयोर्युगपयामयोः कृतम् अत्याहितं महाभीतिः कर्मजीवानपेक्षि च ७७

चित्ते च मोक्षे च नाधन्यं तद्विदेयोरिति रूप्यहेम्नोः कलधौ तं स्यात् कलः मलधौ तस्य तदुक्तं मेदिन्यां ॥ कलधौ तं सवर्णं स्याद्रजसे च न सुंसकमिति हेतुलक्ष्मणोः भिभिचं-
स्थान् भिभिद्यते अभिदास्ते हन्ते अनात्सने पदनिमित्ते इति निर्देशाननत्वं लक्ष्मविह्वमित्यर्थः ७६ शास्त्रावघृतयोः श्रुतं स्यात् श्रुते तस्मात्प्रवर्णं च श्रुत्प्रवर्णो क्तः अत्र
घृतमाकर्णितमित्यर्थः युगपयामयोः कृतं स्यात् कृतः क्तः तदुक्तं मेदिन्यां कृतयुगलमर्थे विहिते हि निमित्ते त्रिष्विति ॥ जीवानपेक्षि जीवस्य अभसह नं कर्म महाभीतिः म
हद्भयं अत्याहितं स्यात् अनीवाधीयते स्म मनसि दुधाञ् क्तः दधाते हिः ७७

पुंस्तेन्यायेस्मादौक्षित्यादिपंचकेभ्रुतेसत्येप्राणिनिजनीअतीतेहृत्तेसमेसदृशाभ्रुतंस्यात् भ्रूधातोःक्तः प्राप्पतीतइति समाहारद्वंद्वः तदुक्तं मेदिन्यां भ्रूतं क्ष्मादौ पिशा-
चादौ जंतौ कृबं त्रिषु विते ॥ प्राप्ते हृत्ते समासस्येदेव न्यंतरे तु नाइति भ्रूतं क्ष्मादौ पिशाचादीन्याभ्ये भस्योपमानयो रिति विश्वश्व ॥ पद्येष्मलोके अतीतेभूते दृढनिस्तले
गाढवस्तुले दृढैक्यं अतीतादिकैर्ब्रिलिंग्यां वृत्तं स्यात् वृत्तवर्तनेक्तः ७८ राज्यं महत्स्यात् मत्स्यते महत्पूजायां वर्तमानेष्टुषदिति साधुः तदुक्तं मेदिन्यां ग्रहतीवस्तुकी
स्येदेराज्ये तु स्यान्नपुंसकं तत्त्वभेदे पुमान् श्रुष्टे वाच्यवदिति ॥ अन्ये जनापवादे गर्हिते निर्दिते अवगीतं अवगीयते स्म गैशब्दे कर्तृत्वं ॥ अवगीतस्तु निर्वादे दृष्टगर्हि
तयोरपीति विश्वः रूप्ये श्वेतं स्यात् श्वेतते श्वित्तावर्णे पचाद्यच् तदुक्तं विश्वे श्वेतं रूप्ये ॥ न्यवच्छुक्लेश्वेतोद्दीपादिभेदयो रिति हेमिस्तुल्ये सिते च रज्जं ॥ रजति रज्य

युक्तेस्मादा वृत्तेभ्रूतं प्राणयतीते समे त्रिषु वृत्तं पद्ये च त्रिषु त्रिष्वतीते दृढनिस्तले ७८ महद्राज्यं चावगीतं जन्ये स्याद्गर्हिते त्रिषु श्वे-
ते रूप्ये पिरजतं हेमिस्तुल्ये सिते त्रिषु ७९ त्रिष्वतो जगदिर्गंधि रक्तेनीत्यादिरागि च अवदातः सितेयीते शङ्खद्वज्जने सितौ ८०

तेनेनवा रंजरागे अतच्चः कित्वा न्न लोपः रजतं रंजने रूप्ये शोणिने हृद्दहारयो रित्यजयः ७९ अतः रजनान्त्परेतां ताः शङ्खास्त्रिषु इंगे जंगमे विष्टये च जगत् गमेः कि-
पिद्विलंमलोपे तु क नदुक्तं मेदिन्यां जगत्स्याद्द्विष्टपेक्षु बंबा यो नाजंगमे त्रिष्विति नीत्यादिरागि च रक्तं स्यात् रंजरागेक्तः रक्तौ १ नुरक्ते नील्यादिरंजिते लोहिते त्रिषु-
कृबं वस्तु कुकुमे तास्त्रइति मेदिनी सितादित्रिके अवदातः अवदायते स्म दैप्रशोधने आलेक्तः अपुत्वादित्वं न बद्धे अर्जने सितं सीयते स्म पित्र्यबंधने सितमवसि-
ते च बद्धे धवलौ त्रिषु शर्कायां स्त्रा इक्तत्वात् ८०

पुक्तन्यायेत्यतिसंस्कृते अतिप्रशस्ते मर्षिणी स्तुतिरभिनीतः स्यात् अभिनीयतेस्म ॥ कृत्रिमे ॥ घरादौ लक्षणोपेते पाणिन्यादिस्मृन्व्युत्पादिते ॥ संस्कृतं संस्कृत्य
तेस्म तदुक्तं क्रीडांतरे संस्कृतः कृत्रिमे शस्ते भूषिते व्यन्यलिंगकः क्लीबंतुलक्षणोपेते इति ॥ अनवधौ अनंतः नअलोस्य अनंतः केशवेषोषेषुमान्निरवधौ-
त्रिषितिमेदिनी अनंतं तरेनिरवधाविति हेमश्च ८१ ख्याते प्राप्तिरुद्धे च प्रतीतः ॥ प्रतीयतेस्म इण्गती प्रतिपूर्वादिणः क्तः प्रज्ञातकालतद्दृष्टुमतीतः सा-
दरेत्रिषितिरमसः तदेवोक्तं हेमे प्रतीतः सादरे प्राज्ञे प्राथिते ज्ञानतद्दृष्टयोरिति कुलजे कुलीने बुधे पंडिते अभिजातः अभिजायतेस्म गत्येति क्तः जनरात्वं त-
दुक्तमेदिन्यां अभिजातः कुलीने स्यान्त्याख्य पंडितयोस्त्रिषिति प्रतविजनौ पवित्रजनान्नावस्थले भिबिक्तौ स्थानां विविज्यते विजिरुध्य गभावे विचिरविरे

॥ यत्केतिसंस्कृतेमर्षिण्यभिनीतोथसंस्कृतम्
 कृत्रिमीलक्षणोपेतेष्वनंतोनवधावपि ८१ ख्यातेहृष्टमतीतोभिजातस्तुलने-

बुधे विविक्तौ पुनविजनी भूच्छितौ भूदसोच्छ्रयो ८२ द्वौ चाम्लपुरुषौ शिरोधवलमेवका मत्येसाधौ विद्यमाने प्रशस्तेष्वहिते च सत् ८३

चनेवा विविक्षादसंप्लुक्ते रूहः प्लुतविके क्लिषितिर्हमः मृदसी छुर्योद्गो मूर्छितो स्यातां मूर्छतिसम मूर्छामोहममुल्लाथयोरित्युक्त्वात् मोहगतवृद्धियुक्तावित्यर्थः अम्लपक्षैशक्तो स्यातां इत्यक्षिप्रपूतिभावेक्तः तदुक्तमेदिन्यां पूताम्लनिष्ठुरेयुक्तमिति मृन्मयादिशर्चोभाडेसगुंक्षौद्रकाजिकं ॥ धान्यराक्षोभिप्रात्रस्यंशक्तं शक्ततदुच्यत इत्युक्तत्वात् पक्षलमेवकोशिनी स्यातां शीयते शिनीति स्यात् शिञ्जनिशाने क्लिञ्जजवा निशितोषिणिति भूजेवासितामितयोषितिर्मोदनी मेवकोक्षणावर्णः स्यादित्यर्थः सत्याद्याभ्यहितांतेशु पंचमसत् स्यात् अस्ति अंसफ्रवि लटः शतृप्रलोपः तदुक्तं मेदिन्यां सन्साधौघीरशस्तयो रिति ८३

अरास्यभियुक्ते अरासिना अभियुक्ते क्रांते अग्रतः कृते पूजिते पुरस्कृतः पुरोकारि कृञः कः पुरोच्येति गतित्वं नमस्तुरेति सः आश्रयावातौ निवासवातवर्जितौ ॥
 एतौ निवातौ निवृत्तौ वातोऽस्मात् यच्छस्त्राभेद्यवर्मकवचं तदपि निवातमेव स्यात् निवातो हृदसन्माहे निवासे वातवर्जिते इत्यजयः ८४ जातो न ह् प्रवृद्धाः
 उत्सन्नहसप्रवृद्धाः उद्धिताः स्युः उद्धयति उद्धीयते स्म वा श्रिञ्सेवायां गत्यर्थे तिकर्त्तरि कर्मणि वा कः उद्धृतं विबुधं जाते भस्मन्धप्रवृद्धयोषिति मेदि-
 नी अंश्रीब्रह्ममाणहृद्यादयः ॥ उद्धिताः उत्तिष्ठति स्म गत्यर्थे इति कः तदुक्तं मेदिन्यां उत्थितं स्यात्त्रिभूत्यन्वे योद्यते वृद्धिमत्यपीति वृद्धिमत्त्वाद्यतोत्यन्वो
 सादरार्चितौ आदृतौ आद्रियते स्म तदुः आदरे कः प्रोद्यतश्च उत्पन्नश्च वृद्धिमाश्च ८५ ॥ इति तांताः ॥ अभिधेयैरेव स्तुप्रयोजनमिदृतिषु अर्थः

पुरस्कृतः पूजिते रात्यभियुक्तेऽग्रतः कृते निवातावाश्रयावातौ शस्त्राभेद्यं च वर्मयत् ८४ जातो न ह् प्रवृद्धास्तु कश्चित् तारुस्थितारु-
 मी वृद्धिमत्त्वाद्यतोत्यन्मा आदृतौ सादरार्चितौ ८५ ॥ इति तांताः ॥ ॥ अर्थोऽभिधेयैरेव स्तुप्रयोजनमिदृतिषु निपा-

नागस्यैमं स्त्रीर्थमुषिषुष्टे जले गुरौ ८६ स्यात् अर्थेते बहुछति वा ऋगतौ धनप्रत्ययः यद्वा अर्थेते अर्थ उपपत्त्यायां पर्यायानाह वा
 च्यं राः धनं वस्तु तस्यं निवृत्तिनिवर्तनं तदुक्तं मेदिन्यां अर्थो विषयार्थनयोर्धनकारणवस्तुष्विति तदुक्तं च हं मे अर्थो हेतो प्रयोजने निवृत्तौ विषयवाच्ये-
 प्रकारद्रव्यवस्तुष्विति निपानागमयोः अलकूपशस्त्रयोः ऋषिषुष्टे जले गुरौ उपाध्याये तीर्थस्यात् तीर्थेति अनेन वा तदुक्तं न तत्रणयोः शकृदस्त्वं तदुक्तं मेदि-
 न्यां तीर्थशस्त्राध्वरेक्षेत्रोपायनारीरजः कच अवतारर्षिजहातुपात्रोऽध्यायमंत्रिष्विति निदानागमयो रित्यापि पाठः निदानमुपाय इति मुकुटः ८६

शक्तिस्थेशक्तमिति संबद्धार्थसमर्थपदविधौ हिंते । लुक्कूले समर्थः त्रिलिंग्यां समर्थयते समर्थ्यते वा । क्षीणरागद्वंद्वौ दशमी-
स्थीस्तः दशम्यातिष्ठति स्मपि स्थदतिकः दशमीस्थोनृजीवेच्छ विवेक्यन्यलिंगकदतिविश्वः क्षीणरागोरसोस्य पदवीवीथीस्यात् विध्यतेनया विधुयाच-
ने करणे घञ्पुषोदरादिवात्वीत्यस्यदीर्घः तदुक्तमेदिन्यां वीथीपंक्तौ गृहांगेच रूपकांतरवर्त्मनोपिति ८७ आस्थानीयत्वयोः सभाप्रयत्नयोः आस्था आति-
ष्ठत्यस्यां आतश्चोपेत्याह तदुक्तमेदिन्यां आस्थालालबनस्थानयत्नापेक्षारक्तयोषितीति सातुमानयोः शिखरपरिमाणमिदयोः प्रस्थः प्रतिष्ठत्यस्मिन् अनेन
वा घञर्थकः अस्थी प्रस्थोस्त्रियां मानमदेसानाबुद्धिमतवस्तुनीति मेदिनी शास्त्राद्रविणयोः ग्रंथः संस्थाधारे स्थितौ मृतावित्यन्यत्र ॥ इति याताः ॥

समर्थस्त्रिषुशक्त्येसंबद्धार्थीहिनेपिच दशमीस्थोक्षीणरागद्वंद्वौवीथीपदव्यपि ८७ आस्थानीयत्वयोरस्थाप्रस्थोस्त्रिस्त-
नुमानयोः ॥ इति याताः ॥ अभिप्रायवशो छंदावह्वोजीभूतवत्सरी ८८ अपवादोलुनिंदाज्ञेदायादौक्तबाधवौ पादारबन्ध-
धिलुपंशिशाश्चंद्राभ्यक्रास्तमोलुदः ८९

अभिप्रायवशो आशायाधीनो छंदो छंदते छदिसंवरणे घञ् तदुक्तं हे मे छंदोवशे । भिप्राये बह्वृत्पाषाणमा-
त्रके निषेधणार्थपट्टे । पीति जीभूतवत्सरी अहोस्यातां अपोददातीति आतानुपेति कः तदुक्तं विश्वे अहूः संवत्सरमेवेति गिमेदचसुस्तकइति ८८ निंदाकोकुत्सा
शासने अपवादौ वृदेः कर्मणिभावेषां घञ् अववाद् इत्यपि पाठः तदुक्तं विश्वे अपवादस्तनिंदायामाज्ञाविश्रंभयोरपीति क्तबाधवौ दायादौस्तः दायमति अदभ्रक्षणं क-
र्मण्यण् दायादस्तप्रवत्सुमिसिपिंडे तनयेपिचेति विश्वः रश्म्यं ध्रियुं याः पादाः पद्यते पदगंतौ पदस्तज्जनिघञ् रश्मिस्तुयंशो किरणचतुर्थभागावित्यर्थः पादो बहुभेजुरीयांशो
लभस्यतपवर्ते चरणे च मयूखेचेति विश्वः तदुक्तं हे मे पादो मूलास्मलुपंशिधां ध्रियुमस्यतपवर्ते इति चंद्राभ्यक्राः तमोलुदः तमोलुदतितीतमोलुन् शुदमेरणे कर्तृषिक्लिप्गुणाभावः ८९

जनवादे जनापवादे निर्वादः निर्वादनं वदव्यक्तायांवाचि भावेष्वन् निर्वादस्यास्यरीवात्परिनिश्चितवादयोऽतिविश्वः जंबालशाब्दयोः शादः शव-
तेऽन्नेनचा शङ्खशासने करणेभावेचाष्व् आरांवादिरणातेषुचतुर्षुपदेषु आक्रंदः आरावः आर्तजनिः ज्ञातारक्षकः आक्रंदनं आक्रंदते आक्रंदतेस्मिन्आ-
क्रंदयतिवा क्रदिआह्वाने गोदनेच घञ्पचाद्यच्वा तदुक्तंमेदिन्या ॥ आक्रंदः क्रंदनेह्वानेभिचदारुणयुध्ययोरिति १० अलुरागिप्रसादः स्यात् प्रसदनमनेनवा-
शङ्खविशारणादौ घञ्भावेकरणेवाः ॥ अलुरागः अलुग्रह इत्यर्थः तदुक्तंमेदिन्या प्रसादोऽलुग्रहेकाव्यप्राणस्वास्थ्यमसत्तिष्ठति व्यंजने सूदः स्यात् सूद्यति-
सूदयतिचा सूदक्षरणे सूदस्तस्त्वपवस्तूपकारेचव्यंजनेपिचेतिविश्वः गोष्ठाध्यक्षेगोविंदः गांविंदति विह्वलाप्ते तदुक्तंविश्वे गोविंदोवास्तदेवेस्या इवाध्यक्षेष्ट

निर्वादीजनवादेपिशादांजंबालशाब्दयोः आरावेरुदितेत्रातव्याक्रंदोदारुणरणे १० स्यात्प्रसादोलुरागेयिसूदः स्याद्ग्रंजनेपिच गोष्ठा-
ध्यक्षेपिगोविंदोहर्षेप्यामोदवन्मदः ११ प्राधान्येराजलिगेचवृषांगकुक्कुदोस्त्रियां स्त्रीसंविज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामस १२

हस्यताकिंतिगोष्ठस्यगोस्ठानस्य अद्यक्षेगोपालादावित्यर्थः हर्षेआमोदवन्मदः स्यात् आमोदोगंधहर्षयोऽरित्युक्तत्वात् मदीरेतसिकस्तूर्योर्गवेहर्षेप्रदानयो-
रितिविश्वः ११ प्राधान्येप्रधानमेवप्राधान्यतत्र राजलिगेष्ठत्रचामरादौष्टपांगेकुक्कुदः स्त्रियां कृत्तत्वंकोति कुशह्वं क्षिप्तुकृष्टुवोदरादिः ज्ञानादिनामंतेषुपंचसंवि-
त् स्त्रीस्यात् संवेदनं संविद्यतेनयावा विदज्ञानेविदचेतनादौच संपदादिः क्रियायाः कारो नियमः पणबोधोवा आजिषुर्ध्वं अन्यत्संगमं तदुक्तंहेमे सविस्संभाषणे ज्ञा-
नेसंयमेनास्तितोषणे क्रियाकारंघ्रातिज्ञायांसंकेतानाचारधीरपीति संविन् स्त्रियांघ्रातिज्ञायामाचारज्ञानसंगरे संभाषणोक्रियाकारंकेतेनास्तितोषणे इतिविश्वश्च १२

धर्मपरहासि उपनिषत्सात् उपनिषदनं उपनिषादनिश्चयोऽस्यावा षड्विंशराणां दी संपदादिः तदुक्तं मेदिन्यां भवेदुपनिषाद्वर्मेवेदानीं विजनें स्त्रियाभिनि अतो वत्सरे शरत्स्यात् शृणानि शृहिंसायां आदिप्रत्ययः शारत्स्त्री व्यवसितादिवत्स्वतेषु षड्भूषपदेषु पदस्यात् पदनि पद्यते पदस्यर्थे पदअतोवा पचाद्यच् झा वकर्मकरणेषु घञ् तदुक्तं हेमे पदस्थाने निष्क्यते शब्दे वाक्योक्तवक्तनोः आणे पदे पादचिह्नव्यवसायापदेशयोरिति ९३ सैविते गोसैवितप्रदेशो माने शुरमाने गोप्यदस्यात् गावः पद्यते सिचदेशे गोः पदं तच्चाचक्षेत्रं मनिष्ठाकृत्य आस्पदं स्यात् आपद्यते सिचन् आस्पदं प्रतिष्ठायां इति साधुः मनिष्ठास्थानं कृत्यं का र्थं इतः परं वरसमासेदां ताक्रीषु इष्टमधुरो स्वादु स्वद आस्वादने उण् तदुक्तं विश्वे स्वादु मिष्टमनोज्ञयोरिति इष्टं मनोहर इत्यर्थः अतीक्ष्णकोमलो मृदू

धर्मबृहस्पुपनिषत्सादृतौ वत्सरे शरत् पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माद्विवक्तुः ९३ गोप्यदं सैविते माने प्रतिष्ठाकृत्यमान्युदम् त्रिष्विष्ट-
मधुसौ स्वादू मृदू च तीक्ष्णकोमलो ९४ मृदाल्पा षड्विंशराणां दी प्रत्ययामिति भिन्नविहत्कृमगल्मसो विषारदो ९५ इति दांताः

स्यातो अदमर्दने कुः संप्रसारणं तदुक्तं विश्वे मृदुः स्यात्कोमले रवरदति ९४ मृदाल्पा षड्विंशराणां दी वा पर्यायानाह
मृदुर्वः असमर्थः प्राग्यहीनः प्रत्ययामिति भिन्नो अभिनवांगल्मसो एतौ द्वौ तु शारदौ संधिवे तस्यण् तदुक्तं विश्वे शारदौ द्वौ स्त्रियां तोये पिप्यली सप्तपण्योः
सस्ये क्लीबं शरज्जाननूतनामिति मे त्रिष्विति विहत्कृमगल्मसो विषारदोऽस्तः विशिष्टो विपरीतो वा शारदः विषारदः पण्डित इत्यर्थः विषारदो बुधे धृष्ट
इति हेमः ॥ इति दांताः ९५ ॥ ६७ ३

व्यामः बरश्च न्यग्रोधीस्तः न्यक्कुरुणद्धिरुधिर आकरणे कर्मण्यण तदुक्तविश्वे न्यग्रोधी व्यामवदयो न्यग्रोधश्चामीनराविति व्यामः प्रसारित कुलला-
कार शुजह्वमित्यर्थः ॥ कायेउन्नतिः उत्तैधः पर्याहारः परितः आन्हियतेअनेन उभयतोबद्धशिक्यंस्कंधवात्त्युकावडीतिरव्यातमित्यर्थः ॥ मार्गः पंथाः एतौ
विवधसंज्ञकौस्यातां विविधः वधः हननंगमनंवा अनेनवा मादिस्योधातुदतिमाधुअन्येवामितिदीर्घः तदुक्तंविश्वे ॥विवधोवीवधश्चापिपर्याहारो
रिति ॥ यत्तियतरोः पलायादिकस्यशारवायांसमिधियांउपसूर्येकेसूर्यसमीपेपरिमंलइत्यर्थः ॥ परिधिः परिधीयते दुधाब्ज उपसर्गेघोः किः बंधकंव्यसनं
आपत्तिः चेतःपीडा अधिष्ठानं अध्यासनं एतेआधयःआधिशाब्दवाच्याः स्युः तदुक्तंविश्वे ॥आधिःपुमांश्चितपीडाप्रत्याशाबंधकेपिच ॥ व्यसनेचाप्यधिष्ठा

व्यामोवरश्चन्यग्रोधातुत्तैधः कायउन्नतिः पर्याहारश्चमार्गश्चविवधोवीवधोचतौ १६ परिधिर्यत्तियतरोः शारवायासु
पसूर्यके बंधकंव्यसनंचेतः पीडाधिष्ठानमाधयः १७ स्युःसमर्थननीवाकनियमाश्चसमाधयः दोषोत्पादजुबंधः स्यात्प्र
कृत्यादिविनयचरे १८ ने इति आधानं अनेन अस्मिन्वा अधिकरणेकरणेकिः उत्सर्गं सस्यनिकृणसुक्तिपर्यंतंविश्वामायायन्निक्षिप्यते तद्वंधक-

मित्यर्थः १७ समर्थननीवाकनियमाः समाधयः स्युः पर्यायानाह नौपपरिहारा वचनाभावः सूल्योक्तार्थेधान्यादिसमग्रहोवा ॥अंगीकारः समाधानंअनेनवा भावेक
रणोवाकिः तदुक्तंसमसे समाधिर्ध्याननीवाकनियमेषु समर्थनइति दोषोत्पादे प्रकृत्यादिपुमकृति प्रत्यागमादेशेषुयत् विनश्वरइत्येता
लोपाभाषदर्शनशीलमक्षतस्मिन्अनुबंधः स्यात् अनुबध्यते बंधबंधने यच्च अकर्तव्यतिशान्स्त्रेण कर्मणिनिभावः १८

मुरब्धानुयायिनि मुरब्धपित्रादिकं अनुयातीति तस्मिन् शिशौ प्रकृतस्य आरब्धस्य अनुवर्तने । निवर्तने स एव स्यात् तदुक्तं मेदिन्यां अनुबन्धितु हि क्कायां कृ-
 ष्णायामपियोषिति विनश्यरे प्रकृत्यादेः प्रकृतस्यानिवर्तने मुरब्धानुयायी बाले च दोषस्योत्पादनेषुमा निति विष्णोचंद्रमसिविदः विध्यति विरुहिणं व्य-
 धत्ताडने कुमत्स्येसं प्रसारणं विधुः शशाकैकपूर्रे तृवीकैश्च राक्षस इति विश्वः परिच्छेदे सीम्नी विले अवधिः अवधानं उपसर्गिणः किः अवधिस्त्ववधा-
 ने स्यात्सीम्निकाले विलेपुमानिति विश्वः १९ विधानेक तैव्य देवप्राक्तन कर्मणि अपिशब्दात् परमेष्ठिनि विधिः प्रावेथबाकरणिकः तदुक्तं मेदिन्यां विधि-
 र्ना नियतीकाले विधाने परमेष्ठिनीति विधानं अनेन वा प्रार्थये चरे प्रणिधिः स्यात् प्रणिधानं प्रणिधीयते वा अत्रापि किः प्रणिधिर्नामवलेचरे इत्युक्तत्वात् ॥

मुरब्धानुयायिनि शिशौ प्रकृतस्यानुवर्तने विधुर्विष्णोचंद्रमसिपरिच्छेदे विलेः वधिः १९ विधुर्विधाने देवपिप्रणिधिः प्रार्थने चरे ॥
 बुधवृद्धापंडितेपि स्कंधः संसुधयेपि च १०० देशेनदविशेषे बध्योसिंधुर्नामसरिति स्त्रियाम् विधाविधौ प्रकारे च साधूरभ्येपि च त्रिषु १०१

प्रणिधिरवधानेषु बुधवृद्धौ एतौ धातौ शब्दौ पंडितेपि स्यातां बुध्यते बुधअवगमने इरुपेति कः तदुक्तं विश्वे बुधः कर्षोरोहिणो यइति वर्धनेस्म ह्युधृद्धौ गत्यर्थेति कः
 तदुक्तं विश्वे वृद्धो जीणिमहद्धेज्ञो त्रिषु क्कृबतु यौल्लजे इति अपिशब्दात् सीम्येच्छाविरेच संसुदयेसमुहपि स्कंधः स्यात् कंशिरोदधानि पारस्कारादिः तदुक्तं विश्वे स्कंधः
 स्यान्नुपनोवेशे संपरायसमूहयोः कायेतकप्रकांडे च भद्रादाविति तदुक्तं च हेमे स्कंधः प्रकांडे कायैः संवित्त्वानादिषु पंचस्क न्यपेसमूहे चेति १०० देशेनदविशेषे अ-
 ब्ध्योसिंधुः स्यात् पुंसि सभिति स्त्रियां स एव स्यात् स्यंदते स्यंदप्रस्त्रवणे उपत्यये सं प्रसारणं धादेशश्च तदुक्तं विश्वे सिंधुः संसुद्रेन द्यां च नदेशे भदानयो रिति ॥

विधौ विधाने प्रकारे च विधा स्यात् विधानं दुधाञ् आत इत्यङ् यथा द्विविधं किंविधमित्याद्युत्थं रम्येपि साधुः स्यात् त्रिषु साधोति साधसं सिध्यो उण् नदुक्तं वि
श्वे साधुर्वाधुर्धुषिके चारे सज्जने चाभिधेयवदिति १०१ जायाभार्यस्यात् सुषाधुत्रस्य पत्नी स्यात् स्त्रीमात्रे च वधूः स्यात् वहति वहमापणे बहोधश्चेत्युः वधूः
सुषानवोदास्त्रीभार्या पुक्कांगनास्त्विति विश्वत् सर्वत्रापि समः लेपः तूष्णीविशेषः सधा स्यात् सङ्गधीयते दुधाञ् आत इत्यङ् सधा गंगेष्ट कानूणस्तुहीचा
मृनसूर्वयोः इत्यजयः तदेवोक्तं मंत्रयोः सधामासादसाकृतव्यसधा विद्वत्सधामृतं सधा हि भोजनं ज्ञेयं सधा पात्री सधा सुहीति लिप्यते अनेनेति देवाल
यमित्यर्थः करणे घञ् असृतं सुही स्यात् प्रतिज्ञास्वीकारः सधा आत इत्यङ् मर्यादाश्च द्वांसं प्रत्ययः आदरः स्पृहा कांक्षा १०२ मद्येषुष्य रसेक्षी देमाक्षिके म

१ वृधुज्ञायः सुषास्त्री च सधालेषो मृतं रनुहि संधामतिज्ञामर्यादाश्च द्वांसं प्रत्ययः स्पृहा २

मधुमद्येषुष्य रसेक्षो देव्येधंतमस्यपि अतस्त्रिषु समन्वोपंडितं मन्यगविती ३ ब्रम्हबन्धरधिसेपे निदेशो थावलंबितः ध्रुवर्तते नदुक्तं विश्वे
मधुक्षो देजलेक्षीरे मद्येषुष्य रसेमधुः दैत्ये चैत्रे वसंते च जीवाशोके मधुद्रुम इति तमस्यपि अंधं स्यात् अंधयति अंध हृष्ट्युपाते पचाद्यच् अंधस्तन्मिरे
द्वीवं च क्षुहीने भिधेयवदिति विश्वः अतः परं धांतवर्गपर्यन्तास्त्रिषुस्युः पंडितं मन्यगविती समुन्नद्धो समुन्नत्यते सम गहबधने आत्मानं पंडितं मन्यते सो न
दुक्तं विश्वे समुन्नद्धः समुद्रं ते पंडितं मन्य हृत्य योमिति ३ अधिसेपे निदेशो ब्रम्हबन्धुः ब्रम्हे व ब्राह्मणाः जानिः बंधरस्य निदापरत्वात् हे ब्रम्ह बंधो दुष्टोसीति
प्रयोगोपि नदुक्तं विश्वे ब्रम्हबन्धुरधिसेपे निदेशो च द्विजन्मनामिति अवलंबितः आश्रितः अपि शाहात् बद्धोपि ॥ ७

अविदूरोऽप्यवष्टब्धः अवष्टब्धः अवष्टब्धो विदूरेऽस्यादाक्रान्तेचावलंबितइ
ति ख्यातश्रुतिर्नो प्रसिद्धोऽस्ति प्रसिद्ध्यति प्रसिद्ध्यतेऽस्मत्वा विदुःसंरादौगत्यांवा कर्त्तरिकर्मणिवा क्तः ४ इतिधाताः सूर्यवन्हीचित्रभानूस्तः चित्रा-
भानवोरश्मयोरस्य रश्मिर्दिवाक्योभानू भानि भादीसौ दाभाभ्यानुः धातुर्देहीभूतात्मानोस्तः भूतानांआत्मा भूतानिआत्मास्वभावोऽस्यवा सूरवनीचो पृथ-
ग्जसौ पृथक्कार्यजनः शाक्यार्थिवादिः ५ शैलपाषाणौ ग्रावाणौ ग्रसते ग्रस्तअदने ग्रश्वासौआवाच आवनति वनसंसक्तोऽाद्देवा शरपक्षिणौ पत्राणौ पत्रा-
णिसंस्त्यस्य मत्वर्थेइतिः तदुक्तंविश्वे पत्रीश्येनेरथेकांडेऽगगद्गुपधिकाद्रिषिति तरुशैलौशिरवरिणौ शिरवरिमस्तिरयस्य वन्द्बर्हिणौशिरविनीस्तः शिरवाःसं-

अविदूरोऽप्यवष्टब्धः प्रसिद्धोऽख्यानश्रुतिर्नो ४ ॥ इतिधाताः ॥ सूर्यवन्हीचित्रभानूशरश्मिर्दिवाक्यौ भूतात्मानोधातुर्देहीसूरव-
नीचोपृथग्जनौ ५ ग्रावाणोऽशैलपाषाणौयत्रिणौशरपक्षिणौ तरुशैलौशिरवरिणौशिरविनीवन्द्बर्हिणौ ६ प्रतियत्त्वाबुभ्रौलि-

स्मोपग्रहावथसादिनौ होसारथिहयारोहौवाजिनोऽथवेषुपक्षिणः ७

मे मयूरेकुक्कुदेपुंसिशिरवावत्यलिंगकेइति ६ लिप्तौपग्रहौ वांछानुकूलनेउभौप्रतियत्नोस्तः यजयाचेतिनङ् तदुक्तंमेदिन्या प्रतियत्नस्तसंस्कारलि-
प्तोपग्रहणेषुचेति सारथिहयारोहौहोसादिनौ अवश्यंसीदति सादयतिवा षड्विंशपणादौ नंदियर्हतिणिनिः तदुक्तंहमे सादितुरंगमारोहेनिषादिरथिनो
रपीति अश्वेषुपक्षिणः वाजिनः बाजाः पक्षाः संत्यस्म ७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

कुले जन्मभूम्याचजननस्थाने अभिजनः अभिजायतेस्मिन् हलश्चेति पञ्च अभिजनः कुलेनव्यातो जन्मभूम्याकुलव्यजइति विश्वः वर्षोर्विब्रीहि भेदाः हायनाः जहा-
ति जिहीतेवा हश्चेति ण्युद् अङ्गरश्मिपयायौ तदुक्तं मेदिन्यां हायनोनस्त्रियां वर्षे पुंस्यार्विब्रीहि भेदयो रिति ब्रीहि भेदः षष्ठिक इत्यर्थः चंद्राग्र्यर्कोः विरोचनाः विरोच-
ते रुचिदीप्तौ अनुदात्तेति युच् प्रह्लादं तनयोपि ८ क्लेशो ह्यजिनः हज्यते हजीवर्त्तने वृजेः किञ्चेति नन् अपि शाङ्गात् कल्पषे क्लीबं तदुक्तं ह मे ह्यजिनः केशो ह्यजिन-
स्मरौ घोरकर्मणीति ह्यजिनकल्पषे क्लीबं केशीनाङ्कुटिले त्रिष्वितिरभसश्च अर्कस्तरशित्पिनोः विश्वकर्मा विश्वकर्मास्मादस्यति वा विश्वकर्मा स ह स्त्रांशो
मुनिभिर्देवशित्पिनोरिति मेदिन्यां यत्नादि वध्यते पुषद्वरूपदेव आत्मा शाङ्गः स्यात् अतति अतस्मात्तत्पगमने मनिन् तदुक्तं धरिण्या आत्मा कले वरेयत्वे स्वभावे

कुलेप्यभिजनो जन्मभूम्यामप्यहायनाः वर्षोर्विब्रीहि भेदाश्च चंद्राग्र्यर्को विरोचनाः ८ क्लेशोपि ह्यजिनो विश्वकर्मा कर्कस्तरशित्पिनोः

आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्धच ९ शक्नो धातुकर्मत्तेषां वर्षकाङ्क्षा धना धनः धनो मधे मूर्तिगुणैश्चिबुसूते निरनरे १० अभिमा-
नो धादिदृष्टे ज्ञाने प्रणया हिंसयोः इनः सूर्ये यमो राजा धृगा के क्षत्रिये नृपे ११

परमात्मनि चित्ते धृतौ च बुद्धे च परव्यावर्त्तनेनेपि चेति ९ धातुकर्मत्तेषां श-
क्तः स्यात् हंति हनहिंसागत्योः उक्त्वा धातुकश्चासौ पत्तेभश्च वर्षकाङ्क्षाः धना धनः पचाद्यतर्गणवचनेन साधुः अन्योन्य धदृते चैवं धातुके च धना धन इति धरणि-
अर्थादिदृष्टे ज्ञाने प्रणया हिंसयोः अभिमानः अभिमानं मनज्ञाने मीब्रहिंसायां आदिशाङ्गात् कुलपशरगुणादिग्रहः १० मधे मूर्तिगुणैश्च धनः स्यात् पुंसि म-
ने कठिणे निरतरे सां द्रे च त्रिषु स्यात् तदुक्तं धरिण्या धनं सांद्रं धनं वा धं धनो मुस्ता धनो बुद्धः धनः कठिन्यसंघाते विस्तरलोहसुद्वरे चेति मूलो धन इति साधुः सूर्ये यमो इन्द्र-
एति इयंते वा धृगा के च द्रे क्षत्रिये नृपे च राजा राजति राजद्रीप्तौ कनिन् राजा यमो च नृपतो क्षत्रिये रजनीपतो यक्षे शाक्रे च पुंसि स्यादिति मेदिनी ११

नर्तकीदूतौ वाणिन्यौस्तः अवश्यं वणति वणशब्दे अवश्यं केमिग्रहि इति वाणिनिः वाणिनीनर्तकीमत्ताविदग्धावनितासूचेति मेदिनी सवत्यां बाहिनी स्यात्
अपिशब्दात् सेनायामपि बहति ग्रत्यादित्वाणिनिः तदुक्तं विश्वे बाहिनी स्यात्तरंगिण्यां सेनासैन्यप्रभेदयो रिति वज्रतडितौ ह्यादिन्यौस्तः ह्रावते वश्यं ह्रादु
प्रव्यक्ते शब्दे अवश्यं केणिनिः वृक्षे अपिशब्दात् विजातीयप्ररोहं च वदाया कामिनी स्यात् आवश्यकाम्प्रते कसुकांतौ णिनिः पूर्ववत् कामिनी प्रीतिवदयोर्बिल्फ
कत्वात् यौभिन्मात्रे विलासिन्यामपि वंदा कामिन्यामपि १२ त्वग्देहयोरपितनुः तनोति तन्यते वा तनुविस्तारे उग्रत्ययः तदुक्तं मेदिन्यां तनुः काये त्वचिस्त्री
त्याञ्चिष्येति विरले कृश इति अधोजिह्विका सूना स्यात् सवनं सूयते वा भूमाणि गर्भविमोचने केन त्वं तदुक्तं मेदिन्यां सूनासुभ्यां वधस्थाने गलकं ठिकयोर-

वाणिन्यौ नर्तकीदूतौ सवत्यामपि बाहिनी ह्यादिन्यौ वज्रतडितौ वंदायामपि कामिनी १२ त्वक्देहयोरपितनुः सूनाधोजिह्विका
पिच क्लुविस्तारयोरस्त्रीवितानं निषुतुच्छक १३ मंदयकृतनक्त्येकेतावुपि निमंत्रणे वेदस्तत्त्वतपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः १४

पइति क्लुविस्तारयोः तुच्छकं च शून्ये मंदे वितानं त्रिषु स्यात् वितननं वितन्यत वा उग्रयत्र धञ् वितानो यज्ञविस्तारोल्लोचेषु क्लु कर्मणि वृत्तमेदावसर
ते र्वितानं तुच्छमंदयोरिति विश्वः तदुक्तं च मेदिन्यां वितानो यज्ञोल्लोचेषु विस्तारं पुनपुनकं क्लीबं वृत्तविशेषस्यां त्रिलिंगो मंदतुच्छयोरिति १३ कृत्ये के लोचजे
पनिमंत्रणे केतनं स्यात् कितं भावादीप्युष्टु तदुक्तं हेमे केतनं तुच्छजकार्ये निमंत्रणनिवासं यो रिति वेदः तत्त्वंचेतन्यं तपः ब्रह्म स्यात् ब्रह्म इति वृद्धौ मनि
तदुक्तं मेदिन्यां ब्रह्मतत्त्वतपो वेदेन ह्ययोः पुंसि वेधसि ऋत्विग्योगाभिदोर्विभे इति विप्रः प्रजापतयोः ब्रह्मा १४

उत्साहनेहिंसायांसूचनेचगंधनस्यात् गंधअहने प्रावादीत्युद् तदुक्तं विश्वे गंधनं सूचनोत्साहं सनेषु मकाधान इति प्रतीचापः दुग्धादीदुध्यादिभावा
धृतक्रादिप्रक्षेपः जवनं वेगः आप्यायनतपण एतदर्थकमामचनं त्सुद् १५ लांछनेदमश्रुनिष्ठानावयवेषु व्यंजनं स्यात् निष्ठानतेमनामत्यर्थः
व्यज्यतेनेनवा त्सुद् तदुक्तं मेदिन्या व्यंजनं तेमनेचिह्नेषमश्रुण्य वयवेषु चिह्नि लोकाद्यादेषवहिपक्षिणां युद्धं कौलीनं स्यात् कुलीनस्य कर्मभावोवा सु-
वाद्यण तदुक्तं ध रण्या कौलीनपक्षतभिर्युद्धे कुलीनत्वापवादोयपिति १६ निःसरणेवहिर्गमने वनभेदे उपवने प्रयोजनेन उद्यानं स्यात् उद्यात्यने
नास्मिन् याप्रापणे करणोधिकरणे त्सुद् उद्यानवनभेदेस्यान्निःसृतोचप्रयोजन इति धरणिः अवकाशोस्थितौ स्थानं स्यात् स्वीयतेत्र अधिकरणेमात्रे

उत्साहनेचहिंसायांसूचनेचापिगंधनं आतंचनं मतीवापजवनाप्यायनार्थकम् १५ व्यंजनं लांछनं रमश्रुनिष्ठानावयवेष्वपि स्या-
त्कौलीनं लोकवादे युद्धं पशवहिपक्षिणां १६ स्यादुद्यानं निःसरणे वनभेदे प्रयोजने अवकाशोस्थितौ स्थानं कीडादावपि देवनं १७
उत्थानपीकषेतत्रेसां निविष्टोद्गमपि च व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधाचरणोपि च १८

तदुक्तं मेदिन्या स्तानंसादृश्येवकाशोस्थितौ वृद्धिस्तथेतरे इ-
ति कीडादीदेवनं स्यात् दीव्यतेनेनेति प्रावादी त्सुद् अनादेशः तदुक्तं विश्वे देवनं व्यवहारे स्यात्स्त्रिगीवाक्रीडयो रपि अक्षेपुर्देवनः प्रोक्त इति १७ प्रोक्तं
नेसां निविष्टोद्गमं उत्थानं स्यात् उद्गृह्णवत्स्थाधातो त्सुद् तदुक्तं मेदिन्या उत्थानमुद्यमेतत्रेपीकषे पुस्तकेरणे प्रांगणोद्गमहर्षेषु मलरोगेपि न हयो रिति नञ्
कुटुंबकृत्ये स्यात्सिद्धातेचोषधोत्तमे प्रधाने तलुवाये च शास्त्रभेदे परिच्छेदे श्रुतिशान्त्रान्तरेहेतावुप्रयार्थं प्रयोजने इति विश्वः स्वतवताच उत्थानमिति नि-
काडशीषः सान्निविष्टस्योद्गमे ऊर्ध्वमिवने विरोधाचरणे प्रतिरोधेति रस्कारे व्युत्थानं अपिशब्दात् स्यान्तत्र कृत्येपि विकृत्यमुत्थानं प्रादयति समाप्तः

भारणाद्यानुब्रज्यांतेषु पदेषु साधनं स्यात् साधोतेर्भाविदौल्यद् निर्वर्तनं अर्थनिष्पादनं उपकरणं साधनसामग्री तदुक्तं मेदिन्यां साधनं मृतसंस्कारं सैन्ये सिद्धौ
षधे गतौ निर्वर्तनीपायमेव दापनेषु गमयेनेति अनुब्रज्या अनुगमनमित्यर्थः उपायेषु १९ वैरश्नदौदानेन्यासापणोनिर्यातनं स्यात् यतथातोष्येतात् भावादील्यु
द् निक्षिप्तद्रव्यस्यार्पण इत्यर्थः विपदिभ्रंशे स्थानव्यूत्यापतनेवा व्यसनं स्यात् विपद्वादस्थतेर्भावादील्युद् कामजे कोपजे दोषे तदेव स्यात् तदुक्तं मेदिन्यां व्यस
नत्वं शर्मभक्तौ पान्थो मृगयादिषु देवानिष्टफले पापविपत्तौ निष्कलाद्यमइति कामजदोषः मृगयाक्षयानादौ इतस्त्वैवा क्यारुष्यदलपारुष्याद्यदूषणादौ अक्षि

चारणौ मृतसंस्कारगतौ द्रव्योपपादने निर्वर्तनीपकरणानुब्रज्यास्तत्साधनं १९ निर्यातनं वैरश्नदौदानेन्यासापणोपि च क्त
सनं विपदिभ्रंशे दोषे कामजकोपजे २० पक्ष्माक्षिलोभिकिजल्ले तत्त्वाद्यं शेष्यणीयसि तिथिमेदक्षणे पचवर्त्मने च छदे ध्वनि २१

लोभिकिजल्ले तत्त्वाद्यं शेष्यस्त्रादिस्त्रक्ष्मांशो अणीयसी पक्ष्मस्यत् नातं च २० पक्ष्यतेनेन वा पक्षपरिग्रहे कर्मकरणादौ मनिन् तदुक्तं विश्वे पक्ष्मस्त्रादि
स्त्रक्ष्मांशो किंजल्ले नेत्रलोमनीति तिथिमेदक्षणे उत्सवे पर्व पर्वति पर्वते वा पर्वपूरणे बाहुलकात्कनिन् तदुक्तं धरण्यां पर्वस्या तुत्सवे ग्रंथो प्रस्तावे विषुवार्दे
षु दर्शमतिपदोः संधी स्यातिथेः पंचक्रान्तरइति पर्वमस्ताद्योत्सवयोग्येषु विषुवदादिषु दर्शमतिपक्ष्मांशो च तिथिग्रंथविशेषयो रिति हेमश्च नेत्रच्छदे नेत्राच्छ
दकचर्मपुटे अजनिवर्त्मे वर्त्तते नेनस्मिन्वा हसुवर्त्तने मनिन् २१

अकार्यगुह्ये अकरणाहोउपस्थे कौपीने स्तः कूपयन्तनमर्हति कौपीनं पापं नत्साधनत्वात्तद् गोप्यकौपीनं स्यादकार्येपि चोत्तरगुह्यमदेशयो रिति विश्वः वस्त्रमिदं पितृत्वात्पु-
 ष्पिङ्गमपितदाच्छादनत्वात् वस्त्रमपि संगतिस्त्रिआर्यादि संबंधे रत्ने क्रीडार्या मैथुनं स्यात् मैथुनमेव मिथुनस्येदं वा तस्येदं संबंधेभारते युग्मे राशी मिथुनमिष्यत इति व्याडिः
 परमात्माधीः प्रधानं स्यात् प्रधानं स्यान्महामात्रे प्रकृतौ परमात्मनि प्रजायामपि च कुलवर्मे कत्वेत्तम इति मेदिनी प्रकृतिः प्रज्ञा प्रयत्ने प्रधीयते नैनस्मिन्वा कर्तृ कर-
 णादौ ल्युट् बुद्धिचिन्हयोः प्रज्ञानं स्यात् प्रज्ञाप्रज्ञायतेनेन वा भावादौ ल्युट् १२ पुष्यफलयोः प्रसूनं स्यात् प्रसूयते पूञ्ज आभिषेचे नमत्ययो दीर्घश्च प्रसूनं वाच्यवज्जाते-
 क्लीबंबु फलपुथयो रिति मेदिनी कुलमाशयोः निधनं कुलवंश इत्यर्थः रोदनाह्वाने रोदने च भावे ल्युट् देहप्रमाणयोः वर्षी वर्षते दृष्यते वा दृषुसे च नेम

अकार्यगुह्यक्रीपनिर्मैथुनसंगतोरते प्रधानपरमात्माधीःप्रज्ञानबुद्धिचिन्हयोः २२ प्रसूनपुष्पफलयोर्निधनकुलनाशयोः कन्दनरीद
नाह्मनिवर्षदेहप्रमाणयोः २३ गृहदेहत्विद्प्रभावाधामान्यथचतुर्थये सन्निवेशोचसंस्थानलक्ष्मिचिन्हप्रधानयोः २४

निन्नु तदुक्तं मेदिन्यां वर्षदिहप्रमाणानि सुंदराकृतिषु स्मृतमिति २३ गृहदेहत्विद् प्रभावाद् दत्तेनानि चत्वारिधामशब्दसंज्ञकानि दद्याति धीयते वाडुथाञ्च मनित्वं तदुक्तधरण्यां धामशक्तौ प्रभावे च तेजोमंदि रजन्मस्विति धामरश्मी गृहदेहस्थाने जन्मप्रभावयोरिति हेमश्च चतुष्पथे सन्निवेशशृङ्गादके अवयवविभागे संस्थानं स्यात् भावादौ ल्युट् संस्थानं त्वाकृतौ स्मृता बित्युक्त्वात् चिह्नप्रधानयोः लक्ष्म लक्ष्यते न वा लक्ष्यदर्शने कर्मादौ मनिन् २४

١٠
٩
٨
٧
٦
٥
٤
٣
٢
١

संपिधानापचारणो निरोधानवस्त्रादिपरिचरिता एते उभे आच्छादनवाचकं आच्छाद्यतेनेन छदुअपचारणे जुगदिः भावादौल्युद् आच्छादनसंपिधानेवस्त्रेपहसि
मात्रकदतिधरणिः साधनेनिष्ठादने अवासीलासे तोषणेतुष्टौ आराधनंस्यात् आराधनेनेन राधसंसिद्धौ ग्राह्यत् २५ चकाद्यायासनातेषु अधिष्ठानंस्यात्
अधिष्ठीयतेनेनवा निष्ठतेभावादौल्युद् अधिष्ठानरथस्थगं प्रभावेध्यासनेदुरदत्यजयः स्वजातिश्रेष्ठैस्तं रमयति रमक्रिडायां रमेस्तचेति साधुः रमस्तेस्मिन्वा
तदुक्तमेदिन्यां रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेपिमणावपिनपुंसकमिति स्तिलकानने एतेउभेवनेस्तः वन्यतेवनसंभक्तौ वसुधाचनेवा घञिसंज्ञापूर्वकत्वान्नदृष्टिः तदुक्तं
रमसे क्लीबंस्यात्त्वकाननेनीरिनिलयेवनमिति वनं प्रस्त्ववर्णगेहे प्रवाहं भसिकाननइतिहेमश्च २६ विरले सांतरे स्तोके : ल्येतलिनं तदुक्तंविश्वे तलिनं विरले स्तो

आच्छादनेसंपिधानमपचारणमित्युभे आराधनंसाधनेस्यादवासीतोषणोपिच २५ अधिष्ठानं चक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्वपि रत्नंस्वजा
तिश्रेष्ठेपि वनेस्तिलकानने २६ तलिनं विरले स्तोके वाच्यलिंगं तथोत्तरं समानाः सत्संभक्तैस्तुः पिशूनोः पवलसूचको २७ हीनन्यूनानुवर्ग-

स्तौ वैगिशूरोतरस्विनी ॥ केसच्छेपि वाच्यलिंगकमिति तळति तल्यनेवा तलप्रतिष्ठायां भिनन् तथा तलिनवदुत्तरे आनांतात् वाच्यलिंगकाः सत्संभक्ते-
समानाः स्तुः सन् अहः समः तुल्यः एकश्च एते समानशब्दाच्चकास्तुरित्यर्थः यथा एकोद्वेगोसमानोद्वेगो समनिषमवेक्ये चानश्वमान सत्संभक्तैश्चित्कृत्कृत्वात्
मानेन स ह इति वा खलसूचको दुर्जनकर्णजयो उभौ पिशूनौ पिशुति पिशिअवयवे उनन् स चकित् पिशूनं कुङ्कुमं स्मृतं कपिवक्त्रे च काकेनासूचकक्रूरयोश्चिस्त्रि
येदिनी वृक्षायां पिशानास्त्री स्यादिति २७ ऊनगद्यौ अल्पनिंदौ हीनन्यूनौ स्तः तच्छब्दवाच्यौ इत्यर्थः जहाति हीयते स्यवा आदिकर्मणि कर्मणि वाक्तः नत्वे न्यूनयति न्यू-

न्यते स्यवा ऊनपदिहाणि अच्घञ्वा वेगिशूरोतरस्विनी स्तः अस्मेति विनि-

ततो बलं जवो स्यात्सी सस्य यद् कार्यं नन सी मत्वर्थे इति प्रत्यात् अपराध्द अपराधवति अभिग्रस्ते शत्रुणा व्याप हतौ जात विपत्तेः अभियन्तः स्यात् अभिषद्यते स्य पदगलौग
त्यर्थे तक्तः कर्मणि वा निष्ठानत्वं तदुक्तं विश्वे अभियन्तो पराध्दः भिदुर्ते स्वस्ति विप हन इति ॥ २८ इति नांताः ॥ भूषणो बह्वैवृणीरे संहतौ ससुदाये कला यो वर्तते कला-
मा मोति आपूव्यासौ कर्मण्यण कला आप्यते नन वा धञ् नहुक्तमजये कलापः संहतौ बह्वैका च्या भूषणा तूण यो रिति परिच्छेदे पटमंडपा द्वाप करणे पयुसौ सर्वतो
वपने दुवपू बीजसंताने सलिलस्थितौ जलाधारे परीवापः घटिवपनं अनेनात्र वा श्रावादौ घञ् उपेति दीर्घः २९ गोफग्न गोष्ठपतीगोयी स्यातां गां दोग्धीति क्विप्
तदुक्तं विश्वे गोयो ग्रामी धगोष्ठा धिक्कतयोर्बह्वेनृप इति गां पाति पारक्षणे आत इति कः हरविष्णू वृषा कपी तत्संज्ञकौ स्यातां वृषधर्मनकं पयति कपि किंचिच्चल

अभियन्तो पराध्दुभिग्रस्ते व्याप हतावपि २८॥ इति नांताः ॥ कलापो भूषणा बह्वैवृणीरे संहतावपि परिच्छेदे परीवापः पयुसौ सलिल-
स्थितौ २९ गोयुगाष्ठपतीगोयी हरविष्णू वृषा कपी बाधभूषाश्चु कशिपुत्वा न्नामाच्छादनं हयम् ३० तल्यं शाच्या दृदारैरु रत्त वैपिविदयो र्स्त्रियां ॥
मासरूपस्वरूपा भिरूपादु

ने अहिकं प्योर्नलोपश्चैति साधः वृषाध्दमीदाकं पयति दुष्टा निति वा यद्वा वर्षतिका मान् वृषसेचने इगुपेति कः
आकं पयति पापानि इत्ययेन लोपः वृषश्चासौ आकपिश्च यद्वा वृषादं द्रो नकं पते वास्मात् अपादाने इः यद्वा वृष इदं वृषो धर्मे वा कपि रिव वृषे स्य इत्याद्युत्वं नदुक्तमेदि
न्यां वृषाकपिः पुमान् कृष्णो शंकरे जात वेदसि ऊष्माश्चु न सनेत्रोदक वाष्पं औणादिकः वायति और्वेशो यणे वाति वा वागत्यादौ अन्तर्भोजनं आच्छादनं वस्त्र एतत् हयं कश्य
पुस्यात् कटेदुस्वपुगव्यादिः तदुक्तं विश्वे एको न्मया कशिपु र्मस्य आच्छादनं वृहयोः युथगिति वदप्यमाण भस्त्रिया भित्तिसं बध्यते ३० शच्या दृदारैश्च शच्या दृालिका स्त्री
पु तल्यस्यात् तल्यते सिम्नन् तल्यति हाया शाकबाय नन साधितः स्तवैय वसादि स्तबके विदपः वेदति विद्यते वा विदया कोशी शहेच तदुक्तं विश्वे विदपः पलुवो भिगे विस्तारे स्तवशा वयौ
यिति विदाधियेपि प्राप्त रूपस्वरूपा भिरूपाः एते त्रयः ॥

बुधमनोज्ञयोः वर्चते प्राप्तिरूपं गत्यर्थेति नूतः प्राप्तिरूपं येष्वस्य अभिलक्ष्यं रूपं अस्य अभिरूपो बुधे रम्ये ३१ अमीमेदलिंगाः विशेष्यनिष्ठाः पूर्वभिर्भिनिः
 कुर्मि कमठी बीणाभेदः कच्छपीस्यात् कच्छपि वति रगतिनिकः जातेरिति डीप् कछपी वल्लुकी भेदे ज कोक्षग्रदा तत् इति ॥ इति पाताः ॥
 रवर्णे राक्षरे रेफः स्यात् पुमि कुत्सिते रेफः बाव्यलिंगकः भिष्यते रिफति चारिफ हि सायां घञ् अच्वा ३२ ॥ इति फाताः ॥ अथ बवयोः सावण्यात् बांतान्वा
 ताश्चाह अतदाभवसत्त्वं जन्ममरणादयो रतरासाम्ये भवं सत्त्वं न स्त्रीषु नि अश्वे दिव्यगायने गंधर्वः गंधं अर्वाति अर्वागती कर्मण्यण् कश्चादिः तदुक्तं विषवे गंधर्वे
 पशुभेदे स्यात् सुक्तो किल लुरंगयोः अंतराभवसत्त्वं च गायने वचरे पि च्वेति विश्वावस्वादीनामेव दिव्यगानभित्यर्थः बलये शंसे कंबुः स्यात् पुंसि कंबति कंबगती कुम्पत्य

बुधमनोज्ञयोः ३१ ॥ भेदलिंगा अमी पूर्वबीणाभेदश्च कच्छपी ॥ इति पाताः ॥ ॥ रवर्णे पुंसि रेफः स्यात् कुत्सिते वाव्यलिंगकः ॥ ३२ ॥
 इति फाताः ॥ अंतराभवसत्त्वं रेगंधर्वो दिव्यगायने कंबुर्नावलये शंसे दिजिह्वोसापसूचको ३३ पूर्वोन्यलिंगः प्रागाहपुबहुत्वपि पूर्व
 जान् ॥ इति बांताः ॥ कुंभी घटे समूर्द्धी शोडिभी विषकबालिषी ३४ तदुक्तं मेदिन्या कंबुः शंसे स्त्रियां पुंसि बाबू के वलये गज इति सपसूचको हिजिह्वो हं जि

केयस्य ३३ पूर्वः पूर्वशङ्खः प्रागुवाचकः वाव्यलिंगकः सदेव पूर्वगीः पूर्वश्रमः यदा पूर्वजान्दपितामहादीनाह तदा पुबहुत्वस्यात् पूर्वयति पूर्वनिकेतने पचाद्यच् त-
 दुक्तं धरण्यां पूर्वस्युः पूर्वजाः पूर्वज्ञान इति प्राकपूर्वमग्रत इत्यपि ॥ इति बांताः ॥ घटे समूर्द्धी शो कलशागजमस्तकभागी कुंभी कुम्भमि कुत्सितो वा उभति उभपूर
 ने कर्मण्यण् कुम्भस्यात्कुम्भकर्णस्य सत्त्वं येष्यापती घटे गाशिमैदि द्विपंगे च्वेति विषवः शिशुबालिषी डिभी डिभयति डिभिसघाने पचाद्यच् ३४

स्फुणाजडीभावी स्तंभौ स्तम्भानि स्तम्भगोधने पचाद्यन् स्फुणागृहस्तंभद्वयार्थः ब्रह्मबिलोचनौ शंभू शंभवानि भूसत्तायां मासौ बाहुः तदुक्तं हेमै शंभः पुंनि-
महोदेव परमेष्ठ निचार्हति विष्णोश्च कुक्षिभूणाभिकाः गर्भाः स्युः गिवति गृणाति वा गृनिगरणे गृशब्दे वा भजनप्रत्यये गुणः गर्भः कुक्षौ शिशोः शिशोः शिशोः पञ्चसक-
क इहैमः स्फुणाः गर्भे स्फुजतुदित्यर्थः प्रणये विषवासादौ विस्फभः विस्फभणं विस्फभ्यतेनेन वा स्फभविषवासे यञ् तदुक्तं विषवे विस्फभः केलि कलहे विषवासे
प्रणये च इति परिचयप्रार्थनयोः प्रणयः ३५ शेषोऽदुं दुभिः स्यात् पुंसि अक्षेऽदुं दुभिः स्यात् पुंसि अभूणोपदस्य तदुक्तं ओदित्या दुं दुभिः
पुमान् वरुणो देवस्यैवोऽथ इति सहरजनैः पुष्यदे क्लृबं कुसभस्यात् दृषोदरादिः तदुक्तं विषवे कुसभ इति

स्तंभौ स्फुणाजडीभावी शंभू ब्रह्मबिलोचनौ कुक्षिभूणाभिका गर्भा विस्फभः प्रणये पिच ३५ स्याद्वै यदुं दुभिः पुंसि स्यादसेदुं दुभिः स्त्रिया
म् स्यान्महारजने क्लृबं कुसभं करके पुमान् ३६ द्वात्रिंशे पिच नाभिर्नास्ति भिर्गोविचस्त्रियाम् सभासं सदिस्त्रियं च त्रिष्वयस्यैपि बहुभः
३७ ॥ इति भाषाः ॥

महारजनेनाफसंडत्वाविति करकैकमंडलेऽपुमान् स्यात् येन महारजनेन च संवत्स्रं कौस्तुभं स्यादित्यर्थः ३६ द्वात्रिंशे पिना-
भिः नास्यात् तदुक्तं मेदिन्या नाभिर्भुव्यनुपेचकगच्छस्त्रिययोः पुमान् द्वयोः प्राणिमती के स्यात् स्त्रिया च स्त्रिया कः स्त्री पि कामद इति प्राणिमती केशरीरेद्वयो
वित्यर्थः सत्प्रभिर्यो विस्त्रियां च सत्प्रभतेत्येते वा सर्वे धातुभ्य इत् रभराभस्ये तदुक्तं च पक्षे च वसते च तथा जाली फले पुमान् चरणगंधो सले क्लृबस्त
गंधिकानयोस्त्रिष्विति संसदि सभासहं प्रतिद्वेषस्यां वा भावीसौ स्त्रीनिकः तदुक्तं रभसे किंवा साभाजिके गोष्ठ्या द्युतमदिरयोः भवेति अथ ह्ये बहुभः
त्रिष्वपि वसते वत्स्यने वा बहु संवरणे संवरणं च रासिबल्लित्यमन् तदुक्तं विषवे बहु भोदयिते अक्षिसलक्षणं दुर्गम इति ३७ ॥ इति भाषाः ॥

किरणप्रग्रहो रश्मीत्पानां अशनुतेऽनेन अश्वत्थसौ मिश्रत्यये अशोरशः तदुक्तं मेदिन्यां रश्मिः पुमान् दीधानीत्यात्यक्षप्रग्रहयोरपीति अश्वदिबन्धनर
ज्जुः प्रग्रह इत्यर्थः कपिभेको दूतगमो पुवेनपुत्यागच्छति गमश्चेति रवचमुम् इच्छामनो भवो कामो कर्मनं कस्य ते वा कसुकोती घञ् तदुक्तं विश्वे कामः स्मरे-
च्छयोः पुमान् वेतस्यपि निकामे च काम्येपि स्यान्नपुंसकमिति शक्त्युद्योगोपराक्रमौ कसुपादविक्षये घञ् तदुक्तं मेदिन्यां पराक्रमः स्यात्सामर्थ्ये विक्रमोद्योगयो
रपीति ३८ पुण्यादिसोमपांतेषु षट्सकषर्माङ्कः धरति धियते वा धृजधारणे मान् तदुक्तं मेदिन्यां धर्मोस्त्रीपुण्य आचारं स्वभावोयमयोः कृत्तौ अहिंसोपनिबन्धा
यदति तत्र यमस्तु अतं केपि न्यारयेयथा धर्माध्यक्षः स्वभावेयथा कूरधर्मा आचारं धर्मशास्त्रोक्ते सोमं पिबति यः उपायपूर्वः सः आरंभः भावे घञ् उपधा उपक्र

किरणप्रग्रहो रश्मी कपिभेको दूतगमो इच्छामनो भवो कामो शौर्योद्योगोपराक्रमौ ३८ धर्माः पुण्यमन्यायस्वभावाचारसोमपाः उ-
पायपूर्व आरंभ उपधा च्वास्त्युपक्रमः ३९ विणिक्यथः पुरं वेदो निगमो नागरो वणिक् नैगमो होबलरामो नीलचारुसिते त्रिषु ४०

भः स्यात् उपक्रमगमनेन वा भावे करणे वा घञ् तदुक्तं विश्वे उपक्रमः स्यादुपधा च्चित्सारं भाविक्रम इति अमात्यशीलं परिक्षोपाय उपदेत्यर्थः ३९ विणिक्यथः
वाणिज्यं पुरं नगरं वेदः आम्नायः एते निगमाः निगम्यते नानेन वा घञ् तदुक्तं विश्वे निगमो वाणिज्ये पुर्यां कृते वेदं विणिक्यथ इति नागरः वणि
क् एते हो नैगमो निगमे भवः तत्र भव इत्यण् तदुक्तं विश्वे नैगमस्या दुपनिषद्दृष्टिजो नागरो पिबेति नगरे भवः अण् बले पुंसि नीलचारुसिते त्रिषुरामशङ्क
रमने अनेन वा रमन्तीलायां ज्वलति इति णः घञ् वा तदुक्तं विश्वे रामः पशुविशेषे स्याज्जामदग्निहलायुधे राघवे चासितश्वेतमनो होषु लुवा च्चवदिति बलोबलदेव इत्यर्थः
४०

शङ्खादिपूर्वः ग्रामः वृंदे ग्रसते ग्रस्यते वा ग्रस्त अदने ग्रसेराचेति साधुः तदुक्तं विश्वे ग्रामः स्वरसंघस्यै वृंदं शङ्खादिपूर्वक इति यथा शङ्खासः क्रांतौ विक्रमणे विक्रमः घञ् तदुक्तं धरणौ विक्रमः शक्तिसंपत्तिः क्रांतिमात्रच विक्रम इति स्तोत्रे अथैः वृंदं स्तोमः स्तूयते नेन वा छुञ् स्तौ अतिस्त इति भः कुटिले अलसेति म्हः जहाति हीयते वा जहातेः सन्वदालो पथ्वेति भः ४१ उष्णो घर्मः अपिशङ्खावस्वेदांगसिच चष्टालकारिहावेभ्रांती च विक्रमः केचित् अमूलं पद्यार्धमिति गुल्म शङ्खः गुडप्रकृतिकः मर्गतः रुक्मसोनास रुक्महीहारव्यः स्तबः कुशादिगुच्छः तदुक्तं मेदिन्यां गुल्मः सोनाघट्टभिदोः सैन्यरक्षणकृत्भिदोः स्तंब इति आमिः अ सुअदने इणदीर्घश्च स्वस्तकुलक्रियोः स्वसामगिनी इत्यर्थः तदुक्तं रभसं ग्रहरे संयमेयामां जाभिस्वस्तकुलक्रियो रिति यामिः कुलस्त्रीस्वस्त्योः स्त्रीति कोशां-

शङ्खादिपूर्ववृंदं पिग्रामः क्रांतौ च विक्रमः स्तोमस्तोत्रे अथै वृंदं जिह्वस्तकुटिलोलसे ४१ उष्णो पिघर्मचेष्टालं कारेभ्रांती च विक्रमः ॥ गुल्मा रुक्मस्तबसोनाश्च जाभिः स्वस्तकुलक्रियोः ४२ क्षितिशांत्योः क्षमायुक्तं क्षमं शक्ते हिते त्रिषु त्रिषु श्यामो हरित्कृष्णौ श्यामां स्याच्छा विचानिशा ४३

तत्राच्च अंतस्थादिरपि आयापणे क्षितिशांत्योः क्षमिति क्षयोः क्षमिवर्त्तते क्षमणं क्षमूषसहने क्षित्वा दङ्क्षमते क्षम्यते वा क्षमूषसहने अचू घञ् वा क्षमाति निक्षापृथ्वी च योग्ये शक्ते हिते क्षममिति धरणिः क्षमं शक्ते हिते त्रिषु ४२ हरित्कृष्णौ श्यामौ श्यायते श्वेदगली मक्क तदुक्तं मेदिन्या श्यामो वटे प्रयागस्य वारिदे वृद्धद्वारे केपिके च कृष्णा हरितोः पुंसि स्यात्तद्विति त्रिषु मरीचि सिंधुलवणे क्लृवं स्त्री शांति रीषधौ अप्रस्त तांगनायांच प्रियंगा वपि चोच्यते यमुनायां त्रियामायां कृष्णा त्रित्वेनौ बधौ नीलिकायामिति शारीवाशतावरीनिशाच श्यामा स्यात् उच्छादिके त्वे तेषु षट्स ललाभं स्यात् ललममति अमगत्यादौ कर्मण्यण तदुक्तं रुदे प्रधान अजरंगेषु पुङ्गुं बाल धि लक्ष्यस्त भूषावाजि यभाचेषु ललामं स्यात् ललामं चेति बाहुलकत्वा निनांतेपि अशवादीना ललाटचित्रं पुङ्गुं मित्यर्थः अश्वसंघे वभूषा सामीप्यात् प्रधानमेव माधान्यं ४३

अध्यात्मसंस्थान् सूच्यते सूचयेदन्त्ये सूचेऽयान् तदुक्तमेदिव्यां सूक्ष्मं स्यात्कृतं तैः ध्यातेषु स्वर्गो विबुधात्मक इति आत्मन्यधिकृतलिंगदेह इत्यर्थः आद्ये आ-
 दीप्रधानेनुरब्धे प्रथमः स्यात् आत्मा तन्निधितिं मयते मयविस्तारं प्रथमं भवत् तदुक्तं विश्वे मयसिक्तं भवेदादौ प्रस्थाने पितृवाच्यवदिति बल्युपनीये संदरविपदीते का-
 योस्मात्तां वमतिवव्य तेवा ज्वलितिरिति तैः दुर्बमूर्तिद्विरणी तदुक्तं वागसंयोजनं प्रतीयेन द्विविणे चालिस्मं दने प्रयोधरे हरे कामे विद्यादाभातुं योषिति दाम्नीशरगालीकड-
 बाना समीकरणीपुचि विदिशवात् नूनकुलितो हो अपभो अबति अवरक्षणादौ अरद्यावमाध व्येति साधुः यद्वा न धस्यते धमतिवा धमजाने सौत्रः प्रज्जः न-
 वा ४४ जीर्ण अति परिणामं परिलुक्तमुक्तो ह्येत ह्ययथा तयामं दोषं यालः गतः याम उपयोग कालो यस्य तदुक्तं हे मे यातया मोक्षवज्जीर्णं परिमुक्तो दिक्षते-

मूसा मध्यात्मपव्याद्ये प्रधाने मयसि चिच्छुः सागो वल्युपनीर्णो हा वधमो नूनकुलितो ४४ जीर्णं च परिमुक्तं च यातया समिदं
 हयं ॥ इति मोक्षाः ॥ ॥ नुरंगगरुडो नास्मै निलयापचचौ सयौ ४५ श्वशरयो देवशरयो नास्मै निलयापचचौ सयौ ॥ ४५

पिचैति ॥ ॥ इति मांताः ॥ ॥ नुरंगगरुडो नास्मै नास्मै निलयापचचौ सयौ तदुक्तं हे मे नास्मै निलयापचचौ सयौ गकटाग्रजे अ-
 श्वकणी कुर्ये तरो स्यादिति निलयापचचौ गृहह्रासो सयौ क्षयणं क्षयते नवा क्षिप्तये क्षिप्तिवासगस्योः एव च उक्तं सयौ रोगात्तेरे वेश्म कल्प्यतो पच-
 येषु चैति देवशरयालो श्वशरयो श्वशरस्यापत्य राजश्वशनाद्यत् आरुजहिषो आरुजपत्य आरुज्यव्यवसपत्वे इति साधुत्वं ४५

रसदहंद्गो ध्वनदंबुदशक्रो पजन्त्यो पजन्त्यदतिसाधुः तदुक्तविश्वे पजन्त्योमेषशङ्खेपि ध्वनदंबुदशक्रयोरिति पिपतिं पर्थति च पूपालनपूरणयोः पुष्टुसेचने स्वा
मिवैश्ययोः अर्थः अर्थतेज्जगती अर्थः स्वामीतिसाधुः पुष्यनक्षत्रकलियुगे तिष्यः त्वेषति त्विषदीप्तौ अभ्यादिः तिष्यः कलियुगे क्रक्षोतिष्याधात्रीचकथ्यत इति धरणिः
अवसरेप्रस्तावे क्रमे यर्यायः पर्ययणं इणगती पराबनुपेति यत्र तदुक्तविश्वे यर्यायस्तु प्रकारेस्यान्निर्माणेवसरेक्रमइति ४६ अधीनादिहृत्वेनेषु सप्तम प्रत्ययः
प्रत्ययशब्दः स्यात् प्रत्ययनप्रनीयतेनवा मत्येनीवा इणगतीररच् अच्वा पचादित्यात् तदुक्तविश्वे प्रत्ययः शपथेरंघ्रिविश्वासाचारहेतुषु अधिकृतत्वे च सन्नादावधी
नज्ञानयोरपीति सत्त्वरंघ्रिछिद्रे शब्देच शब्देयथा अंशरेव अंशक इत्यत्र कच् प्रत्ययः दीर्घद्वेषालुतापयोः अलुशायः अलुशायनमेनेनवा शीङ्गस्वमे एरच् घोवा प्रवे

पजन्त्योरसदहंद्गोस्यादर्धः स्वामिवैश्ययोः तिष्यः पुष्येकलियुगेपर्यायोवसरेक्रमे ४६ प्रत्ययोधीनशपथज्ञानविश्वसहेतुषु रं-
घ्रेशब्देथानुशयोदीर्घद्वेषानुतापयोः ४७ स्थूलोच्चयस्व साकल्पेनागानामध्यमेगते समयः शपथाचारकालसिद्धातसंविदः ४८

दत्तशयोद्देपेपश्चात्तापानुबन्धयोरिति विश्वः ४७ असाकल्ये कात्स्न्ये नागानां गजानां मध्यमेगते शीघ्रमंदाभावगमने स्थूलोच्चयः उच्चयनं चिञ् चयने एरच्
स्थूलस्योच्चयः तदुक्तविश्वे स्थूलोच्चयस्व साकल्पे गंडोपलकरंघ्रयोरिति शपथादयः पंच समयः स्युः समीपतेज्जगतेनवीसमेतिवा इणगती इगतौवा एरच्
घोवा पचाद्यच्वा तदुक्तहमे समयः शपथेभाषासंपदोः कालसंविदोः सिद्धांताचारसंकेतनियमावसरेषु च क्रियाकारेच निर्देशोच्चेति संवित्भाषेत्यर्थः ॥

व्यसनानिद्युतादीनि अशक्तभेदेवविशेषणं विषय इति त्रयः अनयाः ननयनंअनेनवा अत्रवा णीञ्च्मापणे एरच् यद्वा अयात् शभावहविधेरन्यः तदुक्तं वि
 श्वे अनयस्त्वविषयैवाशक्तभयोर्यसनैपिचति अतिक्रमेउल्लघने कृच्छ्रे दोषे दंडे अत्ययः अत्ययनमनेनवा इणगंतौ एरच् अत्ययोतिक्रमेकृच्छ्रयुत्सातेनाश
 दंडयोरिति धरणिः आपदि युद्धात्योः संपरायः संपरायः समीकृत्यादापदुत्तरकालयोरितिकोशात्तत् ४९ आयत्तिः उत्तरकालः
 श्वशत्रवे पूज्यः अर्हार्थेयत् पूज्योश्वशत्रुर्गृजाहोविति धरणिः पश्चात् अवस्थायिमेनाष्टभागस्थितं बलं समवायश्च समूहः एतौ सन्नायो सन्नयनं सन्नायतेवा
 सन्नयनिवा णीञ्च्मापणे एरच् ५० संधाते संनिवेशे संस्त्यायः संस्त्यायः संनिवेशेचसंधातेविस्तृतावपि अमीवसंभादयः अयः प्र

वसन्नान्यशक्तभेदेवविषयित्यनयाः त्रयः अत्ययोतिक्रमेकृच्छ्रे दोषे दंडाप्यथापदि ४९ युद्धात्ययोः संपरायः पूज्यस्त्वश्वशत्रेपिच ॥

पश्चादवस्थाधिबलं समवायश्च सन्नयो ५० संधाते संनिवेशेच संस्त्यायः प्रणयास्त्वमी विसंभयाञ्चाप्रेमाणाविरोधेपिसमुच्छ्रयः

५१ विषयोयस्य यो ज्ञातस्तत्र शङ्खादिकेष्वपि नियमिसिधिकायाोरुत्प्राप्तभायान्च प्रतिश्रयः ५२

गयाः प्रणयनं णीञ्च् एरच् तदुक्तं कोशांतरे प्रणयः

प्रसरेप्रेष्ठाविरोधेपि समुच्छ्रयः एरच् वैरीनत्याः समुच्छ्रय इति रभसः ५१ यस्य मत्स्यादेयोजलादिज्ञानित्यमेवितस्तस्य तत्र शङ्खादिकेष्वपि विषयः अपि शङ्खात्
 स्पर्शरूपरसगंधादीनाग्रहणं विसिनोति विषयबधने एरच् तदुक्तं विश्वे विषयो गोचरे देशे तथा जनयदेपिच प्रबधाद्यस्य यो ज्ञातस्तत्र रूपादिकेषु मान् नियमिसिपि
 कथयः कथनिकं कथं हिंसायां बाहुलकादायः अस्त्री तदुक्तं विश्वे व कथा योरभसमेदेस्मादंगरागेविलेपने नियमिसिच कथा योरभसमौ लोहितेन्यवदिति नियमिसः क्वाथ इत्यर्थो
 सभाया प्रतिश्रयः प्रतिश्रयणमत्र शिञ्चसेवाया एरच् घोवासेन कथा योरभसमौ लोहितेन्यवदिति ५२

भूमिबाहुल्येऽन्तर्गमनेऽभूत्तीच प्रायः स्यात् इणएरच् तत्रेत्यं प्रायेण बाहुल्येन घटीदृश्यते प्रायश्चानशनेऽभूत्तीप्रायोबाहुल्यलुल्ययोरिति विश्वान् अन्तर्नाशोऽगम्यतेऽनेन दैत्येकतौ भुविमन्युः सन्त्यने मनज्ञाने मृगख्यादिः रहस्योपस्थयोर्गुत्थं गृहं गुत्थतेवा गुहसंवरणे क्युप तदुक्तं विश्वे गुत्थंरहस्युपस्थेचगुत्थः कमतदंभयोरिति शपथतथ्ययोः सत्यं सति साधुः यत् सत्यं कृतेच शपथे तथ्येच विषुतहतीति विश्वान् ५३ वलेप्रभावेच सामर्थ्ये तेजोविशेषेच विर्ये वीर्येतेऽनेनवा वीरकांतौ अचो यत् तत्र साधुरितिवा तदुक्तं विश्वे वीर्यं प्रभाविशुक्तेच तेजः सामर्थ्ययोरपि भव्येसत्वे गुणाश्रये एधिब्यादौ द्रव्यं स्यात् प्रीरिदं द्रव्यं द्रव्यं च भव्ये स्याद्विणे भव्ये एधिब्यादौ च पितले शेषे जेच विलेपे च जतुहुमविशेषयोरिति स्थाने गृहोभं अग्रे धिष्यते धृणोतिवा धिषशब्दे निपातनात् धिष्यं—

प्रायोभूभ्यन्तगमनेनान्यद्वैत्यैकतोक्तुमि
 श्रये धिष्ण्यरथानेगृहेभ्योभाग्यकर्मभूमाश्रमम् ५६ वशैरुहस्यार्गिण्यंविशल्यादतिकापिच वृषाकपायाश्चिगोयै
 रहस्यायस्रधयोगुत्तांसत्यंशपथतथ्ययोः ५३ वीर्यबलेप्रभावेचद्वयंभव्यगुणा

[illegible]

नामशोभयोः अभिरव्याता अभिरव्याने कथं आतश्चेत्यङ् तदुक्तं कोशांतरे अभिरव्यात्वाप्रियाजनेस्याच्छेभायांचयशस्यपि ५५ आरंभादयोनवशब्दाः क्रियाशब्दवान्या कञ् शचेति साधुः सत्रारंभे सर्वाः क्रियामंत्रमूलानुपाणा निष्कृतोप्रायश्चित्तयथा महापाताकनांपुसाप्राणोत्तिक्रियास्मृता शिक्षायां यथा क्रियावस्तूपहिताप्रसीदति पूजनेयथा देवत्रियापरस्परस्वी संप्रधारणविचारः तत्रयथा क्रियां विना को हि जानाति कृत्यं उपायेयथा समसमादि काः क्रियाः कर्मणियथा निश्चित्यस्तुतः सारव चेष्टायां यथा सूनः किं निश्क्रियोयतः चिकित्सायां यथा पूर्वज्वरसमुत्पन्ने क्रियापूर्वज्वरतुगा क्रियाकर्मणि चेष्टायां करणे संप्रधारणे इति विश्वः मूर्ध्याप्रियादि चतुर्देष्टव्या शब्दः छयति छोछेदने आदतत्वाणाः तदुक्तं विश्वे छायास्यादातयाभावे प्रतिबिंबाकृत्यावितोरि

रभिरव्यानामशोभयोः ५५ आरंभो निष्कृतिः शिक्षापूजनं संप्रधारणम् उपायः कर्मचेष्टा च चिकित्सा च नवक्रियाः ५६ छायास्तस्य प्रियाकातिः प्रतिबिंबमनातपः कक्ष्यायकोष्ठे हर्म्यादेः कांज्यामध्यभेदधने ५७ कृत्या क्रियादेवतयोस्त्रिषु भेदधनादिभिः

नि तदुक्तं च मेदिन्या कृत्यामूर्तताप्रतिमायामकथोपित्यनातपे उल्कोचेपालने कान्तोशोभायांचतमस्यपीति हर्म्यादेः राजगृहादेः प्रकोष्ठे कांज्यामध्यभेदधने कक्ष्या स्यात् कक्षेभवाः कृत्यामूर्तताप्रतिमायामकथोपित्यनातपे तदुक्तं हेमे कक्ष्यायहप्रकोष्ठेभ्यात्सादयो रोगकांचिषु बृहतिके भनाड्योभ्येति ५७ क्रियादेवतयोः कृत्या-कृत्यते कृतीच्छेदने कृत्योक्तिरप्य कर्मसिद्धेव तथारित्यर्थः धनादिभिः भौचे कृत्याशब्दः आदिशब्दत् स्त्रीशब्दत् भौचोऽप्यः भौचः परराष्ट्रगतपुरुषादिकत्वेत्यर्थः कृत्याशब्दः

जनवादे निदित्वादेः अर्थेऽङ्गान् भगवन्नेति यत् जनानां वादः इत्यादि अन्यमातृवयस्याज्जन्त्या जनविशेषजन्यं निर्वादयुद्धयोरिति -
 धरणिः अत्येः धर्मैर्चं जैर्धन्यः जयनेभवः शरीरेति यत् यहाकुलिलहन्त्येते तदुक्तं विश्वे जयन्त्ये चरमैश्चिन्ने जयन्त्ये गहर्हितेऽन्यवदिति ५८ गत्यहीनो वक्तव्यो
 वचनार्हो वचयमिच्छास्यो तदुक्तं भेदिन्या वक्तव्यं कुलिते हीने वचनार्हैश्च काव्यवत् सज्जनिरामयो बद्धसन्नाहनीरोगो कल्पो कलात्मसाधुः तत्रसाधुः -
 तदुक्तं भेदिन्या कल्पार्थेऽङ्गान् भेदिन्या वक्तव्यं कुलिते सज्जनो रोगदोषुकल्यापावन्तेऽपि उपायवचनेऽपि स्यादिति आत्मवान् ज्ञानी अर्थान्तरं
 नपेतः सचार्थ्यः स्यात्तुः अर्थेसाधुः तत्रसाधुरिति यत् अर्थादिनपेतः धर्मैरिति यत् तदुक्तं अर्थो विज्ञाथशालिनोरित्यजयात् अर्थे शिलाजतुन्यर्थो बु

जन्यस्याजनवादेऽपि अर्थान्तेत्येधमेऽपि च ५८ गत्यहीनो च वक्तव्यो कल्पो सज्जनिरामयो आत्मवाननपेतो अर्थोऽपि यत्तु
 चार्थेऽपि ५९ रूढ्यं यशस्वरूपं अपि वदान्या वल्युवागपि न्याय्यपि मध्यः सोम्य तु स्रदरे सोमदेवते ६० धेन्याये तु वाच्यवदिति विश्वाच्च

चार्थेऽपि संस्तरमपि पुण्यं स्यात् पुनाति पुन्रपवने यद्वापुण्णतेरिगुपेति केयत् पुण्यस्य पुमनोऽस्मात्कुलं संस्कृतधर्मयोरिति विश्वः ५९ प्रशस्तरूपेऽपि अहं तं प्र
 शस्तरूपं स्यात् सिनगत्र रूढ्यं स्यात् रूपादाहनेति यत् तदुक्तं विश्वे रूढ्यं स्यादाह तत्स्वर्ग्यं रजते रजतेऽपि च रूढ्यं प्रशस्तरूपे तु वाच्यवदिति वल्युवागपि वदा
 न्यः वदति वदेरान्याः वदान्योदानुवागिर्मनोरिति अजयः न्यायेऽचिते मध्यः मांश्चायति ध्ये चिंतायां आतोऽनुयेति कः यहा मत्तते महपूजायां तदुक्तं न्याय्या
 वल्युवागर्थमंतरा च धर्मेऽपि विविमिग्ममान् भदरे सोमदेवते सोम्य सोमो देवतस्य हविरित्यर्थः तदुक्तं सोम्यो बुधे मनेऽस्मादनुये सोमो देवत इति विश्वान् सो

मद्वसोमः ६०

इति यांताः निवहावसरो वृन्दप्रस्तावोवरो वारयति वियतेवा वृज्वरणे अच्यञ्जवा तदुक्तं विश्वे वारः श्रूयार्थादिदिवसेवोवसरेवदयोः कुञ्जवृन्दैर्हरेवरोवांस्त-
दास्यभाजनइति प्रस्तराव्वरो दशशब्दाकृत संस्तरौ संस्तर्यते स्तुञ्ज आच्छादने ऋदोरप् प्रस्तरः दशसुष्टिरपीत्यर्थः तदुक्तं विश्वे संस्तरप्रस्तरावतो प्रस्तराव-
रयोरपि मणिपाषाणयोरपीति गीष्वाद्यौ गुरू गुणाति गुशब्दे गुणाति अवबोधयति आद्यशब्देन वेदशास्त्राभ्यापकश्च तदुक्तं कोशांतरे गुरु-
स्त्रिलिङ्यामहतिदुर्जालधुनोरपि पुमान्विवेकादिकरेपित्रादौस्तरमेत्रिणि युगसंशयो ह्यपरो ह्यभ्यांपरः ह्योपरावन्नवा एषोदरादिः ६१ भेदसादृश्ये प्रकारः
भावेद्यञ् तदुक्तं प्रकारस्तुल्यभेदयोः भेदस्तब्राह्मणादीनां सादृश्यं सुवचद्वयोरित्यर्थः हेगिताकृति आकारो आकरणा यञ् आकृतिरवयवसंस्था

निवहावसरोवारोसंस्तरौ प्रस्तराव्वरो गुरुगीष्वात्तिपित्राद्यौ ह्यपरोयुगसंशयो ६१ प्रकारोभेदसादृश्ये आकाराविंगिताकृतौ
किंशारूसस्यशूकेषुमरुदन्वधराधरो ६२ अद्रयोद्रुमशैलाकाः स्त्रीस्तनाब्दोपयोधरो ध्वान्तरिदानवाद्यत्रालिहस्ताशवः करः ६३

नमित्यर्थः सस्यशूकेषुकिंशारः किंचित्कुत्सितंशृगाति शृङ्गिंसायां किंजरेत्युण् तदुक्तं भेदित्यां किंशारुर्नासस्यशूकेषु शिखेकंपक्षिणीति धन्वधराधरो
निर्जलदेशपर्वतो मरुः स्थितेजंतवोस्मिन् मृडः प्राणह्योगे उपत्ययः मरुर्वागिरिधन्वनाभित्यक्तत्वात् मरुच्छब्दाप्रदेशसंबधत्वात् मरुशब्दवाचकपर्वतइत्यर्थः
६२ द्रुमशैलाकाः अद्रिवाचकास्युः अति अचतेवा अदभस्सणे अदिशदीति किन् स्त्रीस्तनाब्दो स्त्रीकुचमेयो पयोधरो धराति धृञ् धारणे पयसोधरः तदुक्तं
भेदित्यां पयोधरः कोशकारेनाभिकोलेरजनेपिच कशोरुमेधयोः पुंसि अंसापरिदानवाः दृत्राः दृणोति दृज्वरणे बाहलकात् अंन् तदुक्तं हेमे दृत्रारिपोयने ध्वः
नेशैलमेदेचदानवेइति बलिहस्ताशवः वराः कायैते कृमिक्षेपे ऋदोरप् करोतिवापचायन् बलीराजमात्यभागइत्यर्थः ६३

भ्रंगनारीरुक्बाणाः प्रदराः प्रदीर्यते प्रवरणं अनेन वा तद्विदारणे न्न दोरप प्रदरो रोगभेदस्यादिदारेश्वरभ्रंगयोरित्युक्तत्वात् नारीरुक्स्त्रीरोगभेदइत्यर्थः कच्चा
 अपि अस्त्राः श्युः अस्यते असुक्ष्मेपणे बाहुलकाद्रः अस्त्रः कौयोक्त्वेयं सिद्धीवमश्रुणिशोणितइति कोशांतराच्च अजातशृंगः गौः कालेपिशमश्रु स्थानसमये
 पि अशमश्रुः नाचएतोतूबरोतुइति सौचोच्चारः दीर्घश्च कालसंबन्धः उभयत्र तूबरोशमश्रुपुरुषप्रोढाश्रुगारकेपिच पुरुषव्यंजनत्यक्ते स्यात्कबायरसे
 पिचेति मेदिनी ६४ स्वर्णोपि राः राति सुखं रायतेवा रादाने रातेर्द्वेः टिलोपः राः पुंसि स्वर्णवित्तयोरितिकोशांतराच्च पर्यंकपरिवारयोः परिकरः परिकीर्यते कृ
 विक्षेपे अप् यद्वा परिकीर्यतेनेन पुंसीति यः नदुक्तं विश्वे भवेत्यपरिकराज्जाते पर्यंकपरिवारयोः प्रगाढगान्त्रिकाबंधविवेकारभयोरपीति यत्नारभोपरिकरावि-

प्रदराभ्रंगनारीरुक्बाणा अस्त्राः कच्चा अपि अजातशृंगो गौः कालेव्यशमश्रुर्नाचतूबरी ६४ स्वर्णोपि राः परिकरः पर्यंकपरिवारयोः
 मुक्ताशब्दोचतारः श्यात्सारोवायोसतुत्रिषु ६५ कर्बुरेयमतिज्ञाजिसंविदापत्समगरः वेदभेदे गुप्तवादे भन्नाभिच्चारवावपि ६६

निविकांडशेषः मुक्ताशब्दो नारः तारयति ण्यनादच् यद्वा तार्यते अनेन वा करणे घञ् तारो मुक्तादिसंशब्दो तरणे शब्दो भौक्तिके तारंचरजतेत्युच्चस्वरे व्यन्ववदी-
 रितमिति विश्वः वायो शारः श्रुणानि श्रुहिसायां श्रुवायुर्णइति यञ् शारः स्याच्छबलेवाव्यत्यो गोपुंसिसमीरणे इति सतुत्रिषु कर्बुरेयिशबलवर्णेपि ६७ अति
 ज्ञाजिसंयदापत्समं संगरः संगरणं गुणब्दे अप् संगीर्यतेनेन पुंसीति यः संगरोयुधिचापदीत्युक्तत्वात् क्रियाकारे विवेचांगीकारे कृबंशमीफलइति मेदिनी
 कारः वेदभेदे गुप्तवादे च भन्वः भन्वते भन्वणा वा भन्निगुप्तभाषणे यञ् नदुक्तं विश्वे भन्वावेदविशेषस्याद्वादीनां च साधने गुप्यवादेपि च पुमानिति गुप्तवादस्तु यत्
 भक्तव्यावधारणइत्यर्थः रवावपि भिन्नः मेघमिति जिभिदास्नेहने कः अपिशब्दात् सख्यो भिन्नं भिन्नं स्नेहदिनइयोरित्युक्तत्वात् ६८

मयेषुयुषखंडेपि स्वरः स्वरति स्वयमे मृदाब्दोपापयोः शृङ्खल्यः स्वरवर्जज्जन्मोबायोयुपखंडेपिचस्वरः यूप
कले गुह्येपि उपज्जोपि अवस्वरः अबोधः कीर्त्यने कविस्मये अप् अवस्वरोगिवचस्वेगुह्यइत्यक्तत्वात् स्तुयवे गजेंद्राणां च गजिते आडंबरः आडंब्यते इविक्षो
ये यज आडंबरानि आगहनिकः आडंबरानिवा बाहुलकादरन् मदुक्ताधिवे आडंबरः समारभेगजगजितस्तुययोरिति ६७ अभियोगे अभिगम्य आक्रम
णे चौर्ये चौरस्यकर्मणव सम्भने कवचादिधारणे अभिहारः अभिहरणं हरतेयञ् जंगमे जंगमविशेषपरिजने खड्गकोशे परिछदे उपकरणे परीवा
रः परिवार्यतेनेन यञ् उपेनिदीर्घः परिवारः परिजनेखड्गकोशेपरिछदेइत्यक्तत्वात् ६८ वितपी वृक्षाः दर्भमुष्टिः विष्टरः विस्तीर्यते रस्तृञ् आन-

मरवेषुष्टुपुष्वंडेपिस्वरुगुत्थव्यवकरः आडंबरसूर्यवेगजेंद्राणां च गजिनि ६७ अभिहारे श्रियोगे च चोच्ये संभहनेपि च
स्या उज्जगमपरिवारः एवङ्कौशे परिच्छदे ६८ विष्टया विटपीदभमुष्टिः यथाद्यमासनम् द्वारिद्वारस्थप्रतीहारः प्रतीहयव्यनं
तरे ६९ वियलूनकलविद्यालयधनपिगलेत्रिष

[illegible]

बले स्थिरांशे वृक्षादीनां कवोरभागे न्याय्ये सायुः सरति सस्थिरे वपे श्येष्टे क्लृबं त्रिषु स्यात् तदुक्तं विश्वे सारो बले स्थिरांशे च मज्जिमुं भिजले धने न्याय्ये क्लृबं त्रिषु वरइ-
ति ७० द्यूतकारेणोच दुरोदरः द्यूतेदुरोदरः कुंभउदरमस्य दुरोदरोद्यूतकारे द्यूताभ्यपणयोः पुमानिति पणस्तुलहइत्यर्थः महारण्ये कुंभेण कान्तारं पुनपुमर्कस्यात् कान्त
मनोज्ञमृत्तिइति क्रधातोः कर्मण्यण् तदुक्तं मेदिन्या कान्तारोस्त्रीमहारण्ये विलहुरीमवत्मानिपुंसि स्यादित्सभेदोति ७१ अन्यशब्दैश्च पुंसपत्यसहने मत्सरः पुंसि
स्यात् मायति परछब्दे मदीहर्षे कुभूभदीति साधुः तद्वत्तत्कयणयोः तद्वति कयणेन त्रिषु मत्सरः अभिधेयोलिंगकः तदुक्तं वोशांतरे मत्सराभक्षिकायां म्याभ्या
त्सर्यक्रोधयोः पुमान् असत्यपरसंपत्तौ कृपणे चाभिधेयवदिनि देवान् वृते अभ्राष्टवरः पुंसि श्रेष्ठे त्रिषु मनाक् प्रिये ईषदिष्टे क्लृबं वियते वरणे वा कुंभवरणे ग्रहव-

सारोबलेस्थिरांशेचन्याख्येहोबेवरेत्रिषु ७० दुरोदरोद्युतकारेपणेद्युतेदरोदरं महारण्येदुर्गपथिकांतांरुण्युंसकम् ७१ मत्सरोन्यशङ्खं
दुर्षतद्वच्छापणयोस्त्रिषु देवाहतेवरश्रेष्ठोचतुर्षु बिभनाक्प्रिय ७२ वैशाकुकरोराल्भोतरुभेदेयेत्तन्ना नाचमूजयनेहस्तस्त्रयप्रतिसरा

स्त्रियाम् ७३ इत्यप्यद्वाच्येति वरतिवा पचायन् चरोजामातृवितौ देवतादेर्भाषिते विंगे सुंसाधिशुद्धे कुमेनुन पुंसकं वगीप्रोक्ताशानावर्यां वराचस्यात्फलविबि
मनागिहैवरं क्विवं केचिदाहुस्तदव्ययाभिति मेदिनीकायः ७२ वशाङ्कुरे वंशस्थवेणोरङ्कुरे करीरः कृणाति किराति कीर्यते वा कृहिंसायां क्विवक्षेयेवा ईरन् कश्णि ईर्यसि इरगतौ
कर्मण्यण तदुक्तं विश्वे वंशाङ्कुरे करीराऽ स्त्री हृथापि दयोः पुमान करारच्चारिकायांच दंतमुल्लेचंदंतिनामिति अस्ती तरुभेदे येटचना चमूजयने सेनायश्चाद्रागे घ्रातिसरः ना घ्र
तिसरसि अच् प्रातिस्रियेतनेन वा यः हस्तसूत्रे अक्रियां तदुक्तं मोदिन्या भवेत्पासी सरोमंत्रभेदे माल्ये च कंकणे गणशब्दौ चमूष्टेषुं सिनस्थी तुम्बले आरक्षेकरसूत्रे च नियोज्येत्व
न्यलिङ्गकइति हस्तसूत्रे तु मंगलाथं मित्राभि संनि तकरबंधन सूत्रमित्यर्थः ७३

यमादि भेकांतेषु त्रयोदशस्तहरिशब्दः स्यात् हरति हञ् अचइः हरिवाताकचंद्रेद्यमोपेन्द्रमशचिषु सिंहाश्वकपिमेकाहिश्रवलोकांतरेषुच हरिवांच्यावदारव्यानीहरित्क
पिलवर्णयोरिति विश्वात् कपिले कपिलवर्णो हरिशब्दः त्रिलींगः ७४ कर्परांशोपि शर्करास्यात् शुणानि शीर्यतेवा श्रूहिंसायां श्रः कर्पन् सिकतास्वपि तदुक्तमेदि
न्यां शर्कराखंडविस्फुनावूपलाकर्परांशयोः शर्करांस्वितदेशेपि रुमेदेशेक्लोपिचेति यायने याव्यतेत्तेनतत्र गातो यात्रावर्तते यानं अनयावां यात्रापणे वनप्रत्ययः तदु
क्तंविषये यात्रातुयापनोपायोगतौदेवार्चनोत्सवइति भूषावसुराः स्फ इरा वर्तते स्फरामद्यमित्यर्थः निद्राप्रमीलयोः तंद्रीस्यात् क्रज्जेतिस्माधुः अत्यंतश्रमादिनामा
हमायाप्रमीलेत्यर्थः तंद्रेत्यपि ७५ उपमातृक्षित्यामलक्यास्वपि धात्रीस्यात् तदुक्तंमेदिन्यां धात्रीजनन्यामलकीवस्फमत्कं घमा तृष्विति धीयते धोटपाने -

यमानिलेन्द्रचंद्रार्कविष्यासिंहाशुवाजिषु श्रुकाहिकपिमेकेषुहरिर्नाकपिलेचिषु ७४ शर्कराकर्परांशोपि यात्रास्याद्यापनेगती इराभूवा
वस्फराप्सुस्यात्तंद्रीनिद्राप्रमीलयोः ७५ धात्रीस्यादुपसातापिसितिरव्यामलक्यपि स्फद्राव्यगानदीवेश्यामर्याकंदकारिका ७६ त्रिषु
दूरेधर्मैत्यपिस्फद्रमात्रापरिच्छदे अल्यचपरिमाणेसामात्रकाल्पेयधारणा ७७

धः कर्मणोतिसाधुः दधातिवा इधाञ् सर्वधातुइतिसाधुः

व्यंगादिकंदकारिकांतरेषुस्त व्यंगा अंगहीना नदीनर्तनशीला सरंधा मधुमक्षिका कंदकाहूहती तदुक्तंहेमे स्फद्राव्याघ्रीनदीव्यंगाहूहतीसरधासच चांगेरिकायांहिंसा
यांमक्षिकामात्रवैश्ययोरिति स्फद्यतेसुदिरसंतूर्णेनरक् ७६ दूरेअधमेअल्येस्फद्रस्यात्त्रिषु तदुक्तंहेमे स्फद्राहारिद्रेक्षणेनृक्षेऽल्यनृशंसयोरिति परिच्छदे अल्येचपरिमाणे
मात्रा स्त्रियां मीच्यतेअनयावा मामाने भाइःमानेवाचन् तदुक्तंहेमे मात्राकर्णविभूषायांवित्तमानि परिच्छदे अस्मिरावचेष्वन्येहोबंवालेष्ववधारणाइति काल्पेयवधारणे मानं
स्यात् परिच्छदेयथा महामात्रः अल्येयथा शाकंमात्रा परिमाणेयथा किंहस्तिमात्रोक्नुशः काल्पेयथा जीवमानंनहिंस्यात् अवधारणेतुययोमानचमुक्ते ७७

आलेख्याश्चर्ययोः चित्रं स्यात् चिनोति चीयते वा अनिचिन्ति क्रतुः तदुक्तं हेमः चित्रारवुपणीगीडुंबोक्तभद्रादंनिकास्तच्च भाषायां सपर्यनक्षत्रनदीभेदेषु चित्रियां -
 सिलकालेख्ययोः क्लृप्तं कर्तुं राहुतयोरपति श्रोणिभार्ययोः कलत्रं स्यात् कलत्राग्रते त्रैलोक्ये सुपीतिकः कडैति कडयते वा कडलकादत्रन् श्रो
 णिः कटिरित्यर्थः तदुक्तं रभसे दुर्गस्थाने नृपादीनां कलत्रं श्रोणिभार्ययोः रितिरभसः योग्यभाजनयोः पात्रं स्यात् याति पायते वा पायतेनेन वा पारक्षणे पापाने
 वा धुन् तदुक्तं विश्वे पात्रं त्वाभाजने योग्यपात्रं तीरहयांतरे पात्रं सुवादीपणे च राजमंत्रिणि चैव्यतइति दानपात्रं श्रोत्रियइत्यर्थः वाहनपक्षयोः पत्रं पव्यत्यनेन
 दाम्नीशसोतिसाधुः तदुक्तं विश्वे पत्रं तु वाहने पणे पक्षे च चरपाक्षिणां रिति ७८ निर्देशग्रंथयोः आज्ञा व्याकरणादिग्रंथयोः शास्त्रं स्यात् शासैः धुन् शिष्य

आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रं कलत्रं श्रोणिभार्ययोः योग्यभाजनयोः पात्रं पत्रं वाहनपक्षयोः ७८ निर्देशग्रंथयोः शास्त्रं शास्त्रमा
 सुधत्ताहयाः स्याज्जटा शक्योर्निबंक्षेत्रपत्नीशिरिरयोः ७९ सुखाग्रि क्रोडहलयोः पात्रं गोत्रं तु नास्मिन्

हयोः शास्त्रं स्यात् शस्यतेनेन शसुहिंसायां शास्त्रत् तदुक्तं हेमः शास्त्रं लोहास्त्रयोः क्लृप्तं चक्रिकायां च योषितीति जटां शक्योः दक्षमूल वस्त्रभेदयोः नेत्रं -
 नयति नीयते नेत्रेन वा नीयते पीडुप्रापयो दाम्नीति प्रत्ययः तदुक्तं विश्वे नेत्रेनेतरिषेद्यदिति नेत्रं माथिगुणो वस्त्रभेदे मूलेद्रुमस्य च रथे च शक्तिविनद्यां च ने
 त्रीनदयांच योषितीति रभसः पत्नीशिरिरयोः क्षीत्रं क्षयति क्षियते क्षीयतेनेन वा क्षिनिवासादो धुन् इत्याद्युत्थं क्षेत्रशरीरेकेदारो सिद्धस्त्वनकलत्रयोरिति विश्वमेदित्यो -
 ७९ क्रोडहलयोः सुखाग्रि पात्रं दूयतेनेन पूज्यपवने हलसूकरयोः पुवः तदुक्तं विश्वे पात्रं वस्त्रं सुखाग्रि च सूकरस्य हलस्य चेतिकोडसूकरइत्यर्थः नास्मिन् गोत्रं भावा
 यते आतो नृपेति कः तदुक्तं मेदिनी गोत्राग्न्ययोगोत्रः शैले गोत्रं कुलाख्ययोः संभावनीये बोधे च काननक्षेत्रवतीस्विति

आच्छादनादिवर्त्तमानेषु सत्रं तदुक्तं विश्वे सत्रं यद्वा सदादानाच्छादनारण्यकैतद्वदति सीदं त्यजनेन षड्विंशरणे अपिशब्दान्तकौतवे ८० विषयेरूपसादो -
काये अजिरं अजत्यत्रानेनवा अजगतौ अजिरोतिमायुः तदुक्तं हेमे अजिरं दुरेकायो विषये प्रागणो निलइति अपिशब्दात् तत्त्वमपि व्योम्याकाशे वाससि वस्त्रं अं-
वरं अंबते अव्यतेवा अपिशब्दे बाहुलकादरः तदुक्तं विश्वे अंबं वाससि व्योमिन्कापि संचक्रु गंधके इति ८१ राक्षेपि चक्रस्यात् क्रियतेनेन यश्चैकः हित्वप्रकरणे
क्षुजादीनामिति हित्वं तदुक्तं हेमे चक्रः काके पुमान्क्लृबं वज्रं सैन्यं रथांगयोः राक्षेदं भांतरे कुभकारोपकरणस्त्रयोरिति अपि नाजलावर्त्तये वि मोक्षे असं नक्षरति क्ष-
रसंचलने पचाद्यच्च अपिवर्णब्रह्मणोः तदुक्तं हेमे अक्षरं स्यादपवर्गे पिरमब्रह्मवर्णयोः गगने धर्मतपसोरं बरे मूलकारण इति क्षीरं अपस्क चकारात्तदुग्ये तदुक्तं मे

सत्रमाच्छादने यद्वा सदादानेन वेपि च ८० अजिरं विषये काये व्युत्पन्नं यो भिन्वा ससि चक्रं राक्षेप्यसं तनुमोक्षे पिसारमपस्क च ८१
स्वर्णे पिभू रिव द्राहादारमाना पिगोपुर गुहादभा गच्छरे हरहाति कमुपच्छर ८२ दिव्या क्षीरं दुग्धे जलोपचेति दौर्ध्वं चिद्विशब्दो स्वर्णेपि

स्वः प्रवति भूयतेवा भूयसतायां भूयस्यौवा अदिशदिति क्रिन् तदुक्तं मे दिव्यां क्षरिनिवास्तदेव च हरे च परमोक्षिन् नपुंसकं सवर्णे च प्राज्ये स्याद्वाच्यलिंगक इति स्व-
र्णं भू रिरूपमेदानं नपुंसकमित्यर्थः चंदति चदि आल्हादने स्फाथितं चीति रक् तदुक्तं मे दिव्या चंद्रः कर्पूरां यिच्छ सदां शुस्वर्णवार्धिति हारमाने तु गोपुरं पुर-
ति पुरं अग्रगमने गवां पुरं तदुक्तं मे दिव्या गोपुरं द्वापि पूहार्त्तिकैवर्त्तमानेषु रमितिके चिन् गच्छरे गुहादं भौ स्यात्तां गत्याने गाहू विबोडन
गच्छरं रक्तगुहादं भनिकु जगहनेष्ययीति विश्वः रहः किजने अंभितं समीपं हेउपच्छरं सदा उपच्छरं त्यत्र च्छको विलेपुसीति यः उमच्छरं समीपे स्यादेकां ते च नपुंसकं भि-
ति हेमः ८२

पुरः अधिकं उपरि एतानि अग्रशब्दवाच्यानि स्युः अग्यते अगतिवा अगकुटिलायांगतो औणादिकः प्रत्ययः तदुक्तमैदिन्या अग्रं पुरस्तादुपरि माणोपलस्य च आलंबने समूहे च प्रागेव स्यान्मपुंसकं अधिके च प्रधाने च प्रथमे चाभिधेयवदिति अधिकं यथा साग्रं शतं उपरि चक्षुष्यं पुरं मंदिरं चेति द्वयं अगारे नगरे च स्यात् विपत्तिं हृपालनपूरणयोः मूलविभुजादिः उलं च यद्वा पुरति पुरअग्रगमने इगुपेति कः तदुक्तं भरव्यां पुरं शरीरमित्याहुर्गृहोपरि गृहं पुरमिति पुरं शरीरेन गरे गृहपाटलिपुत्रयोरीति हे मे च मवत्तेन मंदिरकृत्यादौ इपिमदं किं रं च तदुक्तमैदिन्या मंदिरं नगरे कुड्ममिति विषये जनपदे उपद्रवे मरणादौ चराहः स्यात् अस्त्री राजति राज्ददीत्यौ औणादिकः प्रत्ययः ८३ श्वभ्रं गते भये च दरः स्यात् हृप्रये विदारणे वा अप अस्त्रियां दरोः स्त्री साध्वसे गते कंदरे तु द-

पुरोधिकमुष्यग्राण्य गारेन गारे पुरम् मंदिरं चाथराष्टौ स्त्री विषये स्यादुपद्रवे ८३ दरोस्त्रियां भ्रमे श्वभ्रं वज्जोस्त्री हारिके पवौ तत्र प्रधाने सिद्धा तस्मै च वायेयपरिच्छद ८४ औशीरश्वा मरदंडे त्यौशीरिशयनासने

री स्मृता दराव्यर्थे मनागर्थे इति श्रुतः हारिके मणिभेदे ष्वौ भिदरे वज्जः वजति वजगतौ रजप्रत्ययः वजं स्याद्दालके धान्ये द्धुवां यो गां तरेषु मानिति विश्वः प्रधाने स्वतंत्रे सिद्धौ ते तांभिके सूत्रवायेः परिच्छदे त्वं स्यात् तन्येन तनुविस्तारे तन्नि कुटुबधारणे भावे कर्मणि वाचञ् इत्याद्युत्थं तदुक्तमेदिन्या तत्र कुटुबकृत्ये स्यात्सिद्धांते चो ष्योक्तमे प्रधाने तनुवाये च शास्त्रभेदे परिच्छदे श्रुतिधारत्वात्तरे हेतावुभयार्थप्रयोजने इति कर्त्तव्यानायां चेति ८४ चामरे चमरस्यायं दंडे औशीरं उभयते वशां कानौ वशोः कित् इति ईरन् ततः प्रज्ञाद्यण औशीरं चाथपीठयो रित्यजयः औशीरिशयनासने रतः शयनासनयोः समुदितयोरीशीरं संज्ञेति स्वायी संज्ञुतिस्तत्तत्पृथगेव व्याख्यातवान्

कारिहस्तामे वाद्यभाण्डसुरवे जले व्योम्नि खड्गफलेखद्वुमध्ये पद्मे तीर्थोपधिविशेषयोश्च पुष्करस्यात् पुष्पाति पुष्यतेअनेनवा पुष्युष्टौ पुषः किदितिकरन् त-
दुक्तहैमे पुष्करंयंकजेव्योम्निवयः करिकराग्रयोः ओषधिद्वीपबिहगतीर्थगोष्ठांतरे पुष्करंतुयवत्केचकाडरवद्गुफलोपिवेति ८५ अवकाशादित्रयोदशशब्देषु अं-
तरशब्दः स्यात् अंतरानिरादाने आतोसुपेतिकः अवकाशादिषुयथा अंतरेहिमं अवधौमासांतरेदेयं परित्यानेपरिधानीचे अतर्धौपर्वतांतरितोरविः भेदेयदंत-
रंसर्षपशैलराजयोः तादर्थ्येत्वंदंतरेणान्नायमेतन् छिद्रेपरांतरेप्रहर्तव्यं आत्मीये अयमत्यंतरोत्मस विनार्थे अंतरेणापुरुषकारमिति बहिः अंतरेचंडालग्रहाः अ-
वसरे अंतरंगः सेवकः मध्ये आगन्धोरंतरं जातः पर्वतः अंतरालानिच्छेदोऽतरेज्योतीरूपः चकारात्सादृश्येहकारस्यचकारांतरतमइत्यर्थाः ८६ सुस्ते पितरस्यात्

पुष्करं करिहस्तायेवाधभाः सुरवे जले “व्याभिरवद्गुफलेयुष्टौतीर्थोपधिविशेषयोः” ८५ अंतरमवकाशावधियुस्थानांतर्हि
भेदतादर्थ्यं छिद्रालीपिधेलाबहिरवसरश्छेत्तरोत्स्यनिच ८६ सुरेतिपिथतरराजकशैरुण्यपिनागरम् शावरत्त्वथतममेसया
तुकेमेद्यलिंगकम् ८७

येति पितृतेवां पितृहिंसासंक्षेपयोः बाहुलकादरः गुणाभावश्च अधिनामंधाने तदुक्तमेदिन्यां पितरस्त्वाल्यं न्याद्वीबं सु-
स्तमंधानदंडयोरिति राजकशैरुणिजलजमुणश्चै नगरं नगरं तत्रभवइत्यण तदुक्तमेदिन्यां नागरं सुस्तके शक्याविदग्धेनगरोद्भवइति राजकशैरुः कदवि-
शेषइतिकेचित् नागरमोथाइत्यावर्माणाः अंधतमरेगाढाधकारे शार्वरे शर्यर्थेभवं तत्रभवइत्यण धातुके भेद्यलिंगकं स्वामीतु धातुके भेद्यलिंगकमिल-
पिपाठः धातुकस्यासाविप्रश्चल्लिंगकपुष्टोरागमिति व्याख्यत् ८७

८५

८६

८७

अरुणो सिते पीतेच गौरः गौरतिगवतेवामनोचइत्याद्युत्थं गुरिवृद्धमने गुङ्गगतौवा तदुक्तं मेदिन्यां गौरः पीतेरणश्वेतेविश्वेदेचाभिधेयवत् नाश्वेतसर्षपे-
चंवेनद्वयोः पदकेसरइति व्रणकार्यव्यरुक्षरः अरुः करोति दिवाविभेत्तिटः अपिशब्दात् भ्रष्टातकफलग्रहणं तदुक्तं मेदिन्यां अरुक्षरोव्रणकृतिः त्रिषु भङ्गा-
तकेषुमानिति मेदिना कविनेपि जठरः जायते अग्निर् जलेसरः एषोदरादि. तदुक्तं हेमे जठरः कुक्षिद्वयोरिति उदरेपि अधस्तादपि अधरः नधार-
ति धृञ्धरणे पचाद्यच् ओष्ठहीनयोरपि अधरस्तपुमानोष्ठहीनैर्नूत्वेपिवाच्यवत् ८८ अनाकुलेपिस्वरच्छेपि एकाग्रः एकमेकत्रवाअग्रमस्य तदुक्तं र-
भसे एकाग्रमन्यलिङ्गस्यादेकतानेष्वनाकुलइति अपिशब्दात् एकाग्रतानेपि व्यासक्तैर्द्विधा व्यासने आकुलेनेककार्यन्यस्तचिते व्यग्रः विविधं विविधेवाअ-

गौरोरुणोसितेपीतेव्रणकार्यव्यरुक्षरः जठरः कविनेपि स्यादद्यस्तादपिचाधरः ८८ अनाकुलेपिचैकाग्रोव्यग्रोव्यासक्तआकुले

उपर्युदीन्यश्चसुषुष्यतरः स्यादनुत्तरः ८९ एषाविपर्ययेश्चदूरानात्मातमाः पराः

ग्रमस्य उपर्युदीन्यश्चेष्टेषु त्रिषु उत्तरः वर्तने उत्तरति दूङ्ग-
नतरणयोः पचाद्यच् उपरी इतउत्तरं उदीच्येयथा रस्वानां शतरोहीरः तदुक्तं मेदिन्यां उत्तरं प्रतिचाक्ये स्यादुधोदीन्योत्तमेऽन्यवत् उत्तररक्तविराटस्य त-
नयेदिशिचोत्तरइति एषां उपर्यादीनां विपर्ययेवैपरीत्येश्चेष्टेचानुत्तरः श्रेष्ठे तु न उत्तरः श्रेष्ठायस्मादिति विग्रहः ८९ दूरानात्मातमाः एतेत्रयः -
पराः परशब्दवाच्याः विपत्तिपूर्यते अनेनवा अप्योवा तदुक्तं मेदिन्यां परः श्रेष्ठारिदूरान्यो तरेष्टीवंतु केवलइति ८९ ॥

८९

८९

८९

८९

८९

८९

स्वाधुश्रियोस्तु मधुरो मधुमाधुर्यरातिकः अस्य चेततिवा उषशुषिदिति मत्वर्थैः तदुक्तं विश्वे मधुरं मधुवत्स्यादुषिये मधुरान्वयवदिति कठिननिर्दयो कुरो कं
तति कृतीच्छेदेन रस्यये कूआदेशः तदुक्तं विष्वे कूररक्तकठिनेधोरनृशंसत्वाभिधेयवदिनि १० दानुमहतोः उदारः उदुच्चैरासमं तादृच्छति पचाय
च तदुक्तं रमसे उदारोदातुमहतोर्दक्षिणेचाभिधेयवत् अन्यन्वायोः इतरः इनाकाभेनतरति स्वमस्वान्त्येदेर्नैरतिवा ईरगतौकपनेच ईरप्रेरणेवा प
चायच म्दस्वच्छंदयोः खैरः उदीत्यशङ्कयोः शक्रा शोभते शक्रमदीत्यौ स्फाथितंचीनिरक शक्रस्यादत्रके कूबउदीत्यंशुक्योश्चिधीति मेदिनी ११ इति
राताः चूडं शिरवा किरादं मुकुः संवताकशाश्च एतेत्रयः मौलयः मूलस्यादूरभवः सुतंगमादिभ्यइञ् तदुक्तं रमसे किरादेर्मौलिरकूवे चूडासंयतकेश

स्वाधुश्रियोस्तु मधुरो कुरो कठिननिर्दयो १० उदारोदातुमहतोरितरस्त्वन्यनीचयोः मंदः स्वच्छंदयोः खैरः शक्रममुद्गसशङ्कयोः ११
इतिराताः चूडाकिरादं केशाश्च संयतामौलयश्चयः दुमप्रभेदमातंगकाडपुष्पाणि पीलवः १२ कृतांतानेहसोः काल श्रवतुर्थेपियुगे

कलिः योरिति मौलिः किरादेधभिल्लेनूडायामनपुसकं अशोकपादपेक्षुमीति मेदिनीकारश्च दुमप्रभेदमातंगकाडपुष्पाणि एतेचत्वारः शब्दाः पीलुवा-
च्याः स्फुः पील्वति पीलप्रतिष्ठंभे मृगयुवत्कुः तदुक्तं मेदिन्या पीलुः पुमान्प्रसूतेषुयात्यरमागौभतंगजे अस्मिन्नवंडेचतालस्थकांडपादपभेदयोरिति मा-
तंगकांडाजगुवाणा वित्यर्थः १२ कृतांतानेहसोः कालस्यान् कालयति कलशब्दसंस्थानयोः कलप्रेरणे व्यंतादच इत्याद्युत्पं कृतांतः यमः अनेहः समयः तदुक्तं
मेदिन्या कालोभृत्योमहाकालेसंमयेयमकृष्णयोरिति चतुर्थेपि युगे कलिः कलयति कल्यतेवा कलगतौसंस्थानेच व्यंतादचैः अदंतत्वादुपधात्वक्षिर्न तदुक्तं विष्वे
कलिः स्थाकलिकायानाशुराजिकलहेयुगे इति

कुंरंगेपि कमलः कमुकांतौणिङ्भावेकलच् कमलंमलिलेतायेजलजेव्योन्मिभेषजे मृगभेदेतुकमलः इत्युक्तं प्रवारपि कंबलः कंक्षुत्सितं शिरोबुवावलते बल
 सवरणे संचरणेच सुखविभुजादिः तदुत्तरभसे कंबलोनागराजेस्यात्सास्त्रायावाक्येनपि क्षमावद्युत्तरासंगेसलिले तुनपुंसकं १३ करोपहारयोः राजदेयो
 पचारयोः पुंसि बलिः स्यात् प्राप्यंगजेत्वक्मकोचोऽस्त्रियां बलिः बलत्ते वल्यतेवा वलप्राणने वलसंवरणे औणादिकइः तदुक्तं रभसे वलिर्देत्यप्र
 भेदेचकरचामरदंडयोः उपहारेपुमान्स्त्रीलुञ्जरयाश्चथचर्मणि ग्रहदारुप्रभेदेचजतरावयवेपिचेति स्त्रोत्य सामर्थ्येन्येषु बल बल्यते बलतिवा चञ्च
 अत्रवा इत्याद्यृत्य तदुक्तंमेदिन्या बलवद्दरसेरुपेस्त्रागमिस्त्रोत्यमेन्ययोः बलोहलायुधेदेत्यभेदेवलनिवाथसइति ना काकसीरिणोः १४ बाल्या

स्यात्कुरंगेपिकमलः प्रवारपिचकंबलः १३ करोपहारयोः पुंसिवलिः प्राप्यंगजेस्त्रियां मृगैल्यसामर्थ्येन्येषुबलनाकाकसी
 रियाः १४ बालुलः पुंसिवाल्यायामपिवातासहंभिषु भेषांलंगः शतेव्यालः पुंसिश्वापदसर्पयोः १५ मल्लश्चायापविद्धिद्वान्यस्त्री
 शूलरुगायुधस

या वानसग्रहे वानुलाः वानंसहने वातासह वानमासहते वातासमूहचेत्फलः चादसहने प्राणिनिवातूलस्त्रिषु वानुलोवानुलोपि
 स्यादितिद्विरूपकोभानुहस्वमध्यपि शते बान्यालिंगः व्यालः स्यान् विसृंआरमंतादुलति अइतिवा अलभूषणादौ अइउचमेवा इलयरेकत्वं पचाद्यच्
 तदुत्तरभसे व्यालोदुष्टमजसर्पेखलेश्वापदसिंहयोरिति १५ प्रापविद्धिद्वानि मलवाच्यानिसकः मलोऽस्त्री मलयति मलतत्कृतौ मलधारणेच इत्याद्युत्वं विद वि
 हा किं तैलाद्यथोभागसं मलोस्त्रीपापविद्धिद्विरुपणेत्यभिधेयवदित्युक्तत्वात् वसाशुक्रमस्तमज्जायुधंविद्धिर्कर्मोत्पद्गुणः श्लेष्माशुदुषिकश्चेदोद्गर्शतेसंज्ञाणां

रुग् आयुधं शूलं स्यात् शूलति शूलसंज्ञाया इत्येपितकः तदुक्तंविश्वे शूलोऽस्त्रीरोगआयुधे मृत्युकेतन्योगेधिति

शंकावापिलोहकीलकोपि कालः द्वयोः स्थियां तु कीला नीलति कोल्यनंन अनेनवा कीलबंधं कः यज्जवा तदुक्तं धरण्या कीलः कपोणि कायाते स्थाणौ च ज्वल
नार्चयिष्यति कोलोक्षिते जसीप्रोक्तः कपोणि न्तं भायोस्तथानिहेराश्रव आश्रयार्थकोणोवा अंकुरत्संगः चिन्हंवा पक्तिः श्रेणिः एतेषु पदेषु पालिः पालयति पाल्य
तेवा पालरक्षण अचङ्गः पालिः कर्णालतायास्यात्प्रदेशोपत्तिचिन्हयोरित्यजयः सम्यश्रुयुवर्त्तापालिः यंक्तिः कर्णालतायिचेति चिकांडशेषः यान्तिः कर्णे लताये
श्रीपक्तावक्रमेदयोः छात्रादिदेयेस्त्रीयालायूकामश्रुयोषितोरिति मेदिनी १६ शिल्पगीतवाद्यादिनैपुण्ये कालभेदे त्रिशल्पास्त्यकेकाले कला कलय-
ति कलतेवा कलशब्दसंख्यानयोः पचायच्च इत्याद्यूच्य तदुक्तमेदिन्या कलास्यान्मूलरेचद्वौ शिल्पादावेव शर्माचक्रे षोडशांशे चंद्रस्य कलनाकालमानयोगिर

शंकावर्षिद्वयोः कीलः पालिरुच्य श्रयंकपयतिषुः १६ कला शिल्पे कालभेदे व्यालि सस्यावली अपी अल्यं बुविकृतौ वेला कालमर्याद
योरपि १७ बहुलाः कृत्तिक्कागाद्यो बहुलायां शितौ त्रिषु

ति सरस्यावली आलास्यातौ आअलति अल्यतेवा अनयावा अवभृषणादौ स
वधातुष्यइन्नु रुदिकारादि तिङ्ङिषु तदुक्तमेदिन्या स्वादास्त्रिंविंशद्वाये त्रिषु स्थियां वयस्यां संतोपत्तौ च कीर्ति इ ते अल्यं बुविकृतौ दंडुदर्शनात् सिंधुज
लसत्सौ कालमर्यादयोरपि वेलास्यात् वेळति केन्दुशतौ पचायच्च इत्याद्यूच्यं तदुक्तं विश्वप्रकाशे वेलाकाले च जलधे स्तीरनीरविकारयोः अस्मिन्मरणे रोगस
मिवाचिबुधस्थियां भोजने पाश्वराणां स्यादिति १७ कृतिकार्गावः स्युः बहुलाति आतानुपतिकः अयौ बहुलः पुंसि शितौ रुखावर्णे त्रिषु
तदुक्तमेदिन्या बहुलानीलिकायां स्यादेलायामविद्योषिति क्रांतिकार्यां स्थियां भूमि विहाय सिनपुंसकं पुंस्यगौ रुखापक्षे च वाच्यवत्याज्यचुखायोगिरिति

विलासक्रिययोः लीला लीलाः श्लेषणं बाहुल्यकालो गुणाभावश्च लीलाविदुक्तेऽपि विदुः सख्यलाभ्युत्थारभावप्रभवक्रियास्त्विति शर्कशापिच उपलभ्यताम् भिक्ताः स्वं
 इति सूत्रं तिर्वा उपपत्तिरिति लादने आनन्दोपसर्गं लंघात्प्रति ओषधौ पलाति पलगतौ अर्च शर्कराशकलेद्रियासितोपलजस्वपीत्यजः उपलः प्रस्तवेरत्ने
 शर्करायास्वतोपला १८ शोणिते अंममिच्च कीलालं कोलमप्रतिबंधनअल्यतेवार्पते अलभ्यषणोदो कर्मणिचयञ् कोलप्रतिबंधअलतिवा कर्मण्यण -
 आद्यप्रथमे शिफाभयोः वक्षजदानक्षेत्रविषययोः मूलं मूलति मूलप्रतिष्ठायां मूलरोहणेवा इगुपयेतिकः समूहः जालं स्यात् आनायः शाणस्वत्वादिकृतोरज्जु
 संचः गवाक्षक्षारकावपिवासायनास्युदकदीक्षावर्षिष्वेनयोपि जालवाचकाः स्युः जलति जलयातने ज्वलादित्वाणाः इत्याद्युत्वं जालगवाक्षआनायेसार

लीलाविलासक्रिययोः प्रपलाशं कुरापिच १८ शोणिते ममिक्तीलालं मूलभावे शिफाभयोः जालं समूह आनायगवाक्षक्षारकाव

पि ०१ शीलस्वभावसङ्घर्षे तुल्यं फलम छदिनचरुजोः क्लृप्तिममूहपटलनना ३००

११ स्वभावेप्रकृतौ सदृशौ सञ्चरिते शीलं शील्यतेनेन शीलसमाधौ धन्योवा सम्येधान्ये फलं स्यात् हेतुकृते हेतुनाद्यदितोपि यथाद्रव्यस्य फलयत्नः त
 दुक्तं विश्वे फलहेतुसमुत्थस्यात्फलकेत्युल्लिख्योः जातीफलपिकं कोलसस्यवाणाग्रयोः रपीति छदिनचरुजोः क्लृप्तिममूहपटलनना ३००
 पदसंख्यात् नना समूहेत्ययः पदं विस्तारयति ला आदाने आतोनुयेतिकः अथपटलपिदकेच परिच्छदे छदिनचरुजोः क्लृप्तिममूहपटलनना ३००

मेदिनी ३००

३

३

३

३

३

३

अथः स्वरूपयोः रसातलवक्षस्तत्त्वयोः अस्त्रीसलंस्यात् तलति तलप्रतिष्ठायां पचाद्यच् तदुक्तंमोदिन्यां तलस्वरूपेत्तूर्ध्वेस्त्रीङ्ङिबज्यायासधारणा काननेकार्ये
बीजेचपुंसिगालगर्हाकहे चपेदेचत्सोतंत्र्याद्यातेसस्येनपाणिनेति तलंस्वरूपपाद्ययोः खड्गसुधित्वेयद्योरिति आभिषे यलं यलति यलगती यचाद्यच् तदुक्तं
रुद्रे पलमुन्मानमासायाशिति और्वानलेपि पातालं पततिअत्रवा पत्तुगती चडिपतिभ्यामालच् इत्याद्युत्वं पातालंनगालोकेस्याद्विवरेबाहुबानलइत्य०
वस्त्रे चैतं अधमेत्रिषु चैतः स्त्रियां चैला चैलमित्यापि चिलति चिल्यतेवा चिलवसने अच् यञ्वा पोतेसु चैलमिचेल्यतेवा चैलगती प्रज्ञाद्याणिदृक्षिः
२०१ शंकुभिः कीर्णेश्वभवेगर्ते कुकूलं कोर्ध्वमेः कूलं कुक्षितंवाकुकूलं केवते कलसेवने कोशिरसिवलतिवा वलप्राणने पचाद्यच् तुषानले नासुकुकूलः तुष-

अथः स्वरूपयोस्त्री तलंस्याच्चाभिषेपलम् और्वानलेपिपातालंचैलवस्त्रेधमेत्रिषु २०१ कुकूलंशंकुभिः कीर्णेश्वभवेनासुतु-
बानले निर्णतिकेवलमितिचिलिगत्वकस्तत्त्वयोः २०२ पर्याप्तिसेमपुण्येषुकुशलंशिक्षितात्रिषु प्रवालमक्षुरव्यस्त्रीत्रिषुस्थूलं

जडेपिच २०३

ज्वलने निर्णान्तिनिगतार्थं केवलं जलमित्यर्थः एकस्तत्त्वयोरपिचिलिगंस्यात् केवलः
कुकूलः कूलंषु केवलाद्यदाः तदुक्तंमोदिन्यां केवलः कुहनेपुमानिति २०२ पर्याप्तिसेमपुण्येषु कुशलं कोभूयैशलति शलचलने पचाद्यच् कुशान्-
लातिइत्याद्य० शिक्षितेच्छाने चत्रिषु तद्यथा शिक्षितोशिव्यः शिक्षितागोः पर्याप्तिः सामर्थ्यमित्यर्थः क्षुबुरेपिअस्त्री प्रवालं प्रवलति वलप्राणने ज्वलादिचाण-
तदुक्तंमोदिन्यां प्रवालोस्त्रीकिसलयवीणादंडेचविद्रुमइति जडेपित्रिषुस्थूलं स्खूलयति स्खूलपरिग्रहणे पचाद्यच् स्खूलकूटेचनिध्याज्ञेपीवरेचान्वलीगकभि-
त्य० २०३

दंतुरेऽन्नातदन्तयुक्तेषु स तुंगे करालः करेणालाति यद्वाकरमलति अलभ्रषणादौ कर्मवपण करालंदंतुरेतुंगेभाषणेच्चाभिधेयवत् दंतुरस्मृन्तरदेतथोन्न-
ततरोविष्विति मोदेना चारौदक्षेचपेशलः पशालाति पिशा अवयवेयञ् इत्याद्युह्यं सूर्येऽर्भकोपि बालः वलति बलप्रायाने ज्वलितिद्वितिगाः इत्या सूत्चं तदुक्तं
विश्वे बालः कचेऽपिशौधूरेर्वह्नीवेरेस्वेभपुल्लयोरिति बालोनाकुंतलेष्वम्यगजस्थायिचबालद्यौ वाच्यलिंगोभवेद्वेद्वेहीबेरेषुनपुंसकभित्मस्तत्वा० चलसत्तथायोः लो-
तः लोडिति लोड्डुन्मादे पचाद्यच् इलयोरेकात्वं लोलभ्यलेसतृणोचेत्कृत्कत्वात् २०४ इतिलाताः बनारण्यबन्ही दवदाबौ हुनोति दवतिवा पुहुपताये दुगतीवा
दुन्योरनुपसर्गेइतिवाणः पक्षअन् जन्महरो भवौ भवति अन् तदुक्तंमोदिन्यां भवः क्षेमेचसंसारिसत्तायां प्राप्तिजन्मनोऽपि गन्वीसहायश्च अधानस्रवायो सवि-

करालोदंतुरेतुंगचारौदक्षेचपेशलः सूर्येऽर्भकोपिबालः स्याल्लोलभ्रषणलसत्तथायोः २०४ इतिलाताः दवदाबौवनारण्यबन्हीजन्महरो
भवौ मन्वीसहायः सचिर्वोपतिशारिवनराधवाः २०५ अवयः शैलमेषाकी आज्ञाक्कनाल्लवराहवाः भावः सत्तास्वभावाभिप्रायत्तथा

स्मजन्मस २०६, बोस्तः सहअयतेः यतिवा अयगतौ इगतीवा सचनंपचमवाये सचिंवाति वागत्यादौ पतिशारिवनरः धवाः स्युः धवति धुवति
धुनोतिधुनातिवा धूञ्धुञ्कंपने धूळिधूनने यचाद्यच् तदुक्तंहेमे धवः पुमान्नेधूर्तेपत्योचक्षांतरेपिचेति २०५ शैलमेषाकीः अवयः अवाति अव्यतेवा अवर
क्षणे इन् तदुक्तंमोदिन्यां अविनार्थेर्वोमेषैशैलमूषिकपंचवलइति आज्ञाक्कनाल्लवराः हवाः स्युः क्वैजः संप्रसारणं सत्तादिजन्मांतेषुषट्स्र भावः भावयति पचाद्य-
च् भावः सत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टालजन्मसः क्रियालीलापदार्थेषुविह्वनिबुधजंतुभिस्तत्क० इत्यादावपि आत्मानिचस्वभावभाचरेषुमान् २०६ ॥ राम

उत्पादादिगर्भमोचनान्तेषुपंचक प्रसवः प्रसूयने षूड्याणिप्रसवे अप्र प्रसवोगर्भमोचने उष्मादेस्यादपत्येपिफलेपिबुक्तमोचिचे त्यक्त० उत्पादइति अ-
विश्रमो अपन्हवे अयलापे निकृतांशाख्ये निन्हवः कुहूः अपनयनेअप् तदुक्तंविश्वे निन्हवः शुंमिनिहृतावविश्रमापलापयोशिति ३०७ उत्सेकामर्ष-
योः इच्छाप्रसरे महे उत्थवे एतेषु उत्सवः स्यात् उत्सेकः उद्रेकः प्रसरः वेगः उत्सवोमहउत्सेकइच्छाप्रसवकोपयोरित्युक्तत्वात् प्रभावे सतांचमतिनिश्चये-
अनुभावः अनुभावयति पवारयच्च तदुक्तंविश्वे अनुभावः प्रभावेस्यानिश्चयेभावस्तच्चकइति ३०८ जम्भहतःजनकप्रभवः प्रभवत्यस्मात्अप् आद्योपलब्ध्ये प्र-
थमज्ञानाय चन्धनमपि स्थानवाचकोपि प्रथवः स्यात् आद्योपलब्धिर्यथा कुलालचक्रप्रभवोद्यतइत्यर्थः प्रभवत्यस्मात् तदुक्तंमेदिन्या प्रभवोजम्भसूलेस्या-

स्यादुत्पादेफलेषुप्रसवोगर्भमोचने अविश्रमोः पन्हवेपिनिहृतावपिनिन्हवः ३०७ उत्सेकामर्षयोःरिच्छाप्रसरेमहउत्सवः अनु-
भावः प्रभावेचसतांचमतिनिश्चये ३०८ स्याज्जम्भहेतुः प्रभवः स्थानचाद्योपलब्ध्ये शूद्रायांविप्रतनयेशस्वपारशवोमतः ३०९
ध्रुवोभ्रमेदेक्षुबंतुनिश्चितेशाश्वतेचिबु

ज्जम्भहेतौपराक्रमे ज्ञानस्यचादिमस्थानइति शूद्रायांविप्रतनये विप्राज्जाते शस्त्रे परश्वधारण्य पा-
रशवः परानशृणाति शृंहंसायां उपत्ययस्यडिलंततः स्वास्थेण परस्त्रियाअपत्यंवा परस्त्रीपरशुचेत्यष् तदुक्तंरभसे शुंमिपारशवःयुमान् परस्त्रीतनेशस्त्रे
दिजान्छुद्रासुतेपिचेति ३०९ भ्रमेदे नक्षत्रभ्रमे ध्रुवः शुंमि क्षुंबंतुनिश्चिते शाश्वतेनित्येचिबुध्रुवः ध्रुवति ध्रुवगती पचाद्यच्च तदाहविश्वे ध्रुवः काले शिवे
शंको वदेचीतानपादजे ध्रुवाध्रुवोशालपण्येगीतिरनुक्रमेदयोरपि ध्रुवंतुनिश्चितेतर्केनिश्चलेशाश्वतेन्यवादीति ७९

ज्ञातौ आत्मनिर्देष्टे एतयोः द्वयोः पुंसि स्तः स्वनति स्वनतेवा स्वनशब्दे अन्येभ्योपीतिङः तदुक्तं विश्वे स्तः स्यात्पुंस्यात्मनिज्ञातौ त्रिष्वल्पीयोस्त्रियांश्च
 नेदति आल्पीये स्वसंबंधिनि स्वंत्रितीगो धने अस्त्रियांस्तः २१० स्त्रीकटीवस्त्रबंधोपि परिणो राजपुत्रादेर्बंधके वणिजासूलधनेपि नवीस्यात् निव्ययति नि
 वीयतेवा व्यञ्जसंवरणो गौरीफेरवयोः शिवा पावर्तस्तृगालयोः शिवा शिवमस्यस्याः पुंडरीकद्रुमेचापिशिवाद्वातामल्लेषधौ अश्रयामलको गौरीकोष्ठसि
 कुफलास्तुचेति विश्वः द्वंद्वकलहयुग्मयोः स्यात् द्वंद्वरहस्येति साधुः तदुक्तं विश्वे द्वंद्वरहस्येकलहेतथाभिधुनयुग्मयो रिति चार्थे द्वंद्व इति निर्देशात्पुंस्त्वमपि
 २११ इव्यास्तुव्यवसायेषु वित्तप्राणभिश्चयेषु सत्वं स्यात् सीदत्यास्मिन् गुणाद्याः बहुविशरणार्थो अन्येभ्य इति साधुः सत्वं दत्वे गुणेचित्ते व्यवसायस्व

स्वोज्ञातावात्मनिस्त्वं त्रिष्वल्पीयेस्वास्त्रियांश्च २१० स्त्रीकटीवस्त्रबंधोपि नीवीपरिणोपि च शिवा गौरीफेरवयोर्द्वंद्वकलहयुग्म
 योः २११ इव्यास्तुव्यवसायेषु सत्वमस्त्रीतु गंतुषु क्लीवं नपुंसकं षट्वाच्यलिंगमविक्रम २१२ इति वाताः द्वौ विशो वैश्यमनुजादौ
 चराभिमतस्यैव

प्रावयोः पिशानादायात्मप्रावे बलेपाणेषु गंतुषु अस्त्रियां सत्वं स्यात् षट्कलीयप्रकृतौ नपुंसकं क्लीबं स्यात् क्ली
 बने क्लीबप्राधातुं इगुपेति कः अविजगं वाच्यलिंगं स्यात् तदुक्तं रुद्रे अस्त्रीनपुंसके क्लीबवाच्यलिंगमविक्रम इति क्लीबोऽपौरुषवद्वयो रिति हेमः क्लीबं स्यात्पुंडकेन
 स्त्रीवाच्यलिंगरक्तविक्रम इति मंदिनी १२ इति वाताः वैश्यमनुजौ द्वौ विशो वर्नेते विशति विद्याप्रवेशने कर्तारिक्रिय तदुक्तं विश्वे विद्वत्सूतौ वैश्यमनुजप्रवेशेषु मनीष
 षि रिति चराभिमतौ गृहपूरयुद्धे साधो गयशति स्पशचाधनस्य र्शनयोः पचाद्यच् ६९
 ६९ ६९ ६९

पुंजमेषाद्यौ एतौदौ राशीस्तः रश्यते रशानिवा रशतेः सौत्रात्तणिः अचइः आदिनाहृषभादयः कुलमस्करौ अव्यवेषू वंशः स्यात् वमति वम्यतेवा तुवमु
द्विरणो वृक्षवभिषयः शक्र वंशोवेणोकुलेवर्गपृष्ठाद्यवयवपिचैतिहेमः २१३ रहः प्रकाशो एतौदौ वीकाशो विकारात्मस्मिन् काशदीप्तो अधिकरणोयजू वि
काशाहृत्यपि वीकाशो विजनेव्यक्तइतिविश्वः. वीकाशः पुंसि विजनेप्रकाशोसदृशागमइत्यक्तत्वात् भवतिभोगयोः सेतनोपभोगायाः निर्वेशः निर्विशयत
वञ्च निर्वेशिस्तपुमानभोगोवेतनेसूच्छनेपिनैत्यक्त० कृतानयमे पुंसि कीनाशः क्षद्रकर्षकयोरक्षणीवलयोरपिनिषु कीनाशः स्यात् क्षिप्नाति क्षिश्य
तेव द्विशक्तिविषयनेक्षिशोभिद्वौपधायादितिसाधुः इत्याद्यूत्वं तदुक्तमेदिन्या कीनाशः कर्षकक्षद्रोपांशयातिषुवाच्यवत् २१४ पदे व्याजे लक्ष्ये निमित्तेन अ

होराशीपुंजनेषाद्यौद्वौवंशोकुलमस्करौ २१३ रहः प्रकाशोवीकाशोनिर्वेशोभवतिभोगयोः कृतानेपुंसिकीनाशः क्षद्रकर्षकयोस्त्विषु २१४

पदे लक्ष्ये निमित्तेपदेशः स्यात्कुशमस्तच दशावस्थानकविध्याव्याशात्तृध्यापिचायता २१५ पदेशः भावेकर्मणिवाचञ् तदुक्तविश्वे अष्टदेशः
पुमान् लक्ष्ये निमित्तव्यपदेशयोरपीनिविश्वः अस्तच कुशस्यात् कौशेतिस्त्विति अन्येभ्योपीत्तिडः कुशस्यतिवा कुशस्यतिवा शीत
नुकरणो कः तदुक्तविश्वे कुशोरामसतेदर्भयोर्ऋतृपेकुशजलइति अनेकविधा अवस्था दशास्यात् दशति दशदर्शने सुलविस्तृजादिः दहदेशेतिनि
दशाभलायोच्यपिवा दशावाल्यादिरूपत्यर्थः तदुक्तविश्वे दशावस्था दीपवत्येर्विस्त्रांमिहभियोषितोति आरयता दीप्तो तृध्यापि अशा स्यात्
आसमत्तादभुते अशुव्याप्तौ पचाचच् चकाराद्दिगव्याशा २१५

स्वाकरिण्याः योषाहस्तिन्योर्वशा हृष्टि वशकान्तौ अत्र वशावंध्यासुतायोषास्त्र्यागवोकारिणीषुचेतिमेदिनी शानेबुद्धौ हातरि त्रिषु दृक् स्यान् ह शिरप्रक्षणेक्षिप् तदुक्तमेदिन्या हृक्स्त्रियादर्शनेनेत्रबुद्धौच त्रिषु बोक्षक इति मेदिनी साहसिकः विवेकाहितः कर्कशः कुणोति ह्यजहिंसायां वि-
त्र कशति कशशब्दे अत्र कर्चचसौकशश्च कटोरामस्तृणोरपि कूरदुःस्पर्शयोरपि तदुक्तविशेषे कर्कशः परुषेकूरकूपयोनिरदयेदट इक्षीसाहसिके
कागमर्दकापिल्यथोरपीति २१६ प्रसिद्धेऽपि प्रकाशः प्रकाशते प्रकाशनेवा काशरक्षसो अत्रयञ्वा अपिशब्दात् प्रकाशोनिप्रसिद्धेऽस्या आह्लासा
तपयोः स्फुटङ्गतिविश्वः शिशावज्ञेच बालिषाः बालिरयति शीतनूकरणे आतहतिकः कृष्णलेभुकुले स्वद्विधाने अर्थोऽपि धनसमूहे दिव्ये शयन-

वशास्त्रीकारिणीचस्याहृन्तानेज्ञातरित्रिषु स्वात्कर्कशः साहसिकः कटोरामस्तृणावपि २१६ प्रकाशोतिप्रसिद्धेऽपिशिशावज्ञे
पिबालिषाः कोशस्त्रीकुड्मलेखद्विपिथानुर्योयिदिव्ययोः २१७ इतिशांताः सारमस्त्यावनिमिषोपुरुषावात्ममानवो काक
मस्त्यात्स्वर्गोऽवाप्सो कक्षालु वृणविरुधौ २१८

यमेवे केशः स्यात् कुशधातोरचयञ्वा २१७ इतिशांताः सारमस्त्यो अनिगिषो
ननिगिषति मिषस्त्रेवयो इगुपेतिकः नयभ्रमासः आत्ममानवो पुरुषो पुरति पुरअग्रगमने पुनःकुपन् तदुक्तः हेमचंद्र पुरुषश्चात्मनिरपुनोगाह
ति आत्माक्षेत्रज्ञद्वैत्यार्थं काकमस्त्यात्स्वर्गो मस्त्यानति किप् मस्त्याच्चामोरगभवकादिः इवाक्षो ध्वंसिद्योरवाशितेच पचायन् तदुक्तविश्वे
ध्वांसिर्लकावकयोः रतकुंवेभिधुकेग्रहइति कार्यासवीजनिष्कासनयन्त्रतर्कुटमित्यर्थः वृणवर्कयो कक्षा कथति कथ्यतेच कषहिंसाया ओया

पुंजमेषाद्यौ एतौद्वौ राशीस्तः रश्यते रशानिवा रशतः सौत्रात्पणिः अचदः आदिनादृषभादयः कुलमस्करो अन्वयेषू वंशः स्यात् वमति-वम्यतेवा तुवमु
हिरणो वृष्टवभिष्यः शक् वंशोवेयोकुलेवर्गहृष्टाद्यवेवपिचेतिहेमः २१३ ग्रहः प्रकाशो एतोहो वीकाशो विकासानमस्मिन् काशदीप्तो अधिकरणेयञ् वि
काशो विजनेव्यक्ते इतिविश्वः विकासः पुंसिविजनेयकाशे सदृशागमद्वयत्कत्वात् श्रुतिभोगयोः निर्वेशः निर्विशयै
वञ् निर्वेशस्तपुमानभोगवेतनमूर्च्छनेपिचैत्यक्त० कृतानयमे पुंसि कीनाशः क्षद्रकर्षकयोरक्षणीवलयोरपिभिषु कीनाशः स्यात् क्लृप्ताति क्लृश्य
तेव द्विश्रविषाद्यनोद्विश्रिष्टोरिष्टोपथायादितिसाधुः इत्याद्युत्थं तदुक्तंमेदिन्यां कीनाशः कर्षकक्षद्रोपांशयातिषुवाव्यवत् २१४ पदे व्याजे लक्ष्ये निमिने अ

होराशीपुंजमेषाद्यौ द्वौवंशोकुलमस्करो २१३ ग्रहः प्रकाशोवीकाशोनिर्वेशोश्रुतिभोगयोः कृतोतेपुंसिकीनाशः क्षद्रकर्षकयोरिष्टिषु २१४

पदे लक्ष्ये निमित्तपदेशः स्यात्कुशमस्कच दशावस्थानेकविद्याव्याशात्तुष्यापिचायता २१५ पदेशः भावेकर्मणिवाचञ् तदुक्तविश्वे अमदेशः

पुमान्वत्तस्ये निमित्तव्यपदेशयोरपीनिविश्वः अस्मच्च कुशं स्यात् कौशेतेतिहृति अन्येभ्योपीतिडः कुशयतिवा कुशस्त्वेषो इयुपीतिकः कुपांशयतिवा श्रोत
नुकरणे कः तदुक्तविश्वे कुशोरामस्ततेदभेयोर्द्वीपकुशजलइति अनेकविधा अवस्था दशास्यात् दशति दशदशने भुल्लविमृजदिः दहदशेतिनि
दशाभलोप्येच्यपिवा दशाबाल्यादिरुपेत्यर्थः तदुक्तविश्वे दशावस्था दीपवत्येविश्वान्निमित्तोपितीति आयता दीप्तौ तुष्यापि अशा स्यात्
आसमस्तादभुते अशुव्याप्तौ पचाद्यच् चकारादिगव्याशा २१५

स्त्रीकारिण्योः योषाहस्तिन्योर्वशा लृष्टि वशकांतौ अत्र वशावंध्यासुतायोषास्त्रीगर्वाकारिणीषुचैतिमोदिनी ज्ञानेबुद्धौ ज्ञातरि त्रिषु दृक् स्यात् ह
 शिरःप्रक्षणेक्षिप् तदुक्तंमोदिन्या हक्कस्त्रियादर्शनेनेत्रबुद्धौचक्षिषुषोषाकइतिमोदिनी साहसिकः विवेकरहितः कर्कशः क्षुणोति कुञ्जहिंसायां वि-
 च् कशति कशशब्दे अत्रः कर्चासौकशश्च कठोरामस्तृणोरपि कूरदुःस्पर्शयोरपि तदुक्तविशेषे कर्कशः परस्परैकैक्येननिर्देयदृढे दक्षीसाहसिके
 कागमर्दकापिल्यथोरपीति २१६ मसिन्देपि प्रकाशः प्रकाशते प्रकाशनेवा काशदोषो अच्यञ्वा अपिशब्दात् प्रकाशोतिप्रसिद्धेस्या व्यासा
 तपयोः स्फुटद्वृत्तिविश्वः शिशवज्ञेच बालिशः बालिश्यति शीतनूकरणे आतदतिकः कुञ्जलेनुकुले खड्गयिधाने अर्थोयिधनसमूहे दिव्ये शय-

वशास्त्रीकारिणीचस्याहृद्ज्ञानेज्ञातरित्रिषु स्थात्कर्कशः साहसिकः कठोरामस्तृणावपि २१६ प्रकाशोतिप्रसिद्धेपिशिषावज्ञे
 पिबालिशः कोशोस्त्रीबुद्धलेखड्गपिथानुर्थोयिदिव्ययोः २१७ इतिशांताः सारमत्स्यावनिमिषोपुरुषावात्ममानवौ काक
 मत्स्यात्ववर्गोव्याक्षोकादेशातु लृणविरुधौ २१८ शमदे कोशः स्यात् कुशाधातोरच्यञ्वा २१७ इतिशांताः सारमत्स्यो अभिगिषो

ननिगिषति मियन्धेषणो इगुपेतिकः नयप्रमासः आत्ममानवौ पुरुषौ पुरति पुरअग्रगमने पुनःकुवन तदुक्तंहेमचंद्र पुरुषआत्मनिरपुनोराइ
 ति आत्माक्षेत्रज्ञइत्यर्थ काकमत्स्यात्ववर्गो मत्स्यानति क्षिप् मत्स्याच्चासौख्यगभवकादिः व्याक्षो ध्वंसिधोरवाधितेच यचायन् तदुक्तविश्वे
 ध्वंसिर्लोकवर्णकयोपतर्कदेभिर्दुक्महइति कार्यासवीजनिकासानयन्तर्कदमित्यर्थः लृणवार्थो कसो कषति कल्यतेच कषहिंसायां ओगा

दिकः तदुक्तं धरण्या कक्षः स्युतो मुजाभूतकक्षोरथ्ये च वीरुधि कक्षः शक्रतृणोक्तः कक्षकच्छुदात्तकः वासास्पन्दोपदेकां च्योरथगेहप्रकोष्ठयोः गज
रज्जोपरीधानपञ्चादं च लपल्लव इति २१८ मयहे अश्वदिरज्जो रथैर्गोकिरणो अभिषुः इषुते इष्यते वा इषणति हि सा दर्शनेषु इक्षीकि चेत्युः अभिगत इषु मा
दिसमासः श्रेयणमर्दने श्रेयः प्रवृत्तिर्येष च अमादूहेति वक्षिः तदुक्तमजये मेषः स्यात्प्रेषणकृशमर्दनाभादयोरपीति विश्वश्च सहाये
पि पक्षः पक्षते पक्ष्यते वा पक्षपरिग्रहे अचयञ्वा अपि नापतये तदुक्तमोदित्या यक्षोभासाद्देव्याश्चैव साध्यविरोधयोः केशादेः परतो हं देव लेखनविमहाययोः
चुल्लारं धेयत्वे च नराजकुंजरपार्श्वयोरिति शिरोवेष्टाकिरीटयोः उष्णीषः उष्णमीषते हि नस्ति इषगत्यादौ इगयेनिकः परकूपं तदुक्तं विश्वे उष्णीषं नु शिरोवे

अग्नीषुः प्रमहे रश्मौ मेषः प्रेषणमर्दने पक्षः सहायियुष्णीषः शिरोवेष्टाकिरीटयोः २१९ शक्रलेखमृषिके श्रेष्ठे सक्ततेष्टवर्षेष्टवः द्यू

तेक्षशा रिक फलक व्याकवाथासमिद्धि २२०

शक्रलोष्ठवर्णः तदुक्तं हेम वृषो धर्मवत्तावर्द्धं शृङ्गां गुंशशिभेदयोः श्रेष्ठे स्यादुत्तरस्ते च वासिमूषकशक्रलेखमृषिके श्रेष्ठे सक्ततेष्टवर्षेष्टवः द्यू
रीणां द्युतोपकरणानां फलकं पीतिकासस्यां आकर्षः आसृज्यते आकर्षल्यस्मिन्वा कृषविलेखने यज लघूपथगुणः तदुक्तमोदित्या नाकर्षो द्युतं इदिय पाशेशा
रिफलैर्चैव कोदंडाभ्यामवस्तुनि आकर्षणेपि पुंसि स्यादिति इदिये अस्र अक्ष्णोत्यक्ष्यते वा अनेनात्र वा अस्त्व्याप्तौ अचक्ष्वा तदुक्तमोदित्या अस्माशा
तार्थशकदव्यवहारेषु पार्श्वके रुद्रासंज्ञादक्षयोः सर्वे विभीतकतरावपि चक्रैर्कर्मेषु मानिति अस्मिन्मोर्वचले तुल्यैश्च पीक इति द्यूतांगदिके तु पुंसि स्यात् २२०

द्वान्तो गणेशो कर्षचक्रकर्षमानभेदे च क्षेत्रयावयवे व्यवहारे अयव्यये कलिद्रुमे विभीतके अक्षः तदुक्तं विश्वे अक्षः चर्षेतुर्षे चने शकटव्यवहारयोः आत्यन्तयो
शर्के चाक्षंतुत्थे सौवर्चले द्वियदिति वातजीविका करीषामिभ्रकर्मः कर्षणं कथ्यते कर्षति वा कृषविलेखने भावार्थे कृषिचरीतु कल्यामि धायिनी कर्षुः स्या
त् तदुक्तं भस्मे करीषामिः पुमान्कर्षुः कुल्यापानमपि चिस्त्रियामिति कुल्यानदी इत्यर्थः शक्रगोमयानल इत्यर्थः २२ भृशमेव तन्क्रियायां च पौरुषं पुरुष
स्य कर्ममावोवा तदुक्तं मेदिन्या पौरुषपुरस्ते स्याद्भावे कर्मणि तजसि उर्ध्वविस्तृतदोः पाणि नृमाने त्वप्रिधेयवदिति अक्षचविषं चातगरलेपि वेवेष्टि विष्टु
व्याप्तौ इगुपेतिकः विषंतुगरलेतोये इति विश्वः उपादाने व्याभिषं स्यात् भिषेयञ् तदुक्तं मेदिन्या आभिषं पुभपुंसकं भोग्यवस्तु निमं भोग्यव्युक्तो च पल

नाद्युतांगैकवर्षचैव्यवहरेकालिद्रुमे कर्षुर्वार्ताकरावाशिःकर्षुःकुल्यागियाथिनी २२१ पुंभावेतक्रियायांचयोरुषविवशप्रभन्व उ
पादानैज्याभिषंस्यादपराधपिकलिम्पम् २२२ स्यादुहोलाकधात्वशवत्सरेवर्षमस्त्रियाम् प्रेसानुलेक्षणप्रज्ञाभिक्षासेवाथिनाभृतिः२२३

लोपिवेति पापेयिक्लिङ्फ- किलक्षेयेकिलेवुक्चोतिसाधुः किल्बिषपापरागायारित्युक्तं २२ वृष्टौमेघवर्षावे अवधातुरक्षणादौ प्रकृतोपयुक्तोप्राप्त्यः लोकथात्वशे
लोकंधनेलोकधातुर्जुष्टुष्टिपादितदशेभारतादिखंडे बलपरे वर्षे अस्त्रियां वर्षतिवर्षयतिवा पचाद्यच् तदुक्तंरभसे वर्षोष्मिभारतादौचज्जूष्टीपाब्दस्यदि
षु वर्षाकालेस्त्रियाभूम्नाइति नृत्यक्षयाम्नातिनृद्वयप्रक्षारसंज्ञं प्रेक्षणमनया ईक्षदर्शने गुरोरित्युकारः प्रक्षार्थानृत्यदर्शयोरित्यजयः प्रेक्षानृत्यक्षणशुद्धावित्य
क्तत्वा० सेवार्थनाप्नुति शिक्षास्यात् अर्थनायान्वेत्यर्थः मूर्तिर्वेतनमित्यर्थः तदुक्तविश्वे शिक्षाप्नुतोचयाद्वायासेवाभिक्षितवरक्तनोतिशिति २२३ राम

शोभापि त्विदं स्यात् त्वेषणमनया संयदादिः तदुक्तं रभसे कांतौ वाचिकचौ त्विदं स्यादिति परैव रूप्यभाषाण्युच्यते शब्दादिस्त्रिषु वाच्यलिङ्गाः का त्व्यनिष्कृष्टयोः साक
ल्याचनयोः न्यस्यं स्यात् नियतानिष्कृतानिवा अक्षगणियास्मिन् रभस्यवा समासात् तदुक्तं विद्वे न्यक्षः परश्वरभिस्या न्यक्षः काल्पनिष्कृष्टयोरिति प्रत्यक्षेसा
सात्यभिते अधिकृतं निष्ठुक्ते अन्त्यक्षः अक्षेषु व्यवहारेषु अधिकृताः अधिकृतान्यक्षाण्यस्येति वा समासात् इत्याद्युत्वं अक्षव्यासो पचाद्यच् अत्रेणि
निः स्नेहं अचिक्रेण अमसृणे रुक्षः रुक्षयति रुक्षपापुष्ये अच् २२४ इति पांताः रविश्वेतच्छदोहंसौ हतिगच्छति हनहिंसागत्याः पचाद्यचिभवेद्गणां
मात्स्यंसः तदुक्तं विद्वे हंसो विहंगमो देस्यादकं विष्णो हयांतरं यो गिर्भवादिभेदेषु परमात्मन्यमत्सरं निर्लेभन्व्येतो हंसः शरीरमरुदंतरइति स्वर्यवन्ही विभाव

त्विदं शोभापि त्रिषु परैर्न्यस्यं काल्पन्यनिष्कृष्टयोः प्रत्यक्षेधिष्ठितेऽध्यसोरक्षस्त्वमेभ्यश्चिक्कणे २२४ इति पांताः रविश्वेतच्छदोहंसौ स्वर्यव
न्ही विभावस्तु वत्सातापाकवषाहोभा रगाश्च द्विवोकसः २२५ शृंगारादौ विषे विरिण्युणेरगोद्वे रसः पुंस्त्युत्सावतसादौ कर्णपूरैश्च शरवरे २२६

स्तु विभाजभावमुचनमस्य विभावस्तुः पुमान् स्वर्येहारभेदे च पावके इत्युक्तत्वा० तर्णकवत्सो गोवत्सपुत्रौ द्वौ वत्सौ वसत्यास्मिन् वसनिवासं समप्रत्ययः समीतितः
तदुक्तं मेदिन्या वत्सः पुत्रादिवर्षयोः तणकेनोरसिक्कवमिति द्विवोकसः सारंगः शकंधादिः चातकाः देवाश्च सारंगावति गैशब्दे गापोष्ठकू तदुक्तं हिरूपकोशे -
दिवाकाश्च द्विवोकाश्च पुंसि देवचचातकइति २२५ शृंगारादौ शृंगारवोष्करुणा दोनचविधे विषे गरले वीर्येति जसि गुणे स्वाहः स्यादौ रागे द्वे रसः रस्यते रस आस्वादनं -
वार्मणिचञ्च तदुक्तं मेदिन्या रसो गंधरसे स्यादेति तादौ विषरसं शोः शृंगारादौ द्वे वीर्ये देहात्तं बुपारदेति उत्तसावतसो उत्तं सश्चावतंसश्च द्वौ कर्णपूरे कर्णाग्ररगे शरवरे
च शिरोष्मृषणो वत्सते तमिश्चैत्यस्यादच् वञ्च्वा तदुक्तं विश्वे उत्तंसः कर्णपूरे शिरोशरवरे चावतंसवदिति २२६ राम

देवभेदेनलेशमौ वस्तुः वसतिसर्वत्रोच्यतेनेनवा वस्तुनिवासोऽप्रत्ययः रत्नचनेचवस्तुर्लक्षणं तदुक्तमेदिन्या वस्तुनादेवभेदादिभावावोक्तवकराजसु क्लीबद्वयोव-
धेयत्वात्तरेरलमधुरेभिषिति विष्णोचवेधाः स्यात् विधतिविधिविधाने असुन् इत्याद्यु० चातविरचोपि तदुक्तंभस्मे वेधाः युमित्त्ववीकेशीतुधेचपरमोहिनि हि
ताशंसाहिदंष्ट्रयोः आशीः स्त्रियां आशारत्ने आङः शास्त्रहिंसाया कर्तेशिक्किपृसपदादिर्वा इत्याद्यु० हितस्याधांसा २२७ प्रार्थनोत्तमवेयाचोदुक्ते उभेलाह
मे लालसनं लसक्षिसौ गंडः तादकारः तदाह तृणातिरेकेचलालसा लालसोत्तमव्यन्तृ घृतिरेकयांचास्मचद्वयोशितमेदिन्या चैर्षादिकर्मच हिंसास्यात् हिंस
ने हिंसिहिंसाया अकारः चास्वधेयि आदिनावृत्तिनाशादिकर्म अश्वापि प्रसूः प्रसूते वृडः प्रसवे सत्सू इतिक्किप् आश्वाचडवेत्यर्थः तदुक्तमेदिन्या प्रसू

देवभेदेनलेशमौ वस्तुर्लक्षणेनवस्तु विष्णोचवेधाः स्त्रीत्वाशीर्हिताशंसाहिदंष्ट्रयोः २२७ लालसेप्रार्थनोत्तमवेहिंसाचैर्षादिकर्मच प्र
सूप्रवापिभृद्वावोरोदस्योरोदसीचते २२८ ज्वालाभासानपुस्यचिज्योतिर्भद्योतदृष्टिषु

रोदसी रोदस्यो स्यातां रोदितसर्वमस्मिन् रुदिरु अशुभोचने असुर्गोरादित्वा स्यल्लेङः रोदसी रोदस्योचेतिसांतदिवचनांतेस्यातामेकयोक्त्याभृदिवावो-
देअपुच्येतइत्यर्थः रोदसीत्यव्ययमप्यस्ति यदहद्वावाशधिव्योरोदस्योरोदसीरोदसीतिचेति मध्यगपिमयोगास्ति तदुक्तविशेष रोदस्यरोदसीचापिदिविभू-
मौपृथक्पृथक् सहप्रयोगेऽप्यनयोरोदस्यावपिरोदसीति २२८ ज्वालाभासोः कीलदास्योः अर्चिः अन्यते अर्चिजायां इमिः नपुंसि भद्योतदृष्टिषु ता
राप्रकाशकनीनिकामभ्यभागेषु ज्योतिः द्योतेते द्योतनंनवनन द्यूतदीप्तौ इमिः गुणः आदेश्रजः ज्योतिरधोदिवाकरे इत्युक्तत्वात्

रश्वाजनन्योश्चकंदलीवीरुथोः स्त्रियामिति भृद्वावो

पापापराधयोरगः इणभ्रमअपराधेत्वासुन् स्वगवाल्म्यादिनोः वयः आदिनाथोवनदिवयः वयगतौअसुन् तदुक्तंविश्वे वयः पक्षिणिवाल्म्यादोवनयोयौ वन-
मात्रकइति २२९ तेजः पुराषयोः वर्चः वर्चते वर्चदीप्तौ असुन् तदुक्तंमोदिन्या वर्चनिपुसकरूपेविद्यायामपितेजसि युक्षिचंद्रस्य तनयइति उत्सावतेजसोः
महः भक्षते महपूजाया असुन्गुणे गुणभेदे स्त्रीषुष्ये आत्तवे रजः रज्यतेनेन रंजरगे असुन् रजः क्लृवंगुणांतरे आर्तविवपरागेचरेणुभाच्चिदृश्यतदस्य
कल्पात् अदंतोपि यजर्थकः रजोथिरजसासाहर्द्वीपुष्यगुणधूलिषित्यजयः राहोर्ध्वांतेशुणे तमः तस्यतेनेन तसुग्लानो अग्नन् तमोर्ध्वांतेशुणेशोकेक्लृवंवा
माविशुनुदे २३० पद्येऽभिलाषेच छंदः चंदतेन चदि आल्हादेनदीप्तौच असुन्चस्यछः पद्येअनुबुभादावित्यर्थः छंदः पद्येच भेदेचस्वैराचारभिलाषयोरित्य

पापापराधयोरगः स्वगवाल्म्यादिनोर्वयः २२९ तेजः पुराषयोर्वर्चमिह स्तूत्सवतेजसोः रंजोरुणेचस्त्रीषुष्येराहोर्ध्वांतेशुणेतमः २३०

छंदः पद्येभिलाषेचतपः छन्दश्छादिकर्मच महाबलसहाभोगः नमः स्वश्रियणोनमाः २३१ ओकः सद्याश्रयश्चोकाः

पः तथ्यतेनेन तपसंतापे असुन् आदिनाचांद्रायणादि तदुक्तंरभसे तपोलोकांतरोपच चांद्रायणादोथर्मचयुमान् शिशिरमाययोरिति बलं सहः क्लृवं भागः सहाः
सहते भक्षतेनेनात्रवा षहमर्षण असुन् तदुक्तंमोदिन्या सहोबलेज्योतिषित्वयुंसिंहंमतमार्गयोरिति ऋ नमः नभ्यतेनेगात्रवा गणहंसाया असुन् तदुक्तंविश्वे-
नमोर्ध्वोस्मिनभीमेधेयावर्णेचपतद्गृह माणेसृणालस्त्वैच वर्षासुचनमाः स्मृन् इति २३१ सद्य शुहं ओकः स्यात् उचसमवाये असुन् न्यक्कादिः अदंतोपि ओ-
कउचः कइतिनिपातनात् आश्रयः ओकाः तदुक्तंहेम ओकास्त्वाश्रयमावेचमदिरेत्तनपुंसकंभिति श्रीसितारामप्रसन्न ॥ ६७ ॥

कल्पात् छन्दश्छादिकर्मच त

क्षीरं ययः यीयते पायसोवा पीडुपाने ययगतौच असुन् पयोर्बुचस्यात् उज्जलनेन उज्जआर्जवे असुनिबलोपः गुणः दीप्तौबले ओजः ओजोदीप्तावष्टमेप्रकाश
बल्योरपीतिउक्तत्वाः यश्चाह ओजोदीप्तिप्रकाशयोः अवष्टमेबलेधातुतेजसीतिहेमे इन्द्रिये निम्नगारये स्त्रोतः सुवतिशुवगतौ असुन् स्त्रोतेर्बुवेगइन्द्रियइत्य
क्तः २३२ प्रभावे दीप्तौ बले शुक्लेच तेजः तेजयति तेज्यतेनेनवा मिजनिशात्तेन असुनिगुणः तेजोदीप्तोप्रभावेचस्यात्प्रकाशमरेतसीरिक्तत्वात् यच्चाह ते
जोधाभिपराक्रमइति अतः परंसांतसमाक्षिपर्यतावाच्यलिंगाः वक्ष्यमाणाः स्थितिगाः विद्वान् ज्ञाता स्यात् वेति विद्वाने विदन्पंडितः शत्रस्थानेवसुरदि
शः पक्षे तदुक्तंविश्वे विदनात्प्रविदिमाज्ञेपंडितेचाभिधेयवदिति चात् आत्मज्ञोपि वीभक्तः वीभक्त्यतेनेनवा बधेः सन्भंतादच् तदुक्तंहेमे वीभ-

ययः क्षीरं पयोर्बुच ओजोदीप्तौबलेस्त्रोतइन्द्रियेनिम्नगारये २३२ तेजः प्रभावेदीप्तौचबलेशक्त्रेव्यतस्त्रिषु विद्वान्
विदन्ववीभक्तोहिंस्रोप्यतिशयेत्वभी २३३ वृद्धप्रशस्ययोज्यायान्कनीयारक्तयुवाल्पयोः वरीयास्तस्तरुवर्याः साधीया
नृसाधुबाढयोः २३४ इतिस्माताः

आदयः चाधीयः पर्यताः सांतावृद्धा दीनांवाठपर्यतानां अतिशयेनृद्धप्रशस्योः अतिशयेनृद्धप्रशस्यो ज्यायान् उग्रयोस्थाने ज्यादेशः अतिशय
ज्येष्ठः युवाल्पयोः कनीयान् अतिशयेन ऊरुवर्योः वरीयान् अतिशयेनवरिष्ठः साधुबाढयोः साधीयान् अतिशयनृद्धनृद्धयमुन्भ्यांइमेसर्वेसाध-
वः अतिशायितंवाढंसाधीयः २३४ इतिस्माताः ६९ ६९ ६९

दलेपिबर्हं बर्हीति बृहद्वदो अचइत्याद्यृत्यं अपिशब्दात्पिछेपि तदुक्तंहेमे बर्हपणेपरिवारेवलापइति निर्बोधोपरागाकादयः ग्रहाः आ क्त्वानि ग्रहउपादाने-
अयु अचवा निर्बध आग्रहविशेषः उपरागश्चन्द्राकग्रहणाभित्यर्थः ग्रहोनिग्रहनिर्बधग्रहणेषुरणोद्यमे स्तूयादोद्युतनादोचसौहेयोपरागयोरिति विश्वः द्वारि
आपीडे शिरोभ्रवणे काथरसेक्षधितद्रव्यरसे नागदतके भित्तिस्थकोलके निव्यूहः निव्यूहति व्यूहलोकिकोधातुः इगुपेतिकः तदुक्तं विश्वे निव्यूहः शी-
रवरदारैरनिर्यासेनागदतकइति २३५ तुलास्त्रे अश्वदिदरशमौ ग्रमाहः ग्रग्रहोपिच प्रेवणिजारशमाचवाच्यपक्षेग्रहइत्यप् प्रगृह्यते प्रग्रहस्तु तुलास्त्र-
वैद्यपादीनांचबंधने हयादिरशमौरशमाचसुवणस्थचपादपइति विश्वः पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहः परिगृह्यते परिगृह्यतिवा अचग्रहइत्यप् परिजनादा-

दलेपिबर्हीनिर्बधोपरागाकादयोग्रहाः द्वार्यापीडेकाथरसेनिव्यूहोनागदतके २३५ तुलास्त्रेभ्यादिरशमौग्रमाहः प्रग्रहोपिच पत्नीपरिज-
नादानमूलशापाः परिग्रहाः २३६ दारेषुचगृहाः श्रोण्यामप्यारोहावरस्त्रियाः व्यूहाद्युदेव्यहिद्युत्र

त्यर्थः तदुक्तं अजये परिग्रहः कलत्रेचस्त्रक्ष्मीकारयोरपि शपथेपरिवारेचराहुवक्रस्त्रभास्करइति २३६ दारेषुकलत्रे गृहाः गृण्णानि शान्यादिगृहतास्थ्या-
त्गृहद्वाराः इत्याद्यृत्यं चात् स्त्रनिग्रहः युष्मिन् गृहगृहाभ्यर्पुष्मिन्कि कलत्रेपिचसद्यनिइत्याद्यु० वरस्त्रियाः श्रोण्यामपि कक्ष्यामपि अरोहः अपिश-
ब्दात्तगजारोहे आकृत्यते आरोहोदेव्युद्देश्येस्त्रीकस्थामानभिद्यपि आरोहणेगजारोहाइतिहमचंद्रः वृंदेयि व्यूहः व्यूहते ऊर्हावितर्के इगुपेतिकः व्यूहः प्र्या-
द्वलिविन्यासेनिर्माणेद्युतकर्कयोशितिविश्वः वृत्रेपि अहिः आहंति हनहिंसागत्योः आडोहस्वः इणप्रत्ययोडिक् अहि वृत्रासुरेसर्पेइति विश्वः

नेतु परिचारस्वीकारोज्ञेयो शापः शपथइ

अशीदृर्काः तमोपहः तमोपहंति अपेक्षुशतमसोदितिडः तदुक्तंविश्वे तमोपहः सहस्रांशुभृगांकाजिनवह्निषिति २३७ परिच्छेदे नृपाहर्षराजयोग्यदव्ये परि
वर्हः परिवर्हते परिवर्हतेवा वर्हपाधान्ये अच्यञ्वा तदुक्तंविश्वे परिवर्हस्तुराजार्हवस्तन्यपिपरिच्छदति परिवर्हः परिवारइत्यर्थः इतिहाताः इतः परेअनेका
र्थाः वक्ष्यमाणाआडादिशब्दाअव्ययाउच्येते इषदर्थेआपिंगलइषमिगलाः अभिव्याप्तौ आजन्मव्यभिचारी सीमार्थे पांडुमयोदिकृत्यइति आपांडु धातुयो
गजे क्रियायोगजेर्थे यथाआहरति आक्रामतीत्यादि आडिःत्वव्यर्थइषदादिपदचतुष्टयेवर्ततेतस्यडःकारोः २३८ स्मृतोस्मरणे वाक्यवाक्यपूरणेच कः
प्रत्ययः आदितिनिपातः सः स्यात् आप्नोति क्षिपिषुषोदरादित्वात्पलोपः स्मृतोयथा आण्वं किलतत् वाक्येतुआण्वंमन्यस तदुक्तंमोदिन्या आम्रपृथस्मृ-

व्ययीदृर्कोरुमोपहः २३७ परिच्छेदेनृपाहर्षेपरिवर्हो इतिहाताः व्यथाःपरे आडिःषदर्थेभिव्याप्तौसीमार्थेधातुयोगजे २३८ आम्र
गृत्यः स्मृतोवाक्यव्यास्तस्यात्कापपीडयोः पापकुत्सेषदर्थकुधिङ् निभ्रत्सननिदयोः २३९

तोवाक्येः लुक्पायांसमुच्चयइति कोपपीडयोः आः इतिनिपातः वर्तते आस्ते आउपवेशने प्राग्वत्साधुः पीडायांयथा आः शीतं कोपेतु आः पापकिं ज
त्यभि आः स्मरणे ऽपाकरणकोपसंतापयोरपीत्यक्तत्वात् पापकुत्सेषदर्थेपापाद्यार्थवये कुशब्दः कवति कूयतेवा कुडःशब्दे इमत्ययः तदुक्तंविश्वे कुकत्सा
यां निवारणइ कुपापीयसिकुत्सायाभिषदर्थेनिवारणइतिमेदिनीकारश्च पापिकुः कर्म कुत्सायाकापुरुषः इषदर्थे कवोद्यामित्यादि निभ्रत्सननिदयोः यि
कशब्दः धक्कयति धक्कनाशने बाहुलकादिकः अपकारशब्देप्रयोत्सादनंभ्रत्सनमित्यर्थः दोषप्रकीर्तनंनिदित्यर्थः २३९ राम

अन्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये चशब्दः स्यात् चंदते चदि आल्हादे अन्येभ्योपीतिडः तत्रोदाहरणं शिक्षाप्रदगोचानय समाहारसमूहे घट-
श्चपटश्च घटपटं मिलितानामन्वये इतरतरीया हरिश्चहरश्च हरिहरौ परस्परभिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयेसमुच्चये मातरपितरसंज्ञस्यैषि चपा-
दसूयो पक्षमात्रेहेतौविनिश्चयइतिचिकाटकोशः आशीः क्षेमपुण्यादौ स्वस्तिस्वात् असधातोः क्तिच् स्वस्तिमगलाशोर्वादिपाणिर्णजनादिक्षितिभाशुकि-
तत्रोदाहरणं दातुः स्वस्त्यक्त क्षेमोपपद्रवाभावे स्वस्याचर पुण्ये स्वस्तिमंतः स्वर्गच्छत तदुक्तंमोदिन्यां स्वस्तिस्थान्मंगलेपुण्यव्यार्षासायामपिक्वमि दित्या-
दिग्रहणं प्रकर्षं लघनेपि अति अतति इत्यत्ययः तत्रोदाहरणं अत्यत्तमोविष्णुदासः तदुक्तंविश्वे अतिशब्दः प्रशंसायांप्रकर्षैल्लघनेपिचितिविश्वः -

चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये स्वस्त्याशीः क्षेमपुण्यादौप्रकर्षैल्लघनेष्यति २४० स्तित्यभ्येचवितर्कंचतुस्थान्द्रेद्वधारणो संह-
त्सहैकवारिवाध्यारादूरसमीपयोः २४१

लघनेतु अतिवेलजलधितलं २४० प्रश्ने वितर्कंच स्तिव स्यात् सुष्ठुएति इणगतौकिप् स्तित्यभ्ये-
चवितर्कंचतथैवपदपूरणइत्युक्तं० प्रश्नेउदाहरणं किंचिकुशलमस्ति वितर्के ब्रह्मविष्णुशिवानांमध्येआद्योच्चारणंविष्णोराहोविदित्यतस्मै तदुक्तंमोदि-
न्याः स्तित्यभ्येचवितर्कंचतथैवपदपूरणइति भेदे अवधारणो तुशब्दः स्यात् तुदति सुदब्धबले इत्यत्ययः तुपादपूरणोभेदेसमुच्चयेवधारणो पक्षान्तरेनियो-
गेचप्रशंसायांविनिग्रहइतिमोदिनीः संहार्थः एकवारंच संहत्त्वब्दः संहोदित्यर्थः संहोदोजनंक्रुक् संहोदपिणोदावयौदत्तपिंडोभव संहत्सहैकवारयोरित्य-
जयः दूरसमीपयोः आरात् तत्रउदाहरणं यथा आराच्छत्रोःसदावसेत् समीपेत्तु सरवायस्त्रापयेदारात् आङ्पूर्वात्तरादनेइत्यतः बाहुलकादानिः २४१

प्रतीच्यां पञ्चमदिशि चरमेत्ये पञ्चाच्छदः पञ्चादित्यनेनावरस्यसत्परीपंचमीयथमांतस्यनिपातः अवरस्ययश्चभावः आतिप्रत्ययः तत्रोदाहरणं-
 तिष्ठसुंदरिभक्तेहेपञ्चादरतंगतोरविः पञ्चिमेवयसिप्रासेविणोराराधनं कुक्कः अत्यर्थविकल्पयोः उतशब्दः उद्यतेस्मा उडः शब्देक्तः अव्यर्थः समुच्चयार्थः उतश-
 ब्देयथा उतगागंतस्वर्गः विष्णुकृतशिवः सैव्यः उतप्रश्नवितर्कयोः समुच्चयेविकल्पेचेतिहेमः उतापीडोचवाढार्थी इत्यजयः पुनरर्थेपोनः पुन्ये सहार्थे-
 च शश्वत् स्यात् शशलि शशपुतगतौ शशवत्सहसहार्थयोरितिगयः तत्रयथा शशवद्विष्णुस्वरदासीपुत्रोभ्रामगतसमद्वि शिष्यैः शशवद्गतोद्रोणाः कुक्क-
 पाडवसंज्ञकैश्चेत्यादि इत्यक्षस्तुल्ययोः साक्षाच्छब्दः सहाक्षोपसाक्षात्समक्षयोरित्यजयः तत्रोदा० साक्षाच्छेभयाहरिः -

प्रतीच्यांचरमेपञ्चादुतात्यर्थविकल्पयोः पुनः सहार्थयोः शशवत्साक्षात्पत्यक्षस्तुल्ययोः २४२ रवेदानुकंपासंतोषविस्मयामंनयणैव

त हंतहर्षेनुक्पायावाव्यारंभविषादयोः २४३

स्वर्गजंस्वरं साक्षात्तुल्यसमक्षयोरित्यजयः २४२ स्वेदादिविस्मयामंनयणोत्पुपंचक्त बतशब्दाः वयगतोक्तः बतरेवेनुकंपायाहर्षसंबोधनेद्रुतइतदं-
 लोप्यावावृजयः बतोलयथा अहोबतमहत्कष्टपीतहालाहलविष वतसंसारतापतपोभि बतपतिसुरवचुबनलविताननसरवी अहोमममुदवाला-
 अभ्यतकुर्वतवेबत एहिहंजेबतभमलरब्जमापय हर्षे अनुकंपाया वाक्यान्भविषादयोः हंतशब्दः तत्रउ० पुर्वस्माद् तमेप्रासंशतदीनारकंमिशि हंत
 दीनोरक्षितत्त्वः प्राणैरपिथनेरपि हंततेकथाधिष्यामि चरमेविषादेतु हंतजातमजातारैः प्रथमेनत्वयारिणा हंतदनेः नुकंपाया वाक्यान्भविषादयोः भिन्नव्य-
 चयमोदेचेतिहेमः २४३ राम

पुरव्यसहशे प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगस्तत्र प्रतिशब्दः प्रतिग्रथतया प्राप्तरूपे प्रथमप्रव्याने बाहुलकात्तदतिः प्रतिशब्दोऽयथा शिवप्रतिविष्णुः अपि मनुप्रतिपरीक्षित् व्यासुभिज्जवीप्सातस्यायथा ब्राह्मणब्राह्मणमिति ददातीत्यर्थः लक्षणायां यथा लक्षणायां प्रतिविद्योतते विद्युत् आदिना इत्यंति तारव्यानादौ प्रयोगतदति शिष्टप्रयोगानुसारेण प्रतिशब्दस्य प्रयोगः प्रतियोगे प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगः हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु इतिशब्दः एति अयतिवा क्तिच् तदुक्तविशेषे इतिप्रकरणे हेतौ प्रकाशादिसमाप्तिषु निदर्शने प्रकरणे स्थावदनुकै च संततमिति हेतुर्थे इतिशब्दोऽयथा बालिहंती- तिस्रस्त्रीविचित्रबभूवकंपलायते प्रकरणे प्रकरणे विप्रक्षत्रिया विद्वद्ब्रह्मा इति भेदाः इति पाणिनिः पाणिनिशब्दो लोके प्रकाशते इत्यर्थः प्रकर्वदिति यादः आदिना एव

प्रतिप्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतः इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु २४४ ग्रन्थापुरस्तात्प्रथमे पुरार्थे ग्रन्थतदित्यपि याव

तावच्च साफल्यबोधो मा भवधारणा २४५

यमेपि च हेतोप्रकारप्रत्यक्षप्रकर्षवधारणे एवमर्थसमाप्तौ स्यादिति २४४ ग्रन्थाप्रथमे पुरार्थे अग्रे इत्यग्रतः पुरस्तात् पूर्वस्मिन् अस्ताति प्रत्यये पूर्वशब्दस्य पुरादेशः प्रथमे यथा पुरस्ताद्भुक्ते पुरार्थे अतीति यथा पुरस्ताद्भासो भूत अग्रतो ग्रे पुरस्तात् दृश्यते भविः पुरस्तात् सुस्तकथं ह्याग्रत इत्यर्थः अग्रिमा न्यादर्थे साकल्यादि चतुष्टये यावत्तावच्छेदो तस्मिन् तादृशिविबुधवर्चनानां नुक्तज्ञापनात्तादृशितिशि अभ्यस्येति प्रयोगे चावदुक्ततावद्भुक्ते अवधौ भूमाञ्ज्वालायावत्प्रकाशः मानेपरिमाणे यावत्सर्पतावद्भुजतं अवधारणे निश्चये औचित्यतावदामंत्रयस्य तदुक्तं भेदिन्या यावत्तावत्सर्वविधारणे प्रशंसायां परिच्छेदे मानाधिकारसंज्ञमे यक्षांतरे चेति २४५

अथोअथाद्वौशब्दोभंगलादिबुवर्त्तते अर्थाउपायांज्वायां बहुलकात्डोअथेत्यत्रडेवृषोदरादित्वात्तलोपः मंगलेयथा अथातोब्रह्माजिज्ञासा अनंतरे स्तान्तरु-
त्वाऽथमुंजीत आरंभे अथशब्दानुशासनंतिरव्यते ग्रन्थे अथवसुंसमर्थोसि कालेव्य अथचातुर्भुमः तदुक्तंहेमे अथोअथसमुच्चये मंगलेसंशयारंभाधि-
कारानंतरंभुच अन्वादेशोप्रतिज्ञायाप्रत्यसाकल्पयोर पीति निरर्थकाविश्याः वृथाशब्दः वृथोति वृणीतवावृज्वरणो निरर्थके वृथादुघोचनङ्गान् अविधोविधिहाने-
वृथादानं वृजोबाहुलकात्स्याक् तदुक्तंविश्वे वृथानिष्कारयोवध्यवृथास्याद्विधिवर्जितइति अनेकोप्रयार्थयोः नानाशब्दः स्यात् हेतिनाना विनञ्प्रयाइति आना
ञ् नानाशब्दोविनार्थोपितथानेकोप्रयार्थयोरितिक्तत्वात् अनेकार्थे नानाविधंफलं उभयार्थे नानाविधंनगृह्णीयात् २४६ वृज्ज्याया विकल्पेचनु नुदतिनोतिवा

मंगलानंतरारंभप्रश्नकाल्प्यथोअथ वृथानिरर्थकाविध्योनानानेकोप्रयार्थयोः २४६ नुवृज्ज्यायाविकल्पेचपश्चात्साहचर्ययोर
नु ग्रन्थावधारणानुज्ञानुनयामनयाननु २४७

अथेविकल्पार्थोव्यतीतानुनयार्थयोरिति पश्चात्साहचर्ययोरनुस्यात् अति अनप्रायनि बहुलकादुः पश्चादर्थे मातरमनुयाति साहच्ये कृष्णमनुकरोति तदुक्तंहेमे-
अनुलक्षणावीप्सेत्थंभूतभागेषुसंन्निधौ साहचर्याथामहीनेषुपश्चादर्थसहार्थयोरिति अनुहीनेसहार्थेचपश्चात्साहचर्ययोरपि आथामेचसमीपेचलक्षणादावनुब्रमा-
द्वितीविश्वश्च मन्थादिद्यामंत्राणांतेषुपंचरु ननुशब्दः ननुदति नुदयेरणे ग्रन्थं ननुकिमानेन अवधारणे नन्विद्यंगीः अनुज्ञायां नन्वोदनेनुरु अनुनये सात्वने-
ननुकोपंसुचदयांनुरु आत्मवर्णेसंबोधने यथा ननुमोक्षइन् तदुक्तंहेमे नन्वाक्षेपेपरिग्रहेमत्कृतावधारणे वाक्यारंभेणुनुनयामनयाननुज्ञयोरपीति २४७ श्रीरामप्रभ

गर्हादिसंभावनां तेषु पंचसु अपि शब्दः स्यात् न पियति पिगतौ क्षिप् आगमो भित्यः तदु तं विश्वे अंगि संभावनादशिनशंकागर्हासमुच्चये तथा युक्ते पदार्थे च काम-
चारक्रियासूचनेति सच यथा अपि जल्यशिरायां तिरंहे ससुचं विष्णुं भजति शिवमपि प्रश्ने अपि ज्ञानासिर्कमार्गं विदुः लोसिपलदागमे शंकाया अपि असंख्यो भवेत् संभा-
वनाया अपि कामं जये स्खण्डाद्यभाया विकल्पे वाशब्दः वाति वागत्यादौ तदुक्तं विश्वे चारयादिकल्योपमयोरैवाथे निसमुच्चय इति आशीविषीवासकुहः विकल्पयथा
शिवं वायदिव विष्णुं योजानाति संपदितः अर्द्धं जुगुप्सिते साधि धामसंलभ्ययोगेऽनवद् अर्धे साधिसंभिताक्षी जुगुप्सिते यथा साभिछुतं कल्याणकारि-
२४८ सहसमीये अमानमातिमानानेक्षिप् साहय्ये यथा पुत्रे रमाभूते समीयेतु अगान्यः अमानव इत्यर्थे त्यप् सगीपवत्तोत्यर्थः वारिणि सूदीनि च कं कम्बते क

गर्हासमुच्चयप्रश्नशंकासंभावनासु अपि उभायां विकल्पे वासाभित्यर्थे जुगुप्सिते २४८ अमानसहसमीये च वारिणि च सूदीनि इ

वेत्यमर्थे शीरे वनून तर्कार्थे निश्चये २४९ तुष्णीमर्थे सारवे जाये

शब्दः इवेययो इवार्थे यथा अमिरेवंभाषावकाः अमिरेवेत्यर्थः इत्यमर्थे प्रकार एव वादि निदेवर्थे एवमकारोपमयोरंगीकारेऽवधारणोद्दिश्रणिहंम
चंद्रौ वमनेर्विनु तव नून शब्दः स्यात् वृषास्तत्पानमिति विष् नूनमथति यज्वनां प्रियः अर्थनिश्चयेतु शुद्धे पि नूनं शर्णाप्रपन्नं तदुक्तं विश्वे नूनं निभिततर्कयोरिति
२४९ तुष्णीमर्थे मोने सुरवेच जोषे शब्दः स्यात् शुष्यते शुषतुसा बाहुलकादम् औषसुषमशसाधातूष्णानि यनयोऽपील्लकत्वात् औषस्थितास्म सुरवे
तु औषवे मोने न शुक्र ॥ राग ॥ ॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

॥ राग ॥

पृच्छायां गुरुभनेन च किंशब्दः चोरस्य चोर्ध्विकसुतप्रतितां गुरुभनेतु सकिंराजायाः प्रजान्ब्रह्मति कुरुते कुशब्दे बाहुलकात्तडिम् तदुक्तविशेषं किंवित
 केपरिमयेक्षपनिंदाप्रकारयोरिति किंकृत्सायोचतर्कचनिषेधप्रत्ययोरपीत्क० आकाशेयं प्रमित्या नामिदंशब्दः स्वयथा सुकुन्दं भजतु नाद्यसुक्तिदातृत्वात् सो
 भाव्येकधोविदर्थे भाविष्यति युद्धेनाम कोर्धनामशब्दस्तु नामयति नाव्यतेवा पात्रमज्जले भवैरोरावयो नामपापः उपगमे सद्भवोमीकारं सयथाः
 शत्रोः सकाशाद्गृह्णातिनाम कुल्लुने यथा कोनामाय प्रलपतिमिश्रितः सभायां तदुक्तमिदंन्यां नाम्यकोपेभ्युपगमि विस्मयस्वरणोपि च संप्राप्यकुत्सा
 प्राकाशयविकल्पेद्यपि हस्यते २५० भ्रूषणास्य अलंकारस्य पर्यासः परिपूर्णतायाः शक्तेः सामर्थ्यस्य वारणस्य निवारणस्य च वाचकं अलं स्मात् अल

किंपृच्छायां गुरुभने नामप्रकाशयसंभाव्यकोर्धोपगमकुत्सने २५० अलंभूषणपर्यामिशक्तिवारणवाचकम् हुंवितर्केपरिमयेनस

मर्यातिकमध्ययोः २५१ ति अलंभूषणादौ बाहुलकादम् तदुक्तविशेषे अलंभूषणपर्यामिश्रवारणेषु निरर्थके अलंशक्तौ च निदिष्टमिति तत्रेत्यं अ-
 नंक्षतवती अलंशिषोः स्तन्यं सच भ्रूलं सुक्तवान् अलंरामोरावणाद्य अलमहोपालतवश्चमण अलंनिरर्थके इति हेमचन्द्र वितर्के परिमयेन च हुंकारशब्दः हुयति
 हुदानादौ बाहुलकात्तमः यथा हुंनरः नारायणो हुं हुंयतेयं तदुक्तं चिकं डशेषे हुंवितर्के चानुमताविति हुंवितर्के परिमये हुंरुषोत्तयनुनीतिषु हुंवितर्के परिमये -
 हुंलज्जारायानिचारण इति विश्वहर्मयोगश्च अतिकमध्ययोः समया समेति इत्यणतो आः अतिकेयथा समया कुत्सलंदंडः यथाच समयामात् पित्तोः शि -
 शुः २५१ सम ७३ ॥ श्रीसिनासिचंद्राय नमः ॥ ७३ ७३ ७३

अप्रथमे भेदेच पुनः पनते यनस्ततो बाहुलकादरः अत्युतः यथा पुनर्देहि पुनरप्रथमेवमत् अधिकारेच भेदेच तथापक्षांतरापेक्षितमोदना भेदेपथाकिपुनर्-
गोः पुण्या निश्चयनिषेधयोः निशब्दः नृणां च नैव किपुर्दत्तं निरुतपयः निषेधेनयथा निर्धनः पुरुषः शल्पसमानः तदुक्तंविश्वे निर्निश्चयेकासाद्यर्थेभिः-
शेषप्रतिषेधयोरिति प्रबंधे विरासते निकटे अणामिकेच पुरा पुरति पुरमग्रगमने बाहुलकात्काकित्वात्लघूपथगुणाभावः संयथा पुमांशीति विराता
तेतु इतिहसपुश्या दीत्यर्थः सन्निहितेपि आणामिके भाविनीत्यर्थः तदुक्तंविश्वमोदित्याः पुरापुणेनिकटेप्रबध्यर्तितभाविष्विति २५२ उरस उर उरसंचित
शब्दत्रयं विस्तारे अंगीकृतोचक्षेयं उच्यते उच्यतनुसंताने बाहुलकात् रीकरीक वयतेरीकः संप्रसारणं उरसंचोरसंचोरिविस्तारेगीकृतवयमित्यजयः ऊ

पुनरप्रथमेभेदेनिर्निश्चयनिषेधयोः स्यात्प्रबंधेचिरातीर्तनिकलागामिकेपुरा २५२
ऊरसूरीचोररीचविस्तारगीकृतोत्रयम् स्वर्गपरस्वलोकेस्ववर्तिसंभाव्ययोः किल २५३

ररीकरोतीत्यादीत्यर्थः स्वर्गपरस्वलोके स्वः स्वरति स्वरशब्दोपताययोः विचिगुणः स्वर्गएवं स्वर्गो दर्शान्मुक्तो न जानिस्तानजंफलमिति परइतिलोकविशेषणं-
परस्वलोकेतु स्वर्गताअपिइच्छतिमुविजन्मसदलम् तदुक्तंविश्वे स्वःस्वर्गपरस्वलोकायोरिति वार्तासंभाव्ययोः किलशब्दः किलति किलश्चेत्ये इगुपेत्तिकः
वार्तायायथा जधानकंसंकिलदेवदेवः संभाव्येतु द्रोगंकिलातिकारौसोशिव्येषुतवचारुनः तदुक्तंविश्वे किलशब्दरक्तवार्ताया संभाव्यानुन-
यार्थयोरिति वार्तायामरुचौकिलेतित्रिकांशशेषश्च २५३ राम ६४ ६४ ६४

निषेधे वाक्यालंकारे जिज्ञासायां अनुनयेन स्वतुशब्दः स्वल्पतयं राजा भजंति त्वास्वतुशब्दं म-
च्चित्तहारकोजारुथोविपादारिकः जानासि स्वतुभोवेदे देहि मे स्वतुवाचकं एव च त्वाद्युदाहरणानि तदुक्तं मेदिन्यां स्वतुस्यादाव्यभूषायां जिज्ञासायां च
सात्त्वेन वीर्यामाननिषेधेषु पूरणपादवाक्ययो रिति समीपाद्याभिसुरवातपदपंचके अभितः अभिशब्दात् तस्मिन् समीपे सयथा वल्लवीभ भितस्तिष्ठरूपा-
एव स मेरिषुः उन्नयार्थे अयतो मेयलीगच्छेदभितोरामलक्ष्यणो शीघ्रार्थे अभितोधीष्वचेशुरोः साकल्येयथा अभितोयातिवेजलं अभिसुरेव च यथा प्रत्यर्थी
त्यभितोहीति च दिनस्यासत्तायन २५४ नामप्राकाशययोः प्रादुः स्यात् प्रादंति अधिकं चने बाहुलकादु स आगमानित्यत्वान्नुमन नाभियथा प्रादुर्वस्त्वहर्णि

निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानुनयेस्वतु समीपोभयतः शीघ्रसाकल्याभिसुरेवभितः २५४ नामप्राकाशययोः प्रादुर्मिशोन्यान्यर

हस्यपि तिर्यगेत्यर्थीतिर्यगर्थेहाविषादशक्तिसु २५५

न्यार्थे रहसि च मिथः मेथसि मथुसंगमे पृषोदरादिहस्तः असुन् बाहुलकात् ओः सात ओदंतयोतं अन्योन्यार्थेयथा वत्साधिविषाविदानामिथोभागेभ्यं र
हसिभियोयथा मिथोमहर्षिभिरासं तदुक्तं विश्वे मिथोन्योन्यं मिथोरहति अंतर्द्वे अंतर्द्वाने तिर्यगर्थे च तिरः शब्दः तरति च असुन् कन्विदपवादविष चे
युत्सर्गोभिनिचिश्चतदतिगुणाविषदर अतर्धानेसयथा शकुतत्वांसमादायकज्वशिष्यास्तदतिके तिरिषभूवुरिति तिर्यगर्थे तु तिरोगच्छतिवेवलः विषादे शक्ति-
अर्नोहाशब्दः जहाति अन्येभ्यइतिडेपृषोदरादिस्त्राह्योपेन तदुक्तं निषेधे हाविषादे च शोकेनकुत्सादुः सार्थयोरपीति विषादेयथा मारः कांतेहभिडयति शोकेयथा हाचंद्र

नत्तापतसोमिस्पृशभांकरैः पीडायां हाह तोस्मानि २५५ अद्रुते खंदेच अहहेति अहंजहाति जिहानेडमलोपः प्रषोदरादित्वात् अद्रुतेमयथा अहहप्रज्ञाप्रकपोल-
मः खंदेयथा अहहनीतंवयोम याव्यर्थं अहहादीयानिमपीति नच द्विबोध्यः तदुक्तं यो दिव्याः अहहेत्यद्गु नेखंदेपांरक्षेणप्रकषयोः संबोधनेपीति हेमौ अवधार-
णेच हिशब्दः हिनोति हिगतो विचुक्षिपितुगभावावा हेतोयथा पर्वतो वह्निमानत्रधूपाहिपरिदृश्यते निश्चयेन धर्माहिदृश्यते भिन्नत्वव्यदिति हिपादहूणे-
हेतोविशेषेव्यवधारणे प्रश्ने हेत्वपदेशेच संश्रमास्तूयोरपि हाहुः स्वहेतावास्त्यामौ विषादेविस्मयेपिचेति दीर्घानपादोव्यस्ति इति नानार्थवर्गः निरांश-
चिरमर्थते अयगतौ कर्मण्यण् चिररात्राय चिररात्रानयने रात्रे रच् अग्ने कर्मण्यण् चिरस्य चिरमस्य अस्तुक्षेपणेण्यत्वं किं हि दित्वात् पररूपआद्यायेवा

अहहेत्यद्गुते खंदेहिहेतावधारणे चिरायचिररात्रायचिरस्त्राद्याश्चिरार्थकाः गहुः पुनः पुनः शाश्वदभीक्ष्ण
मस्तुक्तसमाः १

शाधेयं तेशब्दाः नेचिरार्थकाः दीर्घकालवानकाः स्युः क्रमेणैकैकस्थोदाहरणं निराथमां दृगञ्जनैर्वाक्षते वामलाचना चिररात्रायमेवा
बालक्षम्याप्रोज्वलितं गृहं सखेतवकटाक्षेन चिरायममसंचितमिति अशीविधसुखज्वालैर्गोपीगोपगवांगणाः चिरस्य कृष्णारक्षैवाप्तोपायानात्सुस्थितः आ-
द्याब्दात्चिरं चिरात् चिरमित्यपिद्वयं गहुः पुनः पुनः शाश्वतं शरीरं हलं वति अभीक्ष्णं अमस्कन् एनेपंचसमाः अर्थतः नपविद्यहृत्तरं मोहनं
मुहवंचित्य बाहुलकादुसं नित्यं वाप्सयोभित्तुनः शब्दरत्याद्विवचनं शयति शयापुनगतौ अभीक्ष्णोति क्षणतेजने बहुलदृग् नसक्तुं अजयस्तु अभी-
क्ष्णशब्दमनव्यवसायाह अभीक्ष्णं तुपोनः पुन्ये सर्वदायेच दृश्यत इत्यनव्यययादात् वांवारं शाश्वदर्थे वांवारं चेत्यत इति त्रिकांशेषः १ राम

स्नाक् स्वाभकति उक्ककुटीलायागतौ स्वैपाकेसंपदादिः क्षिप् द्वावति द्वावमेति द्वावसंचाले इणः क्तिन् अजसा अं गृह्यन्त्यादौ अचस्यतेक्षिप् अन्हाय-
 न्हुइः अपनयने यत्र आवादेशवरययः द्राक् द्राणि द्राकुत्सायागतौ बहुलंक्रः भेदक गज्जाति ह्मरज्जोशब्दौ बहुलंसुः गरिन्त इतिनुम् सपदि समोलापः प
 दोशति एतेसप्तशब्दाः शीघ्रवाचकाः स्युः बलवत् बलमस्यासि मनुप्रभुमुह सुतिष्ठति अयोत्तकुः किमुत किंवतदुत्तच स्र सूयते शुगतौ क्षिप्तुगभा
 वः अति अतदन्तीव ष्वनिर्भरस्य २ पृथक् पृथग्रसेये बहुलंक्क् विना देवौ इणोणः क्रतेः कोहिगतोरुक्कनजो आनाञ्च अतरेण क्रते हिरक् नाना
 ना एतेषड्शब्दाः वर्जने विद्याहास्तरवंतेयथा पर्थयति पृथग्रसेये अंतरेति क्रतीयेते क्रतिः सौत्रोधातुः हिनेति हिगतौ रुक्कप्रत्ययः नञो विनञ्प्रया

स्नाक्कद्रादित्यंजसान्हायुद्राङ्गंक्षसपदि द्रुते बलवत्सहुकिमुतस्वत्यतेवचनिर्भरे २ पृथग्विनांतरेयातेहिरुङ् नानाचवर्जने यन
 द्यतस्ततोहेतावसाकल्यतुच्चिच्चन ३

इत्तंविनाकुणोनयतहूतमिति अंतरेयान्च्युतंनानास्तिपदं तदाचकंनूणामिति त्वांचरुतेमगतिर्नास्तिरोदीभिकस्ववैपुरः हिरक्कहुरिनपूवः स्यात्संसारणवविभ्रमइ
 ति सूर्यनानानास्तिग्रहोग्रहेषु एनादृशानिदोयानि यन् यच्छति यमउपरमे क्षिप् मल्लपितुक् तत् तनोति तनुविरत्तारं प्राग्वत्साधु यतः यस्यात् ततः
 तस्मात् यम न्यो पचम्यास्तसिल त्यदाद्यन् चत्वारि हैतोकारणे तत्रोदाहरणानि यस्याविचित्रंमोहारिषिवर्णनमुच्यतइति तदिदंविजहहिहिकासुर्कमिति यनो
 पित्तमध्यन्योयंविबन्हरिकथासूतमिति ततः प्रभातसमयोउदयंयामितिभास्करः साकल्येतु चित्चेतति चितिसंज्ञाने क्षिप् यथा काचित्कराभ्यांभ्रमतीवपक्षं च

न चनसिचनशब्दपचाद्यत्र कचनइतिद्वयस्थात् ३

प्याद् पाद् व्यैद् दृध्यौ दप्रत्ययः पदेर्ण्यतात् किप् अंगेरच् हिनीतेर्विच् हंतंडः भानेर्डीस् अंग हे हे ङीः इत्येते संबोधनवाचकाः स्युः पाटयति पटगतौ
 प्यायते प्याङ् घृष्टौ अंगति अगिगतौ हंति भांति उदाह० प्याद् रामयज्ञविध्वंसकर्तारं राक्षसं जहि एवं सर्वत्र समया समया नि कटे मध्यनि कर्षोति क मध्य-
 योरित्यु० निकषा उभयं आः समिणितिसाधु हिरुक् हिनीति तनु कं रुद्रे हिरुक् मध्यविनार्थे चिति हिरुक् कंच सामीप्य इत्यमरमाला च यशोदायानंदपत्न्या च ते
 नैवै हिरुक् शिशुः ऋणि सामीप्ये अतर्किते सहसा शङ्कः स्यात् सहते षहमर्षणे असा प्रत्ययः उदाह० सहसा विदधीत न क्रियां पुरः पूर्वस्मिन् पूर्वस्य पुरः
 पुरतः पुरमि पुर अत्रागमने बहुलं अनसृक्त अग्रतः अग्रे तसिः त्रयोयार्थाः ७ देवहविर्दाने स्वाहा स्वादतेनेन स्वाद आस्वादने आप्रत्ययः पृषोदरादित्वादस्यहः

स्मः प्याद् पाङ्ग हे हे ङीः समया निकषा हिरुक् अतर्किते तु सहसा स्यात् पुरः पुरतो यतः ७ स्वाहा देवहविर्दाने श्रीषट् षोषट् स्वधा
 या ॥ किंचिदीष च न गत्यं प्रेत्या मुत्र भवानरे ८ वया यथा न था वैवं साम्ये हा ही च विस्मये ॥

श्रीषट् सृष्टु आहूयतेनेन जाप्रत्ययः श्रूयनेनेन वा श्रुअवर्णे अमुधि नूदति डीषट् वीषट् कृत्यतेनेन वहप्रापणे डीषट् वषट् उषट् स्वधा स्वदतेनेन षट् आस्वाद
 ने आदस्यधः एते पंच तत्रापि तुणां दाने स्वधा किंचित् उभयोः समाहारः इषत् मनाक् उभयत्र अत् आक् एतानि त्रीणि स्वत्ये उदाह० किंचिद्दानेन मे लुष्टो देव देवोजनः
 दर्शनः हालाहलमिदं प्रोक्तं ईषत् भार्वाशि वस्यतु मनाक् हृष्ट्या विवर्धय प्रेत्य इणः कौल्यप् अमुचेति अदसः त्रैलोक्ये भवानरे वनीपकजनश्रद्धः प्रेत्य राजा महीयते इहा
 सुवचगीयते ८ व वा यथा तथा इव एवं एतेषां प्रक्रिया ऊत्या षट् साहश्यस्य अहो नञ् डीहाङ् धातुः हीहो विस्मये हीहो विस्मये उदाह० अहो रूपं महोकांतिर
 मासहचरीतिदा ॥ ७ ॥

मोहिनीने समालोक्येति तदुक्तं दिश्वे हो विस्मयविषादयोरिति तूष्णीं तूष्णीकां एतौ हो शहो भौने तुषतुहो बहुलं नम् यथा कामवक्तव्य इति साधू मनोहरो सर्व-
मनोहरेषु तूष्णीं स्थितौ पंचजकुडमलौ नदा तद्दर्शनात् पंचललोचनायारित्यादि तूष्णीकां जलजं पश्यन् पुरुषं तं ब्रवीत् जलजं मत्स्यमित्यर्थः सपदि पदेरिन्
समो लोपः तत्सणे सद्यः शब्दः सद्यः परुदिति साधुः हेतुक्ताले सचासो साणश्च ९ दिष्ट्या दिशीः संपदादि किं प्रस्थापयतेः किं प्रसुपजोषं हेतुना दे विहृज्जनम
नश्चन्द्रहरिश्चंद्रो विराजते दीप्त्या मंदर्शनं प्रामो विष्वामित्रादित्यादि दिशं स्थापयति स्तं ये शहो हो तुषेरश्च अनरे इणो विचुडान प्रत्यर्थैः साधवः अंतरा अंतरेण अयं म
ध्ये प्रसस्येति हेतुार्थवान्चक शब्दः स्यात् गहमर्षणे ल्कोल्यप् १० सांप्रतं तदु विस्तारोऽयम् रमो दीर्घः स्थाने स्थानशहात्पुण्यतादे प्रत्ययः एतद्वयं युक्ते स्यात् उदात्त

भौने तु तूष्णीं तूष्णीकां सद्यः सपदि तत्सणे ९ दिष्ट्या ससुपजोषं चेत्यानेदं यांतरांतरा अंतरेण च मध्यस्थः प्रसस्य तु हठार्थकम्
१० युक्तं हे सांप्रतस्थाने भ्रीक्ष्णं शशवदनारते अभावेन त्वनानापि मास्मात्तु च वारणे ११

ज्येष्ठकुलोचितां स्थानं भवानित्यादि अभीक्ष्णं शशवत् दूयं अनारते शशवत्क्षणेनेदं तत्र अभीक्ष्णदा तु स्ववते कुलोचितामिति कुलतामानसं शशवत्क्षरधारा
यते भ्रवं नहि नत्यति न ह वंधने अनौ न चत्वारि अभ्रावे तन्नो दाह० न हि वसिष्ठ उपस्थः परिभवः अराजको यथा ग्रामो न हो भवति सत्वरमित्यादि भवान्तरे किं
चनमै कृतं स्यादस्मिन् भवे वैधव नो वशश्च न जल्यसि यदा कान्ते प्राणत्यागं करोम्यहमित्या अस्याद्भावे स्वल्पार्थे इति विश्वः मास्म माच स्म चानर्थोः समाहारः
मा संपदादिः अलं अलम्पणे अम् त्रीणि वारणे मास्म कुरु मा मास्म कुरु मा मास्म कुरु अलमिति विस्तरण ॥ ११ ॥

नेव यदि हयंपक्षानरे सत्यं चे चिति विच यती इनतस्यदः तपसा च किं शक्नुविमनोयद्यस्तितीर्थेन किं अध्या अंजसा अतं सततगमनं धयति दधाति वा विच अं
 जू व्य संयादौ अंजं स्थिति एतद्वयंतत्वे तत्त्वार्थे अद्वा सदसतः परं ग्रासुवंति हरिहरवासिन इत्यादि अंजसांजनवद्भाति प्रादुः आविः अदभक्षणे उस् उद्देश इव एत
 ह्येव माकाशे स्पष्टार्थे उदाह० कित वस्य स माया वै मादुरासीत् युधिष्ठिरः आविर्बभूवमकरंद इवारविंद इत्यादि प्राप्ति अदभक्षणे अवति अवरक्षणादौ मन्त्रद्विष्टोपः
 ओ उदा० ओमित्युक्तवचस्तेन गृहणीयुर्ब्रह्मणा धनमिति एवं उदा० एवं बहुक्काविराभरामः परमे परं भिमीते भिनोति मिनाति वा इस् त्रीणि मते तदुक्तं विश्वे ओमि
 त्यनुमतौ भोक्तं प्रवणे चाप्युपक्रम इति एवं अकारोपमयोरंगीकारेऽवधारण इत्युक्तत्वात् १२ समंततः तसिः समंतात् परितः तमित् सर्वतः सर्वस्मात् विष्कृक्

पक्षांतरं चेद्यदि च तत्त्वं तद्वांजसा हयंश्च प्राकाशयेद्ग्रादुराविस्थादौ मेवंपरमं मते १२ समंततस्तु परितः सर्वतो विष्णुगित्यपि अका

मानुमतौ काममसूयोपगमे स्तु च १३

विषुअंचति किन् अभितः तमित् विश्वतः समंतादित्यादि चत्वारि सर्वत इत्यर्थे उदाह० समंततः संचर
 णी नारदस्य यथारवेः परिनीसे घडंबरमिति बाहिनीमुखभोगे बुसर्वनोभारणं कुरु विष्कृक् प्रकाशते पातर्गंगं ते इ० अकामानुमतौ अभिष्ठयानुमतौ
 काममित्येकं नाम काम्यते णि उलादस् तदुक्तं रुद्रे अकामानुमतौ काममसूयोपगमेपि चेति आकामेत्यपि माठः तत्राड बोध्यः तदुक्तं त्रिकांडे कामं काम्याभ्य
 नुशयोति असूयोपगमे अस्त्वित्रेकं अस्त्यनेस्त च त्वकाममपि असूया पूर्वस्वीकार इत्यर्थः असति अस्थति तदुक्तं मेदिन्यां अस्तु स्यादभ्यनुज्ञातेऽस्-
 यांगीकारश्चैरपि उदा० इति यथानुतमं च ते त्वया तदयिमास्त्विति १३

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

७

ननु विरोधोक्तोऽस्यात् ननु दत्तिसमाहारः नन्विदमन्यसेकांतेतर्हि किमप्रजायते इष्टपरिप्रश्ने कश्चिच्छब्दः कन्चित् इति समाहारः उ० रावणस्य पु-
 रेदृष्टा कश्चित् मेषाणवस्तुभा निःषमं गिरतंसममत्रदुष्टंसमं दुःषमं हे गत्वेत्यात् कुलारचितुं कुंभनिःषमं दृश्यते धुना कपस्थितासिमेकांते दुःषमं व-
 र्त्तते दिनं यथास्वं यथायथं हेयथायोग्ये यथास्वेयथायथं इति साधू यथास्वमिति वीक्षायां अव्ययीभावः १४ मृषा मिथ्यादोषादौ विलये स्यात्तां मृष्यते मृ-
 षुसहने कामस्यः मयते मयविलोडने अस्यादिः यथार्थं यथातथं ह्यंसत्स अर्थमनतिक्रम्य सत्यमनतिक्रम्य अव्ययीभावः नथाशब्दस्तथाशब्दो वा सत्या-
 र्थः एवं तु पुनः वैवा एतेपंच अवधारणाकाः निश्चयवाचकाः स्थुः विवेत्यत्रवा एवेति छेदः १५ अतीतार्थकबीधकं प्रागित्येकं नाम अंचतेः किम् उ० प्राक्

ननु च स्याद्दिरोधोक्तो कश्चित् कामप्रवेदने निःषमं दुःषमं गत्वेयथास्वं तु यथायथम् १४ मृषा मिथ्या च तितथेयथार्थं तु यथायथम्
 स्तुरेवं तु पुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाः १५ प्रागतीतार्थकं नूनमवश्यं निश्चये ह्यं संवद्वर्षेः वरेत्त्वर्वागामेवं स्वयमात्मना १६

जन्मनिरुक्तमित्यादि नूनं अवश्यं एतद्व्यनिश्चिते स्यात् उ० नूनं जनेन महति पुरुषे मयुक्तमित्यादि अवश्यं भाविकर्म स्यात् तु ऊ नयति ऊनपरिहारणे आ-
 म् अवश्यायते श्येद्गती उम् तदुक्तं विश्वे नूनं निश्चिततर्क्योरिति संवदित्येकं नाम वर्षे सवयते वयगतीं क्षिप्रयलोपः यद्वा संवदति विच् अपरे अर्वा-
 गित्येकं नाम अर्वातं अंचति वा किन् अंगीकारे आं एवं च ति ह्यं आमयति अमगत्यादौ क्षिप्र आमिवंशदो ज्ञानावधारणे स्यातां आत्मनेत्यर्थे स्वयं सु-
 द्रुमयते अयगती अम् ॥ १६ ॥

७

७

७

७

७

अल्पे नीचैरित्येकं नोदीर्घश्चेति डैसिः उ० बानीराइबहरयंते नीचैः प्रत्यर्थिनस्तवेति महति उच्चैरित्येकं उ० बिकूरमेव तत्रोच्चैर्जयस्तं चकार सः उच्चैरित्ये-
चित्रचयने उदिने डैसिः 'मू' भिबहुले प्रायः शङ्खः अयत्तरसुन् उ० प्रायोमाधस्य चक्रचित् नपुंसकत्वं भवतीत्येष शास्त्रनिर्णयः अद्रुते मांद्ये शनैः शणानि शान
यनिवा शणदाने ऐस्नस्य नः उ० शनैर्गेमनं कुरु अतिदीर्घतरमार्गमाशंकति नित्ये मनेत्येकं नाम वणसंभक्तौ आपत्यः उ० सनातनः वात्येवाहिरित्येकं ना
म बहप्राणे इस् उदा० सायं संध्या बहिरजल इति प्रतीते स्मैति षोडशकर्मणि उभयं उ० बहं निस्मा० अस्मत्तस्मिन् अस्मत् उ० अस्तं यातियदा प्राप्नो १७
सत्वे अस्ति असत् अस्तदीप्तौ क्तिच् उ० अस्ति पेतुकं कर्मैति मतिरित्यस्य आस्ति कइत्यादि रुपा उक्तौ उपाहः उन्नशद्वैक्लिप् नदुक्तरभसे उपास्याद्रजनीशेषे उष इत्यपि ह

अल्पे नीचैर्महत्युच्चैः प्रायोभूम्भ्यदुते शनैः सन्नानित्ये बहिराद्ये स्मानीते स्मदर्शने १७ अस्ति सत्त्वे रुपां क्तादु उ० प्रश्नोऽनुनयेत्स्व-

यि हुनं कर्त्तव्यादुपारात्रे वसाने नमोनतो १८ पुनरर्थे गनिंदायादुष्टु क्त्वा प्रशसने ॥

न्यां उपबीधनरोषोक्त्योरनुकंपानियोगयोः षादपूरणेऽपि च दृश्यत इति प्रश्नो उं ऊयते मुक् उदा० बहि स्तिष्ठसि उकांत इति ह स्वपाठे उमित्यपि अनु-
येसां त्वने अथि शङ्खः अयत्तेरिः यथा अथि स्मिग्धे सुग्धे इत्यादि वितर्कं ह शङ्खः हुचानादौ उभू रात्रे वसाने उपा उ० चिकित्सकैर्यथा तत्त्वं उपापान तथा कृत
मिति उपदाहे का नतौ नम शङ्खः नमत्तरसुन् उ हराय नमः १८ पुनरर्थे प्रंगेति अगिगतौ घञ् उ० "सूखीपिनाममन्यने किमंगविहान्" किं पुनरित्यर्थः निंदायां दुष्ट उ०
रवस्तस्य मानसं दुष्टयथादुर्योधनस्य च प्रशंसने सुष्टु निष्ठतेः कुः सुषामादिः उ० विहज्जनभनोहारि सुष्टु काव्यप्रजायत इति ॥ ७ ७ ७ ७

साये १८ नाने साय स्थितेणं मुद्रुक् ७० अ० स्मिन्नेयस्येसाय द्वा मां विधीय त इति प्रगे प्रातः द्वे प्रभाते स्यातां ३० प्रंगमगार्थं ति चर्बो दिनसमथा गेथा द्वे गे प्रत्ययः क्वां द्वे
वेहं करिष्यामि प्रातः स्नानं जनादन अनंतरः समीपार्थं निकषा १९ पूर्वोद् गते चर्बे चरुदित्येकं नाम उव प्रत्ययः पूर्वस्थ परादेशः पूर्वतरे गतवर्षात् पूर्वचर्बे प्ररीयाद्ये क्वां
म पूर्वतरे चर्ब परः आरीच मस्ययः उभय च संवत्सरे च यतिवर्तमाने द्वे एवमदित्येकं यतिगच्छति इदमदश समसण प्रत्ययः सद्यः प्रसूदितिसाधव इमे चर्बः चर्बाणां न
परारिगनः कान्तः परुन्नागतोपमां पिनागतः यर्नतिशान्नस्येणः सप्तम्यारूपं अत्रान्हि अस्मिन्नहनी अद्यषाढः इदमोद्यश्च ३० अद्यश्वोवाकुमुमधनुषोद्योवरा
ज्याभिषेक इति अथ पूर्वोन्हीत्यादा च न पूर्वोद्य रादयः शब्दा भवन्तीत्यन्वयः पूर्वोन्हीत्यादिशब्देन उत्तरे न्हीत्यादिषट्कस्य ग्रहणं स्यात् २० ते यथा पूर्वस्मिन्नहनि पूर्वोद्यः

सायं साये प्रगे प्रातः प्रभाते निकषांति के १९ परुत्परार्थे षमोब्दे पूर्वो पूर्वतरे यति अत्राद्यान्द्यथ पूर्वो न्हीत्यादौ पूर्वोत्तरा परात् २० तथा
धरा न्या न्यतरे तरात् पूर्वोद्य रादयः उभयद्यश्चोभयद्यः परे त्वन्हि परेद्यवि २१ द्योगते नागते न्हि श्वः परश्च वस्तु परेहनि तदा तदानीं युगपदे
कदा सर्वदा सदा २२

अहनिवाच्ये पूर्वोद्य हात् एकस् एव अन्यश्चान्यतर इतर अपर अपर उभय उत्तरे स्यः उभयद्यपरित्यजद्युः उभयद्युः तदुक्तं रुद्रे पूर्वोद्युपरिष्यते प्रा-
तः पूर्वोद्युः पूर्वचासर इति उत्तरस्मिन्नहनि उत्तरेद्युः अपरस्मिन्नहनि अपरेद्युः अधरस्मिन्नहनि अधरेद्युः अधरस्तु पुमानोद्धेहीने नूर्ध्वे चर्बो चर्बदित्युक्तं ० अन्यस्मिन्नहनि
अन्येद्युः अन्यतरस्मिन्नहनि अन्यतरेद्युः इतरस्मिन्नहनीतरेद्युः उभयस्मिन्नहनि उभयद्यः उभयद्यः द्वेषाद्वोभवतः परेहनि परेद्यवि परशब्दादेयि एतस्य र्यताः सद्यः परु
दितिसाधवः २१ गतेहनि त्वदित्येकं नाम उभावपि पृषोदरादि अनागते न्हि श्वदित्येकं नाम ततः परेहनि परश्च दतिषाढः तदा तदानीं तस्मिन्काले स्यातां तदोदाचेत्यादिना
दानीति मत्ययो कस्मिन्काले युगप एव कदा सर्वेतिदा एवौ शब्दो स्यातां सर्वदा सदा एतौ शब्दो सार्वाकाले भवतः सर्वस्य पक्षे सादेशः २२

एतर्हि एतच्छास्त्रं हि त्वत्प्रति इदानीं अधुना इदमोक्तं अधुना इदमः प्रत्ययः इशोलोपः सांप्रतं एतत्पंचकं अस्मिन् कालइत्यर्थेभवति यागदिशीयत्वात् साधवः
उ० एतर्हि मलयजातः तथाश्वहः समुच्चये पूर्वद्वौ दिशि पूर्वद्वौ देशौ पूर्वद्वौ काले वा प्रागादयः स्तुः दिशि प्राग्दिगित्यादि देशे प्राग्देश इत्यादि कान्ते प्राक्काल इत्यादि पूर्वोदोद-
त्यादिशब्देनोत्तरपश्चिमदक्षिणाधरोर्ध्वादीनां ग्रहः प्रत्यगादय इत्यादिशब्देन त्वबागित्यादि ग्रहणं उत्तरान् अधरात् दक्षिणात् उत्तराधरदक्षिणादतिरिक्तसाधवः उत्त-
रेण अधरेण दक्षिणेन विभ्यः एनवच्येति एनब् दक्षिणादक्षिणाहि दक्षिणादात् आहिचदरेति साधू दक्षिणात् उत्तरश्च संसृत्यते ऊर्ध्वेत्परिउपरिष्ठादिदि उप-
रुपरिष्ठात् २३ ॥ इत्यव्ययवर्गः ॥ अथलिंगमंत्रग्रहप्रकारः ॥ ॥ सलिंगशास्त्रैः पाणिन्या द्धक्तलिंगविधानसूत्राणि तस्महि तैः कीदृशीः सन्नादिक

एतर्हि संप्रतीदानीमधुना सांप्रतंतथा दिग्देशकाले पूर्वद्वौ प्रागुदयप्रत्यगादयः २३ इत्यव्ययवर्गः सलिंगशास्त्रैः सन्नादिक

तद्धितसमासजैः अनुक्तैः सग्रहलिंगसंकीर्णवदिहोन्नयेत् १ ॥

धृताः समासाश्च अदंतोत्तरपदोद्दिष्टः स्त्रियामित्यादयश्च जायते येभ्योर्धेर्वा पुनः कीदृशीः शास्त्रैः प्रागनुक्तैः तत्रेहानुक्तमपि सलिंगशास्त्रैर्नूत्यमित्यर्थः तैः इहास्मिन्ने-
ग्रहवर्गेलिंगसंकीर्णवदुन्नहेदूहेत यथासंकीर्णवर्गे प्रकृत्यादिभिरुन्नेयं तथात्राप्युन्नयेदित्यर्थः तत्रप्रकृत्यर्थेयथा अर्धर्वाः पुंसिचेति प्रत्ययार्थेन यथास्त्रियांक्तिन् प्रकृ-
तिप्रत्ययार्थाद्योरित्याद्युशब्दा स्त्रियाविशेषणानां पुंसकत्वं एकत्वं च यथाशोभनं पचनीत्यादि यद्वासलिंगशास्त्रैः सन्नादिक तद्धितसमासेभ्यो जातेः शब्देभ्येति प्रत्ययकसूहेक-
रणत्वं बोध्यं पदादुपेयिसन्नादीनि चित्यं कदादिजभिन्नसन्नादिजानामलाभात् सन्नादिभ्यो विहितकृजैरिति व्याख्यानेपि व्यर्थे विशेषणत्वात् संकीर्णवर्गेयथा प्रकृति-
प्रत्ययार्थे लिंगोहनमनुक्तलिंगशब्दविषयं तथात्रापि सलिंगशास्त्रादिभिः लिंगोहनमनुक्तलिंगशब्दविषये बोध्यं ॥ १ ॥

सन्नादिकृतस्मृतसमासजविषयपूर्वोक्तशङ्खिगादन्यङ्खिगंतस्य शेषः तस्य विधिः व्याधी व्याप्नोति पूर्वोक्तकांडत्रयस्य व्यापक इत्यर्थः अत्रोक्तैः प्रागुक्तेष्वविशेष-
विधिभिः न बाध्यते चेत् अपवादविषयं विहाय सर्वत्र वर्तन इत्यर्थः स्त्रियाभित्यधिकारोऽयं भस्मीशब्दपर्यंतं ज्ञेयः इदं ईच्च उच्च एतौ इकारोकारौ विराभौ अंतोऽयस्य
तत् ईदृहिरामं न च तदेकाच्च ईदृहिरामेकाच्च उदा० धीः ह्रीः झूः भूः हः ल व न लः भ व न भूः न यतिनीः लुनाति लृप्तिर्यादौ तु परत्वात्कृतः कर्त्तरिति विलिंगत्वं इदं त-
स्मृदं तं वायेदेकस्वरं शङ्ख रूपं बलित्वा यतिन्यर्थः योनिर्भगंतस्सहितानां प्राणिनां भस्त्रियास्यात् यथा माता दुहिता याता स्त्रीदारा पुंभूमीति शेषः २ विष्कददो-
मोन्दी पर्यंतानां अष्टानां नाम तत्स्त्रियां यथा विष्कत् तडित् रात्रिः रजनिः वल्लीव्रततिः वीरूत् वीणाविपंचीत्यादौऽद्यावूढं तमिति सिद्धे वीणाग्रहणं विलं किंचिच्च वीणा

लिंगशेषविधिव्योषीविशेषैर्यद्यबाधितः स्त्रियामीदृहिरामेकाच्च स योनिप्राणिनाम च २ नाम विष्कान्तिशब्दो वीणादिगभूतदीह्यां
अदंतैर्द्विगुरकार्थेन स पात्रयुगादिभिः ३

स्थाने चाणीपदंति वाक्क गौः गाः दिक्क हरित् भूः भूतिः कुः स रित् त्रिस्तोताः विपाद् हीग्रहणं चित्सं इदृहिरामे-
काजिति त्रपादौऽद्यावूढं तमिति च सिद्धत्वात् केचित्सुधीया मिति पठंति संवित् चित् प्रतिपत् अदंतैर्मूलादिशब्दैः सह यो द्विगुसमासः स स्त्रियां कोट्टाः एकार्थः एको-
र्थो यस्य द्विगुरेक वचनमित्यनेन समाहार एकत्वविधानात् यथा दशमूली दशानां मूलानां समाहारः पचाक्षरी पंचानां अक्षराणां समाहारः एवं त्रिलोकीषड् अयाची
त्यादि अदंतैरिति किं पंचकुमारि पंचानां कुमारिणां समाहारः दशधेनु पंचराजमित्यादौऽपि अचंतत्वे सत्यपि पात्रादित्वात् पुंसकृत्वमित्येके पात्राद्यंतस्यनेति नि-
वेधान् उत्सर्गः प्रवर्तते इत्यर्थः एकार्थः किं पंचकपालः पंचसकपालेषु संस्कृतः पुरोजायाः न स इति पात्रयुगादिभिस्तत्परपदैः अदंतैः यो द्विगुः स स्त्रियां न स्यात् यथा पंच-
पत्रपात्रे चतुर्गुण त्रिभवनमित्यादि ३

तत्कृत्यः स्त्रियां भावादर्थे विहितः तत्र भावे यथा शक्यता हृदे समूहं ग्रामता गोता कर्मणि ब्राह्मणता तलंत इति सूत्रे सर्वेषां तत् प्रत्यायानां ग्रहणं हृद इति हृदे
समूहेय इति कल्यत्र यश्च इति श्व कद्रुश्च तदंतं एते चत्वारः प्रत्यायाः स्त्रियां तेन यथा पाशादिभ्योयः पाश्या पाशानां समूहः वात्या वातानां समूहः खल्या खलानां
समूहः खलादिभ्य इति खलिनि शाकिनी गोत्रापकद्रु हृदे समूहे किं मुरवे भवो सुख्यः दंडोऽस्या स्त्रीति दंडी वेरेति मैथुनिका मिथुनस्य कर्म चैरे मैथुनादौ च यो
बुध्यत्ययः स स्त्रियां तत्र चैरे विरोधार्थे यथा अश्वमहिषिका अश्वमहिषस्येदं चैरेमित्यर्थः एवं काकोत्सिका मैथुनिकायां यथा अत्रिभरहाजिका अत्रिभरहाजयो रियं
मैथुनिका विवाहरूप संबंध इत्यर्थः एवं कुत्सश्च कुशिका च तयोर्मैथुनिका कुत्सकुशिका दंहात् बुचं चैरे मैथुनिकयोः इति बुचं बुचश्च हणं बुञ्ज उपलक्षणं यथा का

तत् हृदे येन कल्यत्र चैरे मैथुनिका दिबुन् स्त्रीभावादावभक्ति ण्वुत् णच् ण्वुक् ण्वुजिञ्ज निशाः ४

शिका गार्गिकया श्लाघते क्वचित् चैरे मैथुनिका दिबु रिति पाठः आदिना बीष्मादौ बुनो ग्रहणं पादशतस्येति दंडव्यवसर्गति विहितस्य ग्रहणमित्यर्थः वेरेति
किं वासुदेवकः अर्जुनकः स्त्रियां भावादिः स्त्रीभावादिस्तस्मिन् स्त्रियामित्यधिकृत्य भावादौ ये विहिताः प्रत्यायाः अभिक्तिना दयस्ते स्त्रियां स्युरित्यर्थः किं
यां किन्नु इत्यधिकारान् अभिर्यथा आक्रोशी नज्जनिः अकरणिः अजीविनिः किन् यथा कृतिः गतिः एवुल्यथा प्रच्छदिका प्रवाहिका रोगारव्यामिति एवुल् आसिका
धात्वर्थेति एवुल् णच् यथा व्याक्रोशी कर्मव्यतीति णच् ण्वुच् यथा शायिका पर्यायेति एवुच् क्यप् यथा मज्ज्या मजयेति क्यप् स्त्रीभावादौ किं वदः स्तपिक्यप् च ॥
सूषोऽं ब्रह्मभयं नायं स्त्रियां युच्यथा कारण आसना एवासश्चेति युच् इञ्च यथा वापिः वासिः इञ्च यतिभ्यः कारिका मकार्बीः इञ्ज उपलक्षणार्थत्वादि ण् इक् च
यथा आजिः इणजादिभ्यः कृषिः अङ्यथा पचा भिरा भिद्रा विद्रिदेति सूत्रेण नियथा ग्लानिः म्लानिः हानिः शप्तस्यो यथा क्रिया कुञ्जश्च इच्छाश्च

उणादिषु येनिः ऊः ईः एतेत्रयः स्त्रियांस्तुः तत्रन्यंतोयथा श्रेणिः श्रेणिः उपादिष्वनिरितिपाठे अनियथा धरणिः धमनिः सरणिः ऊदंतोयथा चमूः कर्षूः अन्यूप-
त्यचां वोधातुरितिस्त्रीत्वं इदंतोयथा तंत्रीः तगीः उणादिषु उक्ता इमे प्रत्ययाः अंतं आबंतं ऊदं तच यच्चलं जगमं स्थिरं स्थावरं वातत् स्त्रियांस्यात् जगमं यथा नारी
शिवा ब्रम्हवधूः स्थावरं यथा कदली माला कर्कधूः तच्छूदेनाः त्रसुल्यादिकं नदिष्यते तेनायमर्थः तस्युल्यादिकं महरणं यदिक्रीडायां वर्तते तर्हि तस्मिन्नर्थे
विहिनीणप्रत्ययः स्त्रियां दिगित्यनेनोक्तो दाहरणोद्देशः तेन दांजामौसलेति चोदाहर्तव्यं मुष्टिः प्रहरणमस्यां क्रीडायां मुष्टिः प्रहरणमस्यां क्रीडायां पाह्ल
वा तदस्यां महरणमिति क्रीडायां णः क्रीडायां विशेष्यत्वास्त्रीत्वं ५ साययंतवाच्यादं उपातादिकीः स्यां फाल्गुण्यादिकायामित्यर्थे घञं तादृहि तोयो अमत्ययः

उणादिषु निरूरीश्च ऊद्वाबूडं तंचलं स्थिरम् तन्क्रीडायां प्रहरणं चैकोष्ठापाह्लवाणादिक्र ५
घञोयः साक्रिया स्याच्च दां उपाताहि फाल्गुनी श्येनं पाताचमृगया तैलं पातास्वहेतिदिक् ६

सस्त्रियां स्यात् स्त्रियां भिषज्जमत्ययप्रत्ययविधानात् उद्दाहरणं दंडपतो स्यां फाल्गुन्या दंडपाता फाल्गुनी एवं श्येनपातो स्यां श्येनं पातामृगया तैलपातोऽस्यां धा-
स्वक्रियायां तैलपाता श्येनतिलस्येतिमुम् पितृदाने स्वधामतमित्यमरमाला वररुचिनालु स्वधाक्रियाप्रवर्णीतिस्त्रीलिंगतोक्ता इति याद्वेन सुसलपातोऽस्यां भोसलपाता
भूमिस्त्यादिभिर्दिः क्वचिद्देशे फाल्गुनयोर्णमा स्यादंडपातेन क्रीडाप्रवर्तीतिदिगित्यनेन दां उपातादिकं उदाहरणमिति सूचितं ॥ ६ ॥ ७ श्री सीतारामप्रसन्न ॥ ७

यदि अपचयेऽन्यत्वेविवक्षावकुमिच्छास्यात्तर्हि मृणाल्यादयः स्त्रीलिङ्गास्तुः यथा अल्यंमृणालंमृणाली आदिशब्दाद्यथा ऋस्वीवंशोवशीः गौमदित्वामृडोय् अपचयेराव
 स्त्रीत्वदर्शनात् एवंकुंभीमृणालीछत्रीपदीयेटिका कान्चिदितिकं अल्योदृक्षोदृक्षकइत्यादिनस्त्रियां अथज्यावृवंतमित्यादिनोक्तलिङ्गानामपिकेषांविन्नाम्नांसुरवेचलिङ्ग
 ज्ञानाथपृथक्पाठकांतादिकमेणाह वंकेति लंकाराक्षसपुरी रमंतेस्यांबाहुलकात् शैफालिकापुष्पभेदः दृक्षभेदश्च सलुनिर्मुंडोदितिप्रसिद्धः टीकापदविषयपदव्या
 रब्ध्या धातकीदृक्षभेदः धायटीदितिप्रसिद्धापंजिकानिः शेषपदव्यारब्ध्या अटकीतुवरी तूरदितिप्रसिद्धा ७ सिधका सेधतिसिध्यतेवा विधुगत्यां बहुलंरक्कस्वार्थिकः क्षि
 यकादित्वांदित्वंन दृक्षभेदः सारिका सगति स्तृगतौ एबुल् तालव्यादिपाठे शृङ्गिंसायांथासुः शृणानिदुः खंविरहिणी सांसासिक्कायक्षिभेदः साळकीदितिप्रसिद्धा हिक्का हि

स्त्रीस्यात्काचिच्युणाल्यादिविवक्षापचयेयदि लंकाशैफालिकाटीकाधातकीपंजिकाटकी ७ सिधकासारिकाहिक्काप्राचिकोल्कापिपीलिका

तिदुकीकाणिकाभिगिः सुरंगासूचिमादयः ८

क्कनं हिक्कअव्यक्ते शब्दे गुरोरित्यः यद्वाहिक्कयते हिक्काहिंसायां अब् ऊर्ध्ववातमवृत्तौ शब्दविशेषः उचकीदितिप्र
 सिद्धा प्राचिका प्राचनि अंबुगतौ एबुल् वनमीक्षिकापक्षिभेदइतिस्वामी उल्का ऋछति अर्यतेवा ऋगतौ शक्तेतिसाधुः उत्कातेजः सुंजः पिपीलिका अपीपील्यते पील्य
 तिष्ठंमे वष्टिदति अलोपः सुंगीदितिप्रसिद्धा शनैर्योतिपिपीलिकइतिपुंस्यमपीतिस्वामी तिलकी दृक्षभेदः देसुरणीइतिप्रसिद्धा तिम्यति तिमआर्द्रोभावे बहुलंदुक
 ष् कणिका कणानिकगगतौ अचस्वार्थेकन् परमाणुरित्यर्थः भगिः कौटिल्यभेदः विच्छित्तिर्वी तदुक्तंरभसे व्याजच्छलनिभेमंगीर्विदिर्मैक्षानिमीलिकेति तंगस्यकरणेन
 केनिर्णयेतादचदः सुरंगा विवरभेदः सुरंगइतिरव्यानः सुबहुर्ज्यतेस्यांरंजरागे हलश्चेतिप्रअङ्कुत्तसूचिः व्याधनी सूच्यतेनया सूचंयेत्यने चुरादेर्ण्येतादचदः तदुक्तंरत्नको
 शे स्त्रीसूचिच्युत्यभेदेचव्याधनी शिखयोरपीतिमादिः महश्जायांक्च हस्यादः पलंमुलंदीर्घः तदुक्तंहेममादिर्न्यपत्रशिरितिमादिः स्त्रीपत्रभगेचै न्यस्यापिप्रकाशानइत्युक्तं

पिच्छ पिच्छानं पिच्छबाधे सुरोरित्यक्तः शाल्मलिनिर्थासः भक्तादिमंडश्च तदुक्तं हे मे पिच्छाशाल्मलिदेष्टुके पंक्तिपूगच्छटाकांशमंडेषश्चपदामये मां चायां पिच्छलदिति विनंदा वातमंदः विनंदयोपरपत्सोनया नाडिआपाते शुराश्च हलः काकिणीपणचतुर्थाशः तदुक्तं मेोदिन्या काकणीपणतुर्थांसेमानंदे च दृश्यते कुष्णाले कवशब्दोः स्यादु न्यानस्यांशकपिचेति काकमणनि अणशब्दे कर्मण्यण् वृषोदरादिः रभसस्तु नाने स्वध्याह तत्र अन प्राणने धालुर्बोध्यः पणोदमानदंडानां तु योशेषिचकाकिनीति आद कस्य पंचाशजमो भागउदमानं तदुक्तं च गणितावल्यां कुलास्यादृष्टमिदौर्गोद्रोणपादेन चारु कः अतोर्धशतिको भागउदमानसु दाहृतमिति तूर्णिः चूर्णयते रवदः

पिच्छाविनंदाकाकिण्यः शूर्णिः शोणीद्रुणीदरत् सातिः कंधानथासहीनाभीराजसभापिच ९

चूर्णिका शोणी शणस्यविकारः नस्यविकारदत्तण् शोणीषाणपदविशेषः निरुषइतिस्वामी शाणइत्यपे द्रुणी द्रुणतिकः द्रुणजेहयेवधेगती द्रुणीकर्णजलोकेत्यर्थः तदुक्तं हे मे द्रुणीकृम्यजिह्वद्रोण्यामिति दरत् दीर्यते रुविदाणोभयेवादिप्रत्ययः दरत्स्त्रियांप्रपातेपिभययवतयोरपीत्सुक्तं म्लेच्छजातिरित्यर्थः सातिः अतिचूर्णीनिसाधुः सानिर्दानावसानयोरित्यु० म्लेच्छजातिरित्यर्थः कथा कर्मने क्रमुकांतौ कथासृन्मयमितोस्त्यात्तथा प्रावरणांतरइत्युक्तं आसं दी आस्यते स्या आसउपवेशने अह्लादिः आसनभेदइत्यर्थः वैवासनाभिनिर्नेकित्व नाभिः नभ्यतेनयास्यां गमहिंसायां इणज्जादिभ्यः अंगविशेषणइत्यर्थः नाभि रोरम्बनृपेचक्रपयशविषयः शुभानहोः द्वयोः प्राणिशरीरे स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदइत्युक्तत्वात् राजसभा राज्ञः सभा तत्पुरुषः सभा राज्ञेस्त्वस्या यवादी-
ये ९ ॥ श्रीसांबसदाशिवप्रसन्न ॥ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अक्षरी अर्चने अर्च्यमत्स्योः बाहुलकादरन् प्रयोदशदिः तदुक्तं मेदिन्यां अलङ्कारादुक्ते वा लक्षक इति वाद्यभेद इत्यर्थः चर्चरी चर्च्यते चर्चयितुं बहुलं अप-
 नृगोपादिः करशब्द इत्यर्थः तदुक्तं कोशांतरे चर्चरीगीतभेदे च के शांभिल्लरशाहयोरिति पारी पारयना पार्यते वा प्रपूर्तोपचादिः तदुक्तं हेमे कर्कषीपूरयोः पारीपादरज्ज्वत्तह-
 स्मिनः हस्मिपादरज्जुरित्यर्थः होरा होलति जुल्यते वा जुलहिं मासवरणयोः अक्षय्यवा होरा तु लघ्वेरायद्धे शास्त्रेण प्रमेदयोरिति हेमः लुद्धा लटति लट् बाह्ये
 क्त्वे तदुक्तं मेदिन्यां लुद्धाकारं जभेदभ्यास्फले वाद्ये खगानर इति लुद्धाग्रामचटक इत्यर्थः सिधमला सिधमलस्य स्याः मत्वर्थे क्त्वे सिधमलमत्स्यविक्रितौ वाच्यवस्तु किला
 भिनीति मेदिनीकारः तदुक्तं च त्रिकांडशेषे सिधमलाशक्तं मांसे स्त्रीत्रिलिंग्यां तु किलासिनीति लासा लाष्यते लषधिल्ययोगे बहुलं सः जतु इत्यर्थः लिखा लक्ष्यते

अक्षरी चर्चरी पारी होरा लुद्धा च सिधमला लासालिखा च गंडूषा गृध्रसी च मसीमसी १० ॥ इति स्त्रीलिङ्गसंग्रहः ॥

लक्ष आन्दीचनं पञ्चपृषोदेति इः लिखायूकांडमित्यर्थः गंडूषा जलादिना मुख्यपूरणमित्यर्थः गंडयते गडिचदनैकदेशे गंडिष्वेत्युपन् पुंस्यपि स्यात् तदुक्तं रु-
 द्रे गंडूषो मुखपूतौ स्याद् इजहस्ता गुलावपि प्रसृत्या मभिर्नोपि स्यादिति उन्मनानाभिस्तु गंडूषानापि मुखपूतिभिर्बोपालितः गृध्रसी वातारोगभेदः गृध्रस्यति-
 मसु रुरुसंधी भवति च मसीयज्ञपात्रभेदः चम्यते चमुअदने असचूगीरादिः चमसो यज्ञपात्रस्य भेदे स्त्रीपिष्टके लिखाभिस्तु क्त्वे षणीतेत्यपरनाम यसी कज्ज-
 नं मस्यसि मसीपरिणामे अक्ष तदुक्तं त्रिकांडशेषे मेला मसी जलं पत्राजनं च स्याच्च मिहयोरिति ॥ १० ॥

अथपुल्लिंगसंग्रहः पुंस्त्वेदं निपतद्गृहशब्दपर्यन्तमधिकारः समेतानुचराः सप्तैस्तुषितसाध्यादिभिः अनुचरैः स्तनदादिभिः सहिताः सुरासुराः सुराध्यासुराः
श्वदेवैस्त्याः सपर्यायाः पर्यायैः सहिताः पुंसि केसूरपर्यायिण्या अमरानिर्जरादेवारित्यादयः कृतद्वेदायथा लुषिताः साध्याः इन्द्रो मरुत्वाच्च धवास्त्रः सूर्योर्ज
मा ह्यहो हूहः पुंभुरित्यादि अनुचरायथा विष्णोरनुचराजयविजयप्रभृतयः रुद्रानुचरानर्दि केशवादयः एवं असुरपर्यायाः देव्याः देवैः पाः दानवा इत्यादयः तद्दे
वाः देवैः सप्तैदाः बलिनमुचिजंभादयः देत्यानुचराः कृष्णाङ्गरजमुङ्गादयः एवं सर्वभूतानि पुंसि वा देवतास्त्रियामित्यादि बाधकं स्मारयिष्यति अबा
धिता इति वक्ष्यमाणेन स्वर्गादयः एकोनविंशतिः सप्तैदाः सपर्यायाश्च पुंसि स्तुः अनुचरासंभवाच्चात्र संचध्यते स्वर्गपर्यायोयथा स्वर्गो नाकस्त्रिदिव इत्यादिः द्यौ

पुंस्त्वं सप्तैदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः स्वर्गयागादिमेवाध्विदुः कालासिथारायः ॥ ११ ॥

दिद्यौह स्त्रिया क्लीबेचिषिष्टपभिति बाधकं बलवत्तरंतहिनापुस्त्वं मागः यज्ञः ममस्वः क्रतुः तद्देवाः उक्थ्यामिरात्राग्निर्द्यौमाश्वमेधादयः इत्यादेर्बाधि तत्वं वस्त्व
ति अद्रिः गिरिः पर्वतः तद्देवाः मेर्बीदिहिमस्तत्यादयः एनेषामध्ये पवाद् वेदुक्तः शैलवर्गे मेघोचन इत्यादिः पर्यायः सप्तैदाः अवर्त्तादिः अत्र स्पृशु अत्र मेघ इति
क्लीबपावो बाधकः अर्द्धिः समुद्र इत्यादयः समुद्रपर्यायाः क्षीरोदादि सप्तैदः दुर्दक्षः शास्वीत्यादि पर्यायः वदादि सप्तैदः अत्रापि क्वचिद्रूपमेवादिना पाटलादि
शेषादी अपवादा उक्ताः कालौदिष्टः समयः एवं पर्यायः मासादयो भेदाः अदिना पक्षाः क्रतुः दिननिथ्यादौ बाधः असिः खड्गः नंदकादयो भेदाः अदिना मंडलायः चंद्र
हासः करबालः इत्यादौ बाधः स्यादीति लिः करपालि कारूपः शरोबाणः सप्तैदानाचादि अदिना काङः भस्तुः विशिखः इषुर्द्वयो रिति बाधः अग्निः शत्रुः अरातिः भेदा अतताप्यादिः ११

करः राजयास्यौभागोरश्मिः पाणिश्च मरीच्यादीनांतु पुंस्त्वं बाधितं मरीच्यस्त्रीत्युक्तत्वात् गंडः कपोलः ओष्ठोदंतच्छदः दशनवसनादितुल्यरूपमेदात् बाधितं दीः प्रवेष्टः
भुजादेर्हयो रिति बाधः दंतोरदः भेदोजंभः कंठोगलः समीपगलभेदेषु कंठं त्रिषु विदुर्बुधा इति या रवतः केशः कचः नखः पुनर्मवः नखरोस्त्रिधा भिति बाधः स्तनः कुचः प
योधरः एतैर्यथासंभवं समेदपर्यायाः पुंसि अन्हः अहश्च अंतो येषां ते अन्हा हांताः पुंसि स्युः ते च यथा अन्हः पूर्वं हृषाणहः अन्हः अपरं अपराणहः हृषोरन्होः समाहारः
ह्यहः व्यहः उभयत्र न संख्यादेः समाहार इत्यन्हादेशोल अत्र न पुंसकमिति अस्यापवादः स्वेडो विषं तद्देदाः पुंसि स्युः यथासौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयः ब्रम्हपुत्रः अत्रगरलं
विषं पुंसि द्विवेच काकोलमित्यादि बाधितं रात्रांताः रात्रो अंतो येषां ते अत्र रात्रो रदंतं संभासांतेन प्रागसंख्यकाः प्राक्पूर्वेषु तं संख्यायेषां ते पुंसि स्युः परवल्लिंगता

करगंडोष्ठदोदंतकंठकेशनखस्तनाः अन्हा हांताः स्वेडभेदारात्रांताः प्रागसंख्यकाः १२ श्रीविद्यादाध्वनिर्यासा असन्नं ता अबाधिताः कशेम

जसुवस्तूनि

पवादोयं परत्वात्समाहारनपुंसकतामपि बाध्यते तेनाहोरात्रः अहश्चरात्रिश्च सर्वरात्रः अपरात्रः पूर्वरात्रः प्राक्संख्यका इति किंपंचरात्रं गणा
सर्वपुण्यरात्रश्चार्धर्चादिपाठात् दृष्टव्यं च १२ श्रीविद्यादाः येनिर्यासाः ब्रह्मद्रवाः ते पुंसि स्युः श्रीविष्टः आद्यो येषां ते श्रीविष्टः सरलः श्रीविष्टुपूइनि कचित्साठः आद्युशा
ह्यात् श्रीवासहतधूपादीनां ग्रहणं चानशुगुलमिल्हकार्यं असंननाः असूच अनूच नावंतो येषां ते ह्यचू मसि स्तसन्नं तमित्यादि नाबध्यमाणेन अक्षर आदीनां पूर्वोक्ते
नच बाधके नाबाधिताश्चेत्सुंसि स्युस्तत्र आदिनाजलो कसः रुमनसः ते असंता यथा अंगिरा चंद्रमाः वेभाः पुष्याः अन्नं ता यथा कृष्णा बर्मा मधवा अबाधिता इ-
ति किं इदं लोम इदं साम इदं वर्म ॥

तुरुविरामकाः तुश्चरुश्चतुरू तौविरामौ विरामेवायेषांते एतादृशाः तुशब्दांताश्चरुशब्दाश्च पुंसिस्तुः लेयश्चाथस्तुः हेतुः सेतुश्चित्यादि कुक्तः मेरुः लघुः किंशारु
 रित्यादि कशोरुजतुवस्तूनि हित्वेतिव्यर्थे अबाधिनाइत्यम्या न्वयस्यसंभवात् वस्तुन स्तब्बाधिताइत्यपि व्यर्थे विरोधेयद्वबाधिनइत्यनेननिर्णीहात् अतएवदा
 रुअरबादिषुनिर्वाहः तत्रकशोरुअस्थिविशेषः वृणविशेषावाजलुलादौत्यर्थः १३ कषणपदयाः षट्पणउपांते अत्यसमीयेयेषांते तथा यदीति यदि एतेकादिवर्णष
 ट्कोपांताअदाताः स्युस्ताहिपुंसिभवन्ति यथा अंकः अर्कः लोकः स्फटिकः शल्कवल्कादिषुबाधितपूर्वं भाषः तुषः रोषः ओषधौषकृक्षादयः शोपांताः दृष्टादयस्तु पूर्वबा
 धिताः पाषाणः गुणः घुणः किरणादयोणोपांताः विषाणादिबाधितं कीलुभांशरभगर्धभर्मादया शोपांताः कुक्तभादिबाधितं होमयामधूमस्तोमव्यायामशुल्मादयः ७

हित्वातुरुविरामकाः १३ कषणभिमरोपांतायद्यदंताअभीअथ पञ्चनयसदोपांतागोचारव्याश्वरणाह्वयाः १४ ॥ ७ ॥

मोपांताः पद्मादेर्षपुंसि त्यादिनाबाधितत्वं समीरकेशरमारसीकर ईर्झगादयः रोपांताः अजिरादेर्बोधः पकारादिवर्णषट्कोपांताः अबाधिनाश्चेत्पुंसिस्तुः अत्रयद्यंताइ
 तिपूर्वेक्तंनसंबध्यते अथादित्वात् पकारोपांताश्चथा धूपस्तूपकूपकलापादयः कुतपादिर्बोधः धकारोपांताः सार्यस्वार्थेअर्थनाथाशपयादयः नोपांतास्तु इनअपयजनमज्जादयः
 योपांता रयविनयतंतुवायव्ययअयादयः मृगायादिस्तुबाधितः सोपांता मानसपनसरसहासादयः बिम्बादिर्बोधितः दोपांताः परधटकरटहाटादयः किरीटादेर्बोधितः गोत्रेतिगोत्रव
 शः तस्मिन्नाख्यासंज्ञायेषांतेगोचारव्याम्भुषिसंज्ञकाः गोत्रस्यादिपुरुषाः येप्रवराध्यायपरिताः येप्यन्येअपत्यमत्ययंविनागोत्रवाचित्वेनलोकेप्रसिद्धास्तेपुंसिस्तुः यथावसिष्ठः--
 गोत्रमस्माकं एवंकथयपवत्सादयः चरणानांवेदशाखानांआह्वयाः नामानिपुंसिस्तुः यथा कटकः वट्टुचइत्यादयः १४ ७ ७ ७ ७ ७

नामिसंज्ञायां अकर्त्तृविचारकभावभावेनचविहिनास्तेषु आदयः समप्रत्ययाः पुंसिस्तुः भावेचेति चकारादसंज्ञायां च अगृहीतः घञनायथा प्राप्त्यनदतिप्राप्तः कर्मणि घञ्
विदंति अनेन वेदः प्रपतत्यस्यास्य प्राप्तः भावः पाकः घञि च जोरि निङुलं त्यागः जयः नयः गन् अथ यथा करः गरः लवः नद् यथा यज्ञः प्रथा ज्यांचे
स्य वसु पुंस्यं चाधितं नङ् उपलक्षणाथं ल्यान् स्वपोनन् स्वमः स्वमसं वेशइत्यपीति वा पुंस्यमिद्विर्बोधा गामत्ययोर्यथा न्यादः नीणाचति सूत्रेण घप्रत्ययोर्यथा उरच्छदः अ
युच्यथा वेपथुः ल्युरिति कर्त्तरि नञादिल्लुः पुंसिस्थात् यथानंदनः रमणः मधूस्दनः भावेपृथ्वादिभ्यो यदमनिचूपुंसिस्थात् यथा पृथोर्भावः प्रथिमा महिमा भावइ-
निति ह्योतीति वरिमा पृथ्वीभावे इति राहोते हन्दीदीपन्यायेन पूर्वच परच संवध्यते भावे को यथा आकृत्यः स्पर्शान्तिकः ग्रस्यः यजर्थकः प्रादितः अन्यतश्च परो योपुसं

भान्यकर्त्तरि भावे च घ अजब्राडुणघाथुच ल्युः कर्त्तृ रीमनिचूप्रभावे को योः किः प्रादिनोन्यतः १५ हं ईश्वरवडवावश्च वडवानसमाहृतं ॥

कांतः सूर्ये दुपयोर्यो पूर्वोचः पूर्वकोपिच १६ वटकश्चानुवाकश्चरक्षुकुडगकः ॥

पञ्चधा लुपुसंज्ञकः प्रादिनो यथा प्रधिः निधिः विधिः आदिः आङ्पूर्वोद्वाधानुः किञ्चत्ययः अन्यतो यथा जलधिः कर्मण्यधिकृतिकिः इषुपे सुहृयोरिति बापितत्वं १५ असमाहृतं ते समा
हारादप्यत्र हं ईदं समासे श्ववडवौ अश्वश्च वडवान् नयैवाश्ववडवान् अश्ववडवौ इति द्विवचनमनंत्वं समाहारैरनुअश्ववडवङ्कां विभाषादस्यमगेति वैकवङ्गावः सूर्यचंद्रप
योर्यपूर्वकः कांतशब्दः पुंसि यथा सूर्यकांतः चंद्रकांतः अयस्कांतः अर्ककांतं दुकांतलौहं कांतादिति पर्यायास्तुः १६ वटकः वटमि वटवेष्टने माधपिष्टविकारइत्यर्थः अनुवाकः अनुउच्यते क्व
माधपी कर्मण्य-कुडग-ननुसुकां विदोपपच-रक्षुकः लक्षुकः यपि रक्षकं लोकां व-रक्षुः सः योर्भाष्यदिः लक्षयते लक्ष आस्तात्ने पुंसि विधयः रत्नचांसौ लक्षश्च पक्ष्यकं बलपर्यायवाचकोपि कुडग
कः कुटमि कुटकांतिल्ये किप् कुट् अंगसस्य कुडंगक इति कचित्साठः कुडंगको वक्षलतागहमिति गुरवः ॥

पुंरवः पुमांसंरवनतिपुंसारवन्यतेवा खनुअवदारणोऽः पुंरवश्चबाणावयवइत्तक्त० न्यूरवः न्यूरव्यने उरिवगतौ पुंसीतिघः सामवेदोनिपातित औंकारः न्युस्वइतिह्रस्वो
कारोणि तदुक्तंमेदिन्यां न्यूरवः सम्यग्मनो ज्ञेचस्मान्नः षट्प्रबणोपिचेति समुद्रः समुद्रम्यने गम्लगतौऽः संपुटः कृपययिवाचकइत्यर्थः विटः वेदति विटआक्रोशो इगुपेतिक्
तदुक्तंमेदिन्यां विटोद्रोरवदिरिंशिंगेष्ठीषिके र्वदिरैपिचेति विटोधूर्तः यटुः काष्ठादिरचितआसनविशेषः पटति पट्टतेवा पटगतौ टः तदुक्तंहेमे यटुः वेषणपाषाणेव्रणादीनां-
चबधने चतुर्थ्यथराजादिशासनांतरपीठयोरिति धटः तत्त्वर्थे तत्तउच्चाये तस्याधः धन्यतेवा धनशब्दे तदुक्तंमेदिन्यां धटोदिव्यतुलायांस्थाध्दीचीरेचबाससइति परि
स्वार्थेतुलायांचधटः स्मरिभिरिध्यतइतिविश्वश्चखटः खटकायाधः तदुक्तंहेमे खटोयध्कृपकफयोः प्रहगतंरटंकंयोरिति १७ कौट्टारः कुट्यतेकुट्टः छेदने प्रतापनेवा बहु

पुंरवोन्यूरवः समुद्रश्चपिटपट्टधटाः खटाः १७ कौट्टारपट्टहट्टाश्चपिंडगोडपिचंडवत् गडुः करंडोलुगुडोवरंडश्चकिणोसुणाः ॥ १८ ॥

लकादारः गुणाः तदुक्तंरभसे कौट्टारोनागरेकूपेपुष्काणिशांश्चपाठकेइति घटः घट्यतेस्मिन् घट्टचलने हलइतिघञ्चाटेलिलोकावर्त्तमि केचित्तु कोट् अरघट्टइति छित्वाकोट्टु
गिरुरं अरघट्टः कृपमेदइति अरैश्चकावयवसमैः काष्ठाविशेषैर्घट्यतेरच्यतेअरघट्टः कृपाज्जलनिःसारणाघैघटीयंत्राहाटइत्यन्ये हट्टः हटत्यत्र हट्टीसी बहुलटः आपणइत्य-
र्थः पिंडः मृगादिसंघातवाचकः स्यात् पिंडते पिंड्यतेवा पिडिसंघाते अचूयञ्वा पिंडोबोलेबलेसांद्देहागरेकदेशयोरित्त्तक्त० गोडः गोडंरुदव नाभिः गोडोपाभरजातौच हट्टना
भौचसंमतइतिरुद्रः पिचंडः उदरं पिचिंडइत्यपि अपिचंडतेनेनाचवा चडिकोपे यञ्अलोपः तदुक्तंमेदिन्यां शस्तेपिचंडउदरेपशोरवयेपुमामिति पिचंडवत् गंडादयोपिपुष्पीत्य-
न्ययः गडुः गलुगंडः गलतिगल्यनेवा गडसेचने बहुलुंगः गडुः मृष्टगुडेकुञ्ज इतिविश्वः करंडः वंशादिस्तमांरविशेषः क्रियतेडुकञ् अंडन् तदुक्तंहेमे करंडोमधुकोयोसोकारंडवेदल्य
दक्तइति लयुजोवंशादिदंडः लगति लगसंगेउडचू वरंडोसुखरोगः दृणोति दृयतेवा दृञ्वरणे अंडन् वरंडोप्यंतरावेदोसमूहसुखरोगयोभित्सुक्त० किणः कणति कणगतौ पचाद्यचूट्ट

पोदरादिः किणोमांसग्रंथिभेदः व्रणजंचिह्नंचपुणः घोणते पुणभ्रमणे इगुपेतिकः तदुक्तंरत्नकोशे पुणः स्यात्काष्ठवेधकइति काष्टकृमिरपि १० हतिः द्रियते हङ् आदरे तदुक्तं मे
दिन्यां हतिश्चर्मपुटेमत्स्येनेति चर्मपुटकइत्यर्थः सीमंतः कैशविन्यासः शंकंश्चादिः हरितः हरति ह्रियतेवा तद्वह्रणेइतिमत्स्यः हरित्यालाशवर्णः तदुक्तं मेदिन्यां हरिर्हि-
शिस्त्रियांउंसिहयपणीविशेषयोः अस्त्रियांस्यात्तणेचेति रोमंथः पृषोदरादिः यश्रनांचर्वितचर्वणे उद्गीयः उद्गीयते गेशब्दे यक्कइत्वं उद्गीयः प्रवणः सामवेदध्वनिरित्यहं
णः बुहुदः जलविकारः । बुदित्यव्यक्तध्वनिंबुंदतिकरोति उबुंदिरनिराणे मूलविइति केनलोपः कासमर्दः गुल्मभेदः अर्बुदः अर्बुदं इति उबुंदिर् केनलोपः अर्बुदोमांसकी
लेस्याल्लु रुषेदशकोटिबुइतिमेदिनीकारः अर्दनि अर्दगती रभिः कुंदः स्कंदते स्कंदिआप्रवणे अच पृषोदरादिः तदुक्तं मे कुंदोभाष्येस्त्रीमुकुदभामिनिध्वनरेबुनाइति

हृत्सीसीमंतवहरितोरोमंथोद्गीथबुहुदाः कासमर्दीबुदः कुंदः फेनस्तूपोसपूपको १९ आतपः क्षत्रियेनाभिः कुणपक्षरकेद

राः पूरक्षरमचुक्राश्व ॥

फेनः जलविकारः स्फायते स्फायीवृद्धौ स्फेनमीनाविति साधुः स्तूपः वटक्रादिः स्तूपते बुवृस्ततो स्तूप्यते वा षपससुक्रामे ए
नोपपश्य पुनानि पूयतेवा बाहुलकात्पृक् गुरवस्तुपूपशब्दपठंति यौति पूयते वा घृमिश्चणोः मिश्चणेच १९ आतपः आतपति तपसंतापे अच क्षत्रियेनाभिः
स्यात् क्षत्रियवाचीनाभिश्चः पुंसीत्यर्थः कुणपः कुणपातिपिबतिवा तदुक्तं मेदिन्यां कुणपः पूतिगंधोशचेपिचेति क्षरः क्षरति क्षरविलेखने इगुपेतिकः वपन
शस्त्रमिति तदुक्तं मेदिन्यां क्षरस्यात्छेदनद्रव्ये कोकिलासेचगोक्षरइति कैदरः व्यवहारपदार्थः केदृणाति हविदारणे अच यद्वा केदीर्यते पूरः पूरयति पूरपूरणे
पूरस्यादंमसावृद्धौ व्रणसंश्लिखित्वाद्योरिति हेमः क्षरमः बाणविशेषः क्षरमातिक्षरइवमातिवा प्रातूतो कमत्स्यः मुकुटस्तगुरमइति कवर्गीदृती यंपठति
चुक्रः शाकभेदः चक्षतेनेनचकतुमीमतिघातेचरङ्कउत्वंच चक्रस्तंम्लेः स्फुलवेतसइतिहेमः ॥

गोलः वसुलपिंडः गुडपते गुडरसाया अञ्च रत्नयोरकलं गोलागोदावरीसरव्योः कुर्नदीनुर्गयोः स्त्रियाभित्कृतं० हिंगुलः हिंगुलानिकः रागाद्रव्यविशेषः तदुक्तं मेदि-
न्या हिंगुलोवर्णकद्रव्येनाभंदाभ्यां तु हिंगुलीति हिंगुलुः स्यात्तु हिंगुलभित्तु कुटः उदंतपक्षेणः पुद्गलः पुद्गलति गलअदने लक्षपचाद्यञ्च आवेशाप्रदिनिकुत्सा-
यामव्यर्थं नदुक्तं मेदिन्या पुद्गलः सुंदराकारेभिर्बुधु स्यात्स देहयोरिति मेदिनी २० वेतालः बोवायुरितो गतौ मस्यात् संवेतः वेतमलति अल्सूषणं कर्मण्यप्य यदा वे-
षाचौ तातः प्रतिष्ठापयस्य भूताविष्टशब्दस्यार्थः भसुः भसुते भल्यते वा अञ्च धञ्वा बहुपरिभाषणाहिंसादानेषु भसुः स्यात्तु भिमभू कदनिमेदिनी ससुः ससुते मल्लधा-
रणी अञ्च इत्याद्युत्तं मसुः प्रात्रेकपाले च मस्य भेदे वलीयसीत्युक्तं० मस्योवाहुमुद्गुशालः पुरोडाशाः वदुक्तं विश्वे पुरोडाशो हविर्भेदे च मस्यापि षड्कस्य च रसे सोम-

गोलहिंगुलपुद्गलाः २० वेतालभसुमस्योपुरीडाशौपि पट्टिशाः कुल्माषोरभसश्चैव सकदाहः पतद्गुहः २१ ॥ इति पुष्टिगोशेषः ॥

लतायाश्च द्रुतरीषे च क्षीर्तिवश्चि क्षुराः प्रथमं दाशस्ये तं दाशुदाने धञ्च पृषोदे निडादेशः पट्टिशाश्च भेदः पट्टिश्यति शीतनूकरणे आतडतिक्तः पट्टिस्त्री पट्टुभेदे-
स्या ह्युलादे कुं भिकादुर्मदत्कृतं० पट्टिस इति दंत्यसां त्य इति मुकुटः कुल्माषः अर्धे स्विन्मायवः कुत्सितमाषोवा नदुक्तं मेदिन्या कुल्माषं कांजिके चावकपुमा-
निति कुल्माषोपावकेभ्योक्तः कुल्माषं कांजिकोपि चेति विश्वः कुलं भवति मषहिंसायां कुलसंस्थाने संपदादिः अये अण् रभसः हर्षः रभनेनेन वा रभराभ्रभ्ये असञ्च-
रभसो हर्षवैगयोरिति विश्वः सकदाहः कदेनातिशयेनाहन्त्यते गम्यते हना हिंसागत्योः डः कदाहो धृतते लादिपाकपानेपिकपरे कदाहः कर्मपुष्टिच सूपे च महिषी-
शिषो इति विश्वः पतद्गुहः गुणहाति ग्रहउपदाने पचाद्यञ्च पततस्तां बूलादेर्महः पीकदानि इति मेक्ता ॥ २१ ॥

इति पुष्टिगोशेषः ॥

हिहीनं द्वाभ्यांस्त्रीषु साभ्यांहीनेनपुंसके अधिकारोयमावाहकात् श्लोकद्वये प्राधान्येन निर्दिष्टा खदिशब्दाः षड्विंशतिपर्यायैः सहक्रीबे अत्रान्यदिनिबाधित
त् यदन्यत्तदेव क्रीबमिति सावधानार्थमुक्तं चकाराद्वस्त्राभरणादिसंग्रहः स्वमिंद्रियव्योमन् तद्यथा छिद्रं नभः वियत् इत्यादि खनति खन्यते वा खनु अथ
दारणोऽः स्वमिंद्रियपुरेदोऽत्रान्यविंदो विहायसि संवेदने देवलोके शर्मण्यपि नपुंसकम् इत्युक्तं अरण्यं विपिनं काननं भित्त्यादि अयते ऋगती पणं पत्रं दलं प
णं पत्रं किं शक्रे चेति मेदिनी पणयति पणहिरितभावे अच् श्वश्वं श्वश्वयति श्वश्वे विलेपे तर्क इत्युक्तं यानाला भित्त्यादीत्यर्थः हिमं तु ग्राहयेयमित्यादि हंति हंतैर्हि
चेति मन् तदुक्तं मेदिन्यां हिमं तु पारमल्योद्भवयोः स्यान्नपुंसकमिति उदकं तु जलं नीरं उनति उंदीं दूदने कुन् नलोपः शीनं श्यायते स्म श्येङ्गं गीते क्लृप्तं प्रसार

द्विहीनैन्यच्चस्वारण्यपणशिवन्निहिमोदकम्
शीतोष्णमांसरुधिरसुरवाक्षिद्रविणंबलम् ३२

णं तदुक्तं मेदिन्यां शीतं हिमगुणे क्लृप्तं बंशीनलालसयोस्त्रिषिति उष्णं निगममित्यादि औषति उपदाहे नङ्क तदुक्तं मेदिन्यां उष्णो घीघ्रो पुमान्दसाशीनयोरन्यथैल्लि
 गक इति शीतोष्णगुणे क्लृप्तं बंसद्विषयः मांसं मन्यते मनश्चाने सः मने दीर्घः मांसं स्यादाभिषेकं क्लृप्तं जडयोस्त्रिषया मितुक्तं रुधिरं रुणाधि रूक्षं तैव
 रुधिरावरणे किरत् रुधिरं गारकं पुंसि क्लृप्तं बंसुङ्कुमास्तृजोरित्कं सुखं खन्यते खनति या तदुक्तं मेदिन्यां सुखं निःसरणे वक्त्रे प्रारंभो पाथयोरपि संध्या तरे नार
 क्पदेः शब्दे पिचनं पुंसकमिति अक्षि अश्रुते अश्रुव्यातीं संधाते च अशोर्णिन् द्रविणं द्रविणं न ह्योर्ध्वं ते कांचने च पराक्रम इत्तुक्तं अक्षि शाह्वात् नयननेत्रयोर्घे हणं
 बलं बलने बलसंवरणे बलंगंधरसैरूपे स्था मनिस्त्वं लोत्यसैरन्यथोः पुमान्दलासु धेदैत्य प्रभेदे वा यमेपि च बलयुक्ते न्यलिङ्गोपि द्वातिरमसः २२ ॥ ७

फलं फलति फलनिष्पत्तौ पचाद्यच् फलं हेतु कृते जातौ फले फलकसंस्थयोः त्रिफलापाचकं कोलेशस्त्राग्रे दृष्टिभ्रमयोरित्युक्तं० कर्चमुहलमिति पाठः तत्र हल
ति हलविलेखने अच् हेम हिनोति हिगतौ मनिम् हेमशब्दात् कवर्णकनकादीनां ग्रहणं शक्यं शलति शल्यनेवा शलगत्तौ उल्बादिवात्साधुत्वं तदुक्तं मेदिन्या
शक्यत्वादिपयसं कर्मण्याचारेजलसन्निधाविति लोहं लोहयति लुप्त्यनेवा लुहगार्थे पचाद्यच् लोहोस्त्रीशस्त्रकलहेर्जीगके सर्वेति जसेदत्क० सत्त्वं सत्त्ववर्धति
दुष्टं वर्धयति सुखदुःखं तत्क्रियायां अच् शर्म शांतमित्यादि दुःखतु रुद्धं कष्टं शर्म शोभते शर्मदीप्तौ इत्युपेति कः शर्मशब्दात् कल्याणकंशालयोर्ग्रहणं अशर्म

फलहेमश्चकल्बलोहं सरवदुःखशर्मशर्म जलपुष्पाणिलवणं व्यंजनान्यनुलेपम् २३

नशर्म जलपुष्पाणि जले भ्रमयानि पुष्पाणि कुमुदकमलकल्हारोत्सलादीनि लेवणं लुनानि लुञ्छेदने नद्यादिवात्साधत्वं तदुक्तं रभसे लवणं संधवादीना
सिंधुरसोभिदेरसे तद्यक्तैषां च्युल्लिङ्गं स्थान्दीप्तोदहिषोः स्त्रियामिति व्यंजनं व्यज्यतेनेन करणे ल्युट् अज्वल्यत्वादीं व्यंजनं तेमने चिन्हे शमश्रुण्य वयवे
हनीत्युक्तत्वाच् व्यंजनं शमश्रुचिन्हयोः तेमने वयवेकादाविति हेमश्च व्यंजनविशेषाणामपि दधितक्रादिनां ग्रहः अनुलेपनं अनुलिप्यतेनेन लिप
उपरि हे ल्युट् करणे कुकुमादि अत्र बाधितादन्यत् इति किं आकाशो विहायाद्यौः अदधी अरण्यानीत्यादि कं एवमन्यदप्युत्थं २३

कौट्याः अन्याकोटिशङ्खद्विन्नाथाशतादिसंख्यासाङ्कीवेस्यात् द्विहीनेइत्यधिकारात् लक्षाशङ्खः वाङ्कीवेपसेस्त्रियां लक्ष्यते लक्षदर्शने अकारप्रत्ययः तदुक्तमेदिन्या
लक्षानुसिसंख्यायां कुब्जब्याजशरव्ययोरिति तदितिलक्षवाचकं नियुतमच्यते नियुतेस्म क प्रत्ययः तदुक्तंरत्नकोशे शतंसहस्रमनुतंनियुतंमनुतंस्त्रीको-
टिरबुदभितिक्रमादशगुणोत्तरमिति असंतमिसंतमुसंतमन्तंवयत् द्यङ्क्द्विस्वरतत्क्लीवेअसंतयथा पयः तेजः यशः मनः अस्मन्प्रत्ययांताइमेइसंतयथा सर्पिः
हविः ज्योतिः उंसंतयथा वपुः धनुः यजुः अन्नंतयथा चर्म शर्म सामेति इमेमनिनताः अनेनैव क्लीबत्वसिद्धेपरतोयन्मर्मशब्दोपादानंतदस्यानित्यत्वज्ञापनार्थे अ-
र्थग्रंथोसमर्पशङ्खपरिद्विष्यण्यांस्पष्टइतिततएवद्रष्टव्यः तेनगुणाधिकारशोकेषु तमोराहोपुमानयमित्याद्यपिभिदं अकर्तरिकुर्तुरन्यत्रयदनांतंअन्येतंयस्यतत्क्लीबेयथागम-
कौट्याः शतादिसंख्यान्यावालूप्सानियुतंचतत् द्यङ्क्मसिस्ससन्नेतंयदनांतमकर्तरि २४ त्रांतंसलोपधंशिष्टरात्रंमाक्संख्ययान्तिन

म् पाचाद्यदन्तरकार्थोद्विगुलस्यानुसारतः २५ ॥

नं भरणं दानं करणं वरणं अकर्त्तरिगतिकं कर्त्तरिनङ्कीवतदाह नंदयति नंदनः रमणः २४ त्रांतंक्लीबेयथा पात्रंवाहित्रंवस्त्रंगात्रमित्यादि सकारोलकारोवाउप-
धाअंस्यात्पूर्वोयस्यतत् सोपधंयथा विसं अंधतमसं अवसेत्यच् बुसं लोपधंयथा कूलं तूलं शूलं मूलमित्यादि शिष्टमिति यदवशिष्टमागुक्तादन्यत् तच्च प्रागुक्ते-
यदबाधिनंतदपित्रांतादिकंक्लीबेइत्यर्थः शिष्टमिति किं पुनः वृत्रः हंसः कंसः प्रनसः शालः कालः गल्गसरव्यापूर्वपदीरात्रशब्दः क्लीबे रात्रान्हाहाः पुंसानिपुंस्त्वप्राप्ते-
रपवादीयंत्रिरात्रं पंचरात्रं अहः सर्वैकेतिअचूएवंगणरात्रमित्यपि संख्येति किं अधरात्रः पूर्वरात्रः मध्यरात्रः अत्रापिअचू पात्रादिभिरदन्तैरेकार्थोद्विगुः द्वि-
वेपचरात्रं त्रिशुवनं आदिशाहात् चतुर्गुणमित्यादि लक्ष्यानुसारतः शिष्टप्रयोगानुगमेनेत्यर्थः पात्राद्यंतस्यनेतिइतिकेनेत्यर्थः अनेनपंचमूलीत्रिलोकीत्यादिरपचादः एका-
र्थः किंपचकपालः पुरोडाशः द्विगुरयंतद्वितार्थः २५ ७

हंद्दसमासस्यैकत्वं समाहारे अव्ययीभावश्च क्लीबे उभययङ्कृबे हंद्देक्यं यथा पाणिपादं शिरोग्रीवं मादं गिकपाणविकं हंद्द्वेति एकत्वं अव्ययीभावोपपत्त्या अधि-
स्त्री अधिहरि उपगंग सामीप्ये व्ययीभावः संख्याया अव्ययाच्चापरः पठिन् क्लीबे यथा द्विपथं त्रयाणां पथोऽस्त्रिपथं चतुष्पथं अव्ययादयथा विपथं कापथं संख्याव्य-
यादिति किं धर्मपथः योगपथः संमासान्तः अग्रत्ययः पथ इति समासांतात्तुकरणं समासेष्वपि विभक्त्या तत्सराच्छाया क्लीबे साचेब्बह्ना संबंधिनी तर्ह्येव तदुदाहरति
वीनां प्रक्षिणां छाया विच्छायमिति दक्षच्छायं छायाबाहुल्ये इति कुबलं बहूनामिति किं कुलपच्छायमिति वास्त्रियां तु वक्ष्यते विभाषासेनोति विक्लयात् सं-
हती समूहविषये समाशब्दः क्लीबे अत्रापि वक्ष्यादस्य वृत्तौ अशाला चेति शास्त्रेणेत्यर्थः यथा दासीनां सभा दासीसभं स्त्रीसभमित्यादि संहताविति किं दासीनां सभा

हंद्देकत्वाव्ययीभावोपपत्त्यः संख्याव्ययात्परः वक्ष्याच्छाया बहूनां चेद्दिच्छायं संहतीसभा २६ शालार्थोपपरा राजा मनुष्यार्थादराजकात्

दासीसभं नृपसभं रक्षः सभमितिमादिशः २७

दासीसभा दासीगृहमित्यर्थः सभा राजा मनुष्यपूवीदस्य नृपसभं अमनुष्यशब्देन रक्षः पिशाचादीनां ग्रहणान्तरा-
त्वं २६ शालार्थोपपत्त्यर्थो अपि शाब्दात्संहत्यर्थो च यासभासा अराजकात् राजशब्दविबर्जितत्वात् राजा मनुष्यार्थात् राजपर्यायात् अमनुष्यार्थात् रक्ष आदिशब्दात् वक्ष्यतात्पर-
चेत् क्लीबे शालागृहं अर्थो ऽभिधेयो यस्यः साशालार्थो अराजकराजपर्यायात् यथा इनभसः प्रभूः सभं अमनुष्यार्थो द्विधारक्षः सभं पिशाचसभं अमनुष्येस्त्र्यत्ररूढ्यार-
क्षः पिशाचादीनां ग्रहणं इति केसु द्वांस्यं राजकात्किं राजसभा राजपर्यायग्रहणात् नेह चंद्रगुप्तसभा राजविशेषोऽयं पर्यायस्यैव द्रव्यते इति वचनात् इदं सिद्धं वक्ष्या इति-
किं नृपतिविषये सभानृपतिसभा नृणां पतिर्यस्यां सा चासोसभा चेति वाचस्पतिसभा अमनुष्यार्थोदिति किं दासीसभा दासीनां शास्त्रेत्यर्थः सभा शब्दस्य शालावचित्वं संघात-
वचित्वं च सभा राजस्य शालावा ची अशाला चेत्यत्र संघातवाची इदं दंडिग्रंथे स्पष्टं इमादिश इति दासीसभमित्यादी भिन्ने मनेन त्रीण्युदाहरणानां त्यर्थः तत्र दासीसभमि-

त्यादितुसहतावित्यस्यैव इतरेषुशालासंहतिसाधारणे इदं क्लीबत्वं न अकर्मधारयसमासेन भवति तत्पुरुषो न व्यकर्मधारय इत्यधिकारात् २७ तदादित्वमकारशने तयोः उपज्ञो
 पक्रमयोः आदित्वं प्राथम्येन तद्व्यकरणेन यो नने उपज्ञान उपक्रमान् अत्र न पुरुषः समासः क्लीबे स्थित्वा उपज्ञोपक्रमं तदाद्येति अनुशासनाच्च तत्रोदाहरणमाह उपज्ञाप
 त इत्युपज्ञाकर्मण्यण् क्लीबं न स्मोपज्ञाकोपज्ञाकस्योपक्रमः कोपक्रमं लोकोः यजापतिनामथमं स्मृत्वा तस्मात्तदाद्युपज्ञाता अजेत्यर्थः तदादित्वेति किं देवदत्तोपज्ञासु
 च्युः प्रकारः सुत्सकारस्थाने ककारणत्वात् देवदत्तेति सामान्यशब्देन च तदादित्वमिति पादनाभावे क्लीबत्वाभावाच्चः एव देवदत्तोपक्रमो रथः अत्रापि षष्ठ्या इत्यनुवर्त्तते
 उशीनराणां नामसमर्थैष ह्यंतात्पराकंश्चाक्लीबे संज्ञायां कंश्चोशीत्यनुशासनेनेत्यर्थः सौशमीनां कंश्चासौशमिकंश्च उशीनरादन्यत्र दाक्षिकंश्चा नामसूदितिकं चौर

उपज्ञोपक्रमान्तश्च तदादित्वप्रकाशने कोपज्ञकोपक्रममादिकंश्चोशीनरनामसू २८ भावेन णकचिद्भ्यो न्येसमूहे भावकर्मणाः अदंत

प्रत्ययाः पुण्यस्फदिनाभ्यात्वहः परः २९

तं क्लीबे तत्रधातुमत्सयाद्यथा प्रवितव्यं भाव्यं सहितं ऋक्तं भवनीयमित्यादि णकचिद्भ्यो न्ये इति किं प्रश्नः यजयाचेति न इत्यादः नौणचेति णः आरवृत्यः ऋषीति
 कः सामर्थ्यादिविना केषिधञ् उपलक्षणं पाकः भावे किं कर्त्तव्यो धर्मसंग्रहः मूर्तेर्विरी समूहार्थेयथा भिक्षाणां समूहो भैक्ष्यगामिणं उपप्रयत्नाण् औपगवं गोत्रोक्षे
 तिवृञ् काकमित्यादि समूहेण भावेदं ताद्यथा गोमर्षिः गोत्वं शकचमर्षिः शौचं इगंताच्च लघुपूर्वात् इत्यण् कर्मणि यथा शौक्यं राज्ञः कर्मराज्यं चौर्यं तत्प्रत्ययस्य लु
 स्वीत्सुक्तं तत्रतलंतः अर्धस्त्रियां स्यात् इति प्रमाणं पुण्यस्फदिनाभ्यां परोविहितसमासानो हन्त्वाहः क्लीबे पुण्यस्फदिनाभ्यामन्तः क्लीबतेति प्रमाणं अन्वाह
 तादिति स्वस्यापचादयपुण्याह उत्तमैकेति निषेधात् अन्वादेशो न तत्रोत्तमस्याह न उपन्यस्य ग्रहणं कदिनाहं कदिनशब्दः प्रशस्तार्थः २९ ॥

क्रियाव्ययानां क्रियाणां अव्ययानां च भेदकामिविशेषणानि अपिशब्दात्स्लोकैरेकवचनेन वस्युः क्रियाविशेषणयथा मृदुपचति स्वरवन्तिष्ठनिगृहीसलीलं कीडति स्ल
 ष्याः अव्ययविशेषणयथा कमनीयं यातः रम्यं स्वः कंठरवेणाह उच्यते उच्यते वचमाषणे शक्यसम्पसारणं सामविशेषः नोद कृतुदति लुट कलह कर्मणि ण्वुल् अका
 देशः नोदकृ हन्त भेदोक्त्यक भेदस्य चोचं उपभक्त फलावशिष्टं तालफलमिति केचित् कदलीफलमिति वा चोच्यते तुयमंदायागती यद्वा चचति चव्यनेवा चतुगती
 अच् धञ्वा पुषीदरादिः पिच्छं बर्हमित्यर्थः पिच्छ्यते पिच्छरवंडे सु कथिमिति पाठे सु च्छ भोक्षणे सु च्यते स्म गृहस्थरूपा गृहस्थं भः गृहस्थस्थूणा निरीटं तरनितयते
 वानृ प्लवनतरणयोः कीटन् वेष्टनमिति शिरोभूषणमित्यन्ये मर्मसंधिस्थानं क्षियते नैनं गृहू पाणत्यागे परवर्धो सु भोमनिन् योजनं क्रोशे च लुहयं युज्यते सुजिर

क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वेऽप्युच्यते नोदके चोचं पिच्छं गृहस्थूणां निरीटं मर्मयोजनम् ३० राजस्वयं राजपेधं गृहपेधं कृतौ कवेः सा

णिक्यभाष्यसिद्धं योगे कर्मणि ल्युट् अनादेशः योजनं परमात्मनि च सुकोषयान्वयोगे च ३० राजस्वयं राजासीतव्योभिषेकहारानि व्यादधिगम्यः य
 दाराजालतात्मकः सोमः सूयते न पुञ्चभिषेकराजसूयेति नियतनात्माधुः राजपेयं वाजं पेषी सारायेयमत्र अधिवादिता नुप्रयति गत्वं कवेः कृतौ यत्तेमानं गद्यं
 गद्यते गदव्य कायां चानि गदमेदति यत् पदसमूह इत्यर्थः पद्यं पादाः सत्यस्य मत्स्येयं पदः सत्यस्य निबान दुक्तं मेदिन्या पद्यं श्लोके पुमान् न्कू द्रेपद्यावत्यनिवासे
 तेति कवेः कृताविनिकिं गद्यावा कू पद्यापद्धतिः माणिक्यं मणिशब्देन कायतिजनोयं केशाह भून् विशुजादिः मणिकेमणिपूराख्ये नगरे भवमिति वा शाडिकादित्याच्
 ज्यः रत्नभेद इत्यर्थः भाष्यं भाष्यते सूत्रार्थे येन भाषव्य कायां चानि बहुलं करणी ल्युट् तदुक्ते सूत्रार्थे ण्वुत्ते यत्र वाक्यैः सूत्रलुकाभिः स्वपदाभिनवण्यते माव्यं मा
 व्याविशेषिदुरिति सिद्धं स्पदलेत्स्य द्मन्त्रवणे उरच् सम्पसारणच सिद्धं रस्मि क मेदेत्यासिद्धं रस्मि क वणी के सिद्धं रानो व्यापकत्वे हि क्राधान्ती लुचेति विशदयकाशः रक्तवर्णभिल

इत्यर्थः चीरं वस्त्रमेतदः चीयते चिञ्चयेन रक्तदीर्घः तदुक्तं मेदिन्या चीरी क्षिप्रानपुंसकं गोमूत्रनिवस्त्रं मेदिनेरनलिरवनं मेदयोरिति चीवरं मुञ्जिवासः शाक्य
भिक्षुप्रावरणमिति सूत्रमितिः पिंजरं कायास्थितुं पक्ष्यादिबंधनगृहं च पिंज्यते पिंजिसंपूर्णं बाहुलभादयः पंजरमिति केचित् तदुक्तं कोशांतरे पिंजरो ध्वज
तरेपीतेक्ष्णो बंधवर्णेष्वपीतक इति ३१ लोकायतं लोके आयतने यती प्रयत्ने अचू इदमर्थे अण् ससाधू रणोति न वक्षिः चार्वाकशस्त्रं हरितालं हरितेनालं
ने अलभूषणादी अचू तदुक्तं मेदिन्या हरितालं घालुं मेदे स्त्रीदूर्वाकाशरेरवयोरिति विदलं विदलति दलविदारणे पचाद्यच्च वंशकृतयात्रमेदः स्थालं भंड
मेदः स्थलस्य न हलस्त्वितौ हलश्चेति घञ् स्थालं माजनमेदे पिस्थाली स्यात्साटलेरवयोरित्युक्तं बाल्हिकं बल्लुदेशो भवं अध्यात्मादिः कुंकुमादीत्यर्थः

चीरचीवरपिंजरम् ३१ लोकायतं हरितालं विदलस्थालं बाल्हिकं ॥ इति नपुंसक संप्रहः ॥ ॥ पुन्नपुंसकयोः शेषोर्ध्वचपि

ण्याककतकाः ३२

बाल्हवमित्यपि तत्र भवइत्यण् इति क्लृबशेषवर्गः ॥ अथ चिक्कसंप्रथवाः पुंसि क्लृबेचस्युः उक्तादन्यः शेषः यथाशंखपद्मौ नि
धिवाचकौ पुंसि कंबुनलिनवाचनी तु नपुंसकयोः तथा च त्रत्यशब्देऽपि यस्य ये बाधितस्तत्परायादि न्नश्चेत्तु नपुंसकयोरित्यर्थः ऋचोर्ध्वमर्धचः पिण्याकं
निलकल्लं पण्यते पणव्यवहारे पिनाकादयश्चेति साधुः पिण्याको स्त्रीनिलकल्ले हि गुबाल्हीकमिह के इति मेदिनी कटकं कटति कटिगमो यबुल
रोमहर्षादित्यर्थः कटकः क्षुद्रशत्रौ च कर्मस्थानिकदोषयोः रोमांचे च दुर्मांगे च कटं क्रीमस्करेपि चेति विश्वः तदुक्तं च मेदिन्या कटकोनस्त्रियां क्षुद्ररा
त्रीमत्स्यादिकीकसे नैयोगिकादिदोषोक्तौ स्याद्रोमान्चदुर्मागयोरिति ३२

७

७

७

७

मोदकं मोदयने मुदहर्षेण्बुल् तदुक्तं मेदिन्यां मोदकः स्वाद्यभेदः स्त्रीहर्षुकेषु नरन्यवत् इति मोदको हर्षुलेन वाद्य इति हे भण्डः।
 लउपतापविशेष इत्यर्थः तदुक्तं मेदिन्यां तडकः खंजनफेने समासप्रायधाचि च गृहदाकत रुक्ममाया बहुलकैष्यति न कइत्यपि दंड एव स्वार्थे क
 नूदकः दंक्रयति दकिबंधे अच् अशमदारण इत्यर्थः तदुक्तं मेदिन्यां दंकोनीलकपित्थे च खनिवेदकने स्त्रियां जंघायां रु। उमान्कोपे कोशाजिआवदा
 रण इति शाठकः पदभेदः शटति शटगतौ ण्वुल् कर्पट स्थानभेदः वस्त्रभेदो वा खर्वटमित्यपि तत्रेत्यं खर्वति खर्वदं अटन्यत्ययः यन्त्रैकतोभ

मोदकस्तंडकष्टकः शाठकः कर्पटोर्बुदः पातको रोगचक्रकतमालामलकानडः ३३

वेङ्काममो नगरंचैकतः स्मृतं मिश्रंतु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयमिति अर्बुदं संख्याभेदः अर्बुति अर्बहिंसायां बाहुलकादुदच् अर्बुदो मांसपरुषिदया
 कोटिषु न स्त्रियां महीधरविशेषेनाइत्यक्त ० पातकं ब्रम्हत्यादि पातयति पल्लगतौ ण्वुल् उद्योगः उद्योजनं युजिरयोगे धृञ् उल्गाह इत्यर्थः चरकैवे
 दशास्त्रभेदः चरति चरगतौ कुन् कर्कइत्यपि तत्रस्थूतवस्त्र तमालः ताम्यति तसुम्लानो कालन् तदुक्तं मेदिन्यां तमालकिलके वड्ङ् तापिच्छे वृषणमुने
 इति आमलकः आमलक्याः फलं भित्तिं हृदंति मयटः फलेषु कृदमित्युक्ता त्रीफलमिति नडः अंतर्विवरं वृणोभेदश्च नडति नडं शो पचाद्यच् ॥३३॥ ७

कुहं कुष्माण्णानि कुषनिष्कर्षं कथन् कुहंरोगेषु कुरे । स्त्रीनिमोदिनीकारः कुहंभेषजरोगयोधितिर्हेमः मुहं मुहिरवडनेघञ् शिरः शीधुमद्यं शेतेनेन धुकुडुस्मं बुसडुत्ता
 र्गं भृहं मांसं पनसादि फलासारभागश्च क्वचित्सुस्तमिनिपाठः श्वस्तमितिकश्चित् स्वेदितं द्रवेयते अिस्वीडास्नेहयोसो क्षणयोः क्तः वीरक्तनसिंहमादइत्यर्थः क्षेमो
 कुशलं क्षिपति क्षपतिवा क्षिनिवासगत्योः क्षिक्षयेवामन् जानीयान्गलं क्षेमंक्षेमलब्धार्थरक्षणमित्यक्तः कुट्टिमं भित्तिभेदः कुट्टनं कुट्टछेदे घञ्मातइमप्लु
 तुननिर्वृतं कुट्टिमोस्त्रीनिवध्वाभूमित्यक्तः संगमं संयोगः गल्लुगतौ गृहहइत्यप् शतमानं मानभेदः अर्मअक्षिरोगः क्रगतोमन् शबलं शवत्यनेन शवभक्तौ अलब्
 पाथेयं चशबलो । स्त्रीसंबलवत्कूलपाथेयमत्सरइनिमोदिनीकारः अव्ययं तदुक्तंमेदिन्यां अव्ययोस्त्रीशब्दभेदेनाविष्णोनिर्व्ययेनिषिति तांडवं तंडुनाप्रोक्तं तेनप्रो

कुहंमुंडशीधुबुस्तंस्वेडितंक्षेमकुट्टिमम् संगमंशतमानार्मशंबलाव्ययतांडवम् ३४ कवियंकंदकार्पासंपारावारंयुगंधरम् ॥

कंदत्यण् ओरुणः अवादेशः नृत्यभेदइत्यर्थः ३४ कवियं कवते कुडूशब्दे बहुलंइयः महाराष्ट्रभाषया कडियाळीतिप्रसिद्धं नार्थकविरवलीनकवियंवा
 नातुरंगमुखभांडमितिचोपालितः कंदं कदति कदिआल्हादने पचाद्यच् पद्यमूलादि तदुक्तंमेदिन्यां कंदो स्त्रीस्वरणे सस्यमूले जलधरेषुमानिनि क्वचित्कर्म
 तिपाठः कार्पासं वस्त्रयोनिभेदः करोतिक्रियनेवा कृश्रः पास पारयति पारकर्मसमाप्तौ अच् यहापार्यतेसमाप्यतेकर्मनेन पुंसीतिघः पारावारं नवा
 रयति वृश्चवरणे यारावारः ययोराशीपारावारं तदइय इतिहेमः युगंधरं युगंधारयति धृञ्धारणे संज्ञायांभृइतिखच् कृबरमित्यर्थः ॥

कुहं कुष्माण्णानि कुषनिष्कर्षं कथन् कुहंरोगेषु कुरे ३४ कवियंकंदकार्पासंपारावारंयुगंधरम् ॥

यूपं यज्ञोर्गभेदः शुचस्त्यस्मिन् शुभिप्रणो पः दीर्यश्च प्रग्रीवं प्रगतायीचायस्मिन् द्रुमशीर्षकमित्यर्थः वातायनं मुखशालावा पात्रीवं पात्रीवातिकः यज्ञपात्रभेदः शूषं मंडु इतिप्रसिद्धं शूषानि शूषबंधे इदं गुणैतिकः शुद्धामलकयूपस्तुग्राहीधिसक्रेफेहितइत्युक्तं वैद्यकात् चमसचिक्कुसौ पात्रभेदौ तत्रचमत्यनेन चमुअदने अमन् चेत्यनेन चित्तोसंज्ञाने बाहुलकात्कसः तत्कारस्यकः चिक्कुणां चिक्कुयतिवा चिक्कुस्यतिवा इत्याद्युक्तं ३५ अर्धचीदौ अस्मिन्वर्गे पुंन्पुंसकाधिकारेदतिवायत् घृतार्दिनांपुंस्वा गुंपाणिन्यादिभिरुक्तं तसुवैदिकं वैदं प्रसिद्धमित्यर्थः अतस्तदिह नोक्तं तल्लोकव्यस्तित् चेतशेषवत् उक्तादन्यः शेषस्तद्दस्तु शिष्टप्रयोगसो ग्राह्यमित्यर्थः पाणिनिना पुंन्पुंसकयोपित्याधिकारं घृत्वा घृतं तन्मस्तइत्याद्यनुशासनं प्रणीतं तेन अयं घृतः इदं घृतं इत्यादिप्रयोगहयं साधिनं तेन प्रयोगवेदे संसि अतो अमविचारो न कृतः लोके-

यूपं प्रग्रीवपात्रीवैशूषं चमसचिक्कुसौ ३५ अर्धचीदौ घृतादीनां पुंस्वाद्यं वैदिकं भ्रवं तन्नोक्तमिह लोकोपितं च्चेदस्त्यस्तु शेषवत् ३६ इति पुंन्पुंसकसंग्रहवर्गः ॥ ॥ रुन्नीपुंसकसंग्रहवर्गः ॥

वसवीलिंगनिर्णयइतिनात्यर्थे ग्राह्यमित्यर्थे इत्यस्याधेलेख्यभिदं इतिपुंन्पुंसकसंग्रहवर्गः ॥ ३६ ॥ अपत्यार्थे विहितायेणादयस्तदंताः सर्वैरुन्नीपुंसयोः स्तुः यथा उपगोः अपत्यं पुमान् औपगवः उपगो रपत्यं रुन्नी औपगवी एवमेव वैदेहि गार्ग्यः गार्गी स्त्रियां पुंसि च प्रयोगार्थं रुन्नीपुंसयो रित्यधिकृत्य अपत्यार्थे तद्धि ते इत्युक्तं औपगवः औपगवी इत्युदाहरणं प्रदर्शितं कोसुद्यां द्विपदं च तुष्यदषड्यदवाचिनः उरगवाचिनश्च जातिविशेषाः रुन्नीपुंसयोः तत्र द्विपदजातिभेदो यथा भानुषः पुमान् च भानुषी रुन्नी ब्राम्हणः ब्राह्मणी शूद्रः शूद्री अजादित्वात् हाप् षड्पदभेदो यथा भृंगः भृंगी उरगो यथा उरगः उरगी नागः नागी रुन्नी योगैः सह पुंसाख्याः पुन्नामानि रुन्नीपुंसयोः ॥

यथा इंद्रः इंद्राणी मातुभ्रान्तामातुलः तस्य स्त्रीमातुलो आलुगविकल्पः पुंसि वर्तमानोमातुलः स्त्रीयोगात्स्त्रीत्वेषिवर्तते शद्रस्य स्त्रीशरद्री मल्लकादयश्च स्त्रीपुंसयोः मल्लकः पुष्यबल्लीभेदः मल्लते मल्लधारणी ण्वुल् स्त्रियां तुमल्लिका मल्लिकावृणश्चेयिमीनमृत्तात्र भेदयो रित्युक्तं ३७ मुनिः मन्यते मनजाने मनेरुच्चेति स्माधुः मुनिः पुंसि वसिष्ठादौ वंगसेनतयोजिने इत्युक्तं मुनिर्यतींशुदीबुद्धयिलायाणसि किंशक इति विश्वः अभिशितिपाठः वराटकः वरमदति अदगतीं कुन् कपदक इत्यर्थः स्त्रियां तु वराटिका स्वातिः शोभनमतति अलसा तत्पगमने इण् हुद्दिः नक्षत्रभेद इत्यर्थः वर्णकः चंदनं वर्णयति वर्णवर्णिक्रियादौ ण्वुल् तदुक्तं रभसे विलेपनं चंदने च वर्णकं पुनं पुंसकभिति ॥ वर्णकधारणी स्त्री तु चंदने च विलेपने हयोनीत्यादिषु स्त्रीस्यादुत्कर्षकां च नस्य चेति मेदिनी च झारलिः झटं लाति लादने बहुलंडिः इत्याद्यृत्यं किंशक वृक्षसमूहाः मोरबाइति

जातिभेदाः पुमानव्याध्वरूथियोगैः सहस्रलक्षः ३७ सुनिर्वराटकः स्वतिर्वर्णकोद्धारलिर्मनुः सुषासूपारीकर्कधुर्योधिः शादीकरोद्बुद्धी ३८ ॥ इति रूपाणुसंग्रहः ॥ ॥ रूपाणुसकयोर्भाविक्रिययोः व्यञ्जकचिच्चवुञ् ओचित्यमौचित्यमित्रमैत्र्यवुञ् प्रागुदाहृतः ३९ प्रसिद्धः मन्त्रः स्थाणुसंज्ञाणि

तेभनज्ञाने शुद्ध्युः मैत्रीवा मूषा तैजसावर्तनी मूषति मूषलुहने पचाद्यच् स्वर्णादि विवलयन प्रांडमित्यर्थः स्युपाथा परिमाणभेदः स्यति मूषगती बहुलकाटः कित्वात्पुणाभावः कर्कषुः कर्कषानि अदुदितसाधुः बदरीफलमिति यहिः यक्षते यस्य मूजायां किञ्चलोपः शादी पदभेदः शाव्यते घञ् कटी देहावयवः कटति कटवर्षादौ अचूजातिडोष कुटी गृहकोष्टकः कुटति कुटकौटिल्य इत्युपेति कः अत्र मूषा आकारांताः दाबंतत्वात् ३८ इति स्त्री पुंसं ग्रहः ॥ प्राविक्रिययोः प्राविकर्मणि च बर्त्तेमानः व्यञ्मत्ययो बुञ् मत्यप्यश्चक्चिल्ल्नीनपुंसकयोर्वेत्ते तत्र व्यञ्मत्ययमुदाहरति औचित्यमिति अचित्तस्य भावः औचित्यं औचिनी च धित्वा तदोप्यलोपः मित्रस्य कर्ममैत्र्यमैत्रीवा एवं सामर्थ्यसामग्रीवा आर्हत्यां आर्हति बुञ् मत्ययस्तु वै रमेथानिकादिषुञ् इत्यंमाशु दाहृतः तथा मिथूनस्य भावः कर्मवामैथनिका मैथूनकंच मनोज्ञादित्वा त्वुञ् ३९ ॥ ॥

रंभैश्चलिकादिपुञ्ज इत्यंशुदाहृतः तथापि अजन्मस्य भावः कर्मवामैश्च नि कामैश्च न कंच भवेत्तादित्वा तदुच्यते ॥ ३९ ॥

हृदं कत्वस्याव्ययीभावावस्थचलिङ्गं प्रागुक्तं स्वप्रधानि उभयपदप्रधाने इतरेतराख्ये हृद् समासे तत्पुरुषे च तदेव परलिङ्गं स्यात् परपदस्थलिङ्गं तत्परलिङ्गं यत्परमश्रिमपदस्थं
लिङ्गं तदेव लिङ्गमित्यर्थः हृदयथा कुक्कुटमयूरी मयूरी कुक्कुटौ तत्पुरुषेयथा धान्येनार्थी धान्यार्थः सर्पद्वातिः सर्पभीतिः सर्पभयं अत्र प्रमाणपरवलिङ्गं तत्पुरुषयोरिति ४२
उक्तस्य तत्पुरुषलिङ्गस्यापवादमाह अर्थेति अर्थीनाः अर्थीति येषां ते परोपगाः परगामिनः वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः यथा द्विजायार्थी द्विजार्थः सूपः द्विजायार्थी वागूः द्विजार्थी पयः
अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति वक्तव्यमिति वार्तिकं येति आद्यलं प्रासापन्नपूर्वीः परोपगाः परं विशेष्यमुपगच्छन्तीत्यर्थः तत्र प्रादिपूर्वो यथा अतिक्रांता मालामतिमा
लो हारः अतिक्रांता मालामतिमालेयं अतिमालामिदं अबकुहः कोकिलया अबकोकिलः अलं पूर्वो यथा अलं कुमारिरयं अलं कुमारि इदं परप-

परं लिङ्गस्वप्रधानं हृदं तत्पुरुषेऽपि तत् ॥ ४२ अर्थीनाः आद्यलं प्रासापन्नपूर्-
वीः परोपगाः तद्विनार्थी हि गुः संख्या सर्वनाम तदंताः ॥ ४३ ॥

दलिङ्गनिषेधवार्तिके अलं ग्रहणात् समासः प्राप्तजीविको द्विजः प्राप्तजीविकास्त्वा प्राप्तजीविकामिदं एव प्राप्तपन्नजीविकः तद्विनार्थी हि गुर्वाच्यलिङ्गः पंचकपालः पुरो-
डाशः पंचकपालं हविः इदं सर्वं हि गुर्वासापन्नलं पूर्वगतीति वार्तिकमूलकं संख्याशब्दाः सर्वनामसंज्ञकास्तदंताश्च परलिङ्गभाजः संख्या यथा एकः पुमान् एककुलं द्वे द्वे
मांसौ द्वेस्त्रियौ कुले च त्रयः पुरुषाः तिस्रः स्त्रियः त्रीणि कुलानि एवं चत्वारः चतस्रः चत्वारि षट्संज्ञकान्वप्यति विशत्यादीनां लिङ्गं द्वितीयकांडे उक्तं शतादिकानां तु
नपुंसकसंग्रहे सर्वनामयथा सर्वो देवः सर्वान् देः सर्वकुलं एवं परः पुमान् संख्यांतको यथा जनत्रयः जनतिस्रः जनत्रयः सर्वनामांतको यथा परमसर्वः परमसर्वा पुरुमस
र्व ४३

अदिङ् नाम्नांबहुव्रीहिः अन्यलिङ्गभाक्क तदुदाहरणं स्वयमुन्नेयं यथा वृद्धाभायी यस्य सदृहभार्यः बहुधनः बहुधना बहुधनं अदिङ् नाम्नाभितिकं दक्षिणस्याः पूर्वस्या
श्वदिशीरंतरालं दक्षिणपूर्वा दिग्गनभितिबहुव्रीहिः गुणयोगेन द्रव्ययोगेन च यउपाधिविशेषणं तेन धर्मिणि प्रवृत्तास्ते धर्मलिङ्गभाजः गुणयोगेन यथा गं
धवतीपृथ्वी गंधवानश्मा गंधवत्कुसुमं शङ्खः पददत्त्यादीन्सुदाहरणयोग्यं द्रव्ययोगेन यथा दंडिनीस्त्री क्रियायोगेन यथा पाचिकास्त्री ४४ असंज्ञायां कर्त्तरि कृत्यस्य
याः परोपगयथा कपोतीति कर्त्री कर्त्तृपुमान् कर्तृफलत्रं कर्तुर्लिङ्गं भवति असंज्ञायां किं प्रजा हरिः कर्त्तरि किं कृतिः कर्मणि कर्त्तरि च वर्त्तमानाः कृत्यप्रत्ययाः परगा
मिनः कर्मणियथा कर्त्तव्याभक्तिः कर्त्तव्यो धर्मस्त्वया कर्त्तरियथा वसतीति वास्तव्योयं वसेस्तव्यत् कर्त्तरि प्रत्ययः वास्तव्यासा वास्तव्यंतत् कर्त्तरि कर्मणी-

बहुव्रीहिर्दिङ्नाम्नामुन्नेयंतदुदाहृतं गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिः परगामिनः ४४ कृतः कर्त्तर्यसंज्ञायांकृत्याः कर्त्तरि कर्मणि अणाद्यन्तस्ते
नरक्ताद्यर्थे नानार्थभेदकाः ४५ षट्संज्ञकास्त्रिषु सभाषु षट्समिति द्रव्ययं ॥

निकिं भावेतु एधितव्यत्वया औत्सर्गिकं एकवचनं क्त्वा बत्वं च तेन रक्ते रागाद इत्याद्या
र्थविहाये अणाद्यस्तदंताः शब्दानानार्थानां भेदका अनेकार्थविशेषणभूताः विशिष्टत्वाद्वाच्यलिङ्गादित्यर्थः यथा कौकुमं वस्त्रं कौकुमीशीरी कौकुमः षट् कौकुमं वासः रक्ता
द्यर्थे इत्यादि शब्दान्मथुराया आगतो माथुरोयं इयं माथुरी अणाद्यं तादस्यादि शब्दाद्वाभेभवायाभ्यास्त्री ग्राम्यः पुमान् अत्रयप्रत्ययः ४५ षट्संज्ञकाः षांतानांत संख्याकतिशब्दश्च निलि
ग्यांसमः सक्तपानित्यंबुषु वर्त्तमाना अतो बहुवचनताश्चेत्यर्थः यथा षडिमे षडिमाः षडिमानि पचथिरेताभिः कतिपुमांसः कतिस्त्रियः कति कुलाभिः किमः संख्यापरिमाणं इति चे
ति इति प्रत्ययो लिङ्गसामान्ये इति भावः शुभ्रदस्माच्छब्दोतिङ् तपदान्यव्ययानि च त्रिषु सभानि युषच्छब्दोयथा त्वंस्त्री त्वंपुमान् त्वंकलत्रं असच्छब्दोयथा अवांपुमांसौ आवांस्त्रियौ

आर्वांकलत्रे डेः मथमयोरम् स्वमीनपुंसकादिति सूत्रस्य भाष्यात् युष्मादस्मादोल्लिङ्गसत्ताबोधनेपिलिङ्गबोधकमत्ययालुसतेर्नरूपेभेदइति सामयाकमित्यत्र अल्लिङ्गे युष्मादस्य दीत्यस्य
सल्लिङ्गं ईदं किं नाकेव ल्लिङ्गं प्रतीयते इत्यविरोधः तिङ् यथा स्थालीभवति घटोभवति पात्रंभवति एवं दाराभवेतीत्यादि आख्यातस्य कारकबोधकत्वेपिलिङ्गकार्ययोग्यत्वं सत्याभा
वाच्चक्रियायाः अव्ययं यथा उच्चैः दायाः उच्चैः स्त्रीः उच्चैः कलत्रं उच्चैः गृहं परमिति विरोधे विप्रतिषेधे सति परल्लिङ्गानुशासनं प्रवर्तते यथामानुषशब्दस्य कषणमिमरोमांता इति प्रा
गुक्तविधिनानुसरे एव प्राप्ते सति द्विचतुः षट्पदेत्यनेनोत्तरचोक्तेन स्त्रीपुंसविधिनिश्चयः यथामानुषीयं मालुषोयमिति शेषमिति शेषमत्रालुक्तं अभिधानादिकं शिष्टानां महाकवीनां

परोविरोधे शेषलुप्ते यं शिष्टप्रयोगतः ४६ ॥ इति लिङ्गादिसंग्रहवर्गः ॥ इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने ॥ कांडस्तृतीयः
सांगीयं सामान्येन समर्थितः ४७ इत्युक्तं व्यपहारार्थं नामलिङ्गानुशासनं ॥ शब्दानां गतावतं तावपीद्रष्टृहस्यती ४८ ॥ ॥

भाष्यकारादीनां प्रयोगतो ज्ञेयं यद्वा अनुक्तं शब्दलिङ्गं शिष्टप्रयोगतो बोद्धव्यं लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वालिङ्गस्येति भाष्योक्तेरित्यर्थः ॥ ४६ ॥ उक्तं उपसंहरति इत्यमरको
शौतृतीयकांडं समाप्तं ॥ अनन्याध्वरसंपत्तिमरव्यातयशसः स्मृतः ॥ श्रीसरस्वाराभनाम्नोभिर्होत्रिणः स्महायशाः १ विठ्ठाभिधयारव्यातो दत्ताज्ञः कोशविग्रहे
॥ विनायकस्य पुत्रेण बालव्युत्पत्तिमिदृये २ पंडितेषु पनाम्ना वै हरिणा कृतविग्रहः स्वकोशाद्वकोशोयं शब्दजातप्रवर्तकः ३ सविग्रहारव्यकोशाकं स्वशिलायंत्रकेन्यधात् ॥
तेनामृत्समहातेजाः प्रख्यातः पृथिवीतले ४ रुधिराङ्गारिनामन्यब्दे सहस्माष्टशतोद्भवे ॥ मार्गसीर्षोसिते पक्षेन च म्यां भानुवासरे ॥ म्यतोस्ताचलपर्यंतं बालकान् तत्पर्ययं ५

हाअमरकोशासन १८४७ व्या २७ व्या आनद्याप्रमाणे रजिष्ठरे क्लाउन्मे

इति सविग्रह अमरकोश तृतीयकांडः समाप्तः ॥ पृष्ठ ॥ अ. ७७ अ. १००

